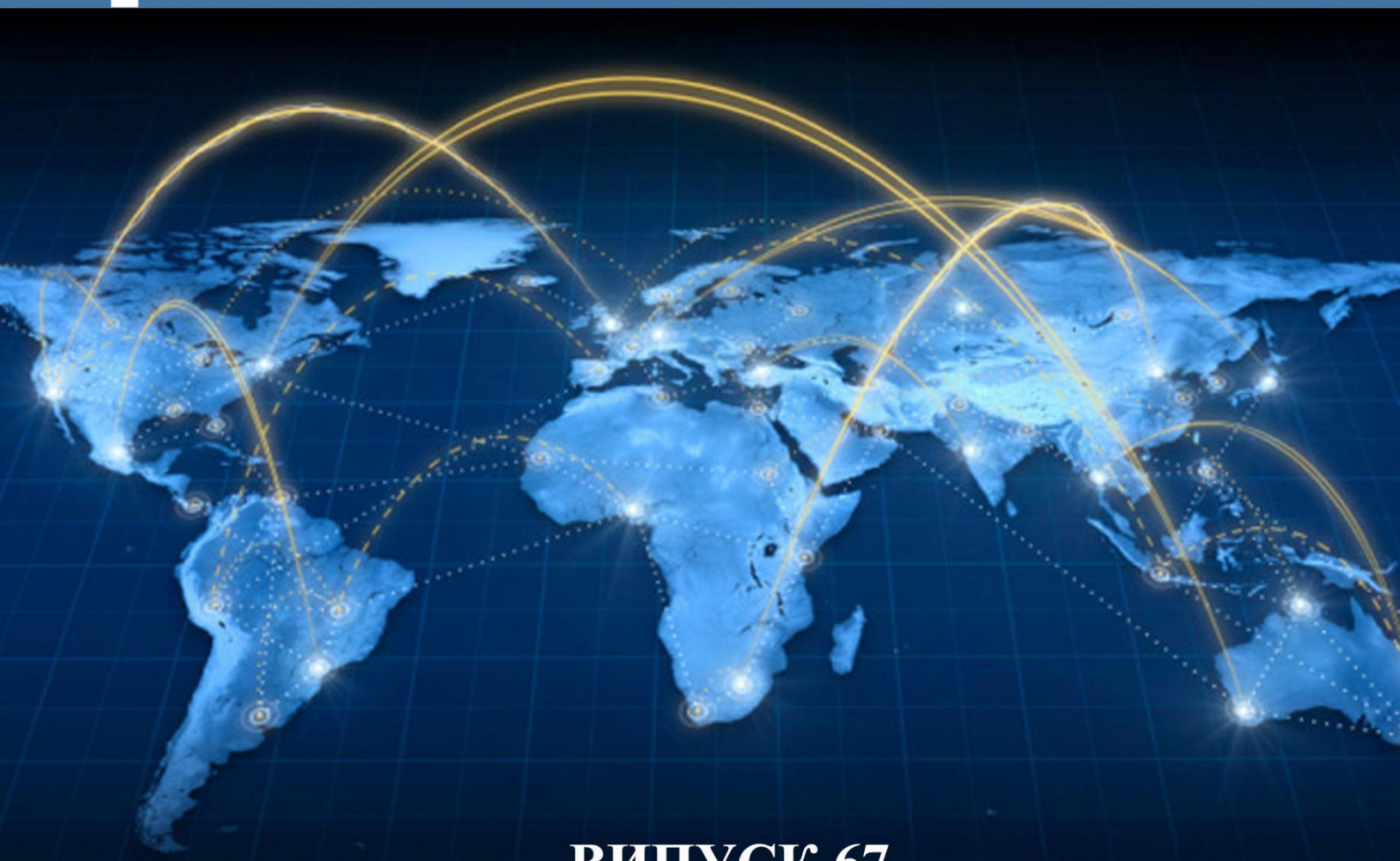
МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

ВИПУСК 67

29 січня 2021 р.

м. Переяслав

УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ

Рада молодих учених університету

Матеріали
Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»
29 січня 2021 року
Вип. 67

Збірник наукових праць

Переяслав – 2021

УНИВЕРСИТЕТ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ
В ПЕРЕЯСЛАВЕ

Совет молодых ученых университета

Материалы
Международной научно-практической интернет-конференции

«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»

29 января 2021 года

Вып. 67

Сборник научных трудов

Переяслав – 2021

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2021. Вип. 67. 662 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Воловик Л.М. – кандидат географічних наук, доцент
Дашкевич Є.В. – кандидат біологічних наук, доцент (Білорусь)
Євтушенко Н.М. – кандидат економічних наук, доцент
Кикоть С.М. – кандидат історичних наук (відповідальний секретар)
Носаченко В.М. – кандидат педагогічних наук
Руденко О.В. – кандидат психологічних наук, доцент
Садиков А.А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)
Скляренко О.Б. – кандидат філологічних наук, доцент
Халматова Ш.С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)
Юхименко Н.Ф. – кандидат філософських наук, доцент

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій

©Автори статей
©Рада молодих учених університету
©Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2021. Вып. 67. 662 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Воловик Л.М. – кандидат географических наук, доцент
Дашкевич Е.В. – кандидат биологических наук, доцент (Беларусь)
Евтушенко Н.Н. – кандидат экономических наук, доцент
Кикоть С.Н. – кандидат исторических наук (ответственный секретарь)
Носаченко В.Н. – кандидат педагогических наук
Руденко О.В. – кандидат психологических наук, доцент
Садыков А.А. – кандидат физико-математических наук, доцент (Казахстан)
Скляренко О.Б. – кандидат филологических наук, доцент
Халматова Ш.С. – кандидат медицинских наук, доцент (Узбекистан)
Юхименко Н.Ф. – кандидат философских наук, доцент

Сборник материалов конференции вмещает результаты научных исследований научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, докторантов, аспирантов, студентов по актуальным проблемам гуманитарных, естественных и технических наук

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, достоверность фактов и ссылок несут авторы публикаций

©Авторы статей
©Совет молодых ученых университета
©Университет Григория Сковороды
в Переяславе

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 574.635, 628.35

Катерина Бабікова, Тетяна Михалевська, Людмила Береза-Кіндзерська
(Київ, Україна)

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ТРАНСКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Досліджено асиметрію у природоохоронній роботі по захисту водойм транскордонних територій, де проходять маршрути міжнародного екологічного туризму між Україною і ЄС. Запропоновано застосування біологічного методу захисту поверхневих вод на основі біоплато з вищими водними рослинами. Розроблена математична модель ефективного управління біоочисткою в залежності від погодних умов.

Ключові слова: *екологічний туризм, транскордонні території, біозахист, поверхневі води, вищі водні рослини.*

The asymmetry in nature protection work on protection of water bodies of cross - border territories where routes of international ecological tourism between Ukraine and the EU pass was investigated. The application of biological method of protection of surface waters based on bioplatos with higher aquatic plants is proposed. A mathematical model of effective bio-cleaning management has been developed depending on weather conditions.

Key words: *ecological tourism, cross-border territories, bioprotection, surface waters, higher aquatic plants.*

Вступ. За останні десятиріччя значення екологічного туризму на прикордонних територіях України та держав-сусідів Європейського Союзу (ЄС) постійно збільшується. Екологічний туризм в прикордонних регіонах України є не лише формою організації відпочинку, але й екологічного виховання населення, джерелом поповнення місцевих бюджетів, сприятливою умовою для налагодження добросусідських взаємовідносин між суміжними державами.

Оскільки потреба у відпочинку стимулюється урбанізацією, науково-технічною революцією та загальним підвищенням життєвого рівня людей, то в найближчому майбутньому значення екологічного туризму в Україні і суміжних державах ЄС зростатиме. На відміну від інших видів туризму, які здебільшого завдають шкоду навколишньому природному середовищу, екологічний туризм покликаний захищати природу [1, с. 42] тому використання на територіях, де прокладено маршрути екотуризму сучасних природозахисних технологій є доцільним і екологічно обґрунтованим.

Результати і обговорення. На сьогодні занепокоєння викликають підвищені рівні забруднення поверхневих вод транскордонних територій, по яких вже прокладено значна кількість екотуристичних маршрутів. Слід враховувати, що скинуті у транскордонні поверхневі водойми забруднюючі речовини переносяться на територію сусідських країн, що при перевищенні їх гранично допустимих концентрацій та порушенні стандартів якості води чинить прямі екологічні загрози. Це ж стосується і транскордонного переносу речовин, які забруднюють підземні води.

Якщо співставляти рівень екологічних загроз між суміжними регіонами України та країнами Європейського Союзу, то очевидною постає задача активізації усунення екологічних загроз переважно з української сторони, бо існує суттєва асиметрія стану природоохоронної роботи та природного довкілля в прикордонних регіонах України та країн ЄС. Це можна продемонструвати на прикладі схожих за природними особливостями суміжних регіонів України, Польщі та Словаччини. На діаграмі (рис. 1) відображені питомі скиди забруднених стічних вод у поверхневі водойми прикордонних територій. Дана

діаграма була побудована за даними Головних управлінь статистики Закарпатської, Львівської областей, статистичних управлінь у Жешові та Любліні та статистичного управління Словацької республіки [1].

В зв'язку з цим, відмітимо, що в Закарпатській та Львівській областях, де існують суттєві загрози забруднення поверхневих вод проходять більш як 120 транскордонних екологічних туристичних маршрути [2, с. 70].

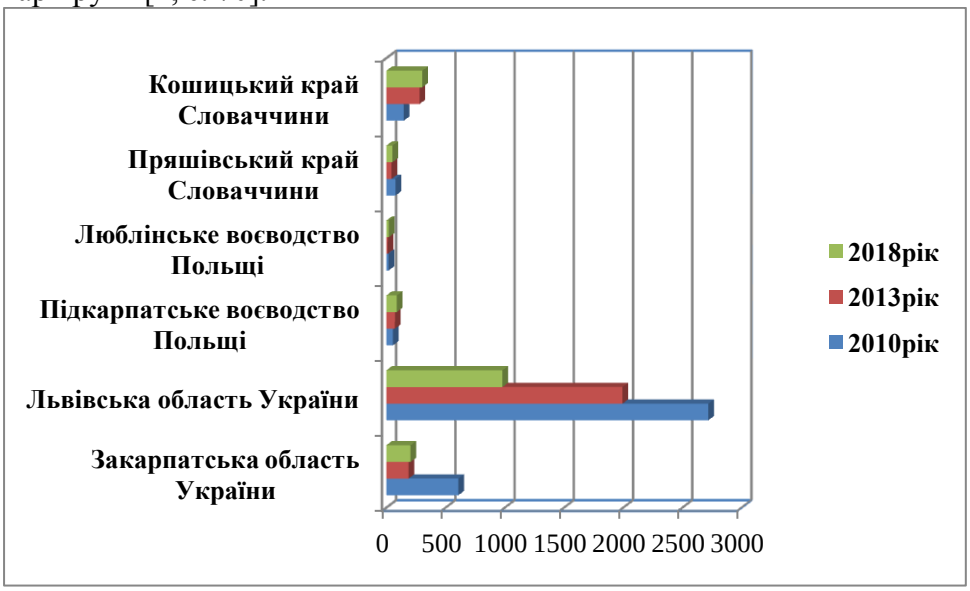

Рис. 1. Питомі скиди забруднених стічних вод у поверхневі водойми у перерахунку на 1 км^2 території, м^3.

Так на території Львівщини за гранти Європейського Союзу було розпочато та реалізовано такі туристичні проекти:

1) «Гео-Карпати – українсько-польський туристичний шлях»;

2) «Стимулювання розвитку туризму у Карпатському регіоні шляхом покращення сервісу та безпеки туристів»;

3) «Спільна промоція туристичних можливостей та культурно-історичної спадщини Львівської області, Підкарпатського та Люблінського воєводств»;

4) «Транскордонна співпраця для рекреаційного туризму польсько-українського прикордоння»;

5) «Через кордони без бар'єрів – інтеграція неповноправних осіб через туризм і культуру» та інші.

В рамках співпраці з ЄС відкрито Проект «Підтримка економіки Закарпатської області через розвиток та популяризацію її туристичного потенціалу».

В рамках проекту розроблено пішохідні маршрути по територіях заповідників на різних рівнях висот. Основною метою проекту є поліпшення рівня розвитку транскордонного туризму в Карпатському регіоні і тим самим сприяння соціально-економічному відновленню та розвитку прикордонних областей України та Словаччини.

Для розв'язання проблеми асиметрії забруднень поверхневих вод транскордонних територій задіяних у міжнародних проектах екологічного туризму доцільно використати для очистки систему біоплато з вищих водних рослин [4, с. 232], одна з яких була розроблена при участі авторів цієї роботи [5, 6].

Зауважимо, що вказаний біологічний метод очистки поверхневих вод від забруднюючих стоків є одним з найбільш економних, екологічно безпечних і ефективних способів очищення. Плаваюче біоплато з вищими водними рослинами(ВВР), де задіяна *Eichornia crassipes* сімейства *Pontenederia* здатне до інтенсивного поглинання з водного середовища практично всіх біогенних елементів та їх з'єднань, важких металів та інших рідких побутових відходів на тлі швидкого розростання і розмноження у сприятливих умовах зовнішнього середовища. Стандартне біоплато, де на кожному квадратному метрі закріплено

10 водних рослин ефективно очищує забруднене водне середовище, помітно знижуючи вміст таких елементів як азот, фосфор, калій, кальцій, магній, сірка, марганець, аміак при цьому значно зменшується активність компонентів важких металів. В таблиці 1 наведені базові показники очисної здатності біоплато з *Eichornia crassipes*.

Таблиця 1

Показники ефективності очищення поверхневих вод з використанням біоплато з *Eichornia crassipes*

Контролюючий показник	До очищення ВВР	Після 7 діб очистки ВВР
ХПК, мгO_2/л	50,3	10,0
БПК, мгO_2/л	13,7	6,4
Лужність, мг-екв/л	2,4	2,0
Жорсткість, мг-екв/л	1,6	1,0
Хлориди, мг/л	37,9	14,5
Сульфати, мг/л	98,0	42,1
Фосфати, мг/л	1,4	0,3
Нітрати, мг/л	6,2	0,25

Запропоноване біоплато з ВВР прискорює процес бактеріального розкладання нафтопродуктів і детоксикації органічних отрут (фенолів, хінонів тощо). За рахунок виділення кореневою системою вищої водної рослини стимуляторів відбувається зростання інгібіторів вуглеокислюючих бактерій.

Важливо відмітити, що у зоні кореневої системи *Eichornia crassipes* і на поверхні води молюски, черв'яки, коловратки, інфузорії, джгутикові, разом з рослиною беруть участь в біологічному процесі очищення і переробці завислих речовин. Після такого біологічного очищення в стоках пригнічуються всі хвороботворні бактерії і мікроорганізми без застосування хімічних дезінфікуючих засобів. Тобто наведене біоплато суттєво підвищує самооздоровлення водойми за рахунок створеного природного біоценозу, що інтенсивно розвивається.

Суттєвим є те, що за допомогою *Eichornia crassipes* можуть бути ефективно очищені водойми, занесені в список мертвих або таких, що знаходяться на межі цього, а саме: малі річки та озера, забруднені стоками госппобутового та промислового походження.

Слід зазначити, що з естетичної точки зору плаваюче біоплато з *Eichornia crassipes* є дуже привабливим, бо являє собою плаваючу «клумбу» з яскраво зеленим листям та ніжно бузковими квітами. Ця обставина також підвищує рівень атрактивності туристичних маршрутів, що проходять повз водойми, де задіяні біоплато з *Eichornia crassipes*.

Важливо враховувати, що активне очищення поверхневих вод за допомогою *Eichornia crassipes* можливо лише там, де на протязі не менш 2-х місяців температура води не нижча 10°C і повітря не менше 8°C. При цьому активність вегетаційних процесів в рослинах і відповідно поглинання забруднювачів води зростає з підвищенням температури, і тривалості світлового дня. Позитивним фактором є те, що такі погодні вимоги зазвичай відповідають найбільшому попиту на туристичні подорожі, а саме в період з травня по жовтень. Ця обставина підвищує значення широкого впровадження запропонованого екологічно безпечного біологічного метода захисту водойм транскордонних територій, охоплених мережею популярних екомаршрутів.

Для ефективної підготовки та використання біоплато для очищення поверхневих вод нами були визначені залежності активності вегетаційних процесів у *Eichornia crassipes* від температурних умов (рис. 2). Активність вегетаційних процесів оцінювалась по збільшенню

маси рослин в біоплато, що повністю корелює із збільшенням поглинання забруднюючих речовин з водойм і ступеню її біологічної очистки [4, с. 233].

Для визначення залежності середньої маси ВВР від температури води і повітря застосовувався програмний комплекс STATISTICA, що дозволило знайти прогностичне нелінійне рівняння для ефективного управління біологічною очисткою поверхневих вод.

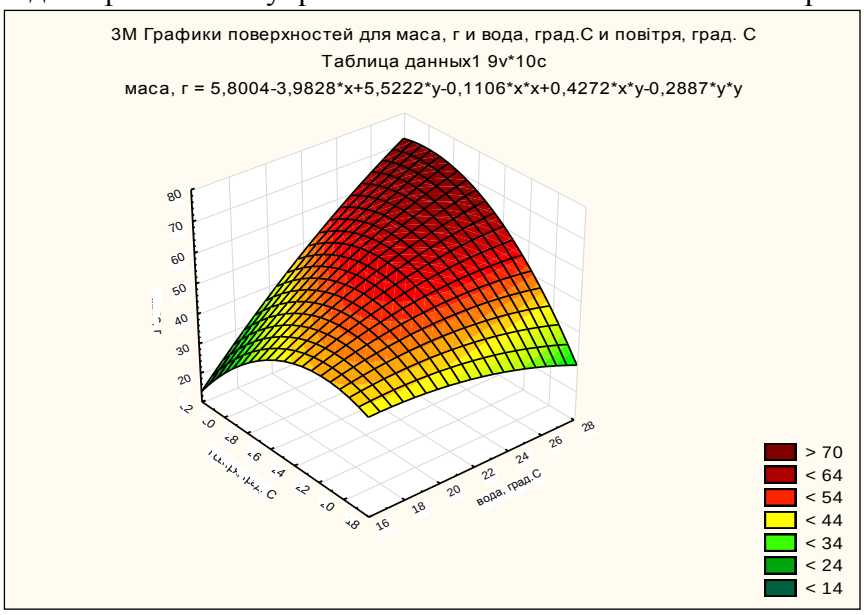

Рис. 2. Залежність маси *Eichornia* crassipes від температури води і температури повітря

Отже отримана нелінійна математична модель залежності середньої маси рослини від температурних умов культивування має вигляд:

$$Z = 5{,}8004 - 3{,}9828x + 5{,}5222y - 0{,}1106x^2 + 0{,}4272xy - 0{,}2887y^2$$

де Z – середня маса однієї рослини, г; x – температура поверхневих вод °С; y – температура оточуючого повітря °С.

Ця модель дозволяє прогнозувати інтенсивність процесу біологічної очистки за допомогою *Eichornia crassipes* при різних температурних умовах та визначати оптимальну робочу площу біоплато для забезпечення заданого рівня очистки.

Висновки. Отже, запропонований метод захисту поверхневих вод транскордонних територій, які задіяні у міжнародних маршрутах екологічного туризму є природнім і екологічно безпечним.

Цей метод повністю відповідає базовому положенню екологічного туризму і покликаний захищати природу. Метод є мало витратним і економічно ефективним, бо потребує мінімальних фінансових і трудових витрат.

Застосування у біоплато *Eichornia crassipes* підвищує рівень атрактивності маршрутів міжнародного екологічного туризму за рахунок високих естетичних властивостей цієї вищої водної рослини.

Запропонований метод захисту поверхневих вод транскордонних територій дозволяє суттєво вирівняти асиметрію у природоохоронній роботі в прикордонних регіонах України та країн ЄС і знизити розбіжності у питомих показниках природоохоронної асиметрії між цими регіонами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Інтернет ресурси: Головне управління статистики у Львівській області (http://www.lv.ukrstat.gov.ua); Головне управління статистики у Закарпатській області (http://www.uz.ukrstat.gov.ua); Статистичне управління у Жешові (http://rzeszow.stat.gov.pl/); Статистичне управління у Любліні (http://lublin.stat.gov.pl/); Статистичне управління Словацької республіки (Štatistická ročenkaregiónovSlovenska: http://slovak.statistics.sk/).

2. Бабикова К.О. Теоретичні аспекти екологічного туризму та напрями збалансованого розвитку в туристичній галузі. *Збалансоване природокористування*. Київ, 2020. №1. С. 43-49.

3. Бабікова К.О., Михалевська Т.В., Береза-Кіндзерська Л.В. Екологічний туризм як важіль активізації євроінтеграційних процесів в Україні. *Європейські виміри сталого розвитку* : Збірник наукових статей II Міжнародної науково-практичної конференції в рамках проектів програми Європейського Союзу ЕРАЗМУС+ (26 червня 2020). Київ. НУХТ, 2020. С. 66-72.

4. Бабікова К.О., Михалевська Т.В., Береза-Кіндзерська Л.В. Визначення оптимальних режимів очистки міських стічних вод від органічних забрудників із застосуванням вищих водних рослин. *Міжнародний конгрес та технічна виставка ETEBK-2019* (10-14 червня 2019) : Збірка доповідей. Чорноморськ. С. 230-235.

5. Михалевська Т.В., Франчук Г.М. Фокін А.В Спосіб очистки води від нафтопродуктів. *Патент України на корисну модель №49293*. Зареєстровано в Державному реєстрі патентів України на корисні моделі 12.04.2010 р. 7с.

6. Михалевська Т.В., Франчук Г.М. Фокін А.В., Бондарець Ю.В. Спосіб очистки води від органічних забруднювачів. *Патент України на корисну модель №59144.* Зареєстровано в Державному реєстрі патентів України на корисні моделі 25.05.2011р. 8 с.

УДК 57.048

Гүлдана Дәулет, Ляйля Бактыбаева,
Анастасия Соколенко (Алматы, Қазақстан),
Николай Беляев (Санкт-Петербург, Россия)

СТРЕСС, ҚАРТАЮ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ИММУНДЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ, ЖАСУШАЛЫҚ ЖӘНЕ МОЛЕКУЛАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІНЕ ӘСЕРІ

Иммундық жауап ағзаның денсаулығын сақтау және оны патогендердің әртүрлі түрлерінен қорғау үшін өте маңызды. Бұл әртүрлі функцияларды орындайтын көптеген компоненттерден тұратын күрделі жүйе. Бұл компоненттер арасындағы адекватты және бақыланатын өзара әсерлер күшті иммундық жауап үшін өте маңызды. Алайда, иммундық жауаптың жұмысына әсер ететін көптеген факторлар бар. Қазір стресс пен қартаю иммундық жүйеге әсер ететін факторлар ретінде үнемі сипатталады, әдебиеттерде бұл көбінесе зиянды деген мағынада. Бұл шолу алдымен иммундық жауаптың тұрақтылығын өзгертудегі стресстің және қартаюдың рөліне, содан кейін бір уақытта, олардың өзара әрекеттесуінен туындайтын әсерлерді талқылауға бағытталған. Психологиялық күйзеліске және оның әртүрлі деңгейлердегі әсеріне, бүкіл жүйеден жеке молекулаларға дейін, денсаулыққа әсер ететін салдарларға ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: *стресс, қартаю, иммундық жауап.*

The immune response is essential for keeping an organism healthy and for defending it from different types of pathogens. It is a complex system that consists of a large number of components performing different functions. The adequate and controlled interaction between these components is necessary for a robust and strong immune response. There are, however, many factors that interfere with the way the immune response functions. Stress and ageing now consistently appear in the literature as factors that act upon the immune system in the way that is often damaging. This review focuses on the role of stress and ageing in altering the robustness of the immune response first separately, and then simultaneously, discussing the effects that emerge from their interplay. The special focus is on the psychological stress and the impact that it has at different levels, from the whole system to the individual molecules, resulting in consequences for physical health.

Keywords: *Stress, Ageing , immune response.*

Қартаю - бұл қалыпты дамудың жанама өнімі және түрдің репродуктивті әлеуетіне қатысатын зат алмасу процестері ретінде пайда болған физиологиялық процесс [1]. Бұл биологиялық функциясы жоқ бейімделмеген құбылыс ретінде дамыған [2] және оның ымыралы механизмі [3] арқылы дамуына мүмкіндік берді [4]. Томас Кирквудтың (1963) Orgel теориясының модификациясы бойынша, қартаюды организмнің ұрық желісінен соматикалық жасушаларға ауысу кезінде энергия шығынын азайту әрекетімен байланыстыруға болады, бұл ақуыз өндірісінің дәлдігін төмендету арқылы қол жеткізіледі [5]. Сонымен, қартаю дегеніміз - бұл дисдифференциалдау [6], бұл дамудың субөнімдері (мысалы, өсу немесе жыныстық гормондар), оттегі метаболизмі (реактивті оттегі түрлері) және стресстің субөнімдері (глюкокортикоидтар) бұзылыстары. Олардың ішінде даму және оттегі алмасуы тұрақты және қажетті, сондықтан өзгермейді, бірақ адамдар мен басқа да приматтардағы стресс реакциясы уақыт өте келе өзгеріп, тағы бір сипаттамаға ие болды: созылмалы және зиянды болу қабілеті [7].

Бұл шолуда стресстің иммунитеттің әр түрлі аспектілеріне әсер ету механизмдері, сондай-ақ қартаю мен стресстің өзара байланысы және иммундық денсаулыққа әсері туралы айтылады. Алдымен стрессті адаптивті құбылыс ретінде және оның иммундық жүйемен байланысын тұтасымен түсіндіріледі. Екіншіден, біз психологиялық стресстің иммундық жүйеге қалай әсер ететініне тоқталып, созылмалы стрессіке ерекше назар аударамыз.

Стресс. Күрделі өмір қатал реакцияларды қажет етеді және жануарлар мен адамдардағы стресстік реакцияны құрайтын бірқатар физиологиялық өзгерістердің дамуына әкелді. Walter Cannon (1929) алғаш рет әр түрлі ортада омыртқалы жануарлар сияқты күрделі организмдегі «ұрыс немесе қашу» деп енгізген реакцияны дамытады. Бұл реакцияның негізгі қызметі - организмнің гомеостазын сақтау. Бұл процеске қатысатын негізгі бөлім - бұл гипоталамус [8], мидың дененің басқа бөліктеріне жүйке импульсін жіберу үшін байланысатын бөлігі. Осылайша, гипоталамус бірнеше секунд жұмыс істейді және симпатикалық жүйке жүйесі арқылы сопақша ми бүйрек үсті бездерінің катехоламиндерді (адреналин және норадреналин) бөлу үшін қоздырады. Бұл жолдағы химиялық хабаршыларға кортикотропинді-релизинг-гормон кіреді, ол гипофиздің алдыңғы бөлігін басқа гормонды, адренокортикотропты гормонды немесе АКТГ-ды жалпы айналымға шығару үшін белсендіреді. АКТГ-ның нысана мүшесі қайтадан бүйрек үсті безі болып табылады, бірақ бұл жолы ми қыртысының жасушалары синтезделеді және қанға арнайы глюкокортизоид бөліп шығарады.

Бүгінгі таңда стресстің екі түрін өткір және созылмалы стрессті ажыратады. Эволюциялық көзқарас тұрғысынан өткір компонент пайдалы, себебі ол өзгермелі және қауіп төнетін ортаға қарсы организмдерді қорғаныс механизмдерімен қамтамасыз етеді.

Жедел және созылмалы стресстің ГК және катехоламиндік әсерлері. Бұрын ГК әсерінен стресстік реакция иммундық жүйені қатты басады деп сенген. ГК-ның бұл қабынуға қарсы әрекетін дәлелдейтін бірнеше деректер көзі бар, мысалы 1930 жылдары Селье түсіндірген тимус инволюциясы [9];

Th1 жасушасынан гуморальды Th2 фенотипіне ауысу; дендритті жасушалардың (ДК) жетілмеген Т жасушаларымен өзара әрекеттесу қабілетін MHC II класы мен ко-стимуляторлы молекулалардың жоғары реттелуіне жол бермеу арқылы шектеу [10]; және қабынуға қарсы цитокиндердің (интерлейкин (IL)-12, интерферон гаммасы (IFN-γ), ісік некроз факторы альфа (TNF-α)) өндірілун тежеді [11], Th2 жасушалары қабынуға қарсы цитокиндердің (IL-4 және IL-10) секрециясының жоғарылауымен қатар жүреді [12]. Алайда, қазір стресстің иммунитетке әсері әрдайым тікелей бола бермейтіндігі және стрессордың әсер ету мерзіміне өте тәуелді болатындығы белгілі болды [13]. Бастапқыда, өткір стресстік реакция кезінде иммундық жүйе белсендіріледі [14], тек осы алғашқы жауаптан кейін стресстік реакцияның келесі кезеңдері, ГК деңгейі одан әрі жоғарылағанда, олардың қабынуға қарсы әсерлері пайда болады [15]. ГК-ың жоғары концентрациясы денеге стресстік реакцияның алғашқы фазаларынан қалпына келтіруге көмектеседі [16]. Алайда, стресстен немесе ұзаққа созылған созылмалы стресстен қайталанған белсендіру кезінде иммундық

жүйенің басылатындығы және бұл ГК [17] әсерінен болатындығын айта кету керек. ГК-ың осы екі жақтылығына түсіндірме олардың әсерін стероидты гормондардың сигнализациясы арқылы қалай жеткізетіндігінде болуы мүмкін [18]. ГК-дың осындай түрлі эффекттерді қолданудың нақты механизмі әлі анықталып жатыр. Алайда мүмкін болатын түсініктеме мынада: парадоксальді түрде ГК рецепторлары үшін минералкортикоид өте жоғары деңгейде болса, толық байланыстырады, сондықтан өткір стресстің алғашқы фазасында, алғашқы қабынуға қарсы әсерлердің көпшілігі үшін жауап береді және миғда көрінеді [19]. Стресстік реакцияның келесі кезеңдерінде, минералокортикоидты рецепторлар қаныққан кезде, ГК рецепторлары бос емес болып, кейбір қабынуға қарсы әсерлерді басқаруы мүмкін. Екінші жағынан, дәл осындай түсініктеме перифериядағы иммундық жүйеге қатысты бола ма, жоқ па белгісіз. Мысалы, макрофагтардағы экспрессияға қарамастан, минералокортикоидты рецепторлар ГК арқылы иммундық жасуша функциясын модуляциялауға қатыспайды. Керісінше, бұл әрекет концентрацияға тәуелді ГК рецепторларымен байланысумен шектеледі [19]. Алайда, ГК концентрациясына тәуелді әсердің бұл түрі перифериялық иммундық жүйеге өткір және созылмалы стресстің әсер етуінің айырмашылығына себеп болуы мүмкін [20]. Мұнда ГК созылмалы стресстік реакция кезінде иммундық өзгерістердің жалғыз немесе негізгі индукторлары болып табылмайтындығын атап өту маңызды [21]. Мысалы, егеуқұйрық лимфоциттерімен митогендік реакцияларды басу тек β-эндорфин өндірілуіне тәуелді және кортикостерон деңгейіне тәуелді емес [22]. Сол сияқты, Ши және т.б. [23] ингибиторлық стресс кезінде лимфоциттердің апоптозы тек опиоидты рецепторлардың күйіне байланысты болатындығын көрсетті. Адренергиялық рецептор (β2-AR), катехоламиндерді екі түрлі сигналдық жолдармен байланыстырғаннан кейін, ДНҚ зақымдануына, сондай-ақ егеуқұйрық миындағы ісік супрессорының деградациясына әкеледі [24]. Ұқсас нәтижелер егеуқұйрықтарды созылмалы ингибиторлық стресске ұшырағаннан кейін алынды, ал пропанололды, β-адреноблокаторды қолдану бұл әсерді азайтты [25]. Ақырында, стрессті созылмалы басу кезінде ГК мен катехоламиндердің өзара әрекеті бір мезгілде белгілі бір тышқан штамының перифериялық қанындағы мононуклеарлы жасушалардың көші-қонына әсер етеді [26], лимфа түйіндерінен, көкбауыр цитокиннің экспрессиясын айтарлықтай төмендетеді [27], өкпедегі және лимфа түйіндеріндегі цитокин гендерінің транскрипциясы кешіктірілуі [28] және лимфа түйіндеріндегі цитотоксикалық Т-лимфоциттердің активтенуін қалай азайтуға болатындығына [29] әсер етеді. Сонымен бірге, ГК концентрациясының стресстен туындаған созылмалы өзгерістері тек қабынуға қарсы цитокиндерге, TNF-α, IL-1β және IL-6-ға әр түрлі әсер етуі мүмкін екендігі көрсетілген [30]. Мысалы, бұл гормондардың тәуліктік ауытқуы TNF-α концентрациясына қатты әсер етуі мүмкін, ал IL-1β кортизол деңгейінің жоғарылауымен және IL-6 фармакологиялық концентрациясының төмендегенде ғана реакцияға түседі [31]. Осы цитокиндердің үшеуін де көбінесе моноциттер шығарады, бірақ IL-6-ны эндотелий жасушалары, фибробласттар және кератиноциттер өндіре алады [32]. Сонымен, TNF-α және IL-1β қатаң қабынуға қарсы болғанымен, IL-6 қабынуға қарсы әсер етуі мүмкін [33]. Сондықтан стресс гормондарының TNF-α, IL1β және IL-6-ға дифференциалды әсері көбіне осы цитокиндердің әртүрлі рөлдеріне байланысты болуы мүмкін.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Cutler RG (1982) Longevity is determined by specific genes: testing the hypothesis. In: Adelman R, Roth G (eds) Testing the theories of aging. CRC Press, Boca Raton, pp 25–114.

2. Partridge L, Gems D (2002) Mechanisms of ageing: public or private? Nat Rev Genet 3(3):165–175. doi:10.1038/nrg753

3. Williams GC (1957) Pleiotropy, natural selection, and the evolution of senescence. Evolution 11(4):398–411. doi:10.2307/ 2406060

4. Partridge L, Barton NH (1993) Optimality, mutation and the evolution of aging. Nature 362(6418):305–311. doi:10. 1038/362305a0

5. Orgel LE (1963) The maintenance of the accuracy of protein synthesis and its relevance to ageing. Proc Natl Acad Sci U S A 49(4):517–521

6. Maier SF, Watkins LR (1998) Cytokines for psychologists: implications of bidirectional immune-to-brain communication for understanding behavior, mood, and cognition. Psychol Rev 105(1):83–107. doi:10.1037/0033-295x.105.1.83 Marshall GD, Agarwal SK, Lloyd C, Cohen L, Henni

7. Cutler RG (1985) Dysdifferentiation and aging. In: Sohal RS, Birnbaum L, Cutler RG (eds) Molecular biology of aging: 1180 AGE (2014) 36:1169–1185 gene stability and gene expression. Raven Press, New York, pp 307–340

8. Sapolsky RM (1999) Glucocorticoids, stress, and their adverse neurological effects: relevance to aging. Exp Gerontol 34(6):721–732. doi:10.1016/s0531-5565(99)00047-9

9. Arlt W, Hewison M (2004) Hormones and immune function: implications of aging. Aging Cell 3(4):209–216. doi:10. 1111/j.1474-9728.2004.00109.x

10. Burns VE, Drayson M, Ring C, Carroll D (2002) Perceived stress and psychological well-being are associated with antibody status after meningitis C conjugate vaccination. Psychosom Med 64(6):963–970. doi:10.1097/01.psy.0000039836. 67401.28

11. Charmandari E, Tsigos C, Chrousos G (2005) Endocrinology of the stress response. Annu Rev Physiol 67:259–284. doi:10. 1146/annurev.physiol.67.040403.120816

12. Dallman MF, Pecoraro N, Akana SF, la Fleur SE, Gomez F, Houshyar H, Bell ME, Bhatnagar S, Laugero KD, Manalo S (2003) Chronic stress and obesity: a new view of "comfort food". Proc Natl Acad Sci U S A 100(20):11696–11701. doi: 10.1073/pnas.1934666100

13. Elenkov IJ, Chrousos GP (2002) Stress hormones, proinflammatory and antiinflammatory cytokines, and autoimmunity. In: Cutolo M, Bijlsma JWJ, Lahita RG, Masi AT, Straub RH, Bradlow HL (eds) Neuroendocrine immune basis of the rheumatic diseases II, proceedings, vol 966. Ann N Y Acad Sci 290–303

14. Franceschi C, Capri M, Monti D, Giunta S, Olivieri F, Sevini F, Panouraia MP, Invidia L, Celani L, Scurti M, Cevenini E, Castellani GC, Salvioli S (2007) Inflammaging and antiinflammaging: a systemic perspective on aging and longevity emerged from studies in humans. Mech Ageing Dev 128(1): 92–105. doi:10.1016/j.mad.2006.11.016

15. Dhabhar FS (2009) Enhancing versus suppressive effects of stress on immune function: implications for immunoprotection and immunopathology. Neuroimmunomodulation 16(5):300–317. doi:10.1159/000216188

16. Kang DH, Fox C (2001) Th1 and Th2 cytokine responses to academic stress. Res Nurs Health 24(4):245–257. doi:10. 1002/nur.1027 Kang DH, Coe CL, Karaszewski J, McCarthy DO (1998) Relationship of social support to stress responses and immune function in healthy and asthmatic adolescents. Res Nurs Health 21(2):117–128. doi:10.1002/(sici)1098-240x(199804)21:23.0.co;2-m

17. Glaser R, Kiecolt-Glaser PK, Marucha PT, MacCallum RC, Laskowski BF, Malarkey WB (1999) Stress-related changes in proinflammatory cytokine production in wounds. Arch Gen Psychiatry 56(5):450–456. doi:10.1001/archpsyc.56.5.450

18. Marshall GD, Agarwal SK, Lloyd C, Cohen L, Henninger EM, Morris GJ (1998) Cytokine dysregulation associated with exam stress in healthy medical students. Brain Behav Immun 12(4):297–307. doi:10.1006/brbi.1998.0537

19. Wu XF, Zhao H, Wei QY, Amos CI, Zhang K, Guo ZZ, Qiao YQ, Hong WK, Spitz MR (2003) XPA polymorphism associated with reduced lung cancer risk and a modulating effect on nucleotide excision repair capacity. Carcinogenesis 24(3): 505–509. doi:10.1093/carcin/24.3.505

20. Thaker PH, Han LY, Kamat AA, Arevalo JM, Takahashi R, Lu CH, Jennings NB, Armaiz-Pena G, Bankson JA, Ravoori M, Merritt WM, Lin YG, Mangala LS, Kim TJ, Coleman RL, Landen CN, Li Y, Felix E, Sanguino AM, Newman RA, Lloyd M, Gershenson DM, Kundra V, Lopez-Berestein G, Lutgendorf SK, Cole SW, Sood AK (2006) Chronic stress promotes tumor growth and angiogenesis in a mouse model of ovarian carcinoma. Nat Med 12(8):939–944. doi:10.1038/ nm1447

21. Silva SM, Madeira MD (2012) Effects of chronic alcohol consumption and withdrawal on the response of the male and female hypothalamic-pituitary-adrenal axis to acute immune stress. Brain Res 1444:27–37. doi:10.1016/j.brainres.2012. 01.013

22. Marshall GD, Agarwal SK, Lloyd C, Cohen L, Henninger EM, Morris GJ (1998) Cytokine dysregulation associated with exam stress in healthy medical students. Brain Behav Immun 12(4):297–307. doi:10.1006/brbi.1998.0537

23. Kapahi P, Boulton ME, Kirkwood TBL (1999) Positive correlation between mammalian life span and cellular resistance to stress. Free Radic Biol Med 26(5–6):495–500. doi:10.1016/ s0891-5849(98)00323-2

24. Dowd JB, Aiello AE, Alley DE (2009) Socioeconomic disparities in the seroprevalence of cytomegalovirus infection in the US population: NHANES III. Epidemiol Infect 137(1):58–65. doi:10.1017/s0950268808000551

25. Atanackovic D, Nowottne U, Freier E, Weber CS, Meyer S, Bartels K, Hildebrandt Y, Cao YR, Kroger N, Brunner-Weinzierl MC, Bokemeyer C, Deter HC (2013) Acute psychological stress increases peripheral blood CD3(+)CD56(+) natural killer T cells in healthy men: possible implications for the development and treatment of allergic and autoimmune disorders. Stress Int J Biol Stress 16(4):421–428. doi:10.3109/10253890.2013.777702

26. Adler AS, Kawahara TLA, Segal E, Chang HY (2008) Reversal of aging by NF kappa B blockade. Cell Cycle 7(5):556–559

27. Brown HF, Difrancesco D, Noble SJ (1979) How does adrenaline accelerate the heart. Nature 280(5719):235–236. doi:10. 1038/280235a0

28. Arlt W, Hewison M (2004) Hormones and immune function: implications of aging. Aging Cell 3(4):209–216. doi:10. 1111/j.1474-9728.2004.00109.x

29. Banerjee A, Benedict WF (1979) Production of sister chromatid exchanges by various cancer chemotherapeutic agents. Cancer Res 39(3):797–799

30. Charmandari E, Tsigos C, Chrousos G (2005) Endocrinology of the stress response. Annu Rev Physiol 67:259–284. doi:10. 1146/annurev.physiol.67.040403.120816

31. Cherif H, Tarry JL, Ozanne SE, Hales CN (2003) Ageing and telomeres: a study into organ- and gender-specific telomere shortening. Nucleic Acids Res 31(5):1576–1583. doi:10. 1093/nar/gkg208

32. Bauer ME, Vedhara K, Perks P, Wilcock GK, Lightman SL, Shanks N (2000) Chronic stress in caregivers of dementia patients is associated with reduced lymphocyte sensitivity to glucocorticoids. J Neuroimmunol 103(1):84–92. doi:10. 1016/s0165-5728(99)00228-3

33. Moroda T, Kawachi Y, Iiai T, Tsukahara A, Suzuki S, Tada T, Watanabe H, Hatakeyama K, Abo T (1997) Self-reactive forbidden clones are confined to pathways of intermediate T-cell receptor cell differentiation even under immunosuppressive conditions. Immunology 91(1):88–94. doi:10.1046/ j.1365-2567.1997.00222.x

УДК 612.7

Мар'ян Тарасенко
(Хмельницький, Україна)

ВПЛИВ ЕКСКУРСІЙ НА ОРГАНІЗМ СТУДЕНТІВ ТА ЙОГО РЕЗИСТЕНТНІСТЬ ДО ВІРУСНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

У роботі проаналізовано вплив зоологічних екскурсій на фізіологічний та психоемоційний стан студентів природничих спеціальностей.

Ключові слова: *зоологічні екскурсі, фізіологічний та психоемоційний стан.*

The paper analyzes the influence of zoological excursions on the physiological and psycho-emotional state of students of natural sciences.

Key words: *zoological excursions, physiological and psychoemotional state.*

На сучасному етапі розвитку суспільства, виявлена тенденція погіршення здоров'я та загального фізичного розвитку не тільки дорослого населення, а й підростаючого покоління. У XXI столітті відбувся значний стрибок у розвитку електронних та комп'ютерних технологій, мобільний зв'язок та інтернет стали загальнодоступними. Зменшення фізичних навантажень призвело до розвитку функціональних порушень та патологічних станів опорно-рухового апарату, серцево-судинної, дихальної та кістково-м'язової систем організму людини. Все це є причиною розвитку багатьох захворювань. Сучасна молодь проводить переважну більшість часу в приміщеннях за ґаджетами мобільного зв'язку що призводить до малорухливого способу життя та гіподинамії. Проведення навчальних екскурсій на свіжому повітрі сприяє виконанню одного з важливих завдань – підвищення рівня функціонального стану систем і загартовуванню організму людини [2]. Функціональний стан кардіореспіраторної системи студентів, які здійснюють навчання на відкритому повітрі, змінюється більш інтенсивно, ніж у студентів, які займаються в аудиторіях. Активний рух під час пересування на маршруті, забезпечує збільшення рівня насичення органів і тканин киснем, в результаті чого підвищується рівень гемоглобіну в крові, а також збільшується життєва ємкість легень, а, отже, і окружність грудної клітини. Аналізуючи наукові дослідження можна зробити висновок, що заняття на свіжому повітрі підвищують фізичну активність, знижують нервову напругу, покращують настрій і заряджають енергією, тим самим сприяють зміцненню здоров'я в цілому та поліпшення працездатності. Важливу роль у зміцненні здоров'я під час природничих екскурсій займають природні чинники – сонячна інсоляція, зміна температури зовнішнього середовища, перепад висот, під час руху по пересічній місцевості. Поєднання цих факторів має гартувальний вплив на організм. Тому що під час руху на свіжому повітрі активуються адаптаційні механізми, що сприяють підвищенню стійкості організму до зовнішнього впливу (зміна температури та вологості повітря, вітер, підвищення або зниження атмосферного тиску тощо), що в поєднанні з фізичним навантаженням мають комплексний гартувальний вплив на організм. Тому заняття у вигляді екскурсій на свіжому повітрі, окрім головного, інформаційно-наочного чинника, мають безпосередній позитивний вплив на здоров'я та психоемоційний стан студентів [3].

Мета дослідження – вивчити вплив природничих екскурсій в природі на організм студентів.

Для досягнення поставленої в роботі мети використовувалися такі методи:

– теоретичний аналіз даних і відомостей спеціальної літератури, що відбиває стан питання з проблеми дослідження;

– педагогічне спостереження;

– анкетування;

– метод математичної статистики.

Експериментальне дослідження проводилося на кафедрі біології та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та кафедрі екології та біологічних дисциплін Хмельницького національного університету. В експерименті взяли участь 40 студентів I-IV курсів природничого та гуманітарно-педагогічного факультетів, які були розділені на 2 групи по 20 чоловік. Перша група – контрольна, в якій, заняття проходили в зоологічних лабораторіях. Друга група – експериментальна: окрім занять в лабораторіях, відвідувала природничі екскурсії в межах плану роботи зоологічних гуртків К-ПНУ імені Івана Огієнка та ХНУ. В складі експериментальної групи, студенти відвідували зоологічні екскурсії, протягом усього навчального року, за винятком днів з несприятливими погодними умовами: дощ, сильний вітер, дуже низькі температури. На початку та наприкінці навчального року було проведено опитування за спеціально розробленою анкетою.

Анкетування проводилося з метою встановлення, яким чином впливають зоологічні екскурсії на свіжому повітрі на рівень захворюваності та рівень успішності студентів. А також для встановлення, чи відбувається підвищення фізичної активності та поліпшення психоемоційного стану студентів під час таких видів діяльності. Анкетування проходили усі

учасники. Отримані результати були опрацьовані та проаналізовані. Аналіз отриманих відповідей опитування показав, що студенти які відвідували екскурсії на відкритому повітрі стали менше хворіти на інфекційні захворювання. Натомість, у контрольній групі спостерігалося два різких стрибка захворюваності ГРВІ в листопаді та в лютому. Всі ці дані були підтверджені наявністю довідок. Також, більшість студентів експериментальної групи відзначили, що якщо вони й хворіли, то тривалість хвороби у них скоротилась, та, практично, не було ускладнень. Дані педагогічного спостереження свідчать, що під час занять на свіжому повітрі студенти ставали більш активними, поставлені завдання виконували з великим бажанням, у них поліпшувався настрій. При аналізі відповідей на другий блок питань було виявлено, що студенти експериментальної групи також відзначали, що під час екскурсій в природі вони краще сприймали матеріал заняття, заряджалися енергією, підвищувалася психологічна стійкість, зменшувалася депресія, загальне напруження та зникала безсоння. Все це позитивно впливало на успішність. У студентів поліпшувалася пам'ять, підвищувалися увага та працездатність. Студенти ж контрольної групи відзначали, що у них в грудні, перед сесією, та наприкінці навчального року успішність знижувалася, погано засвоювався навчальний матеріал та погіршувався психоемоційний стан. Необхідно так само відзначити, що у студентів експериментальної групи протягом року змінилася мотивація щодо зацікавленості екскурсіями в . Коли на початку року студентам запропонували брати участь в зоологічних екскурсіях, частина з них стали відмовлятися, мотивуючи своє небажання тим, що вони часто хворіють на простудні захворювання. Але наприкінці навчального року їх ставлення до екскурсійних занять змінилося в кращу сторону.

Дані, отримані в ході дослідження, дозволяють зробити висновки: участь в природничих, зокрема зоологічних екскурсіях в природу, підвищують обмінні процеси організму, зміцнюють імунітет, збуджують мозкову діяльність, підвищують загальний тонус організму, що дозволяє досягти вираженого оздоровчого ефекту. Також вони мають гартувальну дію, особливо, якщо заняття проводяться при низьких температурах повітря. При мінливих метеорологічних умовах вдосконалюється терморегулювальний апарат, знижується чутливість до холоду та спеки, підвищується стійкість до різних простудних та інфекційних захворювань [1]. Студенти менше хворіють, а, отже, не пропускають заняття. Все це сприяє підвищенню рівню знань. Участь в екскурсіях на відкритому повітрі має позитивний вплив на роботу всіх органів і систем організму, збільшує працездатність, насичуючи організм киснем, а також позитивно впливають на психоемоційний стан студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дубровский В. И. Движения для здоровья. *Физкультура и спорт*. 1989. №2. С. 3–25.

2. Колгушкин А.Н., Короткова Л.И. Лекарства от простуды. *Физкультура и спорт*. 1989. № 2. С. 95–168.

3. Тарасенко М.О. XIV Всеукраїнська орнітологічна школа-семінар «Орнітофауна та методи її досліджень»; студентська наукова конференція «Орнітологічні дослідження в Україні». *Наукові записки ДПМ*. Львів, 2012. Т. 28. С. 163.

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

УДК 622.24.062

Наргиза Ботирова, Рустамжон Рузимухамедов
(Ташкент, Узбекистан)

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ УЧАСТКИ ДЛЯ ПОСТАНОВКИ ГЕОЛОГО-РАЗВЕДОЧНЫХ РАБОТ В ЮРСКИХ ОТЛОЖЕНИЯХ НА СЕВЕРО-ЗАПАДЕ БУХАРО-ХИВИНСКОГО РЕГИОНА

В статье изложены основные аспекты комплексного изучения терригенно-юрских отложений территории и их перспективность на нефть и газ. Анализом геолого-геофизических материалов и данных бурения составлена уточненная структурная карта по кровле отложений терригенной юры и карта их мощностей, определены наиболее перспективные участки для дальнейших геологоразведочных работ.

The article deals with the main aspects of a comprehensive study of the Terrigenous-Jurassic deposits of the territory and their prospects for oil and gas. Based on the analysis of geological and geophysical materials and drilling data, a refined structural map of the roof of terrigenous Jurassic deposits and a map of their capacities were compiled, and the most promising areas for further exploration were identified.

Бухаро-Хивинская нефтегазоносная область является и остается главным регионом добычи нефти и газа в Республике Узбекистан. Несмотря на продолжение поискового и разведочного бурения для восполнения разрабатываемых запасов, эффективность их постоянно снижается. Основные причины этого – достаточно высокая изученность региона, почти полное исчерпание фонда нефтегазовых резервуаров, приуроченных к юрским карбонатным отложениям с большими запасами УВ. Требуется интенсивное наращивание ресурсной газонефтяной базы, что может быть обеспечено как открытием новых месторождений, так и эффективной разведкой существующих, особенно в районах со сложным структурно-тектоническим строением.

В связи с сокращением числа наиболее крупных и ярко выраженных объектов разведки, более остро встаёт вопрос об изучении строения терригенно-юрских с уже подтвержденной продуктивностью и доюрских отложений с целью поиска в них нефтегазоперспективных объектов. Одной из важных задач является проведение тщательного геологического анализа и изучение терригенно-юрских отложений. Значительные перспективы в этом направлении связаны с территорией Чарджоуской ступени, изучением которой занимались: Киршин А.В., Бабаджанов Т.Л., Ибрагимов А.Г., Нугманов А.Х., Ахмедов П.У., Миркамалов Х.Х., Абдуллаев Г.С., Зуев С.Н., Юсупов Р.Р., Речицкий Р.В., Хикматуллаев Б.С., Гафуров Т.А., Гафурова Н.А. и многие другие [1].

На северо-западной части данной территории всего отработано МОГТ-2Д - 4318 пог.км сейсморазведочных профилей. Плотность сети составляет 2,30 пог.км на 1 кв.км площади. На восточной части этой зоны также отработано МОГТ-3Д – 707 кв.км., с охватом районов месторождений Атамурад-Чаккакум-Сев.Сюзьма-Кульбешкак (вост.часть) – к востоку от Миркомилкудук.

Параметрическое бурение в пределах Чарджоуской ступени осуществлялось с целью изучения глубинного геологического строения разреза, вещественного состава пород, их стратиграфии, наличия коллекторов и покрышек, гидрогеологических условий, определения мощности и перспектив нефтегазоносности меловых, карбонатно-юрских, терригенно-юрских и палеозойских отложений.

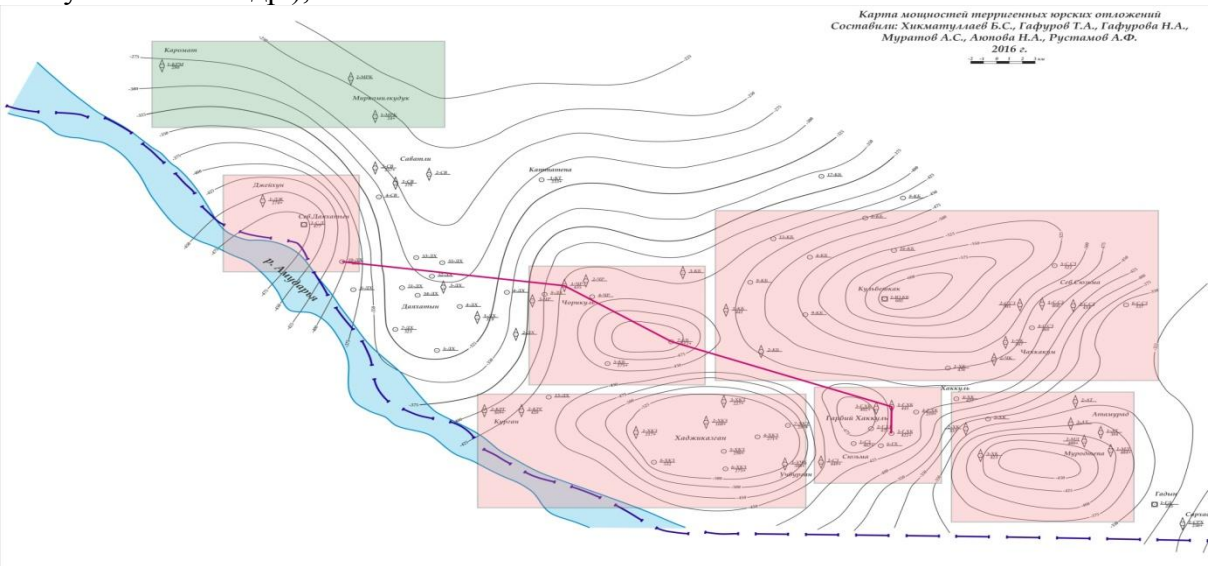
На северо-западной части Чарджоуской ступени на месторождениях Сев.Сюзьма, Атамурад, Хаккуль, Гарбий Хаккуль, Аккум, Парсанкуль, Муродтепа и Чаккакум, открытым поисково-разведочным бурением, получены промышленные притоки газа из XVII, XVIII, XIX горизонтов терригенно-юрских отложений.

Выполненным анализом имеющихся геолого-геофизических материалов по выявленным, подготовленным и опоискованным площадям северо-западной части Чарджоуской ступени, намечены для дальнейшего комплексного изучения материалов геофизических исследований, бурения и испытания скважин для разработки конкретных рекомендаций на дальнейшие ГРР по терригенным юрским отложениям площади – Каттатепа, Джейхун, Хатар, Курган и др., месторождения – Муродтепа, Сюзьма, Каромат, Миркомилкудук и др., а также новые 11 объектов подготовленные к поисковому бурению [2,3].

На основе геолого-геофизических материалов и данных бурения, для западной части территории исследований была составлена уточненная структурная карта по кровле отложений терригенной юры (горизонт T_7) в масштабе 1:100 000 (рис № 1, Хикматуллаев Б.С. и др.) и определены наиболее перспективные площади для проведения дальнейших геолого-разведочных работ.

Была построена также карта мощностей отложений терригенной юры (рис № 2, Хикматуллаев Б.С. и др.),

что позволило прийти к следующим выводам:

1. Все открытые месторождения, в которых были получены промышленные притоки газа из терригенно-юрских отложений, расположены в области увеличения их мощности и отражаются на карте.

2. Недостаточная изученность района структур Миркомилкудук-Саватли глубоким бурением не дает возможности составить соответствующие заключения по продуктивности терригенных отложений по данной части территории.

3. Анализ имеющихся геолого-геофизических материалов по площади Бургутли и прилегающимх двум месторождениям свидетельствует о нецелесообразности подготовки выявленной структуры Бургутли к поисковому бурению в связи с ее малыми размерами. Одновременно с этим, нами рекомендуется рассматривать структуру Бургутли, как юго-восточный купол возможно двухкупольной структуры Каромат-Бургутли.

4. Месторождение Джейхун также расположено на участке увеличения мощности терригенно-юрских отложений. Структура Джейхун не является самостоятельным объектом, а представляет собой структурный нос, воздымающийся в западном направлении к сводовой части Гугуртлинской структуры. Учитывая, что основные скопления газа будут располагаться на западе и юго-западе от № 1 скважины Джейхун, рекомендуется скважину заложить на максимальном приближении к Гугуртлинскому месторождению.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Абидов А.А. Современные основы прогноза и поисков нефти и газа. Ташкент: Фан. 2012. 816 с.

2. Методические рекомендации по подсчету геологических запасов нефти и газа объемным методом / Под ред. В.И. Петерсилье, В.И. Пороскуна, Г.Г. Яценко. Москва-Тверь: ВНИГНИ, НПЦ «Тверьгеофизика» 2003.

3. Абидов А.А. Генезис нефти и газа и методика поисков их местоскоплений. Ташкент: Фан АН РУз, 2010. 258 с.

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

УДК 502.1:628.4.032]-047.37-048.57(477.85)

Уляна Легета, Едуард Софроній
(Чернівці, Україна)

СОЦІОЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ НАСЕЛЕННЯ м. ЧЕРНІВЦІ

Стаття присвячена соціоекологічним дослідженням в межах концепції щодо поводження з твердими побутовими відходами. Дослідження проводилися шляхом опитування респондентів за розробленим авторами анкетуванням.

Ключові слова: *соціоекологічні дослідження, ТПВ, анкети, респондент, опитування.*

The article deals with the socioecological research within the concept of the solid waste management. The research was conducted by interviewing respondents according to a questionnaire developed by the authors.

Key words: *socioecological research, MSW, questionnaire, respondent, poll.*

Зважаючи на те, що в наш час обмежуючим фактором соціально-економічного розвитку виступає асиміляційний потенціал довкілля [1, с. 314], проблема екологічно безпечного поводження з відходами стає однією з найбільш актуальних у галузі економіки природокористування [2, с. 364]. Саме завдяки соціоекологічним методам, зокрема опитування чи анкетування, можна отримати повну картину функціонування громадської думки щодо проблем соціальної практики, про запити, потреби, інтереси та мотиви поведінки різних груп населення і на їх основі управлінці органів місцевого самоврядування можуть зрозуміти, а в подальшому і прогнозувати ефективність втілення лояльних, раціональних та різнобюджетних програм поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ) [Подолянчук, Слободянюк, 2018].

Мета роботи – на підставі проведеного анкетування проаналізувати відношення та розуміння населення м. Чернівці щодо поводження з твердими побутовими відходами.

У процесі створення анкет були подані тести та різнорівневі завдання (теоретичні, репродукційні, творчі, мотивуючі, провокативні). Соціоекологічні дослідження проводилося протягом січня – жовтня 2019 р. Вибірковим методом було опитано 106 жителів. Вибірка формувалася за критеріями статі, віку та трудового статусу.

При аналізуванні соціоекологічного дослідження увагу було звернено на соціально-демографічну характеристику респондентів м. Чернівці. Так, виявлено, що в опитуванні загалом взяли участь 106 жителів міста віком від 18 років і понад 85 років. З них 38,9 % чоловіків і 61,1 % жінок.

Загальна вирібка респондентів поділили на 7 вікових груп. В опитуванні взяли участь громадяни таких вікових груп: 15 – 25 років (46 %), 26 – 35 років (17 %), 36 – 45 років (13 %), 46 – 55 років (6 %), 56 – 65 років (10 %), 66 – 75 років (4 %), 76 – 85 і більше років (4 %) (рис. 1).

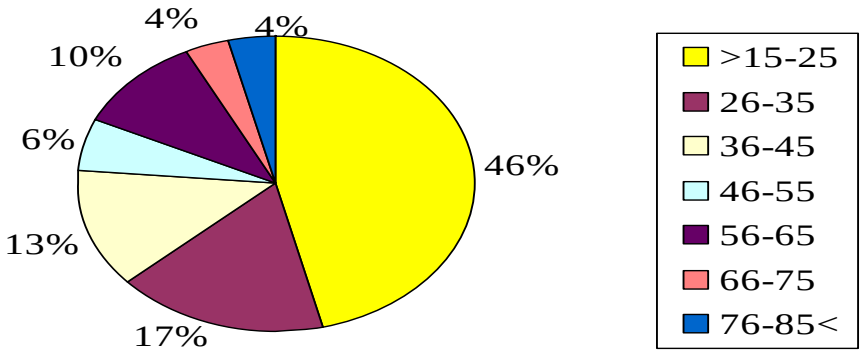

Рис. 1. Відсотковий розподіл респондентів м. Чернівці за віковими групами

Зауважимо, що найактивнішими учасниками опитування є люди молодого та середнього віку (15 – 25 років та 26 – 55 років).

За трудовим статусом розподіл респондентів виявився відносно рівномірним і включав такі категорії: студент (17 %), робітник (16 %), підприємець (14 %), службовець (19 %), безробітний (16 %), сільськогосподарський працівник (7 %), пенсіонер (11 %) (рис. 2).

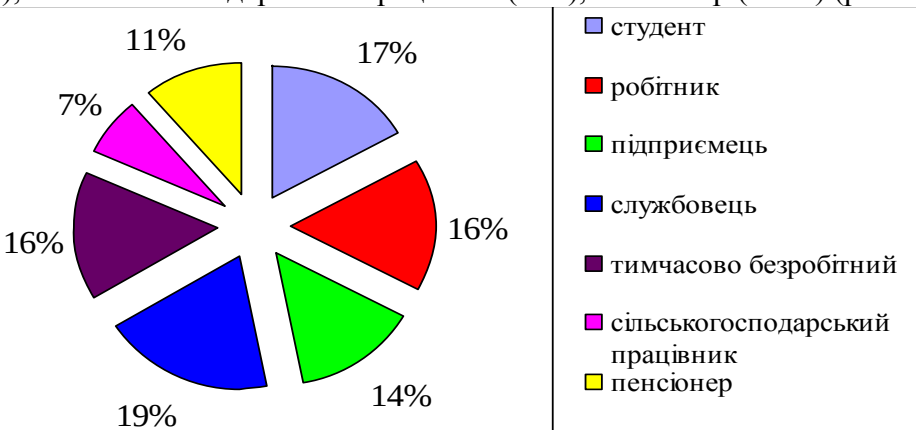

Рис. 2. Відсотковий розподіл респондентів м. Чернівці за трудовим статусом

Таким чином, соціально-демографічна характеристика респондентів м. Чернівці засвідчила, що вибірка опитуваних охоплює різновікові категорії та включає різноманітний склад населення, що в свою чергу є кращим репрезентативним відображенням різнорідності жителів м. Чернівці та дозволить отримати відповіді на проблемні питання від різних верств населення та їх думку щодо поводження з ТПВ в цілому, а не лише частково від якоїсь однієї категорії. При цьому, відмітимо, що більшість опитаних – це все ж таки соціально активні люди, які вже мають відношення до поставленої проблеми.

Спершу проаналізували рівень обізнаності місцевого населення з обраної тематики.

Так, за результатами наших досліджень можна говорити про недостатній рівень обізнаності респондентів, адже тільки 1/3, іноді ½, частково володіли інформацією щодо правил поводження з відходами в країнах ЄС, вказуючи такі як утилізація та сортування, існування фандоматів, заробітку на смітті як вторинної сировини та їх місць здачі в м. Чернівці (табл. 1).

Таблиця 1

Результати опитування респондентів за проблемними питаннями поводження з ТПВ

Проблемні питання	**Варіанти відповіді**	**Кількість респондентів, %**
Що Вам відомо про правила поводження з відходами в країнах ЄС?	*Утилізація*	25
	Сортування	20
Чи знаєте Ви про заробіток на смітті?	*Так*	37
	Ні	9
На Вашу думку: Краще заохочувати громадян до сортування сміття, повертаючи гроші за здачу відходів, чи використовувати систему штрафів?	*Повертаючи кошти*	25
	Система штрафів	20
Чи відомо Вам про Фандомати – автомати по прийому ПЕТ-пляшок?	*Так*	29
	Ні	16
Чи вважаєте Ви систему «Депозит за пляшку» раціональною?	*Так*	33
	Ні	12
Чи знаєте Ви про місця здачі сміття в м. Чернівці?	*Так*	28
	Ні	17

Наступним етапом було опрацювання отриманих результатів анкетування. Результати наших досліджень засвідчили, що значна частина респондентів стверджує, що їм: «…боляче спостерігати як забруднені наші ліси та стихійні звалища…», виявляючи бажання сортування ТПВ та зацікавленість в подальшій їх утилізації. Разом з тим, коли мова заходить про перспективність використання екологічно безпечних упаковок опитувані відмовляються від даної пропозиції, тим самим вказуючи на реальне домінування особистісних інтересів над словесним перейманням проблемами накопичення та утилізації ТПВ (табл. 2).

Таблиця 2

Результати анкетування респондентів за проблемними питаннями поводження з ТПВ

Запитання	Варіанти відповідей	К-сть респондентів
1. Чи хвилює Вас проблема збереження довкілля від навали сміття?	а) мені байдуже	3
	б) переймаюся тільки чистотою свого помешкання та території школи	5
	в) мені боляче спостерігати як забруднені наші ліси та стихійні звалища	53
2. Як на Вашу думку можна вирішити проблему сміття в нашій місцевості?	а) викидати всі відходи в одне відведене місце	3
	б) сортувати сміття вдома, а потім викидати на спеціальні сміттєзвалища	33
	в) накладати штраф за викид сміття в не відведених місцях	25
3. У чому Ви бачите шкідливість використаного пластику і батарейок?	а) створюють нагромадження сміття на звалищах	3
	б) у неможливості їх повторного використання	1
	в) забруднення навколишнього середовища на багато років уперед	57
4. Чи сортуєте Ви вдома побутове сміття?	а) завжди всіх видів	2
	б) ніколи	12
	в) розділяємо харчові та тверді побутові відходи	25
	г) немає сенсу, адже потім воно не переробляється	22
5. Якщо б була можливість викидати сміття роздільно, як би Ви вчинили?	а) мені все одно	0
	б) намагався б викидати	56
	в) навіщо витрачати свій час на брудну роботу	5
6. Якби на вулиці чи у відведених місцях стояли спеціальні контейнери для відходів (батарейок, пластику, макулатури), що б Ви вчинили?	а) нехай стоять, вони мені не заважають	3
	б) намагався б викидати використані матеріали	31
	в) завжди б викидав і цікавився б їх утилізацією	27
7. Як Ви вважаєте, що якщо ми не будемо купувати товари в упаковці, це зменшить кількість сміття?	а) так	39
	б) ні	9
	в) не знаю	13

8. Чи відома Вам інформація про замінник поліетиленових пакетів екологічно безпечними пакетами?	а) так	57
	б) ні	4
	в) не знаю	0
9. Чи запитували Ви у супер-маркетах за екологічно безпечні пакети для харчових продуктів?	а) так	18
	б) ні	42
	в) не знаю	1

Увагу привернув і той факт, що лише десята частина респондентів здійснюють сортування ТПВ, третина тільки розділяють ТПВ і органіку, тоді як переважна більшість або взагалі ніколи не сортують або, не є прихильниками сортування сміття, обґрунтовуючи це тим, що немає сенсу, адже в умовах нашого міста воно не переробляється.

При цьому, якщо розглянути дане питання враховуючи вікові категорії та трудовий статус респондентів, то виявилося, що активно сортують пенсіонери (56-85 і > років), дещо менше робітники, службовці, підприємці та інші особи робочого класу (36-55 років), і майже зовсім не переймаються цією проблемою – це студенти і молодь віком до 35 років. Виявлені тенденції є свідченням кращої екологічної свідомості населення пенсійного віку та частково осіб віком 36-55 років (рис. 3).

Рис. 3. Відношення населення м. Чернівці до питання сортування ТПВ на основі результатів анкетування з урахуванням вікових категорій та трудового статусу

Отже, за проведеними дослідженнями встановлено наступне:

1. Соціоекологічні дослідження в межах проекту щодо поводження з побутовими відходами населення м. Чернівці продемонстрували недостатній рівень обізнаності місцевого населення щодо правил поводження з відходами, існування фандоматів, заробітку на смітті як вторинної сировини та їх пунктів прийому в місті.

2. Встановлено, що лише 1/10 частина місцевого населення здійснює сортування ТПВ, 1/3 – тільки розділяє ТПВ і органіку, тоді як переважна більшість взагалі ніколи не сортують або не вбачають в цьому сенсу, аргументуючи відсутністю подальшої належної переробки уже посортованих відходів.

3. З’ясовано, що серед жителів м. Чернівці сортування ТПВ здебільшого здійснює населення пенсійного віку та частково особи віком 36 – 55 років, що є свідченням кращої екологічної свідомості населення старших вікових груп, в порівнянні з молодшими.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сотник І. М. Економічні механізми впровадження інноваційних концепцій управління відходами виробництва в Україні. *Економіка природокористування і охорони довкілля.* 2008. С. 313–318.

2. Горобець О. В. Організаційно-економічне забезпечення процесів поводження з твердими побутовими відходами у сільській місцевості житомирської області. *Вісник ЖНАЕУ*. 2012. № 1, т. 2. С. 364 – 373.

3. Подолянчук К.В., Слободянюк А. В. Ставлення студентів до сортування сміття. 2018 : веб-сайт. URL : https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/viewFile/4310/3513 (дата звернення: 25.01.2021).

УДК 628.1.033

Юліана Огородник, Світлана Шульга
(Київ, Україна)

УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ОДЕРЖАННЯ ДИФУЗІЙНОГО СОКУ ТА ПОДАЛЬШОГО ЙОГО ОЧИЩЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ДОДАТКОВИХ РЕАГЕНТІВ

У статті розглядаються питання удосконалення технології отримання дифузійного соку з використанням способу підготовки води з бісульфітом кальцію, а також використання активованої кремнієвої кислоти для очищення отриманого дифузійного соку.

Визначено оптимальні параметри використання цих реагентів, які забезпечують ефективність екстрагування сахарози, а також процесів очищення дифузійного соку при знижених витратах вапна.

Ключові слова: *барометрична вода, бісульфіт кальцію, активована кремнієва кислота, очищення, економія витрат вапна.*

The article considers the issues of improving the technology of diffusion juice production using the method of water preparation with calcium bisulfite, as well as the use of activated silicic acid for purification of the obtained diffusion juice.

The optimal parameters of use of these reagents are determined, which ensure the efficiency of sucrose extraction, as well as the processes of purification of diffusion juice at reduced lime consumption.

Key words: *barometric water, calcium bisulfite, activated silicic acid, purification, lime cost savings.*

Бурякопереробне відділення цукрового заводу є визначальним у формуванні кінцевої якості готового продукту. Від якості дифузійного соку залежить подальша робота станції очищення соку: витрати вапна та сатураційного газу, режим та можливі труднощі роботи.

Актуальність досліджуваної теми полягає в тому, що за рахунок вдосконалення технологічних процесів у технології одержання цукру вирішується важливе завдання цукрової промисловості України – збільшення виробництва цукру та покращення його якості. В зв'язку з цим у технології цукрового виробництва необхідно активно впливати на результативність таких технологічних процесів, як екстракція цукрози з бурякової стружки та очищення одержаного дифузійного соку, оскільки саме вони є визначальними при розв'язанні проблеми підвищення ефективності цукрового виробництва.

Якість живильної води для дифузійних установок визначає ефективність цукробурякового виробництва. Для живлення дифузійних установок на цукрових заводах України використовують:

- ✓ барометричну – річкову (ставкову) воду після барометричних конденсаторів;
- ✓ аміачну – сконденсовану пару випарної станції;
- ✓ жомопресову – воду після жомових пресів.

Барометрична вода – не краща вода для використання в дифузійному процесі цукрових заводів, але вона дає можливість утилізації і використання теплоти барометричних

конденсаторів.

Барометрична вода містить:

- грубодисперсні домішки гумусу і дрібного піску – 1000 мг/л;
- розчинні речовини – до 300 мг/л.

Частина розчинних в барометричній воді речовин (50% – в основному бікарбонати кальцію, магнію та ін.) видаляється з води на станції дефекосатурації цукрового заводу. Залишок не видалених солей і розчинних речовин в кількості до 150 мг/л надходить на верстат цукрового заводу. Це підвищує кольоровість соку і збільшує втрати цукрози в мелясі.

Розчинений аміак парів випарної станції – в кількості до 40 мг/л, що обумовлює pH 9,0…10,5. Подача слабколужної барометричної води в дифузійні апарати сприяє розкладу тканин бурякової стружки в апараті зі збільшенням вмісту в дифузійному соку пектинових речовин. Це погіршує фільтраційні характеристики соків, що очищуються.

Надходження аміаку з барометричною водою на верстат цукрового заводу обумовлює падіння pH соку при уварюванні.

Значна кількість мікроорганізмів являється джерелом інфікування дифузійного середовища і дифузійного соку. При цьому збільшуються невраховані втрати цукрози на дифузії.

Схеми підготовки барометричної води передбачають підкислення води до забезпечення pH 5,5…6,2.

Витрати сірки на підкислення барометричної води для дифузійних апаратів складає 10…20 кг на 100 т перероблюваних буряків.

Жомопресову воду слід використовувати в дифузійному процесі. Жомопресова вода – це майже повністю знецукрений клітинний сік, що містить вест набір не вилучених на дифузії високомолекулярних сполук(білки, сапонін, пектин). Саме тому чистота цієї води значно нижча за чистоту дифузійного соку.

При використанні жомопресової води знижуються витрати тепла на підігрівання води у дифузійному апараті і повертається цукроза, яка була відпресована з жому.

Повертання жомопресової води на дифузію потребує її дефекосатураційної очистки [1]. Це зумовлено тим, що цукрові заводи проводять глибоке висолоджування жому – до 0,4…0,6 %. Доброякісність води становить 20…40%. Типова схема очищення з ефектом вилучення нецукрів 30% дозволяє підвищити доброякісність такої жомопресової води лише до 38…49 %.

Щоб знизити втрати сахарози з жомопресовою водою, її необхідно очищувати з ефектом більш як 30 % і досягненням доброякісності води буде після очищення більше 70…90 %.

Глибоке пресування жому і повернення жомопресових воду у дифузійну установку сприяє: зниженню відкачки дифузійного соку і втрат цукру в жомі, підвищення продуктивності дифузійних апаратів, значне зменшення витрат палива за рахунок зменшення кількості випаровуваного соку, зниженню витрат палива на висушування жому.

Повертання жомопресової води на дифузію дозволяє знизить на 15…25% тривалість активної дифузії і, відповідно, форсувати продуктивність дифузійної установки без збільшення втрат цукру в жомі, але з покращенням якості дифузійного соку і зниженням неврахованих втрат цукру на дифузійній установці.

В даній роботі підготовка живильної води для екстрагування цукрози з бурякової стружки здійснювалася з використанням бісульфіту кальцію [2].

Для цього барометричну воду обробляють вапняним молоком з наступною її сульфітацією, що забезпечить підвищення вмісту іонів кальцію, які переводять ВМС і колоїди в нерозчинні солі, тим самим істотно поліпшуючи технологічні показники дифузійного і очищеного соків.

Були проведені дослідження по визначенню оптимальних витрат вапна для підготовки барометричної води. Для проведення процесу екстрагування використовувалася бурякова стружка, чистота клітинного соку якої складала 80,2 %). Результати порівнювалися зі

способом обробки барометричної води сірчистим газом до pH 6,0…6,5 (контроль). Витрати вапна на підготовку живильної води при цьому складали 0,1% CaO до маси буряків (виходячи з показинків ефекту очищення дифузійного соку в процесі екстрагування) [2].

Результати досліджень наведені на рис.1, з якого видно, що оптимум витрат вапна знаходиться в межає 0,1% CaO до маси буряків (для буряка кращої якості).

На основі результатів експериментальних досліджень можна зробити висновок, що збільшення витрат вапна вище 0,2% CaO не є доцільним, оскільки не спосоерігається сутєве підвищення ефекту очищення під час екстрагування сахарози. Таким чином, оптимальні витрати вапна для підготовки барометричної води складають 0,1..0,2% CaO до маси буряків [2].

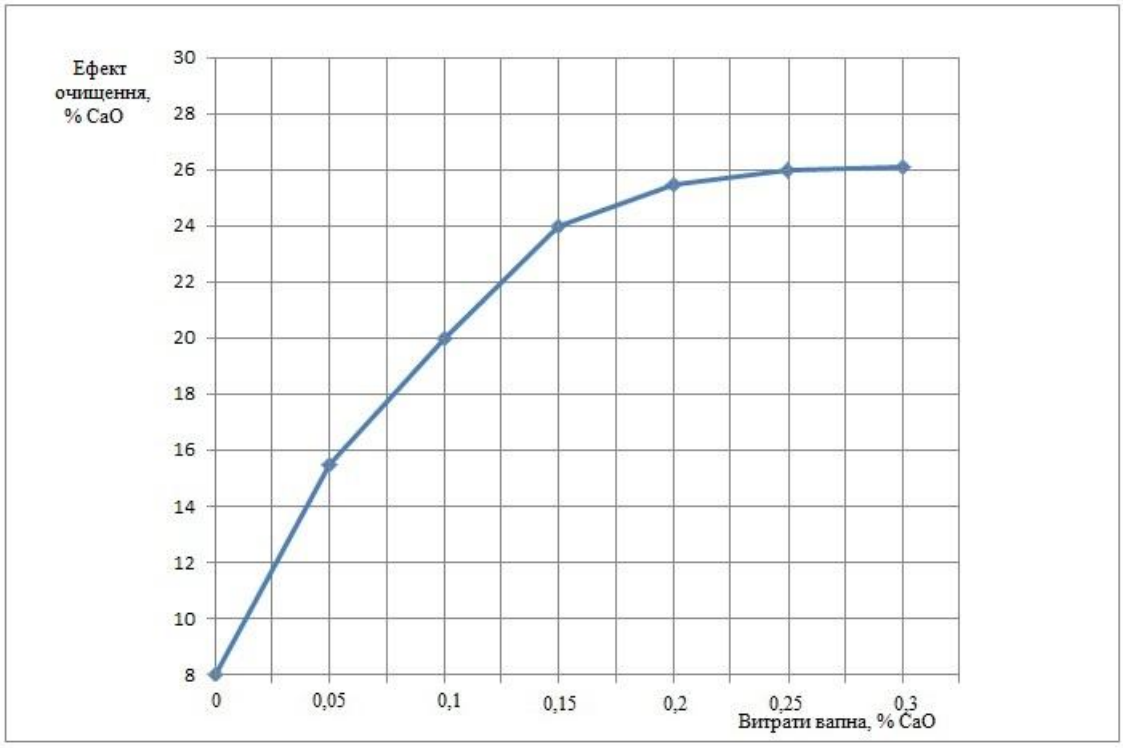

Рис. 1. Залежність ефекту очищення дифузійного соку в процесі екстрагування цукрози з бурякової стружки від витрат вапна на підготовку барометричної води з наступною її сульфітацією (чистота клітинного соку 80,2%).

На наступному етапі роботи проводилося визначення оптимальної величини pH, до якої необхідно сульфітувати оброблену вапном барометричну воду. Для цього проби барометричної води обробляли вапняним молоком в кількості 0,1% CaO до маси буряка та кожну з них піддавали сульфітації до pH 3,0; 3,5; 4,0; 4,5; 5.0; 5,5; 6,0 відповідно. Підготовлену барометричну воду направляли на дифузійну установку. Оптимальне начення pH, до якого необхідно сульфітувати оброблену вапном живильну воду, визначали виходячи з якісних показників дифузійних та очищених соків.

Тобто в отриманих дифузійних соках визначали pH і чистоту. Потім дифузний сік очищали за типовою схемою до отримання соку 2 сатурації. В очищеному соку визначають чистоту, а також вміст солей кальцію (у % CaO) і кольоровість (в одиницях оптичної густини) в перерахунку на 100 частин сухих речовин. На основі отриманих результатів розраховували отриманий загальний ефект очищення дифузійного соку.

Результати залежності загального ефекту очищення дифузійного соку, вмісту солей кальцію та кольоровості очищеного соку від pH підготовленої барометричної води з використанням бісульфіту кальцію представлені відповідно на рис. 2, 3 і 4 [2].

Аналіз отриманих результатів показав, що сульфітацію обробленої вапном води необхідно проводити до значення $pH_{опт}$ 4,0…5,0, оскільки технологічні показники соків, отриманих при використанні на дифузії живильної води з вказаним значенням pH, найбільш

високі: чистота дифузійного і очищеного соків вище на 0,7…0,9 одиниць, вміст солей кальцію в очищеному соку нижче на 14% в порівнянні зтиповою схемою. При pH 4,0…5,0 весь SO_2 знаходиться в розчиненому стані у вигляді іонів HSO^{3-}. При цьому в даній області бісульфіт-іони найбільш стійкі.

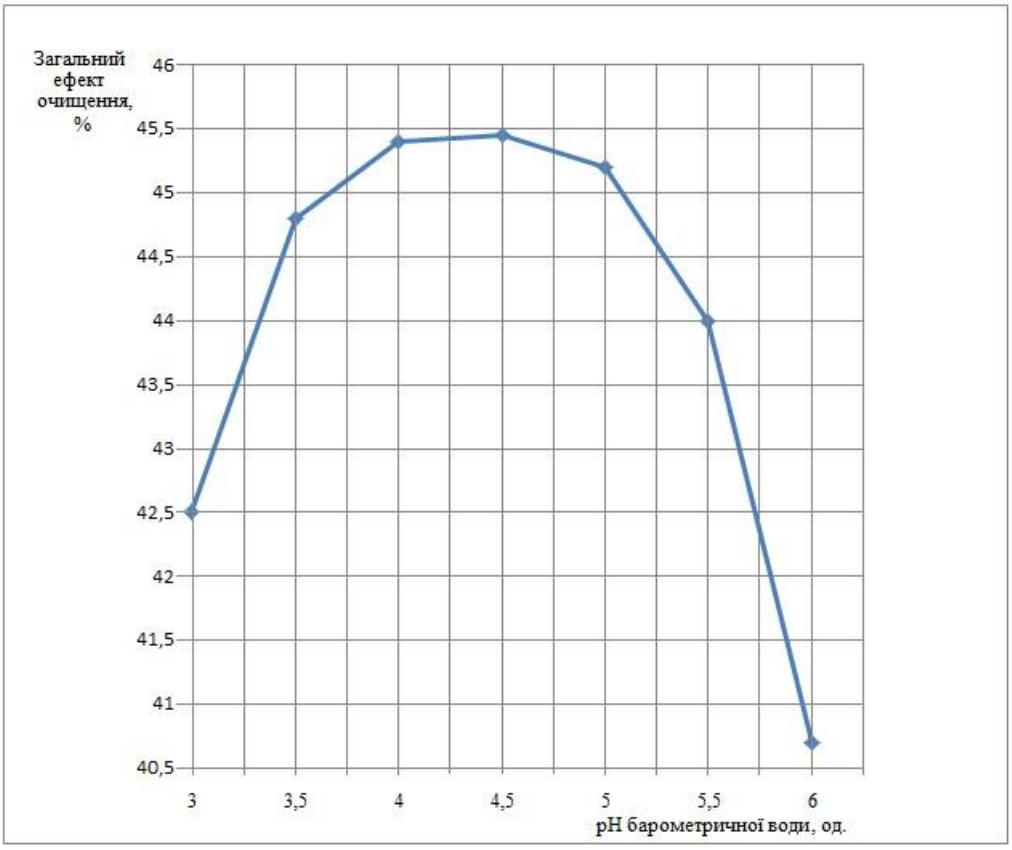

Рис. 2. Залежність загального ефекту очищення соку від pH барометричної води (обробленої вапном та відсульфітованої).

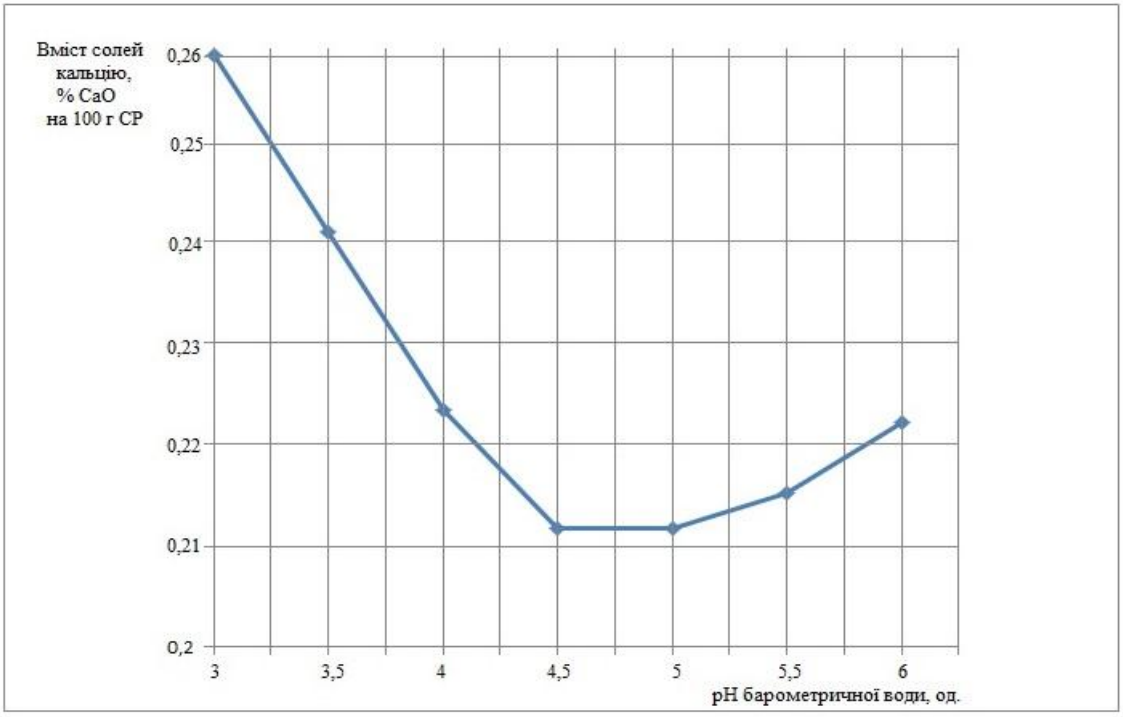

Рис. 3. Залежність вмісту солей кальцію в соку від pH барометричної води (обробленої вапном та відсульфітованої).

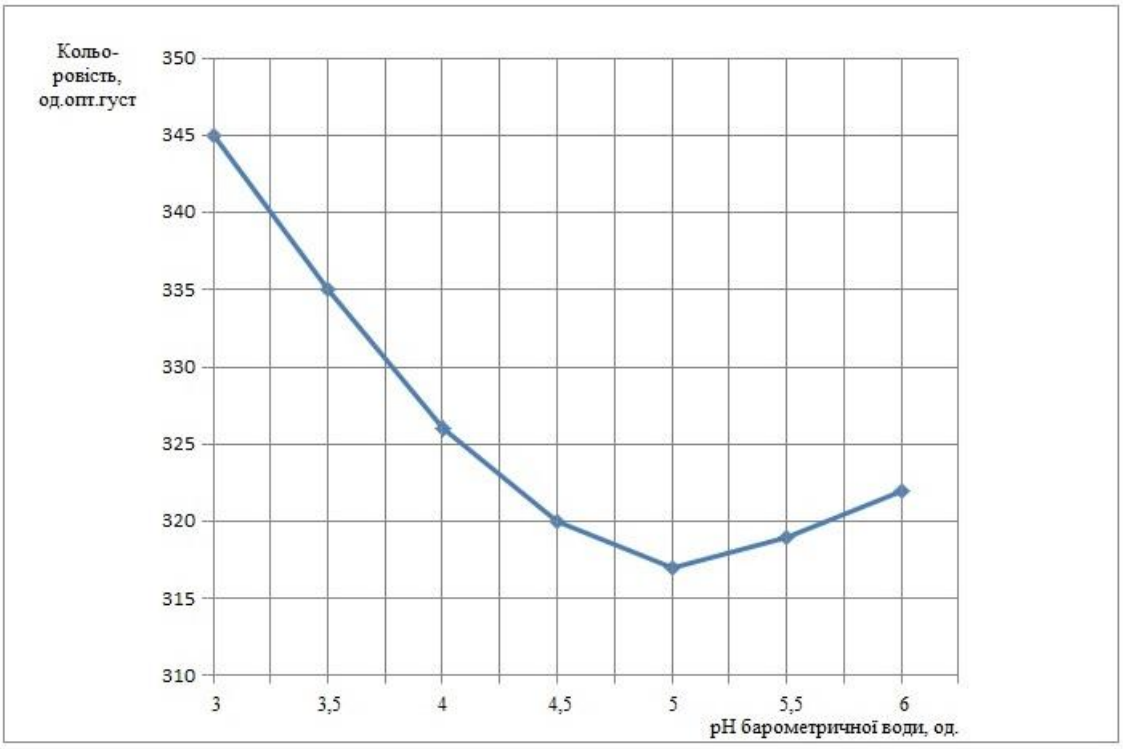

Рис. 4. Залежність кольоровості соку від pH барометричної води (обробленої вапном та відсульфітованої).

У підготовленій таким способом воді утворюється максимальна концентрація бісульфіт-іонів для заданих умов, що дає можливість суттєво покращити якість дифузійного та очищеного соків за рахунок очисного ефекту бісульфіту кальцію. Зсув значень pH в меншу або більшу сторону від 4,0…5,0 призводить до утворення в розчині суміші іонів SO і HSO. Іон SO утворює з іоном кальцію слаборозчинні сіль CaSO, що призводить до погіршення ефективності такого способу підготовки барометричної води.

Отже, введення іонів кальцію в барометричну воду дає значне збільшення ефекту очищення на дифузії, який зберігається і в очищеному соку, істотно поліпшуються і інші технологічні показники очищеного соку. Крім того, SO_2 в розчиненому вигляді надає стерилізуючий дію.

Далі отриманий дифузійний сік направляли на вапняно-вуглекислотне очищення, але при цьому використовувалася також активована кремнієва кислота в якості додаткового реагенту досягнення високих якісних показників очищеного соку [4].

Цей спосіб очищення передбачає наступне: дифузійний сік обробляється АК у кількості $3{,}5 \cdot 10^{-3}$% Si % до м.с. протягом 10...15 хв, потім проводиться тепла прогресивна попередня дефекація до оптимального pH з витратами вапна 0,25...0,3% CaO до м.б. та рециркуляцією всієї згущеної суспензії осаду II сатурації в зону pH 8,5...9,0, підігрів переддефекованого соку до температури 70...75°C, глибоке пересатурування переддефекованого соку до pH 8,0...8,5 та його наступна дефекосатурація при pH 10,8...11,2 з витратою вапна 0,3...0,4% CaO до м.б., після чого проводиться відокремлення осаду нецукрів, основна дефекація, I та II сатурація (з дефекацією перед II сатурацією). Результати порівняльних досліджень представлені в таблиці 1.

З таблиці 1 видно, що спосіб підготовки живильної води з використанням бісульфіту кальцію є досить ефективним, оскільки якісні показники дифузійного та очищеного соків найкращі, бісульфіт кальцію також є антибактерицидним реагентом, а присутність в живильній воді розчиненого іону кальцію сприяє покращенню пресування жому, крім того, вапно та сірчистий газ є доступними для використання цукровими заводами.

Табл. 1. Технологічні показники очищеного соку при застосуванні запропонованого способу підготовки живильної води з бісульфітом кальцію та способу попереднього оброблення дифузійного соку АК

Спосіб очищення	Чистота дифузійного соку, %	Показники очищеного соку			
		Чистота, %	Забарвленість, од. ICUMSA	Вміст солей кальцію, %CaO на 100 г СР	Ефект очищення,%
Контроль	81,0	86,42	1311	0,72	27,69
Підготовка живильної води з бісульфітом кальцію з подальшим очищенням отриманого дифузійного соку за типовою схемою (1)	84,2	87,96	950	0,61	30,72
Використання АК для додаткового очищення отриманого дифузійного соку (2)	84,2	88,8	350,1	0,275	35,4

Введення бісульфіту кальцію в дифузійний апарат разом з живильною водо дозволяє підвищити ефект очищення дифузійного соку (порівняно із застосуванням живильної води після звичайної обробки сірчистим газом до pH 6,0…6,5). При цьому вміст солей кальцію в очищеному соку знижується на 0,06% CaO, а загальний ефект очищення підвищується на 7,83% [2].

Спосіб очищення дифузійного соку з використанням активованої кремнієвої кислоти покращує якісні показники переддефекованого соку за рахунок додаткового вилучення із розчину білкових та пектинових речовин (відповідно в середньому на 24 та 26%) та підвищує швидкість осадження осаду, що позитивно впливає на процес відокремлення переддефекаційного осаду.

Крім того, чистота очищеного соку в порівнянні із очищення дифузійного соку без використання АК підвищилась на 0,7%, забарвленість зменшилась на 37%, а вміст солей кальцію – на 18%. При цьому приріст ефекту очищення на дефекосатурації складав до 5% [3].

Висновки. Впровадження схеми підготовки барометричної води з використанням бісульфіту кальцію дозволяє підвищити ефект очищення дифузійного соку на 7,83%.

Спосіб оброблення жомопресової води дефекосатурацією з утворенням сульфіту кальцію дозволяє підвищити чистоту жомопресової води на 1,7 %, понизити її мікробіологічну забрудненість.

Використання активованої кремнієвої кислоти для додаткового очищення дифузійного соку (отриманого за способом підготовки барометричнох води з використанням бісульфіту кальцію) сприяє зменшенню загальних витрат вапна на 15% CaO до маси нецукрів (0,6% CaO до маси буряків) при забезпеченні високих якісних показників очищеного соку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Осадчий Л.М., Анджиевский Л.П. Обработка жомопрессовой воды дефекосатурацией с образованием сульфита кальция. *Цукор України.* 2001. №1-2. С. 19-22.

2. Рева Л.П., Ліпєц А.А., Виговський В.Ю., Навроцький Ю.Б., Листунова О.І., винахідники; Український державний університет харчових технологій, патентовласник. Спосіб підготовки води для дифузійних установок. Патент України №17262 А. 1997 Липень 01.

3. Рева Л.П. Пушанко Н.М., Замура С.А. Використання активованої кремнієвої кислоти для додаткового очищення дифузійного соку. *Цукор України.* 2008. №3. С.11-15.

4. Рева Л.П., Пушанко Н.М., Замура С.А., винахідники; Національний університет харчових технологій МОН України, патентовласник. Спосіб очищення дифузійного соку. Патент України №33261. 2008 Червень 10.

УДК 55:628.3(477.81)

Владислава Скідан, Анна Турченюк
(Київ, Україна)

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЧИСТКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ СТІЧНИХ ВОД МІСТА РІВНОГО ТА ОБЛАСТІ

У статті розглянута ситуація з господарсько-побутовими водами м. Рівного та області. Для покращення ситуації запропоновано наступні заходи: влаштування каналізаційних мереж в неканалізованих частинах міста для запобігання скидам в озеро Басів Кут та р. Устя; реконструкцію та розширення очисних споруд міста; використання для доочищення стічних вод існуючих водойм-накопичувачів в приміській зоні.

Ключові слова: *господарсько-побутові води, очисні споруди, геоекологічні підходи.*

The article considers the situation with domestic water in Rivne and the region. To improve the situation, the following measures have been proposed: installation of sewerage networks in unsewered parts of the city to prevent discharges into Lake Basiv Kut and the Ustya River; reconstruction and expansion of the city's treatment facilities; use for existing wastewater treatment of existing reservoirs in the suburban area.

Key words: *domestic water, treatment facilities, geoecological approaches.*

З використанням невідновлювальних сировинних та енергетичних запасів збільшується забруднення довкілля, особливо водних ресурсів. Щороку в поверхневі водні об'єкти країни скидаються великі об'єми недостатньо очищених комунально-побутових і промислових стічних вод, що є наслідком неефективності систем очищення води. Забруднення води викликає деградацію річок, водосховищ, озерних систем та погіршення якості води, що негативно впливає на здоров'я людей.

Дана проблема є актуальною для м. Рівне та Рівненської області, де характерні значні об'єми утворення стічних вод, що спричинює забруднення річок, озер, ставків й ґрунтових вод.

Основна водна артерія міста р.Устя та водосховище на ній оз. Басів Кут є приймачами значної частини господарсько-побутової каналізації.

Устя впадає в річку Горинь і є її лівою притокою. Устя, як і більшість річок Рівненщини, протікає з півдня на північ. Ця річка має лише дві ліві притоки: річка Безодня і Устя (струмок). Загальна довжина річки Устя 68 км. На р. Устя розташоване Басівкутське водосховище.

Озеро Басів Кут створене штучним шляхом. Воно розташоване в південній частині м. Рівне, займає площу близько 100 га, виконує функції водоймища. Використовується населенням для відпочинку: плавання, зайняття спортом та риболовлі.

Останніми роками все частіше фіксується невідповідність води озера існуючим санітарним вимогам. Зокрема, в 2018 році більше 75% досліджених проб не відповідали вимогам за санітарно-хімічними показниками та 36% за мікробіологічними. За повним переліком показників безпеки жодна проба не відповідала нормам [1].

Забруднення Басівкутського озера та р. Устя розпочалося 25 років тому, коли навколо водойми почали масово зводити котеджі. Через відсутність централізованої господарсько-

побутової каналізації, чимало господарів повиводили каналізаційні стоки зі своїх помешкань безпосередньо у воду. Частина будинків каналізовані вигрібними ямами або септиками, з яких стоки фільтрують в грунт. Крім того, на території, де розташована житлова забудова, відсутня зливова каналізація [2].

Іншим забруднювачем р. Устя є очисні споруди м. Квасилів, які скидають після очистки стічні води в річку. Очистка стічних вод на даних очисних спорудах не завжди ефективна. В пробах води, відібраних нижче скиду очищених стічних вод у річку, виявлено перевищення норм нітратів, фосфатів, азоту амонійного, заліза, БПК5 [3].

Протягом останніх п'яти років рівень забруднення р. Устя нижче скиду стічних вод очисних споруд м. Рівне залишається досить високим. Такий стан забруднення річки та низький вміст розчиненого у воді кисню (у літній період фіксується його зниження до 1,0 - 3,0 мг/дм) є наслідком неорганізованих скидів забруднюючих речовин підприємствами міста та неспроможністю очисних споруд повністю нейтралізувати забруднення.

Мілководдя на озері Басів Кут, синьо-зелені водорості, велика кількість мулу та інші його технічні характеристики не дають можливості вчасно відновити екосистему водоймища та річки.

Водовідведення стічних вод міста здійснює 13 КНС, які перекачують стоки на головну (магістральну) КНС, звідки вони під тиском подаються на міські комунальні очисні споруди (30%) та очисні споруди ВАТ «Азот» (70%) (рис.1).

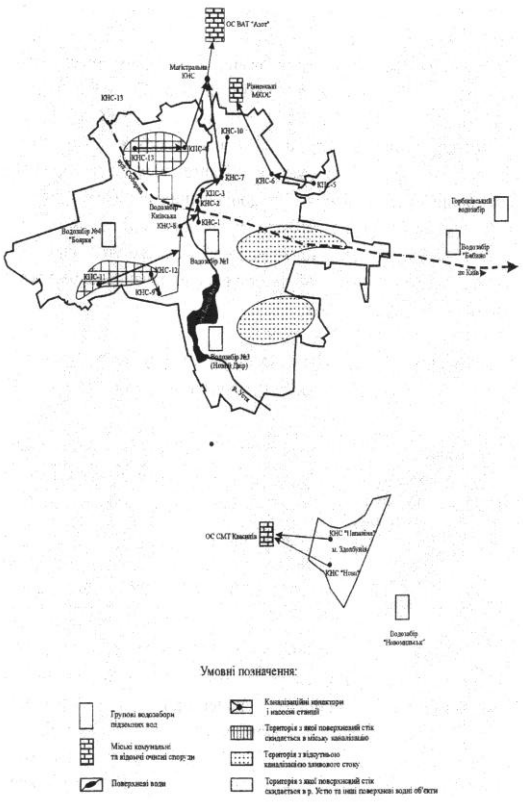

Рис. 1. Схема водопровідно-каналізаційного господарства м. Рівне

На рис.2 наведено вигляд однієї з таких каналізаційних насосних станцій для перекачування побутових стічних вод.

Рис. 2. Каналізаційна насосна станція № 9 по вул. Дворецькій у м. Рівне

Загалом каналізаційне господарство міста перебуває у незадовільному технічному стані. Із 185,9 км каналізаційних мереж міста в аварійному стані перебуває 60 км. Особливо небезпечна ситуація щодо екологічного впливу на навколишнє середовище є на напірному колекторі (2 нитки діаметром 800мм) від головної насосної станції, що на вул. Будівельників до очисних споруд ПАТ «Азот».

Технологічна схема очистки стічних вод спорудами «Рівневодоканал» складається з 4-х етапів: механічна очистка, біологічна очистка, знезараження стічних вод та обробка осаду [4].

Механічна очистка. Споруди механічної очистки призначені для звільнення стічних вод від великих забруднень, які спливають або осідають.

В склад споруд механічної очистки входять: приймальна камера з колодязем-гасником тиску, будівля решіток, усередник виробничих стоків та насосна станція перекачки усереднених стоків, піскоуловлювачі та піщані майданчики, первинні горизонтальні відстійники, мулові камери, колодязі, комунікації.

Біологічна очистка. Споруди біологічної очистки стічної води призначені для очистки стічних вод від розчинених органічних забруднень. Метод очистки на цих спорудах базується на властивості деяких мікроорганізмів руйнувати органічні речовини в процесі своєї життєдіяльності з утворенням простих, окислювальних продуктів розпаду.

В склад споруд біохімічної очистки стічних вод входять: аеротенки, вторинні відстійники, повітродувна насосна станція.

Знезараження. Після вторинних відстійників очищена стічна рідина поступає на знезараження. [5]. Знезараження проводиться гіпохлоритом натрію. 30-ти хвилинний контакт гіпохлориту натрію та стічної рідини проводиться в контактних резервуарах, після чого очищена та знезаражена стічна вода скидається в р.Устя.

Для встановлення ефективності очищення стічних вод міста очисними спорудами «Рівневодоканал» було відібрано проби води на вході та виході із очисних споруд. Аналізи проб води (табл. 1) були виконані в водо-хімічній лабораторії кафедри водопостачання та бурової справи Національного університету водного господарства та природокористування. Результати аналізів засвідчили, що очисні споруди міста по всіх основних показниках забезпечують належне очищення стічних вод.

Таблиця 1

Склад міських стічних вод м. Рівне*

Концентрації забруднень стічних вод	На вході в очисні споруди	На виході з очисних споруд
Сухий залишок	300	250
pH	7,3-7,5	
Температура, ^{o}C	16-22	16-22
Завислі речовини, мг/л	160-180	13-14

Загальний азот, мг/л	40-45	
Амонійний азот, мг/л	25-30	2,5
Нітрити, мг/л	0	0,3
Нітрати, мг/л	0	25-26
Фосфати, мг/л	1	
Хлориди, мг/л	35	
Сульфати, мг/л	70	
ПАР, мг/л	1	0,02
БПКповн, мг/л	140-160	15-16
ХПК, мг/л	180-200	

Але для покращення ситуації в місті Рівне пропонуємо ряд заходів: влаштування каналізаційних мереж в неканалізованих частинах міста для запобігання скидам в озеро Басів Кут та р. Устя; реконструкцію та розширення очисних споруд міста; використання для доочищення стічних вод існуючих водойм-накопичувачів в приміській зоні.

Світова практика випробувала багато способів зменшення чи припинення скидання стічних вод у відкриті водойми: впровадження оборотної системи водопостачання, безводних технологій виробництва, випаровування скидних вод, поповнення підземних водоносних горизонтів шляхом їх вбирання у ґрунт на полях фільтрації. Найбільш простим і вигідним способом утилізації стічних вод є використання їх на землеробських полях зрошення (ЗПЗ). Це – спеціалізовані меліоративні системи, призначені для приймання попередньо очищених стічних вод з метою використання їх для зрошення і удобрення сільськогосподарських угідь, а також доочищення в природних умовах.

Використання господарсько-побутових стічних вод в землеробстві та сільському господарстві досить широко поширене і в наші дні, особливо в країнах з посушливим кліматом. Це дозволяє економити водні ресурси, мінеральні та органічні добрива, збільшити виробництво продуктів харчування. Головним чином, їх використовують для зрошення при вирощуванні сільськогосподарських культур, поливу зелених насаджень, в ставкових господарствах та ін. Для зрошення сільськогосподарських земель комунальні стічні води використовуються в Індії, США, Ізраїлі, Мексиці, ряді інших країн. На потреби сільського господарства спрямовуються значні обсяги господарсько-побутових стічних вод. Так, велика частина стоків Мехіко використовується для іригації землі, зайнятої головним чином люцерною, маїсом, ячменем і вівсом. У ряді країн (Ізраїль, Йорданія, Перу, Саудівська Аравія) направлення стічних вод на зрошення є державною політикою. Так, в Ізраїлі встановлено кілька сотень басейнів і резервуарів для збору і повторного використання очищених стічних вод, обсяг яких в 2000 р. перевищував 300 млн. $м^3$/рік. У цій країні утилізується більше 70% всього міського стоку [2].

На ЗПЗ, як і на спорудах штучного біологічного очищення, відбувається біохімічне окислення органічних речовин, засвоєння рослинами біогенних елементів і обеззаражування патогенної мікрофлори. Найбільш небезпечні при використанні для зрошення гельмінти, найменш – віруси. Ризик захворювань, що викликається бактеріями і найпростішими, має проміжний характер. Експертами Всесвітньої організації охорони здоров'я розроблено показники якості стічних вод для зрошення. Вони вимагають зниження числа яєць гельмінтів в стічних водах до 1 і менше на 1 л. Це означає, що близько 99,9% їх повинно бути вилучено під час попередньої підготовки стоків [3]. Враховуючи те, що в цих стоках містяться збудники шлунково-кишкових захворювань, підготовка до поливу повинна включати не тільки механічне очищення, а й відстоювання протягом декількох годин в біологічних ставках.

Розрізняють такі види ЗПЗ: з цілорічним прийманням стічних вод та цілорічним зрошенням; з цілорічним прийманням стічних вод у регулюючі ємкості та зрошення культур у вегетаційний період; із прийманням стічних вод і зрошенням тільки у вегетаційний період.

У практиці зрошуваних господарств України найбільше застосовують сезонне використання стічних вод. На поля їх подають у теплу пору року для вегетаційних поливів. В осінньо-зимовий період стічні води акумулюються в спеціальних нагромаджувачах і водосховищах. Якщо є труднощі з акумуляцією великої кількості стічних вод, тоді частину їх беруть для водообігового постачання, а залишок скидають у водойми після біологічного очищення [2].

ЗПЗ створюють на всіх типах ґрунтів, проте перевагу слід віддавати ґрунтам з хорошою водопроникністю і аерацією – супіскам і легким суглинкам. Під ЗПЗ в першу чергу відводять малородючі землі, процес окультурювання яких завдяки органічним речовинам стічних вод відбувається дуже швидко. Глинисті ґрунти стоками зрошувати небажано, бо внаслідок низької водопроникності на них не можна застосовувати високі поливні норми, а поліпшення водно-фізичних властивостей потребує великих і не завжди виправданих витрат. Не можна застосовувати стоки на ділянках з близьким (менше 1,2 м) заляганням підґрунтових вод, щоб не допустити засолення і заболочення ґрунту. Категорично забороняється використовувати стічні води у місцях виклинювання водоносних горизонтів, що може призвести до забруднення артезіанських вод. Не допускається розміщення ЗПЗ і на ділянках, що затоплюються під час повені [1].

При будівництві й експлуатації ЗПЗ слід враховувати санітарно-гігієнічні вимоги: ділянки повинні бути сплановані й обнесені валом, який запобігає скиданню стічних вод; відстань до населеного пункту має бути не менше 250-300 м; на полях зрошення повинні бути спецприміщення для приймання їжі, відпочинку, зберігання поливного реманенту і спецодягу; персонал, що працює із стічними водами, повинен добре знати санітарні правила, правила особистої гігієни, щорічно підлягати профілактичному щепленню проти кишкових інфекцій і обстеженню на гельмінти з подальшою дегельмінтизацією. Стічними водами можна поливати: у безвегетаційний період усі культури; у вегетаційний період – технічні, кормові й зернові культури, декоративні насадження, багаторічні й однорічні трави при умові, що їх не будуть відводити під випасання; вегетаційні поливи необхідно припиняти: під плодові – за 2 місяці, під овочеві – за 20 днів, а під усі інші культури – за 14 днів до збирання врожаю; карантинний строк між останнім поливом і початком випасання пасовищного корму також має бути не менше 14 днів [1].

Крім вирішення проблем, пов'язаних з дефіцитом води, стічні води часто мають високий вміст поживних речовин, що робить їх гарним добривом. У 1000 $м^3$ господарсько-побутових стічних вод міститься 15-88 кг азоту, 16-18 калію, 12-16 фосфору, 20-150 кг кальцію й магнію, тобто стільки ж, скільки дає 12-16 т гною [2].

Таким чином, створення систем ЗПЗ дозволяє економити водні ресурси, мінеральні та органічні добрива, збільшити виробництво продуктів харчування.

Висновки. Серед існуючих способів очищення побутових стічних вод заслуговують уваги, на нашу думку, методи очищення стічних вод, які засновані на здатності ґрунту до самоочищення. За якістю очищеної води вони в деяких випадках забезпечують більш ефективне очищення, ніж у штучностворених умовах, особливо від біогенних елементів.

Для доочищення стічних вод рекомендуємо використовувати існуючі водойми-накопичувачів в приміській зоні (наприклад, відстійник цукрового заводу в с. Шпанів).

Пропонуємо впроваджувати один із найбільш простих і вигідних способів утилізації стічних вод – використання їх на землеробських полях зрошення (ЗПЗ). Це – спеціалізовані меліоративні системи, призначені для приймання попередньо очищених стічних вод з метою використання їх для зрошення і удобрення сільськогосподарських угідь, а також доочищення в природних умовах. Це дозволить економити водні ресурси, мінеральні та органічні добрива.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області у 2018 р. Департамент екології та природних ресурсів. Рівне, 2019. 240 с. URL: https://www.ecorivne.gov.ua/report_about_environment/ (28.01.2021).

2. Мольчак Я. О., Клименко М. О., Фесюк В. О., Залеський І. І. Рівне: природа, господарство та екологічні проблеми. Монографія. Рівне: НУВГП, 2008. 314 с.

3. Клименко М.О., Меліхова Т.Л. Довідник екологічного стану м. Рівне. Рівне: Волинські обереги. 2001. 144 с.

4. Шайдаюк Ю. В., Лаугс О. Л., Петрук В. Г. Сучасні технології очищення промислових і побутових стічних вод. URL: http://eco.com.ua/content/suchasni-tehnologiyi-ochyshchennya-promyslovyh-i-pobutovyh-stichnyh-vod (28.01.2021).

5. Довідник сучасних технологій з очищення природної і стічної води та обладнання / Під заг. ред. І.В. Панасюка. Київ, 2016. 245 с.

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

УДК 338.488

Тетяна Капліна, Наталія Михайлова
(Полтава, Україна)

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано сутність поняття «інноваційний розвиток», визначено основні ознаки інноваційної діяльності, розглянуто вимоги до інновацій, їх джерела та напрями впровадження в діяльність підприємств готельного господарства.

Ключові слова: *інноваційний розвиток, інноваційна діяльність, інновації, готельне підприємство, конкурентна перевага, конкурентоспроможність.*

The article analyzes the essence of the concept of "innovative development", identifies the main features of innovation, considers the requirements for innovation, their sources and directions of implementation in the hotel industry.

Key words: *innovative development, innovative activity, innovations, hotel enterprise, competitive advantage, competitiveness.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах одним із перспективних шляхів економічного зростання підприємств готельного господарства є їх інноваційний розвиток. Інноваційні процеси сприяють не тільки виживанню, а й забезпеченню високих показників економічного розвитку, підвищенню конкурентоспроможності засобів розміщення. Широке впровадження інновацій в усіх напрямах діяльності готельних підприємств сприяє: зростанню продуктивності праці, економії різних видів ресурсів, скороченню витрат та зниженню собівартості продукції та послуг. За таких умов, дослідження теоретичних основ інноваційного розвитку підприємств готельного господарства, набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов’язані із інноваційним розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства, знайшли своє відображення в працях таких науковців, як: Л.М. Бондаренко, О.О. Васильчик, О.І. Вікарчук, К.А. Галасюк, О.Ю. Давидова, І.М. Кирилюк, Р.Б. Кожухівська, Н.В. Кузминчук, Г.І. Михайліченко, Г.Б. Мунін, В.С. Найдюк, А.М. Ткаченко та ін.

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на широке коло проблем, вирішення яких пропонується у працях науковців, питання системного визначення теоретичних основ інноваційного розвитку підприємств готельного господарства потребують подальших наукових досліджень.

Метою статті є дослідження теоретичних основ інноваційного розвитку підприємств готельного господарства.

Основні результати дослідження. Процеси глобалізації, виникнення нових потреб ринку та можливостей їх задоволення змушують підприємства готельного господарства переходити на шлях інноваційного розвитку.

Інноваційна активність готельних підприємств нерозривно пов'язана з їх інноваційним розвитком. Інноваційний розвиток полягає в активізації інноваційної діяльності підприємства та розвитку його інноваційного потенціалу. Інноваційна діяльність, в свою чергу, пов'язана з трансформацією результатів наукової діяльності в новий або вдосконалений продукт, реалізований на ринку, або процес, запроваджений у виробництво [2].

Ряд науковців [1,4] пов’язують поняття інноваційного розвитку з упровадженням нововведень, інші [5,7] – акцентують увагу лише на джерелі цього розвитку – інноваціях.

Інноваційний розвиток підприємств готельно-ресторанного бізнесу, на думку Одарченка Д.М., представляє собою процес господарювання, що спирається на безупинні пошук і використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства у змінних умовах зовнішнього середовища у рамках обраної місії та прийнятої мотивації діяльності і пов′язаний з модифікацією існуючих і формуванням нових ринків збуту [3].

Узагальнення розглянутих в літературі характеристик дефініції «інноваційний розвиток» дозволяє зробити висновок, що інноваційний розвиток готельних підприємств – це процес пошуку, створення та впровадження інновацій в різні сфери діяльності з метою підвищення економічної ефективності за забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Підприємства готельної індустрії у своїй практиці все частіше використовують механізми інноваційної діяльності. Інноваційна діяльність відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» передбачає випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій; прогресивні міжгалузеві структурні зрушення; реалізацію довгострокових науково-технічних програм з великими строками окупності витрат; фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін стану продуктивних сил; розробку та впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального та екологічного становища [6].

З погляду готельних підприємств інноваційну діяльність необхідно розглядати як один із основних засобів їхньої адаптації до постійних змін умов зовнішнього середовища.

Можна виділити кілька основних напрямків інноваційної діяльності:

– використання нових ресурсів;
– модернізація корпоративної культури;
– впровадження нововведень в організацію виробництва і споживання;
– спеціалізація на нових ринках збуту продукції;
– використання передової техніки і технології.

Інноваційна діяльність готелю, безсумнівно, повинна бути узгоджена з його економічними цілями і сприяти їх виконанню.

Основні ознаки інноваційної діяльності підприємств готельного господарства наведено на рис. 1.

Інноваційні рішення в діяльності готельних підприємств виконують три основні функції:

– відтворювальну, яка полягає у використанні одержуваного прибутку від інновацій як джерело ресурсів;

– інвестиційну, визначену тим, що отриманий прибуток може бути спрямований на фінансування нових інноваційних рішень;

– стимулюючу, яка полягає в більшій мотивації підприємства до впровадження інновацій.

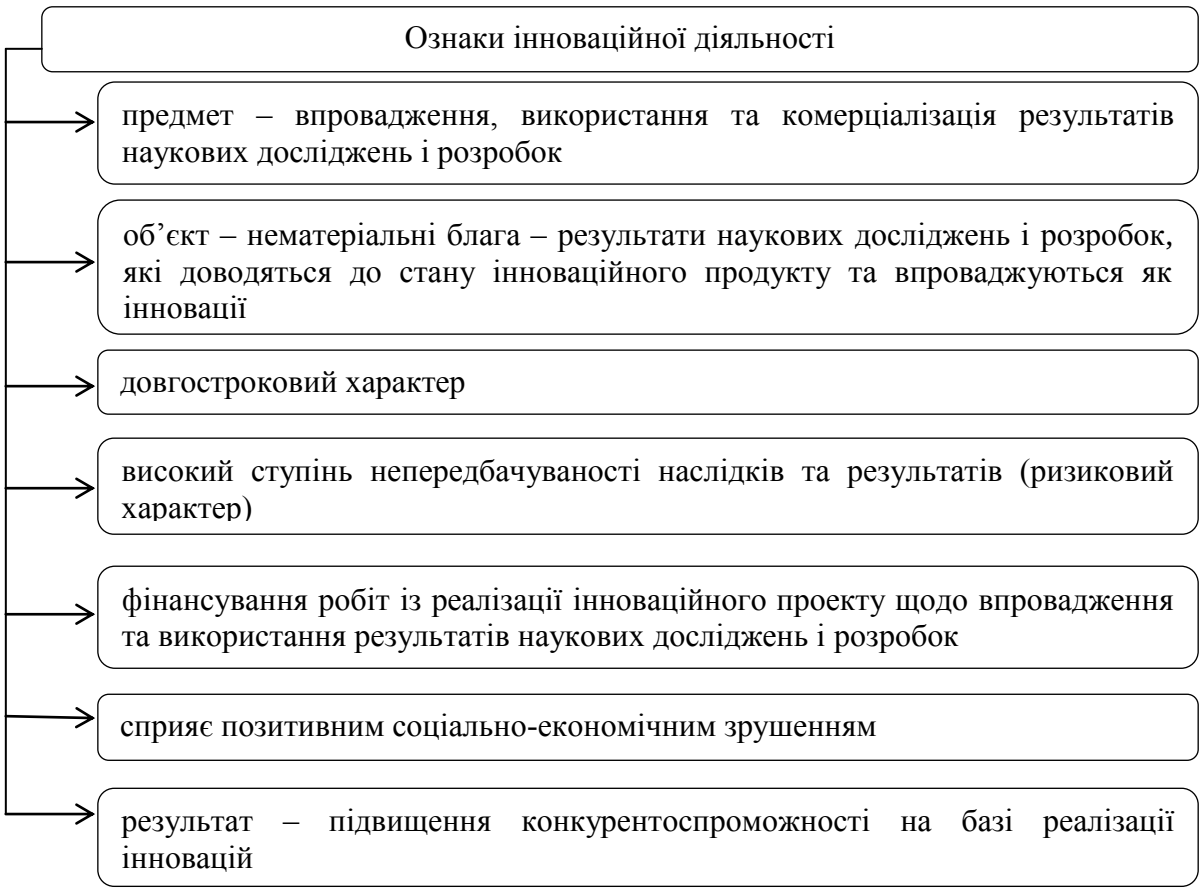

Рис. 1. Основні ознаки інноваційної діяльності підприємств готельного господарства

Успішно організована інноваційна діяльність готелю є основою підвищення його конкурентоспроможності та засобом боротьби із кризовими явищами, що в кінцевому підсумку, сприяє економічному процвітанню.

Інноваційна діяльність передбачає впровадження інновацій різної спрямованості. На думку вчених [2,3,4], інновації – це зміни, які цілеспрямовано здійснюються в усіх сферах господарської діяльності підприємств готельного господарства з метою забезпечення ефективної адаптації до мінливого зовнішнього середовища.

Інновації повинні відповідати таким вимогам:

– спрямованість на досягнення економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або інших видів ефекту, що, в свою чергу, підвищує ефективність функціонування підприємства;

– охоплення всіх сфер діяльності підприємства (організаційно-технічної, економічної, виробничої, соціальної, технологічної, екологічної і т.д.);

– спрямованість на створення конкурентоспроможної продукції і послуг, які б задовольняли потреби споживачів [3].

Отже, інновації повинні привносити в бізнес ефективність, економічність, швидкість дій на ринку, оскільки вони мають сенс лише тоді, коли приносять готелю додаткові доходи, зниження витрат, конкурентні переваги на ринку.

Джерелами інновацій в готельних підприємствах є мінливі запити і вимоги клієнтів, зміна потреб виробничого процесу (застаріле обладнання, технології), зміни в структурі галузі або ринку, демографічні зміни. Нові знання в області менеджменту, маркетингу, дозволяють впроваджувати нові більш ефективні методи управління персоналом, програми залучення клієнтів.

У сучасній практиці готельно-ресторанного бізнесу виділяють кілька напрямків, в яких можливі або необхідні інновації: концептуальні інновації, інформаційні, мультимедійні технології, безпека, PR-діяльність, діловий туризм, об'єднання готелів.

В умовах жорсткої конкуренції кожне підприємство готельного бізнесу обирає свій шлях підвищення привабливості та доступності послуг. Але, обираючи той чи інший напрям інноваційної стратегії, необхідно враховувати загальну стратегію розвитку готелю, рівень ризику та готовність ринку до сприйняття нововведень.

Таким чином, впровадження інновацій розглядається як один із способів підвищення конкурентоздатності підприємств готельного господарства, підтримки високих темпів розвитку і рівня прибутковості. Інновації виступають в якості стимулу для подальшого розвитку готельного бізнесу, дають змогу підприємствам не тільки займати лідируючі положення у своїх ринкових сегментах, але й відповідати світовим стандартам готельного обслуговування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кибиткин А.И., Чечурина М.Н. Концептуальный подход к оценке инновационного развития предприятия. *Вестник МГТУ*. 2011. Т. 14, № 2. С. 427-434.

2. Максимов М.М. Основні принципи і завдання інноваційної діяльності організацій в сучасних умовах. *Молодий вчений.* 2013. №10. С. 344-347.

3. Одарченко Д.М. та ін. Опорний конспект лекцій «Інноваційна діяльність підприємств готельно-ресторанного бізнесу». Харків: ХДУХТ, 2018. URL: http://elib.hduht.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4274/1/2019.1_%D0%BF%D0%BE%D0%B7.58.pdf

4. Пілявоз Т.М. Інноваційний розвиток підприємства як важливий аспект розвитку економіки. *Інноваційна економіка: Всеукр. наук.-вироб. журнал.* 2012. № 4. С. 185-190.

5. Погорелов Ю.С. Оцінювання та моделювання розвитку підприємства : монографія. Луганськ : Глобус, 2010. 512 с.

6. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV / Законодавство України: Веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text

7. Федулова І.В. Синергетична еволюційна модель інноваційного розвитку підприємства. *Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій.* 2010. № 36. С. 114-118.

УДК 338.488: 364-786

Ольга Любчук, Катерина Вовк, Ана Нуцубідзе
(Маріуполь, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ МАРІУПОЛЯ ТУРИСТИЧНИМ ЦЕНТРОМ МЕНТАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ САКАРТВЕЛО ТА ДОНБАСУ

У статті представлена проблема надання послуг «ментальних пам'яток» в сфері обслуговування. Відзначена затребуваність даних послуг для переселенців Сакартвело та Донбасу. Надана характеристика неповторної гостинності грузинського народу.

Ключові слова: *туризм, психологічна реабілітація, послуги гостинності, ментальні пам'ятки, переселенці, Донбас, Грузія.*

The article presents the problem of providing services of «mental monuments» in the field of service. The demand for these services for the migrants of Sakartvelo and Donbass is noted. The characteristic of unique hospitality of the Georgian people is given.

Keywords: *tourism, psychological rehabilitation, hospitality services, mental attractions, migrants, Donbass, Georgia.*

Постанова проблеми. Проблема психологічної реабілітації із застосуванням сфери туризму для Маріуполя є актуальною, тому що це місто розташоване як поруч з «фронтовою лінією», так і являється містом переселенців. Місто Марії, як якого називають самі мешканці, створено переселенцями з Греції. У 2008 році відбувся «озброєний конфлікт» в Південній Осетії. Наслідком якого стало вимушене розставання тисяч грузин зі своєю домівкою. Багато з них переїхало до України, зокрема до Маріуполя.

Починаючи з 2014 року, Україна знаходиться в стані «гібридної» війни. На сході країни до сих пір не припиняються бойові дії. Декілька мільйонів жителів окупованих районів Донецької та Луганської областей були вимушені покинути свої рідні домівки. В цих місцях відбувається руйнація промисловості, сільського господарства, банківської системи, основ української ментальності, культури, що постійно призводить до нових «хвиль» переселенців. Наслідками такого «переселення» стають: позбавлення звичного способу життя та добробуту; «поневіряння» в орендованому житлі; втрата роботи, статуту, стосунків із близькими, знайомими; руйнація соціальних зв'язків та ін.

Для багатьох людей, які виїхали протягом цих років, притаманні загострення соматичних захворювань, ностальгія, туга за малою батьківщиною, яка призводить до тривожності, до відчуття душевної самотності, до внутрішніх переживань. Вважаємо, що сфера туризму може створювати не тільки туристичні пам'ятки, але й ментальні пам'ятки, давати можливість «побувати вдома». Це можливо тоді, коли створюється певний цілісний «образ малої батьківщини», зокрема в закладах сфери обслуговування. Тому створення ментального простору малої батьківщини Донбасу, Грузії, Греції для переселенців, які зазнали змін в їх житті, зокрема із-за бойових дій, є актуальною проблемою для сьогодення.

Метою дослідження є з'ясування особливостей національної грузинської гостинності як туристичної послуги у вигляді ментальної «пам'ятки».

Виклад основного матеріалу. Грузини та українці мають дуже багато схожих рис у своєму побуті, наприклад: відкритість, гостинність, привітливість. Тому створення ментального простору можна розглянути на основі культурних традицій Сакартвело. Грузія - країна неповторної гостинності, дивовижна і вражаюча своєю культурою. Національна кухня залишає ще довго неповторні враження та задоволеність. Грузинські вина, що пропонуються гостям, тільки ледачі не захочуть спробувати. Море, гори, водопади, стародавні мости, фортеці і святині – все відлунює поетичною любов'ю свого народу. Найголовніше враження залишають грузини, їх привітність і гостинність, які нікого не залишають байдужими. Вважаємо, що в Грузії словосполучення «індустрія гостинності», напевно, ніколи не приживеться, оскільки тут воно сприймається швидше як образа: гостинність у грузинського народу формується з колиски. У всіх часів вважалося, що гість – це друг, а значить найважливіша, найбажаніша та найулюбленіша людина в домівці.

У регіонах Стародавньої Персії, Середнього Сходу та Закавказзя, через які проходили важливі караванні шляхи з Китаю в Європу, найчастіше зупинка на ночівлю забезпечувалась у шатрі, яке розбивалось поряд із шляхом. У вузлових пунктах, поблизу гірських, річкових переправ, на проміжних зупинках тривалого шляху своєрідною формою постоялих дворів були караван-сараї. Караван-сараї, відомі з II-I тисячоліття до н.е., набули особливого поширення у IX-XVIII столітті. Вони утворювали цілі гостинні комплекси, які включали просторі прямокутні внутрішні двори, від яких вели входи у житлові кімнати. В окремих караван-сараях передбачались приміщення для ділових стосунків, двір з огорожею для тварин.

У Грузії караван-сараї характеризувались накритою поздовжньою залою, що освітлювалась ліхтарем, до якої виходило декілька кімнат. Пізніше караван-сараї за функціональним призначенням диференціювались на торгові та постоялі. Торгові караван-сараї складалась з торгових і ремісничо-виробничих приміщень. Постоялі караван-сараї розраховувались на тривале перебування з в'ючними тваринами та транспортними засобами, складались з житлових і службових приміщень, розташованих навколо внутрішнього двору.

Значного розвитку сфера гостинності набула у Вірменії. У XIII ст. караван-сараї у Вірменії чітко поділялись на дві групи – ханапари, що були розташовані у центрі, поблизу торгових площ, багато оздоблені різьбленим орнаментом, в один-два поверхи, у яких зупинялись купці з караванних шляхів та другу групу – пндуки, розраховані на осіб скромнішого достатку. Ханапари водночас виконували функції ділових центрів, у яких укладались торгові угоди, проводились розрахунки, організовувались каравани. Серед закладів гостинності простежується диференціація щодо категорії гостей, які обслуговувались, регіону виникнення [1]. Таким чином, виникнення перших послуг гостинності – розміщення та харчування пов'язується з регіонами найвищого економічного розвитку – Близьким Сходом та Середньою Азією, що тяжіють до місць найбільшого руху людей – найважливіших торгових шляхів, великих міст.

Одним з найбільш відомих національних пам'ятників Грузії є Картлис Діда – мати Грузії. Її статуя височіє над Тбілісі з мечем в одній руці і келихом вина в іншій, що символізує захист і гостинність, яке грузини готові надати своїм гостям. Протягом століть грузинський народ розвивав традиції щедрості і гостинності. Це можливо відчути в гостях у грузинському будинку, на вулиці, на сільському базарі і, навіть, в тбіліському метро.

Всю чарівність сучасного південного міста і морського курорту третього тисячоліття з фешенебельними готелями міжнародного класу уособлює собою сонячний Батумі. Він знаходиться на узбережжі Чорного моря і, немов дорогою оправою, обрамлений екзотичною флорою субтропіків. Пальми, кипариси, магнолії, олеандри, бамбук, лавр, лимонні і апельсинові дерева, туя і самшит радують око на кожному кроці. Батумі розташоване в зручній природній Чорноморській бухті.

На сьогодні це місто є не тільки найважливішим морським портом Грузії, але й туристичною столицею країни. За романтичною картиною відплиття кораблів з гавані найкраще спостерігати з набережної Батумі. Батумці називають це місце - Приморський парк-бульвар. Він опоясує місто вздовж його кордону з морем і простягнувся на вісім кілометрів. Бульвар завжди дуже жвавий та є найпопулярнішим місцем як у батумців, так і у гостей столиці. Тут встановлено символ міста - Дельфін з пальмовою гілкою. Дельфіни круглий рік граються біля берегів Батумі, ставши невід'ємною частиною туристичного образу курорту. Недалеко від бульвару лежить міський пляж. Пляжі в Батумі та його околицях – галькові, без піску. На схід від пляжу розміщуються театри, кіно, ресторани та кафе з чудовою національною кухнею і безліччю розважальних закладів.

Житлові квартали Батумі здалеку рясніють всіма кольорами веселки. Справа в тому, що кожен будинок тут пофарбований у свій певний колір. Особливо цікава також «Стара» частина міста, більшість домів якої побудована в XIX столітті. В ній панує дух минулих століть: рядами розташовані лавки кустарів-ремісників, що виготовляють мідний посуд, п'янить запаморочливий аромат свіжозвареної кави в маленьких кафе. Старе місто відрізняється різноманітністю архітектурних надмірностей: будівлі прикрашені химерами, русалками, атлантами і іншими міфічними істотами.

Туристи, які відвідували сільські райони Грузії, розповідали про випадки, коли грузини запрошували їх у свій будинок на ніч або на цілий тиждень. Туристи часто страждають від нескінченної щедрості, з якою грузини ставляться до іноземця. Наприклад, якщо турист запитує у місцевого, де найближчий ресторан, він ризикує негайно бути запрошеним в грузинський будинок і бути посадженим в якості почесного гостя на традиційному, імпровізованому святі – це для Грузії зовсім звичайне явище.

Таким чином, дружба з грузинами «з першого погляду» неминуча. Гість в грузинському будинку має мало не королівський статус, неважливо чи залишається він у грузинському будинку на один вечір або на кілька днів. Кожні кілька хвилин привітні господарі пропонують гостю частування та напої. Грузини особливо наполягають, щоб ви прогостювали у них якомога довше. Якщо гість захоплюється якимось предметом в будинку, він відразу ж отримує його в подарунок. Грузини, можливо, є одними з найбільш невимушених господарів, з якими ви коли-небудь стикалися. Їх репутація щедрості

поєднується з їх відкритістю і терпимістю. Грузини рідко ображаються на що-небудь, проте не здумайте відмовлятися, якщо грузин пропонує вам вино – тут це сприйметься як образа. Грузинська поезія оспівує гостинність більше, ніж хоробрість або вміле поводження зі зброєю. Грузинський фольклор ідеалізує гостинного та щедрого господаря.

Вважаємо, що найкраще всього створювати такий ментальний простір у закладах ресторанного господарства. Ті, хто бували у Грузії, напевно помітили, що ресторани тут виглядають по-домашньому, тепло, затишно. У будь-якому місті та в будь-якій країні завжди є ресторани з прекрасним сервісом і смачними стравами. Найчастіше, це «солідні» заклади, з своєю концепцією і приємним обслуговуванням, де кожен гість є бажаним, і якому намагаються догодити. Особливістю такого ресторану є авторський інтер'єр, що втілює у собі якусь особливу ідею або легенду. У такі заклади приходять не тільки, щоб смачно поїсти, а й зануритися в неповторну атмосферу. Саме їх називають концептуальними ресторанами. Кожний відвідувач такого ресторану може всього за один візит зануритися в традиційну гостинність сонячної Грузії.

Основою грузинської культури є зустріч гостей, накривання столу і влаштовування розкішного свята. Грузинське застілля – це завжди свято. Господарі будинку поспішають подати на стіл все найкраще. Слідом за лобіо і хачапурі на стіл несуть загорнуті в лаваш кебаби, шашлики, жгучі хінкалі, і долму з мацоні. І, звичайно, вино, його має бути багато! Тому, приймати гостей, зустрічати гостей, годувати гостей і бути самим привітним місцем гостинності будь-якого міста – все це і є прояв грузинської душі народу. Грузинська кухня смакує всім незалежно від віку, так як вона передбачає смачну і ситну випічку з тіста і сиру, різноманітні ароматні страви на вогні, закуски з овочів, пряні соуси, і, звичайно ж, спеції. Доповненням концепції гостинності в грузинському ресторанному закладі є неповторні традиції національної гостинності персоналу.

Висновки. Таким чином, до засобів рекреаційного туризму слід віднести створення ментальних пам'яток, серед яких можуть бути пам'ятки «ресторанної гостинності», які характерні для певного народу, зокрема: пам'ятка «гостинності та застілля», пам'ятка «національної кухні», пам'ятка «національної пісні», пам'ятка «національної музики», пам'ятка «національних краєвидів».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мальська М. П., Пандяк І. Г Готельний бізнес: теорія та практика. Підручник. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 472 с.

2. Любчук О. К., Нуцубідзе А., Свічкарьова А.Д. Неповторність гостинності як туристична «пам'ятка» сучасної Іверії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць.* Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 46. С.36-39.

УДК 338.1

Mariana Prodan
(Chișinău, Moldova)

PROVOCĂRILE DIN INDUSTRIA ORGANIZĂRII DE EVENIMENTE

Adnotare. Industria evenimentelor, deşi datând, în formă primară încă din Atichitate, se dovedeşte a fi o industrie tânără şi în devenire. Obiectivul de bază a prezentului articol a fost scoaterea în evidenţă şi descrierea a unor particularătăţi al aceti industrii, printre care: caraterul său fragmentat, dificultăţi de evidenţă, impactul noilor tehnologii ş.a.

Cuvinte-cheie: *eveniment, industria evenimentelor, managementul evenimentelor, fragmentarea industrieie eveimentelor, virtual reality, impat asupra mediului.*

The events industry, although dating primarely since antiquity, is proving to be a young and emerging industry. The basic objective of this article was to highlight and describe some peculiarities of these industries, including: its fragmented nature, difficulties of evidence, the impact of new technologies, etc.

Keywords: *event, event industry, event management, event industry fragmentation, virtual reality, environmental impact.*

Evenimentele cuprind totalitatea activităților umane planificate care au drept scop generarea de experiențe unice și efecte irepetabile asupra participanților. În scopul realizării acestora sunt folosite resurse specifice, se valorifică idei originale și ingenioase, încadrandu-se în termene bine definite, costuri prestabilite, respectând anumite standarde de calitate. Evenimentele datează de secole sau chiar milenii, însă abordarea profesională devine specifică abia în contemporaneitate. Mai exact, abia în 1988, International Special Events Society a anunțat constituirea grupului de inițiativă Certified Special Events Professional [1, p.17]. Acest program a definit standardele vocaționale ale unui manager de eveniment, astfel fiind puse bazele oficiale ale unei industrii în devenire.

Evenimentele fac obiectul activităților din industria evenimentelor, subiecții fiind totalitatea organizațiilor care se ocupă de proiectarea și realizarea acestora (companii de management evenimente; companii de producție; companii de catering pentru evenimente; organziatori de petreceri și de evenimente specializate; contractori de târguri; expoziții și eveniemente de anvergură; furnizori de servicii tehnice și companii multimedia).

Industria evenimentelor are un șir de caracteristici dintre care le vom menționa pe cele mai relevante, în opinia noastră:

✓ Tendința generalizată de creștere a sectorului, exprimată prin creșterea generalizată a numărului absolut de evenimente la nivel global;

✓ Diversificarea și specializarea tot mai accentuată a serviciilor de organizare a evenimentelor;

✓ Creșterea generală a gradului de profesionalism în abordarea managerială a evenimentului;

✓ Creșterea bugetelor alocate organizării evenimentelor;

✓ Crearea instituțiilor care monitorizează, creează standarde și promovează activitatea din industria evenimenetelor etc.

Conform celor mai recente evoluții, industria evenimentelor trebuie să facă față unui șir de provocări. Dintre acestea, niminalizăm următoarele provocări-cheie:

① *Fragmentarea industriei evenimentelor și varietatea asociațiilor reprezentative*. La fel ca și în cazul industriei turismului, industria evenimentelor captează cu dificultate atenția din partea guvernării, în special din cauza caracterului său fragmentat. Aceast lucru a impiedicat crearea unui organism comun reprezentativ care ar reprezenta toate domeniile turismului de afaceri. În special se fac resimțite trei aspecte distincte:

- Există diferențe semnificative în structura sectorului, între actorii principali și caracteristicile pieței (de exemplu: conferințe versus festivaluri);
- Ofertanții, intermediarii și beneficiarii reprezintă organizații diferite, cu obiective și moduri de operare diferite;
- Existența unor diferențe geografice importante în lume în cadrul acestei industrii, pornind de la terminologie. De exemplu, termenul de convenție, utilizat în SUA, are ca echivalent termenul de conferință, în timp ce în alte țări ale Europei, se utilizează termenul de congres.

② *Trainingul și educația*. Asigurarea abilităților pentru obșinerea de performanță a forței de muncă angrenat în industria evenimentelor se realizează prin orientarea permanentă între training și educație, fiind urmărite: crearea oportunităților de carieră în domeniu, crearea de calificări recunoscute la nivel de industrie și la nivel internațional, îmbinarea în cadrul cursurilor a teoriei cu experiența practică, pregărire permanentă pentru angajații domeniului. Problema cea mai stringentă este legată de cine oferă programe de training în educație: organizatorii profesioniști de evenimente, trainerii specializați sau instituțiile academice. Cu siguranță, un parteneriat al celor de mai sus este preferat în domeniul pregătirii personalului.

③ *Lipsa datelor statistice omogene care să comensureze industra.* Lista datelor statistice omogene care să comensureze industria evenimentelor. Problema întregului domeniu al turismului,

dar, după unii autori, mai gravă în cazul turismului de afaceri și de evenimente. Studiile și datele statistice sunt aproape nesemnificative în cazul:

- Aspectelor esențiale ale pieței, în special din punct de vedere al cererii (statistici realizate pe inițiatorii de reuniuni și evenimente, tipologia lor, motive, structuri, decizii de achiziționare a serviciilor specifice etc.) care ar ajuta ofertanții să se adapteze și să influențeze cererea.
- Identificării tendințelor pieței;
- Diferențelor inter-culturale și naționale ce caracterizează cererea;
- Impactul economic care monitorizează costurile și beneficiile dezvoltării sectorului organizării evenimentelor.

④ *Impactul noilor tehnologii.* Pe de o parte, oportunitățile internetului oferă instrumente mai eficiente de promovare și distribuție a serviciilor prestate în industria evenimentelor. Pe de altă parte există și o amenințare serioasă din această direcție, deoarece a crescut vertiginos cererea pentru video și satelit conferințe, ceea ce poate duce la scăderea cererii de organizarea evenimentelor. Dintre cele mai cunoscute sunt Global Distribution Systems care susțin orhanizarea complexă a evenimentelor, dar și Virtual Reality, care tind să devină un substitut al turismului de reuniuni, în special pentru training și ședințe de lucru. Concomitent, Virtual Reality poate deveni o unealtă pentru promovarea produselor și servicilor specifice.

⑤ *Apariția și delimitarea unei nișe noi în acest domeniu – deservirea clientelei ”femeia de afaceri”.* Astfel, studii recente arată că femeile de afaceri nu doresc să fie tratate diferit de bărbații de afaceri, însă, totuși, se impune existența unor oferte distincte în acest domeniu. Aceasta este dictat de faptul că, femeile de afaceri, de regulă, au exigențe și standarde ridicate, mai ales în materie de curățenie, securitate, confort termic, etc. În unele țări s-a mers chiar mai departe, fiind create hotele destinate în exclusivitate femeilor.

⑥ *Creare unei oferte distincte destinate omenilor cu disabilități.* Serviciile oferite de industria evenimentelor trebuie să creieze infrastructura necesară care ar crea modalități de servire a unui segment deosebit al populației- segmentul oamenilor cu disabilități. La nivel global acest segment număr circa 650 milioane de persoane și acest număr va fi în creștere, din cauza îmbătrânirii populației de pe glob. În acest sens, industria evenimentelor trebuie să asigure o abordare proactivă, prin crearea infrastructurii necesare și a unor servicii mai accesibile.

⑦ *Reducerea impactului negativ pe cale îl înregistrează industria evenimentelor asupra mediului înconjurător.* Sunt aduse frecvent critici cu privire la natura nesustenabilă a sectorului, cu precădere la poluarea datorată traficului aerian și rutier generat de deplasarea călătorilor.

Pandemia COVID-19 are un impact profund negativ asupra industriei evenimentelor la nivel global. Aceasta a afectat organizarea evenimentelor în proportie de 90% peste tot în lume. Chiar dacă au fost întreprinse tot felul de acțiuni pentru a diminua impactul pandemiei, putem afirma că acestea au eșuat deoarece pe parcursul anului 2020 practic au încetat orice activități în domeniul dat. S-au făcut încercări de a transpune evenimentele din real în on-line, însă, după cum arată practica, fără prea mult succes.

În concluzie. Industria organizării de evenimente este o industrie foarte tânără, deși încă în Antichitate se organizau evenimente de avenrgură (de ex. Jocurile Olimpice din Grecia Antică). Se caracterizează prin creșterea accetuată a diversității serviciilor acordate, instabilitate și sezonabilitate, creșterea vertiginoasă a bugetelor acordate în scop de organizare a evenimentelor, creșterea rapidă a cererii de evenimente, etc. Totuși pandemia de COVID-19 a pus pe pauză industria evenimentelor, efectele ei fiind devastatoare asupra acesteea. Rămâne de vîzut în cât timp industria evenimentelor își va recupera forțele își va relua avântul de odinioară.

SURSE BIBLIOGRAFICE

1. Dumitru Oprea, Gabriela Meșniță, Marius Alexa. Managementul evenimentelor, POLIROM 2016, 347 p.
2. Shone A., Parry B. Successful event management: a practical handbook, ed. a 3-a, Cengage Learning Business Press, 2010.

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

УДК 336.14:352:323.21

Ганна Гаврюшенко
(Старобільськ, Україна)

ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ

У статті описано механізм залучення громадськості до формування бюджету об'єднаної територіальної громади за допомогою використання бюджетного симулятора.
Ключові слова: *бюджет, об'єднана територіальна громада, симулятор бюджету.*

The article describes the mechanism of public involvement in the formation of the budget of the united territorial community through the use of a budget simulator.
Key words: *budget, united territorial community, budget simulator.*

Одним із основних питань місцевого самоврядування, до якого необхідно залучати громадськість, є питання формування бюджету. Підвищення участі громадськості в місцевих бюджетних процесах надає ряд переваг як для органів влади, так і для громадян. Застосовуючи модель участі громадськості в прийнятті рішень щодо бюджету, органи влади можуть:

- розділити відповідальність за прийняття рішень особливо, що стосується непопулярних рішень таких, наприклад, як встановлення або збільшення розміру місцевого податку;
- підвищувати рівень громадського розуміння обмежень, з якими стикається уряд, та ступінь довіри до органів місцевої влади (зменшується розрив між громадою та місцевими органами влади);
- знаходити нетрадиційні шляхи вирішення проблем та економічно ефективні способи надання послуг.

Участь громадськості в бюджетному процесі та наданні послуг може бути представлена у різних формах. Місцеві представники можуть по-різному вносити свій вклад в залежності від мети (від пасивного надання інформації до переговорів та обговорень).

Важливою умовою фінансової прозорості є широка доступність вичерпної інформації про бюджет. І така інформація має бути представлена в доступному, зрозумілому вигляді. Необхідно чітко роз'яснювати основи розрахунків, принципи зведення даних і їх обсяг. Інформація має бути достовірною і ґрунтуватися на офіційних джерелах.

Так, у Польщі існує чітке розмежування понять «*відкритість*» і «*прозорість*». Відкритість – це вільний доступ до інформації про діяльність уряду. Прозорість – добросовісність і зрозумілість (розбірливість) цієї інформації. Відкритість і прозорість є взаємопов'язаними поняттями. Відкритість без прозорості означає доступ до нечитабельної інформації, тобто відсутність інформації. Прозорість без відкритості – це інформування вузького кола. Наприклад, у Польщі діє правило: «*Спочатку прозорість, а потім відкритість – у такому порядку і завжди разом*» [3, С. 51].

Для впровадження практик відкритості, прозорості та підзвітності до бюджетної політики місцевих рад необхідно:

1) оприлюднювати весь перелік бюджетної інформації, розпорядниками якої вони є, в чітко встановлені законодавством терміни. Фінансові документи необхідно оприлюднювати в повному обсязі (з усіма додатками до них);

2) зберігати в безперешкодному доступі не тільки бюджетну інформацію поточного року, а й архівні дані;

3) для забезпечення більш відкритого інформаційного простору органам місцевого самоврядування необхідно докласти зусиль для створення та/або системного супроводу на

сайтах міських рад окремого розділу «Про бюджет». Використання цього інноваційного механізму дасть змогу акумулювати весь обсяг наявної в органах місцевого самоврядування бюджетної інформації в єдиному місці із забезпеченням безперешкодного доступу до неї для всіх зацікавлених сторін;

4) щорічне проведення повноцінних консультацій із громадянами щодо проєктів рішень про місцеві податки та збори й організація збору пропозицій до проєкту бюджету на наступний рік ще на стадії його формування.

5) публічне представлення інформації про виконання місцевого бюджету за рік. Такі заходи можна поєднувати зі щорічним звітом міського голови про свою діяльність перед об'єднаною територіальною громадою (далі – ОТГ)

Одним із дієвих шляхів залучення громадськості до бюджетного процесу є розробка *інтерактивного бюджету ОТГ* (*симулятора бюджету*) та розміщення його на сайті ОГТ. У симуляторі бюджету ОТГ мають бути розділи «дохідна частина», «видаткова частина» та «проєктні пропозиції. Основні напрямки видатків будь-якої ОТГ – це: освіта, медицина, адміністративна діяльність, культура й спорт. Керівництву громади буде зручно звітувати у доступному вигляді про наявні ресурси, а мешканці громади, не маючи спеціальних знань, можуть подивитися, які у громади є фінансові можливості і обмеження. Мешканці громади можуть відобразити свої побажання щодо того, як розпорядитися наявними коштами. Єдина вимога – видатки повинні відповідати наявним ресурсам. Після того людина натискає кнопку «ухвалити бюджет» і бачить результати того, що обрала.

У розділі «проєктні пропозиції» користувачі можуть подавати реальні пропозиції – наприклад, щодо ремонту певного відрізку дороги у громаді. У програмі закладена усереднена вартість ремонту доріг, і людина одразу бачить, скільки це коштує. І якщо людина пропонує ремонт на 20 мільйонів гривень – треба зрозуміти, звідки ці кошти взяти. Пропозиції проходять модерацію і, якщо вони реалістичні для виконання – потрапляють на обговорення. Мешканці громади можуть їх бачити і коментувати.

Симулятор бюджету є ефективним інструментом також і для депутатів місцевих рад, які не всі достатньо розуміють бюджетний процес. Депутати, наприклад, можуть побачити, що якщо збільшити видатки на заробітну плату вчителів – наскільки збільшується дефіцит бюджету. Таке розуміння потрібне на всіх щаблях місцевого самоврядування. Але головне, що за допомогою бюджетного симулятора місцеві жителі мають розуміти, на що спрямовуються кошти, і мати можливість впливати на бюджет.

Отже, за допомогою бюджетного симулятора (інтерактивного бюджету) можна:

1. Аналізувати джерела доходів громади.
2. Вивчати видатки своєї ОТГ.
3. Моделювати загальні видатки.
4. Вносити зміни до бюджетів установ.
5. Пропонувати інфраструктурні проєкти.
6. Обговорювати/ підтримувати корисні проєкти від членів громади (рис. 1).

Рис. 1. Переваги від впровадження бюджетного симулятора (складено автором)

Принагідно зауважимо, що замовити інтерактивний бюджет для ОТГ можна на сайті «Ціна держави» (режим доступу: https://cost.ua/interactive-community-budget/).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. М. Роль территориальных общин в обеспечении местного экономического развития: теоретические основы исследования. *Економіка і організація управління.* 2019. №1 (33). С. 119-123.

2. Децентралізація дає можливості. URL: https://decentralization.gov.ua/newgromada.

3. Ткачук А., Наталенко Н. Про бюджет і не тільки. Спеціально для об'єднаних територіальних громад. Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2016. 76 с.

УДК 336.741

Наталія Гвоздєй
(Умань, Україна)

ПРОГНОЗУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНИИХ КУРСІВ

У статті обґрунтовано доцільність та ефективність застосування прогнозування оптимального валютного курсу. Наявність адекватно спрогнозованого та науково обґрунтованого оптимального рівня валютного курсу України надає можливість приймати ефективні управлінські рішення щодо інструментів регулювання валютного курсу та своєчасності їх застосування. Дані особливості набувають актуальності в умовах фінансової нестабільності та циклічності розвитку економічних процесів як всередині держави, так і на рівні світових економічних процесів.

Ключові слова: *валютне регулювання, валютний курс, фінансова нестабільність економіки, прогнозування валютного курсу.*

The article substantiates the expediency and effectiveness of the application of forecasting the optimal exchange rate. The presence of an adequately predicted and scientifically substantiated optimal level of the exchange rate of Ukraine provides an opportunity to make effective management decisions on instruments for regulating the exchange rate and the timeliness of their application. These features become relevant in conditions of financial instability and cyclical development of economic processes both within the state and at the level of world economic processes.

Key words: *currency regulation, exchange rate, financial instability of the economy, exchange rate forecasting.*

В умовах швидкого розвитку інтернаціоналізації та глобалізації економічних процесів міжнародні проблеми сучасного прогнозування оптимального валютного курсу займають провідне місце у економічному житті кожної країни. Прогнозування валютного курсу є досить важливою фінансовою проблемою, яка в сучасних умовах нестабільності економіки привертає все більшу увагу через складність практичного застосування.

Прогнозування валютного курсу є невід'ємною складовою стабільної макроекономічної політики держави. Достовірний прогноз сприяє оптимізації використання ресурсів, максимізує прибуток приватних підприємств та державних установ, що займаються обмінними операціями. На макрорівні прогноз валютного курсу є одним із важливих факторів, що дозволяє утримувати рівновагу в межах всієї економічної системи.

Це визначає актуальність аналізу механізму зміни обмінного курсу, динаміки макроекономічних факторів та їх впливу на валютний ринок України. Особливе значення зазначені питання мають в умовах економічної кризи. Правильне розуміння процесів, що

спостерігаються у валютному секторі, створює підґрунтя для прийняття ефективних антикризових заходів.

Проблематика прогнозування валютного курсу досліджувалася у роботах багатьох закордонних російських та вітчизняних дослідників.

Так, вплив макроекономічних факторів на динаміку обмінного курсу досліджується у працях А. Гальчинського, Н. Горського, В. Козюка, Г. Дженкінса, моделі прогнозування курсу за допомогою фундаментального аналізу розглядаються у роботах Н. Костіна, О. Пасічника, С. Нісона, класифікація економічних факторів за ступенем впливу на курс обміну є темою досліджень С. Гренджера, Дж. Шваґера, Л. Вільямса, В. Бурлачкова. Однак у роботах як зарубіжних, так і вітчизняних науковців основна увага приділяється прогнозування валютного курсу, де сукупність основних макроекономічних факторів є визначальним елементом у його динаміці. Втім, сучасні умови проведення валютних розрахунків зумовили виникнення нових особливостей зміни валютного курсу, які є малодослідженою сферою економічної науки, що й зумовило необхідність проведення цього дослідження.

Порівнюючи останні валютні кризи, спостерігаємо тенденцію до все більш глибших економічних потрясінь, ніж у минулому. У сучасних умовах з високою мобільністю капіталу, навіть невеликі зміни в міжнародному розподілі у країнах з економікою, що розвивається, призводять до дуже значних коливань потоків капіталу. Раптове скорочення цих потоків, у свою чергу, підсилює обмінний курс, коригує процентні ставки та дисбалансує економічні процеси [1]. Відомий той факт, що структурні макроекономічні моделі переживали важкі часи у створенні зразка прогнозів курсів валют. Слід зазначити, що існує величезна кількість емпіричної літератури про передбачуваність обмінних курсів з використанням структурних макроекономічних моделей за останній період. Загальним висновком цієї літератури є те, що обмінний курс досить важко прогнозувати на короткі терміни, хоча існують деякі свідчення щодо передбачуваності на довгострокові терміни [2]. Тому ми використовуємо різні моделі для прогнозування валютних курсів. Обидві структурні і часові серії моделей використовуються для того, щоб оцінити, яка з цих моделей має свої переваги в плані зразка прогнозованих результатів [3]. Сучасні науковці використовують широкий спектр доступних методів прогнозування. Вони варіюються від неформально якісних методів до більш складних кількісних методів. Загалом, прогнозисти використовували різні методи, визнаючи, що деякі працюють краще, ніж інші, залежно від характеру вхідних даних. Якісні методи прогнозування покладаються на судження про майбутнє. Ці методи часто відносяться до суб'єктивних, або неекстраполяційних, підходів. До того ж, через їх відносно невелику залежність від чисел, ці методи часто не забезпечують точної специфікації, що лежить в основі припущень. Суб'єктивні ж підходи, як правило, працюють найкраще, коли фонові умови швидко змінюються. Тобто коли економічні, політичні чи адміністративні умови постійно змінюються, а кількісні методи не можуть привернути важливу інформацію про фактори, які можуть змінити історичні закономірності.

Обмінний курс долара США по відношенню до української гривні є плаваючим відповідно до політики НБУ щодо стабільності грошової одиниці та загальнодержавних інтересів. Перша ревальвація гривні відбулася 21 квітня 2005 р., коли гривня відразу зміцнилася на 14 коп., а долар почав коштувати 5,05 грн. Зауважимо, що за оцінками МВФ реальний ефективний курс гривні на той час мав знаходитися у діапазоні 2,2-3 грн. за долар [3].

Друга хвиля ревальвації спостерігалася 22 травня 2008 р., коли НБУ встановив офіційний курс долара на рівні 4,85 грн. [3]. Зміцнення гривні на 20 коп. за кожен долар мало вагомий вплив на економічні процеси, але зумовило втрату частини доларових заощаджень громадян.

Починаючи з вересня 2008 р., реальний курс долара по відношенню до гривні зростає. З цього часу офіційний курс НБУ слідує за комерційним курсом та перестає бути орієнтиром для фінансових установ [3].

Можна побачити, що невелика стабілізація обмінного курсу була досягнута у листопаді 2008 р., але вже невдовзі почав зростати готівковий курс обміну, який потягнув за собою курс долар/гривня. З цього можна зробити висновок, що офіційний курс НБУ не є цільовим для комерційних банків, оскільки не відповідає реальній ситуації на валютному ринку. Встановлений курс на рівні близько 25 грн. за 1 долар США є таким, що не відповідає реальним макроекономічним умовам, які склалися у нашій країні. Комерційні банки встановлювали в 2018 р. курс долар/гривня на рівні 26-27 грн. за 1 долар США. У січні 2019 р. почав зростати і готівковий обмінний курс євро/гривня. Максимальне значення валютної пари євро/гривня було досягнуте у січні 2019 р., коли курс продажу євро дійшов рівня 30 грн. за одиницю європейської валюти. Швидкість зростання вартості євро вказує на переоцінку ризиків суб'єктами валютного ринку та підвищення попиту на іноземну валюту взагалі [3].

Падіння євро вказує на погіршення економічної ситуації у Європейському Союзі, викликаному високим рівнем безробіття у провідних країнах ЄС (Німеччина – 7,6 %, Італія – 6,7 %, Франція – 7,7 %, ЄС – 7,8 %) та інфляційними процесами [4].

Падіння обмінного курсу євро/гривня вплинуло також і на Україну. Обсяг прямих іноземних інвестицій станом на 01.03.2008 становив 37,6 млрд. доларів США (приріст з 01.01.2018 – 3 %, у той час як приріст з 01.01.2019 до 01.02.2019 був більше 10 %) [4].

Слід зазначити, що зростання курсу долара та євро порівняно з гривнею невигідне для імпортоорієнтованих галузей економіки України. В той же час, посилення курсу гривні по відношенню до американської та європейської валют спричинить втрату громадянами України значної частини їх валютних заощаджень.

Тому, враховуючи викладене, доцільним та логічним є з одного боку підвищення рівня захисту заощаджень громадян від падіння валютних курсів, а з іншого – захист інтересів підприємницьких суб'єктів від підвищення курсів основних валют по відношенню до гривні. З метою виконання цього завдання, громадянам необхідно зберігати гроші в банках та страхувати валютні резерви від зниження курсів валют, а державі – використовувати валютні резерви з метою стабілізації валютних курсів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Валютний ринок і валютне регулювання: Навч. посібник / під ред. І. М. Платонової. Київ: Видавництво «БЕК», 2006. 190 с.

2. Валютний ринок Форекс. URL: http://www.rus-plus.info/23.php1

3. Регулювання валютних курсів. URL: http://www.expert.ua/news/25/03/18_ kroskurs_last_ua.

4. Вплив світової кризи на фінансовий стан окремих країн. URL: http://www.focus.ua/society/81764.

УДК 338.49

Світлана Герчанівська, Настасія Гречаник
(Бережани, Україна)

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА»

У статті розкрито підходи до сутності поняття «соціальна інфраструктура». Розглянуто її функції, завдання, значення для розвитку людини та держави загалом.

Ключові слова: *інфраструктура, соціальна інфраструктура, функції соціальної інфраструктури, розвиток, людські ресурси.*

The article discusses approaches to the essence of social infrastructure. Its functions, tasks, significance for the development of man and the state in general are considered.

Key words: *infrastructure, social infrastructure; functions of social infrastructure, development, human resources.*

Функціонування об’єктів соціальної інфраструктури є однією з найважливіших передумов сталого розвитку місцевості. Соціальній інфраструктурі відведена роль задоволення загальнолюдських запитів пов’язаних з життєдіяльністю, проживанням, забезпеченням належних умов праці, відпочинку, культурно-освітнього рівня, рівня життя, споживання матеріальних благ що в цілому є запорукою добробуту, благополуччя, розвитку головної продуктивної сили суспільства – людини.

Як економічна категорія «інфраструктура» виражає економічні відносини з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та надання послуг. В основі структуризації інфраструктури лежить її функціональне призначення в процесі суспільного виробництва, задоволення всієї сукупності економічних потреб. Інфраструктура – це особлива сфера прикладання суспільної праці, через яку створюються споживчі вартості сфери послуг. Тому інфраструктуру визначають як сукупність різних галузей, функціонування яких спрямовано на задоволення комплексу виробництва, і це особлива сфера застосування суспільної праці, об'єднання різних видів трудової та інтелектуальної діяльності з метою надання населенню різноманітних послуг. Розвиток ринкових механізмів неминуче приводить до виникнення нових інститутів, які забезпечують ефективне функціонування різних сегментів ринку. З цього слідує, що традиційний поділ інфраструктури на виробничу та соціальну в нових умовах доповнюється новим видом – ринковою інфраструктурою.

Сегментація ринку, складність і множинність процесів, що відбуваються на ньому, переноситься і на його інфраструктуру, в складі якої можна виділити три взаємозв’язані між собою блоки.

Перший блок формує організаційно-технічна інфраструктура, що включає мережу торгових бірж, холдингові і брокерські контори, лізингові центри, державні інститути, що в основному здійснюють контролюючі функції, а також різні об’єднання виробників і споживачів. Важливою складовою організаційно-технічної інфраструктури є фінансово-кредитні інститути та різні фонди.

Другий блок формує науково-дослідна компонента інфраструктури. Елементоутворюючими складовими її є наукові інститути, що вивчають різні аспекти функціонування ринку, інформаційно-консультативні фірми, аудиторські організації, спеціальні навчальні заклади. Функціонально ці структури аналізують і вивчають ринкову кон’юнктуру, розробляють стратегію і тактику поведінки господарюючих суб’єктів на ринку, розробляють наукові прогнози для уряду країни щодо розвитку економіки.

Третій блок становить спеціалізована, або вузькопрофільна інфраструктура, що виконує певні функції щодо забезпечення нормального функціонування ринку [1].

О. Бугуцький, І. Прокопа, І. Чернявський, В.Плонський під інфраструктурою розуміють сукупність галузей, виробництв і видів діяльності, функціональне призначення яких полягає, по-перше, у створенні загальних умов, що забезпечують ефективне функціонування основного виробництва, і, по-друге, в забезпеченні відтворення робочої сили [1].

Визначення соціальної інфраструктури у вітчизняній науці сформувалося на межі галузей соціально-економічних знань і сфери обслуговування. У 70-ті роки XX ст. з'явилися перші фундаментальні праці, присвячені дослідженню соціальної інфраструктури. На початковому етапі відбувалося ототожнення соціальної інфраструктури та сфери послуг. У науковій літературі й досі не існує єдиного уніфікованого визначення соціальної інфраструктури.

Соціальна інфраструктура – комплекс об'єктів (підприємств, установ, організацій та споруд), які забезпечують умови функціонування суспільного виробництва і життєдіяльності

населення, формування фізично та інтелектуально-розвиненого, суспільно-активного індивіда [3].

З метою більш чіткого розуміння специфіки функціонування соціальної інфраструктури необхідно визначити основні її складові:

– суб'єкт – особа, група осіб, яким належить активна роль у конкретному процесі;

– об'єкт – окрема одиниця господарського призначення;

– послуга – продукт діяльності суб'єктів господарювання, що виражається в корисному ефекті – задоволення потреби суб'єкта [2, с. 204].

До соціальної інфраструктури відносять сферу виробництва послуг і духовних благ: послуги в галузі права, безпеки, виховання, освіти, культури, соціального забезпечення, охорони здоров'я, житлового будівництва тощо. Підприємства, організації та установи соціальної інфраструктури створюють необхідні умови для життєдіяльності населення через надання різноманітних послуг.

Слід зазначити, що галузі соціальної інфраструктури мають специфічні особливості: характеризуються значною трудомісткістю порівняно з виробництвом матеріально-речовинних благ; частка матеріальних витрат у складі кінцевого виробництва послуг є значно нижчою, ніж за умови виробництва матеріальних благ; у складі активів суб'єктів господарювання соціальної сфери значний відсоток складають грошові кошти.

Функції соціальної інфраструктури визначені та підпорядковані цілям соціального та економічного розвитку суспільства, а саме: всебічному гармонійному розвитку особистості та підвищенню загального рівня і якості життя населення. До найбільш важливих цільових функцій соціальної інфраструктури можна віднести : всебічний і повний розвиток людини шляхом задоволення її побутових, духовних і культурних потреб; створення умов для формування прогресивних тенденцій у демографічних процесах; ефективне використання трудових ресурсів; відтворення робочої сили, яка б відповідала потребам і рівню розвитку виробництва; забезпечення оптимальних житлово-комунальних і побутових умов життя населення; охорона здоров'я, покращення та збереження фізичного здоров'я населення; раціональне використання вільного часу людей; формування громадської свідомості та наукового світогляду; управління та охорона громадського порядку; розподіл і обмін матеріальних благ [5].

Соціальна інфраструктура дедалі більше впливає на ефективність виробництва через його основний фактор – людський. Неабиякою є роль соціальної інфраструктури у зростанні значення цього фактору. Вплив соціальної інфраструктури на підвищення продуктивності праці виявляється в різних аспектах: розвиваються здібності людей до праці через піднесення освітнього і культурно-технічного рівня працівників, скорочуються втрати часу внаслідок скорочення захворюваності людей, створюються сприятливі соціально-побутові і житлові умови. Значною є роль соціальної інфраструктури й у реалізації таких соціальних завдань, як зближення за рівнем добробуту міського і сільського населення, вирівнювання регіональних відмінностей у рівні життя людей, стирання різких відмінностей у способі життя різних соціальних груп та прошарків населення. Активно впливає соціальна інфраструктура на формування прогресивної структури споживання і раціонального використання вільного часу працівників матеріального виробництва.

Єдність принципів управління розвитком соціальної інфраструктури та матеріального виробництва визначається єдністю виробничих процесів у різних сферах економіки. Результати праці в галузях соціальної інфраструктури часто виступають у формі нематеріально-речових благ, тобто об'єктом трудового впливу цієї сфери є не речовина природи, а сама людина з її потребами. Якщо продукція галузей матеріального виробництва задовольняє матеріальні потреби населення, то продукція соціальної інфраструктури задовольняє особисті, духовні та інші соціальні потреби. Таким чином, діяльність підприємств, організацій та установ соціальної сфери спрямована на задоволення населення різноманітними життєвими благами.

Отже, соціальна інфраструктура – це сукупність взаємопов'язаних, гармонійно функціонуючих галузей, які необхідно розглядати як єдину цілісну систему, діяльність яких спрямована на забезпечення всебічного розвитку людини, а також на подальший соціально-економічний розвиток держави загалом. Системний підхід до управління соціальною інфраструктурою дозволить забезпечити ефективність її функціонування в майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар С. І. Розвиток соціальної інфраструктури села в ринкових умовах: автореф. дис. канд. екон. наук. Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В.Докучаєва. Харків, 2007. 19 с.

2. Кінаш І. П. Суть та зміст поняття «соціальна інфраструктура. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2012. № 2. Т.1. С. 202-204.

3. Кучин С. П. Сутність та динаміка розвитку соціально-культурної інфраструктури в Україні як об'єкту державного регулювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 1. С. 88-92.

4. Пігуль, Н. Г. Соціальна інфраструктура: функціональне призначення та особливості розвитку. *Економічний аналіз*. 2014. Том 16. № 1. С. 117-122.

5. Салій О. М. Функціональне призначення та основні завдання соціальної інфраструктури України. *Наука і економіка*. 2012. № 2 (18). С. 215-218.

УДК 33.021

Феруза Джураева
(Алматы, Казахстан)

ОЦЕНКА ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ КОМПАНИИ

В комплексном анализе финансового состояния фирмы особое место принадлежит анализу платежеспособности. Анализ платежеспособности показывает, насколько организация в состоянии своевременно погасить свои платежные обязательства наличными денежными средствами. Поэтому для оценки платежеспособности исследуемого объекта анализируется активы и обязательства компании, а также ликвидность его баланса, которая свидетельствует активами какой ликвидности, располагает организация.

Ключевые слова: *анализ, имущественное положение, структура активов, структура источников формирования ресурсов, коэффициенты финансовой устойчивости, платежеспособности.*

In a comprehensive analysis of the financial condition of a company, a special place belongs to the analysis of solvency. The analysis of solvency shows how the organization is able to timely pay off its payment obligations in cash. Therefore, to assess the solvency of the object under study, the assets and liabilities of the company are analyzed, as well as the liquidity of its balance sheet, which indicates the assets of what liquidity the organization has.

Keywords: *analysis, property status, structure of assets, structure of sources of formation of resources, coefficients of financial stability, solvency.*

Анализ платежеспособности организации выявляется в результате исчисления различных показателей, отражающих лишь отдельные его стороны, на основе их изучения, оценки влияния каждого из них на общую оценку и ранжирования показателей по степени их значимости.

Точный анализ всех показателей дает возможность охарактеризовать платежеспособность предприятия. При анализе ликвидности предприятия рассматривается все активы и пассивы баланса, которые должны сравниваться по истечению отчетного

периода. При анализе платежеспособности предприятия надо рассматривать быстро оплачиваемость предприятия и кредитоспособность субъекта за определенный период [1].

Анализ динамики состава и структуры активов баланса дает возможность установить размер абсолютного и относительного прироста или уменьшения всего имущества предприятия и отдельных его видов. Прирост (уменьшение) актива свидетельствует о расширении (сужении) деятельности предприятия.

При анализе активов, являющихся важнейшим элементом финансовой отчетности, изучается их наличие, состав, структура и происшедшие в них изменения. Анализ структуры активов в целом и его отдельных группировок позволяет судить о рациональном их размещении [1].

Так, по одной методике в его стоимость включают стоимость основных средств, производственных запасов, незавершенного производства.

По второй методике в состав активов, определяющих производственный потенциал предприятия, добавляются к вышеприведенной методике незавершенные капитальные вложения и стоимость оборудования к установке. Эта методика точнее отражает происходящий процесс развития предприятия и его материально-технической базы.

Для анализа состава и размещения активов по данным баланса составим таблицу 1.

Таблица 1. Состав и размещение активов баланса ТОО «Happylon Corporation» за 2018-2019 гг.*

№	Наименование показателей	Стоимость активов, тенге		Отклонения	
		на 31.12.2018г.	на 31.12.2019г.	тенге	%
Всего: в том числе		1992483	1778839	-213644	-10,7
1.	Долгосрочные активы: из них	471438	370101	-101337	-21,5
	Нематериальные активы	34447	30336	-4111	-11,9
	Основные средства	436991	339765	-97226	-22,2
2.	Текущие активы: из них	1525045	1408738	-116307	-7,6
	Товарно-материальные запасы	162646	147177	-15469	-9,5
	Дебиторская задолженность	959377	856311	-103066	-10,7
	Денежные средства	403022	405250	2228	0,6
*-составлено автором на основе финансовой отчетности[3,4]					

Данные таблицы 1 показывают, что валюта баланса, отражающая реальную стоимость активов, уменьшилась за отчетный год на 10,7%, или на 213644 тенге, то есть в 2019 году по сравнению с 2018 годом. Это отрицательно характеризует работу предприятия, поскольку свидетельствует о его дальнейшем развитии. При анализе активов необходимо выяснить, как они размещены и чему уделялось больше внимания в отчетном году, каково состояние производственного потенциала ТОО «Happylon Corporation», его основных средств, какова мобильность имущества. В свою очередь наблюдается некоторое увеличение денежных средств на конец 2019г. по сравнению с аналогичным периодом 2018г., данное изменение составило 0,6%, что в свою очередь свидетельствует о некотором повышении платежеспособности анализируемого предприятия.

Наряду с этим из данных таблицы 6 видно, что распределение средств между долгосрочными и текущими активами на конец года было в пользу последних. Если текущие активы в 2018 году составили 1525045 тенге, то по сравнению с долгосрочными они превышают их, что составило долгосрочных активов 471438 тенге. Аналогичная тенденция наблюдается и на конец 2019г.

Вслед за этим показателем важно определить долю текущих активов в валюте баланса – повышение коэффициента мобильности активов предприятия, определяемого отношением

стоимости текущих активов к стоимости всего имущества предприятия. Он рассчитывается по следующей формуле :

$$Км = ТА/И, \quad (1)$$

где: Км – коэффициент мобильности
ТА – стоимость текущих активов
И – стоимость всего имущества (валюта баланса)

На анализируемом предприятии уровень этого коэффициента в 2018-2019 гг. составил:

Км (2018) = 1525045/1992483=0,76
Км (2019) = 1408738/1778839=0,79

Данный показатель является важным при оценке платежеспособности организации, т.к. характеризует долю средств для погашения долгов. Чем выше значение коэффициента, тем больше у предприятия возможностей обеспечить бесперебойную работу, рассчитываться с кредиторами. С финансовой точки зрения рост его является положительным сдвигом в структуре: имущество становится более мобильным, что свидетельствует об ускорении его оборачиваемости, его росте эффективности его использования.

Следующим обособленным показателем, характеризующим эффективность размещения активов предприятия, является коэффициент соотношения мобильных и иммобилизованных средств. Он определяется как частное от деления стоимости текущих активов на стоимость долгосрочных активов:

$$Киммоб = ТА/ДА, \quad (2)$$

где: Киммоб – коэффициент соотношения мобильных и иммобилизованных средств
ДА – стоимость долгосрочных активов

На анализируемом предприятии уровень этого коэффициента в 2018-2019 гг., рассчитанный на основе данных таблицы 6 составил:

Киммоб (2018)= 1525045/471438=3,23
Киммоб (2019)= 1408738/370101=3,81

Оптимальная и критическая величина этого соотношения обусловлена отраслевыми особенностями предприятий. На промышленных предприятиях уровень данного показателя должен быть не ниже 0,5.

Исходя из соображения, что минимальная финансовая стабильность предприятия достигается в случае, когда обязательство гарантированно, покрываются текущими активами, признаком такой стабильности является выполнения условия: коэффициент соотношения текущих и долгосрочных активов больше коэффициента отношения заемного капитала к собственному капиталу[2].

В процессе анализа источников формирования активов устанавливается фактический размер, собственного и привлеченного (заемного) капитала, выявляются причины, вызвавшие их изменения за отчетный период, дается им соответствующая оценка. Главное внимание уделяется собственному капиталу, поскольку запас источников собственных средств – это запас финансовой устойчивости.

Важно установить на только размер собственного капитала, но и определить удельный вес его в общей сумме капитала. Этот показатель в специальной литературе носит различные названия (коэффициент собственности, коэффициент независимости, коэффициент автономии), но суть его одна: по нему судят, насколько предприятие независимо от заемных средств и способно маневрировать собственными средствами.

Коэффициент независимости определяется отношением собственного капитала ко всему авансированному капиталу по формуле 3 :

$$Кн= СК/АК, \quad (3)$$

где: Кн - коэффициент независимости
СК- собственный капитал
АК- авансированный капитал

На основе бухгалтерского баланса исследуемого объекта (приложение) и формулы 3 рассчитаем коэффициент независимости для ТОО «Happylon Corporation». На исследуемом предприятии за последние годы этот показатель составил:

Кн (2018)= 458283/1992483 = 0,23

Кн (2019)= 459073/1778839 = 0,26

Рекомендуемая норма коэффициента независимости около 0,5. В ТОО «Happylon Corporation» данный показатель ниже, что свидетельствует о низкой платежеспособности компании.

Следующим показателем, характеризующим финансовую устойчивость и платежеспособность предприятия, является коэффициент финансирования, представляющий собой отношение собственного капитала к привлеченному капиталу, он определяется по формуле :

$$Кф=Ск:Пк, \quad (4)$$

где: Кф – коэффициент финансирования;

СК – собственный капитал;

ПК – привлеченный капитал.

В ТОО «Happylon Corporation» за 2018-2019 гг. данный показатель, рассчитанный на основе формулы 5 составил:

Кф (2018) = 458283/1534200 = 0,299

Кф (2019) = 459073/1319766 = 0,348

Как видно из приведенных расчетов на анализируемом предприятии за 2018 год он равен 0,299, в 2019 году 0,348. Чем выше уровень этого коэффициента, тем для банков и инвесторов надежнее финансирование. Значит на нашем примере в ТОО «Happylon Corporation» с каждым годом увеличивается, что говорит о повышении платежеспособности компании.

На западных фирмах шире, чем коэффициент финансирования, применяется его обратный показатель – коэффициент соотношения заемных и собственных средств, который определяется отношением привлеченного капитала к собственному капиталу, и определяется по формуле :

$$Кз/с = Пк:Ск, \quad (5)$$

где: Кз/с - коэффициент соотношения заемных и собственных средств;

ПК –привлеченный капитал;

СК – собственный капитал.

Рассмотрим этот коэффициент на анализируемом предприятии за 2018-2019 гг., используя финансовую отчетность ТОО «Happylon Corporation» и формулу 5:

Кз/с (2018) = 1534200/458283 = 3,348

Кз/с (2019) = 1319766/459073 = 2,875

Этот коэффициент указывает, сколько заемных средств привлекло предприятие на один тенге вложенных в активы собственных средств. В практике считается, если этот показатель превышает 1, то финансовая независимость и устойчивость предприятия достигает критической точки, но не всегда ответ может быть столь однозначным [2].

Для более наглядного анализа платежеспособности исследуемого объекта составим таблицу 2 на основе проведенных расчетов.

Таблица 2. Анализ платежеспособности ТОО «Happylon Corporation»*

Наименование показателей	на 31.12.2018г.		на 31.12.2019г.		Отклонения	
	тенге	%	тенге	%	тенге	%
1. Авансированный капитал, всего в т.ч.	1992483	100	1778839	100	-213644	89,3

1.1.Собственный капитал	458283	23	459073	25,8	790	100,2
1.2 Заемный капитал	1534200	77	1319766	74,2	-214434	86,0
Коэффициент независимости	x	0,23	X	0,26	0,03	
Коэффициент финансирования	x	0,29	X	0,34	0,05	
Коэффициент соотношения заемного и собственного капитала	x	3,35	X	2,88	-0,47	
*-составлено автором на основе финансовой отчетности[3,4]						

Из данной таблицы 2 видим, что источники формирования активов предприятия за последние годы сокращаются. Так на 31.12.2018г. если они составили 1992483 тенге, то на 31.12.2019 они составили 1778839 тенге, что показывает сокращение в отчетном году на 213644 тенге, или на 10,7%. Это в основном за счет сокращения заемного капитала, который в 2018 году составил 1534200 тысяч тенге, что сократился на 3,1%, или на 214434 тысяч тенге. Коэффициент независимости за последние годы увеличивается, так в 2019 году он увеличился на 0,03 по сравнению с предыдущим годом, что составило 0,26.

Обратным коэффициентом независимости является коэффициент зависимости. Он определяется по формуле 6 /18/:

$$Кз = ПК/АК \text{ или } Кз = 1- Кн, \quad (6)$$

где: Кз – коэффициент зависимости;

ПК – привлеченный капитал;

АК – авансированный капитал (итог, валюта баланса).

В данном примере на нашем предприятии за последние годы он равен:

Кз (2018) = 1534200/1992483 = 0,770 или Кз = 1 – 0,230 = 0,77

Кз (2019) = 1319766/1778839 = 0,742 или Кз = 1 – 0,258 = 0,74

Данный коэффициент характеризует долю долга в общей сумме авансированного капитала. Чем выше эта доля, тем больше зависимость предприятия от внешних источников финансирования.

Для сохранения минимальной финансовой стабильности предприятия этот коэффициент должен быть ограничен значением коэффициента соотношения текущих и долгосрочных активов.

Одним из важных показателей, характеризующих степень независимости (автономности) предприятия, является коэффициент финансовой устойчивости, или, как его еще называют, коэффициент покрытия инвестиций.

Он характеризуют долю собственных и долгосрочных заемных средств в общем (авансированном) капитале, т.е. определяется по формуле 7 :

$$Кф.у = (СК+ДО)/АК, \quad (7)$$

где: Кф.у – коэффициент финансовой устойчивости;

ДО – долгосрочные обязательства;

АК – авансированный капитал.

На анализируемом предприятии за 2018-2019 гг. этот показатель, рассчитанный на основе финансовой отчетности ТОО «Happylon Corporation» составил :

Кф.у (2018) = (458283+1200000)/1992483 = 0,83

Кф.у (2019) = (459073+930000)/1778839 = 0,78

Это более мягкий показатель по сравнению с коэффициентом автономности. В западной практике принято считать, что нормальное значение коэффициента равно 0,9, критическим считается его снижение до 0,75.

На данном предприятии этот показатель выше значения 0,75, значит, финансовое состояние ТОО «Happylon Corporation» считается нормальным и вполне платежеспособным.

Характеризуя структуру капитала предприятия, наряду с приведенными выше показателями следует использовать также частные показатели, отражающие разнообразные тенденции в изменении структуры отдельных групп и источников. К таким показателям в первую очередь относится коэффициент долгосрочного привлечения заемных средств.

Он определяется отношением долгосрочных обязательств к сумме собственного капитала и долгосрочных обязательств. Формула расчета следующая:

$$Кд/о = ДО/(СК+ДО), \quad (8)$$

где: Кд/о – коэффициент долгосрочного привлечения заемных средств;

ДО – долгосрочные обязательства;

СК – собственный капитал.

На исследуемом хозяйствующем субъекте эти показатели равны:

Кд/о (2018) = 1200000/(458283+1200000) = 0,72

Кд/о (2019) = 930000/(459073+930000) = 0,67

Коэффициент этот указывает на долю долгосрочных кредитов и займов, привлеченных для финансирования активов финансовой отчетности наряду с собственными, оценивает, насколько интенсивно предприятие использует заемные средства для обновления и расширения производства. В данном случае этот показатель с каждым годом уменьшается, что отрицательно влияет на финансовое положение предприятие.

В соответствии с определяющей ролью, которую играют для анализа финансовой устойчивости абсолютные показатели обеспеченности предприятия источниками формирования товарно-материальных запасов, одним из главных относительных показателей финансовой устойчивости предприятия является коэффициент обеспеченности запасов собственными источниками формирования, равный отношению величины собственных оборотных средств к стоимости товарно-материальных запасов.

Этот показатель называют коэффициентом обеспеченности запасов. Он вычисляется по следующей формуле:

$$Ко/з = СК/З, \quad (9)$$

где: Ко/з – коэффициент обеспеченности товарно-материальных запасов;

СК – собственный капитал;

З – запасы.

В ТОО «Happylon Corporation» этот показатель за 2018-2019 гг. равен:

Ко/з (2018) = 458283/162646 = 2,818

Ко/з (2019) = 459073/147177 = 3,119

Его нормальное значение, полученное, на основе статистических усредненных данных хозяйственной практики – имеет, следующий вид: Ко/з ≥ 0,6:0,8. В нашем примере этот показатель превышает данный коэффициент, что говорит о дальнейшем покрытие собственного капитала товарно-материальными запасами.

Для оценки платежеспособности ТОО «Happylon Corporation» построим таблицу 3.

Таблица 3. Анализ коэффициентов финансового положения влияющий на платежеспособность ТОО «Happylon Corporation» за 2018-2019 гг.*

№	Наименование коэффициентов	Годы		Изменения (+,-)
		2018г.	2019г.	
1	2	3	4	6
1.	Коэффициент зависимости (Кз)	0,77	0,74	-0,03
2.	Коэффициент финансовой устойчивости (КФ)	0,83	0,75	-0,08
3.	Коэффициент долгосрочного привлечения заемных средств (Кд/о)	0,72	0,67	-0,05
4.	Коэффициент инвестирования (Ки)	1,05	1,35	0,3
5.	Коэффициент обеспеченности запасов (Ко/з)	2,818	3,119	0,301
*-составлено автором на основе финансовой отчетности[3,4]				

Как видно из данных таблицы 3, на анализируемом предприятии в 2019г. по сравнению с 2018г. наблюдается увеличение таких коэффициентов, как коэффициенты инвестирования и обеспеченности запасов. Наряду с этим уменьшился коэффициент финансовой устойчивости на 0,08, что свидетельствует о некотором понижении платежеспособности ТОО «Happylon Corporation».

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ковалев В.В., Ковалев Вит.В. Анализ финансовой отчетности (основы балансоведения): Учебное пособие. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. С. 241.

2. Дюсембаев К.Ш. Анализ финансовой отчетности: Учебник. Алматы: Экономика, 2019. С.81-82.

3. Форма №1 «Отчет о финансовом положении по состоянию на 31.12.2018 год» ТОО «Happylon Corporation».

4. Форма №1 «Отчет о финансовом положении по состоянию на 31.12.2019 год» ТОО «Happylon Corporation».

Научный руководитель: кандидат экономических наук, асс. профессор Жумабаева М. Д.

УДК 338.242:332.1

Elmira Dosmuratova, Saule Ashirbaeva,
Gulbakhyt Alshyorazova, Bakdaulet Omirzakov
(Shymkent, Kazakhstan)

ASSESSMENT AND PECULIARITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF TURKISTAN REGION

The analysis of world experience makes it possible to conclude that effective development of the country is impossible without the formation of a balanced, sound regional economy in the country, which is a set of created and reconstructed industrial potential, its restructuring and growth on the basis of the achievements of world scientific and technological progress, construction of a fundamentally new infrastructure and information base. In order to implement a scientific approach

to the problem, it was necessary to make a comprehensive assessment of the initial state of development of the region's economy, investment and socio-economic processes.

Key words: *regional economy, industrial potential, infrastructure and information base, investment and socio-economic processes, a supplier of fruits, vegetables, melons.*

Анализ мирового опыта позволяет сделать вывод о невозможности эффективного развития страны без формирования здоровой региональной экономики в стране, представляющая собой совокупность созданного и реконструированного промышленного потенциала, его перестройка и рост на основе достижений мирового научно-технического прогресса, строительство принципиально новой инфраструктуры и информационной базы. Для реализации научного подхода к проблеме, необходимо было провести комплексную оценку начального состояния развития экономики региона, инвестиционных и социально-экономических процессов.

Ключевые слова: *региональная экономика, промышленный потенциал, инфраструктура, информационная база, инвестиции, социально-экономические процессы, поставщик фруктов, овощей, бахчевых.*

Turkistan region has considerable production and economic potential. The region is rich in mineral deposits such as barite, coal, iron and poly metallic ores, betonies clays, vermiculite, talc, limestone, granite, marble, gypsum, quartz sands. In terms of uranium reserves the region occupies the first place, phosphatides and iron ores - the third place in Kazakhstan.

The region is a major producer and supplier of cotton, leather raw materials, vegetable oil, fruits, vegetables, grapes, melons, pasta, tobacco products, and beer and alcohol products. The region also produces lead, cement, petroleum products, excavators, power transformers, oil switches, stockings, sewing products, furniture [1, p.39].

The gross regional product of Turkistan region [2, p.34] for 2014-2018 increased from 1868.7 to 2808.4 billion tenge or by 50.3% (Table 1). The average annual growth of the gross regional product of Turkistan region amounted to 113.3%. In terms of gross regional product, South Kazakhstan region is steadily ranked 5 after Almaty, Astana, Karaganda and Atyrau regions, which is on average 6% of the gross domestic product of the country. The minimum volume of GRP is registered in North Kazakhstan region.

Table 1. Gross regional product and its share in GRP

	2014		2015		2016		2017		2018	
	bln.tg	specific weight,%	bln.tg	specific weight,%	bln.tg	specific weight,%	bln.tg	specific weight,%	bln.tg	specific weight,%
GDP	31 015,2	100,0	35 999,0	100,0	39675,8	100,0	40 884,1	100,0	46 193,4	100,0
Akmola	800,0	2,6	955,6	2,7	1 051,1	2,6	1 121,0	2,7	1 287,1	2,8
Aktobe	1 756,7	5,7	1 843,9	5,1	1 926,2	4,9	1 769,2	4,3	1 947,2	4,2
Almaty region	1 447,7	4,7	1 741,9	4,8	1 910,4	4,8	1 976,0	4,8	2 177,4	4,7
Atirau	3 613,4	11,7	3 977,4	11,0	4 340,6	11,0	4 216,8	10,3	4 995,4	10,8
EKR	1 762,7	5,7	1 780,6	4,9	1 987,7	5,0	1 710,0	4,2	1 983,8	4,3
Zhambil	760,4	2,5	876,7	2,4	979,7	2,5	1 014,5	2,5	1 161,1	2,5
Karaganda	2 446,5	7,9	2 621,9	7,3	2 900,0	7,3	3 107,1	7,6	3 652,2	7,9
Kostanai	1 150,7	3,7	1 348,3	3,7	1 394,9	3,5	1 378,3	3,4	1 517,9	3,3
Kizilorda	1 270,0	4,1	1 454,0	4,0	1 380,1	3,5	1 164,8	2,9	1 243,7	2,7
Mangistau	1 764,8	5,7	2 075,1	5,8	2 418,2	6,1	2 123,8	5,2	2 304,9	5,0

Turkistan	**1 868,7**	**6,0**	**2 141,4**	**5,9**	**2 398,8**	**6,0**	**2 508,4**	**6,1**	**2 808,4**	**6,1**
Pavlodar	1 520,6	4,9	1 758,1	4,9	1 746,8	4,4	1 736,2	4,2	1 908,7	4,1
NKR	679,6	2,2	749,9	2,1	795,6	2,0	837,2	2,0	952,2	2,1
WKR	1 811,2	5,8	2 063,0	5,7	2 282,7	5,8	2 311,4	5,7	2 801,6	6,1
Nursultan	2 646,4	8,5	3 483,3	9,7	4 019,6	10,1	4 809,6	11,8	5 139,2	11,1
Almaty	5 715,9	18,3	7 127,9	20,0	8 143,6	20,5	9 100,0	22,3	10 312,5	22,3

According to such keys socio-economic indicators as gross regional product per capita, South Kazakhstan region lags significantly behind other regions of Kazakhstan. Thus, the share of GRP production per capita is more than 2.5 times lower than the average gas supply (Figure 1). The lowest level of GRP per capita is in the Turkistan region. Not least, this is due to the fact that the Turkistan region is among the densely populated regions, where the population is 15-16% of the population of the republic and has grown in 2016-2017. The population of the region is increased by 7.5% during the period under study.

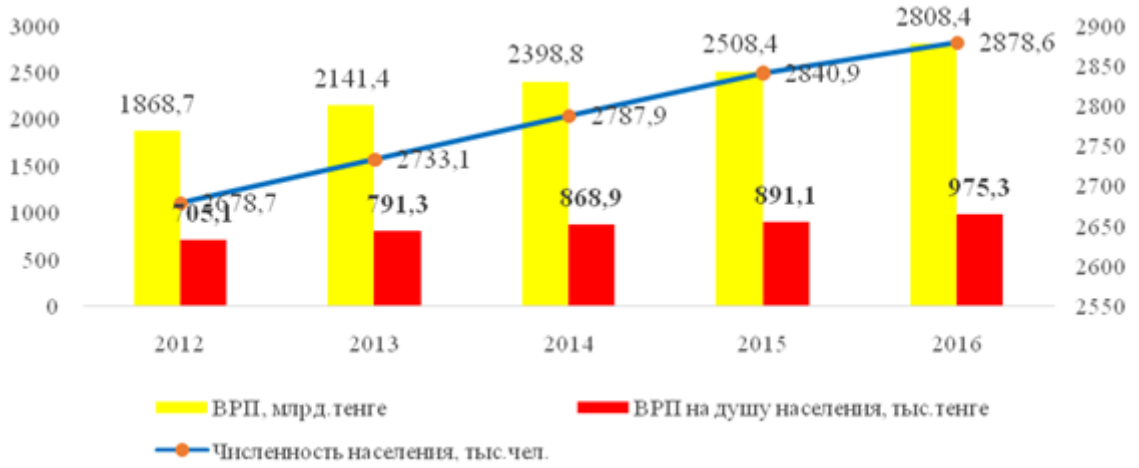

Figure 1. Gross regional product per capita for Turkistan region

The economic potential of Turkistan region is based on agro-industrial, fuel-energy, transport, resort-recreational complexes, pharmaceuticals, industry of construction materials. Among economic activities, services (31.9%), industry (25%), trade (11.1%), transport and communications (10.8%) and agriculture (9.8%) account for the largest share of gross regional product (GRP) (table 2). The share of other economic activities in the gross regional product varies.

Table 2. Gross regional products by type of economic activity, billion tenge

	2014		2015		2016		2017		2018	
	bln.tg	specific weight,%	bln.tg	specific weight,%	bln.tg	specific weight,%	bln.tg	specific weight,%	bln.tg	specific weight,%
GRP	1 868,7	100,0	2 141,4	100,0	2 398,8	100,0	2 508,4	100,0	2 808,4	100,0
Also										
Agriculture	177,6	9,5	201,0	9,4	207,6	8,6	232,8	9,3	274,7	9,8
Industry	467,4	25,0	545,0	25,5	640,6	26,7	658,2	26,2	696,9	25,0
Construction	137,3	7,3	149,1	7,0	155,9	6,5	156,8	6,3	166,0	6,0
Trade	216,7	11,6	220,3	10,3	282,3	11,8	272,8	10,9	309,9	11,1
Transport and	159,9	8,6	184,4	8,6	215,7	9,0	237,7	9,5	300,9	10,8

communication										
Other	599,1	32,1	698,0	32,5	750,0	31,2	832,5	33,1	890,6	31,9
Taxes on products and import, subsidies	110,8	5,9	143,7	6,7	146,7	6,1	117,6	4,7	150,2	5,4

In 2014 - 2018 the volume of industrial production in Turkistan region increased from 496.8 to 789.1 billion tenge or by 158.8% (Figure 2). The share of industry of Turkistan region in the national volume of industrial production increased from 2.9 to 4.1% and occupies the 8 place in Kazakhstan. The average annual growth of the volume of industrial product ion in the region is 104.2%.

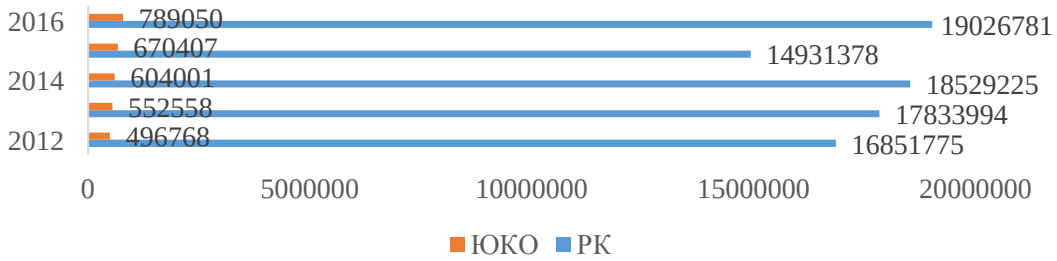

Figure 1. Dynamics of industrial production in RK and Turkistan region, million tenge

Indices of volume of industrial production in Turkistan region show stable growth, while in 2017 and 2018 Kazakhstan as a whole saw a decrease in volume of industrial production in physical terms (Table 3). The decline in industrial production was also observed in Aktobe, Atyrau, West Kazakhstan, Zhambyl, Kostanay, Kyzylorda, Mangystau regions [3, p.65].

Table 3. Industrial production indices by regions of Kazakhstan

Regions	2014	2015	2016	2017	2018
Republic of Kazakhstan	100,7	102,5	100,3	98,4	98,9
Akmola	101,8	100,4	105,6	106,4	104,3
Aktobe	107,0	102,5	96,7	95,6	100,2
Almaty region	102,4	102,7	102,0	104,8	97,4
Atirau	95,9	108,8	99,7	101,0	102,2
EKR	105,3	99,8	103,9	94,7	98,9
Zhambil	101,6	107,4	105,7	91,3	102,4
Karaganda	97,6	102,1	103,7	106,8	105,1
Kostanai	101,7	100,6	100,2	81,8	98,8
Kizilorda	101,0	100,4	97,1	91,3	90,7
Mangistau	100,0	102,1	103,5	96,0	96,9
Turkestan region	**106,5**	**102,3**	**104,6**	**103,1**	**104,4**
Pavlodar	103,0	99,2	96,1	96,1	101,4
NKR	102,5	105,1	103,2	101,1	100,5
WKR	117,9	105,8	100,4	92,6	105,0
Astana	105,2	106,7	98,0	105,1	100,9
Almaty	103,3	105,5	102,2	95,1	100,1

The structure of industrial production of Turkistan region (Figure 3) is dominated by mining and food industry. Their share in 2018 is respectively 27.5 and 23.9% of the total industrial production of the region [4, p.98].

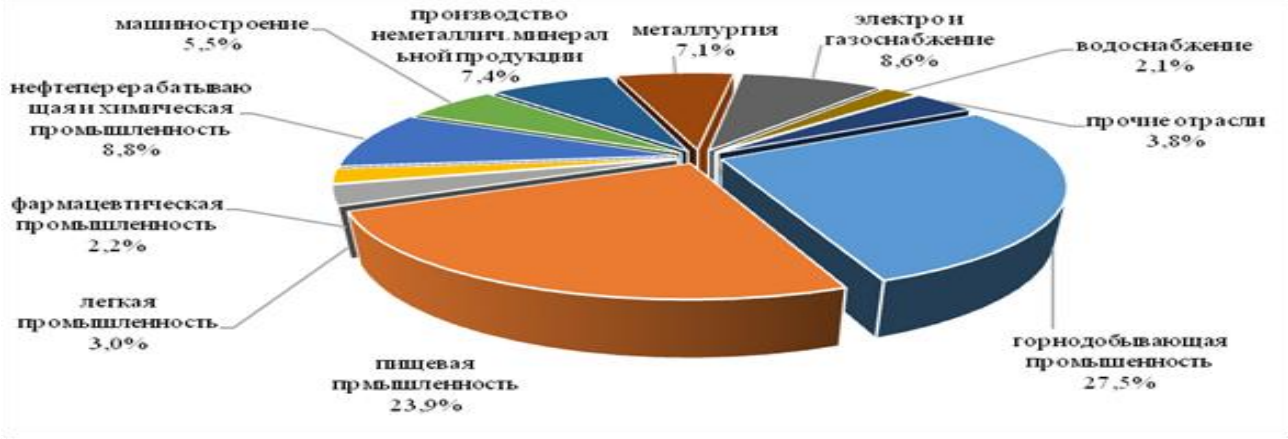

Figure 3. Industrial structure of Turkistan region in 2018

Industrial production is mainly concentrated in Shymkent, where most industrial enterprises of the region and Suzak district are located, where huge reserves of uranium, gold and silver are mined. Industrial enterprises employ 11% from the entire employed population. The profit of industrial enterprises of the region in 2018 amounted to 212,685 million tenge, the growth rate is 132% to the level of 2014. The level of profitability of industrial enterprises of the region increased from 27.7 to 35%, while in the republic profitability from 39.8 to 17.8%. South Kazakhstan region belongs to regions with mainly agricultural specialization of rural areas, favorable natural and social development conditions and is one of the promising agrarian regions of Kazakhstan, one of the centers of food security of the country. In the structure of gross regional product in 2014, agriculture accounted for more than 177.6 billion tenge or 9.5%. In 2018 this indicator was 274.7 billion tenge or 9.8% respectively. The gross agricultural output of Turkistan region increased from 321108.4 million tenge in 2012 to 480399.3 million tenge in 2018 or 1.5 times (Figure 4) [5, p.43]. At the same time, the average index of physical volume of gross output of agriculture amounted to 104.4%.Gross agricultural output is 9.8% of the gross regional product of Turkistan region and 13.0% of the national agricultural output. In terms of agricultural production Turkistan occupies the second place in the republic, second only to Almaty region, the share of which in the national volume of agricultural production is 16.2% [5, p.65]. All this shows the high potential of regional agriculture.

Mainly agricultural products in Turkistan region are produced by peasants, farmers and households of the population. The share of agricultural enterprises in agricultural output is insignificant. This indicates the small-scale agricultural production in the Turkistan region. Such a picture is typical of different regions of Kazakhstan. Only North Kazakhstan, Akmola and Kostanay regions are characterized by the preponderance of agricultural output by agricultural enterprises.

LIST OF USED LITERATURE

1. Environmental protection in South Kazakhstan region. 2012-2016. Statistical collection / Under ed. A. Abildabekova. Shymkent, 2017. P. 39.

2. Concept on transition of the Republic of Kazakhstan to green economy. Approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of May 30, 2013 № 577.

3. Transport in the Republic of Kazakhstan. Statistical collection. 2012-2016/Under ed. Aidapkelova N.S. Astana, 2017. 105 p.

4. Environmental protection and sustainable development of Kazakhstan. Statistical collection. 2012-2016 / Under ed. Aidapkelova N.S. Astana, 2017, 209 p.

5. Agriculture, forestry and fisheries of South Kazakhstan region. 2012-2016 Statistical Collection / Under ed. A.Abildabekov. Shymkent, 2017, 131 p.

УДК 330(574)677.21

Эльмира Досмуратова, Сауле Аширбаева,
Гульбахыт Алшыоразова, Бакдаулет Омирзаков
(Шымкент, Казахстан)

ИННОВАЦИОННЫЕ ПУТИ РАЗВИТИЯ ХЛОПКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Мировой опыт показывает, что реализация и развитие хлопковообрабатывающей промышленности приводит к повышению конкурентоспособности территорий и производственных комплексов страны. Мелкая промышленность, интегрирующая в современный индустриальный комплекс, становится фактором его модернизации, а также формирования производственных кластеров, ориентированных на выпуск конкурентоспособной продукции. Тем самым обеспечивается не только развитие экспорта, но и рост импортозамещения.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, хлопководство, хлопковообрабатывающая промышленность, модернизация экономики.*

International experience shows that realization and development of the cotton industry leads to improve competitiveness of territories and industrial complexes of the country. The small industry integrating into a modern industrial complex becomes a factor of its modernization and also formation of the production clusters focused on release of competitive products. Thereby not only development of export, but also import substitution growth is provided.

Key words: *competitiveness, cotton breeding, cotton industry, modernization of economy.*

Хлопководство – важнейшая отрасль экономики страны. Хлопчатник возделывается во многих странах мира. Это теплолюбивое и светолюбивое растение.

Сейчас хлопчатник выращивается как однолетнее и двухлетнее полевое растение. По облику и природным свойствам он значительно отличается от своих дикорастущих родичей. Эти изменения произошли в течение тысячелетий в результате его селекции, а также перемещения районов возделывания из жарких тропических стран далеко на север и юг от экватора в регионы с более умеренным климатом. Коробочки хлопчатника стали в три-четыре раза крупнее, значительно увеличился размер семян. Семена быстрее впитывают влагу и энергичнее прорастают, прямое цветное различных оттенков волокно превратилось в длинное шелковистое извитое кремового и в основном белого цвета. Немного повысилась опушенность семян и выход волокна, возросла его крепость, существенно изменился характер ветвления хлопчатника: вместо свойственных диким видам ростовых появились более длинные плодовые ветви, которые начали преобладать над первыми. Листья стали крупными и сочными, а стебли более травянистыми. Изменились требования хлопчатника к условиям вешней среды. Он стал меньше нуждаться в тепле, но больше – во влаге, приспособился к удлиненному световому дню более высоких географических широт. Однако и сейчас хлопчатник остается по своей природе многолетним кустарником. Одним из наиболее ярких признаков этого служит непрерывная вегетация растений. В наших климатических условиях она прекращается под воздействием мороза или искусственного удаления листьев. Хлопчатник возделывают не только как однолетнюю полевую культуру, но и в виде одно- и двухгодичной порослевой, обеспечивающей получение двух урожаев с одних и тех же растений [1, с. 23].

Возделывается хлопчатник как прядильная культура из длинного шелковистого волокна, имеющего поистине универсальное применение. Не меньшую потребительскую ценность представляют и остальные продукты переработки хлопчатника: масло, жмых, шелуха, линт, делинт, пух и другое. Продукты хлопководства находят широкое применение в легкой, пищевой, автомобильной, электротехнической, фармацевтической, нефтяной

промышленности, в производстве строительных материалов и других отраслях народного хозяйства. Как уже отмечалось, все органы хлопчатника являются ценным сырьем для промышленности и могут полностью утилизироваться. На их основе можно изучать около 1200 различных продуктов, необходимых и полезных человеку для его жизнедеятельности (рис. 1).

Положительные и ценные свойства хлопковых волокон позволяют получать для ткацкого и трикотажного производств самую разнообразную, по линейной плотности и крутке, достаточно прочную и ровную пряжу. Из тонкой пряжи вырабатывают легкие изящные ткани – батист, маркизет, шифоны. Более грубая пряжа предназначается для одежных, мебельно-декоративных тканей, одеял. Ситцы, бязи, сатины, бельевые ткани, марля имеют самый массовый объем производства [2, с.57].

По содержанию различных ценных веществ и широким возможностям их переработки на бытовые предметы и технические изделия хлопчатник относится к универсальным растениям, способным удовлетворить любые потребности человека.

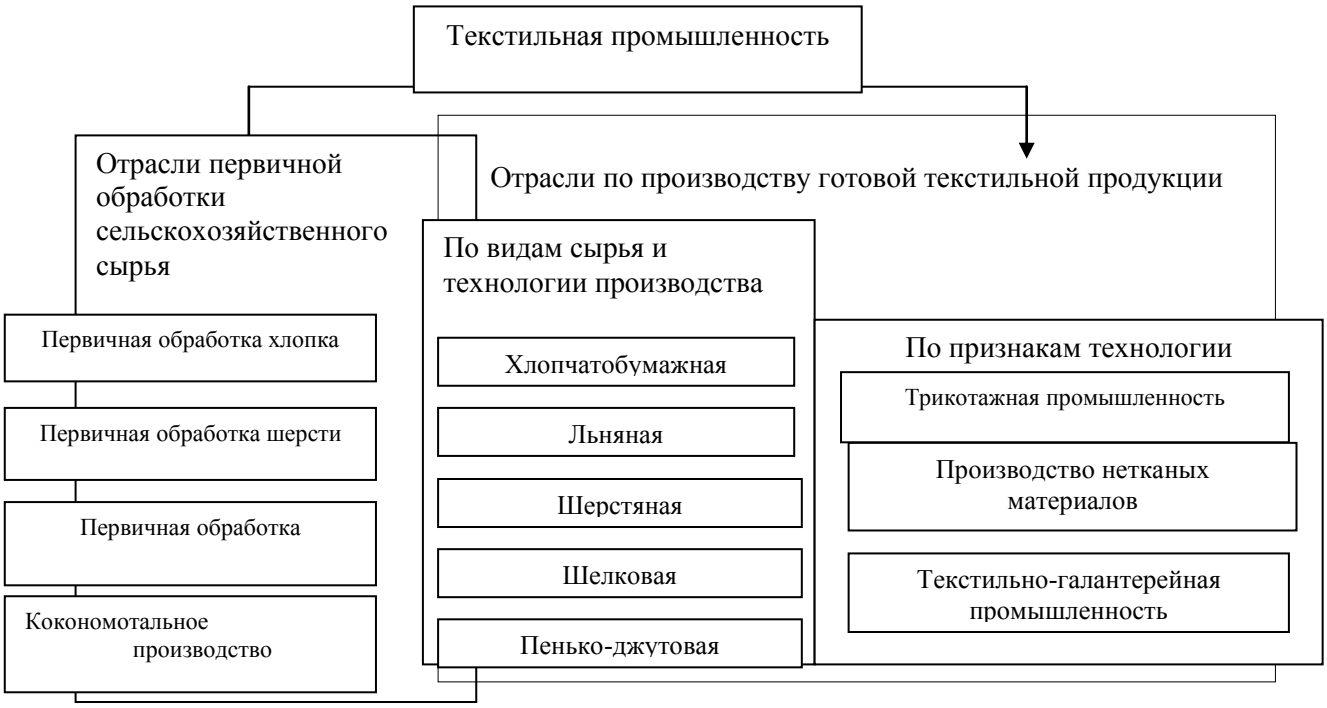

Рис. 1. Структура текстильной промышленности

Хлопчатник состоит из хлопка-сырца (волокна с семенами) 33%, листьев - 22%, стеблей (гузапая) - 24%, створок коробочек - 12% и корней – 37 %. Наиболее ценной частью его растительной массы является хлопок-сырец.

Собранный хлопок-сырец поступает для переработки на хлопкоочистительные заводы, выпускающие, хлопковое волокно, хлопковый линт, делинт, технические и посевные семена. Основная товарная продукция хлопкоочистительных заводов - волокно.

Тонна волокна характеризуется метрическим номером (общая длина волокна в 1мг. хлопка-сырца). Чем тоньше волокно, тем выше метрический мер и чем оно толще, тем номер его ниже. Наиболее ценным является тонкое длинное волокно, которому свойственна мягкость и шелковистость. Из него получают тонкую пряжу, обладающую повышенной прочностью, условленную увеличением площади взаимного соприкосновения волокон, пряжа идет на изготовление тонких, красивых и доброкачественных тканей.

Большое значение в прядильном производстве и при выработке прочных тканей имеет крепость (разрывная нагрузка) волокна, показывающая предельное усилие, выдерживаемое

одним волокном до разрыва. Наиболее крепкое волокно получают из созревших коробочек хлопчатника [3, с. 43].

Волокно, почти на 98% состоящее из целлюлозы, - самое ценное, что дает им хлопчатник. В этом отношении хлопчатник уникален. Целлюлоза держится и в других растениях (джут, кенаф, лен, конопля, древесина и т.д.), только хлопчатник синтезирует чистую целлюлозу, готовую для прядения

По технологическим свойствам и качеству хлопковое волокно подразделяется на семь промышленных типов. На текстильных предприятиях хлопчатобумажной пряжи, полученной из волокна первого типа. Разрабатывают парашютные ткани, батист, зефир, вуаль-экстру, особо прочные ткани, трикотаж, галантерею; из волокна второго типа перкали, сатин, чулочно-носочные изделия, корд; из волокна третьего типа - репс, креп, трикотаж; из волокна четвертого типа - шифон, маркизет, обувную ткань, ткань для конвейерных лент, пряжу; из пятого типа - миткаль, репс, сатин, ситец, плательные, спортивные, подкладочные ткани, марлю; из волокна шестого типа - меланжевые ткани, верхний трикотаж; из волокна седьмого типа - бязь, полотенца, байку [4, с. 4].

Процесс переработки волокна в готовую ткань длителен и сложен и состоит примерно из 150 последовательных операций, поэтому особое внимание на данном этапе выделяется снижению затрат на производство и уменьшение себестоимости продукции.

Из одного килограмма хлопкового волокна получают 20 метров батиста, из 12 метров ситца, или 5 метров простынного полотна, или 40-140 катушек ниток.

Из общего объема выпуска на долю хлопчатобумажных тканей в нашей стране приходится около 65%. Ассортимент их обширен и разнообразен. Ткани различаются по назначению, внешнему оформлению и структуре вырабатывают суровые хлопчатобумажные ткани, отбеленные, набивные, ворсованные и т.д.

По своему назначению хлопчатобумажные ткани подразделяются на готовые (80%) и технические (20%). Бытовые ткани в свою очередь делятся на бельевые, платьевые, костюмные, сорочечные и декоративные (таблица 1).

Таблица 1. Ассортимент хлопчатобумажных тканей и трикотажа

Ткани				
Бытовые		Технические		Трикотаж
Одежные	Парашютные	Кордные	Суровые	Перчаточный
Платьевые	Влаговпитывающие	Рукавные	Отбельные	Бельевой
Бельевые	Мебельно декоративные	Прессовые	Мерсеризованные	Верхний
Сорочечные	Тарные и упаковычные	Фильтровальные	Набивные	Чулочно-носочный
Костюмные	Обувные		Пестротканные	Платочно-шарфовый
Спортивные	Матрацные		Меланжевые	
Подкладочные	Одеяльные		Ворсованные	

Декоративные ткани идут (гобеленовые, ворсовые и другие) на обивку мебели, изготовление портьер, занавесей и т д. Кроме них разрабатываются такие тарные и упаковочные ткани, байковые и летние одеяла, покрывала и скатерти, нитки, шнуры, канаты, сети, медицинская и одежная вата, резинотехнических изделий, шлифовальных шкурок, искусственных, брезента, мешков и т.д., а также тканей для протирки, упаковки [5, с.97].

Важные защитно-охранные функции выполняют фильтровальные ткани в химической, угольной, целлюлозно-бумажной, медицинской и других отраслях промышленности, где они служат для улавливания твердых частиц из костей, газов и воздуха.

На основе веществ, содержащихся в семенах, промышленность обрабатывают разнообразную продукцию, используемую в различных отраслях народного хозяйства. Одним из наиболее ценных веществ, находящихся в семенах, является хлопковое масло, широко употребляемое в пищу. Из обрабатываемых в Казахстане растительных масел на долю хлопкового отводится около 25%. Производство его ежегодно увеличивается. По объему потребления хлопковое масло находится на четвертом месте после соевого, подсолнечного и арахисового. Мировое производство хлопкового масла составляет 11-12% общего количества пищевых растительных масел. На маслоэкстракционных заводах из одной тонны технических семян перерабатывают 170-180 килограмм сырого масла. В ходе переработки семян получают жмых, шрот [6, с. 3].

Очищенное хлопковое масло служит важным пищевым продуктом, имеющим высокие питательные качества, которые определяются кислотным составом, а также сопутствующими веществами (каратиноиды, юферолы, стерины и другое). Структура и свойства масла зависят от сорта хлопчатника и условий его возделывания. К одному из достоинств хлопкового масла, несомненно, относится наличие в нем линолевой незаменимой кислоты, крайне необходимой человеку.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Барнгольц С.Б. Экономический анализ хозяйственной деятельности предприятий и объединений: Учебник. 3-е изд. Москва: Финансы и статистика, 2008. 407 с.

2. Мигулева А.А., Бурденко Е.В. Теоретические аспекты реструктуризации предприятий текстильной промышленности. *Дизайн и технологии.* 2012. №29.

3. Горинова С.В Организационно-экономическое совершенствование потоковых процессов в текстильном производстве. Технология текстильной промышленности. *Известия вузов.* 2002. №2 (266).

4. Идзиев Г.И. Реструктуризация предприятий легкой промышленности региона: вопросы теории и практики. Москва: Наука, 2009.

5. Автономов А.И., Казиев М.З., Шлейхер А.И. Хлопководство. Москва: КОЛОС, 1983.

6. Экономика предприятия: Учебное пособие / В. П. Волков, А. И. Ильин, В. И. Станкевич и др. / Под общ. ред. А. И. Ильина. 2-е изд., исправл. Москва: Новое знание, 2005.

УДК 338.1(574)

Эльмира Досмуратова, Сауле Аширбаева,
Гульбахыт Алшыоразова, Бакдаулет Омирзаков
(Шымкент, Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АПК В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Туркестанская область – крупный агропромышленный регион Республики Казахстан. Благоприятные почвенно-климатические условия позволяют заниматься овощеводством, садоводством, виноградарством, использовать пастбища в качестве круглогодичной кормовой базы и способствуют развитию животноводства. Туркестанская область является поставщиком фруктов, овощей, дынь в другие регионы страны.

Ключевые слова: *агропромышленный регион, пищевая промышленность, растениеводство, сельскохозяйственное сырье, переработка и сохранение плодоовощной продукции, рентабельность сельхозпредприятий.*

Turkestan region is a large agro-industrial region of the Republic of Kazakhstan. Favorable soil and climatic conditions allow us to engage in vegetable growing, horticulture, viticulture, use

pastures as a year-round feed base and contribute to the development of livestock. Turkestan region is a supplier of fruits, vegetables, melons to other regions of the country.

Keywords: *agro-industrial region, food industry, crop production, agricultural raw materials, processing and preservation of fruit and vegetable products, profitability of agricultural enterprises.*

В отрасли занято более 10% занятых в промышленности. Уровень оплаты в пищевой промышленности по области составляет 50-60% от средней заработной платы занятых в промышленности. В области переработкой консервированных фруктовых и овощных соков занимаются такие предприятия как ТОО “Рауан”, АО “Экопродуктгрупп”, переработкой масла АО “Шымкентмай” ТОО “Арай”, “Кайнар Май”. Одним из наиболее динамично развивающихся молокоперерабатывающих предприятий в области являются ТОО «ФудМастер» и ТОО «Шымкентсут».

Несмотря на рост объема производства пищевой промышленности в стоимостном выражении, объем производства в натуральном выражении демонстрирует далеко не положительную динамику. Как видно из таблицы 1, в 2015-2019 гг. сократилось производство таких продуктов питания, как мясо свежее и охдажденное, соки фруктовые и овощные, молоко и молочные продукты. И если в началепо указанным продуктам питания наблюдался небольшой рост объемов производства, затем его снижение. Вместе с тем уверенно идет наращивание обемов переработки мяса (в 4,5 раз), переработки и консервирования фруктов и овощей (в 7,4 раз), сахара и кондитерских сахаристых изделий (в 1,9 раз), хлеба, хлебобулочных, макаронных и мучных изделий (в 1,3 раз).

Объем валовой продукции сельского хозяйства составляет 9,1% валового регионального продукта Туркестанской области и 12,4% от республиканского объема продукции сельского хозяйства. По объему производства сельскохозяйственной продукции Южно-Казахстанская занимает второе место по республике, уступая лишь Алматинской области, доля которой в республиканском объеме продукции сельского хозяйства составляет 15,5%. Все это свидетельствует о высоком потенциале регионального сельского хозяйства.

Для экономики области важнейшее значение имеет развитие растениеводства, удельный вес которого в валовом производстве сельского хозяйства преобладает, несмотря на сокращение сократилсяего удельного веса с 57,6% в 2015 году до 55,8% в 2018 году, в то время как доля животноводства увеличилась с 42,4% до 44,2% соответственно.

Уровень рентабельности сельскохозяйственных предприятияй по Туркестанской области существенно ниже среднереспубликанского уровня. В целом по Туркестанской области области наблюдается рост рентабельности работы сельскохозяйственных предприятий с 12,8% в 2015 году до 18,3% в 2019 году.

Растениеводство является преобладающей отраслью сельского хозяйства Туркестанской области. На долю Туркестанской области приходится в среднем около 12,2% республиканского объема продукции растениводства. В 2015-2019 гг. продукция растениеводства отрасли увеличилась с 181267,8 млн.тенге до 275197,4 млн.тенге или в 1,5 раза, при этом наблюдались значительные колебания производства продукции растениеводства.

Таблица 1. Производство продуктов питания в натуральном выражении по Туркестанской области в 2015-2019 гг.

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	Прирост за 2015-2019 гг, %
Мясо скота и птицы свежее или охлажденное (включая субпродукты), тонн	15479	16305	17834	21173	13439	-13,2%

Переработка и консервирование мяса и производство мясных изделий, тонн	630	792	1 472	2093	2857	в4,5раз
Соки фруктовые и овощные, тыс.литров	5 197,4	6 113,6	770,7	3340,7	3232,3	-37,8%
Переработка и консервирование фруктов и овощей, тонн	1 134	2 345	2 659	4236	8347	в 7,4 раз
Производство растительных масел и жиров, тонн	34 917	31 034	27229	29684	38057	+9,0%
Производство молока и молочных продуктов, тонн	37315	42694	52419	54344	35317	-5,4%
Мука из культурзерновых и растительная; смеси из них тонкого помола, тыс.тонн	811,9	841,9	854,0	821,9	864,3	+6,5%
Производство хлебобулочных, макаронных и мучных изделий, тонн	28212,4	33626,4	35785,2	33717,6	36341	+28,8%
Производство сахара и кондитерских сахаристых изделий, тонн	2810	3734	2727	4359	5272	+87,6%

Производство сельскоскохозяйственной продукции в разрезе районов Туркестанской области представлено в таблице 2.

Как показывает таблица 2, преимущественно продукция сельского хозяйства производится в Мактааральском, Сарыагашском районах и г.Туркестан. На долю этих районов в 2019 году приходится соответственно 12,2%, 11,2% и 8,5% от объема продукции сельского хозяйства области.

Меньше всего продукции сельского хозяйства приходится на Сузакский район (0,4% от объема продукции сельского хозяйства области), поскольку район специализируется преимущественно на добыче и переработке урана.

Таблица 2. Валовая продукция сельского хозяйства Туркестанской области в разрезе городских администрации и районов

Районы	2015	2016	2017	2018	2019
Всего по области	376 516,3	420 916,0	428 322,9	481 965,2	506 900,2
В том числе					
г. Шымкент	13127,0	16711,9	20845,6	22712,3	24441,1
г. Арыс	7640,9	9845,6	10956,0	11509,3	13446,2
г. Кентау	1854,8	2542,1	2740,5	2813,5	3242,1
г.Туркестан	35007,3	36310,4	37030,2	39747,1	43102,8
Байдибекский	16008,9	14933,2	14779,8	15597,3	17817,1
Қазыгуртский	22869,1	28129,3	28172,5	30585,8	32810,9
Мактааральский	49388,6	54915,3	56652,6	60357,9	61996,8
Ордабасынский	12925,3	14937,8	13900,3	14921,1	14606,0

Отырарский	3259,0	4094,8	5257,1	5827,6	7134,8
Сайрамский	26329,0	23648,7	20049,6	25093,4	22590,3
Сарыагашский	37597,4	50376,1	44852,7	65771,6	56831,5
Сузакский	1512,0	1953,8	1750,0	1494,7	1856,5
Толебийский	10592,0	10245,1	10037,9	12119,2	11899,0
Тюлькубаский	10387,6	10842,2	10796,6	13279,3	14190,5
Шардаринский	13146,0	12082,9	16217,8	16514,6	19283,6
Примечание: по данным Департамента статистики Туркестанской области					

Рост производства в растениеводстве достигнут, прежде всего, путем более увеличения сельскохозяйственных угодий и, прежде всего, пашни. Посевная площадь основных сельскохозяйственных культур в Туркестанской области за 2015-2019 гг. увеличилась на 52031 га или на 6,7%.

До 2019 года рост посевной площади наблюдался по всем видам сельскохозяйственных культур. В 2019 году произошло сокращение посевных площадей под зерновые и зернобобовые культуры, технические и кормовые культуры, картофель, овощи и бахчевые культуры, плодово-ягодные насаждения. Большинство посевных площадь ориентированы под зерновые и зернобобовые культуры (пшеница, ячмень, кукуруза, рис), масличные культуры (хлопчатник, подсолнечник, сафлор) и кормовые культуры. В целях обеспечения продовольственной безопасности области и развития экспортного потенциала, обеспечения оптимальной структуры посевных площадей, внедрения севооборотов и региональной специализации проведена работа по диверсификации посевных площадей сельскохозяйственных культур.

Сокращение посевных площадей по отдельным сельскохозяйственным культурам не могло не отразиться на их валовом сборе.

Урожайность зерновых и зернобобовых культур по Туркестанской области снижалась вплоть до 2016 года, а далее наблюдался ее рост. Уровень урожайности зерновых и зернобобовых культур выше республиканского уровня почти в 2 раза, но ниже, чем в РФ в среднем на 5-15 %, ниже, чем в Республике Беларусь – в 1,5 раза и в 2 раза ниже, чем в Узбекистане.

Валовый сбор масличных культур за 2015-2019 гг. увеличился с 94276 тонн до 105566 тонн или на 12%, картофеля, овощей и бахчевых – на 15,6%,плодов и ягод – на 12%, винограда – на 23,4%. Несмотря на принимаемые меры по увеличению посевных площадей хлопка, его сбор за 2015-2019 гг. сократился с 396729 тонн до 330491 тонны или на 16,7%, лишь в 2019 году по сравнению с 2018 годом отмечается рост валового сбора хлопка на 15,3%.

Среди основных причин нестабильности урожайности сельскохозяйственных культур выделяется высокая зависимость от складывающихся природно-климатических условий, которая связана с отсутствием интенсивного фактора в производстве и зависит от финансового положения сельхозпроизводителей.

Системной проблемой сельского хозяйства Туркестанской области является нехватка поливной воды. Единственное решение этой проблемы – повышение эффективности полива, введение водосберегающих технологий. Там, где нет передовых технологий, расход воды на орошение посевов одного гектара составляет 17 000 кубических метров воды. При этом норматив составляет 6 000 кубических метров. А в тех хозяйствах, где внедряются передовые технологии - в Арысском районе, Туркестанском районе - расход воды за счет капельного орошения сократился до 3-3,5 тысячи кубометров на гектар.

Другие причины низкой урожайности - слабая техническая оснащенность сельхоз товаропроизводителей и недостаточный уровень проведения агрохимических мероприятий.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Киселева О.В., Лядова Е.В. Сравнительный анализ инновационной активности в России и за рубежом. *Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева.* № 4 (29). 2015.
2. Наука и инновационная деятельность Казахстана. 2014-2018гг Статистический сборник / под ред. Н.С.Айдапкелова. Астана, 2019. 70 с.
3. Дуламбаева Р.Т., Темербулатова Ж.С. Инновационное развитие сельскохозяйственной отрасли в Республике Казахстан. *Вестник КазНУ,* 2015.
4. Петренко И.Г., Чужинов П.И. Экономика крестьянского (фермерского) хозяйства. Алматы, Кайнар, 2014.
5. Серова Е.В. Аграрная экономика. Москва: ГУ ВШЭ, 2015.

UDC 658.788

Elmira Dosmuratova
(Shymkent, Kazakhstan)

THE LOGISTIC SYSTEMS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

In this article authors open a role and the importance of logistics systems in the country. Now transport plays a huge role in improvement of quality of life of all population, and the transport branch is one of significant in the national economy and the social, economic and political side of the country depends on its effective functioning. Kazakhstan seeks to hold a specific place in the sphere of international transport; therefore it is important to develop the market of TLC. The drawing with indicators of transportation of goods by all means of transport for 2019 is given below. Now the economic efficiency of activity of TLC is reached due to achievements of scientific and technological progress, development of the latest information technologies. But it is only a part of successful functioning.

Keywords: *transport – logistic centers, national economy, importance of logistics systems, merchandising material streams, improvement of quality of life.*

В этой статье авторы открывают роль и важность логистических систем в стране. Сейчас транспорт играет огромную роль в повышении качества жизни всего населения, а транспортная отрасль является одной из значимых в национальной экономике и от ее эффективного функционирования зависит социальная, экономическая и политическая сторона страны. Казахстан стремится занять конкретное место в сфере международных перевозок, поэтому важно развивать рынок ТЛС. Ниже приведены показатели перевозок грузов всеми видами транспорта за 2019 год. Сейчас экономическая эффективность деятельности ТЛЦ достигается за счет достижений научно-технического прогресса, развития новейших информационных технологий. Но это лишь часть успешного функционирования.

Ключевые слова: *транспортно-логистические центры, народное хозяйство, важность логистических систем, товарные потоки, повышение качества жизни.*

In case of development of a transport complex it is necessary to consider a status and possibilities of economy. International experience shows that the dynamic growth of economy leads to growth of objects of merchandising and cargo flows, both internal, and international, transit. But there is in the conditions of insufficient development of logistic infrastructure productivity and efficiency of a transport complex decrease.

Transport plays a large role in social development of society. The volume and structure of needs of the population for transportations depend on the level of development and placement of efficient forces, on a level of social and economic development of the country and its regions, on many other social factors [1, p. 34].

The motor transport, being an element of a transport and communication complex, generates activity which purpose – ensuring effective and safe use of cars during all life, development of transport opportunities of society, safety of the movement.

Reforming of a motor transportation complex led to repeated decrease in number of the specialized transport enterprises and significant increase in number of the not transport enterprises which are renting or having on balance cars and the private businessmen individuals rendering transport services. This tendency has all-republican character.

In a bus fleet there were structural changes in favor of buses small the passenger of capacity. In the park of trucks the number of dump trucks and trucks of average loading capacity was reduced and the number of vans and onboard cars and also the rolling stock of big and small loading capacity increased.

Development of the market relations in the motor transportation industry of Kazakhstan along with quantitative changes caused also high-quality changes. So, from 100% of vehicles of the republic – in state ownership there were only 3.7%. 85.6% of fleet of vehicles own citizens on the property right, 10% of cars are in all-share property, 0.7% - in the property of other states [2, p. 78].

From the general park of cars of the region, 89.8% belong to citizens on the right of personal property, 1.5% - state ownership, 9.0% - common ownership of founders of the enterprises, 0.3% - the property of other states (similar indicators corresponded to the following sizes: 87.2%, 3.1%, 9.4%, 0.3%) [3, p.54].

The structural structure of the registered park of cars, as well as actually the park, reflect the current trends in priorities developing in region economy at the population. As shown in the drawing below, cars occupy the largest segment – 77%.

Table 1. Key indicators of auto mobilization of the population of the region

Name of indicators	2016	2017	2018	2019
The number of cars counting on 1000 inhabitants, units	52.4	50.4	54.5	58.2
Including the citizens who are in personal property, units		48,2		52,4
Index of purchase of vehicles	104.6	106.7	103.9	101.8
Structure of consumer expenses of households				
- Automobile means and fuel and lubricants, %	n.d.	1.5	1.3	1.4
Specific weight of the households having available:				
- cars	n.d.	17.5	18.2	19.8
- motorcycle	n.d.	3.2	3.0	3.3

This type of the motor transport always prevailed in a total quantity of vehicles, but the advancing rates of a gain of cars at the same time high rates of leaving of cargo and special cars completely changed structural structure of the motor transport of the Southern Kazakhstan area. [3, p.33]. Development of the market relations in the field of the motor transport initiated not only structural changes in the list of the subjects rendering transport services, structure of fleet of vehicles and its groups, legal accessory but also caused the changes connected with:

- Technical condition of vehicles;
- Optimization of the rolling stock of vehicles;
- High-quality changes of requirements of the industry, processing industries and services sectors;
- New tendencies in forming of the park of cars, the needs for autonomous fuel: traditional and new, development of roads and road infrastructure, etc.;
- A prevalence of volumes of environmental pollution by the motor transport over volumes of pollution from other sources, including stationary;
- Discrepancy of quality of motor transportation services to needs of the sphere of tourism, international and internal long-distance transportations.

In the conditions of Kazakhstan and its regions which feature is the huge territory with high dispersion of raw material and production resources low population density – effective use of the

motor transport creates premises for development of economies, both regions, and the republic in general.

In terms of the scope of transport services, the motor transport holds a dominant position among other means of transport: railway and air. So according to statistical data, in 2019 77.8% of all volume of the transported loads and 98.5% of passengers fall to the share of the motor transport in the Republic; in TR the given indicators a little above: 99.8% of volume of the transported loads and 99.9% of passengers. The actual specific loading of the truck in the region during this period decreased relatively 1991 by 2.5 times. This process was followed by simultaneous decrease in level of use of the park of cars and increase in average range of transportations. Goods turnover is provided, generally with individual entrepreneurs – 90.5%, the transport organizations – 1.2% and the nonconventional organizations – 8.3%. On passenger traffic of a tendency match republican: the relation of amounts of completed work in 2016 to a similar indicator in 1992 made 334.8% (RK – 306.1%) that demonstrated basic changes in the organization of the passenger traffic providing so essential growth. At the same time, the indicator of a passenger of one bus increased relatively 1992 by 5.9%, utilization coefficient of the park of buses – for 7.5%, but the average range of a bus route was reduced by 29.5%, on our opinion, thanks to essential reduction of number of the operated trucks and fuller coverage by bus routes of the territories which were earlier considered not attractive, and therefore, not serviced.

The passenger turnover is provided for 93% - individual entrepreneurs, for 7% - the specialized transport organizations. [4, p.8].

Growth of welfare and cultural and educational level, increase in a share of urban population, increase in duration of issues, development of recreational opportunities and the international tourism expand needs of the population for transport services, alter their structure.

The big load of the motor transport concerning other means of transport speaks:

- High maneuverability and mobility of delivery of passengers and loads;
- A possibility of implementation of transport services "from a door to a door", passing intermediate operations with a load;
- High requirement of transportation of goods and passengers on short distances;
- High extent of adaptation to the offered quality of road service, to different technology processes in the field of production and rendering services;
- Availability of transport services.

Nevertheless, by estimates of specialists is evaluated as low the level of development of transport capacity of the Republic. Volumes of transport transportations are estimated at 5 million t. – on railway transport, in 1 million t. – automobile, 0.3 million t. – to sea. Market capacity of the international automobile transportations of the Republic is about 300 million a dale, from them only 15-20% accustoms directly domestic motorists.

In 2018 the greatest share of services in goods turnover is the share of the city of Shymkent – 51.4%, on Sayram, Saryagash regions, on Turkestan the share of services of goods turnover fluctuates 7–8%, on other cities and regions of area the share of services makes less than 7% of the total amount of services of transport.

The principal problems of development of a services sector are:

- The low level of development of a services sector in rural areas and the small cities of area;
- Absence of attention from public authorities to problems and perspectives of development of a services sector;
- Monopolist of JSC Kazakh telecom in the sphere of information services that constrains development and raises the price of use of the Internet, the IP telephone, transmission of electronic data and other services for firms and the population;
- A high share of the sub industries of a services sector having low innovative potential such as distributive services (trade), sphere of personal services, sphere of public services;
- A low share of the sub industries of services sector representing information, innovative and research and development services.

Extent of public highways of the Southern Kazakhstan area is 5208.8 km, from them 4422.8 km or 85% are roads of regional value. Including on covering types: 700. 4 km (15.8%) - asphalt concrete, 3 297.1 km (74.5%) - black gravel, 347.1 km (7.8%) - gravel and 78.2 km (1.8%) - soil and natural. On availability of artificial constructions there are 383 bridges and overpasses 9896 m.p. long and 3737 pipes with a total length of 47 454 m.p.

Thus, the conducted market researches of the market of logistic services, allowed drawing a conclusion that with growth of national economy, increase in income of the population the number of the cars which are in a private property increases. The market of transport and logistics services of the city is poorly developed; the greatest development was gained by such submarkets as freight transportation, car service and car repairs.

In the conclusion there is a wish to note that now in Kazakhstan it is necessary to pay huge attention to the solution of the tasks aimed at the development it is transport - logistic infrastructure, the functioning of the RK transport complex providing efficiency.

The experience of use of TLC in the developed countries shows that transportation costs are cut down for 7-20%, expenses on handling works and storage of material resources and finished goods decreases by 15-30% the joint logistic costs for 12-35%, and the turnover of material resources and finished goods for 50-200% also accelerates.

We will note that realization of such project will allow achieving the following results:

- support of international trade and assistance of goods to the movement along the corridor "the Western China – Western Europe";
- increase in export, increase in efficiency of agrarian and industrial complex and ensuring food security of the state;
- creation of modern T of structure, integrated into TLC of the movement of goods and rendering services;
- effective use of transit potential of a geopolitical arrangement of the country;
- creation of new jobs and solution of social problems;
- attraction of investment into sectors of economy of the region and republic in general.

Thus, for successful development of transit capacity of the country of Kazakhstan has to create effective TLC. In the sphere of TLC any country can't be the monopolist, namely strategic cooperation and partnership on space of the Eurasian continent taking into account national interests will be the key to success at development of transit resources.

REFERENCES

1. N. A. Prospects, stability and improvement of welfare of Kazakh citizens. Strategy – 2050, Almaty, 2015.
2. Fastovtsev T.F. Auto maintenance. Mechanical engineering, 2014. P.256.
3. Shpenst E. Classification issues, terminology and definitions of road service. Transit economy, 2013. P.317.
4. Alimbaev A. Improvement the role of group in innovative and technic progress of region, problems of providing of competitiveness of economy of Kazakhstan. Journal of economy, 2013, №.34. PP. 1-11.

УДК 331.522

Сергій Максименко
(Одеса, Україна)

ГАРАНТОВАНИЙ МІНІМАЛЬНИЙ ДОХІД ЯК ЗАХІД СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РИНОК ПРАЦІ Й ДИНАМІКУ ВВП В УКРАЇНІ

У статті на теоретичному рівні розглядається вплив реалізації соціальної програми гарантованого мінімального доходу на економічну активність, пропозицію на ринку праці, динаміку ВВП та зайнятість у національній економіці. Розглядається можливість реалізації такої програми, а також соціальні й економічні вигоди та втрати від неї в Україні.

Ключові слова: *ринок праці, пропозиція на ринку праці, реальний дохід, робочий час, соціальна допомога, базовий дохід, гарантований мінімальний дохід, соціальна програма.*

The article examines at the theoretical level the impact of the implementation of the social program of guaranteed minimum income on economic activity, supply in the labor market, GDP dynamics and employment in the national economy. The possibility of implementing such a program is being considered, as well as social and economic benefits and losses from it in Ukraine.

Key words*: labor market, labor market supply, real income, working hours, social assistance, basic income, guaranteed minimum income, social program.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Спад у світовій економіці, спричинений вірусною пандемією, зумовив зниження рівня зайнятості, зростання безробіття, падіння реальних доходів і зростання рівня бідності в багатьох країнах. В Україні за січень-листопад 2020 р., у порівнянні з аналогічним періодом 2019 р., рівень безробіття зріс з 8,1% до 9,3% [6, с. 9]. Кількість осіб, які не входять до складу робочої сили, віком 15 років і старше за 9 місяців 2020 р. становила 14,3 млн. осіб, що на 2,1% більше, ніж за 9 місяців 2019 р. [6, с. 9]. Індекс реальної заробітної плати у листопаді 2020 р. порівняно із жовтнем становив 97,2% [6, с. 13]. Загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати у листопаді 2020 р. збільшилася на 5,8%, або на 218,8 млн. грн. і на 1 грудня 2020 р. становила 4010,5 млн. грн. [6, с. 13].

У зв'язку з необхідністю стимулювання економічної активності через зростання споживчих видатків в національній економіці та соціальній підтримки населення, в багатьох країнах актуальною стала проблема соціальної підтримки населення у вигляді реалізації соціальної програми гарантованого мінімального доходу (ГМД) або безумовного основного доходу (БОД).

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. В Україні, ще у 2016 р. провідний експерт Центру Разумкова О. Пищуліна опублікувала статтю «Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова соціальна альтернатива.» [5]. У 2017 р. М. Ункурі у статті «Поможет ли гарантированный базовый доход безработным Финляндии?» розглянула проблему впливу БОД на рівень безробіття у Фінляндії [7]. У 2017 р. С. Копленд у статті «Гарантированный доход для всех граждан: польза или вред?» спробував визначити вигоди й втрати суспільства від введення такої соціальної програми [3]. У Доповіді Світового банку про світовий розвиток у 2019 р., також є пункт, присвячений перевагам і втратам реалізації програми соціальної допомоги у вигляді БОД у різних країнах [1, с. 106–113].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як відомо, введення такого заходу соціальної політики як гарантований мінімальний дохід (ГМД) може стати одним із пунктів програми співробітництва України з МВФ. У нову схему заплановано об'єднати окремі соціальні виплати. З цього приводу О. Колесниченко зазначає: «Розмір гарантованого мінімального доходу буде збільшений порівняно з нинішніми мінімальними виплатами пенсіонерам і безробітним. Подробиць щодо ГМД поки нема, але відомо, що

Мінсоцполітики посилить перевірку одержувачів соціальних виплат для поліпшення їх адресності» [2].

Отже виникають питання: «Яким може бути ГМД і його рівень для громадян України?», «До яких соціально-економічних наслідків може привести введення ГМД в Україні?» і «Чи є наразі можливість реалізувати таку соціальну програму в Україні?».

Мета статті. За допомогою економіко-теоретичного моделювання визначити соціально-економічні наслідки введення такого заходу соціальної політики в Україні як гарантований мінімальний дохід (ГМД).

Завдання. Визначити економіко-теоретичну модель за допомогою якої можна досліджувати наслідки реалізації державних соціальних програм на ринок праці Україні та динаміку ВВП. Обґрунтувати можливість реалізації і соціально-економічні наслідки такої програми в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна програма з ГМД, що може бути реалізована в Україні, буде спрямована лише на підтримку вразливих верств населення, а не усіх громадян. З чого випливає, що ГМД в Україні розглядається лише як окремий вид соціальної допомоги, а не як безумовний основний дохід (БОД).

Прожитковий мінімум для працездатних у січні 2021 р. Міністерство соціальної політики України орієнтовно оцінює в 4,1 тис. грн./міс. замість нинішніх 2,27 тис. грн./міс., середній показник цієї величини має становити 4,546 тис. грн. порівняно з нинішніми 2,189 тис. грн. [4].

Отже, у січні 2021 р. рівень гарантованого мінімального доходу (ГМД) в Україні мав би бути встановлений не меншим за 4546 тис. грн./міс. або не меншим за 1046,2 грн./тиждень.

Теоретична модель індивідуальної пропозиції праці «дохід-дозвілля» допомагає оцінити наслідки економічної та соціальної політики введення ГМД в Україні.

Родина (у тому числі громадянин, що мешкає самотньо), фактичний середній дохід якої (дохід якого) є нижчим за ГМД, вважається малозабезпеченим і має право на соціальну допомогу. Один з проектів запровадження соціальної програми з ГМД передбачає, що розмір грошової допомоги треба встановити на рівні, що дорівнює різниці між ГМД і середнім доходом родини (громадянина).

Далі треба визначити наслідки введення даної соціальної програми. Отже, нехай величина ГМД визначається як певна сума гривень на тиждень. Якщо громадянин, який отримує соціальну допомогу, вирішить працювати, то кожна зароблена їм гривня зменшить розмір соціальної допомоги на одну гривню. У зв'язку з цим необхідно визначити бюджетне обмеження пересічного громадянина.

На рис. 1 пряма AT віддзеркалює бюджетне обмеження пересічного громадянина в умовах відсутності програми соціальної допомоги. Нахил бюджетної лінії задається рівнем заробітку індивіда за годину. Точка e_1 відбиває його оптимальний вибір.

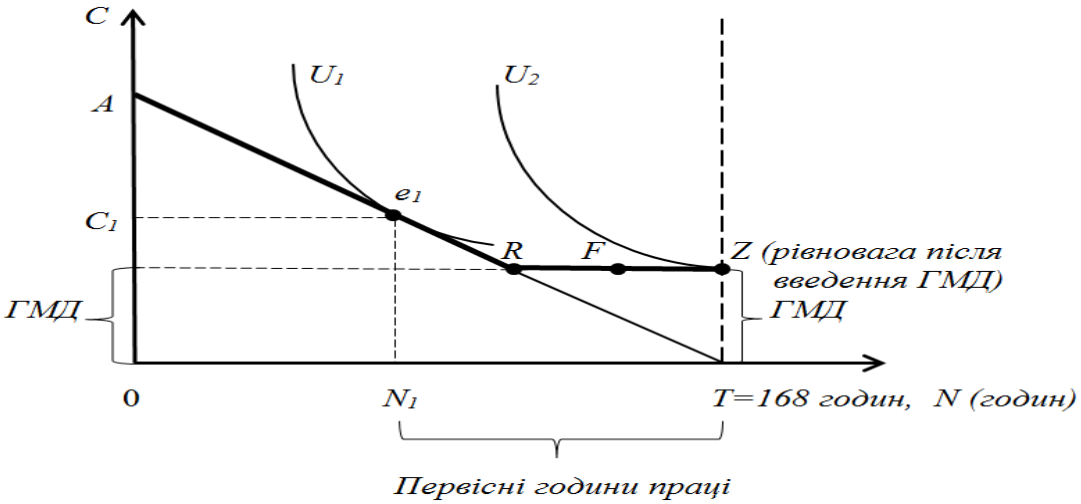

Рис. 1. Пропозиція праці (NT) після введення ГМД

Далі припустимо, що у індивіда з'явилася можливість отримати грошову допомогу, яка дорівнює різниці між ГМД і його грошовим доходом. Побудуємо нове бюджетне обмеження. Якщо тривалість робочого часу (*NT*) досить велика і заробіток перевищує ГМД, бюджетне обмеження буде виглядати також, як і раніше, – це пряма *AR*. При меншій зайнятості, у тому числі, при повній відмові від роботи за найманням або самозайнятості (при *NT*=0 годин), соціальна програма з ГМД гарантує отримання сумарного доходу (грошовий дохід плюс грошова допомога) у розмірі ГМД. Відповідна ділянка бюджетного обмеження – горизонтальний відрізок *RZ*, так що точка *Z* є досяжною (нульова зайнятість і максимальна величина грошової допомоги). Отже, бюджетне обмеження тут – це ломана лінія *ARZ*. Через точку *Z* проходить крива байдужості U_2, що відповідає більшому рівню корисності, ніж крива U_1. Отже, індивід з картою байдужості U_1 і U_2 вибере точку *Z*, у якій його корисність максимізується при заданому бюджетному обмеженні.

Таким чином, громадянин, який працює N_1T годин на тиждень до введення соціальної програми ГМД, вважатиме за краще взагалі не працювати і отримувати грошову допомогу, якщо така програма з'явиться. Менший обсяг споживання матеріальних благ і послуг (*C*) буде з надлишком компенсований більшою тривалістю дозвілля (*OT–NT*). Це, зрозуміло, є точка зору даного суб'єкта.

Але, з точки зору суспільства важливим є інше. Соціальна програма, що розглядається, зменшує стимули до праці та її пропозицію, що явно має негативні економічні та соціальні наслідки: уповільнення економічного зростання, збільшення витрат державного бюджету, зниження якості робочої сили (її «іржавіння»).

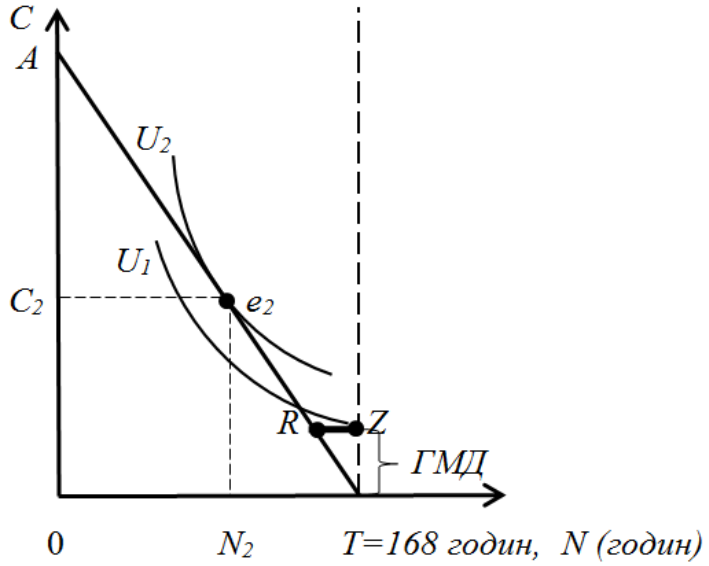

Рис. 2. Випадок, коли при введенні ГМД
пропозиція праці (*NT*) не змінюється

Безумовно, не всі працівники припинять роботу з введенням ГМД. Якщо криві байдужості у індивіда є досить пологими щодо вертикальної осі, як на рис. 2, то його оптимальний вибір залишиться колишнім – точка e_2. Однак жоден соціальний суб'єкт не вибере внутрішню точку на відрізку *RZ*, оскільки такий вибір означав би меншу тривалість дозвілля, ніж при виборі *Z*, але той же сумарний грошовий дохід, так як робота у цьому випадку на стільки ж скорочує розмір грошової допомоги, на скільки й збільшує заробіток. Криві байдужості, які проходять через точки відрізку *RZ*, розташовані нижче кривої байдужості U_2.

Отже, програма соціальної допомоги у вигляді ГМД скорочує пропозицію на ринку праці з боку однієї частини населення і не змінює її з боку іншої, але загальний підсумок – скорочення пропозиції на ринку праці.

Для того, щоб реалізувати соціальну програму ГМД в Україні потрібно збільшити державні видатки, що, в умовах значного дефіциту держбюджету, можливо здійснити лише

завдяки збільшенню податків. Це, у свою чергу, може уповільнити зростання інвестиційних видатків приватного сектору і уповільнити зростання ВВП й зайнятості. Отже, зростання споживчих видатків за рахунок введення ГМД, має викликати більший мультиплікативний ефект, аніж зменшення інвестиційних витрат приватного сектору внаслідок підвищення податків. Крім того, зростання податків, з метою реалізації даної соціальної програми, погіршить інвестиційну привабливість економіки України для потенційних іноземних інвесторів.

З цього випливає, що економіка України наразі не готова до реалізації соціальної програми гарантованого мінімального доходу для усіх громадян.

Висновки та перспективи подальших досліджень. ГМД в Україні розглядається лише як окремий вид соціальної допомоги для вразливих верств населення, а не як безумовний основний дохід для усіх громадян. Мінімально гарантований дохід в Україні за станом на січень 2021 р. мав би бути встановлений на рівні 4546 тис. грн./міс. або 1046,2 грн./тиждень.

Економічні втрати, по'вязані з реалізацією соціальної програми з ГМД в Україні можна визначити за допомогою теоретичної моделі індивідуальної пропозиції праці «дохід-дозвілля». Дана модель дозволяє дійти до висновку, що запровадження соціальної програми ГМД в Україні зменшить пропозицію на ринку праці України і таким чином сприятиме уповільненню темпів зростання ВВП та втраті кваліфікації частки робочої сили. Крім того, введення ГМД призведе до зростання дефіциту держбюджету, державного боргу або підвищення податків та погіршення інвестиційного клімату в країні.

Таким чином, наразі соціально-економічне становище в Україні не надає можливість реалізувати таку соціальну програму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Всемирный банк. 2019 год. Доклад о мировом развитии 2019 «Изменение характера труда». Вашингтон, округ Колумбия: Всемирный банк. DOI:10.1596/978-1-4648-1328-3.

2. Колесніченко О. Бюджет, тарифи, зменшення кількості ФОПів: що передбачає новий меморандум з МВФ. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2020/06/3/661302/ (дата звернення: 21.01.2021).

3. Копленд С. Гарантированный доход для всех граждан: польза или вред? URL: https://www.bbc.com/russian/vert-fut-38982423 (дата звернення: 21.01.2021).

4. Мінсоцполітики орієнтовно оцінює прожитковий мінімум для працездатних у 4100грн./міс. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/economic/717762.html (дата звернення: 21.01.2021).

5. Пищуліна О. Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова соціальна альтернатива. URL: https://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf

6. Про соціально-економічне становище України за січень-листопад 2020 року : доповідь. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 66 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/dop/12/dop_112020.pdf

7. Ункури М. Поможет ли гарантированный базовый доход безработным Финляндии? URL: https://www.bbc.com/russian/features-38639577 (дата звернення: 21.01.2021).

УДК 338.47

Альфира Сайфулина, Рисолат Исломова
(Навои, Узбекистан)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Настоящая статья посвящена вопросам создания новых цифровых платформ в производственной инфраструктуре для обеспечения быстрого развития отраслей экономики, повышения их роли в увеличении доли цифровой экономики. Благодаря развитию цифровых платформ будут разработаны направления для достижения виртуального функционирования секторов производственной инфраструктуры.

Ключевые слова: *диверсификация, инфраструктура, цифровая экономика, цифровые платформы, трансакционная платформа, инновации, "умные" предприятия.*

This article is devoted to the issues of creating new digital platforms in the industrial infrastructure to ensure the rapid development of economic sectors, increasing their role in increasing the share of the digital economy. Through the development of digital platforms, directions will be developed to achieve the virtual functioning of the production infrastructure sectors.

Keywords: *diversification, infrastructure, digital economy, digital platforms, transaction platform, innovation, smart enterprises.*

В ходе послания парламенту 24 января 2020 года Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев отметил «В этом году в соответствии с Государственной программой «Год развития науки, просвещения и цифровой экономики» мы решительно продолжили реформы во всех сферах, направленные на построение нового Узбекистана». 5 октября 2020 года вышел Указ Президента «Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации» [1].

В масштабах всей отрасли одним из главных программных документов, определяющих вектор развития ИКТ-сферы на ближайшую перспективу, является постановление Президента Республики Узбекистан **«О мерах по широкому внедрению цифровой экономики и** электронного правительства». Согласно ему было намечено увеличить долю цифровой экономики в ВВП страны к 2023 году в **2 раза** и объем услуг в данной сфере **в 3 раза** с доведением их экспорта до **100 миллионов долларов**. Соответственно в период **2020-2022 годов** запланирована реализация **268 проектов** по самым различным направлениям хозяйственной и экономической деятельности.

Развитие цифровых технологий будет иметь важное значение для достижения практически всех Целей Устойчивого Развития (ЦУР) и затронет все страны, секторы и заинтересованные стороны. В настоящее время в мире наблюдается колоссальный разрыв между странами со слабым развитием цифровой экономики и странами с весьма высоким уровнем цифровизации.

Необходимо упомянуть, что «Цифровая экономика» – это экономическая деятельность, направленная на повышение эффективности производства путем внедрения электронных и информационных и коммуникационных технологий в производство, распространение и потребление социальных товаров, ускорение распределения товаров и услуг, повышение уровня жизни населения инновационными способами [2, с. 35].

По данным Boston Consulting Group, к 2035 году размер цифровых платформ в мировой экономике достигнет 16 триллионов долларов. Цифровая платформа – это новая бизнес-модель, ядром которой является экономика, уникальная система, обеспечивающая масштабное развитие рыночной экономики [3, с. 16].

По соглашению с Центром глобального предпринимательства цифровые платформы делятся на четыре основных типа:

1. Трансакционная платформа. Эта платформа предоставляет тяговые услуги для организаций и частных лиц. Примерами компаний, работающих в этой области, являются Uber, Amazon, eBay.

2. Инновационная платформа. Он состоит из инноваций, которые, как считается, занимают важное место среди продуктов и услуг, состоящих из технологических блоков. В цифровых платформах экосистемы играют ключевую роль.

Примерами являются Android, iOS, Kinux.

3. Интеграционная платформа. Сотрудничество продуктов и услуг через инновационные транзакционные платформы, как говорят, является сервисом через технологию. Примерами являются App Strore, Play Market.

4. Инвестиционная платформа. Многие организации представляют собой систему обслуживания путем поддержки инвестиционных проектов. Холдинг активизирует инвестиции за счет эффективной работы компаний. Например, можно будет цитировать Kickstrarter [4, с.5] (рис. 1).

Рис. 1. Цифровая платформа

Хотя использование структур, являющихся частью сферы производственной инфраструктуры, в социально-экономическом развитии началось гораздо раньше, на практике было относительно поздно сосредоточиться на нем как на независимом секторе с совершенной системой. Реиндустриализация отечественной промышленности в русле инновационной модели развития нашей страны характеризуется созданием цифровизованных технологических платформ, дигитализацией производства и управления, создания высокотехнологичных предприятий для выпуска продукции в единых технологических цепочках.

Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев в послании парламенту 29 декабря 2020 года предложил создать в 2021-м году Фонд развития инфраструктуры регионов с бюджетом в 3 трлн сумов. Как сообщил глава государства, эти средства будут использоваться для софинансирования инфраструктурных проектов, предложенных местными Кенгашами. В 84 районах и городах будет создано 100 технопарков, малых промышленных зон, региональных кластеров и логистических центров. 1,6 трлн сумов будет направлено на создание инфраструктуры в свободных экономических и малых промышленных зонах [5].

На сегодняшний день требуется значительная перестройка, а именно совершенствование производственной инфраструктуры, технологии, методов организации управления производством. Современная экономическая ситуация характеризуется началом четвёртой промышленной революции, в рамках которой создаются цифровые "умные" предприятия, оснащаемые киберфизическими системами.

Понятие умного производства (smart manufacturing) сформировалось совсем недавно и не имеет устоявшегося значения. Термин "умное производство" может использоваться для описания внедрения на производстве роботов, информационных технологий или любых других инноваций. Одно из основополагающих определений умного производства сформулировали учёные из Штутгартского университета в своей работе "Smart Factory – A Step towards the Next Generation of Manufacturing" ("Умные предприятия - шаг к новому поколению производства"). Согласно трактовке учёных, умное производство (smart manufacturing) – это система производства, способная учитывать контекст и помогать людям и машинам в решении их задач, благодаря масштабному внедрению информационно-коммуникационных технологий в систему управления рабочим процессом.

Умное производство предполагает использование следующих технологий:

- Умные машины, способные обмениваться информацией с другими производственными системами и работать с высокой степенью автономности, и продвинутые роботы.
- Индустриальный интернет вещей. Устройства и технологии, обеспечивающие интернет-соединение для всех машин на производстве.
- Облачные сервисы, предоставляющие удобный и непрерывный сетевой доступ к общему пулу настраиваемых вычислительных ресурсов.
- Интеграционные платформы предприятия, задача которых - принимать данные от оборудования, анализировать и агреггировать их.
- Технологии Big Data.

«Умные» предприятия позволяют осуществлять персонализированное "кастомизированное" производство конкурентоспособной на отечественном и мировом рынке продукции. Среди технологических трендов четвёртой промышленной революции можно выделить: вертикальную и горизонтальную интеграцию, промышленную роботизацию, беспилотный транспорт, использование станков с ЧПУ, обрабатывающих центров, аддитивные технологии с использованием 3Б принтеров, искусственный интеллект, облачные вычисления и хранение данных, анализ больших данных, имитационное и математическое моделирование и прогнозирование, дополненную реальность, кибербезопасность.

При этом необходимо отметить, что цифровые технологии стали еще более востребованными в период пандемии коронавируса, так как многие гос.услуги, образование, торговля, сервис и другие сферы экономики и управления перешли в режим удаленного обслуживания и работы.

Подводя итог, можно сказать, что в настоящее время цифровая экономика и цифровые инновационные технологии проникают глубоко во все области. Переход производственных систем, а именно производственной инфраструктуры на цифровые платформы на сегодняшний день является важным условием в развитии современной экономики страны. Благодаря развитию цифровых платформ будут разработаны направления для достижения виртуального функционирования секторов производственной инфраструктуры. В связи с этим, будет целесообразно развивать в нашей стране цифровые "умные" предприятия, внедрять промышленную роботизацию, беспилотный транспорт, аддитивные технологии с использованием 3Б принтеров, искусственный интеллект, облачные вычисления и хранение данных, анализ больших данных, имитационное и математическое моделирование и прогнозирование. Многие цифровые платформы также могут быть созданы в производственной инфраструктуре ряда цифровых платформ в секторе услуг в качестве связующего звена. Цифровые платформы также можно создавать в таких отраслях, как Uber, Amazon, e-Bay, Android, iOS, Kinux, App Strore, Play Market, Kickstrarter и других известных платформах.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Новости Узбекистана. URL: Review.uz
2. Юлдашев Ш.К., Муллаева М.А. Особенности формирования цифровой экономики в Узбекистане. *Проблемы развития сферы услуг в условиях инновационной и цифровой экономики.* Материалы международной научно-практической конференции. 21-22 февраля 2020 г.
3. Гретченко А.А., Псху Ф.З. Цифровая плаформа: вызовы и перспективы развития. *Наука и практика.* Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова. Т. 11, №1 (33). 2019. С.44-45.
4. Шарипов А.Ю. Управление отраслями инфраструктуры в системе региона. М., 2007. 5 с.
5. Послание Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева Олий Мажлису

Тетяна Сич
(Маріуполь, Україна)

ЗМІНИ В ПОДАТКОВОМУ КОДЕКСІ ДЛЯ ПІДПРИЄМЦІВ З 01 СІЧНЯ 2021 РОКУ, ЇХ ЗМІСТ

Вказано розміри мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму на одну працездатну особу на 2021 рік; розглянуто зміни в податковому кодексі та нововведення на 2021 рік для підприємців.

Ключові слова: *закон, підприємець, книга обліку доходів, єдиний податок, ЄСВ, використання касових апаратів.*

The size of the minimum wage and subsistence level per able-bodied person for 2021 is indicated; changes in the tax code and innovations for 2021 for entrepreneurs are considered.

Key words: *law, entrepreneur, income book, single tax, SSC, use of cash registers.*

До кінця 2020 року Верховна Рада прийняла ряд законів, що визначають зміни і нововведення для підприємців, а саме:

1. Затверджено Державний бюджет України на 2021

Проект ЗУ «про державний бюджет України на 2021 рік» був затверджений Верховною Радою 15 грудня, а 21 грудня підписаний президентом.

Закон встановлює наступні розміри мінімальної зарплати в 2021 році:

- 6000 грн. з 1 січня 2021 року;
- 6500 грн. з 1 грудня 2021 року.

Прожитковий мінімум на одну працездатну особу встановлений на рівні:

- 2270 грн. з 1 січня 2021 року;
- 2379 грн. з 1 липня 2021 року;
- 2481 грн. з 1 грудня 2021 року.

Розмір мінімальної зарплати і прожиткового мінімуму використовується для визначення сум сплати єдиного податку та ЄСВ у відповідному році.

4. Підприємці 1 групи тимчасово звільняються від сплати єдиного податку та ЄСВ

10 грудня 2020 набув чинності Закон України №1072 щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Від сплати Єдиного Податку (ЄП) і Єдиного Соціального Внеску (ЄСВ) тимчасово звільняються підприємці 1 групи на спрощеній системі оподаткування. Період, на який буде діяти звільнення від сплати, – з 1 грудня 2020 року по 31 травня 2021 включно. Підприємці 2 і 3 груп від сплати єдиного

податку та ЄСВ не звільняються. Підприємці на загальній системі оподаткування отримують право не платити ЄСВ в той же період тільки при відсутності доходів.

З 1 січня 2021 року змінюються сими податків і зборів у зв'язку із збільшенням мінімальної заробітної платити до 6000 гривень, та прожиткового мінімуму до 2270 гривень.

Відповідно до цього єдиний податок складає:

– для першої групи єдиного податку (до 10% від прожиткового мінімуму) – 227 грн.;

– для другої групи єдиного податку (до 20 % від мінімальної заробітної плати) – 1200 грн.;

– для третьої групи єдиного податку 5% від походу або 3% + ПДВ.

ЄП за січень потрібно сплатити вже до 20 січня.

Зросте і сума мінімального єдиного соціального внеску (ЄСВ) – до 1320 грн. на місяць (22% від мінімальної зарплати); а 19800 грн. – максимальна сума внеску, у разі отримання доходу понад 90000 тис грн.. на місяць

Збільшений ЄСВ потрібно буде сплатити до 19 квітня за І квартал 2021 року.

Тоді як до 19 січня 2021 року потрібно сплатити ЄСВ за IV квартал 2020 року за старою ставкою – 1100 грн. на місяць. А звіт з ЄСВ за 2020 рік потрібно здати до 9 лютого 2021 року.

Податкову декларацію за 2020 рік потрібно здати до 1 березня 2021-го.

Звільнення від ЄСВ: Особи, які провадять незалежну професійну діяльність, та фізичні особи – підприємці, які мають основне місце роботи, за місяці звітного періоду, за які роботодавець сплатив страховий внесок за таких осіб у розмірі не менше мінімального страхового внеску, звільнені від сплати за себе ЄСВ. Це стосується також осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, за умови взяття їх на облік як фізичних осіб – підприємців і провадження ними одного виду діяльності одночасно як фізичною особою – підприємцем, так і особою, яка провадить незалежну професійну діяльність. З 1 січня 2021 року звільняються від сплати за себе єдиного соціального внеску фізичні особи – підприємці та особи, які провадять незалежну професійну діяльність, якщо вони отримують пенсію за віком, або за вислугу років, або є особами з інвалідністю, або досягли віку, встановленого ст. 26 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та отримують відповідно до закону пенсію або соціальну допомогу. Такі особи можуть бути платниками єдиного внеску виключно за умови їх добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

З 2021 року ліміти доходів ФОПів не змінюються, встановлюються виходячи з розмірів мінімальної заробітної плати на 1 січня податкового (звітного) року:

І група – 167 розмірів мінімальної заробітної плати (1002000 грн.)

ІІ група – 834 розміри мінімальної заробітної плати (5004000 грн.)

ІІІ група – 1167 розмірів мінімальної заробітної плати (7002000 грн.)

3. Зміна реквізитів для сплати податків

Відповідно до постанови ВРУ № 807 – IX «Про створення і ліквідацію районів» органи Казначейства відкривають нові рахунки для сплати податків і зборів до місцевих і державних бюджетів. Це означає зміну реквізитів для сплати ЄП та ЄСВ з 1 січня 2021 року.

4. Скасування обов'язкової реєстрації книги обліку доходів

З 1 січня 2021 року змінюється порядок ведення книги обліку доходів, а саме:

- Для платників єдиного податку скасовано вимогу реєстрації книги в податкових органах.
- Підприємці 1, 2 і 3 груп, які не є платниками ПДВ, можуть вести книгу доходів в довільній формі як в паперовому, так і в електронному вигляді шляхом щомісячного відображення отриманих доходів.
- Підприємці 3 групи, платники ПДВ, можуть вести книгу в довільній формі шляхом щомісячного відображення доходів і витрат.

При веденні обліку в довільній формі платники єдиного податку мають право застосовувати будь-який спосіб обліку доходів: це можуть бути записи в довільному реєстрі

– паперовому зошиті, журналі, в електронній таблиці. У тому числі платники зможуть продовжувати вести книгу обліку доходів (і витрат для платників ПДВ) за діючими на сьогодні формам. Таким чином, підприємці можуть офіційно використовувати книгу доходів, яка автоматично генерується в Таксер, як свою основну.

Стару книгу підприємці зобов'язані зберігати наступні 3 роки.

5. Обов'язкове використання касових апаратів перенесли на 2022 рік

Ухвалено 1 грудня 2020 року Закон № 1017-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо лібералізації застосування реєстраторів розрахункових операцій платниками єдиного податку та скасування механізму компенсації покупцям (споживачам) за скаргами щодо порушення встановленого порядку проведення розрахункових операцій частини суми застосованих штрафних санкцій», який набув чинності з 10 грудня 2020 року передбачає перенесення повної фіскалізації (обліку через касовий апарат) для підприємців на 1 січня 2022 року.

З 1 січня 2021 року використання касових апаратів стає обов'язковим лише для підприємців 2, 3, 4 групи платників єдиного податку, які здійснюють:

- реалізацію технічно складних побутових товарів, які підлягають гарантійному ремонту;
- реалізацію лікарських засобів, виробів медичного призначення та надання платних послуг у сфері охорони здоров'я;
- реалізацію ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння.

Підприємці, які реалізують підакцизні товари, дозволені на єдиному податку, вже давно повинні використовувати РРО відповідно до умов ліцензування. Інші види діяльності, які були визнані «ризиковими» торішніми законами від 20.09.2019 року, тепер такими не вважаються.

Законом також збільшено максимальну межу доходу, до досягнення якого використання касового апарату не є обов'язковим. Для підприємців 2, 3, 4 груп платників єдиного податку це 220 мінімальних заробітних плат (МЗП). У 2021 році ця межа складає 1320000 грн.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Проект ЗУ «про державний бюджет України на 2021 рік» № 4000 від 14.09.2020.
2. Закон України «Про Державний бюджет України на 2021 рік», затверджений Верховною Радою від 15 грудня 2020 року № 1082-IX.
3. Закон України від 04 грудня 2020 року № 1072-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2».
4. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо лібералізації застосування реєстраторів розрахункових операцій платниками єдиного податку та скасування механізму компенсації покупцям (споживачам) за скаргами щодо порушення встановленого порядку проведення розрахункових операцій частини суми застосованих штрафних санкцій» від 1 грудня 2020 року № 1017-IX.
5. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» від 16 січня 2020 року № 466-IX.
6. Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року № 807-IX.

Тетяна Сич
(Маріуполь, Україна)

НОВІ МЕХАНІЗМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО БОРГУ

Розглянуто механізм врегулювання податкового боргу залежно від його суми та категорії платників податків, згідно закону № 1072; відображено перелік осіб, що не підпадають під дію закону 1072.

Ключові слова: *закон, підприємець, податковий борг, відстрочення боргу, штрафні санкції та пеня.*

The mechanism of tax debt settlement depending on its amount and category of taxpayers is considered, according to the law 1072; the list of persons who do not fall under the law 1072 is displayed.

Key words: *law, entrepreneur, tax debt, debt deferral, penalties and fines.*

З метою соціальної підтримки платників податків під час здійснення протиепідемічних заходів, направлених на зупинення поширення коронавірусної інфекції, прийнято Закон України № 1072.

10.12.2020 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 04.12.2020 № 1072 - IX. (далі Закон 1072) Прийняті цим Законом зміни спрямовані на підтримку платників податків, які зазнають суттєвих втрат внаслідок встановлених Урядом обмежувальних проти епідеміологічних заходів, зокрема і в частині врегулювання податкового боргу платників податків та заборгованості з єдиного внеску.

Зокрема Законом № 1072 **збільшено поріг суми податкового боргу, до якої не застосовуються заходи стягнення до 180 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян**, що становить 3060 грн. Тобто, до зазначеної суми податкового боргу територіальні органи ДПС не будуть формувати та направляти платникам податкові вимоги та не будуть застосовувати заходи стягнення, передбачені Податковим кодексом. Майно боржників не буде передаватись у податкову заставу, якщо загальна сума податкового боргу не буде перевищувати 3060грн.

Також цим законом доповнено підрозділ 10 розділу 20 Перехідних положень Податкового кодексу України (далі – Кодекс) новими пунктами, якими **передбачено декілька механізмів врегулювання податкового боргу**, залежно від його суми та категорії платників податків, а саме:

1. Списання податкового боргу (у тому числі штрафних санкцій та пені) платника податків, сукупний розмір якого за усіма податками і зборами не перевищує 3060 грн., що за даними інформаційно-телекомунікаційних систем центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику (далі – ІТС ЦОВВ), обліковувався станом на 1 листопада 2020 року та залишився несплаченим/непогашеним станом на дату списання такого боргу.

Під дію цієї норми підпадають всі категорії платників, крім осіб, на яких поширюються судові процедури, визначені Кодексом України з процедур банкрутства та осіб, які мають податковий борг з митних платежів (пункт 24 підрозділу 10 розділу 20 Кодексу).

Таке списання здійснюється без заяви платника контролюючим органом одноразово.

2. Відстрочення податкового боргу, для платників податків фізичних осіб в тому числі самозайнятим особам (пункт 12 підрозділу 10 розділу 20 Кодексу);

Таке відстрочення надається зазначеним платникам податків, що станом на 1 грудня 2020 року мали загальний розмір податкового боргу (у тому числі штрафні санкції, пеня та проценти за користування розтроченням / відстроченням) у сумі, що не перевищує 6800,0 грн. та на строк до 29 грудня 2020 року, за заявою довільної форми, поданою до контролюючого органу за місцем обліку платника. Зазначену заяву платником податків може бути подано як у паперовому вигляді (особисто звернувшись до контролюючого органу або надіславши листа), так і в електронному вигляді через приватну частину Електронного кабінету.

У разі якщо загальна сума податкового боргу станом на 1 грудня 2020 року перевищує 6 800 гривень або якщо із заявою звернувся платник податків, що не підпадає під дію Закону № 1072, контролюючий орган надсилає такому платнику податків у місячний строк відмову у наданні відстрочення у довільній формі.

Відстрочення надається без нарахування процентів за користування таким відстроченням.

Це відстрочення буде здійснюватись без укладання окремого договору із платником податків, адже у пункті 1 (прим. 2) підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Кодексу, прямо передбачено, що норми статті 100 Кодексу для цього випадку не застосовуються.

У разі погашення повної суми відстроченого податкового боргу не пізніше визначеного строку (29 грудня 2021 року) штрафні санкції і пеня, передбачені Кодексом, на такі сплачені відстрочені суми не застосовуються та не нараховуються, а застосовані (нараховані) коригуються до нульових показників.

У разі непогашення платником податків повної суми відстроченого податкового боргу до настання визначеного строку, а також у разі її погашення після 29 грудня 2021 року, штрафні санкції і пеня на відстрочені суми, що залишаться непогашеними, нараховуються у загальному порядку згідно з вимогами Кодексу.

3. Прощення фінансових санкцій за умови прискореної сплати основної суми податкового боргу платникам податків фізичним і юридичним особам окремих категорій (пункт 23 підрозділу 10 розділу 20 Кодексу);

У разі погашення у повному обсязі грошовими коштами платниками податків протягом шести місяців з дня набрання чинності Законом 1072 України суми податкового боргу (без штрафних санкцій, пені, крім несплачених процентів за користування розстроченням/відстроченням), що виник станом на 1 листопада 2020 року, та за умови сплати поточних податкових зобов'язань у повному обсязі, штрафні санкції і пеня, що залишилися несплаченими на дату повної сплати такого податкового боргу, підлягають списанню у порядку, визначеному для списання безнадійного податкового боргу, за заявою платника податків.

Положення цього пункту не застосовується щодо:

– великих платників податків, що відповідають критеріям, визначеним підпунктом 14.1.24 пункту 14.1 статті 14 цього Кодексу;

– осіб, на яких поширюються судові процедури, визначені Кодексом України з процедур банкрутства;

– осіб, щодо яких наявні судові рішення, що набрали законної сили, якими розстрочено (відстрочено) стягнення податкового боргу;

– банків, на які поширюються норми Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб";

– осіб, які мають податковий борг з митних платежів;

– осіб, які мають заборгованість зі сплати санкцій за порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності та пені.

Штрафні санкції і пеня, що підлягають застосуванню та нарахуванню у зв'язку зі сплатою такого податкового боргу, не підлягають застосуванню та нарахуванню, а нараховані підлягають коригуванню до нульових показників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Державний бюджет України на 2021 рік», затверджений Верховною Радою від 15 грудня 2020 року № 1082-IX.
2. Закон України від 04 грудня 2020 року № 1072-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2».
3. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» від 16 січня 2020 року № 466 – IX.
4. Податковий Кодекс України № 2755 – VI від 02.12.2010 із змінами та доповненнями.

УДК 657

Ірина Стемковська
(Бережани, Україна)

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ

У статті розглянуто класифікацію виробничих запасів та визначено економічну і технічну їх класифікацію для підприємств. Досліджено та узагальнено погляди вчених щодо класифікаційних ознак виробничих запасів. На основі опрацьованих джерел подано узагальнену класифікацію виробничих запасів, застосування якої дозволить вчасно приймати ефективні управлінські рішення.

Ключові слова: *запаси, виробничі запаси, класифікація виробничих запасів, економічна класифікація, технічна класифікація.*

The article considers the classification of production stocks and determines their economic and technical classification for enterprises. The views of scientists to the classification features of production stocks are researched and summarized. On the basis of the processed sources the generalized classification of production stocks which application will allow to make effective management decisions in time is given.

Key words: *stocks, production stocks, classification of production stocks, economic classification, technical classification.*

На підприємстві може знаходитися велика кількість різноманітних виробничих запасів, які використовуються відповідно по-різному. Одні з них повністю споживаються, інші – змінюють лише свою форму, входять до складу виробу без будь-яких змін або ж сприяють виготовленню виробів і не включаються в їх масу або хімічний склад. Тому важливим моментом в організації обліку виробничих запасів є їх класифікація, яка забезпечує прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо їх ефективного використання у процесі діяльності суб'єкта господарювання.

Дискусії щодо класифікації виробничих запасів викликають інтерес для дослідження серед науковців, таких як: Ф.Ф. Бутинець, І.А. Бланк, П.С. Безруких, В.М. Бойко, А.Б. Борисов, І.І. Сахарцева, С.Ф. Голов, В.І. Єфименко, В.П. Завгородній, М.С. Пушкар, В.Г. Швець, В.В. Сопко, Л.З. Сорокина, В.В. Ковальов, А.А. Оглобін, Р.В. Кружкова, В.А. Даєнічева, Р.Б. Чейз, Н.Дж. Еквілайн, Р.Ф. Якобс та ін. Однак, дослідженням встановлено, що на сьогодні у сфері класифікації виробничих запасів є невирішені та суперечливі питання: різні підходи до їх класифікації та її обґрунтованості. Неоднозначність підходів до класифікації виробничих запасів свідчить про необхідність та актуальність подальших досліджень.

Метою статті є критичний аналіз підходів до класифікації виробничих запасів у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі для забезпечення ефективного управління виробничим процесом.

В економічній літературі найчастіше зустрічаються такі класифікації виробничих запасів:

- ✓ виходячи з призначення і ролі окремих видів виробничих запасів на різних стадіях операційного циклу підприємства (економічна класифікація);
- ✓ залежно від технічних ознак (технічна класифікація);
- ✓ відповідно до сфери діяльності господарюючого суб'єкта;
- ✓ залежно від способу включення у собівартість (основні та допоміжні) [1].

Проте існують різні точки зору щодо класифікаційних ознак. Так, І.А. Карабаза поділяє запаси на ті, які частково опосередковані діяльністю людини і ті, які повністю опосередковані. Л. Марущак акцентує увагу на основних та допоміжних матеріалах. Ф.Ф. Бутинець пропонує більш ґрунтовну і розширену класифікацію за наступними ознаками: за призначенням і причинами утворення; за місцем знаходження; за рівнем наявності на підприємстві; за наявністю на початок і кінець звітного періоду; по відношенню до балансу – балансові і позабалансові; ступенем ліквідності; за походженням; за обсягом; за сферою використання; за складом та структурою; за роллю у процесі виробництва продукції (робіт, послуг) [3, с. 324].

В свою чергу, М.С. Пушкар вказує, що виробничі запаси класифікуються за такими ознаками: за способом включення у собівартість (основні та допоміжні), за групами матеріалів (лісові, текстильні, чорні, кольорові метали, електротовари, лаки й фарби тощо), за вартістю (дорогоцінні, високої, середньої та низької вартості), за способом зберігання – відкритого та закритого зберігання, за частотою використання (масові, часто- й маловикористовувані) [10, с. 208].

Класифікація виробничих запасів О.В. Посилкіної, Р.В. Сагайдак-Нікітюк, О.В. Доровського, Г.В. Кубасової передбачає групування за такими класифікаційними ознаками: місцем знаходження, функціями запасів [2, с. 254].

М.В. Кужельний та В.Г. Лінник поділяють виробничі запаси на ті, що дані природою (сировина), та ті, що створені людиною (основні та допоміжні матеріали) [8, с. 135].

А.М. Гаджинский [4, с. 320] пропонує класифікацію запасів за призначенням (виробничі та товарні) та чинниками, що визначають їх величину (поточні, страхові, гарантійні та підготовчі). Також окремо виділяє сезоні запаси, що створюються при сезонному характерові виробництва та перехідні.

А.М. Коваленко, С.С. Хомяк, І.Г. Киян, О.Г. Харитонова пропонують поділяти всі виробничі запаси на дві групи: власні та забалансові. До власних виробничих запасів відносять: сировину та матеріали, покупні напівфабрикати та комплектуючі вироби, тару, запасні частини, а також матеріали, передані в переробку, будівельні матеріали та матеріали сільськогосподарського призначення. До групи забалансових виробничих запасів відносять: обладнання, що прийняте до монтажу, матеріали, прийняті в переробку, матеріальні цінності, прийняті для відповідального зберігання, товари, прийняті на комісію, майно на довірчому управлінні [7, с. 290]. На нашу думку, не всі елементи запропонованої класифікації відносяться до виробничих запасів.

Розглядаючи підходи до класифікації виробничих запасів, можна зазначити, що В.В. Сопко [12, с. 261] вважає, що у бухгалтерському обліку класифікація виробничих запасів доцільна за такими групами: сировина і матеріали (у т. ч. основні, допоміжні); куповані напівфабрикати; тара і тарні матеріали; паливо; будівельні матеріали, конструкції, деталі та обладнання до встановлення; запасні частини; матеріали, передані у переробку; матеріали сільськогосподарського призначення; інші матеріали.

Існує класифікація запасів, що базується на Плані рахунків бухгалтерського обліку за такими групами: сировина і матеріали, купівельні напівфабрикати і комплектуючі вироби, паливо, тара й тарні матеріали, будівельні матеріали, матеріали, передані в переробку, запасні частини, матеріали сільськогосподарського призначення, інші матеріали. Однак поділ запасів на сировину, матеріали, паливо тощо також можна віднести до умовного, навіть в межах одного підприємства, тому що те, що вчора було придбано як товар, завтра

може стати сировиною, або матеріалами, і навпаки, будівельні матеріали можуть стати паливом, а паливо – сировиною тощо.

Н.М. Ткаченко подає класифікацію виробничих запасів за планом рахунків бухгалтерського обліку, проте паралельно ще пропонує класифікацію виробничих запасів за економічним змістом, виділяючи дев'ять класифікаційних ознак: за місцем перебування, наявністю на підприємстві, наявністю на початок та кінець періоду, стосовно до балансу, ступенем ліквідності, обсягом, сферою використання, складом та структурою [15, с. 458].

В свою чергу, С.Ф. Голов та В.І. Єфименко класифікують виробничі запаси таким чином: сировина, основні і допоміжні матеріали; купівельні напівфабрикати; незавершене виробництво, малоцінні та швидкозношувані предмети; молодняк тварин і тварини на відгодівлі [5, с. 274].

І.І. Сахарцева вважає, що всі матеріали за метою їх використання і призначення у виробничому процесі можна поділити таким чином: сировина, основні матеріали, допоміжні матеріали, відходи основного виробництва, тара, паливо, запасні частини [11, с. 163].

Подібну думку висловлює Л.З. Сорокіна, яка класифікує матеріали залежно від їхнього призначення у процесі виробництва таким чином: сировина, основні матеріали, покупні напівфабрикати, допоміжні матеріали, паливо, тара, запасні частини [14].

Цікавою є точка зору В. Сопка, З. Гуцайлюка, М. Щирби та інших авторів, відповідно до якої до виробничих запасів відносять: сировину, основні матеріали, комплектуючі вироби та інші матеріали, що призначені для виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, обслуговування виробництва і адміністративних потреб [12].

Білоруські вчені Н.С. Стражева та А.В. Стражев в залежності від призначення виробничих запасів поділяють їх на наступні групи: сировина та матеріали; допоміжні матеріали; покупні напівфабрикати; комплектуючі вироби, конструкції та деталі, які вже пройшли деякі стадії обробки, але не являються готовою продукцією, а складають її матеріальну основу; паливо для виробничих та господарських потреб; тара та тарні матеріали; запасні частини; матеріали, передані в обробку на сторону; інвентар та господарське приладдя; спеціальне оснащення та спеціальний одяг на складі; спеціальне оснащення та спеціальний одяг в експлуатації [13, с. 91].

Російські вчені А.В. Зонова, И.Н. Бачуринська, С.П. Горячих класифікують виробничі запаси за економічним (сировина та основні матеріали, допоміжні матеріали, покупні напівфабрикати, повернені відходи, паливо, тара, запасні частини, інвентар та господарське приладдя) та фізико-хімічним складом (на тверді, рідкі, газоподібні) [6, с. 191].

На думку О.Д. Трусова, до матеріальних ресурсів відносяться сировина, матеріали і напівфабрикати власного виробництва, паливо й енергія всіх видів для технологічних потреб, каталізатори та сорбенти, різного роду допоміжні матеріали виробничого призначення [9, с. 254].

Систематизація й порівняльний аналіз поглядів вітчизняних та іноземних науковців на класифікацію виробничих запасів показали розмаїття існуючих групувальних ознак, що не сприяє їх практичному втіленню.

Аналіз наукової літератури дає можливість узагальнити і виділити основні класифікаційні ознаки та відповідні види запасів (табл. 1.).

Таблиця 1

Класифікація виробничих запасів

№ п/п	Класифікаційна ознака	Вид виробничих запасів
1.	За призначенням і причинами утворення	- постійні,
		- сезонні.
2.	За місцем знаходження	- складські,
		- у виробництві,
		- у дорозі.
3.	За рівнем наявності на підприємстві	- нормативні,

		- понаднормові.
4.	За сферою використання	- у сфері виробництва,
		- у невиробничій сфері.
5.	За наявністю на початок і кінець звітного періоду	- початкові,
		- кінцеві.
6.	За ступенем ліквідності	- ліквідні,
		- неліквідні.
7.	За походженням	- первинні,
		- вторинні.
8.	За обсягом	- вільні,
		- обмежені.
9.	Відносно до балансу	- балансові,
		- позабалансові.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що правильна і чітка класифікація виробничих запасів є важливою передумовою ефективного управління виробничими запасами на підприємстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бержанір І. А., Демченко Т. А., Кістол А. А. Проблеми та напрями вдосконалення обліку виробничих запасів. *Економічний простір*. 2016. № 107. С. 161-168.

2. Бруханський Р. Ф. Бухгалтерський облік. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 480 с.

3. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік : облікова політика і план рахунків, стандарти і кореспонденція рахунків, звітність. Житомир : ЖІТІ, 2013. 480 с.

4. Гаджинский А. М. Логистика: учебник. 20-е изд. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2012. 484 с.

5. Голов С. Ф. Фінансовий та управлінський облік. Київ : ТОВ «Автоінтерсервес», 2015. 544 с.

6. Зонова А. В., Бачуринская И. Н., Горячих С. П. Бухгалтерский финансовый учет: учебное пособие. Стандарт третьего поколения. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 480 с.

7. Коваленко А. М., Хомяк С. С., Киян І. Г., Харитонова О. Г. Бухгалтерський облік в Україні: Від теорії до практики. Дніпропетровськ : ВКК «Баланс – Клуб», 2006. 1024 с.

8. Кужельний М. В. Організація обліку. Київ : ЦУЛ, 2014. 350 с.

9. Лишиленко О. В. Бухгалтерський фінансовий облік. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 528 с.

10. Пушкар М. С. Фінансовий облік. Тернопіль : Карт-бланш, 2016. 657 с.

11. Сахарцева І. І. Основи складання бухгалтерської звітності за вимогами національних стандартів України. Київ : Кондор, 2017. 668 с.

12. Сопко В. В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу. Київ : КНЕУ, 2015. 462 с.

13. Стражева Н. С., Стражев А. В. Бухгалтерский учет: учеб.-метод. пособие. 10-е изд., перераб. и доп. Минск : Книжный дом, 2004. 432 с.

14. Тименко Л. В. Економічна сутність виробничих запасів. *Фінанси, облік і аудит*. 2017. № 18. С. 361-369.

15. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський (фінансовий) облік, оподаткування і звітність : підручник 6- те вид. доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2013. 982 с.

УДК 338

Надія Степанова
(Ізмаїл, Україна)

ОПТИМІЗАЦІЯ АСОРТИМЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ, ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Формування оптимального асортименту, що сприяє оптимізації прибутку, збереженню бажаного рівня прибутку на тривалий період часу, дуже актуально для підприємств, прагнучих бути конкурентоздатними. В умовах конкуренції ринок шляхом регулювання попиту і пропозиції визначає необхідний йому асортимент продукції, що виробляється. Тому головним завданням підприємств, що функціонують в ринкових умовах, є задоволення існуючого попиту краще й ефективніше, ніж конкуренти

Ключові слова: *оптимізація, асортимент, асортиментна політика, конкуренція, оптимальність, прибутковість, стратегічний підхід, попит, споживач.*

The formation of the optimal range, which contributes to the optimization of profits, maintaining the desired level of profit for a long period of time, is very important for companies seeking to be competitive. In conditions of competition, the market by regulating supply and demand determines the range of products it needs. Therefore, the main task of enterprises operating in market conditions is to meet existing demand better and more efficiently than competitors

Key words: *optimization, assortment, assortment policy, competition, optimality, profitability, strategic approach, demand, consumer.*

Важливим напрямком адаптації сучасних підприємств до мінливого ринкового середовища є формування і реалізація ефективної асортиментної політики. У зв'язку з цим перед вітчизняними підприємствами виникає проблема вибору оптимальної асортиментної політики. При неоптимальній структурі асортименту відбувається зниження як потенційного, так і реального рівня прибутку, втрата конкурентних позицій на перспективних споживчих і товарних ринках і, як наслідок цього, спостерігається зниження економічної стійкості підприємства.

Лідерство в конкурентній боротьбі отримує той, хто найбільш компетентний в асортиментній політиці, при цьому процес її розробки нерозривно пов'язаний з процесом формування номенклатури і асортименту продукції, що випускається, продукції, що є невід'ємною і складовою частиною асортиментної політики будь-якого підприємства.

Асортиментна політика підприємства – це система заходів в області визначення оптимального розміру асортименту товарів, спрямованих на задоволення попиту споживачів, а також забезпечує стійкі позиції підприємства на ринку та економічну ефективність підприємства в цілому [3].

Необхідно відзначити, що за своїм визначенням асортиментна політика спрямована на «розвиток усіх напрямків асортиментів», не є оптимальною. Так, оптимальна асортиментна політика повинна бути націлена на формування оптимальної асортиментної номенклатури не тільки шляхом розвитку, а й шляхом вдосконалення, скорочення і оновлення асортименту.

Оптимізація асортиментної політики спрямована на точне визначення того, який оптимальний асортимент товарів підприємству необхідно випускати і пропонувати на ринок в даний момент часу, а також на який товар варто акцентувати увагу і від випуску якого товару відмовитися. Діяльність, пов'язана з формуванням асортименту, передбачає постійну оптимізацію структури реалізованої продукції.

Робота по оптимізації асортименту проводиться на основі врахування особливостей психології сприйняття, фінансової привабливості та ринкових перспектив асортиментних позицій [5].

Генеральне завдання оптимізації асортименту – підвищення ефективності бізнесу. Облік трьох перерахованих вище складових дозволяє не тільки зробити поточний зріз - що вигідно чи не вигідно виробляти сьогодні, але і врахувати тенденції розвитку ринку з одного боку, і закони сприйняття, з іншого.

Структура цілей підприємства у процесі оптимізації асортименту показана на рис.1.

Рис. 1. Структура цілій в процесі оптимізації асортименту

Процес оптимізації структури асортименту слід починати з визначення цілей компанії. Такими цілями в короткостроковому періоді можуть бути необхідність введення нових позицій або, навпаки, скорочення асортименту, коригування обсягів виробництва і цін.

Виходячи з поставлених цілей, приймаються рішення щодо структури асортименту, що призводять до його оптимізації відповідно цілям підприємства.

На оптимізацію асортименту підприємства впливає ряд факторів, в числі яких важливо позначити економічні, соціальні, демографічні, природні, специфічні (табл. 1).

Таблиця 1

Фактори, що впливають на оптимізацію асортименту продукції

Група факторів	Зміст факторів
Економічні	Грошові доходи населення та їх розподіл між окремими групами населення. Рівень цін і їх співвідношення між окремими видами і групами товарів
Соціальні	Соціальна та професійна структура населення, що обслуговується. Рівень освіти і культурного розвитку людей. Наявність свят.
Демографічні	Зміна чисельності населення і його складу (за статтю, віком, місцем проживання). Склад сім'ї
Природні	Кліматичні умови. Тривалість пори року. Фізіологічні особливості людського організму в залежності від статі і віку
Специфічні	Технічна оснащеність. Умови матеріалозабезпечення (наявність стабільності надходження джерел сировини і матеріалів, вид джерел, віддаленість постачальника). Транспортні умови

Недоліком існуючих методів оптимізації асортименту є недостатня розробленість методів обліку витрат на процес оптимізації асортименту і оцінки ефективності даних змін.

Зміна структури асортименту спричинить за собою можливу зміну витрат, що в деяких випадках для підприємства в край небажано. Обмеженість ресурсів є визначальною для діяльності будь-якого підприємства [1, с. 63].

Вибір варіанту асортименту в співвідношенні часток асортиментних груп повинен ґрунтуватись на пошуку найкращого використання ресурсів. Оптимальним буде той варіант, який забезпечує максимальний результат при мінімумі витрат [5].

З урахуванням обмеженості ресурсів, розширюючи асортимент за рахунок включення нових груп, іноді доводиться по іншим асортиментним групам скорочувати або його глибину, або обсягів виробництва.

Таким чином, існує протиріччя між прагненням до розширення асортименту на ринку і можливостями підприємства по використанню ресурсів. Можна запропонувати таку економіко-математичну модель використання ресурсів в процесі вдосконалення асортименту (цільова функція) :

$$f = \sum Ei + m \longrightarrow \min \quad (1)$$

де Ei - витрати ресурсу на і-ту асортиментну групу після процесу оптимізації асортименту, грн.;

m - витрати, необхідні для здійснення організаційно-технічних заходів, пов'язаних з процесом зміни характеристик асортименту, грн;

$\sum Ei$ - сума витрат на всі асортиментні групи, що випускаються підприємством, грн;

$$\sum Ei = R \quad (2)$$

де R - загальні витрати на асортимент (собівартість) після процесу його оптимізації,грн.

При зміні асортименту необхідні витрати для здійснення організаційно-технічних заходів (m), ці витрати дуже різняться в залежності від того в якому напрямку планується змінювати асортимент.

Оптимізація асортименту може проводитись за наступними напрямками: нарощування ширини асортименту з включенням більшого числа асортиментних груп або його поглиблення – зі збільшенням кількості моделей в рамках кожної асортиментної групи [3]. Перший напрямок передбачає диверсифікацію асортименту і можливе порушення гармонійності асортименту.

Привести співвідношення величини витрат по можливим напрямам його зміни не виявляється можливим в рамках даного дослідження, так як для специфіки кожного виробництва і конкретної ситуації, вони різні.

Збалансованість вищенаведених параметрів (широти і глибини асортименту) може бути визначена як КАМ – якість асортиментної матриці впливає на загальний показник асортиментної діяльності в цілому [3].

Іа = f (АЗ,АП,АС,КАМ) (3)

де Іа - показник асортиментної діяльності підприємства;

АЗ - витрати на оптимізацію (коригування) асортименту;

АП - асортиментний потенціал підприємства, тобто максимальна можливість наповнення асортиментної матриці, виходячи з наявного обладнання;

АС - якість асортиментної стратегії;

КАМ - якість асортиментної матриці;

f - функція, яка визначає тип моделі використовуваної для визначення асортиментної діяльності підприємства.

Для конкретизації розрахунку розроблені деталізуючі алгоритми. Розуміння асортиментної діяльності як результативного вектора впливу різних чинників дозволяє уявити її у вигляді залежної змінної зі своїми числовими характеристиками. При визначенні асортиментної діяльності підприємства може бути використана адитивна модель, в якій фактичні значення факторів асортименту співвіднесені з їх цільовими значеннями.

Для аналізу динамічної складової асортиментної діяльності може бути використаний диференційний підхід. Відповідність реакції характеру конкурентної ситуації необхідно розглядати як похідну функції якості стратегії конкуренції в часі:

$$\frac{\text{аАС}}{\text{а}t} = \frac{\text{АС}t2-\text{АС}t1}{\Delta t}; \quad (4)$$

де $АС_{t2}$ - значення якості асортиментної стратегії в період, наступний за періодом t;

$АС_{t1}$ - значення якості асортиментної стратегії в період

Для визначення швидкості зміни асортименту необхідно розрахувати швидкість зміни сукупності засобів і можливостей підприємства при реалізації асортиментної політики. Як показник, що характеризує цю швидкість, може виступати похідна функції асортиментного потенціалу підприємства в часі (АП), тобто

$$\frac{a\text{АП}(t)}{at} = \frac{\text{АП}t+1-\text{АП}t}{\Delta t}, \quad (5)$$

де $\text{АП}t + 1$ - значення асортиментного потенціалу в період, слідуючий за періодом t;

$\text{АП}t$ - значення асортиментного потенціалу в період t.

Раціональність даного масштабу асортиментної діяльності передбачається оцінювати за допомогою тангенса кута нахилу дотичної до функції, що характеризує залежність рентабельності вкладень в асортимент від їх обсягу відповідно до досліджень канд. екон. наук О,Н, Книшевої:

$$\text{tg}\alpha = \frac{\Delta[\frac{\text{прибуток}}{\text{МЗ}}}{\Delta\text{МЗ}}, \quad (6)$$

Чим менше кут нахилу α, тим ближче підприємство до точки оптимуму вкладень і тим саме визначити раціональний масштаб асортименту і його структуру [2, с. 102].

Асортиментна стратегія спрямована на підвищення рентабельності асортименту шляхом приведення її у відповідність попиту того цільового ринку, якому асортимент призначений.

При оптимізації структури асортименту необхідно враховувати безліч чинників. Потрібно знайти рішення, яке буде найкращим з точки зору деяких критеріїв: збільшення прибутку, доступності ресурсів, зростання продажів і завоювання нових ринків. Ці критерії, проте, можуть бути суперечливі. Так, плани маркетологів про збільшення продажів перспективного, на їхню думку, товару можуть бути піддані критиці фінансовою службою, за розрахунками якої це не призведе до адекватного поліпшення економічних показників, але значно підвищить потребу в оборотних коштах, або технолог може зробити висновок про те, що значне зростання обсягів виробництва такого товару на наявному обладнанні може

серйозно знизити його якість. Подібні протиріччя можна вирішити за допомогою використання коефіцієнта збалансованості, отриманого методом експертних оцінок [4].

Формування оптимальної, з точки зору цілей, структури асортименту в рамках цього методу зводиться до визначення набору показників, які експерти оцінюють за десятибальною шкалою. В якості напрямків аналізу обрані фактори оптимізації асортименту з точки зору різних управлінських служб підприємства.

Суть методу полягає в тому, що рішення про склад показників для кожного напрямку приймає відповідний підрозділ. Наприклад, вага показника ринкової перспективності товару визначає маркетинговий відділ, показники економічної ефективності - фінансова служба. Для кожного з них в залежності від цільових пріоритетів компанії встановлюється його вагомість. Якщо підприємство перебуває в складному фінансовому становищу, то більшу вагу буде присвоєно фінансовим показниками; якщо ж основну увагу компанія приділяє стратегічним цілям – більшу вагу присвоюється показниками перспективності.

Перераховані вище вагові значення і встановлені відділами бали будуть узагальнені за допомогою коефіцієнту збалансованості, проте в залежності від цілей підприємства одне і те ж значення експертної оцінки буде надавати різний вплив на формування асортименту. Так, високий рівень витрат на виробництво і низька прибутковість певної асортиментної позиції при виході на ринок не поставить питання про її виключення з товарного асортименту, тоді як при орієнтації підприємства на збільшення прибутку вона цілком може бути замінена більш рентабельною. Дані міркування необхідно застосовувати щодо кожного показника який входить до розрахунку коефіцієнта збалансованості. Суть запропонованого методу можливо проілюструвати за допомогою матриці представленої в табл. 2.

Таблиця 2

Матриця розрахунку коефіцієнта збалансованості

Відділ	Цілі підриємства			
	Вихід на ринок	Витіснення конкурентів	Збільшення прибутку	Збільшення обсягів продажів
Маркетингу	0,40 Орієнтація на ринок споживачів, мета	0,10 Аналоги конкурентів	0,15 Новизна товару, перспективність, бажання споживачів	0,20 Аналіз бажання покупців різних груп
Фінансовий (Плановий	0,16 Висока собівартість, низька ціна	0,33 Зниження ціни по товарах аналогам	0,35 Рентабельність продукції	0,10 Ступень прибутковості не має великого значення
Виробничо - технічний	0,14 Забезпечення безперебійності виробництва	0,60 Забезпечення безперебійно-сті виробництва	0,20 Оновлення виробничих фондів,зниження собівартості виробництва	0,20 Збільшення продуктивності
Збуту	0,10 Низькі обсяги продажів	0,20 Об'єми продажу на ринку конкурентів	0,15 Обсяги продажів рентабельної продукції	0,35 Зростання об'ємів продажу (на нових сигментах ринку

Постачання	0,20 Доступність, достатність сировини	0,33 Недорога сировина, швидкість доставки, якість	0,15 Недорога сировина,швидкість доставки, якість	0,15 Можливості підтримки запасів
	Завоювання ринку, будь-яким шляхом	Випуск товару як у конкурентів, але за нижчою ціною, нові дешеві ресурси, зниження витрат	Збільшення прибутку	Підприємство різними способами маніпулюючи асортиментом збільшує збут

Отримавши коефіцієнт гармонійності, можна приймати рішення щодо оптимізації асортименту з урахуванням стратегічних цілей підприємства.

Ефективність рішень щодо формування асортименту безпосередньо визначає ступень досягнення цілей, що стоять перед бізнесом. Тому оптимальність структури асортименту, її вдалість повинна оцінюватися, перш за все, з точки зору досягнення цілей бізнесу та реалізації його місії. Зв'язок цілей бізнесу та ефективної асортиментної політики зводиться до того, що забезпечення відповідності асортименту стратегічним цілям бізнесу є завданням товарної стратегії підприємства.

Стратегічний підхід оптимізації управління асортиментом в цілому становить кілька рівнів (рис. 2):

Рис. 2. Рівні стратегічного підходу в управлінні асортиментом продукції

Отже, суть проблеми формування оптимального асортименту складається в плануванні фактично всіх видів діяльності, спрямованих на відбір продукції длі майбутнього виробництва і реалізації на ринку на приведення характеристик цієї продукції до вимог споживача. Необхідно знати і пам’ятати, що плануванню асортименту передує розробка асортиментної концепції, яка дає наукове обґрунтування і практичне уявлення про перспективний асортимент підприємства, його оптимальний варіант, який спирається на прогнозні дані щодо характеру майбутнього попиту і потенційні можливості підприємства задовольнити передбачуваний попит.

Таким чином, головна мета формування оптимального асортименту підприємства полягає в тому, щоб в кожен момент часу перелік товарів, пропонованих підприємством, оптимально відповідав потребам споживачів за якісними характеристикам і кількісним обсягами [2].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кардаш В.Я. Маркетингова товарна політика: підручник. Київ: КНЕУ, 2010. 240 с.
2. Книшова О. Н. Маркетинг: навч. посібник. Москва: Форум, 2014. 282 с.
3. Одинцова К.В. Формування асортиментної політики URL: http://www.goodstudents.ru/assortiment-analysis/86-formirovanie-assortimentnoj-politiki.html (дата звернення 17.01.2021 р.)
4. Сіренко С.О. Перспективний товарний асортимент як основа ефективної маркетингової політики торговельного підприємства. навч. посібник. URL: http://intkonf.org (дата звернення 17.01.2021 р.)
5. Троян А. В. Особливості асортиментної політики підприємства в сучасних умовах господарювання. *Ефективна економіка.* 2014 №1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2708. (дата звернення 17.01.2021 р.)
6. Циба Т.Є. Маркетингове планування: навч. посіб. Київ: Центр учбової л-ри, 2007. 128 с.

ЖУРНАЛІСТИКА / ЖУРНАЛИСТИКА

УДК 364.3-056.24

Ольга Полумисна
(Харків, Україна)

РОБОТА ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ТЕРЕНАХ СРСР

Доведено, що, незважаючи на позитивні гасла та пропаганду радянської влади, проблеми у людей з інвалідністю були, але їх не давали можливості озвучити. Як місцева влада, так і вищий рівень керівництва не сприймали кожну окрему людину як індивідуальність, особистість, змушували їх замовчати. Розглянуто роботу ініціативної групи захисту прав людей з інвалідністю на території СРСР, діяльність якої могла суттєво змінити становище цієї категорії населення.

Ключові слова: *людина з інвалідністю, документальна публіцистика, права людей, ініціативна група, Радянський Союз.*

It is proved that, despite the positive slogans and propaganda of the Soviet government, people with disabilities had problems, but they were not given the opportunity to voice them. Both the local authorities and the top management did not perceive each individual as an individual, forced them to remain silent. The work of the initiative group for the protection of the rights of people with disabilities in the USSR, the activities of which could significantly change the situation of this category of the population.

Key words: *person with a disability, documentary journalism, human rights, initiative group, Soviet Union.*

Людина з інвалідністю в Радянському Союзі була малозабезпеченою у порівнянні з країнами Заходу. З метою забезпечити виконання та дотримання прав людей з інвалідністю в середині 80-х років XX століття було створено Ініціативну групу захисту прав людей, які мають інвалідність, один із організаторів якої В. Фефелов показав відмінності між життям людей з інвалідністю в різних державах. У одному з розділів своєї книги «В СССР инвалидов нет!» – «Інваліди на Заході» автор порівняв суму пенсійного забезпечення людей з інвалідністю в Австрії і в Радянському Союзі: Австрія – 4000 шилінгів = 240 крб., людина з вадами зору, без кінцівок – 29000 шилінгів = 1700 крб. (із бесіди В. Фефелова з президентом Австрійського Союзу інвалідів війни Карером).

Окрім цього, В. Фефелов назвав всі ті позитивні моменти, які роблять комфортнішим життя людини з інвалідністю, і відсутні були на території Радянського Союзу:

Існування єдиної загальноприйнятої системи, за якою людина, яка отримала інвалідність, отримує величезну одноразову допомогу для перелаштування свого життя, надалі отримують дві пенсії – від держави і від підприємства, де він отримав інвалідність.

Велика кількість пільг: на проїзд у громадському транспорті, безкоштовні візки, безкоштовне взуття та одяг, пільги на бензин.

Доступність: на усіх тротуарах є з'їзди, майже всюди вздовж дороги прокладено асфальтові доріжки для велосипедистів, які є зручними і для проїзду ними людей на візку; метро обладнано ліфтами, ескалаторами, пандусами.

Люди з інвалідністю – рівноправні члени суспільства: «Зустріти інваліда на візку, чи то у магазині, театрі, кіно – це закономірність повсякденного життя тут. Наприклад, у міському парку в неділю можна завжди нарахувати більше десяти візочників, які гуляють самі або групами, часто на візках з електричним приводом. Їхній зовнішній вигляд – одяг, взуття – виглядають не гірше того, що носять звичайні здорові люди» [1].

Ліки і медичне обслуговування: «Медичний персонал ввічливий і хоче допомогти, всюди тиша, чистота, відсутність черг, послугами лікарні може скористатись кожен, звертається до лікаря, який сподобається, саме він займається лікуванням. Усі витрати оплачує або страхова каса (якщо інвалід працює), або соціаламт (на зразок радянського собеза).

Наявність спортивних ігор для людей з інвалідністю. Сам автор був очевидцем VII Міжнародних Олімпійських ігор для інвалідів у 1984 році, у яких брали участь 1650 спортсменів-інвалідів із 41 країни. Він був вражений тією дружньою атмосферою, яка там панувала: «Кожного дня в Олімпійському поселенні влаштовували вечори відпочинку. Спортсмени інваліди разом співали і пили прохолодні напої, знайомились один з одним, обмінювались адресами, танцювали на інвалідних візках під джазовий оркестр. У всьому відчувалася невимушеність» [1]. Головне у спорті – допомогти інваліду стати на шлях самостійного життя. В. Фефелов розумів необхідність як фізичної, так і комунікаційної підтримки, яка була необхідною для людей з інвалідністю в Радянському Союзі.

У 80-х роках XX століття було створено ініціативну групу захисту прав людей з інвалідністю в СРСР у складі Ю. Кісільова, Ф. Хусаїнова та В. Фефелова. Вони створили цю групу з метою:

1. Збору і поширення інформації про становище людей з інвалідністю в СРСР;
2. Виступів з клопотаннями перед компетентними органами СРСР щодо покращення соціального забезпечення людей з інвалідністю;
3. У випадку відмови в задоволенні клопотань – звернення по допомогу до міжнародної спільноти;
4. Налагодження контактів з міжнародними організаціями у справах людей з інвалідністю [1].

Ініціатори намагалися створити Всесоюзне товариство інвалідів на зразок тих, які були у багатьох країнах світу, почали випускати Інформаційний Бюлетень (випущено 14 номерів Бюлетеня та низки документів, які стосуються захисту прав людей з інвалідністю). Через певний час Ю. Кісільов, Ф. Хусаїнов та В. Фефелов запропонували ще низку конкретних пропозицій, які суттєво могли змінити становище цієї категорії населення:

1. Розробити і ввести у всій країні таку систему нарахувань, яка відповідала б державним цінам, які постійно зростають;
2. Припинити спекуляцію на продажу предметів першої необхідності – засобів пересування («Запорожець» для інвалідів коштував у 5 разів дорожче від його собівартості);
3. Пропозиція побудувати підприємства для випуску механічних помічників та пристосувань, які дозволяють людям з інвалідністю самостійно жити і рухатись.
4. Доручити архітектурним проектним організаціям розробити проекти мікрорайонів для людей з інвалідністю з особливо обмеженою рухливістю та їхніх сімей;
5. Необхідні зміни деяких ГОСТів при проектуванні і будівництві житлових будинків. Наприклад, двері як всередині квартир, так і ліфтів повинні бути достатньо широкими для проїзду крісла-візка.

Ці та інші вимоги та пропозиції повинні були змінити ставлення органів соціального забезпечення до людей з інвалідністю, зацікавити їх. На особливу увагу заслуговує думка В. Фефелова про те, щоб «радянські ЗМІ проводили опитування і всього населення щодо всього переліку проблем людей з інвалідністю, з якого з'ясовувалося, чим і як хотіли б інваліди займатися, тобто застосовувати свої здібності у відповідності до своїх фізичних можливостей» [1].

Дана ініціатива отримала позитивні відгуки у формі листів від людей з інвалідністю з усього Радянського Союзу, бо вони розуміли свою непотрібність державі і навіть називали себе «декласовими елементами». І організація своїми діями підіймала їм дух, людську гідність, право на повноцінне життя. Натомість з боку влади, за словами В. Фефелова, почалися спроби дискредитувати рух інвалідів за свої права, залякати і обмовити членів групи, розпочалися обшуки і, як наслідок, автору організували цькування на сторінках місцевих газет, де навішували йому ярлики «фанатика», «дармоїда», «п'янички» і навіть

психічно хворого, тиснули не лише на нього, а й на його дружину та рідних. Урешті-решт проти В. Фефелова була порушена кримінальна справа за ст.191 КК РСФСР «спротив владі, що передбачала 5 років позбавлення волі, натомість йому запропонували залишити Радянський Союз, повернення до якого він повинен був заслужити.

Надзвичайно важливим є екскурс в минуле нашого народу, повернення до витоків проблем, пов'язаних з існуванням людини з інвалідністю та ставленням до неї влади та соціуму, сприйняття як повноцінного члена суспільства. Незважаючи на позитивні гасла та пропаганду радянської влади, проблеми у людей з інвалідністю були, але їх не давали можливості озвучити. Представники влади людей з інвалідністю не помічали, їх не було, звучали лише загальні фрази, відсутньою була статистика у відкритому доступі. Постійно наводилися порівняння із країнами Заходу та Америки, лише в Радянському Союзі, за словами уряду, дійсно переймалися долею людей, особливо у кого була інвалідність. Насправді, як місцева влада, так і вищий рівень керівництва не сприймали кожну окрему людину як індивідуальність, особистість, змушували їх замовчати.

У даному випадку документальна публіцистика є важливим джерелом інформації про певний період в історії людства. Завдяки їй ми маємо можливість відтворити та проаналізувати, що відбувалося в той чи інший час. Особливо це є важливим для XX століття – століття потрясінь для людства, яке зазнало війн, голоду, психологічного, фізичного, ідеологічного терору тощо. Ситуація, пов'язана з несправедливим ставленням тоталітарної держави Радянського Союзу, до них і спричинила появу даної книги. В. Фефелов достовірно відтворював дійсність, наводив факти з життя людей з інвалідністю та власного життя, спостерігав за ними, моніторив ЗМІ, через що його записи є безцінними для людства. Права людей з інвалідністю постійно порушувались, вони зазнавали принижень, про це свідчать очевидці подій, які перебували в будинках, таборах для людей з інвалідністю. Поведінка радянської влади була відхиленням від норми, але, на жаль, їй вдавалося відстоювати і доводити власні ідеологічні принципи. Особливо гостро це відчувалося у порівнянні зі ставленням до людини з інвалідністю як повноцінного члена суспільства у багатьох інших країнах світу. Фактично радянська людина з інвалідністю відчувала свою непотрібність, байдужість влади до її долі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фефелов В. В СССР инвалидов нет! Лондон: «ОРІ», 1986. 169 с.

УДК 130.2

Айгерим Сулейменова, Бакыт Баткеева
(Нур-Султан, Казахстан)

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОД НАЦИИ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

В статье предпринято определение понятия национального культурного кода, рассмотрена актуальность проблемы сохранения культурного кода нации в современную эпоху глобализации. В эпоху развития информационных и сетевых ресурсов и технологий важным является сохранение национальной идентичности, не только для понимания сущности человека и нации, но и выстраивания стратегии развития государства. Авторами рассмотрено своеобразие национального культурного кода казахского народа, его зарождение и этапы формирования, а также выделена роль программы «Рухани жаңғыру» в возрождении духовных ценностей казахского народа и сохранении национальной идентичности.

Ключевые слова: *культурный код, код нации, национальная идентичность, менталитет.*

The article attempts to define the concept of a national cultural code, considers the relevance of the problem of preserving the cultural code of a nation in the modern era of globalization. In the era of development of information and network resources and technologies, it is important to preserve national identity, not only for understanding the essence of a person and a nation, but also for building a strategy for the development of the state. The authors considered the originality of the national cultural code of the Kazakh people, its origin and stages of formation, and highlighted the role of "Rukhanizhangyru" program in the revival of the spiritual values of the Kazakh people and the preservation of their national identity.

Keywords: *national cultural code, code of nation, national identity, mentality.*

В 2017 году была опубликована статья Елбасы, Нурсултана Назарбаева, «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». В статье говорится, что первым условием модернизации является сохранение культуры и собственного национального кода. В данной статье мы определим понятие «национальный культурный код» или, другими словами, «культурный код нации», его сущность и особенности.

Культурный код – понятие, используемое в гуманитарном знании при раскрытии национальных особенностей культуры, которые наиболее отчетливо проявляются в процессе теоретических кросскультурных исследований, а также в практике межкультурного взаимодействия. [1, с. 218] Теория кодирования является одной из проблематик семиотики, в которой код рассматривается «в качестве «строительного материала» для плана выражения знаков и текстов» [2, с. 52]. В то время как в философии код выступает культурной константой, ценностно – смысловой структурой, которая позволяет идентифицировать культуру народа путем сравнения ее с другими культурами в рамках бытия человека в определенных культурных традициях. [1, с. 219] Главный научный сотрудник Центра политической и экономической социологии, почетный директор Института социологии НАН Беларуси, академик Евгений Бабосов определяет национальный культурный код как «отшлифованную веками исторического развития народа систему уникальных архетипов, образов и ценностей, характеризующих его идентичность, менталитет и духовно-нравственные установки». По его мнению, культурный код формируется базовыми ценностями того или иного народа и определяет национальную психологию, которая воплощается в поступках и действиях людей, в жизненый позициях, стратегиях поведения. [3, с. 48] В своей книге «Культурный код: как мы живем, что покупаем и почему», посвященной понятию культурного кода, Клотер Рапай, обобщая многолетний опыт исследований, определяет культурный код как «подсознательные смыслы, вкладываемые людьми в любой объект (автомобиль, блюдо местной кухни, способ взаимодействия между людьми, наконец, страна) и формируемые под воздействием национальной культуры, в которой эти люди были социализированы». [4, с. 14]

Таким образом, национальный культурный код – это сформированная веками национальная идентичность народа, особенность культуры, определяющая национальную психологию и воплощающаяся в поступках людей и стратегиях их поведения. Исходя из данных понятий, можно говорить о важности национального культурного кода, который формируясь веками, является ключом к пониманию сущности не только конкретного человека, но и нации в целом.

В XXI веке, в период глобализации, с усилением процессов интеграции, ученые стран мира высказывают тревожность относительно исчезновения национальной идентичности в условиях современности. На сегодняшний день проблема национального культурного кода активно обсуждается культурологами, социологами, философами, политологами, экономистами. Актуальность проблемы объясняется не только тем, что национальный культурный код помогает понять культурные особенности той или иной нации, но и выстроить стратегию национального развития. В своей статье, Н. А. Назарбаев определяет недостаток западных моделей модернизациии XX века в переносе своего уникального опыта на народы и цивилизации без учета особенностей того или иного народа. По его мнению, без

сохранения культуры, собственного национального кода, модернизация превратится в пустой звук и повиснет в воздухе, соответственно, история и национальные традиции должны быть учтены. [5] Учитывая всю важность национального культурного кода, полагаем необходимым подробнее остановиться на компонентах, влияющих на формирование культурного кода нации и особенностях формирования культурного кода казахского народа.

Неотъемлемой составляющей культурного кода нации являются установки мировоззренческо-идеологического характера, воплотившиеся в идеологии государства. Идеология играет определяющую роль в помощи социальным группам и индивидам, в частности, найти цель и смысл развития в различных сферах деятельности, а также в поиске наиболее подходящих способовдостижения поставленных целей. Идеология формируется историческим опытом нации, она основана на ценностях и традициях, является выражением ее коренных интересов. По мнению Евгения Бабосова, «идеология – это система идей, взглядов, представлений, чувств и верований о целях развития общества и человека, а также о средствах и путях их достижения, воплощенных в ценностных ориентациях, убеждениях, волевых актах, побуждающих людей в своих действиях стремиться к целям, которые они перед собой поставили». [3, с. 49] Политическая ориентированность является одной из особенностей идеологии. К примеру, политическая система Советского Союза идеологически господствовала над всеми сферами общественной жизни, и в большей степени, над культурой. Все, что не входило в рамки идеологии того времени подвергалось ожесточенной критике. В современном обществе могут сосуществовать несколько идеологических доктрин, и та, что выражает интересы дейсвующей власти и связана с ней, оказывается относящейся к политической системе, функционирующей в стране. Важное значение в составе идеологии принадлежит национальной идее, которая, в свою очередь, одновременно входит в национальный культурный код.

Когда мы говорим о своеобразии культурного кода казахского народа, то непременно стоит подчеркнуть то, что на него оказали существенное влияние специфика идентичности, образа жизни, традиции и обычаи, борьба за национальное освобождение и самостоятельность государства. Несмотря на то, что национальный культурный код формируется одновременно с национальной идентичностью, по мнению академика Международной академии наук и высшего образования (Великобритания), доктора философских наук, профессора Казахстанского филиала Московского государственного университета им. М. Ломоносова, Сабины Аязбековой, истоки его стоит искать не с периода становления государственности, а с эпохи палеолита, когда зародились процессы антропо-культуро-филогенеза на территории Казахстана. После формирования универсального культурного кода, из него, в процессе развития, вычленяется национальный культурный код. Являясь сложным механизмом, он направлен на сохранение национальной идентичности в условиях межкультурной и межгосударственной коммуникации в условиях социально-культурной динамики. Территория Казахстана будучи составляющей номадической и оседлой мировых цивилизаций, также была частью локальных – тенгрианской и тюркской. Исходя из этого, ядро казахского национального культурного года зародилось в тенгрианской, и далее кристаллизовалось в тюркской цивилизации. В XV веке, в период, когда казахи как нация выделились из общетюркского суперэтноса, начался новый этап развития нашего культурного кода. Далее, в процессе формирования казахской государственности формировались также национальные характеристики языка, художественных форм и в целом культуры. Тенгрианская и тюркская цивилизации в силу их номадической составляющей имеют особенность – экстравертность, которая привела к активному взаимодействию с цивилизациями Востока и Запада. Такое взаимодействие сопровождалось перекодировкой культурного кода, в результате чего происходило выделение и дальнейшее формирование основного кода. [6] В период современности происходит трансформация не только культурного кода казахской нации, но и многих других народов в связи с глобализационными процессами, в частности, воздействием

американской и западной культур. В связи с активным использованием и развитием информационных и сетевых ресурсов и технологий, глубоко трансформируется общественное сознание человечества. Одной из важнейших целей на настоящий момент является достижение баланса между сохранением культурного кода и глобализационными процессами современности. В целях гармонизации двух векторов развития, сохранения идентичности и интегрированности в глобализационные процессы была создана программа «Рухани жаңғыру». Программа ориентирована на возрождение духовных ценностей с учетом глобализации, нацелена на сохранение национальной идентичности казахского народа, популяризации культа знаний и открытости сознания граждан и повышение конкурентоспособности Казахстана в мировом сообществе. Данным целям и задачам будут способствовать внедрение казахского языка во все коммуникационные процессы, широкое распространение традиционной музыки казахского народа, расширение межкультурной коммуникации. Таким образом, необходимо сохранение культурного наследия и создание механизмов для его дальнейшего развития на основе современных технологий и ресурсов с учетом модернизации сознания общества. Национальный культурный код – связующее звено, объединяющее человека и мир, прошлое, настоящее и будущее.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Тихонова Н. А.Национальный культурный код в зеркале мотивированной лексики. *Альманах Современной науки и образования.* Тамбов: Грамота, 2012. №2 (9): в 3-х ч. Ч. III. С. 218-220. ISSN 1993-5552.

2. Никитина 2006: 52, Никитина Е. С. Семиотика. Курс лекций. М., 2006. 528 с.

3. Бабосов Е. Культурный код нации: сущность и особенности. Наука и инновации. №3 (157). Март 2016 г.

4. Рапай К.Культурныйкод: как мы живем, что покупаем и почему. Альпина Паблишер, 2019. ISBN 978-5-9614-2722-6.

5. Назарбаев Н. А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. Апрель 2017 г. URL:https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

6. Вадим Макаров. Сберечь культурный код. Март 2018 г. URL: https://www.kazpravda.kz/fresh/view/sberech-kulturnii-kod/

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

УДК 323.1

Сніжана Петришина
(Умань, Україна)

МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

У статті досліджено місце національних меншин в суспільно-політичному, соціокультурному просторі України 90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст. Оскільки, сучасні інтеграційні процеси на території Європи сприяють зростанню ролі національних меншин.

Ключові слова: *національні меншини, європейська інтеграція, етнічні групи, інтеграція, нація.*

The article examines the place of national minorities in the socio-political, socio-cultural space of Ukraine in the 90s of the XX - early. XXI century. Because modern integration processes in Europe contribute to the growing role of national minorities.

Key words: *National minorities, European integration, ethnic groups, integration, nation.*

Актуальність цієї проблеми зумовлена насамперед тим, що сучасна етнічна ситуація та історичні події в Україні характеризується підвищенням ролі національного фактора в суспільно-політичному житті та державотворчих процесах, зокрема, в часи незалежності відбувається інтеграція національних меншин у внутрішньодержавні процеси, політичне життя, консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів та політизація національних меншин.

Аналіз досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність теми, проблема ролі національних меншин у державотворчих, суспільно-політичних процесах є малодослідженою в Україні. Сьогодні питання національних меншин найчастіше науковці розглядають із точки зору прав людини; в контексті дотримання конституційних прав національних меншин; а також з точки зору впливу національних меншин на збереження політичної стабільності в державі. У літературі вичерпно висвітлені питання ролі й місця національних меншин у національній структурі країни, взаємовідносин держави та національних меншин, питання формування, чисельності та громадської діяльності національних меншин, вказується на функції та роль національних меншин у розбудові демократичної держави. Серед сучасних українських дослідників, які зробили особливий внесок у вивчення питання діяльності національних меншин, можна виділити В.Коцура, О. Майбороди, Ю. Римаренка, О. Мироненка, В. Євтуха, С.Макарчука, А. Леонову, І. Онищенко, П. Надолішнього, Ю. Тищенко, Т.Шулла та ін.

Вивчення сучасного становища національних меншин та їх ролі в суспільно-політичному житті нашої країни є актуальним і з огляду сьогоднішніх подій. Сучасне геополітичне становище України та інформаційно-комунікаційні виклики з боку Росії, яка веде окупаційно-гібридну війну проти нашої держави, особлива увага вчених прикута до вивчення взаємодії різних елементів багатонаціонального українського соціуму. Важливу роль у суспільно-політичних процесах відіграють національні меншини, які Російська Федерація намагається використати як інструмент впливу на інформаційний та економічний простори.

Загострення сучасного російсько-українського протистояння, яке вступило у фазу збройного конфлікту в 2014 р., потребує відповідної реакції міжнародної спільноти та оновлення української законодавчої бази у сфері міжнаціональних відносин з урахуванням наявних викликів. Захист прав і свобод усіх етнічних груп є невід'ємним складником національної безпеки і соціальної стабільності.

Етнічний поділ населення держави має значний вплив на усі сфери суспільно-політичного життя. Формування громадянського суспільства є комплексним процесом, який охоплює взаємодію таких суспільних груп, як титульна нація та національні меншини, що проживають у цій країні.

Від початку здобуття незалежності Україна ухвалила ряд законів, які стосувалися захисту прав національних меншин. «Верховна Рада України виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей в справі розбудови незалежної демократичної держави, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнучи реалізувати Декларацію прав національностей України, дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо національних меншин, приймає цей Закон з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток. ...беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями становлять п'ятдесятидвохмільйонний народ України, приймає цю Декларацію прав національностей України: ... [1]

Цими словами починається ЗАКОН УКРАЇНИ Про національні меншини в Україні від 26.06.1992 та ДЕКЛАРАЦІЯ прав національностей України. Ці нормативно-правові акти «прагнучи утвердження в незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України» гарантують всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Саме конструктивна політика держави щодо національних меншин дає можливість країні успішно розвиватись, є джерелом політичної та соціальної стабільності.

За даними перепису населення (2001 р.), національні (етнічні) меншини в Україні становили 10 млн 757 тис. 456 чол., або 22.2 % від усіх жителів. В Україні живуть представники понад 100 націй. Найчисельнішими з них є росіяни, євреї, білоруси, молдовани, болгари, поляки, угорці, румуни, греки, татари, вірмени, роми та ін. [6]

Аналізуючи діяльність національних меншин, можна виділити два рівні: демографічний та політичний. Демографічний охоплює передусім задоволення основних потреб національних меншин: розвиток національної культури, мови, освіти, віросповідання тощо. Політичний рівень стосується тих національних меншин, які пройшли або знаходяться на етапі політичної інституалізації, або в процесі свого розвитку дійшли до утворення власних національних політичних організацій чи делегували захист своїх інтересів діючим політичним організаціям.

Політичний рівень національних меншин передбачає участь організацій національних меншин у політичному житті держави та зовнішньополітичних процесах. [4, с. 108]

Аналіз документів, статистичних даних та матеріалів ЗМІ щодо міжнаціональних відносин показує, що діяльність національних меншин не обмежується лише проблемами культури та мови, у багатьох випадках цей процес переростає у політичну площину. І тому національні меншини варто розглядати і як важливий політичний фактор.

Питання співвідношення таких понять, як влада та національні меншини, є доволі складним та дискусійним. Загалом в науковому середовищі виділяються дві точки зору: 1) національні меншини варто відстороняти від участі у владі, оскільки їх присутність може спричинити виникнення внутрішньої опозиції в країні, а це може порушити цілісність держави; 2) присутність національних меншин в органах влади знімає напругу у суспільстві, сприяє попередженню етнічних конфліктів. На думку багатьох дослідників, зокрема О. Майбороди: «...етнічність має бути присутня своїми носіями або ж пріоритетним ставленням до себе» [3, с. 18]. Загроза асиміляції національних меншин значно посилює прагнення до збереження своєї національної ідентичності, що часто переходить у площину політичних відносин та необхідності прийняття політичних рішень. Політичні вимоги національних меншин присутні здебільшого у їхній діяльності (хоча часто вони сформульовані не на першому плані) і проявляються вони передусім у забезпеченні представництва в органах влади різних рівнів.

Аналіз показує, що в Україні вагоме слово на виборах можуть сказати такі національні меншини, як росіяни, євреї, кримські татари, а також ті меншини, які проживають компактно – поляки, угорці, румуни. Інтерес національних меншин може бути зреалізований, зокрема, і через доступ до влади. Це дає можливість представникам національних меншин краще зреалізувати свої культурні, релігійні можливості, а також зберігати свою національну ідентичність.

Загалом 2000-і рр., особливо період після Помаранчевої революції, стали випробовуванням для України у сфері зовнішньої політики. Більшість країн, зокрема сусідніх, скориставшись внутрішньою нестабільністю України, намагалися задовольнити власні політичні інтереси. Румунія висловила претензії з приводу острова Зміїний та каналу Дунай – Чорне море, Росія активізувала свою діяльність для блокування євроатлантичної інтеграції України, Польща нагадала про розбіжності в історичних оцінках окремих подій (діяльність ОУН-УПА тощо).

В умовах глобалізації і поетапного входження України до світових та європейських структур відбувалися певні зміни в економічному, політичному та культурному розвитку країни. Водночас існувала загроза втрати культурної і національної ідентичності, національної самосвідомості, оскільки країна перебувала у багатоетнічному оточенні, під впливом російської меншини, яка зберігала власну культуру, мову, традиції та інші особливості свого народу. Водночас російська ідентичність не лише зберігалася, а й поширювалася на інші меншини, що призводило до їхньої асиміляції та русифікації. Такий перебіг подій упродовж 2000-х рр. використовувався російськими політиками для посилення впливу на Україну та контролю її суспільно-політичного життя. [2, с. 293]

Характеризуючи діяльність національних товариств України за останні роки, можемо стверджувати, що, окрім забезпечення національних та духовних потреб, рівень політичної активності національних меншин як в середині держави, так і на міжнародному рівні значно зріс, і є характерним для найчисельніших та суспільно активних – росіян, євреїв, поляків, угорців, румунів. Однак чи не найбільш активними на міжнародному рівні виявились організації єврейських, російських, румунських, угорських національних меншин, які неодноразово представляли Україну на міжнародному рівні (участь у міжнародних конференціях, з'їздах, тощо). Також в Україні почали створюватись окремі організації національних меншин, одним з важливих завдань яких є участь у міжнародних процесах. Серед таких організацій можна назвати Єврейську конфедерацію України, Всеукраїнський єврейський конгрес, Товариство російської культури «Русь», які створювались саме з метою об'єднання громад національних меншин та представлення їх інтересів як в Україні, так і за кордоном, створення представницьких органів національних меншин України у світі.

За даними А. Дегтеренко, «на січень 2017 р., серед зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій, які у своїх програмах і практичній роботі апелюють до інтересів конкретних національних меншин, можна віднести: Українську Національну консервативну партію, Конгрес Українських Націоналістів, Слов'янську партію, «КМКС «Партія угорців України», Демократичну партію угорців України, Політичну партію «Русичи», Політичну партію «Інтернаціональна», зареєстровані 2016 року в Одеській області – Політичну партію «Циганська партія України» та Політичну партію «Грузинська партія України», а також Політичну партію «Партія поляків України», зареєстровану в 2014 році» [7]

Водночас, внаслідок анексії Криму, агресії Російської Федерації на Донбасі, гібридної війни посилювали свій вплив чинники, які могли спричинити міжетнічні протистояння та сепаратистські виступи. Саме тому місцевим органам влади важливо проводити постійний моніторинг громадсько-політичної ситуації. [5, с. 188]

Від того, наскільки збалансованими та виваженими будуть засади подвійної ідентичності, які є суттю української поліетнічної нації, залежить здатність суспільства відповідати на політичні виклики в країні для своєчасного виявлення загроз етнонаціональній злагоді.

Висновки. Підсумовуючи, варто зауважити, що сучасна європейська поліетнічна держава не може ігнорувати міжнародні норми дотримання прав національних меншин, які сформульовані в документах таких міжнародних організацій як Рада Європи, Європейський Союз, ОБСЄ тощо. Міжнаціональні відносини відіграють одну з важливих ролей у зовнішньополітичній діяльності держави та формуванні євроінтеграційних процесів.

Проблематика, пов'язана з місцем національних меншин в суспільно-політичному, правому, соціокультурному житті держави, тривалий час перебуває у полі зору дослідників. Непересічне місце в наукових дослідженнях посідає вивчення становища національних меншин та соціалізації мігрантів в Україні після здобуття нею незалежності

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про національні меншини». Відомості Верховної Ради України. 1992. №3. С. 529. Рішення Конституційного Суду України №10 рп / 99 від 14 грудня 1999 р. URL: http //zakon4.rada.gov.ua.//laws/ show/v010p710-99/poran 54#n54

2. Коцур В. В. Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.: монографія. Переяслав-Хмельницький, (Київ. обл.): Домбровська Я.М., 2019. 594 с.

3. Майборода О. Етнічна карта на парламентських виборах не стане козирною: не той розклад. *Контекст.* 2001. №11. С. 18–25.

4. Кіссе А. Виборча система як засіб врегулювання етнічних конфліктів. *Політичний менеджмент.* 2006. № 2 (17). С.107–114.

5. Шулла Т.А. Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми міжетнічних відносин. *Наук. вісн. Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота.* Вип. 20. С. 188.

6. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ Національні меншини.

7. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nats_konsol-eee72.pdf

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 94:338.45(477.81/82)«17/19»

Світлана Мартинчук
(Сарни, Україна)

ВИРОБНИЦТВО, БАЗОВАНЕ НА РУЧНІЙ ПРАЦІ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Складовою частиною економіки Волинської губернії кінця XVIII – початку XX ст. було ремесло, промисли, мануфактурне виробництво. Найбільш поширеними цехами були кравецький, шевський, різницький, пекарський, кушнірський, столярний. Значне місце серед промислів посідало млинарство, залізорудне виробництво, гутництво, гончарство, селітроваріння, виробництво будівельних матеріалів, ткацтво, деревообробні промисли, поташне виробництво. Мануфактури були поширеними у суконному, скляному, шкіряному виробництвах.

Ключові слова: *Волинська губернія, ремесла, цехи, кустарні промисли, мануфактура.*

An integral part of the economy of Volyn province in the late 18th – early 20th century was craft, trades, manufacturing. The most common workshops were tailoring, shoemaking, butchering, baking, furriery, carpentry. Milling, iron and ore production, mining, pottery, saltpetre, production of building materials, weaving, woodworking, potash production played a significant role among the trades. Manufactories were common in cloth, glass and leather industries.

Key words: *Volyn province, crafts, workshops, handicrafts, manufactory.*

Після поділів Речі Посполитої Волинь опинилася у нових історичних реаліях: поряд із іншими губерніями Правобережної України вона стала зоною переплетіння регіональних і європейських процесів. На промисловий розвиток Волинської губернії суттєво впливали природно-географічне положення, прикордонне розташування у складі Російської імперії, а також нові соціально-економічні та політичні умови.

У Волинській губернії переважав аграрний сектор економіки, відтак стан промислового виробництва почасти залежав від урожайності зернових культур і розвитку тваринництва. Запаси корисних копалин сприяли формуванню видобувної промисловості. Транспортні комунікації забезпечували як річки, на які багата Волинь, так і дороги із твердим покриттям, та залізниці, що з'явилися тут у 80-х рр. XIX ст. Мешканці Волинської губернії поділялися на стани відповідно до російського законодавства, з-поміж яких виділяють дворян і духовних осіб, котрі до 1860–1870-х рр. залишалися привілейованими станами, а також купців і міщан, однак найчисельнішими залишалися селяни різних категорій. Поліетнічним залишався національний склад міських жителів. Серед національних груп виокремлюють єврейську, українську, польську, російську, німецьку, чеську [2]. Найбільш чисельним у волинських містах було єврейське населення, що зумовлювалося декількома факторами: по-перше, російське самодержавство створенням смуги єврейської осілості законодавчо закріпило за євреями територію міст і містечок; по-друге, намагаючись залучити євреїв до виробничої діяльності, царський уряд надав їм низку пільг і привілеїв, основним із яких було право займатися будь-якими ремеслами і записуватися до міських цехів. Після поділів Речі Посполитої на Волині збільшилася кількість представників російської меншини, переважно за рахунок солдатів регулярної армії, гарнізони якої розташовувалися у різних містах і містечках, оскільки після закінчення терміну військової служби солдати часто осідали в них. Залишалася численною польська етнічна спільнота. З другої половини XIX ст. спостерігається інтенсивне переселення німецьких та чеських колоністів на територію Волинської губернії, чому сприяла законодавча політика Російської імперії, розроблена з урахуванням пільг переселенцям в оподаткуванні, відбуванні військової служби, отриманні ними російського підданства.

У Російської імперії існували правові норми, на підставі яких центральні і місцеві органи влади впливали на промислову діяльність у Волинської губернії. Цехове законодавство визначало становище майстра, обумовлювало права і обов'язки учня, умови утворення та діяльності цехів. Законодавство, яке регулювало підприємницьку діяльність, не сприяло розвитку фабрично-заводської промисловості, оскільки було спрямоване на збільшення доходів до державного бюджету. Така політика зумовлювала слабкість міської фабрично-заводської промисловості та переважання у містах і містечках Волинської губернії ремесла.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. промислове виробництво на Волині, засноване на ручній праці, репрезентували кустарні промисли, ремесло та мануфактури. Упродовж XIX ст. ремісничим цехам вдавалося відігравати визначальну роль у промисловій сфері. До початку XX ст. вони залишалися основною формою організації виготовлення продукції масового вжитку, мали самодостатній характер і поширювали вплив на повсякденне життя ремісників. Крім суто економічних, ремісничі об'єднання другої половини XIX ст. виконували й інші функції – соціалізації та професійного навчання молоді. Для міського ремесла були характерні збереження й нагромадження знань, піклування про виховання нових фахівців [11, с. 110]. Саме воно було творцем і охоронцем інформації, нових технічних ідей і рішень, які, хоч і повільно, але все ж входили у виробничу культуру.

Кустарними промислами займалися чимало містян, а також багато сільських мешканців, позаяк це зайняття слугувало додатковим заробітком. Крім того, така діяльність ставала популярною у період, вільний від сільськогосподарських робіт. На Волині були поширені різноманітні промисли. Їхній характер визначався природними умовами й розвитком торгівлі. Значне місце серед промислів посідало млинарство, залізорудне виробництво, гутництво, гончарство, селітроваріння виробництво будівельних матеріалів, ткацтво, деревообробні промисли [7, с. 44]. Серед місцевого населення поширювалися промисли, пов'язані з обробкою деревини: теслярство, стельмахівство, бондарство, столярство. Широкого розповсюдження досягло в краї поташне виробництво, яким займалися як ремісники-кустарі, так і робітники на заводах. Привабливим і прибутковим виявився каменотесний промисел.

Мануфактурне виробництво, базувалося як на праці кріпосних селян, так і вільнонайманій. Мануфактури створювалися великими землевласниками, купцями, заможними селянами тощо. Вони зосереджувалися переважно у містах і сільській окрузі, особливо Новоград-Волинському, Заславському, Житомирському та Рівненському повітах. Досить поширеними були винокурні, шкіряні мануфактури, які базувалися на розвинених у регіоні кустарних промислах [5, с. 86]. Водночас виникли фаянсово-фарфорові мануфактури, засновані у містечках Городниці та Корці з ініціативи князя Ю. К. Чарторийського. До середини XIX ст. провідну роль у промисловому розвитку Волині відігравали суконні мануфактури.

Отже, розвиток виробництва Волинської губернії у зазначений період характеризувався позитивною динамікою. На початковому етапі спостерігається певний синтез існуючих економічних реалій із новими історичними умовами, в яких опинився регіон. Надалі відбувається його поступова трансформація у напрямку утвердження економічних структур, властивих Російській імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балушок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. Київ : Наукова думка, 1993. 119 с.

2. Бармак М. В. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914 рр.): розселення, господарське життя, міграції. Тернопіль: [б. в.], 1999. 206 с.

3. Вітренко В. Створення виробництва «білого золота» на Волині в кінці XVIII – на початку XX ст. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. Науковий збірник.* Острог : Спадщина, 2009. Вип. 2. С. 259–268.

4. Засипко М. Розвиток мануфактурного виробництва в період гетьманування Д. Апостола. *Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 85-річчя акад. В. Грабовецького.* Івано-Франківськ, 2013. Вип. 22–23. С. 154–158.

5. Каминский Л. Украинский художественный фарфор. Київ: [б. в.], 1997. 112 с.

6. Карліна О. Суконне виробництво в містах і містечках Волинської губернії (кінець XVIII ст. – початок 1860-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2015. Вип. 5. С. 15–21.

7. Карліна О. М. Стан розвитку ремесел і промислів у західних повітах Волинської губернії наприкінці XVIII ст.. *Науковий вісник ВДУ: Історичні науки.* Луцьк, 1998. С. 42– 45.

8. Мещерский А. А. Свод материалов по кустарной промышленности в России. СПб.: Тип. Пантелеевых, 1874. 630 с.

9. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. Ч. 2: Фабрично-заводське виробництво. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 580 с.

10. Павлюк В. Магнетерія Волині в соціально-економічному та культурному житті Правобережжя у XIX ст.. Острог: Нац. у-т «Острозька академія», 2000. 184 с.

11. Прищепа О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП ДМ, 2010. 287 с.

12. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. 340 с.

13. Соловйова Т. Суконне виробництво Волинської губернії в першій чверті XIX століття. *Переяславський літопис : зб. наук. ст.* Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 5. С. 17–22.

УДК 378.02:37.016;930:001.92

Агила Нургалиева
(Уральск, Казахстан)

КАК СДЕЛАТЬ ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ БОЛЕЕ ЭФФЕКТИВНЫМ?

Освещается опыт использования инновационных методик и передовых обучающих технологий для повышения эффективности дистанционного обучения и активизации самостоятельной деятельности обучающихся по приобретению новых знаний, навыков.

Ключевые слова: *онлайн-конференции, социальные сети, слайд-лекции, познавательный интерес, рифмованная история, познавательно-мотивирующий потенциал.*

The article highlights the experience of using innovative methods and advanced training technologies to increase the effectiveness of distance learning and enhance the independent activity of students to acquire new knowledge and skills.

Keywords: *online conferences, social networks, slide lectures, cognitive interest, rhymed history, cognitive-motivating potential.*

Ситуация пандемии ускорила перевод высшей школы в новое качество, переход к активному использованию информационных и коммуникационных технологий.

Из-за пандемии COVID-19 общеобразовательным учреждениям пришлось перейти на дистанционное обучение с использованием различных электронных образовательных ресурсов. Работая со студентами дистанционно, преподаватель должен как-то с ними общаться, чтобы организовать учебный процесс. То есть обучение осуществляется удаленно через Интернет посредством видеозвонков, онлайн-конференций, общения в социальных сетях. Онлайн-конференции обеспечивают прямое визуальное общение преподавателя с аудиторией, дают возможность студентам слушать лекции, просматривать учебные материалы, демонстрируемые преподавателем (карты, схемы, документы), излагать знания на семинарских занятиях в устной форме.

Если у студента по каким-то причинам (техническим, семейным) не получилось поучаствовать в онлайн-конференции, где преподаватель читал лекцию или проводил семинарское занятие, то нужно предоставить ему возможность ознакомиться с содержанием лекции. Фото конспекта лекции мои студенты отправляют в сети «ВКонтакте».

Дистанционное обучение эффективно только в том случае, если материалы будут доступны студенту. В нашем Западно-Казахстанском университете имени М. Утемисова работает дистанционный образовательный портал MOODLE, где преподавательским составом предоставлены учебные материалы по всем изучаемым студентами дисциплинам: силлабусы, тексты лекций, еженедельные задания для семинарских занятий, СРСП и СРС.

Вообще, дистанционное обучение создает определенные проблемы в коммуникации и одной из таких проблем является предоставление обратной связи, чтобы студенты не чувствовали себя потерянными. У меня, например, есть группа в сети «ВКонтакте». Там студенты задают вопросы, обращаются в случае возникновения технических неполадок с онлайн-платформой, на которой проходят занятия, или с дистанционным образовательным порталом MOODLE.

Отсутствие мотивации к самоорганизации и самообучению – общая проблема для всех типов учащихся. Онлайн-формат требует сильной дисциплины и целеустремленности, чтобы самостоятельно выполнять задания, оставаться заинтересованным и добиваться прогресса.

Цели, которые мы ставим перед студентами, должны быть конкретными и достижимыми. В качестве мотивации хорошо использовать похвалу и поощрение. У меня для каждой учебной группы ведется виртуальная таблица, в которой ежедневно проставляются баллы за посещение лекций, ответы на семинарах и выполненные задания. Кроме того, в индивидуальном порядке в сети «ВКонтакте» отправляются положительные отзывы с использованием GIF-файлов и изображений.

На наш взгляд, переход на дистанционное обучение способствует ускорению становления нового стиля педагогического мышления преподавателя, ориентирующегося на интенсивное и эффективное решение образовательно-воспитательных задач в рамках скромного количества предметных часов, на признание факта усиления самостоятельной творческо-поисковой деятельности студентов, на модернизацию активных форм обучения. Каждый педагог стремится донести до обучающихся необходимые знания в лучшем виде, сделать так, чтобы они усвоились максимально лучшим способом. Это побуждает к применению в своей деятельности нетрадиционных форм обучения студентов. Для удержания их внимания во время лекций хорошо в свой методический инструментарий включить демонстрацию презентаций, видеороликов, иллюстраций и интересной инфографики. Слайд-лекции должны быть оформлены с использованием педагогического дизайна, что способствует активизации внимания обучающихся и повышает уровень усвоения изучаемого материала.

Арсенал форм занятий современного преподавателя истории не просто обновляется под влиянием, прежде всего, усиливающейся роли личности учащегося в обучении, но и трансформируется в сторону необычных форм преподнесения материала. Действительно, преподаватель в меру своих скромных возможностей пытается на занятии удивить обучающихся, которые проводят массу времени не за книгой и в библиотеке, а за компьютером, причем в позиции активного игрока.

Как изжить скуку на лекциях и семинарах? Как сделать учение интересным для обучающихся? Как разбудить в студенте стремление работать над собой, стремление к творчеству? Как воспитать у студентов познавательный интерес? Что же можно сделать, чтобы активизировать аудиторию? Что нужно делать, чтобы поисковая активность, реализуясь в разного рода творчестве, как бы сама себя поддерживала?

Опираясь на обычные ценности, традиционная дидактика предписывает обучать, используя прямые методы передачи знаний. Основные средства – монологические объяснения при помощи рассказов, бесед, лекции. Их смысл – требование воспроизвести сказанное преподавателем в форме монологического или диалогического ответа, привести

пример на применение полученного знания, использовать информацию для решения учебных задач, выполнения заданий и т.д.

Традиционная подача учебного материала приводит к тому, что обучающиеся теряют интерес к изучаемому предмету. Они перегружены новыми понятиями, не успевают осмыслить их и научиться использовать. При традиционном способе обучения преподаватель часто ставит обучающегося а в положение объекта передаваемой ему извне информации. Такой постановкой образовательного процесса преподаватель искусственно задерживает развитие познавательной активности студента, наносит ему большой вред в интеллектуальном и нравственном отношении.

Одно из важнейших условий эффективности учебного процесса – воспитание познавательного интереса у студентов. Познавательный интерес – это глубинный внутренний мотив, основанный на свойственной человеку врожденной познавательной потребности. Познавательный интерес не является чем-то внешним, дополнительным по отношению к учению. Наличие интереса является одним из главных условий успешного протекания учебного процесса и свидетельством его правильной организации.

Ввиду перегруженности программ на учебных занятиях у преподавателя не всегда достаточно времени на закрепление материала и организацию применения знаний. Поэтому элементы нетрадиционных технологий должны помочь решить проблему дефицита времени и активизации познавательной активности студентов.

Разработанная мной оригинальная методика составления рифмованной истории имеет высокий познавательно-мотивирующий потенциал и соответствует уровню познавательной активности и интересов обучающихся. Сам принцип в этой инновационной методике актуален своим личностно-ориентированным подходом. Такая методика подразумевает самостоятельную деятельность обучающихся по приобретению новых знаний, навыков.

Составление стихотворных текстов, на мой взгляд, относится к числу наиболее эффективных и гуманных методических приемов активизации познавательной деятельности обучающихся. Это одна из наиболее перспективных форм их самостоятельной работы. Она исключительно эффективна для развития творческого мышления и многих важных качеств личности (познавательной мотивации, настойчивости, самостоятельности, уверенности в себе, эмоциональной стабильности, способности к сотрудничеству и др.). В ходе данной активной формы самостоятельной работы моделируется определенная ситуация прошлого, в которой «оживают» и «действуют» люди – участники исторической драмы. Главная цель такого занятия – это создание специфического эмоционального отношения субъекта к исторической действительности. Тем самым обучающиеся наполняют «безлюдную» историю персонажами, яркими историческими событиями. Составление самими студентами рифмованных текстов помогает лучше усваивать исторические события, способствует осмыслению и осознанию того, что они получили на лекции или семинаре. Работа по составлению рифмованного текста помогает студенту «войти» в историческое время, почувствовать «колорит эпохи», «увидеть» конкретных людей с их миропониманием и поступками в конкретной исторической ситуации определенного времени.

В течение многих лет каждая новая студенческая группа убеждает меня в том, что составление стихотворных текстов самими студентами, интерпретация, комментирование в устной и письменной форме на занятиях работ, написанных ранее, повышает интерес к изучаемому предмету, заставляет студентов «покопаться» в книгах, учебниках, заново прочитать лекционный материал.

Я уверена, что студент, составивший стихотворный текст по какой-то теме, усваивает ее более глубоко, чем просто прочитавший материал по ней. Имена, даты, исторические понятия при этом лучше запечатлеваются в его памяти. При этом приобретаемые знания становятся для каждого автора рифмованного текста личностно значимыми, эмоционально окрашенными, благодаря глубокому познанию всей эпохи. Понятно, что такая трудная задача требует от студента мобилизации всех знаний и умений, побуждает осваивать все новые и новые знания и углублять их, расширяет его кругозор.

Конечно, не всем студентам удается составить хороший рифмованный текст, поскольку у них нет опыта в стихосложении. Поэтому я советую им использовать известные песни и стихи, где есть рифма, отлаженный ритм, и вкладывать в них иное содержание.

С помощью составления стихотворных текстов, студенты имеют возможность повысить свой балл при определении текущего и итогового рейтинга. Это зачастую бывает побудительным мотивом к тому, чтобы студент преодолел свою робость, недоверие к своим возможностям и попытался зарифмовать прочитанный материал. Составление и комментирование рифмованных текстов – одна из наиболее перспективных форм самостоятельной работы студентов. Заинтересованных читателей отсылаю к ранее опубликованным материалам [1, 2].

Таким образом, несмотря на то, что при дистанционном обучении как обучающиеся, так и преподаватели сталкиваются с серьезными трудностями, использование инновационных методик и передовых обучающих технологий может помочь преодолеть ряд серьезных минусов, мешающих успешной учебе.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Нургалиева А.М. Рифмованная история Востока. Ч.1 (Учебно-методические материалы). Уральск, 1998.

2. Нургалиева А.М. Составление рифмованных текстов как одна из активных форм развития познавательного интереса при изучении истории // *Ярославский педагогический вестник. 2012. № 3. Том II (Психолого-педагогические науки).* С. 181-185

УДК 930.85

Лариса Снігир
(Ірпінь, Україна)

ІСТОРІЯ ДЕПОРТАЦІЇ НАРОДІВ КРИМУ В КАЗАХСТАН

У статті розглядається історія депортації народів Криму в Казахстан в роки війни. Доведено, що депортація – великомасштабна акція, діяння держави по відношенню до деяких народів, як явище нашої недавньої історії, наслідки якої дають про себе знати і донині. Розглянуто особливості депортації народів Криму в роки Другої світової війни, як незаконні репресивні акції комуністичного тоталітарного режиму в СРСР проти населення Кримського півострова 1944 році та насильницьке виселення жителів Криму за етнічною ознакою.

Ключові слова: *депортації народів, насильницька депортація, табори спецпереселенців, кримські татари, тоталітарний режим, індустріалізація.*

The article examines the history of the deportation of the peoples of Crimea to Kazakhstan during the war. It has been proved that deportation is a large-scale action, an action of the state against some peoples, as a phenomenon of our recent history, the consequences of which are still felt today. Peculiarities of deportation of Crimean peoples during the Second World War, as illegal repressive actions of the communist totalitarian regime in the USSR against the population of the Crimean peninsula in 1944 and forced eviction of Crimean inhabitants on ethnic grounds are considered.

Key words: *deportations of peoples, forced deportation, camps of special migrants, Crimean Tatars, totalitarian regime, industrialization.*

В умовах панування моноідеології в СРСР існувала командно-адміністративна системи управління суспільством, недоступність до архівних документів, що практично не давало можливості довгий час вивчати дану тему. Саме ж явище характеризується насильницькими

переселеннями, яке спочатку проводилося за соціальною ознакою, потім – за національною. У 20-30-ті роки з центральних районів СРСР масово в примусовому порядку під конвоєм було перевезено в Казахстан Урал, Середню Азію, Сибір і на Далекий Схід представників так званого вищого стану, духовенства, а також заможних селян.

У воєнні роки під різними приводами були переселені з місць постійного проживання цілі народи. Одним із потерпілих народів були кримські татари, які є одним із етнічних компонентів багатонаціонального населення Казахстану.

Розглядаючи причини депортації цілого народу в цю країну необхідно зауважити, що напередодні війни кримські татари становили менше однієї п'ятої населення півострова Крим (за даними перепису 1939 р.).

Досліджуючи поставлене питання не можна не зауважити про те, що виселення проходило повсюдно, при цьому головною ознакою була національна приналежність. Депортованим не оголошували рішення уряду, а ті заходи, які проводились за рішенням влади по відношенню, на приклад до кримсько-татарського народу 18 травня 1944 року вважалися на той час «необхідними заходоми» проти ворогів і зрадників Батьківщини.

Як свідчать нечисленні джерела, під «важкий меч» сталінського правосуддя потрапили люди похилого віку, жінки, діти. Кримсько-татарських чоловіків дієздатного віку на той момент в селах практично не було. Під час перевезення людей до місць депортації в потягах велика кількість депортованих померла від голоду, спраги, задухи та антисанітарії, в цих потягах одночасно помирали і народжували. Також, не було гостинним і прибуття переселенців на місця: депортованих відправляли у віддалені райони відстаючих господарств (все було вирішено і розподілено заздалегідь) і, звичайно ж, ніхто не брав до уваги питання придатності переселенців до важкої фізичної праці.

Так, у травні 1944 року з Криму було вивезено 191 044 тисяч осіб, переважно, представників кримсько-татарського народу. Більшість було поселено в Узбецькій РСР, а частину – 4501 осіб в КазахстанІ. Їх розселяли в районах сучасного Східного Казахстану, а також в Карагандинській області.

Більшість переселенців була задіяна в сільському господарстві, але також є факти, що, крім роботи в сільському господарстві, вони працювали на шахтах комбінату «Карагандавугілля».

Станом на 20 серпня 1949 року на території Карагандинської області перебувало на обліку 37 осіб спецпереселенців із Криму. За документами Ворошиловського районного відділення МВС з’ясовано, що в 1948-1952 роках списки спецпереселенців поповнилися татарами, звільненими з Карлаг і поставленими на облік у спецкомендатурах [3, с. 100]. На жаль, точну інформацію з’ясувати практично неможливо.

Насильницька депортація різко змінила умови життя. Переселені народи створювали на чужині діаспори і як єдине ціле становили етнос, який утворився внаслідок катаклізму вигнання.

В таборах спецпереселенці були позбавлені не тільки можливості розвивати національну культуру, а й основних громадянських прав. Все це створило умови для унікального (катастрофічного) прискорення процесу утворення сучасного етносу. Процес відбувався протягом зміни двох демографічних поколінь.

Спочатку умови життя спецпереселенців були середніми між умовами життя в'язнів радянських концтаборів і звичайним життям вільних людей, проте настільки вільних, наскільки це можливо в період існування жорсткого тоталітарного режиму. Плани радянської індустріалізації вимагали використовувати нових жителів Азії в промисловому виробництві.

Позбавленим політичних прав спецпереселенцям не було залишено іншої можливості особистого соціально-політичного самоствердження і соціально-економічної вертикальної мобільності, крім вдосконалення в технічних галузях виробничого професійного зростання.

Перше покоління спецпереселенців, яке виросло в Центральній Азії, на відміну від батьків, закінчувало вже не тільки початкову, але обов'язково й середню школу, потім

отримувало технічну підготовку, а згодом зорієнтувало своїх дітей, (друге покоління переселенців) на здобуття вищої спеціальної освіти [1, с. 115].

Тут важливо звернути увагу на деталі. Маючи потужні стимули до утворення, кримські татари прагнули спочатку отримати освіту тією мовою, на якій видавалася технічна література, тобто російською. Для швидшого освоєння російської мови батьки не тільки не чинили опір політиці русифікації, але й самі віддавали своїх дітей в російськомовні ясла, дитячі садки і школи. Оскільки батьки (і, більш старше покоління) змушені були працювати по 8 годин 6 днів на тиждень, молодше покоління було позбавлене повноцінного спілкування з батьками і, зокрема, необхідного часу для вивчення та засвоєння рідної мови [1, с. 117].

Стрімка індустріалізація відсторонила депортованих від роботи в сільському господарстві, де вони повинні мали б змогу спілкуватися з близьким за культурою тюркським населенням, і насильно інтегрувала їх в російськомовне середовище, свідомо чи несвідомо орієнтоване на державу.

У вигнанні інтегрованість у російське культурне середовище призвело до втрати багатьох елементів національної автентичності. Сформований у вигнанні етнос був принципово іншим, не таким, яким би він став у результаті природного розвитку.

Після важкої депортації етнос зумів адаптуватися до нового природного середовищу і нового середовища міжетнічних відносин, що знайшло своє відображення в стрімкому демографічному зростанні.

Отже, в основі депортації цілих народів лежать причини політичного характеру. Переселення відбувалося за сфабрикованими звинуваченнями в зраді Батьківщині. Таким чином, депортація народів була показником правової незахищеності. Характеризувалася грубим порушенням політики адміністративно-командної системи і результатом тоталітарного режиму. А 28 квітня 1956 був виданий указ Президії Верховної Ради СРСР «Про зняття обмежень у правовому становищі кримських татар, балкарців, турок – громадян СРСР, курдів, хемшилів і членів їх сімей, виселених в період Великої Вітчизняної війни» [2, с. 68].

На жаль, зняття обмежень не тягло за собою повернення майна, конфіскованого при виселенні, а також не дозволялось переселеним народам повертатися на місця проживання в Кримську область.

Виходячи з таких причин виникає національний рух кримських татар за право повернення до Криму, вони постійно направляли звернення до центральних органів СРСР з проханням відновлення своїх законних прав. Через 23 роки з моменту депортації в 1967 році Верховна Рада СРСР повністю зняла хибне звинувачення, але і це рішення держави носило чисто декларативний характер [2, с. 76].

Спроби окремих груп кримських татар повернутися на свою історичну Батьківщину наштовхувалися на протидію місцевої влади. Тільки завдяки постійній, наполегливій боротьбі кримсько-татарського народу Верховна Рада СРСР 14 листопада 1989 року прийняла «Декларацію про визнання незаконними і злочинними репресивні акти проти народів, що піддалися насильницькому переселенню і забезпеченню їх прав», яка поклала початок масового повернення кримських татар до Криму [2, с. 78].

Основними проблемами після повернення стали масове безробіття, проблема щодо виділення участків землі під будівництво. Також 26 квітня 1991 року прийнято Закон Української РСР про реабілітацію репресованих народів [2, с. 82].

Таким чином, депортація, розпочата партійно-державним керівництвом СРСР, довгий час відносилася до найважливіших державних секретів. Депортація як великомасштабна акція, діяння держави по відношенню до деяких народів, що населяють його територію, як явище нашої недавньої історії, наслідки якої дають про себе знати і донині повинна бути проаналізована та оцінена з точки зору суспільно-політичних, морально-етичних, юридичних критеріїв.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калыбекова М.Ч. Из истории депортации крымских татар. *Научный журнал «Казахстан спектр».* 2016. №1. С.113-117.

2. Кримські татари: шлях до повернення. Кримсько-татарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб. Збірник документів та матеріалів. Київ, 2004. С. 68-88.

3. Шаймуханова С.Д., Макалаков Т.Ж. Вклад спецпереселенцев и депортированных народов в развитие экономики Центрального Казахстана. *Современные проблемы науки и образования.* 2012. №3. С. 98-102.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК 008

Анна Аксенчик, Яна Винель
(Гродно, Беларусь)

СОСТОЯНИЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ В БЕЛАРУСИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматривается развитие белорусского общества в условиях глобализации, акцентируется культурологический аспект понятия «глобализация», анализируется влияние процессов глобализации на формирование культурного человека в современном мире. Проводится анализ состояния культуры и образования в Беларуси на современном этапе.

Ключевые слова: *процесс глобализации, белорусское общество, Беларусь, государство, культура, Болонский процесс.*

The article examines the development of Belarusian society in the context of globalization, emphasizes the cultural aspect of the concept of «globalization», analyzes the impact of globalization processes on the formation of a cultural person in the modern world. The analysis of the state of culture and education at the present stage in Belarus is carried out.

Key words: *globalization process, Belarusian society, Belarus, nation, culture, Bologna process.*

Одним из важнейших процессов развития мировой экономики является глобализация. Глобализация − процесс всемирной экономической, политической, культурной и религиозной интеграции и унификации. Суть глобализации заключается в: «резком расширении и усложнении взаимосвязей и взаимозависимостей, как людей, так и государств».

В.В. Зубенко в своей книге «Мировая экономика и международные экономические отношения» выделяет следующие положительные и отрицательные стороны глобализации [1, с. 70]:

Положительные стороны глобализации:

1) бурный технологический рост;
2) свободный доступ к информации;
3) улучшение и повышение уровня жизни;
4) улучшение взаимопонимания между различными культурами.

Отрицательные стороны глобализации:

1) нестабильность развития экономик многих стран;
2) увеличение разрыва в социально-экономическом развитии между странами;
3) обострение глобальных проблем;
4) внедрение массовой культуры, потеря самобытности стран.

Таким образом, глобализация сильно влияет на наше окружение, культуру, политическую и экономическую системы. Некоторые считают её угрозой для национальных культур. Другие полагают, что торговля между государствами подразумевает процветание и экономический рост всех наций и видов бизнеса. Расширяется ассортимент, повышается качество товаров на национальных рынках и становятся широкодоступными достижения науки, техники и культуры. Люди из разных точек планеты могут общаться друг с другом с помощью интернета, найти работу, отправиться в путешествие или получить образование в другой стране. Страны объединяются и, тем самым, общими усилиями решают глобальные проблемы. Однако, с другой стороны, формы проявления глобализации нередко ущемляют интересы широких слоев населения во всём мире и целых стран, не входящих в известный

«клуб» государств «золотого миллиарда». Именно поэтому сложно определить точно: хороша или плоха глобализация.

В настоящее время принято выделять следующие восемь важнейших направлений глобалистики:

1) философско-методологическое;
2) естественнонаучное;
3) технико-экономическое;
4) социо-природное;
5) социальное;
6) политическое;
7) культурологическое;
8) прогностическое.

Остановимся на культурологическом направлении, чтобы понять, как развивается культура и образование в Беларуси в условиях глобализации.

Глобализация культуры имеет как негативные, так и позитивные стороны для формирования культурного человека в современном мире. К негативным следует отнести стандартизацию культурных ценностей, распространение манипулятивных технологий и другие деструктивные факторы. К позитивным относится расширение культурного обмена, формирование единого информационного пространства. В этих условиях необходимо формирование новой культуры – информационной, новой этики, новых знаний и умений.

Процессы глобализации, становления постиндустриального общества, потребность занять своё место в мировом производстве, требуют серьёзного внимания к системе образования. Одной из основных задач развития образования должно стать формирование мыслящих специалистов, способных к инновациям.

Образование в эпоху глобализации представляет собой такую сферу, в которой учащиеся не только получают определенные знания и навыки, но и постепенно приобщаются к мировой культуре, общемировым ценностям, расширяют свой кругозор, а также знания в области конкретных профессиональных компетенций и условий труда в различных странах мира. Всё это способствует тому, что у учащихся и студентов происходит развитие профессионального самосознания, формируются ориентации индивидуальных ценностей, необходимых для развития творческой деятельности в рамках мирового пространства, без учёта государственных границ и интересов своей страны.

Успехи Беларуси в области образования значительные, по индексу образования она занимает 30 место в мире по состоянию на 2019 год [2]. 64-е место в 2020 году республика заняла и по экспорту инноваций (интеллектуальной собственности) [3]. Показателем качества белорусской системы образования свидетельствуют высокие места, занимаемые белорусскими учениками и студентами на международных олимпиадах и конкурсах.

Рассмотрим данный вопрос на примере нашей альма-матер – Гродненского Государственного Университета имени Янки Купалы.

Гродненский Государственный Университет имени Янки Купалы является частью Болонского процесса, к целям которого относятся:

1) построение европейской зоны высшего образования как ключевого направления развития мобильности граждан с возможностью трудоустройства;
2) формирование и укрепление интеллектуального, культурного, социального и научно-технического потенциала Европы;
3) повышение престижности в мире европейской высшей школы;
4) обеспечение конкурентоспособности европейских вузов и т.д. [4]

ГрГУ им. Янки Купалы открыт для иностранных студентов. Проведение различных программ мобильности для студентов и преподавателей, высокий уровень образования, программы сотрудничества между университетами, – всё это способствует узнаваемости нашего университета на международной арене и созданию его положительного имиджа.

Информационно-коммуникационные технологии в образовании (ИКТ). С развитием глобализации установились прочные связи между государствами. Данные связи способствуют более эффективному решению насущных проблем. Так, например, пандемия коронавируса – серьёзная проблема, требующая объединения усилий государств с целью её решения. В результате пандемии коронавируса пострадали многие отрасли экономики государств, например, получение образования на дневной форме обучения в университете – невозможность проведения аудиторных лекций и семинаров, лабораторных и практических занятий, что могло отрицательно сказаться на подготовке молодых специалистов. Поэтому было принято решение внедрить информационно-коммуникационные технологии в образование. Так, например, потоковые лекции в нашем университете стали проводиться на различных интернет-платформах: Zoom, WebEx и т.д. Информационно-коммуникационные технологии поспособствовали снижению контактов между студентами и преподавателями вживую, тем самым предоставив возможность виртуального общения. Проведя опрос студентов нашего университета, мы установили, что такая организация учебного процесса с помощью ИКТ достаточно эффективна, студенты могут подключаться к лекциям и семинарам из любого удобного места, будь то дом, университет или, к примеру, кафе, главное условие – это наличие скоростного интернета.

При ГрГУ им. Янки Купалы действует научно-технологический парк. К основным направлениям деятельности технопарка относятся:

1) Содействие в осуществлении внешнеэкономической деятельности в целях продвижения на внешний рынок продукции, произведенной с использованием новых или высоких технологий;

2) Обеспечение освещения в средствах массовой информации деятельности технопарка и его резидентов;

3) Оказание иных услуг (выполнения иных работ), связанных с научной, научно-технической и инновационной деятельностью [5].

Таким образом, стремительное развитие технологий, укрепление связей между государствами, объединение с целью решения важнейших проблем – всё это положительные последствия процесса глобализации.

Далее рассмотрим состояние культуры белорусского общества в условиях глобализации. Белорусское общество характеризуется тем, что оно не имеет достаточно высокого уровня национальной идентичности, таким образом процесс глобализации может негативно повлиять на развитие белорусского общества. Беларусь – мультикультурная страна: здесь проживают люди разных культур, вероисповеданий и мировоззрений. Достаточно сложно в таких условиях сохранить свою самобытность, а процесс глобализации, влекущий за собой взаимосвязь между государствами, только обострит эту проблему. В настоящее время мы можем наблюдать, как многие белорусские традиции забываются, так как сокращается число тех людей, которые бы могли передать свой опыт последующим поколениям, и, как результат, – белорусская молодёжь стремится вперёд, навстречу новому, совсем забывая обращаться к своим «истокам», забывается белорусский язык, на котором в настоящий момент говорят, в основном, только жители деревень; что касается белорусских традиций, то, к примеру, даже в проведении свадеб наблюдается отход от исконно белорусских обрядов – жених и невеста не надевают национальные костюмы на церемонию бракосочетания. Но всё же есть и положительные стороны процесса глобализации. Так, многие иностранные студенты при поступлении в белорусские вузы интересуются культурой и традициями нашего общества, некоторые начинают изучать белорусский язык как иностранный. Беларусь – страна образованных и ответственных людей. Белорусы сотрудничают со многими международными компаниями: делятся своим опытом и перенимают ценный опыт соседей. Таким образом, пока в нашей стране живут люди, которые помнят и ценят свою культуру и передают ценные знания другим поколениям, то белорусское общество будет процветать, сохраняя свою самобытность, и активно участвовать в международном сотрудничестве.

Очевидно, что процесс глобализации имеет положительные и отрицательные стороны, и чтобы адаптировать ту или иную культуру и общество к таким условиям, государству необходимо:

1) Поощрять любые формы сотрудничества, набираться опыта и перенимать его;

2) Сделать акцент на сохранении своих культурных особенностей, способствовать популяризации данных знаний среди своих граждан, но в то же время воспитания чувства толерантности и терпимости.

Исходя их вышеизложенного сделаем вывод, что процесс глобализации, бесспорно, является сложным и многогранным, сочетает в себе определённые положительные и отрицательные тенденции. Состояние культуры и образования в Беларуси в таких условиях претерпевает некоторые изменения. Задача государства, поощряющего международное сотрудничество, сводится к созданию благоприятной среды для информационного и культурного обмена при условии сохранения и приумножения собственного историко-культурного потенциала и минимизации негативных последствий глобализации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Зубенко В.В. Мировая экономика и международные экономические отношения. Москва: Издательство Юрайт, 2014. 70 с.

2. Рейтинг стран мира по индексу уровня образования. URL: https://gtmarket.ru/ratings/education-index. Дата доступа: 25.01.2021.

3. Рейтинг стран мира по индексу экспорта инноваций (интеллектуальной собственности). URL: https://nonews.co/directory/lists/countries/global-innovation-index. Дата доступа: 23.01.2021.

4. Болонский процесс. URL: https://www.grsu.by/glavnaya/intactivity/ universitet-v-mire.html. Дата доступа: 20.01.2021.

5. Научно-технологический парк ГрГУ им. Янки Купалы. URL: https://www.grsu.by/ ntp/o-tekhnoparke.html. Дата доступа: 16.01.2021.

Научный руководитель: старший преподаватель Хударганова С. С.

ПОЛІТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК 327

Таміла Грачевська
(Дніпро, Україна)

ПРЕМІЯ КАРЛА ВЕЛИКОГО ЯК ВИЗНАННЯ ПЕРСОНІФІКОВАНОГО ВНЕСКУ У СПРАВУ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ

Охарактеризовано основні аспекти присудження премії Карла Великого за справу розвитку європейських інтеграційних процесів. Проаналізовано передумови заснування премії, засади її присудження, а також важливі організаційні та церемоніальні складники нагородження нею лауреатів. Встановлено, що дана премія перетворилась на одну з найбільш престижних премії сучасної Європи й стала своєрідним відображенням процесів європейської інтеграції.

Ключові слова: *премія Карла Великого, європейська інтеграція, Карл Великий, Європа, міжнародний фонд премії Карла Великого.*

The main aspects of awarding the Charlemagne Prize for the development of European integration processes are described. The preconditions for the establishment of the award, the principles of its awarding, as well as important organizational and ceremonial components of awarding the winners are analyzed. It is established that this award has become one of the most prestigious awards in modern Europe and has become a kind of reflection of the processes of European integration.

Keywords: *Charlemagne Prize, European Integration, Charlemagne, Europe, Charlemagne International Prize Fund.*

Інтеграційні процеси, які активно розпочалися у 50-60-х роках минулого століття на європейському континенті, призвели не лише до докорінних змін в економічному, політичному житті європейців, а й позитивно посприяли зближенню поглядів представників різних європейських народів на ключові проблеми людства. Успішній реалізації ідеї об'єднаної Європи передувало вдале започаткування та втілення як інтелектуальних, так і організаційних її складників блискучими інтелектуалами та політичними діячами, які вбачали в ній єдино можливий шлях до європейського процвітання у майбутньому. Усвідомлення важливості ролі особистості у розгортанні інтеграційних процесів у Європі та розширення кола осіб, що їх підтримували, призвело до започаткування премії Карла Великого у 1949 р. Саме премія Карла Великого мала на меті віддати належне найбільш активним, успішним, талановитим розбудовникам об'єднаної Європи, перетворившись на дієвий інструмент визнання та заохочення ініціатив у сфері зближення різних європейських держав та націй.

Ініціатором започаткування премії Карла Великого був комерсант К. Пфайфер, що проживав у німецькому прикордонному місті Аахен, яке значно постраждало внаслідок подій двох світових війн. На думку українського дослідника В.Г. Піщемухи, ідея об'єднаної Європи користувались підтримкою серед мешканців Аахена, оскільки це дало б можливість їм позбутися наслідків багатолітнього маніпулювання їх свідомістю [6, с. 85]. У грудні 1949 р. К. Пфайфер звернувся до мешканців Аахена з пропозицією заснування щорічної премії, спрямованої на добровільне об'єднання європейських народів для захисту вищих земних благ – свободи, людяності та миру [5].

Певно, не випадково ідея нагороджувати за видатні досягнення у справі загальноєвропейської єдності виникла саме у Аахені, який у далекому VIII столітті був фактично столицею Франкської імперії, створеної Карлом Великим. Обрання постаті Карла Великого для персоніфікованого визнання внеску у справу розбудови Європи також не було

спонтанним кроком, адже саме він був одним із перших, кому вдалося об'єднати Європу, незважаючи на те, що його методи та підходи докорінно відрізнялися від принципів загальноєвропейського єднання у XX столітті.

Засади присудження премії Карла Великого були викладені у Заяві дванадцяти її засновників, підписаній у 1949 р., яка була суттєво доповнена у 1990 р., з огляду на ті зміни, які відбулися у світі та Європі. У 1997 р. було засновано Фонд Міжнародної премії Карла Великого, який має на меті здійснення заходів, покликаних підкреслити важливий внесок премії у справу розбудови об'єднаної Європи.

За роки існування премії Карла Великого процедура визначення та церемоніал нагородження переможців залишаються незмінними. Так, нагородження переможців відбувається щорічно у свято Вознесіння у залі коронацій міської ратуші Аахена. Невід'ємними складниками урочистої церемонії нагородження премією є виступ обербургоміста Аахена, в якій перераховуються підстави для її присудження певній особі, промови лауреатів попередніх років та почесних гостей, обраних серед відомих політичних та громадських діячів Європи, виступ лауреата премії. Варто акцентувати увагу на тому факті, що в історії присудження премії було два випадки, коли організатори змушені були змінити церемоніал через об'єктивні обставини: у 1959 р. Д. Маршаллу премія була вручена у Вашингтоні через його хворобу, а у 2004 р. – у Римі Іоанну Павлу II [6, с.86].

Доречно зауважити, що премія Карла Великого в значній мірі є індикатором змісту та ставлення до процесів європейської інтеграції та поглиблення співробітництва і взаєморозуміння між європейськими народами. Зокрема, серед перших лауреатів даної премії переважають представники інтелектуальних європейських кіл, які як раз й були творцями та подвижниками ідеї європейського єднання, та засновники перших структур, спрямованих на здійснення практичного об'єднання Європи. Серед них були такі відомі діячі як Р. Куденхове-Калергі, А.Брюгманс, А.де Гаспері, Ж.Монне, К.Аденауер. Не випадково першим її лауреатом став Р. Куденхове-Калергі, який у 1923 р. опублікував працю «Пан-Європа», що дало поштовх для безперервного розвитку європейської ідеї у інтелектуальній та практичній площинах. Лауреатом 1953 р. був Ж.Моне, один із ідеологів європейської інтеграції, «батько Європи», голова Європейського об'єднання вугілля та сталі. Отже, у перші роки після заснування премія Карла Великого присуджувалась справжнім ідейним натхненникам та провідникам загальноєвропейської єдності, що мало позитивний вплив на формування ставлення до премії, адже переконливо доводило неупередженість та об'єктивність її фундаторів у процесі добору та нагородження діячів.

Важливо відмітити, що лауреатами премії Карла Великого можуть стати не лише конкретні особистості, а й установи, які займаються питаннями розбудови європейської єдності та інтеграції. Така практика була започаткована у 1969 р., коли премія була присуджена Європейській комісії, яка на той час продемонструвала відданість ідеалам єдиної Європи. Віддзеркаленням усвідомлення того, що не лише політики роблять великий внесок у справу досягнення європейської єдності може слугувати присудження медалі Карла Великого у 2014 р. за видатні заслуги у справі європейської інтеграції Європейській кіноакадемії, до складу якої входять більше 300 діячів європейського кіно [2]. Оцінюючи внесок Європейської кіноакадемії мер Аахена зазначив, що вона зробила важливий внесок в європейську культуру в цілому, що формує основу для інтеграції європейських держав [3].

Представники міжнародного фонду премії Карла Великого прекрасно розуміють, що для розвитку справи розбудови Європи наразі вже недостатньо виключно зусиль відомих політиків, ініціативи та проєкти яких доволі часто залишаються невідомими широкій аудиторії, у першу чергу представникам молодого покоління. З метою підвищення обізнаності та збільшення залучення молодого покоління до справи консолідації Європи у 2008 р. була започаткована так звана молодіжна премія Карла Великого, яка присуджується особам у віці від 16 до 30 років за висунення нагальних ініціатив щодо єднання Європи та вирішення важливих загальноєвропейських проблем. Переможців серед молодих номінантів визначає спільно Фонд премії Карла Великого разом з Європейським Парламентом, що

свідчить про зацікавленість офіційних структур Європейського Союзу у заохоченні діяльності представників молодого покоління щодо консолідації сучасної Європи. Переможцями молодіжної премії Карла Великого у різні роки ставали представники таких держав як Угорщина, Італія, Велика Британія. Так, представники Угорщини розробили проєкт «Студенти без кордонів», спрямований на створення майданчиків для обговорення та дискусій щодо важливих та актуальних питань Європи представниками молоді держав-членів ЄС, що надає чудові можливості для встановлення нових контактів, безпосереднього обміну поглядами та думками, що зрештою позитивно позначиться на загальному рівні комунікації серед європейської молоді [7]. Серед інших програм та ініціатив європейської молоді на увагу заслуговують проєкти представників Італії, спрямовані на вирішення проблем міграції, які особливо гостро останні роки стоять перед цією державою, та проєкт представників Греції, який передбачає впровадження шкільного предмету «Європейський Союз» та активізацію програм щодо обміну між школярами європейським шкіл, які мають на меті надати можливості для кращого пізнання, а, отже, й розуміння один одного представниками різних держав європейського континенту.

Безумовно, присудження премії Карла Великого є віддзеркаленням внеску певних особистостей у вирішення найголовніших проблем та аспектів над реалізацією котрих у певний період працює Європа, що перетворює її на явище загальноєвропейського масштабу й певне персоніфіковане відображення справи об'єднання Європи. У 2018 р. премія Карла Великого була присуджена президенту Франції Е. Макрону за його «бачення нової Європи» [4]. Номінація та нагородження цією премією французького президента стало можливим завдяки рішучому відстоюванню ним позиції щодо того, що Європа має стати більш дієздатною у питаннях політичного та безпекового характеру й зменшити свою залежність у цих аспектах від поза континентальних гравців, передусім США, які не підтримали Паризьку кліматичну угоду та мають принципові розбіжності з Європою з приводу ряду інших ключових питань світової політики.

Цікавою є та обставина, що у 2019 р. переможцем премії Карла Великого став не європейський політичний діяч, а представник універсальної міжнародної організації – Генеральний Секретар ООН А. Гутерріш, оскільки, на думку представників Фонду премії, він зробив внесок у пожвавлення й зміцнення багатостороннього співробітництва на базі цінностей і цілей Євросоюзу та ООН [1]. У 2020 р. премія була присуджена президенту Румунії Клаусу Йоганнісу, заслуги у справі європейського єднання котрого полягають у тому, що він зміг спрямувати Румунію на шляху європейської інтеграції, досягнув успіхів у боротьбі з корупцією, яка є однією з суттєвих перепон до реалізації європейських цінностей та ідеалів. Особливо були також відмічені значні успіхи румунського президента у справі об'єднання представників Східної та Західної Європи, які традиційно мають діаметральні позиції щодо ключових питань розвитку Європи [8].

Таким чином, присудження премії Карла Великого є відображенням персоніфікованого внеску у справу розвитку європейської ідеї політиків, митців, економістів, громадських діячів. За роки існування премія Карла Великого перетворилась на одну з найбільш престижних нагород сучасної Європи й наразі вона виконує роль своєрідного дороговказу у складних процесах європейського єднання, адже дозволяє краще зрозуміти ключові прагнення, бажання, завдання європейців у цій складній справі крізь призму визнання важливості їх практичної реалізації діячами об'єднаної Європи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антоніу Гутерріш став лауреатом премії імені Карла Великого. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2629848-antoniu-guterris-stav-laureatom-premii-imeni-karla-velikogo.html (дата звернення: 17.01.2021)

2. Европейская киноакадемия получит медаль Карла Великого. URL: http://www.kinote.info/articles/12408-evropeyskaya-kinoakademiya-poluchit-medal-karla-velikogo (дата звернення: 17.01.2021)

3. Европейской киноакадемии вручили медаль Карла Великого. URL: https://www.dw.com/ru/(дата звернення: 17.01.2021)

4. За единство Европы: Эмманюэль Макрон получил премию имени Карла Великого. URL: https://germania-online.diplo.de/ru-dz ru/politik/aussenpolitik/-/2079130 (дата звернення: 17.01.2021)

5. Международная премия Карла Великого в Ахене. URL: https://web.archive.org/web/20111122063448/http://www.karlspreis.de/ (дата звернення: 17.01.2021)

6. Пищемуха В. Г. Премия Карла Великого города Аахен как отражение истории европейской интеграции. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Історія. Філософія. Політологія.* 2014. Вип. 6. С. 84-91.

7. Премія імені Карла Великого відтепер і для молоді. URL: https://www.dw.com/uk/ (дата звернення: 17.01.2021)

8. Romania's Klaus Iohannis wins 2020 Charlemagne Prize. URL: https://timesofoman.com/article/2392005/world/europe/romanias-klaus-iohannis-wins-2020-charlemagne-prize(дата звернення: 17.01.2021)

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

CZU 347.451

Maxim Vlah
(Chișinău, Moldova)

ANALIZA PARTICULARITĂŢILOR DREPTURILOR DE CREANŢĂ

În sistemul drepturilor patrimoniale, un loc aparte îl ocupă drepturile de creanță. Acestea își au rolul său în multitudinea de raporturi obligaţionale complexe existente între simple persoane, între comercianţi, între stat şi colectivităţile publice şi particulare. Cea mai generală accepţiune a cuvântului „obligaţie" prezumă a fi orice comandă prescrisă de lege sau morală sub imperiul căreia poate fi ghidată conduita unui individ. Importanţa drepturilor de creanță într-un raport juridic, văzute ca un element al activului, este absolut indiscutabilă, deorece stau la baza exitenței unei reguli certe de care toți trebuie să se conducă.

Astfel, prezentul articol servește drept cercetare a esenței și particularităților dreptului de creanță.

Cuvinte cheie: *dreptul de creanţă, subiect activ, subiect pasiv, obligaţie.*

In the system of patrimonial rights, a special place is occupied by debt rights. These have their role in the multitude of complex bond relationships that exist between simple people, between traders, between the state and public and private communities. The most general meaning of the word "obligation" presupposes to be any command prescribed by law or morality under the rule of which the conduct of an individual can be guided. The importance of debt rights in a legal relationship, seen as an element of the asset, is absolutely indisputable, because they underlie the existence of a certain rule that everyone must follow.

Thus, this article serves as an investigation of the essence and particularities of the right of claim.

Keywords: *right of claim, active subject, passive subject, obligation.*

Introducere. Obligațiile stabilite între persoane au fost supuse schimbării puţin în cursul vremii, astfel posedând un caracter de permanenţă pe care nu-l pot stăpâni celelalte materii juridice, supuse modificărilor şi evoluărilor istorice. Acestea, în mod considerabil derivă din dreptul roman. Un proces remarcat și interesant cum principiile dreptului roman fuseseră părăsite, și apoi reînviate şi intrododu-se în dreptul modern al obligaţiilor.

Conţinutul raportului juridic obligaţional este reunit prin dreptul cerditorului de a pretinde de la debitor o anumită condiuită, care constă în darea, facerea sau non facerea şi obligaţia debitorului de a executa prestaţia la care s-a obligat. Toate acestea îmbinându-se formează nimic altceva, decât dreptul de creanţă. Acesta din urmă, reprezintă un drept civil patrimonial, prescriptibil şi determinat al creditorului, datorită căruia poate să pretind înfăptuirea tuturor obligaţiilor din partea celuilalt subiec – debitorul.

Drepturile de creanţă, numite în dreptul roman şi ius ad personam**,** reprezintă acele drepturi ce pot fi exercitate pe baza unui raport juridic anterior dintre doi titulari in virtutea căruia subiectul activ al raportului (creditorul) poate pretinde celuilalt subiect al aceluiaşi raport (debitorul) să dea, să facă sau să nu facă o anumită prestaţie**.**

Dreptul de creanţă constituie o componentă a conţinutului raportului juridic obligaţional, aceasta înscriindu-se în activul patrimonial al creditorului [7, pag.2].

Potrivit dicţionarului juridic, prin noţiunea *dreptului de creanţă*, putem înţelege acel drept al uneia din persoanele participante la un raport juridic (creditor) de a cere celeilalte părţi (debitor) să îndeplinească obligaţia de a da, de a face sau de a nu face ceva, pe care aceasta din urmă şi-a asumat-o [5].

În opinia autorilor Bîtcă I. şi Slutu N., *dreptul de creanţă* presupune acel drept subiectiv patrimonial în virtutea căruia subiectul activ determinat, denumit creditor, poate pretinde subiectului pasiv tot determinat, denumit debitor, să dea, să facă sau să nu facă ceva. Acest drept nu conferă titularului nici dreptul de urmărire, nici dreptul de preferinţă, ci doar un drept de gaj general asupra patrimoniului debitorului [1, pag.36].

O altă definiţie ne este dată de către autorul Ionescu Mircea, unde *dreptul de creanţă* este dreptul patrimonial în virtutea căruia subiectul active (creditor) poate pretinde o anumită conduită subiectului pasiv (debitor) respectiv deada, afacesauanufaceceva, încazcontrar, titularuldreptuluiputândapelalaforţadeconstrângereastatului [6, pag.18].

Autorii Chirtoacă L. şi Fală N. susţin că *dreptul de creanţă* reprezintă o libertate a creditorului, un drept subiectiv civil patrimonial prescriptibil, determinat ab initio din perspectiva subiectului pasiv, personal şi relativ conform căruia titularul, reus credendi, în condiţiile dreptului pozitiv, este îndreptăţit să pretindă unei persoane, numită debitor, de a efectua o prestaţie care poate consta în dare, facere şi non facere [4, pag.91].

Însă opinia autorului prezentei cercetări, *dreptul de creanţă* însuşeşte, de fapt, momentul când creditorul poate pretinde debitorului acţiunile de a da, a face sau de a nu face ceva.

Creditorul unui astfel de raport juridic civil nu-şi poate exercita dreptul său de creanţă fără concursul debitorului, concurs care, dacă este cazul, va putea fi obţinut şi cu concursul forţei coercitive a statului. Acţiunile în justiţie prin care se urmăreşte recunoaşterea sau realizarea unui drept de creanţă sunt denumite acţiuni personale [3, pag.29].

Astfel, în urma expunerii diverselor definiţii a acestei instituţii a dreptului civil, ţinem să evidenţiem caracteristicile de baza drepturilor de creanţă:

1. *este un drept subiectiv* – deoarece reprezintă acea posibilitate a creditorului, ca subiect de drept, de a-şi proteja sau valorifica un anumit interes ocrotit de lege faţă de debitor;
2. *este un drept concret* – deoarece are o natură exactă ce a luat naştere din raporturi juridice obligaţionale/acte civile obligaţionle;
3. *existenţa unui subiect pasiv*, care în prezenţa unui raport juridic are obligaţia de a da, de a face sau de a nu face ceva.
4. *sunt drepturi relative*, respectiv opozabile doar subiectului pasiv şi, în limitele legii în vigoare. Totodată, acestea nu dau naştere la prerogativa urmăririi şi a preferinţei;
5. *sunt drepturi prescriptibile*, deoarece creditorul (subiectul activ) poate pretinde de la debitor îndeplinirea obligaţiilor sale într-un anumit termen;
6. *obiectul drepturilor de creanţă* pot fi şi lucrurile determinate generic;
7. *sunt nelimitate ca număr* şi se nasc din izvoare juridice multiple: acte juridice (contracte sau acte juridice unilaterale), fapte juridice ilicite (sustragerea sau distrugerea de bunuri) sau licite (gestiunea de afaceri, plata nedatorată, îmbogăţirea nejustificată);
8. sub aspect procedural, drepturile de creanţă *sunt apărate prin acţiuni* personale, de competenţa instanţei de judecată.

După cum s-a menţionat anterior, cel mai important fapt în existenţa dreptului de creanţă este faptul că subiectul activ poate pretinde anumite obligaţii:

1. *de a da* - îndatorirea debitorului unui raport juridic de obligaţie de a transfera sau de a constitui, în folosul creditorului, un drept real asupra unui lucru [5]. Când suntem în prezenţa unor contracte consensuale, această obligaţie, de a da se consideră a fi executată chiar în momentul în care s-a încheiat contractul.
2. *de a face ceva* - îndatorirea debitorului unui raport juridic da a săvârşi anumite fapte, acţiuni, lucrări sau servicii [7, pag.22]. Această obligaţie poate incorpora două forme: instantanee sau succesivă. Suntem în prezenţa unei obligaţii instantanee, când obligaţia se execută dintr-o dată sau printr-un singur fapt, iar în cazul obligaţiei successive aceasta se poate execută printr-o acţiune efectuată într-un interval de timp, sau prin mai multe acţiuni similare.
3. *de a nu face ceva* - îndatorirea debitorului unui raport juridic de a se abţine de la săvârşirea unuia sau mai multor acte sau fapte determinate [8, pag.60]. La rândul său, obligaţia dată, nu este supusă unui termen suspensiv şi nu este susceptibilă de executare silită.

Este de menționat că în urma celor analizate mai sus, se poate reflecta importanța drepturilor de creanță, care a fost clădită de marii juriști de-a lungul timpului. Un fapt incorect este acel în care mulți consideră că dreptul obligaţiilor este fix şi neschimbat, pentru că principiul pe care se axează un stat de drept este evoluţia, şi nici o component sau subdiviziune a dreptului nu poate fi oprită din continuă adaptare la nevoile sociale, exact ca și în cazul drepturilor de creanță.

Concluzie: Societate co-există pe baza raporturilor juridice stabilite între persoane. Drepturile de creanță sunt acelea care constituie fundamentul pe care se construiesc aproape toate instituţiile de drept civil, motiv pentru care înţelegerea obligaţiilor civile este esenţială pentru a putea stăpâni celelalte domenii de studiu din sfera civilului, şi nu doar pe acestea. Cercetarea complexă a esenței și particularităților drepturilor de creanță din sistemul drepturilor patrimoniale ajută la evidențierea importanței și distincției acestora de alte drepturi existente.

BIBLIOGRAFIE

1. Bîtcă I., Slutu N. Note de curs. Drept civil, partea generală. Chișinău, 2013.
2. Boroi G. Drept civil. Partea generală. Bucureşti, 2012.
3. Buzdugan C. Clasificarea drepturilor subiective civile. În Fiat Iustitia, Faculty of Law,"Dimitrie Cantemir" Christian University Bucharest, vol. 1(1) 2007, p. 71-81
4. Chirtoacă L., Fală N. Valenţele dreptului de creanţă în contextual acţiunii pauliene. Chişinău, 2018.
5. Dictionar juridic, https://legeaz.net, vizitat la data de 12.12.2020
6. Ionescu Mircea Felix Melineşti. Drept civil. Drepturile reale. Note de curs. Bucureşti, 2012.
7. Stătescu C., Bârsan C. Drept civil. Teoria generală a obligaţiilor. București, 2008.
8. Urs I., Ipas P. Drept civil. Teoria obligaţiilor. Bucureşti, 2015.

Научный руководитель: доктор юридических наук Урсу В.

Doina Cazacu, Veronica Pozneacova
(Chișinău, Moldova)

CALITATEA DE SUBIECT DE DREPT INTERNAȚIONAL A POPOARELOR CARE LUPTĂ PENTRU AUTODETERMINARE

Aplicarea principiului autodeterminării sau, cum mai este numit – dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, trezește un șir de divergențe atât din punct de vedere teoretic, cât și practic, or, acest principiu este reflectat sub mai multe aspecte: politic, juridic, etic. Odată invocat, acest principiu deschide uşile spre un regim juridic tranzitoriu pentru entitatea care, până la formarea unui nou stat, se declară a fi popor care luptă pentru autodeterminare. În cadrul acestui studiu ne-am propus să abordăm capacitatea juridică a popoarelor care luptă pentru autodeterminare, să stabilim limitele participării acestora în raporturile de drept internațional, cât și să analizăm statutul juridic al mișcărilor pentru eliberarea națională, în contextul reglementărilor internaționale.

Cuvinte-cheie: *autodeterminare, națiune, popor, minoritate națională, stat.*

The practical applicability of the principle of self-determination, or the right of peoples to dispose of themselves provokes some controversies both from the theoretical and practical point of view because this principle is reflected in several aspects: political, legal, and ethical. When this principle was invoked, it determined movement to a transitory legal regime for an entity that, before the formation of a new State, declares itself to be the nation that fights for self-determination. In this study, we examine the legal capacity of nations who fight for self-determination, establish the limits of their participation in international legal relations, and analyze the legal personality of the movement for national liberation in the context of international public law.

Keywords: *self-determination, nation, national minority, State.*

Introducere

Prezentul demers ştiinţific are drept scop identificarea şi definirea calităţii de subiect de drept internaţional a popoarelor care luptă pentru autodeterminare, stabilirea întinderii drepturilor şi obligaţiilor care reies din raporturile juridice de drept internaţional, precum şi analiza specificului participării mişcărilor pentru eliberarea naţională în cadrul organizaţiilor internaţionale.

I. Noţiuni generale privind calitatea de subiect de drept internaţional

În sistemul dreptului internaţional, subiectele ocupă un loc central, deoarece însăşi natura acestuia este determinată de caracterul lor şi de ordinea interacţiunii dintre ele. [1, p. 122] Calitatea de subiect de drept internaţional defineşte, înainte de toate, situaţia juridică a unei entităţi ca titular de drepturi şi obligaţii internaţionale. Caracteristicile raporturilor de drept internaţional sunt determinate de situaţia juridică a subiecţilor participanţi, de poziţia lor faţa de dreptul internaţional. Din acest punct de vedere, statul – subiect principal, primar şi originar, fundamental – posedă această calitate nu în temeiul dreptului internaţional, ci în virtutea suveranităţii sale, în baza căreia participă, prin acord de voinţă cu alte state, la procesul normativ, la formarea raporturilor internaţionale şi la determinarea situaţiei juridice a altor entităţi pe plan internaţional.[2, p. 107-108]

Prin urmare, subiecţii dreptului internaţional sunt entităţile care participă sau pot participa la relaţiile reglementate de normele dreptului internaţional [3, p. 159] sunt posesorii drepturilor şi obligaţiilor internaţionale şi care, în cazurile necesare, poartă răspunderea internaţională.[4,p.85] Caracteristic subiecţilor dreptului internaţional este faptul că ei nu numai că pot fi supuşi răspunderii internaţionale, dar şi dispun de capacitatea de a acţiona în mod direct prin proceduri adecvate ale dreptului internaţional, pentru a-şi face efectivă respectarea drepturilor sale în aceste relaţii, deci, capacitatea „de a avea acces direct la proceduri internaţionale pentru a-şi apăra drepturile (fie în faţa unor instanţe judiciare internaţionale, fie în cadrul unor organizaţii internaţionale)”. [2, p. 110]

Concluzionând cele expuse mai sus, putem evidenţia următoarele condiţii esenţiale pentru existenţa unui subiect de drept internaţional:

- este destinatarul nemijlocit al normelor dreptului internaţional şi, ca atare, este titularul direct al drepturilor şi obligaţiilor internaţionale;
- participă în mod nemijlocit la raporturile juridice internaţionale;
- are acces direct la proceduri internaţionale pentru a-şi apăra drepturile; .[2, p. 110]
- poartă răspunderea internaţională pentru încălcarea normelor *jus cogens* şi a obligaţiilor asumate.

II. Analiza istoricului apariţiei conceptului naţiunilor care luptă pentru eliberare

Pentru a determina calitatea de subiect de drept internaţional a popoarelor care luptă pentru independenţă, considerăm oportun să examinăm dezvoltarea istorică a statutului acestor entităţi în cadrul raporturilor juridice de drept internaţional public.

Apariţia naţiunilor care luptă pentru eliberare – drept categorie juridică specifică, supusă unui regim juridic ce implică drepturi şi obligaţii - este de dată relativ recentă, regăsindu-se în perioada luptei anticolonialiste. [2, p. 140] După cel de-al Doilea Război Mondial şi sub influenţa statelor socialiste, în dreptul internaţional şi-a găsit consacrarea concepţia de personalitatea juridică internaţională a poporului care luptă pentru constituirea sa într-un stat independent.[1, p. 133] Prin urmare, mişcărilor de eliberare naţională li s-au recunoscut calitatea de subiect internaţional în relaţiile cu alţi subiecţi de drept internaţional. O asemenea recunoaştere a avut loc, pe lângă ONU, şi în cadrul Organizaţiei Unităţii Africane, odată cu afirmarea principiului politic privind autodeterminarea popoarelor ca unul dintre principiile fundamentale ale dreptului internaţional. [2, p. 140]

Documentul care a marcat atât procesul de decolonizare, cât şi reflectarea sa în plan normativ, a fost Declaraţie Adunării Generale a ONU pentru acordarea independenţei ţărilor şi popoarelor coloniale, adoptată prin Rezoluţia 1514/XV din 1960 (art. 192).[5] Ulterior, Declaraţia Adunării Generale referitoare la principiile dreptului internaţional privind relaţiile prieteneşti şi cooperarea între state, adoptată prin Rezoluţia 2625/XXV din 1970, [6, p. 167] consacră “Principiul egalităţii în dreptul al popoarelor şi al dreptului lor de a dispune de ele însele” [7] ca unul dintre cele şapte

principii ale dreptului internațional contemporan.[2, p.140-143] Dacă celelalte principii fundamentale ale dreptului internațional se referă la state, ca subiecți ai dreptului internațional, dreptul la autodeterminare este recunoscut popoarelor.[2, p. 140]

Pentru a stabili fața de care colectivitate de oameni poate fi aplicat dreptul popoarelor la autodeterminare și care colectivitate formează națiunea care luptă pentru eliberare națională, cât și pentru a stabili statului juridic al acestei colectivități, considerăm oportun să formulăm câteva definiții ale noțiunilor care reprezintă conceptele-cheie în cercetarea dreptului popoarelor la autodeterminare.

Analizând prevederile actelor internaționale care reglementează activitatea popoarelor care luptă pentru eliberarea națională printre care: Carta ONU[8], Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice din 1966[9], Actul Final de la Helsinki 1975[10], Tratatul de la Montevideo privind drepturile și obligațiile statelor din 1933[11], Declarația Adunării Generale a ONU pentru acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale, adoptată prin Rezoluția 1514/XV din 1960[12] (art. 192), Declarația Adunării Generale referitoare la principiile dreptului internațional privind relațiile prietenești și cooperarea între state, adoptată prin Rezoluția 2625/XXV din 1970[13], Carta de la Paris pentru o nouă Europă din 1990[14], precum și a altor documente, printre care: Convenția cadru privind protecția minorităților, adoptată în cadrul Consiliului Europei, în anul 1994[15], raportul subcomisiei ONU (1993) pentru prevederile discriminării și protecția minorităților, proiectul de document supus Consiliului Europei în 1993, ca anexă la Recomandarea 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, la care este făcută trimitere de Recomandarea 1255 din 1995 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei[16], hotărârea Consiliului Constituțional din Franța[17], cât și a doctrinei dreptului internațional public[1], putem formula următoarele definiții ale noțiunilor pe care le întrebuința în continuare. Prin urmare, considerăm că:

1. Populația reprezintă totalitatea persoanelor care trăiesc într-o perioadă de timp determinată pe teritoriul unui stat, fără a face deosebire referitoare la statutul juridic al acestora (cetățeni, persoane străine, apatrizi).
2. Poporul, la rândul său, este format din totalitatea cetățenilor statului, fără a ține cont de locul efectiv al aflării lor și fără a face deosebire de origine, rasa sau religia acestora.
3. Națiunea reprezintă o comunitate de oameni, care sunt uniți prin aceleași condiții istorice de dezvoltare, obiceiuri, idei și factura psihică, fiind prezentă unitatea lingvistică, religioasă, economică și având trecutul, prezentul și viitorul comun.
4. Minoritatea națională este un grup de persoane care trăiește pe teritoriul pe care s-a format istoricește și care intră în componența altui stat decât cel în cadrul căruia s-a format, persoanele care au cetățenia statului în care intră teritoriul respectiv, fiind animați de voință de a-și păstra cultura, religia, limba, tradițiile și obiceiurile lor.
5. Grupul etnic reprezintă un grup care s-a desprins de teritoriul etniei de bază și s-a așezat pe teritoriul etnic al unui alt stat, având aceeași limbă, cultură, religie.
6. Mișcarea pentru eliberarea națională reprezintă o mișcare de masă, îndreptată împotriva dominației străine în domeniul politic, economic, militar cu scopul eliminarea opresiunii și exploatării și formării unui stat separat, reprezentând personalitate juridică provizorie a unui stat în devenire.

Trebuie să remarcăm faptul că unica colectivitatea umană care poate invoca dreptul la autodeterminare este poporul. Prin urmare, putem invoca următoarele criterii pe baza cărora poate fi identificat un popor ca fiind un ansamblu de indivizi care se bucură de următoarele trăsături comune: o tradiţie istorică comună; identitate etnică; omogenitate culturală; unitate lingvistică; afinitate ideologică sau religioasă; un teritoriu comun; viaţă economică comună; ansamblul de indivizi trebuie să fie format dintr-un anumit număr de membri; ansamblul de indivizi ca un întreg trebuie să aibă voinţa de a fi identificat ca popor sau conştiinţa de a fi popor. Dreptul la suveranitate naţională sau autodeterminare aparţine popoarelor (naţiunilor) care întrunesc şi corespund criteriilor enunţate.[18] Considerăm că, exemplul regiunii separatiste „Transnistria”, reprezintă o încălcare a

[1] Vezi: SERBENCO E., Drept internațional public, Vol. 1, Chișinău 2014, Tiporafia Centrală, BURIAN A., BALAN

dreptului la autodeterminare, deoarece în această regiune nu există un popor sau o naţiune distinctă care ar putea pretinde la autodeterminare. Totodată, în conformitate cu normele dreptului internaţional public, dreptul la autodeterminare îl au popoarele supuse subjugării, dominaţiei sau exploatării străine, fapt care nu corespunde realităţilor istorice, politice şi juridice.

III. Calitatea de subiect de drept internaţional a popoarelor care luptă pentru independenţă

Ca titulari ai dreptului de a-şi hotărî ele însele soarta, naţiunile care luptă pentru eliberarea pot obţine recunoaşterea acestui statut atunci când luptă şi împrejurările în care se desfăşoară permit să se constate că se găsesc într-o situaţie tranzitorie, care reprezintă o etapă premergătoare constituiri unui stat independent, cu personalitatea juridică deplină.[2, p. 140]

De regulă, calitatea de subiect de drept internaţional se dobândeşte din momentul în care naţiunea care luptă pentru eliberarea întruneşte anumite condiţii, dintre care:

- crearea organelor proprii (armată sau organe de rezistenţă);
- exercitarea funcţiilor de putere publică;
- controlul unei însemnate părţi a teritoriului viitorului stat.[2, p. 141]

Ca şi în cazul statelor, calitatea de subiect de drept internaţional a naţiunilor care luptă pentru eliberare nu depinde de recunoaşterea lor, ea aparţine în mod egal tuturor naţiunilor care întrunesc aceste criterii, în virtutea dreptului lor la autodeterminare, care reprezintă temeiul politic şi juridic al personalităţii lor internaţionale. În baza dreptului de a-şi hotărî independent soarta, fiecare naţiune este titulară de drepturi şi obligaţii internaţionale şi se bucură nemijlocit de protecţia normelor dreptului internaţional. Naţiunilor care luptă pentru eliberare li se aplică principiul neintervenţiei în treburile interne, respectarea integrităţii lor teritoriale, dreptul la autoapărare, iar forţelor lor armate li se aplică regulile dreptului internaţional umanitar.[2, p. 141]

Trebuie să remarcăm faptul că într-un şir de documente ale ONU, cum ar fi Rezoluţia Adunării Generale a ONU din 20 decembrie 1965 № 2105 (XX)[19], Implementarea Declaraţiei de acordare a independenţei ţărilor şi popoarelor coloniale adoptată prin Rezoluţia Adunării Generale a ONU din 12 decembrie 1973 № 3118 XXVIII[20], Implementarea Declaraţiei de acordare a independenţei ţărilor şi popoarelor coloniale adoptată prin Rezoluţia Adunării Generale a Naţiunilor Unite din 12 decembrie 1973 № 3103[21], Principiile de bază ale regimului juridic al combatanţilor care luptă împotriva dominaţiei coloniale, a dominaţiei străine şi a regimurilor rasiste, Protocolul adiţional I la Convenţiile de la Geneva din 12 august 1949, privind protecţia victimelor conflictelor armate internaţionale din 8 iunie 1977[22] este reglementată nu numai activitatea popoarelor care luptă pentru eliberarea naţională, dar şi cea a mişcărilor de eliberare naţională. [23, p. 133] Mişcare respectivă reprezintă un ansamblu de acţiuni (sociale, politice, diplomatice, militare ş.a.) organizate de popoarele şi naţiunile din colonii şi semicolonii, îndreptate împotriva dominaţiei colonialiste şi neocolonialiste pentru cucerirea independenţei şi suveranităţii de stat. Mişcarea de eliberare a condus la prăbuşirea sistemului colonialist al imperialismului, la apariţia unui număr impunător de state independente şi suverane. [2, p.140-143]

În cazuri existenţei mişcării pentru eliberarea naţională este vorba despre personalitatea juridică a statului ce se află în proces de formare. [24, p.14] Totodată, personalitatea juridică a unei mişcări de eliberare naţională nu trebuie identificată cu personalitatea juridică a unui stat. Aceasta reprezintă aptitudinea unui subiect de drept internaţional de a participa la raporturile juridice internaţionale, care se manifestă, de exemplu, prin dreptul de a participa la conferinţe internaţionale, de a exercita drepturi şi a asuma angajamente internaţionale. În cazul mişcări de eliberare naţională, personalitatea juridică are un caracter provizoriu, sarcina ei fiind determinarea statutului poporului ce luptă pentru independenţă, implicit şi al mişcării, pentru a le pune pe acestea sub protecţia dreptului internaţional. [1, p. 133] Protocolul adiţional I la Convenţiile de la Geneva din 12 august 1949 cu privire la protecţia victimelor conflictelor armate internaţionale din 8 iunie 1977, [22, art. 2] a stabilit că în categoria conflictelor armate internaţionale intră şi acele conflicte armate în care popoarele luptă contra dominaţiei coloniale şi ocupaţiei străine şi contra regimurilor rasiste în exercitarea dreptului popoarelor de a dispune de ele însele (art. 1 § 4). După cum vedem, aceste conflicte cad sub incidenţa totală a dreptului internaţional umanitar. [1, p. 133]

IV. Drepturile și obligațiile mișcărilor de eliberarea națională

Mișcările de eliberare națională, odată recunoscute, obțin un statut juridic special, adică calitatea de subiect de drept internațional limitat, fapt ce le permite să beneficieze de următoarele drepturi: [1, p. 133]

• De a întreține relații oficiale cu alte subiecte de drept internațional, în special cu acele state și organizații internaționale care le-au recunoscut. Întreținerea relațiilor oficiale cu ONU, spre exemplu, se manifestă prin faptul că în cadru acesteia mișcărilor de eliberare națională li se acordă statut de observator, care oferă reprezentanților acestor entități dreptul de a participa la lucrările organelor ONU, cât și a altor organizații internaționale, fără drept de vot .[2, p. 141] Dreptul de a participa la lucrările Adunării Generale a ONU în problemele Namibiei i-a fost recunoscut organizației Poporului din Africa de Sud-Vest (SWAPO), în conformitate cu Rezoluția nr. 31/152 a Adunării Generale a ONU din 20 decembrie 1976. [25] De asemenea, prin Rezoluția 3280/XXIX[26] s-a soluționat problema participării regulate a reprezentanților națiunilor, în calitate de observator, la toate lucrările ONU pentru mișcările de eliberare națională recunoscute de Organizaţia Unităţi Africane. Admiterea la lucrările ONU, alături de statele membre, constituie o recunoaștere a legitimității luptei națiunilor pentru eliberare.[2, p. 141]

• dreptul de participare ca membru asociat la altele organizații internaționale, dacă actele lor constitutive prevăd acest lucru, mișcărilor de eliberare națională li se poate acorda statutul de membru asociat (de exemplu, în cadrul Organizaţiei Mondiale a Sănătăţii, Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură). Totodată, practica internațională confirmă și faptul că relațiile oficiale ale mișcărilor de eliberare națională cu organizațiile internaționale pot ajunge chiar până la admiterea lor în calitate de membri cu drepturi depline în aceste organizații. Astfel, Namibia, în virtutea Rezoluției nr. 32/9 E a Adunării Generale a ONU din 4 noiembrie 1977[27], înainte de obținerea independenței sale la 21 martie 1990, devine membru cu drepturi depline în majoritatea instituțiilor specializate ale ONU [1, p. 133]

• dreptul de a beneficia de asistența ONU, a instituțiilor sale specializate și a altor membri ai comunității internaționale; .[2, p. 141]

• de a participa la lucrările unor conferințe sau reuniuni internaționale, organizate de statele sau organizațiile internaționale care le-au recunoscut (de regulă, în calitatea de observator) [1, p. 133]

• dreptul de reprezentare diplomatică, activă și pasivă, în condițiile stabilite de statele sau organizațiile internaționale care le recunosc acest statut. Recunoașterea unui drept de legație națiunilor care luptă pentru eliberare constituie un pas important în viața internațională. Mișcările de eliberare obișnuiau să aibă reprezentanțe în anumite capitale, precum și la unele organizații internaționale, numite birouri sau oficii, trimișii lor bucurându-se de un anumit grad de imunitate, deși nu erau recunoscute în calitate de agenți diplomatici. Datorită reprezentării acestor entități într-un număr tot mai mare de state, s-a trecut de la oficii și birouri la adevărate misiuni diplomatice, iar trimișii acestora au primit, nu numai numele, ci și tratamentul acordat ambasadelor statelor suverane; [2, p. 141] [28, p.37]

• dreptul de a se bucura de protecția legilor și obiceiurilor războiului și obligația de a le respecta. Unitățile de combatanți trebuie să fie organizate după modelul armatelor regulate, având în conducerea lor o persoana responsabilă; [2, p. 141]

• De a participa la încheierea tratatelor internaționale cu alte subiecte de drept internațional. Capacitatea mișcărilor de eliberare națională de a se lega prin angajamente internaționale este, de obicei, limitată la acele tratate care cuprind o mențiune expresă referitor la dreptul lor de a participa la asemenea acorduri internaționale. Putem evidenția faptul că mișcările de eliberare națională participă la încheierea următoarelor trei categorii de tratate:

1) acorduri de independență (de exemplu, Acordurile de la Evian din 19 martie 1962 dintre Franța și Frontul Eliberării Naționale din Algeria; Acordurile de la Alger din 1974 dintre Portugalia și mișcările de eliberare națională din mai multe colonii portugheze din Africa sau Tratatul de Pace din 5 august 1979 încheiat la Alger între Mauritania și Frontul Polisario);

2) tratatele referitoare la conducerea luptei armate, fie bilaterale (acordurile încheiate între Organizația pentru Eliberarea Palestinei și Liban, Iordania sau Tunisia în anii 1969, 1970 și 1982), fie multilaterale (art. 96 § 3 din Protocolul adițional I la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 cu privire la protecția victimelor conflictelor armate internaționale din 8 iunie 1977)

3) actele constitutive ale unor organizații internaționale unde ele pot participa cu drepturi depline. [29, p. 211]

• De a primi asistența materială, financiară și diplomatică din partea statelor sau organizațiilor internaționale (de pildă, ONU, instituțiile specializate)[1, p. 133]

Calitatea de subiect al raporturilor juridice internaționale a națiunilor care luptă pentru eliberarea națională, atât prin conținutul ei, cât și sfera de exercitare are un caracter limitat și provizoriu. Respectiv, poporul care luptă pentru independența nu este un subiect deplin al dreptului internațional public, ci unul limitat la scopul luptei - constituirea ca stat suveran – și tranzitoriu, adică până se constituie ca stat. Din acest moment, el devine, ca stat, subiect deplin al dreptului internațional.[30,p.95-96] Dreptul internațional contemporan garantează personalitatea internațională a națiunilor care luptă pentru eliberarea și formarea statului lor independent. [31, p. 72] Națiunile care luptă pentru eliberare dobândesc calitatea de subiect al raporturilor juridice internaționale, din momentul în care și-au creat unele organe proprii, care exercită atribuții de putere publică și controlează cel puțin o parte din viitorul stat. Pe măsură ce organizațiile respective s-au consolidat pe plan național și implicarea lor în viața politică internațională a devenit mai puternică, ele au obținut numeroase recunoașteri internaționale. [32, p. 191], În cazul Namibiei a fost constituit un organ special în cadrul ONU Consiliul ONU pentru Namibia, care a avut un rol remarcabil în apărarea și promovarea intereselor poporului namibian. Prin acest consiliu au fost organizate reprezentanțe diplomatice la conferințe internaționale, cum a fost Conferința ONU asupra Dreptului Mării. [33, p. 136-137]

Națiunile care luptă pentru emanciparea lor națională pot deveni, la un moment dat, titulare ale unor drepturi și obligații internaționale. Ele dobândesc calitatea de subiecte ale dreptului internațional numai atunci când întrunesc unele elemente statale, printre care crearea unui organ reprezentativ (comitet național provizoriu) care să se manifeste în numele națiunii, pe un teritoriu anumit. Chiar dacă nu s-au declarat state independente, ele pot intra în raporturi cu alte state, primi asistenți, încheia tratate. [34, p. 94] În această situație s-au regăsit Cehoslovacia și Polonia în anii 1917-1918, popoare recunoscute ca națiuni în lupta pentru crearea de state proprii, națiunea algeriană, ca și alte popoare coloniale, sau mișcări de eliberare națională (un ultimul exemplu, Organizația Poporului din Africa de Sud-Vest). [34, p. 94]

Respectiv, o mișcare de eliberare națională poate accede la statutul de participant la raporturile juridice internaționale numai ca urmare a recunoașterii ei din partea statelor și organizațiilor internaționale. Poate însă pretinde la recunoașterea statutului de eliberare națională doar acea mișcare anticolonială ale cărei acțiuni, pașnice sau armate, permit constatarea faptului că ea se găsește într-o situație tranzitorie în procesul de creare a unui stat independent. Constatarea se face în baza anumitor condiții: [1, p. 133]

• Este necesar ca în teritoriu locuit de popor ce luptă pentru independență mișcare de eliberare națională să se manifeste ca o autoritate efectivă ce deține mai mult sau mai puțin control asupra acestuia.[1, p. 133]

• Existența unor organe de conducere (de pildă, un comitet național, front al salvării naționale, guvern provizoriu, organ de conducere al unui partid politic).

• Dispunerea de forțe organizate pentru desfășurarea luptei de eliberare națională atât pe calea pașnică, cât și armată.[1, p. 133]

Apare întrebarea dacă pentru participarea la raporturile juridice de drept internațional public mișcările pentru eliberarea națională trebuie neapărat să formeze un organ propriu sau acesta nu este o condiție esențială. Unii autori au exprimat opinia că o națiune, pentru a acționa ca subiect de drept internațional, nu ar trebui neapărat să-și formeze un organ reprezentativ, uneori nefiind posibil acest lucru. Cercetătorul Preda-Mătăsaru A. afirma că practica internațională nu verifică această ipoteză, deoarece popoarele care au luptat pentru independența și-au format asemenea comitete sau organele

reprezentative. Pentru a avea calitatea de subiect de drept, în anumite limite, popoarele respective trebuie să se manifeste pe plan internațional, în raporturile cu alte state, decât să aibă asemenea organe reprezentative. [34, p. 94]

O altă problemă ține de faptul dacă poporul care luptă pentru independență trebuie să fie recunoscut de alți subiecți al dreptului internațional public sau această nu reprezintă o condiție necesară. În opinia lui Scăunaș S., calitatea de subiect de drept internațional a popoarelor care luptă pentru independență nu depinde de recunoașterea internațională a acestora sau a autorităților lor reprezentative, singurul temei juridic al acestei calități fiind dreptul fundamental la autodeterminare și recunoașterea legalității luptei lor de către dreptul internațional public. [30, p. 95-96] Totuși, considerăm că recunoașterea este o condiție esențială pentru atribuirea unui popor a statutului de mișcare de eliberare națională, fiindcă, în primul rând, conferă legalitatea luptei lui pentru independență. În al doilea rând, atribuirea poporului în categoria popoarelor care luptă pentru independență îi oferă posibilitatea să participe la raporturile juridice de drept internațional public.

V. Etapele de realizare a dreptului la autodeterminare – cazul Palestinei

Considerăm oportun să examinăm un precedent din practica internațională, prin care a fost invocat dreptului popoarelor la autodeterminare și care ilustrează etapele prin care trebuie să treacă poporul în procesul formării statului național.

Un exemplu elocvent, pe care îl vom analiza în continuare, se referă la statutul juridic al Palestinei. Istoric, teritoriul acestea făcea partea din Imperiu Otoman, după căderea căruia acesta a fost condus de Marea Britanie, pe baza unui mandat emis de Liga Națiunilor în 1922. [35] Prin urmare, prima etapă prin care a trecut Palestina în procesul luptei pentru independența a fost atribuirea teritoriului un mandat internațional. Toate teritoriile fostului Imperiu Otoman au câștigat independența, cu excepția Palestinei. Printre problemele cu care trebuia să se ocupe statul mandatar se numără și problema creării unui comunități naționale pentru poporul evreu din Palestina. (În noiembrie 1917, în așa-numita "Declarația Balfour"[36] guvernul britanic a declarat că este un susținător al "creării în Palestina a unei comunități naționale pentru poporul evreu", menționându-se "că nu trebuie să fie efectuată nici o acțiune care ar putea afecta drepturile civile și religioase a altor minorități care trăiesc în Palestina"). Populația arabă din Palestina, care reprezenta două treimi din populația totală a teritoriului respectiv, a fost categoric împotriva intensificării imigrației evreiești. Perioada 1936-1939 se caracterizează prin tensionarea relațiilor între comunitatea evreiască și arabă și răscoala celor din urmă. Confruntându-se cu escaladarea violenței în Palestina, în februarie 1947, guvernul britanic a decis să aducă problema palestiniană spre examinare Organizației Națiunilor Unite. [35]

Următoare etapă s-a manifestat prin examinarea statului Palestinei în cadrul ONU. După analizarea tuturor alternativelor, ONU a dispus încetarea mandatul Marii Britanii și crearea a două state independente în Palestina: statul Palestinian și statul Evreiesc. Ierusalimului, prin Rezoluția 181 (II) din 1947,[37] i-a fost acordat statutul de oraș internațional, condus de Consiliul de Tutelă al ONU. Pe 14 mai 1948, Marea Britanie a anunțat încetarea mandatului asupra Palestinei și și-a retras trupele militare. [35] Observăm că, Marea Britanie și-a respectat obligațiile asumate, iar comunitatea internațională a creat condițiile favorabile pentru ca pe teritoriul Palestinei să fie constituite 2 state independente. În ziua adoptării rezoluției respective, Agenția Evreiască a proclamat crearea Statului Israel pe teritoriul alocat acestuia conform planului de împărțire a teritoriului între două state după care, între comunitatea arabă și cea evreiească, s-au început confruntările violente. A doua zi, trupele regulate ale statelor arabe vecine au intrat în acest teritoriu pentru a ajuta arabilor care trăiau pe teritoriul Palestinei. [35] Următoarea etapă se caracterizează prin acțiunile armate ale poporului palestinian în lupta pentru independența sa. În războiul din 1948, Israelul a capturat aproximativ 77% din teritoriul Palestinei, inclusiv cea mai mare parte a Ierusalimului. Mai mult de jumătate din populația arabă a Palestinei a fugit sau a fost expulzată. Iordania și Egipt au preluat controlul asupra restului teritoriului, care, conform Rezoluției 181 (II) din 1947 [37], trebuia să aparțină statului arab. În războiul din 1967, Israelul a ocupat aceste teritorii, incluziv Sectorul Gaza și Ierusalimul de Est, care a fost ulterior anexat de Israel. Războiul a dus la a doua plecare a palestinienilor. Următoarea etapă s-a manifestat prin emiterea Rezoluția

242 Consiliul de Securitate al ONU din 1967[38] în care au fost formulate principiile instaurării păcii în regiune, care prevedea plecarea Israelului din teritoriile ocupate, soluționarea echitabilă a problemei refugiaților și refuzul părților aflate în conflict de pretențiile reciproce. [35] Trebuie să menționăm și implicarea activă a Consiliului de Securitate a ONU, care, din cauza intensificării luptelor din 1973 a emis Rezoluția 338[39], care chema părțile în conflict la negocieri pașnice. În 1974, Adunarea Generală a ONU a reiterat drepturile inerente ale poporului palestinian la autodeterminare, independență națională, suveranitate și revenirea la teritoriul determinat prin Rezoluția 181 (II) din 1947. [37] [35] Etapa următoare s-a manifestat prin acceptarea Palestinei ca membru observator al ONU. Adunarea Generală a instituit un Comitet de implementare a drepturilor inerente ale poporului palestinian și a acordat Organizației pentru Eliberarea Palestinei statutul de observator la Adunarea Generală și la conferințele ONU. [35] Astfel, începând cu anul 1974 Organizația pentru Eliberarea Palestinei (în continuare OEP), ca reprezentant al poporului palestinian, participă, cu statut de observator, la lucrările Adunării Generale a ONU, iar din 1976 în temeiul Rezoluției nr. 3237 (XXIX) din 22 noiembrie 1974, [40] este admisă să participe și la dezbaterile Consiliului de Securitate al ONU în problema Palestinei. [41, p. 246] În 1988, Adunarea OEP din Algeria a proclamat crearea statului Palestina.

O altă etapă importantă în procesul luptei poporului palestinian pentru autoderminare reprezintă convocare în 1991, la Madrid, a conferinței pentru a ajunge la o soluționare pașnică a conflictului prin negocieri directe între Israel și statele arabe și între Israel și poporul palestinian. Conferința respectivă a fost convocată pe baza Rezoluțiilor 242 (1967) [38] și 338 (1973) [39] ale Consiliului de Securitate al ONU. În cadrul negocierilor multilaterale, accentul urma să fie pus pe probleme general-regionale, cum ar fi: mediul, aprovizionarea cu apă, controlul armelor, problema refugiaților. Ca urmare a mai multor negocieri ulterioare, Guvernul Israelului și OEP s-au recunoscut reciproc. În 1993, părțile au semnat o declarație a principiilor privind măsurile provizorii de auto-guvernare cunoscută sub denumirea "Acordul de la Oslo".[35]

În anii 2000 observăm escaladarea conflictului între poporul palestinian și Israel, care a determinat necesitatea confirmării ideii de creare a „două state", Israel și Palestina de Consiliul de Securitate a ONU. În 2003, SUA, UE, Federația Rusă și ONU au aprobat planul de acțiuni care se referea la rezolvarea problemelor existente între poporul palestinian și Israel.

În 2005, Israelul și-a retras militarii și coloniștii din Sectorul Gaza, păstrându-și dreptul de a controla frontiera, coasta maritimă și spațiului aerian. După alegerile parlamentare palestiniene din 2006, SUA, UE, Federația Rusă și ONU au sprijinit guvernul palestinian, cu condiția că acesta va recunoaște Israelul ca stat și nu va apela în continuare la aplicarea violenței în rezolvarea conflictului cu Israel. A urmat blocarea Sectorului Gaza și escaladarea conflictului militar care a determinat necesitatea adoptării de Consiliul de Securitate al ONU a Rezoluție 1860 din 2009[42], iar încălcările dreptului internațional în timpul conflictului din Gaza au fost investigate de ONU. În 2011, președintele Mahmoud Abbas a prezentat cererea Palestinei de aderare la ONU[43]. În aceasta perioada de timp UNESCO a recunoscut calitatea de membru al Palestinei. La 29 noiembrie 2012, Palestina a primit statutul de stat de membru observator al Organizației Națiunilor Unite. Plus la aceasta, referindu-ne la activitatea Palestinei în cadrul organizaților internaționale, trebuie să remarcăm faptul că, începând cu 1977 Organizației pentru Eliberarea Palestinei devine membru cu drepturi depline în Comisia Națiunilor Unite pentru Asia Occidentală. Organizația pentru Eliberarea Palestinei are statut de membru cu drepturi depline în așa organizații internaționale ca Liga Statelor Arabe, Organizația Ligii Arabe pentru Cultură, Educație și Știință, Fondul Monetar Arab. [1, p. 133]În 2016, Consiliul de Securitate al ONU a adoptat Rezoluția 2334 din 2016[44] cu privire la statutului juridic al așezărilor israeliene.

În perioada actuală, Palestina este recunoscută ca stat de circa 135 de state membre ale ONU, iar în 94 de state activează ambasadele și misiunile diplomatice ale Palestinei. Cu toate acestea, Palestina nu este recunoscută de SUA, Marea Britanie și Franța, recunoașterea cărora este necesară pentru ca Palestina să obțină statutul de membru al ONU cu drepturi depline. În 2018 Palestina a recunoscut jurisdicția Curții Internaționale de Justiție și a Curții Penale Internaționale (în continuare – CPI), adresând solicitare de soluționarea diferendului cu SUA referitor la amplasarea ambasadei

SUA în Ierusalim[45], iar prin adresarea în CPI a solicitat condamnarea Israelului pentru moartea masivă a palestinienilor în Sectorul Gaza[46].

Concluzii

Prin urmare, pornind de la cele expuse mai sus, putem concluziona că, în formarea sa ca stat suveran şi independent, poporul care luptă pentru eliberarea națională trece prin următoarele etape:

- Atribuirea teritoriului, care în viitor va lupta pentru autodeterminare a calității teritoriului sub mandat internațional;
- Determinarea statutului teritoriului respectiv de organizație internațională cu vocația universală (ONU).
- Implicarea în luptă armată a poporului care se autodetermină.
- Implicarea Consiliului de Securitate a ONU în determinarea statutului poporului respectiv.
- Acordarea mișcării de eliberare națională formată de poporul care luptă pentru autodeterminare a statutului de membru observator al ONU.
- Organizarea conferințelor internaționale cu scopul facilitării dobândirii independenței de poporul respectiv.
- Acordarea statutului de membru observator al ONU.
- Recunoașterea independenței acestuia de comunitatea internațională și înființarea reprezentanțelor permanente.

BIBLIOGRAFIA

1. Serbenco E., Drept internațional public, Vol. 1, Chișinău 2014, Tipografia Centrală
2. Burian A., Balan O., Suceveanu N. [et al.]; Drept internațional public, Ediția 3, Chișinău, Elena-V.I., 2009
3. Кудрявцев А.Н. Курс международного права, в семи томах. Москва: Издательство “Наука” т 1 1989.
4. Тункин Г. И. Международное право. Москва: Издательство Юридическа литература, 1982.
5. Declarație Adunării Generale a ONU pentru acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale, adoptată prin Rezoluția 1514/XV din 1960 online: http://docs.cntd.ru/ document/901739100
6. NĂSTASE, Ad., AURESCU, B. Drept internațional contemporan. Acte esențiale, București, Regia Autonomă „Monitorul oficial”, 2000
7. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН 24 октября 1970 online A/RES/2625(XXV) - R - A/RES/2625(XXV) -Desktop (undocs.org)
8. Carta Naţiunilor Unite din 26.06.1945, PUBLICAT IN: MONITORUL OFICIAL din 26 iunie 1945 Online: https://lege5.ro/Gratuit/g42diobv/carta-natiunilor-unite-din-26061945
9. PACT INTERNATIONAL din 16 decembrie 1966 cu privire la drepturile civile şi politice Ratificat prin Hot. Parl. nr.217-XII din 28.07.90 Online: PIMAE31/1966 (legis.md)
10. Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе заключительный акт. Хельсинки 1975, Online: https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/39505_1.pdf
11. Конвенция о правах и обязанностях государств (г. Монтевидео, 26 декабря 1933 г.) Конвенция о правах и обязанностях государств (г. Монтевидео, 26 декабря 1933 г.) - ПАРАГРАФ-WWW (zakon.kz)
12. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам Принята резолюцией 1514 (XV) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1960 года Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам — Декларации — Декларации, конвенции, соглашения и другие правовые материалы (un.org)
13. Declarația asupra principiilor dreptului internațional privind relațiile prietenești și de cooperare dintre state, conform Cartei Națiunilor Unite din 24.10.1970, Online:

https://lege5.ro/Gratuit/gu4taoju/declaratia-asupra-principiilor-dreptului-international-privind-relatiile-prietenesti-si-de-cooperare-dintre-state-conform-cartei-natiunilor-unite-din-24101970

14. Парижская Хартия для новой Европы (Париж, 21 ноября 1990 года) Новая эра демократии, мира и единства Парижская Хартия для новой Европы (Париж, 21 ноября 1990 года) - ПАРАГРАФ-WWW (zakon.kz)

15. Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств Страсбург, 1 февраля 1995 года http://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/Display DCTMContent? documentId =090000168007cddc

16. Рекомендация 1255 (1995) о защите прав национальных меньшинств. Принята Парламентской Ассамблеей 31 января 1995 года Online: http://hrlibrary.umn.edu/ russian/euro/RRec1255(1995).html

17. Décision n° 91-290 DC du 9 mai 1991 Online: https://www.conseilconstitutionnel.fr/decision/1991/91290DC.htm

18. V. Popa Dreptul la autodeterminare vis – a – vis de separatism Avocatul poporului", 2000, nr.7-9, pag.18 online: Dreptul la autodeterminare vis – a – vis de separatism « Drept MD (wordpress.com)

19. Осуществление Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам 20 декабря 1965 года online: A/RES/2105(XX) - R - A/RES/2105(XX) -Desktop (undocs.org)

20. Осуществление Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам специализированными учреждениями и международными организациями, связанными с ООН 12 декабря 1973 online: A/RES/3118(XXVIII) - R - A/RES/3118(XXVIII) - Desktop (undocs.org)

21. Основные принципы правового режима комбатантов, борющихся против колониального и иностранного господства и расистских режимов 12 декабря 1973 A/RES/3103(XXVIII) - R - A/RES/3103(XXVIII) -Desktop (undocs.org)

22. PROTOCOL ADIȚIONAL nr. 1 din 10 iunie 1977 la conventiile de la Geneva din 12 august 1949 privind protectia victimelor conflictelor armate international PROTOCOL 1 10/06/1977 - Portal Legislativ (just.ro)

23. Старушенко Г. Б. Самоопределение – без сепаратизма. *Международная жизнь.* 1993. № 11.

24. Лукашук И. И.,Международное право. Общая часть. Москва, БЕК, 1997.

25. Rezoluția nr. 31/152 a Adunării Generale a ONU din 20 decembrie 1976. Online: https://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/31/152

26. Сотрудничество между ООН и Организацией африканского единства 10 декабря 1974 A/RES/3280(XXIX) - R - A/RES/3280(XXIX) -Desktop (undocs.org)

27. Действия межправительственных и неправительственных организаций в отношении Намибии 4 ноября 1977 online: A/RES/32/9 - R - A/RES/32/9 -Desktop (undocs.org)

28. Convenția de la Viena cu privire la relații diplomatice adoptată 18.04.1961, în vigoare pentru RM din 25.02.1993 Tratate internaționale la care RM este parte Chișinău, Moldpres, vol 4 1998

29. Daillier P., Forteau M. și Pellet A., Droit international public, 8 ed., Paris, LGDJ- Lextenso editions, 2009

30. Scăunaș S., Drept internațional public, All Beck, 2002

31. Popescu D., Năstase A., Drept internațional public, Ediție revăzută și adăugată, Casa de Editură și Presă „Șansa", București, 1997

32. Ecobescu N., Dudulescu V. Drept internațional public, Hyperion, București, 1993

33. Mazilu D., Drept internațional public, București, Lumina Lex, 2001

34. Preda-Mătăsaru A., Tratat de drept internațional public, București, Lumina Lex, 2002.

35. История Вопроса о Палестине - Комитет Организации Объединенных Наций по осуществлению неотъемлемых прав палестинского народа (un.org)

36. Декларация Бальфура 1917 года Декларация Бальфура 1917 года (femindex.ru)

37. Будущее правительство Палестины 29 ноября 1947 online: A/RES/181(II) - R - A/RES/181(II) -Desktop (undocs.org)

38. Положение на Ближнем Востоке: Письмо Постоянного представителя Объединенной Арабской Республики от 7 ноября 1967 года на имя Председателя Совета Безопасности (S/8226) 22 ноября 1967 online: S/RES/242(1967) - R - S/RES/242(1967) -Desktop (undocs.org)

39. Положение на Ближнем Востоке: письмо Постоянного представителя Соединенных Штатов Америки при ООН от 7 октября 1973 года на имя Председателя Совета Безопасности (S/11010) 21-22 октября 1973 года S/RES/338(1973) - R - S/RES/338(1973) -Desktop (undocs.org)

40. Rezoluția ONU nr. 3237 (XXIX) din 22 noiembrie 1974. Online: https://www.lawmix.ru/abro/187

41. SHAW M. N., International Law, 6th ed., Cambridge, Cambridge University Press, 2008

42. Положение на Ближнем Востоке, включая палестинский вопрос S/RES/1860(2009) - R - S/RES/1860(2009) -Desktop (undocs.org)

43. Аббас передал Пан Ги Муну официальную заявку на полноправное членство Палестины в ООН Аббас передал Пан Ги Муну официальную заявку на полноправное членство Палестины в ООН - Международная панорама - ТАСС (tass.ru)

44. Положение на Ближнем Востоке, включая палестинский вопрос 23 декабря 2016 online: S/RES/2334(2016) - R - S/RES/2334(2016) -Desktop (undocs.org)

45. Доклад Международного Суда 1 августа 2017 года – 31 июля 2018 года Генеральная Ассамблея Официальные отчеты Семьдесят третья сессия Дополнение № 4 p.14 online: 2017-2018-ru.pdf (icj-cij.org)

46. JPost: палестинское руководство решило обратиться в МУС с обвинениями в адрес Израиля JPost: палестинское руководство решило обратиться в МУС с обвинениями в адрес Израиля - Международная панорама - ТАСС (tass.ru)

УДК 342

Павло Мєдвєдєв
(Одеса, Україна)

ПЕРВИННІ ДЖЕРЕЛА ПРАВА ІНТЕГРАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ В ЧАСТИНІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Тези на тему первинного джерела права інтеграційних утворень в частині охорони здоров'я. Аналіз деяких джерел права та різних об'єднань в Європейському Союзі в сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: *Європейський Союз, об'єднання, охорона здоров'я, джерела права, договір.*

Theses on the topic on the primary source of the right of integration entities in the field of health care. An analysis of some sources of law and various associations in the European Union in the field of health care.

Key words: *European Union, association, health, sources of law, treaty.*

Процес міждержавного об'єднання в Європі на всіх етапах свого розвитку потребував високого рівня правового регулювання. З моменту заснування в 1951 р. першого інтеграційного об'єднання в Європейському Союзі склалася унікальна система джерел права, яка поєднує неоднорідні за своєю природою джерела (елементи джерел як міжнародного, так і національного права), які є підтвердженням досягнення компромісу між наднаціональним і міжурядовими методами правового регулювання, що застосовуються у праві ЄС. Європейський Союз можна охарактеризувати як приклад найбільш плідної інтеграції як в

економічній, так і в інших сферах. Створений з метою зміцнення взаємодії держав у політичній, економічній і соціальній сферах. На сьогоднішній день Європейський Союз продовжує розширювати вектори своєї діяльності, направлені на покращення рівня якості життя в державах-членах [1, с. 69].

У рамках Європейського Союзу була створена унікальна система регулювання суспільних відносин, яка суттєво відрізняється від класичних систем національного та міжнародного права. Гетерогенність і багаторівнева структура цього інтеграційного об'єднання обумовила гнучкість і різноманітність способів формування правових норм, а також засобів їх вираження та фіксації, тобто джерел права [2]. Крім того, слід підкреслити автономність права Європейського Союзу, унікальність системи його джерел і значну відмінність джерел права Європейського Союзу від джерел міжнародного публічного права. Незважаючи на міжнародно-правові витоки цієї організації, подальше формування права Європейського Союзу в особливу, автономну систему наклало відбиток і на джерела права, обумовивши їх специфіку. Якщо говорити про джерела права Європейського Союзу, то відразу ж необхідно звернути найбільшу увагу на їхню достатньо велику неоднорідність. Нормативна структура права Європейського Союзу поєднує в собі як міжнародно-правові джерела, так і джерела, автономно сформовані інститутами Європейського Союзу. Джерела права Європейського Союзу досить наочно ілюструють усю неоднорідність і багатошаровість самої нормативно-інституційної системи Союзу. Первинні джерела права ЄС закріплювали початкові цілі європейської інтеграції, серед яких – організація економічного і соціального прогресу, утворення простору без внутрішніх кордонів, посилення економічної і соціальної єдності, затвердження своєї самосвідомості на міжнародній арені, посилення захисту прав та інтересів громадян країн-членів шляхом установлення громадянства Союзу і розширення тісного співробітництва [3, с. 45]. Однак ЄС давно вийшов за рамки виключно економічних відносин, тому на сьогоднішній день можна спостерігати єдину політику держав-членів практично у всіх сферах суспільного життя: охорони навколишнього середовища, страхування, захисту найменш забезпечених верств населення, трудових відносин, відносин з приводу інтелектуальної власності, а також в галузі охорони здоров'я [4, с. 32].

Початкові цілі створення Союзу (економічна інтеграція, спрощення митних процедур і процесу трудової міграції) тісно пов'язані з питаннями охорони здоров'я (наприклад, в разі спалаху інфекційного захворювання необхідно прийняття спеціальних заходів для недопущення інфікованих на територію іншої держави з метою локалізації хвороби). Таким чином, Союз почав розробляти норми з охорони здоров'я громадян, не дивлячись на те, що це є компетенцією держав-членів. Сьогодні європейська політика все частіше змушена стикатися з проблемами охорони здоров'я, виробляючи спільні принципи і стратегії [5, с. 103]. Вперше в актах первинного права європейських інтеграційних утворень здоров'я людини згадується в Договорі про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), укладеного в 1951 р. між Німеччиною, Францією, Бельгією, Нідерландами, Італією і Люксембургом. Основною метою ЄОВС було сприяння економічному розвитку, зростанню зайнятості і підвищенню життєвого рівня в державах-членах шляхом створення спільного ринку вугледобувної і сталеливарної промисловості та їх похідних. Інститути ЄОВС повинні були забезпечити впорядковане постачання спільного ринку, рівний доступ до джерел виробництва для всіх споживачів, встановлення максимально низьких цін, підтримку умов, стимулюючих нарощування виробництва і поліпшення якості виготовлюваної продукції, раціональне використання природних ресурсів, поліпшення умов праці; сприяти зростанню міжнародної торгівлі і впорядкованому нарощуванню і модернізації виробництва. Цілі ЄОВС свідчили про те, що об'єднання носить чисто функціональний характер і вирішує спеціальне коло завдань і проблем, пов'язаних з розвитком сталеливарної і вугільної промисловості, створенням спільного ринку товарів і послуг в цій сфері на основі принципів, визначених Договором.

Разом з тим, ст. 69 Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі говорить, що держави - члени ЄОВС зобов'язані вживати всіх заходів, які спрямовані на

усунення будь-яких обмежень за національною ознакою при прийомі у вугільній і сталеливарній промисловості працівників, які є громадянами держав-членів, що мають визнану кваліфікацію в вугледобувному або сталеливарному виробництві, з урахуванням обмежень, обумовлених основними вимогами політики охорони здоров'я. Наступним етапом європейської інтеграції стало укладення між Німеччиною, Францією, Бельгією, Нідерландами, Італією і Люксембургом в 1957 році в Римі Договору про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії і Договору про заснування Європейського економічного співтовариства. Два договори, що були підписані 25 березня 1957 р. і вступили в силу 1 січня 1958 р., оформили створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євроатом). Договір про Євроатом заснував порівняно вузьке за своїм характером і функціональним призначенням інтеграційне об'єднання. В цьому відношенні він багато в чому подібний з Договором, що оформив створення ЄОВС. Метою ЄЕС було усунення внутрішніх торговельних бар'єрів усередині Співтовариства (створення зони вільної торгівлі), створення митного союзу і, нарешті – створення спільного ринку (забезпечення вільного руху по території країн-учасниць Співтовариства товарів, послуг, капіталу, робочої сили). Метою Євратому була співпраця країн-членів у використанні ядерної енергії у мирних цілях. Обидва договори ввійшли в історію під назвою "Римські договори". Відповідно до Договору про створення Європейського співтовариства з атомної енергії для захисту здоров'я працівників та громадян необхідно було розробити базові стандарти та фундаментальні принципи регулювання обстеження здоров'я працівників. Наступні документи ЄС за аналогією згадували здоров'я як цінність, однак повноваження Союзу в сфері охорони здоров'я як такі закріплені не були. У Договорі про Евратом здоров'я громадян згадується набагато частіше. Більш того, необхідність створення умов для забезпечення безпеки життя і здоров'я громадян названа в його преамбулі договірними сторонами однією з причин укладення даного договору. Здоров'ю та безпеці присвячена окрема глава 3, відповідно до якої для захисту здоров'я працівників та громадян в цілому Комісією Товариства повинні бути встановлені так звані базові стандарти. Під базовими стандартами розумілися максимально допустимі норми, сумісні з адекватною безпекою, максимально допустимі рівні контамінації, а також фундаментальні принципи регулювання обстеження здоров'я працівників. Згідно ст. 96 Договору про Євроатом необхідність охорони громадського здоров'я (поряд з вимогами громадського порядку та громадської безпеки) може служити підставою для обмежень за ознакою національної приналежності на доступ до роботи в ядерній галузі. Дана підстава для обмежень кореспондує з положеннями, що містяться в ст. 69 Договору про ЄСВС. В цілому охорона здоров'я як підстава для обмеження прав зустрічається в міжнародних договорах і національному законодавстві держав-членів досить часто.

На базі Договору про заснування ЄЕС починає функціонувати складний і розгалужений механізм управління Співтовариствами та система юрисдикційного контролю, яка поступово набуває все більш активного та всеосяжного характеру [6, с. 77]. Будучи виключно важливим для розвитку європейської інтеграції документом, що заклав основні напрямки співпраці в рамках Співтовариства на довгі роки, Римський договір не вніс істотного вкладу в наділення інтеграційних утворень повноваженнями в області охорони здоров'я. Здоров'я громадян в даному акті згадується декілька разів, але майже кожного разу в якості підстави для обмеження прав, не закріплюючи за інститутами Співтовариства додаткових повноважень в сфері охорони здоров'я.

Єдиний європейський акт – перша велика реформа правових підвалин Співтовариств, яка головним чином стосувалася ЄЕС). Найбільше число його норм містять поправки до установчих договорів Європейського Співтовариства. В даний документ було включено різні ініціативи щодо заохочення інтеграції у сфері соціальних прав, досліджень, та навколишнього середовища, було поставлено завдання «формування єдиного соціального простору в рамках Співтовариства», що означало прагнення створити єдину зону захисту соціальних прав ЄС. Фактично набір соціальних прав, позначених в перших договорах, не перетерпів змін, проте був розширений круг учасників ухвалення рішень в соціальній і

економічних сферах, були створені фінансові інститути забезпечення програм в соціальній сфері. Особлива увага була приділена створенню і зміцненню інститутів соціального діалогу на суспільному рівні [7, с. 108]. Прийняття Хартії основних соціальних прав працюючих Співтовариства в 1989 р. показало, що інститути ЄС усвідомлюють важливість «соціального виміру» інтеграції. Текст Хартії був схвалений на сесії Європейської ради в 1989 р. Особлива увага була приділена питанням галузевої конкуренції в рамках Європейських Співтовариств, напрямки витрат на соціальні гаранті стали враховуватися компаніями при виборі країни для розміщення капіталу і виробництва. Представники профспілок заявили, що ринковий механізм конкуренції в рамках ЄС підриває завоювання у сфері соціального захисту і може привести до «поступового і непрямого процесу ерозії соціальної політики». У Хартії було зафіксовано 12 основних соціальних прав трудящих, які держави – члени ЄС зобов'язались забезпечувати «на належному рівні». Істотним недоліком Хартії являлось і те, що її дія обмежувалась правами трудящих і не розповсюджувалась на всіх громадян. Єдиний європейський акт вперше позначив завдання формування єдиного соціального простору і закріпив положення про відповідальність держав-членів за вирішення соціальних проблем. Хартія, підписана в 1989 р і не мала обов'язкової юридичної сили, містила в собі більше 40 дій з підтримки соціального виміру в рамках побудови спільного ринку, одним з яких була охорона здоров'я і безпека на робочому місці.

Отже, Єдиний європейський акт і Хартія основних соціальних прав трудящих Співтовариства не закріпили за Співтовариствами відокремлених положень щодо охорони здоров'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Линник С. Стратегія ВООЗ «Здоров'я-2020» як засіб прискорення прогресу в досягненні максимального потенціалу у сфері охорони здоров'я населення. *Публічне управління: теорія та практика.* 2013. № 1(13). С. 191-195. URL: http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/4/06.pdf

2. Бартенєв С.А. Правові проблеми визначення виключної компетенції Європейського співтовариства. *Московський журнал міжнародного права.* 2008. №1. С.134-138.

3. Антонов С. В. Правова регламентація надання медичних послуг. *Управління закладом охорони здоров'я*. 2009. № 2. С. 20.

4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. *Офіційний вісник Європейського Союзу.* 2010. №С83/01. 403 с.

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011

6. Клочкова Ю.А. Особливості розмежування компетенцій Європейського Союзу та держав-членів у процесі федералізації. *Міжнародне публічне і приватне право.* 2007. №3. С.14-54.

7. Польнікова Г. Г. Медична послуга як різновид споживчих послуг. *Актуальні проблеми приватного права :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова, 28 лют. 2014 р. Харків, 2014. С. 322–324.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор Вітман К. М.

УДК 347.963

Gulbakhsha Mussabayeva, Zhanara Mustafaeva
(Петропавловск, Казахстан)

MEDIATION AS ONE OF THE TYPES OF CONCEPTIVE PROCEDURES IN FOREIGN COUNTRIES

В данной статье рассматривается медиация как один из видов примирительных процедур в зарубежных странах. Авторы изучают данный вопрос с середины XX века на примере США, стран Европы, Австралии, а также с конца 90-ых годов XX века раскрывают процесс становления и развития института медиации в постсоветских республиках. Важным моментом статьи является внедрение медиации в правовую культуру казахстанцев с 2011 года. Опираясь на опыт и казахстанскую статистику, авторы утверждают, что медиация в Казахстане - это очень цивилизованный метод урегулирования споров и конфликтов, который способствует формированию новой правовой культуры.

Ключевые слова: *медиация, медиация в зарубежных странах, институт медиации, конфликт, урегулирование споров и конфликтов, процедура медиации, примирительные процедуры, внесудебное регулирование, проекты Верховного суда и др.*

The institution of mediation in its present form emerged in the middle of the 20th century in the USA. By the beginning of the 20th century, a new form of conflict arose in the rapidly developing American economy: the struggle between the newly formed trade unions and employers over working conditions and wages. Due to the slow resolution of disputes, there was a threat of strikes, mass layoffs and the temporary closure of entire factories. At that time, the state offered the parties to the disputes the Ministry of Labor as a neutral intermediary. In 1947, a special federal body was created to carry out this task - the US Federal Mediation and Conciliation Service (FMCS), which is still operating today. For the first time, the term "mediation" was used. The second prerequisite for the emergence of mediation was the emergence in the late 1960s of non-governmental organizations (Neighborhood Justice Centers and Community Mediation), whose activities were aimed at resolving conflicts in families, between neighbors, and also low-income individuals [1].

Currently, mediation is actively used in Europe, the USA, Australia, and since the end of the 90s of the twentieth century, it appears and develops in the post-Soviet republics.

Consider the international experience in the field of mediation in the UK. 75-80% of all mediation processes are carried out by lawyers. However, the predominance of representatives of certain professions depends mostly on the sphere in which mediation is carried out (that is, on whether the candidate has special knowledge in one area or another). So in the sphere of family relations, mediators-psychologists prevail. Very often, business consultants, specialists with experience in the banking sector, or human resources specialists, depending on the nature of the case, become mediators.

Judicial mediation is common in some German states. By the end of 2006, judicial mediation was officially introduced in 7 federal states. A judge considering a dispute, which, in his opinion, may end with a reconciliation of the parties, recommends that they seek the help of a mediator, in the role of which is a judge of the same court who is trained as a mediator and is not responsible for deciding the case. If the parties agree, the process is suspended and, depending on the results of the mediation, either resumed after a certain time or terminated. As can be seen from this model, a judge can act as a mediator while observing the basic principles of mediation, that is, neutrality. This model is being introduced in Kazakhstan.

According to the international mediator of the Republic of Bulgaria, Mrs.T. Dronzina, who closely cooperates with the Assemblies of the People of Kazakhstan in this direction: “A mediator should not strictly follow the letter of the law, but should not forget about it. The main feature of mediation is the focus on the interests of people, and not on positions: position is the outcome of the

conflict, which the party declares as the most preferable; interests - a goal that must be satisfied or achieved [2].

Let's make a comparative analysis on the issue of mediation in the Russian Federation and Kazakhstan. For example, in Russia, the use of mediation in arbitration and civil courts is regulated by Federal Law No. 193-FZ "On an alternative procedure for resolving disputes with the participation of a mediator (mediation procedure)", which entered into force on January 1, 2011. For example, according to the legislation of the Russian Federation, the mediation procedure should not exceed 180 days. At the same time, in the RK, the mediator and the parties must take all possible measures to ensure that this procedure is completed within a period of no more than 60 days. There are differences in the requirements for mediators who carry out activities on a non-professional basis: if in Kazakhstan legislation the age of a mediator is over 40, in Russian legislation these are persons who have reached the age of 18 and have full legal capacity, etc. [3]

Nowadays, there is also growing interest in Kazakhstan in studying the experience of mediation of foreign countries within the framework of the ongoing project on family court issues. This project increases the demand for the activities of mediators. And here the most interesting is the family court of Japan.

In Japan, family courts were established in 1947-1948. Following Japan, the need to introduce specialized courts was recognized by France, England, Belgium, Luxembourg, and the USA. It is important to note that we are not talking about juvenile courts specializing in criminal, civil administrative cases against minors. The jurisdiction of family courts is broader, it has its own characteristics in each legal system. Each of them has its own methodological and organizational techniques. In Japan, the jurisdiction of the family court includes disputes between spouses, parents and children, including disputes over the incapacitation of a person, the appointment of guardians, and disputes over the assignment of maintenance to dependents. The hearing of cases in the family court is carried out by a judge in the presence of special advisers elected from among the citizens. Unlike the usual procedure, a closed form of the court session is provided, there is no oral competition, disputes are resolved on the basis of judicial discretion. A preliminary conciliation procedure has been established for almost all marriage and family disputes. At the same time, the conciliation commission consists of a judge of the family court and two members appointed by this court. The jurisdiction of courts of general jurisdiction includes claims for invalidation of marriage, for annulment of divorce, for adoption, for recognition of paternity (however, they also require a preliminary conciliation procedure in the conciliation commission at the family court) [4].

In the 1970s, family courts were experimentally established in Poland. The jurisdiction of these courts is broader, here family courts hear family and guardianship cases, cases of juvenile crimes, etc. There are special requirements for the selection of judges: an increased age barrier, training in psychology, testing and other forms of qualification exams. The close interaction of family courts with consultations on marriage and family issues and diagnostic centers, the participation of a psychologist in the court session is noted. As a positive aspect, jurists note the direct contact of the judge with the families of his “plot”.

A characteristic feature of family justice in Canada is the existence of specialized rules for family justice. They are distinguished by a departure from the classic adversarial nature, when each side must provide evidence. They practice filling out simple forms, simplifying and informal dispute resolution procedures. Alternative methods of dispute resolution are widely used, both standard, such as mediation, and specific (for example, a meeting with a family dispute consultant). There is a desire to make family courts a kind of centers for assistance in the event of family conflicts, which offer various services to help participants in family conflicts [4].

The experience of mediators allows us to note that the basic philosophy of the family court is defined in the following: “A child or minor has a high need for a family and must live in it in normal conditions, in agreement with parents, and be a person in the family. And the very moral upbringing of adolescents becomes positive and bears fruit only if this family is socially safe.

The study of foreign experience suggests that mediation is multifaceted. It is used in almost all countries in various forms. Therefore, it is also interesting for Kazakhstan to study judicial

mediation. This experience has been actively studied for many years by the judge of the Supreme Court U.A. Suleimenova In one of her interviews, she cited the following statistics: "In 2012-2013, when mediation had just started, only 3835 civil and criminal cases were considered in courts with the participation of mediators, and in 2014-2015, more than 22,000 cases were considered, that is, more almost six times. 44,000 citizens have reconciled, and this is only in those cases that were in the proceedings of the courts for 4 years." [5]

Having studied international experience, in particular, of Germany, Holland and the United States, the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan conducted a pilot project on judicial mediation in 2014, and the results of this project made it possible to include a new chapter in the Code of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan in terms of empowering a judge to conduct conciliation procedures (mediation) along with with a settlement agreement. And then a new wave of reforms. Already during the implementation of the pilot project of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan in 2017-2018 on the use of compulsory mediation in 12 types of civil disputes and conflicts, which provided experience in the use of judicial mediation. *During the implementation of this pilot project, with the aim of acquiring skills in resolving disputes (conflicts) through mediation, from April 18 to June 27, 2018, about 30 judges underwent a 3-month training on the basis of the court's SKO [6]. This training was to assist judges in conducting judicial mediation.*

Thus, mediation is increasingly being introduced into the legal culture of Kazakhstanis. This is a very civilized method of settling disputes and conflicts, allowing the parties to take responsibility for the implementation of the agreement, and not the control and supervisory authority. And in this regard, the existing experience suggests that until the mentality and legal traditions of society change, mediation will not be in demand for a long time. Basically, Kazakhstanis are used to trusting a judge, not a mediator. It is also important here to take into account foreign experience in formalizing the system of organization and control over the development of this institution and the activities of mediators to somebody and ministry. In Kazakhstan, this question remains open.

SOURCES AND LITERATURE

1. History of mediation in foreign countries. Electronic resource: access mode. URL: https://studme.org/306322/psihologiya / istoriya _mediatsii_zarubezhnyh_stranah].

2. Dronzina T. Mediation: training manual. Astana, 2015. 320 p.

3. Federal Law of the Russian Federation of July 27, 2010 № 193-FZ "On an alternative procedure for resolving disputes with the participation of a mediator (mediation procedure)" (with amendments and additions as of July 26, 2019) // Electronic resource: access mode // https: //online.zakon.kz/document/?doc_id= 30801428

4. Serdalina A. A. Features of family courts: Materials of the round table of the North-Kazakhstan regional court of 08.20.2018. Petropavlovsk, 2018. 25 p.

5. Interview with the judge of the Supreme Court U. A. Suleimenova. Electronic resource: access mode. URL: https://www.zakon.kz/4860799-nastupit-vremya-kogda-grazhdane-za.html

6. Report of the mediation cabinet of KSU "Kogamdyk kelisim" at ANK NKO for 2018. Petropavlovsk, 2018. 10 p.

УДК 368.041

Ольга Прокуда
(Барановичи, Беларусь)

К ВОПРОСУ О МОМЕНТЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРАВА ТРЕБОВАНИЯ ЗАСТРАХОВАННОГО ЛИЦА К СТРАХОВЩИКУ ПО ДОГОВОРУ ДОБРОВОЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ МЕДИЦИНСКИХ РАСХОДОВ

В статье проанализирован вопрос о моменте возникновения права требования застрахованного лица по договору добровольного страхования медицинских расходов как третьего лица, в пользу которого заключен договор. Сделан вывод о том, что право требования застрахованного лица, в пользу которого заключен договор добровольного страхования медицинских расходов, к страховщику по выплате страхового обеспечения возникает с момента реализации застрахованным лицом своего права, направленного на возникновение права требования к страховщику по выплате страхового обеспечения.

Ключевые слова: *договор, страхование, медицинские расходы, третье лицо, застрахованное лицо, право требования.*

The article examines the issue of the moment of occurrence of the right of claim of the insured person under the contract of voluntary insurance of medical expenses as a third party in whose favor the contract is concluded. It is concluded that the right of claim of the insured person in whose favor a contract of voluntary insurance of medical expenses to the insurer for payment of insurance coverage arises from the implementation by the insured person of his rights, aiming at the emergence of the right of claim against the insurer for the payment of insurance coverage.

Keywords: *contract, insurance, medical expenses, third party, insured person, right of claim.*

С позиций обязательственного права договор страхования, в том числе договор добровольного страхования медицинских расходов, с участием застрахованного лица можно характеризовать как договор, совершенный в пользу третьего лица.

Пункт 1 ст. 400 ГК определяет договор в пользу третьего лица как договор, в котором стороны установили, что должник обязан произвести исполнение не кредитору, а указанному или не указанному в договоре третьему лицу, имеющему право требовать от должника исполнения обязательства в свою пользу [1].

При характеристике договора добровольного страхования медицинских расходов, заключенного в пользу застрахованного лица, возникает закономерный вопрос: с какого момента возникает право требования у застрахованного лица по договору, заключенному в его пользу?

В цивилистической литературе наиболее распространенными являются две точки зрения: 1) право требования возникает с момента волеизъявления третьего лица; 2) право требования возникает с момента заключения сторонами договора.

Так, Г.Ф. Шершеневич утверждает, что «если признаем, что право устанавливается непосредственно договором, то тем самым контрагент уже лишен права изменить договор, а это было бы стеснительно, например, при страховании в пользу детей. С другой стороны, если признаем, что право приобретается только со времени выраженного третьим лицом согласия, то тем самым будет установлено, что третье лицо до этого момента права не имеет, что право это принадлежит только контрагенту и что поэтому наследники его могут отменить» [8, с. 313]. Продолжая свое рассуждение, ученый приходи к выводу, что «теоретическое решение должно быть в пользу того взгляда, по которому право приобретается третьим лицом со времени выраженного им согласия <…> Для третьего лица воля контрагентов является совершенно субъективной, пока она не была сообщена ему и усвоена им, а потому и не может иметь для него юридического значения <…> Следовательно, право третьего лица по общему правилу возникает только со времени

выраженного им согласия» [8, с. 313]. По мнению К.П. Победоносцева, «третье лицо не приобретает по договору сего рода прав, соединенных с отягощением, с обязательством. Но если третьему лицу предоставляется только право, то оно может приобресть такое право вместе с правом иска по оному. Для сего достаточно, если третье лицо выразит формальным или неформальным действием волю свою и согласие на принятие этого права, и тем присоединится к установившему оное соглашению» [6]. Следовательно, К.П. Победоносцев также связывает момент возникновения права требования у третьего лица по договору с моментом волеизъявления третьего лица.

Противоположную позицию занимает И.Б. Новицкий, отмечая, что «в договорах в пользу третьих лиц обращает на себя внимание то обстоятельство, что третье лицо, не участвовавшее в договоре ни лично, ни через представителя, приобретает самостоятельное право по договору. Закон не требует специального выражения воли третьего лица о присоединении к заключенному договору и т.п.; из этого следует, что третье лицо уже с момента заключения сторонами договора получает непосредственно из договора право требовать исполнения» [4, с. 141].

Действительно, на первый взгляд может показаться, что право требования возникает у третьего лица в момент заключения договора между кредитором и должником, поскольку именно с момента заключения договора либо с момента определения фигуры третьего лица, в случае если эти моменты во времени не совпадают, у должника возникает обязанность исполнить обязательство надлежащим образом, в частности, произвести исполнение надлежащему, применительно к договорной конструкции, третьему лицу.

Анализ п. 1 ст. 400 ГК не позволяет однозначно установить связь между выражением третьим лицом волеизъявления, направленного на выражение намерения воспользоваться своим правом по договору, и обязанностью должника исполнить обязательство в пользу третьего лица.

Поддержим мнение Б.М. Гонгало о том, что «<…> до момента выражения третьим лицом должнику намерения воспользоваться своим правом, стороны договора могут изменять или расторгать договор по общим правилам об изменении и расторжении договоров, не спрашивая согласия третьего лица. Следовательно, после такого момента изменение или расторжение договора допускается только с согласия третьего лица. Таково общее правило <…> Таким образом, до указанного момента у третьего лица вообще нет права требования. У него есть лишь право на получение права (право на право)» [2].

Указанное подтверждается и положениями ГК. Так, согласно п. 2 ст. 400 ГК, если иное не предусмотрено законодательством или договором, с момента выражения третьим лицом должнику намерения воспользоваться своим правом по договору стороны не могут расторгать или изменять заключенный ими договор без согласия третьего лица [1].

Таким образом, в момент заключения договора в пользу третьего лица у последнего возникает право на право требования от должника надлежащего исполнения обязательства в свою пользу, тогда как право требования от должника исполнения обязательства в свою пользу возникает с момента реализации права на право требования.

А.Ю. Чурилов предлагает к категории «право на право требования» применить концепцию секундарного права [7, с. 98] <…> – «субъективное право, содержанием которого является возможность установить или преобразовать конкретное юридическое отношение посредством совершения односторонней сделки» [Цит. по: 7, с. 98]. Это секундарное право возникает у третьего лица и существует в силу предоставления его договором и может быть утеряно в случае несовершения действий по его реализации [7, с. 98].

Причем, добавим, что секундарное право возникает именно в момент заключения договора в пользу третьего лица. Тогда как право требования к должнику до момента выражения третьим лицом должнику намерения воспользоваться своим правом по договору не возникает. Оно возникнет исключительно с момента реализации третьим лицом принадлежащего ему секундарного права. Современные исследователи также полагают, что «право требовать исполнения от должника принадлежит третьему лицу с момента

выражения согласия получить выгоду от договора. Осуществление же третьим лицом права требования происходит с момента наступления срока исполнения обязательства» [3]. Как справедливо отмечает А.Ю. Чурилов, «если допустить достоверность того, что право требования возникает с момента заключения договора, то можно и допустить возможность исполнения обязательства в пользу третьего лица вне зависимости от его волеизъявления, что неверно. Должник не вправе начать исполнение обязательства из договора в пользу третьего лица до момента выражения намерения третьим лицом воспользоваться своим правом» [7, с. 99].

Против определения момента возникновения у третьего лица права требования моментом заключения договора выступает и то, что застрахованное лицо не всегда в момент заключения договора определяется или может быть определено сторонами договора. Более того, третье лицо может не существовать в момент заключения договора в его пользу. Право требования же не может возникнуть у несуществующего субъекта права. Но существование обязательства не ставится в зависимость от выражения воли третьим лицом, поскольку в случае отказа от права третьим лицом кредитор имеет право требовать исполнения обязательства в свою пользу.

Так, в соответствии с п. 4 ст. 400 ГК, в случае, когда третье лицо отказалось от права, предоставленного ему по договору, кредитор может воспользоваться этим правом, если это не противоречит законодательству и договору [1].

Основанием возникновения самостоятельного права требования [4, с. 141] служит договор, заключенный между должником и кредитором. Условием же вступления третьего лица в обязательство и приобретения права требования в объеме, соответствующем условиям договора, является осуществление третьим лицом своего секундарного права, в частности, выражение третьим лицом должнику намерения воспользоваться своим правом по договору.

Применительно к договору добровольного страхования медицинских расходов, застрахованное лицо при наступлении страхового случая вправе предъявить страховщику требование об исполнении последним принятых обязательств по договору добровольного страхования медицинских расходов.

В том случае, если застрахованное лицо оплатило оказанную ему медицинскую помощь самостоятельно, то оно имеет право требовать возмещения медицинских расходов, оплаченных по согласованию со страховщиком самостоятельно.

До момента реализации застрахованным лицом своего права, направленного на возникновение права требования по выплате страхового обеспечения, обязанность страховщика по выплате страхового обеспечения не возникает.

Застрахованное лицо по договору добровольного страхования медицинских расходов вправе реализовать свое право требования к страховщику при наступлении страхового случая, которым является факт понесенных выгодоприобретателем расходов, связанных с предоставлением застрахованному лицу медицинской помощи, предусмотренной договором добровольного страхования медицинских расходов (программой добровольного страхования медицинских расходов), ввиду внезапного расстройства здоровья застрахованного лица, несчастного случая, хронического заболевания или его обострения (п. 4 Инструкции о минимальных (стандартных) требованиях к условиям и порядку осуществления добровольного страхования медицинских расходов) [5]. Кроме того, застрахованное лицо по договору добровольного страхования медицинских расходов вправе требовать компенсации расходов, связанных с обеспечением его лекарственными средствами, изделиями медицинского назначения и индивидуального ухода в рамках программы добровольного страхования медицинских расходов (п. 3 Инструкции о минимальных (стандартных) требованиях к условиям и порядку осуществления добровольного страхования медицинских расходов) [5].

Таким образом, применительно к отношениям по добровольному страхованию медицинских расходов, право требования застрахованного лица, в пользу которого заключен

договор добровольного страхования медицинских расходов, к страховщику по выплате страхового обеспечения возникает с момента реализации застрахованным лицом своего права, направленного на возникновение права требования к страховщику по выплате страхового обеспечения. До момента реализации указанного права застрахованным лицом обязанность страховщика по выплате страхового обеспечения не возникает.

Основанием возникновения секундарного права застрахованного лица является заключение договора добровольного страхования медицинских расходов между страховщиком и страхователем в пользу застрахованного лица, а основанием возникновения права требования застрахованного лица – наступление страхового случая.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 7 декабря 1998 г. № 218-З: принят Палатой представителей 28 окт. 1998 г. : одобрен Советом Республики 19 нояб. 1998 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь, 29 июня 2020 г., № 33-З. Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. 02.07.2020. 2/2749.

2. Гражданский кодекс Российской Федерации. Общие положения о договоре. Постатейный комментарий к главам 27–29 / В.В. Витрянский, Б.М. Гонгало, А.В. Демкина [и др.] ; под ред. П.В. Крашенинникова. М. : Статут, 2016. 223 с. URL : https://www.lawmix.ru/commlaw/28?page=7 Дата доступа : 22.10.2019.

3. Научно-практический комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) / под ред. В.П. Мозолина, М.Н. Малеиной. М. : Норма, 2003. 848 с. URL: https://www.lawmix.ru/commlaw/1635?page=127. Дата доступа : 18.01.2021.

4. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательствах. М. : Юрид. лит., 1950. 412 с.

5. Об утверждении Инструкции о минимальных (стандартных) требованиях к условиям и порядку осуществления добровольного страхования медицинских расходов [Электронный ресурс] : постановление Министерства финансов Респ. Беларусь, 22 марта 2019 г., № 11. Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. 03.07.2019. 8/34282.

6. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Ч. 3: Договоры и обязательства. М. : Статут, 2003. 622 с. URL: http://civil.consultant.ru/elib/books/17/page_37.html. Дата доступа : 18.01.2021.

7. Чурилов А.Ю. Договор в пользу третьего лица: вопросы доктрины. *Актуальные проблемы экономики и права.* 2016. Т. 10. № 4. С. 96–106. URL: file:///C:/Users/Оля/Downloads/dogovor-v-polzu-tretiego-litsa-voprosy-doktriny%20(1).pdf. Дата доступа : 18.01.2021.

8. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1907 г.). М. : Спарк, 1995. 556 с. URL : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/71/ Дата доступа : 18.01.2021.

CZU 347.214.2

Dionisie Rapcea
(Chișinău, Moldova)

CAZURILE ȘI EFECTELE ÎNREGISTRĂRII PROVIZORII – MODALITATE DE ÎNSCRIERE ÎN REGISTRUL BUNURILOR IMOBILE

Fiind una din cele trei tipuri de înscrieri în Registrul bunurilor imobile, înregistrarea provizorie este folosită deseori în vederea asigurării rezervei proprietății viitoare. Importanța înscrierii provizorii rezidă din faptul că conferă persoanei interesate siguranță în privința dreptului său viitor asupra bunului imobil. Înregistrarea provizorie este un înscris prealabil, care are ca scop de a oferi persoanei interesate siguranță cu privire la dreptul său asupra unui bun imobil și de a-și apăra acest drept de o eventuală înscriere de aceiași natură de către o terță persoană. În prezentul articol urmează a fi cercetată înregistrarea provizorie ca una din modalitățile de înscriere în Registrul Bunurilor Imobile, și de asemenea expuse și analizate cazurile în care se efectuează înregistrarea provizorie, dar și efectele acesteia.

Cuvinte cheie: *înscriere, registru, bun imobil, înregistrare provizorie.*

Being one of the three types of entries in the Real Estate Register, the provisional registration is often used to ensure the reservation of future property. The importance of provisional registration lies in the fact that it gives the person concerned certainty as to his future right over the immovable property. Provisional registration is a prior registration, which aims to provide the person concerned with certainty about his right to immovable property and to defend this right from a possible registration of the same nature by a third party. In this article, the provisional registration is to be researched as one of the ways of registration in the Real Estate Register, and also exposed and analyzed the cases in which the provisional registration is made, but also its effects.

Keywords: *registration, register, real estate, provisional registration.*

Introducere. Registrul Bunurilor Imobile reprezintă fișerul de bază al cadastrului Republicii Moldova, care are menirea de a duce evidența tuturor bunurilor imobile din țară, a proprietarilor lor și a drepturilor acestora asupra bunului. Pentru a fi posibilă efectuarea unei asemenea evidențe, au fost insituite prin lege trei tipuri de înscrieri în Registru – înregistrarea, înregistrarea provizorie și notarea. Prin înregistrarea se indică în Registru dreptul real deținut de proprietar asupra imobilului; înregistrarea provizorie se efectuează asupra acelorași drepturi reale, doar că viitoare; iar notarea presupune înscrierea drepturilor personale, a drepturilor de creanță, a faptelor sau a raporturilor juridice care au legătură cu imobilele înregistrate în scopul asigurării opozabilității față de terți. Înscrierea provizorie are o poziție și o **actualitate** semnificativă în procesul de înregistrare a bunurilor imobile în cadastrul bunurilor imobile și la rândul său joacă un rol primordial la capitolul ce ține de securitatea folosinței bunului imobil, dreptul de proprietate asupra acestuia pentru evitarea unor eventuale circumstanțe ce ar duce la atingerea dreptului, titularului de bunuri imobile, de a-și folosi în continuare cu bună credință bunul deținut.

Metodologia cercetării și baza informațională. Pentru a analiza acest subiect, în procesul cercetării au fost aplicate metodele analitică, analogică, sistematică, logică. Drept bază pentru cercetarea tematicii date au servit actele normative naționale (Codul Civil și Legea cadastrului bunurilor imobile al Republicii Moldova), precum și literatura de specialitate la acest subiect.

Rezultatele cercetării. În prezentul studiu au fost expuse aspectele esențiale referitoare la înregistrarea provizorie, au fost analizate cazurile înregistrării provizorii prevăzute de legislație și stabilirea efectelor produse de acest tip de înscris.

Datorită reconstituirii dreptului de proprietate privată asupra bunurilor imobile a apărut și necesitatea creării și implementării sistemului cadastral în RM, ca o prioritate ce a pus în seama

legiuitorului noi sarcini în ceea ce priveşte corelarea cadrului normativ cu realitatea relaţiilor sociale, care s-au intensificat şi totodată diversificat prin apariția de noi raporturi civile.

Pentru funcționarea și monitorizarea sistemului cadastral în RM a fost instituit Registrul bunurilor imobile, care are ca scop sistematizarea informației și ținerea evidenței referitor la bunurile imobile și a drepturilor asupra acestora.

Registrul este documentul de bază al cadastrului bunurilor imobile şi conţine un sistem de înscrisuri privind bunurile imobile şi drepturile asupra lor. În Registru sunt descrise bunuri imobile, sunt indicate drepturile reale care au ca obiect aceste bunuri, precum şi drepturile de creanţă, faptele sau raporturile juridice aferente bunurilor imobile. Registrul conţine înscrisuri privind fiecare bun imobil din ţară, dreptul de proprietate şi alte drepturi reale, titularii de drepturi, documentele ce confirmă drepturile, actele juridice civile cu bunurile imobile şi alte temeiuri ce duc la naşterea, modificarea, grevarea şi stingerea drepturilor asupra bunurilor imobile [5, p.106].

Grație formării Registrului sus menționat este posibilă efectuarea înscrierilor și notării datelor și informației specifice asupra fiecărui bun imobil în parte.

Legea cu privire la cadastrul bunurilor imobile și CC al RM prevăd expres că în Registru se efectuează trei tipuri de înscrieri. Astfel, în conformitate cu art. 27 din Legea cadastrului bunurilor imobile și art. 421 alin. (1) din CC al RM înscrisurile sunt: înregistrarea, înregistrarea provizorie și notarea. În cele ce urmează ne vom expune doar asupra înregistrării provizorii.

Înregistrarea provizorie este un înscris prealabil (prenotare), care este condiționat de o justificare. Ea este necesară în situațiile în care, la momentul în care se solicită, dreptul real imobiliar nu poate fi înregistrat, iar ulterior, când înscrierea va dobândi caracter definitiv, transformându-se în înregistrare, va avea data și rangul din momentul înregistrării provizorii. Principalul scop al înscrierii provizorii este acela de a conferi persoanei interesate certitudine cu privire la dreptul său și de a-l apăra de o eventuală înscriere a aceluiași drept de către o terță persoană.

În literatura de specialitate găsim definiția doctrinarului Boroi Gabriel conform căreia *înscrierea provizorie este acea înscriere în cartea funciară prin care se dobândește, se modifică ori se stinge un drept real imobiliar, sub condiția și în măsura justificării ei* [4, p.305]. Astfel, acest timp de înscriere anticipată are proprietatea de a reforma un drept real referitor la un bun imobil, dar care ulterior, este nevoie de a fi justificat prin diferite probe, acte doveditoare de drepturi.

Merită remarcat și aportul esențial al doctrinarului Botnarenco Ion care stabilește că *înscrisul provizoriu este efectuat în scrisuri concrete, când este necesară stabilirea unei condiții, prin care dreptul poate trece la o altă persoană. Trecerea dreptului la o altă persoană se efectuează în baza hotărârii judecătorești, gajului, etc* [3, p. 140]. Înregistrarea provizorie face posibilă obținerea și conservarea gradului înscrierii în Registru. Astfel, după ce înregistrarea provizorie va fi justificată, spre exemplu prin hotărâre judecătorească, în baza unui contract translativ de proprietate dar afectat de modalități, se va transforma într-o înregistrare definitivă, aceasta va figura din data înscrierii ulterioare nu a celei definitive. Acest tip de înscriere se răsfrânge asupra opozabilității dreptului înregistrat.

O altă idee destul de importantă și care necesită a fi reliefată pentru tema abordată este cea din cadrul art. 27 alin. (3) din Legea cadastrului bunurilor imobile și la art. 421 alin. (2) din CC al RM care denotă faptul că *„Se înregistrează provizoriu drepturile supuse înregistrării sub condiția justificării lor ulterioare."*

Justificarea înregistrării provizorii se face cu consimţământul persoanei la care se referă înscrierea. Prin norma respectivă legislatorul a stabilit regula, conform căreia justificarea înscrierii provizorii poate fi efectuată prin cererea persoanei în favoarea căreia se face înscrierea provizorie, cât şi de către o terţă persoană, care în virtutea legii este obligată să efectuieze o astfel de acţiune, dar realizarea căreia este în funcţie de acordul persoanei în favoarea căreia se face această înregistrare. De asemenea, justificarea înscrierii provizorii poate fi realizată şi în cazul în care există o hotărâre judecătorească irevocabilă. Pentru ca hotărârea judecătorească irevocabilă să servească drept justificare a înscrierii provizorii nu este necesar consimţământul persoanei referitor la care se face această înscriere.

Pornind de la faptul, că justificarea înscrierii provizorii poate avea drept efect dobândirea prin transmitere, constituirea sau stingerea dreptului supus înregistrării, prin urmare şi toate înscrierile care sunt condiţionate de această justificare îşi produc efectul. Exemplu: în baza contractului de vânzare-cumpărare a casei de locuit s-a stabilit condiţia rezolutorie a contractului – achitarea preţului pentru perioada ce nu va depăşi un an. După efectuarea înregistrării dreptului, cumpărătorul a încheiat contract de locaţiune sub condiţie suspensivă – achitarea plăţii de către cumpărător, iar prin urmare înlăturarea condiţiei rezolutorii. Dreptul de locaţiune deasemenea a fost supus notării. Justificarea înscrierii provizorii în ce priveşte dobândirea dreptului de proprietate asupra imobilului prin confirmarea achitării preţului în interiorul perioadei de un an duce la justificarea înscrierii provizorii în ce priveşte dreptul de proprietate (acesta nefiind deja condiţionat), iar ca efect, este justificat şi dobândirea dreptului de locaţiune pentru locatar.

Astfel, dacă ulterior este justificată, înscrierea provizorie are ca efect, dobândirea, modificarea sau stingerea dreptului tabular de la data înregistrării cererii de înscriere provizorie, iar nu de la data justificării. Justificarea unei înscrieri provizorii se face fie cu consimţământul celui împotriva căruia s-a efectuat înscrierea provizorie, dat în formă autentică, fie în temeiul unei hotărâri judecătoreşti definitive [4, p.306].

Nejustificarea înscrierii provizorii duce la radierea tuturor înscrisurilor ce sunt condiţionate de această justificare. Făcând referinţă la exemplu de mai sus, şi anume nejustificarea înscrierii provizorii în ce priveşte dobândirea dreptului de proprietate asupra imobilului prin neachitarea preţului în interiorul perioadei de un an duce la nejustificarea înscrierii provizorii în ce priveşte dreptul de proprietate, iar ca efect, este nejustificată şi înscrierea privind dobândirea dreptului de arendă pentru arendaş, ea fiind radiată.

Nejustificarea unei înregistrări provizorii atrage, la cererea celui interesat, radierea ei şi a tuturor înregistrărilor provizorii şi notărilor în raport cu dreptul înregistrat provizoriu.

Pot fi supuse înscrierii provizorii doar drepturile reale [6, p.76]. Cazurile de înscriere provizorie sunt expuse exhaustiv la art.432 alin. (1) din CC al RM, şi anume:

a) dacă dobândirea dreptului supus înregistrării este afectată de o condiţie suspensivă ori rezolutorie, inclusiv dacă în privinţa dreptului supus înregistrării este aplicat un sechestru sau o interdicţie, iar actul juridic de dispoziţie prevede dobândirea acestui drept sub condiţia suspensivă a ridicării sechestrului sau interdicţiei;

b) dacă, în temeiul unei hotărâri judecătoreşti definitive sau în privinţa căreia s-a dispus executarea imediată, dar care nu este încă irevocabilă, persoana a fost obligată la transmiterea, constituirea sau stingerea unui drept supus înregistrării;

c) dacă se dobândeşte sau se grevează cu un drept real un drept înregistrat provizoriu;

d) dacă ambele părţi consimt doar pentru efectuarea unei înregistrări provizorii, prin stipulaţie expresă în contract sau printr-o declaraţie comună scrisă dacă legea nu cere forma autentică.

Astfel, din conţinutul prezentului articol, lista categoriilor de drepturi supuse înregistrării provizorii poartă caracter exhaustiv şi spectrul acestor categorii nu poate fi mărit.

Deci, înregistrarea provizorie în registrul bunurilor imobile se cere dacă dreptul real dobândit este afectat de o condiţie suspensivă sau rezolutorie. În special, se va înregistra provizoriu dreptul de proprietate dobândit sub condiţie suspensivă în următoarele situaţii: în cazul în care este transmis în temeiul contractului de vânzare-cumpărare, în care s-a stipulat expres că vânzătorul îşi rezervă dreptul de proprietate până la plata tuturor sumelor datorate de către cumpărător conform acelui contract (rezerva proprietăţii); în cazul în care este transmis în temeiul contractului de leasing, autentificat notarial, în care s-a stipulat că locatarul dobândeşte dreptul de proprietate după executarea integrală a obligaţiilor sale conform acelui contract.

La fel se va înregistra provizoriu dreptul de proprietate în cazul în care în privinţa dreptului înregistrat este aplicat sechestru sau o interdicţie, iar actul juridic de dispoziţie prevede dobândirea dreptului înregistrat sub condiţia suspensivă a ridicării sechestrului sau interdicţiei.

Totodată se înregistrează provizoriu dreptul de proprietate în temeiul unei hotărâri judecătoreşti care nu este încă irevocabilă, o parte a fost obligată la strămutarea, constituirea sau stingerea unui drept tabular ori cel care administrează bunurile unei alte persoane a fost obligat să dea o garanţie

ipotecară, la fel se înregistrează provizoriu dreptul de proprietate în cazul în care debitorul a consemnat sumele pentru care a fost înscrisă ipoteca.

În cazul în care un drept asupra bunului imobil care a fost înregistrat provizoriu, va fi afectat de dobândirea sau grevarea unui alt drept real, atunci şi acesta din urmă va fi supus înregistrării provizorii în registru ca un nou drept apărut.

O altă situație de înregistrare provizorie este atunci când părțile contractante de comun acord efectuează asemenea înscriere asupra unui bun imobil, stipulând acest lucru prin contract sau o declarație de comun accord. Asemenea situație fiind acceptată doar în cazul în care nu este necesar de a se respecta autentificarea notarială.

Odată ce este efectuată înregistrarea provizorie, aceasta, evident că produce careva efecte juridice, respectiv menționăm faptul că are aceleași efecte juridice ca și înregistrarea dreptului supus înregistrării, însă sub condiția și în măsura justificării ei ulterioare [art.433 alin. (1) CC al RM].

Deci, pornind de la faptul, că efectuarea înscrierii provizorii nu presupune şi dobândirea, constituirea sau stingerea dreptului, prin urmare pentru dobândirea, constituirea sau stingerea dreptului este necesară justificarea înscrierii.

Atât timp cât se menține înregistrarea provizorie:

a) se vor putea efectua înregistrări provizorii și notări în raport cu dreptul înregistrat provizoriu;

b) se menține și dreptul înregistrat, putându-se efectua înregistrări provizorii și notări în raport cu el [art.433 alin. (2) CC al RM].

Jutificarea unei înscrieri provizorii își întinde efectul asupra tuturor înscrierilor care s-au făcut condiționat cu justificarea ei.

Înscrierea provizorie efectuată în temeiul unei hotărâri judecătorești nedifinitive se va radia în baza hotărârii definitive prin care s-a pronunțat o soluție contrară celei de la judecata în prima instanță [4, p.305].

Astfel, pentru exemplu, dreptul de proprietate asupra bunului imobil dobândit în temeiul contractului de vânzare-cumpărare cu pact de răscumpărare apare la cumpărător din momentul efectuării înscrisului (înregistrării provizorii) în registrul bunurilor imobile. În cazul existenţei unei hotărâri irevocabile a instanţei de judecată, care presupune constituirea dreptului, acest drept apare nu din momentul operării înscrisului (înregistrării provizorii) în registrul bunurilor imobile, ci din momentul întrării în vigoare a hotărârii instanţei de judecată. Lipsa unei cereri de atac a hotărârii instanţei de judecată sau emiterea unei hotărâri definitive în privinţa unei hotărâri atacate constituie justificare a înscrierii provizorii şi are drept efect, respectiv dobândirea, constituirea sau stingerea dreptului. Prin expresia "măsura justificării" se are în vedere modificarea treptată a situaţiei, care duce la constituirea, transmiterea sau stingerea dreptului în parte. Spre exemplu, modificarea consemnărilor cu privire la suma pentru care a fost constituită ipoteca (prin micşorare), duce la micşorarea treptată a valorii creanţei, iar în fine la stingerea dreptului creditorului.

Prin urmare în ceea ce privește rezerva proprietății, adică înregistrarea provizorie, atunci când vorbim despre bunurile imobile, în mod tradiţional, clauza de rezervă a proprietăţii este definită ca fiind stipulaţia din contract prin care vânzătorul îşi rezervă proprietatea bunului până la plata integrală a preţului.

În concluzie putem stabili o serie de particularități ce au fost extrase din cercetarea cu privire la înregistrarea provizorie, și anume:

- transformarea înregistrării provizorii în înregistrare, care se face pe baza documentelor ce confirmă justificarea înregistrării provizorii, la cererea celui înregistrat provizoriu sau a altei persoane interesate, şi anume: pentru justificarea înregistrării provizorii se prezintă declaraţia titularului dreptului înregistrat prin care se confirmă realizarea condiţiei ce a generat înregistrarea provizorie, semnată în faţa registratorului sau autentificată notarial sau hotărârea judecătorească irevocabilă prin care s-a admis acţiunea în justificare.
- înregistrarea dreptului înregistrat anterior provizoriu se va efectua cu data înregistrării provizorii. Înscrierea provizorie se radiază şi se face o nouă înscriere cu data înregistrării provizorii.

- în cazul în care înregistrarea provizorie nu se justifică, radierea acesteia se va face cu consimţământul celui înregistrat provizoriu, sau în temeiul unei hotărâri judecătoreşti irevocabile.
- concomitent cu radierea dreptului înregistrat provizoriu care nu s-a justificat, registratorul va radia din oficiu înregistrările provizorii şi notările condiţionate de justificarea înregistrării provizorii (care au legătură cu înregistrarea provizorie).

BIBLIOGRAFIE

Acte legislative naționale

1. Codul civil al Republicii Moldova Nr.1107 din 06-06-2002 Republicat la 01-03-2019 în Monitorul Oficial Nr. 82-86 art Nr: 661.
2. Legea cadastrului bunurilor imobile nr. 1543-XIII din 25.02.1998, în „Monitorul Oficial al Republicii Moldova", 1998, nr. 44-46.

Literatura de specialitate

3. Botnarenco I. Cadastrul în Moldova. Teorie, metode, practică, Editura Pontos, Chişinău, 2006, 216 p.
4. Boroi G. Curs de drept civil: drepturile reale principale, Editura Hamagiu, București, 2013, 385 p.
5. Climova A., Grecu-Stăvilă I. În ajutorul registratorului oficiului cadastral teritorial, Chişinău, 2001, 255 p.
6. Climova A., Teacă I., Drept imobiliar, Suport de curs, Specialitatea Drept, Editura U.T.M., Chişinău, 2011, 245 p.

Научный руководитель: кандидат юридических наук, доцент Урсу В.

УДК 342

Вікторія Руденко
(Дніпро, Україна)

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ПЕРЕМІЩЕННІ ТОВАРІВ, ЩО МІСТЯТЬ ОБ'ЄКТИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

В даній науковій статті проаналізовано суб'єктів правовідносин, які беруть участь у переміщенні товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності через митний кордон України. Також, було визначено, що дані суб'єкти є носіями суб'єктивних прав і обов'язків, становлять сутність митного законодавства України.

Ключові слова: *товари, що містять об'єкти інтелектуальної власності, суб'єкти митного права, правовідносини, інтелектуальна власність, митний кордон.*

This scientific article analyzes the subjects of legal relations involved in the movement of goods containing objects of intellectual property rights across the customs border of Ukraine. Also, it was determined that these entities are the bearers of subjective rights and obligations, are the essence of the customs legislation of Ukraine.

Keywords: *goods containing intellectual property, subjects of customs law, legal relations, intellectual property, customs border.*

Правовідносини є фундаментальною категорією науки митного права. У даних правовідносинах відображається специфіка методу правового регулювання митних правовідносин як суспільних відносин, що виникають під час переміщення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності через митний кордон України.

Слід зазначити, що митним правовідносинам притаманні особливості, специфічні риси, які зумовлені складністю та неоднорідністю митної справи як предмета митно-правового регулювання. Вони складаються з різних відносин та зв'язків, що регламентуються нормами різних галузей права.

На думку В. Я. Настюк, митні правовідносини це різновид суспільних відносин, які за своєю формою є індивідуально визначеними зв'язками управомочених і зобов'язальних осіб, а за безпосереднім змістом є взаємодією осіб, які реалізують свої суб'єктивні права й виконують покладені на них юридичні обов'язки на підставі норм митного права [6, с. 95].

М. М. Рассолов вважає, що митні правовідносини це відносини з приводу правового регулювання митного оформлення товарів та транспортних засобів, стягування митних платежів, митного і валютного контролю тощо [7, с. 14].

Білак Н.І. зазначає, що митні правовідносини у сфері захисту прав інтелектуальної власності це врегульовані нормами адміністративного (митного) права організаційно-управлінські та контрольно-безпекові відносини, що засновані на факті переміщення через митний кордон товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу [1, с. 67].

Тобто, митні правовідносини це урегульовані нормами митного права суспільні відносини, що виникають між митним органом та фізичними особами, суб'єктами господарювання у процесі або з приводу переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон України, забезпечуються державою з метою захисту національних інтересів та реалізації приватного права, законного інтересу в митній сфері.

Розглядаючи структуру митних правовідносин, в яку входять суб'єкти, об'єкти та зміст митних правовідносин, вважаємо за необхідне, звернути увагу на зміст митних правовідносин, які визначають функціональну складову суб'єктів правовідносин.

У теорії права існує велика кількість підходів до класифікації суб'єктів правовідносин. Зокрема, М. С. Кельман здійснюючи класифікацію видів суб'єктів право відносин, виокремлює фізичних осіб (громадяни, іноземці, особи із подвійним громадянством, особи без громадянства), посадових осіб (представники влади, особи, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки), соціальні організації (держава, органи держави, громадські об'єднання, трудові колективи, органи місцевого самоврядування, юридичні особи), соціальні спільності (народ, нація, населення, територіальні громади та ін.) [8, с. 120].

А. М. Козирін суб'єктів митних правовідносин поділяє на індивідуальні і колективні [2, с. 73]. А ось С. В. Халіпов всіх учасників митних відносин розділяє на дві групи:

1) митні органи та їх посадові особи;

2) інші учасники митно-правових відносин, до яких зокрема належать: перевізники; особи, які переміщують товари та транспортні засоби через митний кордон, або особи, які здійснюють діяльність, пов'язану з переміщенням товарів та транспортних засобів через митних кордон; особи, які працюють у галузі митної справи; особи, які надають сприяння (допомогу) у провадженні митного оформлення та контролю; інші або факультативні учасники митних правовідносин (наприклад, власник прав інтелектуальної власності, який звернувся із заявою про захист його прав у зв'язку з переміщенням через митний кордон товарів) [8, с. 116].

На думку І.О. Панова суб'єктами митних правовідносин, з одного боку, є митні органи, а з другого, є митні органи, а з другого, фізичні та юридичні особи, що перетинають митний кордон і переміщують через нього товари, предмети й транспортні засоби. Суб'єкти поділяються на загальні та спеціальні. До спеціальних суб'єктів слід віднести тих, які мають дипломатичний імунітет і не підлягають повному митному контролю. Враховуючи, що митні правовідносини є відносинами влади і підпорядкування, носіями юридично-владних повноважень у сфері здійснення митної справи щодо інших суб'єктів митних правовідносин

є митні органи – посадові та службові особи Державної митної служби, регіональних митниць, митниць, митних постів та митної варти [7, с. 13].

При аналізі повноважень державних органі та їх посадових осіб, які беруть участь у митно-правових відносинах, які пов'язані з переміщенням через митний кордон України товарів, які містять об'єкти прав інтелектуальної власності, доцільно здійснити класифікацію суб'єктів таких правовідносин. Слід підкреслити, що суб'єкти, які беруть участь у митних правовідносинах, можна досліджувати в широкому і вузькому значенні.

У широкому значенні до переліку таких суб'єктів можна включити центральні органи державної влади, до компетенції яких віднесені загальні питання щодо регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, такими суб'єктами є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство аграрної політики та продовольства України та інші міністерства України [8, с. 120].

Слід зазначити, що у вузькому розумінні до кола суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах з переміщення через митний кордон України товарів, що містять об'єкти прав інтелектуальної власності, необхідно віднести тих, які беруть участь у правовідносинах саме на митному кордоні України.

На думку Н.І. Білак у вузькому розумінні суб'єктів правовідносин можна класифікувати на дві групи:

1) суб'єкти, які забезпечують захист та охорону прав інтелектуальної власності на митному кордоні, наділені державно-владними повноваженнями;

2) суб'єкти, які не наділені державно-владними повноваженнями та безпосередньо беруть участь у переміщенні товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності [1, с. 39].

Тобто, до суб'єктів у вузькому значенні необхідно віднести митні органи, декларанта, власника товару, правовласника, перевізника, суд та державного експерта.

Відповідно до пункту 34-1 статті 4 Митного кодексу України митні органи це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, митниці та митні пости [5].

Митні органи України, як зазначає В.В. Ченцов, є державними органами, основним призначенням діяльності яких є сприяння реалізації громадянами та суб'єктами господарювання свого права на переміщення товарів, предметів і транспортних засобів через митний кордон, організація та здійснення контролю за дотримання ними (громадянами та суб'єктами господарювання) правил переміщення товарів, предметів і транспортних засобів та використання в межах своїх повноважень інших інструментів реалізації митної політики [4, с. 24].

Отже, під митними органами слід розуміти спеціально уповноважені державні правоохоронні органи виконавчої влади, які наділені виконавчо-розпорядчими повноваженнями у галузі митної справи і, у відповідності до чинного законодавства, здійснюють пропуск через державний кордон різного роду вантажі, у тому числі й багаж та поштові відправлення, валюту та валютні цінності, а також транспортні засоби, що слугують для перевезення пасажирів.

Також, необхідно виділити працівників митних органів, на яких нормативно-правовими актами покладено завдання у сфері здійснення митної справи.

Так, відповідно до частини 1 статті 569 МК України працівники митних органів, на яких покладено виконання завдань, зазначених у статті 544 цього Кодексу, здійснення організаційного, юридичного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення діяльності цих органів, є посадовими особами. Посадові особи митних органів є державними службовцями [5].

Тобто, адміністративно-правовий статус працівника митних органів це система закріплених у нормативно-правових актах ознак, які визначають його роль, місце та

призначення у системі правовідносин, вказують на його відмінність від інших суб'єктів та порядок взаємовідносин між ними.

В даній роботі також, необхідно здійснити характеристику експерта, який залучається з метою підтвердження наявності у пред'явлених товарах ознак товарів, що підозрюються в порушенні прав інтелектуальної власності, та/або відсутності ознак оригінальних товарів.

Слід зазначити, що залучення експертів здійснюється керівником митного органу або його заступником за погодженням з керівником підприємства, установи, організації, де працює експерт.

Відповідно до частини 3 статті 327 МК України експерти, які залучаються до участі у здійсненні митного контролю, мають право на відшкодування витрат, пов'язаних з їхньою участю у здійсненні митного контролю, за ними зберігається середня заробітна плата за місцем роботи на час такої участі [5].

Так, судом здійснюється розгляд справ про порушення митних правил, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності. Також, судом приймаються процесуальні рішення (ухвали), які необхідні для призупинення митного оформлення більше 10 днів та розглядаються питання щодо оскарження дій посадових осіб, вилучення товарів з обігу та інше.

На окрему увагу при характеристиці суб'єктів правовідносин з переміщення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, заслуговує такий учасник як правовласник. Згідно з пунктом 47 статті 4 МК України правовласник це особа, якій відповідно до закону належать майнові права на об'єкт права інтелектуальної власності, або особа, яка діє від її імені в межах наданих повноважень [5].

При аналізі Митного кодексу України були виокремлено, що правовласник має право:

1) звертатись до суду з метою забезпечення захисту прав інтелектуальної власності;

2) звертатись до митного органу з письмовим вмотивованим клопотанням про продовження строку призупинення митного оформлення;

3) інформувати митний орган, що призупинив митне оформлення товарів, про звернення до суду з метою забезпечення захисту прав інтелектуальної власності;

4) звертатись протягом установлених Митним кодексои України строків до митного органу з письмовою заявою про надання згоди на поновлення митного оформлення товарів та інші [5].

Також, необхідно зазначити, що одним суб'єктом, який бере участь у правовідносинах при переміщенні через митний кордон України товарів, які містять об'єкти інтелектуальної власності, є власник товару.

Ю. О. Медвідь зазначає, що до перетину митного кордону відповідальність за товари несе їх власник або уповноважена ним особа, після випуску товарів на відповідну митну територію право власності на товари у зв'язку з їх подальшим продажем переходить до різних осіб, що ускладнює встановлення відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності [3, с. 159].

Слід підкреслити, що в митному законодавстві України відсутній термін «власник товару», що призводить на практиці до його неправильного тлумачення та є предметом для зловживань.

Отже, суб'єкти правовідносин, які беруть участь у переміщенні товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності через митний кордон України, є носіями суб'єктивних прав і обов'язків, становлять сутність митного законодавства України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білак Н. І. Суб'єкти правовідносин, які беруть участь у переміщенні через митний кордон України товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності. *Правничий часопис Донецького університету.* 2018. № 1-2. С. 65-73.

2. Казырин А. Н. Таможенное право России. Общая часть: учебное пособие. Москва: Фирма «СПАРК», 1995. 134 с.

3. Медвідь Ю. О. Організація діяльності митних органів ЄС у сфері захисту прав інтелектуальної власності. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* 2014. № 5. Т. 1(216). С. 159–164.

4. Митне право України: навч. посібник / за ред. В.В. Ченцова. Київ, 2007. 283 с.

5. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №48. Ст. 558.

6. Настюк В. Я. Поняття і сутність митних правовідносин. *Проблеми законності.* 2006. № 80. С. 93–99.

7. Панов І. О. Митні правовідносини як вид правових відносин. *Право і безпека.* 2009. №2. С. 11-16.

8. Шульга М. Г. Суб'єкти митного права. *Проблеми законності.* 2004. № 69. С. 115–121.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Приймаченко Д. В.

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

Анна Євтушенко, Едуард Зємцов
(Краматорськ, Україна)

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗНАНЬ І ПРАКТИЧНИХ ВМІНЬ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК РОБОТИ ВИКЛАДАЧА МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ШКІЛ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті визначається необхідність впровадження теоретичних знань у практичну діяльність учнів, тобто, поєднання окремих елементів уроку у єдине ціле. Прикладом такого поєднання є навчальний посібник «Артист – трубач», який складається з примірника для учня, що містить теоретичну навчальну інформацію та практичні вправи для гри на трубі, і примірника для концертмейстера з акомпанементом.

Ключові слова: *інтеграція, мистецька освіта, інтеріоризація і екстеріоризація.*

Сучасна початкова мистецька освіта, відповідно до наукових тенденцій та вимог часу, все активніше рухається у напрямку інтеграції. Зміст інтегрованого навчання полягає в тому, що окремі елементи уроку не тільки тісно поєднані, а і взаємопроникненні; на основі спільного підходу об'єднані у єдине ціле.

Метою навчальної діяльності у мистецькій освіті є розвиток особистості через засвоєння великої чисельності теоретичних знань і придбання практичних вмінь і навичок, що відбувається завдяки нерозривному зв'язку зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психічної) сторони людини.

Зовнішня сторона діяльності людини – це рухи і дії, за допомогою яких людина впливає на зовнішній світ. Вони визначаються і регулюються внутрішньою (психічною) діяльністю. Процеси, які забезпечують взаємозв'язок внутрішньої і зовнішньої сторони діяльності називаються інтеріоризацією і екстеріоризацією.

У контексті навчальної діяльності інтеріоризація означає формування розумових дій через засвоєння індивідом зовнішніх дій з предметами. Завдяки інтеріоризації психіка людини здатна оперувати образами предметів, які в дану мить відсутні у полі її зору. Таке мислення називається образним. Зовнішні дії ніколи цілком не переносяться у внутрішній план. Інтеріоризації піддається лише орієнтовна їх частина. Так, процес написання у своїй виконавчий (рухомій) частині завжди залишається зовнішньою дією, а орієнтовна частина цієї дії в міру оволодіння дитиною процесом написання тексту скорочується і йде в середину, тобто, інтеріоризується. Існують дії, які цілком переходять у внутрішній план: до них відносяться, наприклад, арифметичні обчислення.

Будь-яка складна дія перш ніж стати надбанням розуму, має бути спочатку реалізована зовні.

Процес, зворотний процесу інтеріоризації, називається екстеріоризацією (від латинського exterior – «зовнішній»). Це психологічне поняття означає перехід з внутрішньої, згорнутої форми знання у розгорнуту зовнішню форму. Пер ніж вчинити якусь дію, людина ретельно її обмірковує і планує.

Особливого значення процеси інтеріоризації і екстеріоризації набувають у творчій діяльності людини: і художник, і композитор перед створенням своїх творів спочатку обмірковують ідею, здійснюють пошук засобів її втілення, здійснюють пробні варіанти… У творчості, як ніде, важливо передати не тільки конкретний інформаційний посил глядачеві чи слухачеві, а і емоції та почуття, викликати духовний відгук на мистецьке творіння.

Найтісніший зв'язок процесів інтеріоризації та екстеріоризації спостерігається у процесі навчання дітей грі на музичних інструментах і полягає він у багаторазовому повторенню усвідомлених дитиною завдань з зовнішніми діями конкретно на музичному інструменті. Під час виконання музичного твору як у освіченого майстра, так і у музиканта-початківця не має

додаткового часу для міркування, музика повинна лунати у такому вигляді, як її створив митець.

До того ж, під час публічного виступу у виконавця є тільки одна спроба донести до слухача задум композитора та довести свою майстерність. Ускладнює набуття виконавської майстерності у учнів той факт, що музичні звуки цілком слухове явище, не існує об'єктивної можливості їх наочно відтворити, крім графічного запису, розуміння якого потребує зусиль та часу.

Враховуючі вікові особливості молодших школярів, яким ще непритаманне образне мислення, стає зрозумілим протиріччя між, з одного боку, емоційною чуттєвістю дітей такого віку, пластичністю рук до набуття певних фахових рухів як сприятливими показниками для раннього навчання та, з другого боку, недостатністю процесів і якостей мислення.

З викладеного вище виходить, що творчість живе не тільки за рахунок натхнення; занадто багато залежить від правильності і точності роботи розумових процесів. Тому великого значення набуває необхідність засвоєння теоретичного учбового матеріалу, яке відбувається завдяки процесам інтеріоризації та відпрацьовування практичних навичок, що, фактично, є умовою процесів екстеріоризації.

Створення найбільш сприятливих умов для виховного і навчального процесів підштовхує викладачів не тільки вдосконалювати існуючі методи і програми, але і створювати нові.

Розробка навчального посібника «Артист-трубач» є прикладом інтеграції педагогічних і психологічних досягнень і знань, взаємопроникнення і поєднання теоретичних знань з музичної грамоти та практичних вмінь при грі на музичному інструменті.

П'єси посібника «Артист-трубач» являють собою мініатюри, програма яких закладена в самій назві. Виконання нескладних мелодичних побудов, збагачених виразним фортепіанним супроводом, вводить учня в цілісний світ музики, допомагає йому наповнити перші особисто виконані звуки настроєм та змістом. Теоретичний матеріал з нотної грамоти і практичні вправи у вигляді окремих пісень викладено у природному порядку – від простого до більш складного. Виконання маленьких за обсягом музичних п'єс не викликає м'язового перенапруження, але дозволяє відпрацювати виконавські навички – дихання, атаку звуку, артикуляцію, інтонування.

Рис. 1.
Обкладинка посібника

Рис. 2.
Одна із сторінок посібника

Спираючись на дослідження у галузі психології про місце асоціації (зв'язок між психічними явищами, при якому актуалізація одного з них веде до появи іншого, змістом чи наочністю з ним пов'язаному) у пізнавальній активності людини та про механізми процесів асоціації, при яких образ предмета чи явища з'являється у свідомості людини без зовнішнього подразника, який зазвичай його раніше визивав, авторами роботи розроблено педагогічні прийоми, які не тільки вдосконалюють процес оволодіння учнем грою на трубі, а і розвивають когнітивні аспекти особистості учня – увагу, пам'ять, мислення (особливо образне).

«Музична грамота та практичне музикування» – одна з найскладніших за змістом і своїми задачами музична дисципліна.

Теоретичні знання, які учні отримують на уроках музично-теоретичного циклу, необхідно відпрацювати практично. Якнайкраще, таке відпрацьовування здійснюється на уроках за фахом. Поєднання у одній збірці теоретичних знань з музичної грамоти з музичними вправами, які учень вивчає для виконання; доповнення посібника наочним матеріалом у вигляді яскравих малюнків, які можуть бути підказкою учню у домашній самостійній роботі; різноманітний акомпанемент, який повністю розкриває музичний образ твору, що вивчається і, завдяки чому, визиває емоційний відгук у учня, вирішують наступні завдання:

Навчальні:

- формування практичних умінь і навичок гри на інструменті;
- засвоєння основ музичної грамоти – розташування звуків на нотоносці та довготи звуків;
- відтворення метро-ритмічної пульсації;
- формування навичок ансамблевої гри;

Розвиваючі:

- накопичення слухових вражень, розширення слухового досвіду;
- розвиток концентрації (зосередженості на учбовому матеріалі) та переключення (перехід з однієї діяльності на іншу) уваги;
- формування творчої уяви;
- розвиток музичної пам'яті, слуху, музично-образного мислення;

Виховні:

- розширення спектру емоційних почуттів через сприйняття різноманітних, близьких дитині за віком музичних образів;
- формування мотивації навчання через сприйняття цілісного твору;
- розвиток художнього нахилу, естетичних почуттів;
- забезпечення емоційного благополуччя дитини, умов для її творчої самореалізації;
- виховання стійкої любові до музики.

Реформа мистецької освіти вирішує різночитання щодо головного призначення мистецької школи. У законодавстві це призначення завжди було визначене як «естетичне виховання дітей», але типові навчальні плани та програми були орієнтовані на підготовку до подальшого здобуття мистецької професії. Незримий конфлікт між тим, що школа пропонувала, та тим, що від неї очікували споживачі мистецько-освітніх послуг сьогодні розв'язується за умови з'ясування викладачами бажаних учнями, батьками, суспільством у цілому результатів навчання.

На сучасному етапі розвитку мистецької освіти переосмислення сутності всіх навчальних дисциплін, планів і програм навчання вважається за головне. Новий підхід до змісту мистецької освіти спрямований не тільки на формування в учня уміння репродукувати навчальний матеріал, а й на активне залучення дитини до пізнання закономірностей музичної мови через реалізацію творчого потенціалу, розвиток музичності та виховання цінностей.

Якнайкраще з цим завданням впоратись шляхом інтеграції мистецьких дисциплін. Тому проблема інтеграції навчання і виховання в школі мистецтв важлива і сучасна як для теорії,

так і для практики. Інтегровані уроки сприяють формуванню цілісної картини музичного світу, розумінню зв'язків між окремими музичними явищами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). За ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. Москва: Наука, 216 с.
3. Драганчук В. М. Музична психологія і терапія. Луцьк: Східноєвр. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. 230 с.
4. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.
5. Науменко С.І. Психологія музичної діяльності. Чернівці: ПП Видавничий дім «Родовід», 2015. 408 с.
6. Сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. URL : http://nbuv.gov.ua/
7. Електронна бібліотека з психології та педагогіки. URL : http://www.koob.ru/

УДК 761

Тетяна Кальная
(Харків, Україна)

ТЕХНІКИ ВИСОКОГО ДРУКУ

У статті розглядаються і аналізуються техніки високого друку – ксилографія, гравюра на металі, ліногравюра, літографія та інші. Детально розбирається етапність ведення робити.

Ключові слова: *рисунок, графіка, естамп, ксилографія, гравюра на металі, ліногравюра, літографія.*

The article considers and analyzes the techniques of letterpress printing - woodcut, metal engraving, linocut, lithography and others. The stage-by-stage conduct is done in detail.

Key words: *drawing, graphics, engraving, woodcut, metal engraving, linocut, lithography.*

У наш час, коли все навколо постійно розвивається, мистецтво також розвивається і постійно переходить на новий рівень. Особливо це стосується всіх типів графіки. Основою будь-якого твору мистецтва є ескіз та композиція. Дотримання правил роботи над ескізами збільшує шанси на успіх художнього твору або його продаж.

Важливими особливостями графіки є її здатність швидко відкликатися на актуальні події, зручність тиражування у багатьох екземплярах, можливість послідовного розкриття замислу у ряді зображень. Ці якості були широко використані в агітаційній та сатиричній політичній графіці, бурхливий розвиток якої припадає на роки великих історичних подій. [3]

Класичний спосіб застосування інформації за допомогою піднятої матриці, який називається типографікою. Виступаючі поверхневі елементи покриваються пастоподібною фарбою, потім притискаються до паперу. Так відтворюються книги, журнали, довідники та інші масові періодичні видання.

У високому друці є порожні елементи форми розташовані на різних рівнях: друкуючі – вище, а пробільні – нижче. Це дозволяє наносити чорнило вибірково лише на друкуючі елементи і вже з нього переносити на поверхню паперу.

Характеристиками відбитків, отриманих високим друком, є висока чіткість елементів зображення, їх більша насиченість, а також цікава присутність рельєфу на тильній стороні аркуша.

Принцип друку використовувався людством протягом століть. Однією з ранніх форм друку була плоска гравюра, на дерев'яних дошках з гладкою поверхнею, на яких зображення отримували вирізанням заготовок. Ці форми досі використовуються у мистецтві. Винахід книгодрукування та широкий розвиток високого друку були пов'язані насамперед зі створенням збірних друкарських форм .

У минулому високий (друкарський) друк широко застосовувалася і був одним з основних способів при виробництві поштових марок [2]. Однак згодом він став все більш витіснятися іншими видами друку. Пояснюється це тим, що спосіб високого друку більш трудомісткий і пред'являє більш високі вимоги до властивостей використовуваного паперу, включаючи лоск, крейдований шар , поглинання та т.п. [1]

На сучасному етапі металеві форми виготовляють методами фрезерування, травлення та гравірування. Обмеження їх використання зумовлене шкідливим вмістом свинцю. Ці форми використовуються при створенні текстури справжньої шкіри.

Використовується також флексографічний метод під час друку. Це тип високого друку, який використовує гнучкі форми фотополімерів та невеликий відступ порожнистих елементів (0,5-0,7 мм).

Механізм флексографічного друку – це спосіб отримання відбитка за допомогою циліндра, на поверхні якого прикріплена полімерна матриця. Діаметр циліндра і ширина паперу визначають тип товару: етикетки, упаковка, шпалери.

Високий друк виконується на папері, картоні (включаючи гофрокартон), вінілі, поліетилені, самоклеючій плівці, алюмінієвій фользі та інших матеріалах.

Кольорові зображення складаються з мікроскопічних відбитків круглої або квадратної форми. Для кольорового друку використовується до 4 фарб. На таких зображеннях неозброєним оком видно чіткий структурний малюнок – растрове зображення.

Досліджуючи відбитки на герметичних поверхнях за допомогою лупи, ви можете побачити, як фарба згущується по контурах елементів. Це дає чіткі обриси літер та символів, а також растрові зображення - насиченість кольору. Тонкі лінії, насічки на рубаних шрифтах виходять суцільними та плавними.

Для перенесення чорнила на папір потрібен натиск. В результаті на задній стороні паперу утворюється рельєф, який відчувається рукою або візуально видно. Сполучні компоненти друкарських фарб виготовляють на основі продуктів нафтопереробки. Звідси характерний запах гасу зі свіжим відбитком.

Масовий тираж та малий формат роблять естамп сучасним, який легко інтегрується у всі сфери життя. Інтер'єри квартир, готелів, кафе, бібліотек, виставок зараз немислимий без подібного декору. Спочатку естамп з'явився як засіб відтворення, але згодом, завдяки багатим можливостям своєї технології, він став великим самостійним мистецтвом з багатими традиціями. Малюнок виконаний художником на папері або іншому матеріалі в єдиному екземплярі є унікальним. Всі авторські повтори, особливо копії, зазвичай гірші за оригінал.

Естамп - це графічний твір, відтиснений з будь-якої друкованої форми, оброблений тим чи іншим способом: машинним способом або вручну і має самостійне значення. Тираж отриманих відбитків може варіюватися від декількох штук до декількох тисяч примірників, і всі відбитки вважаються оригіналами.

Існує безліч видів високого друку. Це гравюра на дереві та лінолеумі (ксилографія та ліногравюра), висока гравюра на металі, гравюра на картоні, цинкографія.

Що стосується української графіки, вона також походить із глибини віків. Поява рукопису в Київській Русі в XI-XII ст. дала благодатний ґрунт для розвитку книжкової графіки. Художники прикрашали книги декоративними заставками, великими літерами (ініціалами), ілюстраціями до сторінок (мініатюрами), а також безліччю невеликих малюнків по краях сторінок. Найдавнішими збереженими творами книжкової графіки є книги

XI-XII ст. : "Остромське Євангеліє" (1056-1057), "Збірка Святослава" (1073), "Трієрський псалтир" або "Кодекс Гертруди" (1087).

Це був час національно-визвольної боротьби українського народу проти рабства польських дворян, утвердження національної ідентичності. Все це надихало українських художників. Серед талановитих художників були такі майстри, як Олександр та Леонтій Тарасевичі. Їхні роботи, як і роботи майстра Інокентія Щирського, який працював з ними одночасно, виконувалися на рівні найкращих світових моделей.

Ксилографія або дереворит – гравюра на дереві. Ксилографія з'явилася в Китаї не пізніше VI ст.

Перші зразки гравюри в Західній Європі, виконані в техніці обрізної гравюри на дереві, з'являються на рубежі XIV-XV ст. У 1780-х роках художник і гравер Томас Бьюїк винайшов метод торцевої гравюри на дереві (у поперечному перерізі стовбура листяних порід). Сам створив ілюстрації до «Загальної історії чотириногих» і двотомної «Історії птахів Британії».

Основними інструментами гравера є ніж, стамески різної ширини і долото, за допомогою яких він створює гравюру на дошці. Дерев'яна дошка, на якій "вибивається" малюнок, – це спил дерева з м'якою деревиною (груша або бук). Дошку перед роботою грунтують.

Існує 2 види ксилографії: поздовжня (обрізна) гравюра та торцева гравюра. При виконанні обрізної гравюри лінія вирізається з обох боків ножем, а середина видаляється спеціальним різцем. Основою гравіювання є дерев'яна дошка, яка ускладнює процес різання, оскільки вона неоднорідна, а виступи через волокна часто спотворюються в процесі виготовлення друкарської форми. Цей тип гравіювання характеризується певною жорсткістю та скутістю ліній. Але особлива текстура дерев'яної дошки, з якої зроблена форма, дозволяє створити абсолютно унікальний ефект.

Самшит найкраще підходить для торцевої гравюри. Незважаючи на те, що його важко дістати, саме воно найщільніше і найкраще тримає полірування. Гравірування виконується сталевими різцями різного розміру та профілю. Такі різці називаються штихелі. Так само як в гіпсовій і обрізний гравюрах, штрихи робляться в тих місцях, які не повинні бути надруковані. Штіхель легко ріже у всіх напрямках, що дозволяє художнику створювати різноманітні штрихи, передавати тон, форму тощо. Штрих торцевої гравюри чіткий та елегантний: густа мережа таких штрихів має сріблястий відтінок, дуже добре поєднується з чорними плямами.

Гравіювання на лінолеумі. Зародилось на рубежі XIX-XX ст. Інша назва – лінорит. Для цього виду гравіювання використовується добре відполірований лінолеум. Гравірується форма кутовими і круглими стамесками (штихелями). Процес по суті такий же, як і в сучасних поздовжніх ксилографіях, і кінцевий результат за зовнішнім виглядом майже не відрізняється від гравюри по дереву.

Особливості ліногравюри – лаконічна художня мова, різкі контрасти чорного і білого, соковитість і фарба. дотик через м'якість матеріалу.

Лінолеум обробляється різцями, які мають вигляд маленьких вигнутих стамесок, так само як і в обрізний ксилографії. Фарба наноситься валиком. Гравюра на лінолеумі дає близько 500 хороших відбитків.

Анрі Матісс, Пабло Пікассо, Франс Мазерель, німецькі експресіоністи (Фріц Блале, Карл Шмідт-Ротлафф), Моріс Ешер працювали в техніці ліногравюри.

Серед сучасних художників ліногравюру активно використовують Георг Базеліц, Стенлі Донвуд, Білл Фаїк.

Іван Павлов детально розробив техніку ліногравюри в Росії. З 1909 року Павлов, працюючи в друкарні Івана Ситіна, почав використовувати ліногравюри для обкладинок та ілюстрацій дитячих книжок замість раніше використовуваних літографії і цинкографії. У 1914 р. Вийшов календар "Цар-Дзвін" 1916 р. з 12 кольоровими ліногравюрами Павлова.

Рельєфне гравірування на металі. Цей вид гравюри застосовувався в XV-XVI ст. Матеріалом була мідь, латунь, олово або свинець. Металева пластина оброблялась штихелями і, в разі м'якого металу, ножами, як в обрізний гравюрі. На вигляд відбитки на

цих дошках були схожі на ксилографію. Іноді в цій техніці застосовують різну форму пуансонів, тобто металеві стержні з одним витонченим кінцем і мають переріз кола, зірки або будь-якого іншого. Ударивши молотком на протилежному кінці цього хвостовика, проткніть металеві поглиблення форми, що має робочий кінець пуансона. В результаті на друку з'являються білі кола або зірочки на чорному тлі. Використання пуансонів було особливо поширеним в останній третині XV ст. Гравюри цього типу називаються Пуансон. Зазвичай це силуетні зображення,

Використовувався лише до початку XV ст. В результаті гравірування вона стає аналогічною дошці обрізний ксилографії; друкується як остання.

Цинкографія – це фотомеханічний процес створення кліше (ілюстративні форми високого друку) шляхом фотопереносу зображення на цинкову пластину або іншу поверхню, яка потім піддається кислотному травленню на порожніх ділянках зображення .

Зазвичай технологія створення кліше складається з таких етапів: фотографування оригіналу, копіювання негатива, гравіювання та обробки пластини. Оригінал слід сфотографувати у визначеному масштабі за допомогою пристрою для відтворення фотографій. Отриманий негатив копіюється на цинкову пластину (магніеву або мідь), покривається копіювальним шаром, що складається з будь-якого полімеру (наприклад, полівініловий спирт) і сіль хромової кислоти.

Під дією світла, що проходить через прозорі ділянки негативу, шари (майбутні друкарські елементи) тверднуть, стають нерозчинними у воді. Адже кислотостійке зображення на пластині складається з напівтонових ліній або крапок. Потім травленням в травильній машині, що дозволяє досягти необхідної глибини заготовок залежно від відстані між друкарськими елементами. Штрихові кліше труять на глибину 0,04-1 мм, а растрові - 0,035-0,12 мм. З отриманої пластини потрібно зробити пробний відбиток для контролю якості, при необхідності виправити дефекти пластини та встановити її на опорі.

Гравюра на картоні вважається наймолодшим видом високої графіки, який з'явився лише кілька десятиліть тому. Легкість і доступність цієї техніки дозволяє оволодіти нею не лише досвідченим художникам, але навіть дітям різного віку. Якщо врахувати різницю картонній від штриховий гравюри, то тут в основному потрібно працювати плямою, а широкий набір мимовільних відбитків створюється фактурою самого картону, а так же висотою рельєфу до того ж розподілом зусиль при друкуванні. Картон підходить від будь-якої упаковки, навіть для палітурних або електричних карток, а для інструментів: голки, ланцет та різні ножі. Щоб не подряпати робочу область, а зменшити кількість, необхідну для роботи, інструмент перед використанням слід правильно заточити. Під час гравірування голки слід тримати під нахилом 35 градусів до напрямку її руху або строго вертикально. На дуже сухому картонному полотні навіть найдрібніші надрізи, зроблені ножем, зменшаться на відбитку, і ви не отримаєте хорошого відбитку.

На додаток до всього цього, не слід використовувати перехресне штрихування - в більшості випадків це призводить до повного руйнування цілих ромбічних картонних елементів. Для досягнення тонального забарвлення необхідно порушити поверхневу структуру самого картону і зробити текстуру насиченою. Для цього ідеально підійде грубий наждачний папір, потрібно прикласти його до потрібного місця і простукувати молотком. На цих ділянках чорнило зберігатиметься і потім подаватися відбитку. Грунтований аркуш картону дозволить створити більш чистий естамп. Також його можна використовувати для припікання розпеченої голки з вижигателя по дереву. Таким чином, гравіювання на картоні дозволить досягти найрізноманітніших градацій тональних плям.

Креслення майбутньої гравюри виконується на кальку м'яким олівцем або літографічним чорнилом (розчиніть літографічний олівець у гарячій воді). Потім поклавши малюнок зображенням вниз на підготовлений аркуш картону, акуратно протріть його спеціальною тарілкою (пензлем) або ложкою.

Рельєф на картонній друкарській пластині можна отримати різними способами: гравіруванням штихелями, різьбленням і прошкрябуванням ножем с косячком, аплікацією.

Цікаві результати отримують при нанесенні гілочок, сухих трав, листя і квітів. Якщо картон пухкий, його покривають полівінілацетатною темперою або фарбою на водній основі. Це дозволяє змінювати фактуру та рельєф гравюри відповідно до площини. Важливим етапом обробки друкарської форми є фіксація нітролаком. Покривати потрібно один раз, уникаючи патьоків і крапель.

Друкувати можна не тільки вручну, але і на гравірувальному верстаті. У цьому випадку картон кладуть зверху на аркуш, а знизу кладуть кілька шарів м'якого паперу, щоб не пошкодити друк. Як і у інших типах графіки, кольорового друку можна досягти, створивши окрему карту для кожного кольору.

Підводячи підсумки можна сказати, що з вдосконаленням плоского офсетного способу друкування, високий друк втратив свої позиції, і його частка в поліграфічному підприємстві різко знизилась. На сьогодні ним друкують невеликі тиражі бланків, листівок, етикеток, газет, посібників у районних чи обласних друкарнях зі старим обладнанням. У сучасному виробництві високий друк застосовують під час нумерації, або після друкарського оброблення продукції, зокрема в процесі блінтового тиснення фольгою. [4]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Басін О. Я Високий друк; філателії словник. Москва, 1968. 164 с.
2. Владінец Н.І., Іллічов Л. І, Левітас І. Я. Високий друк. *Великий філателістичний словник* / під заг. ред. Н. І. Владінца і В. А. Якобса. Москва: Радіо та зв'язок, 1988. 320 с.
3. Владич Л. Мовою графіки. Огляди, статті. Київ: Мистецтво, 1967. 50 с.
4. Тимошик М. Книга про автора, редактора, видавця : практ. посіб. 2-ге вид., стереотипне. Київ : Наша культура і наука, 2006. 560 с.

Науковий керівник: Чаус Д. В.

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Viorica Andrițchi, Mariana Negrean
(Chișinău, Moldova)

STUDIUL DE CAZ – METODĂ EFICIENTĂ DE FORMARE, DEZVOLTARE ȘI EVALUARE A COMPETENȚELOR PROFESIONALE LA VIITORII ASISTENȚI MEDICALI

Utilizarea metodei studiului de caz în formarea competențelor profesionale la viitorii asistenți medicali devine o prioritate în învățământul profesional medical. Studiul de caz, fiind o metodă activă de învățământ, asigură abordarea situațiilor medicale într-un context de viață reală. Studiul de caz oferă elevului satisfacţia reuşitei în rezolvarea situațiilor clinice şi-i stimulează, astfel, motivaţia pentru învăţare.

Cuvinte cheie: *studiul de caz, competențe profesionale, asistent medical, învățământ dual.*

The use of the case study method in the training of professional skills in future nurses becomes a priority in medical professional education. The case study, being an active method of education, ensures the approach to medical situations in a real life context. The case study gives the student the satisfaction of success in solving clinical situations and thus increases his motivation for learning.

Keywords: *case study, professional skills, nurse, dual education.*

Învățământul profesional medical postsecundar și postsecundar nonterțiar din Republica Moldova, reprezintă o componentă indespensabilă a sistemului educațional medical din țară [1], care asigură formarea *asistenților medicali,* inclusiv prin sistemul de învățământ dual, pentru sistemul sănătății, „capabili să acorde servicii de îngrijiri individualizate, orientate spre persoană în plan preventiv, reabilitativ, curativ, paliativ, în condiții de staționar, asistență medicală primară și comunitară, repartizate după responsabilitate autonomă, delegată, interdependentă și interdisciplinară” [2].

Paradigma curriculum-ului centrat pe competenţe, promovată în sistemul de învăţământ din Moldova, inclusiv în cel profesional medical postsecundar, pune în prim plan *competenţa*, ca finalitate a procesului de învățământ. Abordarea bazată pe competenţe a procesului de formare profesională este una complexă, ce comportă un caracter integrator, care pretinde a forma comportamente adecvate cerinţelor pieţei muncii, chiar şi în situaţia când orice domeniu de activitate profesională, cum ar fi nursing-ul practic, suportă schimbări continue la nivelul modernizării tehnologiilor de producţie, interferenţei dintre cerere şi ofertă, management al activităţii profesionale. [3].

Competenţa profesională este un sistem unitar de *cunoştinţe, abilităţi, atitudini şi valori,* cu o valoare personală dinamică, aflată în dezvoltare continuă [3]. *Cunoştinţele* asigură baza teoretică a competenţei, prin cunoştinţe declarative, procesuale, strategice etc., conducând la formarea diferitor tipuri de abilităţi. *Abilităţile* reprezintă latura acţională a competenţei; ele se distribuie pe un registru variat, de la deprinderi/structuri algoritmice până la *strategii de abordare inovativă a problemelor*. *Atitudinile şi caracteristicile de personalitate* au un rol esenţial în formarea şi dezvoltarea competenţei specifice nursing-ului practic, dar ele nu sunt elemente structurale ale competenţei. *Atitudinile şi caracteristicile de personalitate* orientează valoric competenţa şi o susţin afectiv şi motivaţional.

Din perspectiva didacticii moderne, metodele educaţionale actuale direcţionează procesul de formare a competențelor profesionale spre cel ce învață, valorificând capacităţile elevului, responsabilitatea şi conştiinţa de sine referitor de propriile performanţe. Viitorul asistent medical „va deveni competent, dacă va fi capabil să dobândească prin învăţare un sistem integrat de cunoştinţe, să-şi dezvolte un sistem de capacităţi, deprinderi şi atitudini pe care să le mobilizeze în

anumite situaţii" pentru abordarea unor situaţii socio-medicale prin intermediul *studiului de caz* [5, 6].

Conform *O. Nicolescu* studiul de caz reprezintă o „metodă activă de învăţământ, bazată pe o implicare intensă a participanţilor la procesul de pregătire, în abordarea şi, de regulă, în soluţionarea unei soluţii-problemă cu scopul aplicării creatoare a cunoştinţelor dobândite şi a formării şi dezvoltării de aptitudini şi comportamente de management eficace" [7].

C. Robson defineşte studiul de caz drept „o strategie de cercetare focalizată pe un caz concret", care descrie în învățământul medical postsecundar toate particularitățile cu referire la situația medicală specifică unei patologii. *Robert Yin* specifică, că studiul de caz defineşte „o strategie de realizare a unei cercetări", care în condiții de formare a abilităților medicale specifice, abordează situaţii medicale specifice evoluției patologiei studiate, „într-un context de viaţă reală şi utilizând multiple surse de informaţii" cum ar fi: acuzele pacientului, anamneza bolii și a vieții, examenul obiectiv, evaluarea paraclinică al pacientului etc. [7].

Metoda *studiului de caz* a fost propusă de *Colomb Langdall* la sfârșitul secolului al XIX, fiind pilotată în School of Bussine and Administration din Harvard. Metoda *studiului de caz* a fost dezvoltată în Franţa, s-a bucurat de o extindere mai largă în învăţământul superior, apoi și în educaţia generală.

Studiul de caz poate fi utilizat *ca o sursă de cunoaştere*, preferat în scopul realizării unor sarcini de descoperire; sau ca o *modalitate de realizare a unor sarcini* de aplicare, confirmare, întărire, încurajare [8].

Studiul de caz asigură posibilitatea de aplicare a diferitor forme complementare de organizare a activităţii, pe baza cărora elevul elaborează un plan de lucru, în vederea realizării cu eficienţă a obiectivelor propuse. Important este ca profesorul să prevadă implicarea elevilor în realizarea acestui plan de lucru, în calitate de subiecţi activi ce contribuie la construirea propriei cunoaşteri [9].

Metoda *studiului de caz* asigură dezvoltarea *gândirii clinice* la viitorii asistenți medicali, cel mai important proces cognitiv specific lucrătorului medical, deoarece permite acestuia să compare, analizeze, sintetizeze, generalizeze şi să i-a decizii raţionale.

Studiului de caz asigură abordarea transdisciplină a învățării prin consolidarea și aplicarea cunoștințelor și abilităților achiziționate în cadrul studierii disciplinelor: *socioumanistice* (comunicare şi psihologie medicală, sociologie şi legislaţie în sănătate, limba latină cu terminologie medicală etc.), *fundamentale* (anatomia şi fiziologia omului, farmacologie generală, bazele științei nursing, îngrijiri medicale individualizate, igiena generală etc.) și de s*pecialitate* (medicina internă cu nursing specific, chirugia cu nursing specific, boli infecţioase cu nursing specific etc.). Totodată, aplicarea *studiului de caz* dezvoltă competenţele profesionale specifice programului de formare profesională - dezvoltarea gândirii logice în stabilirea diagnosticilor medicale și de îngrijire/nursing, stabilirea obiectivelor de îngrijiri medicale etc.

Studiul de caz, ca metodă activ-participativă aplicată în procesul de predare-învățare-evaluare, are o gamă largă de avantaje:

- fiind aplicat în cadrul lecțiilor practice, permite evaluarea nivelului de însușire a conținuturilor tematice studiate;
- contribuie la formarea și dezvoltarea *gândirii clinice;*
- dezvoltă spiritul de echipă și cultivă efortul muncii independente;
- îi determină pe elevi sa manifeste o atitudine şi un spirit critic faţă de diferite variante de soluţionare a situației medicale, argumentând în mod raţional varianta optimă;
- asigură exersarea manoperilor practice în contextul rezolvării situației reale din practică și dezvoltă abilitățile practice specifice situației medicale propuse;
- formează abilități specifice disciplinei și competențe profesionale caracteristice calificării;
- asigură la elevi atingerea celor mai complexe nivele de gândire şi învăţare activă, trecând de la aplicare la analiză, sinteză şi evaluare [10].

Aplicarea *studiului de caz* în procesul de formare a competențelor profesionale la viitorii asistenți medicali, parcurge mai multe etape: 1) identificarea *studiului de caz*, specific subiectului studiat, de către cadrul didactic la etapa de conceptualizare a demersului didactic; 2) prezentarea *studiului de caz* de către cadrul didactic în formă de texte/filme/benzii audio sau prin prezentarea pacientului tematic/standardizat etc., 3) analiza *studiului de caz* de către elevi și propunerea/demonstrarea algoritmului de rezolvare (teoretică și/sau aplicativă), 4) ilucidarea alternativelor de răspuns (de către echipa de elevi-experți), 5) compararea soluțiilor/algoritmelor de abordare/rezolvare a *studiului de caz* cu etalonul de răspuns (propus în Protocoalele Clinice Naționale, în Protocolul/algorutmul deprinderilor practice etc.) și 6) stabilirea concluziilor finale.

Evaluarea competențelor profesionale „joacă un rol important în realizarea reformelor educației, angajate la scara întregului sistem și proces de învățământ, îndeplinind funcții de reglare-autoreglare permanentă" [11].

Estimarea gradului de formare a competențelor profesionale prin intermediului *studiului de caz* este realizată prin evaluarea:

1. corectitudinei utilizării conceptelor/difiniților medicale corespunzător temei studiate;

2. gradului de însușire și aplicare a termenologie medicale;

3. calității argumentelor propuse de elevi în stabilirea diagnosticului medical sau diagnosticului de nursing;

4. originalității și calității variantelor de rezolvare/abordare a situației medicale propuse;

5. calității realizării sarcinilor propuse conform standardelor medicale (Protocoale Clinice Naționale, Protocol/algorutm al deprinderilor practice etc,);

6. gradului de automatism în demonstrarea manoperilor practice medicale;

7. viabilității soluțiilor finale exprimate prin școlarizarea pacientului virtual vizând promovarea modului sănătos de viață.

Demersul educaţional axat pe competenţe, transformă competenţa profesională în element cheie al procesului de formare profesională, în punct de referinţă, atât la nivelul intrărilor, prin proiectarea obiectivelor în termeni de competenţă, cât şi la nivelul ieşirilor, prin atingerea finalităţilor sub formă de competenţă şi demonstrarea acestora ca şi prezenţă a randamentului academic. Eficienţa evaluării poate fi ca „urmare a *relaţiilor funcţionale dintre elementele sistemului*, ce se petrec efectiv în cadrul procesului; de exemplu: evaluare inițială, evaluare formativă, evaluare sumativă" [11]. Caracterul stadial al competenţei ghidează şi evaluarea formării acesteia prin ***evaluarea formativă*** pe parcursul studierii disciplinelor de speciliatate, ***evaluarea sumativă*** în cadrul examenelor de promovare și ***evaluarea finală în cadrul*** examenului de calificare [4].

Concluzii

Considerăm, că utilizarea *studiului de caz* în formarea și dezvoltarea competențelor profesionale la viitorii asistenți medicali instruiți prin sistemul învățământului dual asigură utilizarea corectă a conceptelor/conținuturilor medicale, dezvoltă originalitatea și diversitatea variantelor de rezolvare a situațiilor medicale autentice/simulate și stimulează dezvoltarea abilităților de activitate interdependentă în echipa multidisciplinară.

BIBLIOGRAFIA

1. Manolache A., Negrean M., Cobileanschi S. Impactul relațiilor de parteneriat în dezvoltarea învățământului medical profesional. În: Revista Nursing, 2020, nr. 34, p.58-60.

2. Profilul ocupațional la programul de formare profesională 91210 Medicină, calificarea Asistent medical**,** validat prin Ordinul Ministerului Sănătății, Muncii și Protecției Sociale al RM nr. 964 din 17.08.2018. Chișinău, 2018. Disponibil la: http://cemf.md/upload/ PROFIL_OCUPAIONAL/2018_2019_/Profil.ocupat.c.Med.sp.AM.PDF [vizitat 27.01.2021].

3. Chiș V. Pedagogia contemporană-Pedagogia pentru competenţe. Cluj-Napoca: Ed. Cărţii de ştiinţă, 2005. ISBN 973-686-695-5.

4. Cadrul de referinţă al curriculum-ului pentru învăţământul profesional tehnic. Chisinău, LED Moldova, 2016. 36 p. ISBN 978-9975-120-94-4.

5. Botgros I., Gordienco A. Problematizarea - metodologie eficientă de realizare a procesului educaţional. Didactica disciplinelor şcolare, Institutul de Ştiinţe ale Educaţiei, RM, UNIVERS PEDAGOGIC N^0 4 (48) 2015. Disponibil la: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Problematizarea%20%20metodologie%20eficienta%20de%20realizare%20a%20procesului%20educational.pdf [vizitat 28.01.2021].

6. Negrean M., Creciun G. Simularea didactică - metodă constructivistă de formare a competenţelor profesionale în cadrul disciplinei Medicina internă și geriatrie cu nursing specific. În: Calitatea servciului educațional - imperativ pentru un învățământ profesional competetiv. Materialele Conferinței a VIII-a naționale a cadrelor didactice din colegiile de medicină. Chișinău: CEMF „Raisa Pacalo", 2019, p.44-45.

7. Tumuruc O., Panciuc L. Diversificarea orelor de limbă engleză prin utilizarea studiului de caz. Analele Ştiinţifice ale USMF „N. Testemiţanu"**,** Numărul 2(11) / 2010 / ISSN 1857-1719, p. 542-547.

8. Nicorici M. Studiul de caz - metodă eficientă de formare a competenţelor de investigaţie, Chișinău, 2012. Disponibil la: http://dspace.usarb.md:8080/xmlui/handle/ 123456789/827 [vizitat 28.01.2021].

9. Guţu V., Vicol M. Strategiile didactice în structura paradigmei educaţionale**,** STUDIA UNIVERSITATIS, În: Revista Științifică a Universității de Stat din Moldova, 2012, nr.5 (55).

10. Grădinari G. Studiul de caz - metodă eficientă de dezvoltare a competenţelor comunicative. ProDidactica, În: Revista Limba Română, XV, 2005, nr.12, Disponibil la: https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1666, [vizitat 28.01.2021].

11. Andriţchi V., Stratan V. Evaluarea competențelor școlare din perspectiva principiului integralității. În: Materialele Conferinţei Ştiinţifice Internaţionale a Unversității de Stat din Tiraspol, 2019, p.434-439.

УДК 378.147

Алла Аносова
(Маріуполь, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ»

У статті розкрито сутність практико-орієнтованого підходу до навчання майбутніх бухгалтерів. Мета статті полягає у визначенні ефективних практико-орієнтованих технологій навчання в підготовці студентів.

Ключові слова: *практико-орієнтований підхід, технології навчання, професійна діяльність, практико-орієнтовані технології.*

The article reveals the essence of a practice-oriented approach to the training of future accountants. The purpose of the article is to identify effective practice-oriented learning technologies in the preparation of students.

Key words: *practice-oriented approach, learning technologies, professional activity, practice-oriented technologies.*

Сучасний ринок праці диктує необхідність посилення практико-орієнтованої складової навчального процесу з тим, щоб випускники мали реальні можливості гідного працевлаштування.

Практико-орієнтовані технології мають вирішальний вплив на всі процеси навчання: від надання студентам знань, умінь і навичок до контролю їх засвоєння, при цьому забезпечуються такі найважливіші характеристики навчання, як якість, вибірковість матеріалу, облік індивідуальності, постійний контроль і самоконтроль засвоюваності матеріалу, високий ефект використання викладацьких ресурсів.

Практико-орієнтовані технології дозволяють в максимальній мірі моделювати фрагменти майбутньої професійної діяльності.

З точки зору студента застосування практико-орієнтованих технологій підвищує інтерес до навчання, збільшує мотивацію за рахунок новизни і поєднання більш різноманітних і наочних методів навчання в сукупності з традиційними.

З точки зору викладання практико-орієнтовані технології надають викладачу наступні можливості:

а) реалізувати і поширювати свій досвід викладання;

б) забезпечити обробку статистичних даних і прийняття тих чи інших педагогічних і дидактичних рішень, при цьому з'являється можливість більш гнучкого управління пізнавальної діяльності навчання;

в) вивчити досвід провідних у своїй області викладачів.

Практико-орієнтований підхід, як і випливає з його назви, робить акцент на підготовці студентів до майбутньої кар'єри, знаходженні свого місця в житті.

Щоб підготувати сучасного економіста, потрібно забезпечити його таким комплексом знань і умінь, який допоміг би йому успішно працевлаштуватися після закінчення навчального закладу, тобто цей комплекс повинен відповідати певним вимогам роботодавців до випускників економічного профілю.

Мета практико-орієнтованого навчання – допомогти студенту добувати і застосовувати отримані знання, навчитися самостійно вирішувати проблеми, адаптуватися в сучасних умовах. При цьому на навчальних заняттях намагаюся створити таку обстановку на, яка занурює студентів в професійне середовище, співвідносить їх уявлення про професію до вимог, що пред'являються реальним бізнесом, сприяє розвитку здатності застосування теоретичних знань на практиці.

Реалізація компетентнісного підходу при підготовці сучасних бухгалтерів передбачає використання в навчальному процесі наступних активних форм проведення занять:

– рішення професійних ситуаційних і проблемних завдань,
– імітація діяльності,
– виконання практичних завдань в ході навчальної практики,
– використання інформаційних технологій,
– ділові ігри (або їх елементи), нестандартні заняття (екскурсії, конкурси, кейси),
– участь в наукових конференціях,
– участь в олімпіадах різного рівня.

Застосуванню таких методів повинен передувати аналіз змісту навчального матеріалу і змісту професійної діяльності фахівця.

Отже, розглянемо деякі методи навчання, застосовувані мною, більш докладно.

Рішення професійних ситуаційних і проблемних завдань відбувається в основному на практичних заняттях. Зміст практичних занять при вивченні спеціальних економічних дисциплін має бути спрямоване на формування професійних умінь.

В ході практичних занять студенти опановують вміннями виконувати розрахунки за допомогою комп'ютерних програм (Microsoft Excel, 1С: Бухгалтерія), працювати з нормативними документами та інструктивними матеріалами, довідниками, складати розрахункову документацію; складати схеми, таблиці, вирішувати різні практичні ситуації, виробляти необхідні обчислення, робити висновки, аналізувати виробничі ситуації, проектувати на основі аналізу свою діяльність, намічати конкретні шляхи вирішення тієї чи іншої практичної задачі.

Хотілося б відзначити, що в рамках реалізації практико-орієнтованого навчання за професійними модулями, практичне заняття має включати вивчення нормативних документів та довідкових матеріалів, аналіз виробничої документації, виконання завдань з їх використанням; аналіз виробничих ситуацій, вирішення конкретних виробничих, економічних завдань, прийняття управлінських рішень; рішення задач по розрахунку та аналізу різних показників, застосування інформаційних технологій.

У своїй педагогічній діяльності приділяю значну увагу аналізу виробничих ситуацій, мотивуючи студентів тим, що велике місце в роботі фахівця займають завдання аналітичного характеру, а вміння оцінювати ситуацію і на основі цього приймати рішення є невід'ємною якістю керівника.

Імітування професійної діяльності – ще один метод, що дозволяє формувати вміння доведені до автоматизму.

Імітувати професійну діяльність можна практично на будь-якому занятті, особливо актуальний цей метод при проведенні навчальної практики, в рамках якої студенти на кожному занятті «приміряють» на себе роль бухгалтера.

Застосування комп'ютерних технологій для ведення бухгалтерського і податкового обліку є необхідною складовою роботи сучасного бухгалтера. Всі роботодавці при прийомі на роботу звертають увагу на вміння активно застосовувати інформаційні технології, тому виникає необхідність більш ефективного використання в навчальному процесі сучасних програмних продуктів і методик викладання. В даний час найбільш затребуваним і перспективним інформаційним продуктом для формування професійної компетентності бухгалтерів є програма «1С: Підприємство». Ця програма дає великі можливості для організації навчання за професійними модулями, проведення практичних занять, організації самостійної роботи студентів і навчальної практики.

Студенти можуть виконувати практичну роботу на заняттях під контролем викладача. Наприклад: «Облік касових операцій», «Облік і амортизація основних засобів». У такої роботи має бути докладний опис порядку виконання дій у даній програмі. Потім в цій програмі самостійно можна виконати індивідуальне завдання запропоноване викладачем.

Процес оволодіння практико-орієнтованими знаннями не повинен бути фрагментарним. Повинна скластися система, тобто практико-орієнтована модель занять.

Таким чином, можна зробити наступний висновок: практико-орієнтований підхід дозволяє студентам придбати необхідний мінімум професійних умінь і навичок, досвід організаторської роботи, систему теоретичних знань, професійну мобільність і компетентність. Це відповідає освітньому стандарту і робить наших випускників конкурентоспроможними.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калугина И. Ю. Образовательные возможности практико-ориентированного обучения учащихся : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики». Екатеринбург, 2000. 20 с.

2. Матюшенко Н. В. Практико-орієнтована підготовка майбутніх учителів гуманітарного профілю засобами продуктивних технологій. *Наука і освіта.* 2014. №5. С. 242–248.

3. Минервин И. Г. и др. Практико-ориентированная модель подготовки современного специалиста : монография. Южно-Сахалинск : Изд-во СахГУ, 2014. 152 с.

4. Пальшкова І. О. Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя: практико-орієнтований підхід : автореф. дис... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Одеса, 2009. 44 с.

5. Ялалов Ф. Деятельностно-компетентностный подход к практико-ориентированному образованию. *Высшее образование.* 2008. № 1. С. 89–93.

УДК 372.851

Алмагуль Ардабаева, Ляззат Жансеитова
(Алматы, Казахстан)

К ВОПРОСУ ОБ ОБУЧЕНИИ ГЕОМЕТРИИ В ШКОЛЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье говорится об обучении геометрии в школе в условиях цифровизации образования. Также представлены возможности программы GeoGebra для иллюстрации геометрических фигур школьного курса геометрии.

Ключевые слова: *методика обучения геометрии, геометрические задачи, дистанционное обучение, цифровизация образования.*

This article talks about teaching geometry at school in the context of digitalization of education. The features of the GeoGebra program for illustrating geometric shapes of the school geometry course are also presented.

Key words: *methods of teaching geometry, geometric problems, distance learning, digitalization of education.*

Геометрическая наука в современной математике занимает особое положение, так как именно в геометрических идеях и образах заложены выдающиеся мысли основных математических открытий. О незаменимости геометрии в преподавании и в системе образования говорит то, что она дает уникальную возможность не только для развития логического мышления, но и для обучения интуитивному постижению истины, основанному на наглядном представлении. Именно наглядность многих образов, с которыми она имеет дело, отводит геометрии особую роль среди других математических дисциплин.

В тоже время, освоение геометрического материала, зачастую вызывают затруднения у обучающихся. Еще Эвклид отмечал, что «нет царского пути в геометрии», т.е. нет простого и легкого способа изучения геометрии, так как решение каждой геометрической задачи – это небольшое открытие, которое не может быть алгоритмизировано [1]. Затруднение вызывает построение чертежа к задаче, анализ условия, оформление решения. Поэтому, многие учащиеся при выполнении задании единого национального тестирования (далее – ЕНТ) приступают к решению геометрических задач в последнюю очередь. Таким образом, можно констатировать недостаточно высокий уровень усвоения геометрических знаний выпускниками общеобразовательных школ. Об этом свидетельствуют и результаты ЕНТ. При общей тенденции к увеличению процента выпускников, успешно сдавших ЕНТ по математике по программам общего среднего образования, наблюдается снижение процента решивших геометрические задачи.

Проведенное нами исследование показал, что многие обучающиеся затрудняются при решении задач по геометрии как базового, так и повышенного уровня. Учителя математики отмечают, что успешному усвоению материала мешает, прежде всего, низкая учебная мотивация школьников, а также чрезмерная внимательность начинающего педагога к научности изложения материала в ущерб развитию навыков решения геометрических задач. Поэтому, для освоения геометрического материала учащимися учителю необходимо правильно выбрать наиболее эффективные методы обучения.

В соответствие с государственной программой образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы в 2020-2021 учебном году в организациях среднего образования Казахстана осуществляется полный переход на обновленное содержание образования. Новое содержание и новые формы образования требуют разработки качественно новых учебников и учебных пособий, специально ориентированных на современные методы обучения [2].

Практика школьного обучения геометрии показала, что среди современных технологии обеспечения учебного процесса ведущее место должно быть отведено информационным

технологиям обучения. Появление информационных технологий не только не снижает, но и усиливает роль геометрии, поскольку при этом существенно расширяются возможности графического представления материала, компьютерного моделирования [3].

В данное время в период чрезвычайного положения, вызванного коронавирусом COVID-19, учащихся школ обучаются дистанционно по различным интернет-платформам (например, Online Mektep - bilimland.kz, Microsoft Teams, Google Hangouts Meet, Zoom и другие) и передача заданий через Казпочту или нарочно на бумажных носителях (при отсутствии связи, Интернета и обучение в штатном режиме). Для дистанционного обучения школьников республики разработаны телевизионные уроки (ТВ-уроки) по учебным предметам 1-11 классов, которые осуществляется по посредством телеуроков по телеканалам «EL ARNA», «Balapan». При использовании формата телеурока обратные связи осуществляются посредством электронного журнала «Kundelik.kz», систем «Bilimal.kz», «Mektep.edu.kz».

В условиях карантина все большее значение приобретает компьютер, как средство коммуникации и реализации дистанционного обучения в режиме онлайн. Особенно необходим компьютер, ноутбук, планшет или смартфон для обучения учащихся и занимают в данном процессе достойное место.

Для повышения интереса к предмету геометрии надо использовать качественное визуальное сопровождение. Под визуальным сопровождением понимается наличие наглядных интерактивных моделей в учебном процессе. Современные компьютерные средства позволяют моделировать различные плоские и пространственные геометрические фигуры. Одной из таких программ является свободно распространяемая программа «GeoGebra», которую можно скачать с официального сайта www.geogebra.org. Она позволяет существенно повысить наглядность обучения геометрии, получать изображения плоских и пространственных фигур, проводить дополнительные построения, создавать анимацию рисунков [4].

Кроме того, эта программа позволяет иллюстрировать формулы и теоремы, устанавливать зависимости между геометрическими величинами, ставить геометрические опыты, проводить эксперименты и многое другое.

Изображения объектов создаются в части окна, называемом «Полотно». Изначально в нём изображены оси координат, но их можно убрать, или поставить в качестве фона клетчатую бумагу. В верхней части рабочего окна имеется панель инструментов – строка с окошками с изображением инструментов. С помощью этих инструментов можно изображать геометрические фигуры, проводить дополнительные построения, делать анимационные чертежи.

Рассмотрим возможности программы GeoGebra для иллюстрации геометрических фигур школьного курса геометрии.

Например, при изучении темы «Построение треугольника по трем сторонам» в курсе геометрии 7 класса выполняет функцию инструмента черчения (циркуль, карандаш, линейка); презентация, реализующего принцип наглядности обучения; инструмента создания модели для исследования; инструмента проведения виртуального эксперимента. Используя возможности программы, учащиеся могут наблюдать, как будет меняться модель (треугольник) при изменении длин сторон a, b, c и сделать соответствующие выводы: если сумма длин двух его сторон меньше длины третьей стороны, то задача построения треугольника по трём сторонам не имеет решения.

GeoGebra дает возможность организовывать исследовательскую деятельность учащихся: открывать свойства геометрических фигур (сумма углов треугольника, длина окружности и площадь круга, теорема Пифагора и пр.); построения фигур на плоскости; построения описанных (вписанных) окружностей вокруг многоугольников, определения периметра и площади многоугольников; построения объемных фигур и их сечений; построения комбинаций многогранников и тел вращения.

Также для активизации учебного процесса, повышения интереса к предмету, наглядности на уроке, можно применить компьютерную программу «Живая Геометрия (Geometer's SketchPad)», которая позволяет учащемуся обнаруживать закономерности в наблюдаемых геометрических явлениях. При дедуктивном подходе помогает как формулировать теоремы для последующего доказательства, так и подтверждать уже доказанные теоремы и развивать их понимание. Использование данной программы позволяет сделать процесс обучения геометрии интересным и наглядным, развивает творческую деятельность учащихся, их абстрактное и логическое мышление.

Эта программа неоценима с первых шагов при изучении геометрии. Отработка навыков обозначения геометрических объектов (угол, луч, прямая, отрезок), измерения углов, отрезков, сравнение геометрических фигур, которое можно выполнить не мысленно, как предлагают в учебнике, а фактически, используя возможности компьютера. Все эти действия просты и наглядны. На экранах компьютера ученики могут увидеть точно вычерченные чертежи геометрических фигур, ручное построение которых немыслимо; построить привлекательные фракталы, заставить вращаться идеально правильные многогранники, тела вращения, демонстрировать задачи на построение сечений многогранников, изменять условия, по которым строится сечение.

Например, при изучении темы «Перпендикулярные прямые» в курсе геометрии 7 класса нужно закрепить полученные знания, и показать умение применять их при решении задач с использованием компьютерной программы «Живая Геометрия».

На рабочем столе находим пиктограмму "Живой геометрии", загружаем программу. Выполняем следующие задания.

1. Постройте два смежных угла. Сравните эти углы. Найдите градусную меру этих углов. Поменяйте вид смежных углов, так чтобы один из них был прямой. Сделайте вывод.

2. Начертите три угла: острый, прямой и тупой. Для каждого из них начертите смежный угол.

3. Постройте два вертикальных угла. Найдите градусную меру этих углов.

4. Найдите угол, образованный биссектрисами двух смежных углов.

5. Докажите, что биссектрисы вертикальных углов лежат на одной прямой.

В ходе урока учащиеся повторили, какие углы называются смежными и вертикальными, а также какими свойствами обладают смежные и вертикальные углы. Вспомнили, что называется биссектрисой угла, какой угол называется развернутым, определили какие углы могут получиться при пересечении двух прямых. Дали определение перпендикулярных прямых. В процессе исследования учащиеся доказали свойство двух прямых перпендикулярных третьей. В конце урока «ученикам-консультантам» предлагается совместно с учителем оценить работу класса.

Использование компьютерных программ на уроках геометрии вызывает желание у учащихся работать с мультимедийными средствами, творческими заданиями, возможностью без учителя (для себя) проверить свои знания в конкретном разделе геометрии, помогает быстро и глубоко усвоить материал, вырабатывает навык работы с заданиями, выполнять домашние задания совместно в онлайн-режиме, гибкий и индивидуальный подход к каждому учащемуся.

Таким образом, применение информационных технологий обучения, в том числе и компьютерных программ, помогает изменить уровень обучения, процесс усвоения знаний, развивает творчество учащихся. А эффективность обучения геометрии достигается только при систематической и совместной работе учителя и учеников с техническими средствами.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гусев В.А. и др. Методика обучения геометрии. Москва: Издательский центр «Академия», 2004. 368 с.

2. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988.

3. Смирнов В.А., Смирнова И.М. О новой концепции обучения геометрии в школе. *Материалы межд.науч.-прак. конф. «Проблемы совершенствования обучения математике, физике и информатике в школе и вузе».* Алматы: Изд. «Ұлағат», 2014. С.9-12.

4. Обучение геометрии с использованием возможностей GeoGebra: учебно-методическое пособие / О.Л.Безумова, Р.П.Овчинникова, О.Н.Троицкая и др.; отв.ред. О.Л.Безумова. Архангельск: КИРА, 2011. 140 с.

Любов Байдюк
(Умань, Україна)

ПОНЯТТЯ КОНЕКТОРА В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

У сучасному мовознавстві значна увага лінгвістів зосереджена на всебічному вивченні відносно нового лінгвістичного явища – дискурсу. Цей мовний феномен розглядається в усій повноті свого вираження (вербального, невербального, паралінгвістичного) і визначається екстралінгвістичними факторами (соціальними, культурними, психологічними та ін.), суттєвими для успішної мовленнєвої взаємодії. Теорія дискурсу направлена на вивчення людської поведінки як мовленнєвої діяльності, що зумовлює посилену увагу мовознавців до мовленнєвого акту як способу досягнення мовцем певної мети й вивчення під цим кутом зору використовуваних ним мовних засобів. Такий прагматичний підхід до аналізу мовних явищ робить його більш змістовним, зокрема це стосується опису під іншим кутом зору реляційних елементів, які позначають у лінгвістиці термінами «дискурсивні слова» або «конектори», що й визначило **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить, що питання про конектори в ролі реляційних елементів у межах дискурсу вивчали такі мовознавці, як Ж.-М. Адам, А. Загнітко, Ж. Мешлер, А. Ребуль, П. Шардо та ін.

Мета статті – з'ясувати поняття «конектора» у французькому мовознавстві, виявити його основні характеристики.

Виклад основного матеріалу. У сучасній зарубіжній романістиці проблеми, пов'язані з функціонуванням різних конекторів, вивчаються досить активно. Зауважимо, що сполучники й конектори – це не тотожні поняття й протиставляються перш за все як реляційні елементи різних модулів дискурсу: сполучник належить до синтаксичного модуля, поєднуючи між собою синтаксичні одиниці (словоформи в межах простого речення, предикативні частини складного речення, самостійні речення або їх аналоги в тексті), а конектор – до прагматичного, поєднуючи мовленнєві акти, репліки, діалоги. Крім того, сполучник і конектор протиставляються як частина й ціле, оскільки з морфологічної точки зору, крім сполучників, у ролі конекторів можуть виступати прислівники, вигуки й навіть цілі вирази на кшталт *en d'autres mots, antrement dit, ceci dit*.

Зазначимо, що конектори відносяться до реляторів, які, з одного боку, забезпечують зв'язність дискурсу, а з іншого, – відображають взаємодію мовця і слухача (тому їх часто називають інтерактивними), а також позицію мовця відносно описуваних фактів [1].

Ж. Мешлер і А. Ребуль дають таке визначення конектора: «Конектор – це лінгвістичний маркер, який може належати до різних граматичних категорій (сурядних і підрядних сполучників, прислівників, адвербіальних сполук), виконує у висловлюванні такі функції: а) з'єднує максимальні синтаксичні або які-небудь дискурсивні одиниці; б) подає інструкції відносно того, яким чином треба пов'язати ці одиниці; в) підводить до висновків, які не можуть бути зроблені за його відсутності» [4, с. 77]. В основу цього визначення покладені три фундаментальні характеристики конекторів, які торкаються сфери їх функціонування, змістового аспекту й спрямованого ефекту. Щоб проілюструвати особливості взаємодії цих характеристик, звернемося до вживання конектора протиставлення *mais: Il fait beau, mais j'ai envie de rester à la maison.*

У цьому прикладі конектор *mais* з'єднує два асертивних мовленнєвих акти й установлює відношення протиставлення між висновком, який мовець може зробити з першого висловлювання (*Le beau temps est une raison pour sortir),* і реальністю, яка описується в другому висловлюванні та є прямо протилежною до нього *(Avoir envie de rester à la maison est une raison pour ne pas sortir).*

Вплив *mais* наочно ілюструється тим самим прикладом без конектора: *Il fait beau, j'ai envie de rester à la maison.* У цьому висловленні відсутнє значення протиставлення, і мовець може інтерпретувати погожий день як привід для нього залишитися вдома. Таким чином, у попередньому прикладі саме *mais* дозволяє адресату зробити висновок, який за відсутності конектора неможливий, тобто *mais* дає слухачеві своєрідну інструкцію, як потрібно інтерпретувати відношення між компонентами висловлювання. З огляду на це можна сказати, що призначення конектора полягає не тільки в тому, що він допомагає мовцеві зробити деякі висновки, неможливі за його відсутності, але й у тому, що він безпосередньо впливає на ступінь релевантності висловлювання (релевантність визначається як співвідношення мисленнєвих зусиль і когнітивних ефектів, які характеризують те чи те висловлювання: чим більше мисленнєвих зусиль повинен зробити адресат для адекватної інтерпретації висловлювання, тим воно менш релевантне і навпаки [5, с. 7-8], [6, с. 14].

Залежно від свого внеску в забезпечення релевантності висловлювання, конектори можуть бути сильними й слабкими:

L'avion atterrit. Les passagers descendirent;

L'avion atterrit et les passagers descendirent.

З порівняння цих двох висловлювань видно, що роль конектора *et* полягає лише в експлікації відношень розміщення в часі, яке існує між подіями і за відсутності *et,* тобто слабкий конектор не надає висловлюванняю нової інформації. І навпаки, у *Il fait froid parce que / mais, etc. la fenêtre est ouverte* конектори сильні, оскільки без них адекватна інтерпретація висловлювання неможлива.

Типологію прагматичних конекторів розробив Ж.-М. Адам, який виділив такі групи:

а) конектори, які виконують функцію структурування і зв'язку компонентів висловлювання або тексту (*simple fonction de connexion*): *d'abord, en premier lieu, ensuite, puis, en/in, et pour terminer, etc;*

б) конектори, які пов'язують й одночасно маркують комунікативну позицію мовця (*prise en charge énonciative, point de vue énonciatif*): *bref, finalement, en somme, on plutôt, etc.;*

в) конектори, у яких дві вищеназвані функції доповнюються третьою – указівкою на аргументативну орієнтацію введеного компонента. До них відносяться конектори протиставлення (*mais, pourtant, qnand même*), причини й мотивації (*car, pidsque, parce que, si...c'est que),* гіпотези (*si...alors),* наслідку (*done, alors, par consequent*) і власне маркери аргументу (*marqueurs d'argument*) – додаткового (*deplus, non seulement...mais*), другорядного (*d'ailleurs*) і т. ін. [2, с. 183], [3, с. 126].

Ми погоджуємося з такою класифікацією, але заперечуємо проти основної ознаки їх типології – урахування комунікативної позиції мовця. На нашу думку, ця ознака міститься в будь-якому висловлюванні, зокрема й з конекторами на кшталт *d'abord, ensuite, en / in* та ін., тому доречніше прагматичні конектори виділяти на основі їх домінуючих функцій. Так, прзначення текстових організаторів полягає в структуруванні тексту, аргументативні конектори презентують з'єднувальні ними висловлювання як акти аргументації, а конектори переформулювання завжди вводять той чи той вид повтору (інтерпретуючий, коректуючий, еквівалентний), наприклад:

Elle est toujours gaie, toujours contente de me voir. Bref, un trésor [9, с. 103].

Vous avez oublié d'avoir rêvé, ou, plutôt, vous vous en souvenez inconsciemment [7, с. 1438].

Le patronyme, ou nom de famille [8, с. 1329].

Отже, у сучасному французькому мовознавстві конектором вважається реляційний елемент сполучникової, адвербіальної, займенникової природи, який функціонує на прагматичному рівні дискурсу й з'єднує його одиниці (мовленнєві акти в складі реплік і

репліки в складі діалогів). Залежно від свого внеску в забезпечення релевантності висловлювання, конектори можуть бути сильними й слабкими. Конектори поділяються на текстові, які його структурують; аргументативні й переформулювання (протиставлення, причини й мотивації, гіпотези, наслідку, аргументації).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2008. 137 с.
2. Adam J.-M. Eléments de linguistique textuelle. Théorie et pratique de l'analyse textuelle. Liège: Mardaga, 1990. 268 p.
3. Charaudeau P. Grammaire du sens et de l'expression. P.: Hachette, 1992. 928 p.
4. Moeschler J. Connecteurs et inference. Genève: Département de linguistique de l'Universite de Genève, 2001. 38 p.
5. Moeschler J. Pragmatique du discours. De l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours. P.: Armand Colin, 2005. 220 p.
6. Sperber D. Forme logique et pertinence. *Cahiers de linguistique française.* 1990. № 11. P. 13-35.
7. Larousse. Dictionnaire de la langue française Lexis. P.: Larousse, 1988. 2112 p.
8. Petit Robert. Dictionnaire de la langue française. Vol. 1. P.: Robert, 1990. 2176 p.
9. Dutour J. Pluche ou l'amour de l'art. P.: Flammarion, 1967.

УДК 371.13:371.381

Гульмира Бакирова, Жандос Серікбай
(Шымкент, Казахстан)

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚ ҰҒЫМЫНЫҢ СИПАТЫ ЖӘНЕ ОНЫ ДАМЫТУДЫҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

В содержании данной статьи рассматриваются характеристики концепции духовной ценности в педагогическом исследовании и значение его развития.
Ключевые слова: *духовные ценности, характеристики концепции духовной ценности*

The content of this article examines the characteristics of the concept of spiritual value in pedagogical research and the importance of its development.
Keywords: *spiritual values, characteristics of the concept of spiritual value*

Құндылық - табиғат объектісіндегі адамның әрекеті арқылы жасалатын өзгерістер. Бұл сөзде адам еңбегінің ерекшелігі, оның адамның іс-әрекетімен байланыстылығы, адамның және оның қызметінің бірлігі негізделген. Кейіннен «құндылық» деген сөз жалпылық маңыз алды, адам жасағанның бәрін де «құндылық» деп атады. Осы ұғымда құндылықтың мазмұнды белгілері, түсінігі көрсетілді. Құндылық - адам жасаған «екінші табиғат». Құндылық - жеке адамның өмір сүру мақсаты мен құндылық жүйесі, адамның өмір сүрген ортамен қарым-қатынасы. Ол - өзара қарым-қатынас нәтижесінде қалыптасатын ерекше құбылыс. Адамдар өздерін қоршаған ортаға, оның әлеуметтік және мәдени қатынасына әсер етеді, өзгертеді. Олар оны өз мақсатына пайдаланады. Болашақ қоғамға, ұрпаққа мұра етіп қалдырады, ал ол мұра белгілі жағдайда үнемі дамуда болады. Құндылық әр түрлі әлеуметтік құрылымдардың, топтардың, таптардың, жіктердің, ұлттардың, жеке адамдардың өмір сүру жағдайына, талабына сәйкес пайда болып, қалыптасады. Мысалы: аң аулау, еңбек құралдарын жасау, от жағу, тамақ пісіру, киіну, жарасымды өмір сүру, екінші біреуге ұнау, ортамен қатынаста болу, т.б. Бұл талап-тілектер қоғамдық прогреске, өрлеуге тікелей байланыста. әр қоғамдық кезеңде жаңа талап, тілектер пайда болады, өндіріс құралдары

дамиды. Мәселен, бір кездерде жазба әдебиеті болмады соның нәтижесінде фольклор қалыптасты, кейінірек те білімнің қалыптасып, жазудың шығуы жаңа талап қойды. Бүкіл құндылықты, мифті жазып қалдыру талабы пайда болды. Информатика дамыды, оларды микрофон, магнитофон, компьютерге түсіру арқылы мәңгі ету қажеттігі туды. Сөйтіп, құндылық әлеуметтік құрылымдардың, жеке адамның тілегіне, талабына сәкес қалыптасты. Қоғамда адам тілегінен тыс құндылық қалыптаспайды. Құндылық - әлеуметтік фактор, қоғамның қозғаушы күші. Құндылықтың дамуы қоғамды ілгері жылжытады. Жеке адам құндылықі мен қоғам талабы тікелей байланысты.

Материалдық және рухани құндылық Адам, оның қызметімен өзара қатынасы бар жерде құндылық бар. Бірақ материалдық және рухани құндылықты бір-бірінен ажырата білу қажет. Құндылық материалдық және рухани: бірі-материалдық өндірістің, екіншісі-рухани өндірістің өнімі деп қаралады. Себебі материалдық және рухани құндылықтың өнімдері - еңбек құралдары және көркем шығырмалар әр түрлі мақсатта пайдаланылады. Олай болса материалдық және рухани құндылықтың қызметтік ерекшеліктері бар екен. Сонымен қатар бұл екеуі - материалдық және рухани құндылық тұтастыққа ие. Материалдық құндылықты құндылығын арттыруға айналдырған адамның идеясы мен білімі, ал рухани құндылықтың өнімі материалдық нысанда болады, соның нәтижемінде ол объектіге айналуы мүмкін және қоғамдық өмірдің факторы болып қалады. Сондықтан құндылықты материалдық және рухани демей-ақ, тұтас бірлікте алып қарауға да болады. Мәселе бұларды ажыратуда емес, бүкіл қоғамның дамуына сәйкес, органикалық бірлігін мойындауда. Өміршең құндылық қоғамдық адамнан ажыратылмайды, адам - құндылық субъектісі. Оның адамдық сапасы тілді игерудің нәтижесі, қоғамдық өмір сүретін құндылықтарға, әдет-ғұрыпқа ену, осы құндылығын арттыруға тән іс-әрекеттің дағдысын бойына сіңіруі. Құндылық - адамдықтың өлшемі, ол адамның қоғамдық мән есебінде дамуын сипаттайды. Сондықтан құндылық адаммен тікелей қатынаста өмір сүреді. Ол қатынастың мәні мынада, адам бұрыннан жасалып келген құндылықты бойына сіңіреді, қабылдайды, өзінің болашақ қызметінің алғышартына айналдырады. Сөйтіп өз білімін, икемін, қабілетін дамыта отырып, өзінің құндылықты, адамдық мәнін жасайды. Материалдық құндылықсыз рухани құндылық қалыптаспайды. Мысалы, радио, теледидар, компьютер, түрлі ғимараттар, мұражайлар сияқты түрлі материалдық игіліктер арқылы рухани құндылық таралды. Би, ән айту, жыр жырлау құралсыз іске асырылмайды. Ел құндылықі неге байланысты? Олар театрларға, басқа да мәдени ошақтарға, сән-салтанатты, барлық жағдайы бар демалыс орындарына, т.б. байланысты. Оларды игілікке пайдалана білу де құндылықтың бір саласы. Сөйтіп, материалдық және рухани құндылық тікелей байланысты екен. Одан шығатын қорытынды, құндылық – қоғамның материалдық және рухани байлығының жиынтығы.

Рухани құндылықтың даму ерекшелігі «Құндылық» деген ұғымның аясы өте кең. Сондықтан да болар, «құндылық» ұғымының көптеген анықтамасы бар. Адам ой-санасы мен әрекетінің нәтижесінде туындаған құндылықтарды біз құндылық дейміз. Құндылықты кейде шартты түрде материалдық және рухани деп екіге бөледі. Қолмен ұстап, көзбен көруге болатын дүниелерді материалдық құндылық үлгілері дейміз. Ал қолмен ұстап, көзбен көруге болмайтын, тек санамен, түйсікпен қабылданатын құндылық жетістіктерін біз рухани құндылық дейміз. Рухани және материалдық құндылық үлгілерінің арасында тұйық шек жоқ. Кейде материалдық құндылық үлгілері руханияттың үлгісі болып табылады.

Көшпелілердің рухани құндылығының өз даму ерекшеліктері бар. Ол көшпелілердің тіршілік қарекетінің, тұрмысының ерекшеліктерінен туындайды. Кейбір батыстық зерттеушілер: «Көшпелілер өз бетінше мәдени құндылықтар жасауға кабілетсіз, олар тек басып алған отырықшы халықтардың құндылығын қабылдайды. Ал отырықшы халықтардың құндылығы оларға өгей құндылық болып қала береді»,- дейді. Бұл - мүлде қате пікір. Көшпелілер өз тұрмыс-қарекетіне лайықты құндылық қалыптастырған. Көшпелілердің материалдық құндылықты көші-қонға ыңғайланып жасалған. Мұндай таза көшпелі құндылық үлгілеріне біз жиналмалы, жығып-тігуі өте жеңіл киіз үйді, ер-тұрман, ат әбзелдерін, теріден, ағаштан жасалған ыдыс-аяқтарын, бесігін, басқа да тұрмыстық заттарын

жатқызамыз. Көшпелілердің рухани құндылығы тіптен бай. Мал шаруашылығы - егіншілікке қарағанда бұқара халықтың барлығы қамтылмайтын, қамтығанның өзінде көшпелі қауымның бос уақыты көбірек болатын шаруашылық түрі. Сонымен қатар көшпелілер отырықшыларға қарағанда табиғатқа жақынырақ, онымен етене өмір сүрген. Көшпелілерде табиғатқа негізделген дүниетаным, ақынжандылық, қиялшылдық, түптеп келгенде, шығармашылықпен ойлау жүйесі қатты дамыды. Біз тағдырдың берген сыйына ризамыз. Бүгінгі ғылымның, технологияның орынсыз қолданылуынан және қоғамдық ұйымдардың жауапкершіліксіз іс-әрекеттерінен өркениеттің дамуына үлесін тигізетін тірі жүйелерді жойып жіберу қаупі төніп тұрғанын түсінеміз. Біз мұхиттардың мөлдірлігін, климатты,ғаламшардың тазалығын, тропиктік ормандарды қатерлі топтың санатына енгізіп қойдық. Қауіпсіздікке ұмтылу үстінде, мемлекеттер жаһанды яролық қарумен жойып жіберу қатерін туғызуда. Біздің ойымызша, бұл мәселенің жарты шешімі - рухани құндылықты жаңғыртуда жатыр. *Рухани құндылық* жоғарғы құндылықтардың көрінісі болып табылады. Жүрекке және санаға дем беру үшін, үйлесімді жұмыс атқару үшін, біз негізгі сенімдерімізді сипаттаймыз.

Біз адамзаттың отбасы бірегей екендігіне сенеміз. Ұлтқа, нәсілге, дінге, жынысқа және этникалық сипаттамаға қарамастан, барлығымызды өлшеусіз өмірлік күш қолдайды. Дәл осы күш бізге махаббат және жанашырлық сыйлайды, өз-өзімізді тануға, табиғат әлемін қорғау мен әлдилеуге, сұлулықты көрсетуге, әділеттілікке жетуге мүмкіндік береді, сонымен қатар, осы киелі тірі күш әрбір адамда тән болуы үшін институттар құруға жағдайлар жасалады.

Әртүрлілік ұлттың және рухтың шығармашылық әлеуетін арттырады. Әрбір адам бірегей және оны дара тұлға ретінде құрметтеу керек. Әртүрлі ұлттар мен діндердің құрметке тұрарлық өзіндік көзқарастары бар. Бақша көркем болу үшін онда әртүрлі әдемі гүлдер болуы керек, үйлесімділікке жету үшін әртүрлі ноталар қажет, ал құндылықтың баюы үшін әртүрлі көзқарастардың жиынтығы керек. Біз материалдық өнімділікке негізделген, өсіп-өніп келе жатқан жаһандық құндылықтың бөлігіміз. Адамзаттың мақсаттарын қанағаттандыру үшін немесе тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін жалғыз материалдық байлық жеткіліксіз. Біз сондай-ақ, адам баласының қасиетті құдіретін қастерлеуіміз қажет. Дәл осы рухани қайнар көзден біздің жоғарғы құндылықтарымыз пайда болады. Саулық пен бақыт осы рухани құндылықтардың тірлігінің жемісі болып табылады. Аталмыш құндылықтар адам баласының ары мен құқықтарының, ұлттар мен ұлыстар арасындағы бейбітшілік пен келісімнің, әрі әділеттілік пен заңның ұлықтылығының негізі болып саналады.

Әрбір адам өлшеусіз, ерекше тылсым күшке ие. Осы күшсіз адам баласының денесі құлдырайды. Бұл билікті сезім арқылы танып білу мүмкін емес, немесе оны ғылым яки технология арқылы басқару мүмкін емес. Ол әрбір адамға өмір және сана сыйлайды және бізді кез-келген шексіз болмыстың қайнар көзімен және әрбір жеке тіршілік иесімен біріктіреді. Осы билікке деген құрметсіз адам өмірі мән-мағынасыз өтеді.

Біз осы билікті өзіміз қалайтын қарым-қатынасты өзгелерге білдірген кезде құрметтейміз. Табиғат әлемімен үйлесімділікте және бір-бірімізбен сыйластық пен махаббатта өмір сүргенде құрметтейміз. Біз бір-бірімізге тәкаппарланып, үстемдік етуге ұмтылғанда, табиғат әлемін қолданғанда біз сияқты билікке ие келешек ұрпақпен санаспағанда, біз оған дақ келтіруіміз мүмкін.

Осы рухани құндылықтармен бірге біз тұлғаның бұдан да жоғарғы даму дәрежесіне, ұлттық тұрақтылыққа және жаһандық ынтымақтастыққа жете аламыз. Біздің балаларымыздың баянды болашағы үшін осы игіліктер келесі ұрпаққа берілуі тиіс.

Біз жүрекке дем беретін, әмбебап, рухани құндылықта көрініс тапқан рухани құндылықтарды жеке өмірімізде және өзіміз өмір сүретін институттарда нұсқау ретінде қолданысқа енгізу жолында батыл қадамдар жасауға әзірміз.

Біз осы мақсаттарға жетуге бекем бел будық және Сіздерді біздің қатарларымызға қосылуға шақырамыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері. Алматы. "Казакстан", 1995.
2. Жолдасбекова С.А. «ХХ» ғасырда білім беру және тәрбие жұмыстарының жүйелерінің дамуының басты бағыттары» атты Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 10 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми - практикалық конференциясы. Шымкент, 2001.

УДК 37

Ксения Банул
(Кишинев, Молдова)

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ СФОРМИРОВАННОСТИ ЭМПАТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА

В данной статье рассмотрены и описаны различные методы и методики оценивания сформированности эмпатической коммуникативной компетенции. В контексте исследования учитывалась специфика эмпатической коммуникативной компетенции и будущая профессиональная сфера деятельности учащихся медицинского колледжа. Приводятся методы оценки сформированности эмпатической коммуникативной компетенции учащихся медицинского колледжа.

Ключевые слова: *эмпатическая коммуникативная компетенция, уровень сформированности, методы оценки, критерии.*

This article examines and describes various techniques and methods for assessing the formation of empathic communicative competence. In the context of the study, the specificity of empathic communicative competence and the future professional field of activity of medical college students were taken into account. Methods for assessing the formation of empathic communicative competence of medical college students are presented.

Key words: *empathic communicative competence, level of formation, assessment methods, criteria.*

Формирование эмпатической коммуникативной компетентности учащихся медицинского колледжа представляет важную научную и практическую проблему, решение которой ведет к повышению качества медицинских услуг населению. Сформированная эмпатическая коммуникативная компетенция учащихся медицинского колледжа способствует гибкости профессионального мышления, позволяет легко адаптироваться к новым профессиональным ситуациям, соответствовать требованиям, предъявляемым профессией [6]. В условиях очень напряжённого приёма пациентов в амбулаторных учреждениях (поликлинике) формирование эмпатической коммуникативной компетенции необходимо рассматривать как очень серьёзный фактор и как стратегию, призванную облегчить эти трудности. Именно поэтому так важна целенаправленная работа по формированию эмпатической коммуникативной компетентности будущих медицинских работников.

Для диагностики и оценки сформированности эмпатической коммуникативной компетенции будущих медицинских работников нам было необходимо разработать комплекс контрольно-измерительных материалов. Сочетание оценочных методов позволяет «повысить валидность и сократить возможную предвзятость при использовании единственного метода» [2]. Контрольно-измерительные материалы были разработаны и подобраны на основе проведенного теоретического анализа психолого-педагогической литературы, изучения психологической структуры эмпатической коммуникативной компетенции, а также

построения модели формирования эмпатической коммуникативной компетенции будущих медицинских работников. Индикативные направления практического инструментария диагностики уровня сформированности эмпатической коммуникативной компетенции учащихся медицинского колледжа направлены на: фиксирование знаний об эмпатической коммуникативной компетенции, а также умений / навыков эмпатической коммуникации с пациентом; планирование и выполнение действий, выражающихся в качественном изменении поведения и определении проявления отношения в процессе взаимодействия с пациентом [4]. Разработка критериев оценки сформированности эмпатической коммуникативной компетенции требует в первую очередь определения методов оценки в их непосредственной связи с задачами оценивания [1].

Для оценивания эмпатической коммуникативной компетенции мы применяем следующие методы:

- тест И. М. Юсупова базируется на диагностике «эмпатийного потенциала»: 1) способности к принятию роли; 2) сензитивности; 3) опыта данного переживания в эмоциональной памяти испытуемого. Диагностика проводится в форме вербального текста с помощью бланковой методики в виде закрытых суждений [7]. Тест имеет шкалы неискренности, достоверности и психологической защиты, которые позволяют достоверно оценить регистрируемые показатели. У теста высокие показатели надежности, валидности, дискриминативности;
- опросник определения коммуникативной способности по методике В.Ф. Ряховского. Тест содержит возможность определить уровень коммуникабельности учащихся[5];
- опросник с целью определения знаний учащихся об эмпатической коммуникативной компетенции медицинского работника. Для этого нами были определены наиболее значимые утверждения. Учащимся предлагалось выбрать один из ответов «Да», «Нет», «Не знаю». Актуальным явилось проведение валидизации нового диагностического инструмента. Для этого мы провели первичную апробацию опросника. У учащихся обнаружились трудности в понимании смысла некоторых вопросов. Поэтому опросник прошел корректировку. Актуальный вариант опросника был применен на констатирующем этапе эксперимента;
- тест В.В. Бойко для определения уровня коммуникативной агрессии. Установлено, что одновременно невозможно осуществлять две несовместимые реакции. Так эмпатическая коммуникативная компетенция является несовместимой с агрессией. Мы рассматриваем эмпатическую коммуникативную компетенцию, как детерминирующую выбор действий в конфликтной ситуации, и тем самым определяющую развитие конфликта. Эмпатическая коммуникативная компетенция обеспечивает децентрацию во взаимодействии с пациентом, позволяя смотреть на ситуации конфликта ориентируясь как на свои взгляды, так и на мнение пациента. В данном подходе лежит утверждение о том, что в состоянии высокого уровня возбуждения, в состоянии когнитивной неспособности человек в большей степени будет вести себя возбужденно. В таком случае из-за высокого уровня возбуждения, будет уменьшаться вероятность её ингибирования и увеличиваться вероятность агрессии. В процессе анализа данных, полученных по уровню развития эмпатии и агрессии, была обнаружена взаимосвязь между эмпатией и агрессией. Итоги исследования подтверждают, что учащиеся с высоким уровнем эмпатии проявляют в меньшей степени агрессию по сравнению с учащимися с низким уровнем эмпатии. Полученные результаты свидетельствуют о том, что у учащихся медицинского колледжа выявлена прочная закономерность между уровнем эмпатии и уровнем агрессии, так, чем ниже уровень эмпатии, тем выше уровень агрессии. Выявленная закономерность будет учитываться при составлении программы для учащихся медицинского колледжа, а также будут применяться технологии по снижению конфликтности, умению владеть стратегиями и тактиками разрешения конфликта в профессиональной деятельности медицинского работника;
- наблюдение – сбор информации для определения отношения к пациенту. Нами была разработана карта наблюдений. Метод наблюдения предназначается для сбора информации об отношении учащихся к пациентам, а также для уточнения искренности учащихся при

сообщении им информации в ходе совместной беседы с экспериментатором. Включает показатели / дескрипты результативности, разработанные в соответствии со структурным содержанием эмпатической коммуникативной компетенции средних медицинских работников. В результате наблюдения оцениваются следующие критерии:

- Отношение к эмоциональному состоянию пациента (умение проявить понимание, сочувствие и сопричастность);
- Проявления чувства сострадания к пациенту (владение техниками и приемами эмпатической коммуникации);
- Ориентация на партнера по общению (пациента) (способность принять личность пациента, конгруэнтность собственного поведения при взаимодействии с ним);
- Отношение к процессу сотрудничества с пациентом (эмоционально-позитивное, стабильное, отзывчивость и доброжелательность);
- Отношение к конфликтам (способность сохранять доброжелательное отношение, прислушиваться к чужому мнению, сохранять эмоциональную стабильность);
- Отношение к будущей профессии, планы работать по профессии (относить профессию к своему признанию, уважительное отношение к профессии);
- Самооценка (адекватная самооценка себя как специалиста и субъекта профессиональной деятельности и межличностного общения) [3].

Таким образом, при выборе методов оценивания необходимо учитывать особенности формируемой компетенции, валидность, надежность, преимущества и недостатки контрольно-измерительных материалов. Можем сделать вывод, что для выявления сформированности эмпатической коммуникативной компетенции будущих медицинских работников необходим комплекс контрольно-измерительных материалов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Mc Clelland O.C. Testing for Competence Rather That for «Intelligence». *American Psychologist.* 1973. Vol. 28 № 1. P.1-14.

2. Ефремова Н.Ф. Проблемы оценивания компетенций студентов при реализации компетентностно-ориентированных ООП ВПО / Презентация. *Семинар «Особенности формирования и использования измерительных материалов для оценки качества высшего профессионального образования с учетом введения ФГОС ВПО».* Москва, 2012.

3. Илюхина М.О. О соотношении понятий «самовоспитание» и «самосовершенствование». *Известия Самарского научного центра РАН: социальные, гуманитарные, медико-биологические науки.* 2014. Т.14. №2-4. С. 897-899.

4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Москва: Когито-центр, 2002. С. 247 .

5. Стурикова М.В. Тест как оценочное средство развития коммуникативной компетенции школьников и студентов. *Инновационные проекты и программы в образовании.* 2014. Т.1. С.76-78.

6. Шевченко Е.Б. Компетентностная модель профессиональной подготовки специалиста в контексте качества образования: теоретические основы и структура. *Новая стратегия оценивания учебной деятельности.* Самара: Самарский государственный технический университет, 2016. С. 182-186.

7. Юсупов И. М. Диагностика и тренинг эмпатических тенденций. Казань, Метод. руководство для студентов и психологов народ. образования. Казань: КГПИ, 1992. 30 с. 103 Юсупов И. М. Вчувствование. Проникновение. Понимание. Казань, Изд-во Казан. ун-та, 1993. С. 201.

УДК 372

Надія Гавда
(Володимир-Волинський, Україна)

РОЗВИВАЛЬНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ – УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглянуто вплив розвивального простору закладу дошкільної освіти (ЗДО) на формування особистості дошкільника, її потреб і можливостей, індивідуального досвіду. Особливу увагу приділено компонентам розвивального середовища згідно нової редакції Базового компонента дошкільної освіти (БКДО), заснованого на компетентнісному підході до освіти.

Ключові слова: *освітнє середовище, розвивальний життєвий простір, розвивальний освітній простір, розвивальне середовище, середовищний підхід.*

The article considers the influence of the developmental space of the preschool institution on the formation of the preschooler's personality, its needs and capabilities, individual experience. Particular attention is paid to the components of the development environment according to the new version of the Basic component of preschool education (BCD), based on a competency-based approach to education.

Key words: *osvitne seredovyshche, rozvival'nyy zhyttyevyy prostir, rozvival'nyy osvitniy prostir, rozvival'ne seredovyshche, environmental approach.*

В умовах інтеграції України в європейський освітній простір набуває актуальності проблема пошуку шляхів підвищення ефективності та результативності освітнього процесу. На сьогодні в педагогічному просторі спостерігається інтерес учених до поняття «освітнє середовище» як до феномену, що прямо чи опосередковано впливає на розвиток його суб'єктів. А на їх думку, створити в закладі дошкільної освіти розвивальний життєвий простір – означає забезпечити сукупність умов, найсприятливішу атмосферу для розвитку свідомості та поведінки дошкільника. Зауважимо, ще Ж. Руссо стверджував, що система виховання може бути ефективною тільки за умови створення для кожної особистості спеціального розвивального середовища, яке врівноважило б її реальні можливості і природні потреби [6].

На думку К. Крутій, у структурі освітнього простору закладу дошкільної освіти виокремлюють такі два рівні локальних освітніх середовищ:

- на рівні діяльності освітньої установи – культурне педагогічне середовище ЗДО;
- на рівні індивідуальної діяльності педагога – середовище професійного функціонування педагога [6].

Оскільки життєвий простір є категорією інтегрованою, яка охоплює всі сфери життєдіяльності дошкільника, то завдання педагога – створити оптимальні умови для дитячого особистісного зростання [7, с. 7].

Розвивальне середовище для дитини – простір дитинства – простір широких можливостей, де створені максимальні умови для її розвитку та саморозвитку. Правильно організоване розвивальне середовище сприяє соціалізації дитини, впливає на всі аспекти її розвитку. Тому створення в ЗДО повноцінного розвивального предметно-ігрового середовища та забезпечення відповідної позиції вихователя в організації діяльності дітей – провідний засіб реалізації завдань сучасної освіти. А одна з основних умов створення предметно-розвивального середовища в групі – опора на особистісно орієнтовану модель взаємодії між вихователем і дітьми, що означає: «Вихователь не поруч, не над, а разом з дітьми, на рівні їх оценят» [4, с. 7].

Варто зазначити, поняття «середовище» системно актуалізується в ХХ ст.

У сучасній українській мові «середовище» трактується як: «1) речовина, тіла, що

заповнюють який-небудь простір і мають певні властивості; сфери; 2) сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму; 3) соціально-побутові умови життя людини, оточення [2, с. 1116].

Проте, ретроспективний аналіз джерельної бази дає підстави стверджувати, що, починаючи вже з XVII ст., класики зарубіжної педагогіки наголошували на важливості прямого та опосередкованого впливу на розвиток і становлення особистості. Так, ідею впливу середовища на особистість відстоював у праці «Материнська школа» Я.А. Коменський. Він вважав, що розвиток усіх здібностей дитини варто розпочинати від самого народження, але для цього потрібна відповідна система виховання та сприятливе середовище. Педагог порівнював дітей із рослинами, зазначаючи, що молоді деревця легше примусити рости так або інакше, ніж доросле дерево…, показуючи дітям добрий приклад» [5, с. 152].

У контексті дослідження О. Кошіль зазначено, що найбільший інтерес представляє науковий доробок учених, що досліджували середовище ЗДО як систему створення умов і засобів організації навчання, розвитку, виховання дітей дошкільного віку, а саме: саморозвиток дитини в ігровому середовищі (Є. Зворигіна, Л. Парамонова); особистісно орієнтована взаємодія дитини і педагога в освітньому середовищі (Ю. Шумілова, Є. Царегородцева); пізнавальний розвиток дітей дошкільного віку засобами спеціально облаштованого середовища (А. Вербинець, М. Полякова); вплив предметно-просторового середовища на гендерний розвиток дитини (І. Євтушенко); формування у дітей естетичного сприйняття та художньо-творчих здібностей засобами освітнього середовища (Т. Комарова, О. Філліпс) та ін. [5, с. 155].

Аналіз джерельної бази дозволяє стверджувати, що організація освітнього середовища для розвитку дитини багато в чому базується на наукових положеннях педагогів-класиків, що й стали основою сучасного підходу до проектування освітнього середовища для дошкільників. Зокрема, у працях С.Ф. Русової простежується проблема прямого та опосередкованого впливу освітнього середовища на розвиток і становлення особистості. Вона зазначала, що «… наука про виховання вимагає, щоб утворена була навкруги така атмосфера, в якій могли б вільно розвиватися всі здібності дитини, всі її добрі почуття й нахили…». На думку дослідниці, освітнє середовище ЗДО необхідно проектувати, базуючись на принципах гуманізму, демократизму, народності, історизму, природовідповідності, зв'язку навчання з життям [8].

Таким чином, більшість дослідників відзначають такі характерні риси освітнього простору: організованість, структурованість, змістовність, які роблять освітній простір реальним фактором, що впливає на ефективність педагогічного процесу. Освітнє середовище визначається обмеженим набором компонентів, які задають як культурний зміст, так і вектор його розвитку.

Як зазначає К. Крутій, освітній простір ЗДО – це сукупність таких компонентів, як-от: взаємодія з освітніми інститутами, соціальними партнерами й учасниками педпроцесу; предметно-розвивальне середовище; освоєння змісту дошкільної освіти. Основними критеріями освітнього середовища вважає наступні: змістові (рівень і якість культурного змісту), процесуальні (стиль спілкування, рівень активності), результативний (розвивальний ефект). А модель освітнього простору в умовах сучасного ЗДО є взаємодією зовнішніх і внутрішніх компонентів, процесуально та змістовно пов'язаних завдяки дотриманню таких принципів: наявність базису середовища для всіх видів діяльності дитини; різноманітність елементів середовища; свобода вибору діяльності й переходу від однієї до іншої; гнучкість і відвертість у ставленні до діяльності та взаємодії як із боку дитини, так і з боку дорослого; «стимульність свободи» і творчість як із боку дорослого, так і з боку дитини [6].

На думку сучасних педагогів-практиків, освітній процес дитини повинен відбуватися в атмосфері захищеності, психологічного комфорту. Це означає, що її оточення має бути безпечним як щодо гігієни, умов життєдіяльності загалом, так і в морально-психологічному аспекті. Передусім середовище повинно відповідати структурі когнітивної (пізнавальної)

сфери дитини, передбачати можливості вільного розвитку ігрової та інших видів її діяльності.

Поняття «розвивальне середовище» було введено Джорджем Равеном як простір розвитку компетентності. «У такому середовищі, – за його словами, – люди мають можливість прагнути до мети, яка їх цікавить, і в процесі її досягнення розвивати свою компетентність» [10, с. 30].

За твердженням І. Резніченко, однією з перших звернула увагу на проблему розвивального середовища М. Монтессорі, яка найважливішою передумовою розкриття дитиною внутрішнього потенціалу вважала вільну, самостійну діяльність у створеному педагогом просторово-предметному середовищі. Тому, на її думку, завдання педагога полягає насамперед у наданні дитині засобів саморозвитку й ознайомленні її з правилами користування ними. Такими засобами є автодидактичні (самонавчальні) Монтессорі-матеріали, з якими дитина працює спочатку під опікою педагога, а потім самостійно [7, с. 7].

У новій освітній програмі «Дитина» розвивальне середовище (простір) трактується як система впливів і умов формування особистості дитини й можливостей для її розвитку, що враховують психологічний, просторово-предметний, дидактичний, пізнавально-мотиваційний і соціально-комунікаційний аспекти взаємодії дитини з дорослим [3, с. 351].

За твердженням Г. Тарасенко, розвивальне середовище – комплекс психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних умов, що забезпечують організацію життя дітей у ЗДО. Розвивальне предметне середовище має відповідати віковим особливостям дітей і визначається взаємозв'язком таких складових:

1) продукти діяльності фахівців – художників, проектувальників, конструкторів, майстрів-оздоблювачів (твори мистецтва, меблі, інструменти, предмети, вироби прикладного мистецтва, посібники, іграшки);

2) результати діяльності персоналу ЗДО та батьків із організації й оформлення побуту (облаштування зон, виставок, виготовлення посібників й іграшок-саморобок, оформлення кімнат до свят тощо);

3) результати участі дітей у створенні інтер'єру під керівництвом вихователя [9, с. 10-13].

Усі елементи розвивального середовища покликані забезпечувати та стимулювати вільний вибір і зміну видів діяльності дитини, створювати актуальні для неї та доступні для її розвитку проблемні ситуації. Для цього вони повинні бути інформативними, втілювати в собі елементи новизни.

З огляду на те, що нова редакція БКДО заснована на компетентнісному підході до освіти, пропонуються такі компоненти розвивального середовища в ЗДО: здоров'язбережувальний, ігровий, мистецький, читацький, сенсорно-когнітивний, етнографічний, еколого-природничий, трудовий, психологічний (або емоційний), технічний, батьківського просвітництва [1].

Кількість, тематичний формат, наповнення й розташування осередків залежить від віку, потреб, уподобань, інтересів та ініціативи дітей, площі групового приміщення, естетичного смаку й загальної культури педагогів.

Маркерами для оцінювання ефективності створеного розвивального середовища в закладі дошкільної освіти є:

1) пізнавальний інтерес та емоційна активність дитини;

2) свобода вибору кожною дитиною видів діяльності;

3) поступове наповнення певними матеріалами, обладнанням, атрибутами (результати проектної діяльності, тематичних акцій, виставок тощо, отримані в співпраці з батьками);

4) безперервна підтримка дитини з боку педагога [3, с. 352].

Таким чином, освітнім середовище ЗДО стає тільки тоді, коли виконує свої основні завдання: забезпечує розвиток дітей, охорону та збереження їхнього здоров'я, враховує особливості розвитку та саморозвитку. Вважаємо, що основною умовою реалізації виховної функції середовища є особистісно орієнтована взаємодія дитини та педагога, в процесі якої відбувається засвоєння соціокультурного досвіду. Чим різноманітнішим, варіативнішим,

доступнішим для ознайомлення та використання є оточуюче дитину розвивальне середовище, тим вона зростає вправнішою, кмітливішою, швидше оволодіває правилами доцільної та безпечної поведінки, навчається цінувати зроблене руками людей, стає життєво компетентною, оптимістично налаштованою.

На нашу думку, основними аспектами педагогічно керованого освітнього середовища закладу дошкільної освіти є: відповідність Базовому компоненту дошкільної освіти, врахування запитів батьків дитини, варіативність освітніх програм для дітей раннього та дошкільного віку, форм і методів дошкільної освіти, усвідомленість учасниками освітнього процесу унікальності дитини, відкритість у ставленні до неї.

Отже, в сучасних умовах, коли пріоритетною моделлю дошкільної освіти є особистісно орієнтована, найпершим завданням кожного педагога є аналіз стану предметно-розвивального середовища в групі, яке має забезпечувати індивідуальний розвиток кожної дитини і суттєво розширюватися та збагачуватися з переходом дітей із однієї вікової групи до наступної.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція / наук. кер. Т.О. Піроженко; авт. колектив: Байєр О.М., Безсонова О.К., Брежнєва О.Г., Гавриш Н.В. та ін. Київ: МОН України, 2020. 37 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Упор. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь, 2004. 1440 с.

3. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. Проекту О.В. Огнев'юк; наук. ред. Г.В. Бєлєнька; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.

4. Корендо Р., Бабіч С. Предметне розвивальне середовище як чинник всебічного розвитку дитини. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2011. № 9. С. 7-9.

5. Кошіль О. Освітнє середовище ЗДО: ґенеза та сутнісний зміст поняття. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 3-4 (18-19). С. 150-162.

6. Крутій К. Освітній простір ЗДО: монографія: у 2 ч. Київ: Освіта, 2009. Ч. 1. 302 с.

7. Резніченко І. Створення розвивального простору в групових приміщеннях ЗДО. *Практика управління дошкільним закладом*. 2011. № 1. С. 7-9.

8. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 1996. 304 с.

9. Тарасенко Г. Щоб серце відгукнулось на красу (середовищний підхід до організації освітнього простору). *Дошкільне виховання*. 2015. № 6. С. 10-13.

10. Тимохович С. Формуємо розвивальне середовище. Креативні підходи до створення розвивального середовища. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2014. №12. С. 30-33.

УДК 373.5.091.3:91

Ганна Гаврюшенко, Наталія Масленнікова
(Старобільськ, Україна)

СТВОРЕННЯ МУЛЬТФІЛЬМІВ ЯК ПРИКЛАД ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ МАТЕРИКІВ ТА ОКЕАНІВ

У статті описано ресурс для створення мультфільмів «Animatron» як приклад використання ігрової форми навчання під час вивчення органічного світу Тихого океану у курсі географії 7 класу.

Ключові слова: *мультфільми, анімація, ігрова форма навчання, сервіс «Аніматрон».*

The article describes a resource for creating cartoons «Animatron» as an example of using a game form of learning in the study of the organic world of the Pacific Ocean in the course of geography 7th grade.

Key words: *cartoons, animation, game form of training, service «Animatron».*

Важливою вимогою до проведення сучасного уроку географії є активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів. Одним із головних прийомів активізації навчально-пізнавальної діяльності виступає застосування ігрових технологій навчання. Метод навчальної гри ґрунтується на особливій зацікавленості людини іграми. Нас навіть іноді називають «Homo ludens», тобто «людина грайлива».

Головне призначення ігрового методу навчання – стимулювати пізнавальний процес учнів. Інтерес до ігрового методу посилився в останні десятиліття, коли у школі почали з'являтися комп'ютери, використання яких здатно ефективно розв'язувати проблеми підтримування мотивації до навчання.

Доволі новим прикладом застосування ігрової технології навчання є ***використання ресурсів для створення мультфільмів.***

Серед сервісів для створення мультфільмів можна назвати:

- Animatron (**https://www.animatron.com/studio);**
- Мультатор (https://multator.ru/);
- The animator (https://theanimator.co.uk/);
- Clilk (https://clilk.com/);
- Гифовина (http://gifovina.ru/);
- Toon Boom Harmony (https://www.toonboom.com/products/harmony; за допомогою саме цієї програми було створено легендарні диснеївські шедеври «Король Лев-2» та третій фільм «Русалочка»).

У цій статті ми хочемо звернути увагу вчителів на ***сервіс «Animatron»***, який є дуже простим у використанні та має цілком зрозумілий інтерфейс. Це безкоштовний інструмент для створення мультфільмів із великою кількістю персонажів, предметів, символів, шаблонів і підказок. Робота із сервісом базується на використанні методу «drag-and-drop» («тягни-й-кидай»): користувач перетягує мишкою персонажа на фоні у потрібне місце та змінює його розмір. На платформі Animatron на слайди можна додавати статичний або динамічний фон, відео- та звукоряд, animated sets (анімовані набори з героями) і аудіозапис. Готові слайди можна зберегти у вигляді зображення, десятисекундного відеоролика або у GIF-форматі [1].

Із покроковою інструкцією зі створення мультфільмів у програмі Animatron можна ознайомитися на вебінарі Євгенії Карлаш «***Мультфільм за 5 хвилин: онлайн-сервіси для створення анімації та монтажу»*** **(**https://www.youtube.com/watch?v=tu93uGSCybg**).** На рис. 1-2 представлено інтерфейс програми «Animatron» та зовнішній вигляд вільної сторінки майбутнього мультфільму.

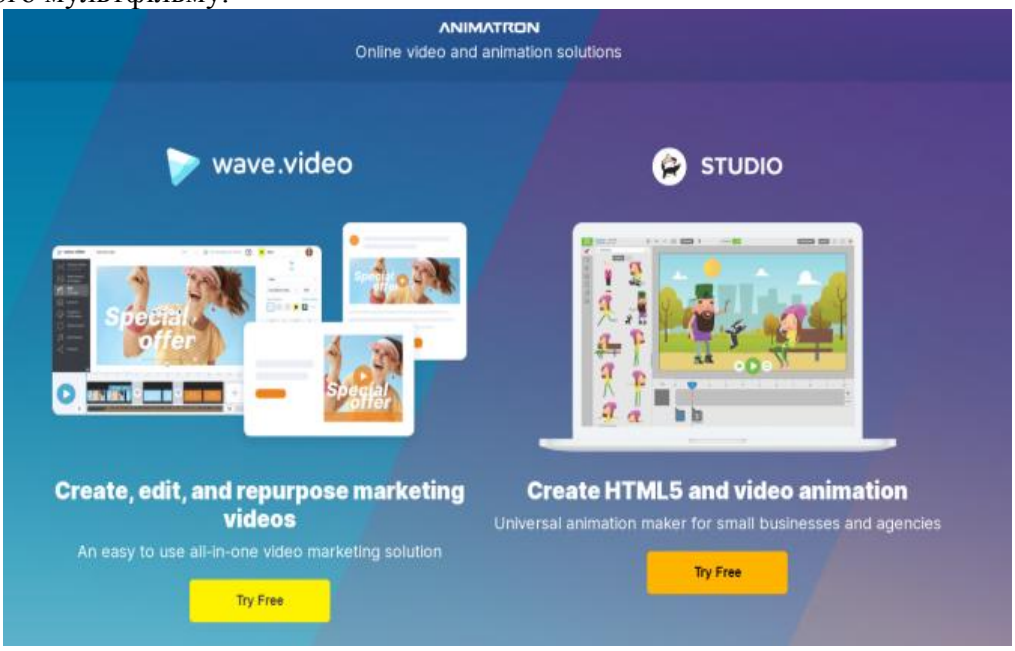

Рис. 1. Інтерфейс програми «Animatron» (скріншот з екрану)

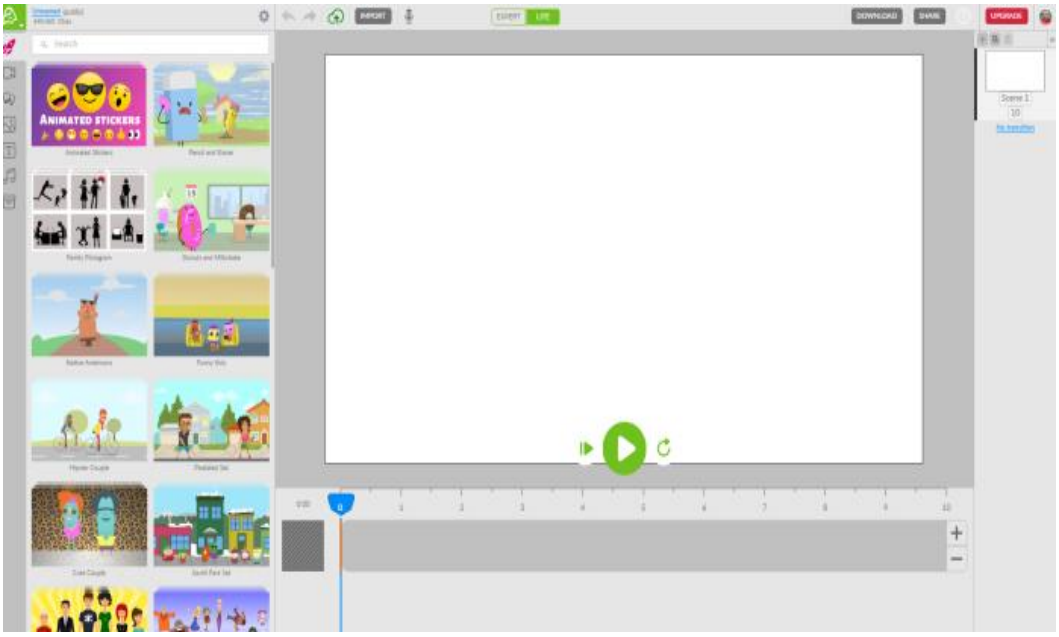

Рис. 2. Зовнішній вигляд вільної сторінки майбутнього мультфільму в програмі «Animatron» (скріншот з екрану)

Про те, що використання ресурсу «Animatron» є цікавим не лише для учнів, але й для дорослих (у першу чергу, вчителів), свідчить рис. 3.

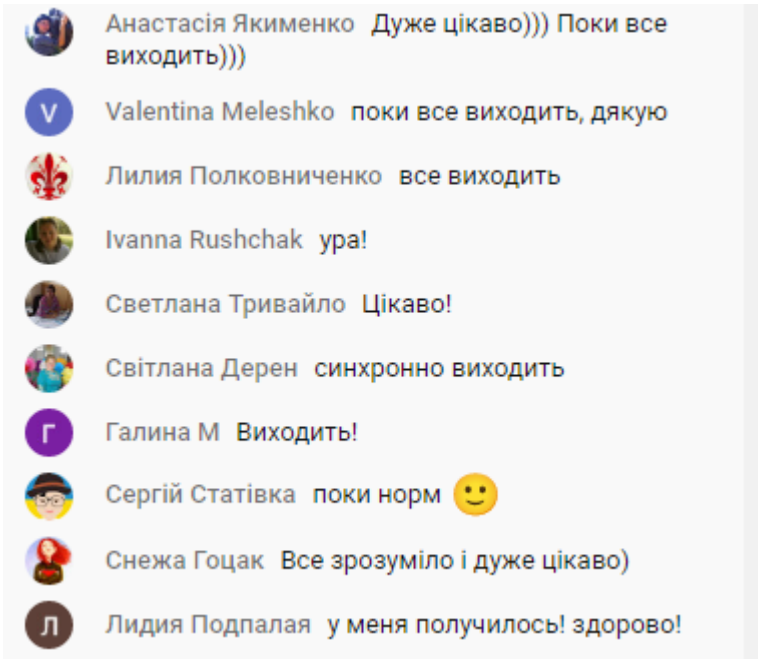

Рис. 3. Чат учасників вебінару «Мультфільм за 5 хвилин: онлайн-сервіси для створення анімації та монтажу» (скріншот з екрану)

Нами було використано програму «Animatron» під час вивчення органічного світу Тихого океану в шкільному курсі географії материків та океанів, 7 клас. На рис. 4-6 представлено фрагменти (кадри) створеного нами мультфільму.

Рис. 4. Фрагмент мультфільму, створеного у програмі «Animatron» (авторська розробка)

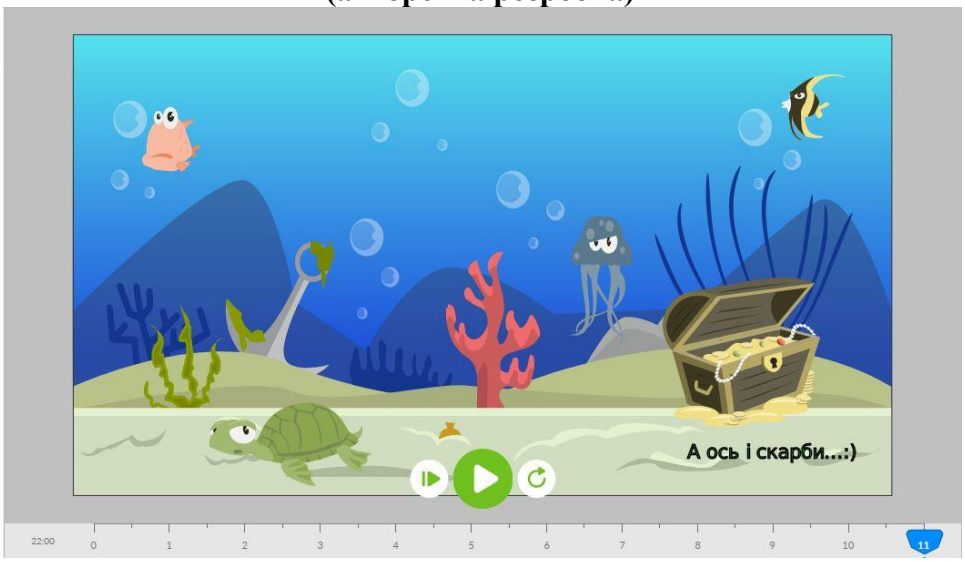

Рис. 5. Фрагмент мультфільму, створеного у програмі «Animatron» (авторська розробка)

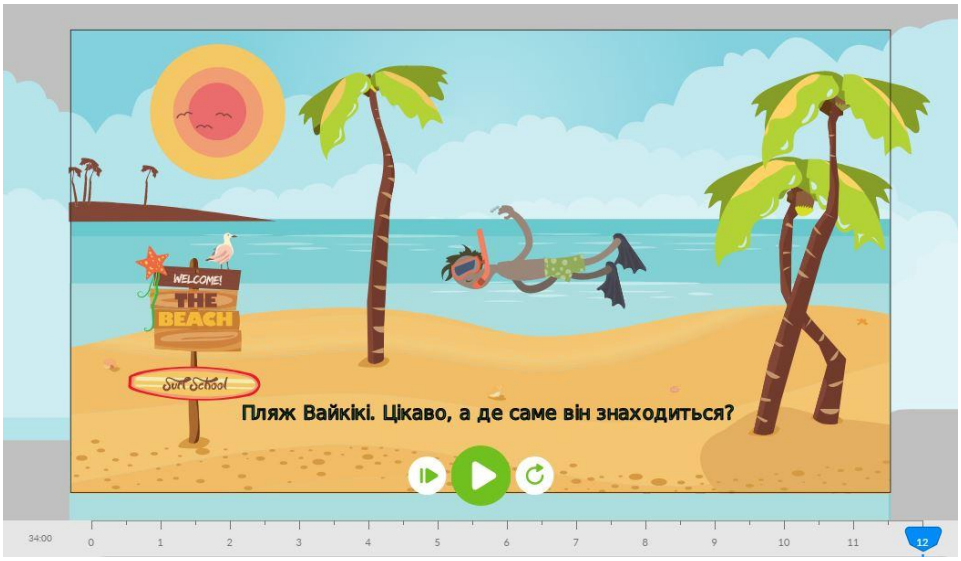

Рис. 6. Фрагмент мультфільму, створеного у програмі «Animatron» (авторська розробка)

Демонструючи мультфільм, слід нагадати учням, що саме у Тихому океані сконцентровано половину всієї біомаси Світового океану та запропонувати назвати представників органічного світу, яких учні побачили на кадрах. Як видно із рисунків, на кадрах можна робити будь-які надписи, наприклад, поцікавитися, де саме знаходиться один із найвідоміших пляжів Тихого океану – пляж Вайкікі.

Зауважимо, що використання ресурсів для створення мультфільмів є дуже корисним для вчителів, тому що сприяє не лише розвитку творчого методичного мислення, але й (що головне!) зменшенню «цифрового розриву» між учителем та учнем шляхом удосконалення вмінь вчителів застосовувати у своїй професійній діяльності сучасні цифрові технології, розробляти власні інформаційні продукти. Щодо учнів, то створення власних мультфільмів викликає в них непіддільний інтерес, а у деяких – навіть переходить у серйозне захоплення анімацією.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що ми цілком поділяємо думку засновниці і керівниці Освітньої платформи «Критичне мислення», доктора педагогічних наук, професора Олени Пометун щодо того, що використання сучасних технологій навчання – це не прагнення вразити когось яскравим методом чи прийомом, не прагнення розважити учнів. Це лише бажання зробити процес навчання більш ефективним та результативним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дидактика географії: монографія / В. М. Самойленко, О. М. Топузов, Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва. Київ: Ніка-Центр, 2013. 570 с.

2. Мультфільм за 5 хвилин: корисні сервіси для створення анімації. URL: https://naurok.com.ua/post/multfilm-za-5-hvilin-korisni-servisi-dlya-stvorennya-animaci.

3. Вебінар на тему «Мультфільм за 5 хвилин: онлайн-сервіси для створення анімації та монтажу». URL: https://www.youtube.com/watch?v=tu93uGSCybg.

УДК 377.8.016:811.111

Liudmyla Dukmasova
(Bila Tserkva, Ukraine)

MODERN TENDENCIES OF COOPERATIVE LEARNING IN TEACHING ENGLISH

The article deals with the importance of using modern cooperative learning technologies as one of the most effective methods of teaching English. Examples of the most popular teaching methods in cooperation in English classes are given. It also describes the benefits of cooperative learning and its influence on development of the student's personality, and success in the educational activities.

Key words: *cooperative learning, pair work, teamwork, critical thinking, Jigsaw activities, collaboration, individual responsibility.*

У статті розглядається важливість використання сучасних технологій кооперативного навчання як одного з найефективніших методів навчання англійської мови. Наведені приклади найпопулярніших методів навчання у співпраці на уроках англійської мови. Описуються переваги спільного навчання та його вплив на розвиток особистості студента та успіх у навчальній діяльності.

Ключові слова: *кооперативне навчання, робота в парах, робота в групах, критичне мислення, співпраця, індивідуальна відповідальність.*

Cooperative learning is working together in small groups to accomplish shared goals. It is widely recognized as a new teaching strategy that promotes learning and socialization among students from kindergarten through college and across different subject domains. It has been used successfully to promote reading, writing and listening achievements in English classes [2].

Not so long ago, cooperative learning was relatively unknown and largely ignored by educators. Elementary, secondary, and university teaching was dominated by competitive and individualistic learning. Educational practices and techniques, however, have changed. Cooperative learning is now an accepted and often the preferred instructional procedure at all levels of education. Cooperative learning is presently used with every age student in schools and universities, in every subject area in every part of the world. And our country is no exception in this regard. Cooperative learning is now an accepted and highly recommended instructional procedure in English language classrooms in Ukraine.

In recent years, the change from a teacher-centered teaching model to a learner-centered model has been one of the biggest modifications in foreign language pedagogy. This change marks a fresh period in which English-speaking training must offer learners an opportunity to speak the language. Co-operative teaching acts as an alternative method for teaching by promoting speech and social interaction. Teachers need to master the types of speaking techniques to be used and plan how to implement them with the CL method. Therefore, teachers are encouraged to practice this method regularly and effectively. They are always in search of suitable classroom techniques, which will foster student cooperation and engagement [3].

Let`s try to understand properly why it is so important to teach children to work together. What does it give?

Working in a group, you take responsibility and whether you want it or not, you have to learn and do some of your work.

It's always more interesting and easier to learn together. You can always ask something from a friend who knows the subject better.

And, of course, socialization. We learn to communicate, find a compromise, make concessions and defend our point of view. All this is both for the team`s success and for the benefit of the individual student.

How do we teach all this? Which approach to take? What techniques should teachers use?

There are a great number of cooperative learning techniques available. Some of them utilize student pairing, while others utilize small groups of four or five students. Among the easy to implement structures are think-pair-share, variations of Round Robin, Jigsaw activities etc. Educators should think of critical thinking, creative thinking and empathetic thinking activities to give students in pairs and work together [5].

So, take ***Student Team Learning,*** for example. *Student teams-achievement divisions* (*STAD*) is one of five types of student team CL activities. It is based on three concepts: team rewards, individual accountability and equal opportunities for success [6]. The class is divided into groups of 4-5 members. After that, the procedure has four cycles:

- teach (teacher presents the material)
- team study (group members work cooperatively with teacher-provided worksheets and answer sheets)
- test (students take quiz individually)
- recognition (each team receives recognition awards depending on the average scores of each team)

It is basically a team work, but students are graded individually according to their contribution that they make towards their team.

Note that the score is based on the previous score and higher individual score means higher team score.

Cooperative Integrated Reading and Composition, which also belongs to student team CL activities, can help cultivate love for reading and writing. This time, students who have read different texts are united in groups to discuss these same texts. Of course, we mean not just discussion. Pairs of students read to each other; predict how stories will end; summarize stories; write responses to questions posed by the teacher; and practice spelling, decoding, and vocabulary. Within cooperative teams of four, students work to understand the main idea of a story and work

through the writing activities linked to the story. Students can read a favourite moment, retell a story, make an assumption, practice spelling, and do a quiz.

Jigsaw activities (a jigsaw reading or listening) combine collaboration and communication with language skills work. Information is divided into fragments, usually into 4 to 6 pieces. The class is divided into teams of 4 to 6 people. It's important to divide the content into the same number of chunks as the number of students in each group [6].

The member of each team receives his own piece of information. He/she carefully studies it and then meets with a member of the other team who had the same information. In the expert group, they discuss all the nuances and go back to their teams. After that, each team member shares his information with the rest. It`s a great way to teach students to listen! After all, they simply have no other way to put everything together!

Learning Together is a great way to deal with students` fear of tests and exams. The learning together method is a technique developed by D.W. Johnson and R.T. Johnson. The most important features of this technique are the existence of the group goal and sharing the opinion and materials, division of labour and the group reward. In this case, a group of students receives one task for all. They can discuss it together, make proposals, and look for answers. The stronger students in each group share their knowledge and understanding with the weaker students. Individual accountability is regulated through individual preparation and testing, responses to teacher's questions, and presentation of their group work. Lastly, group processing gives evidence of learners' achievement as a group and plans the learners for further cooperative activity [2].

Group Investigation proves that making discoveries is more enjoyable with friends. There is a topic common for the class, which is divided into subtopics. These sub-topics are studied by a separate group of students. Each student in this group is responsible for one question. Students come together as a group and share their information. Once all the answers have been found, each person makes his own presentation and thus a presentation of the topic from the class is formed.

Numbered Heads Together is a cooperative learning strategy that holds each student accountable for learning the material. Students are placed in groups and each person is given a number (from one to the maximum number in each group). The teacher poses a question and students "put their heads together" to figure out the answer. Students gather to think about the question; teacher makes sure everyone in their group understands and can give an answer. The teacher calls a specific number to respond as spokesperson for the group. The students with that number raise their hands, and when called on, the student answers for his or her team. By having students work together in a group, this strategy ensures that each member knows the answer to problems or questions asked by the teacher. Because no one knows which number will be called, all team members must be prepared [2].

Technique "think, pair, share" is a valuable learning strategy where students work together to find the answer to a question or the solution to a problem or challenge. Each of them individually begins by *thinking* about the topic and formulating their ideas. Then they *pair* up with another student who has been thinking on the same topic. In the third step, the pairs share their responses with other pairs, other teams and discuss the topic more deeply. The sharing process can expand to a classroom discussion.

Think, pair, share can be used at any stage of a lesson and with most classroom materials. It is especially effective with the timid students who lack confidence while talking or they might need more preparation time in order to express their thoughts properly. They are given the chance to think over the topic and take the necessary preparation time. To fulfil the task, students need to be better listeners as well since they have to listen to their peers carefully so that they can come up with their ideas. This twofold communicative process is a vital skill for the 21st century [1].

In conclusion, cooperative learning and English language learners go well together. CL provides an excellent opportunity to realize students` potential. It is especially effective when students of different abilities work together in groups. Students learn to depend on each other, to support each other to complete a task. They are individually responsible for their tasks, and they work together to create a finished product in the group by contributing their pieces. Students

overcome shyness, get rid of complexes and discover leadership qualities in themselves. Moreover, they learn to be confident in their abilities to use English to contribute to a larger group as well as to communicate on a person-to-person basis [4].

Thus, the more cooperative learning experiences students are involved in, the more mature their cognitive and moral decision-making and the more they will tend to take other people's perspectives in account when making decisions.

REFERENCES

1. Gilles, R.M., & Adrian, F. (2003). Cooperative Learning: The social and intellectual Outcomes of Learning in Groups. London: Farmer Press.

2. Johnson, D. W., & Johnson, R. (1999). *Learning together and alone: Cooperative, competitive, and individualistic learning (5th Ed.)*. Boston: Allyn & Bacon.

3. Namaziandost, E., Shatalebi, V., & Nasri, M. (2019). The Impact of Cooperative Learning on Developing Speaking Ability and Motivation Toward Learning English. *Journal of Language and Education*, 5(3), 83-101. doi: https://doi.org/10.17323/jle.2019.9809

4. Orprayoon, S. (2014). Effects of Cooperative Learning on Learning Achievement and Group Working Behavior of Junior Students in Modern French Literature Course. *The Journal of Effective Teaching*, *14*(1), 80-98.

5. Schul, J.E. (2012). Revisiting and old friend: The practice and promise of cooperative learning for the twenty-first century. *The Social Studies*, 102, 88-93. doi: https://doi.org/10.1080/00377996.2010.509370

6. Slavin, R.E. (1995). *Cooprative learning: Theory, research, and practice (2nd ed.).* Boston: Allyn & Bacon.

УДК 378. 14

Толкин Ералиева
(Алматы, Казақстан)

ТҰЛҒАЛЫҚ-БАҒДАРЛЫ БІЛІМ БЕРУ НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада тұлғалық-бағдарлы білім беру негізінде студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі жөнінде жазылған. Тұлғалық-бағдарлы білім беруді тәжірибеге ендіру және түйінді құзыреттіліктерді қалыптастырудың теориясын жасау әлемдік педагогика ғылымы мен практикасы үшін бүгінгі күні барынша көкейкесті мәселеге айналуда. Түйінді құзыреттіліктерді қалыптастыру теориясының міндеттеріне барынша бара-бар келетін білімдік әдіснама ретінде тұлғалық-бағдарлы тұрғы қызмет ете алады. Себебі тұлғалық-бағдарлы білім беру әрбір тұлғаның даралығына, жеке ерекшеліктеріне бағыттала отырып, студенттің жеке даму траекториясын жасауға мүмкіндік береді.

Кілттік сөздер: *тұлғалық-бағдарлы, білім беру, коммуникативтік, құзыреттілік, қабілет.*

The article considers the formation of communicative competence of students on the basis of personal-oriented training. The introduction of personality-oriented education and the development of theories of the formation of key competencies acquires all the significance for world science and the practice of pedagogy. The personal-oriented approach can serve as a method of training that is most relevant to the theory of key competencies. After all, personal-oriented training allows you to draw the trajectory of the student's personal development, focusing on the individuality of each person.

Keywords: *personal-oriented, educational, communicative, competence, ability.*

Педагогтің кәсіби стандартында «Педагогтің еңбек күрделілігі оның «адам-адам» мамандық/кәсіп түріне жатқызуына байланысты. Педагогтік іс-әрекет – бұл бір адамның басқа адамға тікелей әрекет жасауы емес, олардың өзара әрекеттесуі. Сондықтан педагогтің әрекет объектісі педагогикалық үдеріс болып табылады, ал білім алушы әрекет жасау объектісінен әрекет субъектісіне ауысады. Осының негізінде педагогикалық кәсіп құндылықтары айқындалды:

– Білім алушының тұлғасын, оның құқығы мен бостандығын құрметтеу;

– басқа сенімдерге, әлем мен дәстүрлерге деген көзқарастарына толеранттілілік білдіру;

– мәдени алуан түрлілігіне ашықтығы;

– икемділігі, бейімделу қабілеті, эмпатияға деген қабілеті;

– тұлға құндылықтарын, тіл мен коммуникацияны түсіну;

– өз бетімен білім алу, талдамалық және сыни ойлау дағдылары;

– коммуникативтік және тілдік дағдылары;

– ынтымақтастық дағдылары, дауларды шешу қабілеті»- деп көрсетілген [1, 12 б.]

Тұлғалық-бағдарлы білім беру Қазақстан Республикасына енгізілген жаңа стандарттағы түйінді құзыреттіліктерді қалыптастырудың әдіснамалық қағидасы ретінде бекітілген. Бұл міндетті жүзеге асыру осы тұрғының аясында жүргізілетіні айқын.

Түйінді құзыреттіліктерді қалыптастыру теориясының міндеттеріне барынша бара-бар келетін білімдік әдіснама ретінде тұлғалық-бағдарлы тұрғы қызмет ете алады. Себебі тұлғалық-бағдарлы білім беру әрбір тұлғаның даралығына, жеке ерекшеліктеріне бағыттала отырып, студенттің жеке даму траекториясын жасауға мүмкіндік береді.

Тұлғалық-бағдарлы білім беруді тәжірибеге ендіру және түйінді құзыреттіліктерді қалыптастырудың теориясын жасау әлемдік педагогика ғылымы мен практикасы үшін бүгінгі күні барынша көкейкесті мәселеге айналуда.

Бүгінгі қазақстандық білім беру сипатындағы айрықша өзгерістер оны «адамның еркін дамуына» оның жоғары мәдениетін, шығармашылық белсенділігін, дербестігін, бәсекеге қабілеттілігін, бейімделгіштігін дамытуға бағыт береді. Бұл бағыт өз алдына студент тұлғасын қалыптастыруда жаңа тұрғыдан келуді қажет етеді.

Тұлғалық-бағдарлы білім беруді педагогикалық қауымның меңгеруі нәтижесінде туындайтын педагогикалық мақсаттардың өзгерісі толық, тұлғалық және әлеуметтік-интеграцияланған нәтижені анықтау мәселесін алға қойды. Осындай интеграцияланған әлеуметтік-тұлғалық-іс-әрекеттік ұғымның білім берудің нәтижесі ретіндегі жалпы анықтамасы болып мотивациялық-құндылықты, когнитивті, дүниетанымдық, коммуникативтік құрамалардың жиынтығын беретін «құзырет/құзыреттілік» ұғымы танылады. Бұнда бірінші анықтама, әдетте, белгілі бір аядағы процестер, нормативті міндеттер және құқықтармен белгіленетін тұлғаның сапаларымен байланыстырылса, екіншісі құзыреттердің практика жүзінде жүзеге асуы, оның нақты іс-әрекеттерде көрінуі, тұлғаның сол іс-әрекетке қатынасынан туындайтын нәрсе болып табылады.

«Құзырет», «құзыреттілік» ұғымдары бүгінгі педагогика ғылымында зерттеу деңгейінде ғана мәлім. Сондықтан осы күнге дейін бұл ұғымдардың нақты, соңғы анықтамасы қалыптаспаған. Бұл біздің зерттеу жұмысымыздың өзектілігінің негізгі дәлелі ретінде танылады.

Шетел сөздерінің сөздігінде «құзыретті» ұғымы құзыреттіліктерге ие – белгілі бір ұйымның, адамның өкілеттігі аясы немесе бір адамның жүргізуі тиіс сұрақтар мен істер аясы деп түсіндіріледі. Competent (франц.) – құзыретті, өкілетті, competents (лат.) – сәйкесті, қабілетті, competence (ағылш.) – қабілет (құзыреттілік).

«Құзырет», «құзыреттілік» ұғымының мәнін ашу үшін философиялық, педагогикалық, психологиялық әдебиеттерге талдау жасалды.

Құзыретті философиялық тұрғыдан түсіндіру адамның танымы мен практикасына байланысты жаңалықтар мен жаңа енгізулерге жол ашады, сонымен қатар әрбір сыныпта

педагогикалық ситуацияға қойылатын білімділік талаптарын анықтауға мүмкіндік береді [2, 89 б.].

Құзырет (латын сөзі competens – сәйкесті, қабілетті) – орындалатын жұмыстың мәнін, қойылған мақсатқа жетудің тәсілдері мен құралдарын терең және түп-түбіріне дейін білу, сонымен қатар сол жұмысқа сәйкес келетін іскерліктер мен дағдылардың болуы [90].

Жалпымәдениеттілік құзырет – өз бетімен білім алуға, оның барысында пайда болатын танымдық проблемаларды өз бетімен шешуге, өзінің позициясын белгілеуге жеткілікті білімділік деңгейі [3, 91].

Құзырет – нақты пәндік салада нақты әрекетті тиімді орындау үшін қажет болатын спецификалық қабілет және оның қатарына арнайы білімдер, ойлау тәсілдері, өз іс-әрекетіне деген жауапкершілікті түсіну де енеді [4, 92 б].

Құзырет – өзінің бойындағы белгілі бір білімі мен дағдысы арқылы шешім қабылдауға қатысуға немесе өз бетімен мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін лауазым иесінің жеке мүмкіншіліктері, оның біліктілігі (білімі мен тәжірибесі).

«Құзырет» ұғымын автор тұлғаның жетілуімен және оның еңбек міндеттерін орындауда өнімді әрекет жасауға және жақсы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін күйге жетуімен байланыстырады [5, 94 б.].

Осылайша, «құзырет» - бұл оқу барысында жинақталған білімге, тәжірибеге, құндылықтарға, бейімділіктерге негізделген жалпы қабілет. Құзырет білімге де, дағдыға да жатпайды.

Құзырет – бұл іс-әрекетті, іскерлікті тудыратын нәрсе. Құзырет саналы іс-әрекет барысында қалыптасады.

Құзыретті меңгеру студенттің белсенділігіне тәуелді. Жұмыс жасауды үйрену үшін жұмыс жасау керек, қарым-қатынасқа түсуді үйрену үшін қарым-қатынас жөніндегі ғылыми баяндамаларды тыңдаудың пайдасы жоқ. Ағылшын не орыс тілінде сөйлемейінше, оларды меңгеру мүмкін емес. Тек практика жүзінде ғана компьютерде жұмыс жасауды үйренуге болады. Құзыреттің көрінуіне белгілі бір жағдайлардың әсері зор. Құзыретке ие болу дегеніміз сол ситуацияға өзінің бар білімі мен тәжірибесін бейімдеу. Білімді адамдардың нақты ситуацияларда қажет болған жағдайда сол білімін қолдана алмайтындығын күнделікті өмірде кездестіруге болады. Осылайша, құзыретті қалыптастыру үшін олар көрінетіндей нақты жағдайлар тудыру қажет.

Құзыреттіліктер – адамның белгілі бір салада беделге, танымға, тәжірибеге ие сұрақтар мен құбылыстар шеңбері.

Әлеуметтік құзыреттілік – қоғамдағы өмір сүрудің нормалары мен ережелерін дұрыс орындауға мүмкіндік беретін әлеуметтік дағдылар (міндеттер). Әлеуметтік педагогиканың термині.

Құзыреттілік – мамандық талаптарына сәйкес келетін дәреженің жеке сипаттамасы.

Құзыреттілік – белгілі бір ұғымдық жүйенің болуын талап ететін практикалық іс-әрекетті жүзеге асыру қабілеті, пайда болған проблемалар мен міндеттерді шапшаң шешуге мүмкіндік беретін ойлаудың типі, түсіну қабілеті.

Құзыреттілік – тұлғаның оқу-танымдық үрдісіне өз бетімен қатысуына және оны еңбек іс-әрекетіне дұрыс ендіруге даярлауға бағытталған оқыту барысында меңгерілетін білім мен тәжірибеге негізделген тұлғаның іс-әрекет жасау қабілеті және даярлығы.

Құзыреттілік – белгілі бір іс-әрекетті сапалы және өнімді түрде орындауда қажет болатын белгілі бір заттар мен процестерге қатысты белгіленетін тұлғаның өзара байланысқан сапаларының (білімі, іскерлігі, дағдылары, іс-әрекет тәсілдері) жиынтығы.

Осылайша, берілген анықтамаларды қорытындылай келе, «құзыреттілік» ұғымын субъектінің іс-әрекеттің мақсаты мен оны жүзеге асырудың құралын саналы түрде ұғынумен байланыстырылады. Құзыреттілік – бұл ситуацияға сәйкес құзыреттерді (іскерлік пен дағды) пайдалану үшін таңдау. Түйінді құзыреттіліктер жөнінде айтылғанда жаңа ситуацияларды меңгеруге «есікті» ашатын құралдар, «кілттер» деп түсіндіруге болады. Түйінді құзыреттілік

– бұл анықтаушы құзыреттілік, себебі жүзеге асыру жағдайларына сәйкес келеді, олар шектелмеген, спецификалық емес, бірақ белгілі бір дәрежеде әмбебап болып келеді.

Құзыреттіліктер пәндік (пәнаралық және т.б.) және түйінді болып көрсетіледі. Еуропа Кеңесі түйінді құзыреттіліктердің бес тобын айқындаған, соларға ерекше мән беріледі.

1) Саяси және әлеуметтік құзыреттіліктер: өзіне жауапкершілікті ала білу қабілеті, бірлесіп шешім қабылдауға қатысу, дау-жанжалды зорлық-зомбылықсыз жолмен реттеу, демократиялық институттардың қызмет етуіне қатысу және оны жақсарту.

2) Көпмәдениетті қоғамда өмір сүру қабілетіне қатысты құзыреттіліктер: расизм мен ксенофобиялар тууына, таралуына жол бермеу, білім беру жастарды өзгешелікті түсіну, бірін-бірі сыйлау, басқа мәдениет тілдері және діндегі адамдармен бірге өмір сүру қабілеті сияқты мәдениетаралық құзыреттермен қаруландыруы керек.

3) Қарым-қатынастың ауызша және жазбаша формаларын меңгеруге қатысты құзыреттіліктер, соңғысының жұмыста және қоғамдық өмірдегі маңыздылығы соншалық, оны меңгермеген адамға қоғамнан аластау қаупі төнеді. Осы топқа бүгінгі күні маңызы артып отырған бірнеше тілді білу де жатады.

4) Қоғамдық ақпаратты пайдалану және мойындаумен байланысты құзыреттіліктер жаңа технологияны меңгеру, оны қолдануды түсіну, оның күшті және әлсіз жақтарын айқындау, БАҚ тарататын ақпараттар мен жарнамаларға сыни көзқарас.

5) Өмір бойы оқуға қабілеттілік - үздіксіз даярлықтың және кәсіби даярлықтың, сонымен қатар жеке және қоғамдық өмірдің негізі ретінде.

«Еуропадағы орта білім» жоба аясында түйінді құзыреттіліктер проблемасы бойынша төмендегідей тізім жасақталды:

Зерттеу: тәжірибеден пайдалыны алу іскерлігі; өз білімін байланыстыру және оларды реттеу; өзіндік оқу тәсілдерін ұйымдастыра білу; проблеманы шешу қабілеті; өз бетімен оқуға қабілеті.

Іздеу: түрлі мәліметтерді іздестіру; айналадан сұрау; сарапшыдан кеңес алу; ақпарат алу; құжаттармен жұмыс жасау және оларды жіктеу.

Ойлау: өткен және қазіргі оқиғалардың өзара байланысын ұйымдастыру; қоғамның белгілі бір жағынан дамуына сыни көзқарас; сенімсіздік пен қиындыққа қарсы тұруы; пікірталаста өзіндік позицияның болуы және өз пікірін дәлелдеуі; өзінің оқуы мен жұмысы жүретін саяси және экономикалық ортаның маңыздылығын түсіну; денсаулық, қажеттілік және қоршаған ортамен байланысты әлеуметтік әдеттерді бағалау; өнер және әдебиет туындыларын бағалай білуі.

Ынтымақтастық әрекет: топта ынтымақтастықпен жұмыс жасау іскерлігі; шешім қабылдау; дау-жанжалдарды шеше білуі; келісімге келу іскерлігі, келісімшарт даярлау және жасау.

Іске кірісу: жобаға ену; жауапкершілік; топ немесе ұжымға ену және өз үлесін қосу; өз жұмысын ұйымдастыру білу қабілеті; есептеуіш және модельдік приборлармен жұмыс жасауы.

Бейімделу: ақпараттық және коммуникациялық жаңа технологияларды пайдалана білуі; қиындықтарға төтеп беруі; жаңа шешімдер қабылдай білуі.

Бұл тізім түйінді құзыреттіліктерді анықтауда жұмыс құжаты ретінде бекітілген. Сондықтан жоғарыда берілген тізімді түйінді құзыреттіліктердің соңғы нәтижесі деп қарастырмаймыз.

Кембридж және Оксфорд университетінде жасалған түйінді құзыреттіліктер жүйесінің сипаттамасында құзыреттіліктер әртүрлі іс-әрекеттерді жүзеге асыруда, мысалы оқу және кәсіби іс-әрекетті орындау барысында дамиды деп көрсетіледі.

ЮНЕСКО құжаттарында 21 ғасырдағы білім берудің іргелі мақсат-міндеттері анықталған, олар: білім алуға үйрету (оқуға оқыту); жұмыс жасауға және ақша табуға үйрету (еңбектену үшін оқу, іс-әрекет жасай білу); өмір сүруге үйрету (проблемаларды шешу іскерлігі); бірге өмір сүруге үйрету (біріккен өмір сүру үшін оқу).

Литва Республикасында жалпы орта білім беруде студенттің қоғамдағы әлеуметтік тәжірибені меңгеру, өмірлік сүру дағдылары мен практикалық тәжірибені алуға мүмкіндік беретін негізгі іс-әрекет түрлерін ескере отырып мынадай түйінді құзыреттіліктерді айқындаған: әлеуметтік құзыреттілік; таным құзыреттілігі; коммуникативтік құзыреттілік; креативтілік құзыреттілік; сыни тұрғыдан ойлау және проблеманы шешу құзыреттілігі; оқу білігі құзыреттілігі; салауатты өмір салты құзыреттілігі. Тұлғаның әлеуметтік құзыреттілігінің негізі ретінде коммуникативтік қабілетті танимыз.

OCR (Оскфорд Кембридждің емтихан комиссиясының (Ключевые компетенции 2000. Программа. Уровни 1, 2, 3, 4, 5. KEY SKILLS 87 0005 (OCR. RECOGNISING ACHIEUMENT. Oxford Cambridge and RSA Examinations)) жасаған құзыреттіліктерді сертификаттау жүйесінде бірнеше деңгейлік құзыреттіліктер ажыратылады. Олар: коммуникация; сандармен жүргізілетін операциялар; ақпараттық технологиялар; адамдармен жұмыс; оқуға қабілетін және нәтижелілігін арттыруды жетілдіру; проблемаларды шешу; тұлғалық құзыреттіліктерді қалыптастыру. Бұнда тұлғаның коммуникациялық құзыреттіліктері алдыңғы орынға ие.

Шишов С.Е., Кальней В.А. есептеуінше, түйінді құзыреттіліктер пәнүсті және пәнаралық сипатқа ие, оларды тек мектепте емес, сонымен қатар жұмыста, жанұяда, саяси ортадағы түрлі ситуацияларда қолдануға болады. Түйінді құзыреттіліктер біршама интеллектуалдық дамуды талап етеді: абстрактілі ойлау, өзіндік рефлексия, өзіндік позициясын айқындау, өзіндік баға, сыни ойлау. Түйінді құзыреттіліктер көпөлшемді, яғни олар түрлі ақыл-ой процестері мен интеллектуалдық іскерліктерді (талдау, сынау, коммуникативті және т.б.) енгізеді.

Т.Н.Лобанов, Ю.А.Тихомировтың құзыреттілік теориясының негізінде басты құзыреттіліктердің төмендегідей құрылымын ұсынады:

1) Ойлау жүйесі мен процестерінің дамуы: мәселені шешудегі жүйелілік және құрылымдық тұрғы; тұрғыларды және тапсырмаларды стандарттау және жүйелеу тәсілі, құзыреттілікті түсіну, альтернативаны талдау және шешімнің тиімді нұсқасын таба білу; қабылданған шешімге жауапкершілікпен қарау; бизнестің даму бағытын көре білу және нарықтың даму бағытын дәл болжамдау.

2) Талдау қабілеттері: мәселені шешудегі қисындылық, шешім қабылдау әдістемесін білуі, ұқыптылық, ұтымдылық, реттілік, бөлшектерді есепке алудағы алдын ала болжау; ойды дұрыс байланыстыру іскерлігі, бірізділікпен және жүйелі түрде ойлау және әрекет ету; өз болашағына әсер ететін факторларды дәл және жүйелі талдау.

3) Жаңашылдық (инновациялық): жаңаны қабылдай алу және ұсына білу іскерлігі, шығармашылықты басқару; ішкі қарсылықсыз алуан түрлі идеяларды, позицияларды, ұсыныстарды қабылдай алу іскерлігі.

4) Икемділік: өзгерістерге дайындық; түрлі оқыс ситуацияларда тез және сәйкесті жауап қайтара алу қабілеті, мәселені көру және анықтай алу, оны шешудің жолдарын таба білу, нәтижесіне баға беру.

5) Жүйелі дамуға бағдарлану: жаңа технология және әдістерді қабылдауда ашықтық, үйренушілік, практикада жаңаны қолдана білу, өз жетістіктерін және кемшіліктерін талдай алу мүмкіндігі, өзгелердің тәжірибесін саналы түрде пайдалана білу.

6) Ұйымдастырушылық қабілеттер: адамдарды басқара білу, тапсырманы орындауда ұжымды және өзін ұйымдастыра алу іскерлігі, құзыреттіліктерді орын орнына қою, маңыздысына мән беру, жоспарлау, бақылау; жоспарды орындауға қажетті ресурстарды тиімді жинап, бағыттай алу; әңгімені мақсатты түрде жүргізе білу, телефонмен әңгімелесу, корреспонденцияны, құжатнаманы жүргізу.

7) Уақытты игере білу іскерлігі: ситуациялық талдау жасай алу іскерлігі, мақсатты анықтау және құрылымдау, апталық, айлық жылдық жоспарларды жүзеге асыру, күнді жоспарлау; уақытша менеджмент ұстанымдарін білу; құзыреттіліктерді дұрыс қоя білу іскерлігі; ұжымның тәртібін, күнделікті жұмыс жоспарын орындау; қойылған мақсаттарға жету мақсатында бақылау жүргізу, күннің қорытындысын жүргізу.

8) Топта жұмыс жасау: топты құра білу және онда жұмыс жасау; тиісті топтың ерекшеліктерін білу; ынтымақтастық ахуалын ұстай білу, топ мүшелерінің қарым-қатынас және мінез-құлық ережелерін орындауы, топ мүшелерінің жағымсыз мінез-құлықтарын түзету; мәселені шешу мақсатында тиімді талдау және келіссөз жүргізу; «миға шабуыл» ережесін білу.

9) Коммуникативтік-іскерлік қабілет: өз пікірін, құқығын қарым-қатынасты бұзбай қорғай білу; жаңа идея және жоспар арқылы іс-әрекетке ынталандыра білу; дұрыс сұрақтар қоя білу және әңгімелесушінің эмоционалды және ақпараттық деңгейін анықтау; екіжақты коммуникация бағытын құра білу, әңгімелесушінің сөздеріне зейінді шоғырландыра алу; өзге адамдарды дұрыс сынай және қолдай білу.

10) Келіссөз жүргізе білу іскерлігі: презентацияның міндеттерін және мақсаттарын, аудиторияның қызығушылығын анықтай білу; сөз сөйлеуді ұйымдастыру, презентацияның байланыстырушы сөйлемдерін, негізгі бөлімін, қорытындысын ұйымдастыру; сендіре білу және шешендік дағдыларға ие болу. Қиын сұрақтарды және келіспеушілікті жеңе білу; презентацияның техникалық аспектілерін игеру (аудио- бейне және компьютерлік аппараттар, презентациялық бағдарламалар); қатысушылардың қызығушылықтарын анықтай алу және тиімді альтернативаны таңдай алу; пікірталасты мәдени түрде жүргізе білу; позициялық саудаласуды талдай алу, ұсыну, жүргізе білу іскерлігі.

11) Студентке бағдарлану: студенттермен жұмыс жасау саласында стандарт пен саясатты білу; оқытушы мен студенттің перспективті ағымдағы қажеттіліктеріне бағдарлану; «қиын» студентпен қарым-қатынас кезінде әңгімелесуді тиімді жүргізе білу, іс-әрекетті басым және пайдалы жағынан презентациялау; студентпен жағымды қарым-қатынас орнату және кеңес бере білу.

Түйінді құзыреттіліктерді құрудың технологиясын А.Хуторской «Ключевые компетенции: технология конструирования» мақаласында береді [6, 97]. Автор білімділік құзыреттіліктерді тұлғалық және әлеуметтік мәнді өнімді іс-әрекет жасауға қажетті, студент меңгеретін өзара байланысқан, мәндік бағыттардың, білімнің, іскерліктің, дағдылардың және іс-әрекет тәжірибесінің жиынтығы деп белгілейді.

Автордың пікірінше, бұл ұғымды оқыту практикасына енгізу үшін студенттер теориялық білімді игере отырып, нақты тапсырмаларды орындауда немесе проблемалық жағдайларды шешуде айтарлықтай қиындықтарға кездесетіндіктен – осы мәселені шешеді деп есептейді. Білім беру құзыреттілігі – бұл студенттердің жекелеген білім мен іскерліктерді игеруі емес, керісінше, әрбір көрсетілген бағытқа сәйкес анықталған, кешенді іс-шаралар мен білім берудің құрамдас бөліктерінің жиынтығын меңгеру болып табылады.

Құзыреттілікті қалыптастырудағы педагогикалық мақсаттардың ерекшелігі - олар оқытушының әрекеті түрінде құрылмайды, керісінше студенттің іс-әрекет нәтижесі, көзқарасы, яғни оның белгілі бір әлеуметтік тәжірибені меңгеру үрдісінде дамуы және жылжуы түрінде құрылады.

А.В.Хуторский негізгі білім беру құзыреттілігінің жеті түрін көрсетеді:[6, 88 б] - құндылықты-мәнді,

- жалпы мәдени
- оқу-танымдық
- ақпараттық
- коммуникативтік
- әлеуметтік-еңбектік
- тұлғалық өзін-өзі дамыту құзыреттіліктері.

Автордың айтуынша, олардың мазмұны Еуропа Кеңесінің бөліп көрсеткен түйінді құзыреттілігінің мазмұнына қарама-қарсы келмейді.

Коммуникативтік құзыреттілік төмендегідей компоненттерден тұрады:

1) коммуникативтік тәртіп аймағындағы білімі:

- қажетті тілдерді білуі;

- педагогика және психология, конфликтология, логика, риторика, мәдениет және сөйлеу аймағындағы білімі;

2) коммуникативтік және ұйымдастырушылық қабілеті:

- іскерлік қатынастарды нақты және жедел орнату, белсенділік таныту;
- тұлғаны дұрыс қабылдау және түсіну негізінде психологиялық әсер ету;
- қоршаған ортамен және оқшауланған адамдармен біріккен іс-әрекет кезінде белсенді әрекет жасау);

3) эмпатияға қабілетті болу:

- түсіне білу іскерлігі, өзгені сезіне білу;
- психотерапияны сөзбен орындай алу);

4) өзіндік бақылауға қабілеттілігі:

- көршісінің және өзінің мінез-құлқын реттей алу іскерлігі;
- әңгімелесушіні модельдей алу;
- дау-жанжал жағдайларында өнімді жауап беру тәсілдерін табу;
- жағымды психологиялық климатты тудыру;
- субъектаралық қарым-қатынасты болжай алу;

5) вербальды және вербальды емес қарым-қатынас мәдениеті:

- сөйлеу техникасын, риторикалық амалдар, дәйектемелер техникасын және шарттасуды жүргізу;
- кәсіби педагогикалық әдеп ережелерін сақтау;
- ұғымдық-категориялық ақпаратты мақсатты түрде қолдану;
- сөйлеу мәдениетін меңгеру;
- вербальды емес құралдарды қолдану.

Коммуникативтік құзыреттілік студенттерді бақылаудан өзіндік бақылауға, әлеуметтік дамытудан өзіндік дамуға, монологтан диалогқа, түсіндіруден түсінуге ауысудың негізін құрайын тұлғалық-бағдарлы педагогикалық технология шеңберінде білім беру парадигмасының өзгеруімен байланысты жүзеге асырылады. Осы мәселе И.А.Зимняя, Л.М.Митина, А.А.Реан, В.М.Шепель, А.К.Михальская, Н.И.Формановский, Е.В.Бондаревская, М.И.Шипова, О.С.Сәлімбаев, Л.Карабаева зерттеулерінде қарастырылған.

Білім беру субъектісінің құзыреттілігінің қалыптасуына бағдарлану ЖОО-ның білім алушыларының дайындық сапасын айтарлықтай көтереді, еңбек нарығында олардың жан-жақтылығын және талаптылығын арттырады. Осы мәселені шешу білім беру ұйымдарында қоғамда еркін өмір сүре алатын тұлғаны дайындауда қоғамдық талаптарға сай жұмысты орындап қана қоймай, сонымен қатар өзіндік дамуының субъектісі ретінде болуына мақсатты бағытталуын жүзеге асырады.

Зерттеушілер жүргізген эксперттік сауалнама келесідей сапалар құрамын анықтауға мүмкіндік берді:

- өзіндік менеджмент (адамның әртүрлі іс-әрекет түрінде және қарым-қатынаста өзін тиімді басқаруға мүмкіндік беретін сапалар мен қабілеттіліктерді талдау);
- қабылдау (белсенділік, энтузиазм мен басқару қабілеті, қажетті нәтиже алудағы өз бетімен жұмыстану деңгейі);
- әлеуметтік жан-жақтылық (оқу, жұмыс орнының тез ауысуына қабілеттілік және дайындық);
- коммуникативтік (іскерлік қарым-қатынасқа қабілеті, басқа адамдармен бірге жұмыс жасауға дайындығы, өзгенің пікіріне және қарым-қатынас орнату дағдыларына шыдамдылық таныту);
- әлеуметтік жауапкершілік (құқықтық норма және моральдық ұстанымдарді саналы түрде орындауымен сипатталатын субъект іс-әрекетінің өзіндік реттелуінің ішкі формасы);
- практикалық интеллект (кәсіби интуиция және айқын емес білім негізінде практикалық тапсырмалар мен мәселелерді өнімді шешудегі интегралды қабілет);
- шығармашылық (жаңашылдығымен, сонылығымен, әмбебаптығымен ерекшеленетін өнімді шығаруға қабілет).

Құзыреттілік теориясы В.Чинапах, Я.И.Лефстед, Г.В.Вайлер, Н.Розов, В.В.Сериков, Н.В.Матяш, Ю.В.Койнов, М.Ж.Жадрина, О.С.Сәлімбаев, К.Ж.Төребава, Л.Қалабаева, Г.Құлжанбекова және т.б. еңбектерінде негізделген. Еуропа өнеркәсіпшілері өткізген дөңгелек столдағы өздерінің қорытынды құжаттарында былай деп көрсетеді: «көптеген жас адамдар мектеп бітіргенде кәсіби өмірінде өте қажет болатын: топта жұмыс жасау қабілеті, командалық рух; жауапкершілік сезімі және жеке тәртібі; белсенділік, шығармашылық сезім; кәсібилік рух, өзіндік дамуға бағытталу, жарыс сезімі; жалпы іске қызмет ету сезімі, патриотизм сияқты құзыреттіліктер туралы ешқандай хабары болмай шығады. Бұл сапалар кәсіпорын рухының негізін құрайды».

Батыстың дамыған елдерінде білім берудің мына міндеттері туралы білім алушыларда құзыреттіліктерді қалай қалыптастыру, оларда пайда болатын интеграциялау инкемділігін қалыптастыру, білімді әртүрлі өмірлік ситуацияларға көшіре білу және қолдану туралы мәселелер орын алуда. Бүгінгі күні оларда түйінді құзыреттіліктер айқындалып, алғаш рет Еуропа Кеңесі сарапшылары 1996 ж. білім беру мәселелері бойынша «Еуропалық жобада» алғаш ұсынылған түйінді құзыреттіліктерді оқу үрдісінде қалыптастыру идеясы жүзеге асырылды. Сонымен қатар, Саймон Шо кадрларды даярлауда түйінді құзыреттіліктер анықталатын сегіз категорияларды атап көрсетеді. Олар:

- негізгі дағдылар (сауаттылық және есеп)
- өмірлік дағдылар (өзін-өзі басқару, басқа адамдармен қарым-қатынас)
- коммуникативті дағдылар (коммуникация, проблеманы шешу, ұжымдық жұмыс)
- әлеуметтік және азаматтық дағдылар (әлеуметтік белсенділі, моральдық құндылықтар, ынтымақтастық)
- кәсіп алу дағдылары (ақпаратты өңдеу, өз бетімен шешім қабылдау, бейімделу)
- кәсіпкерлік дағдылары (өз бетімен әрекет жасау, іскерлік мүмкіндіктерді іздеу және зерттеу)
- басқару дағдылары (коммуникация, кеңес беру, талдау қабілеті, жаттығу және үйрету)
- кең дағдылар (талдау, жоспарлау, бақылау).

Бұл жіктеудің кейбір қарама-қайшылықтары бар. Бұнда кейбір дағдылар (коммуникация, басқа адамдармен жұмыс жасау қабілеті және т.б.) қайталанады. Қазіргі кезеңдегі білім берудің мақсаттарының жиынтығы түйінді құзыреттіліктерді қалыптастыруды көздейді, оның негіздеріне көпмәдениетті қоғамда өмір сүруге қабілеттілік, білімді практиканың қажеттіліктерімен байланыстыру іскерлігі, өмірлік жағдаяты бара-бар бағалай алу және проблеманың шешу жолдарын табу және т.б.

Білім беру практикасы саласында түйінді құзыреттіліктер прагматикалық сипатта болады және ол мыналарға бағытталады:

- тәжірибеден пайдалыны ала білу;
- өзінің алған білімінің өзара байланысын ұйымдастыра білу және оларды тәртіпке келтіру;
- материалды зерделеудің өзіндік тәсілдерін жасау;
- білім алушылар алдында пайда болатын міндеттерді шеше білу іскерлігі;
- өз білімімен өз бетінше айналыса білу іскерлігі және т.б.

Қорытындылай келе, ескеретін жағдай, базалық құзыреттілік оқудың негізгі формалары ретінде болады, олар объективті білімділік формасында айтылады. Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру іс-әрекеттік сипатқа ие және ол студенттің функциональды сауаттылығына сүйене отырып жүзеге асуы мүмкін. Түйінді құзыреттіліктер кәсіби сипатқа ие, олар іс-әрекет субъектісінің тұлғалық дамуының нәтижесі түрінде көрінеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Атамекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасының Басқарма төрағасының 2017 жылғы 8 маусымдағы № 133 бұйрығына қосымша Педагогтің кәсіби стандарты. URL: https://atameken.kz/uploads/content

2. Розов Н.С. Философия гуманитарного образования. Москва, 1993. С.137.

3. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва, 1993. С.294.
4. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: для студ.высш. и сред.пед.учеб.заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2005. С.62.
5. Равен Дж. Компетентность в соврменном обществе: выявление, развитие и реализация / пер. с англ. Москва, 2002. 396 с.
6. Хуторской А.В. Определение общепредметного содержания ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов. URL: www. eiudos. ru/ news / compet-dis. htm/

ӘОЖ 37.013.77

Асель Ерболатова
(Орал, Қазақстан)

ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАЛҒАМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада ұлттық қолданбалы өнер негізінде оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастыру жағдайлары мен қосымша білім беру ұйымдарының мақсаты мен міндеттері және түрлері қарастырылады.

Кілт сөздер*: ұлттық өнер, сәндік қолданбалы өнер, оқушы, эстетикалық талғам, қосымша білім беру, тәрбиелеу, шығармашылық қабілет.*

The article considers the conditions of formation of aesthetic tastes of students on the basis of national applied arts and the goals, objectives and types of additional education organizations.

Key words: *national art, your applied art, student, aesthetic taste, additional education, upbringing, creativity.*

Бүгінгі таңда Қазақстанда іске асырылып жатқан тың өзгерістер білім беру ұйымдарында тәрбие мен білім беру мазмұнын жаңа сапалық тұрғыдан дамуы мен жетілуіне назар аударуда. Өйткені дамудағы нарықтық қатынастарға еркін араласуға дайын бүгінгінің және болашақтың адамдарын тұлғалық интеллектуалдық және кәсіби сапалық жағынан әлемдік бәсекеге қабілетті етіп даярлап шығару, әсіресе осы білім мен тәрбие мазмұнының сапасына тікелей байланысты. Мектеп оқушыларына қосымша білім беру арқылы жас ұрпақ шығармашылық әлеуеттерін күшейтумен қатар өмірге бейімделу дағдыларын дамытады және бос уақытын толыққанды ұйымдастыруға мүмкіндік алады.

Еліміздегі білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында шәкірттердің зияткерлік, рухани-адамгершілік және физикалық дамуын қамтамасыз етуге арналған бөлімінде білім алушылардың бос уақытын ұйымдастыру қызметі барысында тәрбие жұмысын жоспарлау мен іске асырудың түбегейлі жаңа тәсілдері, оларды қолдану мен сақтаудың түсінікті тетіктері бар мінез-құлық стандарттарын әзірлеу талап етілетіндігі айрықша атап айтылған [1].

Оқу-тәрбие процесінде оқушыларды көркем өнерге тәрбиелеп оқытуда олардың талғамын іс жүзінде арттырып, сұлулыққа, тазалыққа үйретіп, адамзат қоғамында бұрын соңды жасалған мәдени мұраны жүйелі меңгеру және оны игеру жолдары қарастырылады. Біздің ұлттық тәрбие берудегі негізгі міндеттердің бірі – жас ұрпақтың санасына туған халқына деген құрмет пен мақтаныш сезімін ұялатып, ұлттық рухты сіңіру, сондай-ақ тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, салт-дәстүрін меңгерту болып табылады.

Қазақ қолөнерінің өзіндік табиғатын қарастыру бағытында өзіне тән ерекшелігін мойындаумен бірге, Қазақтан территориясының әр аймағында жасалған түрлі өнер шығармаларының айырмасын жергілікті жерге тән қоршаған орта тудырған ерекшеліктерден байқауға болады. Мысалы, Батыс Қазақстан өңірінде жасалған зергерлік бұйымдардың ою-өрнегі ірі, бедер сызықтары қатаң келеді. Бұл оған салмақты, асқақ та салтанатты сипат

береді. Оңтүстік өлкедегі бұйымдардың ою-өрнек нақышының ерекше көптүрлілігі және салпыншақтар мен алтын жалатқан бөлшектерді жиі қолданатындығы байқалады.

Солтүстік Қазақстан аймағында ою-өрнек пішіндері ойнақы, сыртқы сызықтары бір-бірімен икемді үйлесім тауып, күрделі композициялық түзілімде әр түрлі киыршық тастар мен қосымша бөлшектерді жиі қолданылады.

Орталық Қазақстан мен Шығыс Қазақстан аймақтарының бұйымдарында әшекей, бедер нақыштарының ұстамдылығы мен қарапайымдылығы, пішін айқындылығы тән. Сыртқы әсерге байланысты туындайтын осындай түрлі жағдайларда көркем бұйымды, шығарманы жасаған жеке тұғаның мінез-құлқына, дарындылығына, темпераментіне, тіпті бояу түстерін тану қасиетіне де едәуір әсерін тигізері хақ [2, 72 б].

Қолөнер жөнінде орасан зор мәліметтер жинақтап, зерттеп, оны қағазға түсірген тіл-әдебиет мамандарының бірі Ә.Тәжімұратов өз ойын былайша пайымдайды: «Әрине, қолөнердің халық қажетін өтейтін тамаша үлгілері көп. Солардың табылмай, танылмай жатқан түрлері де баршылық. Айталық, қазақ халқында өрмек тоқу, қоржын, аяққап, сырмақ сыру, түскиіз жасау сияқты өнері кең тараған. Осындай мәдени мұраны көне деп қарамай, оны байырғы байлығымыз деп бағалап, халқымыздың тұрмыс қажетін өтеуге тиімді пайдалануымыз керек» [3, 6 б].

Ертеден қалыптасқан қазақ өнерінің мүмкіндіктерін білу, меңгеру болашақ ұрпақ тәрбиесін жетілдіру үшін, сонымен қатар қазіргі халық шеберлері мен суретшілерінің шығармашылық ізденістерінің сипаттық ерекшелігін айқындайтын рухани бастау болып табылады.

Халықтың қолданбалы өнерінен үйренеріміз көп, ол әмбебап, өзіндік ерекше қасиетке ие өнер. Бұл қасиетті қазақ өнерімен таныс емес шетелдіктер де бір қарағанда түсініп, бағалайды. Қазақтың халықтық қолөнерінде әрбір қазақ қызы, әйелі өзінің тұрған үйін безендіре білген. Олардың шебер қолдарынан киіз басу, кілем тоқу, құрақ көрпе-төсек, қоржын мен ыдыс-аяқ қаптары, құрақ жастықтар және т.б. жасау келеді. Сәндік қолданбалы өнер заттары көбіне ұлттық сызбалармен көзге түседі. Осы арқылы біз халқымыздың ерекшелігін көре аламыз.

Бүгінде қосымша білім берудің мән - мағанасының артуы оның балалар мен жасөспірімдердің бос уақыт жағдайында еріктілік негізде шығармашылық және танымдық мотивациясын дамыту, дербес талаптарын қанағаттандыру, өз еркіне сай мақсатты айналысуына, әсіресе кәсіп таңдауына жәрдемдесу, сөйтіп өмірге бейімдеу, салауатты өмір салтына тарту. Дәстүрлі педагогика ілімі балаларға қарым-қатынас ортасы мен істің кең өрісі арқылы жасалған дамудың әлеуметтік жағдайын қандай да бір болмасын аса қызықты деген сабақтың өзімен де ауыстыру мүмкін еместігін терістемейді. Шындығында, қосымша білім беру ұйымдары білімнің адам өмірі мен қоғамдағы рөлін балаларға түсіндіру арқылы олардың білімге, өнерге, мәдениетке деген қызығушылығын, ынтасын оятып, жеке қажеттіліктерін қанағаттандырады және қабілеттерінің дамуына жол ашады.

Балаларға арналған қосымша білім беру ұйымдарының қызметі білім алушылардың өзін-өзі анықтау, шығармашылығын дамыту, олардың қабілеттерін іске асыру, қоғам өміріне бейімдеу, азаматтық сана-сезімін, жалпы мәдениетін, салауатты өмір салтын қалыптастыру, бос уақытын мазмұнды ұйымдастыру үшін жағдайлар жасауға бағытталған.

Балаларға арналған қосымша білім беру ұйымдарының негізгі міндеттері: ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау; жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, оларды іске асыру; 3) адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке адам даралығын дамыту үшін жағдайлардың жасалу жолдары арқылы ой-өрісін байыту; азаматтық пен патриотизмге, өз Отаны – Қазақстан Республикасына деген сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздер мен мемлекеттік тілді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға жат кез келген көріністерге немқұрайды қарамауға тәрбиелеу; белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени

өміріне қатысу қажеттігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру; балалардың экологиялық мәдениетін тәрбиелеу, оларды табиғатты қорғау қызметіне тарту; қоғам өміріне бейімдеу; олардың бос уақытын мазмұнды ұйымдастыру болып табылады.

Балаларға арналған қосымша білім беру ұйымдары түрлеріне:

1) мектепке дейінгі дамыту кешені (орталықтар, академиялар);

2) оқушылар сарайы (үйлер, орталықтар, кешендер, балалар мен жасөспірімдер шығармашылығы орталықтары);

3) жас натуралистер станциясы (балалар экологиялық орталықтары, биологиялық орталықтары, экологиялық-биологиялық орталықтар);

4) жас техниктер станциясы (орталықтар, балалар мен жасөспірімдердің техникалық шығармашылық мектептері);

5) жас туристер станциясы (балалар-жасөспірімдер туризмі орталықтары);

6) балалар аула клубы, балалар әскери-патриоттық клубы (клубтық бос уақытты қамту ұйымдары);

7) балалар өнер мектептері (балалар музыка мектептері, балалар көркемөнер мектептері, балалар өнер мектептері, көркем-эстетикалық бағыттағы мектептері);

8) балалар сауықтыру лагерлері (орталықтар, кешендер, қала сыртындағы сауықтыру лагерлері және күндізгі, палаткалы, киіз үй лагерлері);

9) балалар мен жасөспірімдердің спорт мектептері;

10) олимпиадалық резервтің мамандандырылған балалар мен жасөспірімдер мектебі;

11) қызмет бағыттары және балалардың қызығушылықтары бойынша ұйымдар;

12) балаларға арналған қосымша білім беру оқу-әдістемелік және ғылыми-әдістемелік орталықтар жатады [4].

Оқушылардың шығармашылық қабілетін зерттегенде, оған тікелей қоршаған орта және әлеуметтік жағдай әсер етеді. Мұғалім сабақ түсіндіргенде; тақырып бойынша барлық оқушыларға ақпараттар беріледі. Мұғалім эстетикалық тәрбие арқылы жеткіншектердің сезім мүшелерін тәрбиелеп, қабілеттерін күшейтіп, өнер шығармаларын эстетикалық тұрғыдан ұғынуға бағыттайды және оның ойлап-қабылдауына аса мән береді. Өйткені, «Ойлампаздық қасиеті өсіп жетілмеген адамның тамаша сұлу, көркем заттарды қабылдауы нашар болады» [5, 45 б.]. Қолөнер бұйымдарын талапқа сай жасау бірнеше пәндерді (сурет, сызу, физика, математика, тарих) біріктіре ізденіп, қолданумен ғана жүзеге асырылады.

Қазақ халқының қол өнері түрлерін меңгерту процесінде оқушылардың технологиялық мәдениетін қалыптастыру мақсатында әртүрлі әдіс-тәсілдерді (сөздік, көрнекілік, практикалық, салыстыру, теңестіру, ақпараттық, эвристикалық, қорытындылау, іздестіру және т.б.) пайдалануымыз қажет. Жас жеткіншектердің білімін жетілдіріп, ақыл-ой санасын дамытуға игі әсер етумен бірге өнердегі басты мақсаттардың бірі - көңіл-күй мен сезім тереңдігін дамытудағы, яғни эмоционалды тәжірибені арттырудағы қосқан үлесіне, рухани мәдениетімізді меңгертуге, адамгершілік және көркемдік тәрбиенің тиімді жолын ашуға табиғи жағдай тудыру.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988

2. Әмірғазин Т. Әсемдікке құштарлық академиясы. Алматы: ЖАҚ «РОСТ», 2001. 168 б.

3. Тәжімұратов Ә. Шебердің қолы ортақ. Алматы: Қазақстан.1987. 96 б.

4. Балаларға арналған қосымша білім беру ұйымдары түрлері қызметінің үлгілік қағидалары. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1300008565

5. Бикенов А. Қазақтың материалдық мәдениеті. Астана: Фолиант, 2010. 192 б.

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Муханбетчина А. Г.

УДК 373.3.016:811.111]:37.014.3

Ольга Жало, Марія Рохманюк
(Біла Церква, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ КАЗКОВИХ ТВОРІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розкриваються особливості використання казкових творів та їх ефективність як засобу реалізації міжпредметних зв'язків, інтегративного та компетентнісного підходів до навчання англійської мови молодших школярів Нової української школи.

Ключові слова: *казкові твори, міжпредметні зв'язки, інтегративний та компетентнісний підходи до навчання, дотекстовий, притекстовий, післятекстовий етапи опрацювання казки.*

The article highlights the features of the use of fairy tales and their effectiveness as a means of implementing interdisciplinary connections, integrative and competency-based approaches to teaching English primary school pupils of the New Ukrainian School.

Key words: *fairy-tales, interdisciplinary connections, integrative and competency-based approaches to teaching, activities of pre-listening/reading, while-listening/reading, post-listening/reading stages.*

Навчання іноземної мови є не лише важливим засобом духовного збагачення кожної дитини, але і допомагає формувати її життєву компетентність. Адже, іноземна мова – це не просто навчальний предмет. На відміну від інших академічних дисциплін, це ціла галузь, оскільки розкриває перед людиною скарбницю іншомовної культури, нові стилі життя, дає змогу зрозуміти іншу ментальність.

Казка є вагомим джерелом для формування та розвитку іншомовної комунікативної компетентності молодшого школяра. Оскільки, під впливом казкових творів, відбувається не тільки етично-естетичний, культурний розвиток дітей: формуються різноманітні етичні якості, поняття про норми поведінки в сім'ї та суспільстві, але й збагачується словник дитини, формується комунікативна компетентність молодших школярів.

Мета статті – обґрунтувати методичну та практичну цінність використання казкових творів як засобу реалізації міжпредметних зв'язків, інтегративного та компетентнісного підходів до навчання англійської мови, формування комунікативної компетентності молодших школярів та виокремити найбільш ефективні підходи, методи і прийоми використання казкових творів на уроках англійської мови у Новій українській школі.

Актуальність проблеми полягає у тому, що в даному дослідженні висвітлено особливості використання казкового матеріалу та обґрунтовано ефективність його застосування як засобу реалізації компетентнісного підходу до навчання англійської мови учнів І ступеня Нової української школи.

Казки є потужним засобом реалізації міжпредметних зв'язків, інтегративного підходу до навчання іноземної мови у Новій українській школі, формування міжпредметних ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації дитини у суспільстві. Адже, казка є універсальним способом організації подій та ідей. Використання казкових творів у процесі навчання англійської мови дає можливість закріпити знання молодших школярів з різних навчальних предметів: математики (telling the time, numbers and measuring); природничих наук (animals, outer space, flowers, how seeds grow); історії (prehistoric animals, traditional holidays, understanding the passing of time); географії (local area, neighbourhood parks);

мистецьких та технологічних дисциплін (drawing, singing songs, playing instruments, miming, dramatizations; making masks, making puppets etc.).

Крім того, казки використовуються для посилення концептуального розвитку дітей (colour, shape, time, size etc.), формування у молодших школярів цілісної картини світу, здатності сприймати предмети і явища різнобічно, системно, емоційно. Казки заохочують дітей до навчання, сприяють поглибленню та розширенню знань учнів, діапазону їх практичного застосування, а саме: розвиток стратегій мислення (порівняння, класифікація, прогнозування, планування та ін.); розробка стратегій вивчення англійської мови (вгадування значення нових слів за контекстом чи структурою, тренування пам'яті і т.д.); розвиток навичок навчання (розуміння та інтерпретація схем, діаграм, організація роботи тощо).

Робота з казковими текстами передбачає передтекстовий етап, власне слухання/читання та післятекстовий етап. Кожен етап має свою мету та завдання.

Метою передтекстового етапу є підготовка учнів до сприйняття тексту. Представлення казки є одним з найважливіших елементів опрацювання казкового твору. Адже, сприйняття учнями тексту англомовної казки вимагає від дітей бути активними учасниками в сприйманні змісту твору. Вчитель має допомагати їм, надаючи інструменти для розуміння змісту казки до та під час читання. Більше того, задоволення учнів значно зросте, якщо вчитель переконається, що їхнє розуміння підтримується різними способами. Зокрема, вчитель пов'язує літературний текст з особистим світом школярів, ставлячи запитання. Також, вчитель описує місце подій казки, спираючись на лексичний запас дітей та їхні знання щодо тематики казки та мовних засобів, які використовуються в казковій історії. Крім того, подача короткого огляду головного сюжету казки та представлення головних героїв допомагає учням пов’язувати свій досвід з казковою історією, складати певні уявлення про твір, відчувати себе залученими у події твору.

Учитель запитує дітей, чи знають вони, що таке казка і які персонажі з’являються в ній, проводить мозковий штурм лексики, пов'язаної з казкою. Учні можуть відповідати навіть рідною мовою. На передтекстовому етапі опрацювання казки учитель має надати учням пояснення ключових слів, виразів та соціокультурної інформації, навіть, у разі потреби, рідною мовою. Крім того, учитель спонукає дітей передбачити певні лексичні одиниці, які, на їхню думку, можуть з'явитися в казці й залучає учнів до прогнозування того, що буде далі в казковій історії. Діти також можуть: говорити про те, що вони вже знають стосовно казки, таким чином вони пов'язують казкову історію з власним досвідом; спрогнозувати події, дивлячись на обкладинку книги; завбачити скільки персонажів буде в казковій історії; передбачити, в яких кольорах герої одягнені, їхню зовнішність, характер тощо; порівняти своє бачення з поданими ілюстраціями. Також, щоб зробити розповідь зрозумілою, вчитель надає візуальну підтримку малюнками, як вчителя так і учнів, на дошці, предметами, реаліями, друкованими матеріалами, вирізаними фігурами, масками, ляльками, ілюстраціями до казкового твору тощо. Діти ж розуміють, усвідомлюють значення слова і зможуть розпізнати цю лексику пізніше в казці.

По можливості, діти сідають навколо вчителя. Це спосіб залучення уваги учнів. Вони збираються зробити щось інше, ніж вони зазвичай роблять. Потім вчитель переконується, що кожен може бачити як його обличчя так і наочний матеріал до казки. Учитель читає повільно і чітко, даючи учням час подумати, ставити питання, дивитися на зображення і робити коментарі, також іноді коментує сам. Коли вчитель говорить слово, він одночасно вказує на ілюстрацію, щоб зробити його зрозумілим, крім того, він залучає учнів, просячи їх вказувати на наочні засоби також. Учитель заохочує учнів брати участь у розповіді, повторюючи ключові слова та фрази, робить паузу, дивиться на них і кладе руку до вуха, щоб показати, що чекає на їхнє приєднання. Вчитель використовує жести, мову тіла, міміку, різноманітну інтонацію, темп і тон голосу для різних персонажів, що максимально допомагає передати значення лексичних одиниць. Це утримує увагу учнів і підкреслює ключові слова.

Інформування учнів про те, що вони робитимуть після того, як прослухають казку, робить казку більш осмисленою і мотивуючою. Учитель може сказати дітям, що вони збираються робити маски і ляльки, або вони збираються виконати постановку на основі казки. Це вмотивовує дітей до уважного слухання.

Під час слухання казкового твору учні можуть: рахувати героїв, події тощо, таким чином, вони також практикують цифри англійською мовою; демонструвати своє розуміння, виконуючи дію або показуючи флеш-картку персонажа, який говорить у той момент; обирати різні ілюстрації персонажів або самої історії, залежно від того, що вчитель розповідає; вирішити, які частини їм подобаються найбільше або найменше; клас може приєднатися до розповіді казки, повторюючи риму, слово або цілу фразу. Наприклад, як з пісенькою велетня з казки 'Jack And The Beanstalk':

Fee, Fi, Fo, Fum,
I smell the blood of an Englishman,
Be he alive or be he dead,
I'll grind his bones to make my bread.

Школярі співають пісеньку, практикуючи таким чином ритм і інтонацію англійської мови через імітацію і повторення. Крім того, дітей просять передбачити слово або фразу. Вчитель може допомогти їм, показуючи ілюстрації, імітуючи дію або створюючи шуми. Учитель може також приховати слово, залишивши лише початкову букву або букви, щоб учні використовували графічні, а також синтаксичні та семантичні ознаки лексичної одиниці для передбачення. Учні з'ясовують, чи є щось неправильне в наступних повторах розповіді тієї ж казкової історії, щоб вчитель міг перевірити, чи клас дійсно розуміє зміст казки чи ні. Наприклад: 'Little Red Riding Hood's father said 'Take these sandwiches to your uncle''. Такі прийоми допомагають дітям зосередитися на змісті казки, оскільки концентрація їхньої уваги доволі коротка. Крім того, це також чудовий спосіб допомогти учням зрозуміти та запам'ятати лексичний матеріал легко та невимушено в ігровій формі.

На післятекстовому етапі опрацювання казкових творів вчитель бере до уваги мовний та мовленнєвий матеріал, який містить казка, передбачає завдання, які стимулюють мовленнєво-мисленнєву діяльність молодших школярів, на: послідовність, порівняння, ідентифікацію, класифікацію, гіпотезу чи ранжування. Він також враховує наявні ресурси, такі як друковані матеріали, реальні предмети, наочні засоби, відео/аудіо засоби тощо. Беручи до уваги всі ці чинники, вчитель готує завдання та заходи, основані на змісті казки, наприклад: опитування, розслідування, переказ казки, драматизація тощо. У процесі планування навчальної діяльності вчитель має передбачити реалізацію формування різноманітних мовних та навчальних навичок, а також здійснювати ці види діяльності у різних режимах, як з цілим класом, так і з невеликими групами та окремими учнями.

Більшість завдань, що виконуються після прослуховування казки, надають учням багато можливостей для мовлення, висловлення власних думок. Вони висловлюються щодо того, чи є їхні попередні передбачення правильними або неправильними, та/або придумують подібну/іншу казкову історію. Крім того, існують різні методики навчання дітей складати власні казкові твори. Наприклад, 'Do-it-yourself fairy tale' у якій учень відповідаючи на ряд запитань, розповідає власну казкову історію. Або 'Sound sequence', у цьому випадку група учнів програє запис з різними шумами, записаними вдома, а інші однокласники готують казкові історії, які відповідають звуковим послідовностям. Інший приклад 'Behind a song', учні придумують казку, засновану на змісті пісні. Також, у групах діти пишуть питання для обміну з іншими групами та відповіді на них. Вони можуть класифікувати предмети активного словника (colours, fruits, clothes and so on) чи порівнювати зображення, виявляти подібності та відмінності, складати відповідні повідомлення. Загалом, ці методики залучають до мовленнєвої діяльності усіх учнів, спонукають дітей використовувати свою уяву та знання мови. Такі завдання формують більш позитивне ставлення до вивчення англійської мови, роблять навчання більш змістовним, створюють реальні умови для навчання та використання мови в класі.

На завершальному етапі роботи з казкою учні виконують різні проектні роботи: складання власних казок, драматичні і рольові ігри, аудіоказки, заповнення діаграм, схем, виготовлення малюнків та моделей, масок тощо. Крім того, діти можуть намалювати нову обкладинку для казки чи намалювати карту та відмічати переміщення по маршруту, за яким слідують головні герої казки. Вони можуть класифікувати і впорядковувати ілюстрації, розміщувати малюнки у послідовності, що відповідає розгортанню сюжету казки та складати речення, пов'язані з ілюстраціями. Діти можуть створити 'The Book of Tales of our Form'.

Дітей слід заохочувати до демонстрації своєї роботи. Це допомагає підвищувати їхню самооцінку і розвивати впевненість у собі. Більше того, вчитель може використовувати такі роботи, щоб прикрасити класну кімнату, адже виставки роблять класну кімнату яскравішою та барвистою. Тому у класній кімнаті варто мати місце для виставки дитячих робіт. Це заохочує до цілеспрямованої робочої атмосфери і зазвичай призводить до більшої мотивації, вищого коефіцієнта успішності навчальної діяльності, оскільки робота дітей оприлюднюється і схвалюється, створюється ситуація успіху для кожної дитини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Казачінер О. С. Казкові уроки з англійської мови в початковій школі : посібник. Харків : Вид. група «Основа», 2015. 126 с.

2. Карп'юк К. Г. Нова українська школа: методика навчання англійської мови у 3-4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу. Тернопіль : «Видавництво Астон», 2020. 144 с.

3. Barreras M. A. How to use tales for the teaching of vocabulary and grammar in a primary education English class. Aula Abierta. ICE University of Oviedo, 2010. 22 p.

УДК 378.147:51

Ольга Іщенко, Ольга Назарова
(Мелітополь, Україна)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН МАТЕМАТИЧНОГО ПРОФІЛЯ

У статті проаналізовано компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. З'ясовано характерні ознаки професійної компетентності фахівця з вищою освітою. Розглянуто роль і місце дисциплін математичного профілю у формуванні математичних компетенцій.

Ключові слова: *компетентність, компетентнісний підхід, математичні компетенції, фахівець з вищою освітою, м'які навички.*

The competency approach to the training of specialists in the higher education system was analyzes in the article. The characteristic features of the professional competency of a highly educated specialist were clarified. The role and place of mathematical disciplines in the formation of mathematical competencies were considered.

Key words*: competency, competence approach, mathematical competencies, highly educated specialist, soft skills.*

Вступ. Реформування системи освіти в усьому світі пов'язано в основному з невідповідністю рівня засвоєних знань і набутих умінь випускників закладів вищої освіти (ЗВО) вимогам і потребам суспільства у фахівцях, конкурентоспроможних на ринку праці [6]. Реалізація засад сучасної освітньої парадигми здійснюється в умовах розбудови нашої країни як незалежної, демократичної, передової європейської держави, в умовах високого

динамізму науково-технічного прогресу, суцільної інформатизації та комп'ютеризації суспільства.

Сучасний етап розвитку вищої освіти характеризується реформуванням відповідно до міжнародних стандартів, зміною орієнтації освітньої парадигми зі знаннєвої на особистісно зорієнтовану та підвищенням компетентнісної спрямованості. Основна ідея компетентнісного підходу до навчання є в поєднанні традиційного викладання та особистісно-орієнтованих форм навчання, тобто створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості. Компетентісний підхід до освіти – це спроба привести у відповідність рівень освіти і потреби ринку праці. Нормативним підґрунтям тенденції переходу на компетентнісний підхід в організації навчального процесу є Стандарт вищої освіти, який відповідно до статті 10 Закону України «Про вищу освіту», формулює вимоги до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів [7].

Питання компетентнісного підходу до *формування* змісту освіти досліджували Л. Антонюк, Н. Василькова, Д. Ільницький, Н. Внукова, М. Головань, В. Лунячек, Н. Внукова, І. Коноваленко, А. Фурман та ін. [1-5]. Кожен з авторів висловлює свою думку про сутність досліджуваного поняття.

Узагальнюючи, можна сказати, що компетентність – це не проста сума знань, умінь та навичок, а психосоціальна риса та задля її формування у студентів ЗВО виникає необхідність змін у підходах до викладання базових та професійно-орієнтовних дисциплін. Зокрема, у них передбачено формування особистості, яка не лише має глибокі теоретичні знання, а й здатна «самостійно застосовувати їх у нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях». Зростає роль умінь здобувати, переробляти інформацію, отриману з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення здобувача вищої освіти, які можливо розвинути шляхом формування предметних і ключових компетентностей.

Проблема дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні доцільності і ефективності формування математичної компетенції майбутнього фахівця в процесі навчання у ЗВО.

Об'єкт дослідження: математична підготовка майбутнього фахівця з вищою освітою.

Предмет дослідження: формування математичної компетенції майбутнього фахівця в процесі навчання в системі вищої освіти.

Першим ланцюгом у структурно-логічній схемі для формування компетентностей визначено предмети математичного профілю, які є основними фундаментальними дисциплінами підготовки фахівців різних спеціальностей. Вони служить фундаментом для вивчення інших загальноосвітніх, загально-інженерних та спеціальних дисциплін [3]. Тому актуальним стає питання дослідження поняття математичної компетентності.

Математична компетентність – це складна система якостей особистості, яка передбачає володіння математичними знаннями, уміннями, навичками, способами діяльності; виявляється в готовності та здатності використовувати набуті знання для ефективного розв'язання задач математичними методами.

Однією з її структурних компонент є когнітивна компонента, яка, на нашу думку включає сукупність математичних знань теоретичного і практичного характеру, а саме:

- основні означення та теореми, математичну та логічну символіку;
- методи розв'язання стандартних задач лінійної алгебри та аналітичної геометрії;
- математичний інструмент та правила матричної алгебри;
- поняття та правила здійснення операцій векторного аналізу;
- основні геометричні величини, про способи їх вимірювання й обчислення для планіметричних і найпростіших стереометричних фігур;
- поняття функції однієї та двох змінних, границі функції, похідної функції;
- правила та формули диференціального та інтегрального числення;
- методи розв'язання диференціальних рівнянь;
- основні поняття та теореми теорії ймовірностей;
- методи статистичної обробки та аналізу даних.

Діяльнісна компонента, яка включає комплекс математичних умінь (аналітичних, обчислювальних, алгоритмічних, функціональних, геометричних, стохастичних, ймовірнісних, математичного моделювання), містить наступні складові:

− оцінювати правильність і раціональність розв'язання математичних задач;

− працювати з підручником, опрацьовувати математичні тексти, шукати і використовувати додаткову навчальну інформацію.

− обґрунтовувати твердження, приймати рішення в умовах неповної, надлишкової, точної та ймовірнісної інформації;

− критично оцінювати здобуту інформацію та її джерела, виокремлювати головне, аналізувати, робити висновки, використовувати отриману інформацію на практиці;

− використовувати функції та їх графіки для характеристики залежностей між величинами, опису явищ і процесів професійної діяльності;

− моделювати за допомогою рівнянь і нерівностей реальні ситуації, пояснювати здобуті результати;

− будувати і досліджувати простіші математичні моделі реальних процесів і явищ;

− застосовувати здобуті знання у навчальних і життєвих ситуаціях;

- оцінюванні ймовірності виникнення небезпечних подій та їх наслідків

Крім знань і умінь, які є основними вимірами ключових компетентностей, важливим є формування у особистості ціннісного ставлення до суспільства сталого розвитку. Кожен із цих вимірів компетентностей є важливим, доповнюючи один одного відповідно з визначенням місії освіти XXI сторіччя: «уміння вчитись, уміння діяти, уміння бути й уміння жити разом» (Ж. Делора «Освіта: прихований скарб»). Опанування ключовими комптентностями є необхідною й достатньою умовою для того, щоб особистість була успішною в соціумі, поділяла цінності суспільства сталого розвитку і тим самим сприяла його розвитку й удосконаленню. Для цього, на кожному лекційному, практичному або семінарському занятті треба формувати Soft skills. При викладанні дисциплін математичного профілю можливо сформувати наступні «м'які навички»:

− **комунікативні навички**: письмове, вербальне й невербальне спілкування; уміння грамотно спілкуватися по e-mail; вести суперечки і відстоювати свою позицію, спілкування в конфліктній ситуації; навички створення, керування й побудови відносин у команді;

− **уміння виступати привселюдно**: навички, необхідні для виступів на публіці;проводити презентації;

− **керування часом -** уміння справлятися із завданнями вчасно;

− **гнучкість і адаптивність**: гнучкість, адаптивність і здатність змінюватись; уміння аналізувати ситуацію, орієнтування на вирішення проблем;

− **лідерські якості**: уміння спокійне працювати в напруженому середовищі; уміння ухвалювати рішення; уміння встановлювати мету, планувати;

− **особисті якості**: креативне й критичне мислення; етичність, чесність, У зв'язку з аналізом терпіння, повага до навколишніх.

Таким чином, можна сформувати завдання математичних дисциплін:

− формування у студентів наукового світогляду, уявлень про ідеї і методи вищої математики, її ролі у пізнанні дійсності;

− усвідомлення математичних знань як невід'ємної складової загальної культури людини, необхідної умови повноцінного життя в сучасному суспільстві; стійкої мотивації до навчання;

− оволодіння студентами математичною мовою в усній та письмовій формах, системою математичних знань, умінь і навичок, потрібних у майбутній професійній діяльності;

− інтелектуальний розвиток особистості, передусім розвиток у студентів логічного мислення і просторової уяви, алгоритмічної, інформаційної та графічної культури, пам'яті, уваги, інтуїції;

− розвиток навичок творчого дослідження та математичного моделювання прикладних задач;

− формування здатності логічно обґрунтовувати та доводити математичні твердження;

− узагальнення можливостей використання вивчених методів при вирішенні практичних задач у професійній діяльності майбутніх фахівців;

− створення міцного фундаменту математичної освіти фахівця; екологічне, естетичне, громадянське виховання та формування позитивних рис особистості;

− формування новичок використовувати математичні знання і вміння під час вивчення інших навчальних предметів.

Виконання поставлених завдань є реалізацією концептуальних засад стратегії розвитку Таврійського державного агротехнологічного університету, місія якого – «підготовка високоосвічених фахівців, затребуваних на ринку праці, зданих використовувати сучасні технології у практиці господарювання та науковій діяльності, з високим рівнем національної свідомості, незалежним мисленням та готовністю до навчання протягом усього життя» [7].

Висновки. Отже, відгуком на зміни у сучасному суспільстві та на освітньому просторі є розробка нового світогляду, нових форм переходу на компетентнісний підхід до організації навчального процесу, що потребує від педагогічних працівників високого рівня професіоналізму, практичного досвіду та прагнення опановувати інноваційні технології.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Л.Л., Василькова Н.В., Ільницький Д.О., Кулага І.В., Турчанінова В.Є. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід. *Журнал Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*. 2016. С. 47–50.

2. Внукова Н.М., Ачкасова С.А. Компетентнісний підхід у забезпеченні якісних освітніх послуг при підготовці студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» . *Новий колегіум*. 2009. № 6. С. 26-32.

3. Головань М.С. Математична компетентність: сутність та структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету*. 2014. № 1. С. 35–39.

4. Іщенко О.А. Роль вищої математики у формуванні загальних компетентностей здобувачів вищої освіти. *Проблеми вищої математичної освіти: виклики сучасності (2020):* матеріали наук.-метод. інтернет-конф., 01-03 червня 2020 р. Вінниця: ВНТУ, 2020. С.220-223. URL: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/pmovc/index/pages/view/zbirn2020 (дата звернення: 20.01. 2020).

5. Лунячек В. Компетентнісний підхід як методологія професійної підготовки у вищій школі. *Держава і суспільство*. 2013. № 1. С.155-162.

6. Про вищу освіту: Закон України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18. (дата звернення 11.01.2021)

7. Стратегії розвитку ТДАТУ імені Дмитра Моторного на 2019-2029. URL: http://www.tsatu.edu.ua/wp-content/uploads/stratehija-tdatu.pdf (дата звернення 25.01.2021)

8. Федорова І.І., Житник М.М. Компетентнісний підхід як управлінський механізм реорганізації системи вищої освіти України. *Вісник НТТУ«КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2013. Вип. 3. С.38-46. URL: http://ihed.org.ua/images/pdf/standards-and-guidelines for qain the ehea_2015.pdf.

9. Шаврова О.Б., Дьяченко Н.К. Курс математики і суміжні дисципліни у професійній підготовці студентів. *Матеріали журналу (IV Секція Фізико-математичні науки) «Молодий вчений»* №1 (41) січень 2017. С. 4-7. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/1/2.pdf

УДК 747 К 52

Олена Клюд
(Володимир-Волинський, Україна)

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті описано методику застосування інформаційно-комунікаційних технологій у проектно-технологічній діяльності. Наведено загальну характеристику основних інноваційних методів проєктування. Розглянуто аспекти формування проектно-технологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання.

Ключові слова: *вчитель трудового навчання та технологій, компетентність, проектно-технологічна компетентність, інформаційно-комунікаційні технології, формування.*

The article considers aspects of improving the process of formation of design and technological competence. The general characteristic of the basic innovative methods of designing as means of formation of design and technological competence of future teachers of labor training results.

Key words: *teacher of labor training and technologies, competence, project-technological competence, information-communication technologies of formation.*

Постановка проблеми. Сучасні форми інноваційних процесів у світі проектування і технології становлять основу новітнього типу проектно-технологічної культури організації виробництва, яка активно формується в умовах постіндустріального високотехнологічного суспільства. Ця культура як феномен творення, гармонізації і збереження довкілля, спосіб реалізації творчої діяльності, самореалізації і самовизначення сучасної людини набуває вирішального значення. Вона є творчою силою прогресивного розвитку цивілізації та повноцінного розвитку особистості.

Формування проектно-технологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання та технологій є вимогою сьогодення. При розробці навчальних програм окремих дисциплін циклу професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій необхідно передбачати формування не лише загальнокультурних компетентностей, а й проектно-технологічної культури фахівців.

Мета статті: проаналізувати особливості формування проєктно-технологічної культури у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання засобами ІКТ.

Результати дослідження. Робота в постіндустріальному суспільстві має процесуальний характер, а не операційний, як це було в технократичному індустріальному суспільстві. Ці процеси в сучасному виробництві тлумачаться як цілісні цикли (проекти), які організовуються для отримання певних якісних результатів, зі встановленими рамками часу, витратами засобів і ресурсів. Такі реалії зумовлюють зміну акцентів технологічної освіти з операційної технологічної діяльності (з результатом – техніко-технологічні уміння та навички) на процесуальну проектно-технологічну діяльність (з результатом – проєктно-технологічна предметна компетентність). Це зумовлює потребу у формуванні таких особистісних якостей учасників навчального процесу, які забезпечать їхню творчу діяльність, здатність долучатися до процесів проєктування, розробки і виконання технологій у соціальній взаємодії з іншими, спочатку в навчальних умовах, а потім – у сучасних умовах виробництва.

Проєктно-технологічна культура в широкому трактуванні В.В. Моштук та О.Д. Крилова, є якісним особистісним утворенням, яке передбачає: сукупність фахових компетенцій; розвиток функціональних можливостей проєктування та психологічну готовність застосування інноваційних підходів їх реалізації; здатність креативно вирішувати проєктно-технологічні завдання; можливість діяти в нестандартних умовах процесу трудової

підготовки і вміння їх трансформувати; здібності прогнозувати наслідки прийнятих проєктних рішень і нести за них відповідальність. На їхню думку, проєктно-технологічна культура формується в умовах виконання дизайн – проєкту.

Провідним напрямком реалізації змісту сучасної технічної освіти є проектно-технологічний підхід, що має визначені, науково обґрунтовані й підтверджені практикою його реалізації положення. На думку Г. Гаврилюк, він дозволяє студентам у процесі виконання творчого проекту набувати значного обсягу знань, практичних умінь і навичок, розвивати творчий підхід до життя та навколишнього середовища.

Епідемія у світі поставила нас у не зовсім зручні умови життя. Карантинні заходи, дистанційне навчання унеможливили відвідування навчальних кабінетів та майстерень, де зазвичай відбувалось навчання проєктуванню виробів. Студенти не завжди відвідують онлайн-заняття з предметів професійно-практичної підготовки, спираючись на відсутність обладнання, інструментів та потрібних матеріалів для роботи. Для їх заохочення необхідно провести заходи модернізації занять в період дистанційного навчання.

Дуже важливим для сучасного вчителя трудового навчання є володіння інформаційними технологіями та вміння їх застосовувати в навчальному процесі. Сучасні інформаційні технології, що дозволяють створювати, зберігати й перероблювати інформацію та забезпечувати ефективні способи її представлення користувачу, є потужним інструментом прискорення прогресу в усіх сферах громадського розвитку, тим більше в освіті.

В умовах дистанційного навчання ІКТ застосовують для:

- урізноманітнення наочності (використання ілюстративного матеріалу, схем, статистичних даних);
- моделювання процесів, що вивчаються (інтерактивні плакати, відео фрагменти; презентації; майстер-класи; ТВ-програми);
- пошук інформації з різноманітних джерел (використання мультимедійних енциклопедій, електронних підручників);
- забезпечення зворотного зв’язку, контроль та перевірку засвоєння навчального матеріалу;
- пошук необхідних ресурсів для занять (Інтернет тощо);
- забезпечення міжпредметних зв’язків під час викладання.

Проєктна діяльність складається з чотирьох етапів. Потрібно мотивувати студентів до використання пакетів прикладних програм в проєктуванні. Автоматизоване проєктування є технологією, яка полягає у використанні комп'ютерних програм для полегшення створення, зміни, аналізу та оптимізації проєктів. Таким чином, будь-яка програма, що працює з комп'ютерною графікою, так само, як і будь-який додаток, що використовується в цілях маркетингу, належить до систем автоматизованого проєктування.

І етап – пошуково-дослідницький.

На даному етапі ставиться задача реалізація отриманих знань та вмінь на практиці по виконанню виробів. Студенти обирають тему проєкту, конкретизують технологію і обирають модель виробу, згідно з планом описують його та займаються пошуком та обробкою додаткової інформації. Джерелом інформації можуть бути як класичні (спеціальні книги по рукоділлю, ілюстровані каталоги, журнали), так і сучасні (медіа диски, Інтернет). Доступ в Інтернет надає великі можливості для вибору джерела інформації: базова інформація на серверах сітки; оперативна інформація яку можна переслати по електронній пошті; різні бази провідних бібліотек, наукових і учбових центрів, музеїв; інформація на м’яких дисках, компакт-дисках, відео і аудіо касетах, книгах і журналах, які розповсюджують через Internet-магазини. Окрім пошуку та обробки інформації студенти використовують інформаційні технології для створення банку ідей (в графічному редакторі Paint, Photoshop створюються різноманітні фасони виробів або оброблюються фото, в текстовому редакторі WordPad, Word пишуться характеристики, резюме, в електронних таблицях Excel проводиться попередній облік собівартості виробу).

ІІ етап – конструкторський. Проектно-технологічна діяльність на заняттях професійно-практичних дисциплін передбачає використання різних комп'ютерних програм під час конструювання та моделювання власних виробів. Це такі програми, як «Компас», «RedCafe», «Stitch Art Easy», «CutterDemo», «Pattern Maker» та ін.

ІІІ етап – технологічний. На цьому етапі створюється макет проєктованого виробу. Як конструкційний матеріал для проєктування доцільно використовувати папір. Саме з паперу найкраще імітувати різні конструкційні матеріали. В умовах дистанційного навчання показ трудових прийомів можливий за допомогою відео майстер-класів.

ІV етап – заключний. На цьому етапі студенти розраховують собівартість виробу за допомогою таблиці Excel, порівнюють з попередніми розрахунками та аналізують отримані результати. Розробляють рекламні буклети в Microsoft Publisher. Потім проводиться захист проекту. В залежності від теми проекту, рівня підготовки учнями можуть використовуватися ті або інші види захисту.

Часто виконання проєктів забезпечується в умовах групової і парної форм організації навчально-трудової діяльності. За допомогою Google-акаунт студенти в інтерактивному режимі, надавши доступ учасникам проекту та керівнику, можуть одночасно створювати текстові документи, презентації, рисунки, електронні таблиці. Викладач при цьому може простежити хід виконання проєкту, виправити помилки і т. п.

Висновки та перспективи. Основою проєктно-технологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання є проєктна діяльність. Основними умовами формування фахових компетентностей мають бути:

- мотивування студентів на здійснення креативної діяльності;
- розвиток творчого мислення та просторової уяви студентів;
- навчання їх технологіям проєктування (педагогічного, інженерного, художнього) з використанням ІКТ.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі відзначається такими перевагами:

– краще сприймається навчальний матеріал;

– зростає зацікавленість (сучасного студента дуже важко чимось здивувати, тим більше зацікавити);

– відбувається індивідуалізація навчання;

– розвиток творчих здібностей (залучення студентів до створення відео, проектів, презентацій);

– використовуються різні аудіовізуальні засоби (музика, графіка, анімація) з метою підвищення активності;

– стало можливим динамічне подання матеріалу;

– можливість організації роботи в групах, навіть в період дистанційного навчання;

– забезпечуються умови для формування самоосвітньої компетентності студентів.

Отже, сучасний інформаційний світ дає можливості формування проєктно-технологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання шляхом викликання зацікавленості начальним процесом. Студент, який сміливо орієнтується в сучасному інформаційному просторі, легше адаптується в сучасному житті, краще пристосується для вивчення та освоєння майбутньої професії, отже, вийде в світ повноцінним членом сучасного суспільства, а це і є найголовніша мета навчально-виховного процесу.

За рахунок використання комп'ютерних технологій на заняттях надається можливість використання додаткового матеріалу, підвищується ступінь наочності, посилюється мотивація навчання і, як наслідок – підвищується інтерес до предмета, в тому числі і за рахунок використання комп'ютерної техніки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Житєньова Н.В. Технології візуалізації в сучасних освітніх трендах. Київ: Відкрите освітнє середовище сучасного університету, 2016. №2. С.170–178. ISSN: 2414-0325.Orcid 0000-0002-3083-1070. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/ id/eprint/15191/1/Zhytienova_E_Ser.pdf
2. Пєхота О.М. Особистісна орієнтована освіта і технології. Київ: А.С.К., 2001. С.35-44.
3. Майборода Л. А. Методичні аспекти використання відеоматеріалів у формуванні інформаційно-технологічної культури майбутніх кваліфікованих робітників URL: birnuku/imad/z_30/r3/metoduchni_aspektu_vukorustania. pdf.
4. Сидоренко О., Коломієць Т. Використання комп'ютерних технологій для стилізації малюнків під різні види художньо-творчих робіт. *Трудова підготовка.* 2004. №3.
5. Слабко В.М. Теорія і практика формування проєктно-технологічної культури майбутніх учителів технологічної освіти: монографія. Київ: ОЛДИ Плюс, 2016. 388 с.

УДК 372.8

Ірина Козубенко
(Київ, Україна)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

У статті мова йде про педагогічні та психологічних особливості дистанційної форми навчання в сучасних умовах у вищому навчальному закладі. Визначено психологічні особливості студентів їх труднощі при навчанні. Також з'ясовано проблеми з якими стикаються викладачі при організації та впровадженні дистанційної форми навчання.

Ключові слова: *вища освіта, освітній процес, самоосвіта, особистість, педагогічні особливості, дистанційна форма навчання, студент.*

The article deals with the pedagogical and psychological features of distance learning in modern conditions in higher education. The psychological features of students and their learning difficulties are determined. The problems faced by teachers in the organization and implementation of distance learning have also been clarified.

Key words: *higher education, educational process, self-education, personality, pedagogical features, distance learning, student.*

Суттєвими питаннями життєдіяльності вітчизняних ВНЗ є створення системи дистанційної освіти студентів, як ефективного джерела виконання самостійної роботи, підвищення кваліфікації та самоосвіти, регулярного їх звертання до баз даних та електронних джерел.

Багатоманітні чинники вивчення різних аспектів дистанційного навчання студентів, зокрема її соціологічних параметрів, застосування інноваційних методик і технологій його проведення, дієві організаційні засади, що викладені у взаємозв'язку з упровадженням в Україні Болонських стандартів вищої освіти, висвітлені у працях Р.Г. Вернидуба, М.В. Головка, Л.М. Гурч, І.М. Дичківської, О.В. Третьякова, Б.І. Холода, А.В. Хуторського, Н.В. Шаповалової, Л.Л. Панченко, Л.В. Процак та інших авторів.

Актуальність аналізу теоретичних та експериментальних досліджень в сфері організації сучасних технологій дистанційного навчання на цей час залишається всебічно нерозглянутою і тому потребує подальшого її вивчення.

Метою даної статті є виклад результатів дослідження шляхів і форм, організаційних, психолого-педагогічних особливостей організації і проведення дистанційної форми навчання у вищому навчальному закладі.

Дистанційне навчання є однією з нових реальностей сучасного освіти. І відразу виникає гостра потреба у вивченні психологічного комфорту всіх учасників даного навчання. У зв'язку з прийняттям нових стандартів освіти з'явилося і нове дистанційне освітнє середовище.

Про актуальність обраної проблеми дослідження психолого-педагогічних особливостей переконливо свідчить значне підвищення ролі і статусу дистанційної формі навчання при введенні кредитно-модульної технології навчання (за стандартами ECTS), згідно з якими співвідношення обсягів аудиторної та самостійної роботи студентів у кредиті має становити не вітчизняне традиційне 3:2 (60% часу відводиться на аудиторні заняття, 40% – на самостійну роботу студентів), а встановлене Болонською системою – 1:2. Посилення ролі дистанційного навчання під час самостійної роботи студентів означає сутнісно нову організацію освітнього процесу у ВНЗ. Передусім він повинен вибудовуватися таким чином, щоб формувати і розвивати творчі здібності майбутнього фахівця, уможливити його здатність до високопрофесійної інноваційної самодіяльності, тому дистанційна форма навчання беззаперечно важлива в сучасних умовах і має власні особливості.

Однією із сучасних вимог до системи освіти є увага до індивідуальності студента. Дистанційна освіта дозволяє студентам в нових соціальних і економічних умовах бути широко освіченою людиною, здатним гнучко перебудовувати зміст своєї діяльності у зв'язку зі зміною вимог сучасного ринку.

Дистанційне навчання докорінно відрізняється від традиційних форм навчання. При розгляді дистанційного навчання як діяльності, опосередкованої комп'ютерними технологіями, треба відзначити, що вона характеризується низкою психологічних особливостей в порівнянні з традиційними формами навчання.

Використання комп'ютерних технологій в дистанційній освіті студентів, дозволяє удосконалювати його пізнавальні процеси. Введення дистанційної освіти принципово змінює рольові позиції викладач - студент. При традиційній формі навчання викладач виступає як інтерпретатор знань. З розширенням освітнього простору функцію інтерпретації знань приймає на себе студент, а викладач виступає координатором цих знань. Він консультує студентів, спрямовує роботу пізнавальних процесів студента, тобто бере на себе функції супроводу професійного становлення студента.

Практично в усіх розвинених країнах уряди оголошують розвиток дистанційної освіти пріоритетним напрямком і щороку виділяють під ці програми великі гроші.

Деякі експерти в цій галузі пророкують надалі домінування дистанційної освіти над традиційними формами навчання і повне їх витіснення в майбутньому. Але напевно такого не відбудеться, так само як не відбулося із заміщенням театрів кіноіндустрією, а телебаченням останньої.

Популярність дистанційної освіти зростає, тому що у нього багато переваг.

По-перше – масовість. Кількість осіб навчаються за одним і тим же програмами в одному і тому ж університеті визначається тільки характеристиками комунікаційного устаткування. До речі, саме масовість і загальнодоступність послужили мотивацією для виникнення дистанційної освіти.

Друга перевага дистанційної освіти – "Швидкість".

Третя перевага дистанційної освіти це відносна дешевизна отримання знань. У середньому отримання диплома західного університету обійдеться Вам приблизно в десять разів дешевше. Правда ще досить мало навчальних закладів пропонує дистанційну освіту в чистому вигляді і з усіх спеціальностей. Але до цього все йде.

Отже в цілому, основними відмінностями та перевагами дистанційного навчання від традиційних форм навчання є:

– Можливість займатися в зручний для себе час, у зручному місці і темпі. Нерегламентований відрізок часу для освоєння дисципліни.

– Паралельне з професійною діяльністю навчання, тобто без відриву від виробництва.

– Можливість звернення до багатьох джерел навчальної інформації (електронним бібліотекам, банкам даних, базам знань і т.п.). Спілкування через мережу Інтернет та за допомогою електронної пошти, один з одним і з викладачами.

– Концентрований уявлення навчальної інформації та мульті доступ до неї підвищує ефективність засвоєння матеріалу.

– Використання в освітньому процесі новітніх досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій, що навчає і роботі з ними.

– Рівні можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я, елітарності і матеріальної забезпеченості учня.

– Експорт та імпорт світових досягнень на ринку освітніх послуг.

– Дистанційне навчання розширює і оновлює роль викладача, який повинен координувати пізнавальний процес, постійно удосконалити викладаються ним курси, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень і інновацій.

– Позитивний вплив надає дистанційна освіта і на студента, підвищуючи його творчий і інтелектуальний потенціал за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, уміння взаємодіяти з комп'ютерною технікою і самостійно приймати відповідальні рішення.

– Якість дистанційної освіти не поступається в ідеалі якості очної форми одержання освіти, а поліпшується за рахунок залучення видатного кадрового професорсько-викладацького складу і використання в навчальному процесі найкращих учбово-методичних видань і контролюючих тестів з дисциплін.

Становлення цілісності інтелекту – процес багаторічний і суперечливий. Б.Г. Ананьєв відзначав, що провідну роль у цьому процесі відіграє освіта (обсяг засвоєних знань, загальний рівень інформації) і навчання (діяльність по засвоєнню знань, умінь і навичок). В результаті проведених комплексних досліджень Б.Г. Ананьєв прийшов до важливого висновку: у ході розвитку дорослої людини має місце зростання ступеня навченості [1].

У зарубіжній психології проблема переривання традиційного дистанційного навчання визнається всіма і вивчається досить активно. Фактором, найбільшою мірою впливає на рішення учнів продовжити або перервати дистанційне навчання виявилася задоволеність спілкуванням з викладачем. У дослідженні Каскеллі, Денехера і Прунелла, було виявлено, що контакт з викладачем учням необхідний не тільки для прояснення незрозумілих навчальних тем, але і для підтримки мотивації до навчання і співпраці з однокурсниками [2].

Таким чином, не тільки недостатнє спілкування з викладачем впливає на появу бажання кинути дистанційне навчання, істотним є обмежене спілкування з однокурсниками.

Так наприклад, дослідження, проведені в British Open University, дозволили визначити вимоги до учнів та викладачів: ввічливе, шанобливе звертання; ясна і об'єктивна система оцінок і ступенів; пояснення і обґрунтування виставляються оцінок; розуміння студентами значення оцінок.

Консерватизм викладацького складу – не менш важка проблема. Вона відноситься до числа організаційних і може призвести до фатальних наслідків для впровадження системи дистанційного навчання в рамках навчального закладу.

У процесі дослідження нами були визначені психолого-педагогічні особливості, а саме: українські студенти обмежено користуються іноземними Інтернет-ресурсами через слабке знання іноземних мов, зокрема англійської і французької; на відміну від студентів провідних європейських країн, вітчизняні для виконання завдань самостійної підготовки використовують традиційні підручники і навчальні посібники, а також конспекти лекцій (відповідно 72% та 44% від загальної кількості опитаних).

Сьогодні застосування новітніх технічних винаходів у царині освіти все частіше набуває виразно окреслених рис нових соціальних інститутів. У колі провідних навчальних закладів світу, наприклад, Національному технологічному університеті (США), Шанхайському університеті (КНР), створені і набули популярності такі відносно нові інституції дистанційної освіти та самоосвіти, як телеуніверситети, тьюторські центри (мульті-медійне навчання), інформаційні центри (Інтернет-навчання).

В Україні у цьому плані передові позиції посідає небагато ВНЗ, де запровадження нових освітніх технологій та введення їх в організаційне русло у вигляді таких новітніх соціальних інститутів, як телеуніверситети, інформаційні і тьютерські центри, центри дистанційного підвищення кваліфікації і перепідготовки тощо, дозволяє усім бажаючим, навіть в умовах системної кризи й різкого обмеження фінансових ресурсів, отримувати належну освіту і здобувати потрібну спеціальність. Зазначені форми дистанційного навчання відкривають нові перспективи для розвитку самоосвіти дорослих.

Отже, студенти дистанційної форми навчання відчувають труднощі у встановленні контакту. Вони достовірно гірше оцінюють викладачів з особистих і професійних якостей. Головним критерієм характеристики особистості студента що навчається на дистанційні формі навчання є, незадоволеність, фрустрованність освітніх потреб. Недостатня кількість часу спілкування з викладачем. Студенти усвідомлюють, що викладач є найважливішим транслятором досвіду, без якого неможлива професійна соціалізація.

Застарілий матеріал деяких навчальних посібників, за якими ведеться навчання в університеті на дистанційні формі навчання. Для створення нових посібників потрібні значні фінансові вкладення; тому оновлення навчальних матеріалів відбувається рідко. У університеті викладачі постійно оновлюють існуючі навчально-методичні комплекси, вкладаючи в це переважно особисті а не грантові ресурси, тому потрібно розробити систему стимулів для мотивації розробки сучасних інтерактивних навчальних комплексів. Застаріла комп'ютерна техніка, яка використовується в процесі навчання. Техніка швидко застаріває, на її оновлення потрібні значні грошові кошти, цей чинник негативно впливає на розвиток та реалізацію дистанційної форми навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды. В 2 т. Т. 1 / под ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова. Москва : Педагогіка, 1980. 250 с.

2. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита. *Психологический журнал.* 1994. Т. 15. № 1. С. 3-18.

3. Болонский процесс. Основополагающие материалы / Сост. А. К. Бурцев, В. А. Звонова. Москва: Финансы и статистика, 2007.

4. Морев И. А. Образовательные информационные технологии. Ч. 3. Дистанционное обучение. Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 2004. 150 с.

УДК 378.147

Ірина Коляда, Світлана Журкіна
(Харків, Україна)

THE MAIN FEATURES OF ONLINE EDUCATION

Онлайн навчання – це нова форма здобуття вищої освіти. Основою здійснення онлайн освіти є і очна, і заочна форма навчання. На базі навчального плану денної форми навчання створюється його онлайн різновид, що дозволяє здійснювати процес навчання за допомогою електронної пошти та передбачати проведення пар і лекцій онлайн, частіше через платформу ZOOM. Така організація навчального процесу дозволяє підвищити якість освіти за рахунок можливості надання максимального обсягу інформації по електронній пошті і онлайн занять.

Ключові слова: *освіта, особливості, віртуальне середовище, міжособистісне спілкування в онлайн навчанні, педагогічні технології онлайн навчання, організація інформації, мова, метод.*

Online learning is a new form of higher education. The basis for the implementation of online education is both full-time and part-time education. On the basis of the curriculum of the daytime form of study, its online version is created, which allows the learning process to be carried out using e-mail and to provide for conducting classes and lectures online, more often through the ZOOM platform. This organization of the online educational process allows us to improve the quality of education due to the ability to provide the maximum amount of information by e-mail and online classes.

Key words: *education, features, virtual environment, interpersonal communication in online learning, pedagogical technologies of online learning, organization of information, language, method.*

Modern principles of education, formulated by UNESCO, testify the following statements as "Education for all" and "Education throughout life". This approach is seriously limited by the practical and financial capabilities of some educational establishments.

Online education has become a solution to pressing learning problems, has built its own traditions and models, which are widely implemented in all stages of acquiring knowledge.

The widespread development of information and communication technologies has given this form "new horizons", has made it possible to bring to life previously inaccessible opportunities.

Online learning is the acquisition of knowledge and skills using a computer or other gadgets connected to the Internet in the “here and now” mode. This learning format is also called electronical learning or “e-learning”. And it is considered a logical continuation of the distance learning. And the word “online” only indicates the way of acquiring knowledge and communication between the teacher and the student. During online learning, the student watches lectures in video or live broadcast, passes interactive tests, exchanges files with each other, communicates with classmates and teachers in chats and ZOOM, goes through quests, etc. Such training allows you to fully immerse yourself in the educational environment and improve your skills without interruption from the workflow.

The main similarity between online and distance learning is the process of acquiring new knowledge and skills outside the classroom and direct contact with teachers. Distance learning indicates that there is a distance between student and teacher. And “online training” means that this training takes place using an Internet connection (usually via Skype or ZOOM) and gadgets. Otherwise, they are a little bit identical and have the following advantages: individual pace of learning - you can study materials according to your own schedule, place of class availability - you can study from any computer at a stated time.

We would like to point out that means of information transmission, such as, for instance, e-mail and skype, greatly facilitate the communication of users both with the teacher and among themselves, and at the same time, there is no need for the cost of renting premises or travel to the place of study, and the student can generally take part in online classes from their houses. The number of students in this case, in principle, can be unlimited. This is how you achieve flexibility, independence and economy.

Flexibility is the ability to choose a convenient place for classes; independence from the place of residence is provided by the Internet; and profitability due to the absence of the need to go to the place of study is achieved again thanks to the Internet.

The peculiarity of the "seminars\classes" format is the possibility of practical training sessions, when students can discuss among themselves and with the teacher the material of the report or lecture. Students directly participate in the discussion, make reports themselves, while the teacher is the coordinator on the current topic. The topic is set in advance, the students prepare, and then the lesson begins.

In addition to solving its primary task - distance learning through the Internet - e-Learning is also an excellent addition to full-time education and can be a good help to improve the quality and effectiveness of traditional learning.

Overall, the main features of online learning are:

1) Greater freedom of access: the student has the ability to access via the Internet from any place where there is an access to the global information network.

2) Flexibility of learning: the ability to choose a convenient place for classes and do homework at any time before deadline.

3) Opportunity to study everywhere: students have the opportunity to receive education everywhere as well as at home or while on the move using the mobile Internet.

4) Ability to develop in step with the times: users of electronic courses, both teachers and students, develop their skills and knowledge in accordance with the latest modern technologies and standards.

"Teach at a distance or in person?" This question is one of the most important issues that currently exist in the field of teaching. If we look at the advantages and disadvantages of full-time and distance learning, we will see that they both have them.

For example, I believe that the main advantage of distance learning over full-time education is, above all, its convenience and flexibility. In addition, the student has access to modern quality material.

I would like to note that from my point of view, one of the main disadvantages of distance education is the insufficient level of teacher training (lack of motivation to learn and learn something new and modern) and the difficulty of monitoring student working independently (I mean that when a student performs and sends completed tasks, he performs them all almost perfectly, but often during the face-to-face exam he barely answers a satisfactory score, that's why we can be sure that the tasks were not performed by this very student).

If we look at the advantages and disadvantages of face-to-face training, we can also highlight some of the most important points. For example, the main advantage of full-time study, I consider offline interaction of teachers and students (the ability to use a large number of mingling activities). The disadvantage of this type of training includes the inability to freely choose the place of study.

To sum up, we have to point out that despite the facts that there are some challenges for online education in our country, it is essential to state that online learning realizes in practice what the traditional form of education seeks to do: to provide equal and comprehensive access to knowledge, to reveal abilities and talents, to instill the necessary skills and qualities. If we add to this the possibility of introducing all modern communication tools, innovative methods and advanced developments, then we get the form that can truly prepare a student, give relevant and modern knowledge and skills.

REFERENCES

1. Beznosyuk A.A. New information technology education as a means to enhance teaching and learning. *Measuring and computing in technological processes.* 2011. №1. P. 267-270.

2. Golden Jaime. Development of Multimedia Tools to Teach a Second Language. URL: //www.ehow.com/info_8010316_development-toolsteach-second-anguage.html.

3. Holiver NA computerization process of learning. *Means of educational and research: Coll. Science. works.* H.: HDPU, 2001. Vol. 16. P. 78 82.

4. Sysoev P.V., Yevstigneev M.N. WEB 2.0 technologies to create a virtual educational environment for learning a foreign language. *Foreign languages at school.* 2009. № 3. S. 27-31.

УДК 378.147:111

Олена Конотоп
(Чернігів, Україна)

АВТЕНТИЧНІ НАВЧАЛЬНІ ВІДЕОКУРСИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ НАВЧАЛЬНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються автентичні навчальні відеокурси як засіб формування англомовної навчально-стратегічної компетентності у майбутніх учителів початкової школи. Визначено їхні характеристики для формування англомовної навчально-стратегічної компетентності у майбутніх учителів початкової школи.

Ключові слова: *англійська мова, вчителі початкової школи, навчально-стратегічна компетентність, автентичні навчальні відеокурси, іншомовна комунікативна компетентність, відеофонограма.*

The article considers authentic video courses as a means of forming English-language strategic competence of future primary school teachers. Their characteristics for the formation of English-language strategic competence for future primary school teachers are determined.

Key words: *the English language, primary school teachers, strategic competence, authentic video courses, communicative competence, video.*

В умовах інтеграції України в міжнародний науково-освітній простір вивчення і викладання іноземних мов (ІМ) стає одним з ключових для підвищення конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти (ЗВО). Підготовка студентів за спеціальністю 013 Початкова освіта сьогодні здійснюється у 48 ЗВО України, що дозволяє зробити висновки про популярність цього напрямку серед абітурієнтів. Отже, вкрай актуальною є проблема якості іншомовної практичної підготовки майбутніх учителів ПШ і пошук оптимальних шляхів її підвищення до рівня, який відповідав би вимогам сьогодення.

У сучасних вимогах Common European Framework of Reference for Languages CEFR (CEFR) (2018) до іншомовної практичної підготовки студентів зростає роль навчально-стратегічної компетентності (НСтК) (у CEFR для її позначення вживається термін *«strategic competence»*). Науковці CEFR (2018) не виділять іншомовну НСтК як окрему кометентність, а розглядають її у невід'ємній цілісності з іншими компетентностями [9, с. 130]. Отже, проблема формування НСтК у сучасних студентів немовних ЗВО є вкрай важливою і актуальним є питання пошуку ефективних засобів навчання студентів використовувати ефективні стратегії у навчальному процесі, тобто формування НСтК у процесі вивчення ІМ.

У нашому дослідженні ми дотримуємося визначення НСтК, яке було дано І.П. Задорожною, а саме: НСтК – це здатність самостійно користуватися раціональними прийомами розумової праці, стратегіями оволодіння мовленнєвими, лінгвосоціокультурними і мовними компетентностями, самостійно вдосконалюватися у міжкультурному спілкуванні на основі рефлексивної самооцінки результатів власної пізнавальної діяльності [2, с. 126-127].

З розвитком сучасних методів навчання одними з провідних у навчанні ІМ стають технічні засоби навчання, які здатні наочно представляти будь-яку інформацію. Вважаємо, що ефективним засобом для формування іншомовної НСтК у майбутніх учителів ПШ може стати динамічна відеофонограма (ВФГ). Накопичено великий досвід методики використання ВФГ у навчанні ІМ як вітчизняними, так і зарубіжними вченими (Н.І.Бичкова, Н.Ф.Бориско, О.І.Гузь, С.Е.Кіржнер, Н.В.Мосьпан, С.А.Могільовцєв, О.А.Палій, В.С.Пащук, В.І.Писаренко, І.А.Рябцевич, А.С.Чужик, А.В.Шадрін, О.В.Шмирова, Е.І.Щукіна, Т.О.Яхнюк, M.Allan, B. Baddock, L. Brandi, W. Bufe, J. Lonergan, J. Sherman, E. Sumerfield та ін.).

Отже, **метою** статті є висвітлення проблеми використання АНВК для формування англомовної НСтК майбутніх вчителів ПШ.

Нами було визначено переваги використання ВФГ у навчальному процесі з формування англомовної НСтК майбутніх вчителів ПШ, які зумовлені по-перше змістом власне ВФГ: емоційний вплив ВФГ; вільний доступ до автентичної ВФГ; ВФГ реалізує різні види наочності; ВФГ сприяє вирішенню проблеми масовості в навчанні; ВФГ здатна індивідуалізувати процес формування ІКК; ВФГ забезпечує високу мовленнєво-розумову активність і інтенсифікацію навчального процесу; ВФГ дозволяє ефективно організувати формування ІКК; ВФГ надає можливість оптимально провести самостійну роботу; наявність зворотного зв'язку, якщо автентична ВФГ використовується з комп'ютерною підтримкою [4, с. 247-248].

Також як технічний засіб навчання використання ВФГ у освітньому процесі з ІМ має вагомі переваги у порівнянні з іншими засобами навчання: легкість включення в навчальний процес різними ТЗН – телевізором, комп'ютером, DVD та ін.; мобільність (можливість багаторазового повторення окремих епізодів, по кадровий перегляд, перемотування); здійснення монтажу і використання різних режимів роботи (стоп-кадр, слухання ВФГ з вимкненим відеорядом, перегляд ВФГ з вимкненим аудіорядом, перегляд ВФГ, змонтованої з переплутаних за змістом частин та ін.) [4, с. 247].

Успішність навчання ІМ значною мірою залежить від правильного вибору видів автентичної ВФГ, які відповідають навчальним і віковим потребам студентів. Вважаємо, що основними типами автентичних ВФГ, які доцільно використовувати у навчальному процесі у ЗВО для формування англомовної НСтК є відеоподкаст, АНВК (автентичні навчальні відеокурси), та АХВ (автентичні художні відеофільми). Вважаємо, що серед різних видів автентичних ВФГ автентичні навчальні відеокурси (АНВК) є найпристосованішими для використання їх у навчальному процесі, зокрема для навчання майбутніх учителів ПШ ІМ. Мовлення в них автентичне, але адаптоване спеціалістами-носіями мови з урахуванням рівня мовної підготовки тих, хто навчається, вони побудовані на типових ситуаціях спілкування, використовуються найуживаніша лексика, граматичні й фонетичні явища [5].

АНВК – це своєрідні відеопосібники для навчання іншомовного розмовного мовлення, які створені в країні виучуваної мови. На сучасному етапі існує велика кількість АНВК. Вони значно відрізняються один від одного обсягом, змістом комунікативних ситуацій, наявністю вербального графічного матеріалу і відеофоновправ. Здебільшого АНВК виступають додатком до основних навчальних посібників або є самостійними навчальними курсами. Відеопакет додаткових відеокурсів складається з DVD/CD дисків, книги для вчителя (Teacher's Book), зошита для учнів (Student's Book). АНВК мають свої зовнішні та внутрішні характеристики, мають великий обсяг і поділені на частини [5].

Проведений Н.В. Мосьпан аналіз потенційних можливостей англійських АНВК за різними аспектами показав, що їх прийнятність для навчання студентів забезпечується: у психологічному плані створенням позитивних умов для адекватного сприйняття завдяки нескладному сюжету відеоепізодів, помірній тривалості їх демонстрації (від 1,05 до 7,00 хв.), та обмеженій кількості незнайомих студентам мовних одиниць (від 2-х до 6-ти слів і словосполучень); у лінгвістичному плані презентацією сучасного автентичного нормативного мовлення, середнім темпом мовлення (117 слів/ хв.); у паралінгвістичному плані демонстрацією всіх компонентів невербального спілкування; в екстралінгвістичному плані презентацією нормованого використання інтонаційних моделей у типових комунікативних ситуаціях у публічній (38,67%), професійній (33,01%) та особистій (28,30%) сферах сучасного англійського життя; у методичному плані створенням умов для автентичної презентації нового інтонаційного матеріалу на фоні екранізованої комунікативної ситуації, використанням усномовленнєвої взаємодії "мовець з екрану – студент", застосуванням рольової гри [8, с. 6].

Н.І. Бичкова визначає такі основні характері риси АНВК: 1. типовість представлених ситуацій спілкування. 2. розподіленість відеокурсу на у певній мірі завершені частини;

3. насиченість відібраним для активізації та засвоєння лексичними одиницями; 4. повторюваність мовних одиниць; 5. ієрархічне нарощування труднощів мовного і мовленнєвого характеру, поступове прискорення темпу мовлення; 6. значний обсяг; 7. пролонгований характер зв'язаного єдиною сюжетною канвою тексту за участю одних і тих самих дійових осіб; 8. розрахований на тих, хто у певній мірі вже володіє ІМ; 9. застосування деяких допоміжний прийомів: титрування відібраного мовного матеріалу, наявність друкованого підручника з текстом відеофонокурсу, додатковою інформацією і вправами тощо [1, с. 16-17].

Для ефективної організації освітнього процесу з ІМ на базі АНВК необхідно їх відібрати. Для відбору АНВК для формування у майбутніх учителів ПШ англомовної НСтК пропонуємо використовувати такі критерії їх відбору: ступінь морально-етичного впливу на студента, мотиваційна значущість, естетична цінність, соціокультурний потенціал, урахування вокабуляру ВФГ й лексикону студентів, жанрова різноманітність та відповідність тематиці, запропонованій навчальною програмою [3, с. 7].

Відповідно до критеріїв відбору перелічених вище нами була здійснена процедура відбору і укладено перелік із 30 рекомендованих АНВК для іншомовної практичної підготовки майбутніх учителів ПШ: *Breakthrough Plus, Cambridge English Empower, Cutting Edge, Engage, English Channel, English File, English for All, English Result, Enterprise, Extra English, Face2Face, Follow Me!, Got it! Headway, International Express, Lifetime, London Central, Look Ahead, Network, New Headway, On Camera, Perfect English, Project, Smart Choice, Solutions Culture, Solutions, Teen2Teen, The Flatmates, The Lost Secret, Window on Britain* [6].

Наприклад, *Window on Britain* – це один із найпопулярніших АНВК (автор *Richard MacAndrew,* Oxford University Press), який складається із двох книжок *Window on Britain 1* та *Window on Britain 2* у кожній із яких по 8 серій; до курсу є зошит для вчителя і робочий зошит. АНВК *Window on Britain* знайомить із життям і культурою Великої Британії у межах, наприклад, таких тем як: *«An introduction to Britain», «Schools. Education», «Food», «Homes», «Sport», «Festivals», «Pop», «London», «Work», «Holidays», «Animals», «Media», «Leisure», «Environment», «Health», «*Work», «Holidays» «Animals» та ін. Сучасні краєвиди, автентичне розмовне мовлення, актуальні теми роблять цей АНВК привабливим для використання у освітньому процесі з ІМ.

Отже, під час освітнього процесу з ІМ у немовному ЗВО вкрай важливим є використання аутентичного матеріалу для ефективного формування англомовної НСтК, а його візуалізація є найкращим каталізатором. Використання АНВК як засобу формування у майбутніх учителів ПШ англомовної НСтК на заняттях з ІМ дозволяє постійно підтримувати у студентів жвавий інтересі мотивацію до вивчення ІМ, уникати монотонності, забезпечує індивідуалізацію навчання ІМ, насиченість заняття реальними комунікативними ситуаціями, активізує асоціативну пам'ять та мисленнєві процеси, стимулює творчість. Саме така організація занять з ІМ готує майбутніх учителів ПШ до успішного вирішення завдань у їх подальшій професійній діяльності та повсякденному спілкуванню іноземною мовою. Подальшими перспективами є розробка комплексу вправ з використанням стратегій на базі АНВК.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бичкова Н.І. Основи використання відеофонограми та фонограми для навчання іноземних мов: монографія. Київ : Віпол, 1999.107 с.

2. Задорожна І. П. Організація самостійної роботи майбутніх учителів англійської мови з практичної мовної підготовки : монографія / МОНМС України, Київ. нац. лінгв. ун-т. Т., 2011. 414 с.

3. Конотоп О.С. Методика навчання майбутніх філологів англійського діалогічного спілкування з використанням відеофонограми: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2010. 24 с.

4. Конотоп О. Переваги використання автентичної відеофонограми у вивченні іноземних мов і культур. *Здобутки та перспективи розвитку сучасного мовознавства:* міжнар. зб. наук. пр., присвяч. 70-річ. ювіл. проф. Алли Андріївни Калити. Київ: Вид-во «Політехніка». 2015. С. 245-252.

5. Конотоп О. С. Використання автентичної відеофонограми для іншомовної практичної підготовки студентів. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.* Вип. 9 (165) / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка ; гол. ред. М. О. Носко. Чернігів : НУЧК, 2020. 152 с. (Серія: Педагогічні науки) С. 65-70.

6. Конотоп О.С. Перелік автентичних навчальних відеокурсів для іншомовної практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і совіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць.* Переяслав, 2020. Вип. 63. С. 225-228.

7. Конотоп О.С. Автентичні художні відеофільми як засіб формування англомовної навчально-стратегічної компетентності у майбутніх учителів початкової школи. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб. наук. праць.* Переяслав, 2020. Вип. 64. С. 137-139.

8. Мосьпан Н.В. Навчання емоційно-модальної інтонації з використанням автентичних відеокурсів (англійська мова, ІІ курс мовного вищого закладу освіти) : автореф. дис... канд. пед. наук. 13.00.02. Київ, 2009. 21 с.

9. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors, 2018. 235 p.

УДК 377.8.014.6:377.8.041

Наталія Корчинська
(Біла Церква, Україна)

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИПУСКНИКА ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті досліджено питання конкурентоспроможності особистості у сфері освіти, розкрито шляхи підвищення конкурентоспроможності випускника педагогічного коледжу в сучасних умовах. Визначено умови підвищення ефективності системи підготовки майбутнього педагога.

Ключові слова: *конкурентоспроможність, професіоналізм, якість освіти, компетентності, майбутній фахівець, випускник педагогічного коледжу.*

The article examines the competitiveness of the individual in the field of education, it reveals the ways to increase the competitiveness of a graduate of pedagogical college in modern conditions. This article also explores the conditions for increasing the efficiency of the future teachers system of training.

Key words: *competitiveness, professionalism, quality education, competencies, future specialist, graduate of pedagogical college.*

Сучасні реалії такі, що випускник педагогічного коледжу повинен замислюватися про майбутнє працевлаштування ще в період навчання. Саме в цей час закладаються основи його майбутніх трудових і професійних траєкторій. Наявність значної кількості незайнятих молодих людей, багато з яких мають професійну освіту, і одночасне існування вакантних робочих місць свідчить, у тому числі, про упущення в підготовці кадрів і неправильних трудових і професійних орієнтаціях випускників, а в деяких випадках – і про низький професіоналізм. У цих умовах підвищення ефективності управління професійної конкурентоспроможності молоді набуває особливе соціально-економічне значення.

Проблеми конкурентоспроможності молоді, а зокрема основні сутнісні ознаки конкурентоспроможної особистості, відображено в працях таких видатних діячів: С. Рубінштейна, О. Бодальова, Є. Климова, Б. Ломова, Л. Мітіної та ін. Структура та характеристики конкурентоспроможних якостей особистості проаналізовано в дослідженнях Н. Борисова, І. Драч, Г. Дмитренка та ін. Сучасні розробки з основ формування конкурентоспроможності фахівця належать О. Кримовій.

Аналізуючи проблеми конкурентоспроможності молоді, важливо розглянути шляхи підвищення конкурентоспроможності випускника коледжу в сучасних умовах.

Поняття «конкурентоспроможність» стосовно сфери освіти все частіше використовується в науковій і навчальній літературі, проте лише віднедавна підвищення рівня «конкурентоспроможності людини» стало основним завданням модернізації освіти. Водночас, ринок праці потребує фахівців, які вміють і бажають працювати, здатні швидко адаптуватися до постійних змін, налаштовані на досягнення власних цілей і мети підприємства. Таким чином, виникають суперечності між вимогами, що висуває сучасний ринок праці до випускника, і неготовністю коледжу до розвитку якостей конкурентоспроможного фахівця. Крім того, незважаючи на достатньо велику кількість наукової літератури й публікацій, проблема розвитку конкурентоспроможних фахівців у коледжах є недостатньо висвітленою і розробленою, а отже, актуальною.

Конкурентоспроможність, зазначає Т. Андріяко, слід розглядати як інтегральну, динамічну, багаторівневу комплексну характеристику особистості, яка дає змогу їй реалізовувати себе в умовах суперництва у вирішенні професійних і життєвих завдань і яка проектується на всі сфери життєдіяльності людини [1, с. 65].

Конкурентоспроможна особистість, зазначає М. Варій, – це така особистість, яка здатна швидко й безболісно адаптуватися до постійних змін суспільних умов, науково-технічного прогресу й нових видів діяльності та форм спілкування за умови збереження позитивного внутрішнього психоенергетичного потенціалу й гармонії [3, с. 974].

Поняття «конкурентоспроможність» у педагогічній науці тлумачиться доволі всебічно та різнопланово. Так, О. Ільєнко [6, с. 89] зазначає, що поряд із поняття «конкурентоспроможність фахівця» як тотожні використовуються такі спорідненні поняття як «професіоналізм», «професійна компетентність», «професійна майстерність» тощо.

Наразі «конкурентоспроможність» можна розглядати як ознаку сучасного кваліфікованого фахівця в будь-якій сфері. Дослідники все частіше конкурентоздатного випускника розглядають не лише як продукт навчального закладу, а й як особистість, яка має певні якості, може досягти високих результатів у своїй діяльності та зробити внесок у досягнення тієї організації, де він працюватиме. Зазначені молоді спеціалісти мають бути мобільними, прагнути до безперервного підвищення професійної майстерності та володіти високою адаптаційною й професійною мобільністю; спроможними до створення й використання високих технологій; мати сформовані міцні моральні засади, розвинену цивілізаційну культуру, відповідальність і толерантність; готовими до нового типу громадських відносин, які знаходяться в постійній динаміці та виявляються в переходах від однієї соціально-професійної ролі до іншої [2, с. 30].

З огляду на це, важливим завданням системи фахової підготовки в педагогічному коледжі є формування в майбутніх учителів системи позитивної мотивації до праці, готовності до виявлення ініціативи та конкурентоспроможності, до самореалізації в умовах ринкових відносин. Тому процес фахової підготовки в педагогічному коледжі має передбачати не тільки оволодіння майбутніми вчителями системою глибоких знань, професійних умінь і навичок, а й формування в них професійної позиції задля успішної реалізації соціальних запитів та професійно-особистісних інтересів.

Вважаємо, що набуття ключових компетентностей фахівця в галузі освіти є одним із шляхів підвищення конкурентоспроможності випускника педагогічного коледжу. Зрозуміло, що для визначення особливостей конкурентоспроможності сучасного вчителя необхідно насамперед з’ясувати, якого саме педагога чекають у закладах освіти, якими компетентностями він має володіти.

Зустрічі зі стейкхолдерами в Білоцерківському гуманітарно-педагогічному фаховому коледжі показали, що школи очікують спеціаліста, який в змозі орієнтуватись в сучасних підходах щодо навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку, визначати спрямованість освітнього процесу, володіти сучасними методиками, бути готовим працювати в умовах реалізації концепції нової української школи.

Знайомство студентів із педагогічною професією відбувається в процесі вивчення дисциплін «Вступ до спеціальності», «Основи педагогічної майстерності», «Сучасні педагогічні технології в початковій школі», «Педагогіка», «Психологія», «Історія педагогіки».

Оскільки заклади освіти з педагогічним напрямом повинні готувати фахівців освіти, які володіють технологіями, методами, прийомами, засобами навчання, що відповідають принципам НУШ, в індивідуальний навчальний план здобувача освіти включено спецкурс «Особливості організації освітнього процесу в НУШ». Майбутні педагоги засвоюють різноманітні підходи та методики, які допоможуть їм розвивати ключові компетентності XXI століття.

Варто зазначити, що формування загальних та професійних компетентностей майбутнього педагога відбувається під час практичної підготовки: на практичних, семінарських, лабораторних заняттях, крім того, ще на педагогічній практиці. Організація практичної підготовки студентів у коледжі здійснюється за програмою, що має наскрізний характер.

Оскільки успішний конкурентоздатний фахівець є якісним продуктом діяльності закладу освіти і якраз він має найбільше шансів у пошуках роботи, тому щороку в навчальному закладі проводиться дослідження щодо затребуваності випускників коледжу на ринку праці. З цією метою здійснюється моніторинг професійної діяльності випускників коледжу кожного навчального року. У результаті дослідження визначаються зміни, що стосуються результатів навчання, компетентностей, які потрібно внести до освітньої програми.

Отже, виходячи з вищесказаного, зробимо висновок, що для підвищення якості освіти й надання допомоги випускнику педагогічного коледжу для реалізації себе як фахівця необхідна тісна взаємодія сфери освіти й ринку праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяко Т., Конкурентоспроможність як прояв акмеологічної культури особистості. *Рідна школа.* 2011. №10. С.64-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_10_20.

2. Бикова В. Щодо проблеми конкурентоздатності фахівців. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини.* 2015. Ч. 2. С. 28-34.

3. Варій М. Й. Загальна психологія. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, Україна: Центр учбової літ-ри, 2007. 968 с.

4. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду, *Вища освіта України.* 2008. №3. С. 23-30.

5. Грішнова О. А., Самарцева А. Є. Молоді спеціалісти на ринку праці: проблеми конкурентоспроможності та працевлаштування. *Економіка та управління.* 2013. №2. С. 49-54.

6. Ільєнко О. Л. Сутність поняття «конкурентоспроможність спеціаліста» у психолого-педагогічних науках. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології.* 2014. Вип. 1. С. 89-92.

7. Кінаш І. П. Якість освіти як результат, процес та освітня система. *Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць.* Львів, Україна: РВВ НЛТУ України, 2011. Вип. 21.5. С. 363-368.

8. Кісіль М. В. Оцінка якості вищої освіти. *Вища освіта України.* 2005. № 4(14). С. 82-87.

9. Грішнова О. А., Самарцева А. Є. Молоді спеціалісти на ринку праці: проблеми конкурентоспроможності та працевлаштування. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. праць.* Київ, 2012. № 1(3). С. 28-35.

Ганна Кратенко
(Хорол, Україна)

ПЕДАГОГІЧНЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО У ВИРІШЕННІ КОНФЛІКТІВ

Актуальність даної теми зумовлена тим, що у сучасних педагогічних закладах спостерігається велике різноманіття конфліктів породжуване різними причинами. Необхідність розв'язання цієї проблеми ставить якісно нові вимоги до взаємодії педагогічних працівників у навально-виховному процесі, в тому числі, щодо попередження і усунення деструктивних конфліктів.

Ключові слова: *конфліктна ситуація, компроміс, співробітництво, атмосфера довіри.*

The relevance of this topic is due to the fact that in modern pedagogical institutions there is a great variety of conflicts caused by various reasons. The need to solve this problem places qualitatively new requirements for the interaction of teachers in the bulk educational process, including the prevention and elimination of destructive conflicts.

Key words: *conflict situation, compromise, cooperation, atmosphere of trust.*

Педагогічна система віддзеркалює наше сьогодення. Завдання педагога є не тільки надання знань, а й послідовне і цілеспрямоване виховання психологічних, соціальних та комунікативних навичок та умінь студента.

Взаємини між учасниками навчально-виховного процесу складні і неоднозначні, оскільки охоплюють педагогічну, соціальну, психологічну та багато інших сфер життєдіяльності.

Проблема педагогічних конфліктів, передусім міжособистісних, у навчально-виховному середовищі ВНЗ може бути у системі: «студент – студент», «студент – викладач», «викладач – викладач» «викладач – адміністрація».

У такому розмаїті стосунків стає неминучим зіткнення інтересів, настанов, позицій, думок та потреб людини. Ці зіткнення перетворюються у конфлікти, які часто мають руйнівні наслідки.

Але адекватне сприйняття конфлікту, створення атмосфери довіри та готовність до обговорення проблеми, а також спільні зусилля щодо розв'язання даної проблеми перетворюють деструктивний конфлікт у конструктивний.

Вміння правильно і конструктивно вирішувати конфлікти не приходять самі собою, щоб ними володіти потрібно аналізувати, спостерігати та вивчати спеціальну літературу.

Виникнення конфліктів у педагогічній діяльності неминуче, але успішно розв'язаний конфлікт сприяє поліпшенню психологічного клімату у колективі та покращує взаєморозуміння. Досвід здобутий у вирішенні конфлікту може успішно застосовуватися у інших конфліктних ситуаціях.

Конфлікт - це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремого індивіда, у міжособистісних відносинах або взаємодіях індивідів чи груп людей, пов'язане з гострими негативними емоційними переживаннями.

Важко уникнути суперечностей між індивідуальностями, тому часто виникають гострі ситуації між викладачем та студентом. Викладач не повинен боятися конфлікту, якщо він виникає, слід опановувати технологію поведінки у конфліктній ситуації.

Конфлікт виникає не одразу, початком його буває непорозуміння, інцидент, коли ще наявні лише невдоволення, і немає відкритого протистояння, нестриманість студентів. Але це не можна ігнорувати, бо нерідко студенти трактують таку ситуацію як конфлікт. Якщо викладач вчасно не усвідомить цього і не змінить ситуацію, вона може швидко набути деструктивного характеру. Часто ефективним буває компроміс, взаємний аналіз ситуації, розмова із студентом.

Кожний конфлікт у педагогічній практиці — гостра ситуація, яка, втім, завдяки підвищеній емоційності може сприяти усвідомленню моральних законів.

Отже, важливо поглянути на конфлікт як суперечності між викладачем та студентами, які за умови конструктивного розв´язання приводять до позитивних змін у стосунках його учасників, їхнього взаєморозуміння та розвитку всього колективу.

Реальний механізм налагодження нормальних відносин полягає в запобіганні конфліктним ситуаціям завдяки правильній психологічній тактиці у спілкуванні зі студентами, навіть налаштованого на протистояння.

Попередити конфлікт – означає завчасно збагнути можливість його виникнення та усунути причину. Для цього потрібно пам'ятати, що людина, як правило, конфліктує в суб'єктивно значимій для себе ситуації, з якої не бачить іншого виходу. Щоб запобігти цьому, спробуйте зрозуміти, чому дана ситуація така важлива для студента, чому вона викликає такі переживання.

Необачність у конфліктній ситуації може призвести до накопичення пристрастей, некерованої поведінки, відкритого протистояння. Тоді спалахує конфлікт.

Важливе значення має особистість педагога. Не буде перебільшенням стверджувати, що від його якостей як особистості залежить усе. Педагог виховує студента постійно, навіть і тоді, коли він нічого не говорить і не робить. Але студенти завжди пильно стежать за поведінкою педагога, виразом його обличчя, його реакцією на їхню поведінку. Мабуть це аксіома, що педагог може виховувати лише таку людину, як він сам, виховувати на особистому прикладі.

У нашій роботі зі студентами порушені проблеми виникають постійно: і під час занять, і на перервах, і під час підготовки та проведення виховних заходів у навчальних групах тощо. Кожного року життя ставить нові питання, не схожі на інші, як не схожі й особистості, пов’язані з ними.

Педагог тут не може обмежитися суто прагматичним підходом, завжди треба мати на увазі ширший світоглядний аспект, а це і є виховання у найширшому його розумінні.

Навіть за найнапруженішої ситуації викладач повинен пам´ятати мудрість: "Перш ніж грюкати дверима, подумай, як зайдеш знову до аудиторії!".

Таким чином, конфлікт – складне психологічне явище, що може мати багато різновидів залежно від форми вияву, кількості і складу учасників, причин виникнення, результатів та ін. Під час конфлікту його учасники по-різному усвідомлюють та переживають ситуацію, що виникла, займають різні позиції.

Для попередження і вирішення конфліктів доцільно дотримуватись певної послідовності психологічно оптимальних дій з урахуванням конкретної ситуації.

А якщо конфліктна ситуація вже виникла, то яку лінію поведінки слід обрати, щоб не загострювати стосунків?

Усвідомивши, що порушено баланс в інтересах педагога і студентів, слід проаналізувати випадок, не доводячи його до загострення, до виникнення конфліктної ситуації, коли відбувається зіткнення думок. Виявляються ініціатори, які висловлюють думку частини невдоволених. Викладач ще в змозі використати обставини для набуття позитивного досвіду. Увага, усвідомлення сутності причин і прагнення усунути суперечності, здатність бачити причину конфлікту – тактика викладача.

Погашенню, усуненню конфліктів сприяє переключення уваги з проблем, які спровокували його ділові чи інші питання щодо яких відсутній різнобій поглядів.

Для ефективного подолання конфліктної ситуації викладачеві необхідно обрати поведінку, враховуючи власний стиль, стиль інших, втягнутих до конфлікту людей.

Психолого-педагогічна наука виокремлює п’ять стилів поведінки в конфліктній ситуації.

1. Стиль конкуренції (змагання). Прагнення стати центром ситуації. За цієї позиції погляди, потреби інших учасників ситуації не сприймаються як значущі. Кожен обстоює свою думку, поведінку як єдино правильну, ігноруючи міркування інших.

Це активний, майже агресивний наступ, намагання вирішити конфлікт, ігноруючи інтереси інших осіб. Виявляється в діях, задоволенні своїх інтересів на шкоду іншим учасникам конфлікту.

2. Стиль ухилення (уникнення) – відсутність стремління як до кооперації (об'єднання) так і до досягнення особистих цілей. Він притаманний тим людям, які не відстоюють свої власні права, не співпрацюють ні з ким для знаходження рішення проблеми чи просто ухиляються від вирішення конфлікту.

Цей стиль можна використовувати, коли проблема, якої ми торкаємось, не дуже важлива для нас самих, коли ми не хочемо тратити сили на її вирішення, чи коли ми відчуваємо, що знаходимось в безнадійному положенні. В дійсності, відхід або відстрочка від вирішення конфлікту може бути досить вдалою та конструктивною реакцією на конфліктну ситуацію. Часто при цьому послуговуються тезою, що "поганий мир кращий за добру сварку". Така стратегія не завжди свідчить про намір ухилитися від вирішення проблеми. Проте захоплення стратегією уникнення може призвести до втрати особистісних позицій у колективі.

3. Стиль пристосування – принесення у жертву своїх інтересів за ради іншого. Обравши цей стиль поведінки, ми діємо сумісно з партнером, не намагаючись відстоювати власні інтереси. Ми "жертвуємо" своїми інтересами на користь іншого, поступаючись йому чи жаліючи його.

Використовуючи цей підхід, ми відсуваємо свої інтереси в сторону, приймаючи позицію партнера. Стиль пристосування може трохи нагадувати ухилення. Однак, основна відмінність в тому, що ми діємо разом з іншими, беремо участь в ситуації та погоджуємося робити те, чого хочуть інші. Бувають випадки, коли поступаючись, погоджуючись чи "жертвуючи" своїми інтересами на користь іншої людини, можна пом'якшити конфліктну ситуацію та встановити гармонію.

4. Співробітництво. Головне для нього – прагнення разом підійти до ефективного вирішення ситуації, конфлікту з урахуванням інтересів, потреб обох сторін, пошук взаємовигідних умов і шляхів досягнення порозуміння.

Ця стратегія є найефективнішою для налагодження добрих стосунків, але потребує більше часу, ніж інші. Крім того, обидві сторони повинні вміти пояснити свої бажання, висловити свої потреби, вислухати одне одного, виробити альтернативні варіанти дій.

5. Компроміс. Виявляється в намаганні не загострювати ситуації в конфлікті, взаємно поступаючись інтересами. Він схожий на співробітництво, але його досягнення відбувається на поверхневому рівні стосунків. Партнери не враховують глибинних потреб, інтересів, а задовольняються зовнішньою стороною поведінки.

Педагог повинен вміти успішно використовувати кожен зі стилів вирішення конфліктної ситуації, враховуючи конкретні обставини: вміти поступатися, йти на розумний компроміс, встановлювати партнерські стосунки й водночас обстоювати власну позицію, розширюючи арсенал стилів, а не діяти за єдиним стандартом.

За будь-якого варіанта розвитку конфлікту завдання педагога полягає у тому, щоб перетворити протидію сторін у взаємодію, деструктивний конфлікт – у конструктивний.

Знання сутності і специфіки конфліктів у соціально-педагогічному середовищі підвищить професійну, інтелектуальну та особистісну компетентність викладачів, реально засвідчить професійну компетентність як фахівця. Рішення того чи іншого конфлікту потребує врахування сучасних реалії в розвитку педагогічного середовища конкретного вузу.

Педагог тут не може обмежитися суто прагматичним підходом, завжди треба мати на увазі ширший світоглядний аспект, а це і є виховання у найширшому його розумінні.

Для того, щоб запобігти конфліктним ситуаціям педагогу варто в першу чергу починати з себе, з виховання своєї особистості.

Істотне значення для попередження конфлікту мають такі якості педагога, як витримка, самовладання, здібність до психічної саморегуляції. Допомогу в розвитку цих якостей можуть надати спеціальні тренінги.

Водночас запобіганню конфліктних ситуацій сприяє й цілеспрямована профілактична робота у вигляді застосування широкого спектру методів активного соціально-психологічного навчання – елементів мозкового штурму, ігрових, медитативних технік і т.п.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І.С., Долинська Л.В. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів: Навч.-метод. посібник. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. 114 с.

2. Ващенко І.В. Конфлікт та його сутнісні характеристики. *Психологія: зб. наук. праць.* Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. С. 47-54.

3. Загітова К.І. Психологічні умови конструктивного вирішення конфліктів у професійних ситуаціях. *Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень ІІ Всеукраїнського з'їзду працівників освіти.* Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. 4.2. С. 46-49.

УДК 378 «20/21»

Людмила Крочак
(Умань, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ STEM-ОСВІТИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ФІЗІОЛОГІЇ

За сучасних умов, для забезпечення конкурентоспроможності України серед країн Європейського Союзу, важливо впроваджувати технології, які сприяють збільшенню підготовки спеціалістів медичної галузі високих технологій. Аналізуючи глобальні тренди, можна зазначити, що сьогодні продуктивним напрямом у навчальному процесі є поширення STEM-освіти.

Ключові слова: *STEM-освіта, міждисциплінарні зв'язки, фізіологія, реформування системи освіти.*

At modern terms, for providing of competitiveness of Ukraine among the countries of European Union, it is important to inculcate technologies that assist the increase of preparation of specialists of medical industry of high-tech. Analysing global trends, it is possible to mark that today productive direction in an educational process is distribution of STEM- of education.

Key words: *STEM-education, interdisciplinary connections, physiology, education system reform.*

На сьогодні в нашій країні вже започатковано низку ініціатив, орієнтованих на поширення STEM-освіти. У широкому доступі в мережі пропонується проект Концепції STEM-освіти в Україні, в якому висвітлені мета й завдання STEM-освіти, структура STEM-освіти, її зміст, підкреслюється необхідність підготовки педагогічних працівників до реалізації STEM-освіти. Однак практичні питання щодо впровадження STEAM-освіти на заняттях з дисциплін науково-природничої підготовки потребують подальших досліджень та наукового обґрунтування.

STEAM-освіта (S – science, T – technology, E – engineering, A – art/мистецтво, M – mathematics) – це комплексний міждисциплінарний підхід, який поєднує в собі природничі науки з технологіями, інженерією і математикою із проекцією на життя, де всі предмети взаємопов'язані й інтегровані в єдине ціле.

Мета STEAM-освіти полягає у цілеспрямованому створенні зв'язків між закладом освіти і соціальними практиками, між освітнім процесом і цілим світом в аспекті розвитку природних здібностей здобувача освіти, рівень яких визначатиме її успішну самореалізацію як під час навчання, так і поза навчальним закладом.

Проблеми і перспективи STEM-освіти висвітлені в роботах як вітчизняних так і зарубіжних науковців: С.М. Буліга, С.М. Бревус, С.А. Гальченко, Е.Я. Клімова, М.А. Попова, В.В. Приходнюк, М.Н. Рибалко, І.С. Чернецький, M. Harrison, D. Langdon, B. Means, A. House та інших [4, с. 28].

Сьогодні STEM є одним з головних трендів інноваційної освіти. Зокрема, в США у рамках Стратегічного плану з розвитку STEAM-освіти до 2020 року планувалося збільшити до 50% частку здобувачів освіти залучених до STEAM; підготувати 100 000 нових ефективних STEAM-вчителів. У більш ніж 10 країнах Європи розроблені національні стратегії та ініціативи у сфері розвитку і поширення STEM-освіти (Австрія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Норвегія, Італія, Ірландія, Іспанія та інші). В Україні Міністерство освіти і науки у рамках реформування системи освіти розвиває напрямок співпраці з LEGO для використання новітніх методик невчення математики та інших 8 природничих дисциплін через робототехніку [5, с. 56].

Прикладом сучасного STEM-центру в Україні можна вважати міжпредметний лабораторний комплекс Національного центру «Мала академія наук України», який пропонує допомогу у наукових та навчальних дослідженнях здобувачам освіти України в дистанційному та очному режимі. Робота даного центру направлена на поєднання міждисциплінарного і проектного підходу у навчанні, підготовку молоді до технологічних інновацій життя та підтримку інтересу до природничо-математичних і технічних дисциплін.

Залучення в STEM може підтримати не лише розвиток креативного мислення та формування компетентності дослідника, а й сприяти кращій соціалізації особистості, тому що розвиває такі навички, як: співробітництво, комунікативність, творчість. Здобувач освіти не просто вчиться генерувати цікаві ідеї, але й відразу втілює їх у життя, навчається планувати свою діяльність, виходячи з поставленого завдання і наявних ресурсів, що обов'язково стане йому в нагоді у реальному житті [1, с. 26]. Як приклад, можемо розглянути інтеграцію фізіології та математики.

На перший погляд, коли ми говоримо про фізіологію, то явно є зв'язок з біохімією і біофізикою, а ось з математикою зв'язок досить проблематичний. В першу чергу потрібно визначити, які ідеї можна реалізувати через зв'язок фізіології та математики. Сьогодні часто стикаєшся з такою проблемою, коли здобувачі освіти, приходячи на заняття говорять, що їм не потрібна математика, бо вони будуть медичними сестрами, фельдшерами чи лікарями, а не програмістами чи математиками. І їм не цікаво. Часто змінити їх точку зору досить проблематично. І якщо грамотно узгодити зміст і форми навчання з інтересами здобувачів освіти, то вони самі будуть прагнути дізнатися: а що далі, адже виявляється, що сучасна фізіологія – це складні математичні розрахунки. І дуже часто здобувач освіти в медичному закладі фахової передвищої освіти приходить в жах від обсягу математики при розрахунках у фізіологічних дослідженнях. Тому інтеграція саме цих дисциплін важлива для сучасного здобувача освіти. І наше завдання – показати, що фізіологія – комплексна наука, яка пов'язана і з математикою в тому числі. Саме тоді освітній процес стане ефективнішим.

Це, наприклад, можливо здійснити у рамках окремих тем, які ми узагальнили в таблиці.

Інтеграція тем з фізіології та математики

Математика	Фізіологія
Види рухів. Симетрія	Симетрія тіла
Функції та їхні властивості	Серцево-судинна система. Зміна тиску в аорті
Площа фігур	Закономірності кровообігу у мікроциркуляторному руслі. Площа капілярної сітки
Графіки функцій	Побудова варіаційної кривої (пульс, АТ, температура, ЕКГ)
Математичне моделювання	Прогнозування та моделювання як методи фізіологічних досліджень

Слід виділити кроки, які потрібно здійснити на шляху до інтеграції фізіології та математики:

- зв'язати тематичний зміст двох дисциплін;
- знайти спільні засоби діяльності в обох дисциплінах, пояснити їх здобувачу освіти, показати та навчити переносити знання з однієї дисципліни на іншу;
- знати індивідуальні потреби здобувачів освіти та враховувати їх у реалізації навчальної діяльності;
- єдність термінології.

І тут виникає питання, як раптом на заняттях фізіології застосувати знання з математики? Спочатку – це окремі завдання або елементи заняття.

Наведемо приклад. При виконанні аудиторної роботи на практичних заняттях по фізіології за темою: «Закономірності гемодинаміки», метою є знайомство з функціональними типами судин та закономірностями кровообігу в них, вміння знаходити функціональні особливості того чи іншого типу судин, але поняття «закономірності кровоплину» так і залишається гіпотетичним, часто студенти так і не розуміють, навіщо потрібні окремі види судин. Але якщо ми запропонуємо здобувачам освіти самим вирахувати довжину, діаметр та кількість, наприклад, капілярів, швидкість руху в них крові та її об'єм, відсоткове співвідношення крові в артеріях, венах та капілярах, то тут створюються умови для інтеграції їх діяльності. Наприкдад, швидкість крові в різних судинах неоднакова і залежить від різниці тиску в даній частині судинної системи і від сумарного діаметра судин. Чим більший діаметр, тим повільніше рухається кров. Діаметр аорти в 600-800 разів менший загального діаметра капілярів, тому швидкість руху крові в аорті найбільша (0,4-0,5 м/с), у капілярах – найменша (0,5-1,2 мм/с). У венах швидкість крові збільшується за рахунок скорочення скелетних м'язів та негативного тиску в грудній порожнині і досягає 0,2 м/с. Кровотік окремого органа зумовлений рівнем його обміну. Найменший кровотік у шкірі, м'язах, найбільший – в ендокринних залозах, нирках, слинних залозах, у міокарді. Лінійна швидкість в судинах різного типу різна і залежить від об'ємної швидкості кровоплину і площі поперечного перерізу судин, а при рівності об'ємної швидкості кровоплину в різних відділах судинного русла: в аорті, сумарно в порожнистих венах, в капілярах – лінійна швидкість кровотоку найменша в капілярах, де найбільша сумарна площа поперечного перерізу.

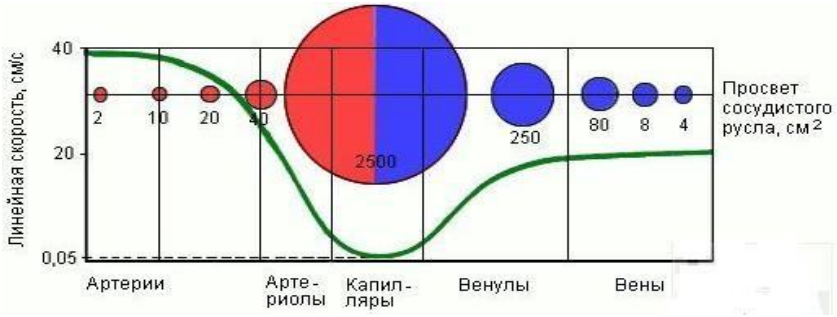

Рис. Залежність лінійної швидкості кровотоку від поперечного перерізу судини

Якщо ми розглядаємо види судин, діаметр (поперечний переріз), їх сумарну кількість, потім проведемо розрахунки студенти ознайомляться з цікавим матеріалом, щодо функцій різних кровонисних судин.

Наприклад, середня довжина капіляра 0,7-0,8 мм, площа поперечного розрізу 30 мкм^2 (у шкірі на 1 мм² є 40 капілярів, а в м'язах - близько 1000). Так можна вирахувати сумарну довжину капілярів як окремого органа, так і організму в цілому.

Таким чином, завдяки математичним розрахункам, здобувач освіти розуміє, що довжина капілярів сумарно набагато більше, ніж він уявляв, а на закріплення можна запропонувати розв'язати задачу: «Який максимальний об'єм крові за секунду може протікати артерією з

внутрішнім діаметром 4 мм, щоб течія була ламінарною? В'язкість крові η = 5 мПа с, густина - 1 050 кг/м^3» або «Для V=1м^3 крові в аорті у людини під час інтенсивних фізичних навантажень кінетична енергія дорівнює Eк=925 Дж. Знайти об'ємну швидкість кровотоку в цьому випадку, взявши радіус аорти R = 1 см».

Провівши обрахунки, здобувач освіти ширше розуміє основи гемодинаміки та її закономірості, так як сам отримав результат. Таким чином вивчені поняття будуть сформовані більш повно [1].

Отже, STEM - це не одразу і не просто, це довгий шлях вдосконалення як навчального процесу так і самого викладача, який дасть можливість:

- використовувати математичні методи в практичних ситуаціях;
- вдосконалювати міждисциплінару навчальну діяльність;
- більш глибоко розуміти фізіологічні процеси та закономірності.

STEM-освіту часто називають «навчанням навпаки», «перевернутою освітою». І все тому, що шлях «від теорії до практики» у STEM зазвичай зворотний: спочатку практика (придумування, обрахування та конструювання пристроїв і механізмів), а вже потім, у процесі цієї діяльності, – опанування теорії і нових знань. Цей метод «навчання навпаки» досить часто у своїй роботі використовують викладачі математики та природничих дисциплін.

Фізіологія, математика та інші науки стають прикладними, адже отримані на заняттях знання стають у нагоді і в професійній діяльності, і в повсякденному житті.

Але STEM-освіта – це не тільки «навчання навпаки». Найбільша цінність STEM-освіти у тому, що вона допомагає опанувати їх не відокремлено, а за допомогою інтеграції окремих дисциплін у єдину систему навчання.

Задля залучення здобувачів освіти до практичної діяльності доцільно:

- розширити діапазон організаційних форм та методів навчання;
- урізноманітнити способи навчальної взаємодії;
- надати пріоритет засвоєнню навчального матеріалу в процесі екскурсій, квестів, конкурсів, практикумів, конференцій тощо [5, 3].

Основні ключові компетентності концепції реформування системи освіти, а саме: спілкування державною та іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова грамотність, уміння навчатися впродовж життя, загальнокультурна, екологічна грамотність і здорове життя, гармонійно входять в систему STEM-освіти, створюючи основу для успішної самореалізації особистості і як фахівця, і як громадянина.

Впровадження STEM-освіти на заняттях з фізіології має глибинний характер і включає розв'язання проблем підготовки фахівця, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, постійно дбає про особистісне і професійне зростання, вміє досягти нових професійних цілей.

Домінантною повинна стати концепція, де діяльність викладача не обмежується викладанням власної дисципліни, а як фахівець, він здатний до здійснення міждисциплінарних зв'язків та усвідомлює значущість професійних знань в контексті соціокультурного простору. Важливим є його вміння організувати навчальний процес як педагогічну взаємодію, спрямовану на розвиток особистості здобувача освіти та його підготовку до розв'язання завдань життєтворчості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безіна О.В., Казакова Л.Л. Використання елементів STEM-технологій на уроках природничо-математичного циклу. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/58197/

2. Василашко І., Білик Т. Упровадження STEM-навчання – відповідь на виклик часу. *Управління освітою.* Київ, 2017. № 2 (386). С. 28-31.

3. Патрикеєва О., Лозова О., Горбенко С. STEM-освіта: умови впровадження у навчальних закладах України. *Управління освітою.* 2017. №1. С. 28-31.

4. STEM-освіта: стан впровадження та перспективи розвитку: *матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції,* 9–10 листопада 2017 року, м. Київ. Київ: ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», 2017. 160 с.

5. Чурута Л.В. Інтеграція знань з предметів природничо-математичного циклу: проблеми та шляхи їх вирішення: збірник матеріалів інтернет-семінару. Черкаси, 2012. С.5-10.

УДК 371.39

Қалипа Қуаха, Ә.Тәңірбергенов
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

ОҚУШЫЛАРДЫ МАТЕМАТИКАДАН НАЗАРБАЕВ ЗИЯТКЕРЛІК МЕКТЕБІНЕ ДАЙЫНДАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бұл мақала математика пәнінен оқушыларды математикадан Назарбаев зияткердік мектебіне дайындау барысында туындайтын кейбір қиындықтар және оны шешудің тиімді тәсілдері туралы болмақ.

Кілт сөздер: *НЗМ, математика, онлайн білім беру, қашықтықтан оқыту, оқытудың жаңа құралдары, мультимедиялық оқыту, интерактивті технологиялар, оқытудың жаңа әдістері, (NIS, mathematics, online education, distance learning, new teaching tools, multimedia learning, interactive technologies, new methods of teaching).*

КІРІСПЕ

Зияткерлік мектептердің 7 сыныптарына оқуға қабылдану конкурсы екі кешенді тестілеуден тұрады: пәндік тест және жаратылыстану-математикалық ғылымдарын зерделеу қабілетін бағалау жөніндегі тесті. Пәндік тестте математика пәнінен тест тапсырмалар саны – 40 тапсырма, ал «Сандық сипаттамалар» – 60 тапсырма (цифрлармен жұмыс істеуептілігін анықтауға арналған тест). Назарбаев Зияткерлік Мектебінің қабылдау емтиханына дайындалу үшін жүздеген оқу орталықтары дайындықтың бірегей әдістемесін ұсынады. Акпараттық технологияның дамуының жаңа деңгейге көтерілуі білім берушіге де, білім алушыға да көптеген мүмкіндіктер мен қолайлылықтар тудырып отыр [1]. Осы мүмкіншілікті ескере отырып, “Zerdeli ақыл-ой дамыту мектебі” сенсорлық тақтамен жабдықталған арнайы студияның мүмкіндіктерін және Jalinga бағдарламасын біріктіре қолдана отырып, онлайн-форматта дайындалуға арналған альтернатив әдістемесін ұсынады.

ТАЛҚЫЛАУ

Онлайн форматта НЗМ қабылдау емтиханына дайындалу көптеген маңызды мәселелерді шешеді. Бірінші артықшылық кез келген уақытта, кез келген локацияда дайындалуға болады. Орындау керек тапсырмалардың көлемі анықталған және оқушы оны уақытылы орындап отырады. Дайындықтың қорытынды кезеңінде емтихан тақырыптарын бекіту мақсатында апталық, айлық үлгі тесттер орындайды. Бірнеше мәрте үлгі тесттерін орындау арқылы оқушыда сенімділік қалыптасады. Егер оқушы қайталамаса, бекітпесе, жаттықпаса мықты деген оқушы қажетті ұпай жинай алмауы мүмкін. Қайталау, бекіту, жаттығу құралдарын қамтитын сенімді әрі сапалы курс НЗМ түсетін үміткерлер үшін ауадай қажет.Үнемі онлайн форматта сынама тестілеуді орындау арқылы оқушыда сенімділік қалыптасады, емтиханнан қорқыныш сезімінен арылады, яғни оны тапсырған кезде бала нағыз емтиханда отырғандай болады. Нәтижесінде кураторлар нұсқаулар мен қайталау керек тақырыптар түсіндіріледі. Тапсырмалардың ерекшелігін анықтап, сынама тестілеудің нәтижесін беріп, оқушыға қабілетін бағалауға мүмкіндік береміз. Бір нәрсені есімізде жақсы сақтау үшін, оның мағынасына үніліп тереңінен ойлануымыз керек. Яғни, оқығанын ұмытып қалмау үшін, тақырыпты жаттанды емес, ұғыну қажет. Математикадан мәтін есептерді дұрыс шешу үшін,

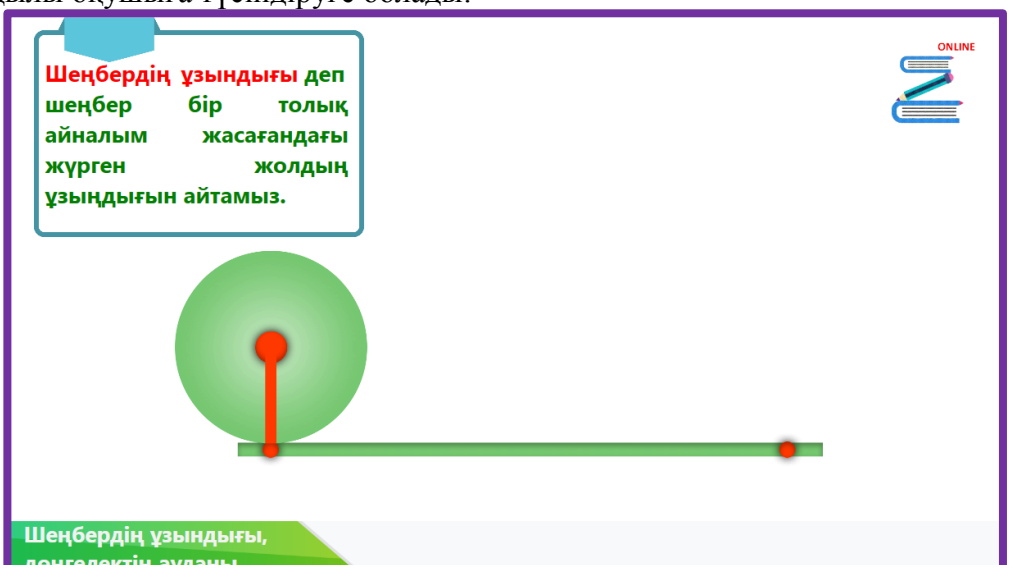
мәтін мазмұнын ұғынып оқу керек. Жазушы Анатоль Франс «Білімді бойға жақсылап сіңіру үшін, оны тәбетпен асап жеу қажет» екендігін айтады. Яғни, НЗМ түсуге оқушының ықыласы болу керек. Ал қызықты дүниені есте сақтау үшін аса күш салмайтынымыз белгілі. Сол секілді тақырыпты жүйелі түрде оқып отырған жөн.

Оқылатын материал әсерлі болған сайын, есте ұзағырақ сақталды. Біз нені көреміз, соны есте жақсы сақтап қаламыз [2-3]. Ми көрген ақпаратты талдау үшін өзінің қорларының 50% іске кірістіреді. Мысалы, төмендегі 1- ші суретте көрсетілгендей бірлесіп орындалатын жұмыстар және жай бөлшектерді қосу тақырыптарын визуалды элементтерді қолдана отырып түсіндірілген.

Сурет 1. Онлайн сабақ кезінде бірлесіп орындалатын жұмыстар және жай бөлшектерді қосу тақырыптарын визуалды түрде түсіндіретін Jalinga презентациясының мысалдары.

Сонымен қатар, статикалыққа қарағанда, қозғалыстағы нысандарға көбірек көңіл бөлеміз. Яғни, теорияны түсіндіру барысында анимациялар, видеолар қолдану тиімді. Оқушының оқып үйренуін жеделдетуге, оқыған материалды есте сақтауға суреттер мен анимациялар көмектеседі. Мысалы, 2-ші суретте бейнеленгендей шеңбердің ұзындығын анимация арқылы оқушыға түсіндіруге болады:

Сурет 2. Шеңбердің ұзындығын анимация арқылы түсіндіру

Математика пәнінен базалық білімін тексерумен қатар, оқушылардың цифрлармен жұмыс істеу ептілігін анықтауға арналған 60 сұрақты қамтитын «Сандық сипаттамалар» тестін 30 минутта орындап шығу керек. 3-ші және 4-ші суреттерде көрсетілгендей әрбір сұрақ екі қатардан тұрады. А қатарында сұрақтың бірінші бөлігі орналасқан, ал В қатарында сұрақтың екінші бөлігі орналасқан. Бірінші қатардағы сұрақтың мәні екінші қатардағы мәнге қарағанда үлкен немесе тең екенін, не болмаса берілген сұраққа жауап беру үшін ақпарат жеткіліксіз екенін көрсету қажет. Егер А қатарындағы мән үлкен болса, онда А жауабын, егер В қатарындағы мән үлкен болса, онда В жауабын, егер екі мән өзара тең болса, онда С жауабын, егер тапсырмаға жауап беру үшін ақпарат жеткіліксіз болса, онда D жауабын

таңдау керек. Уақытты үнемдеу үшін көп тапсырмаларды есептемей, ережелер мен қасиеттерді ескере отырып орындау керек. Мысалы:

А қатары	**В қатары**
$(35 \cdot 50)$	$(35 \cdot 5) + (35 \cdot 10)$

Сурет 3. Сандық сипаттама есебінің мысалы.

Бұл тапсырмада есептеуді орындамай, арифметикалық амалдардың қасиеттерін пайдаланып дұрыс жауабын тез табуға болады. Ол үшін В бағанда 35 ортақ көбейткішті жақша сыртына шығарсақ, $35 \cdot 15$ сандық өрнегін аламыз. Ал $35 \cdot 50$ және $35 \cdot 15$ сандық өрнектерін көбейткіштеріне қарап салыстыруға болады. Яғни, $35 \cdot 50$ сандық өрнегінің екінші көбейткіші үлкен, онда сәйкесінше осы сандық өрнектің мәні үлкен болады. Дұрыс жауап В.

А қатары	**В қатары**
29 күн	*x* айындағы күндер саны

Сурет 4. Сандық сипаттама тестіне тән есептің мысалы.

Дұрыс жауабы D. Себебі мұнда *x* қандай ай екені айтылмаған, егер ақпан айы болса, онда 4 жылда бір рет ақпан айында 29 күн болады. Яғни шарт толық емес.

Ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы білім беру оң нәтежесін беріп отыр. «Еңбексіз талант-тұл» дегендей уақыт көшінен қалмай, жаңа әдістерді ұштастырып НЗМ дайындалудың келесі критерийлерін анықтадық:

1. Оқушының НЗМ түсуге өзіндік мотивациясы болу керек.
2. Математикадан пәндік фундаментальды білімі мықты болу керек.
3. «Сандық сипаттамалар» тест тапсырмаларын орындау барысында уақытты үнемдеу үшін ережелерді білу керек.

Қорытынды

Қорытындылай келе, НЗМ түсемін деген оқушының фундаментальды білімі мықты, қалыптан тыс ойлай алатын, шұғыл шешімдер қабылдай білетін, белсенді жеке тұлға, яғни басқаша айтқанда, " Бәсекеге қабілетті жеке тұлға" ретінде қалыптастыру қажет.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Zhou, Longjun and Wu, Shanshan and Zhou, Ming and Li, Fangmei, 'School’s Out, But Class’ On', The Largest Online Education in the World Today: Taking China’s Practical Exploration During The COVID-19 Epidemic Prevention and Control As an Example (March 15, 2020). Best Evid Chin Edu 2020; 4(2):501-519.

2. Arcavi, A. The role of visual representations in the learning of mathematics. Educational Studies in Mathematics 52, 215–241 (2003). https://doi.org/10.1023/A:1024312321077

3. Osman S, Che Yang CNA, Abu MS, Ismail N, Jambari H, Kumar JA. Enhancing Students’ Mathematical Problem-Solving Skills through Bar Model Visualisation Technique. INT ELECT J MATH ED. 2018;13(3), 273-279. https://doi.org/10.12973/iejme/3919

УДК 371.39

Kalipa Kuakha
(Nur-Sultan, Kazakhstan)

THE MAIN EFFECTIVE AND INEFFICIENT FACTORS OF ONLINE TEACHING OF SCHOOL MATHEMATICS

This article discusses the new opportunities for online teaching of mathematics and some of the requirements that arise in the context of its implementation and effective ways to solve it.

Keywords: *mathematics, online education, distance learning, new teaching tools, multimedia learning, interactive technologies, new methods of teaching*

Introduction

The rise of information technologies to a new level is making a significant difference in our lives. Widespread generalization of trends in the field of education, such as distance learning, creates great opportunities and conveniences for both educators and students.

Experience in utilization of interactive technologies, education management systems and multimedia learning has shown the facilitation of the learning process [1]; they have a combined linguodidactic potential [2-3] and allow to increase the knowledge acquisition and retention, and engagement of the students [4]. The use of generally accepted information and communication technologies offers new opportunities for modernization of education.

Kazakhstan is not excluded from global trends, distance learning is becoming increasingly popular and there is a growing demand in our country, even without the implementation of quarantine measures across the country. We also aim to nurture a highly skilled and creative individuals who are able to adapt to the world, supporting the global process.

Discussion

The current article touches upon the main advantages and disadvantages of online teaching of mathematics. New technologies, of course, offered many opportunities to implement interesting creative ideas in the presentation of complex topics, but despite the current need for online learning, we faced a number of challenges in the implementation, the main of which are:

The first challenge in online education is the lack of hardware, software and high-speed Internet. In addition to provision of personal computer or laptop, there is also a need for a graphics tablet for natural sciences and mathematics, which solves the problem of writing formulas quickly and relatively correctly during a live broadcast.

In our work we used Zoom, MS Teams applications for live lessons. In both applications, the teachers can share the screen, launch the "whiteboard" where they can write and draw. However, the teacher must learn all the tools of aforementioned applications to organize the meeting appropriately, since young and middle-aged school pupils can interfere with the lesson presentation process. As in an offline school class, children can answer questions and ask questions aloud at the same time without listening to each other. Excessive noise negatively impacts the lesson and slows down the learning process. Working with these applications requires the teacher to effectively manage the activities of the audience. The teacher needs to understand that in today's society the culture of online lessons still needs to be outlined and established, and in preparation for the lesson should be familiar with all the tools and features of these applications.

Apart from the streaming applications the teacher needs to use programs to create presentation slides such as MS Power Point or Jalinga. In Jalinga the presentation slides are overlaid on an interactive lightboard in a specially equipped studio. The studio allowed us to hold the lesson in a format close to the traditional school lesson, with only one difference - all the students sit at their home. When working in the studio, the teacher can stand behind the lightboard, open the slides, write on them directly on the board, draw and drag the objects. The advantage of using Jalinga and the lightboard is that students cannot recklessly interfere with the teacher. In the following photos,

you can see online learning opportunities that present the lightboard and Jalinga which make the lesson visual and fun. It helps to hold the student's attention throughout the lesson.

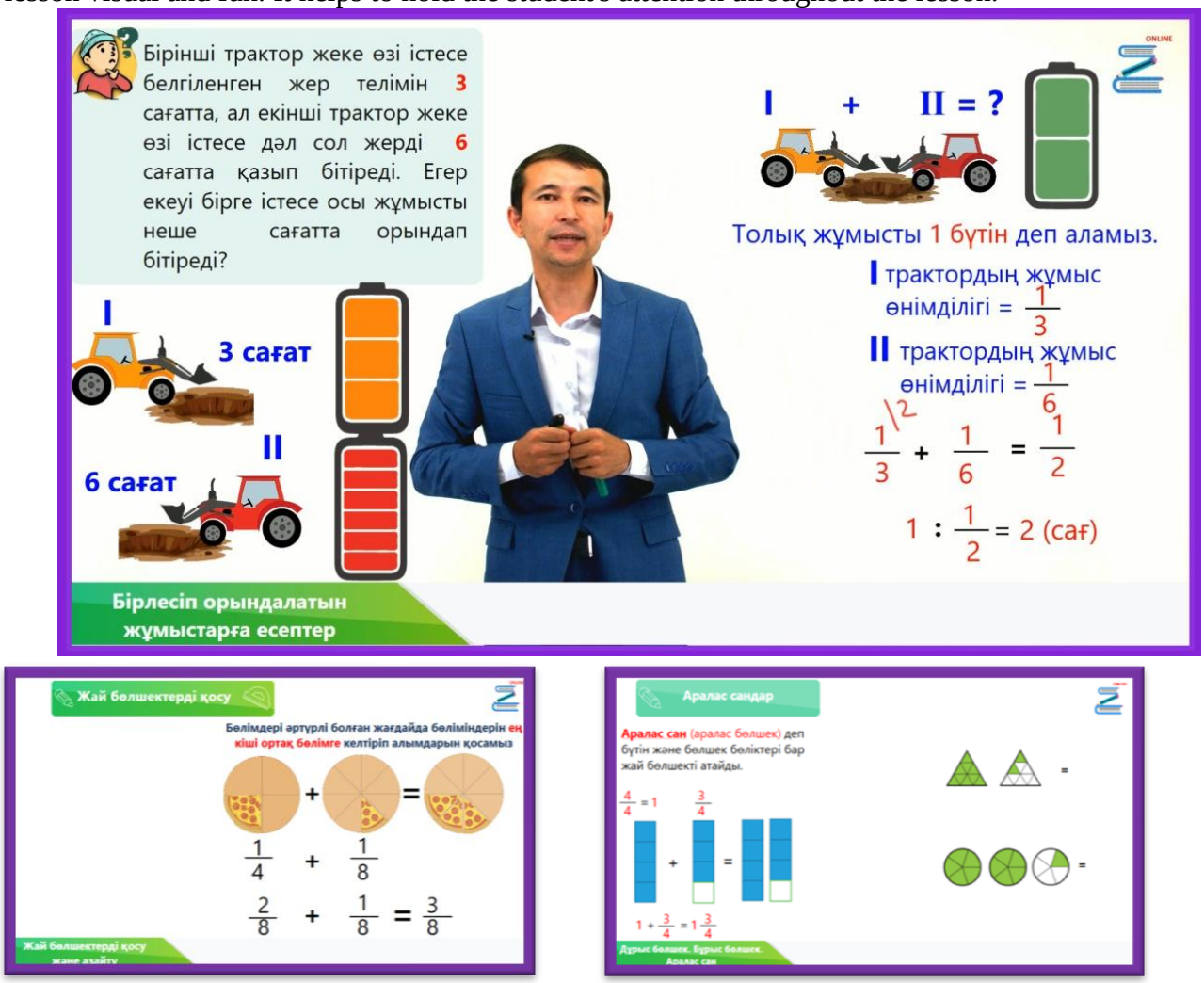

Figure 1. The examples of the Jalinga presentations, where the addition

Using a MS Power Point program for a science and mathematics teacher requires extra time to type many formulas in a special formula editor, which can be solved with the help of a graphics tablet used during the live broadcast. The main advantage of MS Power Point is its accessibility to any user, as this program is included in the basic Microsoft Office suite.

The second important factor influencing the learning process is the inability to monitor a student's participation or behavior during an online lesson. Although their images can be seen on camera, in many cases the faces and actions of the students involved are noticed by other students. In addition, video communication necessarily reduces the speed of information transmission. For these reasons, the camera is often turned off during classes. In this regard, we must pay special attention to the development of a conscious and responsible attitude of students to education. Therefore, the role of parents in online learning becomes important. Of course, the presence of parents at home during the lesson, assistance in setting up programs and helping to solve other organizational issues have a significant impact on the achievement of effective education.

The third problem in the online education process is the lack of training. Most teachers were not ready. It was novelty for everyone to adapt and develop new methods of teaching for online education with such prolonged duration. Thus, it is imperative for today's teachers to always upgrade their knowledge and get familiar with new applications, online platforms and master the basics of design.

In this regard, we consider it appropriate to hold training seminars for teachers on a regular basis during the school year.

Thus, in the course of the work, we identified the following criteria for an online lesson:

1. The content of the lesson should be organized in such a way as to attract the student's attention in the first seconds.

2. The organizational matters such as the Internet connectivity, the readiness of the hardware and software, the clarification of the class rules and online learning code of conduct should be resolved in advance.

3. In order to make the learning process more enjoyable and to facilitate the easy understanding of complex topics the online lesson should make use of the interactive tools and platforms.

4. It is necessary to develop a system of specialized formative assessment.

Conclusion

In conclusion, it can be said that online education, despite certain difficulties, allows for potential professional growth, the development of creative abilities of all participants in the educational process. In the current situation, we have a task to create a new format of teaching with the advantages of both classical school and online lessons.

REFERENCE

1. Shaharanee, I. N. M., Jamil, J. M., & Rodzi, S. S. M. (2016). Google Classroom as a tool for active learning. AIP Conference Proceedings, 1761(1), 020069.

2. Gilakjani, A. P. (2012). The significant role of multimedia in motivating EFL learners' interest in English language learning. I.J.Modern Education and Computer Science, 4, 57-66. Retrieved from http://www.mecs-press.org/ijmecs/ijmecs-v4-n4 /IJMECS-V4-N4-8.pdf

3. Shah, I., & Khan, M. (2015). Impact of multimedia-aided teaching on students' academic achievement and attitude at elementary level. US-China Education Review A, 5(5), 349–360.

4. Sharma, P. (2013). Role of interactive multimedia for enhancing students' achievement and retention. International Women Online Journal of Distance Education, 2(3) 12-23. Retrieved from: http:// www.wojde.org

Научный руководитель: Танирбергенов Ж. А.

УДК 374.7.091.12.011.3-051:5

Вікторія Лихошерстова
(Умань, Україна)

ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ STEM-КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

У статті обґрунтовується доцільність застосування трансдисциплінарного підходу до формування STEM-компетентностей здобувачів вищої освіти. Відзначаються позитивні сторони використання цифрових лабораторій при формуванні STEM-компетентностей майбутніх учителів освітньої галузі «Природознавство».

Ключові слова: *трансдисциплінарність, STEM-освіта, компетентності, майбутні вчителі природничих наук.*

The article substantiates the expediency of applying a transdisciplinary approach of the formation STEM-competencies of higher education students. The positive aspects of the use of digital laboratories in the formation of STEM-competencies of future teachers in the field of "Science" are noted.

Key words: *transdisciplinarity, STEM-education, competencies, future science teachers.*

За ступенем повноти пізнання навколишнього світу сучасні наукові підходи до організації освітнього процесу зводяться до чотирьох основних видів: дисциплінарний, міждисциплінарний, мультидисциплінарний (полідисциплінарний) і трансдисциплінарний системний підходи. Поширена до недавнього часу монодисциплінарна освітня модель – це спрощене відображення навколишньої дійсності.

Трансдисциплінарність з методичної точки зору передбачає, що кожен предмет, який піддається науковому розгляду, на початку розглядається, як «впорядковане середовище», для дослідження якого можна застосувати одні й ті ж принципи, підходи та моделі. Таким чином, основним недоліком дисциплінарної освітньої моделі є відсутність всеохоплюючого взаємопроникнення між різними дисциплінами.

Реформування вищої педагогічної освіти в сенсі переходу від пасивного до активного набуття знань, збільшення часу на самостійну роботу за одночасної інтенсифікації інформаційного потоку диктує необхідність зміни парадигми – від однодисциплінарного до трансдисциплінарного підходу.

Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти)» у змісті Концепції йдеться, зокрема, про те, що «перед освітньою галуззю постає завдання розвитку і виховання всебічно-розвиненої, освіченої, інноваційної особистості, здатної віддано працювати на благо своєї держави, справжнього патріота, а природничо-математична освіта (STEM-освіта) має стати ключовим напрямом розвитку освітньої галузі, складовою державної політики щодо зміцнення конкурентоздатності економіки та розвитку людського капіталу, одним з головних чинників інноваційного розвитку освіти, що відповідає запитам сучасної економіки та потребам суспільства» [5].

В останні роки зацікавленість дослідників проблемою формування STEM-компетентностей зросла. Узагальнення наукових публікацій з дослідження формування компетентностей в умовах STEM-освіти засвідчує, що ця тематика відображена в таких напрямах: особливості вивчення природничих дисциплін в умовах STEM-освіти (О. Кузьменко [2]), поняття інформаційної компетентності (О. Миронова [4]), формування інформаційно-цифрової компетентності учнів (О. Ліскович [3], І. Бондаренко [1] та ін.), ІКТ як засіб STEM-інтеграції (Г. Сакунова, І. Мороз [6]) тощо.

Незважаючи на те, що дослідження в даній проблемі ведуться багатьма дослідниками, проблема формування STEM-компетентностей майбутніх учителів природничих наук з урахуванням принципу трансдисциплінарності залишається досить актуальною.

Під STEM-компетентностями майбутнього вчителя природничих наук ми розуміємо їх готовність і здатність до розробки та реалізації програм і практик, які поєднують трансдисциплінарний, проєктний, дослідний і прикладний підходи на основі інтеграції змісту різних навчальних предметів, форм урочної та позаурочної діяльності у відкритих просторах школи за участю фахівців з різних областей знання і сфер діяльності.

Концепція розвитку природничо-математичної освіти визначає трансдисциплінарність як «рух від монодисциплінарності, дуальності та інтеграцій до трансдисциплінарного підходу у побудові освітніх і навчальних програм закладів освіти різних рівнів; як один із різновидів трансдисциплінарного підходу, STEM має адаптувати в єдиний формат набуття знань з навчальних дисциплін й поза дисциплінами, навчити здобувачів освіти шукати й адаптувати різноманітні отримані знання до вирішення виробничих ситуацій. Навчитись ними управляти у будь-якому середовищі – життєвому чи професійному» [5].

Основні методичні підходи в контексті трансдисциплінарності, що використовуються при побудові освітнього процесу:

– принцип «освіта протягом життя» – розвиток комплексної, міждисціплінарної підготовки кваліфікованих і компетентних фахівців в галузі інновацій, що сприяє посиленню позиції суб'єкта навчання в подальшій професійній діяльності. Методика навчання повинна орієнтуватися на здобувача освіти, змінюватися в напрямку особистісної мотивації, критичного мислення й уміння навчатись.

– принцип «навчання через вирішення задач». Важливою умовою ефективності теоретичної підготовки майбутніх учителів природничих наук є детермінація процесу засвоєння предметного матеріалу значущою в практичному сенсі проблемою. Переваги мають заняття, проведені у формі проблемних семінарів, підготовка до яких передбачає аналіз здобувачами вищої освіти модельних уявлень щодо різноманітних природничих явищ на предмет використання їх для створення технічних пристроїв з певними властивостями. Так, наприклад, у зміст дисципліни «Загальна фізика» варто включити розгляд фізичних методів та принципів дії приладів, які можуть зустрітися у практичній діяльності майбутнього спеціаліста. Особливу увагу слід звернути на досягнення природничих наук і технологій та їх практичне застосування для дослідження живих організмів.

– проблемно-діяльнісний підхід до визначення змісту професійної підготовки – передбачає розробку системи стрижневих завдань, що визначають основні напрямки розвитку науки і техніки. Виконання здобувачами вищої освіти подібних завдань покликане підвищити рівень їх компетентності, як з досліджуваної, так і за суміжними спеціальностями.

Цей підхід реалізується, наприклад, при використанні апаратно-технічних комплексів (цифрових лабораторій) у процесі підготовки майбутніх учителів природничих наук наступним чином:

– за самостійної побудови сценарію своєї роботи, орієнтуючись на цілі, сформульовані самостійно і грамотно скориговані педагогом – наставником;

– під час прийняття рішень в нестандартних ситуаціях: творчий підхід, який при виконанні кожної роботи є необхідним і важливим. Нерідко в процесі роботи з цифровими даними, отриманими за допомогою цифрових лабораторій, студенти знаходять нестандартні способи вирішення поставлених завдань або звертаються до викладача з пропозицією про проведення принципово нового експерименту;

– під час колективної роботи – організація цифрового лабораторного експерименту передбачає також формування, так званих, «м'яких навичок» – сукупності продуктивних рис особистості, які характеризують відносини в середовищі (комунікативні здібності, управління часом, колективну роботу, риси лідерства тощо). Транслюючи отримані знання, здобувачі освіти прагнуть підвищити рівень своєї цифрової грамотності, а також освоїти нові методи передачі, обробки та зберігання інформації.

Висновки. Ефективність використання STEM-технологій при підготовці майбутнього учителя природничих наук буде високою за умов: організації освітнього процесу на компетентісних засадах; застосування трансдисциплінарного підходу до формування змісту, вибору засобів та методів навчання, використання яких дозволить не лише оволодівати знаннями, а й самостійно їх здобувати для забезпечення високого рівня фахової підготовки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко І. Використання електронних освітніх ресурсів як засіб формування інформаційної компетентності учнів на уроках фізики. URL: http://timso.koippo.kr.ua/hmura11/vykorystannya-elektronnyh-osvitnih-resursiv-yakzasibformuvannya-informatsijnoji kompetentnosti-uchniv-na-urokah-fizyky/.

2. Кузьменко О. Інноваційні засоби та форми організації навчального процесу з фізики в умовах розвитку STEM-освіти в вищих технічних навчальних закладах. Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету. Кропивницький, 2017. 12 с.

3. Ліскович О. В. Формування інформаційної компетентності учнів у процесі викладання елективних курсів із фізики засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Інформаційні технології в освіті.* Миколаїв, 2012. С. 203-209.

4. Миронова О. І. Формування інформаційної компетентності студентів як умова ефективного здійснення інформаційної діяльності. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* № 17 (204). 2010. С. 165-175.

5. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти): розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 28.11.2021).

6. Сакунова Г. В., Мороз І. О. Формування інформаційно-цифрової компетентності учнів з фізики через призму STEM-освіти. *Фізико-математична освіта*. 2018. Вип. 1(15). С. 285-289.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук Ільніцька К. С.

УДК 37.062

Роксолана Ломницька
(Бережани, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ВПРАВ-КРИГОЛАМІВ ДЛЯ УСУНЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО БАР'ЄРУ ТА СТВОРЕННЯ АТМОСФЕРИ ДОВІРИ У СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ

У статті розглянуто поняття студентської групи, як елементу педагогічної системи, охарактеризовано психологічні особливості цього соціального утворення. Також визначено важливість вправ-криголамів для покращення комунікації здобувачів вищої освіти першого року навчання.

Ключові слова: *група, студентська група, комунікація, спілкування, вправи-криголами, емоційні зв'язки.*

The concept of students' group as an element of educational system and psychological features of this social formation are characterized in this article. Also, importance of exercises-icebreakers for improvement of freshmen students' communication is defined.

Key words: *group, students' group, intercourse, communication, exercises-icebreakers, emotional connections.*

Як відомо, група – це сукупність людей, яка виокремлюється із соціуму завдяки наявності певних ознак. Є різноманітні види груп. Студент за період навчання може входити одночасно до різних соціальних груп: студентської групи, студентських наукових гуртків, групи художньої самодіяльності та спортивні команди, побутові малі групи тощо. Коли група абітурієнтів утворює студентську групу за професійною ознакою, то спочатку вона є дифузною або номінальною, має лише певну назву. Розпочинається спільна життєдіяльність групи, наявна спільна мета діяльності, вже існує офіційна структура, але діяльність окремих студентів має переважно індивідуальний характер, у них ще відсутня потреба працювати разом, спільно розв'язувати групові завдання.

Студентська група є елементом педагогічної системи. Функції управління вона здійснює через зворотний зв'язок: викладач – група, група – викладач (куратор). У психології навіть є поняття груповий суб'єкт - спільність людей із відповідними характеристиками, групові санкції – сукупність засобів, за допомогою яких група стимулює нормативну поведінку кожного її члена. [1, с. 200]

Студентська група – спільність автономна й самодостатня. Вона здатна сама вирішувати свої внутрішні проблеми, а її активність пов'язана з соціальним життям інституту (факультету), університету, розв'язанням соціальних питань (як приклад, студентські будівельні загони, участь у роботі органів студентського самоврядування тощо). Між студентами встановлюються, по-перше, функціональні зв'язки**,** які визначаються розподілом функцій між студентами як членами групи; по-друге, емоційні зв'язки**,** або міжособистісні комунікації, які виникають на основі симпатій, загальних інтересів.[2, с. 420]

Підвищена емоційність юнацькою віку, яскравість переживань сприяє розгортанню емоційно-особистісних стосунків – дружби, кохання, емоційної прихильності, відданості, готовності підтримувати один одного. У членів групи розвивається почуття групової ідентичності: члени групи визначають себе словом «Ми», студенти готові підставити плече, прийти на допомогу один одному, вони емоційно залучені до справ своєї групи, радіють її успіхам, хвилюються за невдачі.

Вступаючи до закладу вищої освіти, студенти зустрічаються з рядом проблем, що пов'язані з недостатньою психологічною готовністю до нових умов навчання, з руйнуванням роками вироблених установок, навичок, звичок, ціннісних орієнтацій вихованців середньої школи. Перші кроки вчорашнього школяра на тернистій стежці вищої школи вимагають від нього не тільки старання та загальної підготовки, але й значних якісних змін. Саме на цьому етапі починається процес адаптації студента-першокурсника до навчання у ЗВО. Адаптуватися – означає прийняти певну роль, а також пристосуватися до конкретних життєвих умов, обставин і запитів соціального оточення. Саме через успішну соціальну адаптацію і лежить шлях людини до психологічного благополуччя. [4]

Адаптація першокурсника полягає в здатності відповідати вимогам і нормам навчального закладу, а також в умінні розвиватися в новому для себе середовищі, реалізувати свої здібності та потреби, не вступаючи із цим середовищем у протиріччя.

Виявлення емоційного стану вчорашніх школярів та налагодження на основі цього комунікації у новоствореній групі є найважливішим завданням куратора. Зазвичай під час першої зустрічі куратори пропонують студентам представитись, розповісти про себе, свої уподобання, звички, інтереси. Найчастіше для цього використовують анкетування. Але для створення позитивної атмосфери, налагодження комунікації між майже незнайомими особистостями, зняття емоційного напруження доцільно використати ігрові методи.

Ігри на знайомство, вони ж "криголами"(icebreaker) – найбільш прості та ефективні ігри для створення атмосфери довіри та позитивного настрою в будь-який, навіть «най різношерстій» команді, а також допомагають учасникам познайомитися і подружитися. Цей інструмент відмінно підійде для тих, хто давно знайомий і вважає, що всі один про одного знають, і для тих, хто бачить одне одного вперше. Ігри-криголами ламають бар'єри між людьми, вчать бути відкритими та доброзичливими до інших, допоможуть придбати багато нових друзів за дуже короткий час.

Освітяни часто використовують прийоми-криголами у перші місяці навчання, щоби учасники освітнього процесу почувалися в аудиторії комфортно. Достатньо витратити на проведення цих вправ 5-15 хвилин (під час заняття чи на виховних годинах) і результат не змусить себе чекати!

Криголами підходять не тільки для освітнього процесу, але й для застосування на тренінгах комунікації, різних внутрішньо корпоративних заходах, вечірках, а також використовуються психологами в роботі з підлітками. [3]

Мета цих активностей – усунути комунікативний бар'єр і створити атмосферу довіри, оцінити емоційний стан студентів і, за необхідністю, скоригувати його. Також вони допомагають відновити дружні взаємини, запобігти зародженню нездорової конкуренції, не втратити зв'язок студентів один з одним, що особливо актуальне під час дистанційного та змішаного навчання.

Нижче наведено приклади ігор-криголамів як для очного так і для дистанційного (змішаного) навчання.[5]

Назовись!

Всі стоять в колі, тримаючи витягнуті руки перед собою. Той, хто починає гру, кидає м'яч через центр кола одному з учасників і називає при цьому своє ім'я. Після кидка він опускає руки. Після того, як м'яч обійде всіх, і всі опустять руки, гра починається по другому колу. Кожен з учасників кидає м'яч тій людині, якій він кидав в перший раз, і знову називає своє ім'я. Після проведення цієї гри (на її проведення витрачається 10-15 хвилин) цілком реально запам'ятати до 20 імен.

5 речей

Виконується в парах. Пари розходяться на п'ять хвилин і мовчки жестами показують один одному п'ять найбільш важливих для себе речей. Потім пара розповідає про себе те, що зрозуміла. При цьому перший учасник розповідає про другого, а другий про першого. (Варіанти: п'ять найстрашніших для мене речей, найулюбленіших і т. д.)

3 слова про себе

Кожному учаснику пропонується описати себе трьома словами. Ім'я за слово не вважається.

Пошук подібностей

Час: 10-15 хвилин. Викладач об'єднує студентів у 4-5 команд. Для цього можна на маленьких картках написати цифри (номери команд) і перевернути їх: діти навмання витягнуть картку з певною цифрою та дізнаються, хто в яку команду потрапить. Кожна команда має за 10 хвилин на аркуші записати, чим схожі між собою її учасники (наприклад, колір очей, довжина волосся, улюблений фрукт тощо). Виграє та група дітей, яка змогла знайти найбільше подібностей.

Анонімне інтерв'ю

Час: 15-20 хвилин. Учасники пишуть на аркушах запитання, які хотіли б поставити одне одному. Викладач збирає листочки та змішує їх в одній коробці.

Учасники по черзі навмання витягують із коробки по одному аркушу та відповідають на запитання.

Вправи-криголами для онлайн-занять.

Дві істини та одна неправда

Час**:** 10 хвилин. Учасники підключаються у Zoom-конференцію. Кожен учасник записує на аркуші два правдиві та один неправдивий факт про себе. Учасники по черзі зачитують факти, а група має відгадати, який із них неправдивий. Примітка**.** Заздалегідь домовтеся з учасниками, що перед відповіддю потрібно підняти руку, щоби не здіймати в Zoom галас.

Приховані таланти

Час: 15–20 хвилин. Учасники підключаються до Zoom-конференції. Кожен учасники показує свої приховані таланти: гра на музичних інструментах, спів тощо. Після кожного виступу колектив має поаплодувати однокласнику/однокласниці. Обмін враженнями від побаченого.

Машина часу

Час: 20-25 хвилин. Учасники підключаються до Zoom-конференції. Діти мають уявити, що спільнота винайшла машину часу. Поставте їм наступні запитання:

– Куди б ви хотіли подорожувати: в далеке минуле чи в майбутнє?

– Із якою метою ви б хотіли подорожувати в часі?

– Чи є людина, з якою б ви хотіли зустрітися в новому часовому проміжку?

Діти мають на інтерактивній дошці візуалізувати свої відповіді на запитання (наприклад, на Padlet). Презентація відповідей.

Висновки. Сучасне суспільство вимагає від вихователів іти в ногу з часом і обирати більш оригінальні та інноваційні технології виховної роботи. Розвиток вільної особистості відбувається лише у вільній творчості; отже, процес навчання і виховання також має бути творчим, у якому беруть участь два або більше рівних, але цілковито різних, суб’єкти. Всі учасники мають різні інтелектуальний та культурний рівні, різний життєвий досвід і творчий потенціал, кожен є унікальною особистістю, безумовно цінною для тих, хто її оточує, і всі займають рівні партнерські позиції у творчому процесі. Активність, ініціатива, творчий пошук особистості – необхідна умова для успішного вирішення тих складних завдань, які постають у процесі професійного зросту. Створення позитивного емоційного стану в колективі є запорукою всебічного розвитку особистості. І першим кроком до цього є знайомство студента з групою та наставником. Використовуючи вправи-криголами отримуємо: легке ненав'язливе знайомство, зближення учасників команди; перевірку власної

інтуїції (наскільки добре я розумію?); розуміння того, як сприймають вас оточуючі; гарний настрій, розваги; поліпшення взаєморозуміння між учасниками освітнього процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи. Київ : Центр навч. літ-ри, 2006. 384 с.
2. Психологія : навч. посіб. / Винославська О. В. та ін. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Фірма ІНКОС, 2009. 390 с.
3. Щедрий урожай методів активного навчання. URL https://osvita.ua/school/method/1350/ (Дата звернення 12.01.2021)
4. Ігри на знайомство. URL: http://psychologis.com.ua/igry_na_znakomstvo.htm (Дата звертання 11.01.2021)
5. Вправи-криголами на покращення взаємин у класі. URL: https://naurok.com.ua/post/vpravi-krigolami-pokraschennya-vzaemin-u-klasi (Дата звертання 11.01.2021)

УДК 81’23

Ольга Мазуренко, Оксана Соловйова
(Кропивницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ

На основі аналізу наукової літератури досліджується сутність поняття «формування моральної культури». Наявні показники та критерії сформованості досліджуваного явища. Спостерігаються комунікативно-культурні аспекти студентів-медиків. Розглянута структура готовності майбутніх медиків до професійної комунікації. Досліджені важливі чинники у формуванні моральної культури студентів під час навчання у медичному фаховому коледжі.

Ключові слова: *культура, розвиток, фаховий коледж, фахівець, критерії, показники, принципи, аспекти.*

The concept of "formation of moral structure" is widely used to describe workers in various fields, as it outlines an important humanitarian phenomenon - a system of moral qualities and actions through which the professional activities of an individual becomes a fact of moral life as a whole. In our case, we single out the formation of the moral structure of students of a professional college. After all, this is an integral part of our lives with you - the culture of a specialist. Today requires ethics, culture of education and moral peace from others, so doctors are familiar with this concept since the initial courses of medical college.

Key words: *culture, ethics, values, physician, professional training, medical college.*

Сучасний світ перебуває в пошуку емоційного заповнення. Останнім часом соціум потребує людей, які розуміли б потребу формування моральної культури та ціннісних відносин. Деморалізаційні впливи асоціальних верств суспільства, зниження загального рівня культури та моральних цінностей призводять до знецінення морально-етичної культури, руйнування свідомості людей. У цих умовах проблема освіти в цілому, і гуманізації професійної сфери зокрема, стає останнім часом виключно актуальною. Важливим є загострення уваги до професійно-етичного становлення особистості майбутнього фахівця. Об’єктивний рівень професійного формування моральної культури студентів медичного фахового коледжу визначається сформованістю його професійних і особистісних якостей. Звертаємо увагу, що недостатньо знань, умінь і навичок практичного

досвіду, актуальними є наявність професійно-етичних якостей, є складовою ґрунтовного і різнобічно підготовленого спеціаліста.

Студент медичного фахового коледжу повинен розвивати культуру не тільки у медичному закладі, а й у повсякденному житті для норм етичного виховання у соціумі.

Ефективним процес професійної підготовки вважається лише за умов взаємозв'язку професійного навчання із професіоналізацією майбутнього фахівця [3, с. 157]. На нашу думку, культура і етика– це не просто моральний розвиток, , а й формування належного рівня професійно-етичного виховання.

Значніть увагу на науковців, яких цікавило питання етики, медичної етики та її взаємодія з професійною культурою. Проблеми етики досліджують Т. Г. Аболіна, Г. П. Васянович, С. В. Вєковшиніна, В. В. Єфименко, Н. В. Коваленко, В. Л. Кулініченко, О. М. Лінчук, Х. П. Мазепа та ін. Питання медичної етики досліджували: Ю. Г. Віленський, А. А. Грандо, В. Ф. Москаленко, Н. В. Пасєчко, М. В. Попов, І. Я. Сенюта та ін. Специфіку та завдання професійної культури досліджували: О. В. Аніщенко, Г. О. Балл, С. Я. Батишев, В. Ю. Стрельніков та ін. Культуру як складову професійної підготовки особистості досліджували В. А. Бачинін, О. Ю. Костенко, В. Г. Кремень, М. К. Мамардашвілі та ін. Формування професійно-етичних якостей фахівців різних професій щдосліджували Е. Л. Гришин, Я. С. Котигер, О. М. Лапузіна, Н. Є. Мойсеюк, І. І. Чернокозов, В. Н. Чернокозова та ін. Рівень сформованості професійно-етичної культури реалізовується в потребі самовдосконалення в професійних умовах і умовах діяльності. Сформованість професійної етики майбутніх фахівців полягає у розвитку моральної свідомості, формуванні моральних якостей і переконань. Фундаментом формування етичних та культурних поглядів студента-медика медичного фахового коледжу є знання принципів, вимог і норм моралі у професійній діяльності в певній структурі.

Стиль культури майбутнього медичного працівника визначається діяльністю медика як фахівця, широким спектром його професійних функцій і різноманітних морально-правових аспектів діяльності. Тобто, етична культура медичного працівника є основною якістю особистості майбутнього медика, яка формується завдяки процесу професійної підготовки в міру засвоєння студентом-медиком певних цінностей, закладених у професійному і духовному досвіді діяльності в галузі охорони здоров'я та розвитку медицини як науки.

Як відомо, розвитку культури медичних працівників сприяє принцип колегіальності в медицині. Цей принцип загострює увагу до особистості колеги-медика, прагнення безкорисливо допомогти у вирішенні певних завдань і вказати на його помилки та осудити його аморальні чи, тим паче, кримінальні дії, не приховуючи їх. Однак у медичній практиці зустрічаються ситуації нехтування професійним принципом з боку медичного персоналу. Тому вже під час навчання в медичних фахових коледжах викладачі дисциплін мають навчати студентів-медиків специфіки роботи в колективі, в команді, а також професійно-етичним аспектам взаємодії та співпраці в галузі охорони здоров'я.

Необхідними чинниками у діяльності педагогічного колективу медичного фахового коледжу є наявність особистісно-наукової моделі навчально-виховного процесу, а також творчого поєднання педагогічного управління пізнавальною діяльністю студента-медика з боку викладача із його власною ініціативою та активністю; комунікацією та партнерством між ними; постійною роботою на своїми навичками; формуванням особистості з активною життєвою позицією. Принципи діяльності педагогічного колективу з розвитку професійно-етичної культури взаємопов'язані з відповідними принципами у вихованні культури й розглядаються як вихідні положення, визначають загальне спрямування становлення майбутнього медичного працівника, основні вимоги до його змісту, методичні розробки тощо. Такі аспекти визначають систему вимог, які розглядають всі сторони навчально-виховного процесу. Принципи діяльності педагогічного колективу з розвитку професійно-етичної культури студентів медичного фахового коледжу: гуманність, нормативність, диспозитивність, конфіденційність, імперативність.

Для кінцевого успішного результату педагогічного колективу етичної культури студента-медика необхідно [6, с. 11]: створення освітнього процесу, який сприяє прояву потенціалу майбутніх медиків; удосконалення структури навчальних планів в процесі фахової підготовки, основного змісту навчальних дисциплін, надання їм гнучкості й варіативності з метою підвищення рівня освітніх потреб студентів щодо культурної підготовки. Медичні працівники, які викладають у навчальних закладах медичної освіти, повинні обов'язково знайомити студентів з культурно-етичним кодексом України, а також після цього студенти повинні дотриматися усіх цих вимог [2]. За порушення культурних та етичних норм, наприклад, медичних сестер можуть покарати таким чином: 1) зауваження; 2) попередження про неповну професійну відповідність; 3) припинення членства в Асоціації на термін до одного року; 4) повідомлення в місцеві та центральні керівні органи охорони здоров'я про факти порушення.

Професійний стан студентів фундаментується на системі ціннісно-смислових ставлень майбутнього фахівця до своєї діяльності, її особливостей, умов, результатів. Багато науковців та медичних літературознавців пишуть про заохочення студентів до праці в медичному фаховому закладі та взаємопрацю з вищими фаховими спеціалістами. Адже саме ці спеціалісти максимально підготовлені у своїй сфері роботи та можуть навчити молодших спеціалістів культурі як до іншого медичного персоналу, так і до пацієнтів, які проходять лікування у фахівців. Основами є такі ознаки як співпереживання та милосердя, чесність та порядність. Вони повинні стати внутрішньою та духовною потребою, моральним кредо людини, яка їх виражає повсякденними вчинками та діями. Таким чином процес формування освітнього процесу передбачає всі етапи структури професійного та морально-правового виховання.

У структурі професійно-етичної культури науковці виділяють чотири компоненти [7, с. 5]: аксіологічний, який розкриває культуру медичного працівника як сукупність деонтологічних цінностей; технологічний, що виступає як сукупність способів і засобів діяльності медичного персоналу; творчий, який проявляє креативність медичного працівника, і особистісний – розкриває культуру медика як спосіб реалізації можливих сил людини у медичній сфері. Аналізуючи викладений матеріал ми розкриваємо структуру професійно-етичної культури майбутніх фахівців медичного профілю. Професійно-етична культура особлива за своєю складністю й багатомірністю, виступає як засіб і результат навчальної та професійної діяльності, в ході якої засвоюються важливі категорії портібних нам цінностей. Вона містить компоненти: особистісний, професійний і соціальний, що проявляються у таких аспектах (рівнях): "ставлення до себе", "ставлення до пацієнтів", "ставлення до колег" і "ставлення до суспільства". Відповідно етичні кодекси медсестри (як міжнародний так і національні) також поділяють морально-етичні норми за низкою рівнів. Таким чином, професійна медична етика тісно пов'язана з компетентністю, кваліфікацією медиків, рівнем їхніх ділових професійних рис. Власне не моральні якості, а їхнє поєднання з професійними знаннями, навичками і досвідом створює необхідний комплекс професійних та особистіних якостей, які реалізуються під час виконання професійного обов'язку, пов'язаного з охороною та збереженням здоров'я населення. Але, коли йдеться про виховання культури студентів-медиків медичних фахових коледжів та медичних працівників, потрібно не лише повідомити студентам кодекс відповідних моральних положень стосовно медичної діяльності, а й пояснити їх засвоєння, виокремити в майбутніх медиків здатність орієнтуватися у складних клінічних ситуаціях, які вимагають високих морально-ділових і соціальних якостей, а також спроможність ефективно вирішувати професійні завдання в цих ситуаціях, протистояти психологічним труднощам тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гриньова М.В. Саморегуляція: монографія. Полтава: ACMI, 2006. 264 с.
2. Етичний кодекс лікаря України. URL: http://www.vult.org.ua/?page_id=105

3. Колісник-Гуменюк Ю.І. Морально-етична складова професійної культури медичних працівників. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць* / за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського. Харків: НТУ «ХПІ», 2010. С. 213-219.

4. Круковська І.М. Естетичні чинники етико-деонтологічного аспекту професійної діяльності медичного працівника. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: зб. наук. праць* / за ред. О.А. Дубасенюк, Н.Г. Сидорчук. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І.Я. Франка, 2012. С. 231-240.

5. Процюк Р.Г. Морально-етичні аспекти у фтизіатрії. URL: https://www.health-ua.org/faq/pulmonologiyaftiziatriya/2842.html

УДК 373.2.015.31:78

Анжела Межанова
(Сарни, Україна)

МУЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЗДО: НАСТУПНІСТЬ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ В СИСТЕМІ «ЗДО – ПОЧАТКОВА ШКОЛА»

У статті обґрунтовано важливість забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою, ефективної реалізації безперервності у музичному розвитку та навчанні дітей.

Ключові слова: *освітній процес, дошкільна освіта, музичний розвиток, наступність, послідовність.*

Зміни, що відбулися в нашій країні за останні роки, визначили нове соціальне замовлення суспільства на діяльність системи освіти. У нових умовах на перший план виходить особистість дитини, її здатність до самовизначення та самореалізації, до самостійного прийняття рішень і доведення їх до логічного завершення, до рефлексивного аналізу власної діяльності, до творчої реалізації своїх здібностей, знань, умінь, навичок, здатність жити в мирі та згоді з людьми, природою, культурою, цивілізацією [2].

Сучасна особистість повинна володіти певними якостями, зокрема: вміння гнучко адаптуватися в життєвих ситуаціях, здатність до самовиховання і самоосвіти, критично мислити, вміти передбачати труднощі, що виникають і шукати шляхи раціонального їх подолання; бути комунікабельними; культурно та інтелектуально розвиватися.

Тож задля досягнення означених завдань, велику увагу необхідно приділяти не лише навчанню, але й вихованню дітей, розкриттю їх духовного потенціалу. Проблема розвитку духовної культури суспільства на сучасному етапі стоїть досить гостро, і у зв’язку з цим виникає необхідність звернутися до естетичного виховання як до найважливішого засобу розкриття духовного потенціалу особистості, стимулювання її всебічного розвитку.

Виховання естетичного ставлення до навколишнього світу є складним і тривалим процесом. Прекрасне в житті – і засіб, і результат естетичного виховання. Воно концентрується в мистецтві, художній літературі, нерозривно пов’язане з природою, громадською та трудовою діяльністю, побутом людей, їх стосунками. Для того щоб розуміти прекрасне в мистецтві і житті, дитині необхідно пройти довгий шлях накопичення елементарних естетичних вражень, необхідний певний розвиток емоційних і пізнавальних процесів. Ефективність реалізації даного завдання залежить від того, які форми, засоби і методи обрані для оптимального впливу на свідомість дитини. Одним із таких засобів і є музичне мистецтво [7].

Американський музикознавець, педагог і професор Едвін Гордон тривалий час досліджував музичні здібності, на основі чого прийшов до висновку, що музичне виховання належить починати з перших днів життя дитини, а то й до її народження [15].

Найоптимальніший вік для розвитку музичних здібностей – від нуля до восьми років, оскільки у цей період відбувається активне накопичення музичних вражень і формується відповідний обсяг музичної інформації. Починаючи з восьми років, здійснюється стабілізація раніше акумульованих естетичних вражень та їх інтелектуальне осмислення. На цій стадії потрібно починати ґрунтовне музично-теоретичне навчання.

Тому так важливо говорити про забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою.

У психолого-педагогічній літературі розкриття сутності наступності пов'язане з такими категоріями як «неперервність», «перспективність» і «повторюваність». Наступність як елемент будь-якого освітнього процесу бере участь у формуванні такої якості як безперервність. Цей взаємозв’язок забезпечує розуміння формальної і змістовної суті наступності. Вона полягає в цілісності і спрямованості всієї системи, в інтеграції всіх її дискретних елементів, в фундаментальних знаннях.

Поряд з наступністю невід'ємним елементом освітнього процесу є перспективність. Наступність і перспективність – дві сторони одного і того ж явища. Взаємозв'язок цих компонентів полягає в тому, що, по-перше, дотримання наступності і перспективності вимагає єдиного підходу до освітнього процесу, єдиних початкових позицій, по-друге, необхідне чітке розуміння змісту того нового, що з'являється в розвитку дитини на кожному етапі пізнавальної діяльності. Наступність у педагогічному процесі – це зв'язок того, що вивчається з раніше засвоєним, опора на пройдене, відоме. Кожен новий етап повинен бути пов'язаний з попереднім, включати його і підпорядковувати собі [12].

Перспективність – зворотна сторона наступності, це встановлення зв'язків засвоюваного з подальшим матеріалом, співвідношення змісту і методів організації навчальної діяльності на кожному етапі з кінцевими цілями і завданнями. Послідовність це двосторонній процес, в якому на дошкільному щаблі музичної освіти зберігається її самоцінність, і формуються ті досягнення, які є основою його успішного навчання в школі. Початкова школа, як наступник дошкільної освіти, не будує свою музичну роботу «з нуля», а підхоплює досягнення дошкільника і будує свою педагогічну практику, задіюючи і розвиваючи його потенціал. Таке розуміння наступності дозволить ефективно реалізувати безперервність у музичному розвитку та навчанні дітей.

Питання наступності в музичній освіті пов'язано з визначенням шляхів і способів поетапного формування музичної культури особистості дитини. Це, в першу чергу, збереження форм музичного навчання, тобто обов'язкову присутність на всіх щаблях музичної освіти певних видів музичної діяльності (спів, слухання музики, гра на дитячих музичних інструментах, музично-рухова діяльність). Розвиток самих форм виражається переважно в кількісному сенсі: збільшення обсягу звучання музики, зміна репертуару і ускладнення знань, умінь і навичок виступають показниками динаміки музичного розвитку дітей.

Суть наступності в музично-освітній системі представляється як єдність настпуних складових:

- збереження і передача прогресивних освітніх традицій, оптимальний баланс традицій та інновацій, як джерела створення нових цінностей освіти і культури в цілому;
- здійснення діалогу між освітніми галузями і суб'єктами освітньої діяльності як взаємодія, взаємозбагачення, взаємовплив і взаємодоповнення в умовах створення єдиного освітнього простору;
- забезпечення поступального музичного розвитку дитини через формування програмно-методичних, ціннісно-цільових, організаційних відносин між ланками всієї освітньої системи.

Таким чином, наступність в музичному вихованні дітей може бути успішно здійснена за наявності таких умов:

• спільності ціннісно-цільових установок реалізованих програм виховання і навчання на різних ступенях освітньої системи;

• єдності методологічних підходів в музичному вихованні дітей, що сприяють гармонізації пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної і творчої діяльності в процесі формування музичної культури;

• розвитку емоційної чутливості на музику як емоційно-змістовного стрижня ціннісного ставлення до музичного мистецтва, що зв'язує освітні ланки при послідовному музичному розвитку дітей;

• варіативності форм і методів організації музичної діяльності, що сприяють активізації художньо-творчого потенціалу та музично-естетичної самостійності на кожному віковому етапі;

• підготовці та підвищенні кваліфікації педагогів-практиків, орієнтованих на вирішення проблеми наступності у формуванні музичної культури дітей як частини загальної духовної культури особистості.

• побудова культуро-творчого освітнього середовища, спрямованого на формування діалогових форм відносин, що буде сприяти розкриттю особистісного потенціалу дитини, його самовизначення та самореалізації в світі культурних цінностей.

Показниками та критеріями успішного здійснення наступності в музичному розвитку дітей є:

• безперервність музичного розвитку дітей, що включає послідовне формування музично-ціннісних орієнтацій дітей в співвідношенні з динамікою їх особистісного розвитку, а також збереження досвіду сприйняття високохудожніх творів музичного мистецтва при переході на нові освітні ступені;

• наявність розвиваючого музичного середовища, що має освітній потенціал і чітку структуру, яка передбачає насичену звучанням музики діяльність дітей в різних формах організації музично-естетичної діяльності;

• організація управління музичним розвитком дітей в контексті наступності, що представляє собою узгодженість ціннісно-цільового і програмно-методичного забезпечення музичного розвитку дітей між ступенями освіти і виховання;

- сформованість системних умінь і навичок педагогів, готових і здатних до реалізації ідей наступності;
- моніторинг здійснення наступності в процесах музичного освіти і виховання [13].

Отже, наступність являє собою взаємозв'язок між дошкільною та початковим шкільним етапами музичного виховання, навчання і розвитку дитини, що має на увазі кількісні (усвідомлення, засвоєння і творче перетворення дітьми накопичених знань, музично-культурної спадщини, соціокультурного досвіду) і якісні (музичний розвиток) зміни, і що реалізується через основні компоненти освітнього процесу (наступність мети, завдань, змісту, форм, методів музичного виховання і навчання).

Важливо розуміти, що наступність і перспективність дозволять уникнути загострень у психоемоційному розвитку дитини під час зміни вектору в її навчанні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»/ Наук. ред. та упоряд. О.Л. Кононко. 2-ге вид., випр. Київ: Світич, 2008. 430 с.

2. Базовий компонент дошкільної освіти: Науковий керівник А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; авт. кол-в: Богуш А. М., Бєлєнька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідєльнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л.Ю. Видавництво, 2012. 26 с.

3. Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова школа.* 2011. №7. С. 1–18.

4. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років/ Наук. кер.: О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко. 2-е вид., доопр. і доп. Київ: Богдана, 2003. 328 с.

5. Закон України «Про дошкільну освіту».Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, №49, ст.259 / Верховна Рада України. Офіц. вид. Київ: Парлам. вид-во, 2001. 259 с.

6. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, N 34, ст.451. Введено в дію Постановою ВР №1144-XII (1144-12) від 04.06.91// ВВР. 1991. №34. 452 с.

7. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку – Я у Світі / О.Л. Кононко, З.П. Плохій, А.М. Гончаренко та ін. Київ: Світич, 2009. 208 с.

8. Моисеев И. А. Преемственность. Дошкольное образовательное учреждение начальная школа: Сб. метод. материалов. Москва: Новый учебник, 2008. 144 с.

9. Наступність у навчально-виховній роботі дитячого садка і школи / За ред. З.Н.Борисової. Київ, 1985.

10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021р.р. Указ Президента України №344/2013 від 25.06.2013 р.

11. Перережко І. Проблеми наступності в навчанні. *Початкова освіта.* 2006. №42 (378). С. 7–9.

12. Проблеми наступності і перспективності дошкільної та початкової освіти / Дубяга С.М., Фефілова Т.В., Ткаченко С.В.

13. Савченко О. Я. Наступність і перспектива в роботі двох перших ланок освіти. *Дошкільне виховання.* 2000. №11. С. 4–5.

14. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. Київ, 1997.

15. Педагогічний дискурс: Зб. наук. праць. URL: file:///C:/Users/admin/AppData/Local/Temp/503-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82% D0%B0% D1%82%D1%82%D1%96-1253-1-10-20190317.pdf

Гулнора Мусаханова
(Ташкент, Узбекистан)

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ КАК СПОСОБ САМОРАЗВИТИЯ

В данной статье автором рассматриваются актуальные вопросы, связанные с самостоятельной работой студентов, направленное на их саморазвитие и формирование их творческих навыков. В статье выделяются основные виды и формы организации самостоятельной работы способствующие зарождению самостоятельной мысли, познавательной и творческой активности студентов.

Ключевые слова: *образовательный процесс, самостоятельная работа, аудиторная работа, внеаудиторная работа, рабочая тетрадь, практическое занятие, лабораторная работа.*

In this article, the author examines topical issues related to the independent work of students, aimed at their self-development and the formation of their creative skills. The article highlights the main types and forms of organizing independent work that contribute to the emergence of independent thought, cognitive and creative activity of students.

Keywords: *educational process, independent work, classroom work, extracurricular work, workbook, practical lesson, laboratory work.*

Основной задачей высшего образования является формирование творческой личности специалиста, способного к саморазвитию, самообразованию и инновационной деятельности.

Самостоятельная работа студентов считается одной из важнейших составляющих образовательного процесса. Независимо от полученной профессии и характера работы любой начинающий специалист должен обладать фундаментальными знаниями, профессиональными умениями и навыками деятельности своего профиля, опытом творческой и исследовательской деятельности по решению новых проблем, опытом

социально-оценочной деятельности. Все эти составляющие образования формируются именно в процессе самостоятельной работы студентов, поскольку подобная работа предполагает максимальную индивидуализацию деятельности каждого студента и может рассматриваться одновременно и как средство совершенствования творческой индивидуальности.

Основным принципом организации самостоятельной работы студентов является комплексный подход, который направлен на формирование навыков репродуктивной и творческой деятельности студента в аудитории, при внеаудиторных контактах с преподавателем на консультациях и домашней подготовке.

Любой вид занятий, способствующий созданию условий для зарождения самостоятельной мысли, познавательной и творческой активности студента связан с самостоятельной работой. В широком смысле под самостоятельной работой понимается совокупность всей самостоятельной деятельности студентов как в учебной аудитории, так и вне ее, в контакте с преподавателем и в его отсутствие.

Самостоятельная работа может реализовываться:

- непосредственно в процессе аудиторных занятий, то есть, на лекциях, практических и семинарских занятиях, при выполнении контрольных и лабораторных работ и др.;
- в контакте с преподавателем вне рамок аудиторных занятий – на консультациях по учебным вопросам, в ходе творческих контактов, при ликвидации задолженностей, при выполнении индивидуальных заданий и т.д.;
- в библиотеке, дома, в общежитии, на кафедре и других местах при выполнении студентом учебных и творческих заданий.

Целью самостоятельной работы студента является осмысленная и самостоятельная работа сначала с учебным материалом, затем с научной информацией, закладывание основ самоорганизации и самовоспитания с тем, чтобы привить умение в дальнейшем непрерывно повышать свою профессиональную квалификацию.

В учебном процессе выделяют два вида самостоятельной работы:

- аудиторная – самостоятельная работа выполняется на учебных занятиях под непосредственным руководством преподавателя и по его заданию;
- внеаудиторная – самостоятельная работа выполняется студентом по заданию преподавателя, но без его непосредственного участия.

Самостоятельная работа помогает студентам: *во-первых*, овладеть такими знаниями, как, чтение текста (учебника, первоисточника, дополнительной литературы и т.д.); составление плана текста, графическое изображение структуры текста, конспектирование текста, выписки из текста и т.д.; работа со справочниками и справочной литературой; ознакомление с нормативными и правовыми документами; учебно-методическая и научно-исследовательская работа; использование компьютерной техники и Интернета и др.; *во-вторых*, закреплять и систематизировать знания по работе с конспектом лекции, обработке текста, повторной работе над учебным материалом учебника, по подготовке плана и составлению таблиц для систематизации учебного материала, по заполнению рабочей тетради, по аналитической обработке текста и подготовке реферата; *в-третьих,* способствует формированию таких умений как, решение ситуационных задач и упражнений по образцу; выполнение расчетов (графические и расчетные работы); решение профессиональных кейсов и вариативных задач; подготовка к контрольным работам; подготовка к деловым играм; проектирование и моделирование разных видов и компонентов профессиональной деятельности, анализ профессиональных умений с использованием аудио- и видеотехники и др.

Самостоятельная работа может осуществляться индивидуально или группами студентов в зависимости от цели, объема, конкретной тематики самостоятельной работы, уровня сложности и уровня умений студентов.

Формы самостоятельной работы студента могут различаться в зависимости от цели, характера, дисциплины, объема часов, определенных учебным планом: подготовка к лекциям, семинарским, практическим и лабораторным занятиям; изучение учебных пособий;

изучение и конспектирование хрестоматий и сборников документов; изучение в рамках программы курса тем и проблем, не выносимых на лекции и семинарские занятия; написание тематических докладов, рефератов и эссе на проблемные темы; аннотирование монографий или их отдельных глав, статей; выполнение исследовательских и творческих заданий; написание контрольных и лабораторных работ; составление библиографии и реферирование по заданной теме.

При составлении контрольных самостоятельных заданий преподаватель может руководствоваться следующими критериями:

- объём каждого задания должен быть таким, чтобы при твёрдом знании материала студент успел бы изложить ответ на все вопросы задания за отведённое время;
- при проблемном разнообразии каждое задание должно содержать вопросы, требующие достаточно точных ответов, например, дать определение, написать формулу, изобразить график, выполнить анализ схемы и т.д .;
- все задания должны быть одинаковой трудности;
- в каждом задании должен быть вопрос по материалу, подлежащему самостоятельному изучению;
- при ограниченном числе вопросов по прочитанному лекционному материалу не должно быть двух или нескольких заданий с полностью одинаковыми вопросами.

Введение описанной структурной организации при проведении контрольной работы должно гарантировать самостоятельное и эффективное её выполнение каждым студентом.

Основные формы организации самостоятельной работы студентов определяются следующими параметрами:

- содержание учебной дисциплины;
- уровень образования и степень подготовленности студентов;
- необходимостью упорядочения нагрузки студентов при самостоятельной работе.

Качество и эффективность самостоятельной работы студентов обеспечивают следующие условия:

1. Обеспечение правильного сочетания аудиторной и самостоятельной работы.
2. Методически правильная организация работы студента в аудитории и вне её.
3. Обеспечение студентов необходимыми методическими материалами с целью превращения процесса самостоятельной работы в процесс творческий.
4. Контроль за организацией и ходом самостоятельной работы и мер, поощряющих студента за её качественное выполнение.

В заключение хочется отметить, что только свободно мыслящий человек ощущает прелесть учения, с желанием и осмысленно включается в процесс образования. Система обучения в вузе должна быть подчинена основополагающему принципу – воспитанию высокого профессионализма начиная с самого начального уровня обучения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ковалевский И. Организация самостоятельной работы студента. *Высшее образование в России.* 2000. №1. С. 114-115.

2. Фаустова Э.Н. Студент нового времени: социокультурный профиль. Москва, 2004. 72 с.

3. Юшко Г.Н. Научно-дидактические основы организации самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения. Рост. гос. ун-т. Ростов на Дону, 2001. 167 с.

4. Пидкасистый П. И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов. Москва: Педагогическое общество России, 2005.

5. Поворознюк О.А. Организация самостоятельной работы студентов педагогического вуза в контексте личностно ориентированного образования. *Педагогическое образование и наука.* 2012. №2.

УДК 37.01

Галина Наумчук
(Володимир-Волинський, Україна)

ВАЖЛИВІСТЬ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МОЛОДІ

Стаття розкриває проблему розвитку критичного мислення у студентів як необхідність демократизацій освіти. Під час освітнього процесу педагоги намагаються пояснити дітям, що будь яку інформацію потрібно перевіряти, аналізувати, порівнювати, оцінювати, обґрунтовувати і лише тоді застосовувати в житті.

Ключові слова: *критичне мислення, інформація, «інформаційна війна», фейк, фейкові новини, аналіз, порівняння, обґрунтування, самовдосконалення.*

The article reveals the problem of developing critical thinking in students as a necessity for democratization of education. During the educational process, teachers try to explain to children that any information needs to be checked, analyzed, compared, evaluated, substantiated and only then applied in life.

Key words: *critical thinking, information, "information war", fake, fake news, analysis, comparison, justification, self-improvement.*

В сучасному світі студент – це особистість, яка прагне вдосконалень своїх знань та вмінь не лише за допомогою навчання педагогів, батьків, репетиторів, великої кількості наукової літератури, а й через інформацію, яка є у вільному доступі в мережі «Інтернет». Досить багато часу молодь проводить біля телевізора, переглядаючи найрізноманітніші телепередачі розважального, інформаційного чи наукового характеру. Тут відкривається широкий спектр відомостей, які подають не тільки перевірені онлайн-ресурси чи телеканали, а й ті, хто намагається нав'язати молодій людині певну точку зору. Звичайно ж це робиться з корисливої цілі. В підлітковому віці діти дуже вразливі та непередбачувані, вони не завжди шукають поради у дорослих, простіше «загуглити» в мережі «Інтернет» те питання, яке їх цікавить і він дасть відповідь. Але чи правильна ця відповідь? Чи варто вірити тому, що публікують деякі сайти? Очевидно, що ні.

Саме тому, одним із завдань освітнього процесу є розвиток критичного мислення у молоді. З педагогічної точки зору критичне мислення – це комплекс мисленнєвих операцій, що характеризується здатністю людини аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; бачити проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи, робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його[5, с. 2].

Таке поняття як критичне мислення з'явилось в Україні досить недавно, близько 15 років тому. В освіті США та Канади цей напрям розвивається майже 50 років. Велика кількість ідей і тверджень такого підходу витримали перевіркою часом і сьогодні потребують поширення та запровадження в школах та вищих навчальних закладах. Раніше учнів чи студентів спрямовували на запам'ятовування наукового матеріалу, тепер же основною метою є осмислення вивченого, аналіз, обгрунтуавння та самоосвіта. Критичне мислення повинне відповідати вимогам демократизації освіти та суспільства, адже воно є дієвим способом виховання демократичного менталітету громадян [2, с. 7].

Натомість у США, досліджуване нами поняття критичне мислення, з'явилось досить давно – близько 50 років тому. Великий вклад у розвиток цього напрямку зробили відомі психологи ХХ століття У.Джеймс та Дж. Дьюї. У своїх працях Дж. Дьюї наголошує, що основною метою сучасної освіти є не просто надавати інформацію дітям, а розвивати критичний спосіб мислення. На його думку першочерговим є розвиток тих умінь і навичок мислення, що дають змогу адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію подолання проблем, які можуть виникнути [6, с. 8].

Засновником Інституту Критичного мислення вважають Метью Ліпмана, який започаткував програму «Філософія для дітей», вона дала змогу навчати дітей мислити, приймати рішення самостійно та добре обдумувати на який ми очікуємо результат.

Для українського підлітка застосування в повсякденному житті критичного мислення є просто необхідним. Останнім часом ми часто чуємо таке поняття як «інформаційна війна». Що це означає і яке це має відношення до критичного мислення? Термін «інформаційна війна" ввів у науковий обіг американський дослідник М. Маклюен, який проголосив тезу "Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації". Ще близько 30 років тому він наголосив, що головним зараз стає доступ до інформаційних ресурсів, знань, що приводить до того, що війни ведуться більше в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь [1, с. 1].

Інформаційні війни активно ведуться в сучасній Україні. Зокрема, інформаційну війну, яку веде Росія проти України, відомий російський політик Б. Нємцов охарактеризував як «війну нацистського режиму проти демократичної держави» [1, с. 5].

Сьогодні все частіше ми чуємо таке поняття як «фейк». Цей термін трактують як недостовірну, неправдиву, вигадану інформацію. Основною метою поширення фейків є дезінформація суспільства, сіяння паніки, фінансовий зиск чи пропагування власного бачення на певні події в країні. Досить часто фейки поширюють на телебаченні, проте в мережі «Інтернет» вони з'являються ще частіше. Псевдо-журналісти розповсюджують фейкові новини, прикріплюючи фото, зроблені у фотошопі, додаючи відео, яке зняли на замовлення.

Молодь проводить в мережі «Інтернет» надзвичайно багато часу, а відтак зустрічається з великою кількістю відвертої брехні, яка так чи інакше впливає на їх свідомість . Саме через це потрібно приділяти цій проблемі багато часу і засобів. Співпраця батьків, вчителів, викладачів у вирішенні цієї проблеми є надзвичайно важливою. Але цього недостатньо без підтримки на державному рівні. Розвитку критичного мислення дітей потрібно навчати з початкових класів.

В сучасному світі кількість інформаційних потоків збільшується. Інформація, засвоєнню й переробці якої могло бути присвячене життя кількох поколінь, нині може втрачати актуальність буквально за кілька років. Все більш назрілою є необхідність самостійного опрацювання нової інформації та формування необхідних кроків для її застосування. Ті, хто володіє прийомами роботи з даними, стають лідерами: вони аналізують, приймають рішення, направляють, контролюють. Відповідно, ті, хто не вміє працювати з інформацією, часто-густо стають веденими, за яких думають і вирішують: до чого потрібно прагнути в житті; як ці заплановані ззовні цілі ефективніше реалізувати; чому прислухатись, а чого уникати [2, с. 57].

Чимало українських педагогів нині вивчають та застосовують методи розвитку критичного мислення під час занять. Серед них варто згадати Олену Іванівну Пометун, яка вже понад 15 років досліджує проблеми розвитку критичного мислення у навчанні. Вона є засновницею Освітньої платформи «Критичне мислення», авторкою понад тридцяти друкованих праць з цього питання, серед яких наукові статті, посібники: «Основи критичного мислення», «Навчаємо мислити критично», «Путівник з розвитку критичного мислення учнів початкової школи» та ін. На думку педагогині, розвиток критичного мислення – це, насамперед, формування у людини вміння мислити самостійно, усвідомлювати зовнішні та внутрішні впливи на мислення, долати або враховувати власні обмеження й стереотипи [4, с. 63].

За словами Олени Пометун, першим кроком до розпізнання брехні або маніпуляції має бути тверда установка людини на те, що будь-яку інформацію треба перевіряти й оцінювати, перш ніж застосовувати її на практиці. «Бо інакше на нас завжди впливатимуть інші люди, заважаючи формуванню власної незалежної позиції. Крім того, скориставшись недостовірною інформацією, ми можемо потрапити в складну, і навіть небезпечну ситуацію», – зазначає вона [3, с. 95].

На думку Ержебет Чібі, угорської експертки із впровадження комунікаційних технологій, студенти і самі можуть розвивати критичне мислення. Для цього вони повинні ставити собі такі запитання:

- Чи впевнений я в тому, що роблю?
- Чи має сенс те, що я роблю?
- Чи буде прогрес у тому, що я роблю?
- Чи змінюється моє мислення?

Важливість навчати студентів критично мислити сьогодні звучить надзвичайно гостро. Педагоги повинні спрямовувати знання та вміння студентів у правильному напрямку, не забуваючи при цьому і самим опиратись на критичне мислення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Малик Я. Інформаційна війна і Україна. *Науковий вісник Демократичне врядування*. 2015. Вип. 15. С.1-8.

2. Мерзлякова О. Критичне мислення: засоби оцінки і цілеспрямованого розвитку. *Всеукраїнська газета для психологів, учителів, соціальних педагогів. Психолог*. 2017. №11–12. С 56-60.

3. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89-98.

4. Пометун О.І. Формування критичного мислення за допомогою запитань. *Історія та правознавство*. 2020. № 1-3. С. 63-65.

5. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.

6. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Київ: Плеяди, 2006. 220 с.

УДК 376.5

Олена Новаковська
(Нова Каховка, Україна)

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ – КЛЮЧ ДО ЗМІН

В даний час відбувається процес впровадження нових педагогічних технологій в систему дистанційного навчання. Використання змішаного навчання в освіті розв'язує проблеми індивідуалізації, інтенсифікації та оптимізації навчання, є найбільш логічною та природною еволюцією традиційної моделі навчання.

Ключові слова: *змішане навчання, дистанційне навчання, традиційне навчання, дидактичні принципи, методи навчання, форми навчання, наукові підходи, форми організації, засоби навчання.*

Currently, the process of introducing new pedagogical technologies into the distance learning system is underway. The use of blended learning in education solves the problems of individualization of intensification and optimization of learning, is the most logical and natural evolution of the traditional model of learning.

Key words: *blended learning, distance learning, traditional learning, didactic principles, teaching methods, forms of teaching, scientific approaches, forms of organization, teaching aids.*

Державна політика України у сфері вищої освіти направлена на забезпечення доступності, якості та ефективності освіти. Для цього пропонуються різні шляхи їх вирішення. Система вищої освіти спрямована на збільшення частки самостійної роботи студентів над навчальним матеріалом: скорочуються аудиторні години на вивчення

предметів, зростає об’єм навчального матеріалу, що виноситься на самостійне опрацювання. Використання інформаційно-комунікаційних технологій засвідчило переваги їх над традиційними методичними системами навчання в контексті реалізації особистісно-орієнтованого підходу, оскільки більшою мірою сприяють реалізації принципів індивідуалізації й диференціації навчального процесу, розширенню його змісту, підвищенню інтенсифікації і результативності навчання в цілому [6, с. 7].

Перспективним шляхом організації процесу навчання на основі широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальних закладах стає поєднання педагогічних технологій: традиційного, електронного, дистанційного, мобільного навчання. Процес, за якого традиційні технології поєднуються з інноваційними технологіями електронного, дистанційного та мобільного навчання, називають «змішаним навчанням».

Змішане навчання як інструмент модернізації сучасної освіти на практиці представляється в створенні нових педагогічних методик, що основані на інтеграції традиційних підходів організації навчального процесу, де здійснюється передача знань та технології електронного навчання [3, с. 19].

При засвоєнні та впровадженні методик змішаного навчання навчальні заклади стикаються з всілякими складнощам як: організація створення необхідної навчальної інформації, перетворення її в електронний освітній ресурс та розробка засобів передачі його з максимальною ефективністю здобувачам освіти. Під електронним освітнім ресурсом розуміють навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали та засоби, розроблені в електронній формі та представлені на носіях будь-якого типу або розміщені у комп’ютерних мережах, які відтворюються за допомогою електронних цифрових технічних засобів і необхідні для ефективної організації навчально-виховного процесу [5, с. 4].

Мова йде про представлення електронних матеріалів у вигляді чітко структурованої, наглядної та ефективної навчальної інформації, яка зручна для розуміння та сприйняття здобувачами освіти, для подолання цього викладачу необхідно на достатньо високому рівні володіти навичками використання інформаційно-комунікаційних технологій у своїй діяльності [2, с. 28].

Модель змішаного навчання не передбачає радикальної відмови від класичної моделі, оскільки очна освіта дає важливі мовні, соціокультурні навички і має емоційну складову та стає підходом, який навчальні заклади можуть застосовувати «тут і зараз», в реаліях життя, активізуючи навчально-виховний процес.

Основне завдання викладача в моделі змішаного навчання – це грамотно скласти курс і розподілити навчальний матеріал. Визначити, що потрібно проходити в аудиторії, а що можна засвоїти, вивчити, розібрати і вирішити вдома самостійно, відокремити завдання, які підходять для індивідуальних занять, а які – для групової роботи над проектом. Зазвичай, базовий матеріал викладається на заняттях, а розширений і поглиблений здобувачі освіти освоюють в процесі електронного навчання. Важливо, щоб навчання проходило у формі захисту проектів, презентацій, дебатів або дискусії. Електронний блок повинен містити проекти для роботи в групі, творчі завдання, завдання для лабораторних та практичних робіт, довідкові матеріали і посилання на них в мережі Інтернет, проміжні та залікові перевірочні тести та інше. Крім живого спілкування між учасниками навчального процесу, в змішаному навчанні ще з’являються дистанційні інструменти для комунікації: чат (текстовий та відео), форум та електронна пошта.

Модель змішаного навчання має як ряд переваг, так і недоліки. До основних переваг слід віднести можливість збору даних та кастомизацію знань та оцінок, одночасне навчання всієї групи, перерозподіл викладачем освітніх інформаційних ресурсів між здобувачами освіти, а розвиток у них навичок самостійного навчання та самоконтролю підвищує їх цікавість до отримання знань та якість комунікації між учасниками навчального процесу [4, с. 16].

Аналізуючи всі переваги, потрібно зазначити, що змішане навчання вчить організовувати і планувати роботу самостійно, незалежно отримувати і аналізувати знання,

шукати і відбирати інформацію, приймати рішення, формувати навик презентації проектів, займатися самоосвітою.

Однак, незважаючи на всі переваги, використання моделі змішаного навчання має ряд недоліків, до яких можна віднести небажання викладачів використовувати електронне навчання, низький рівень володіння технологіями, залежність від техніки та Інтернету. Не можна не відмітити, що впровадження змішаної форми навчання вимагає досить великих зусиль з боку викладача.

Змішане навчання, орієнтоване на особистісні запити студентів, формує у них навички самостійного навчання та самоконтролю. Таке навчання надає їм нові можливості по вивченню дисциплін – можна не тільки в аудиторії на занятті, а й в будь-який час та в будь-якому місці ознайомитись з необхідним навчальним матеріалом у режимі онлайн; пройти тестування з метою перевірки своїх знань, переглянути додаткові джерела та інше.

Як правило, навчальні заклади використовують змішане навчання на рівні окремих дисциплін на основі різних систем управління навчанням (MOODLE, Sakai, Canvas тощо). Кожна модель змішаного навчання передбачає розробку дидактичних цілей, сценарію заняття з розприділенням ролей між учасниками навчального процесу, а також створення або використання вже існуючих освітніх ресурсів.

Змішане навчання є надзвичайно затребуваною моделлю, яка зарекомендувала себе у всьому світі як ефективний спосіб поліпшення якості знань студентів, структурування їх самостійної роботи, підвищенням мотивації до навчальної діяльності [1, с. 12].

Можна з упевненістю сказати, що реалізація технології змішаного навчання впливає на всі компоненти навчального процесу: на форми і методи навчання, на активізацію, інтенсифікацію та ефективність процесу навчання, на формування мотивації до навчання, професійно значущих якостей [3, с. 31]. Побудова навчального процесу на основі змішаного навчання свідчить про те, що це є оптимальний шлях для ефективної передачі знань, який сприяє підвищенню якості підготовки студентів. Розвиток змішаного навчання може стати одним з ключових напрямків модернізації сучасної системи вищої освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Азиатцева Т.В. Обзор существующих за рубежом курсов, созданных с применением технологии смешанного обучения. *Преподаватель XXI век*. 2016. №2. 183 с.

2. Кривонос О.М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні. Житомир: ЖДУ ім. І.Франка, 2013. 182 с.

3. Кривонос О.М. Змішане навчання як основа формування ІКТ-компетентності вчителя. Кіровоград: РВВ КДПУ ім.В.Винниченка, 2015. 180 с.

4. Кухаренко В.М. Змішане навчання. Вебінар. URL: http:www.wiziq.com/online-class/2190095-intel-blended.

5. Наказ МОНУ від 01.10.12р. №1060 «Про затвердження положення про електронні освітні ресурси».

6. Петухова Л.Є. Актуальні питання формування інформатичних компетентностей майбутніх учителів початкових класів. *Комп'ютер у школі та сім'ї.* 2011. 11 с.

УДК 14.25.07

Акмарал Нургалиева, Камила Сагалбаева
(Павлодар, Казахстан)

ТЕСТ МАЗМҰНЫН ҚҰРУ ПРИНЦИПТЕРІ МЕН ТАЛАПТАРЫ

Қазіргі кезде оқытудың нәтижелерін бақылау проблемалары ішіндегі ең өзектісі білім берудегі бақылауды объективтендіру және стандарттау болып табылады. Білім алушылардың құзыреттілік деңгейін бақылаудың бір әдісі - тестілеу. Бұл диагностикалық әдіс - субъектінің әр түрлі оқу пәндеріндегі оқу жетістіктерін объективті өлшеудің стандартталған процедурасы.

Тірек сөздер: *бақылау, бағалау, тапсырма, тестілеу, мазмұн, қағида.*

At present, one of the most pressing issues in the control of learning outcomes is the objectification and standardization of control in education. One way to monitor the level of competence of students is testing. This diagnostic method is a standardized procedure for objective measurement of academic achievement of the subject in different disciplines.

Keywords: *control, evaluation, task, testing, content, principle.*

Отандық және шетелдік педагогикада оқытудың нәтижелерін бақылау проблемалары маңызды орын алады. Қазіргі кезде олардың ішіндегі ең өзектісі білім берудегі бақылауды объективтендіру және стандарттау болып табылады. Дәстүрлі бақылау формалары мен әдістері дәлелді сынға ұшырайды, өйткені теория мен практикада білім алушылардың құзыреттілік деңгейін бақылаудың тағы бір әдісі - тестілеу болып табылады. Педагогикалық тест дегеніміз - білімнің бір немесе бірнеше саласындағы білім жетістіктерін сандық бағалауға мүмкіндік беретін арнайы формадағы арнайы таңдалған тест тапсырмаларының жүйесі.

Өткен ғасырдың 90-жылдарының ортасынан бастап отандық білім беру практикасына енген тестілеу жүйесі бақылау мен бағалау үдерісін жаңарту, білім беру сапасын арттыру, білім берудің әртүрлі деңгейлеріне кіру және шығу талаптарын стандарттау, білімнің қол жетімділігін қамтамасыз ету, бүкіл жүйенің тиімділігін бағалау бағыттарының біріне айналды. Соңғы жылдары бұл бағытта елімізде, әсіресе мектеп-университет кезеңінде ұлттық бірыңғай тестілеуге (ҰБТ) көшу нәтижесінде елеулі өзгерістер жасалды, бұл жалпы білім беру жүйесі мен жоғары оқу орындары арасындағы байланыстырушы және реттеуші байланыс құруды қамтамасыз етті, бұл бүкіл білім беру жүйесін қоғам үшін ашық етті.

Тесттің мазмұнын тест тапсырмалары жүйесінде білім беру мазмұнын оңтайлы бейнелеу ретінде анықтауға болады. Мектептегі білім беру мазмұны адамзаттың білімі мен тәжірибесінің жүйесі ретінде анықталады, оны игеру кейіннен кәсіптік білім алуға және өмір сүру сапасын жақсартуға қажет. Білім беру мазмұны әр түрлі білім беру бағдарламаларымен белгіленеді, олардың таңдауын оқушылар өз еркімен жүзеге асырады. «Өнегелі және білімді адамдар, - деп жазды Ф.М.Достоевский өзінің күнделіктерінде, - қоғам үшін үлкен және әділетті мақсатты құрайды. Моральдық талпыныс пен ағартушылық - бұл ұлы ұлт үшін ең биік қана емес, сонымен бірге ең пайдалы саясат» [1].

Тест әзірлеген кезде әр автор өзінің жеке тапсырмалар жүйесін таңдауға тырысады, нәтижесінде академиялық тақырыптар тең емес қамтылған, тапсырмалар саны сәйкес келмеген және әр түрлі тестілік баллдармен бір академиялық пән бойынша бірнеше түрлі тесттер болуы мүмкін. Табиғи сұрақ туындайды - тесттің қайсысы қызығушылық туралы білімді жақсы өлшейді? Бұл сұраққа мамандар жауап береді. Үздік тест көбінесе мазмұны кеңірек және терең білім деңгейлерін қамтиды деп саналады [2]. Бұл мазмұн бірқатар педагогикалық ұстанымдар негізінде анықталады.

Тест мазмұнын іріктеудің бірнеше қағидасы бар. Тест мазмұнын жобалаудың бірінші қағидасы - *тест мазмұны тест мақсаттарымен сәйкес болу.*

Екінші қағида - *тексерілетін білімнің маңыздылығын анықтау.* Маңыздылық принципі тестке оқу бағдарламасының ең маңыздыларына жатқызылатын элементтерін ғана енгізу қажеттілігін көрсетеді, онсыз білім маңызды емес, үзінді, екінші элементтерден тұрады.

Үшінші қағида - *мазмұн мен форманың өзара байланысы*. Тест тапсырмалар тапсырма мазмұнын ең қолайлы формамен үйлестіру нәтижесінде сипатталуы керек.

Төртінші қағида - *тест тапсырмаларының мазмұнының дұрыстығы*. Тест тек оқу пәнінің объективті шындыққа сай және дәлелдеуге ыңғайлы мазмұнын қамтиды. Тесттің әр тапсырмасы, әдетте, факт, ереже, теорема, норма, заңға немесе іс жүзінде тексерілген әдіске негізделу керек.

Бесінші қағида - *тест мазмұнындағы оқу пәні мазмұнының репрезентативтілігі*. Тапсырмалардың репрезентативтілігі тапсырмалар санымен байланысты. Жалпы алғанда, тапсырмалар неғұрлым көп болса, нәтижелер соғұрлым өкілді бола алады. Дәстүрлі тест тапсырмаларының саны, әдетте, кем дегенде отызды құрайды.

Алтыншы қағида - *тест мазмұнының қазіргі ғылым деңгейінің деңгейіне сәйкес келуі*. Бұл принцип мектеп оқушыларының білімін ескірген емес, заманауи оқу және бақылау материалдары бойынша тексерудің табиғи қажеттілігінен туындайды. [3].

Жетінші қағида - *тест мазмұнының күрделілігі мен тепе-теңдігі*. Тестте негізгі теориялық материалды - ұғымдарды, заңдылықтарды және заңдылықтарды, гипотезаларды, фактілерді ғылыми және практикалық қызмет әдістерімен бірге, типтік тапсырмаларды (міндеттерді) тиімді шешу мүмкіндігімен тепе-теңдік сақтауға деген ұмтылыс пайда болғаны жөн.

Сегізінші қағида - *мазмұнның жүйелілігі*. Бұл білімді тексеруде жүйелілік талаптарына жауап беретін тест тапсырмаларының осындай мазмұнын тұжырымдауды білдіреді. Жүйелік мазмұны бар тапсырмаларды таңдаудан басқа, жалпы білім құрылымы бойынша бір-бірімен байланысты тапсырмалардың болуы маңызды.

Тоғызыншы қағида - *мазмұнның өзгергіштігі (вариативтілігі).* Тесттің алғашқы қолданылуынан кейін оның мазмұны субъектілерге белгілі болады. Егер тапсырманың мазмұны туралы ақпаратты басқа білім алушыларға беруге жағдай болса, онда бұл әрдайым дерлік жасалады. Тест нәтижелерін осындай бұрмалаулардан қорғаудың дәлелденген әдісі - бір тестке арналған тапсырмалардың бірнеше нұсқаларын құру.

Оныншы принцип - *тест тапсырмаларының күрделене түсуі*. Тест тапсырмаларына қойылатын бірінші талап: тест тапсырмаларында қиындықтың деңгейімен ерекшеленуі керек, ол тесттің анықтамасынан және қарастырылып отырған принциптен туындайды.

Тест формасындағы тапсырмаларға келесі талаптар қойылады:

- мазмұнның дұрыстығы - тұжырымның логикалық түрі;
- форманың дұрыстығы;
- қысқалығы;
- жауаптар үшін белгілі бір орынның болуы;
- тапсырма элементтерінің дұрыс орналасуы;
- жауаптарды бағалаудың бірдей ережелері;
- барлық пәндер бойынша бірдей нұсқаулық;
- нұсқаулықтың тапсырманың формасы мен мазмұнына сәйкестігі.

Тестті анықтағанда, тесттің барлық тапсырмалары тақырыптар, бөлімдер мен оқу пәндерінің мазмұнына қарамастан, қиындықтың жоғарылау ретімен орналастырылғанын атап өткімыз келеді. Жақын уақытқа дейін кеңейтілген, тестілеуге орташа қиындықты тапсырмаларды қосу туралы ұсыныстар формулалар деп аталатын өлшеудің сенімділігін анықтау тұрғысынан негізделген. классикалық тест теориясы. Осы теорияда бар тесттің сенімділігін бағалау әдістері тестке жеңіл және қиын тапсырмалар енгізілген кезде сенімділіктің төмендеуін береді [4]. Сонымен қатар орташа қиындықтағы тапсырмаларға деген құлшыныс тест мазмұнының елеулі деформациясына әкеледі. Соңғысы әрдайым жеңіл және қиын материалдан тұратын оқылатын пәннің мазмұнын бейнелеу қабілетін жоғалтады. Осылайша, теориялық тұрғыдан жоғары сенімділікке ұмтылу барысында тест нәтижелерінің

мағыналы негізділігі жоғалады. Тест нәтижелерінің негізділігін арттыруға деген ұмтылыс көбінесе олардың дәлдігінің төмендеуімен қатар жүреді.

Ғалым В.С..Аванесов білім мазмұның барлығы тест тапсырмасы түрінде ұсыныла бермейтінін айтады. Дәлелдерді, кең есептеулерді, мазмұнды сипаттамаларды тест түрінде білдіру қиын [5]. Белгілі бір мазмұн тестілеу кезінде барлық бағдарламалық материалдардың тексерілмейтіндігін, тек оқушылардың тексерілген білім мазмұнына кіретін оқу бағдарламасының бөлігін ғана білдіреді. Қалғаны педагогикалық тестке кірмейді. Сонымен бірге тексерілген білімнің кейбір элементтері тек ағымдағы бақылауда, басқалары - аралық бақылауда, мысалы, академиялық тоқсанның соңында қолданылады. Ақырында, қорытынды бақылауда дұрыс жауаптары оқу жылында көптеген, кейде барлық тақырыптарды білуді қажет ететін тапсырмалар қолданылады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Аванесов В.С. Теория и практика педагогических измерений (материалы публикаций). ЦТ и МКО УГТУ-УПИ, 2005 г.
2. Мальцев А.В. Тестовая технология контроля знаний. Екатеринбург, 1997.
3. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. Москва: Педагогика, 1972.
4. Макарова Т.Д. Итоговое тестирование. Дидактика – 2000. Москва, 1999.
5. Аванесов В.С. Основы научной организации педагогического контроля в высшей школе. Учеб. пособие. Москва: Исследовательский центр, 1989.

УДК [37.015.031:37.041]:53

Світлана Огороднічук
(Бердичів, Україна)

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ САМОРОЗВИТКУ І САМООСВІТИ ДЛЯ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИКИ

В представленій статті визначені основи системи роботи викладача фізики з активізації творчої діяльності студентів, реалізація формування інтелектуально розвиненої особистості, що дають можливість майбутнім громадянам України досягти в житті бажаного результату, самореалізації. Визначені різні методики проведення занять в поза навчальній та самостійній роботі студентів, що підвищують успішність, рівень засвоєння знань, якість навчання, підвищення мотивації до навчання. Проаналізовані нестандартні форми та методи роботи. Розкрито значення інтегрованих задач, задач на варіації, завдань відкритого типу, завдань на розвиток дивергентного мислення, які сприяють розвитку точності мислення, вміння бачити фізичну суть явища. Наведені приклади творчих завдань, які мотивують студентів до навчання. Детально розкрито значення роботи фізичного гуртка та проведення фізичних вечорів, науково-дослідницької роботи. Визначені результати досліджень якісного показника студентів до предмета та найбільш раціональні способи виконання запропонованих викладачем завдань. Наголошено на важливість значення для системи освіти формування особистості студента на заняттях фізики, а саме розвиток логічного мислення, просторових уявлень і уяви, інформаційної культури, уваги, пам'яті, позитивних властивостей особистості та рис характеру, емоційно – вольової сфери. Доведено, що творча, спільна співпраця викладача та студента є невід'ємною складовою у формуванні творчих здібностей, розвитку мислення та уяви.

Ключові слова: *активізація, особистість, самореалізація, діяльність, дивергентне мислення.*

In the presented article the fundamentals of the physics teacher work system in activization of students creative activity, realization of intellectually developed personality formation, that give

opportunity to the future citizens of Ukraine to achieve the desired result and self-realization in their life, were defined. Different methods of teaching at extracurricular and independent work of students that increase their progress, level of knowledge acquiring, the quality of education and motivation to study were also disclosed. Nonstandard forms and methods of work were analyzed too. The significance of integrated tasks, variation tasks, tasks of open type tasks on the promote the development of accuracy of thinking, abilities to see the physical essence of the phenomenon were detected. The examples of creative tasks, which motivate students to study, were given in the article. The significance of physics study group work and physics evenings together with research work was revealed in details. The results of monitoring of students qualitative index of the subject and the most rational ways how to carry out the tasks proposed by the teacher were ascertained. The importance for education system of student personality formation on the lessons of physics namely the development of logical thinking, space conception and imagination, informational culture, attention, memory, positive features of personality and character traits of emotionally willed sphere were emphasized. It was proved that creative common collaboration of teacher and student is an inseparable component in forming of creative abilities, development of thinking and imagination.

Key words: *activation, personality, self-realization, activity, divergent thinking.*

Сучасне навчання фізики має на увазі органічне сполучення експериментального й теоретичного підходів, виявлення суті фізичних законів в рамках навчальної програми. Відповідно до проекту стандарту фізичної освіти, основною метою вивчення курсу фізики є формування й розвиток у студентів наукових знань і умінь, необхідних для розуміння явищ і процесів, що відбуваються в природі, техніці, побуті.

Зокрема, виділяється розвиток логічного мислення студентів, уміння користатися індукцією, дедукцією й умовиводами за аналогією, а також розвиток умінь вирішувати задачі на основі засвоєних теоретичних положень, застосовувати математичний апарат, графічні засоби і [2].

На заняттях з фізики систематично використовую завдання творчого характеру, які забезпечують активну роботу мислення, а саме: інтегровані задачі (на складання та розв`язання); задачі на варіації, що містять вимогу дати якомога більше варіантів вирішення проблеми; завдання відкритого типу, в яких конкретно не обговорені умови протікання процесу. Такі задачі мають декілька правильних розв`язків у залежності від умов, що можуть змінюватися; задачі з розвитком змісту (на складання з даної задачі декількох інших або придумування вимог до задачі); завдання на розвиток творчої уяви як елемента дивергентного мислення – складання опорних конспектів, кросвордів, моделювання фізичних явищ; завдання, в яких необхідно передати зміст фрази іншими словами. Вони сприяють розвитку точності мислення, вміння побачити фізичну суть явища.

Значний потенціал для розвитку дивергентного мислення студентів мають фізичні задачі різних типів.

Традиційну методику розвитку творчих здібностей будую на організації розумової діяльності, яка характерна для наукової творчості: висування проблеми, яка базується на аналізі даних; інтуїтивне висування гіпотези; інтерпретація явищ, прогноз; бачення підтексту та тлумачення смислу при вивченні нового матеріалу.

Розвиток мислення реалізую шляхом залучення студентів до виконання різних видів навчальної роботи.

Творчі завдання із життєвим змістом, пропоную студентам під час вивчення тем: "Закони Ньютона. Додавання сил": Ілюзіоніст швидким рухом стягує скатертину із столу, на якому склянки, тарілки і ваза залишаються на своїх місцях, хоча стояли на скатертині. Поясніть, чому?

Планета Земля обертається із заходу на схід. Тоді чому, коли ми стрибнемо вгору потрапляємо на те ж місце, а не переміщаємося на захід? І чому ж тоді гарматний снаряд не потрапляє в дуло, навіть при вертикальному пострілі?

Всі види позанавчальної роботи добре організовані і узгоджені. В своїй роботі використовую передовий досвід вчителів, результати наукових досліджень вчених-методистів.

Однією з найскладніших і найпоширеніших групових форм організації поза навчальної роботи є фізичні гуртки.

Фізичний гурток «Квант» має різні спрямування в залежності від підготовки і власних уподобань та від початкових інтересів і побажань студентів.

У залежності від тематики роботи гуртка є: теоретичні (історія фізики, розгляд певних теоретичних питань фізики, розв'язування задач); фізико-технічні (моделювання, радіотехнічні, авіамодельні); експериментальні (конструювання фізичних приладів, проведення фізичних дослідів і досліджень); комплексні (загальнофізичні).

Після вивчення тематики гуртка і належної агітаційної роботи проводжу організаційне засідання, на якому затверджується план роботи. Кількість членів гуртка 10-15 чоловік.

На першому занятті з'ясовуємо розпорядок роботи гуртка, студенти вибирають запропоновані завдання для індивідуальної роботи. Створили невеликі бригади по 2-3 чоловіка на чолі з більш досвідченим студентом. Цим досягаємо взаємонавчання і обмін досвідом.

Роботу планую таким чином, щоб теоретичні заняття чергувалися з практичними. Результати роботи висвітлюю на спеціальних залікових заходах: виставках, вечорах, конференціях.

Найбільш поширеними серед масових заходів у позаурочній роботі є вечори фізики. Це форма, яка поєднує всі найбільш цікаві форми роботи і має велику активізуючу дію на студентів.

Вечори фізики поділяються на тематичні та цікавої фізики.

Тематичні вечори присвячуються певній темі або проблемі науки фізики. Наприклад, "Механіка в космосі", "Надпровідність в техніці", "Проблеми електроніки".

Самостійна робота передбачає активні розумові дії студентів , пов'язані з пошуками найбільш раціональних способів виконання запропонованих викладачем завдань, з аналізом результатів роботи. Це : робота з підручником і додатковою (навчальної та науково-популярної) літературою; експериментальні та практичні роботи; аналітико-обчислювальні; графічні; проектно-конструкторські; роботи по класифікації та систематизації; застосування знань для пояснення або передбачення явищ і властивостей тіл.

Систематично студенти оформляють фізичні газети, яка присвячується певній події: річниці видатного вченого, відкриття, вечору фізики, початку вивчення нової теми. Їх оформлення і підбір матеріалів здійснюють студенти під керівництвом викладача. Газета містить цікавий матеріал і добре ілюстрована.

Отже самостійна, активна робота творчого мислення виникає тоді, коли перед студентами виникає проблема, питання. Тому свою роботу з підлітками я намагаюсь організувати так, щоб перед ними частіше виникали проблеми різної складності, щоб пробуджувати в них прагнення самостійно їх розв’язувати , розвивати пізнавальний інтерес. Ось тут мені на допомогу приходять новітні технології навчання, які я намагаюся впроваджувати в навчальний процес.

Яких же результатів вдалося досягти в процесі опрацювання даної проблеми?

– Суттєво збільшився відсоток студентів, в яких епізодичний інтерес до предмету став стійким, а в 15% він переріс в спрямованість особистості.

– В більшості студентів з’явилося позитивне свідоме відношення до навчання, розуміння його значимості.

Все, що включає в себе науково-дослідницька робота студентів, це беззаперечна основа для успішної роботи з написання рефератів, курсових, дипломів у ВУЗі.

В рамках проведення тижня точних наук була проведена науково-теоретична конференція на тему: «Фізика навколо нас». Студенти самостійно створювали презентації на теми «Історія однієї лампочки», «Оптичні явища в природі» та демонстрували їх.

В своїй роботі широко використовую рольові, ділові, освітні ігри, імітації. Наприклад, мною проведено інтелектуальні ігри «Конкурс ерудитів», «Найкращий студент і команда».

Колись великий Ейнштейн висловив цікаву думку: «Відкриття неможливо зробити, якщо дотримуватися абсолютної логіки». Що ж потрібно хоча б для маленького відкриття? Відповідь проста – потрібно мислити творчо, мати добре розвинуті творчі здібності.

Я вважаю, що вирішальне значення для системи освіти має формуючий вплив предмета фізики на особистість студентів. Йдеться насамперед про розвиток логічного мислення, просторових уявлень і уяви, інформаційної культури, уваги, пам'яті, позитивних властивостей особистості та рис характеру, емоційно-вольової сфери.

Отже, підводячи підсумок свої роботи, хочеться відзначити, що процес придбання знань перетворюється на стартову, але не в кінцеву точку розумового процесу. Використовуючи різноманітність стратегій творчого мислення при вивченні фізики, аудиторія перетворюється в лабораторію демократичного діалогу і демократичного суспільства, що важливо для кожної людини, що живе в ньому. Важливо відзначити, що стратегії і прийоми формування творчого мислення є ефективним способом інтеграції знань і методів різних предметних областей. Їх цінність полягає в тому, що вони систематизовані та перевірені.

Формування творчого мислення не тільки можна, а й потрібно розвивати на кожному етапі заняття в позаурочній та самостійній роботі студентів. Приклади, наведені в статті показують успішність застосування різних методик з розвитку творчого мислення стосовно до навчального процесу. Підвищується успішність, рівень засвоєння знань, якість навчання, а найголовніше – підвищується мотивація студентів до навчання! На мій погляд, це найбільша проблема сучасної школи, яка з успіхом може бути вирішена. Також, те, що проблема розвитку творчого мислення є надзвичайно важливою, свідчить величезна кількість різного матеріалу, тез, тренінгів, семінарів, методик, а також численних апробацій цих методик в реальному житті.

В результаті власних досліджень було доведено, що творче мислення та досвід творчої діяльності дає можливість майбутнім громадянам України досягти в житті бажаного результату, самореалізуватися. Саме заняття з фізики дають можливість для розвитку творчого мислення. За допомогою цього дослідження були вирішені поставлені завдання, досягнута мета дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головко М.В. Дидактичні основи побудови державного стандартку загальної середньої освіти. *Особистість в єдиному освітньому просторі. Збірник наукових тез.* Т.1. Запоріжжя : ТОВ «Фінвей», 2012. С. 123–128.

2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: http://mon.gov.ua/content/Освіта/postderzh-stan-(1).pdf

3. Пінчук О.П. Формування предметних компетентностей учнів основної школи в процесі навчання фізики засобами мультимедійних технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2011. 20 с.

4. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Вибр. Твори. У 2 т. Київ: Рад.шк., 1982. 645 с.

5. Чайковська І. А. Структура, зміст і модель формування предметних компетентностей з фізики в учнів старшої школи. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка*. 21 (2015). С. 300-303.

УДК 377:811.111

Євгенія Писаренко
(Бердичів, Україна)

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИКЛАДАЧА – ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена проблемам педагогічної творчості викладача як важливому фактору його професійної діяльності. В ній проаналізовано сутність поняття "педагогічна творчість", узагальнено ознаки творчої особистості викладача, а також описується, які способи існують для розвитку потенційних творчих здібностей студента. Також були запропоновані сучасні підходи та творчі інноваційні методи вивчення іноземної мови.

***Ключові слова**: творчість, творча особистість, творчий викладач, педагогічна майстерність, творчий потенціал, інноваційні методи.*

The article is devoted to the problems of pedagogical creativity of the teacher as an important factor of his professional activity. It analyzes the essence of the concept of "pedagogical creativity", summarizes the features of the creative personality of the teacher and describes what ways for development of student's potential creative abilities exist. Modern approaches and creative innovative methods of foreign language learning were also proposed.

***Key words**: creativity, creative personality, creative teacher, pedagogical skill, creative potential, innovative methods.*

«Творчість – це рушійна сила,
яка підтримує в нас життя».
М. Венс

Зміни в сучасному суспільстві відбуваються прискореними темпами. Щодня, щогодини люди відкривають нові явища, процеси, закономірності, що веде до невпинного розвитку та впровадження нових технологій. Саме тому особливо гостро постає потреба у творчих особистостях, які здатні критично мислити, опрацьовувати велику кількість інформації, самостійно здобувати знання, використовувати набуті знання і вміння в умовах швидкоплинних змін. Найбільш відповідальною в цих умовах є роль освіти. У сьогоденному світі нова Українська школа провідне місце відводить вчителям та викладачам нової формації: успішним, вмотивованим, компетентним, кваліфікованим. Викладачам, які виконують в освітньому процесі ролі наставника, фасилітатора, консультанта, менеджера, модератора, коуча. Вони самостійно і творчо здобувають інформацію, організовують дитиноцентрований процес. Отже, закладають надійне підґрунтя для навчання впродовж життя з метою особистісної реалізації. Яким же повинен бути педагог нової формації?

Сучасний викладач – це професіонал, який знаходиться в постійному творчому пошуку. Йому необхідні гнучкість і нестандартність мислення, вміння адаптуватися до швидких змін умов життя. Це можливо лише за умови високого рівня професійної компетентності, наявності розвинених професійних здібностей. Сучасний педагог повинен не просто вчити, він повинен формувати духовно інтелектуальну, творчу особистість, адаптовану до сучасних вимог, різнобічно розвинену, соціально зрілу, яка успішно засвоює ціннісний нормативний досвід поколінь, виробляючи свій власний досвід діяльності, творчості, спілкування.

Отже, творчий викладач – це особистість, яка характеризується високим рівнем педагогічної креативності, відповідним рівнем знань предмету, який викладає, набутими психолого-педагогічними знаннями, уміннями та навичками, які, за сприятливих для педагогічної творчості викладача умов, забезпечують його ефективну педагогічну діяльність із розвитку потенційних творчих можливостей студентів.

Творча педагогічна діяльність викладача – це складний безперервний процес його професійної самореалізації. Тому кожен педагог, який прагне до вдосконалення навчально-виховного процесу, повинен перебувати у постійному творчому пошуку, в постійному експериментальному дослідженні дидактичної ефективності різних видів навчальних занять, методів навчання, форм його організації.

В контексті вивчення іноземної мови це насамперед означає, що на заняттях іноземної мови необхідно впроваджувати:

- особистісно-орієнтоване спілкування (особистісний контакт зі студентами, утвердження людської гідності, відчуття душевного комфорту, заміна «залізної» дисципліни діловим співробітництвом);
- збагачення змісту навчання емоційним, особистісно значущим матеріалом;
- діалог між студентами, студентами і викладачем як домінуючу форму навчального спілкування;
- залучення студентів до стимулювання самооцінки, самопізнавання і самовдосконалення в різних видах діяльності;
- багатоваріативність, гнучкість форм організації різних видів діяльності (індивідуальна, парна, групова, колективна);
- створення всілякими засобами позитивної емоційної атмосфери і духовного взаємозбагачення; можливості кожній дитині випробувати себе в різних видах творчості.

Освітній процес повинен бути процесом спільної творчості педагога та студентів. Безумно, творчі здібності студентів будуть розвиватися різними темпами. Зовсім несправедливою є вимога, щоб усі студенти мали однакові успіхи з іноземної мови і повинні вивчати її в однаковому обсязі. Найважливішим є можливість прищепити їм почуття того, що вивчення іноземної мови є приємним процесом. Це дуже суттєво для мотивації оволодіння студентами іноземною мовою.

Для стимулювання творчого пошуку викладача, розвитку творчих здібностей студентів потрібно впроваджувати в навчальний процес якнайбільше нестандартних занять. Під нестандартними заняттями ми розуміємо такі заняття, які позбавлені звичайних шаблонів, мають загальний, об’єднуючий початок – елемент рольової гри. Нестандартні заняття обов’язково містять ситуації, які збуджують до співробітництва і співтворчості на занятті.

В своїй практиці я намагаюсь використовувати такі нестандартні заняття як заняття-рольова гра, заняття-вікторина або брейн-ринг, що дуже вдало допомагають студентам підсумувати і систематизувати знання з певної теми, також цікавим видом заняття є конференція, диспут. Наприклад, студентам дуже подобається такий вид проведення заняття як прес-конференція, коли ми вивчаємо на І курсі видатних історичних постатей України або на IV курсі відомих людей медицини. Я заздалегідь даю студентам підготувати інформацію про якусь видатну людину, і на занятті вони грають роль цього персонажу, а інші в цей час ставлять запитання як на справжній прес-конференції, з’ясовуючи різні аспекти з життя героя. Це дуже цікавий і захоплюючий процес, бо він не є рутинним, як зачитування доповідей і реферативних повідомлень, і стимулює студентів до розвитку уяви та творчого мислення.

Також вивчаючи тему «Київ», я інколи проводжу заняття-подорож, що теж допомагає викликати більшу зацікавленість до вивчення цієї теми. Студенти мають можливість здійснити віртуальну подорож під керівництвом умілого гіда, який коментує, де ми зупиняємось, що бачимо на фотографіях та відеосюжетах, дає поради, які визначні місця варто відвідати б, і по карті показує, як краще туди дістатись.

Заняття, де перевіряється так зване домашнє читання, краще проводити з елементами інсценування та театралізації. Практикуючи ці форми роботи разом з рольовими іграми та драматизаціями, студенти набувають досвід спілкування, яке передбачає не лише власне мовлення, а й жести, міміку, рухи та відповідну поведінку в різних ситуаціях.

Одним з найулюбленіших видів заняття є заняття-захист проектів. Проектна діяльність студентів дозволяє їм виступати в ролі авторів, творців, підвищує творчий потенціал, рівень

практичного володіння англійською мовою, розширює загальний світогляд, формує навички самостійної діяльності.

Проектна методика може використовуватись як для організації роботи на занятті, так і вдома. На заняттях студентам дуже цікаво створювати міні-проекти, колажі та ін. Узагальнюючи тему, я інколи користуюсь колажуванням. Наприклад, прошу написати на ватмані і проілюструвати всі слова, які асоціюються з темою «Професії» або будь-якою іншою темою, яку треба повторити. Наприкінці роботи студенти повинні захистити свої проекти, пояснюючи свій вибір того чи іншого слова.

Користуючись цією методикою, роботу завжди намагаюсь проводити в групах. На занятті можна організувати створення міні-проектів. Наприклад, читаючи текст про спорт в Великобританії, треба побудувати і красиво оформити діаграму найпопулярніших видів спорту та порівняти результати з Україною. Наприкінці вивчення теми організовую контроль навичок усного монологічного мовлення, під час якого студенти, користуючись цими та іншими діаграмами, розповідають про популярні види спорту в Україні та Великобританії.

Але найбільше і мені і моїм студентам подобаються домашні проекти. Заздалегідь я даю студентам тему та свої рекомендації щодо створення проекту. Ці проекти більш масштабні і цікавіші. Наприклад, студенти створюють проект за темою «Великобританія», знаходячи факти, які є маловідомими і захищають його. Обов'язково надаю можливість іншим студентам ставити запитання до кожного проекту.

Для підвищення мотивації студентів, часто користуюсь сучасними технічними засобами навчання, і разом зі студентами створюю проекти-презентації, а також проекти відео-роліки.

Такі форми роботи вчать студентів зосереджуватись, концентрувати увагу, розвивають швидку реакцію, мовну здогадку. Вони збагачують активний лексичний запас студентів та формують комунікативні вміння та навички. Все це дає змогу викладачу проводити заняття у високому темпі й водночас достатньо продуктивно.

У своїй практиці я також використовую різноманітні навчальні ігри.

Гра на занятті іноземної мови є формою навчання. Її основна функція – бути засобом навчання, розвитку і виховання. Вона забезпечує емоційний вплив на студентів, активізує резервні можливості особистості, полегшує опанування знаннями, уміннями та навичками, сприяє їх актуалізації, створює умови для активної розумової діяльності її учасників.

На будь-якому етапі навчання гру можна застосувати з навчальною метою.

Соціально-психологічний вплив гри на студентів виявляється в подоланні боязні говорити іноземною мовою та в формуванні культури спілкування. Гра породжує інтерес до країни, мова якої вивчається; до читання зарубіжної преси та літератури. Вона формує здібності приймати самостійні рішення, оцінювати свої дії та дії інших, спонукає актуалізувати свої знання.

Педагогічний вплив навчальної гри виявляється у вихованні почуття колективізму та товариства, а також почуття особистої відповідальності перед колективом за успіх спільної справи. Навчальна гра впливає і на викладача, сприяє розвитку його особистості як фахівця, примушує постійно працювати над собою, удосконалювати педагогічну майстерність.

Одна із ігор, яку я використовую в своїй практиці, називається «Хто ти?». Один із граючих виходить із кімнати, а решта граючих домовляються про відому людину (поета, вченого та ін.), за якого вони будуть його приймати. Потім запрошують того, хто вийшов, і ставлять йому запитання, на основі яких він повинен здогадатися, за кого його приймають.

Ще одна популярна гра, яку я застосовую, вивчаючи хвороби тої чи іншої системи організму, називається «Знайди партнера».

Частина студентів отримує картки з назвами хвороб, а інша – з описами їх симптомів. Протягом 5 хвилин перші намагаються пригадати, які симптоми має хвороба, назву якої вони отримали на картках, а другі прагнуть визначити назву хвороби, опис якої мають. По сигналу викладача починається рух по аудиторії: всі учасники гри по черзі зустрічаються один з одним, обмінюються вітаннями і з'ясовують назву хвороби, яка вказана або описана у них на картці, таким чином прагнучи знайти свого партнера. Потім кожна сформована пара

підходить до викладача, отримує інформаційний текст з додатковим описом цієї хвороби і вивчає його на протязі 5-7 хвилин для того, щоб розповісти про неї товаришам по групі.

Дуже часто на заняттях іноземної мови використовуються такі ігри як "Поле чудес", "Телеміст", вікторина "Що? Де? Коли?".

Навчальна гра "Телеміст" – комплексна рольова імітаційно-моделізована гра, ціль якої – контроль мовних, розмовних і комунікативних навичок і умінь студентів. Вона може бути заліковою роботою по одній або декількох темах.

У процесі навчально-пізнавальної діяльності через розвиток уміння формуються здібності студентів.

Формування умінь та навичок читання – одна з цілей оволодіння англійською мовою. Студент повинен навчитись розуміти основний зміст тексту, розуміти повністю інформацію, подану в тексті, та знаходити і розуміти необхідну чи цікаву інформацію.

Студентам можна пропонувати наступні творчі завдання.

Завдання на формування допитливості:

а) Завдання на розвиток здібностей ставити проблемні запитання за текстом. Наприклад: Сформулюйте запитання щодо проблеми, що розглядається в тексті, на які ви хотіли б одержати відповідь.

б) Завдання на розвиток здібностей усвідомлювати проблему, формулювати її для себе та інших. Наприклад: Яку проблему намагається розв'язати автор?

Завдання на формування гіпотетичності мислення, передбачати результати певної діяльності, вчинків, уміти знаходити способи розв'язання проблем, що виникають:

а) Завдання на розвиток здібностей логічно завершити художній текст чи знайти вихід з певної життєвої ситуації. Наприклад: Спираючись на зміст тексту…, спробуйте розповісти (дописати) його кінцівку.

Завдання на розвиток здібностей активно оцінювати вчинки, характер героїв тексту:

а) Наприклад: Що ви думаєте про героя оповідання? Які вчинки вплинули на ваше ставлення до нього? Чи подобається вам опис подій у тексті? Чому?

Завдання на розвиток фантазії, уяви:

а) Завдання на розвиток здібностей описувати створені в уяві об'єкти навколишньої дійсності, образи героїв чи подій. Наприклад: Використовуючи текст, уяви собі зовнішність героя оповідання та опиши його;

б) Завдання на розвиток здібностей передавати думки, почуття, мотиви вчинків героя чи особи. Наприклад: Уявіть, що ви герой цього оповідання. Запишіть думки, які могли б виникнути у вас в даній життєвій ситуації;

в) Завдання на розвиток здібностей писати твори, спираючись на попередній досвід, об'єкти навколишньої дійсності;

г) Завдання, спрямовані на розвиток здібностей самостійно створювати художній твір, текст або вірш.

Саме завдяки використанню різних видів творчих завдань можна істотно вплинути на розвиток творчих здібностей студентів у процесі вивчення іноземної мови.

Отже, щоб виховати справжню особистість, розвинути потенційні творчі можливості дитини, викладачу необхідно оволодіти методами і засобами, які розвивають креативні риси особистості. Для реалізації такої мети педагог і сам повинен уміти творити, адже творчість розвивається через творчість. Творчість – необхідна умова становлення самого педагога, його самопізнання, розвитку і розкриття як особистості. Творчість є основою формування педагогічної талановитості викладача і запорукою процвітання буд-якої справи.

Тож педагогічна діяльність – це передусім діяльність творча. Без творчості неможливі ні виховний, ні навчальний процеси. Бо подібно до того, як скульптор ліпить свої скульптури, художник пише картини, а ювелір обробляє коштовне каміння, викладач творить нову особистість, яка житиме в цьому суспільстві, стане його невід'ємною часткою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Казань, 1988. 228 с.
2. Бердяев Н.А. Самопознание: Опыт философской автобиографии. Москва, 1990.
3. Голюк О.А. Обґрунтування компонентів творчого потенціалу майбутнього педагога ДНЗ та школи І ступеня. *Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів :* матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції, 28 жовтня 2015 р. *FOLIA COMENIANA: вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я.А. Коменського.* Умань: ФОП Жовтий, 2015. С. 38–42.
4. Демченко О.П. Творчий підхід як умова успішної організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць.* Вип. 26 / [ред. кол.: М.І. Сметанський (голова) та ін.]. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2009. С. 252–257.
5. Імбер В.І. Психологічні передумови формування творчості в молодшому шкільному віці. *Наукові записки. Серія: Психологія:* Зб. матеріалів звітної науково-практичної конференції викладачів і студентів. Вип. 4. Вінниця, 2013. С. 14–16.
6. Кіт Г.Г. Творчість як необхідна умова ефективності педагогічного процессу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* Вип. 28. Вінниця, 2009. С. 325–329.
7. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навчально-методичний посібник (ред. рада: В. Даній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Т. Єрмаков (наук. ред.). та ін. Київ, 1996. 792 с.
8. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості вчителя: навчальний посібник. Київ: ІСДОУ, 1994. 112 с.
9. Ярощук Л. Творча особистість майбутнього вчителя: теоретичні аспекти становлення. *Гірська школа Українських Карпат.* 2013. № 8–9. С. 146–148. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/gsuk_2013_8-9_43.

УДК 374.1

Ольга Пігіда
(Світловодськ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ САМООСВІТИ ТА ЇЇ РОЛЬ В СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Стаття визначає об'єктивну необхідність самоосвіти в професійній діяльності фахівця, способи і методи її організації.

Ключові слова: *освіта, самоосвіта,навчальна компетентність.*

The article defines the objective need for self-education in the professional activity of a specialist, ways and methods of its organization

Keywords: *education,self-education, educational competence.*

Людина постійно прагне удосконалювати свої знання, навички, збагачувати свій професійний чи особистий досвід. Підготовка майбутнього фахівця починається з освіти, підкріплюється практикою і вдосконалюється процесом самоосвіти.

Часто самоосвіта є єдиним джерелом одержання професійних знань. Такий шлях притаманний цілеспрямованим, наполегливим особам, які з певних причин позбавлені можливості отримати систематичні знання у закладі освіти (бідність,хвороба, територіальна віддаленість від освітніх центрів, вік тощо). Але найчастіше самоосвіта виступає як

доповнення до основної освіти, оскільки життя навколо нас швидко змінюється і ті знання , які ми отримали в закладах освіти втрачають свою актуальність, потребують доповнення, робота потребує нових навичок і вмінь.

Виходячи з загальноприйнятого твердження, самоосвіта – це самостійна пізнавальна діяльність людини, спрямована на досягнення певних персональних значущих освітніх та культурних цілей: задоволення загальнокультурних запитів, пізнавальних інтересів у будь-якій сфері діяльності, підвищенні професійної кваліфікації тощо. Самоосвіта є умовою особистого розвитку, самоствердження та самореалізації, та є складовою навчання людини протягом всього життя

Закон України «Про освіту» дає таке визначення: « Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям.»

Але самоосвіта може спрацювати, якщо людина вміє вчитися. Уміння вчитися (навчальна компетентність) – це здатність особистості до інтелектуального розвитку і навчання протягом життя як основи безперервного навчання в контексті як особистого, професійного, так і соціального життя, до самостійної пізнавальної діяльності, що заснована на засвоєнні способів здобуття знань із різних джерел інформації, до організації власного навчального процесу, вибору і застосування ефективних стратегій навчання. Під навчальною компетентністю розуміють здатність до навчання, яка має кілька складників:

- вміння оцінювати свої можливості та брати до уваги наявність певних власних характеристик;
- вміння знайти джерело пізнання й адекватні своїм можливостям форми самоосвіти, планувати, організовувати робоче місце та діяльність;
- вміння критично оцінювати результати своєї роботи, контролювати свою діяльність;
- вміння відрізняти факти від домислів, володіння вимірювальними навичками, використання ймовірнісних, статистичних та інших методів пізнання.

Зазначена компетентність формується ще в початковій школі і від неї залежить результат освітнього процесу.

В залежності від сфери застосування виділяють читири види самоосвіти:

- побутова – оволодіння знаннями, вміннями та соціальним досвідом, який необхідний в повсякденному житті;
- пізнавальна – пізнання навколишнього середовища;
- самореалізація - зміна властивостей і якостей особистості відповідно до ідеалу, формування глибокого і цілісного погляду на світ і події, що відбуваються, максимальне розкриття та використання потенціалу людини;
- професійна – підвищення і збереження професійної компетенції, соціальної значущості і цінності фахівця, поглиблення спеціальних знань,розширення професійних функцій.

В різних сферах професійної діяльності інформаційне поле змінюється з різною швидкістю. Умови, в яких людина здійснює свою професійну діяльність, теж останнім часом змінюються дуже швидко і в умовах пандемії – кардинально. Тому самоосвіта в кожній сфері діяльності має різний ступень необхідності, але не втрачає своєї актуальності.

Самоосвіта, як правило, може приймати такі форми:

- опрацювання інформаційних джерел (підручників, нормативної бази, друкованих видань, Інтернет-ресурсів);
- аналіз матеріалу джерел, перевірка їх на практиці;
- практична діяльність під керівництвом досвідченого фахівця;
- консультації з спеціалістами, фахівцями в певній галузі
- курси, семінари, тренінги, вебінари.

На мою думку, самоосвіта у становленні майбутнього фахівця має ряд переваг:

- людина сама чітко розуміє, яких саме знань та вмінь їй не вистачає і мотивована на одержання необхідних знань чи навичок;
- кожен обирає найбільш підходящій для себе час та методи одержання нових знань;
- процес самоосвіти може відбуватись паралельно або одночасно з основною діяльністю, тоді як академічна освіта не завжди дає таку можливість.

Але будь-який процес буде ефективним, якщо він правильно організований. В закладі освіти є навчальні плани, предмети розподілені між окремими викладачами, які мають відповідну підготовку і можуть спрямувати навчальний процес у потрібне русло.

Коли людина вже має освіту, має практичний досвід діяльності у певній сфері, постійно в цій сфері працює вона може організувати ефективну самоосвіту в залежності від своїх освітніх потреб. Якщо людина обирає самоосвіту як альтернативу академічному навчанню, вона може зіткнутись з рядом проблем :

- навколо багато інформації, певна частина якої вже втратила актуальність, інша частина не є достовірною, деяка зовсім не потрібна. Не досвідченій людині важко розібратись в існуючих інформаційних потоках.
- відсутня система перевірки знань, невиявлена помилка може звести всі старання нанівець, призвести до помилкових висновків;
- теоретичні знання потребують практичної перевірки.

Найголовнішими принципами самоосвіти є :

- систематичність і послідовність.
- направленість самоосвіти на практичну діяльність фахівця у відповідності до сучасних умов господарювання
- комплексність самоосвіти .

Я закінчила університет у 2001 році, певний час працювала бухгалтером, методистом в закладі освіти і вже більше п’ятнадцяти років працюю викладачем економічних дисциплін у коледжі. Університет дав мені ґрунтовну підготовку і диплом, завдяки яким я отримала роботу. Але, як показав досвід, для самого процесу освітньої діяльності одного диплому явно не достатньо. За цей час змінювались дисципліни, які я викладала, що потребувало від мене опрацювання значної кількості інформації. Адже, одна справа вчити дисципліну, а зовсім інша її викладати.

Відбувались зміни в законодавстві, системі обліку і оподаткування, розрахунку певних економічних елементів (заробітної плати, податків тощо), постійно змінюються ключові економічні показники (мінімальна заробітна плата,прожитковий мінімум, ставки податків тощо). Оскільки всі ці аспекти висвітлюються в дисциплінах, які я викладаю, мені потрібно весь час слідкувати за змінами, вчитись самій, щоб мати змогу навчити студентів.

Кардинальних змін зазнали інформаційні технології і значно зросла їх роль в освітньому процесі. Вимушений перехід до системи дистанційного навчання змусив мене і моїх колег освоювати і впроваджувати нові форми навчання (відео конференції, тестування за допомогою Google-форм, онлайн-лекції тощо).

І хоча ми постійно проходимо курси підвищення кваліфікації, більшу частину необхідних знань я і мої колеги отримуємо шляхом самоосвіти, самостійного пошуку інформації, обміну досвідом між собою.

Враховуючі всі ці фактори можна зробити висновок: самоосвіта необхідна, вона є умовою вдосконалення як особистих, так і професійних якостей. З часом потреба в самоосвіті буде лише зростати, адже світ навколо нас змінюється дуже швидко, що зумовлює потребу в нових знаннях і навичках. Академічна освіта, в яких би закладах вона не надавалась, не може дати готові відповіді на всі питання, які можуть постати в процесі професійної діяльності. Майбутній фахівець сам має знайти оптимальне рішення своїх професійних задач. Щоб прийняти таке рішення він повинен володіти актуальними знаннями, достовірною і найбільш повною інформацією у своїй професійній сфері. Для цього потрібно весь час навчатись, відслідковувати зміни, що відбуваються, обмінюватись досвідом з колегами, консультуватись з спеціалістами в суміжних сферах діяльності. Тобто

без самоосвіти і постійного вдосконалення своїх професійних знань обійтись не можливо. В той же час самоосвіта може бути ефективною лише як доповнення до традиційної академічної освіти, а не як альтернатива їй. Диплом фахівця є підставою для одержання роботи, а оцінити ефективність його діяльності можна лише спираючись на професійну компетентність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлука Е. В. Самообразование личности как социально-педагогическая проблема. Монография. Х.: ЧПИ «Новое слово», 2008. 180 с.

2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

3. Сидорчук Н.Г. Про співвідношення між поняттями "самоосвіта" та "самостійна робота". *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя.* 2002. №4. Ч.2. С.139-141.

УДК 378.147:331.548:364

Євген Пліско, Роман Афанасьєв, Анна Чугай
(Слов'янськ, Україна)

ДОЦІЛЬНІСТЬ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто актуальність проведення профорієнтаційної роботи серед студентів закладів вищої освіти напряму навчання «соціальне забезпечення». Проаналізовано термін «професійний імідж студента». Визначено засоби, методи та форми профорієнтації. Обґрунтовано доцільність реалізації профорієнтаційних заходів серед студентів та напрями їх здійснення.

Ключові слова: *профорієнтаційна робота, студент, соціальне забезпечення, засоби, методи, напрями профорієнтаційної роботи.*

The article considers the relevance of career guidance work among students of higher education in the field of «social security». The term «professional image of a student» is analyzed. Means, methods and forms of career guidance are determined. The expediency of realization of vocational guidance measures among students and directions of their realization are substantiated.

Key words: *career guidance work, student, social security, means, methods, directions of career guidance work.*

Сучасна система освіти недостатньо адаптована до потреб ринку праці як у кількісному, так і якісному відношенні. Певною мірою така ситуація є наслідком отримання професійної освіти, яка не гарантує молодим людям працевлаштування після завершення навчання. Як наслідок, молодь перебуває на обліку в державній службі зайнятості як безробітне населення.

Така ситуація на українському ринку праці обумовлена низкою чинників, серед яких – втрата цілісності системи професійної орієнтації населення, відсутність професійної ідентифікації як складової профорієнтаційної роботи служби зайнятості, розрив зв'язків між школою, навчальними закладами та роботодавцями. Адже за своїм призначенням професійна орієнтація є складовою загальнонаціональної системи прогнозування розвитку професійного потенціалу держави [6, с. 197].

Профорієнтація як галузь знань за змістом і методами є психолого-педагогічною, за сферою діяльності – соціальною, а результати її відбиваються як в економічному, так і в культурно-просвітницькому житті. Особливо актуальною є її потреба в теперішніх умовах соціальної та економічної диференціації суспільства [3, с. 86].

Заслуговує уваги осмислення структури органів державної соціальної служби та необхідність у висококваліфікованих працівниках галузі знань «соціальне забезпечення». Система соціального захисту держави спрямована на вирішення проблем пов'язаних саме із безробіттям населення, подолання бідності, запровадження соціального страхування та адресної допомоги [2, с. 183–185]. Актуальним стає залучення молодих фахівців з галузі знань соціальне обслуговування до практичної діяльності соціального забезпечення населення в країні.

Сучасні підходи до сутності профорієнтації, які склалися у зарубіжній і вітчизняній науці об'єднуються у три напрями: структурні теорії; мотиваційні теорії; теорії «індивідуальності» чи «розвитку само розуміння». У науковій літературі приділяється належна увага проблемі професійно-педагогічної орієнтації сучасної молоді (С. Дорошенко, Л. Дунець, М. Скиба). Важливе значення мають праці, в яких висвітлено аспекти професійного розвитку особистості з врахуванням індивідуально-психічних особливостей індивіда як суб'єкта самовизначення (І. Ковальова, О. Словік) [3, с. 86].

Метою статті є визначення актуальності проведення профорієнтаційної роботи, її сутності, форм і методів у закладах вищої освіти (на прикладі студентів напряму навчання «соціальне забезпечення»).

Аналіз останніх статистичних даних щодо рівня безробіття в державі, особливо що стосується молодого населення, дає підстави стверджувати, що вагомим недоліком профорієнтаційної роботи є упущення професійної ідентифікації особистості. Оскільки суттєвою складовою становлення професіонала є його ототожнення (уподібнення) образу фахівця обраної спеціальності – професійна ідентифікація [6, с. 196.]. Формування професійного іміджу, розуміння суб'єкт-об'єктної взаємодії, що особливо актуальним є у сфері соціального обслуговування, соціального захисту, соціального забезпечення.

Поняття «імідж» має походження від латинського «*imago»*, й детально перекладається як «образ», «відображення», «обличчя». Як зауважує І. Ковальова: *«… включення до визначення іміджу поняття «образу» вказує на органічне входження такого явища, як імідж, у систему людської діяльності й відповідно на необхідність застосування діяльнісного підходу при його вивченні»* [4].

Сьогодні, професійний імідж студента виступає не тільки як щось необхідне, а й таке, що виникає в процесі його навчальної діяльності, під час проходження педагогічної практики (активної та пасивної). За сучасною термінологією імідж студента необхідно розуміти як продукт виховної діяльності викладача (куратора студентської групи).

Ідея професійної орієнтації студентів полягає у тому, що:

- профорієнтація визначає системну діяльність, яка включає завдання, принципи, форми, методи, критерії ефективності, рівні, напрямки, аспекти, інші системні та структурні елементи;
- система професійної орієнтації особистості є підсистемою загальної системи професійного виховання та підготовки студентів;
- система професійної орієнтації – це частина загальної системи соціальної орієнтації особистості у структурі виробничих сил і виробничих відносин;
- профорієнтація входить у соціальну систему, яка функціонує у суспільстві, вона стосується різних проблем, у тому числі і проблем соціального забезпечення населення;
- на ефективність профорієнтації впливає безліч об'єктивних та суб'єктивних факторів, тому ця система піддається управлінню [5].

У роботі Т. Демиденко відображено, що система професійної орієнтації – це цілеспрямована, науково обґрунтована діяльність різних державних і громадських організацій, спрямована на удосконалення професійного самовизначення молоді в інтересах особистості суспільства [1]. Для студентів напряму навчання «соціальне забезпечення» реалізація профорієнтаційних заходів буде доцільною в межах таких соціальних інститутів, як: центр зайнятості; соціальні служби для сімей, дітей та молоді; пенсійний фонд; центр соціального обслуговування населення тощо. За напрямами здійснення: професійна

інформація; професійна консультація; професійна ідентифікація; професійний відбір; професійна адаптація.

Раціональним буде використання форм індивідуальної і групової профорієнтаційної роботи. Це може бути самостійне навчання студента, або виконання будь якого спільного проекту, наприклад наукового гуртка (збір статистичних даних та їх аналіз, опитування населення, наукова діяльність тощо).

Профорієнтаційна робота із студентами має свої специфічні особливості. По-перше, професійне виховання студентської молоді здійснюється в навчальний час. Значна роль належить роботі студентів під час навчальної практики, де проходить іспит на професійне становлення майбутніх фахівців, ідейну стійкість, формування професійних навичок. По-друге, організація профорієнтаційної роботи залежить від викладача, куратора академічної групи. До кожного студента різний підхід, тому що у кожного різний рівень життя, умови виховання та розвиток, різні інтереси, потреби, нахили, емоції, якими користується людина в професійній діяльності. Враховуючи думку кожного, необхідно надавати студентам широких можливостей самореалізації, реалізувати свій творчий потенціал на виробничій практиці, під час семінарів, лекційних занять тощо.

Створення в колективі атмосфери розташування, дисципліни, вимогливості, правильної організації роботи, виконання завдань, організованість, діловитість – все це визначає стиль, методи, діяльність людини. Важливо проводити змагання, де студент проявляє себе, підвищує рівень знань, продуктивність праці, поширення досвіду, досягнень, набуває позитивних нових рис свого професійного характеру. Участь студентів в розборі завдань, порівняння результатів виконаної роботи, аналіз помилок, прояв творчої активності, ініціативи – це один із способів самоствердження особистості за фахом навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Демиденко Т. М. Методичні рекомендації до курсу «Соціально-педагогічні аспекти профорієнтаційної роботи». Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2006. С. 62–63.

2. Дорошенко С. М. Аналіз стану фінансування галузі «Соціальний захист та соціальне забезпечення» у Львівській області. *Науковий вісник НЛТУ України. Економіка, планування і управління галузі.* 2010. Вип. 20.5. С. 183–187.

3. Дунець Л. М. Форми і методи профорієнтаційної роботи у вищому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна».* №1(7). 2013. С. 86–88.

4. Ковальова І.О. Педагогіка іміджу або педагогічна іміджологія. *Вісник харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, № 1016. Серія «Валеологія: сучасність і майбутнє».* 2012. Вип. 13, с. 47.

5. Скиба М. Є., Коанко О. М. Теорія і практика професійно-орієнтоційної роботи з молоддю: навчальний посібник. Хмельницький: ХНУ, 2007. С. 10–11.

6. Словік О. М. Поняття професійної ідентифікації особистості як складової профорієнтаційної роботи регіональних служб зайнятості. *Економіка. Економіка праці та соціальна політика.* Бізнесінформ №1. 2013. С. 196–199.

УДК 02:37(478)

Lilia Povestca
(Chișinău, Moldova)

IDENTIFICAREA NEVOILOR DE INSTRUIRE CONTINUĂ ALE PERSONALULUI DE SPECIALITATE DIN BIBLIOTECI

Autorul argumentează necesitatea de a identifica nevoile de instruire continuă ale personalului de specialitate din biblioteci. Se analizează procesul de instruire planificată. Sunt identificate diferite categorii de instruiți într-o instituţie infodocumentară. Sunt enumerate modalitățile de identificare a nevoilor de instruire continuă.

***Cuvinte-cheie**: instruire continuă, personal de bibliotecă, educație continuă, nevoi de instruire continuă, proces de instruire continuă.*

The author argues the demand to identify the continuing education requirements of specialized library staff. The planned training process is being analyzed. There are different categories of trainees spotted in an info-documentary institution. Listed here are the ways to recognize the needs for continuous training.

***Keywords:** continuous professional training, library staff, continuing education, needs for continuous training, process of continuous training.*

Instituțiile infodocumentare în era tehnologiei informației extind gama de competențe profesionale pe care necesită să le dețină specialistul noului format. Personalul de specialitate din biblioteci a conștientizat faptul că instruirea și munca trebuie abordate simultan.

În aspect general, *instruirea* are ca scop îmbunătățirea performanțelor personalului, soluționarea problemelor prin elimenarea discrepanțelor dintre ceea ce sunt angajații în stare să facă și ceea ce trebuie să facă atât în prezent, cât și în viitor [1, p. 836]. *Instruirea profesională continuă a personalului de specialitate din biblioteci* este un proces planificat de modificare și dezvoltare a competențelor profesionale cu scopul obținerii nivelului dorit de performanță în activitatea desfășurată prin crearea unui mediu în care angajații sunt motivați să învețe și să se perfecționeze. Cercetătorul în domeniul educației continue, Paul Lengrand, [5, p. 5] menționează că „numai printr-un studiu continuu și printr-un progres permanent, numai printr-o atitudine de reconsiderare față de sine însuși, față de cunoștințele și experiența proprie, poate cineva să spere să obțină rezultatul dorit”.

La etapa actuală majoritatea experților sunt de acord că învățarea pe tot parcursul vieții a bibliotecarilor este o condiție importantă pentru asigurarea unor servicii de bibliotecă de calitate. Potrivit membrilor IFLA (The International Federation of Library Associations and Institutions), participanți la conferințele anuale, secțiunea IFLA privind formarea profesională continuă și instruirea la locul de muncă, atenționează necesitatea de a convinge activ managerii instituțiilor infodocumentare de importanța dezvoltării profesionale și oferirii personalului de specialitate oportunități, precum stimularea pentru instruirea continuă [7, p.17].

Bibliotecile din Republica Moldova pun accent pe identificarea nevoilor de instruire profesională continuă, respectând unul din principiile *Manifestului IFLA/UNESCO cu privire la bibliotecile publice* [4] – evaluarea periodică a nevoilor de învățare. *Regulamentul privind evaluare bibliotecilor publice* nr. 747 din 07.10.2020 [6], domeniul de evaluare „formare profesională continuă”, cuprinde trei criterii:

- cercetarea necesităților de formare profesională continuă;
- oferta educațională;
- instruirea bibliotecarilor.

Desfășurarea unui proces de instruire continuă planificată a personalului de specialitate din biblioteci este prezentată în figura 1.

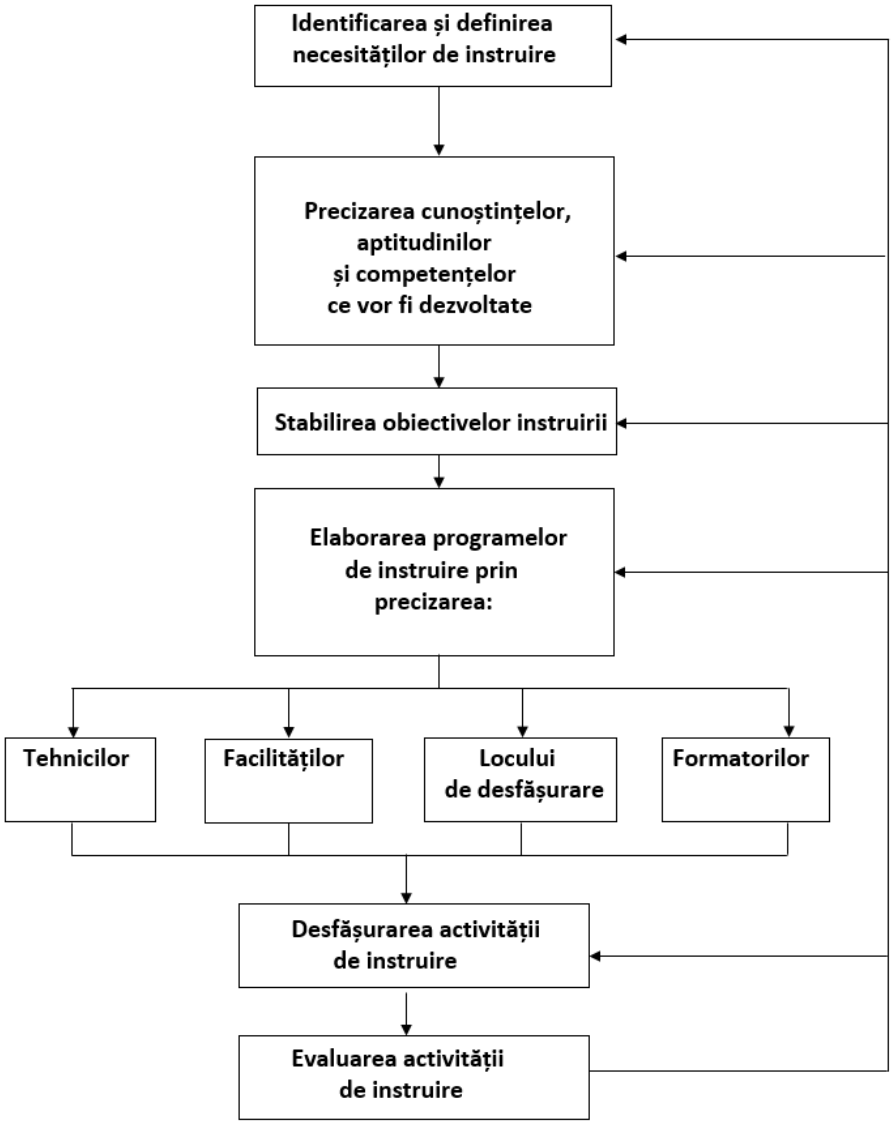

Figura 1. *Procesul de instruire planificată*
Sursa: *Burduș, Eugen [1, p. 837]*

Din figura 1 se observă că punctul de plecare în elaborarea programelor educaționale relevante este idententificarea necesităților de instruire continuă. În baza necesităților de instruire se precizează cunoștințele, aptitudinile, deprinderile ce urmează a fi dezvoltate. Printre motivele de bază privind evaluarea eficienței programelor de instruire continuă sunt: (1) determinarea în ce măsură au fost atinse obiectivele instruirii și (2) stabilirea calității organizării și desfășurării activităților de instruire. În cazul când obiectivele nu sunt realizate, participanții la programele de instruire nu obțin competențele profesionale necesare. Se recomandă modificarea/înlocuirea cu alte obiective. Compararea rezultatelor profesionale ale personalului până și după instruire ne indică nivelul de calificare și calitatea muncii realizate. Există situații când unele programe de instruire bine gândite și corect elaborate pot fi ineficiente. Eficiența programelor de instruire depinde de anumite criterii: nivelul de pregătire, măiestrie, abilitățile de comunicare ale formatorilor, cunoașterea tehnologiilor informaționale, capacitatea de asimilare a cunoștințelor noi de către participanți, posibilitatea de aplicare în practică a celor însușite, pregătirea psihologică față de schimbări, păstrarea cunoștințelor, etc.

În această ordine de idei, într-o instituție infodocumentară pot fi identificate diferite categorii de instruiți:

- nu învaţă şi niciodată nu se implică în instruire („*instruirea nu-i pentru mine*”)*;*
- potenţialii, se interesează, dar încă nu s-au implicat în instruire („*instruirea ar putea fi utilă pentru mine*”);

- începătorii, se dedică instruirii („*este oare instruirea aceasta bună pentru mine?*”);
- participanţii, continuă instruirea începută mai înainte („*instruirea este utilă pentru mine*”);
- pro-activii, se implică permanent în instruire („*ştiu ce vreau de la instruire*”) [2, p. 10-11].

Necesitățile de instruire continuă pentru diferite categorii de personal sunt determinate atât de exigențele muncii, cât și de caracteristicile individuale ale angajaților. Asupra nevoilor de instruire în acumularea de noi cunoștințe și dezvoltarea aptitudinilor profesionale influențează vârsta, experiența profesională, particularitățile motivației în muncă și alți factori.

Pentru determinarea conținutului și metodelor de instruire ale personalului de specialitate din biblioteci se recomandă stabilirea următoarelor tipuri de necesități:

- *cantitative* (ce număr de personal trebuie instruit);
- *calitative* (ce trebuie de învățat, ce aptitudini trebuie dezvoltate) [3, p. 110].

Printre modalitățile de identificare a acestor necesități de instruire continuă pot fi:

- *Informarea despre personalul de specialitate din bibliotecă* (studiile de bază, stagiul de muncă, experiența profesională, participarea/neparticiparea personalului în diferite programe educaționale formale și nonformale, etc.);
- *Evaluarea rezultatelor muncii – atestarea.* Conform *Regulamentului privind modul de conferire a categoriilor de calificare personalului de specialitate din biblioteci* nr. 17 din 05.02.2015 [7], o dată la 5 ani sunt evaluate rezultatele activității profesionale. În baza evaluării cunoștințelor, aptitudinilor, deprinderilor profesionale ale personalului atestat sunt luate decizii cu privire la necesitatea instruirii, conținut, metode concrete de instruire, etc.;
- *Observarea, analiza muncii personalului.* Depistarea în urma observațiilor efectuate a necorespunderii muncii personalului cu standardele stabilite, schimbările din domeniu (echipamente, softuri, platforme noi, etc.) poate semnala despre necesitatea unei instruiri corespunzătoare a anumtor categorii de personal;
- *Culegerea și analiza cererilor de instruire de la managerii subdiviziunilor;*
- *Propunerile și sugestiile personalului de bibliotecă.* Acestea pot fi colectate cu ajutorul sondajelor, anchetelor, interviurilor, testelor, observațiilor după finalizarea programelor de instruire. Se înregistrează impresia (mulțumiți/nemulțumiți, utilitatea celor învățate și a surselor oferite, pregătirea formatorilor, volumul materialului asimilat, utilizarea în practică a cunoștințelor și aptitudinilor obținute, etc.) participanților la programul de instruire [3, p. 111];
- *Studii anuale privind nevoile de formare ale personalului de bibliotecă* care urmăresc scopul de a identifica subiectele solicitate, forma de organizare, metodele utilizate, durata, etc. În baza rezultatelor studiilor sunt elaborate programe educaționale relevante. „Nici un program nu rezistă dacă ia în considerarație un om universal și abstract, în loc de individul concret, cu preocupările și cerințele sale” [5, p. 47].

Concluzii. În condițiile când managerii bibliotecilor subestimează importanța instruirii continue, studierea regulată a nevoilor de formare ale personalului, multitudinea problemelor instituției (calitatea serviciilor/produselor de bibliotecă, creativitatea, inovațiile, asimilarea și implementarea tehnologiilor, condițiile de muncă, etc.) nu pot fi soluționate. Personalul de bibliotecă studiază și asimilează cunoștințe, aptitudini, deprinderi pe care deja le posedă. Sunt elaborate programe educaționale care nu corespund necesităților reale ale instituției în general și personalului de specialitate în particular. După finalizarea acestor programe de instruire impactul va fi minim, nu vor fi aplicate în practică cunoștințele obținute și nu vor fi realizate la un nivel înalt obligațiunile funcționale.

REFERINȚE

1. Burduș Eugen. *Tratat de management*. București: Editura Economică, 2005. 860 p. ISBN 973-709-117-5.

2. Coşeri Tatiana. Instituţia care învaţă: designul instruirii continue a adulţilor. In: *BiblioPolis.* 2004, nr. 2, pp. 9-13. ISSN 1811-900X.

3. Gamanjii Alexandru. *Managementul personalului*. Chișinău: Universitatea “Perspectiva-NIT”, 2018. 310 p. ISBN 978-9975-133-88-3.

4. IFLA/UNESCO. Public Library Manifesto 1994 [online]. [citat 27.10.2020]. URL: https://www.ifla.org/publications/iflaunesco-public-library-manifesto-1994

5. Lengrand Paul. *Introducere în educația permanentă*. București: Editura didactică și pedagogică, 1973. 104 p.

6. Regulementul privind evaluarea bibliotecilor publice. In: *Monitorul Oficial*, nr. 272-277, art. 887 din 23.10.2020.

7. *Regulamentul privind modul de conferire a categoriilor de calificare personalului de specialitate din biblioteci* (aprobat prin ordinul nr. 17 din 5 februarie 2015 al Ministerului Culturii). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=121792&lang=ro

8. Варлейс Яна ș.a. Руководство ИФЛА по непрерывному профессиональному образованию: принципы и передовой опыт [online]. 2016, 97 p. [citat 3.01.2021]. URL: https://www.ifla.org/files/assets/cpdwl/guidelines/ifla-guidelines-for-continuing-professional-development-ru.pdf

УДК 378:355/359

Віталій Поливанюк
(Київ, Україна)

ОБГРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення категорії «педагогічні умови». Досліджено сучасні точки зору щодо визначення організаційно-педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових фахівців з фізичної культури і спорту Збройних Сил України.

***Ключові слова**: організаційно-педагогічні умови, професійна компетентність, професійний розвиток, саморозвиток, зовнішні та внутрішні фактори, педагогічне моделювання, методика розвитку професійної компетентності.*

Theoretical approaches to the definition of the category "pedagogical conditions" are analyzed. The modern points of view concerning definition of organizational and pedagogical conditions of formation of professional competence of future military experts in physical training and sports of Armed forces of Ukraine are investigated.

***Keywords:** organizational and pedagogical conditions, professional competence, professional development, self-development, external and internal factors, pedagogical modeling, methods of professional competence development.*

Процес формування професійної компетентності військових фахівців фізичної культури і спорту неможливий без спеціально спроектованих організаційно-педагогічних умов. Для розуміння сутності категорії «педагогічна умова» доцільно дослідити тлумачення змісту зазначеного явища. Поняття «педагогічні умови» стосується різних аспектів процесу навчання, виховання та розвитку: цілей, принципів, змісту, методів, форм, засобів тощо. Цей термін може позначати як цілісний освітній процес, так і характеризувати окремі його сторони чи елементи.

Також важливим для цього дослідження є трактування терміну «умова» з психологічної точки зору як сукупності явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, які можуть здійснювати вплив на розвиток конкретного явища, що опосередковується активністю особи чи певної групи осіб.

Саме психологи розглядають в якості значущих умов професійного становлення особистості мотиви, спрямованість особистості, її нахили, інтереси, загальні та особливі

здібності, обставини виховання та навчання, організації професійного та освітнього середовища, доступ до культурних цінностей, стан соціального оточення тощо. Суттєвим у контексті дослідження виступає поєднання як зовнішніх, так і внутрішніх впливів, і саме зовнішні впливи здатні подіяти лише через опосередковане сприйняття особою. Вагомий внесок у дослідження вказаної проблеми зробив С. Рубінштейн, який наголошував на розділенні як внутрішніх, так і зовнішніх умов. Сучасний вітчизняний дослідник А. Смолюк підтримує позицію вченого, що зовнішні умови визначають кінцевий результат не безпосередньо, а «заломлюючись» крізь дію внутрішніх умов, власну природу конкретного об'єкта чи явища. Відповідно, внутрішні умови виступають причинами, а зовнішні – обставинами [1, с. 75].

Деякі сучасні дослідники аналізують педагогічні умови як фактори (або чинники), що впливають на процес досягнення мети, при цьому вони поділяються на: зовнішні (позитивні відносини педагога і слухача; об'єктивність оцінювання процесу навчання; місце навчання, приміщення, кліматичні умови тощо) та внутрішні (індивідуальні характеристики слухачів, тобто стан здоров'я, якості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо) [4, с. 161].

З урахуванням методологічних позицій дослідників щодо визначення поняття «педагогічні умови», доцільно підкреслити наступне. З одного боку, деякі дослідники, досліджуючи зазначену категорію, розуміють під нею сукупність об'єктивних можливостей вирішення освітніх завдань. З іншого боку, під умовами маються на увазі педагогічні вимоги, обставини, за яких компоненти освітнього процесу представлені в оптимальному взаємозв'язку; сукупність зовнішніх і внутрішніх впливів (І. Березовська [7, с. 8]). Дещо відрізняється точка зору вчених (І. Зязюн [8, с. 6] та ін.), котрі пов'язують педагогічні умови з формуванням системи освіти, в якій вони виступають одним із компонентів (факторів, обставин). Дослідники розуміють педагогічні умови як один із проявів закономірностей процесу навчання. Різносторонній аналіз існуючих трактувань категорії «педагогічні умови» дозволяє виокремити певні ознаки і положення, що є ключовими в розумінні цього поняття, зокрема педагогічні умови: є предметом дослідження методології педагогіки; виражають відношення освітньої системи до навколишніх явищ, без яких неможливе її існування; забезпечують оптимальний перебіг освітніх процесів та явищ; необхідні для досягнення визначеної педагогічної мети та вирішення поставлених завдань; поєднують суб'єктивне й об'єктивне, внутрішнє і зовнішнє, сутність та явище [1, с. 76].

Відповідно, в контексті цього дослідження під організаційно-педагогічними умовами варто розуміти спеціально спроектовані фактори впливу на зовнішні та внутрішні обставини професійної підготовки майбутніх начальників фізичної культури і спорту військових частин, які сприяють їхньому професійному розвитку і саморозвитку, готовності до розвитку як професійних, так і особистісних здібностей, формуванню стійких професійних компетенцій в умовах освітнього середовища вищого військового навчального закладу. З огляду на викладене, використання можливостей освітнього середовища передбачає реалізацію сукупності об'єктивних зовнішніх щодо курсантів предметно-просторових умов, соціальних об'єктів та освітніх факторів і впливів (зміст освіти, форми організації освітнього процесу, методи, технології тощо), необхідних для ефективного саморозвитку особистості майбутнього військового фахівця.

Д. Погребняк зазначає, що організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності мають бути системними та містити методологічні, теоретичні, методичні та практичні аспекти професійної підготовки начальників фізичної підготовки і спорту:

- методологічний аспект – містить ключові ідеї та принципи, на основі яких здійснюється професійна підготовка;
- теоретичний аспект – передбачає: цілі, принципи, зміст та результат професійної підготовки військових фахівців;
- методичний аспект – це, в першу чергу, основні методи, технології, засоби та методика їх реалізації у навчальному процесі;

- практичний аспект – наявність сучасної навчальної матеріально-технічної бази, що відповідає сучасним вимогам оточення та специфіці діяльності начальників фізичної підготовки і спорту.

З урахування наведених аспектів, успішний розвиток професійної компетентності начальників фізичної підготовки і спорту може відбуватися за реалізації таких організаційно-педагогічних умов:

1) педагогічне моделювання розвитку професійної компетентності начальників фізичної підготовки і спорту: це системна педагогічна умова. Моделювання передбачає можливість відобразити ключові властивості розвитку професійної компетентності. З іншого боку, цей напрямок є наочною демонстрацією основних методологічних підходів, теоретичних та методичних основ, представленням конкретних етапів розвитку професійної компетентності зазначеної категорії офіцерів;

2) розробка сучасної комплексної методики розвитку професійної компетентності начальників фізичної підготовки і спорту: уявляє собою визначену навчальну систему, засновану на положеннях компетентнісного, системного та суб'єктно-діяльнісного підходів. Методика має містити цілі, принципи, методи, способи, прийоми та засоби на кожному з виокремлених етапів розвитку професійної компетентності. Результатом навчання за такою методикою має бути здатність начальників фізичної підготовки і спорту успішно виконувати свої функціональні обов'язки у професійній діяльності; розвиток практичних знань, умінь та навичок (включаючи і самопідготовку офіцерів);

3) забезпечення саморозвитку військових фахівців у процесі навчання: передбачає формування умов для актуалізації їх навчальної суб'єктності та суб'єктної поведінки у навчально-пізнавальній діяльності. Важливими аспектами наведеної умови є: внутрішня мотивація начальників фізичної підготовки і спорту, їх прагнення досягти професіоналізму у власній діяльності; розвиток системних знань у сфері фізичного виховання і спорту; здатність розв'язувати стандартні та нестандартні завдання при виконанні своїх професійних обов'язків;

4) застосування об'єктивних критеріїв оцінки рівнів розвитку професійної компетентності майбутніх військових фахівців: в якості критерію розуміється визначальна ознака, яка характеризує конкретні якісні аспекти явища, що досліджується, та надає можливість встановити ступінь його сформованості, розвиненості, покращення та ін. Критерії знаходять своє вираження в показниках і через це існує можливість статистичного вимірювання та оцінювання певних проявів досліджуваного явища. Для визначення кількісних та якісних характеристик розвитку професійної компетентності майбутніх військових фахівців критерії оцінювання мають бути об'єктивними, надійними, ефективними та достовірними [4, с. 162].

Висновки. Таким чином, організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності військових фахівців уявляють собою спеціально спроектовані фактори впливу на зовнішні та внутрішні обставини професійної підготовки майбутніх начальників фізичної культури і спорту військових частин, які сприяють їхньому професійному розвитку і саморозвитку, готовності до розвитку як професійних, так і особистісних здібностей, формуванню стійких професійних компетенцій в умовах освітнього середовища вищого військового навчального закладу.

Організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності мають бути системними та містити методологічні, теоретичні, методичні та практичні аспекти професійної підготовки начальників фізичної підготовки і спорту.

Успішний розвиток професійної компетентності начальників фізичної підготовки і спорту має відбуватися при реалізації певних організаційно-педагогічних умов: 1) педагогічне моделювання розвитку їхньої професійної компетентності; 2) формування сучасної комплексної методики розвитку досліджуваної професійної компетентності; 3) забезпечення саморозвитку начальників фізичної підготовки і спорту у навчально-виховному процесі; 4) застосування об'єктивних критеріїв оцінювання рівнів розвитку професійної компетентності майбутніх військових фахівців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Смолюк А.І. Професійний саморозвиток майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі педагогічного коледжу: дис. … канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.04: Теорія і методика професійної освіти. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2017. 240 с.
2. Гершунский Б.С. Философия образования : учебн. пособ. для студентов высших и средних педагогических учебных заведений. Москва: Московский психолого-социальный институт, 1998. 432 с.
3. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищих пед. закладів освіти. Київ: Академія, 2002. 528 с.
4. Погребняк Д.В. Організаційно-педагогічні умови розвитку фахової компетентності начальників фізичної підготовки і спорту військових частин Збройних Сил України в системі післядипломної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки.* 2018. Вип. 4 (95). С. 160-165.
5. Литвин А.В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: на допомогу здобувачам наукового ступеня. Львів: СПОЛОМ, 2014. 76 с.
6. Вдовичин Т.Я. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов для забезпечення навчального процесу майбутніх бакалаврів інформатики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми:* [зб. наук. пр.]; Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. Вип. 34. С. 225-229.
7. Березовська І.В. Особливості розвитку вольових якостей студентів у навчально-професійній діяльності: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2007. 23 с.
8. Зязюн І. Педагогічна спрямованість – найголовніша характеристика майстерності А.С. Макаренка. *Імідж сучасного педагога.* 2008. № 1-2 (80-81). С. 5-7.
9. Онаць О.В. Практика формування професійної компетентності молодого вчителя. *Шлях освіти.* 2012. №3. С. 34-39.
10. Діденко О. Умови формування індивідуального стилю педагогічної діяльності викладача військового вищого навчального закладу. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка.* 2008. №2. С. 31-34.

УДК 373.091.113:005.9

Світлана Поліщук
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ЗДІБНОСТІ КЕРІВНИКА В УПРАВЛІННІ ЗАКЛАДОМ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті звертається увага на значення і роль організаторських здібностей керівника в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом. Автор підкреслює необхідність розвитку цих здібностей, звертає увагу на вміння налагоджувати роботу всього трудового колективу. Важливим моментом статті є те, що її автор не залишає поза увагою важливість врахування керівником в його професійно-управлінській діяльності людського фактору, підкреслює важливість створення сприятливого психологічного клімату.

Ключові слова: *організаторські здібності, управління, колектив, ефективність, конкурентоздатність, функції, здатність.*

In the article the author pays attention on a value and role of organizational capabilities of leader in a management general educational establishment. An author underlines the necessity of developing these flairs, pays attention to ability to put right work of all labour collective. The important moment of the article is that her author does not abandon out of eyeshot importance of

taking into account a leader in his professionally-administrative activity of human factor, importance of creation of favourable psychological climate underlines.

Key words: *organizational capabilities, managements, collective, efficiency, competitiveness, functions, ability.*

Сучасні тенденції розвитку вітчизняної освіти, процес її реформування зумовлюють виникнення нового управлінського напрямку, що ґрунтується на особистісно-діяльнісному підході до здійснення управління закладом загальної середньої освіти. Врахування цих тенденцій, дає нам підстави стверджувати, що імідж того чи іншого закладу ЗСО у великій мірі залежить від рівня організаційної культури управління. Тому так важливо, щоб керівник закладу ЗСО володів організаторськими здібностями, щоб він мав певний управлінський досвід. Так як лише освідчений керівник в найбільшій мірі усвідомлює оптимістичний підхід до дійсності. Він є стійким у стресових ситуаціях, може активізуватись в умовах кризи. Це зумовлює змінювати підходи, методи, стилі виробничих відносин та поступово перетворювати жорстке субординаційне управління організацією на мобільне й гнучке.

Зважаючи на це, ми з впевненістю можемо стверджувати про актуальність вибраної нами теми написання статті.

Слід відмітити, що проблемі формування організаторських здібностей керівника закладу ЗСО (і не тільки) приділяють суттєву увагу ряд визначних вчених-педагогів: М. Виноградський [5], Н. Гавкалова [6], В. Луговий, В. Князєва [8], І. Іванова [9], А. Мельник [11], Т. Афанасьєва [1], Г. Тимошко [12], Л. Ващенко [4], В. Бондар [3], О. Гірняк [7] і ін.

Збільшення кількості робіт, присвячених проблемам розвитку організаційних здібностей, свідчить про пильну увагу вчених до цього питання. Тобто в сучасному українському суспільстві прослідковується тенденція виявлення нових змін, підходів і принципів управління навчальними закладами, які забезпечують конкурентоспроможне професійне управління. Зокрема вчена Г. Тимошко стверджує, що сучасне становище в Україні вимагає формування відповідного рівня управлінських знань. Тому на сьогоднішній день вимоги до розвитку менеджменту значно зростають. Особливо вони підвищуються до керівника, який являється суб'єктом управління. Адже саме керівник поєднує людей у праці для досягнення поставлених цілей організації. Тому ми повністю розділяємо думку тих вчених (І Кучинської, А. Бундурка, С. Багерова, Е. Землянської та ін.), які вбачають місію керівника у формуванні конкурентоспроможності закладу ЗСО шляхом використання його організаторських здібностей, які досягаються за умови формування то розвитку його організаторської культури та при наявності високої працездатності, володінням лідерських якостей. Крім цього керівник повинен вміти здійснювати кадрову політику та делегувати повноваження.

Керівник закладу ЗСО повинен мати високий рівень поінформованості, тобто володіти достовірною інформацією щодо обставин, які можуть мати місце у вверенному йому колективі. Тобто керівник закладу ЗСО повинен мати комплекс організаторських здібностей, навичок, застосування яких дає змогу налагоджувати спільну роботу багатьох людей.

Організаторські здібності керівника виявляються в умінні:

- оцінити ситуацію, визначити черговість завдань, розрахувати терміни їх виховання;
- своєчасно приймати аргументовані рішення, узгоджуючи свої задуми з реальними умовами, і забезпечувати їх виконання;
- направляти, координувати та контролювати діяльність підлеглих; раціонально розприділяти працю між співробітниками та інструктувати їх, забезпечуючи їх взаємодію;
- домагатися реальної персональної відповідальності кожного за виконання доручених завдань;
- підтримувати дисципліну виконання, налагодити дієву систему контролю результатів їх діяльності;
- йти на виправданий ризик в умовах невизначеності, обмеженості інформації та недостатності часу;
- активно використовувати для досягнення мети зовнішні фактори та зміну обставин;

- створювати оптимальні комбінації наявних ресурсів.

При цьому вчена зазначає, що організаторські здібності особи є її природними задатками, однак вони розвиваються, збагачуються та шліфуються у процесі навчання та професійної діяльності. Слід враховувати, що за різними оцінками, тільки 4-6% працездатного населення мають достатньо виражені організаторські здібності. Менеджер-керівник не може покладатися лише на себе, він має заохочувати до управлінської діяльності компетентних, ініціативних та сумлінних працівників. здібний організатор спирається на розум всього колективу, його наполегливість ніколи не переходить у впертість та несприйняття чужої думки. Таким чином він привчає підлеглих до самостійності. Він не уникає відповідальності ні за прийняття рішень, ні за результати їх реалізації, ні за наслідки діяльності своїх підлеглих [11, с. 171].

Найбільшого успіху керівник досягає тоді, коли знає не тільки те, що йому належить робити, а й те, чого не слід робити самому, необхідно використовувати максимально потенціал своїх підлеглих [2].

При цьому досить важливим є врахування того, що з метою поглиблення професійної діяльності керівника закладу ЗСО, підвищення успіху його організаторських здібностей у великій мірі залежать від необхідності спрямування усіх зусиль на реалізацію соціально-психологічних функцій управління, які притаманні керівникові навчального закладу, що значно сприяє продуктивній роботі педагогічного колективу.

Виходячи із вище зазначеного, що керівник закладу ЗСО, який прагне досягнути максимальної конкурентоздатності вверeного йому закладу, спрямовує на це весь йому притаманний потенціал організаторських здібностей. При цьому він в повній мірі усвідомлює всю повноту відповідальності за високу власну працездатність та здатність до покращення соціально-психологічного клімату в колективі. Тобто сучасний керівник, який управляє закладом освіти повинний в максимальній мірі враховувати людський фактор, який є вирішальним у створенні сприятливого мікроклімату. А тому ми повністю погоджуємося із вченим І. Литвиновим, який стверджує, що одним із показників успішної діяльності керівника, а отже і ефективність використання ним організаторських здібностей є запорукою високого рівня сформованості в колективі сприятливого психологічного клімату [10, с. 86-89].

Підкреслюючи важливість соціально-психологічного клімату у колективі, який у значній мірі залежить від організаторських здібностей керівника і його організаційної культури, вчена Г. Тимошко відмічає: «Це стан міжособистісних стосунків, що виявляються у сукупності психологічних умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній діяльності колективу. У педагогічному колективі взаємодіють керівники зі своїми особистісними якостями, інтересами, з рівним рівне організаційної культури, що зумовлює їхню поведінку і вплив і інших осіб. Кожен з них намагається зайняти активну позицію, відстояти свої права, реалізувати можливості, утвердити амбіції. Це складна мозаїка інтересів, прагнень, дій утворює соціально-психологічний клімат у колективі [12, с. 174].

Розвиваючи свою думку і своє бачення проблеми, вчена Г. Тимошко звертає увагу на функції соціально-психологічного клімату (мікроклімату) у педагогічному колективі, а саме:

- консолідуючу – згуртування колективу, об'єднання зусиль для розв'язання навчально-виховних завдань;
- стимулювальну – реалізація емоційного потенціалу, життєвої енергії колективу;
- стабілізаційну – забезпечення стійкості внутрішньошкільних відносин, створення передумови для успішної адаптації нових учасників;
- регулятивну – утвердження норм взаємин, етичного оцінювання поведінки індивідів і функцій [12, с. 174].

Ми повністю розділяємо думку тих вчених, які стверджують, що на психологічний клімат у педколективі впливають зміст праці та ступінь задоволеності людей нею, умови праці ц побуту та задоволеність ними, міжособистісні стосунки, стиль керівництва, організаційна культура керівника.

Тільки такий підхід до управління закладом ЗСО, на нашу думку, в найбільшій мірі дозволить керівнику даного закладу в найбільшій мірі реалізувати свої організаторські здібності і досягнути максимальної ефективності діяльності всього педагогічного колективу.

На основі вище сказаного ми можемо зробити наступні висновки:

- тільки при володінні комплексом організаторських і лідерських здібностей дасть змогу керівникові забезпечити максимальну ефективність управління закладом ЗСО;
- керівник повинен вміти налагоджувати роботу ввіреного йому колективу з врахування і вмілим використанням людського фактору, при цьому він повинен володіти високою організаційною культурою;
- керівник закладу ЗСО повинен постійно дбати про позитивний психологічний клімат в колективі.

Тільки при таких умовах, на наше переконання зможе в найбільшій мірі реалізувати свої здібності і досягти поставленої мети.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьева Т. Технология развития педколектива, или как без проблем управлять педагогическим коллективом школы: [практ. пособие] / Т. Афанасьева, И. Елисеева. Москва: АРКТИ, 2007. 168 с.
2. Алехина И. Имидж и этика делового человека. Москва: «ЭНН», 1996. 126 с.
3. Бондар В. Теорія і технологі управління процесом навчання в школі. Київ: Школяр, 2000. 216 с.
4. Ващенко Л.М. Регіональне управління інноваційними процесами загальної середньої освіти: Навчальні модулі. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Тираж», 2005. 30 с.
5. Виноградський М.Д. Організація праці менеджера: Навч. посібник. Київ: Кондор, 2002. 516 с.
6. Гавкалова Н.Л. Менеджмент персоналу: Навч. посібник. Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2004. 276 с.
7. Гірняк О.М., Лазановський П.П. Менеджмент: теоретичні основи і практикум: [навч. посіб для студентів вищих закладів освіти]. Київ: Магнолія плюс, 2003. 267 с.
8. Державне управління в Україні: реалії та перспективи :Збірник наукових праць / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князєва. Київ: НАДУ, 2005. 432 с.
9. Іванова І.М. Менеджер – професійний керівник: Навч. посібник. Київ, 2001. 106 с.
10. Литвинов И. Хороший директор – хорошая школа. *Персонал.* 1998. № 4. С. 86-89.
11. Мельник А.Ф. Менеджмент державних установ і організацій: Навч. посібник / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Н.М. Кривокульська; За ред. А.Ф. Мельник. Київ: Професіонал, 2006. 464 с.
12. Тимошко Г.М. Організаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу : теорія та практика: Монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. 592 с.

УДК 378.14(430)

Ірина Попова, Вадим Попрядухін, Ольга Коваль
(Мелітополь, Україна)

НОВІ ФУНКЦІЇ ВИКЛАДАЧА ЯК ПЕРЕДПОСИЛАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Розглянута роль викладача у організації самостійної роботи студента вищого навчального закладу в освітньому процесі, яка орієнтована на активні методи оволодіння знаннями, розвиток творчих здібностей студента з урахуванням потреб і здібностей особистості.

Ключові слова: *пізнавальна діяльність, самостійність, мотивація, активність, ефективність, цілеспрямованість.*

The role of the teacher in the organization of independent work of the student of higher educational institution in educational process which is focused on active methods of mastering of knowledge, development of creative abilities of the student taking into account needs and abilities of the person is considered.

Key words: *cognitive activity, independence, motivation, activity, efficiency, purposefulness.*

Як відомо, самостійність є найбільш істотною якістю людини як особистості та суб'єкта діяльності. Тому один з основних принципів, на яких побудований весь навчальний процес, визначає, що ніякі знання, не підкріплені самостійною діяльністю, не можуть стати справжнім надбанням людини. Одна з головних вимог до наших вищих навчальних закладів (ВНЗ) – це підготовка майбутніх спеціалістів, тобто студентів, до самостійної творчої роботи [1]. Самостійна навчальна діяльність студента спрямована на вивчення і оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача, тому дуже важливо, щоб у студента, як майбутнього фахівця, самостійна пізнавальної діяльність була спрямована на забезпечення ефективності формування знань, умінь і навичок, використання їх на практиці, формування у них прагнення до самоосвіти.

Сучасне розуміння самостійної роботи, як виду навчально пізнавальної діяльності по засвоєнню професійної освітньої програми, здійснюваній у певній системі при партнерській участі викладача в її плануванні і оцінці досягнень конкретного результату, потребує від викладача вищої школи переосмислення підходів до організації самостійної роботи студентів (СРС). В умовах скорочення аудиторних годин за рахунок збільшення часу на СРС, що складає 50-70% навчального часу, відбувається переорієнтація процесу навчання з лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форми [1,2] за умовою впровадження і розробки науково-методичного супроводу СРС та організаційно-методичного забезпечення індивідуальної роботи студентів, це є провідною метою діяльності викладача. Згідно з положенням про організацію навчального процесу у ВНЗ, СРС є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, що вільний від обов’язкових навчальних занять [1,2].

Життям доведено, що тільки ті знання, які студент здобув самостійно, завдяки власному досвіду, думці і дії, будуть насправді міцні. Загально відомо, що людській пам’яті залишається 10% почутого, 50% побаченого, та 90% виконаного самостійно. Тому, якщо навчальний матеріал опрацьовується власноручно, самостійно виконується завдання від його постановки до аналізу отриманих результатів, то засвоюється не менше 90% інформації. Саме тому в навчальних закладах поступово, але неухильно переходять від передачі інформації до керівництва навчально-пізнавальною діяльністю, формування у студентів навиків самостійної творчої роботи.

У дослідженнях, присвячених планування та організації самостійної роботи студентів (Л. Г. Вяткін, М. Г. Гарунова, Б. П. Єсіпов, В. А. Козаков, І. Я. Лернер, М. І. Махмутов, Н. А. Половнікова, П. І. Підкасистий та ін) доводиться, що самостійна робота, перш за все, завершує задачі всіх інших видів навчальної роботи. Знання, які не стали об’єктом власної діяльності, не можуть визнаватися справжнім надбанням людини. Крім практичної важливості, самостійна робота має велике виховне значення: воно формує самостійність не тільки як сукупність певних умінь і навиків, але і як рису характеру, яка відіграє суттєву роль у структурі особистості сучасного спеціаліста. СРС є невід'ємною частиною навчального процесу та виправданим способом оволодіння навчальним матеріалом. Це особлива форма навчальної діяльності, під час реалізації якої засвоюється відповідна сума знань, умінь і навичок, розвиваються здібності, формується самостійність як особистісна риса суб'єкта навчання. Самостійна робота і творча діяльність студентів стають не лише засобом, а й метою навчального процесу. Все більшої ваги набирає необхідність організації та контролю цієї діяльності, методичного забезпечення, а також визначення ролі викладача в цьому процесі [3].

Педагоги постійно шукають ефективні види організаційно-методичної діяльності, які б сприяли досягненню мети у підготовці фахівців. Діяльність викладача і діяльність студента взаємопов'язані, що відображено на схемі (рис.1.1), і викладач супроводжує діяльність студента при навчанні [4,5].

Підготовчий етап з боку викладача включає в себе: корекцію робочих програм за рахунок введення тем для самостійної роботи (СР) і контроль за СР, приклади типових завдань для СР; відбір видів роботи, що відповідають основним цілям – розвитку універсальних і професійних компетенцій студентів; розробку завдань для СР; розрахунок кількості кількості годин і суми балів, які повинен набрати студент в ході виконання СР; розробка технологічної карти, де вказані форми, методи і засоби навчання для надання студенту можливості вибору; розробка навчально методичного комплексу по дисципліні і проектування освітнього середовища.

Етап планування потребує процедури узгодження планів викладача і студентів. Викладач надає студенту технологічну карту СР по дисципліні, а студент знайомиться з вимогами до дисципліни в цілому і до виконання СР.

Етап консультування є важливим при супроводження СР студента.

Рис. 1. Взаємозв'язок викладача і навчання при організації СРС

Викладач виконує роль консультанта, т'ютора, і модератора. Досвід показує, що іноді потрібно супроводжувати студента в його індивідуальному русі, проектувати маршрут його навчання (тьютор в перекладі з англійського *tutor* означає домашній вчитель, репетитор), бо деякі студенти не володіють компетенціями організації власної діяльності і взаємодії у групі; тоді викладач здійснює функцію модератора (від лат. *moderor*), редагує процес СР студента.

Контрольно-оціночний етап включає не тільки оцінювання навчальної діяльності студента з боку викладача, але і взаємо оцінювання і самооцінювання своєї діяльності. Викладач повинен пам'ятати, що при виконанні любого виду СР студент проходить наступні етапи: визначення цілей СР; конкретизацію пізнавальної (проблемної або практичної) задачі; самооцінку готовності до СР по рішенню поставленої задачі; вибір адекватного способу дій,

направлених на рішення задачі; планування (самостійно або за допомогою викладача) виконання СР по рішенню задачі; реалізація програми виконання навчальної СР; самоконтроль виконання СР і оцінювання отриманих результатів.

Збільшення ролі СР пов'язано із змінами позиції викладача так і студента. Зміна позиції викладача потребує від нього оволодінням новими ролями: тьютора, консультанта і модератора навчального процесу. Тьюторство засновано на наступних принципах:

– індивідуальний підхід до особистості студента;

– поміч в організації навчального процесу.

Консультування – це особливим образом організована взаємодія між викладачем консультантом (професіоналом) і студентом, яка направлена на розв'язання проблем і внесення позитивних змін у діяльність студента (рис. 2).

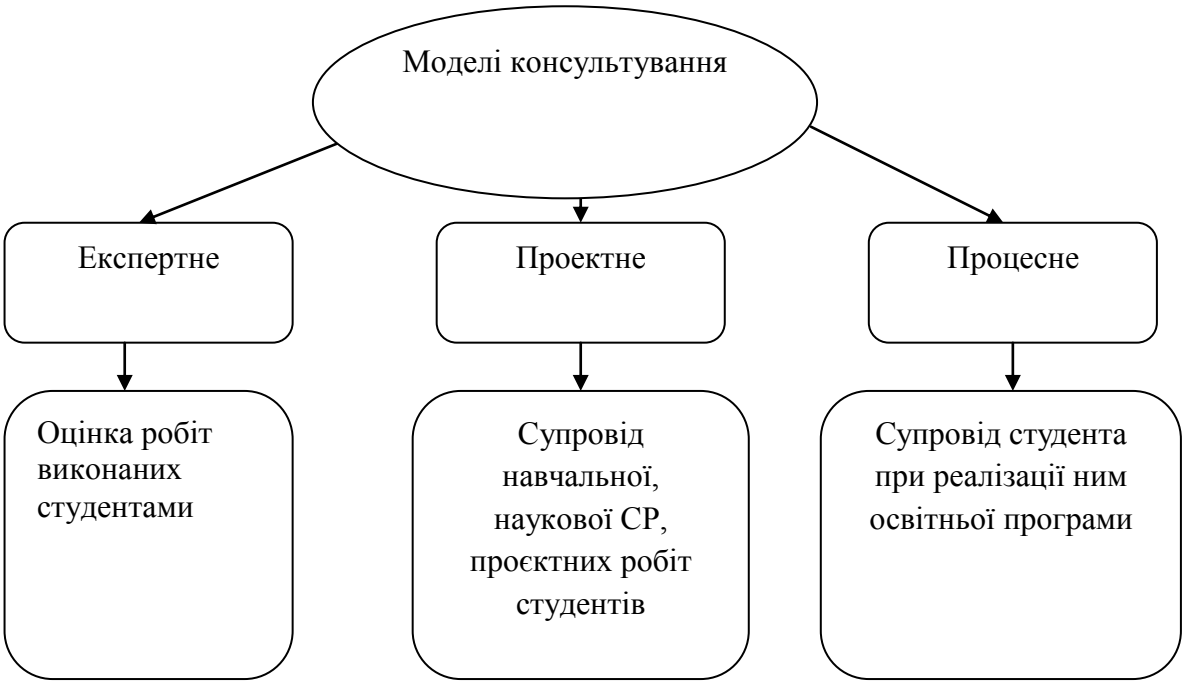

Рис. 2. Схема моделі консультування діяльності студента

Модерація – це спосіб проведення навчальних занять, консультувань, які швидше приводять до результату і дає змогу всім учасникам прийняти спільне рішення як своє особисте. Модератор-викладач вчить студентів вчитися, мислити, працювати з інформацією, співпрацювати. Дидактична ціль використання латачем технології модерації у освітньому процесі є формування:

– здатності студента до самостійного і відповідального рішення проблем, що включає розвиток його здібностей до аналізу інформації, виявленню і оцінюванню проблеми;

– уміння виробити стратегію досягнення цілей і планування конкретних дій; знаходити можливість і ресурси для рішення проблем;

– здатності ведення переговорів і дискусій, уміння вислухати іншого, переконувати і приймати колегіальні рішення;

– навички прийняття персональної відповідальності за втілення прийнятих рішень. Модерування навчання націлене на розкриття внутрішнього потенціалу студента, допомагає виявити скриті можливості і нереалізовані уміння студента.

Таким чином, організація самостійної роботи є основою навчання, що викликано змінами підходу до організації самостійної діяльності студентів і потребує від викладача опанування нових ролей і функцій. Збільшення ролі самостійної роботи викликає зміну

позиції викладача, яка зводиться не до викладання готових знань, а до організації навчання студента: розуміння того, що навчитися можна тільки самому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ МОН № 1310 (z1485-14) від 13.11.2014. Про затвердження положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах.

2. Попова І.О. Сучасні вимоги до організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Теоретичні основи електротехніки». *Наука і методика*. 2011. №23. С.87-91.

3. Попова І.О. Формування фахової компетентності студентів в умовах проведення практичних занять з теоретичних основ електротехніки в таврійському державному агротехнологічному університеті. *Aktualne problemy nowoczesnych nauk*: materialy X Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji. Volume 13. Przemyśl: Nauka i studia, 2014. С.59-63.

4. Попова І.О., Попрядухін В.С., Курашкін С.Ф. Використання інформаційних технологій при підготовці висококваліфікованих фахівців енергетиків в процесі навчання. *Збірник наукових праць.* Ч.2. 2019. Каменець-Подільський: ПДАТУ. С. 107-110.

5. Попова І.О., Курашкін С.Ф. Інтеграція науки, освіти та виробництва для покращення підготовки фахівця-енергетика. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку:* матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.: зб. наук. праць. (Переяслав, 18 вересня 2020 р.), Переяслав, 2020. Вип. 63. С. 29-33.

Михайло Ревенок, Василь Лунцов, Дарина Призенко
(Хорол, Україна)

ОЛІМПІАДА – ОДНА З АКТИВНИХ ФОРМ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ

Для успішної реалізації мети вивчення дисципліни викладачі проводять різноманітну по формі позааудиторну роботу. В процесі їх проведення вдосконалюється підготовка студента, розвивається просторова уява, практичне мислення.

Ключові слова: *олімпіада, позаурочна робота, професійна компетентність, підготовка студента.*

Однією із найактивніших форм позаурочної роботи зі студентами являється систематичне проведення олімпіад. В системі організації науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах важливе місце займають студентські олімпіади. Хоча, останнім часом спостерігається зменшення активності як студентів, так і викладачів в організації проведення олімпіад та підготовчої роботи до неї, але ця форма науково-дослідної роботи студентів стала найпоширенішою, наймасовішою поза навчальною формою наукового пошуку студентів.

Проведення внутрішньо коледжівської олімпіади з окремих дисциплін, напрямів та спеціальностей можна розглядати як форму якісної підготовки студентів.

Олімпіада – це система масових очних змагань студентів коледжу в творчому застосуванні здобутих знань, умінь та навичок, проводиться щороку з метою підвищення якості підготовки фахівців; системного вдосконалення навчального процесу, активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Олімпіада з навчальних дисциплін – це творче змагання студентів з дисциплін циклів гуманітарної, соціально-економічної та природничо-технічної підготовки. Під час цих олімпіад студенти мають продемонструвати вміння творчо застосовувати отримані теоретичні знання для вирішення конкретних завдань, проявити ініціативу у виборі оптимальних шляхів і методів її виконання.

Олімпіади зі спеціальності – це творче змагання з професійної та практичної підготовки студентів згідно з переліком напрямків та спеціальностей підготовки фахівців за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями. Олімпіади зі спеціальностей проводяться серед студентів, які вже вивчили комплекс дисциплін, що формують систему знань, умінь і навичок, необхідних у майбутній професійній діяльності. Завдання, що пропонуються учасникам цих змагань повинні передбачати можливість розкриття глибини теоретичних знань, виявити вміння у майбутніх фахівців користуватися сучасним обладнанням і устаткуванням, комп'ютерною технікою, виявити рівень підготовки студентів щодо постановки експерименту, взагалі методики проведення наукових досліджень, комплексу інших питань, володіння якими необхідне для практичної творчої роботи з обраної спеціальності.

Основними завданнями олімпіади з дисципліни є:

- виявлення та розвиток обдарованої студентської молоді, сприяння реалізації її творчих здібностей;
- стимулювання творчої праці студентів, педагогічних та науково-педагогічних працівників;
- формування кадрового потенціалу для дослідницької, виробничої, адміністративної і підприємницької діяльності;
- відбір студентів для участі в міжнародних олімпіадах.

Олімпіади з дисциплін, які викладаються у коледжі, викликають у студентів живу цікавість до спеціальності, виховують у них дух суперництва у процесі змагання. Проведення олімпіад – найбільш прийнятна форма залучення студентів до позаурочної роботи.

Мета проведення олімпіади:

- розвиток цікавості до дисциплін;
- виявлення і розвиток у студентів творчих здібностей;
- створення умов для інтелектуального розвитку, підтримки обдарованих студентів, в тому числі і допомога їм у професійній орієнтації;
- підвищення кваліфікації викладачів, які беруть участь у проведенні олімпіади.

Досвід провідних вищих навчальних закладів свідчить, що проведення студентських олімпіад, в першу чергу, дозволяє об'єктивно виявити та відібрати обдаровану студентську молодь, сприяє реалізації творчих здібностей студентів, стимулює потребу у творчому оволодінні знаннями, активізує навчально-пізнавальну діяльність. Завдання, що пропонуються для виконання учасникам студентської олімпіади, як правило, носять нестандартний характер і вимагають від студентів не тільки міцних програмних знань, але й винахідництва, креативного підходу.

Олімпіада як форма організації наукової роботи студентів добре сприймається студентами, зокрема молодших курсів. Так, досвід нашого навчального закладу, що пробудженню ініціативи, творчого пошуку студентів I-II курсів багато в чому сприяє проведення заочних олімпіад для студентів. Методика проведення таких олімпіад суттєво відрізняється від методики звичайних предметних олімпіад. Якщо при проведенні звичайної олімпіади студенти, як правило, протягом декількох годин повинні письмово виконати ряд завдань, не виходячи з аудиторії, не звертаючись до спеціальної наукової літератури, то проведення заочних олімпіад ґрунтується на інших засадах. Наприклад, умови олімпіадних завдань можуть бути подані у спеціальному оголошенні на стендах кафедр. Там же подається інформація про те, коли і куди слід здавати свої варіанти розв'язання завдань.

Для проведення в коледжі олімпіади з числа викладачів формується організаційних комітет олімпіади, який розробляє план проведення, забезпечує безпосереднє її проведення, формує склад учасників та журі, разом із журі олімпіади розглядає апеляції учасників і приймає рішення по результатах їх розгляду, затверджує список переможців і призерів олімпіади та нагороджує їх.

Викладачі розробляють матеріали олімпіадних завдань та умови їх оцінювання.

Журі олімпіади перевіряє і оцінює результати виконання завдань, визначає кандидатури переможців і призерів олімпіади, разом з оргкомітетом розглядає апеляції учасників, проводить аналіз виконаних завдань учасниками олімпіади.

Олімпіада проводиться в аудиторії, призначеній для викладання дисципліни. Аудиторія має 25 індивідуальних робочих місць для студентів. Загальна кількість студентів-учасників олімпіади не перевищує кількість індивідуальних робочих місць в аудиторії. Для участі в олімпіаді залучаються кращі студенти груп.

Багаторічний досвід проведення олімпіад показав, що перевірка та аналіз робіт учасників олімпіади, оголошення результатів, визначення та нагородження переможців олімпіади необхідно проводити в присутності всіх студентів-учасників у день проведення самого заходу.

Тестова форма завдань дозволяє журі досить швидко виконувати перевірку робіт та визначати результати.

Для заповнення проміжку часу між збором виконаних завдань та підведенням підсумків проведення олімпіади ми практикуємо проведення лекцій, перегляд відеофільмів на цікаву для студентів тематику. При цьому використовується комп'ютерне обладнання.

Під час проведення олімпіади проводиться фото- та відеозйомка, і студенти, при бажанні, мають змогу отримати цей фото та відеоматеріал для себе. Після оголошення результатів олімпіади і короткого аналізу робіт проводиться нагородження переможців олімпіади пам'ятними призами. Результати олімпіади обов'язково повідомляються студентам коледжу в радіо- та фотогазетах.

При складанні завдань для проведення олімпіади ми, перш за все, керувались метою проведення олімпіади. Адже предметна олімпіада – це не здача студентами заліку чи екзамену з відповідної дисципліни, що є завжди обов'язковою справою, а це, перш за все, добровільна участь студентів у змаганні за звання кращого в дисципліні.

Організатори олімпіади повинні так провести підготовку до неї, щоб олімпіада сприймалась учасниками як святковий захід, на якому не повинно бути переможених. Слід також враховувати те, що олімпіада проводиться після занять, і студентам потрібно після олімпіади відпочити і підготуватись до занять на наступний день. Тестова форма якраз і дає можливість за досить короткий період перевірити знання та вміння студентів по значному об'єму матеріалу.

Всього на проведення олімпіади ми плануємо затратити 90 хвилин, і з них на відповіді студентів – 60 хвилин.

Олімпіадні завдання охоплюють основні теми і розділи програми дисципліни. Завдання одноваріантні, що забезпечує рівні можливості для всіх учасників олімпіади, індивідуальність виконання завдань забезпечується індивідуальними робочими місцями, контролем з боку організаторів олімпіади, кількістю часу на виконання завдань і відношенням самих студентів до даного заходу.

Питання тестових завдань охоплюють основні теми дисципліни і подаються в послідовності від простішого до складнішого, що полегшує студентам їх виконання. Складність завдань підібрана так, щоб усі учасники олімпіади, незалежно від їх індивідуальних здібностей, набрали певну кількість балів. Олімпіада ні в якому разі не повинна створити негативне враження в учасників від її результату.

Як показує багаторічна практика, проведення олімпіад з дисциплін проходить на високому емоційному рівні. Для усіх учасників заходу – це свято. Отриманий досвід роботи студентів залишиться з ними на довгі роки і буде корисним в подальшому житті, не кажучи про те, що їх знання обов'язково покращаться.

Після таких заходів спостерігається підвищений інтерес студентів до дисципліни, прагнення розширення свого професійного кругозору, підвищується навчальна активність, практична грамотність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарева К.І., Козлова О.Г. Педагогічний аналіз інноваційної діяльності вчителя: Наук.-метод. посібник. Суми, 2001.
2. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. Київ: Знання, 2005.
3. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі: Навч. посібник. Київ, 2007.
4. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. Київ, 2009.
5. Педагогічні технології в неперервній освіті: Монографія / За ред. С.О.Сисоєвої. Київ: Віпол, 2001.
6. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. Київ: «Академвидав», 2006.

Михайло Ревенок, Дарина Призенко
(Хорол, Україна)

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КУРАТОРА В ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ КОЛЕДЖУ

Сьогодні основна увага акцентується не тільки на підвищенні професійних якостей студентської молоді, але й їх особистісному зростанні, збагаченні життєвого досвіду духовними цінностями, формуванні світоглядних орієнтирів та найкращих людських якостей: совісті, порядності, інтелігентності та працелюбності. Значна роль у ефективній організаційно-виховній роботі у коледжі належить куратору, адже саме від його організаторських та особистісних якостей залежить успіх у формуванні особистості студента як майбутнього фахівця-інтелігента, громадянина-патріота, небайдужого до долі української держави, економіки, освіти та культури.

Ключові слова: *куратор, виховна робота, професійна компетентність, зміст та напрямки виховної роботи.*

Сучасний період розвитку суспільства в нашій державі відкриває широкі можливості для оновлення змісту освіти, що дає змогу формувати духовно багату націю. Це обумовлює новий підхід до виховання студентської молоді. Виникла потреба у формуванні творчої особистості майбутнього спеціаліста, який зміг би розв'язувати як щоденні, так і масштабні завдання, що забезпечують не просто виживання, а прогрес нації.

Виховна робота в студентській академічній групи як цілеспрямований процес соціалізації особистості, відповідно до існуючих моральних вимог і принципів, є цілісним і упорядкованим комплексом закономірно побудованих, динамічно пов'язаних, взаємодіючих компонентів, які в своїй сукупності сприяють розвитку особистості та колективу. Таким чином, виховна робота являє собою складне соціально-педагогічне явище, що складається з великої кількості елементів, модулів, напрямів, моделей, завдань тощо.

З нашого погляду, серед основних компонентів виховної роботи в академічній групі варто визначити такі: цільовий; змістовно-діяльнісний; творчо формувальне виховне середовище, діагностично-аналітичний.

Цільовий компонент є базовим орієнтиром цілісної виховної системи, оскільки включає мету та завдання роботи куратора академічної групи.

Значимість цільового компонента визначається тим, що він виступає системоутворювальним фактором. На жаль, куратори інколи недооцінюють вагу цільового компонента і недостатньо продумують мету, цілі, завдання виховного процесу. В такому випадку виховна діяльність носить аморфний, фрагментарний, а подекуди і формальний характер і не дає очікуваних результатів у вихованні студентів, формуванні колективу студентської групи. Як відомо, виховання без мети не буває і цілепокладанню слід приділяти пильну увагу.

Як було зазначено вище, кардинальною метою виховної роботи у вищій школі є підготовка національної інтелігенції, оновлення і збагачення духовного та інтелектуального генофонду нації шляхом формування гармонійно розвиненої, цілісної особистості, сутністю якої є духовність, культурна самоідентифікація, соціальна і професійна компетентність.

Безперечно, мета, що наближена до ідеалу, передбачає вирішення низки завдань та надзавдань, які не тільки мають бути усвідомлені куратором, але і сформульовані ним для студентів як етапи їх персонального зростання. В такому разі, основні завдання, що їх покликані вирішувати куратори, мають стати привабливими для студентів і збігатися з їхніми власними прагненнями до самовдосконалення. Зміст цих завдань передбачає:

- виховання майбутніх спеціалістів духовними, високоосвіченими, компетентними, авторитетними людьми, носіями високої загальної культури (світоглядної, моральної, політичної, професійної, правової, інтелектуальної, психологічної, емоційної, естетичної, фізичної та екологічної тощо);
- виховання громадянина, патріота українського народу, формування у молоді чіткої громадянської позиції, виховання любові до батьківщини, поваги до української культури, мови, національних символів, національних традицій та історії, поваги до культури, мови інших національностей;
- розвиток професійної компетентності студента, складовими якої є бажання працювати в певній галузі знань, прагнення високого професіоналізму, усвідомлення необхідності отримати глибокі і різнобічні знання, потреба самоосвіти, набуття навичок самостійності в навчальній і науковій праці, уміння застосовувати знання на практиці, вміння корелювати професійні завдання з потребами (вимогами) екології;
- формування соціальної компетентності особистості, що дає можливість успішно реалізувати себе як члена соціуму, тобто мати певний соціальний статус, який свідчить про успішність у певному виді діяльності. Важливими складовими соціальної компетентності, в залежності від рівня соціальної діяльності, є: психологічна культура, комунікативність, професійність, знання з соціології та політології, багатовекторність духовних потреб тощо;
- розвиток моральності особистості як основи її духовності, важливого чинника розвитку соціальної та професійної компетентності;
- розвиток здібностей і потреб науково-пошукової діяльності як важливого фактора розвитку особистості студента; формування його світогляду, пошуку смислів людського буття;
- збагачення естетичного досвіду студентів як важливого фактора розвитку духовності особистості, її соціальної та професійної компетентності;
- правове виховання: набуття правових знань як чинника формування правової культури, прищеплення молодим людям віри у верховенство Закону, дотримання студентами законів України та нормативних актів, прийнятих в коледжі;
- розвиток психологічної культури молоді як важливого чинника особистісної, соціальної та професійної реалізації особистості;
- виховання у молодих людей потреби у здоровому способі життя, зміцнення престижності валеологічних цінностей;
- розвиток особистості студента на основі самопізнання, самовизначення, самоосвіти, самовиховання, самовдосконалення, самоактуалізації.

Зміст виховної роботи куратора, яка є складовою Положення виховної роботи коледжу, визначається такими **напрямами**:

- допомога студентам академічної групи в процесі їх адаптації до умов навчання в коледжі;
- допомога студентам академічної групи в навчальній діяльності, формування в них навичок самостійної роботи з навчальним матеріалом;
- контроль за систематичною навчальною діяльністю студентів, відвідуванням студентами занять, своєчасним виконанням ними завдань поточної атестації, за складанням заліків та іспитів;

- організація роботи куратора із виховання у студентів культурних навичок, засвоєння ними загальнолюдських, національних, громадянських, родинних, особистісних цінностей;
- допомога студентам при формуванні в групі здорового морально-психологічного клімату;
- залучення студентів групи до участі у наукових, культурних, спортивних та громадських заходах коледжу;
- допомога куратора при вирішенні індивідуальних та колективних морально-психологічних проблем, які виникають у студентів;
- відвідування куратором студентів, що проживають у гуртожитках, з метою вивчення умов проживання і контролю за виконанням студентами Правил внутрішнього розпорядку у коледжі;
- піклування куратора про соціальні умови життя і побут студентів, які проживають за межами гуртожитків;
- профілактика порушень студентами Правил внутрішнього розпорядку у коледжі та чинного законодавства України;
- пропагування в студентському середовищі здорового способу життя та мовленнєвої культури;
- профілактика і попередження негативних соціальних явищ;
- допомога і контроль при підготовці документів для отримання пільг певними категоріями студентів;
- контроль оплати навчання студентами контрактної форми.

Всі вищеперераховані завдання і напрями роботи куратора можуть створити враження безмежності і неосяжності його діяльності, що не тільки виходить за межі реального часового простору (що об'єктивно лімітують будь-яку діяльність), але й значною мірою психологічно перевантажує куратора, основною функцією якого є викладацька діяльність, яка вимагає зосередженості, передусім, на навчально-методичних, науково-дослідних, культурно-просвітницьких завданнях та проблемах. Усвідомлення наявної дихотомії функцій викладача-куратора, безперечно, загострює питання оптимізації роботи куратора, підвищення його ефективності.

Втім, вирішення цієї та деяких інших проблем, пов'язаних з перевантаженням куратора, забезпечуються наявністю: а) певного виховного середовища; б) діагностично-аналітичного елемента; в) студентського активу.

До недавнього часу, академічне навчання було пріорітетним в системі освіти – це пасивне навчання, основними принципами якого були авторитарність і репродуктивність.

Сьогодні в Україні розвиваються і розповсюджуються нові форми виховання і навчання, основними принципами яких є:

- гуманізм;
- демократизація;
- єдність загальнолюдською і національною;
- співробітництво і співтворчість викладача і студента;
- поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи вихованців;
- єдність вимоги і поваги до особистості.

Ці принципи вимагають чіткого визначення задач в роботі куратора студентської групи нового набору.

На сьогодні куратор відіграє дуже важливу роль в організації виховної роботи коледжу, оскільки діяльність куратора студентської групи має високу соціальну значущість і посідає одне з центральних місць у формуванні національної свідомості і духовної культури українського суспільства. Таким чином, робота куратора – це висококваліфікована розумова праця щодо підготовки й виховання спеціалістів вищої кваліфікації з усіх галузей господарської діяльності, інтелектуальної еліти суспільства та української інтелігенції.

Ефективна робота куратора академічної групи є одним з найвагоміших чинників успішної організації виховної роботи коледжу, що, в свою чергу, знаходить відображення в підвищенні ефективності діяльності як конкретного навчального закладу, так і, в майбутньому, всієї системи освіти в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Авдєєва І. М., Мельникова І. М. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи: навч. посібник для вищих навч. закладів. Київ: Професіонал, 2007. 304 с.

2. Буяльська Т. Б., Прищак М. Д., Мацько Л. А. Робота кураторів академічних груп у вищому навчальному закладі : метод. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2007. 148 с.

3. Желябіна Н. К. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академічної групи: Методичні рекомендації / під ред. Н. К. Желябіної. Запоріжжя: ЗДІА, 2007. 67 с.

4. Педченко Н. І. Розмаїття активних форм і методів виховання – запорука успіху. Полтава, 2003.

УДК 373.2

Адия Сапарова
(Павлодар, Казахстан)

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНІ СОЛАҚАЙ БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ОҚУ ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Қазақстан Республикасының 2012 жылғы жалпыға міндетті білім беру стандартында, білім беру мазмұнына қойылатын талаптарында «Баланың өмірін қорғауды және денсаулығын нығайтуды, толыққанды физикалық дамуын, Қазақстан Республикасы халықтарының ұлттық салт дәстүрлері негізінде салауатты өмір салтының құндылықтарын қалыптастыру» деп атап кеткен болатын [1]. Балаларды оқыту бағдарламасын меңгерудегі қиындықтардың себептері – балаларды мектепке дайындау. Республика көлемі бойынша статистикалық мәліметтерге қарағанда мектепке жасына дейінгі балалардың 7-10%-ке дейін солақай болуы, олармен қалай педагогикалық процесті ұйымдастыру қажет деген сұрақ туғызады.

Кілтті сөздер: *солақай, білім беру, педагогикалық процесс, сол жақ жарты шар, психологиялық-педагогикалық жұмыс, психикалық ерекшеліктер, оқыту.*

In the mandatory standard of education of the Republic of Kazakhstan of 2012, the requirements for the content of education were noted "protection of life and health of the child, full physical development, formation of values of a healthy lifestyle on the basis of national traditions of the peoples of the Republic of Kazakhstan" [1]. The reasons for difficulties in mastering the children's learning program are preparing children for school. According to statistics on the size of the Republic, up to 7-10% of preschool children are left-handed, which raises the question of how to organize the pedagogical process with them.

Key words: *left-handed, education, pedagogical process, left hemisphere, psychological and pedagogical work, mental characteristics, learning.*

Балалардың психофизиологиялық сипаттамаларының маңызды аспектілерінің бірі - солақайлық. Статистикаға сүйенсек, қазір жер бетінде шамамен 500 миллион солақай адам өмір сүреді, яғни әрбір онынші. Солақайлар арасында шамамен 20% - дарынды адамдар, ал оң қолдар арасында - 5% -дан аспайды. Өнердің түрлі салаларында көптеген данышпандар солақай болды. Бұл атақты суретшілер, барлық дәуірлердің мүсіншілері, даңқты әскери басшылар, ақындар, жазушылар және басқа да талантты адамдар [2].

Қазіргі кезде мектептер мен балабақшалардағы солақай балалардың саны туралы статистикалық мәліметтер жоқ. Баланың мектепке дайындығы туралы құжаттарды толтыру кезінде ғана баланың жетекші қолының қалғандығы туралы белгі болуы мүмкін. Мәселе солақайлықта ғана емес, алынған ақпаратты өңдеуге қатысатын оң жарты шардың үстемдігінде. Осыған байланысты, маңызды теориялық және практикалық зерттеулер жүргізу қажет, оның мақсаты: біріншіден, солақай балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерін анықтау, екіншіден, «балаларға оқу мотивтерін анықтауға және жүзеге асыруға, өзін-өзі қалыптастыруға үйрету үшін қолданылатын рефлексивті оқыту әдістерін дамыту» [3.16б].

Солақай балаларды оқыту кезінде жеке қиындықтар жиі кездеседі: айнада жазу, айқын қолмен жазудың бұзылуы, діріл, дұрыс емес әріптер (оптикалық қателер), жылдамдықтың төмендеуі және жазудың нашарлығы. Солақай балаға жазуды үйрену қиын, ал мұғалім оқушыға оған қалай дұрыс және жеңіл жазу әдісін үйретуді білмейді. Әр түрлі сфералық асимметриялары бар балалар әртүрлі сандық және сапалық қателіктер жіберетінін есте ұстаған жөн. Сол жақ жарты шар балалары сөйлеу барысында етістіктерді көп қолданады, оң жарты шардағы балаларға қарағанда қателіктерді 2,5 есе көп жазады: түбірдегі екпінсіз дауыстыларға, жұмсақ белгіні жіберіп ал, ісік жалғауларын 1,2 есе жиі шатастыр, артық әріптер жаз, кейбір дауыссыздарды басқаларымен алмастыр ... Оң мидың балалары сөздерде, екпінді дауыстыларда қателіктер жібереді, кіші әріппен тиісті есімдер жазады - олар қате жазуымен сипатталады.

Баланың солақай екендігіне көз жеткізу үшін арнайы тестілерді пайдалана аламыз:

1. «Наполеонның позасы». Сол қолды кеудеге айқастыра отырып, сол қол оң білекте.

2. «Саусақтарды ауыстыру». Балаңызды алақанын бүктеп, саусақтарын бір-біріне ауыстыруға шақырыңыз. Егер сол қолдың бас бармағының үстінде жатса, үгінді солақай болады.

3. «Қимыл». Әдетте, адам (бала болсын, ересек болсын) басым қолымен ым-ишара жасайды.

4. «Екі қолмен бір уақытта жұмыс жасау». Бұл тест индикативті және қарапайым. Балаға әр қолына қарындаш беру керек. Содан кейін екі квадрат салуды сұраңыз. Жетекші қолмен жасалған сурет екіншісіне қарағанда анағұрлым жақсы болады. Бұл кезде доминант қолдың қимылдары баяу, бірақ дәлірек болады. Жетекші сызықтар тегіс, бұрыштар дәлірек. Егер тапсырманы орындамас бұрын баланың көзін байлап қойса (немесе жабуды сұраса), нәтиже одан да айқын болады. Жазбаша оқыған баладан атын екі қолымен жазуды сұрауға болады. Әдетте солақай қолын парақтың ортасына қойып, айна түрінде оңға - солдан оңға, ал солмен жаза бастайды.

5. «Контур бойымен кесу». Балаға қайшыны беріңіз және қағаздан бір нәрсе қиюды ұсыныңыз. Бала бұл тапсырманы басым қолмен орындайды.

Солақай балалар санының көбеюі олардың оң қолды әлемге бейімделуі бойынша арнайы жұмыс жүргізу қажеттілігін туындатады.

Тәрбиешілер солақай балалардың моторикада, сезінуде, қарым-қатынастағы қиындықтары мен декстра стресстің жағымсыз әсерлері туралы біледі.

Алайда, бұл мәселені зерттеу оларға солақай балаларға педагогикалық көмек көрсету үшін қажетті білім мен арнайы дайындықтың жетіспейтіндігін көрсетті.

Сол жақ жарты шар ақпаратты дәйекті түрде өңдейді, мүмкін нұсқаларды логикалық жолмен қарастырады. Нәтижесінде адам нақты ойлайды, сөйлеу мәнін түсінеді, оқуды және жазуды үйренеді, математикалық есептеулер жүргізе алады, қоршаған әлем объектілерін жіктеп, талдай алады. Бірақ тұтас бейнені қабылдау, дерексіз ойлау, кеңістіктегі бағдар, интуиция, ырғақ пен музыка сезімі арқылы ақпаратты өңдеу - оң жарты шардың міндеті.

Қай қолдың басым болуы мидың қай жарты шарының басым болуына байланысты. Сонымен қатар, бұл байланыс «керісінше» жүзеге асырылады. Мидың сол жақ жарты шарының белсенділігі кезінде адам оң қолға айналады. Егер артықшылық оң жарты шарда болса - солақай.

Әдетте солақай балаларға таланттар мен бай қиялдар беріледі. Үш жасында олар керемет сурет салады, пластилиннен немесе саздан мүсін жасайды, олар жақсы музыкалық қабілеттерімен ерекшеленеді. Алайда, олар көбінесе өз құрдастарына қарағанда кеш сөйлей бастайды, ал кейбір дыбыстардың айтылуы солақай нәрестелерде қиындық тудыруы мүмкін [4, 14 б].

Солақай балаларды оқу мен жазуға үйретудің өзіндік ерекшеліктері бар. Сөйлемді оқи бастағаннан кейін, нәресте қай жерден оқуды бастауға: жолдың басынан, ортасынан немесе соңынан бастап кішкене назар аудармайды. Жазу кезінде бала сөйлемді аяқтамайды, бір жолды жоғалтады. Оның шығарған сөздері көбінесе айнада болады - олар керісінше, соңғы әріптен біріншіге дейін жазылады.

Оң қолы басым бала сол және оң жақты айыруды тез үйренеді. Бірақ солақай нәресте үшін бұл оңай жұмыс емес, өйткені кеңістіктік бағдардағы қиындықтар солақай адамдардың негізгі сипаттамаларының бірі болып табылады [5, 6 б].

Балаңызға дұрыс оқып, жаза білуге көмектесу үшін (солдан оңға қарай) сол қолды белгілеңіз - білезік немесе сағат қойыңыз. Бұл дағдыға жаттықтыру үшін сіз солдан оңға қарай текшелер мен мозайкаларды қосып, нәрестеге осылай оқып, жазатынымызды түсіндіре аласыз.

Көптеген зерттеушілер неврздармен, кідірістермен және дамуында ауытқулармен ауыратын балалар арасында солақай балалардың жоғары пайызын атап өтеді. Сөйлеу бұзылыстары әсіресе солақай балаларда жиі кездеседі. Солақай адамдар арасында балалардың көп пайызы күрделі жазу мен оқудың бұзылыстары бар. Бұл шындық, бірақ мұндай бұзушылықтардың негізінде не жатқанын түсініп, солақайлық, сөйлеу қабілетінің нашарлауы және жазудағы қиындықтар баланың дамуындағы кейбір жалпы бұзылулардың нәтижесі болып табылатындығын анықтау өте маңызды. Солақайлық генезисінің әртүрлі нұсқаларын қарастыра отырып, кейбір жағдайларда бұл сол жақ жарты шардың патологиясының немесе дисфункциясының нәтижесі болуы мүмкін екенін ескереміз.

Сол жақ (сөйлеу) жарты шардың дисфункциясы, әдетте, жалпы сөйлеу дамуының қарқынын көбіне анықтайтын баланың сөйлеу дамуының бұзылуымен де байланысты. Қолдың патологиялық генезисімен (мысалы, туу жарақатына байланысты) мидың басқа аймақтарының зақымдануын жоққа шығаруға болмайды, бұл өз кезегінде күрделі іс-әрекеттің негізі болып табылатын күрделі интегралды процестердің бұзылуына әкелуі мүмкін [6, 25 б]

Алайда солақайлардың шығу тегі солақайлардың сипаттамаларын зерттеу кезінде есепке алынбайды, демек әрдайым солақай балалардың шығу тегі әр түрлі болуы мүмкін сол жақ балалардың жалпы тобы талданады.

Ғылым солақайлықтың төрт негізгі себебін анықтайды:

1. Генетикалық қасиет. Оң жақ жарты шардың доминанты тұқым қуалайды. Ата-анадан балаға ғана емес, ұрпақ арқылы, яғни атасы мен әжесінен немересіне, кейде шөбересіне дейін. Екі ата-ана да сол қолын қолданса, солақай баланың туылу ықтималдығы 46% құрайды. Егде жастағы аналардың босану мүмкіндігі сол жақтан болатындығы анықталды. Сондай-ақ, нәресте туылмай тұрып, оны жоғары дозада тестостеронға ұшырату солақай нәрестеге әкелуі мүмкін деген теория бар.

2. Туылу жарақаты немесе жүктіліктің кеш патологиялары баланың миының дамуына әсер етуі мүмкін, нәтижесінде ол солақай бола алады. Кейде мұндай балаларға оңды да, солды да басқару өте қиын. Сондай-ақ сөйлеу, психикалық және физикалық дамудың кешеуілдеуі, мотрикаңың бұзылуы болуы мүмкін.

3. «Мәжбүрлі солақайлық». Бұл көбінесе оң қолдың ерте жаста жарақаттануына байланысты пайда болады.

4. Еліктеу. Бала солақай ата-аналардың біріне еліктейді, нәтижесінде солақайлық әдетке айналады [7.15б].

Іс жүзінде сол қолдың артықшылығын анықтайтын үш негізгі факторды ажыратуға болады: генетикалық бүйірлік немесе генезис тұқым қуалаушылық негіз; патологиялық

бүйірлік, көбінесе мидың дамуындағы перинатальды бұзылуларға байланысты; күштеу бүйірлік.

Солақай балалармен жүргізілетін психологиялық-педагогикалық жұмыстың көп бөлігі жеке жүргізіледі. Бірақ оқу орны жағдайында барлық сабақтарды жеке өткізу мүмкін емес. Сондықтан тәрбиеші солақай балаға ерекше назар аударуы керек. Солақай бала үшін идеалды орын - терезеде, сол жақта үстел басында. Бұл позицияда бала көршісіне кедергі жасамайды, ал оның жұмыс орны жеткілікті жарықтандыруға ие.

Тәрбиеші баланың қалай отырғанына, қайшыны, қарындашты, қаламды, қылқаламды және т.б. Бірақ тәрбиеші балаға түсініктеме бермеуі керек, ол оны қалай дұрыс жасау керектігін түсіндіреді және көрсетеді.

Тәрбиеші солақай балалардың сөйлеуіндегі бұзушылықтарды үнемі түзетіп отырады, келісімді сөйлеу, сөздік қорын дамытады (түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отырып). Дыбысы нашар балалардың ата-аналарына логопедпен кеңесу керек.

Физикалық белсенділік, қарапайым математикалық түсініктерді қалыптастыру, дене тәрбиесі сабақтарында тәрбиеші әртүрлі жаттығуларды қолдана отырып, көрнекі-кеңістіктік қабылдауды, көрнекі-моторлы үйлестіруді, қолдың жақсы үйлесімді қимылдарын дамытады. Жазуға дайындалу үшін тәрбиеші мен ата-аналар жеке сабақтар кезінде солақай балаларға арналған арнайы жатжазу дәптерлерді қолдана алады [8.119б].

Барлық сабақтар жүйелі түрде жүргізілуі керек, бірақ олардың ұзақтығы 10-15 минуттан аспауы керек. Солақайлардағы психикалық процестердің энергия сыйымдылығының жоғарылауын және соның салдарынан жүйке жүйесінің тез шаршауын және сарқылуын ескере отырып, ересектер баланың шамадан тыс жұмыс жасамайтындығына көз жеткізуі керек.

Сонымен, солақай балалармен психологиялық-педагогикалық процесті ұйымдастырған кезде тәрбиеші әр баланың психикалық ерекшеліктерін ескеруі керек. Тәрбиеші даму үдерісін үнемі талдап, ауытқуларды атап, уақытында көмек көрсетіп отыруы керек. Сабақтарды жоспарлау кезінде сіз солақай баланың дамуының әртүрлі аспектілеріне бір уақытта назар аудара отырып, оларды жан-жақты етуге тырысуыңыз керек. Мектеп жасына дейінгі солақай баланы үйрету кезінде баламен қарым-қатынас оның назарын солақайлыққа аудармайтындай етіп құру керек және сонымен бірге оның даралығының көрінуі мен дамуына жағдай жасалуы керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының жалпыға міндетті мектепке дейінгі тәрбиелеу және оқыту стандарты. Астана, 2012.
2. Баллонов Л.Я., Деглин В.Л. Слух и речь доминантного и не доминантного полушария. Л.: Наука, 2000. 260 с.
3. Кошелева А.Д. Эмоциональное развитие дошкольников. М.: Академия, 2003. 176 с.
4. Досановна М.Л. Тәрбиенің мағызды мәселелері. Тәрбиеші журналы. № 5, 2017. 36 б.
5. Левитина С. С. Можно ли управлять вниманием школьников. М.: Знание, 2000. 93 с.
6. Майская А. Ребенок – левша: как достичь гармонии с «правым миром». СПб.: Питер, 2009.
7. Мельникова Н. Н. Память: Практикум по общей психологии. Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2003. 260 с.
8. Обухова Л. В. Возрастная психология. М., 2006. 374 с.

УДК 378

Лариса Снігир
(Ірпінь, Україна)

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ФАКТОРА УСПІШНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглядаються погляди на педагогічну взаємодію як фактора та основу успішності навчання. Доведено, що оптимальна стратегія взаємодії спирається на прогнозування того, як людина розвивається серед людей. Розглянуто особливості прийомів дій, що узгоджуються з логікою особистого розвитку, загальна мета якого є міжособистісна взаємодія в педагогічних ситуаціях, використовуючи сучасний інструментарій педагогічної науки.

Ключові слова: *педагогічна взаємодія, освітній процес, педагогічна наука, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, учитель, учень.*

The article considers views on pedagogical interaction as a factor and the basis of learning success. It is proved that the optimal interaction strategy is based on predicting how a person develops among people. The peculiarities of methods of actions that are consistent with the logic of personal development, the general purpose of which is interpersonal interaction in pedagogical situations, using modern tools of pedagogical science.

Key words: *pedagogical interaction, educational process, pedagogical science, subject-subject interaction, teacher, student.*

Сучасна філософія освіти в якості ефективної стратегії побудови освітнього процесу визначає його орієнтацію на людину, відмова від методів прямого впливу на користь взаємодії та співпраці всіх його учасників.

Увага до проблеми педагогічної взаємодії особливо загострилося внаслідок змін у педагогіці другої половини XX століття в зв'язку з утвердженням в освіті гуманітарної парадигми [3, с. 112].

Справжній етап суспільного розвитку, що характеризується стрімко зростаючими інноваційними перетвореннями різних сфер людського життя, підсилює актуальність дослідження феномену педагогічної взаємодії як фактора вдосконалення освітнього процесу в зв'язку з посиленням тенденції до все більш визначеної орієнтації в теорії та практиці освіти [4, с. 236].

Педагогічна наука, оперуючи поняттям «педагогічна взаємодія», розглядає його як один із основних категорій педагогіки. Це поняття зустрічається в різних дослідженнях, присвячених вивченню особливостей освітнього процесу, педагогічного спілкування та інших питань педагогічної діяльності.

В психології під взаємодією розуміється будь-яка узгоджена діяльність, спрямована на досягнення певних спільних цілей і результатів, на рішення учасниками цієї діяльності значущої для них проблеми або завдання.

Взаємодія людини з іншими людьми являє собою особливий тип зв'язку і відносин, який передбачає взаємні дії сторін, їх взаємний вплив і зміни. Серед взаємодій важливе місце належить спілкуванню і спільній діяльності суб'єктів.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія, як спілкування в широкому сенсі, включає в себе комунікацію як обмін інформацією, взаємодію, як обмін діями і сприйняття людьми один одного як результат їх взаємодії. Комунікація на основі спільної діяльності неминуче припускає, що досягнуте порозуміння може успішно реалізовуватися в нових спільних зусиллях.

Педагогічна взаємодія являє собою систематичне, постійне здійснення комунікативних дій учителя, що має на меті викликати відповідну реакцію з боку учня, впливати на нього.

В авторитарній парадигмі взаємодія трактувалося як педагогічний вплив учителя на учня, як обумовленість поведінки дитини активними діями дорослого, а також, як готовність учня прийняти виховні моменти з боку дорослого.

Якщо традиційна педагогіка була побудована на принципі активного, найчастіше командного та одностороннього педагогічного впливу, то сучасні підходи до освіти орієнтувалися на принцип спільної ціннісної діяльності, що передбачає створення більш коректних педагогічних умов.

Сучасний погляд на взаємодію суб'єктів освітнього процесу – демократичний і базується на прийнятті індивідуальних інтересів іншої сторони. Предметом педагогічної діяльності в даному випадку є інша людина, що володіє власною активністю.

Педагогічний потенціал суб'єктивної взаємодії відкриває широкі перспективи для вдосконалення всієї системи освіти, для поглиблення професіоналізму вчителя, для формування нової концепції взаємодії педагога та учня.

Можемо стверджувати, що з боку педагогіки, взаємодія визначає ефективність освітніх і виховних зусиль, з ними пов'язані цілі, зміст, методи і форми педагогічної діяльності, мотивація поведінки і рушійні сили освітнього процесу. Здатність до конструктивної взаємодії виявляє універсальну особливість педагога, характерну для виконання його функцій в професійній діяльності, впливати на інших людей, досягати бажаних результатів, забезпечувати комфортність навчання.

Сучасна соціокультурна ситуація, для якої характерні підвищений інтерес до розвитку школи і окремої особистості, до інтелектуальної свободи людини, до розкриття її творчого потенціалу, до формування критичності й самокритичності, активності та ініціативи обумовлює новий погляд на характер педагогічної взаємодії, в основі якої розглядається спільна діяльність, співробітництво та співпраця педагогів і учнів.

Педагогічна наука допомагає сформувати нові підходи до організації педагогічної взаємодії:

• діяльнісний – передбачає такий спосіб організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, який має на меті формування в учнів різноманітних способів і видів діяльності, під час якого вони не пасивно отримують інформацію, а самі активно беруть участь у навчальному процесі;

• особистісно-орієнтовний – забезпечує самопізнання, розвиток рефлексивних здібностей, оволодіння способами саморегуляції, самовдосконалення, самовизначення, формування життєвої позиції;

• акмеологічий підхід – впливає на цілісний та сталий розвиток освітньої системи і суб'єктів освітнього процесу в умовах творчої діяльності, коли учитель і учень, перебуваючи в творчій взаємодії та співпраці, забезпечують один одному успіх в самореалізації та розвитку духовно-морального потенціалу особистості;

• аксіологічний – має на меті допомогти у виборі особистісно значимої системи ціннісних орієнтирів;

• системний підхід – його сутність полягає в тому, що відносно самостійні компоненти системи освіти розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку і розвитку.

Всі ці підходи визначають процес педагогічної взаємодії як цілеспрямований взаємообмін досвідом, емоціями, установками, позиціями.

Позиція педагога при здійсненні суб'єкт-суб'єктної взаємодії передбачає прояв ціннісного ставлення до особистості учня:

• зацікавлена реакція вчителя на пропозиції, побажання, зауваження, особисту думку кожного учня;

• реагування вчителя на емоційний стан учнів;

• акцентування уваги на позитивних особистісних якостях учнів, заохочення їх ініціативи;

Реалізація нових педагогічних функцій:

• учитель як співрозмовник;

• учитель як людина, що створює умови для навчання;
• учитель як дослідник;
• учитель як психотерапевт;
• учитель як експерт.

Акмеологічна спрямованість діяльності та спілкування:

• досягнення педагогом професіоналізму, має чітко виражену гуманістичну спрямованість на розвиток особистості кожного учня, що включає педагогічну емпатію, такт.

Суб'єктна позиція учня у взаємодії з учителем передбачає:

• самостійність – здатність до незалежних дій, рішень, прояву власної ініціативи у виборі цілей та способах їх досягнення, готовність і здатність здійснювати будь-які дії власними силами;
• активність – прагнення учня вийти за власні рамки, розширити сферу своєї діяльності та спілкування, діяти за межами вимог;
• готовність до вибору – усвідомлення відповідальності за результати і наслідки своєї діяльності, поведінки, коли процес вибору стимулює самопізнання, відповідальність за досягнутий результат, особисту причетність до життєвих обставин через визначення своїх цілей і способів їх досягнення [1, с. 79].

У процесі педагогічної взаємодії необхідно створювати умови для розвитку суб'єктної позиції учнів. Такі умови – це актуалізація та збагачення суб'єктного досвіду учнів, а саме:

• звернення до їх раніше накопичених знань і вмінь;
• стимулювання учнів до самостійного вибору і використання різних способів виконання завдань;
• створення ситуацій морального вибору;
• звернення до версій учнів при пошуку варіантів вирішення пізнавальних завдань і проблем;
• організація пізнання через переживання, актуалізацію чуттєвого досвіду.

Розвиток активності учнів у навчальній діяльності:

• заохочення ініціативи;
• створення ситуації вибору;
• організація проектної діяльності.

Успішність суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії забезпечується кількома важливими умовами:

• психолого-педагогічний супровід, як учнів, так і педагогів;
• створення розвивального освітнього середовища в якому учень прагне до успіху, творчості, високих результатів;
• спрямованість виховного процесу на формування життєвої стратегії сталого розвитку особистості в нестабільних умовах суспільства, на вирішення життєвих проблем;
• застосування технологій навчання якісно нового, акмеологічного рівня, що забезпечує успіх і високі досягнення в навчанні кожного учня [2, с. 18].

Показниками успішності суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії слід вважати прояв в учнях таких особистісних якостей, як:

• висока позитивна мотивація до пізнання, навчальної та суспільно значущої діяльності;
• висока усвідомлена активність учнів у навчальній діяльності;
• висока соціальна активність, здатність до співпраці;
• самостійність та ініціативність;
• сформованість гуманістичних цілей.

Перерахований комплекс соціально-педагогічної умов забезпечує ефективність суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учителем і учнями. Здатність організувати конструктивну суб'єкт-суб'єктну взаємодія – це один із значущих показників професійної компетентності вчителя.

Переклад навчального процесу на рівень особистісної взаємодії означає – перетворення його в співробітництво суб'єктів освітнього процесу.

Шляхи розвитку взаємодії як співпраця це:

• позитивна налаштованість на спільну творчу роботу, спільне планування та аналіз результатів діяльності, усвідомлення мети і особистісного сенсу;

• створення ситуації вільного вибору учасниками видів і способів діяльності;

• організація колективних творчих справ, як найбільш ефективної форми для розвитку співпраці, взаємодопомоги, підтримки в процесі якої найбільш повно розкривається особистість як педагога, так і учня.

Отже, сучасна педагогічна наука розглядає педагогічний процес, як цілеспрямовано-організовану взаємодію, що сприяє розвиткові особистості. В ході цієї взаємодії здійснюється формування ціннісних відносин і зорієнтованість особистості, а розвиток потреб і здібностей, відбувається під час залучення учнів до соціально-культурних норм і правил життя в суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Заброцький М. М. Педагогічна взаємодія: екологічний вимір. *Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія: збірник наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України.* Київ, 2006. С. 77–84.

2. Ковальчук Л. Педагогічна взаємодія викладача і студентів під час використання нових інформаційних технологій навчання у процесі вивчення педагогічних дисциплін: зб. наук. праць. Львів, 2005. Вип. 19, ч. 2. С. 17–25.

3. Коротаева Е. В. Педагогические взаимодействия и технологи. Москва. 2007. 256 с.

4. Марченко О. Психолого-педагогічні аспекти взаємодії вчителя й учнів у спільній пошуково пізнавальній діяльності в умовах особистісно-орієнтованого навчання. URL: http://www.slideshare.net/alexandermarchenko925/ss-15744300

УДК 378.018.43:004

Ольга Соловйова, Лідія Гайдук
(Запоріжжя, Україна)

МІСЦЕ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ

В останній час відбувся різкий перехід від традиційного навчання у класі до онлайн-навчання в багатьох країнах світу. Все більше людей починають усвідомлювати важливість онлайн-навчання, і те що воно може трансформувати людей, знання та вміння.

Ключові слова: *відеозустріч, онлайн-навчання, онлайн-платформа, онлайн-програма, чат-група.*

Recently, there has been a sharp transition from traditional classroom learning to online learning in many countries around the world. More and more people are beginning to realize the importance of online learning and that it can transform people, knowledge and skills.

Key words: *chat group, online training, online platform, online program, video call.*

У зв'язку з пандемією відбувся різкий перехід від навчання у класі до онлайн-навчання в багатьох країнах. Багато людей задаються питанням, чи буде навчання в Інтернеті продовжуватися і надалі, і як такі зміни вплинуть на світовий ринок освіти. Протягом останніх місяців були сформовані навчальні консорціуми та коаліції, до складу яких увійшли уряди різних країн, видавці, освітяни, постачальники інернет-технологій та оператори телекомунікаційних мереж для вирішення проблеми онлайн-навчання. Пандемія допомогла розпочати швидке створення масштабних міжгалузевих коаліцій, що формуються навколо спільної освітньої цілі.

Електронне навчання, яке також називають онлайн-навчанням - це здобуття знань, що відбувається за допомогою електронних технологій та засобів масової інформації.

Електронне навчання визначається як «навчання, яке відбувається в електронному вигляді». Як правило, електронне навчання проводиться в Інтернеті, де студенти можуть отримати доступ до своїх навчальних матеріалів в будь-якому місці та в будь-який час. Електронне навчання найчастіше відбувається у формі онлайн-курсів, онлайн-платформ або онлайн-програм.

Визначень електронного навчання існує стільки, скільки є науковців у сфері освіти. Одні науковці визначають електронне навчання як електронний засіб, що використовується для різних навчальних цілей, починаючи від звичайних додаткових функцій у класі та закінчуючи онлайн заміною очних зустрічей онлайн-зустрічами. Другі визначають електронне навчання як інструкції, що надходять через цифрові пристрої. Треті визначають електронне навчання як використання інформаційно-комунікаційних технологій для викладання та навчання. Інтернет-ресурси визначають електронне навчання як навчання за допомогою електронних технологій з доступом до навчальних програм поза традиційними класами [2].

В останні роки спостерігається значне впровадження онлайн освітніх-ресурсів: різні мовні програми, віртуальне навчання, інструменти для відеоконференцій чи програмне забезпечення для онлайн-навчання. Багато навчальних онлайн-платформ пропонують безкоштовний доступ до своїх послуг.

Хоча одні люди вважають, що швидкий перехід до навчання в Інтернеті без підготовки та недостатньої швидкості Інтернету призведе до поганого результату, інші вважають, що з'явиться нова гібридна модель освіти зі значними перевагами. Інтеграція інформаційних технологій в освіту буде прискорена, і онлайн-освіта з часом стане невід'ємною складовою традиційної освіти.

Сучасне навчання повністю змінилося. Зараз викладачі мають змогу звертатися до своїх учнів через чат-групи, відеозустрічі, голосування, а також обмін документами. Студентам також легше спілкуватися в режимі онлайн. Традиційне навчання в режимі офлайн та електронне навчання можуть йти рука об руку.

Коли навчальні заклади переходять до онлайн-навчання, перед ними постає кілька важливих моментів: заклади повинні забезпечувати адекватну та надійну технічну інфраструктуру для підтримки електронного навчання; викладачі та студенти повинні володіти технічними навичками для використання електронних засобів навчання; викладачі повинні переробити свої курси, щоб ефективно включити електронне навчання у свою методику. Чим стандартніший дизайн інтерфейсу онлайн-курсу, тим успішніше відбувається електронне навчання. Для досягнення високих результатів потрібні хороші та професійні навички дизайну у викладачів. На ринку програмних засобів доступно багато програних пакетів, завдяки яким можна створювати корисні та успішні курси для електронного навчання. Багато засобів для розробки електронного навчання, окрім можливості створювати веб-сторінки, що містять всілякий мультимедійний вміст, дають можливість підключати веб-сайти до баз даних, щоб створити справді динамічний досвід. Кожна програма містить широкі можливості та підтримує багато стандартних файлів, від XML до RTF [3].

Сидячи дома перед комп'ютерами під час онлайн-навчання, студентам не вистачає багатьох механізмів, за допомогою яких вони можуть оціни свій прогрес у навчанні. Добре спланований онлайн-курс може мати різноманітні форми, починаючи з швидких тестів самооцінки до простих маркованих списків, у яких зазначено: "Ви повинні знати, що ....". Інтерактивні вправи – це хороший спосіб надати студентові інформацію про його досягнення. Наприклад, після довгих текстових пояснень, добре розроблена система інтерактивних вправ могла як зміцнити знання студентів, так і повідомити наскільки добре вони володіють навиком читання.

Більшість сучасних інструментів на навчальних онлайн-платформах дає можливість відстежувати успішність учнів. Відстеження результативності дозволяє викладачам забезпечувати постійний зворотний зв'язок і контролювати що зробили студенти, скільки часу це зайняло та скільки помилок вони допустили. Деякі інші інструменти здатні

створювати інтерактивні ресурси. Створення вікторин, вправ перетягування, симуляцій, різних ігор тощо – це все в межах можливостей цих наборів інструментів. Зробити онлайн-навчання веселим та ефективним завдяки використанню технологій є надзвичайно важливим. Протягом певного періоду спостерігалося, що інтеграція ігор продемонструвала більш високу зацікавленість та підвищену мотивацію до навчання.

Однак є проблеми, які потрібно подолати. Деякі студенти в різних країнах все ще залишаються без надійного доступу до Інтернету. Лише близько 60% населення земної кулі мають доступ до мережі. Наприклад, коли в розвинених країнах віртуальні заняття на персональних планшетах можуть бути нормою, в той же час багато студентів у менш розвинутих країнах мають виконувати уроки та завдання, надіслані через WhatsApp або електронною поштою.

Якщо витрати на доступ до Інтернету не зменшаться, а якість доступу не зросте у всіх країнах, розрив у якості освіти, а отже, і соціально-економічна нерівність буде ще більше посилюватися. Цифровий розрив може стати більш екстремальним, якщо доступ до онлайн-освіти буде продиктований доступом до новітніх технологій.

Ті студенти, які мають повноцінний доступ до електронного навчання, демонструють, що навчання в Інтернеті може бути більш ефективним у багатьох напрямках. Деякі дослідження показують, що в середньому студенти розуміють на 25-60% більше матеріалу під час навчання в Інтернеті, порівняно з лише 8-10% у класі. Це пов’язано здебільшого з тим, що студенти можуть швидше вчитися в Інтернеті. Електронне навчання вимагає менше часу на навчання, ніж у традиційному класі, оскільки студенти можуть вчитися у своєму власному темпі, повертаючись назад і перечитуючи, пропускаючи або прискорюючи матеріал [1].

Тим не менше, ефективність онлайн-навчання різниться у різних вікових групах. Загальний підхід щодо молодших дітей, полягає в тому, що їм потрібне структуроване середовище, оскільки діти легше відволікаються. Щоб отримати повну користь від онлайн-навчання, потрібно докласти великих зусиль, щоб вийти за рамки офлайн заняття/лекції за допомогою відеододатків, використовуючи цілий ряд інструментів та методів, що сприяють персоналізації навчання.

Для дорослих студентів онлайн-навчання допомагає вирішити численні проблеми, з якими стикаються дорослі учні під час навчання. Онлайн-навчання дозволяє їм прогресувати у своєму власному темпі, робити завдання в моменти, які найбільше підходять для них. Така гнучкість особливо корисна для дорослих, які навчаються, оскільки часто вони змушені поєднувати роботу, сімейні обов'язки та навчання в Інтернеті.

Деякі заклади освіти продовжують зосереджуватись на традиційних академічних навичках, а не на критичному мисленні та адаптивності, які будуть важливішими для успіху в майбутньому.

Чи може перехід до навчання в Інтернеті стати каталізатором для створення нового, більш ефективного методу навчання студентів? Зараз у всьому світі планується зробити електронне навчання частиною звичного життя.

Найважливіші світові події часто є відправною точкою для впровадження швидких інновацій. Онлайн-навчання і надалі буде розвиватися. Оскільки все більше навчальних закладів, корпорацій та учнів, які навчаються в Інтернеті, у всьому світі починають усвідомлювати важливість онлайн-навчання. Найуспішніші навчальні заклади у світі вже визнали, що онлайн-навчання може трансформувати людей, знання та вміння.

Хоча онлайн-освіта, безсумнівно, є дуже перспективною, багато студентів, яким незручно навчатись в Інтернеті, все ж віддають перевагу традиційним методам прямого навчання, до яких вони звикли. Усі студенти мають унікальні стилі навчання, і навчання в Інтернеті, швидше за все, ніколи не буде універсальним рішенням для освіти.

З огляду на це, немає сумнівів у тому, що ми перебуваємо на початковій фазі нової ери в освіті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Chumley-Jones, H.S., Dobbie, A., Alford, C.L.: Web-based learning: sound educational method or hype? A review of the evaluation literature. Acad. Med. 77, PP.86–93 (2002).

2. Cook R.G., Ley K., Crawford C., Warner A. Motivators and inhibitors for University Faculty in distance e–learning. British Journal of Educational Technology 40(1), 149–163 (2009)

3. Graf, S., List, B.: An Evaluation of Open Source E-Learning Platforms Stressing Adaptation Issues. Paper presented at Fifth IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies, ICALT, PP. 163–165 (April 2005).

УДК 378.159.923

Ярослав Співак, Людмила Співак,
Артем Войцехович, Ілля Капнін
(Слов'янськ, Україна)

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті проаналізовано проблему формування професійної компетентності соціального працівника, акцентовано увагу на наукових позиціях провідних вітчизняних та зарубіжних дослідників. Показано інтегративність, міждисциплінарність означеного феномена. Виокремлено роль і значущість комунікативної компетентності у професійному полі формування професійної компетентності соціального працівника.

Ключові слова: *компетентність, компетенція, професійна компетентність, комунікативна компетентність, інтегративність, міждисциплінарність.*

The article analyzes the problem of formation of professional competence of a social worker, focuses on the scientific positions of leading domestic and foreign researchers. The integrativity, interdisciplinarity of the specified phenomenon is shown. The role and significance of communicative competence in the professional field of formation of professional competence of a social worker are highlighted.

Key words: *competence, competence, professional competence, communicative competence, integrativity, interdisciplinarity.*

На сучасному етапі процесу модернізації професійної освіти безумовно актуальним є компетентнісний підхід. Серед науковців немає однозначного погляду на трактування змісту поняття «компетентність», «компетенція» та чіткого уявлення про їхнє співвідношення, що обумовлює різноманітність визначенньструктури професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. Потребує подальшої теоретичної розробки з'ясвання рівнів розвитку професійної компетентності, критеріїв її визначення.

В. Сластьонін визначає професійну компетентність як інтегральну характеристику ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає не тільки рівень знань і умінь, достатніх для досягнення цілей професійної діяльності, а й соціально-моральну позицію особистості [5, с. 34−35].

На думку О. Семеног, професійна компетентність – це «існуюча якість, реальна демонстрація набутих знань, відповідних умінь і навичок людини як суб'єкта професійної діяльності, володіння нею відповідними компетенціями і здатність їх застосовувати у відповідних професійних ситуаціях» [5, с. 60].

А. Маркова виокремлює такі види професійної компетентності: спеціальну, соціальну, особистісну та індивідуальну [4, с. 84−85].

Розглядаючи професійну компетентность соціальних працівників, нами було з'ясовано, що вона має охоплювати особистісні якості, а також сукупність умінь і навичок, які забезпечують функціонування процесу спілкування із клієнтами та колегами.

На думку О. Карпенко, структура професійноособистісного потенціалу соціального працівника включає такі обов'язкові компоненти: професійні знання, уміння, навички (кваліфікаційна характеристика); працездатність (психофізіологічний аспект); креативні здібності (творчість фахівця); готовність до співробітництва і взаємодії (комунікативність); ціннісно-мотиваційний аспект (морально-етичні орієнтири) [1, с. 69].

Відома українська вчена А. Капська, визначає поняття професійної компетентності фахівця соціальної роботи як комплекс знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтирів, психологічних якостей, професійних позицій та акмеологічних варіантів. На думку дослідниці, професійна компетентність соціального працівника є стрижневим компонентом обраного ним виду діяльності, а комунікативна компетентність – необхідною умовою її ефективності [2, с. 22-23].

Незаперечно, однією із важливих функцій у професійній діяльності соціального працівника є комунікативна. Оскільки різноманіття форм взаємодії у соціальній роботі проявляється через численні форми соціальної комунікації, вона пронизує усі сторони професійної діяльності фахівця. Через комунікації встановлюється контакт і вибудовується система взаємин із клієнтом, відбувається спілкування, здійснюється розуміння й пізнання його проблем. Дуже часто ефективність спільної діяльності повністю залежать від того, наскільки успішним виявився процес комунікації, що її супроводжував. Більше того, ефективність як ділового, так і особистісного спілкування визначається комунікативною компетентністю усіх учасників спілкування.

Варто зазначити, що у наукових дослідженнях, зокрема у психолого-педагогічній літературі, поняття «комунікація» тлумачиться по-різному: 1) процес передачі ідеї від адресанта до адресата з метою зміни поведінки останнього (Дж. Джері); 2) спілкування, специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності; − процес обміну інформацією (Г. Андреєва, Л. Петько [6]); 3) смисловий аспект соціальної взаємодії. Тож, у сучасних соціокультурних умовах у діяльності соціального працівника комунікація набуває особливого значення. Її розвиток визначає міру розвитку потреб означеної сфери, спрямованість відповідати на виклики часу.

Так, А. Капська пропонує визначати комунікацію як «процес передачі інформаційного, емоційного або інтелектуального змісту» [2, с. 72]. Тому, з метою визначення сутності професійної компетентності майбутнього фахівця соціальної роботи доцільно з'ясувати значення терміну «комунікативна компетентність».

Комунікативна компетентність (від лат. communico – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся і competens (competentis) – здатний) означає сукупність знань про норми і правила ведення природної комунікації – діалогу, суперечки, переговорів тощо [3, с. 107].

Варто взяти до уваги, що у сучасному науковому просторі існує значна кількість досліджень, присвячених проблемі комунікативної компетентності. Це зумовлено насамперед тим, що дослідники різних галузей знань підходять до опису вказаного поняття із позицій власних інтересів і підкреслюють саме ті особливості, які є властивим конкретній науці.

Проаналізувавши основні положення комунікативної компетентності, доцільно зробити висновок, що вона вимагає певної сформованості знань, умінь і навичок, які здобуваються у процесі спеціально організованого навчання. Це поняття можна вважати явищем як лінгвістики, так і педагогіки, оскільки воно співвідноситься із знаннями, навичками й уміннями, що найбільш точно відображають її суттєву роль у розвитку особистості.

Наукові пошуки Є. Проворової дозволили конкретизувати поняття «комунікативна компетентність» через категорії «компетентність», «комунікація» і «спілкування», що дало можливість визначити зміст комунікативної компетентності як сукупності комунікативних знань, умінь, здібностей, досвіду, мотивації, що забезпечують сприймання, розуміння, засвоєння, використання, передачу педагогічної інформації [5, с. 12-13].

На підставі здійсненого нами аналізу основних підходів до розуміння сутності понять «комунікативна компетентність» і «професійно-комунікативна компетентність»,

погоджуємося із науковою позицією більшості науковців про те, що поняття «професійна комунікативна компетентність» порівняно із «комунікативною компетентністю» є вужчим, оскільки критерії професійної діяльності майбутнього фахівця зумовлюють наявність у адресанта мовлення (соціального працівника) низки комунікативних умінь, що можуть бути характерні та обов'язкові тільки для цього виду діяльності.

Таким чином, дослідження та аналіз базових наукових сегментів проблеми формування професійної компетентності соціальних працівників свідчить про різновекторність означеного наукового конструкту, точок зору, визначень, тлумачень зарубіжних та вітчизняних науковців. Спільною є позиція про те, що професійна компетентність соціального працівника є інтегративним явищем, яке постійно змінюється, залежно від викликів сучасного соціуму та пріоритетів професійної підготовки фахівців соціальної роботи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмаков І., Софій Н. Життєва компетентність особистості : від теорії до практики : наук.-метод. зб. Запоріжжя: Центріон, 2005. 640 с.

2. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / А. Й. Капська та ін ; за ред. А. Й. Капської. Київ: ДЦСМ, 2003. 87 с.

3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: Світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

4. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 312 с.

5. Педагогіка: уч. посібник для студ. вищ. пед. навч. закладів / В. А. Сластьонін, І. Ф. Ісаєв, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Сластьонін. Москва: Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с.

6. Петько Л. В. Філософсько-лінгвістичні ідеї розуміння міжлюдської комунікації у соціальному середовищі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб. наук. праць* / укл. І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. М. Новоселецька. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. Вип. 53. С. 309–312.

УДК 364-787.82-053.2(73+410+480)

Аліна Стьопкіна, Андрій Стьопкін, Назар Семікоз
(Слов'янськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ЗА КОРДОНОМ

У статті проаналізовано міжнародний досвід соціально-правового захисту прав дітей на прикладі США, Великобританії та Фінляндії. Відзначається ефективність і різноплановість функціонування різноманітних соціальних служб у визначених країнах.

Ключові слова: *соціально-правовий захист, права дітей, міжнародно-правовий захист, Декларація прав дитини, соціальна служба, соціальні працівники.*

The article analyzes the international experience of social and legal protection of children's rights on the example of the United States, Great Britain and Finland. The efficiency and diversity of the functioning of various social services in certain countries is noted.

Key words: *social and legal protection, children's rights, international legal protection, Declaration of the Rights of the Child, social service, social workers.*

Протягом декількох сторіч безправне становище дітей було характерним явищем практично в усіх країнах світу. І якщо середні віки виступали точкою відліку у становленні

прав людини як загальносвітової і загальнокультурної цінності, то повинно було пройти більше трьохсот років для того, щоб світова спільнота дійшла висновку про те, що майбутнє людства залежить від морального, духовного і фізичного розвитку дітей, розуміння ними важливості прав і свобод особистості, свого місця і ролі в соціумі.

Те, що захист дітей – історично молодий правовий інститут, навіть у внутрішньодержавному праві, підтверджує, наприклад, той факт, що спеціалізований судовий захист неповнолітніх виник тільки наприкінці XIX століття, коли в 1899 році в Чикаго (штат Іллінойс, США) був створений перший суд у справах неповнолітніх [3].

На міжнародно-правовому рівні питання особливого захисту найбільш вразливої частини населення планети – дітей, виникли в зв'язку з першою світовою війною і подальшим зростанням числа міжнародних збройних конфліктів [4].

Міжнародно-правовий захист дитинства і юнацтва в цілому веде свій початок від Женевської декларації прав дитини 1924 року, прийнятої ще Лігою Націй. У преамбулі цієї Декларації йдеться, що люди – чоловіки і жінки, визнаючи обов'язковим дати дітям найкраще, проголошують це як свій обов'язок. Дітям необхідно надати все необхідне для їх нормального розвитку, як матеріального, так і духовного. У Женевській декларації, як і в будь-який інший міжнародній декларації, не містилося обов'язкових нормативних приписів для країн-учасниць. І все ж це було велике досягнення: дитина стала об'єктом міжнародно-правового захисту [1; 4].

Оскільки діти не завжди в змозі самостійно постояти за свої права і інтереси, вони потребують допомоги і захисту дорослих. Дитину слід захищати від психічного і фізичного насильства, несправедливості, бездоглядності, використання, сексуального зловживання і інших небезпек. Крім захисту, дорослі також повинні забезпечити дитині все необхідне для життя і створити сприятливі умови для розвитку здібностей та інтересів дитини.

Основою навколишнього середовища, в якій всі люди вважаються один з одним, є взаємна повага і шана. Діти повинні поважати дорослих (батьків, бабусь і дідусів, вихователів, вчителів тощо) і інших дітей, так само, як і дорослі повинні поважати дітей та інших дорослих. Повага по відношенню один до одного і прийняття до уваги побажань оточуючих нас людей – це одна з найбільш важливих передумов для співіснування різних членів суспільства.

Так, законодавство в сфері захисту дітей в Великобританії розробляється національними урядами Англії, Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії. Впровадження законів є обов'язком місцевих органів влади в кожному з 4 регіонів; Великобританія розділена на 232 муніципалітети, в кожному з яких є Керівник служб захисту дитинства (Director of Children's Services), який згідно із законом несе відповідальність за роботу з дітьми груп ризику та з тими дітьми, які не можуть проживати зі своїми кровними батьками (законодавство Північної Ірландії дещо відрізняється).

За останні 20 років в країні прийняті нормативні акти, що вводять Національні мінімальні стандарти, процедури регулювання та інспекції, посилення вимог до візитів і ролі незалежних фахівців, які спостерігають за сім'єю і дитиною (не соціальні працівники); регулювання фостерних служб, планування турботи і розміщення. У 2010 році пройшло обговорення того, як організації та приватні особи можуть працювати спільно із захисту прав дітей.

В країні існує Реєстр щодо захисту прав дітей, який містить відомості про дітей, яким було завдано шкоди у вигляді зневаги потребами дитини, емоційним і фізичним насильством тощо. Також існує загальний реєстр, в якому містяться відомості про осіб, які можуть бути джерелом довготривалої загрози дітям (в тому числі педофіли). Тому, перш ніж поселити дитину в готелі (наприклад, під час екскурсій), наводяться довідки про можливість проживання таких осіб. При їх наявності дитина може перебувати в готелі тільки зі своїм дорослим. У багатьох організаціях є менеджер з безпеки, який готує всі колективні виїзди дітей з точки зору безпеки.

Своєю чергою, Фінляндія, як і інші країни Скандинавії, дотримується моделі державної відповідальності за загальне благополуччя населення. Політична система країни перерозподіляє матеріальні ресурси відповідно до принципу соціальної справедливості, забезпечуючи кожному громадянину гідний рівень життя, згладжуючи соціальні відмінності і підтримуючи нужденних. У вказаній системі соціальна робота відіграє ключову роль.

У національному законодавстві Фінляндії в області сімейного права враховані основні керівні принципи Конвенції ООН про права дитини. У Фінляндії, вся діяльність служб захисту дітей ґрунтується на Законі про захист дітей. Батьки несуть головну відповідальність за благополуччя дитини, але якщо вони, з якихось причин не справляються зі своїми обов'язками, то держава зобов'язана надати допомогу і підтримку. Про вилучення мова йде тільки в самих крайніх випадках, коли добробут і життя дитини перебувають в безпосередній небезпеці. Важливо відзначити, що кожен випадок розглядається окремо, і виходячи з інтересів дитини.

У Фінляндії, батьки за законом, не можуть бути позбавлені батьківських прав. Метою є об'єднати сім'ю, у відповідність з інтересами дитини. Опіка встановлюється на невизначений термін і триває стільки, скільки потрібно дитині, але не є постійною. Усиновлення, не відноситься до самої системи захисту дітей. В країні усиновлюється всього близько 30 дітей на рік [2].

Система захисту прав дітей в США має розгалужену мережу закладів та структур. Так, з метою захисту прав дітей в США з 1912 року була створена федеральна структура «Дитяче бюро» (Children's Bureau), що спеціалізувалася, зокрема, на жорстокого поводження з дітьми. Зауважимо також, що в США діє велика кількість законів і нормативно-правових актів, прийнятих в інтересах дітей. Так, в 1974 році був прийнятий федеральний закон «Про запобігання жорстокого поводження з дітьми» («Child Abuse Prevention and Treatment Act»), відповідно до якого створювалися спеціальні органи, що займаються роботою з дітьми, підданими жорстокому поводженню.

Окрім того, в США діє система забезпечення благополуччя дитини «Child welfare system». Найчастіше американські сім'ї стикаються з цією системою після того, як на них подають скарги про насильство над дитиною або залишення її без нагляду, ненадання дитині гідних умов проживання тощо. У різних штатах США прийняті різні закони і правила щодо захисту прав дітей, проте всі вони ввели обов'язок повідомляти відповідні органи (як правило, поліцію) про свої підозри щодо жорстокого поводження з дітьми. Як правило, кожен передбачуваний випадок насильства розглядається співробітником Агентства захисту дітей («Child Protection Services», CPS), який робить попередній висновок про те, постраждала дитина від дій дорослих чи ні [5].

Отже, вивчення провідних тенденцій захисту прав дітей за кордоном дозволило дійти висновку, що ефективність роботи державних програм, щодо підтримки та захисту прав дітей, у повній мірі залежить від своєчасної та влучної реакції з боку певних соціальних служб та установ.

Все це зумовлює потребу суспільства в підвищенні якості професійної підготовки фахівців соціальної сфери, покликаних активізувати охоронно-захисний потенціал сім'ї, забезпечити соціальну допомогу, реалізацію прав неповнолітніх.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Historical overview of the Children's rights evolution. URL: https://www.humanium.org/en/childrens-rights-history/

2. Защита детей. URL: https://stm.fi/ru/zasita-detej

3. О первых ювенальных судах в США. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-pervyh-yuvenalnyh-sudah-v-ssha

4. Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.11. Одеса, 2015. 210 с.

5. CHILDREN. *КОМПАС: Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді.* URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/children

УДК 373.3.016:7(07)

Вікторія Тарасюк
(Сарни, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО МАЛЮНКА НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «МИСТЕЦТВО» В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Стаття висвітлює проблему використання педагогічного малюнка на уроках мистецтва в початкових класах. Вказані головні умови, за яких педагогічний малюнок може стати ефективним методом набуття учнями предметних дієво-творчих (образотворчих та формотворчих) компетентностей, сприяти всебічному розкриттю творчої особистості школяра.

Ключові слова: *педагогічний малюнок, уроки мистецтва, образотворчі компетентності, мистецька освіта.*

The article highlights the problem of using pedagogical drawing in art lessons in primary school. The main conditions under which the pedagogical drawing can become an effective method of acquisition by pupils of subject effective and creative (art and form-making) competences, to promote full disclosure of creative personality of the schoolboy are specified.

Key words: *pedagogical drawing, Art lessons, Art competencies, Art of education.*

Важливу роль у стимулюванні загального естетичного розвитку, творчих здібностей, мислення, здатності до самовираження, рефлексії, активної участі в усіх сферах людської діяльності відіграє мистецька освіта.

З давніх часів художники і теоретики мистецтва вважали, що в процесі навчання образотворчого мистецтва необхідно постійно спиратися на науку.

Учитель початкових класів повинен досконало володіти основами образотворчої грамоти, вивчати передовий досвід кращих учителів, цікавитись відповідною літературою, дбати про належне обладнання уроків і високий науково-методичний рівень класних занять та позакласної роботи.

У навчанні дітей образотворчої грамоти важливу роль відіграє вміння вчителя методично правильно провести словесне пояснення послідовності виконання завдання. Крім того, слід супроводжувати це пояснення зарисовками на класній дошці чи аркуші паперу.

Вчителю у повсякденній роботі потрібно практично допомагати учням у малюванні олівцем, фарбами та іншими матеріалами.

Усі види діяльності з малюнка, живопису і композиції і ознайомлення з кращими творами образотворчого мистецтва, в процесі яких розвивають розумові дії і мислительні операції, творча уява і художні інтереси, естетичні почуття і образотворчі здібності, судження і узагальнення, формуються особисто – ціннісна оцінка світу, світогляд, дуже важливі майбутньому вчителеві. Знання, уміння і навички, здобуті ними в процесі навчання образотворчого мистецтва, широко застосовуються на заняттях з інших предметів.

Образно, швидко, лаконічно, змістовно і наочно передати думку, зробити пояснення більш доступним допомагає вчителю малюнок. Особливо цінним є виразний педагогічний малюнок на класній дошці, який ілюструє і доповнює усне пояснення вчителя. Педагогічні малюнки вчителю початкових класів доводиться виконувати не тільки на уроках мистецтва, а й на уроках математики, технологій, де здебільшого вони виконуються по пам'яті та за уявленням. Це вимагає добре розвиненої зорової пам'яті у того, хто малює.[3]

У практиці вчителя мистецтва початкової школи часто використовується педагогічний малюнок, який сприяє набуттю учнями образотворчих та формотворчих компетентностей. За допомогою педагогічного малюнка вчитель демонструє поетапність виконання певних художньо-практичних дій, процесуальність втілення художнього задуму на площині, в об’ємі, варіанти композиційних рішень в обраному форматі. Як різновиди педагогічного

малюнка можна використовувати композиційну схему - зразок – алгоритм композиційного рішення твору мистецтва, що аналізується та інтерпретується, або практичної роботи, що має виконуватись.

Серед методистів не існує єдиної думки щодо дидактичної вартості малюнка учителя.

Як показує шкільна практика, більшість учителів відчувають в них потребу. Проте деякі педагоги переконані, що цей традиційний метод є архаїчним, а схематизація і нав'язування будь-якого зразка учнями перешкоджає вияву вільної фантазії, і стає бар'єром на шляху всебічного розкриття художньо-творчих здібностей.

Отже, чи потрібно використовувати педагогічний малюнок на уроках мистецтва, чи є та межа, за якою така наочність переходить у копіювання, канон став рутиною, принцип перетворюється на формалізм? Вважаю,що ефективність будь-яких зразків у мистецтві буде залежати від їхньої варіативності. Треба надати учням можливості бачити альтернативи, варіанти у вирішенні художніх завдань, мати право на вибір. Таким чином, педагог забезпечить засвоєння учнями основ образотворчої грамоти та уникне нав'язування стереотипів. [1]

Так один учитель продемонструє учням як виконувати ту чи іншу композицію, а інший запропонує дітям із низки можливих варіантів обрати той, що відповідатиме їхньому задуму, дасть можливість дітям самостійно вибрати тематику завдання, вид мистецтва, формат, тип композиції, техніку.

Навчальний і виховний вплив педагогічного малюнка на учнів в значній мірі залежить від його художніх якостей. Цікавий за образотворчим рішення, емоційний,образний начерк,наповнений відповідним змістом, виконаний учителем з урахуванням дидактичних вимог, є найбільш бажаним типом педагогічного малюнка. Саме він здатний викликати у дітей інтерес, безліч асоціацій, справляє на них потрібне враження, а разом з тим виконує навчальні функції.

Педагогічний малюнок повинен пробуджувати школярів допитливість, творчу активність, зацікавленість. В.О.Сухомлинський писав: «Все, що приносить дитині естетичну насолоду, радість, задоволення має чудодійну силу. Нехай же і малюнки вчителя несуть дітям радість. Нехай в них ховаються багатство і краса дійсності, нехай діти, зацікавившись роботами свого педагога, ще більше полюблять малювання, повірять в його можливості. Цінно, коли в пояснювальному малюнку вчителя є своєрідна родзинка. Такий малюнок не залишить дітей байдужими, приверне їхню увагу, а значить добре виконає свої функції».[2]

При виконанні педагогічного малюнка необхідно враховувати вік дітей, інтереси, можливості.

Педагогічний малюнок не повинен бути перевантажений зайвою геометризацію, щоб не перетворити процес навчання, цікаві заняття в нагромадження методичних схем. Геометричні схеми є незрозумілими для учнів початкових класів своєю абстрактністю, а тому є нецікавими для них. На жаль, в окремих підручниках ми можемо спостерігати наявність таких схем.

Однією з умов ефективного використання педагогічного малюнка в навчальному процесі є систематичне використання різноманітних технік та матеріалів, що дають змогу широко й вільно, швидко, лаконічно й ефектно виконувати різні начерки. До таких матеріалів можна віднести: вугілля, сангіну, крейду, одноколірну пастель, акварель, гуаш, туш, фломастери, маркери. [3]

Властивості цих матеріалів, їх можливості, принципи роботи з ними дозволяють виконувати великі начерки педагогічного призначення на папері різних відтінків, класній дошці, маркерній дошці.

Прийоми малювання й образотворчі засоби, що використовуються вчителем мистецтва, в кожному конкретному випадку залежить від змісту і завдань роботи, задумів автора та міри його майстерності. Виконання педагогічного малюнка має стати для вчителя повсякденним видом вправ, професійною потребою. Якщо учні побачать умілі дії свого педагога в роботі над педагогічними малюнками, отримають наочне уявленням про методи їх створення, про

широкі можливості людини, яка володіє умінням швидко малювати, вони зацікавляться цією справою, захочуть випробувати свої сили у малюванні. Вчителю слід підтримати , розвинути цей інтерес, показати різні прийоми й техніку малювання, продемонструвати свої професійні вміння, показати репродукції робіт майстрів мистецтва.

Використання вказаних вище прийомів дає можливість розвивати в учнів предметні мистецькі компетентності, міжпредметні естетичні компетентності та ключові компетентності. Тому сучасні вчителі повинні прокласти дорогу новому типу педагогічного малюнка, художньої творчості педагога, здійснюваній в інтересах наочності, дидактичній насиченості і ефективності освітнього процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: Посібник для вчителів. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. 256 с.

2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. Москва, 1979. 367 с.

3. Терентьев А.Е. Рисунок в педагогической практике учителя изобразительного искусства. Москва, 1981. 289 с.

УДК [373.2.016:81]:159.955

Антоніна Тищук
(Сарни, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ ЕЙДЕТИКИ У ПІЗНАВАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито сутність поняття «ейдотехніка», «ейдетизм»; коротко описано ігрову систему «Школа ейдетики», складові якої ґрунтуються на різних видах асоціацій – вільних, предметних, смакових, тактильних, нюхових, фонетичних, звукових; висвітлено можливості окремих ігрових прийомів і технік ейдетики та особливості їх застосування в освітньому процесі.

The article reveals the essence of the concept of "eidotechnics", "eideticism"; the game system "School of Eidetics" is briefly described, the components of which are based on different types of associations – free, objective, taste, tactile, olfactory, phonetic, sound; the possibilities of separate game receptions and techniques of eidetics in development and features of their application in educational process are covered.

***Key words**: association, thinking, eidetics, drudly.*

Умови демократичного суспільства диктують нові вимоги до освіти його маленьких громадян. Одним із шляхів задоволення освітніх потреб суспільства є створення інноваційного простору, що передбачає впровадження нових методів навчання і виховання дітей, які забезпечували повноцінний розвиток дошкільника і його позитивну взаємодію з довкіллям. Для розвитку дитини важливо, щоб навколишнє середовище, в якому вона перебуває, було варіативним, не надто унормованим, давало дитині можливість почуватися відкривачем нових знань [1, с. 12].

Багаторічний досвід роботи з дошкільниками показав, що іноді діти не можуть повністю засвоїти ту чи іншу інформацію, швидко стомлюються, результативність занять не висока. Саме відтворення отриманої інформації – це важливий аспект інтелектуальних можливостей дітей, що визначає результати їх вміння вчитися. К. Ушинський зазначав, що дитина мислить образами, звуками, фарбами. Чим більше різноманітних компонентів буде задіяно у процес запам’ятовування, тим глибшим, повнішим і ефективнішим буде його відтворення [1, с. 15].

Пріоритетним стає питання залучення до роботи всіх аналізаторів дитини: зорового, слухового, тактильного, нюхового, смакового. Цю проблему ефективно допомагає вирішити ейдетика. Як інноваційна технологія, спрямована на покращення вмінь дитини запам'ятовувати, відтворювати та активно використовувати отримані знання, ейдотехніка вчить долати труднощі, позитивно сприймати самого себе, розвиває пізнавальні здібності, словесно-логічне та образне мовлення, зв'язне мовлення, художньо-мовленнєві здібності. Проблемою застосування ейдетики у розвитку дошкільників займалися науковці і практики Л. Айзенварг, Є. Антощук, І. Матюгін, І. Рибнікова, Т. Слоненко та ін.

Ейдотехніка – теорія, створена в марбурзькій психологічній школі (Німеччина) у 20-х-40-х роках XX ст. Засновник цього вчення Е. Менш стверджував, що ейдетизм як різновид образної пам'яті є закономірною стадією дитячого розвитку, який досягає свого піку в 11-16 років. Прихильний до ейдетики педагог може задіювати необмежені резерви мислення дитини, розвиваючи її природну здатність мислити образами. За науковим визначенням ейдетизм – це особливий різновид образної пам'яті, здатність найбільш яскраво й точно відтворювати в усіх деталях наочні образи предметів, які в даний момент не діють на органи чуттів. Фізіологічною основою ейдетичних образів є залишкове збудження зорового аналізатора (ейдетик не згадує, а ніби продовжує бачити, чути, відчувати те, чого вже біля нього немає) [3, с. 7].

Метод ейдетики побудований на простому принципі: Уява + позитивні емоції = максимально засвоєна інформація.

Використовуючи невичерпну дитячу уяву, ми можемо допомогти дітям швидко і надовго засвоювати знання. Дана методика дозволяє розвивати асоціативно-образну пам'ять дітей, мову, спостережливість, скоротити час навчання. Результативність таких занять-тренінгів досить висока. Проводяться вони у формі гри, тому дітям цікаво, вони не стомлюються і швидко засвоюють потрібну інформацію. Отримана інформація надовго залишатиметься в пам'яті і буде легко знайдена в потрібний момент. Особливого обладнання такі заняття не потребують. Основний матеріал – невичерпна уява дитини.

Ейдотехніка допомагає вирішити такі основні навчальні та виховні завдання: розширює творчі можливості дитини завдяки гармонійній роботі лівої (логіка) і правої (творчість, образне мислення) півкуль головного мозку; формує вміння дітей ефективно і самостійно вчитися; підвищує самооцінку дитини завдяки результативності у навчанні, створюючи психологічний комфорт; організовує увагу та допомагає сформувати навички до усвідомленої уяви [2, с. 22].

Методики ейдетики різноманітні: запам'ятовування слів, текстів, віршів, формул, іншої інформації (впорядкованої та розрізненої). Завдяки застосуванню цих методик розвиваються: вміння повно і легко в ігровій формі сприймати і відтворювати інформацію; сенсорні канали сприйняття інформації, сприймання кольорів, форм; довільна, усвідомлена, просторова, відтворююча та творча уява; образна, емоційна, рухова пам'яті; вербальне та невербальне мислення, мовлення.

Використовуючи методи ейдетики, створюється психологічна ситуація успіху, покращується нейродинаміка мозку дітей, відбувається корекція дефектів центральної нервової системи та поведінки дітей. Методика «ейдосу» є системою спеціально розроблених завдань, вправ, термінів, розвиваючих ігор, що подаються в певній послідовності. За допомогою методів ейдетики можна навчати дітей запам'ятовувати казки, оповідання, вірші, назви картин та їх авторів, ряд цифр і слів тощо [4, с. 8].

Система методик розвитку асоціативного мислення. Асоціація – в перекладі означає зв'язок. Коли ми чуємо слово, звук, бачимо колір, відчуваємо щось на дотик, смак, то в нашій уяві виникає зв'язок (цих слів, звуків, дотиків) з іншими, які зустрічалися в нашому житті. Зазвичай, ці слова знаходяться в довготривалій активній пам'яті. Тому зв'язок з цими словами забезпечує кращий спосіб зберігання та відтворювання інформації [3, с. 6].

В кожної дитини можуть виникати свої оригінальні асоціації, пов'язані з власним емоційним досвідом, який найбільш сильно закарбувався в свідомості. Роботу з дітьми в

цьому напрямку прийнято будувати на основі: вільних асоціацій, пов'язаних з предметними образами; колірних асоціацій; асоціацій пов'язаних з геометричними формами; тактильних асоціацій; предметних асоціацій; асоціацій, викликаних друдлами; звукових асоціацій; смакових асоціацій; нюхових асоціацій.

Головне запитання під час тренування асоціативного мислення звучить так: «Про що ти подумав?». Ніколи не запитуйте в дошкільнят: «Які асоціації у вас виникли?», бо діти цього не розуміють. Необхідно заохочувати і вчити дітей самостійно пояснювати найнезвичайніші поєднання предметів. Наприклад: дитина взяла книжку і подумала про ковзани, тому що її обкладинка така сама гладенька, як і лід на ковзанці. Або: дитина побачила кішку і подумала про синій колір, бо згадала, як її кішка спить на синьому дивані. Найголовніше в цьому виді роботи – не встановлювати ніяких правил, а лише вчити дитину пояснювати зв'язок двох предметів.

Вільні асоціації. Вільні асоціації пов'язані з предметними образами. З самої назви «вільні асоціації» випливає, що під час занять з цього напрямку не можна використовувати ніяких предметних зображень. Та в маленьких дітей ще недостатньо сформовані уявлення про навколишній світ і замало життєвого досвіду для того, щоб будувати асоціативні зв'язки самостійно. Тому на першому етапі роботи малюку потрібна допомога дорослого. Якщо починати працювати з дітьми молодшої групи, то наприкінці середньої групи зорові підказки вже не знадобляться.

А починати треба так: – В мене є курча. Про що ви подумали?

Відповіді можуть бути найрізноманітнішими і непередбачуваними:

– Я подумала про сонечко, тому що воно жовте, як курчатко, а, може, курчатко любить грітися на сонечку.

На цьому етапі занять головне, щоб діти вміли обґрунтовувати свій асоціативний вибір. Ця гра добре стимулює мовну активність дітей, робить їх сміливішими та впевненішими у висловлюваннях, формує вміння відстоювати свою думку.

Тактильні асоціації.

Скажи мені – і я забуду,
Покажи мені – і я запам'ятаю,
Дай доторкнутися – і я зрозумію.
(Китайська народна мудрість)

Саме такий підхід в роботі з дошкільниками став підґрунтям такого виду асоціативного мислення, як тактильні асоціації. Тут криються психологічні особливості малюків, які пізнаючи світ, тільки того і прагнуть щоб подивитися, понюхати, обмацати і перевірити на міцність, а то й «спробувати на зуб». Не випадково дітей цього віку називають дослідниками, «чомучками», адже світ такий великий, а в ньому стільки різного… І про все потрібно дізнатися. Допоможе в цьому організація роботи з тактильними картками. Вони розвивають саме тактильну пам'ять, формують асоціативне мислення, допомагають дітям розширити знання про предмети. Для цього виду роботи потрібно мати набір тактильних карток, які запропонував московський професор, доктор педагогічних наук Ігор Матюгін. Основна ідея цих карток полягає в тому, що кожна з них має свою фактуру, адже матеріал для їхнього виготовлення може бути найрізноманітніший: хутро, наждачний папір, фланель, фольга, палички, оксамит, ґудзики, гречка, шматочки дроту та інше.

Основний принцип роботи з картками: «Про що ти подумав, торкнувшись цієї картки». А щоб діти не звертали уваги на колір фактури картки, запропонувати їм одягти «сліпі» окуляри. Головне, щоб сама ідея залишалася незмінною: допомогти дітям розширити знання про предмети та отримати додаткові враження від них. А ще розвинути дрібну моторику пальців. Адже, як зазначав В.О. Сухомлинський: «Джерело здібностей і обдарувань знаходиться на кінчиках пальців. Від пальців ідуть тоненькі струмочки, які живлять джерело творчої думки» [4, с. 269].

Предметні асоціації. Цей вид асоціацій передбачає встановлення зв'язків предметів або між собою, або за їхніми ознаками. Для виконання цього прийому необхідно мати набір

різних предметів: ниточку, паличку, трубочку, папірець, шматочок тканини, монету, шишку, каштан, камінець, ґудзик тощо. Зорові орієнтири, зокрема предметні зображення, не потрібні.

Починати роботу можна вже з другої молодшої групи. Вихователь тримає в руці будь-який предмет і ставить запитання: «Про що ви подумали?». Спочатку необхідно допомогти дитині пояснити її асоціативний вибір, потім вчити малюка робити це самостійно. Починаючи із старшої групи потрібно визначати особливості предмета. Наприклад: вихователь бере нитку і говорить: «Довге і гнучке. Про що ви подумали?» Можливі такі відповіді: змія, черв'як, намисто, стрічка тощо. Або тримати монету і сказати: «Кругле і металеве. Про що ви подумали?» Відповіді: колеса трамвая, люк, сережки тощо. До шматочка аркуша паперу діти можуть дібрати такі предметні асоціації: книга, альбом, зошит, серветка тощо.

Поради з досвіду: 1) Завжди намагатися зрозуміти асоціативний вибір дитини. 2) На перших етапах роботи допомагати малюкам обґрунтовувати свою думку.

Асоціації за друдлами. Друдл – це загадка, головоломка, малюнок, про який неможливо чітко сказати, що це таке. Простота та невизначеність друдлів створюють невичерпний простір для породження потоків асоціативних образів, пов'язаних з будь-якою сферою навколишньої реальності. Винайшов дудли Роджер Прайс. Його книги в 1950-х роках були надзвичайно популярні [5, с. 8].

Виділяють три можливих напрямки використання друдлів: для приємного проведення часу, під час розгадування кросвордів або інших головоломок; у тестуванні і дослідженні пізнавальних здібностей людини; для свідомого розвитку творчих здібностей та гнучкості мислення. Використання друдлів в роботі з дошкільниками сприяє розвитку асоціативного та дивергентного мислення, пам'яті, вчить знаходити нестандартні підходи до вирішення різноманітних завдань.

Свою думку дитина має обов'язково обґрунтувати, це спонукає її до мовленнєвої активності. Крім того використання такого виду завдань допомагає у формуванні математичного мислення. Як бачите, переваг багато, тож сміливо використовуйте друдли на заняттях мовленнєвого та логіко-математичного характеру, для розвитку мовного мислення.

В ейдетичному напрямку можна проводити роботу за графічними абстракціями або ж за мнемотехнічними таблицями, які розробив Ігор Матюгін. Доцільно використовувати друдли для асоціативного, дивергентного та творчого мислення. Всі ці три види мислення у чомусь збігаються, доповнюють один одного, а різниця полягає лише в вираженні питання, від якого залежить відповідь: «Про що ви подумали?» – для розвитку асоціативного мислення; «Що це?» – для розвитку дивергентного мислення; «На що це схоже?» – для розвитку творчого мислення [5, с. 9].

Використовувати друдли в роботі з дітьми можна вже з кінця молодшої групи. На початкових етапах роботи варто застосовувати предметні зображення, в яких можна побачити фрагмент запропонованого друдла. Наприклад: показати друдл і запитати: «Подивіться на цю картинку. Про що ви подумали?» Так, півколо схоже на спинку мишки, вушко ведмедика тощо. Обов'язково необхідно звертати увагу дітей на деталі предмета, підкреслюючи їхню схожість із друдлом.

У роботі з дітьми середньої групи допоміжні предметні зображення вже не потрібні. Діти дуже полюбляють миттєві перетворення, коли в одному зображенні можна побачити десятки різноманітних ситуацій.

Продовжуючи роботу з дітьми старшої групи необхідно вчити дітей створювати асоціативні зв'язки не лише за графічною схожістю предмета та друдла, а й за більш віддаленими ознаками. Під час роботи з друдлами необхідно створювати змагально-ігровий настрій, застосовувати завдання ігрового характеру, відповідні правила, намагатися зрозуміти ідею відповіді кожної дитини, спонукати їх до своїх асоціацій. Показувати друдли необхідно під різними кутами, щоб діти побачили якомога більше ракурсів цього зображення.

В цьому виді роботи не має помилкових і єдино правильних відповідей – кожна обґрунтована думка має право на існування. Один і той самий друдл може символізувати що завгодно, до того ж не обов'язково відповідь має бути реалістичною. Головне, щоб заняття було цікавим, розважальним і, звичайно ж, пізнавальним.

Фонетичні асоціації. Сутність зазначеного прийому полягає у вдалому доборі спеціальних асоціацій, максимально співзвучних із певним звуком. Тобто образ зорового символу має відповідати спорідненій з ним фонетичній асоціації та звуковому знаку (фонемі). Наприклад, за своїм звучанням.

Свист повітря з насоса нагадує звук [с]:
Насос повітря видуває: С-С-С-,
Й синю кульку надимає.
Гудіння літака в небі – звук [л]:
Літак гуде, літає: Л-Л-Л-,
Й парашути випускає.
Рух потяга – звук [ч]:
Потяг пихкає, гуде: Ч-Ч-Ч-,
І вагончики везе:

Працюючи над звуком, дитина ніби «прив'язує» кожен із них до певного символу, утворюючи асоціативний зв'язок між двома об'єктами. Завдяки цьому й формується більш стійкий зоро-, слухо-, кінестетично-артикуляційний образ звука, основою якого є фонетична асоціація.

Англійський психолог У. Джеймс зазначав, що кожний елемент асоціації є своєрідним «гачком», на якому «висить» факт і за допомогою якого можна «зловити» його, коли він занурюється на «дно». Асоціативний символ і є таким «гачком» у логопедичній роботі з дітьми, особливо з тими, в кого спостерігаються знижений фонематичний слух, нестійка увага тощо [4, с. 4].

Звукові асоціації. В ейдетичному напрямку широко застосовуються аудіозаписи різних звуків та шумів. Можна створити цілу колекцію звуків, розподіливши їх за різними групами: побутові шуми, звуки природи, музичні звуки, звуки вулиці.

Порядок роботи та спосіб постановки запитання лишається незмінним: поставити перед дітьми на дошці ряд предметних зображень і за допомогою звукового мішечка запропонувати обраний звук, після цього запитати: «Про що ви подумали , почувши цей звук?» Наприклад, зашарудіти звуковим мішечком з целофановим папірцем і запитати:

– Про що ви подумали, почувши цей звук?

Відповіді дітей:

– Я подумала про книжку, бо коли її гортаєш, шарудять сторінки.

– Я подумав про цибулю, бо коли її чистиш, лушпиння шелестить.

– Я подумала про листочок, бо коли дме вітер, листочки шелестять на деревах.

Смакові асоціації. Для цього виду роботи не потрібні реальні смакові відчуття – смаки ми уявляємо і залежно від вікової категорії запропоновані смакові відчуття можна ускладнювати та розширювати. Так, до арсеналу увійдуть не лише солодке, кисле, гірке, солоне, але й температурні якості: гаряче і холодне. Для дітей старшого віку можна використовувати комбінації: солодке і гаряче, солоне і холодне. Тут знадобляться предметні зображення різних продуктів та піктограми смаку, серед яких: солодкий, кислий, солоний, гіркий, холодний, гарячий. За бажанням можна додати тактильно-смакові відчуття: хрумкий, соковитий, твердий, рідкий тощо.

Нюхові асоціації. Нюховий аналізатор – це, мабуть, найсильніший з усіх названих. Тому залучаючи його до роботи, потрібно бути особливо обережним. Проводити цей вид роботи краще зі старшими вихованцями. Для роботи знадобляться предметні зображення та нюхові коробочки з різними ароматами. Питання знов звучатиме так само: «Про що ви подумали, відчувши цей запах?».

Запам’ятовування віршів та скоромовок. При заучуванні віршів, скоромовок, загадок варто використовувати різні методи. Деяким дітям краще запам’ятовувати вірші, сприймаючи їх на слух, іншим подобається уявляти себе головним персонажем вірша (тобто уявляти, фантазувати), третім - подобається малювати, іншим – легше закодувати вірш, залишивши початкові букви. Головне, щоб цей процес став творчим, цікавим і приносив задоволення та результат. І метод – за допомогою кінестетичної пам’яті, тобто пам’яті на відчуття та рухи. Дітям, в яких розвинутий саме цей вид пам’яті, краще не тільки уявляти події, що відбуваються у віршику, а й самим відтворювати ці дії. ІІ метод – піктограм, тобто за допомогою малюнків замість слів. Читаючи текст вірша, ви одночасно показуєте листівки з піктограмами. Діти легко запам’ятовують і після двох-трьох повторів вже розповідають вірш, відтворюючи листівки в пам’яті В старшій і підготовчій групах необхідно вчити дітей самостійно перетворювати рядки вірша у малюнки, шифрувати казки, оповідання. Діти, дивлячись на свої малюнки, легко зчитують інформацію. Але не до кожного слова, речення можна одразу намалювати піктограми, цьому теж потрібно вчитися. І тому в нагоді стане робота з картками В.Я. Проппа малювання символів під час моделювання казкових сюжетів, робота з друдлами. Знання цього методу знадобляться дітям у школі. ІІІ метод – за допомогою листівок. Запам’ятовування кожного рядка вірша відбувається аналогічно вправі: «Вставляємо речення в листівку», тобто знаходити кожне слово рядка в листівці. IV метод – за допомогою уяви. Вивчаючи вірш за допомогою цього методу, потрібно лише уявити всі події, що відбуваються у вірші, з точки зору діючої особи, використовуючи предмети, що знаходяться навколо людини як підказку. Згаданий метод краще використовувати для невеликих легко римованих віршів з яскравими образами.

Методика роботи з листівками. Значне місце в роботі з дошкільниками відводиться роботі з листівками. Набір листівок є одним з найкращих тренажерів для розвитку уяви, творчого мислення, пам’яті, мови дітей. Автором ідеї з цим тренажером став перший представник ейдетики на Україні Є.В. Антощук.

Набір листівок підбирається таким чином, щоб кожна наступна листівка не була подібна до попередньої (бажано ні за малюнком, ні за кольором).

Діти залюбки грають в гру «Слова у листівках» (задане слово потрібно з’єднати з листівкою. Пропонується набір з 25 листівок і більше).

Дидактична гра «Яке наше місто?». Діти за декілька хвилин запам’ятовують до 15 слів-означень. Цю гру можна використовувати на занятті з розвитку мовлення, коли дітей вчать описувати герб міста Кіровограда за його елементами.

Метод оживлення. В роботі з дошкільнятами доцільно використовувати метод оживлення – надання уявному образу властивості живої істоти. Цей метод допомагає швидко запам’ятовувати букви, перетворивши їх на казкових героїв, цифри та геометричні фігури – на веселих чоловічків. Оживити можна будь-який предмет з навколишнього середовища, домалювавши йому очі, руки та ноги. Щоб навчити дітей швидко запам’ятовувати ряд цифр (а це можуть бути номера домашніх телефонів, мобільних, домашньої адреси), використовується метод оживлення і метод послідовних асоціацій –створення за допомогою уяви і образного мислення ланцюжка асоціацій. Діти придумують мультфільм

Опрацьовуючи тему «Космос», діти, вирушивши в космічну подорож разом з жабенятами (дидактична гра на розвиток уяви «Допоможемо жабенятам», мета якої знайти цифру, що заховалася на листочку і викласти відповідну кількість жабок, швидко запам’ятають послідовність розташування планет Сонячної системи, використавши методи оживлення, послідовних та фонетичних асоціацій.

Метод колажів. Колаж (від франц. «наклеювання») – аркуш картону, на якому наклеєні або намальовані від 7 до 50 малюнків. Малюнки повинні бути різноманітними, не повторюватися, різні за змістом та розмірами. В деяких колажах можна використати цифри, букви.

Мета цієї гри – запам’ятати якомога більше назв зображених предметів.

Дітям пропонують вибрати головного героя і скласти казку про його пригоди. Незвичайні асоціації роблять образи яскравими, незабутніми і дитина легко відтворює в уяві ланцюжок слів.

Робота з текстами. Успіх у навчанні дитини у більшій мірі залежить від того, як вона не тільки вміє читати, а й переказувати прочитане. Текстова інформація буває різною, тому і методи опрацювання цих текстів повинні бути підібрані до кожного індивідуально. Для прикладу візьмемо казку «Колобок», де багато персонажів і виступають вони в певній послідовності: дід, баба, колобок, заєць, вовк, ведмідь, лисиця. Після прочитання казки необхідно повторити з дітьми цей ряд слів у прямій і зворотній послідовності (2-3 рази). Малюки в цей час ніби прокручують перед очима мультиплікаційну стрічку, яка міцно вкарбовується в пам'ять. Якщо попросити дитину переказати казку, то «бачення» образів випереджає мову, і дитині залишається тільки повторити знайомі слова.

Розвиток зорової пам'яті. Дітям старших, підготовчих груп дуже подобаються зорові диктанти, що розвивають наочно-образну пам'ять. Вони можуть придумати мультфільм і потім легко на папері відтворити незвичний сюжет. Наприклад: пташка сіла на ялинку, заспівала пісеньку про зайчика, який зліпив сніговика, що став біля телевізора і дивився мультфільм про яблучко, яке мало трикутну форму і дружило з чарівною паличкою тощо. Вправи на розвиток зорової пам'яті.

Ейдетичні ігри на заняттях з математики: «Знайди невідомі цифри» (розшифрувати загадкові написи і викласти у вільну клітинку картку з відповідною цифрою); «На планеті цифр» (знайти контури знайомих цифр); «Сховай цифру в малюнок» (розвивати уяву дітей, здатність бачити в контурі цифри знайомі предмети; вчити уявляти предмети за їх схематичним зображенням); «Асоціації за кольором»; «В яку геометричну фігуру вписана кожна буква» (...)

Заняття з дошкільнятами різного віку показали, що діти з цікавістю сприймають пропоновані школою ейдетики методи розвитку пам'яті, які ґрунтуються на уяві, фантазії, образних асоціаціях, оскільки мають привабливу ігрову форму. Методи ейдетики цілком прийнятні для роботи з дітьми дошкільного віку. Вони підвищують ефективність процесів запам'ятовування інформації різної модальності та її відтворення, причому час навчання набагато скорочується. Мотивація до такої діяльності досить висока, що зумовлює швидкість і легкість перебігу процесів запам'ятовування та відтворення.

Використання окремих елементів ейдетики в роботі з дошкільниками не дають бажаних результатів. Займатися ейдетикою необхідно в системі. Застосовуючи в іграх слух, нюх, тактильні відчуття, рух і обов'язково тільки позитивні емоції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антощук Є. В. Учімося запам'ятовувати і пригадувати: швидка педагогічна допомога від Української школи ейдетики «Мнемозина». Київ : Вирій, 2007. 156 с.

2. Ейдетика як засіб підготовки дитини до школи: авт.-упоряд. М. Л. Кривоніс, О. Л. Дроботій. Харків : Ранок, 2012. 160 с.

3. Калуська Л.В. Інновації в дошкіллі. Програми, технології, проекти, ідеї, досвід: Посібник на допомогу дошкільним працівникам. Мандрівець, 2010. 15 с.

4. Камангар М. Теоретичні засади інноваційних тенденцій розвитку сучасної освіти. Дитячий садок. 2009. С.22-26.

5. Пащенко О. Асоціації за друдлами. Дошкільне виховання. № 4. 2009. С.24–25.

УДК 378.015.31:7:364-043

Інна Трубник, Микита Хавіков
(Слов'янськ, Україна)

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті порушується актуальна проблема художньо-естетичного виховання майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах закладу вищої освіти. Особлива увага надається обґрунтуванню важливості формування художньо-естетичної культури студентської молоді. Автори розглядають позааудиторну роботу як ефективний засіб формування художньо-естетичної культури майбутніх фахівців соціальної сфери.

Ключові слова: *художньо-естетичне виховання, фахівці соціальної сфери, позааудиторна робота.*

The article raises the current problem of artistic and aesthetic education of future professionals in the social sphere in terms of higher education. Particular attention is paid to substantiating the importance of forming the artistic and aesthetic culture of student youth. The authors consider extracurricular work as an effective means of forming the artistic and aesthetic culture of future professionals in the social sphere.

Key words: *art and aesthetic education, social specialists, extracurricular work.*

Постановка проблеми. Актуальність проблеми художньо-естетичного виховання студентів зумовлена сучасною соціокультурною ситуацією. На даному етапі розвитку суспільства актуалізуються загальнолюдські моральні цінності: совість, добро, справедливість, гідність, милосердя та ін. Сьогодні держава і соціум ставлять перед працівниками соціальної сфери складні проблеми щодо надання допомоги представникам різних категорій населення і висувають високі вимоги до особистості самого фахівця. Особлива увага приділяється вдосконаленню шляхів і засобів підвищення якості підготовки студентів до майбутньої професії. Вирішення цього питання передбачає високий рівень загальної, професійної та художньо-естетичної культури, гуманності, професійної майстерності фахівців соціальної сфери, які є безпосередніми наставниками клієнта, зразком щодо способу життя та поведінки. У зв'язку з цим, при розгляді процесу становлення особистості студентів особливе місце слід приділяти художньо-естетичному впливу.

Аналіз сучасних досліджень. Українські дослідники приділяють увагу різним аспектам художньо-естетичного виховання студентів різних спеціальностей різноманітними засобами (Т. Батрак [1], Л. Глазунова [2], Т. Грищенко [3], С. Литвиненко [4], Н. Рашидова [5], Н. Шарата та О. Кедіс [6]). Але, на нашу думку, дослідження ефективності різних форм та засобів роботи з художньо-естетичного виховання майбутніх фахівців соціальної сфери залишається актуальним.

Мета статті - охарактеризувати у загальному вигляді процес художньо-естетичного виховання майбутніх фахівців соціального забезпечення в умовах закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система освіти покликана забезпечити естетичне виховання майбутнього фахівця в усіх сферах, формування високої гуманістичної культури особистості, її здатності протидіяти проявам бездуховності.

Художньо-естетичне виховання студентів має відбуватися в навчальній, самостійній і практичній діяльностях. Його ефективність підвищується за умови впровадження в навчально-виховний процес педагогічної технології з такими складниками:

– критично-аналітичним, спрямованим на вивчення і аналіз уявлень і категорій художньо-естетичної культури;

– предметно-конструктивним, що передбачає створення умов для впровадження художньо-естетичних знань і умінь;

– змістовим, що містить засвоєння теоретичних засад художньо-естетичного характеру.

У дослідній роботі художньо-естетичне виховання студентів здійснювалося за допомогою включення майбутніх фахівців соціальної сфери у різні види практичної діяльності та впровадження активних методів розвитку особистості. Ця робота здійснювалася за активної участі членів студентського самоврядування.

Аналіз досвіду роботи педагогічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», на якому здійснюється підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери (за спеціальностями «Соціальна робота», «Соціальне забезпечення»), підтверджує результативність таких форм позааудиторної роботи:

1) відвідування мистецьких заходів (наприклад, концерт української рок- і поп-музики, концерт відомого тенора Ф. Мустафаєва, колективний перегляд моно-спектакля за мотивами творчості Т. Шевченка, художніх та документальних фільмів тощо);

2) участь у організації та проведенні розважальних заходів (заходи, присвячені привітанню першокурсників: проведення квесту для першокурсників «Знайомтеся, ПЕДФАК!», година спілкування першокурсників зі Студентським парламентом факультету з елементами КВК; дебют першокурсників у різних формах (наприклад, шоу «Інтуїція»), участь першокурсників в університетському Дебюті першокурсників; осінній бал, танцювальний стартін, святкування Хеллоуіна, участь у заходах до Дня закоханих (інтерактивна гра «Кохання це…», конкурс «Хто знизу?», танцювальний вечір), участь у конкурсі пародій «Велика різниця по-студентські», «Студентській весні» та ін.);

3) участь у організації та проведенні святкових заходів: День працівника соціального сфери, Масляна, Свято весни, Пасхальні свята (оформлення панно, акція «Пасхальне дерево» тощо); День захисту дітей – ігрові програми, дитячі конкурси малюнку на асфальті; заходи, присвячені ювілею факультету; Свято Останнього Дзвоника, випускні вечори, вечори-зустрічі випускників тощо;

4) тематичні години (тематичний бібліографічний огляд літератури до дня народження Н. Лубенець; тематичні зустрічі, присвячені життю та творчості М. Лисенко, Д. Веласкеса; захід до Дня матері; Кельтський новий рік та ін.);

5) зустрічі з талановитими людьми (презентація книги В. Романька «Слов'янськ літературний», майстер-клас з писанкарства, зустріч з лідером групи «Океан Ельзи» Святославом Вакарчуком; музикантом, вокалістом та автором текстів групи «Бумбокс» Андрієм Хливнюком та ін.);

6) відвідування виставок (XVIII Міжнародна фотовиставка «День», виставки художників В. Радковського, С. Гусака у Слов'янському краєзнавчому музеї; художня дискусія та виставка, присвячена 140-річчю з дня народження Казимира Малевича; виставка дитячого малюнку у Слов'янській центральній міській бібліотеці, проведення фотоконкурсу «Барви літа», організація та проведення вернісажу художніх робіт студентів);

7) екскурсії (до м. Харкова з метою відвідування музею А. Макаренка, еко-парку Фельдмана та парку ім. Горького; до м. Дружківка (льодовий палац); до м. Краматорська («Пташиний двір», міські парки); до м. Святогірська (національний природний парк «Святі гори»), до м. Соледар (соляні шахти), до с. Прелесне (музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості «під відкритим небом»); до с. Ямпіль (дендропарк «Мелодії лісу», еколого-пізнавальна стежка «Лісове намисто», Ямпільське лісництво); до бібліотеки університету з метою ознайомлення з давніми виданнями; до закладів, що надають соціальні послуги (центр зайнятості та працевлаштування населення, управління соціального захисту населення, центр надання адміністративних послуг, територіальний центр надання послуг та ін.);

8) участь у конкурсах (наприклад, конкурс читців);

9) оформлювальна діяльність (наприклад, оформлення навчального корпусу до Новорічних свят, оформлення стенду «Миттєвості дитинства», оформлення фотовиставки у техніці коміксу, оформлення стенду до Дня Землі, стенду «Ми відповідальні за тих, кого приручили», інтерактивного плакату «Якщо б тварини говорили» тощо).

Висновки. Проведена робота дозволила назвати конкретні методи, форми, засоби художньо-естетичного виховання майбутніх фахівців соціальної сфери. Аналіз результатів дослідної роботи доводить, що художнє-естетичне виховання сприяє формуванню фахових компетентностей майбутніх фахівців соціальної сфери (здатність до планування та реалізації заходів організації дозвілля різних категорій населення та ін.).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Батрак Т. В. Естетичне виховання студентів засобами зарубіжної художньої культури як міждисциплінарна проблема. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* 2015. №1. С. 195-201.

2. Глазунова Л. О. Естетичне виховання студентської молоді. *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 22-23 травня 2014 р.) / За ред. О. А. Дубасенюк, В. А. Ковальчук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 203-209.

3. Грищенко Т. Естетичне виховання студентської молоді в системі педагогічної освіти України. *Гуманізація навчально-виховного процесу. Розділ. Вища школа.* 2019. №. 6 (98) С. 171-183.

4. Литвиненко С. Проблеми естетичного виховання студентів гуманітарних спеціальностей у вітчизняних вищих навчальних закладах у другій половині XX століття. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія «Педагогіка».* № 1 (14)' 2015. С. 111-114.

5. Рашидова Н. Виховання художньої культури у студентів педагогічних ВНЗ. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2016. № 5 (74). С. 171-180.

6. Шарата Н., Кедіс О. Художньо-естетичне виховання студентської молоді Миколаївського національного аграрного університету. *Науковий вісник МДУ імені В.О.Сухомлинського.* 2018. Вип. 1 (60). С. 398-402.

УДК 371.013

Капиза Тукенова, Айгуль Джунусбаева, Индира Юсупова
(Алматы, Казахстан)

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ЖАҢА МЕКТЕП» (1925-1933 гг.)

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы развития эстетического воспитания школьников на страницах журнала «Жаңа мектеп». Статьи по вопросам постановки эстетического воспитания, его содержания и методики ставили целью привлечь внимание учителей к этой важной проблеме, обобщали передовой педагогический опыт в этом направлении. Значительное внимание уделялось приобщению подрастающего поколения творчеству, культуре, традициям и обычаям своего народа.

Ключевые слова: *учителя, журнал, эстетическое воспитание, методика, традиции, культура.*

This article examines topical issues of the development of aesthetic education of schoolchildren on the pages of the journal "Zhana Mektep". Articles on the formulation of aesthetic education, its content and methodology aimed to draw the attention of teachers to this important problem, summarized the best pedagogical experience in this direction. Considerable attention was paid to introducing the younger generation to the creativity, culture, traditions and customs of their people.

Keywords: *eachers, magazine, aesthetic education, methodology, traditions, culture.*

В середине 20-х годов XX века на смену прекратившимся изданиям «Тан», «Сана», «Мугалим» в августе 1925г. в столице республики г.Кзыл-Орде издается научно-педагогический журнал «Жаңа мектеп», являвшийся органом Комиссариата Народного Просвещения и сыгравший огромную роль в объединении работников педагогической науки и школьного дела в Казахстане. Журнал способствовал развитию педагогических и психологических идей и мнений, внес большой вклад в становление народного образования республики.

О своих целях и задачах журнал напечатал в первом номере следующее:

«Цель «Новой школы» – участие в работе казахской школы, быть помощником в ежедневном труде учителя казахской школы. Обмениваясь мнениями со своими воспитанниками, сплоченно и воедино выполнять основные цели обучения». [1,2]

Появление в свет журнала «Новая школа», его доступность каждому читателю, различные проблемные материалы, предложенные вниманию читателей явились важным событием для всех учителей республики и работников народного просвещения.

Журнал «Жаңа мектеп» состоял из следующих разделов: научно-педагогический, отдел краеведения, литературно-художественный отдел, «Официальный» и другие. На первых страницах издания публиковались передовые статьи, поднимавшие актуальные в тот период проблемы учителей и состояния народного образования в целом. Научно-педагогический отдел на своих страницах раскрывал методику и особенности преподавания различных дисциплин. Здесь публиковались школьные программы, комплексы по различным тематикам, объяснительные записки к ним. Так, в одном из номеров журнала была опубликована Объяснительная записка к комплексам «Аймак» («Зона»), «Город и деревня», в основе которого был положен местный краеведческий материал.

Широкий круг педагогических проблем, в решении которых активную роль была призвана сыграть педагогическая пресса, освещался на страницах журнала «Жаңа мектеп»: обеспечение задач привлечения учителей для работы в новой школе, участие в организации и переподготовке учительских кадров, содействие решению задач определения содержания и пропаганды передового педагогического опыта, участие в создании фундамента педагогической науки в республике.

Это были чрезвычайно важные направления в деятельности педагогического журнала. Он долгие годы был единственным журналом этого профиля, издававшимся в республике. Это во многом обусловило очевидную необходимость подобной многоаспектности его деятельности. В редакционную коллегию журнала первых лет входили М.Жолдыбаев, И.Кабулов, Г.Мусрепов, Сара Есова, С.Сефуллин.

Выступление на его страницах С.Сейфуллина, И.Джансугурова, Б.Майлина, М.Ауезова и многих других мастеров слова привлекали многих тысяч читателей журнала. Рос авторитет и популярность журнала, раздвигалась граница его подписчиков, постоянно расширялась география распределения.

Особой заслугой журнала была публикация на казахском языке трудов выдающихся деятелей народного образования Н.К.Крупской, А.В. Луначарского, М. Горького в чем особенно нуждалось учительство быстро развивающейся казахской школы.

Большой интерес для учителей представляли статьи журнала, рассматривающие проблемы краеведения в школе, их организация и методика. Эти материалы имели большое значение для педагогов-практиков, так как школьные программы ориентировали учителей в их работе опираться на местный материал. В этой связи журнал являлся большим подспорьем для педагогов, давая практические советы и рекомендации по вопросам организации и способов проведения краеведческой работы.

В работах по краеведению особое значение придавалось целям и задачам проведения экскурсии с учащимися. Журнал на своих страницах печатал материалы, посвященные методам экскурсии на производстве и в деревне.

Рассматривая проблемы воспитания и образования, журнал придерживался мнения, что одним из путей формирования гармонический развитой личности является эстетическое

воспитание, которое развивает в личности эмоциональность, творческое мышление, способность восприятия прекрасного и потребность в преобразовании окружающего мира. Для правильной организации эстетического воспитания в школах, по мнению журнала, необходимо в первую очередь поставить на должный уровень предметы эстетического цикла, осуществлять обучение этих предметов по специальной программе.

Вместе с тем в процессе воспитания и обучения детей важно использование интересов и содержательный и доступных пониманию книг для детей. «Наша цель – оживить содержание художественной литературы, художественных книг, посвященных детям. Необходимо выпускать сборники стихов и песен, состязаний (айтысов),подходящих по содержанию и проведению вечеров», – писал известный ученый-педагог А.Ситдыков на страницах журнала. [2, 22]

Журнал «Жаңа мектеп» подчеркивал важность воспитания прекрасного средствами искусства. При этом отмечалось, что художественными умениями и навыками должны овладеть не только школьники, а прежде всего, педагоги. Так в статье неизвестного автора под псевдонимом «Желкен» указывалась необходимость владения учителем методикой рисования. В учебно-воспитательном процессе учителю значительно удобнее и легче объяснить новый материал не только словами, а рисованием и показом. В данном случае эффективность овладения учащимися знаниями будет более высокой. Автор отмечал, что «ребенку для развития мышления, сознания необходимо научить рисовать». И в заключении в статье приводятся примеры, где в развитых странах рисование находится на должном уровне и рекомендуется проводить его в национальной школе как отдельный предмет.

Журнал «Жаңа мектеп», придавая большое значение эстетическому воспитанию школьников, рекомендовал посещать вместе с детьми кинотеатры, парки культуры и отдыха. Перед учителями журнал поставил следующую задачу: для полного претворения в жизнь целей эстетического воспитания необходимо привлечь к школьной работе родителей, комсомольские организации, профессиональных музыкантов, художников и поэтов.

В учебной, а также во внеклассной работе массовой школы по эстетическому воспитанию в рассматриваемый период значительное внимание уделялось приобщению подрастающего поколения творчеству, культуре, традициям и обычаям своего народа. Это нашло отражение на страницах журнала, подчеркивающего важность воспитания в детях чувства прекрасного на основе историко-культурного наследия народа. На эту сторону воспитания указывал ученый-педагог М.Жумабаев в своей статье «Наурыз».

Создатели новой школы, по мнению Жумабаева, должны непременно учитывать особенности национального характера казахов, их мировосприятие. Педагог должен опираться на опыт прежних поколений, воспитывал уважение к богатому культурному наследию своего народа. Магжан Жумабаев ратовал за изучение и проведение в школах народных праздников, призывал бережно относиться к традициям и обрядам, обычаям народа. «В учебную программу для учащихся школ тему «Наурыз» ввести как комплексную программу», - это, по его мнению, будет способствовать более углубленному изучению историко-культурного наследия, формированию эстетически воспитанной личности, ценящей и любящей свои национальные корни. Жумабаев утверждал, что Наурыз- праздник не религиозный, а народный, праздник труда, который символизирует мечту народа о лучшей жизни, имеет огромное познавательное и воспитательное значение, несет необычайно сильный эмоциональный заряд. [3,2]

На страницах журнала одной из ведущих тем была проблема учителей, их положение в школе, роль и значение в системе образования воспитания подрастающего поколения.

Таким образом, эстетическое воспитание являлось одним из важнейших направлений деятельности журнала, отражающего на своих страницах основные тенденции данной проблемы в школьной практике. Наиболее интересные статьи по вопросам постановки эстетического воспитания, его содержания и методики ставили целью привлечь внимание учителей к этой важной проблеме, обобщали передовой педагогический опыт в этом направлении, ориентировали их на формирование у учащихся эстетического отношения к

окружающей действительности, творческого воображения, мышления и стремления к преобразующей деятельности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Зачем нужна была «Новая школа»? *Жана мектеп,* 1925. №1. С.2.
2. Ситыдков А.С. Пути политехнического воспитания. *Жана мектеп.* 1931. №7. С.22.
3. Жумабаев М. Наурыз. *Жана мектеп.* 1926. №3-4. С.13.

УДК 378.046.4

Олександр Чепелєв, Майя Титарчук, Наталія Овчар
(Харків, Україна)

ФУНКЦІЇ ОСВІТИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті розглядаються функції освіти в умовах сучасного суспільства, де найважливішим фактором соціальної мобільності людини в умовах сучасного суспільства дослідники називають освіту. В статті проаналізовано поняття соціальної селекції, тестування, розподілу і сертифікацію індивідів, завдяки яким відтворюються соціальні групи, а також спішність освіти як фактора соціальної мобільності, що в свою чергу залежить від її функціональної спрямованості.

Ключові слова: *освіта, досвід, соціальна мобільність, самоосвіта, соціальна реальність, розвиток.*

The article considers the functions of education in modern society, where the most important factor of social mobility in modern society, researchers call education. The article analyzes the concepts of social selection, testing, distribution and certification of individuals, through which social groups are reproduced, as well as the urgency of education as a factor of social mobility, which in turn depends on its functional orientation.

Key words: *education, experience, social mobility, self-education, social reality, development.*

Освіта – цілеспрямована пізнавальна діяльність людини з отримання знань, умінь та навичок. Здобути освіту зазвичай прагне кожен, бо знання нікому ще не заважали, навпаки освічені люди були в пошані з давніх часів. Сучасний світ, яким ми його сьогодні бачимо, з новітніми технологіями – все це зробили дуже розумні люди. Природні таланти людина повинна розвивати за допомогою самоосвіти. Активне читання книг, наукової літератури допомагає здобути нові знання.

Фахівцем у певній галузі можна стати лише після здобуття професії, спеціальності. Якщо після здобуття фахової спеціалізації пройшло чимало часу, не зайвим буде відвідування кваліфікаційних курсів. Взагалі знання та досвід людина здобуває усе життя, адже світ не стоїть на місці.

Чим освіченіша людина, тим їй легше розібратися в навколишньому світі, вирішити проблеми, які виникають у кожної окремої особистості в житті. Якщо у людини високий рівень освіти, то вона може застосувати свої знання, вміння та навички на практиці, використовуючи різні інформаційні ресурси.

У наш час вища освіта цінується, бо саме освіта є тим продуктом, куди слід інвестувати гроші, особливо це актуально під час світової фінансової кризи. У освіченої людини більше можливостей влаштуватися на високооплачувану і перспективну роботу, бо такі люди легко вчаться всьому новому, максимально використовують ресурси своїх знань.

Як правило, соціальна філософія аналізує освіту в двох аспектах: по-перше, як індивідуалізований процес формування особистості в умовах певного суспільства та як процес залучення людини до соціально значимого досвіду, а по-друге, як особливий

соціальний інститут, що виконує певні функції в суспільстві. Освіта розглядається як соціальний інститут, що включає сукупність статусів і ролей, соціальних норм, соціальних організацій (установ, підприємств, університетів, академій, інститутів, фірм тощо), які спираються на персонал, апарат управління та особливі процедури. Також вона є одним з найпоширеніших факторів соціальної мобільності людини. Як будь-який інший соціальний інститут, освіта виконує певні соціальні функції. А. Ж. Кусжанова виділяє дві значущі функції освіти [3]. Перша функція - спадкова, чи соціальна, яка відтворює «соціальний тип», тобто забезпечує збереження конкретного суспільства. Освіта наділяє нове покоління навичками соціально-організованого життя, транслює соціальні ознаки конкретного суспільства, відтворює структуру і систему чинників соціальної мобільності кожного конкретного суспільства, також забезпечує занурення людини в соціальну реальність. Друга функція - розвиваюча, або адаптивно-мінлива – проявляється у формуванні в соціального суб'єкта здатності до розвитку та інновацій. Ця функція апелює до соціального суб'єкту, його потенціалу, який включається як в моменти суспільних перебудов всієї суспільної системи, так і в складні періоди життя окремої людини. Так, в першому випадку людський потенціал виступає рушійною силою розвитку суспільства, а в другому випадку дозволяє людині справлятися з важкою життєвою ситуацією. Двояке і, по суті, суперечливе завдання освіти полягає в тому, щоб підготувати суспільство і людину до відтворення існуючої соціальної реальності (збереження) і її оновлення (розвиток). Освіта служить відтворенню соціальної реальності за допомогою заповнення існуючих соціальних груп, а також сприяє формуванню нових соціальних типів відповідно до об'єктивної реальності. В рамках позначених функцій освіти виділяють конкретні функції, що служать реалізації її можливостей в якості фактора соціальної мобільності. Розподільну роль освіти в суспільстві вперше зазначив П. А. Сорокін, справедливо вважаючи, що система освіти готує грунт для різного соціального старту молоді [6]. Сертифікуюча функція освіти проявляється у відповідності рівня освіченості або професіоналізму людини різним вимогам, положенням, нормам за допомогою видачі документів, що підтверджують рівень отриманих знань: дипломів, сертифікатів тощо, володіння якими є умовою зайнятості відповідних місць в системах поділу праці та соціальної стратифікації, що діють в суспільстві. Д. Белл писав, що постіндустріальне суспільство є «сертифікуючим суспільством», де свідчення результатів за допомогою наукового ступеня, кваліфікаційного іспиту або ліцензії - стає умовою отримання більш престижної роботи [2, с. 555-556]. На основі соціальної селекції, тестування, сертифікації та розподілу реалізується соціально-диференційна функція освіти. Вона проявляється в тому, що освіта виступає однією з умов поділу індивідів в суспільстві. Сутність полягає у впливі освіти на зміну соціального стану людини, служить закріпленню, а також сприяє підвищенню або зниженню його соціального статусу, кар'єрного і професійного зростання.

Реалізація функцій освіти в умовах сучасного суспільства має ряд особливостей. Найважливішим фактором соціальної мобільності людини в умовах сучасного суспільства дослідники називають освіту. Інформація стає головним ресурсом як економіки, так і політики, що лежать в основі багатства і влади. Як ніколи актуальним стає всім відомий вислів Ф. Бекона: «Знання - це сила». Такі виклики системі освіти потребують докорінного перегляду її ролі та значення в сучасному суспільстві. Перехід до нового типу суспільства викликав тенденцію, яка проявилася в тому, що нажаль освіта стала гірше здійснювати розвиваючу функцію. Відрив функції відтворення суспільства від функції розвитку людини здатний послабити значення освіти як механізм збереження і відтворення соціальності і привести до наслідків, які мають негативний характер. До того ж впровадження відповідних методів і змісту освіти не могло не відбитися на процесі і результаті освіти. Криза сучасної освіти, одним з проявів якої є спрямованість на передачу системи знань, а не на розвиток духовності людини, і, як наслідок, орієнтація людини на інструментальні цінності ведуть до деформації особистості [5].

Реалізація освіти як фактора соціальної мобільності в умовах сучасного суспільства досить ускладнена. Реальна ситуація в сфері освіти показує, що до набуття балансу сутнісних функцій освіти ще далеко.

Таким чином, освіта будучи найважливішою сферою суспільного буття виконує функції відтворення і зміни соціальної реальності. Реалізуючись як чинник соціальної мобільності, освіта надає соціальну селекцію, тестування, розподіл і сертифікацію індивідів, завдяки яким відтворюються соціальні групи. Успішність освіти як фактора соціальної мобільності залежить від її функціональної спрямованості. Баланс сутнісних функцій сучасної освіти можливий шляхом відтворення постійно мінливої соціальної реальності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну. Москва: Прогрес, 2000. 384 с.

2. Белл Д. Майбутнє постіндустріальне суспільство: досвід соціального прогнозування. Москва: Academia, 1999. 956 с.

3. Кусжанова А. Ж. Проблема виявлення соціальної сутності освіти і її практичне значення. URL: http://credonew.ru/content/view/34/22/.

4. Маслянка Ю. В. Проблеми та перспективи вітчизняного інституту освіти особистості в контексті глобальних смислових трансформацій. *Історичні, філософські, політичні та юридичні науки, культурологія та мистецтвознавство. Питання теорії і практики.* Тамбов: Грамота, 2012. №5. Ч. 2. С. 115-120.

5. Осіпов А. М. Механізми соціального розшарування в освіті. *Освіта і суспільство.* 2006. № 2. С. 59-64.

6. Сорокін П. А. Соціальна і культурна мобільність. *Людина, цивілізація, суспільство* / під ред. А. Ю. Согомонова. Москва: Политиздат, 1992. С. 297-424.

УДК 374.1

Ірина Швець
(Світловодськ, Україна)

САМООСВІТА ЯК ЗНАЧУЩА СКЛАДОВА ОСОБИСТОГО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОНАЛА

Стаття висвітлює поняття, етапи та структуру самоосвіти в теперішньому самобутті, способи її реалізації для особистого розвитку.

Ключові слова: *самоосвіта, самозатвержження, саморозвиток, самовдосконалення.*

The article covers the concepts, stages and structure of self-education in the current identity, ways to implement it for personal development.

Key words: *self-education, self-affirmation, self-development, self-improvement.*

Українська самоосвіта бере початок з XIX ст., але раніше до неї вдавалися тільки люди, які не мали можливості здобувати будь яку освіту. В наш час суспільство безперервно змінюється під впливом розширеного інформаційного простору. Всі сфери діяльності людини потребують професійного зростання та особистого розвитку. Цінність фахівця зростає з його умінням ефективно самовдосконалюватись та саморозвиватись через самоосвіту.

Існують різні погляди науковців до визначення самоосвіти. В роботах Л.Уорда, Е.Дюркгейма, А.Турена, а також російських вчених: М.Руткевича, Л.Когана, Ф.Філіппова, В.Шубкіна, Г.Зборовського, О.Шукліної та ін. були закладені теоретичні розробки інтеграції самоосвіти.

Самоосвіта – самостійний спосіб отримання знань в певній галузі науки, мистецтва, техніки, політичного життя, культури, ремесла [6]

Самоосвіта – самостійна пізнавальна діяльність людини, спрямована на досягнення певних персональних значущих освітніх та культурних цілей: задоволення загальнокультурних запитів, пізнавальних інтересів у будь-якій сфері діяльності, підвищенні професійної кваліфікації тощо. Самоосвіта є умовою особистого розвитку, самоствердження та самореалізації та є складовою навчання людини протягом всього життя. [1]

Самоосвіта – це провідна форма вдосконалення професійної компетентності, що полягає у засвоєнні, оновленні, поширенні й поглибленні знань, узагальненні досвіду шляхом цілеспрямованої, системної самоосвітньої роботи, спрямованої на саморозвиток та самовдосконалення особистості, задоволення власних інтересів і об'єктивних потреб освітнього закладу [2].

Основним чинниками самовдосконалення є систематичність і послідовність самоосвіти, безупинний характер роботи, постійне ускладнення змісту й форми самоосвіти. Принцип безперервності самоосвіти виявляється у трьох напрямках: теоретична підготовка за фахом, практичне удосконалення методів навчання й виховання, вивчення результатів свого психологічного впливу на здобувачів освіти. [3].

Згідно Закону України «Про освіту» педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

Існує 4 наукові етапи процесу самовдосконалення:

• самоусвідомлення та прийняття рішення здійснювати процес самовдосконалення;

• планування та вироблення програми самовдосконалення;

• безпосередня практична діяльність з реалізації поставлених завдань, пов'язаних із роботою над самим собою;

• самоконтроль та самокорекція цієї діяльності.

Самоосвітню діяльність на думку Н.В. Бухлової можна розглядати як сукупність декількох «само-»:

– самооцінка – вміння оцінювати свої можливості;

– самооблік – вміння брати до уваги наявність своїх якостей;

– самовизначення – вміння вибрати своє місце в житті, суспільстві, усвідомлювати свої інтереси;

– самоорганізація – вміння знайти джерело пізнання й адекватні своїм можливостям форми самоосвіти, планувати, організовувати робоче місце та діяльність;

– самореалізація – реалізація особистістю своїх можливостей;

– самокритичність – вміння критично оцінювати перевагу та недоліки власної роботи;

– самоконтроль – здатність контролювати свою діяльність;

– саморозвиток – результат самоосвіти.

Виходячи з теперішнього повсякдення прослідковується самоосвітня активність серед різних категорій населення. Для підвищення своєї конкурентоздатності особистість постійно розвивається як професіонал через самоосвіту, самовдосконалення та самореалізацію.

В. Єжеленко запропонував класифікацію видів діяльності через розвиток самоосвітньої діяльності яку можна представити у вигляді рівнів взаємодії, що послідовно змінюють один одного, самозатвердження, перетворення, пізнання, самовираження, служіння [4].

На рівні взаємодії самоосвіта стає внутрішньо мотивованою й спонукається прагненням брати участь у груповій роботі, бажанням стати цікавим співрозмовником, досягнути загальної ерудованості. На цьому рівні самоосвітня діяльність набуває нерідко колективних форм, але участь студентів у таких об'єднаннях диктується, головним чином, бажанням спілкуватися й взаємодіяти з однолітками. На рівні самозатвердження самоосвітня діяльність мотивується репутацією, здійснюється за мотивами статусу найкращого студента в групі. Нерідко студенти беруть участь у науково-дослідницькій роботі задля отримання певного статусу в групі, набуття авторитету серед одногрупників або поваги викладачів. На рівні

перетворення основними мотивами здійснення самоосвітньої діяльності виступають мотиви підготовки до професійної діяльності або її вдосконалення. Студенти в такому випадку надають явну перевагу тим галузям знань, які, на їхню думку, мають безпосереднє відношення до їх майбутньої професії. На рівні пізнання самоосвітня діяльність спонукається, перш за все, пізнавальною потребою й пізнавальним інтересом, причому це вже не ситуативний інтерес, який викликаний цікавістю предмета, використанням ігрових і наочних прийомів, а пізнавальний інтерес як особистісне утворення. Такий пізнавальний інтерес вирізняється сталістю й глибиною. Пізнавальна потреба стає ненаситною; людина ставить питання, знаходить на них відповіді, і кожна знайдена відповідь породжує нові питання. Діяльність пізнання в такому разі супроводжується позитивними емоціями. На рівні самовираження самоосвітня діяльність відрізняється творчим характером, набуває риси наукової діяльності. Участь у науковій роботі на даному рівні мотивується не стільки бажанням проявити себе й набути позитивної репутації, скільки прагненням реалізувати свій особистий потенціал, потребу в творчості. Сама наукова робота набуває творчого характеру, відзначається науковою новизною дослідження. Дослідження С.Суслонової психологічних особливостей студентського віку показало, що основними мотивами навчальної діяльності студентів є мотив уникання невдач, мотив афіліації й мотив досягнення [5].

Переваги самоосвіти полягають в отриманні актуальних знань на момент вивчення даного питання, економія часу, економія коштів, мобільність та інш.

На думку психологів кожний індивідуум потребує досягнень, більш того, поривання до успіху – процес керований, а до самовдосконалення – природний, даний нам від народження. Якщо не відбувається особистий розвиток професіонала виражений через самореалізацію відбувається стрес і емоційне вигорання, запобігання такому негативному впливу є самоосвіта.

Структура процесу самоосвіти включає такі етапи:

– перший етап: виникнення потреби в самоосвіті. Самооцінка підготовленості, усвідомлення необхідності у знаннях, постановка мети і завдань;

– другий етап: планування роботи із самоосвіти;

– третій етап: організація самоосвіти (визначення форм, методів і засобів самоосвіти);

– четвертий етап: реалізація самоосвітньої діяльності (знайомство з предметом, вивчення, аналіз і самооцінка результатів);

– п’ятий етап: результат (нові знання, уміння й навички; здобуття якості; застосування отриманих знань й умінь на практиці Усвідомлення результату). Рефлексія: самоконтроль, самооцінка, самоаналіз, самокорекція.

Для підвищення рівня самоосвіти особистого розвитку перш за все потрібно

дотримуватися наступних правил:

1. Використовуйте різні способи та методи саморозвитку. У більшості процес навчання асоціюється з читанням підручників, конспектуванням. Спробуйте переглядати пізнавальні фільми, ролики, участь в безкоштовних семінарах, тренінгах та ін.

2. Регулярність – запорука успіху. Краще займатися годину на день, а ніж присвятити цьому всі вихідні. Витрачаючи повністю два дня підряд, можна швидко втомитись, що призведе до поганого засвоєнню матеріалу.

3. Сумнівайтеся. Звичка не брати на віру все, що написано в книзі зіграє добру службу. Буде необхідність звертатися до різних джерел, знаходити і аналізувати інформацію. В результаті дослідження теми буде максимально глибоким, а також дозволить докопатися до істини в якихось питаннях.

4. Проводьте час з різнобічними людьми. У процесі спілкування час від часу люди переходять до жвавим дискусіям, в яких можна почути різні точки зору на речі. Це дасть ґрунт для роздумів, допоможе вивести власну гіпотезу щодо чого-небудь. Знаходьте цікаві моменти. У будь-якому предметі, будь-якої теми є як щось нудне, так щось цікаве. Концентруючись на цікавих для себе фактах, встановлюючи між ними зв'язок, можна зберегти бажання продовжувати навчання, зробити його цікавим.

5. Залишайте зону комфорту. В процесі навчання матеріал засвоюється, відкладається в голові, сприймати його стає все легше. У такі моменти закінчується пізнання нового. Необхідно ставити собі все нові і нові завдання, які змусять заглиблюватися в тему, вивчати її докладно.

6. Діліться знаннями. Вчитися самому – це добре, але якщо взятися за навчання іншого, то можна не тільки принести йому користь, але і самому дізнатися багато нового. Сама ж передача знань покладає на людину велику відповідальність, що спричиняє необхідність підготуватися більш ретельно до розповіді матеріалу, відповідей на можливі запитання учня.

7. Перевіряйте себе. Можна самостійно влаштовувати собі невеликі тести, іспити. Це допоможе закріпити знання, а також знайти прогалини в них, над якими варто попрацювати в подальшому.

Самоосвіта є запорукою особистого розвитку професіонала, який здатний перепрограмуватися в будь-який час під запропоновані умови.

У своєму історичному розвитку самоосвіта пройшла шлях від висування окремих ідей до розробки науково обґрунтованих фундаментальних досліджень педагогічної теорії і практики. Основою самоосвіти й самоосвітньої діяльності є знання, що отримані в процесі навчально-пізнавальної діяльності. Майбутній професіонал повинен усвідомлювати особистісне та суспільне значення самоосвіти, мати ціннісні орієнтації, мотиви і внутрішню потребу в систематичному оновленні й збагаченні професійних знань, розвивати емоційно-вольовий механізм щодо подолання труднощів і, крім того, володіти сукупністю самоосвітніх умінь.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Самоосвіта. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 798-799.

2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997.

3. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / За ред. І.П. Зерона. Київ: Вінол, 2000. 636 с.

4. Ежеленко В. Б. Новая педагогика массовой школи. Теоретическая педагогика : теория и методика педагогического процесса: учеб. пособие / Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. 467 с.

5. Суслонова С. А. Развитие самообразовательной деятельности студентов на основе формирования информационной компетенции специалиста XXI века.

6. Вікіпедія. URL: https://studfile.net/preview/7458417/page:12/.

УДК 37.013.42

Гулбахира Ширинбаева
(Алматы, Қазахстан)

УНИВЕРСИТЕТ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мақалада «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығында оқитын студенттердің әлеуметтік-педагогикалық практикасын ұйымдастырудың аксиологиялық негіздері мен ғылыми-теориялық аспектілері қарастырылады. Білім беру мекемесі жағдайында болашақ педагогтардың өзін-өзі тануы мен кәсіби біліктілігін белсендіру мәселелері анықталды.Қарастырылып отырған мәселені шешу жолдарын қамтамасыз ететін тәжірибеден өтудің негізгі қағидалары мен кезеңдері талданады, руханиадамгершілік білім беру негізінде студенттердің әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттерін жетілдіру қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: *аксиология, гуманизм, өзін-өзі тану, жалпыадамзаттық құндылықтар, рухани-адамгершілік білім, практика, бакалавр, студенттер практикасын ұйымдастыру, әлеуметтік-педагогикалық қызмет, кәсіби қызмет, кәсіби құзыреттілік, интеграция.*

В статье рассматриваются аксиологические основы и научно-теоретические аспекты организации социально-педагогической практики студентов, обучающихся по специальности «Социальная педагогика и самопознания». Выявлены проблемы активизации самопознания и профессионализма будущих педагогов в условиях образовательного учреждения. Проанализированы основные принципы и этапы организации практики, обеспечивающие пути решения рассматриваемой проблемы, делается вывод о необходимости совершенствования социально-педагогической деятельности студентов на основе духовно-нравственного образования.

Ключевые слова: *аксиология, гуманизм, самопознание, общечеловеческие ценности, духовно-нравственное образование, практика, бакалавриат, организация практики студентов, социально-педагогическая деятельность, профессиональная деятельность, профессиональные компетенции, интеграция.*

The article examines the axiological foundations and scientific and theoretical aspects of the organization of social and pedagogical practice of students studying in the specialty «Social pedagogy and self-knowledge». The problems of enhancing self-knowledge and professionalism of future teachers in an educational institution have been identified. The basic principles for passing the practice are given, providing ways to solve the problem under consideration, the conclusion is drawn about the need to improve the social and pedagogical activity of students on the basis of spiritual and moral education.

Key words: *axiology, humanism, self-knowledge, universal values, spiritual and moral education, practice, bachelor's degree, organization of students' practice, social and pedagogical activity, professional activity, professional competence, integration.*

XXI-ғасыр жаһандық өзгерістердің заманауи кезеңінде, Қазақстандық Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру мен ғылым жүйесін жаңғыртудың басты бағыты, болашақ мамандардың зияткерлік және рухани-адамгершілік білім аспектілерінде аксиологиялық әлеуетін күшейту. Тұтас педагогикалық жүйе ретінде болашақ педагог болатын жастар мемлекеттің экономикалық даму ресурстарының және де, барлық қоғамның ішкі жүйесінің әлеуметтік салаларын өзгертуге ықпал етеді. Өйткені үшінші мыңжылдықта жаһандық мәселелерден, Жер бетіндегі өмірді, мейірімділікті, тіршілікті сақтап қалу, әрбір елдің жоғары оқу орнында даярланатын болашақ педагог мамандарының кәсіби құндылықты деңгейіне тікелей байланысты. Кез-келген педагогикалық үдерістің аксиологиялық әлеуеті, білім беру ортасын ізгілендіру шартарын құрайды. Аксиология құндылық категориясын зерттейтін философия саласы болып саналады, дегенмен оның ғылыми айналымға енуі: (Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, А. Дистервег және т.б.) педагог ғалымдардың еңбектерінен бастау алып, оған ғылыми-педагогогикалық негіз болған. Сонымен қатар, XX ғасырдың соңы және XXI ғасырдың басындағы он жылда адамның рухани мәселесіне тұтастық, кемелденуге ұмтылу, біріңғай рухани-материалдық әлемі туралы ілім: (А.Н.Нысанбаев, А.Г.Косиченко, Г.Г.Соловьева және т.б.) философ ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты. Бұл білім беру ортасын жаңаша мазмұнда ізгілік ортада құруды, педагогика теориясы мен практикасының аксиологиялық әлеуетінің негізінде күшейтуді талап етеді [1].

Жалпы педагог кадрларды құндылықты бағдарда кәсіби даярлау, адам өмір сүруінің адамгершілік, жоғары мағыналары ретінде, бірінші дәрежелі маңызға ие. Бұл туралы (Е. В. Бондаревский, Б. С. Гершунский, Н. Д. Никандрова, А. И. Липский, В. А. Сластенин және т. б.) қарастырған философ, әлеуметтанушы, педагог, психолог ғалымдардың

зерттеулерінен, құндылық категориясына рухани, материалдық, қоғамдық, жеке, моральдық, нормативтік маңызды, тұтас мақсатты, тиімді ретінде қарауға мүмкіндік береді [2].

Осы тұрғыда елімізде дайындалып жатқан әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мұғалімдерінің құндылықты бағдарды нысанаға алған кәсіби іс-әрекет түрлерінің рөлі артып, педагогикалық үдерістің жетекші факторына айналуы, қоғамдағы олардың қажеттілік деңгейін арттыра түседі. Ізгілікке негізделген әлеуметтік-педагогикалық жұмыс жалпыадамзаттық құндылықтардың кешенді элементтеріне сүйенеді. Сонымен қатар, отандық әлеуметтік-педагогикалық, рухани-адамгершілік білім берудің қазіргі модернизациясы әлеуметтік салалар үшін бәсекеге қабілетті мамандарды кәсіби-педагогикалық дайындаудың көпжақты, әрі өзара байланысты жүйесі: қоғамдық-саяси, жеке-ғылыми, психологиялық-педагогикалық және жалпы-мәдени түрінде негізделіп, жүзеге асырылады.Демек, аталған мамандық иелері жалпы әлеумет пен оның қоршаған ортасы арасындағы байланыстырушы буын, делдал ретінде, «адам-адам» қызметі саласында аса маңызды мағынаға ие. Әлеуметтік-педагогикалық жұмыс-бұл қазіргі заманғы жаһандық институт ретінде, адамның рухани дамуына қолдау көрсететін құндылықты бағдар болып табылады. Ол субьект іс-әрекетінің аксиологиялық «Мен» рухында жүзеге асырылатын ерекше кәсіби дағдылар мен жеке қасиеттерімен негізгі ізгілікті мәнімен ерекшелінеді. Сондықтан да, кәсіби және әлеуметтік ортада өзінің тұлғалық рөлін бекітумен байланысты аксиологиялық «Мен» жүйелі рухани-адамгершілік білім беру ретінде «Өзін-өзі тану» бойынша танымдық (білім, білік) ғана емес, сонымен бірге этикалық нормалары маңызды рөл атқаратын құндылықтар жүйесінің ізгілікті бағдардағы іс-әрекеттің компоненттерін қамтиды [3].

Ізгілікті бағыт теориясының педагогикадағы бастауы, ежелгі философтардың (Сократ, Аристотель, Платон және т.б.) мен түркі ғұлама ойшылдарының (әл-Фараби, Ж.Баласағұни, А.Иассауи, А.Иүгінеки және т.б.) ізгілікті педагог ғалымдардың (В.Сухомлинский, М.Макаренко, К.Ушинский, Ш.А.Амонашвили және т.б.) еңбектерінде көрініс тапқан. Сонымен қатар, бұл бағытта оқытудың теориясына (В.Г. Белинский, А.Г. Чернышевский, Н.А. Добролюбов, А.И. Герцен, В.Я. Стоюнин, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой, С.И.Гессен және т.б.) өз үлестерін қосқан. Айта кетсек, мәселен, С.И.Гессен бойынша білім берудің мақсаты жоғары адамгершілікті біртұтас тұлғаны қалыптастыру. Ғалымның пікіріне мән берсек, «тұлғаның ерекшелігі оның руханилығында, оның жеке басының күштілігі, табиғи психофизиологиялық ағзасының мықтылығында емес, оның жанына рухани құндылықтардың ықпалының болуында», - дейді. С.И.Гессен педагогиканы алдыңғы қатарлы педагогикалық дәстүрлеріне негіздей отырып түсінуді, бастауыш, орта, жоғары білім беруде руханилық пен жалпыадамзаттық құндылық бағдарды ұстану қажеттігін көрсеткен [4].

Жоғарыда, айтылған әлемдік және отандық ғылым кеңістігіндегі зерттеулердің теориялық-әдіснамалық негіздерінің басты алғышарттары, болашақ педагог тұлғасының кәсіби деңгейлерін анықтап, педагогика мен тәрбие теориясындағы тарихи сабақтастықты нығайтады. Бұл білім беру жүйесінің құндылықты әлеуеті мен әдіснамалық маңызды функцияларының мәні ретінде, педагог мамандардың кәсіби біліктілігін, жалпы Әлемдік құндылық деңгейінде (адамды, табиғатты сүю) ізгілікті бірлігін құру жүйесінде даярлау мәселесін қарастырады. Яғни, тұлға білім беру үдерісінің субъектісі ретінде өзінің зияттық және рухани болмысын тануға бағыттауы тиіс. Осыған байланысты бұл қағида жоғарғы мектептегі бәсекеге қабілетті мамандарды сапалы даярлау мүддесінде оқытудың ізгілікті ұстанымын дамытып, теория мен практиканың бір-бірінен ажырамас құрамдас тұтас білім есебінде қарастыруын қажет етеді. Демек, Қазақстанда қазіргі уақытта, ізгілікті бағытылыққа негізделген әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мұғалімі мамандарын даярлаудың жаңа парагдимасы, әлемдік білім беру тәжірибесіндегі кәсіби құзыреттіліктерді игертуге, еңбек нарығының қажеттіліктерін сәйкестендіруге бетбұрыс жасап жатқандығын айқындайды. Болашақ, әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігі қазіргі еңбек нарығында ең өзекті мәселе екенін ескерсек, жұмыс берушілер бакалавр

мамандарының біліктілік сипаттамасына ерекше талаптар қояды. Оқу-тәрбие үдерісінің өзі болашақ педагогтарға ауыспалы кезеңде тұрған әлеуметтік ортаның қиын кедергілерінен өзін-өзі жүзеге асыра алатын зияткерлік және рухани-адамгершілік білім аспектілері арқылы өтуін міндеттейді. Өйткені, қазіргі оқыту жүйесі тұлғаның өзін-өзі тануын дамытуға бағытталған ізгілікті орта ұйымдастырылған және осы екі аспектіні интеграциялаған тұтас білім болуы қажет. Тәжірибеге бағдарланған (А.А.Бейсенбаева, Л.К.Керімов, Н.Д.Хмель, Ш.Т.Таубаева және т.б.) педагог ғалымдардың көпшілігі болашақ мамандарды кәсіби белсендірудің қажетті шарттарын: кәсіби іс-әрекетті зерттеушілік, ізгілік, адамгершілік тұлғалық сапаларын құрайтын интегративті жүйелі өзара байланыста қарастырған. Ғалымдар пікірлеріне сәйкес, болашақ педагог маманды кәсіби даярлау жүйесінің мазмұны қоғам талабымен айқындалуымен бірге әлеуметтендірудің негізгі аспектілерінде көрініс табады. Олар: еңбек нарығында қоғамдық ортаға өзін-өзі тану арқылы әлеуметтік бейімделу және кемелденуге ұмтылу. Яғни, олашақ педагог ретінде әрбір студент арнайы ұйымдастырылған тәжірибелік нысанда өздерінің субъективтік қабілеттерін қолдану жұмысына белсенді араласу үдерісінде кәсіби өседі [5].

Демек, болашақ мамандарды жалпыпедагогикалық дайындау жүйесінің маңызды бір бөлігі ол – педагогикалық практика болып саналады. Университеттің педагогикалық мамандық бағыты бойынша практикасын ұйымдастырудың құрылымы туралы тұжырымдамалы қағидалар, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына және жоғары кәсіптік білім берудің мемлекеттік білім беру стандартының талаптарына сәйкес жүргізіледі. Әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мамандығының біліктілік сипаттамасына сәйкес, кәсіби практиканы өткізудің арнайы негізгі базалары белгіленген. Олар: түзету және оңалту, арнайы әлеуметтік-педагогикалық алдын алу/профилактикалық мекемелері, балалардың демалыс және шығармашылық орталықтары, сауықтыру және спорттық мекемелер, балалар бақшалары, мектептер, лицейлер, гимназиялар, кәмелетке толмаған балалар және жасөспірімдермен жұмыс бойынша бөлімшелері, интернат типіндегі мекемелер, психологиялық-педагогикалық және медико-әлеуметтік көмек көрсету орталықтары, педагогикалық колледждер және т.б. Арнайы белгіленген базаның тұтас педагогикалық үдерісінде, студенттер әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың кәсіби іс-әрекет мазмұнына сәйкес: оқу-тәрбие жұмысын жалпыадамзаттық құндылықтар принциптері тұрғысынан жоспарлау, талдау; жеткіншектерді психологиялық зерттеу мақсатында нақты әлеуметтік-педагогикалық мәселесін қою және оны шешу диагностикалық жолдарын жоспарлау; қойылған мәселелерді шешу мақсатында әлеуметтендіру формаларын, әдістерін және құралдарын таңдау; оқушыларды психологиялық зерттеудің технологиясын қолдану кезіндегі нәтижелеріне сүйену және оны талдау; тәрбиелеу құралын таңдау кезінде оқушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеру; топ ұжымында өзін-өзі тану бойынша әдістемелер кешенін қолдану; сабақтың және сабақтан тыс тәрбиелік шараның негізгі элементтерін бақылау, ұйымдастыру; өзін кәсіби дайындаудың бағдарламасын құру және орындау мақсаттарын жүзеге асырады [6].

Аталған кәсіби іс-әрекет түрлерін орындау тәжірибесі, өз кезегінде практиканы ұйымдастырудағы жалпы әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың бағыттарын, тәжірибе мазмұнын, қолданылатын құралдардың жиынтығын және логикасын, мақсатқа жетудегі қажетті тиімділікті қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, төмендегі тұжырымдамалы тұғырларды көрсететін және бастапқы талаптар жүйесі болып саналатын бірқатар ұстанымдарды анықтайды:

Үздіксіздік ұстанымы: практиканың барлық түрлері бір-бірімен мазмұндық тұғырда тығыз өзара байланыста ұйымдастыру.

Сабақтастық пен күрделілік ұстанымы: алдыңғы сатыларда меңгерген әлеуметтік тәжірибе негізінде жаңа дағдыларды меңгеру; әрбір кезеңнің практикалық тапсырмаларын бірте-бірте күрделендіру;

Бірізділік ұстанымы: кәсіби біліктер және дағдылар кешенін сатылы меңгеру, маманның барлық кәсіби функцияларын кезектесіп меңгеру;

Интеграция ұстанымы: өзіндік әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекетте студенттердің теориялық білімдерін және практикалық біліктерін біріктіру;

Тұлғалық белсенділік ұстанымы: ұйымдастырылатын педагогикалық үдеріске қатысушылардың белсенділігі, қызығушылықтары мен бастамаларын барынша ескеріліп, оларды шынайы кәсіби іс-әрекетке енгізу;

Жеке тұлғаға бағытталған ұстанымы: студенттерге өзіндік ғылыми жұмыстың тақырыптық бағыттылығы (курстық, бітіру жұмысы, басқа әлеуметтік жобалар) немесе қызығушылықтары, ұмтылыстарына сәйкес, практиканы өтуге арналған мекемені өз бетімен таңдау мүмкіндігін ұсыну;

Мақсаттылық ұстанымы: практиканың барысында әртүрлі кәсіби функцияларды (ұйымдастырушылық, әлеуметтік-тәрбиелеуші, әлеуметтік-білім беруші, түзетуші-қалпына келтіруші және т.б.) бір мезгілде орындау;

Педагогикалық басқару және практика үдерісін түзету ұстанымы: практика барысында қалыптасқан және бекітілген біліктерді айқындау, сонымен бірге үлкен практикалық бағыттылық беру үшін, оқытудың мазмұнын түзету мақсатында студенттердің қиындықтары мен мәселелерін айқындау.

Осылайша, педагогикалық практиканы ұйымдастырудың және өткізудің құрастырылған мақсаттарына және негіз құраушы ұстанымдарына сүйене отырып, оның *негізгі міндеттерін* жүйелеуге болады:

- оқыту үдерісінде қалыптасқан теориялық білімді тереңдету және оларды іс-әрекеттің алуан түрлерінде әрі қарай жетілдіру; әлеуметтік педагогтің кәсіби іс-әрекетінде қажетті тұлғалық сапаларын дамыту;
- кәсіби біліктерді және дағдыларды қалыптастыру (қарым-қатынас, ұйымдастырушылық, диагностикалық, жобалаушы, дидактикалық, аналитикалық); практиканы өткізуге арналған негізгі базалар ретінде анықталған мекемелердің негізгі типтерімен және түрлерімен таныстыру;
- балалардың әртүрлі категориясымен ұжымдық, топтық, жеке жұмыстың қазіргі заманғы әлеуметтік-педагогикалық, психологиялық-педагогикалық технологияларын меңгеру; студенттің қабілеттері мен өзін-өзі жүзеге асыруын дамытуға арналған жағдайларды құру, іс-әрекеттің өзіндік стилін қалыптастыру; әлеуметтік-педагогикалық зерттеу әдістемесін меңгеру; студенттердің кәсіби іс-әрекетке деген шығармашылық тұғырын қалыптастыру; кәсіби рефлексия дағдыларын дамыту.

Осылайша, педагогикалық практика үдерісінде қойылған мақсатқа сәйкес, міндеттерді жүзеге асыру механизмдері ретінде, «Әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану мұғалімі» мамандығының біліктілік сипаттамасына сәйкес кәсіби іс-әрекеттің барлық түрлерін тәжірибеде меңгереді. Оқу үдерісін толық ұйымдастырумен қатар жүзеге асырылатын, педагогикалық практика, болашақ педагогтардың зияткерлік, әрі рухани дамуына, пәндік білімдер мен біліктерді тәжірибеде меңгеруіне, кәсіби іс-әрекетке деген мотивациясын дамытуға және арттыруға, өздерін құзыретті маман ретінде саналы ұғынуға ықпал етеді.

Себебі: Жоғары оқу орнында оқытудың әрбір курсында маман даярлаудың барлық сатыларын қамтитын белгілі бір құрылым қалыптасқан және практиканы ұйымдастырудың негізгі принциптері анықталған. Педагогикалық практиканы құрудың және жүргізудің негіз құраушы принциптері және міндеттері, мамандық бойынша кадрларды даярлау бейініне байланысты жалпыға міндетті мемлекеттік білім беру стандарттарының талаптарына сәйкес құрылады. Практиканы басқаруда жауапты тұлғалар, жүйелі күрделенген педагогикалық жағдаяттарды жасап, оларды шешу тәсілдерін моделдей отырып теория мен практиканы интеграциялаудың тұтас жүйесін ұйымдастырады [7].

Университетте оқытушылар тарапынан, практикаға дайындауға бөлінетін оқу уақытын тиімді қолдануды қамтамасыз ететін маңызды жағдай ретінде, студенттерді оқытудың барлық мерзімі барысында әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекетке даярлау үдерісі екі бағытта құрылады:

Бірінші бағыт – кәсіби оқыту. Теориялық және практикалық курстар арқылы жүзеге асырылатын өзіндік кәсіби оқыту, студенттердің «Педагогика, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану тарихы», «Әлеуметтік-педагогикалық жұмыс технологиясы», «Өзін-өзі тану» «Өзін-өзі тануды оқыту әдістемесі» сияқты міндетті пәндер арқылы теориялық білім жүйесін меңгеруімен байланысты. Мұндай даярлық семинар, тренинг, имитациялық-рөлдік және іскерлік ойындар түрінде өткізілетін дәрістік және практикалық сабақта жүзеге асырылады. Семинарлар іс-әрекет жобаларын алдын ала қорғауды қамтиды, олар студентке өздерінің әдістемелік біліктерін және дағдыларын жетілдіруге көмек береді. Әртүрлі жағдаяттарды ойнау, сабақтың үзінділерін жүргізу, әңгімелесу, балалардың демалыс іс-әрекетін ұйымдастыру бойынша іс-шаралар және т.б., практикалық іс-әрекееттің табысты болуына ықпал етеді, олардың өзіндік күш-қуатына сенімділік береді, алдын ала өз іс-әрекетіндегі қиындықтар мен қателіктерді көруге мүмкіндік береді. Бұдан басқа, студенттер практикаға шықпас бұрын, оқу үдерісінде оларда ең аз дегенде, біліктердің екі тобы қалыптасуы керек:

- аналитикалық (басты мәселені айқындау, мәселені қою, болжам ұсыну, қажетті ақпаратты жинау, мәселені шешудің әдістері мен тәсілдерін іріктеу, іс-әрекет жоспарын құрастыру, оның нәтижелерін бағалау қабілеті);
- коммуникативті (адаммен байланысқа ену, онымен қарым-қатынаста болу, қарым-қатынаста нақты міндеттерді шешу қабілеті).

Студенттердің аналитикалық біліктері тәжірибелі педагогтардың іс-әрекетін бақылау нәтижесінде, өзіндік іс-әрекетін талдауда, дәрістік және семинар сабақтарында бірлесіп талқылау барысында қалыптасады. Коммуникативті біліктер педагогикалық үйлесімді қатынастарды құру, тренингтер, әлеуметтік жағдайларды модельдеу, шы,армашылық, топтық, ойын іс-әрекетінен тұратын оқытудың ұжымдық әдістері арқылы жүзеге асырылады.

Екінші бағыт – кәсіби тәрбие. Әлеуметтік педагогтің кәсіби еңбегіне студентті баулудың арнайы ұйымдастырылған үдерісі және маманның кәсіби-маңызды, тұлғалық сапаларын қалыптастыру үдерісі ретінде тұлғаны кәсіби тәрбиелеу. Бұл үдеріс өте ауқымды, ол көп уақытты алады және нәтижесінде студенттердің ізгілікті, альтруизм, өзіндік еріктілік жетістік сезімі, рефлексия, жанашырлық тағы басқа да кәсіби маңызды адамгершілік тұлғалық сапаларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Яғни, практиканы ұйымдастырудың тұтас үдерісіне қатысушылардың арасында жоғары деңгейлі тұлғааралық қарым-қатынас ізгілікті орта құрылылады [8].

Қорыта келе педагогикалық практикада ізгілікті басқару жүйесі мақала тақырыбына байланысты қарастырылған әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың аксиологиялық негізінде ұйымдастырылған тәжірибелік іс-әрекеттің нәтижесі субьектінің өзін-өзі тану қажеттілігін қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаева С.А. «Самопознание» – возраждение истоковдуховности и нравственных ценностей. *Самопознание (теория, практика, поиск новых парадигм)*. Вып. 2, ч. 2. Алматы, 2013. С. 280.

2. Құдайбергенова К.С. Құзырлылық білім сапасының критерийі: әдіснамасы және ғылыми-теориялық негізі. Алматы, 2008. 328 б.

3. «Өзін-өзі тану» және басқа оқу пәндері: мазмұны мен әдістерін интеграциялау мүмкіндіктері. Мұғалімдерге арналған әдістемелік құрал. Алматы. «Бөбек», ҰҒПББСО, 2013. 140 б.

4. Қожахметова К.Ж., Таубаева Ш.Т. Әлемдік педагогикалық ой-сана. XX ғасырдың педагогикалық ой-сана антологиясы. Алматы, 2011. 206 б.

5. Мукажанова Р. А., Сакенова Е. Н., Исмаилова О. Г., Абулхасанов Г. Е. Организация внеклассной работы в пилотных школах с интеграцией программы нравственно-духовного образования «Самопознание» в единое образовательное пространство. метод. пособие для учителей. Алматы. Бөбек, 2014. С. 243.

6. 5В012300 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. «Жоғары білім. Бакалавриат». Астана, 2010. 09. 01.

7. Ширинбаева Г.К. Әлеуметтік-педагогикалық практиканы ұйымдастыру: Әдістемелік нұсқаулық. Алматы, 2017. 45 б.

8. Мукажанова Р.А., Омарова Г.А. «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасындағы мұғалімнің рөлі. *Оқу-әдістемелік құрал.* Алматы, -Бөбек ҰҒПББСО, 2013. 201 б.

УДК 37.01

Сергій Шумченко, Олександр Кравченко, Олексій Леміщенко
(Маріуполь, Україна)

ОСВІТА ТА ЇЇ ФУНКЦІЇ

Освіту можна розглядати не як процес, а як продукт, результат навчання і розвитку.
Ключові слова: *освіта, функції освіти.*

Освіта – це процес, що складається з виховання і навчання. Які спрямовані на формування нових знань, розвиток здібностей, навичок і досвіду.

Останній нікуди не дівається і продовжує жити навіть після смерті особи, передаючись від людини до людини. Завдяки цьому, зародилася культура – досвід цілого суспільства.

Таким чином, освіта – це передача культурних знань, що здійснюється за допомогою дитячих садків, шкіл, коледжів та інститутів.

Останнім часом у зв'язку з доступністю будь-якої інформації популярність має таке явище, як самоосвіта. Освіта в перекладі з грецького означає «досягнення певної форми».

Освіта – єдиний цілеспрямований процес виховання і навчання, а так само сукупність придбаних знань, умінь, навичок, ціннісних установок, досвіду діяльності та компетенції.

У вузькому сенсі розглянутий термін передбачає взаємодію вчителя і учня, де перший є транслятором інформації, а другий – приймачем.

Також освіту можна розглядати не як процес, а як продукт, результат навчання і розвитку.

Освічена людина мислить логічно, оперує певним обсягом знань і здатний самостійно вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки, заповнювати прогалини в інформаційній системі.

Умовно освіту можна розділити на рівні:

Загальна – це навчання в дошкільних та шкільних установах. Діти вивчають такі предмети, як рідна мова і літературу, біологію, фізику та інші, що складають основу світогляду. Будь-якої людини. З їх допомогою дитина розвиває свої здібності, визначаються його розумові можливості і професійні нахили;

Професійна – це спеціалізований вид освіти є навчання в школах із спеціальним ухилом, гуртках і секціях, ліцеях та коледжах, інститутах. Тут людина готується стати фахівцем в певній сфері праці, тобто, отримує професію.

Функції освіти

Навіщо нам вчитися? Щоб сприятливо вписуватися в панівний уклад суспільства, бути з ним «на одній хвилі», успішно адаптуватися і займатися корисною діяльністю. Люди спілкуються, завдяки схожим світоглядом, менталітетом і свідомості.

У зв'язку з цим можна виділити наступні функції освіти:

- виховна – прищеплення індивіду морально-етичних цінностей, культурно-історичного досвіду і правил поведінки;
- освітня – власне навчання;
- соціалізація – входження в соціум і успішне перебування в ньому;

- підготовка фахівців, які будуть працювати на благо країни, підвищувати якість життя.
- прилучення до нових технологій і інших культур.

Є й інші варіанти *класифікацій функцій освіти*. Наприклад, з точки зору держави можна виділити такі складові:

- Економічна – державі потрібні грамотні фахівці, які зможуть покрити потреби трудових ресурсів у всіх сферах економіки. Без підготовлених кадрів економіка зачахне.
- Соціальна – країні потрібні люди, здатні працювати в колективі і добре ладнати один з одним. Без соціалізації ніяк не обійтися. Починається вона в родині, але триває в школі та інших навчальних закладах.
- Культурна – передача майбутньому поколінню всієї накопиченої за століття культури, досвіду, традицій і світоглядів. Не знаючи минулого неможливо побудувати майбутнє.

Більш розгорнуто все це представлено трохи нижче:

соціально-культурні, які включають розвиток духовності суспільства:

- гуманістична;
- соціальний контроль;
- поширення культури в суспільстві;
- відтворення соціальних типів культури;
- інновації в сфері культури;
- формування та відтворення суспільного інтелекту;
- формування ціннісних орієнтацій;
- виховна функція;
- навчальна функція;
- соціалізація особистості.

соціально-економічні, що формують і розвиваючі інтелектуальний, науково-технічний і кадровий потенціал суспільства:

- формування професійного середовища;
- перерозподіл ресурсів;
- соціальна селекція;
- професійний відбір;
- активізація соціальних переміщень;
- функція соціального і культурного зміни;
- профорієнтаційна робота.

соціально-політичні, що дозволяють забезпечити безпеку суспільства, соціальний контроль, сталий розвиток суспільства.

Є ще й *приховані функції освіти*, які багато враховують:

1. Отримання нового соціального статусу
2. Створення дружніх і ділових зв'язків (і навіть сімейних – дівчата часто йдуть до вузів саме за цим)
3. Можливість отримати роботу за розподілом

Види, рівні і ступені освіти

Система освіти має свою структуру, куди входять установи (наприклад, школа), соціальні групи (вчитель і учень) і процес навчання (передача знань).

Весь процес передбачає *3 ступені* освіти:

1. Дошкільна – ясла, дитячий сад, розвиваючі гуртки.

2. Загальна (шкільне) – дозволяє отримувати дитині базові знання. У свою чергу, ділиться на:

початкове – це молодші шкільні класи з 1 по 4. На цьому рівні діти знайомляться з примітивними науковими знаннями про дійсність, виявляють свої таланти, розвивають особистість у процесі вирішення прикладних завдань;

основне – 5-9 класи (в Україні і багатьох інших розвинених країнах людина зобов'язана мати мінімум 9 класів освіти). У цей період школярі розвивають виявлені здібності та інтереси;

середня освіта – це знання, які отримують школярі 10-11 класів, є обов'язковим, хто вступає до ВНЗ. В окремих європейських державах середню освіту становить не два роки, як у нас, а три і навіть чотири.

Шкільна освіта побудована на принципах гуманізму, доступності, послідовності і науковості, а також тісно пов'язане з життям. Є загальнодоступним для всіх громадян нашої країни.

3. Професійна – теж ділиться на 4 рівні освіти:

- початкова – професійні ліцеї і ПТУ (туди можна піти після 9 обов'язкових класів в школі);
- середня – коледжі та технікуми;
- вища – інститути та університети, що дають диплом бакалавра, спеціаліста і магістра;
- продовження вузівського навчання – навчання в аспірантурі і докторантурі (найвищі форми освіти). Перше є підвищенням кваліфікації та підготовкою до отримання наукового ступеня кандидата наук. Друге готує кандидата на звання доктора наук.

Різні підходи до побудови системи освіти

Визначення освіти як процесу передбачає два істотно розрізняються погляду:

1. *Культурозгідний* – представники цього підходу вважають, що спочатку у людини немає певних задатків, індивідуальних здібностей.

Навчання класу повинно проводитися за єдиною системою і в одному ритмі, при цьому успіхи кожного залежать тільки від особистих старань, і природні дані тут ні при чому. Якщо учень не справляється із завданням, то справа тільки в його ліні і зневажливе ставлення до навчання.

2. Що таке утворення з точки зору *природозгідного* підходу? Цей погляд зародився ще за часів античності і зміцнився в той момент, коли вчені почали досліджувати геном людини. Було виявлено, що всі люди мають власний генотип, від якого і залежать здібності.

Кожна особистість наділена певними задатками, і для їх успішного розвитку потрібен спеціальний підхід, адекватний природі учня.

Форми навчання

Сучасна система освіти в Україні передбачає 5 форм навчання особистості:

Очна (традиційна) – навчається ходить на навчання, як на роботу: кожен день, крім вихідних (школярі, студенти).

Заочна – надається навчальним закладом матеріал самостійно вивчається будинку, можливі відвідування спеціальних лекцій і семінарів (що це таке?), Здача іспитів в очній формі. Заочна форма дає студенту можливість працювати і вчитися одночасно.

Екстерн – самостійне навчання з атестацією в освітньому закладі. При цьому учень може здати за один раз (або протягом року) іспити за програмами за 2 і навіть 3 роки.

Індивідуальний план навчання – складається, відповідно до можливостей учня.

Дистанційна форма – процес освіти відбувається на відстані за допомогою інтернету. Колись така форма проводилася за допомогою листів, які слали один одному учень і викладач. Зараз це так звані вебінари.

Галузі (види) освіти

Освіта за спрямованістю прийнято ділити на галузі (види):

психологічна освіта; радіотехнічна; архітектурна; юридична; математична; художня; історична; духовна; економічна; ділова; військова; педагогічна; музична; медична; енергетична; сільськогосподарська; транспортна; будівельна; гірська; природнича; журналістська.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кремень В.Г. Енциклопедія освіти. Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
2. Саприкін Д.Л. Значення і поняття «освіта». *МГУ*. Серія 7. Філософія. 2008. № 1.
3. Слюсаренко В.Г., Проскура О.В., Болтівець С.І., Копиленко Н.Б., Кремсал Л.В. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: Наук.-метод. посіб. / Ін-т змісту і методів навчання. Київ, 1998. 194 с.
4. Міністерство освіти України. Вища освіта, інформаційні матеріали.
5. Міністерство освіти України. Дошкільна та загальна середня освіта, інформаційні матеріали.
6. Міністерство освіти України. Професійно-технічна освіта, інформаційні матеріали.

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

УДК 159.95;159.923

Кенес Нургалиев, Ахлима Муханбетчина, Толганай Талапкали
(Уральск, Казахстан)

ПАРЕМИЯ ТУЫНДЫЛАРЫН ТҮСІНУ АҚПАРАТТЫҢ ЕРЕКШЕ ТҮРІ РЕТІНДЕ

Мақалада фольклор туындыларын нақты ақпараттардың тасымалдаушылары ретінде қарастырылады. Психологиядағы мақал –мәтелдерді зерттеу-жаңа және дәстүрлі бағыт ретінде түсіндіріледі. Мақал-мәтел туындыларын түсіну ақпараттың ерекше түрі ретінде талқыланады.

Кілт сөздер: *мақалдар, мәтелдер, халық ауыз әдебиеті, паремияның визуалды мазмұны, мақалдың семантикалық жоспары.*

The article considers folklore works as carriers of specific information. The study of Proverbs and sayings in psychology is interpreted as a new and traditional direction. Understanding proverbs and sayings is discussed as a special type of information.

Keywords: *proverbs, sayings, oral folk art, visual content of the paremia, semantic plan of the proverb.*

Фольклор туындыларын түсінудің психологиялық ерекшеліктерін зерттеу кішкентай адамға олардағы ақпаратты тиімдірек жеткізуге, жалпы осы тілдік шындықты және оның жас ерекшеліктерін түсіну процесінің ерекшеліктерін ашуға мүмкіндік береді.

Біздің жұмысымыздың зерттеу нысаны-фольклор шығармаларын белгілі бір ақпарат көзі ретінде түсіну. Психологиядағы мақал – мәтелдерді зерттеу-жаңа және дәстүрлі бағыт. Паремиология – мақал-мәтелдер мен әр алуан қанатты-нақыл сөздерді жан-жақты зерттеуге байланысты пайда болған жаңа саланың бірі.

Сөйлеу хабарламаларын және әртүрлі типтегі мәтіндерді түсіну мәселесін талдауға арналған бірқатар зерттеулер бар (В.Т.Бадудин, Л.К.Балацкая, А.А. Венгер, Л.П.Доблаев, О.И.Никифорова және т.б.), сонымен қатар әр түрлі жастағы балалардың метафора, аллегория, астарлы әңгімелерді түсінуін зерттейтін еңбектер (В.П.Гопфенгауз, В.И.Малинина, А.П.Семенова, О.В.Соболева және т.б. Көпшілік авторлар қалыптасып отырған түсінік деңгейлерін егжей-тегжейлі талдайды, жеткіліксіз түсініктің себептерін ашады, белгілі бір мәтіндердің мазмұнын игеру қабілетін қалыптастыру бойынша ұсыныстар береді.

Психикалық патологияларды зерттеу үшін мақалдарды түсіндіру әдістемесі бұрыннан қолданылады. Ол XX ғасырдың басында Германиядағы Вюрцбург мектебінің зерттеулерінде қолданылды – бұл сананың классикалық психологиясы, ойлау психологиясының бастауы [1, 66 б.].

Фольклорлық материалда біз құбылыстардың уақыт пен кеңістіктегі қатынастары тікелей ашылатын қарапайым сипаттама мәтіндерін, ал заттар мен құбылыстардың өзара байланысы берілген күрделі мәтіндерді – конструктивті мәтіндерді бөліп аламыз, уақыт өткен сайын өзгеріп отырады. Шығармалар арасында фольклор, біз мәтіндерді нақты, тұжырымдамалық немесе субмәтіндік ақпараттың басымдығымен ажыратамыз.

Фольклордың әр жанрына шындыққа деген ерекше қатынас және оны көркем бейнелеу тәсілі тән. Шағын жанрлар мен повесть жанрларындағы өнер түрінің әр түрлі құрылысы айқын көрінеді.

Бұл фольклорлық материалды таңдау оның көрнекі мазмұнының нақты құрылысына байланысты болды. Н.И. Кравцовтың пікірінше, мазмұнның әр түрлі формасы мен күрделене түсуі, біздің ойымызша, ертегілер мен мақал-мәтелдерді түсіну процесіне әсер етуі керек [2, 34 б.].

Мақал мен мәтел – бірін-бірі толықтырып тұратын жанр. Мақал – бейнелі сөз, онда өмірдің бір құбылысы туралы жинақталған тұжырым айтылады, яғни фактілер қорытылып, үлкен ой, нақыл, үлгі ұсынылады. Мәтел – осы топталған фактілерді нақтылайды, жеке құбылыстарды сипаттайды. Мұнда тікелей нақыл айтылмайды, бір ғана оқиғаға, жағдайға байланысты пікір болады [3, 45 б.].

«Тікелей мағынасы» бар мақал-мәтелдер жай ғана оқиғаны айтады, типтік құбылыстарды бөліп көрсетеді немесе оларды бағалайды. Мектеп оқушылары оларды дәлелдеуді және түсіндіруді қажет етпейтін шындық ретінде қабылдайды, сонымен қатар ол беделді лаконикалық түрде ұсынылады. Мұндай мақал-мәтелдер балаларды күн сайын қоршап тұрған белгілі таныс фактілерге сүйенеді. Бұл фактілердің өзі аз қызығушылық тудырады және олардың кіші оқушыларға эмоционалды әсері шамалы. Балаларға мұндай мәтіндерді түсіну қиынға соғады, өйткені олар ондағы проблемаларды көрмейді, ал оларды қабылдаған кезде олардың мағынасын оңай бөліп, түсіндіреді.

Біз бөліп көрсеткен екінші және үшінші типтегі мақал-мәтелдер олардың нақты мазмұнының астарлы мағынаға ие болуымен сипатталады.

Жалпыланған мағынаны жеткізуші болып табылатын паремиялардың визуалды мазмұны маңызды және қосымша элементтерге ие. Олардың біріншісі - жалпылаудың негізіне алынған материал, ал екіншісі мазмұнның фоны деп аталатын қызмет. Белгілі бір мазмұндағы байланыстар мен қатынастарды бөліп алып, олардың сипатын орната отырып, бала ең алдымен барлық байланыстар мен қатынастардың бірдей оңайлықпен ашылмайтындығына тап болады. Одан оңай мағыналы қатынастар бар, ал рефлексия мен түсіндіруді қажет ететіндер де бар. Біріншілері мәтіннің өзінде аталады, екіншілері тек ұсынылады немесе ұсынылады. Ал егер ойды түсіну процесінде көрнекі түрде берілген байланыстар мен қатынастардан әріге кетпесе, онда бейнелі мағынаны ашу толық емес немесе дұрыс емес болып шығады.

Мақал-мәтелде жалпыланған мағына сыйымды да орынды бейнелер мен салыстыруларды қолдануды қажет етеді. Мәтінде екінші және негізгі мағыналық қатынастар көрсетілмеген. Барлық байланыстар мен қатынастар кескіннің сапалық сипаттамасынан туындайды, оны көбінесе мәтін қысқалығына байланысты ұсынбайды. Мақалдың астарлы мағынасын түсінуде ең бастысы - мазмұнның бейнелі композициясын таңдауды түсіну, оның өзіндік ерекшелігін ұғыну, тек осы жұмысты жасағаннан кейін ғана ішкі мағынасын ашуға болады. Балаға кескіннің бірегейлігі түскен кезде, оған қолданудың нақты жағдайын таңдап, мағынасын неғұрлым жалпыланған ұғымдарда ашу қиынға соқпайды.

Сонымен, мақал-мәтелдің астарлы мағынасы кескіннің «ыдырауынан» бастап оны құрайтын қасиеттеріне дейінгі негізгі қасиеттер мен белгілерді бөліп көрсету арқылы орныққан. Сондықтан нақыл сөздің екінші семантикалық жоспары. Басқаша айтқанда, мақалдағы «мәтін бірлігіне шоғырланудың» жоғары болуы барлық жас топтарында түсіну көрсеткіштерінің төмен болғандығының бір себебі болып табылады.

Тек интеллектуалды ғана емес, сонымен қатар эмоционалды мазмұн да тасымалдау тақырыбына айналады. Шығарманың көрнекі сюжеті - логикалық және эмоционалды сәттердің күрделі өзара әрекеті. Кейде, мысалы, ертегі сюжеті баланы дұрыс емес жаққа тартып алады және оларға деген эмоционалдық қатынас жалпы мағынаның жеткіліксіз орнатылуына әкеледі. Бұл, әдетте, баланың ойлау процесін жалғастыруына және сайып келгенде мазмұнның маңызды элементтерін екінші деңгейден бөлуге мүмкіндік бермейді. Мақал-мәтелдерде эмоционалды трансфер болуы мүмкін емес, өйткені мәтін эмоционалды реакцияны тудыруға арналмаған. Бұл мағынаны анықтау үшін талдауды жеңілдетуі керек сияқты. Бірақ балалардың аз мөлшердегі тұжырымдамада түсінудің төртінші деңгейін ашатын себептерінің бірі, біз мақал-мәтелдің бейнелері балаларды эмоционалды түрде ұстамайды, сенсорлық көріністер туғызбайды деп санаймыз, баланың ойы нақты материалдан айырылған логикалық талдаудың жалпы схемаларына сүйенуге мәжбүр.

Мақал-мәтелдерде мағынаны жалпылаудың жоғары дәрежесіне образдардың актуализациясының кең амплитудасының арқасында қол жеткізіледі. Бейнелі мағынаны

түсініп, бала көп жұмыс істеуге мәжбүр. Бұл суреттің өзіндік ерекшелігін түсініп қана қоймай, оны алдын-ала талдауды қажет ететін бірқатар жағдайлармен байланыстыра білуді талап етеді. Мақалдың бұл түріндегі мағынаның шоғырлану дәрежесі өте жоғары. Мұндай фольклорлық материал бастауыш мектеп жасындағы балалар үшін өте қиын болып келеді [4, 89 б.].

Фольклорлық шығармаларды түсіну өзінің терең психологиялық сипаттамалары бойынша жеке тұлғаның шығармашылық қабілеттерін жүзеге асыруға жақын, өйткені бұл жаңа мағыналық құрылымды қалыптастыру механизмі мен нәтижесі [5, 101 б.].

Мақал-мәтелдерді түсінудің психологиялық ерекшеліктерін біздің зерттеуіміз фольклорлық материалды балалардың 1,2,3 сыныптарындағы түсіну деңгейлерінің айырмашылығын көрсетті. Дисперсияны екіжақты талдау әр түрлі жанрдағы фольклор шығармаларын жалпылау дәрежесінің үшінші сынып оқушыларын түсінуіне әсерінің статистикалық маңыздылығын көрсетті. Екінші сыныпта фольклорлық материалды жалпылау дәрежесі ғана маңызды, ал форма (тұжырымдама немесе сюжет) түсіну деңгейі үшін шешуші рөл атқармайды. Бірінші сыныпта қарастырылған екі фактор да фольклорлық шығармаларды түсіну процесіне статистикалық тұрғыдан маңызды әсер етпейді.

Сонымен, эксперименттік мәліметтерді статистикалық өңдеу құрылыстың формасы мен мазмұнын жалпылау дәрежесі фольклор шығармаларын түсінуге шынымен әсер етеді деп айтуға мүмкіндік береді.

Алынған мәліметтер, біздің ойымызша, жас ерекшеліктері бастауыш мектеп оқушыларының мақал-мәтелдерді түсіну деңгейіне жалпылау дәрежесінің әр түрлі әсерінен көрінетіндігін көрсетеді. Ауызша материалды талдауға бағытталған дерексіз ұғымдар, танымдық процестер сферасының қалыптаспауы, вербальды-логикалық ойлау деңгейінің төмендігі фольклорлық материалдан жоғары жалпылау дәрежесіне ие түсіну объектісін көруге мүмкіндік бермейді. Сондықтан, біздің ойымызша, бұл фактор бастауыш мектептің бірінші сыныбында шамалы болып шығады.

Мақал-мәтелді түсінген кезде, шығарманың құрылымы, мағынасы бойынша, осы мағыналық құрылымның сыртқы түрін басқарады. Фольклор туындыларын түсіну белгілі бір ойды білдіру үшін пайдаланылған образдардың өзіндік ерекшелігін аша білгенде ғана мүмкін болады, сонда ғана тиісті танымдық амалдарды орындауға болады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, байланыстардың күрделі жүйесі үстемдік ететін мәтіндердің терең қабаты бар, олар бастауыш мектеп жасындағы балалар үшін әрдайым қол жетімді бола бермейді, ал тура және бейнелі мағынаға ие мақал-мәтелдер (шағын мәтіндер) мен ертегілер (егжей-тегжейлі сюжет) сапасыз түрде бірдей болып шығады. және түсіну деңгейлерінің сандық сипаттамалары.

Егжей-тегжейлі сипаттама көмегімен көрсетілген ақпарат мазмұнның негізгі мағыналы сәттерін оқшаулау, маңызды байланыстар мен қатынастарды ашудан алына бастайды және баяндаудың нақты жағдайына байланысты эмоционалды тәжірибемен сүйемелденеді. Ертегілердегі бейнелі қатарларды қолдану ерекшелігі мақал-мәтелдерге қарағанда жақсы сезіліп, әр баланың мазмұнынан шығарған субъективті жеке мағынасына негізделеді. Мұның бәрі алғашқы жалпылауға, кейіннен түсіндіруге және шығарманың жалпы мағынасын тұжырымдауға негіз болады.

Мақал-мәтелдер көбінесе эмоционалды реакцияны тудырмайды. Оларды түсіну арқылы баланың ойы логикалық талдаудың жалпы схемаларына сүйенуге мәжбүр. Мақал-мәтелдер мазмұнының қысқалығы, композицияның қатаң реттілігі, эмоционалды компоненттің төмен көрсетілуі сияқты сипаттамалары мұндай шығармалардағы ақпаратты ертегіге қарағанда төмен деңгейде түсінудің себептері болып шығады. Сонымен қатар, алынған нәтижелердің себептері арасында функционалдық мақсаты шындықты бағалау болып табылатын мақал-мәтелдерді қолдану тәжірибесі қазіргі өмірден кетіп жатыр деп айтуға болады [6, 96 б.].

Жұмыс нәтижелерін қорытындылай келе мынаны айтуға болады:

Фольклор шығармаларын түсіну – бұл белгілі бір мазмұнға қатысты бейнелеуді қолданудың ерекшеліктерін ашатын сапалық сипаттамаларды саралау арқылы, мазмұнның

тұтастығын танудан бастап, белгілі бір кезеңге өтетін күрделі психикалық іс-әрекет, көрнекі түрде берілген мазмұннан абстракцияланған мағынаны бөліп көрсету.

Біздің ойымызша, бұл өте маңызды және қызықты, сондықтан балалардың ауызша халық шығармашылығының мазмұнын адекватты түсіну арқылы меңгеруге дайындық проблемасы туындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кацюба Л. Б. Определение паремии (лингвистический аспект дефиниции). *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика.* 2013.

2. Кравцов Н.И. Проблемы теории фольклора. *Известия АН СССР. Серия литература и языки.* М.ᵓ 1973. Т. 32. Вып. 2. С.105-110.

3. Қасқабасов С. «Фольклор туралы» Ойөріс. Алматы: Жібек Жолы, 2009.

4. Галяутдинова С.И., Асафьева Н.В. Психологические основы понимания фольклора. *Материалы VI Герменевтической конференции «Понимание и рефлексия в коммуникации, культуре и образовании».* Тверь, 1998

5. Пермяков Г.Л. О смысловой структуре и соответствующей классификации пословичных изречений. *Паремиологический сборник.* М., 1978. С. 105-135.

6. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. Алматы, 1974.

УДК 159.944.4-057.87

Анастасія Радовенчик
(Ізмаїл, Україна)

ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТРЕСИ В ШКОЛЯРІВ: РИЗИКИ РОЗВИТКУ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ

У статті проаналізовано причини розвитку негативних психоемоційних станів у школярів. Проведено дослідження впливу організації навчально-виховного процесу на нервово-психічний стан учнів. Охарактеризовано такий фактор психоемоційного стресу в підлітків, як рівень тривожності. Показано взаємозв'язок між рівнем тривожності, навчальною успішністю та темпераментом школярів. Розкрито вплив організації навчального процесу на рівень розумової працездатності і втоми. Висвітлено шляхи профілактики «шкільного стресу».

Ключові слова: *психоемоційний стрес, негативні психічні стани, школярі, підлітки, тривожність, темперамент, успішність, розумова працездатність, втома, профілактика.*

The article analyzes the reasons for the development of negative psychoemotional states in schoolchildren. The study of the influence of the organization of the educational process on the neuropsychic state of students. Such a factor of psychoemotional stress in adolescents as the level of anxiety has been characterized. The relationship between the level of anxiety, academic performance and the temperament of schoolchildren is shown. The influence of the organization of the educational process on the level of mental performance and fatigue is revealed. The ways of prevention of "school stress" are highlighted.

Key words: *psychosocial stress, negative mental states, schoolchildren, children, anxiety, temperament, success, mental capacity, fatigue, prevention.*

Постановка проблеми. Стресові ситуації відіграють значну роль у сучасному житті. Вони впливають на поведінку людини, її працездатність, здоров'я, взаємини в сім'ї, в школі. Сьогодні існує низка факторів, які зумовлюють появу у дітей шкільного віку психоемоційного стресу, який, при відсутності належної психологічної корекції, адекватних змін умов навчання та виховання, може формуватись у стійкі властивості особистості та

деформувати її подальший розвиток, стати причиною погіршення успішності навчальної діяльності, поведінки, зумовити порушення взаємин з учнями, стати причиною серйозних порушень здоров'я. Педагогу дуже важливо знати причини виникнення стресу в школярів у навчально-виховному процесі та шляхи його подолання. У зв'язку з цим дослідження проблеми психоемоційного стресу в школярів, факторів його розвитку, своєчасної корекції та профілактики було і залишається актуальним, оскільки він має вагомий вплив на діяльність, поведінку, розвиток особистості, стан здоров'я.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність низки публікацій, присвячених розвитку психоемоційних стресів у школярів, малодослідженими залишаються такі аспекти даної наукової проблеми: аналіз ризиків порушення психоемоційного стану школярів, пов'язаних із інформаційними перевантаженнями школярів і соціальними комунікаціями; не достатнім є впровадження існуючих оздоровчих технологій в профілактиці «шкільних стресів», їх удосконалення, аналіз та ефективність.

Мета статті полягає в проведенні аналізу ризиків порушення психоемоційного стану школярів, дослідженні впливу навчального процесу на нервово-психічний стан підлітків, висвітлені напрямів психопрофілактики «шкільного стресу».

Виклад основного матеріалу. У системі негативних психічних станів школярів провідне місце посідають емоційні негативні стани, які є типовими для них, враховуючи їх вікові та індивідуальні особливості.

До найбільш поширених негативних емоційних станів школярів психологи відносять: стан тривоги; тривожність, психічна напруга; стан страху; стан гніву; стан депресії; стан пасивності; стан астенії; втома; стан перевтоми; стан моногонії [2, с. 2-3].

Із метою усвідомлення особливостей прояву негативних психічних станів у дітей шкільного віку нами було проведено аналіз факторів їх розвитку. Всі негативні психічні стани можуть бути наслідком впливу на організм дітей і підлітків як різноманітних вроджених, так і соціальних факторів.

Як зазначають дослідники в галузі психології О. Залеська та Н. Худякова, сьогодні в суспільстві мають місце негативні тенденції, які ускладнюють формування особистості дитини і, перш за все, розвиток її емоційно-вольової сфери [3, с. 35; 6, с. 31]. Серед них можна виокремити наступні:

1. Зростання зайнятості батьків, особливо матерів. Спеціалісти стверджують, що зменшення тривалості спілкування з дитиною, недостатність тепла, доброти у взаємостосунках та ряд інших факторів відображаються на особистісному, перш за все емоційному, розвитку дитини.
2. Збіднення та формалізація контактів з дитиною у поєднанні з підвищеною вимогливістю до її виконавської дисципліни.
3. Зростання кількості розлучень і сімейних конфліктів.
4. Соціально-психологічні проблеми пов'язані з школою, навчанням.
5. Зростання кількості дітей, які мають ті чи інші органічні передумови відхилень у психічному розвитку. До цієї групи відносяться діти з пошкодженнями центральної нервової системи, мозкових структур, із ослабленою нервовою системою внаслідок ускладнень протікання пренатального та постнатального періодів розвитку, внаслідок ураження інфекційними захворюваннями тощо [7, с. 32-33].

До вікових труднощів і проблем, які за певних несприятливих умов можуть призводити до виникнення у дітей негативних психічних станів, також відносяться:

1. Труднощі, які обумовлені появою нового шкільного режиму дня. Особливим чином це стосується дітей, які в дошкільному віці не відвідували дошкільні заклади.
2. Труднощі адаптації дитини до класного колективу. Особливо у дітей, які росли в сім'ях, де одна дитина, якій постійно приділявся надлишок уваги або була її цілковита відсутність.
3. Труднощі, що викликані відносинами між дитиною та вчителем.

4. Труднощі, що обумовлені зміною домашньої ситуації дитини.

Дослідники Н. Єфремова й О. Тушина, О. Макаренко, М. Голубєва [2, с. 2-3] виділяють наступні можливі причини появи негативних психічних станів у шкільному віці:

1. Неправильне виховання в сім'ї – неприйняття дитини з боку батька, гіперсоціалізація з боку матері.

2. Наявність компенсаторних характерологічних властивостей особистості дитини та негативних особистісних утворень (егоцентризм, афективність, брехливість, симуляція, демонстративність та ін.).

3. Негативне ставлення вчителя до дитини, для якої він є авторитетом.

4. Неадекватні взаємостосунки з однолітками.

Дитина розвивається і виховується за певних умов, під впливом багатьох обставин. Ефективне виховання, яке відповідає потребам суспільства і самої особистості, можливе лише тоді, коли впливи різних факторів беруться під контроль, стають керованими [5, с. 18-20]. Для реалізації поставленої мети нами було проведено дослідження впливу організації навчально-виховного процесу на нервово-психічний стан учнів, а також проаналізовано зв'язок між індивідуально-типологічними особливостями підлітків і рівнем навчальної успішності та рівнем тривожності.

Дослідження рівня тривожності проводилося шляхом тестування (тест «Дослідження тривожності» за методикою Ч.Д. Спілберг, Ю.Л. Ханін) базі ЗОШ №1 І-ІІІ ступенів м. Ізмаїл серед підлітків дев'ятих класів. Результати дослідження наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка рівня реактивної та особистісної тривожності учнів 9-х класів

Тривожність	Низька,%	Помірна,%	Висока,%
Реактивна	60	27	13
Особистісна	24	46	30

Аналіз проведених результатів свідчить, що низька реактивна тривожність наявна у 60% школярів, помірна – 27% і висока тривожність у 13%. З одного боку, такі показники дають позитивну оцінку психоемоційному стану досліджуваних учнів, а, з іншого – вимагають уваги до мотивів діяльності та підвищення почуття відповідальності. Особистісна тривожність указує на протилежний результат. Лише 24% школярів мають низький рівень особистісної тривожності, 46% – помірний рівень і 30% – високу тривожність. Відхилення від помірної тривожності дуже часто пов'язані з наявністю невропатичного конфлікту, з емоційними та нервовими зривами із психосоматичними захворюваннями, які і викликають розлади психіки.

Оскільки саме навчальна діяльність є провідною діяльністю даного вікового періоду, було проведено взаємозв'язок рівня тривожності з навчальною успішністю учнів (таблиця 2).

Таблиця 2

Вплив успішності на особистісну тривожність

Успішність в балах	Тривожність, %		
	Висока	Помірна	Низька
2-3	3	32,5	64,5
4-5	9,2	51,7	39,1
6-7	21	58,6	20,4
8-9	37,95	52	10,05
10-12	59,7	36,3	4

Отримані дані дають підставу стверджувати про тісний взаємозв'язок тривожності й успішності учнів. З вищевказаного випливає закономірність: чим краща успішність, тим вищий рівень тривожності.

Як показали дослідження, найбільший рівень тривожності у підлітків меланхолічного та холеричного типів темпераменту. З часом така тривожність може перерости у нервово-психічні відхилення, такі як істерія (притаманна переважно холерикам), неврози нав'язливих станів (властива меланхолікам) та ін. Саме тому при організації навчально-виховного процесу необхідно враховувати індивідуальний підхід до кожного учня.

Неправильна побудова навчально-виховного процесу, невідповідність гігієнічних вимог щодо організації навчальних занять і відпочинку загальноприйнятим нормам, надмірна інформаційна перенасиченість шкільних предметів стають причиною розвитку швидкої втоми та зменшують розумову працездатність учнів. У процесі дослідження ми порівняли розумову працездатність школярів на початку і наприкінці робочого дня. Як показали наші дослідження, обсяг зорової пам'яті на початку навчального дня складав 90- 95%, слухової – 90%, загальний обсяг пам'яті – 89%, наприкінці навчального дня ці цифри були такими: обсяг зорової пам'яті – 70%, слухової – 60-65%, загальний обсяг пам'яті – 58%.

Проведення тестування стосовно передекзаменаційного самопочуття (ТПС) дало змогу встановити, що сам процес вимірювання та інтерпретації індивідуально-значущих результатів сприяє психічній самоорганізації учнів, підвищенню самооцінки власної готовності до майбутніх навчальних випробувань. Це відзначили 29% опитаних учнів 9-х класів. Водночас одержані внаслідок проведеного тестування результати дали змогу виявити групи учнів із підвищеною чутливістю до екзаменаційного напруження. Зокрема, такий результат дали 71% школярів. Страх, тривога, невпевненість у своїх силах були виявлені в більшості половини опитаних учнів. Для того, щоб зменшити нервово-психічні напруження дітей в період здачі екзаменів необхідно створити відповідні умови: надати право вибору черговості у складанні іспитів, додатково необхідний час на підготовку відповідей тощо.

Результати дослідження показують великий відсоток схильності школярів до стресів – 60%, і лише 40% здатні протистояти стресовим ситуаціям. Тому педагоги повинні приділяти максимум уваги учням, які часто переживають стреси, і намагатися їм допомогти у їх подоланні.

На основі вищевикладених результатів нами було запропоновано шляхи профілактики «шкільного стресу», котрі можуть бути умовно поділені на два напрямки.

Перший напрямок – створення стабільної сприятливої атмосфери, зменшення ризику виникнення стресових ситуацій. Реалізація цього напряму можлива за рахунок: своєчасної діагностики і корекції готовності дітей до шкільного навчання; дотримання вікових регламентів навчальних навантажень; психофізіологічної оптимізації змісту навчальних програм; проведення психогігієнічної експертизи педагогічних технологій та освітніх інновацій, їх спрямування на збереження здоров'я; впровадження особистісно-орієнтованої педагогіки, що враховує статевовікові особливості дітей, стан їхнього здоров'я; застосування методів контролю знань з урахуванням статевовікових особливостей дітей, індивідуального підходу, впровадження тестових форм; підвищення соціального статусу вчителів, розроблення програм для їх оздоровлення, підвищення емоційної стійкості; дієвої психологічної допомоги учням і вчителям.

Другий напрямок – підвищення функціональних можливостей організму школярів, стійкості їх до стресу. Цей напрямок реалізується шляхом оздоровлення дітей і підлітків та підсилення ролі фізичного виховання у навчальному процесі, формування стійких стереотипів безпечної поведінки. Одним із важливих критеріїв впливу педагогічних технологій та освітніх інновацій, спрямованих на формування здоров'я, є пропаганда здорового способу життя.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження впливу навчально-виховного процесу на психоемоційний стан учнів показало негативну тенденцію щодо його порушення. До найбільш поширених факторів розвитку психоемоційного стресу у школярів слід віднести: високий рівень особистісної тривожності, невідповідність побудови розкладів уроків гігієнічним вимогам, нервово-психічні напруження під час складання іспитів,

неврахування типологічних особливостей вищої нервової діяльності школярів педагогами, надмірна інформаційна перенасиченість предметів, ускладненість навчальних програм.

Перспективи подальших досліджень полягають у перевірці ефективності комплексу психопрофілактичних заходів, спрямованих на попередження порушень психоемоційного стану школярів, а також корекційних при наявності факторів ризику «шкільного стресу» і нервово психічних відхилень у школярів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Болтівець С.І. Педагогічна психогігієна: теорія та методика: монографія. Київ, 2000. 302 с.

2. Єфремова Н.Л., Трушина Т.Д. Стрес у педагогічній діяльності. *Безпека життєдіяльності.* 2012. № 8. С. 2-3.

3. Залеська О. Діти в умовах травматичної кризи. Робота психолога. *Психологія.* 2015. Черв. (№11/12). С. 35-38.

4. Коцур Н.І. Фізіолого-гігієнічна оцінка інноваційних педагогічних технологій. *Науковий огляд.* Київ, 2013. Вип. 1. С. 77-82.

5. Макаренко О., Голубєва М. Психологічні аспекти подолання стресу. *Соц. психологія.* 2010. № 2. С. 18-27.

6. Худякова Н. Профілактика негативних наслідків стресу в дітей. *Психолог.* 2015. Черв. (№11/12). С. 31-34.

7. Шапранова Т.А., Родькіна К.О. Профілактика навчального стресу. *Практична психологія та соціальна робота.* 2009. №7. С. 31-34.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент Ярчук Г. В.

УДК 37.015.3:37.091]:616-036.21

Наталя Сторожук
(Кам'янець-Подільський, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ

Автор статті керуючись і посилаючись на нормативно-правові акти Українського Уряду, що стосується запобіганню поширення на території України корона-вірусу COVID-19, звертає особливу увагу на соціально-психологічний клімат та його вплив на учасників освітнього процесу.

У статті звертається увага на роль керівника соціально-психологічної служби в організації освітнього процесу, при цьому підкреслює необхідність соціального діалогу на всіх рівнях з метою реалізації сталих заходів, які захищають фізичне та психічне здоров'я від всіх суб'єктів та об'єктів освітнього процесу і пом'якшують вплив пандемії на всю економіку та сферу праці.

Ключові слова: *вплив, безпека, ізоляція, роль, стрес, спалах, заходи, подолання.*

The author of the article, guided by and referring to the regulations of the Ukrainian Government, concerning the prevention of the spread of the coronavirus COVID-19 in Ukraine, pays special attention to the socio-psychological climate and its impact on participants in the educational process.

The article draws attention to the role of the head of the socio-psychological service in the organization of the educational process, emphasizing the need for social dialogue at all levels in order to implement sustainable measures that protect physical and mental health from all subjects

and objects of the educational process. and mitigate the impact of the pandemic on the entire economy and labor sector.

Key words: *impact, safety, isolation, role, stress, outbreak, measures, overcoming.*

Упродовж двох останніх десятиліть світ зазнав ряду спалахів інфекційних хвороб, які продемонстрували високу швидкість передачі.

Наразі посилюється занепокоєння щодо продовження зростання масштабів поширення COVID-19 у деяких регіонах світу і щодо здатності підтримувати досягнуті темпи їх зменшення в інших.

Уряди, роботодавці, працівники та їхні організації стикаються з колосальними викликами, намагаючись приборкати пандемію COVID-19 і зберегти безпеку і здоров'я на роботі. Крім безпосередньої кризи, має місце стурбованість щодо відновлення діяльності у спосіб, який збереже успіхи, досягнуті у припиненні передачі хвороби.

Існує безліч ризиків у сфері безпеки і здоров'я на роботі, що виникають через поширення COVID-19.

Безпека і здоров'я на роботі – невід'ємний компонент боротьби з пандемією та здатності відновити роботу.

Ізоляція, обмеження пересування, закриття навчальних закладів та інші карантинні заходи спричинили раптовий і серйозний вплив на працівників і підприємства .

Криза не лише сприяє безробіттю і неповній зайнятості, а й впливає на умови праці, заробітну плату і доступ до соціального захисту, причому в особливо несприятливій ситуації опиняться окремі групи населення, більш уразливі до негативних подій на ринку праці. Для деяких працівників ризик передачі інфекції є більш високим. Це, зокрема, працівники, які безпосередньо здійснюють заходи екстреного реагування, працівники, які надають основні послуги, та працівники, які працюють у робочих середовищах із високою концентрацією людей, не винятком є суб'єкти та об'єкти освітньої діяльності.

Відповідно до розпорядчих документів Кабінету Міністрів (Постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 [3], Постанови Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2020 р. № 255 «Про запобігання поширенню на території України корона вірусу COVID-19» [4] та ін.), уся країна живе в режимі карантину. Закриті заклади освіти, методичні кабінети та органи управління освітою.

Працівники соціально-психологічної служби, як і всі освітяни, знаходяться вдома. Діти продовжують спілкуватися у своїх сім'ях, здійснюють навчання у дистанційній формі, спілкуються між собою в соціальних мережах. Життя триває та вимагає від нас можливості адекватно мислити та налаштовувати себе на позитив.

Під час встановленого законодавством карантину фахівці соціально-психологічної служби продовжують діяльність, спрямовану на забезпечення реалізації головної мети – збереження та зміцнення психічного й фізичного здоров'я, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу [2].

Роль працівника соціально-психологічної служби в сучасних умовах організації освітнього процесу, а саме у період карантину в закладах освіти, зростає.

Звісно, що було враховано соціально-захисну функцію щодо дітей, які знаходяться в складних життєвих обставинах. Власна домівка не завжди може бути найбезпечнішим місцем для всіх учасників начального процесу. Особливо, коли йдеться про тих, хто страждає від домашнього насильства.

Карантин і соціальна дистанція – загальноприйняті кроки в усьому світі, направлені на подолання спалаху коронавірусу. Медичні експерти переконують у необхідності ізоляції, але вона має і свої негативні сторони, які безпосередньо впливають на психічне здоров'я.

У надзвичайних ситуаціях люди можуть реагувати на стрес по-різному. Можуть мати місце такі психологічні зміни, як посилений неспокій, пригнічений настрій, низький рівень мотивації та тривожні або депресивні думки. Під час спалаху такої хвороби, як COVID-19,

все населення зазнає посиленого стресу, що може справляти серйозний вплив на психічне здоров'я, особливо у випадках, де приписана обов'язкова ізоляція вдома.

Працівники можуть страждати від психосоціальних небезпек, що виникають через нинішню та майбутню невизначеність ситуації щодо роботи або через зміни у робочих процесах і організації праці. Стрес, пов'язаний з невизначеністю, може мати негативні наслідки для добробуту і психічного здоров'я працівників, як-от депресія, емоційне виснаження і тривога.

Нещодавні дослідження науковців, опубліковані в британському медичному журналі «The Lancet», вказують на те, що карантин негативно впливає на психічне здоров'я більшості людей. Прояви можуть бути різні: тривога, порушення сну, порушення апетиту, режиму харчування, апатія, немотивована агресія та гнів, можлива депресія та ПТСР (посттравматичний стресовий розлад), загострення хронічних хвороб [1].

Стресовими факторами в даному випадку виступають порушення сталих комунікативних зв'язків, порушення звичного режиму життя, страх бути зараженим, фрустрація, нудьга, недостатнє володіння інформацією (або її відсутність), фінансові втрати тощо.

Карантин змушує жити за власними правилами – незвичними, часом обтяжливими.

Неабияк впливає карантин на дітей, якщо залишити їх сам на сам з проблемою вимушеної ізоляції, доведеться потім прикласти немало зусиль аби відновити гармонію в сімейних стосунках.

Дитина потребує фізичної активності, адже надлишок енергії в організмі, як правило, трансформується в агресію. Тому аби уникнути непорозумінь та конфліктів, існує ряд способів вивільнення енергії: настільні ігри (лото, пазли та ін.), заняття для розвитку (художня творчість, створення фото колажу та ін.), хатні справи (помити посуд, приготувати смачну страву, полити вазони, посадити якусь рослину в горщик та стежити за її ростом), читання художніх творів (а не тільки виконання завдань з навчальних дисциплін).

Отже, підсумовуючи вищезазначене, з впевненістю можна зазначити, що пандемія змінює світ і змінює форми і методи роботи соціально-психологічної служби. Ефективний соціальний діалог на всіх рівнях має важливе значення для реалізації сталих заходів, які захищають фізичне та психічне здоров'я всіх суб'єктів та об'єктів освітнього процесу, а також пом'якшують вплив пандемії на всю економіку і на сферу праці.

Уведення карантинних обмежень, самоізоляція, дистанційне навчання породжують нові психологічні феномени і тенденції. Розгортаються дистанційні психологічні дослідження, змінюється система освіти, запроваджуються медіа-опосередковані форми праці, – все це нові контексти, які потребують рефлексії, осмислення і пошуку обґрунтованих відповідей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовская О. А., Безродная А. В., Кондратюк Л. А., Шкурба А. В. Коронавирусная болезнь 2019 (COVID-19): патогенетические особенности заболевания, диагностика, лечение и меры профилактики / Coronavirus Disease (COVID-19): Pathogenetic Characteristics of the Disease, Diagnosis, Treatment and Preventive Measures. «Clinical infectology and parasitology» / «Клиническая инфектология и паразитология», Международный научно-практический журнал, 2020, volume 9, № 1. p. 6-16 DOI: https://doi.org/10.34883/PI.2020.9.1.001 (рос.).

2. Наказ МОЗ України від 17.09.2020 № 2122 «Про внесення змін до Стандартів медичної допомоги „Коронавірусна хвороба (COVID-19)“» 17 вересня 2020.

3. Постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020р. №211 «Про запобігання поширенню на території України корона вірусу COVID-19».

4. Постанови Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2020 р. № 255 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2».

5. URL: https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public

6. URL: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mental-health-considerations.pdf?sfvrsn=6d3578af_2
7. URL: https://www.who.int/who-documents-detail/covid-19-and-ncds
8. URL: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-rights-roles-respon-hw-covid-19.pdf?sfvrsn=bcabd401_0
9. URL: https://www.who.int/ethics/publications/infectious-disease-outbreaks/en/
10. URL: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/getting-workplace-ready-for-covid-19.pdf?sfvrsn=359a81e7_6

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 004.92

Мар'ян Вальський, Володимир Качурівський
(Бережани, Україна)

АНІМАЦІЯ КІЛЬЦЕВОЇ ДІАГРАМИ ЗА ДОПОМОГОЮ JAVASCRIPT СЦЕНАРІЮ ЗАСОБАМИ CANVAS API

Поширеним способом візуалізації числової інформації є діаграми. Розбиття діаграми на складові елементи та почерговий запуск побудови через певний час створить анімацію діаграми. Наведено приклад реалізації анімації кільцевої діаграма засобами CANVAS API.

Ключові слова: *програмована графіка, кільцева діаграма, анімація діаграми, canvas API, побудова дуги.*

Charts are common way to visualize numerical information. Dividing the diagram into its constituent elements and alternately starting the construction after certain time will create of the diagram animation. An example of the implementation of the animation of the pie chart using CANVAS API.

Key words: *programmable graphics, pie chart, chart animation, canvas API, arc construction.*

Будь-який графік чи діаграма – це графічний образ математичної моделі. Унаочнення числових даних визначається різними типами діаграм. Однією із популярних є кільцева діаграма. Кільцева діаграма визначає питому вагу певного показника від загальної суми усіх показників.

Широке використання веб-технологій визначає необхідність володіння засобами роботи з програмованою графікою [4]. Побудова діаграм здійснюється на полотні, яке створюється тегом <canvas> та здійснюється засобами CANVAS API.

Побудова кільцевої діаграми здійснюється за допомогою команди побудови дуги void ctx.arc(x, y, radius, startAngle, endAngle, anticlockwise)[1]. Використання оператора ctx.stroke() дозволяє відобразити частину дуги діаграми та операtooa ctx.strokeStyle = 'color' [2] визначеним кольором.

Вищевказані оператори дозволяють створювати статичні діаграми. Анімація побудови діаграми, потребує розробки алгоритму, де елементи якої з'являються поступово – один за одним. Метод setTimeout, що належить об'єкту WindowOrWorkerGlobalScope надає можливість створювати анімацію при побудові діаграм [3].

Для анімації діаграми необхідно дотримуватися певних етапів створення сценарію побудови:

1. Підготовка числових даних.
2. Конструювання функції одиничної побудови складового елемента діаграми.
3. Анімація самої побудови конструктивних елементів діаграми.

Розглянемо перший епат. Складовими елементами кільцевої діаграми є дуги певної довжини. Для побудови дуги необхідно задати значення початкового та кінцевого кута. Оскільки кільцева діаграма відображає питому вагу певного числового показника від загальної сума показників, то необхідним є визначення суми та відносного значення показника від суми. Числові значення для побудови формуємо у масив даних та проводимо відповідні обчислення. Способи відбору числових даних до масиву, для побудови діаграми із визначених джерел, детально описано у праці «Способи відбору даних до Javascript сценарію побудови діаграми» [5].

Розглянемо програмну реалізацію першого етапу на прикладі таких числових даних: 145, 125, 108, 144, 100. Числові дані формуємо у масив dat.

```
var dat=[145,125,108,144,100];
```

Знаходимо суму елементів масиву.

```
var s=0; dat.forEach((item)=>{s+=item});
```

Формуємо масив кутів ang для побудови секторів з врахуванням питомих значень кожного показника. Першим значенням кута є 0, а кінцеве значення 1. Кожен наступний кут – це попереднє значення плюс питоме значення з масиву dat.

```
var n=dat.length;
var ang=[];
ang[0]=0; ang[n+1]=1;
for(i=0;i<n;i++){
ang[i+1]=ang[i]+dat[i]/s;}
```

де n – кількість елементів масиву dat.

Розглянемо другий етап алгоритму – конструювання функції одиничної побудови складового елемента діаграми.

Для побудови застосуємо полотно <canvas> – 400px на 400px.

Елементом для побудови діаграми буде дуга в один градус. Кожна одинична дуга будується певним кольором. Для визначення кольору дуги використаємо конструкцію:

```
for(i=0;i<=n;i++)
if(aa>=ang[i]*Math.PI*2&&aa<ang[i+1]*Math.PI*2)
c=i;
ctx.fillStyle = color_s[c];
```

де aa – формальний параметр кута чергової побудови, а color_s[c] – масив кольорів дуг діаграми.

Наприклад:

```
var color_s=['#FF7C00', '#BF7630', '#A65100', '#FF9D40', '#FFB773'];
```

Кількість кодів кольорів відповідає кількості числових даних. При збільшення кількості чисел необхідно збільшити кількість кольорів у відповідному масиві.

Оскільки для побудови дуги необхідно оператору ctx.arc() передавати кут в радіанах, тому помножимо значення кута ang[i] на константу Math.PI*2.

Код функції побудови дуги в один градус буде таким:

```
function plot_arc(aa) {
ctx.beginPath ();
for(i=0;i<n;i++)
if(aa>=ang[i]*Math.PI*2&&aa<=ang[i+1]*Math.PI*2) c=i;
ctx.strokeStyle = color_s[c];
ctx.arc(200,200,150,aa-Math.PI/180,aa,false);
ctx.lineWidth = 50;
ctx.stroke();}
```

Оператор ctx.lineWidth = 50; визначає товщину дуги побудови. Центр дуги становить 200px на 200px, а радіус побудови 150px.

Розглянемо третій етап – анімаційна побудова усієї діаграми.

Для створення ефекту анімації застосуємо метод setTimeout (). Даний методом виконує функцію або вказаний фрагмент коду один раз, щойно спливе заданий час [3]. Для відтермінування побудови чергового елемента діаграми використаємо лічильник time. Даний лічильник буде накопичувати час запізнення при побудові наступного елемента. Початкове значення рівне лічильника встановимо 500, що дозволяє розпочати саму побудову трошки пізніше. Окрім того, метод setTimeout (), дозволяє функції, яка викликається, передавити додаткові параметри. Таким параметром буде значення побудови чергової одиничної дуги діаграми.

При зміні кута від 0 до 360 градусів викликаємо функцію побудови одиничної дуги та вказуємо час затримки побудови. Крок для зміни значень кута рівний одному градусу. Затримку побудови встановимо 5 мілісекунд. Уся побудова триватиме 360*5= 1800 мілісекунд.

Код побудови кільцевої діаграми є таким:

```
var time=500;
for ( a= 0;
     a<=2*Math.PI;
     a+=Math.PI/360 )
    { time+=5;
   setTimeout(plot_arc,time,a); }
```

Даний код можна використати для побудови анімації секторної діаграми. Для цього необхідно у функції побудови одиничної дуги plot_arc() встановити числове значення товщини лінії побудови у два рази більшими за значення радіуса дуги.

Наприклад:

```
ctx.arc(200,200,75,aa-Math.PI/180,aa,false);
ctx.lineWidth = 150;
```

Подальшого дослідження потребує анімаційна побудова інших типів діаграм та графіків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Canvas API. MDN web docs mozilla. URL: https://developer.mozilla.org/uk/docs/Web/API/Canvas_API (дата звернення: 11.01.2021)

2. Steve Fulton, Jeff Fulton. HTML5 Canvas: Native Interactivity and Animation for the Web. O'Reilly Media, 2011. 628 p.

3. WindowTimers.setTimeout(). MDN web docs mozilla. https://developer.mozilla.org/uk/docs/Web/API/WindowTimers/setTimeout (дата звернення: 11.01.2021)

4. Джош Мариначи. Практика: создание диаграмм. URL: https://webref.ru/dev/canvasdeepdive/chapter02 (дата звернення: 11.01.2021)

5. Качурівська Г., Качурівський В. Способи відбору даних до Javascript сценарію побудови діаграми. *«Інтернет-освіта-наука-2018»*: збірник праць одинадцята міжнар. наук-практ. конф. (Вінниця, 22-25 травня 2018 р.). Вінниця: ВНТУ, 2018. С.238-240.

Владислав Галицький
(Дніпро, Україна)

ЕТАПИ ВИХОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ІТ КОМПАНІЇ НА МІЖНАРОДНИЙ РИНОК

Розглянуто етапи виходу української ІТ компанії на міжнародний ринок інформаційних послуг. Ретельно розібрані етапи підготовки перед стартом маркетингових кампаній на міжнародному ринку. Приклади, що описуються в роботі, можуть слугувати накопиченням досвіду компаній, які планують міжнародну експансію.

Ключові слова: *українські ІТ компанії, маркетингова стратегія, вихід на світовий ринок, маркетингові експерименти, ІТ маркетинг на міжнародному ринку.*

Вихід на новий ринок – це експеримент, для успішності якого потрібно багато спроб. Для спроб потрібні ресурси. ІТ компанія повинна бути впевнена у своєму положені на поточному ринку перш ніж розглядати міжнародну експансію. Головним ключем до успіху на новому ринку є забезпечення дисциплінованого, добре спланованого підходу, вкладаючи багато коштів у повний аналіз ринку [1].

Вибір країни для міжнародної експансії. Навіть культурні особливості країни можуть значно сказатися на успіху міжнародної експансії ІТ компанії. Ринок не кожної країни може підходити для рішення, яке пропонує компанія. Якщо на послуги або сервіс компанії є попит на внутрішньому ринку, це ще не означає, що попит буде таким самим й на новому ринку. Для того, щоб проаналізувати чинну картину ринку відмінно підходить інструмент Google Trends. Він що дозволяє перевірити вірогідний попит на цільовому ринку.

Пошук цільової аудиторії. Створення персони ідеального покупця для свого IT продукту чи послуги є дуже корисним інструмент для більш кращого розуміння кому й навіщо IT компанія продає сервіс/IT продукт. Обов'язковим є розуміння ціни на подібні послуги від конкурентів та купівельної спроможності місцевого населення країни. Дуже важлилво поговорити з іншими місцевими компаніями, які працювали або працюють на тому ринку, на який IT компанія плануєте експансію. Подібні інтерв'ю можуть дати відповіді на такі як: з ким компанія веде бізнес й хто на ринку для компаніх вважається ідеальним споживачем. Відвідування виставок, конференції та аукционів на новому ринку є способом бути в тренді всіх новин та знайти потрібні корисні контакти для подальшої співпраці [3, 4].

Аналіз конкурентів. Вивчення поточних конкурентів на ринку та аналіз їх ціннісні пропозиції – це базис маркетингових досліджень перед фактичною експансією. На розвинутому ринку конкуренти з'являються завжди – IT компанії дуже важливо постійно тримати руку на пульсі та розуміти котра з компаній також змагається за увагу такої ж цільової аудиторії.

Розрахунок собівартості вартість послуг/IT продукту. Прорахування показників економічної ефективності є дуже важливим для успішного виходу на міжнародний ринок. Ключовим є знання усіх витрат: суми покриття ввізних мит, іноземних податків, доставки, страхування, закордонних витрат на інфраструктуру тощо. Усі ці витрати потрібно врахувати у економічній стратегії виходу на ринок, щоб мати уявлення про вірогідний прибуток та розробити конкурентну цінову стратегію [2].

Знаходження партнерів для співпраці. Наявні три форми управління новими учасниками ринку та їх міжнародними партнерами: довіра, обмін знаннями та відносини на основі контракту. Усі ці механізми сприяють підвищенню компетенції нового компанії на ринку щодо використання можливостей місцевого ринку. Однак серед цих трьох довіра є найефективнішим способом зав'язати нові контакти та знайти честних партнерів на новому ринку.

Вміння IT компанії бути гнучкою. Для вдалої міжнародної експансії компанія повинна бути готова змінити свої плани, щоб адаптуватися до постійно мінливих потреб ринку. Успіх досягається лише ефективною співпрацею, яка походить від прийняття дуже чітких і прозорих методів ведення бізнесу з самого початку. Це, у свою чергу, допоможе IT компанії завоювати хорошу репутацію на новому ринку [2].

Знання про соціальні та культурні фактори нової країни. Країни дуже відрізняються одна від іншої з точки зору сповідування релігії, мови, соціальних звичок, харчування та багатьох інших факторів. Критично важливо продумати чи звички цієї країни відповідають тому рішенню, яке компанія буде намагатись запропонувати новому ринку.

Важливим фактором, який стимулює розвиток активності на міжнародному ринку є фінансова стійкість на поточному ринку компанії. Маркетинг зводиться до постійних експериментів й кожен експеримент на конкурентному міжнародному ринку коштує чималих коштів. Саме тому, при дотримані всіх перелічених пунктів вище компанія може зекономити значні ресурси та не витрачати час на гіпотези, що мають дуже малі шанси на успіх.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Freedom Jorg. 9 Things to Research Before You Enter a New Market : інтернет блог. Канада, 2017. URL: https://www.aranca.com/knowledge-library/articles/business-research/9-things-to-research-before-you-enter-a-new-market.

2. How to Research and Successfully Break Into New Markets. : інтернет блог. 2020. URL: https://www.liveplan.com/blog/how-to-research-and-break-into-new-market.

3. MacCarti Feldman. The Market Research Toolbox: A Concise Guide for Beginners : книга. Велика Британія, 2016.

4. How to enter a new talent market: інтернет блог. 2020. URL: https://linkhumans.com/enter-new-talent-market/.

УДК 004.422.8

Рая Жиренбаева, Гульнара Абдиманапова
(Алматы, Қазақстан)

ВИРТУАЛДЫ МАШИНАЛАР

Виртуализацияға арналған бағдарламалық өнімдермен танысу, виртуалды машинаға әртүрлі ОС орнатуды үйрену және оларды орнату дағдыларын алу.

Ключевые слова: *виртуальные машины мобильное приложение пользователи, онлайн, сервис.*

Getting acquainted with software products for virtualization, learning how to install various OSS on a VM, and acquiring skills for installing them.

Keywords: *virtual machines mobile application users, online, service.*

Виртуализация-бұл есептеу процестері мен ресурстарды бір-бірінен оқшаулау. Бұл іске асыру, физикалық конфигурация немесе географиялық орналасуы шектеусіз құрамдас бөліктердің ресурстарына жаңа виртуалды көзқарас. Әдетте виртуализацияланған ресурстарға есептеу қуаты мен деректерді сақтау кіреді. Кең мағынада, виртуализация ұғымы кез-келген процестің немесе объектінің нақты іске асырылуын оны пайдаланатын адам үшін оның шынайы көрінісінен жасыруды білдіреді. Компьютерлік технологияда "виртуализация" термині әдетте есептеу ресурстарының абстракциясын және қолданушыға өзінің іске асырылуын "инкапсуляциялайтын" (жасыратын) жүйені ұсынуды білдіреді. Қарапайым сөзбен айтқанда, пайдаланушы объектінің өзіне ыңғайлы көрінісімен жұмыс істейді және ол үшін объектінің қалай құрылғаны маңызды емес.

Компьютерлік технологиялардағы "виртуализация" термині өткен ғасырдың алпысыншы жылдары "Виртуалды машина" терминімен бірге пайда болды», бағдарламалық-аппараттық платформаның виртуализация өнімі.

Виртуализация түрлері

Виртуализация ұғымын шартты түрде екі түрлі категорияға бөлуге болады:

1. платформаларды виртуализациялау

Виртуализацияның бұл түрінің өнімі-виртуалды машиналар-нақты аппараттық және бағдарламалық жүйелер платформасында жұмыс істейтін бағдарламалық абстракциялар.

2. ресурстарды виртуализациялау

Виртуализацияның бұл түрі пайдаланушыға аппараттық ресурстардың көрінісін біріктіруге немесе жеңілдетуге және жабдықтың, аттар кеңістігінің, желілердің және т. б. кейбір пайдаланушылық абстракцияларын алуға бағытталған.

Зертханалық жұмысты орындау барысында біз қонақтық ОС ұйымдастыруға арналған платформалардың виртуализациясымен танысамыз.

Платформаларды виртуализациялау дегеніміз-оларға тәуелді немесе тәуелсіз қолданыстағы аппараттық және бағдарламалық жүйелер негізінде бағдарламалық жүйелерді құру. Аппараттық ресурстар мен бағдарламалық жасақтаманы қамтамасыз ететін жүйе хост (хост) деп аталады, ал оған еліктейтін жүйелер қонақ (guest) деп аталады. Қонақ жүйелері хост жүйесінің платформасында тұрақты жұмыс істеуі үшін хосттың бағдарламалық жасақтамасы мен жабдықтары жеткілікті сенімді болуы керек және оның ресурстарына қол жеткізу үшін қажетті интерфейстер жиынтығын ұсынуы керек.

Виртуалды машина (Виртуалды машина):

– бағдарламалық жасақтама және / немесе аппараттық жүйе, белгілі бір платформаны (мақсатты-мақсатты немесе қонақ платформасы) эмуляциялайды және хост платформасындағы мақсатты платформаға арналған бағдарламаларды орындайды (хост – хост платформасы, хост-хост платформасы);

– немесе кейбір платформаны виртуализациялайды және оған орта жасайды,

бағдарламаларды және тіпті операциялық жүйелерді бір-бірінен оқшаулайды (құмсалғыш, sandbox).

Платформаларды виртуализациялаудың бірнеше түрлері бар, олардың әрқайсысында "виртуализация"ұғымына өзіндік көзқарас бар.

Толық эмуляция (модельдеу)

Виртуализацияның бұл түрімен Виртуалды машина қонақтардың операциялық жүйесін өзгеріссіз сақтай отырып, барлық жабдықты толығымен виртуализациялайды. Бұл тәсіл әртүрлі аппараттық архитектураларды еліктеуге мүмкіндік береді. Бұл тәсілдің басты кемшілігі-эмуляцияланған жабдық қонақтар жүйесінің жұмысын айтарлықтай баяулатады, бұл онымен жұмысты өте ыңғайсыз етеді.

Ішінара эмуляция (жергілікті виртуализация)

Бұл жағдайда Виртуалды машина оқшауланған түрде іске қосылуы үшін қажетті жабдықты ғана виртуализациялайды. Бұл тәсіл тек хост сияқты архитектураға арналған қонақ операциялық жүйелерін іске қосуға мүмкіндік береді. Осылайша, қонақ жүйелерінің бірнеше даналарын бір уақытта іске қосуға болады. Виртуализацияның бұл түрі толық эмуляциямен салыстырғанда қонақ жүйелерінің жылдамдығын едәуір арттыруға мүмкіндік береді және қазіргі уақытта кеңінен қолданылады. Сондай-ақ, осы тәсілді қолданатын виртуализация платформаларында жылдамдықты арттыру үшін қонақтар операциялық жүйесі мен жабдық (гипервизор) арасындағы арнайы "қабат" қолданылады, бұл қонақтар жүйесіне аппараттық ресурстарға тікелей жүгінуге мүмкіндік береді. "Виртуалды машина мониторы" (Virtual Machine Monitor) деп аталатын Гипервизор виртуализация әлеміндегі негізгі ұғымдардың бірі болып табылады.

Жергілікті виртуализация өнімдерінің мысалдары: VMware (Workstation, Server, Player), Microsoft Virtual PC, VirtualBox, Parallels Desktop және басқалары.

Ішінара виртуализация, сондай-ақ" мекен-жай кеңістігін виртуализациялау " осы тәсілмен Виртуалды машина бірнеше дананы модельдейді аппараттық орта (бірақ бәрі бірдей емес), атап айтқанда мекен-жай кеңістігі. Виртуализацияның бұл түрі ресурстарды бөлісуге және процестерді оқшаулауға мүмкіндік береді, бірақ қонақтардың операциялық жүйелерінің даналарын бөлуге мүмкіндік бермейді. Қатаң айтқанда, виртуализацияның бұл түрімен пайдаланушы виртуалды машиналарды жасамайды, бірақ кез-келген процестерді Операциялық жүйе деңгейінде оқшаулайды.

Паравиртуализация

Паравиртуализацияны қолданған кезде жабдықты модельдеудің қажеті жоқ, алайда оның орнына (немесе оған қосымша) қонақтардың операциялық жүйесімен өзара әрекеттесу үшін арнайы бағдарламалық интерфейс (API) қолданылады.

Операциялық жүйе деңгейін виртуализациялау

Виртуализацияның бұл түрінің мәні бір физикалық серверде бірнеше қорғалған виртуализацияланған серверлерді құру үшін операциялық жүйе деңгейінде физикалық серверді виртуализациялау болып табылады. Қонақ жүйесі, бұл жағдайда хосттың операциялық жүйесінің бір ядросын басқа қонақ жүйелерімен бөліседі. Виртуалды машина-бұл оқшауланған түрде іске қосылатын қосымшалар үшін орта. Виртуализацияның бұл түрі хостинг жүйелерін ұйымдастыруда қолданылады, егер ядроның бір данасы аясында клиенттердің бірнеше виртуалды серверлерін қолдау қажет болса.

Қолданба деңгейін виртуализациялау

Виртуализацияның бұл түрі басқаларға ұқсамайды: егер алдыңғы жағдайларда қосымшаларды оқшаулау үшін қолданылатын виртуалды орта немесе виртуалды машиналар жасалса, онда бұл жағдайда қосымшаның өзі жұмыс істеуі үшін қажетті элементтері бар контейнерге орналастырылады: Тіркеу файлдары, конфигурация файлдар, пайдаланушы және жүйелік Нысандар. Нәтиже-ұқсас платформада орнатуды қажет етпейтін қосымша. Мұндай қосымшаны басқа машинаға ауыстырған кезде және оны іске қосқан кезде , бағдарлама үшін құрылған виртуалды орта ол мен операциялық жүйе, сондай-ақ басқа қосымшалар арасындағы қақтығыстарды шешеді. Виртуализацияның бұл әдісі әртүрлі

бағдарламалау тілдерінің аудармашыларының мінез-құлқына ұқсас (аудармашы, Java виртуалды машинасы (JVM) да осы санатқа жатады).

Виртуалды машиналар туралы қысқаша анықтама:

Oracle VirtualBox-Microsoft Windows, Linux, FreeBSD, Mac OS X, Solaris/OpenSolaris, ReactOS, DOS және басқа операциялық жүйелерге арналған кросс-платформалы тегін (GNU GPL) виртуализация бағдарламалық өнімі. 32 биттік ретінде қолдау көрсетіледі, сонымен, ОЖ-нің 64 биттік нұсқалары.

VMware Workstation-бір уақытта бірнеше виртуалды машиналарды (x86 архитектурасы) құруға және іске қосуға мүмкіндік береді, олардың әрқайсысында өз қонақтарының операциялық жүйесі бар. ОЖ-нің 32 биттік және 64 биттік нұсқаларына қолдау көрсетіледі.

VMware Player-бұл VMware Workstation немесе VMware Server-де жасалған (3.0 нұсқасынан бастап) және дайын виртуалды машиналарды (VMware Workstation немесе VMware Server-де жасалған) жасауға арналған ақысыз (жеке коммерциялық емес пайдалану үшін) бағдарламалық өнім. VMware Workstation функционалдығымен салыстырғанда шектеулі ақысыз шешім.

Microsoft Virtual PC-Windows операциялық жүйесіне арналған виртуализация бағдарламалық пакеті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кречетников К. Г., Кречетникова И. В. Социальные сетевые сервисы в образовании. URL: http://ido.tsu.ru/other_res/pdf/3(39)_45.pdf

2. Облачные вычисления как настоящее и будущее ИТ. URL: http://venture-biz.ru/informatsionnye-tekhnologii/205-oblachnye-vychisleniya

3. Exam Ref 70-532 Developing Microsoft Azure Solutions / Zoiner Tejada, Michele Leroux Bustamante, Ike Ellis / Microsoft Press, 2015. 413 p.

4. Barrie Sosinsky Cloud Computing Bible/ Wiley Publishing Inc., 2011. 450 p.

5. Spatial Cloud Computing. A Practical Approach / Chaowei Yang, Qunying Huang, Zhenlong Li, Chen Xu, Kai Liu / CRC Press, 2014. 333 p.

УДК 378.146:004.9

Євгенія Касяненко
(Маріуполь, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ ТЕСТУВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА

У статті досліджено проблему комп'ютерного тестування студентів. Розглянуті найефективніші комп'ютерні системи тестування, представлені їх переваги та недоліки.

Ключові слова: *тест, комп'ютерна система, контроль знань, оцінка.*

The article investigates the problem of computer testing of students. The most effective computer testing systems are considered, their advantages and disadvantages are presented.

Key words: *test, computer system, knowledge control, assessment.*

Останнім часом в умовах карантинних обмежень навчальні заклади наряду з традиційними формами та методами навчання використовують технології онлайн-навчання. І все частіше комп'ютер стає головною ланкою зв'язку між викладачем та студентом. Контроль або перевірка якості знань студентів є обов'язковим компонентом процесу навчання. Тому найчастіше перед викладачем постає питання – яку форму або який метод контролю обрати?

Комп'ютерне тестування – це метод, який пропонує студенту систему завдань та дозволяє ефективно визначити глибину та структуру його знань. На сьогоднішній день існує

велика кількість програмних продуктів, створених для проведення тестування у навчальних закладах. У процесі дослідження були вивчені наступні найрозповсюдженіші комп'ютерні системи тестування:

1) Moodle – є сучасним інструментом для студентів для проходження комп'ютерного тестування в мережевому режимі, а для викладача - зручним середовищем для створення бази тестових завдань, організації комп'ютерного тестування і контролю знань студентів.

Система Moodle надає широкий спектр можливостей для конструювання тестів:

- складати єдину базу тестових запитань, які потім можуть використовуватися в різних тестах;
- структурувати тестові питання за категоріями для більш зручної роботи;
- конструювати тест на основі випадкового вибору питань з категорій;
- експортувати і імпортувати питання в різних форматах;
- перемішувати як самі питання в тесті, так і варіанти відповідей;
- визначати різні обмеження по роботі з тестом: початок і кінець тестування, затримки по часу між спробами, кількість спроб, пароль на доступ, доступ тільки з певних мережевих адрес тощо.

Тестування в системі Moodle має деякі недоліки, наприклад студенти можуть легко вивчити тест і з часом відповісти на всі його питання з абсолютною точністю, якщо не поставити обмеження по часу або за кількістю спроб проходження.

2) MyTest – це система програм (програма тестування студентів, редактор тестів і журнал результатів) для створення і проведення комп'ютерного тестування, збору та аналізу результатів, виставлення оцінки за вказаною в тесті шкалою. Вона поширюється абсолютно безкоштовно.

Недоліки My Test у тому що, процес розробки якісних тестових завдань – тривалий та трудомісткий; для якісного планування заняття доречним є часове обмеження виконання тесту, проте щосекундний відлік часу в програмі сприяє психологічному напруженню студента, що може знизити результат перевірки.

3) OpenTEST – це комп'ютерна програма тестування знань створена для очного підсумкового контролю якості засвоєння теоретичного матеріалу, набутих знань і практичних навичок студентів.

Система OpenTEST дозволяє вирішувати наступні завдання:

- створення тестів з питань закритого типу, їх налагодження та експорт / імпорт в систему;
- проведення тестування в локальному мережному класі або через Internet;
- експертна оцінка окремих питань або тесту цілком.

Недоліком системи OpenTEST є слабка та нерозвинена система оцінювання складності й фільтрування питань в тесті, яка базується на однобальній оцінці всіх питань.

Таким чином, можна зробити висновок про необхідність застосування комп'ютерного тестування для з'єднання процесу навчання з контролем і самоконтролем, що особливо важливо для студентів, що навчаються дистанційно. Комп'ютерне тестування дозволяє викладачеві оцінювати ефективність навчання і приймати в цьому процесі активну участь. Така робота, безумовно вимагає великого уваги, часу і творчого підходу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцало Е. У. Педагогічне тестування в системі контролю і оцінки якості навчання студентів (на базі дисциплін психолого-педагогічного циклу педагогічного університету). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. 68 с.

2. Драган Е., Жарких Ю. Комп'ютерні технології у педагогічному моніторингу. The Sixth International Conference "INTERNET–EDUCATION–SCIENCE". Вінниця, 2008. С. 63-66.

3. Биков В.Ю. та ін. Технологія створення дистанційного курсу : навч. посіб. / за ред. В.Ю. Бикова та В.М. Кухаренка. Київ : Міленіум, 2008. 324 с.

УДК 004.915

Иоанна Кирьяк
(Кишинэу, Молдова)

СОЗДАНИЕ КАРТЫ ЛЕСОВ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОСМИЧЕСКИХ СНИМКОВ

Цель исследования – изучить возможности приложения QGIS для интерпретации и анализа мультиспектральных снимков и создание карты лесов республики Молдова. В результате определено, что актуальные данные космических снимков в результате качественной обработки специализированным программным обеспечением QGIS позволяют получить качественный ГИС продукт (в данном случае, карту лесов).

Ключевые слова: *учебные картографические материалы, космические снимки, электронные карты, тематические слои, карта лесов.*

The aim of the study is to determine the possibilities of QGIS applications for interpretation multispectral images and the creation of the forest map of the Republic Moldova. As a result, it was determined that the actual data of satellite images and high-quality processing by a specialized QGIS software product allows obtaining a high-quality GIS product (in this case, a forest map).

Key words: *educational cartographic materials, space images, electronic maps, thematic layers, forest map.*

В процессе преподавания физической географии республики Молдова в школах Молдовы используются вспомогательные картографические материалы – школьные географические атласы. Одной из обязательных карт в атласе для 8-9 классов является карта лесов, которая необходима для изучения природной растительности и животного мира. Карта лесов наглядно помогает объяснить факторы развития растительности, сделать вывод о факторах формирования животного мира, классифицировать животный мир в зависимости от среды обитания [1]. Ареалы лесных массивов [2, с. 44] значительно упрощены и использованы в качестве тематического слоя для создания карты лесов Р. Молдовы. В качестве картографической основы [3, с. 3], также были нанесены следующие тематические слои: государственная граница, пуансоны городов и столицы, их подписи, гидрографическая сеть, представленная крупнейшими реками и озерами.

Рис. 1. Карты животного мира Республики Молдова [4].

Кроме того, данная карта может быть использована как основа для обозначения угодий международного значения (например, Nistru de Jos) [3, с. 2], так как изучение реки Днестр также включено в куррикулум по географии для 9-ого класса.

В мире современных технологий, с каждым годом процесс создания карт становится все более технологичным, а продукция – все более качественной и удобной в использовании. Благодаря наличию в общем доступе космических снимков и специализированного программного обеспечения на бесплатной основе QGIS, стало возможным создать актуальную карту лесов Р. Молдова.

Программное обеспечение QGIS позволяет объединить снимок Landsat, скаченный в виде растров, представляющих отдельные каналы изображения, в один файл с тремя каналами. Выбираем пункт «Объединение» из меню «Растр» и заполняем поля диалога полными именами файлов-каналов. После нажатия "ОК" создается *.vrt файл. Далее необходимо настроить отображение растра при помощи комбинации каналов и алгоритма улучшения контраста на вкладке «Стиль» в свойствах слоя.

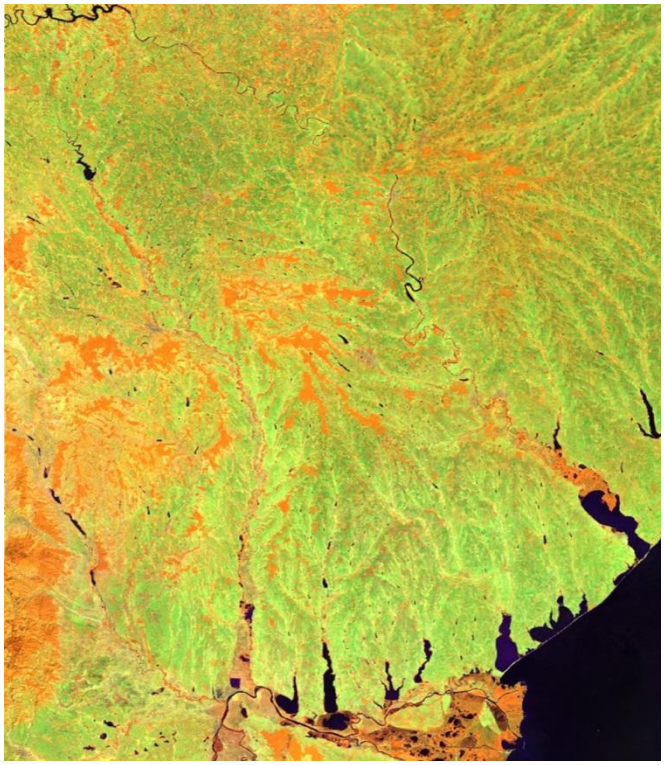

Рис. 2. Мозаика Landsat 8 (каналы B4, B5, B6) 2020.

На рис. 2 представлена комбинация «искусственные цвета». Растительность отображается в оттенках оранжевого цвета. В целом, насыщенные оттенки оранжевого являются индикаторами широколиственной растительности, в то время как более светлые оттенки характеризуют травянистую или редколесья/кустарниковую растительность.

Выводы

Данный метод создания карты лесов позволяет использовать самые актуальные данные, благодаря регулярности появлению новых космических и аэрофотоснимков. В дальнейшем возможна обработка снимков предыдущих лет и создание карты формата GIF, которая будет демонстрировать изменения площадей и конфигурации лесных массивов Молдовы в течение нескольких десятков лет.

Также данный метод позволяет показать лесистость территории не только методом ареалов, но и с помощью метода качественного фона. Благодаря программному обеспечению QGIS можно на основе административных единиц (районов) показать процент площади лесов к площади района. Степенью насыщенности цвета (например, зеленого), картограмма наглядно представит распределение площадей лесных массивов по районам.

В процессе создания электронных карт мест обитания животных и птиц, для которых карта лесов служит подложкой, важным моментом является нанесение ареалов обитания животных и птиц в пределах лесных массивов. В соответствии с принципами устойчивого развития и экологического образования молодежи, очень важно подчеркнуть тот факт, что места обитания диких птиц и животных почти всегда строго ограничены территорией леса. Наглядность карты от этого не снижается, ведь в электронной карте можно регулировать размер значков (например, животных) или создать выборку по слою тех животных, которые изучаются на данный конкретный момент.

Также благодаря электронной карте лесов, есть возможность проанализировать причину того, почему самый большой процент лесов республики Молдовы сосредоточен именно в центре государства. Если совместить слой рельефа и слой лесов, становится очевидным, что в зоне Podişul Codrilor, там, где рельеф наиболее приподнят, расчленен и непригоден для сельского хозяйства леса остаются нетронутыми.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Одоляну Н., Сокиркэ В., Куррикулум для 5-9 классов, Министерство просвещения и молодежи Республики Молдова, 2006 г. Кишинэу
2. Салищев К. Картоведение. М.: Издательство Московского Университета, 1976.
3. Кирьяк И., Нагорняк С. Исследование методов создания тематических карт с использованием геоинформационных технологий «Геоинформационный мониторинг окружающей среды: GPS и GIS – технологии», 12-17 сентября 2011 г., Алушта.
4. Сыродоев Г., Казанцева О. Geografia fizică şi umană a Republicii Moldova pentru clasele VIII-IX, 2018 г., Кишинэу
5. Сыродоев Г., Кирьяк И., Сыродоев И. Опыт разработки экологического атласа бассейна на примере реки Днестр «Национальные атласы в формировании глобального информационного пространства», 13-15 сентября 2012 г., Киев.

Тімур Рищиковець
(Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ G SUITE FOR EDUCATION

У статті розглядається програмний продукт від компанії Goggle, а саме G *suite for education, що надає можливість реалізовувати процес дистанційної освіти в навчальних закладах. Розглядаються особливості використання такої системи в навчальних закладах різного ступеня акредитації.*

Ключові слова: *програмне забезпечення, G Suite for education, заклади освіти, Classroom, Google, інтерактивний, контроль, документи.*

The article discusses a software product from Goggle, namely G suite for education, which provides an opportunity to implement the process of distance education in educational institutions. Features of use of such system in educational institutions of various degree of accreditation are considered.

Дистанційна освіта передбачає наявність доступу всіх учасників навчального процесу до мережі Інтернет за допомогою дротового чи бездротового з'єднання з використанням телекомунікаційних технологій. Цей процес передбачає інтерактивну взаємодію як викладачів, так і здобувачів освіти.

Сучасні програмні продукти передбачають можливість організувати дистанційне навчання з широкими можливостями для налаштувань доступу, приватності, оцінювання,

обліку успішності, посилання на інформаційні ресурси, проведення відеоконференій, планування розпорядку видачі та отримання результатів роботи. Одним з таких програмних рішень є G Suite for education від компанії Goggle.

Суттєвою перевагою такого різновиду програмних продуктів є можливість виконувати практично всі поставлені задачі як з домашнього чи робочого персонального комп'ютера, так і з стільникового телефону. Цей аспект може бути вирішальним, бо сучасні реалії виглядають таким чином, що в студента може не бути власного персонального комп'ютера, але бути декілька стільникових телефонів чи планшетів. Кросплатформенність даного програмного забезпечення дозволяє комфортно працювати з різними версіями операційних систем (Windows, iOS, macOS, Android, Linux та ін.).

Серед особливостей впровадження системи дистанційної освіти в навчальних закладах, а також впровадження G Suite for education, можна виділити такі аспекти:

- Актуальність – з'являється можливість організовувати освітній процес в умовах поширення вірусних інфекцій, коли є заборона відвідувати навчальні заклади.
- Гнучкість – в режимі реального часу є можливість коригувати складність для студентів, які погано засвоюють лекційний матеріал або не встигають за навчальним процесом
- Інтерактивність – взаємодія студента з викладачем здійснюється через електронні аркуші паперу, на яких можна розміщувати завдання, для вирішення яких треба щось натиснути, посунути, перемкнути, обрати правильний варіант серед запропонованих, побудувати певну конструкцію з запропонованих складових частин тощо. Багатьох приваблює така особливість, тому що дозволяє проявити фантазію, творчі здібності з тої чи іншої дисципліни з привернення уваги студентів до вирішення питання.
- Можливість проведення дискусій за запропонованою темою, створення відповідних чатів, відсутність психологічних бар'єрів.
- Відсутність географічної прив'язки до конкретного місця, тобто з'являється можливість працювати зі зручних умов перебування.
- Зручність формування однотипних завдань з використанням пакету офісних програм чи з використанням хмарних обчислень (наприклад, використовуючи Classroom з програмного продукту G suite for education, дуже зручно використовувати Google Документи - для створення і редагування текстових документів, Google Таблиці - в якості табличного процесора чи Google Презентації – для створення презентації з необхідною кількістю слайдів. І це все лише маючи доступ до мережі Інтернет та обліковий запис відповідної компанії. Вказані офісні програмні продукти завжди на зв'язку і не потребують фінансових витрат на їх утримання на відміну від популярних аналогів).
- Контроль – широкі можливості для проведення нагляду за вчасним виконанням поставлених завдань. Система фіксує час та дату видачі відповідного завдання і, у випадку несвоєчасного виконання, конкретна робота матиме позначку "запізнення" або "здано з запізненням". Крім того, що відображається факт запізнення, буде сповіщення про термін несвоєчасного виконання.
- Інформування – система налаштовується таким чином, щоб вся активність і викладачів, і студентів мала відповідне сповіщення. Сповіщення здійснюється, як правило, на електронну адресу Gmail. Система сповіщення дає можливість вчасно реагувати на виконання поставлених завдань, відповідати на питання студентів.
- Звітність – всі виконані і здані роботи студентів зберігаються на серверах компанії Google і надійно захищені від зовнішнього втручання. За необхідністю можна надавати доступ контролюючим органам. Таким чином, питання про невчасно викладене завдання, або не викладене взагалі, не стоїть взагалі. За кожною дисципліною по відповідних датах можна перевірити активність як викладачів, так і студентів.
- Оформлення завдань для навчальних груп. Програмне забезпечення Google Classroom дає змогу сформувати для навчальної групи такі матеріали для опрацьовування: завдання, завдання з тестом, запитання, матеріал, використання наявного завдання.

Пункт меню програмного забезпечення Google Classroom "завдання" дозволяє сформувати для конкретної дисципліни (предмету) певну задачу. Є можливість описати пояснення та уточнення для правильного виконання роботи. Крім того, до такого завдання можна додати посилання на певний ресурс, сайт, Google Диск, файлове сховище з додатковими матеріалами. Є окремий пункт Google Диск для того випадку, коли викладачеві зручно додати матеріал з свого облікового запису. Пункт Файл дає змогу додати до завдання необхідний документ безпосередньо з накопичувача персонального комп'ютера, стільникового телефону, планшета. І на сам кінець, є окремий пункт меню YouTube, який буде дуже зручним для викладачів, що мають відеолекції, що розміщені на відповідному відеохостингу. Таким чином, використовуючи всі необхідні пункти меню "завдання", можна сформувати комплексне завдання, що буде складатись з посилань на необхідні сторонні ресурси, посилань на документи з Google Диск, файлів, які будуть завантажені з власних персональних комп'ютерів/смартфонів, посилань на матеріали відеохостингу Youtube. Передбачена можливість проведення оцінювання.

Пункт меню програмного забезпечення Google Classroom "завдання з тестом" передбачає можливість додавати все те, що і в звичайному завданні. Відмінність полягає в тому, що цей тип завдання дозволяє створити тест до тої чи іншої розглянутої теми. Тести створюються в спеціальному конструкторі, де є можливість створити необхідну кількість запитань, до кожного запитання створити необхідну кількість правильних і неправильних відповідей. Крім того, є можливість обирати тип відповідей на поставлене запитання. Це можуть бути короткі відповіді, довгі відповіді, варіанти відповіді, прапорці, спадний список, завантаження файлу, таблиця з варіантами відповіді, сітка прапорців, лінійна шкала. Також є можливість до запитання та до кожного варіанту відповіді додавати відповідне зображення, що може підвищувати інформативність кожного завдання. Тобто, якщо підсумувати, конструктор для створення тестів дає змогу досить гнучко налаштувати кожне запитання окремо і розкриває широке поле для фантазії викладачів при створенні завдань. Передбачена можливість проведення оцінювання.

Пункт меню програмного забезпечення Google Classroom "запитання" дає змогу поставити запитання до навчальної групи або з варіантами відповіді, або з короткими відповідями, додати вказівки для виконання, а також є змога додавати необхідні матеріали так само, як і в пункті меню "завдання". Передбачена можливість проведення оцінювання.

Пункт меню програмного забезпечення Google Classroom "матеріал" теж дає змогу додавати необхідні для освітнього процесу документи. Відсутня можливість здійснювати зворотній зв'язок зі студентами, а також відсутня можливість проводити оцінювання за таким матеріалом.

Саме програмне забезпечення Google Classroom дозволяє досить гнучко налаштувати взаємодію викладача з начальною групою. Це програмне забезпечення дозволяє на інтуїтивно зрозумілому рівні планувати публікації підготованого матеріалу на певну дату, створювати завдання з опитуваннями, використовувати раніше створений матеріал повторно повністю чи частково, створювати та доопрацьовувати матеріал у вигляді чернеток. Особливість чернеток полягає в тому, що їх можуть бачити лише викладачі певної навчальної групи, а студенти – ні. Студенти мають нагоду ознайомитися з матеріалом лише після його публікації викладачем.

Всі наведені особливості впровадження програмного продукту G suite for education значно підвищують можливості для здійснення дистанційної освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. URL: https://edu.google.com/products/gsuite-for-education/
2. URL: https://edu.google.com/products/classroom/
3. URL: https://edu.google.com/products/gsuite-for-education/enterprise/
4. URL: https://edu.google.com/training-support/products/

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 519.2

Нұрлан Ақжан
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

О РАСПРЕДЕЛЕНИИ ПСЕВДОСЛУЧАЙНЫХ ЧИСЕЛ, ПОРОЖДЕННЫХ ЛИНЕЙНЫМ КОНГРУЭНТНЫМ МЕТОДОМ

Оценивается несовпадение последовательностей псевдослучайных чисел, сгенерированных линейным конгруэнтным методом, что улучшает результат Ягермана. Упоминаются приложения к численному интегрированию.

Пусть m - модуль с примитивным корнем λ, и пусть y_0 - целое число в системе наименьших вычетов по модулю m с НОД $(y_0, m) = 1$. Мы генерируем последовательность y_0, y_1, ... целых чисел в системе наименьших вычетов по модулю m следующим образом: yi+1 = λyi (mod m) для j ≧ 0. Последовательность x0, x1, … определяемая как xi = yi / m для j ≧ 0, тогда является часто используемой последовательностью псевдослучайных чисел в единичный интервал [0, 1]. Его элементы xi также могут быть явно описаны как xi = $\{\lambda^i y_0/m\}$для $j \geqq 0$, где $\{x\}$ обозначает дробную часть действительного числа x. Последовательность x_0, x_1, ... имеет период $Q = \Phi(m)$, где Φ - функция Эйлера.

Для действительного числа α с $0 \leqq \alpha \leqq 1$ пусть $A(\alpha)$ будет количеством элементов последовательности $x_0, x_1, \ldots, x_{Q-1}$, лежащих в интервале $[0,\alpha]$. Определим невязку $D = \sup_{0 \leqq \alpha \leqq 1} |A(\alpha) / Q - \alpha|$, которая измеряет отклонение от равномерного распределения. Ягерман [2] показал, что $D \leqq (4/\pi)\ ((3\log m) / Q^{1/2}$. Его метод основан на оценке расхождения в терминах определенных тригонометрических сумм. В настоящей заметке мы покажем, что гораздо более простой метод дает значительно более точную оценку для D (см. Теорему 2). Мы доказываем также некоторые связанные результаты.

Для α сверху и положительного целого k пусть $A^{(k)}(\alpha)$ - количество рациональных чисел i / k, $1 \leqq i \leqq k$, НОД $(i,k) = 1$, лежащих в интервале $[0,\alpha]$.

Теорема 1. *Для любого натурального числа k имеем*

$$D^{(k)} = \sup_{0 \leqq \alpha \leqq 1} \left| \frac{A^{(k)}(\alpha)}{\phi(k)} - \alpha \right| = O\ (k^{\epsilon-1}) \text{ для каждого } \epsilon > 0$$

Доказательство. Для произвольного натурального числа r рассмотрим последовательность рациональных чисел $1 / r, 2 / r, \ldots, r / r$. В интервале $[0, \alpha]$ есть ровно $[r\alpha]$ элементов этой последовательности. Теперь посчитаем эти элементы вторым методом. Мы записываем рациональные числа j / r, $1 \leqq j \leqq r$, в приведенной форме, а затем подсчитываем для каждого положительного делителя d числа r полученные рациональные числа со знаменателем d, лежащим в $[0,\alpha]$. Таким образом, мы приходим к тождеству

(1) $[r\alpha] = \sum_{d|r} A^{(d)}(\alpha)$ для всех $r \geqq 1$ и всех $\alpha, 0 \leqq \alpha \leqq 1$

Применяя формулу обращения Мебиуса к (1), получаем

$$A^{(k)}(\alpha) = \sum_{d|k} \mu(d) \left[\frac{k}{d}\alpha\right] \text{ для всех } k \geqq 1 \text{ и всех } \alpha, 0 \leqq \alpha \leqq 1$$

Следовательно, для всех α с $0 \leqq \alpha \leqq 1$ имеем

(2) $\left|\frac{A^{(k)}(\alpha)}{\phi(k)} - \alpha\right| = \left|\frac{1}{\phi(k)} \sum_{d|k} \mu(d) \frac{k}{d}\alpha - \frac{1}{\phi(k)} \sum_{d|k} \mu(d) \left\{\frac{k}{d}\alpha\right\} - \alpha\right|$

$= \left|\frac{1}{\phi(k)} \sum_{d|k} \mu(d) \left\{\frac{k}{d}\alpha\right\}\right|$

Следовательно, $D^{(k)} \leqq (1 / \Phi(k)) \sum_{d|k} |\mu(d)| = g(k)$. Теперь, $g(k)$ - мультипликативная

функция теории чисел. Чтобы доказать, что $\lim_{k\to\infty} g(k)k^{1-\in} = 0$, поэтому достаточно показать, что $\lim_{p^8\to\infty} g(p^8)(p^8)^{1-\in} = 0$, где p^8 пробегает все простые степени. Но $g(p^8)(p^8)^{1-\in} = 2p^{-\in 8}(1-1/p) \leqq 2p^{-\in 8}$, и все готово.

Вернемся теперь к последовательности $x_0, x_1, \ldots, x_{Q-1}$. Поскольку существует примитивный корень по модулю m, мы должны иметь $m = 2, 4, p^8$, или $2p^8$, где p - нечетное простое число, а $s \geqq 1$. Для $m = 2$ и 4 легко получаем $D = ½$ и D = ¼, соответственно, для остальных случаев справедливы следующие оценки.

Теорема 2. *Если $m = p^8$, то $D \leqq l/Q$. Если $m = 2p^8$, то $D \leqq 2/Q$.*

Доказательство. Заметим, что последовательность $x_0, x_1, \ldots, x_{Q-1}$ пробегает в некотором порядке все рациональные числа i/m с $1 \leqq i \leqq m$ и НОД $(i,m) = 1$. Следовательно, $A(\alpha) = A^{(m)}(\alpha)$, и мы можем применить (2). При $m = p^8$ для всех α с $0 \leqq \alpha \leqq 1$ получаем

$$\left|\frac{A(\alpha)}{Q} - \alpha\right| = \frac{1}{Q}\left|\{m\alpha\} - \left\{\frac{m}{p}\alpha\right\}\right| < \frac{1}{Q}.$$

Для $m = 2p^8$ мы получаем для всех α с $0 \leqq \alpha \leqq 1$

$$\left|\frac{A(\alpha)}{Q} - \alpha\right| = \frac{1}{Q}\left|\{m\alpha\} - \left\{\frac{m}{2}\alpha\right\} - \left\{\frac{m}{p}\alpha\right\} + \left\{\frac{m}{2p}\alpha\right\}\right| < \frac{2}{Q}$$

Хорошо известно (см., Например, [4]), что невязка D любой последовательности в [0, 1] с Q элементами должна удовлетворять $D \geqq ½\ Q$. Следовательно, никакое существенное улучшение теоремы 2 невозможно. Мы отсылаем к [1] за результатами о распределении псевдослучайных чисел в случае $m = 2^8$ с $s \geqq 3$ (конечно, тогда λ больше не является примитивным корнем).

Из теоремы 2 следует две оценки погрешности численного интегрирования на основе последовательности $x_0, x_1, \ldots, x_{Q-1}$. Сначала применим неравенство Коксмы [3], которое утверждает, что для любой последовательности $a_0, a_1, \ldots, a_{N-1}$, в [0,1] с невязкой DN и любого подынтегрального выражения / с ограниченной вариацией $V(f)$ на [0,1], есть

$$\left|\frac{1}{N}\sum_{i=0}^{N-1} f(a_i) - \int_0^1 f(x)\,dx\right| \leqq V(f)D_N.$$

Понятие несоответствия обычно определяется в терминах счетных функций относительно полуоткрытых интервалов $[0,\alpha)$, $0 < \alpha \leqq 1$. Но легко видеть, что это совпадает с нашим понятием несоответствия, в котором мы использовали счетные функции относительно отрезков $[0,\alpha]$, $0 \leqq \alpha \leqq 1$.

Следствие 1. Пусть f - функция с ограниченной вариацией $V(f)$ в [0,1]. потом

$$\left|\frac{1}{Q}\sum_{i=0}^{Q-1} f(x_i) - \int_0^1 f(x)\,dx\right| \leqq \frac{c}{Q}(f).$$

Наконец, применим неравенство, данное автором в [4]: если $a_0, a_1, \ldots, a_{N-1}$ последовательность в [0,]1] с невязкой D_N и f непрерывна в [0,1] с модуль непрерывности ω, то

$$\left|\frac{1}{N}\sum_{i=0}^{N-1} f(a_i) - \int_0^1 f(x)\,dx\right| \leqq \omega D_N.$$

Для удобства читателя мы прилагаем краткое доказательство. Без ограничения общности мы можем считать, что $0 \leqq a_0 \leqq a_1 \leqq \ldots \leqq a_{N-1} \leqq 1$. Тогда мы знаем из [5, уравнение (4)], [6, теорема 1], D_N также определяется формулой

$$D_N = \max_{i=0,\ldots,N-1} \max\left(\left|a_i - \frac{i}{N}\right|, \left|a_i - \frac{i+1}{N}\right|\right).$$

Теперь

$$\int_0^1 f(x)\,dx = \sum_{i=0}^{N-1} \int_{i/N}^{(i+1)/N} f(x)\,dx$$

$$= \sum_{i=0}^{N-1} \quad \frac{1}{N} f(a_i) \text{ с } \frac{i}{N} < \xi_i < \frac{i+1}{N} \text{ для } 0 \leqq i \leqq N-1.$$

Следовательно

$$\frac{1}{N} \sum_{i=0}^{N-1} \quad f(a_i) - \int_0^1 \quad f(x)\,dx = \frac{1}{N} \sum_{i=0}^{N-1} \quad (f(a_i) - f(\xi_i)).$$

Но $|a_i - \xi_i| < \max(|a_i - i/N|, |a_i - (i+1)/N|) \leqq D_N$ для $0 \leqq i \leqq N-1$, поэтому $|f(a_i) - f(\xi_i)| < \omega(D_N)$ для $0 \leqq i \leqq N-1$, и все готово.

Используя тот факт, что ω- неубывающая функция, приходим к следующему следствию.

Следствие 2. Пусть f - непрерывная функция в [0,1] с модулем непрерывности ω . Тогда

$$\left| \frac{1}{Q} \sum_{i=0}^{Q-1} \quad f(x_i) - \int_0^1 \quad f(x)\,dx \right| \leqq \omega\left(\frac{c}{Q}\right),$$

где с имеет то же значение, что и в следствии 1.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Dieter U. Statistical interdependence of pseudo-random numbers generated by the linear congruential method, Proc. Sympos. on Applications of Number Theory to Numerical Analysis (Montreal, 1971), Academic Press, New York, 1972.

2. Jagerman D. L. Some theorems concerning pseudo-random numbers, Math. Comp., v. 19, 1965, pp. 418-426. MR 32 #1877.

3. Koksma J. F. A general theorem from the theory of uniform distribution modulo 1, Mathematica Zutphen. B, v. 11, 1942, pp. 7-11. (Dutch) MR 7, 370.

4. Niederreiter H. Methods for estimating discrepancy, Proc. Sympos. on Applications of Number Theory to Numerical Analysis (Montreal, 1971), Academic Press, New York, 1972.

5. Niederreiter H. Almost-arithmetic progressions and uniform distribution, Trans. Amer. Math. Soc, v. 161, 1971, pp. 283-292.

6. Niederreiter H. Discrepancy and convex programming, Ann. Mat. Pura Appl., 1972.

Научный руководитель: доктор PhD Ахметова А. Ж.

УДК 517.4

Ұлдана Бекжан
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ КЕЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУҒА МҮМКІНДІК БЕРЕТІН ЗАМАНАУИ ПЛАТФОРМАЛАР

Қазіргі таңдағы білім беру жүйесіндегі қашықтықтан оқыту. Осы ретте қашықтықтан оқытудың әдістері, проблемалары, нәтижелері мен болашағы туралы білім саласындағы бағдарлар. Әрине, кез келген оқыту түрі біржақты бола бермейді. Яғни, оның өз артықшылықтары мен кемшіліктері де болады. ҚО барысындағы платформалармен жұмыс жасау барысында оқытушылар мен оқушылар арасында туындалып отырған проблемаларды ашып көрсету.

Түйін сөздер: *қашықтықтан оқыту, заманауи платформалар, платформалардың артықшылықтары мен кемшіліктері.*

Distance learning in the modern education system. At the same time, guidelines in the field of knowledge about methods, problems, results and prospects of distance learning. Of course, not

every form of training is unambiguous. That is, it will also have its own advantages and disadvantages. To reveal the problems that arise between teachers and students when working with existing platforms.

Keywords: *distance learning, modern platforms, advantages and disadvantages of platforms.*

Білім беру жүйесінің қазіргі даму кезеңі жаңа білім беру технологияларының пайда болуымен және де оны ақпараттандырудың жоғары деңгейімен сипатталады. Жаңа технологияларды пайдаланып сабақ жүргізу заманауи елдің білім беру жүйесінің дамығандығын көрсетеді. Әсіресе бүкіл әлемді жаулаған пандемия кезінде барлық елдер оқытудың жаңа формасына көшті. Сондықтан қазіргі таңда заманауи әдістер мен құралдарды пайдалана отырып сабақ жүргізу қолға алынып отыр. Бұл мақаламда мектептер мен жоғарғы оқу орындарында қашықтықтан оқыту барысында қандай платформалар мен қосымша бағдарламалар қолданылып отыр, сол жайлы қысқаша айтатын боламын. Жалпы қашықтықтан оқыту дегеніміз не?

Қашықтықтан оқыту бұл – қашықтықтан оқытушы мен оқушы арасындағы байланыс қызметін атқаратын ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды қолдана отырып оқыту.

Қашықтықтан оқыту келесідей мүмкіндіктерді береді:

✓ оқу шығындарын азайту (үй-жайларды жалға алу, оқушылардың да, оқытушылардың да оқу орнына бару және т. б. шығындары талап етілмейді).);

✓ оқу уақытын қысқарту (жинау, жол жүру уақыты)

✓ қатысушы сабақтың уақытын, орнын және ұзақтығын өз бетінше жоспарлай алады;

✓ көптеген адамдарды оқытуды жүргізу;

✓ заманауи құралдарды, көлемді электронды кітапханаларды және т. б. қолдану арқылы оқыту сапасын арттыру.

✓ бірыңғай білім беру ортасын құру (әсіресе корпоративтік оқыту үшін өзекті).

Интернетті пайдаланатын қашықтықтан білім беру технологиялары пайдаланушылардың жеке біліктілігін арттыру курстарын игеру үшін де, жоғары білім алу үшін де қолданылады . Қашықтықтан оқытудың келесі негізгі формаларын ажыратуға болады: онлайн және офлайн. Интернет арқылы оқытудың бірқатар маңызды артықшылықтары бар:

✓ Икемділік - студенттер өз уақытында және ыңғайлы жерде білім ала алады;

✓ Ұзақ әрекет ету - білім алушылар қашықтықпен шектелмейді және тұрғылықты жеріне қарамастан оқи алады;

✓ Үнемділік - оқу орнына ұзақ сапарларға шығындар айтарлықтай азаяды.

Еліміз бойынша қашықтықтан оқыту жүйесі қалай жүргізілді:

Біріншіден: Теледидар арқылы онлайн сабақтар жүргізілді. Бұл жаңа формат еліміздегі кең таралған «Балапан», «Ел арна» каналдарынан көрсетілді.

Екіншіден: Арнайы дайындалған интернет-платформалар арқылы жүргізілетін болды. Бұл компьютерлік цифрлық жүйеде онлайн сабақтар жүргізуге, балалармен бір уақытта сабақ өтуге, және олармен кері байланыс жасауға, тапсырмалар беруге арналған жақсы әрі қолайлы жүйе болды.

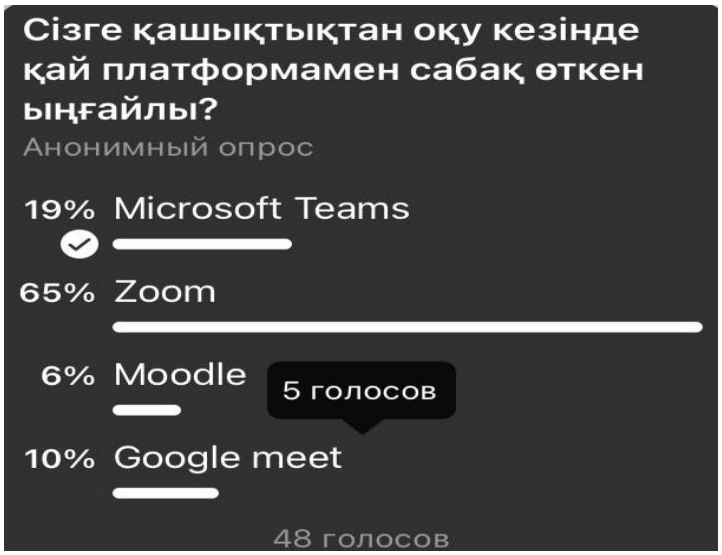
Желілік білім беру ресурстары мұғалімнің күнделікті тәжірибесінде кеңінен қолданылады. Алайда, кейбір оқушылардың қашықтықтан оқуға мүмкіндіктері жоқ, сол үшін ел басшысы ондай жағдайлардың алдын алуға тапсырмалар берді.

Қашықтықтан оқыту барысында мұғалімдер де қарап қалмады. Олар тез арада өздеріне және оқушыларға ыңғайлы оқыту платформаларын енгізіп, қашықтықтан оқыту жүйесіне кірісіп кетті. Жаңартылған білім беру мазмұны бойынша оқушылардың Zoom, Google Classroom, Sabak.kz, Skype, Google Meet, Microsoft Teams, You Tube секілді платформаларында қашықтықтан оқыту жағдайында желілік білім беру ресурстарын кеңінен пайдалана бастады.

Ал, қашықтықтан оқыту барысында, математика сабақтарында интерактивті ақпараттық оқыту құралдарын қолдану сабақтың тиімділігін, оларды орындау процесін, сонымен қатар өзін-өзі бақылауды, өзін-өзі бағалауды және оқудың сәттілігін бағалауды арттырады.

Математикадан қашықтықтан оқыту нысаны білім алушыларға ыңғайлы жағдайда және олардың орналасқан жеріне қарамастан, компьютер мен Интернет желісі бар кез келген жерде білім беру бағдарламасын игеруге мүмкіндік береді. Қашықтықтан оқытудың тағы бір ерекшелігі – қазіргі заманғы педагогикалық, компьютерлік және телекоммуникациялық технологиялардың, оқу орнына бармай-ақ, үнемі оқытушылардың кеңесі мен нұсқаулары берілетін әдістер мен құралдардың жиынтығы.

Біз барлық платформаны ашып зерттемей тек ішінен бірнешеуін ғана таңдап алдық, ол үшін біз елімізде кеңінен қолданылып жатқан бірнеше платформаның тізімін ұсындып, мұғалімдер арасында клесідей сұрақты қою арқылы суретте көріп отырғанымыздай нәтижеге ие болдым. (1-сурет).

1-сурет

Соның ішінде келесідей платформалардың артықшылықтары мен кемшіліктерін қарастырып өтемін.

Мәселен, Zoom платформасын қарастырайық (2-сурет). Еліміздің көптеген білім беру орындары осы платформаны қолданады. Бұл платформа онлайн конференция өтуге өте ыңғайлы жағдайда жасалынған. Бұл платформаны пайдаланған кезде конференциядан бөлек Word-та, Microsoft Power Point-та, You Tube-та алдын ала дайындалған материалдарды онлайн түрде көрсетуге болады. Оқушылармен онлайн түрде кері байланыс орнатуға да өте ыңғайлы. Мұғалім сабақ түсіндірген кезде оқушылар видеоларын қосып, микрофондарын өшіріп отырады, егерде түсінбей қалған жағдай болса, микрофонды қосып сұрақтар қоя алады.

2-сурет. Zoom платформасы

Zoom-ның артықшылығы:

– платформа пайдаланушылардың көп болуына байланысты үлкен жүктемелерге қарамастан тұрақты жұмыс істейді.

– бейнеконференцияны ұйымдастыратын адам микрофонды қосып, өшіре алады, сонымен қатар бейнені өшіре алады немесе барлық қатысушылардан бейнені қосуды сұрай алады;

– ұйымдастырушы сонымен қатар жазбаларды қалдыра алады, қатысушыларды тарту үшін интерактивті элементтерді қолдана алады;

– экран көрсетілімін кідіртуге болады;

– ZOOM-да интерактивті тақта бар, оны бейнеконференцияның барлық қатысушыларына көрсетуге болады. Бұл функцияны мұғалімдер сабақ барысында белсенді қолданады;

– сіз бейнеконференцияны жаза аласыз және қажет уақытта оны кідіртуге болады. Содан кейін бұл бейнені видеоға кешігіп келген немесе қатыса алмайтын әріптестерге немесе студенттерге жіберуге болады;

– егер сіз әріптестеріңіздің бөлмесінің декорын көргіңіз келмесе, платформада бұлыңғыр бейне фон функциясы бар.

Енді, Zoom-ның қандай кемшіліктері бар:

– күрделі интерфейс. Көптеген пайдаланушылар, соның ішінде олармен сөйлескен мұғалімдер ZOOM-мен жұмыс жасамас бұрын қосымшамен танысуға уақыт бөлу керек деп шағымданды;

– хакерлік шабуылдар. Зиянкестер зиянды бағдарламаларды тарату және басқа адамдардың бейнеконференцияларына қол жеткізу үшін жалған Zoom қосымшаларын пайдаланады. Бұл тренд емес, ережелерден ерекше жағдай, бірақ қосымшаны белсенді пайдалану салдарынан ақпаратты" ұрлау " жағдайлары жиілеп кетуі мүмкін.

Ары қарай сабақ берудің тағы бір заманауи, жаңашыл платформасын қарастырайық.

Microsoft Teams-жұмыс кеңістігіндегі чат, кездесулер, ескертпелер мен дағдыларды біріктіретін корпоративтік платформа.

Платформаның негізгі ерекшеліктері:

– Microsoft Teams-ті 300 адамға дейін командаларда тегін пайдалану мүмкіндігі.

– чаттағы хабарламалардың шексіз саны және олар бойынша іздеу;

– жеке, топтық және командалық кездесулерге арналған кіріктірілген аудио және бейне қоңыраулар;

– жалпы сақтау орны 10 ГБ және әр пайдаланушыға қосымша 2 ГБ;

– Word, Excel, PowerPoint және OneNote сияқты басқа Microsoft өнімдерімен интеграция;

– Adobe, Evernote және Trello сияқты 140 үшінші тарап қызметтері мен қосымшаларымен біріктіру;

– сіздің командаңыздың құрамына кірмейтін кез-келген қатысушылармен қарым-қатынас және өзара әрекеттесу мүмкіндігі.

– Сізге платформаға кіру үшін SIM карта қажет емес;

– компьютерде қол жетімді;

– екі жақты бейне чат бар;

– жекелендіруге болады;

3-сурет. Microsoft Teams платформасы

Платформаның негізгі кемшіліктері:

- Платформадан шығып кетеді;
- артық көптеген қосымша функциялар бар;
- ыңғайсыз навигация;
- күрделі интерфейс;
- ішкі қателер

Қорыта айтқанда, қашықтықтан оқыту бұл біздің ертеңгі күніміз емес, дәл қазіргі сәттегі болып жатқан жағдай. Мемлекеттік білім беру жүйесі қашықтықтан оқытуға әлі де жетілдіруі тиіс, себебі қай платформаны пайдаланған дұрыс, ол әлі де қаралатын мәселелердің бірі болып отыр. Қашықтықтан оқытудың жаңа білім беру жүйесіне көшу үшін ең алдымен білім беру жүйесінің техникалық жағына жауап беретін заңды, білімді, IT құралдарын жетік меңгерген тұлғаларды даярлау керек. Еліміздің болашағы – жас ұрпақ екенін ұмытпауымыз керек. Білімді ұрпақ – еліміздің ертеңі!

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Раззаков Ш. И., Нарзиев У. З., Рахимов Р. Б. Контроль знаний в системе дистанционного обучения. *Молодой ученый.* 2014. №7(66). С. 70-73.

2. Исмагулова К.А. Сабақтағы заманауи стратегиялар – оқушылардың математикалық сауаттылығын қалыптастырудың негізі. Қостанай, 2019.

3. Фимина Н.В. Особенности преподавания математики в условиях дистанционного обучения. Ульяновск, 2019.

4. Clarke J. H. Using visual organizers to focus on thinking. *Journal of reading.* 34(7). 1991. P. 526-534.

Научный руководитель: PhD, старший преподаватель Наурызбаев Р. Ж.

УДК 377

Азиза Итенова
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДА КЕЗДЕСЕТІН КЕЙБІР ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІҢ ШЫҒАРУ ЖОЛДАРЫ

Логикалық тапсырмалар-бүгінгі күннің ажырамас бөлігі. Логикалық тапсырмалар оқушылар арасында көптеген қиындықтар тудырады. Осы міндеттерді шешуге көмектесу үшін логикалық есептердің түрлерін және оларды шешу жолдарын зерттеу керек. Қиын, стандартты емес тапсырманы шешу ғана жеңіске қуаныш әкеледі. Логикалық есептерді шешкен кезде ерекше жағдай туралы ойлануға, ойлауға мүмкіндік беріледі. Бұл математикаға қызығушылық тудырады және сақтайды.

Қазіргі уақытта адамның жетістігі оның нақты ойлау, логикалық ойлау және өз ойларын нақты айту қабілетіне байланысты. Ақыл-ой еңбегі, ойлау мәдениеті дағдыларын игерусіз ғылым негіздерін сәтті игеру мүмкін емес.

Сондықтан, бұл жұмыстың мақсаты логикалық есептердің түрлерін, оларды шешу әдістерін, сондай-ақ олардың қабілеттерін, ойлау және дұрыс қорытынды жасау қабілеттерін дамыту мүмкіндіктерін зерттеу болып табылады.

Түйін сөздер: *логика, логикалық есептер, гаусс әдісі, кітап бетін анықтау, адам жасын анықтау.*

logical tasks are an integral part of today's work. Logical tasks cause a lot of difficulties among students. To help you solve these problems, you need to study the types of logical problems and ways to solve them. Only solving a difficult, non-standard task will bring joy to victory. When solving logical problems, you are given the opportunity to think, think about an unusual situation. This arouses and preserves interest in mathematics. Currently, a person's success depends on their ability to think clearly, think logically, and express their thoughts clearly. It is impossible to successfully master the basics of science without mastering the skills of mental work, culture of thinking.Therefore, the purpose of this work is to study the types of logical problems, methods of solving them, as well as the possibilities of developing their abilities, the ability to think and draw correct conclusions.

Keywords: *logic, logical problems, Gauss Method, book page determination, human age determination.*

Логикалық есептерді, қарапайым және стандартты емес математикалық есептерді шешуді үйрену үшін оларды шешудің негізгі әдістерін білу керек. Өйткені, сіз бір мәселені шешіп, көптеген жағдайларда дұрыс жауап ала аласыз. Әр түрлі шешім әдістерін білу және түсіну жауап алудың ең жылдам және қарапайым әдісін таңдау үшін әр жағдайда қай әдіс жақсы болатындығын анықтауға көмектеседі. "Классикалық" логикалық тапсырмаларға мәтіндік тапсырмалар жатады, олардың мақсаты объектілерді тану немесе оларды берілген шарттарға сәйкес белгілі бір ретпен орналастыру болып табылады. Тапсырмалардың неғұрлым күрделі және қызықты түрлері-бұл жеке мәлімдемелер шын, ал басқалары жалған болатын тапсырмалар. Бұл мақалада

1. Гаусс әдісі
2. Кітап беті
3. Адам жасына берілетін есептерді қарастырамын.

1. Гаусс әдісімен шешу жолдары. К.Ф.Гаусс-неміс математигі, астрономы және физигі. 18 ғасырдың соңында германияда бір сабақта мұғалім оқушыларына «1 - ден 100 ге дейінгі натурал сандардың қосындысын табуды» тапсырыпты. Оқушылардың біреуі: ізделген қосынды 5050 – ге тең деп жауап беріпті. Бұл оқушы кейіннен аты әлемге әйгілі болған математик Карл Фридрих Гаусс екен.

2. (1+100)+(2+99)+……+(49+52)+(50+51) = (100+1)*50 = 5050

Яғни жалпы формуласын алатын болсақ: берілген тізбектің n мүшесінің саны жұп болған жағдайда

$(a_1 + a_n) \cdot \frac{n}{2}$

ал тақ болған жағдайда

$$T = (a_1 + a_{n-1}) \cdot (\frac{n-1}{2} + 1)$$

формуласы орындалады. Т – қосындының мәні, a_1 – тізбектің бірінші мүшесі, a_n – тізбектің соңғы мүшесі.

5-ші немесе 6-шы сынып оқушысы белгілі бір тізбектің қосындысын осы формула арқылы таба алады. Егер бастапқы мүшесі 267 деген саннан басталды делік, жане айырымда үлкен санға тең болған жағдайда есепті шығару 5-ші немесе 6-шы сынып оқушысына қиындық туғызады. Себебі берілген есеп бірліктен емес немесе ондықтан басталып тұрған, және де тізбектің мүшелер санын табуда оңайға соқпайтыны анық. Жоғары сынып оқушысы осы берілген есепті арифметикалық прогрессияның

$a_n=a_1+d\cdot(n-1)$

формуласы арқылы мушелер санын *n* тауып, тізбектің қосындысын

$$S_n = \frac{a_1 + a_n}{2} \cdot n$$

Формуласы арқылы таба салар еді. Бірақ бұл жерде окушы төмен сыныпта оқиды және арифметикалық прогрессияның формулаларын білмейді.

Мысалы: 267 + 280 + 293 +.....+ 488 = ?

Осы есепті шығару үшін тізбектің мүшелерін $T_1,T_2,T_3....T_C$ деп алайық, айырымын d әріпімен белгілейік. Біз гаусс әдісін ықшамдау арқылы, кез келген осы тақырыпқа байланысты берілген есептерді осы формуламен шығара аламыз:

$$T = \frac{(T_C + T_1) \cdot (T_C - T_0)}{2d}$$

Бұл формуладағы T_0 тізбектегі бірінші мүшенің алдындағы санды айтамыз.

Шешімі:

Берілгені бойынша T_1=267, d = 13, T_c=488. Осы тізбектегі көрсетілмеген T_0 – ді табу үшін, $T_0=T_1$- d арқылы табамыз.

T_0= 267-13 = 254

$$T = \frac{(488 + 267) \cdot (488 - 254)}{2 \cdot 13} = 6795$$

Жауабы: 6795

3. Кітап беті. Газет-журнал беті.

Күнделікті өміріміздегі кітаптардың беттері цифрлармен нөмірленеді. Есеп шарты бойынша кітап бетін нөмірлеуге пайдаланылған цифрлар саны берілген болса, сол кітаптың неше беттен тұратынын табуға болады. Онын формулалары төмендегідей: (n – кітаптың беттерін нөмірлеу үшін пайдаланылған цифр және $189 < n \leq 2889$).

Егер кітап 1- беттен басталса:

$$\text{Кітап беті} = \frac{n-189}{3} + 99$$

Егер кітап 3 – беттен басталса:

$$\text{Кітап беті} = \frac{n-187}{3} + 99$$

1 – Мысал.

Кітаптың беттерін нөмірлеу үшін 600 цифр пайдаланылды. Осы кітапта барлығы неше бет екенін анықтаңыз.

Шешуі:

Ешқандай қосымша ақпарат берілмесе, кітап 1 – беттен бастап нөмірленген деген мағынада. Формула бойынша:

Кітап беті $= \frac{n-189}{3} + 99 = \frac{600-189}{3} + 99 = \frac{411}{3} + 99 = 137 + 99 = 236$

Жауабы: 236

2 – Мысал.

Кітаптың беттерін нөмірлеу үшін 430 цифр пайдаланылды. Егер кітап 3-беттен басталса, осы кітапта барлығы неше бет екенін анықтаңыз.

Шешуі:

Қосымша ақпарат берілген, яғни кітап 3-беттен бастап нөмірленген. Олай болса екінші формула бойынша:

$$\text{Кітап беті} = \frac{n-187}{3} + 99 = \frac{430-187}{3} + 99 = \frac{243}{3} + 99 = 81 + 99 = 180$$

Жауабы: 180

3 – Мысал.

203 беттік кітаптың беттерін 1-ден бастап нөмірлеу үшін неше цифр пайдаланылғанын табыңыз.

Шешуі:

Осындай есепті екі түрлі әдіспен шығаруға болады.(шығару жолдары ? – кестед көрсетілген).

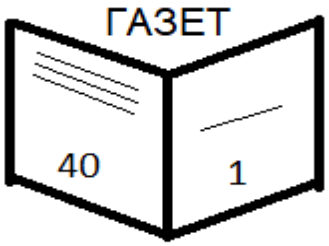
? – кесте

1 – тәсіл	2 – тәсіл
$203 = \frac{n-189}{3} + 99$ $203 - 99 = \frac{n-189}{3}$ $104 = \frac{n-189}{3}$ $n - 189 = 312$ $n = 312 + 189$ $n = 501$ Жауабы: 501	$[1-9]$ арасында 9 сан бір таңбалы $9 \cdot 1 = 9$. Яғни 1-ден 9-ға дейінгі беттерде 9 цифр. $[10-99]$ арасында 90 сан екі таңбалы $90 \cdot 2 = 180$. 10-нан 99-ға дейінгі беттерде: 180 цифр. $[100-203]$арасында 104 сан үш таңбалы $104 \cdot 3 = 312$. 100-ден 203-ке дейінгі беттерде: 312 цифр. Жалпы қосындысы: 9 + 180 + 312 = 501 Жауабы: 501

Математикалық сауаттылық емтихандарында газет және журнал беттеріне байланысты есептер бар. Оларды шығару үшін мынадай ережені білу қажет:

Егер гажет немесе журнал n беттен тұрса, онда кез келген қос бетінің қосындысы n+1 болады.

Мысалы 40 беттен тұратын газетті қарастырайық. Оның ең алғашқы бетінде «1» нөмірі, ал ең соңғы бетінде «40» нөмірі жазулы тұрады.(? – сурет)

? – сурет

Осылай қос беттеп жаятын болсақ, газеттің бір жағында «1» нөмірі, ал екінші жағында «40» нөмірі тұрады. Екеуінің қосындысы: 40+1 = 41. Ал осы беттердің артында, яғни 1-ші беттің артында «2» нөмірі, ал 40-шы беттің артында «39» нөмірі жазулы тұрады. Олардың да қосындысы тұрақты болады: 39+2 = 41.

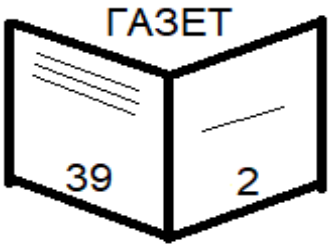
Солай солай жалғаса береді:

38+3=41

37+4=41

36+5=41

35+6=41

? – сурет

1 – Мысал.

Асқар көшеден бір газет парағын тауып алды. Оның бір жағында 27-ші бет, екінші жағында 10-шы бет жазулы тұр.

Шешуі:

Ереже бойынша: егер газет немесе журнал *n* беттен тұрса, онда кез келген қос бетінің қосындысы *n*+1 болады. Осы ереже бойынша қос бетінің нөмірлерін қосамыз:

$$n + 1 = 27 + 10$$
$$n + 1 = 37$$
$$n = 37 - 1$$
$$n = 36$$

Сонымен газет 36 беттен тұрады.

Жауабы: 36

2 – Мысал.

Айбек ортасындағы парақтары жыртылған журнал тауып алды. Онын бір жағында 18-ші бет, ал екінші жағында 59-шы бет жазулы тұрды.

Шешуі:

Ереже бойынша: егер газет немесе журнал *n* беттен тұрса, онда кез келген қос бетінің қосындысы *n*+1 болады. Осы ереже бойынша қос бетінің нөмірлерін қосамыз:

$$n + 1 = 18 + 59$$
$$n + 1 = 77$$
$$n = 77 - 1$$
$$n = 76$$

Сонымен газет 76 беттен тұрады.

Жауабы: 76

4. Адам жасына байланысты мәселе есептер.

Тапсырманы математика тіліне аудару:

2 жылдан кейін	$x+2$
2 жыл бұрын	$x-2$
2 жасқа үлкен	$x+2$
2 жасқа кіші	$x-2$
Екі адамның жастарының қосындысы	$x+y$
Екі адамның n жылдан кейінгі жасының қосындысы	$x+y+2n$

Екі адамның n жыл бұрынғы жасының қосындысы	$x+y-2n$
Екі адамның жасының айырмасы	$x-y$
Екі адамның n жылдан кейінгі жасының айырмасы	$x-y$
Екі адамның n жыл бұрынғы жасының айырмасы	$x+y$

1 – мысал.

Әкесінің жасы 34-те, ал баласының жасы 11-де. Қанша жылдан кейін әкесінің жасы баласының жасынан 2 есе үлкен болады?

Шешуі:

Кесте құрамыз:

Жастары	Әкесі	Баласы
қазір	34	11
х жылдан кейін	34+х	11+х

$34+x=2(11+x)$ (2 есе артық)

$34+x=22+2x$

$x=12$

Жауабы: 12.

2 – мысал.

Әкесі 27 жаста болған кезде, баласы 3 жаста болды. Қазір баласының жасы әкесінің жасынан үш есе кем. Олардың қазіргі жастарын табыңыз.

Шешуі:

Кесте құрамыз:

Жастары	Әкесі	Баласы
қазір	у	$\frac{y}{3}$
х жылдан бұрын	$y-x=27$	$\frac{y}{3}-x=3$

Теңдеулер жүйесін шешеміз:

$$\begin{cases} y-x=27 \\ \frac{y}{3}-x=3 \end{cases} \Rightarrow + \begin{cases} y-x=27 \\ -\frac{y}{3}+x=-3 \end{cases}$$

$$\frac{2y}{3}=24$$

$$y=36$$

Демек, әкесі 36-да, ал баласы 12-де.

Жауабы: 36, 12.

3 – мысал.

Әкесінің жасы ұлы мен қызының жасының қосындысына тең, ал ұлының жасы қызының жасынан 2 есе артық және әкесінен 20 жас кіші. Қызының жасы қаншада?

Шешуі:

Кесте құрамыз:

Жастары	Әкесі	Ұлы	Қызы
Қазір	x+y	x	y

$x = x + y - 20$ (ұлы әкесінен 20 жасқа кіші), $y = 20$

$x = 2y$ (ұлының жасы қызының жасынан 2 есе артық), $x = 40$

Демек, қызы 20-да, ұлы 40-та, әкесі 60-та.

Жауабы: қызы 20-да.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Спивак А.В. Тысяча и одна задача по математике. Книга для учащихся 5-7 классов. Москва: Просвещение, 2002.
2. Баяр Р., Базаров Е. Логикалық сұрақтар. Алматы, 2015.
3. Дмитриева А.В., Овчиников А.Ф. Логические задачи. Методы решения. Новосибирск, 2005.
4. Бизам Д., Герцег Я. Түрлі түсті логика. 175 логикалық тапсырмалар. Москва: Мир, 1978.
5. Орта мектепті оқытудың әдістемесі. Ю.К. Бабанского. Москва, 1981.

Научный руководитель: PhD, старший преподаватель Бейсенбаева К. Ш.

Ляззат Кордабаева
(Алматы, Казахстан)

ОШИБКИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ ПРИ РЕШЕНИИ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИХ УРАВНЕНИЙ И РЕКОМЕНДАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ УЧИТЕЛЯМ МАТЕМАТИКИ

Область содержания раздела тригонометрии занимает более 40% математики старших классов - непонимание учащимися понятий тригонометрии напрямую влияет на успеваемость учащихся в математике. Посредством открытого анкетирования и интервью с учителями математики 10-11 классов были определены конкретные проблемные понятия и ошибки учащихся при решении тригонометрических уравнений. По результатам анализа данных выделяются три аспекта трудностей студентов при решении тригонометрических уравнений. В данной статье предложены некоторые эффективные внедрения, подходы по устранению ошибок учащихся при решении тригонометрических уравнений.

Ключевые слова: *тригонометрические уравнения, опорный угол, квадрант, посторонние корни.*

The content area of the trigonometry section covers more than 40% of high school mathematics - students 'lack of understanding of the concepts of trigonometry directly affects students' academic performance in mathematics. Through an open questionnaire and interviews with math teachers of grades 10-11, specific problem concepts and errors of students in solving trigonometric equations were identified. Based on the results of the data analysis, three aspects of students' difficulties in solving trigonometric equations are identified. This article offers some effective implementations, approaches to eliminate student errors when solving trigonometric equations.

Keywords: *trigonometric equations, reference angle, quadrants, extraneous angles.*

Тригонометрия – это один из разделов математики, освоение студентов которого необходимо для развития математического понимания. При изучении тригонометрии некоторые студенты часто сталкиваются со сложностями, вызванными непониманием студентами тригонометрических понятий. Учащиеся, как правило, запоминают формулу, данную учителем или написанную в книге, не понимая смысла и содержания, поэтому учащиеся часто допускают ошибки при решении тригонометрических задач [2]. Наиболее сложным считается трудным для студентов доказательство тригонометрического тождества, поскольку оно требует понимания правильных понятий.

Статья концептуализируется вокруг предположения о том, что ошибки направлены на выявление возможных вариантов устранения сложностей, испытываемых учащимися в тригонометрии. Ошибки, допущенные учащимися, могут стать той самой отправной точкой для обсуждения стратегий обучения, способствующих обучению. Действительно, ошибки могут стимулировать новые способы преподавания и изучения тригонометрии. Таким образом, гипотеза в этой статье заключается в том, что можно использовать ошибки, которые совершают учащиеся, как стержень для расширения возможностей учителей в разработке эффективных стратегий обучения. С этой точки зрения исследование было направлено на установление сложных аспектов тригонометрии и описание ошибок учащихся с точки зрения учителей в выявленном проблемном аспекте тригонометрии.

Знание учителями того, что считается объяснением правильного ответа, позволяет им обнаружить ошибку, поиск закономерностей в ошибках учащихся позволяет им интерпретировать решения учащихся и оценивать их приемлемость. В этой статье указаны объяснения учителей в выявленных понятиях тригонометрии с точки зрения “ошибок или неправильных представлений, которые обычно возникают в процессе изучения темы” [2, с. 45]. Идея состоит в том, чтобы понять, как учителя выходят за пределы математической ошибки и объясняют, как они могут исправить ошибку.

В качестве респондентов выступали учителя математики школ города Алматы. Для участия в исследовании был отобран размер выборки из 14 учителей математики 10-11 классов (9 женщин и 5 мужчин). Данные собирались с помощью открытого вопросника (Приложение 1). Открытый опросник состоял из вопросов, направленных на изучение опыта и взглядов учителя на преподавание тригонометрии посредством телефонного интервью.

Учителям был предоставлен список открытых вопросов, на которые они ответили в течение пяти дней до телефонного интервью. Поскольку ответы часто не дают достаточной детализации, чтобы понять точку зрения респондентов, были проведены телефонные интервью, чтобы стимулировать необходимый уровень детализации искал [3]. Интервью было взаимным, поскольку и исследователь, и участник были вовлечены в диалог. Продолжительность телефонных интервью и количество вопросов, задаваемых респондентам для проработки, варьировались от одного участника к другому. Допрос был гибким и тщательно адаптированным к рассматриваемой проблеме и к конкретному опыту конкретного информанта. способность передавать этот опыт, делая каждое интервью уникальным. Во время телефонного интервью были сделаны заметки, поскольку исследователь размышлял об опыте и взглядах интервьюируемого [4].

Группируя смысловые единицы по темам, анализ данных включал сравнение заметок, сделанных во время телефонных интервью, и заметок, сделанных учителями в ответах на открытый вопросник. Для проверки достоверности был представлен проект транскрипции и анализа данных для подтверждения правильности и/или комментариев участников исследования.

Биографический профиль учителей в школах был включен, чтобы определить, есть ли какие-либо различия в ответах в результате их различных профилей. На рис.1 показано распределение респондентов по возрасту. Из 14 учителей семь находятся в группах 35-44 лет. Это составляет 50% участвующих учителей, из которых 57,14% - мужчины. Средний стаж преподавания математики в 10-11ых классах – 9 лет.

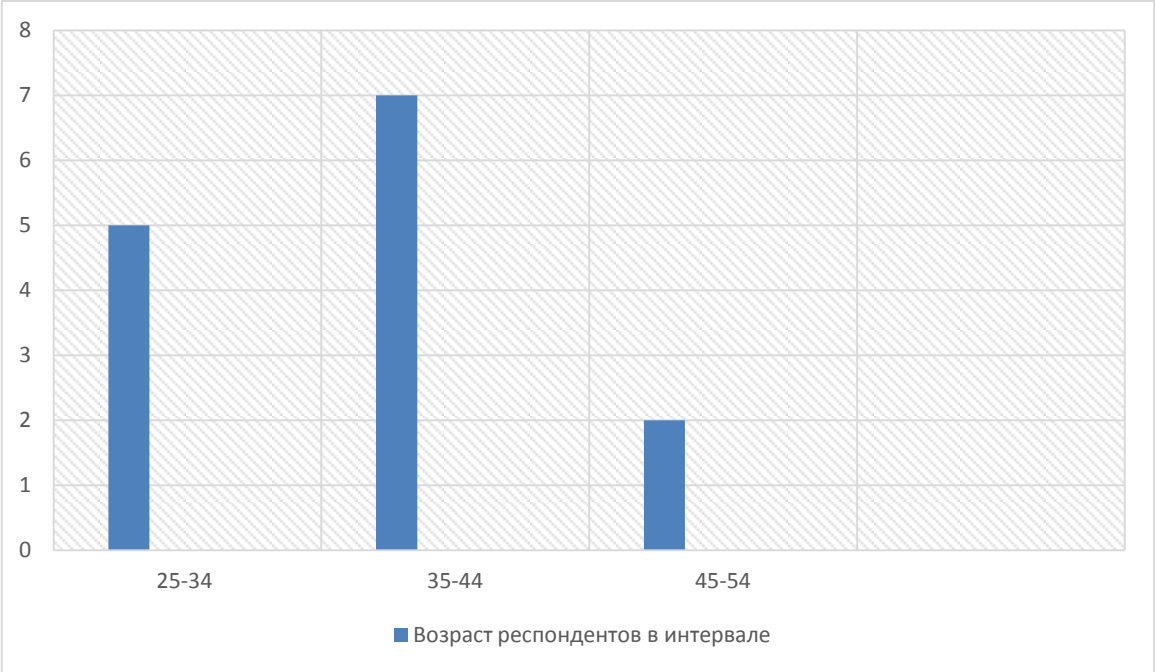

Рис. 1. Возрастное распределение опрошенных

Сделанные учителями заметки в ответ на вопросы, заданные им в открытой анкете, и заметки, зафиксированные во время телефонных интервью, были сгруппированы тематически:

- решение тригонометрических уравнений нелегко преподавать и изучать;
- учащиеся выбирают неправильные четверти;
- учащиеся делят на переменное выражение;
- учащиеся не проверяют правильность решений;
- учащимся недостаточно знаний о периодичности тригонометрических функций;
- учащимся не хватает практики в решении тригонометрических уравнений.

Учащиеся должны обосновывать каждый шаг при решении тригонометрических уравнений, чтобы улучшить понимание.

Учителя согласились с тем, что учащиеся борются за решение тригонометрических уравнений, которые являются условными (поиск решений в пределах заданных интервалов), поэтому они сталкиваются с проблемами обучения одному и тому же содержанию.

“...Многие школы не предоставляют надлежащего времени для преподавания и оценки определенных тем содержания, и решение тригонометрических уравнений является одним из них...похоже, что у многих учителей есть проблемы с обучением учащихся решению тригонометрических уравнений ... и, как следствие, у студентов есть фобия тригонометрических уравнений, и это не является для них любимой темой...”.

Многие ошибки, судя по ответам учителей, имеют свои истоки в плохом понимании основ и базовых компетенций, преподаваемых в более ранних классах. Учащиеся выбирают неправильные четверти, особенно там, где значение косинуса, синуса или тангенса угла отрицательно; делят на переменное выражение, следовательно, исключают возможные решения; квадратируют обе стороны тригонометрического уравнения и не проверяют правильность решений; учащимся недостаточно знаний о периодичности тригонометрических функций, следовательно, они не могут связать обороты с целыми числами. В качестве причин выявленных ошибок/заблуждений один из опрошенных учителей подытожил следующее:

“...Многие учителя изо всех сил пытаются научить учащихся решать тригонометрические уравнения, особенно находить решения в пределах заданного интервала...”

Ниже приведены примеры некоторых ошибок, на которые указывали учителя.

Пример 1. Учащиеся выбирают неверные четверти (табл.1).

Решить уравнение $2\cos\theta + \sqrt{3} = 0$ в промежутке $[0; 360°)$.

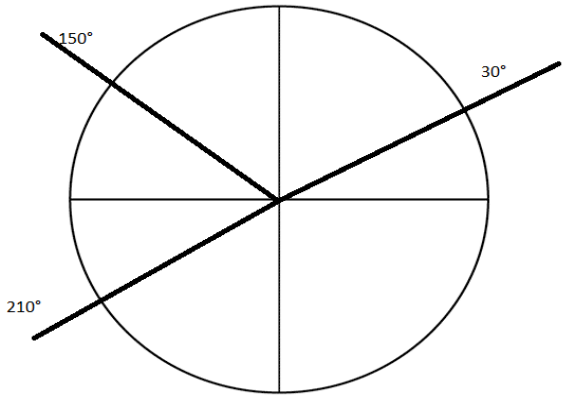
Действия обучающегося	Комментарии	Корректировка действия
$\theta = \cos^{-1}(-\frac{\sqrt{3}}{2})$	Четверти, где дается отрицательное тригонометрическое значение, сопровождаются знаком минус.	$\cos\theta = -\frac{\sqrt{3}}{2}$ Пусть опорный угол $\alpha = \cos^{-1}\frac{\sqrt{3}}{2} = 30°$
$\theta = 150°$	Учащийся не нашел сначала острый угол (опорный угол), чтобы затем рассмотреть отражение по оси у (2-ая четверть) и точечное отражение (3-я четверть), которое делает угол с положительным в направлении против часовой стрелки	Определяем четверти, углы в которых обладают отрицательным косинусом.
		$\theta = 180° \pm 30°$
		$\theta = 150°; 210°$

Таблица 1. Пример решения учащегося без учета знаков четвертей

Как видно из примера 1, учащийся не рассматривал вопрос о четвертях: косинус угла отрицателен во втором и четвертом квадрантах, что было неочевидно в решении. Все тригонометрические функции положительны в двух квадрантах, а также отрицательны в двух других квадрантах. Чтобы найти значения этого удовлетворения , мы наблюдаем, что они должны быть либо в квадранте II, либо в квадранте III, так как функция отрицательна только в этих двух квадрантах. Опорный угол $\theta = 30°$. Поэтому в таблице с примером 1 показаны два возможных значения . Таким образом, набор решений {150º;210º}.

Пример 2. Учащиеся делят на переменное выражение (табл.2).

Решить уравнение $\sin\theta\,\mathrm{tg}\,\theta = \sin\theta$ на промежутке $[0; 360°)$.

Действия обучающегося	Комментарии	Корректировка действия
$\mathrm{tg}\,\theta - 1 = 0$	Разделение на $\sin\theta$	$\sin\theta\,(\mathrm{tg}\,\theta - 1) = 0$
$\mathrm{tg}\,\theta = 1$		$\sin\theta = 0;\ (\mathrm{tg}\,\theta - 1) = 0$
$\theta = 45°$	Это не единственное решение	$\theta = 0; 180°$; $\theta = 45°; 225°$
		$\theta = \{0; 45°; 180°; 225°\}$

Как можно заметить в примере 2, при решении квадратичных тригонометрических уравнений попытка решить уравнение путем деления каждой стороны не привела бы к верному. Учащимся, конечно, легче разделить обе стороны уравнения на $\sin\theta$; единственная проблема с этим заключается в том, что это исключит возможные решения, потому что может равняться нулю.

Заключение

Основное внимание в статье было уделено описанию типов ошибок, которые учащиеся допускают при решении тригонометрических уравнений, возможных причин и способов использования этой информации для структурирования учебных мероприятий с точки

зрения учителей. Результаты этого исследования показали, что учащиеся неправильно интерпретировали синус, косинус и тангенс угла, когда их значения были отрицательными; не смогли идентифицировать соответствующую четверть и делали неверный вывод (не смогли распознать опорный угол). Исходя из этого, был сделан вывод, что при решении тригонометрических уравнений учащимся важно:

– определить, является ли уравнение линейным или квадратичным по форме, чтобы они могли определить метод решения. Если присутствует только одна тригонометрическая функция, лучше использовать линейный метод; если присутствует более одной тригонометрической функции, преобразовать уравнение таким образом, чтобы одна сторона была равна 0, и не допускать деления на переменное выражение. Затем попробуйте разложить на множители и установить каждый множитель равным 0,

– использовать тождества, чтобы изменить форму уравнения в виде одной тригонометрической функции. Возможно, будет полезно сначала возвести в квадрат обе стороны уравнения. В таком случае, проверить наличие посторонних решений.

– если уравнение квадратично по форме, разложить его на множители или используйте квадратичную формулу.

– убедиться, что решения находятся в нужном интервале. Все тригонометрические функции положительны в двух квадрантах, а также отрицательны в двух квадрантах.

Учителям всегда рекомендуется акцентировать внимание учащихся на том, что при решении тригонометрических уравнений, обусловливать следующее:

– уравнения с тригонометрическими функциями могут быть решены алгебраическими методами и тригонометрическими тождествами (пример 1). (Поскольку это первая степень тригонометрической функции, мы используем тот же метод, что и для решения линейного уравнения).

– Возведение в квадрат обеих сторон радикального уравнения даст все решения, но может также дать посторонние значения; отсюда и необходимость проверки правильности решений.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Степанов Э. Э. Тригонометрия. Москва: Просвещение, 1986. С.58-120.

2. Уразалина У. Тригонометрия требует математических знаний. Караганда: Изд-во КарГУ, 2013. 250 с.

3. Rassel, F., Vencant T. Trigonometric circle laws. Proc. Amer. Math. Soc., 2008. PP. 938-1000.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1: Вопросы открытого анкетирования учителей.

Анкета, состоящая из разделов А и В. Раздел А собирал биографическую информацию учителей (возраст, квалификация и опыт преподавания математики 10-11 классов), а раздел В имел следующий открытый характер вопросы:

Какой аспект тригонометрии учащиеся находят трудным для изучения?

Какие ошибки совершают учащиеся в тригонометрии? (Проиллюстрируйте ошибки учащихся на примерах).

Как вы думаете, в чем причина выявленных ошибок?

Каковы возможные средства устранения ошибок учащихся?

УДК 378.016:51

Багдат Косанов
(Алматы, Казахстан)

АҒАЙЫНДЫ БЕРНУЛЛИЛАР ЖӘНЕ БРАХИСТОХРОНА ТУРАЛЫ ЕСЕП

Мақалада ағайынды Бернуллилар мен олардың брахистохрона туралы есепті шешу әдістері туралы баяндалған. Сонымен қатар брахистохрона туралы есептің және оны ағайынды Бернуллилардың шешу әдістерінің математика тарихындағы атқарған ролі ашып көрсетілген.

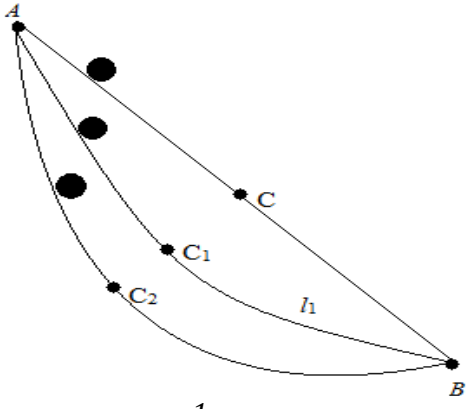
Түйін сөздер: *Бернулли, брахистохрона, брахистохрона туралы есеп, циклоида, оптикалық-механикалық аналогия, Ферма принципі.*

The article examines the activities of the Bernoulli brothers and their methods for solving the problem of brachistochrone. The role of the brachistochrone problem and methods of its solution by the Bernoulli brothers in the history of mathematics is also revealed.

Keywords: *Bernoulli, brachistochrone, brachistochrone problem, cycloid, optical-mechanical analogy, Fermat's principle.*

Ғылым тарихында оның белгілі бір саласымен қоян-қолтық бірге айналысып, сол ғылымның дамуына өлшеусіз үлес қосқан ағайынды адамдар сирек кездеседі. Солардың бірі және бірегейі - ағайынды Якоб (1654-1705) және Иоганн (1667-1748) Бернуллилар. Шындығында, математикада олардың аттарымен аталатын жаңалықтар өте көп (Бернулли теоремасы, Бернулли теңдеуі, Бернулли сандары, Бернулли схемасы, т.с.с.). Ең алдымен, олардың математика ғылымының дамуына қосқан үлесі бірқатар аса маңызды есептерді ұсынып, оларды шешуде математикалық анализдің қуатты әдістерін асқан шеберлікпен қолдана алуларымен құнды болып табылады [1, 267 б.]. Олар ұсынған және шешкен есептердің бірі төмендегі есеп еді.

Жазықтықта бір вертикаль түзудің бойында жатпайтын А мен В нүктелері берілген (1-сурет). Осы нүктелерді қосатын қисық сызықтар ішінен шарик меншікті ауырлық күші әсерінен нөлге тең бастапқы жылдамдықпен А нүктесінен үйкеліссіз жылжи отырып, В нүктесіне ең аз уақытта барып жететіндей қисық сызықты табу керек.

1-сурет

Кейіннен осы ізделінді қисық сызық брахистохрона, ал жоғарыдағы қойылған есеп брахистохрона туралы есеп деп аталып кетті. Брахистохрона термині *brachictos* (ең қысқа) және *chronos* (уақыт) деген екі грек сөзінен жасалған, яғни «ең қысқа уақыт» деген мағынаны білдіреді.

Бұл есепті И.Бернулли «Акта Эрудиториум» журналының 1696 жылғы маусым айындағы санында *«Problema novum, ad cujus solutionem mathematici invitantur»* («Шешімін табуға математиктер шақырылатын жаңа есеп») деген атпен жариялады. Бұған сол кездегі

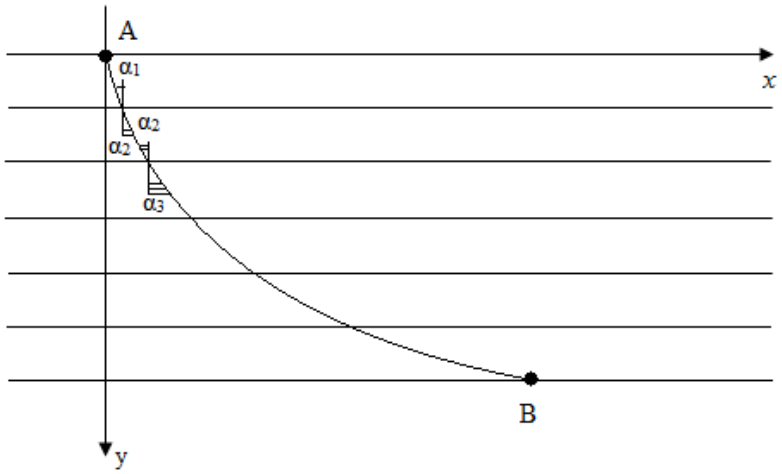
атақты математиктер ерекше қызығушылық танытып, оны шешуге атсалысты. Алайда, бұл есепті төрт математик қана (И.Бернуллидің өзін қоспағанда) шешіп бере алды. Оны ең бірінші болып шешкендер - ұлы неміс ғалымы Г.В. Лейбниц (1646-1716), Я.Бернулли және Г.Ф.Лопиталь (1661-1704). Ал И.Бернуллидің өз шешімін даярлап қойғандығы белгілі еді. Бұлардан басқа авторы көрсетілмеген тағы бір шешім ұсынылды. Ғалымдар оның атақты И.Ньютонның (11643-1727) шешімі екендігін жазбай таныған болатын. Бұл жөнінде И.Бернулли «Арыстанды тырнақтарына қарап таниды» («ex unge leonem» - латын тіліндегі мәтел) деген екен. Қорыта айтқанда, барлық ғалымдар есепті әртүрлі әдістермен шеше отырып, оның шешімі циклоида болып табылады деген қорытындыға келген еді [2,448 б.]. Ұсынылған шешімдер арасында ағайынды Бернуллилардың әдістері аса қарапайымдылығымен және түсініктілігімен ерекшеленеді. Сондықтан алдымен Я.Бернуллидің есепті шешу әдісіне тоқталайық.

Айталық, ізделінді қисықтың теңдеуі $y = f(x)$ болсын делік. Есеп шартына сәйкес, үйкеліс есепке алынбайтындықтан, шариктің *(x; y)* нүктесіндегі кинетикалық және потенциялық энергиялары өзара*)* тең болады:

$$\frac{m\upsilon^2}{2} = mgy\,.$$

Бұдан $\upsilon^2 = 2gy$ немесе $\upsilon = \sqrt{2gy}$ (*) екендігі шығады. Соңғы теңдік ізделінді қисықтың түрі қандай болса да, шариктің жылдамдығы оның ординаталар осіне қатысты алғандағы орналасу деңгейіне ғана байланысты болатындығын көрсетеді. Міне, осы заңдылық Я.Бернуллиді берілген есепті «дискреттеу» идеясына алып келген еді.

А және В нүктелері деңгейлерінің аралығын өзара тең *n* бөліктерге бөлейік және бөлу нүктелері арқылы абцисса осіне параллель түзулер жүргізейік те осы түзулердің брахистохронамен қиылысу нүктелерін кесінділермен қосайық. Сонда *L* сынық сызығы келіп шығады.

2-сурет

L сынық сызығы буындарының саны неғұрлым көп болса, ол соғұрлым $y = f(x)$ функциясының графигіне, ал шариктің *L* сынық сызығы бойымен қозғалуға жұмсайтын уақыты оның $y = f(x)$ функциясымен берілген қисықты жүріп өтуге жұмсайтын уақытына жуықтайды.

Айталық, шарик *L* сынық сызығы бойымен қозғалсын және оның жылдамдығы үздіксіз емес, бір қабаттан екінші қабатқа өту барысында «секірмелі» түрде өзгерсін делік. Мәселен, (1) теңдікке сәйкес, 1-қабатта жылдамдық $\upsilon_1 = \sqrt{2gy_1}$ -ге, 2-қабатта $\upsilon_2 = \sqrt{2gy_2}$ -ге, 3-қабатта $\upsilon_3 = \sqrt{2gy_3}$ -ке

тең, т.с.с. деп ұйғарайық. Енді 2-суретке назар аудара отырып, осыған сәйкес әрқайсысы біртекті қабаттардан тұратын біртекті емес оптикалық ортаны көз алдымызға елестетіп көрелік. Осыған орай жарықтың 1-қабаттағы жылдамдығы $\upsilon_1 = \sqrt{2gy_1}$, 2-қабаттағы жылдамдығы $\upsilon_2 = \sqrt{2gy_2}$, 3-қабаттағы жылдамдығы $\upsilon_3 = \sqrt{2gy_3}$, т.с.с. деп ұйғарайық. Бұлай деп ұйғарғанда, жарық сәулесінің көршілес қабаттардың бірінен екіншісіне өтіп таралу құбылысы жайында не айтуға болар еді? Бұл жағдайда Ферма принципі бойынша, жарық сәулесінің ең аз уақыт жұмсалатындай жолмен «жүретіні» және оның Снеллиус заңы бойынша сынатыны түсінікті. Зер сала қарайтын болсақ, бұл жерде шариктің қозғалысына байланысты есеп пен жарық сәулесінің сынуына қатысты есептің ұқсастығын байқау қиын емес. Олай болса, біз қарастырып отырған есеп үшін Ферма есебінің шарты орындалады және жарықтың сыну заңы бойынша

$$\frac{\sin\alpha_1}{\sin\alpha_2} = \frac{\upsilon_1}{\upsilon_2};\ \frac{\sin\alpha_2}{\sin\alpha_3} = \frac{\upsilon_2}{\upsilon_3};\ \frac{\sin\alpha_3}{\sin\alpha_4} = \frac{\upsilon_3}{\upsilon_4};\quad \text{т.с.с.}$$

немесе

$$\frac{\sin\alpha_1}{\upsilon_1} = \frac{\sin\alpha_2}{\upsilon_2} = \frac{\sin\alpha_3}{\upsilon_3} = \frac{\sin\alpha_4}{\upsilon_4} = \ldots$$

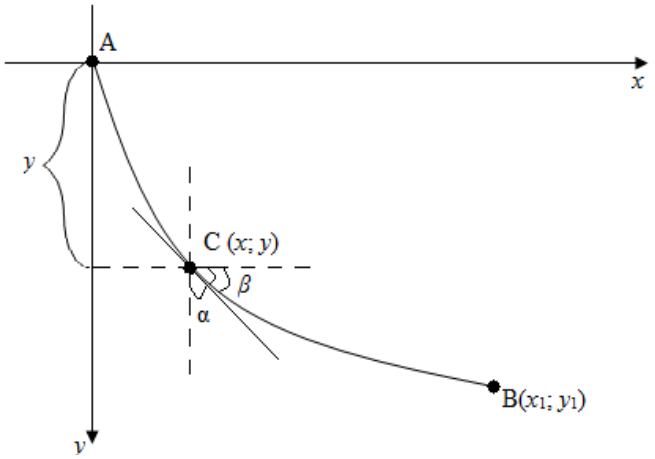
Егер (*)-ны ескерсек,

$$\frac{\sin\alpha_1}{\sqrt{y_1}} = \frac{\sin\alpha_2}{\sqrt{y_2}} = \frac{\sin\alpha_3}{\sqrt{y_3}} = \frac{\sin\alpha_4}{\sqrt{y_4}} = \ldots$$

Енді қабаттардың қалыңдығы шексіз кішірейе береді және осыған сәйкес қабаттардың саны шексіз өсе береді деп ұйғарайық. Сонда L сынық сызығы ізделінді қисық – брахистохронаға ұмтылады, яғни онымен беттесуге жуықтайды, ал сынық сызықтың әр буынының бағыты ізделінді қисықтың жанамасы бағытымен дәл келеді. Бұл жағдайда (6) теңдікті мына түрде жазуға болады:

$$\frac{\sin\alpha}{\sqrt{y}} = k, \qquad (**)$$

мұндағы k – тұрақты шама, α – қисықтың кез келген нүктесіндегі жанама мен вертикаль түзу арасындағы бұрыш [3, 16 б.].

3-сурет

Сонымен, брахистохронаның қандай да бір C*(x; y)* нүктесінде жүргізілген жанама мен вертикаль арасындағы бұрыш синусының сол нүкте «биіктігінің» *(y)* квадрат түбіріне қатынасы тұрақты шамаға тең болады екен.

Ал, бұл қасиет циклоиданы сипаттайтыны белгілі. Анығырақ айтқанда, кез келген нүктесінде жүргізілген жанамасы мен вертикаль арасындағы бұрыш синусының сол нүкте «биіктігінің» квадрат түбіріне қатынасы тұрақты шама болатын жалғыз ғана қисық сызық бар, ол – циклоида. Демек, Я.Бернуллише брахистохрона туралы есепті шешімі циклоида болып табылады.

Бұл есепті шешу барысында И.Бернулли де оптикалық-механикалық аналогия негізінде ағасы Якоб сияқты (**) теңдігін қорытып шығарған. Ол мұнымен шектеліп қалмай, есепті шешуде математикалық анализдің қуатты әдістерін аса шеберлікпен қолдана білген. Оның брахистохрона туралы есепті шешу әдісі де, міне, осы ерекшелігімен дараланады. Енді соған тоқталып өтейік.

Соңғы теңдікті түрлендіріп, былай жазуға болады:

$$\sqrt{y} = \frac{1}{k}\sin \propto.$$

Бұдан

$$y = \left(\frac{1}{k}\right)^2 \sin^2 \propto = \frac{1}{k^2} \cdot \frac{1-\cos 2 \propto}{2} = \frac{1}{2k^2}(1-\cos 2 \propto).$$

Егер $\frac{1}{2k^2} = r$ және $2 \propto = \varphi$ деп алсақ, онда $y = r(1-\cos 2\varphi)$.

Туындының геометриялық мағынасы бойынша

$$y' = \operatorname{tg}\beta = \operatorname{tg}(90^0 - \alpha) = \operatorname{ctg}\alpha = \operatorname{ctg}\frac{\varphi}{2}.$$

Сонымен $\frac{dy}{dx} = \operatorname{ctg}\frac{\varphi}{2}$ немесе $dx = \frac{dy}{\operatorname{ctg}\frac{\varphi}{2}}$. Ал $y = r(1-\cos\varphi)$ болғандықтан

$$dy = d\big(r(1-\cos\varphi)\big) = r\sin\varphi d\varphi.$$

Демек,

$$dx = \frac{r\sin\varphi d\varphi}{\operatorname{ctg}\frac{\varphi}{2}} = \frac{2r\sin\frac{\varphi}{2}\cos\frac{\varphi}{2}d\varphi}{\frac{\cos\frac{\varphi}{2}}{\sin\frac{\varphi}{2}}} = 2r\sin^2\frac{\varphi}{2}d\varphi = 2r\cdot\frac{1-\cos\varphi}{2}d\varphi =$$

$$= r(1-\cos\varphi)d\varphi.$$

Сонымен, $dx = r(1-\cos\varphi)d\varphi$. Бұл теңдіктің екі жағын да интегралдасақ,

$$x = r\int(1-\cos\varphi)d\varphi\, r\left(\int d\varphi - \int \cos\varphi d\varphi\right) = r(\varphi - \sin\varphi + C).$$

Демек, $x = r(\varphi - \sin\varphi) + c_1$, мұндағы $C_1 = rC$.

Сонымен, $x = r(\varphi - \sin\varphi) + C_1$ және $y = r(1-\cos\varphi)$, мұндағы r мен C_1-қандай да бір жаңа тұрақтылар.

Есеп шарты бойынша,

$$r(\varphi - \sin\varphi) + C_1 = 0$$
$$r(1-\cos\varphi) = 0.$$

Соңғы теңдеуден $1-\cos\varphi = 0$ немесе $\cos\varphi = 1$, яғни $\varphi = 0$. φ – дің осы мәнін (8) теңдеуге апарып қойсақ, $r(0-0) + C_1 = 0$. Ендеше, $C_1 = 0$.

C_1 –дің осы мәнін бірінші теңдеуге апарып қойсақ, координаталар басынан өтетін ізделінді қисықтың теңдеуін аламыз:

$$x = r(\varphi - \sin\varphi)$$
$$y = r(1-\cos\varphi).$$

Сонымен, ізделінді қисық-брахистохрона осы теңдеулермен сипатталады екен. Ал, бұл - циклоиданың параметрлік теңдеуі және мұндағы $r = \frac{1}{2k^2}$. Соңғыдан $k = \sqrt{\frac{1}{2r}}$, бұл - циклоиданың қандай да бір нүктесінде жүргізілген жанама мен вертикаль арасындағы бұрыш синусының сол нүктенің «биіктігінің» квадрат түбіріне қатынасын өрнектейтін тұрақты шама. Осылайша, И.Бернулли да есептің жауабы циклоида болады деген қорытындыға келген [4, 54 б.].

Ағайынды Бернуллилардың брахистохрона туралы есепті шешу әдістері математика тарихында үлкен роль атқарды. Осының барысында математикада осыған ұқсас басқа да есептер (Лопиталь есебі, қисықтың айналуынан пайда болған беттің минималь ауданын табу есебі, т.с.с.) ұсынылып, оларды шешу мәселесі күн тәртібіне қойылды. Алғашқыда бұл есептердің әрқайсысы өзіндік жеке әдістер арқылы шешілді. Кейінірек оларды шешуге мүмкіндік беретін жалпы әдісті табу мәселесі көтерілді және бұл өз кезегінде, математиканың вариациялық есептеулер деп аталатын жаңа саласының тууына түрткі болды. Бұл орайда, ағайынды Бернуллилардың брахистохрона туралы есепті шешу әдістерінің маңызы зор болғандығын атап көрсетуге тиіспіз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Исқақов М.Ө. Математика мен математиктер жайындағы әңгімелер. 3-кітап. А., 1971.
2. Цейтен Г.Г. История математики в XVI и XVII веках. М., 1938.
3. Қосанов Б. Брахистохрона. А., 2001.
4. Амелькин В.В. Дифференциальные уравнения в приложениях. М., 1987.

УДК 514.1

Ақтолқын Мәжит
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

КОШИ-БУНЯКОВСКИЙ ТЕҢСІЗДІГІН МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДА ҚОЛДАНУ

Бұл мақалада Коши-Буняковский классикалық теңсіздігінің анықтамалары, оның мектепте ұсынуға болатын кейбір дәлелдеу тәсілдері және әр түрлі есептерді шешуде қолдану қарастырылған. Бұл мақалада айтылғандардың барлығы мектеп оқушыларына есептер шығару үшін Коши-Буняковский теңсіздігін қолдану қажеттілігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: *Коши-Буняковский теңсіздігі, стандартты емес әдістер, «классикалық» теңсіздіктер.*

This article discusses the definitions of the classical Cauchy-Bunyakovsky inequalities, some methods of their proof that can be presented at school, their application in solving various problems of the school mathematics course. All points of this article show the need to use the Cauchy-Bunyakovsky inequality to solve problems for schoolchildren.

Keywords: *Cauchy-Bunyakovsky inequality, non-standard methods, "classical" inequalities.*

Математикадан олимпиадалық есептерді шығару барысында мектеп оқушылары өздеріне белгілі кез-келген математикалық әдістерді қолдануға болады. Дәстүрлі әдісті қолданған кезде оқушыларға көбінесе күрделі есептеулер жүргізу қажеттілігі туындайды. Кейбір жағдайларда, тіпті, белгілі әдістердің өзін қолдану қиынға соғады. Мұндай жағдайда жалпы білім беретін мектепте оқылмайтын әдістерді, тәсілдерді қолдануға рұқсат етіледі (стандартты емес деп аталатын әдістер). Есептер шығарудың осындай әдістерінің бірі Коши-Буняковский теңсіздігін қолдану болып табылады.

Математика бойынша мектеп оқулықтарында есептер шығарудың әр түрлі әдістері келтірілген, бірақ Коши-Буняковский теңсіздігі жөнінде мүлде айтылмайды деуге болады. Коши-Буняковский теңсіздігін – «классикалық» деп те атайды.

Бұл мақала оқушыларға – алгебра пәні бойынша әр түрлі бөлімдерден алған білімдерін жүйелеуге, әр түрлі теңдеулерді, теңсіздіктерді шешуге жеткілікті мүмкіндіктер береді. Сонымен қатар, көбінесе «классикалық» теңсіздіктерді қолдану «жағымды», қысқа шешім береді, бұл оқушыларды күрделі және ұзақ түрлендірулер мен есептеулерден құтқарады.

Математикадағы күрделілігі жоғары теңдеулер мен теңсіздіктердің шешімі оқушылардың әдеттен тыс, стандартты емес пікірлеріне негізделеді. Мысалы, мұндай есептерге, радикалдарды, логарифмдерді және n-дәрежелі Ньютон биномын қамтитын теңдеулер мен теңсіздіктер жатады. Күрделілігі жоғары көптеген есептер (математиканың әртүрлі салаларынан) Коши-Буняковский классикалық теңсіздігін қолдана отырып тиімді шешіледі, бірақ, оларды зерттеуге жалпы білім беретін мектептерде онша мән берілмейді немесе мүлдем назар аударылмайды.

Теорема. Кез келген $a_1, a_2, ..., a_n$ және $b_1, b_2, ..., b_n$ нақты сандар үшін Коши - Буняковский теңсіздігі орындалады.

Дәлелдеу. Алдымен, оны a_1, a_2, b_1, b_2 сандары үшін дәлелдейік.

$\vec{a}(a_1; a_2)$ және $\vec{b}(b_1; b_2)$ векторлары берілсін. Мектеп математикасы курсынан $\vec{a} \cdot \vec{b} = a_1 b_1 + a_2 b_2 = |\vec{a}| \cdot |\vec{b}| \cdot \cos(\vec{a}; \vec{b})$ болатыны белгілі. $\vec{a} \cdot \vec{b}$ скаляр көбейтіндісінің модулін бағалайық:

$$\vec{a} \cdot \vec{b} = |\vec{a}| \cdot |\vec{b}| \cdot |\cos(\vec{a}; \vec{b})| \le |\vec{a}| \cdot |\vec{b}|$$

Екінші жағынан,

$$\vec{a} \cdot \vec{b} = |a_1 b_1 + a_2 b_2| \le |\vec{a}| \cdot |\vec{b}| = \sqrt{a_1^2 + a_2^2} \cdot \sqrt{b_1^2 + b_2^2}$$

немесе

$$(a_1 b_1 + a_2 b_2)^2 \le (a_1^2 + a_2^2)(b_1^2 + b_2^2). \qquad (1)$$

Бұл теңсіздік a_1, a_2, b_1, b_2 сандарына арналған Коши-Буняковский теңсіздігінің ерекше жағдайы.

(1) теңдігі тек қана $a_1 b_2 - a_2 b_1 = 0$ болған жағдайда орын алатынын байқаймыз.

Коши-Буняковский теңсіздігі деп аталатын, $a_1, a_2, ..., a_n$, $b_1, b_2, ..., b_n$ сандарына (1) теңсіздігін жалпылау келесі түрге ие болады,

$$(a_1^2 + a_2^2 + ... + a_n^2)(b_1^2 + b_2^2 + ... + b_n^2) \ge (a_1 b_1 + a_2 b_2 + ... + a_n b_n)^2 \qquad (2)$$

$a_1, a_2, ..., a_n, b_1, b_2, ..., b_n \ge 0$ болған жағдай үшін (2) теңсіздікті дәлелдейік.

Бірінші тәсіл.

$$x_k = \sqrt{(a_1^2 + ... + a_k^2)(b_1^2 + ... + b_k^2)}$$

болсын, мұндағы $k = 1,2,...,n$. Бұл жағдайда

$$x_{k+1} = \sqrt{(a_1^2 + ... + a_k^2 + a_{k+1}^2)(b_1^2 + ... + b_k^2 + b_{k+1}^2)} = \sqrt{\left(\left(\sqrt{a_1^2 + ... + a_k^2}\right)^2 + a_{k+1}^2\right)\left(\left(\sqrt{b_1^2 + ... + b_k^2}\right)^2 + b_{k+1}^2\right)} \ge$$

$$\ge \sqrt{\left(\sqrt{a_1^2 + ... + a_k^2} \cdot \sqrt{b_1^2 + ... + b_k^2} + a_{k+1} b_{k+1}\right)^2} = x_k + a_{k+1} b_{k+1}$$

Осылайша,

$$x_{k+1} \ge x_k + a_{k+1} b_{k+1}$$

шығады, мұндағы $k = 1,2,...,n$.

Алынған теңсіздіктерді қосып, келесі теңсіздікті аламыз:

$$\sqrt{(a_1^2 + ... + a_n^2)(b_1^2 + ... + b_n^2)} \ge (a_1 b_1 + ... + a_n b_n)$$

немесе

$$(a_1^2 + ... + a_n^2)(b_1^2 + ... + b_n^2) \ge (a_1 b_1 + ... + a_n b_n)^2$$

Енді $a_1, a_2, ..., a_n$, $b_1, b_2, ..., b_n$ сандары ерікті нақты сандар болған жағдайды қарастырамыз. Бұл жағдайда

$$(a_1^2 + ... + a_n^2)(b_1^2 + ... + b_n^2) = (|a_1|^2 + ... + |a_n|^2)(|b_1|^2 + ... + |b_n|^2) \ge$$

$$\geq \left(|a_1b_1|+...+|a_nb_n|\right)^2 \geq |a_1b_1+...+a_nb_n|^2 = (a_1b_1+...+a_nb_n)^2$$

Немесе жалпы түрде

$$\left(a_1^2+...+a_n^2\right)\left(b_1^2+...+b_n^2\right)-(a_1b_1+...+a_nb_n)^2 = \sum_{i,j=1;i\geq j}^{n}\left(a_ib_j+...+b_ia_j\right)^2$$

Енді мектеп курсынан бірнеше мысалдар қарастырайық.

Мысал 1. $0 \prec \alpha \prec \frac{\pi}{2}$ және $x+y=4$ екені белгілі. $\sqrt{x}\sin\alpha+\sqrt{y}\cos\alpha$ өрнегінің ең үлкен мәнді табыңыз.

Шешуі. Берілген өрнекке біз Коши-Буняковский теңсіздігін қолданамыз

$$\sqrt{x}\sin\alpha+\sqrt{y}\cos\alpha \leq \sqrt{(x+y)\left(\sin^2\alpha+\cos^2\alpha\right)}$$

$$\sqrt{x}\sin\alpha+\sqrt{y}\cos\alpha \leq \sqrt{(x+y)}$$

$$\sqrt{x}\sin\alpha+\sqrt{y}\cos\alpha \leq 2$$

$0 \prec \alpha \prec \frac{\pi}{2}$ шартына сәйкес, $\sqrt{x}\sin\alpha+\sqrt{y}\cos\alpha$ өрнегінің ең үлкен мәні 2-ге тең.

Жауабы: 2.

Мысал 2. $\left(a^2+b^2+c^2\right)\left(h_a^2+h_b^2+h_c^2\right)\geq 36S^2$ теңсіздігін дәлелдеңіз, мұндағы a,b,c – үшбұрыш қабырғалары, h_a,h_b,h_c – осы қабырғаларға түсірілген биіктіктер, S – үшбұрыш ауданы.

Дәлелдеуі.

$S=\frac{a\cdot h_a}{2}$ – үшбұрыш ауданы

$S=\frac{b\cdot h_b}{2}$ – үшбұрыш ауданы

$S=\frac{c\cdot h_c}{2}$ – үшбұрыш ауданы

$$3S=\frac{a\cdot h_a}{2}+\frac{b\cdot h_b}{2}+\frac{c\cdot h_c}{2}=ah_a+bh_b+ch_c=6S$$

$$6S=ah_a+bh_b+ch_c \leq \sqrt{\left(a^2+b^2+c^2\right)\left(h_a^2+h_b^2+h_c^2\right)}$$

$$6S \leq \sqrt{\left(a^2+b^2+c^2\right)\left(h_a^2+h_b^2+h_c^2\right)}$$

$$36S^2 \leq \left(a^2+b^2+c^2\right)\left(h_a^2+h_b^2+h_c^2\right)$$

Дәлелдеу керегі де осы еді.

Мысал 3. Функцияның ең үлкен және ең кіші мәнін табыңыз

$$f(x,y)=6\sin x\cos y+2\sin x\sin y+3\cos x$$

Шешуі. Коши-Буняковский теңсіздігін қолдана отырып, аламыз

$f^2 \leq \left(6^2+2^2+3^2\right)\cdot\left(\sin^2x\cdot\cos^2y+\sin^2x\cdot\sin^2y+\cos^2x\right)=49\cdot\left(\sin^2x\left(\cos^2y+\sin^2y\right)\cdot+\cos^2x\right)=$
$=49\cdot\left(\sin^2x\cdot1+\cos^2x\right)=49$

$f^2(x,y)\leq 49$

$-7\leq f^2(x,y)\leq 7$

Жауабы: $f_{\min}=-7$, $f_{\max}=7$

Мысал 4. х-тің барлық мәндері үшін $\sqrt{5x+1}+\sqrt{6x+1}+\sqrt{1-11x}\leq 3$ теңсіздігі орындалатынын дәлелдеңіз.

Дәлелдеуі. Жүйені шешу арқылы теңсіздіктің анықталу облысын табайық

$$x \ge -\frac{1}{5}$$
$$\{x \ge -\frac{1}{6},\ x \in \left[-\frac{1}{6}, \frac{1}{11}\right]$$
$$x \le \frac{1}{11}$$

$\bar{a}(1;1;1)$ және $\bar{b}\left(\sqrt{5x+1};\sqrt{6x+1};\sqrt{1-11x};\right)$ векторларын қарастырайық. Коши-Буняковский теңсіздігін осы векторларға қолдана отырып, келесіні аламыз

$$1\cdot\sqrt{5x+1}+1\cdot\sqrt{6x+1}+1\cdot\sqrt{1-11x} \le \left(1^2+1^2+1^2\right)\left(\left(\sqrt{5x+1}\right)^2+\left(\sqrt{6x+1}\right)^2+\left(\sqrt{1-11x}\right)^2\right)=3$$

Осылайша, біз бұл теңсіздіктің $x \in \left[-\frac{1}{6}, \frac{1}{11}\right]$ аралығында, барлық х үшін орындалатынын дәлелдедік

Мысал 5. Кез келген *x, y, z* үшін $x^2y^2+y^2z^2+x^2z^2 \ge xyz(x+y+z)$ теңсіздігін дәлелде

Шешуі. $\bar{a}(xy;yz;xz)$ және $\bar{b}(xz;xy;yz)$ векторларын қарастырайық. Олардың скаляр көбейтіндісін табайық: $(\bar{a};\bar{b})=x^2yz+xy^2z+xyz^2=xyz(x+y+z)$. Әрі қарай, векторлардың ұзындықтарын табамыз: $|\bar{a}|=\sqrt{x^2y^2+y^2z^2+x^2z^2}$ және $|\bar{b}|=\sqrt{x^2z^2+x^2y^2+y^2z^2}$.

Коши-Буняковский теңсіздігін $(\bar{a};\bar{b}) \le |\bar{a}|\cdot|\bar{b}|$ қолдана отырып, аламыз

$$xyz(x+y+z) \le x^2y^2+y^2z^2+x^2z^2$$

Дәлелдеу керегі де осы еді.

Мысал 6. $\log_{30}^2 2+\log_{30}^2 3+\log_{30}^2 5 \succ \frac{1}{3}$ теңсіздігін дәлелдеңіз.

Шешуі. Белгілеулер енгіземіз $\log_{30} 2 = x$, $\log_{30} 3 = y$, $\log_{30} 5 = z$

$\bar{a}(x;y;z)$ және $\bar{b}(1;1;1)$ векторларын енгіземіз, скаляр көбейтіндісін және осы векторлардың ұзындығын табамыз:

$$(\bar{a};\bar{b})=x+y+z=\log_{30}2+\log_{30}3+\log_{30}5=\log_{30}2\cdot3\cdot5=\log_{30}30=1$$
$$|\bar{a}|=\sqrt{x^2+y^2+z^2},\ |\bar{b}|=\sqrt{1+1+1}=\sqrt{3}.$$

Коши-Буняковский теңсіздігін қолданып, аламыз

$$1 \le \sqrt{3}\cdot\sqrt{x^2+y^2+z^2} \ \Rightarrow \frac{1}{3} \le x^2+y^2+z^2$$

$\bar{a}(x;y;z)$ және $\bar{b}(1;1;1)$ векторлары коллинеар емес, демек $\frac{1}{3} \prec x^2+y^2+z^2$, осыдан

$$\log_{30}^2 2+\log_{30}^2 3+\log_{30}^2 5 \succ \frac{1}{3}$$

Дәлелдеу керегі де осы еді.

Мысал 7. $\sin\alpha\sin\beta+\cos\alpha+\cos\beta \le 2$ теңсіздігін дәлелде.

Дәлелдеуі. Коши-Буняковский теңсіздігін қолданып, аламыз

$$\sin\alpha\sin\beta+1\cdot\cos\alpha+1\cdot\cos\beta \le \sqrt{\sin^2\alpha+\cos^2\alpha+1^2}\sqrt{\sin^2\beta+\cos^2\beta+1^2}=\sqrt{2}\sqrt{2}=2$$

Жауабы: 2

Мысал 8. Егер $a \succ 0, b \succ 0$ және $a^2+b^2 \succ a+b$ болса, онда $a^3+b^3 \succ a^2+b^2$ теңсіздігін дәлелде.

Дәлелдеуі.

$$\left(a^3+b^3\right)(a+b)=\left(\left(a^{3/2}\right)^2+\left(b^{3/2}\right)^2\right)\left(\left(a^{1/2}\right)^2+\left(b^{1/2}\right)^2\right) \ge \left(a^{3/2}a^{1/2}+b^{3/2}b^{1/2}\right)^2=\left(a^2+b^2\right)^2.$$

Егер $\frac{a^3+b^3}{a^2+b^2} \geq \frac{a^2+b^2}{a+b} \succ 1$ екенін ескерсек, онда $a^3+b^3 \succ a^2+b^2$.

Дәлелдеу керегі де осы еді.

Бүгінгі күні мектептің жалпы білім беру бағдарламасында «Тамаша теңсіздіктерді зерттеу» деген сияқты тақырып үстірт қарастырылады, көбінесе олар мүлдем қарастырылмайды. Сондықтан бізді осы тақырып қызықтырды және бұл мақалада біз Коши-Буняковский теңсіздіктерін әр түрлі есептерді шешуге қолдануға тырыстық.

Зерттеу жұмысы барысы оқу-әдістемелік және математикалық әдебиеттердегі мәселенің жай-күйін нақтылауға қатысты болды. Мектеп оқулықтарында есептерді шығаруда теңсіздіктерді қолдану тақырыбы сирек кездесетіндігі анықталды. Оқу-әдістемелік әдебиеттерде көптеген авторлар бұл тақырыпты қарастырған және теңсіздіктердің әртүрлі дәлелдері, қолдану мысалдары келтірілген, бірақ мұны оқушыларға қалай ұсынуға болатындығы туралы сипаттама жоқ. Осыдан келесідей тұжырымға келуге болады: біріншіден, мектеп математикасы курсының есептерін классификациялау, оларды жүйелеу және дағдыларды қалыптастыру үшін қажетті есеп материалын жасау; екіншіден, Коши-Буняковский теңсіздігі сияқты басқа да «тамаша» теңсіздіктерді қолданып есептер шығаруға үйрету бойынша қосымша сабақтар топтамасын әзірлеу қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Выгодский М.Я. Справочник по элементарной математике. М.: Наука, 2012. 416 с.
2. Глейзер Г.И. История математики в школе. М.: Просвещение, 2001. 287 с.
3. Гомонов С.А. Замечательные неравенства: применения. 10-11 классы. Элективные курсы. М.: Дрофа, 2006. 243 с.
4. Орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Алматы, Рауан баспасы, 1999. 234 с.
5. Седракян Н. М, Авоян А. М. Неравенства. ФИЗМАТЛИТ, 2002. 256 с.
6. Супрун В.П. Математика для старшеклассников: нестандартные методы решения задач. М.: Аверсэв, 2003. 238с.
7. Шклярский Д.О. Геометрические неравенства и задачи на максимум и минимум. М.: Наука, 2014. 128с.

Научный руководитель: старший преподаватель Башеева А. О.

УДК 539.3

Александр Марчук, Николай Гордеев, Михаил Соломко
(Киев, Украина)

ТРЕХМЕРНЫЙ АНАЛИЗ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМИРОВАННОГО СОСТОЯНИЯ КОМПОЗИТНЫХ ПЛИТ ИЗ ФУНКЦИОНАЛЬНО-ГРАДИЕНТНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Разработан подход к исследованию напряженно-деформированого состояния композитных плит из функционально-градиентного материала в трехмерной постановке. Для построения дифференциальных уравнений пространственного равновесия относительно искомых перемещений на лицевых поверхностях плиты привлекается их полиномиальная аппроксимация по толщине конструкции. Изменение модуля упругости предполагается по полиномиальному закону.

Ключевые слова: *функционально-градиентный матеріал, напряженно-деформированное состояние, плита.*

An approach has been developed to study the stress-strain state of composite plates made of functionally graded material in a three-dimensional setting.

To construct differential equations of spatial equilibrium with respect to the desired displacements on the front surfaces of the slab, a polynomial approximation of the sought functions over the thickness of the structure is used. The change in the elastic modulus is assumed according to the polynomial law.

Key words: *functionally graded materials, stress-strain state, plate.*

Введение. В современной технике увеличивается использование конструкций композитной структуры, в частности из функционально-градиентных материалов, с высоким уровнем градиента изменения модуля упругости по толщине конструкции. Они находятся в сложных условиях деформирования, имеют различные условия закрепления на контуре и контакта на внешних поверхностях. Указанные особенности могут вызывать существенно трехмерный характер в процессе деформирования.

Классические направления, построенные на упрощенных гипотезах Кирхгофа-Лява, могут приводить в определенных случаях к существенным погрешностям определения характеристик напряженно-деформированного плит из функционально-градиентных материалов. На основе тех или иных вариантов уточненных моделей плиты из функционально-градиентных материалов рассматривалось в работах [1-5, 7,8 и др]. Во всем многообразии рассмотренных работ изменение модуля упругости представляется либо по экспоненциальному закону, либо по степенному полиному. Особенностью предлагаемой математической модели для расчета плит из функционально-градиентных материалов является отнесение искомых функций перемещений к лицевым поверхностям плиты, что позволяет, в случае необходимости разбивать плиту по толщине на подслои с соответствующим уточнением результатов расчета.

Постановка задачи.

Задачей данной работы является разработка математической модели исследования напряженно-деформированного состояния композитных плит из функционально-градиентных материалов в пространственной постановке. Для аппроксимации по толщине конструкции привлекается аппроксимация полиномами, полученная на основе известного итерационного подхода С.А. Амбарцумяна. Изменение модуля упругости предполагается по полиномиальному закону. Отличительной чертой аппроксимации предлагаемой модели в предлагаемой работе является отнесение искомых функций к внешним поверхностям слоя [6], что позволяет делить его в случае необходимости на подслои с соответствующим уточнением результатов расчета.

Рассмотрим слоистую конструкцию, с функционально-градиентными слоями. Их физико-механические характеристики связаны следующими соотношениями:

$$e_{11}^{(k)} = \frac{1}{E^{(k)}(z)}\left(\sigma_{11}^{(k)} + \nu^{(k)}(\sigma_{22}^{(k)} + \sigma_{33}^{(k)})\right);$$

$$e_{22}^{(k)} = \frac{1}{E^{(k)}(z)}\left(\sigma_{22}^{(k)} + \nu^{(k)}(\sigma_{11}^{(k)} + \sigma_{33}^{(k)})\right);$$

$$e_{33}^{(k)} = \frac{1}{E^{(k)}(z)}\left(\sigma_{33}^{(k)} + \nu^{(k)}(\sigma_{22}^{(k)} + \sigma_{11}^{(k)})\right);$$

$$2e_{23}^{(k)} = \frac{\sigma_{23}^{(k)}}{G^{(k)}(z)};\ 2e_{13}^{(k)} = \frac{\sigma_{13}^{(k)}}{G^{(k)}(z)};\ 2e_{12}^{(k)} = \frac{\sigma_{12}^{(k)}}{G^{(k)}(z)}. \quad (1.1)$$

Верхний индекс (к) обозначает номер слоя. Направление 1 тождественно направлению X,

2–Y, 3–Z. Ось Z направлена вниз. Проводится суммирование по нижним индексам l и p ($l = 1,2,3$ $p = 1,2,3$).

Построение математической модели исследования напряженно-деформированного состояния плит из функционально-градиентного материала.

Представим вектор искомых перемещений следующим образом:

$$U_1^{(k)}(x,y,z,t)=U_{1l}^{(k)}(x,y,t)\,f_{1l}^{(k)}(z);\; U_2^{(k)}(x,y,z,t)=U_{2l}^{(k)}(x,y,t)\,f_{2l}^{(k)}(z):$$

$$U_3^{(k)}(x,y,z,t)=W_p^{(k)}(x,y,t)\,\beta_p^{(k)}(z). \quad (2.1)$$

Здесь $U_{11}^{(k)}(x,y,t)$ – тангенциальные перемещения на верхней поверхностях к-того слоя конструкции в направлении оси X; , $U_{12}^{(k)}(x,y,t)$ – тангенциальные перемещения на нижней поверхности к-того слоя конструкции в направлении оси X; $U_{13}^{(k)}(x,y,t)$ – функции сдвига в направлении оси X; $U_{21}^{(k)}(x,y,t)$, $U_{22}^{(k)}(x,y,t)$,$U_{23}^{(k)}(x,y,t)$ – тангенциальные перемещения на лицевых поверхностях к-того слоя и функция сдвига в направлении осей Y; $W_1^{(k)}(x,y,t)$, $W_2^{(k)}(x,y,t)$ – нормальные перемещения на лицевых поверхностях k-того слоя конструкции, $W_3^{(k)}(x,y,t)$, – функция обжатия; $f_{11}^{(k)}(z)$, $f_{12}^{(k)}(z)$, $f_{21}^{(k)}(z)$, $f_{22}^{(k)}(z)$, $\beta_1^{(k)}(z)$, $\beta_2^{(k)}(z)$ – заданные полиномы первой степени; $\beta_3^{(k)}(z)$ – полином второй степени; $f_{13}^{(k)}(z)$, $f_{23}^{(k)}(z)$ – полиномы третьей степени [6].

Компоненты тензора деформаций слоя конструкции с использованием введенной аппроксимации (2.1) определяются на основе следующих соотношений :

$$e_{11}^{(k)}=U_{1l,1}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)};\; e_{22}^{(k)}=U_{2l,2}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)};$$

$$e_{33}^{(k)}=W_p^{(k)}\beta_{p,3}^{(k)};\; 2e_{12}^{(k)}=U_{1l,2}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+U_{2l,1}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)};$$

$$2e_{13}^{(k)}=U_{1l}^{(k)}\,f_{1l,3}^{(k)}+W_{p,1}^{(k)}\beta_p^{(k)};\; 2e_{23}^{(k)}=U_{2l}^{(k)}\,f_{2l,3}^{(k)}+W_{p,2}^{(k)}\beta_p^{(k)}. \quad (2.2)$$

Напряжения с учетом выражений для деформаций (2.2) записаны на основе закона Гука:

$$\sigma_{11}^{(k)}=C_{11}^{(k)}(z)U_{1l,1}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+C_{12}^{(k)}(z)U_{2l,2}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)}+C_{13}^{(k)}(z)W_p^{(k)}\beta_{p,3}^{(k)};$$

$$\sigma_{22}^{(k)}=C_{21}^{(k)}(z)U_{1l,1}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+C_{22}^{(k)}(z)U_{2l,2}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)}+C_{23}^{(k)}(z)W_p^{(k)}\beta_{p,3}^{(k)};$$

$$\sigma_{33}^{(k)}=C_{31}^{(k)}(z)U_{1l,1}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+C_{32}^{(k)}(z)U_{2l,2}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)}+C_{33}^{(k)}(z)W_p^{(k)}\beta_{p,3}^{(k)};$$

$$\sigma_{12}^{(k)}=G^{(k)}(z)(U_{1l,2}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+U_{2l,1}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)});$$

$$\sigma_{13}^{(k)}=G^{(k)}(z)(U_{1l}^{(k)}\,f_{1l,3}^{(k)}+W_{p,1}^{(k)}\beta_p^{(k)});$$

$$\sigma_{23}^{(k)}=G^{(k)}(z)(U_{2l}^{(k)}\,f_{2l,3}^{(k)}+W_{p,2}^{(k)}\beta_p^{(k)}). \quad (2.3)$$

Здесь $C_{11}^{(k)}(z)=C_{22}^{(k)}(z)=C_{33}^{(k)}(z);\; C_{12}^{(k)}(z)=C_{13}^{(k)}(z)=C_{23}^{(k)}(z).$

Вариация потенциальной энергии деформации с использованием выражений для деформаций (2.2) и напряжений (2.3) принимает вид:

$$\delta\,\Pi=\iint_s\int_{a_{k-1}}^{a_k}\int_{t_1}^{t_2}\{[C_{11}^{(k)}(z)U_{1l,1}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+C_{12}^{(k)}(z)U_{2l,2}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)}$$

$$+C_{13}^{(k)}(z)W_p^{(k)}\beta_{p,3}^{(k)}]\delta U_{1\bar{l},1}^{(k)}\,f_{1\bar{l}}^{(k)}+$$

$$[C_{21}^{(k)}(z)U_{1l,1}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+C_{22}^{(k)}(z)U_{2l,2}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)}+C_{23}^{(k)}(z)W_p^{(k)}\beta_{p,3}^{(k)}]\delta U_{2\bar{l},2}^{(k)}\,f_{2\bar{l}}^{(k)}+$$

$$[C_{31}^{(k)}(z)U_{1l,1}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+C_{32}^{(k)}(z)U_{2l,2}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)}+C_{33}^{(k)}(z)W_p^{(k)}\beta_{p,3}^{(k)}]\delta W_{\bar{p}}^{(k)}\beta_{p,3}^{(k)}+$$

$$+[G_{12}^{(k)}(z)(U_{1l,2}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+U_{2l,1}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)})]\,\delta(U_{1l,2}^{(k)}\,f_{1l}^{(k)}+U_{2l,1}^{(k)}\,f_{2l}^{(k)})+$$

$$+[G_{13}^{(k)}(z)(U_{1l}^{(k)}\,f_{1l,3}^{(k)}+W_{p,1}^{(k)}\beta_p^{(k)})]\delta(U_{1l}^{(k)}\,f_{1l,3}^{(k)}+W_{p,1}^{(k)}\beta_p^{(k)})+$$

$$+[G_{23}^{(k)}(z)(U_{2l}^{(k)} f_{2l,3}^{(k)} + W_{p,2}^{(k)} \beta_p^{(k)})]\delta(U_{2l}^{(k)} f_{2l,3}^{(k)} + W_{p,2}^{(k)} \beta_p^{(k)})\}dtdzdS. \quad (2.4)$$

Уравнения равновесия получаем на основе вариационного принципа Лагранжа, после соответствующих преобразований они приобретают вид

$$\begin{aligned}
&-(B11_{\Pi l}^{(k)} U_{1l,11}^{(k)} + B611_{\Pi l}^{(k)} U_{1l,22}^{(k)} - TU1_{\Pi l}^{(k)} U_{1l}^{(k)}) - \\
&(B12_{\Pi l}^{(k)} + B612_{\Pi l}^{(k)}) U_{2l,12}^{(k)} - (SD1_{\Gamma p}^{(k)} - CUW1_{\Gamma p}^{(k)}) W_{p,1}^{(k)} = q_{1\Gamma}^{(k)}; \\
&-(B12_{\Pi l}^{(k)} + B612_{\Pi l}^{(k)}) U_{1l,12}^{(k)} - \\
&(B22_{\Pi l}^{(k)} U_{2l,22}^{(k)} + B622_{\Pi l}^{(k)} U_{2l,11}^{(k)} - TU2_{\Pi l}^{(k)} U_{2l}^{(k)}) - \\
&-(SD2_{\Gamma p}^{(k)} - CUW2_{\Gamma p}^{(k)}) W_{p,2}^{(k)} = q_{2\Gamma}^{(k)}; \\
&(SD1_{pl}^{(k)} - CUW1_{pl}^{(k)}) U_{1l,1}^{(k)} + (SD2_{pl}^{(k)} - CUW2_{pl}^{(k)}) U_{2l,2}^{(k)} - \\
&-(CC1_{pp}^{(k)} W_{p,11}^{(k)} + CC2_{pp}^{(k)} W_{p,22}^{(k)} - ZZ_{pp}^{(k)} W_p^{(k)}) = q_{3p}^{(k)}. \quad (2.5)
\end{aligned}$$

Численные исследования.

В качестве исследовательской задачи рассмотрим напряженно-деформированное состояние неоднородной плиты изготовленную из функционально-градиентного материала. Физико-механические характеристики материала плиты следующие: $E(z) = \bar{E} e^{\gamma z}$, $\nu = 0{,}3$, $\bar{E} = 1$, , $\gamma = -5$, $L/h = 10;5$, $L = a = b$. Опирание - шарнирное . Експоненциальное распределение модуля упругости по толщине моделируем полиномом четвертой степени в рамках слоя. Расчет проводился с описанием каждого слоя системой уравнений (2.5) в рамках одного подслоя (П_1) и с разбиением каждого слоя на 4 подслоя (П_4). Проводилось сопоставление с точным трехмерным решением [5].

В таблице 1 приведены результаты расчета ($\bar{U}_1 = U_1 \bar{E}/(hq_{31} * 10^{-1})$, $\bar{U}_3 = U_3 \bar{E}/(hq_{31})$, $\bar{\sigma}_{11} = \sigma_{11}/q_{31}$) такой плиты нагруженной нормальной синусоидальной нагрузкой при $m = n = 1$ ($sin(\frac{\pi m x}{a}), sin(\frac{\pi n y}{b})$) для соотношения $L/h = 10$.

Таблица 1

Перемещения и напряжения при соотношении $L/h = 10$

№ слоя	$\bar{U}_1$			$\bar{U}_3$			$\bar{\sigma}_{11}$		
	П_1	П_4	[5]	П_1	П_4	[5]	П_1	П_4	[5]
1	60.15 -.7738	61.52 -.7646	61.640 -.7630	41.73 42.05	44.84 45.13	45.12 45.41	-33.32 -.1804	-34.07 -.1808	-34.13 -.1809
2	-.7738 -61.47	-.7646 -62.84	-.7630 -62.96	42.05 41.58	45.13 44.68	45.41 44.96	-.1804 33.61	-.1808 34.36	-.1809 34.42

В таблице 2 приведены результаты расчета такой же плиты, но с соотношением $L/h = 5$

Таблица 2

Перемещения и напряжения при соотношении $L/h = 5$

№ слоя	$\bar{U}_1$			$\bar{U}_3$			$\bar{\sigma}_{11}$		
	П_1	П_4	[5]	П_1	П_4	[5]	П_1	П_4	[5]
1	7.270 -.5043	7.936 -.4851	7.994 -.4818	3.218 3.230	3.985 3.969	4.054 4.035	-8.378 -.1717	-9.106 -.1735	-9.170 -.1738
2	-.5043 -7.825	-.4851 -8.483	-.4818 -8.541	3.230 3.065	3.969 3.827	4.035 3.896	-.1717 8.557	-.1735 9.276	-.1738 9.339

Как видно из таблиц, расчет плиты с рассмотрением каждого слоя в рамках одного подслоя предлагаемой системой уравнений (П_1) может привести к погрешности,

превышающей допустимую ($L/h=5$). Разбиение каждого слоя на четыре подслоя (П_4) обеспечивает высокую точность, в рамках одного процента и для $L/h=10$, и для $L/h=5$

Заключение

В данной статье построена математическая модель расчета плит из функционально-градиентного материала. Для аппроксимации по толщине привлекается аппроксимация искомых функций перемещений и напряжений по толщине плиты полиномами четвертой степени. Особенностью предлагаемого подхода является отнесение искомых параметров к лицевым поверхностям конструкции, что позволяет в случае необходимости делить ее по толщине на подслои, минимизируя погрешность аппроксимации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Григоренко Я.М., Беспалова Е.И., Китайгородский А.Б., Шинкарь А.И. Свободные колебания элементов оболочечных конструкций. Киев: Наукова думка, 1986. 172 с.

2. Efraim E., Eisenberger M. Exact vibration analysis of variable thickness thick annular isotropic and FGM plates. *Journal of Sound and Vibration.* 2007. 299, №4–5. P. 720-738.

3. Kumar J. S. , Reddy B. S. , Reddy S. E. , Kumar K. V. Reddy, Higher order theory for free vibration analysis of functionally graded material plates. *ARPN J. Eng. Appl. Sci*. 2011. Vol.6, №10. P.105–111.

4. Li Q., Iu V. P., Kou K. P. Three-dimensional vibration analysis of functionally graded material sandwich plates. *Journal of Sound and Vibration.* 2008. 311, №1–2. P. 498-515

5. Marchuk A.V. Three-dimensional analytic solution for a hinged slab on an elastic half-space. *Int. Appl. Mech.* 1997. 33, №10. P. 794–798.

6. Marchuk A.V., Piskunov V.G. Statics, vibrations and stability of composite panels with gently curved orthorropic layers. 1. Statics and vibrations. *Mechanics of Composite Materials.* 1999. 35, №4. P.285–292.

7. Tan P., Nguyen-Thanh N., Rabczuk T., Zhou K. Static, dynamic and buckling analyses of 3D FGM plates and shells via an isogeometric-meshfree coupling approach. *Composite Structures.* 2018. 198. P. 35-50.

8. Tao Fu, Zhaobo Chen, Hongying Yu, Zhonglong Wang, Xiaoxiang Liu. Mechanical behavior of laminated functionally graded carbon nanotube reinforced composite plates resting on elastic foundations in thermal environments. *Journal of Composite Materials.* 2019. 53, №9. P. 1159–1179.

УДК 917.925

Гражина Можджер
(Гродно, Беларусь)

НЕКОТОРЫЕ ПЕРВЫЕ ИНТЕГРАЛЫ У НЕОДНОРОДНОГО ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО УРАВНЕНИЯ ТРЕТЬЕГО ПОРЯДКА

Рассматривается нелинейное дифференциальное уравнение третьего порядка с рациональной правой частью. Получены достаточные условия наличия первых интегралов рассматриваемого дифференциального уравнения третьего порядка. Для этих дифференциальных уравнений приведены вычеты и соответствующие им резонансы, а также корни характеристического уравнения.

***Ключевые слова**: дифференциальное уравнение третьего порядка, первый интеграл, резонансы, уравнение для вычетов, характеристическое уравнение.*

Considered is a nonlinear third-order differential equation with a rational right side. Obtained sufficient conditions for the existence of the first integrals of the given differential equation of the

third order. For these differential equations residues and corresponding resonances and roots of the characteristic equation are given.

Keywords: *differential equation of the third order, the first integral, resonances, equation for residues, characteristic equation.*

Рассмотрим дифференциальное уравнение третьего порядка

$$y''' = a_1 \frac{y'y''}{y} + a_2 \frac{y'^3}{y^2} + a_3 yy'' + a_4 y'^2 + a_5 y^2 y' + a_6 y^4, \quad a_6 \neq 0. \tag{1}$$

Упрощенным уравнением к уравнению (1) является уравнение $y''' = a_1 \frac{y'y''}{y} + a_2 \frac{y'^3}{y^2}$,

которое имеет характеристический многочлен $\varphi(\lambda) = 2\lambda^2 + (a_1 + 1)\lambda - a_2$. Если λ_1 и λ_2 являются корнями характеристического многочлена, то согласно [2, с. 36] имеем

$$a_1 + 1 = -2(\lambda_1 + \lambda_2), \quad a_2 = -2\lambda_1\lambda_2 \tag{2}$$

Решение уравнения (1) представим в виде ряда

$$y = h_0\tau^{-1} + \ldots + h_r\tau^{r-1} + \ldots, \quad \tau = z - z_0, h_0 \neq 0. \tag{3}$$

В работах [1, с. 59] и [2, с.39] показано, что для уравнения (1) имеют место следующие уравнения для вычетов h_0 и резонансов r:

$$a_6h_0^3 - a_5h_0^2 + (2a_3 + a_4)h_0 + 6 - 2a_1 - a_2 = 0, \tag{4}$$

$$(r+1)(r^2 - M_i r + N_i) = 0, \quad i = \overline{1,3}, \tag{5}$$

где $M_i = 7 - a_1 + a_3h_{0i}$, $N_i = 3(6 - 2a_1 - a_2) + 2(2a_3 + a_4)h_{0i} - a_5h_{0i}^2$, h_{0i} – корни уравнения (4).

Согласно [3, с. 1502], выполняется условие

$$(n-m)\lambda_1 + m\lambda_2 = \nu, \tag{6}$$

где m, n – целые числа, причем $0 \le m \le n$, ν – рациональное число. При этом уравнение (1) имеет первый интеграл вида

$$y^{2\nu}((yy'' + \lambda_1 y'^2)^m (yy'' + \lambda_2 y'^2)^{n-m} + F(y'', y', y)) = K, \tag{7}$$

где K – постоянная интегрирования. Вес интеграла (7) равен $p_1 = 2(\nu + 2n)$.

Предположим, что уравнение (1) имеет первый интеграл вида

$$y^{2k-12}y''^4 + \sum_{n=1}^{4}\sum_{m=1}^{2n+1} A_{m,n} y^{2k+2m-n-14} y'^{2n+1-m} y''^{4-n} = K, \tag{8}$$

Пусть корни характеристического многочлена $\varphi(\lambda)$ будут

$$\lambda_1 = -2 + \frac{2p-3}{4(2p-1)}k, \quad \lambda_2 = -2 + \frac{2p+5}{4(2p-1)}k \tag{9}$$

Тогда (6) с учетом (9) примет вид $2(\nu + 2n) = \frac{n(2p-3) + 8m}{2(2p-1)}k$. Отсюда если $\nu + 2n = k$, то есть вес интеграла (7) $p_1 = 2k$, то $n(2p-3) + 8m = 4(2p-1)$.

Данное соотношение справедливо при $n = 4, m = 1$. Следовательно $\nu = k - 8$.

Найдем условия на коэффициенты уравнения (1), при которых оно имеет первый интеграл веса $p_1 = 2k$ и вида (8).

Дифференцируя (8) с учетом (1) получим условия:

$$4a_1 + 2k - 12 + 2A_{1,1} = 0,\ 4a_3 + A_{1,2} = 0,\ (4-n)(a_2 A_{n,m} + a_4 A_{n,m-1} + \\ + a_5 A_{n,m-2} + a_6 A_{n,m-3}) + (3-n)a_3 A_{n+1,m-1} + \\ + ((3-n)a_1 + 2k - 15 - n + 2m)A_{n+1,m} + (2n - m + 5)A_{n+2,m} = 0, \quad (10)$$

Где $n = \overline{0,3}, m = \overline{1,2n+4}, A_{i,j} = \begin{cases} 1, \textit{если } i = 0,\ j = 1, \\ 0, \textit{если } i = 0,\ j \neq 1; \textit{или } j \leq 0; \textit{или } j > 4; \textit{или } j > 2i + 1. \end{cases}$

Найдем случаи совместности условий (10). В результате получим все классы уравнений (1), имеющие первые интегралы вида (8), которые удовлетворяют (2) при условии (9), то есть имеют место соотношения

$$a_1 = 7 - \frac{2p+1}{2p-1}k,\ a_2 = -\frac{(k(2p+5) - 8(2p-1))(k(2p-3) - 8(2p-1))}{8(2p-1)^2}. \quad (11)$$

Если положить $p = \frac{27}{2}$, то соотношения (9) и (11) будут

$$a_1 = 7 - \frac{14}{13}k,\ a_2 = -\frac{4}{169}(2k-13)(3k-26),\ \lambda_1 = \frac{2}{13}(2k-13),\ \lambda_2 = \frac{1}{13}(3k-26).$$

Получим следующие классы дифференциальных уравнений вида (1), которые имеют первые интегралы (2):

1. Если $a_4 = \frac{a_3}{143}(103k - 286), a_5 = \frac{24}{121}a_3^2, a_6 = -\frac{351}{5324k}a_3^3$. В этом случае дифференциальное уравнение (1) будет

$$y''' = \left(7 - \frac{14}{13}k\right)\frac{y'y''}{y} - \frac{4}{169}(2k-13)(3k-26)\frac{y'^3}{y^2} + a_3\, yy'' + \\ + \frac{a_3}{143}(103k - 286)\,y'^2 + \frac{24}{121}a_3^2\, y^2 y' - \frac{351}{5324k}a_3^3\, y^4. \quad (12)$$

Следовательно, уравнение для вычетов (4) имеет вид

$$(13a_3 h_0 + 66k)(39a_3 h_0 - 88k)(117a_3 h_0 + 22k) = 0.$$

Отсюда при $h_0 = -\frac{66k}{13a_3}$, из уравнения резонансов (5) найдем резонансы $r_1 = 2k, r_2 = -6k$.

Если же $h_0 = \frac{88k}{39a_3}$, то $r_1 = 2k, r_2 = \frac{4}{3}k$. Если же $h_0 = -\frac{22k}{117a_3}$, то $r_1 = \frac{2}{3}k, r_2 = \frac{2}{9}k$.

Тогда первый интеграл (2) примет вид

$$y^{2k-16}\left(\frac{1}{28561}(13yy''+(3k-26)y'^2)(13yy''+2(2k-13)y'^2)^3 - \frac{a_3}{24167}(13yy''+\right.$$
$$+2(2k-13)y'^2)(7436y^2y''^2+13(361k-2288)yy'^2y''+(701k^2-9386k+$$
$$\left.+29744)y'^4)y^2y' + \frac{3a_3^2}{81796k}(432809y^3y''^3+338(1240k-7683)y^2y'^2y''^2+\right.$$
$$+676(248k^2-2480k+7683)yy'^4y''+2(11489k^3-167648k^2+838240k-$$
$$\left.-1731236)y'^6)y^4 - \frac{a_3^3}{69212k}(3277755y^2y''^2+338(4759k-38790)yy'^2y''+\right.$$

$$+4(64836k^2-804271k+3277755)\,y'^4)\,y^6\,y'-\frac{a_3^4}{117128k^2}(1834326y^2y''^2-$$
$$-12168(395k+603)yy'^2\,y''-(1245755k^2-9612720k-7337304)y'^4)\,y^8+$$
$$+\frac{39a_3^5}{2576816k^2}(2276937yy''-2(324542k+2276937)\,y'^2)\,y^{10}\,y'- \qquad (13)$$
$$-\frac{88882677a_3^6}{5153632k^2}\,y^{12}y'^2-\frac{321924213a_3^7}{155897368k^3}\,y^{14}\,y'+\frac{31168990593a_3^8}{27437936768k^4}\,y^{16})=K.$$

2. Если $a_4=\frac{2a_3}{1729}(407k-1729), a_5=\frac{1278}{2527}a_3^2, a_6=-\frac{468}{2527k}a_3^3$ В этом случае дифференциальное уравнение (1) будет

$$y'''=\left(7-\frac{14}{13}k\right)\frac{y'y''}{y}-\frac{4}{169}(2k-13)(3k-26)\frac{y'^3}{y^2}+a_3\,yy''+$$
$$+\frac{2a_3}{1729}(407k-1729)\,y'^2+\frac{1278}{2527}a_3^2\,y^2y'-\frac{468}{2527k}a_3^3\,y^4. \qquad (14)$$

Следовательно, уравнение для вычетов (4) имеет вид

$$(13a_3\,h_0-12k)(78a_3\,h_0+19k)(39a_3\,h_0+133k)=0.$$

Отсюда при $h_0=\frac{12k}{13a_3}$, из уравнения резонансов (5) найдем резонансы $r_1=\frac{12}{19}k, r_2=\frac{26}{19}k$.

Если же $h_0=-\frac{19k}{78a_3}$, то $r_1=\frac{k}{2}, r_2=\frac{k}{3}$. Если же $h_0=-\frac{133k}{39a_3}$, то $r_1=2k, r_2=-\frac{13}{3}k$.

Тогда первый интеграл (2) примет вид

$$y^{2k-16}\left(\frac{1}{28561}(13yy''+(3k-26)\,y'^2)(13yy''+2(2k-13)\,y'^2)^3-\frac{a_3}{876603}(13yy''+\right.$$
$$\left.+2(2k-13)\,y'^2)(269724y^2\,y''^2+13(11369k-82992)yy'^2\,y''+2(996k^2-147797k+\right.$$
$$\left.+539448)\,y'^4)\,y^2\,y'-\frac{2a_3^2}{8968323k}(1356427y^3\,y''^3+31941(439k+2548)\,y^2y'^2\,y''^2-\right.$$
$$\left.-4732(2354k^2-11853k-34398)yy'^4\,y''-2(854209k^3-11139128k^2+28044198k+\right.$$
$$\left.+54257112)\,y'^6)\,y^4+\frac{4a_3^3}{13107549k}(32164587y^2y''^2+42588(160k-3021)yy'^2\,y''-\right.$$
$$\left.-(599087k^2+13628160k-128658348)\,y'^4)\,y^6\,y'+\frac{24a_3^4}{6385729k^2}(699153y^2y''^2-\right.$$
$$\left.-14196(158k+197)yy'^2\,y''-(480559k^2-4485936k-2796612)y'^4)\,y^8-\right.$$
$$\left.-\frac{1248a_3^5}{121328851k^2}(674310yy''-(116281k+1348620)\,y'^2)\,y^{10}\,y'+\right. \qquad (15)$$
$$\left.+\frac{9121716864a_3^6}{2305248169k^2}\,y^{12}y'^2+\frac{2243681856a_3^7}{2305248169k^3}\,y^{14}\,y'-\frac{1480602240a_3^8}{2305248169k^4}\,y^{16}\right)=K.$$

3. Если $a_4 = \frac{a_3}{13}(7k - 26), a_5 = \frac{27}{50}a_3^2, a_6 = -\frac{91}{400k}a_3^3$. В этом случае дифференциальное уравнение (1) будет

$$y''' = \left(7 - \frac{14}{13}k\right)\frac{y'y''}{y} - \frac{4}{169}(2k - 13)(3k - 26)\frac{y'^3}{y^2} + a_3\, yy'' + \\ + \frac{a_3}{13}(7k - 26)\, y'^2 + \frac{27}{50}a_3^2\, y^2 y' - \frac{91}{400k}a_3^3\, y^4. \quad (16)$$

Следовательно, уравнение для вычетов (4) имеет вид

$$(13a_3 h_0 - 12k)(13a_3 h_0 + 40k)(91a_3 h_0 + 20k) = 0.$$

Отсюда при $h_0 = -\frac{40k}{13a_3}$, из уравнения резонансов (5) найдем резонансы $r_1 = 2k, r_2 = -4k$.

Если же $h_0 = \frac{12k}{13a_3}$, то $r_1 = \frac{4}{5}k, r_2 = \frac{6}{5}k$. Если же $h_0 = -\frac{20k}{91a_3}$, то $r_1 = \frac{2}{7}k, r_2 = \frac{4}{7}k$.

Тогда первый интеграл (2) примет вид

$$y^{2k-16}\left(\frac{1}{28561}(13yy''+(3k - 26)y'^2)(13yy''+2(2k - 13)y'^2)^3 - \frac{a_3}{32955}(13yy''+\right.$$
$$+ 2(2k - 13)y'^2)(10140y^2 y''^2 + 65(89k - 624)yy'^2 y'' + (807k^2 - 11570k +$$
$$\left. + 40560)y'^4\right) y^2 y' - \frac{a_3^2}{202800k}(1153425y^3 y''^3 - 1014(284k + 6825)y^2 y'^2 y''^2 -$$
$$- 676(706k^2 - 1704k - 20475)yy'^4 y'' - 8(10553k^3 - 119314k^2 + 143988k +$$
$$\left. + 1153425)y'^6\right) y^4 + \frac{a_3^3}{78000k}(1401855y^2 y''^2 + 70980(6k - 79)yy'^2 y'' +$$
$$\left. + 4(788k^2 - 212940k + 1401855)y'^4\right) y^6 y' + \frac{a_3^4}{120000k^2}(803257y^2 y''^2 -$$
$$- 16562(103k + 194)yy'^2 y'' - 2(193853k^2 - 1705886k - 1606514)y'^4\right) y^8 -$$
$$- \frac{91a_3^5}{480000k^2}(91091yy'' - 2(3678k + 91091)y'^2)\, y^{10} y' +$$
$$+ \frac{218610119a_3^6}{24000000k^2} y^{12} y'^2 - \frac{73096387a_3^7}{24000000k^3} y^{14} y' - \frac{754324571a_3^6}{384000000k^4} y^{16}) = K. \quad (17)$$

4. Если $a_4 = \frac{2a_3}{39}(17k - 39), a_5 = \frac{106}{9}a_3^2, a_6 = \frac{104}{9k}a_3^3$. В этом случае дифференциальное уравнение (1) будет

$$y''' = \left(7 - \frac{14}{13}k\right)\frac{y'y''}{y} - \frac{4}{169}(2k - 13)(3k - 26)\frac{y'^3}{y^2} + a_3\, yy'' + \\ + \frac{2a_3}{39}(17k - 39)\, y'^2 + \frac{106}{9}a_3^2\, y^2 y' + \frac{104}{9k}a_3^3\, y^4. \quad (18)$$

Следовательно, уравнение для вычетов (4) имеет вид

$$(13a_3 h_0 - 12k)(13a_3 h_0 + k)(52a_3 h_0 - 9k) = 0.$$

Отсюда при $h_0 = -\frac{k}{13a_3}$, из уравнения резонансов (5) найдем резонансы $r_1 = \frac{k}{3}, r_2 = \frac{2}{3}k$.

Если же $h_0 = \frac{12k}{13a_3}$, то $r_1 = -2k, r_2 = 4k$. Если же $h_0 = \frac{9k}{52a_3}$, то $r_1 = \frac{k}{2}, r_2 = \frac{3}{4}k$.

Тогда первый интеграл (2) примет вид

$$y^{2k-16}\left(\frac{1}{28561}(13yy''+(3k-26)y'^2)(13yy''+2(2k-13)y'^2)^3 - \frac{a_3}{19773}(13yy''+2(2k-\right.$$

$$-13)y'^2)(6084y^2y''^2+13(319k-1872)yy'^2y''+2(324k^2-4147k+12168)y'^4)y^2y' -$$

$$-\frac{a_3^2}{13689k}(472355y^3y''^3+338(1571k-8385)y^2y'^2y''^2+676(218k^2-3142k+8385)yy'^4y''+$$

$$+4(2637k^3-73684k^2+530998k-944710)y'^6)y^4+\frac{a_3^3}{31591k}(180999y^2y''^2+676(433k-$$

$$-1071)yy'^2y''+4(14353k^2-146354k+180999)y'^4)y^6y'+\frac{4a_3^4}{729k^2}(56277y^2y''^2+$$

$$+2028(58k-111)yy'^2y''+(13877k^2-235248k+225108)y'^4)y^8+\frac{52a_3^5}{21871k^2}(24336yy''- \quad (19)$$

$$\left.-(30437k+48672)y'^2)y^{10}y'-\frac{3344848a_3^6}{729k^2}y^{12}y'^2-\frac{5202496a_3^7}{729k^3}y^{14}y'-\frac{7311616a_3^8}{2187k^4}y^{16}\right) = K.$$

В данном случае интегрирующий множитель $A(y, y', y'')$ уравнения (1) будет

$$A(y, y', y'') = y^{2k-15}\left(\frac{1}{169}(4yy''+(k-8)y'^2)(13yy''+2(2k-13)y'^2)^2 - \frac{2a_3}{117}(702y^2y''^2+\right.$$

$$+(463k-2808)yy'^2y''+2(37k^2-463k+1404)y'^4)y^2y'-\frac{a_3^2}{81k}(8385y^2y''^2+4(1571k-$$

$$-8385)yy'^2y''+4(218k^2-3124k+8385)y'^4)y^4+\frac{26a_3^3}{243k^2}(1071yy''+2(433k-$$

$$\left.-1071)y'^2)y^6y'+\frac{1352a_3^4}{243k^2}(111yy''+2(58k-111)y'^2)y^8+\frac{140608a_3^5}{243k^2}y^{10}y'\right)$$

Пусть $y_0 = h_0\tau^{-1}$ главная часть решения (3) уравнения (1). Тогда получим

$$A(y_0, y'_0, y''_0) = -\frac{4}{41067k^2}\cdot\frac{h_0^{2k-9}}{\tau^{2k-3}}(13a_3h_0-12k)(13a_3h_0+k)^2(52a_3h_0-9k)^2$$

Согласно [3, с. 1502], если $A(y, y', y'') = 0$, то сумма корней резонансного уравнения (5) при $h_{0i}, i = \overline{1,3}$ равна весу первого интеграла, т.е. $p_1 = r_1 + r_2 = 2k$.

Здесь при $h_0 = \frac{12k}{13a_3}$ имеем резонансы, удовлетворяющие соотношению $r_1 + r_2 = 2k$.

Теорема. Если уравнение (1) имеет первый интеграл вида (8), то:

1. уравнениям (12), (14), (16), соответствуют первые интегралы (13), (15), (17), которые отвечают резонансу $2k$;

2. уравнению (18) соответствуют первый интеграл (19). Если интегрирующий множитель $A(y, y', y'')$ уравнения (18) равен нулю при $y_0 = h_0\tau^{-1}$, то вес первого интеграла (19) равен сумме корней резонансного уравнения (5).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Мартынов И.П., Можджер Г.Т. О первых интегралах дифференциального уравнения третьего порядка. *Вестник ГрГУ.* Серия 2. 2005. №1(31). С.59-66.

2. Можджер Г.Т. Первые интегралы одного класса дифференциальных уравнений высших порядков с рациональной правой частью: дис. ... канд. физ.-мат. наук : 01.01.01. Гродно, 2006. 163 с.

3. Березкина Н.С., Мартынов И.П., Пронько В.А. О первых интегралах одного класса дифференциальных уравнений третьего порядка. *Дифференц. уравнения.* 2009. Т. 45, № 10. С. 1502-1503.

УДК 514.1

Әйгерім Нұрлыбаева
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

АҚЫРЛЫ ӨРІС ҮСТІНДЕГІ ЭЛЛИПСТІК ҚИСЫҚТЫҢ РАЦИОНАЛДЫ НҮКТЕЛЕР ТОБЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫН АНЫҚТАУ АЛГОРИТМІ

Бұл мақалада ақырлы өріс үстіндегі эллипстік қисықтың рационалды нүктелер тобының құрылымын анықтау алгоритмі қарастырылған. Бұл мақалада айтылғандардың барлығы жаратылыстану бағытындағы мектептерге, колледждерге, және 1 курс студенттеріне қолдануға қажет болатындығы көрсетіледі.

Түйінді сөздер: *Эллипстік қисық, $E(F_{p^r})$ тобының құрылымын анықтау алгоритмі, ақырлы өріс үстіндегі эллипстік қисық.*

In this article, an algorithm for determining the structure of a group of rational points of an elliptical curve over a finite field is considered. Everything mentioned in this article indicates the need to apply to natural science schools, colleges, and 1st year students.

Keywords: *Elliptic Curve, an algorithm for determining the structure of a Group $E(F_{p^r})$, an elliptic curve over a finite field.*

Математикада эллипстік қисық тегіс, проективті көрсетілген O нүктесі бар алгебралық қисық болып табылады. Сипаттамалық өрістің әр эллипстік қисығын $y^2 = x^3 + ax + b$ түріндегі теңдеумен берілген жазық алгебралық қисық ретінде сипаттауға болады. Қисық ерекше болу керек, яғни қисықтың кері нүктелері немесе өзін – өзі қию нүктелері жоқ. Әрқашан қисық проективті жазықтықта болады, ал O нүктесі шексіздіктің жалғыз нүктесі болып табылады. Көптеген дереккөздерде эллиптикалық қисық берілген сол форманың теңдеуімен қисық ретінде анықталады. Эллипстік қисық - бұл абелдік әртүрлілік, яғни алгебралық түрде анықталған топтық заң бар, оған қатысты ол абелдік топ болып табылады және O бірдей элемент ретінде қызмет атқарады. Егер $y^2 = P(x)$, мұндағы P – кез – келген үшінші дәрежелі көпмүшелік x – тің қайталанатын түбірлерінсіз, онда эллипстік қисықтың ерекше емес жазықтықтың шешімдер жиынтығы жалғыз. Егер P төртінші дәрежелі және квадраттардан тұрмаса, онда бұл теңдеу тағы бір түбірдің жазық қисығын сипаттайды, бірақ ол сәйкес элементін таңдауға мүмкіндігі жоқ. Жалпы алғанда, бірінші типтегі кез – келген алгебралық қисық, мысалы үш өлшемді проекциялық кеңістікте салынған екі квадраттық беттің қиылысы эллипстік қисық деп аталады, егер ол белгіленген нүктемен шектелген жеке мәртебеге ие болса. Эллипстік функциялар теориясын қолдана отырып, комплекс сандардан жоғары анықталған эллипстік қисықтар күрделі проективтік жазықтықтағы тордың тіркемелеріне сәйкес келетінін көрсетуге болады. Тор сонымен қатар абелдік топ болып табылады және бұл сәйкестік топтардың изоморфизмі болып табылады.

Fq ақырлы өрісінің үстіндегі E эллипстік қисықтағы E(Fq) нүктелер тобының құрылымы келесі теоремамен сипатталатыны белгілі .

Теорема 1. E Fq – дың үстінде анықталған эллипстік қисық болсын. Онда E(Fq) изоморф $Z_d \oplus Z_n$, мұндағы n және d бүтін оң сандар, яғни $d|\,\mathrm{n}, d|\,(\mathrm{q}-1)$. E(Fq) тобының құрылымын егжей-тегжейлі сипаттау тек суперсингулярлы қисықтар үшін белгілі. Осы мақалада $E(F_{p^r})$ топтың құрылымын есептеу алгоритмі F_{p^r} кеңейтілген ақырлы өріс үстінде r әр түрлі кеңейту дәрежелері үшін әділ және суперсингулярлы емес жағдай қарастырылады. Әдіс $E(F_{p^r})$ тобының реті N_r факторизациялы санға негізделген. N_r шамасы атақты болып саналады.

n және d мәндерін анықтау үшін E [m] тобының m бұралуын білу қажет, атап айтқанда өрістің p^r шамасының ретін білу, яғни E[m] тобында жататын кордината нүктелері.

M - бұралу E[m] тобының құрылымы келесі теоремалармен сипатталатыны белгілі .

Теорема 2. P = (x, y) нүктесі $E(K)\backslash\{P_\infty\}$ жататын болсын, яғни, мұндағы $2P \neq P_\infty, m \geq 2$. Онда

$$P \in E[m] \leftrightarrow f_m(x) = 0,$$

мұндағы $f_m(x)$ көпмүшесі E қисық модулі бойынша бір айнымалыдан бөлінеді.

Теорема 3. K өрісі үстіндегі E эллипстік қисық болсын. K өрісінің сипаттамасы $p, m \in Z_{>0}$ тең.

1. Егер $p = 0$ не p m – ді бөлмейтін болса, онда

$$E[m] \cong (Z/mZ) \times (Z/mZ)$$

2. Егер p>0, онда $E[p^r] \cong \left(\frac{Z}{p^r Z}\right)$ немесе $\{P_\infty\}$.

Бөлу көпмүшелерін қолдана отырып E[m] тобын есептеу алгоритмі

Кіру: m – бүтін сан, p – өрістің сипаттамасы, a, b $y^2 = x^3 + ax + b$ қисықтың теңдеуінің коэффициенті.

Шығу: r F_q – дің кеңейту дәрежесі, бұл $E[m] \subset E(F_{p^r})$.

1. $f_m(x)$ бөлу көпмүшелерін есептеу.
2. $f_m(x)$ көпмүшенің кеңейту өрісін құру.
2.1 $f_m(x)$ көпмүшесін өзгермейтін факторларға бөлу: $f_m = g_1(x) \ldots . g_s(x)$.
2.2 $d_i = deg g_i(x), i = 1, \ldots . . , s$ анықтамасы.
2.3 $d = EKOE(d_1, \ldots, d_s)$ есептеу. Онда d ыдырау өрісінің кеңею дәрежесі $L\colon d = \left[L\colon F_p\right]$.
3. L өрісіндегі $f_m(x)$ көпмүшесінің түбірлерін есептеу: $\mathcal{E}_1, \mathcal{E}_2, \ldots$
4. Квадраттық таңбаларды есептеу $\chi(\mathrm{F}(\mathcal{E}_i))$, мұндағы $F(x) = x^3 + ax + b$:

$$\chi\big(\mathrm{F}(\mathcal{E}_i)\big) = \mathrm{F}(\mathcal{E}_i)^{\frac{q-1}{2}}.$$

5. Егер $\chi(F(\mathcal{E}_i)) = 1$ болса барлық $\mathcal{E}_i$ үшін , $i = 1, \ldots, l, l = deg f_m(x)$, онда $r = d$, болмаса $r = 2d$.

Шешімі: r.

Мысал 1. E/F_5 эллипстік қисық берілсін: $y^2 = F(x)$, мұнда $F(x) = x^3 + 2x + 1$. $E[4]$ бұралу тобын есептеңіз.

1. Бөлу көпмүшелерін есептейміз

$$f_0(x) = 0, f_1(x) = 1, f_2(x) = 1, f_3(x) = 3x^4 + 2x^2 + 2x + 1,$$
$$f_4(x) = 2x^6 + 4x + 3.$$

2. $f_4(x)$ көпмүшесін F_5 өрісі үстінде кеңейтеміз: $f_4(x) = 2(x^3 + 4x^2 + x + 2)(x^3 + x^2 + 2)$ және бөлінбейтін көпмүшелердің кеңею дәрежесін анықтаймыз: $\{3, 3\}$. $d = HOK(3, 3) = 3$ есептейміз. Онда d кеңею өрісінің бөлу дәрежесі $L\colon d = \left[L\colon F_p\right] = 3, L = F_{5^3}$.

3. $F_{5^3} = F_5(\alpha)$ кеңею өрісінде $f_4(x)$ көпмүшесінің түбірлерін есептейміз, мұндағы α $x^3 + 4x^2 + x + 2$ көпмүшесінің бөлінбейтін бөлгіш түбірі $f_4(x)\colon \xi_1 = \alpha, \xi_2 = 4\alpha^2 + 1, \xi_3 = 2\alpha^2 + 3\alpha, \xi_4 = 2\alpha^2 + \alpha, \xi_5 = 3\alpha^2 + \alpha + 1, \xi_6 = 4\alpha^2 + 4\alpha + 3$.

4. Квадраттық таңбаларды есептеу. Бізде бары $\chi(F(\xi_i)) = 1$ барлық $i = 1,2, \ldots,6$ үшін, яғни барлық $F(\xi_i)$ квадраттық шегерімдер болып табылады.

5. Сондықтан, $r = d = 3$.

Шешімі: $E[4]$ бұралу тобының нүктелерінің координаттары F_{5^3} өрісінде жатыр, яғни $E[4] \subset E(F_{5^3})$.

Көріп отырғанымыздай, $E[4]$ тобы $Z_4 \times Z_4$ тобына изоморфты және ол 1 ретті нүктеден P_∞ нүктесіне, 2 ретті 3 нүктеден және 4 ретті 12 нүктеден тұрады.

$E(F_{p^r})$ тобының құрылымын анықтау алгоритмі

Алгоритм идеясы: $E[m]$ тобында қандай m - бұралу топтары $E(F_{p^r})$ кіші топ ретінде бар екенін анықтаңыз.

1. Берілген бекітілген $r = 1, 2, 3..$ үшін Вейл әдісімен $E(F_{p^r})$ тобының ретін анықтау.

2. $E(F_{p^r})$ тобының мүмкін болатын құрылымдарын анықтау $Z_{d_j} \oplus Z_{n_j}$, мұндағы $d_j \cdot n_j = N, d_j | n_j, d_j | p^r - 1, j = 1, \dots, l$.

3. $\{d_1, \dots, d_l\}$ тізбегін құру, мұндағы $d_1 > \cdots > d_l$. $j = 1, d \leftarrow d_j$ тең деп алайық.

4. $d: d = p_1^{k_1} \dots p_s^{k_s}$ көбейткіштерге жіктейміз.

5. Кез – келген $i = 1, \dots, s$ үшін r' түріндегі кеңеюдің ең кіші дәрежесін анықтаймыз, яғни $E[{p_i}^{k_i}] \subset E(F_{p^{r'}})$.

6. Егер $E[{p_i}^{k_i}] \subset E(F_{p^{r'}})$ барлық $i = 1, \dots, s$ үшін орындалса, онда $E[d] \subset E(F_{p^r})$ және $E(F_{p^r}) \cong Z_d \oplus Z_n$, мұндағы $n = N/d$. $j = j + 1, d = d_j$ орындалмаса 4 тармаққа өтеміз.

Шешімі: $E(F_{p^r}) \cong Z_d \oplus Z_n$ болғанда d және n сандары бүтін.

Мысал 2. E/F_{13}: $y^2 = x^3 + 7x$ түріндегі эллипстік қисығы берілген. F_{13} өрісінде $f(x)$ көпмүшесінің бір түбірі бар. $r = 1$ үшін $N = 18$ бірден $E(F_{13}) \cong Z_3 \oplus Z_6$ анықтаймыз.

$E(F_{13^4})$ тобының құрылымын анықтайық.

1. Вейл әдісімен осы кеңейту үшін нүктелер санын есептейміз

$$N = 2^7 \cdot 3^2 \cdot 5^2.$$

2. $Z_d \oplus Z_n$: $Z_6 \oplus Z_{\frac{N}{6}}$, $Z_{12} \oplus Z_{\frac{N}{12}}, Z_{24} \oplus Z_{\frac{N}{24}}, Z_{30} \oplus Z_{\frac{N}{30}}, Z_{60} \oplus Z_{\frac{N}{60}}, Z_{120} \oplus Z_{N/120}$ түріндегі рационалды нүктелер тобының $E(F_{13^4})$ мүмкін құрылымдарын анықтаймыз.

3. Біз кіші циклдік топтар тізбегін құрамыз кему тәртібімен $d \in \{120,60,30,24,12,6\}$. Олардың ішіндегі ең үлкені $d = 120$ деп санаймыз.

4. $d = 120 = 3 \cdot 5 \cdot 2^3$ көбейткіштерге жіктейміз.

5. Бұралу топтары үшін келесі жағдай орындалады $E[3] \subset E(F_{13^2}) \subset E(F_{13^4}), E[5] \subset E(F_{13^4}), E[8] \subset E(F_{13^4})$.

6. Нәтижесінде мынадай қорытындыға келеміз $E[120] \subset E(F_{13^4})$

Сонымен, бізде $E(F_{13^4}) \cong Z_{120} \oplus Z_{N/120}$ тобының құрылымы бар.

Сол сияқты, r кеңейтілімінің қалған дәрежелері үшін алгоритмді қарастыра отырып $E(F_{13^r}) \cong Z_d \oplus Z_{N/d}$ аламыз. Егер:

$r \equiv 1 \, mod \, 2$, онда $d \equiv 1 \, mod \, 2$; $r \equiv 0 mod 2$, онда $d \equiv 0 \, mod \, 6$;

$r \equiv 0 \, mod \, 3$, онда $d \equiv 0 \, mod \, 9$; $r \equiv 0 mod 4$, онда $d \equiv 0 \, mod \, 120$;

$r \equiv 0 \, mod \, 6$, онда $d \equiv 0 \, mod \, 18$; $r \equiv 0 mod 12$, онда $d \equiv 0 \, mod \, 360$.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Влэдуц С.Г., Ногин Д.Ю., Цфасман М.А. Алгеброгеометрические коды. Основные понятия. М.: МЦМНО, 2003.

2. Blake I.F., Seroussi G. and Smart N.P. Elliptic curves in cryptography // London Mathematical Society Lecture Note Series. 265. Cambridge University Press, 1999.

3. Hankerson. D., Menezes A., Vanstone S. Guide to elliptic curve cryptography. Springer, 2003.

4. Miller V. Uses of elliptic curves in cryptography // Advances in Cryptology: Proceedings of Crypto’8

5. Lecture Notes in Computer Science. 218 (1986). Springer-Verlag. P. 417–426.

6. Baier H. How to find Elliptic Curve Groups of Prime Order. Technical Report, Darmstadt University of Technology, 2002. Technical Report TI-6/02.

7. Ишмухаметов Ш. Т., Рубцова Р. Г. Математические основы защиты информации: электронное учебное пособие для студентов института вычислительной математики и информационных технологий. Казань : Казанский федеральный университет, 2012. 138 с.

Научный руководитель: PhD, доцент Козыбаев Д. Х.

УДК 514.1

Марзия Турсынбай
(Нур-Султан, Қазақстан)

ҚАЛЫНДЫЛАР КЛАСЫ ӨРІСІНДЕ КЕРІЛЕНЕТІН ЕКІ ӨЛШЕМДІ МАТРИЦАЛАР

Алгебра және сандар теориясының әдістерін қолдана отырып, қалындылар класы өрісінде керіленетін екі өлшемді матрицаның қасиеттері талқыланады, Қалындылар класы өрісінде екі өлшемді матрицаның керіленетін, керіленбейтіндігін анықтайтын шартты алуға болады, сонымен қатар осы екі өлшемді керіленетін матрицалардың жалпы санын есептеу.

Түйінді сөздер: *Қалындылар класс өрісі; керіленетін элемент; екі өлшемді матрица; керіленетін матрица; Сунь-Цзы теоремасы.*

Using algebraic and number theory methods, this paper gives some properties concerning 2×2 matrices over fields of residue classes, and we obtain a condition for asserting whether a 2×2 matrices over fields of residue classes is invertible. Furthermore, the number of invertible 2×2 matrices over fields of residue classes is also given.

Keywords: *residue class fields; invertible element; 2 × 2 matrices; invertible matrices; Chinese Remainder Theorem.*

Соңғы жылдары информатика мен ақпараттық ғылымның қарқынды дамуымен сандар теориясы криптографияда кеңінен қолданылуда. Классикалық криптографиялық жүйеде, 26 модуль бойынша Z_{26} қалындылар класы өрісінде керіленетін екі өлшемді матрица 26 қос таңбалы блоктық криптографиялық жүйеде (digraphic ciphers) шифрлау түрлендірудің кілті болып табылады. Сонда, жалпы қалындылар класы өрісінде екі өлшемді матрицаның қай түрі керіленетін болады? Барлығы қанша керіленетін екі өлшемді матрицалар бар? Бұл мақалада алдымен қалындылар класы өрісінде керіленетін екі өлшемді матрицаны анықтау шарттары беріледі, содан кейін осы керіленетін екі өлшемді матрицалардың саны беріледі. Бұл мақалада Z_m – m модуль бойынша қалындылар класы өрісі, ал p берілген жай санды білдіреді.

1 Керіленетінді анықтау шарты

Лемма 1 A Z_m-дегі квадраттық матрица болсын, онда A керіленетін матрица болады $\Leftrightarrow$ $|A|$ Z_m-дегі керіленетін элемент болса.

Дәлелдеуі: ($\Longrightarrow$): Егер A керілленетін матрица болса, онда

$|A| \cdot |A^{-1}| = |A \cdot A^{-1}| = E$

демек $|A|$ Z_m-дегі керіленетін элемент, ал оның кері элементі $|A^{-1}|$.

($\Longleftarrow$): A^* матрицасы A матрицасына тіркелген матрица A^* болсын. Егер $|A|$ Z_m-дегі керіленетін элемент болса, онда

$A \cdot A^* = |A| \cdot E \Longrightarrow A(|A|^{-1} \cdot A^*) = E$

Демек A керіленетін матрица, ал оның кері матрицасы $|A|^{-1} \cdot A^*$.

Лемма 2 a, m бүтін сандар болсын, $m = \prod_{i=1}^{s} P_i^{e_i}$. $\bar{a}$ Z_m-дегі керіленетін элементі болады $\Leftrightarrow i = 1,2,\dots,s$ болғанда $\bar{a}$ Z_{P_i}-дің де керіленетін элементі болса.

Дәлелдеуі: $\bar{a}$ Z_m-дегі керіленетін элемент $\Leftrightarrow (a,m) = 1 \Leftrightarrow (a, \prod_{i=1}^{s} P_i^{e_i}) = 1 \Leftrightarrow (a, P_i) = 1, i = 1,2,\dots,s \Leftrightarrow \bar{a}$ Z_{P_i}-дің де керіленетін элементі болады, $i = 1,2,\dots,s$.

Лемма 3 Z_p-дағы екі өлшемді квадрат матрица $A = \begin{matrix}\alpha \\ \beta\end{matrix}$ деп алайық, мұнда $\alpha, \beta \in {Z_p}^2$, Z_p екі өлшемді вектор. Онда |A| керіленеді $\Leftrightarrow \alpha \neq 0$ *және* $\beta \neq k\alpha$, мұнда k Z_p-дағы кезкелген элемент.

Дәлелдеуі: $\alpha = (a,b), \beta = (c,d)$, $|A| = 0$. Онда $ad = bc$. Егер $\alpha \neq 0$, онда $a \neq 0$ немесе $b \neq 0$ яғни a немесе b керіленеді. Осыдан $d = a^{-1}bc$ немесе $c = b^{-1}ad$, $\beta = (c, a^{-1}bc) = a^{-1}c\alpha$ немесе $\beta = (b^{-1}ad, d) = b^{-1}d\alpha$ шығады . яғни

$|A| = 0 \Longrightarrow \alpha = 0$ немесе $\beta = k\alpha$, $k \in Z_p$.

Әрине $\alpha = 0$ немесе $\beta = k\alpha$ ден $|A| = 0$ екендігі шығады. Сондықтан жоғарыдағы формула кері қарай да орындалады. Осыдан $|A| \neq 0 \Leftrightarrow \alpha \neq 0, \beta \neq k\alpha, k \in Z_p$.

Жоғарыда көрсетілгендей, Z_m бойынша екі өлшемді квадрат матрицаның керіленетіндігін анықтау шарттары төменде көрсетіледі.

Теорема1 $m = \prod_{i=1}^{s} P_i^{e_i}$, $A = \begin{matrix}\alpha \\ \beta\end{matrix}$ Z_m-дегі екі өлшемді квадрат матрица болсын. Онда Z_m-де A керіленеді $\Leftrightarrow \alpha \neq 0(modp_i)$, және $\beta \neq k_i\alpha(modp_i)$, $i = 1,2,\dots,s$. Мұнда $k_i \in Z_{p_i}$.

Дәлелдеуі: Z_{p_i} *барлық* $i = 1,2,\dots,s$ үшін Z_m-дегі ішкі сақина болсын деп алайық, лемма 1,2 және 3 тен, A Z_m-де керіленеді $\Leftrightarrow$ |A| Z_m- де керіленеді $\Leftrightarrow$ |A| Z_{p_i} –дегі барлық $i = 1,2,\dots,s$ үшін керіленеді $\Leftrightarrow$ $\alpha \neq 0(modp_i)$, және $\beta \neq k_i\alpha(modp_i)$, $i = 1,2,\dots,s$. Мұнда $k_i \in Z_{p_i}$.

Қортынды1 e оң бүтін сан болсын, A ${Z_p}^e$–дегі екі өлшемді квадрат матрица, $A \equiv A_0(\mathrm{mod}p)$, онда A ${Z_p}^e$-де керіленеді $\Leftrightarrow A_0$ Z_p-да керіленеді.

Дәлелдеуі: $A = \begin{matrix}\alpha \\ \beta\end{matrix}$ болсын, онда $A_0 \equiv \begin{matrix}\alpha \\ \beta\end{matrix}(\mathrm{mod}p)$. Теорема1 бойынша A ${Z_p}^e$де керіленеді $\Leftrightarrow \alpha \neq 0(modp)$, және $\beta \neq k\alpha(modp) \Leftrightarrow A_0$ Z_p-да керіленеді.

Қортынды2 $m = \prod_{i=1}^{s} P_i^{e_i}$ болсын, A Z_m-дегі екі өлшемді квадрат матрица, $A \equiv A_i(\mathrm{mod}{p_i}^{e_i})$, $i = 1,2,\dots,s$. Онда A Z_m-де керіленетін матрица $\Leftrightarrow A_i$ ${Z_{p_i}}^{e_i}$ – да керіленетін матрица, $i = 1,2,\dots,s$.

Дәлелдеуі: ${Z_{p_i}}^{e_i}$ Z_m-дегі ішкі сақина болсын, $i = 1,2,\dots,s$. $A = \begin{matrix}\alpha \\ \beta\end{matrix}$ болсын, онда $A_i \equiv \begin{matrix}\alpha \\ \beta\end{matrix}(\mathrm{mod}p_i)$, $i = 1,2,\dots,s$. Теорема1 бойынша A Z_m- де керіленетін матрица $\Leftrightarrow \alpha \neq 0(modp_i)$, және $\beta \neq k_i\alpha(modp_i)$, $i = 1,2,\dots,s$.

$\Leftrightarrow A_i$ ${Z_{p_i}}^{e_i}$ – де керіленетін матрица, $i = 1,2,\dots,s$.

2 Керіленетін матрицаның саны

Төменде теорема1-ді қолдана отырып, керіленетін екі өлшемді матрицаның санын есептейік.

Лемма 4 Z_p-дағы керіленетін екі өлшемді матрицаның саны $p(p-1)^2(p+1)$ –ге тең.

Дәлелдеуі: теорема1-ді қолдана отырып, Z_p -да $A = \begin{matrix}\alpha \\ \beta\end{matrix}$ керіленетін матрица бар $\Leftrightarrow \alpha \neq 0, \beta \neq k\alpha, k \in Z_p$. A керіленетін матрица деп есептесек, онда $\alpha, \beta \in {Z_p}^2$ қанша мүмкіндіктері бар екенін көрейік. ${Z_p}^2$ барлығы p^2 элементтен тұратындықтан, $\alpha \neq 0$ бастап, α-да $p^2 - 1$ мүмкіндік бар. α-ны алайық, содан кейін $\beta \neq k\alpha, k \in Z_p$ үшін β-да $p^2 - p$ мүмкіндік бар. Сондықтан A матрицасында барлығы $(p^2-1)(p^2-p) = p(p-1)^2(p+1)$ мүмкіндік бар. Яғни Z_p –дағы керіленетін матрицаның саны $p(p-1)^2(p+1)$ –ге тең.

Лемма 5 е оң бүтін сан болсын, $Z_p{}^e$-дегі керіленетін екі өлшемді матрицаның саны $p^{4e-3}(p-1)^2(p+1)$-ге тең.

Дәлелдеуі: Z_p және $Z_p{}^{e-1}$ $Z_p{}^e$-ның ішкі сақинасы ретінде қарастырамыз. А $Z_p{}^e$-дегі матрица болсын. Қалдықпен бөлу амалын қолданамыз, А ны $A = A_0 + pA_1$ деп белгілейік. Мұндағы A_0 Z_p-дағы матрица, A_1 $Z_p{}^{e-1}$-дегі матрица, A_0, A_1матрицалары A матрицасымен ғана анықталады. Теореме1 дегі қортынды 1 бойынша, A матрицасы керіленеді $\Leftrightarrow A_0$ матрицасы керіленеді.

Демек A матрицасы керіленетін мүмкін саны $= A_0$ матрицасы керіленетін мүмкін саны $\times$ A_1-дің мүмкін саны. Онда A_1 матрицасының $(p^{e-1})^4$ мүмкіндігі бар екендігі анық, сондықтан A матрицасы керіленетін мүмкін саны $= p(p-1)^2(p+1)p^{4(e-1)} = p^{4e-3}(p-1)^2(p+1)$.

Теорема 2 **(**Сунь-Цзы теоремасы) Егер $m_1, m_2, \dots, m_n$ бүтін сандары қос-қостан өзара жай болсын деп ұйғарайық, онда кез-келген $a_1, a_2, \dots, a_n$ бүтін сандары үшін:

$$(S): \begin{cases} x = a_1 \,(mod\, m_1) \\ x = a_2 \,(mod\, m_2) \\ \quad\vdots \\ x = a_n \,(mod\, m_n) \end{cases}$$

(S) теңдеулер жүйесінің шешімі бар, ал жалпы шешімді келесідей құруға болады: $M = m_1 \times m_2 \times \dots \times m_n = \prod_{i=1}^n m_i$ $m_1, m_2, \dots, m_n$ бүтін сандардың көбейтіндісі болсын, ал $M_i = \frac{M}{m_i}$ болсын, $\forall i \in \{1,2,\dots,n\}$ m-нен басқа $n-1$ бүтін сандардың көбейтіндісі.

$t_i = {M_i}^{-1}$ m_i модуль бойынша M_i-дің керісімен салыстырымды $M_i t_i \equiv 1\,(mod\, m_i)$, мұндағы $\forall i \in \{1,2,\dots,n\}$. (S) теңдеулер жүйесінің жалпы шешімі:

$x = a_1t_1M_1 + a_2t_2M_2 + \cdots + a_nt_nM_n + kM = kM + \sum_{i=1}^n a_i\, t_iM_i$, $k \in Z$. M модуль бойынша, (S) теңдеулер жүйесінің жалғыз шешімі бар:

$x = (\sum_{i=1}^n a_i\, t_iM_i)\; mod M$.

Дәлелдеуі: Ұйғарым бойынша, кез-келген $i \in \{1,2,\dots,n\}$ үшін $\forall j\{1,2,\dots,n\}$, j ≠ i – дан $gcd(m_i, m_j) = 1$, сондықтан $gcd(m_i, M_i) = M_it_i \equiv 1\,(mod\, m_i)$ болатындай t_i бүтін саны табылады. Осындай t_i-ды m_i модуль бойынша M_i-дің керісімен салыстырымды деп айтамыз. $a_it_iM_i$-дің көбейтіндісін қарастырсақ, бұдан:

$a_it_iM_i \equiv\; a_i \cdot 1 \equiv a_i(mod\, m_i)$, $\forall j \in \{1,2,\dots,n\}$, j ≠ i, $a_it_iM_i \equiv 0\,(mod\, m_j)$.

Сондықтан $x = a_1t_1M_1 + a_2t_2M_2 + \cdots + a_nt_nM_n$ қанағаттандырады:

$\forall i \in \{1,2,\dots,n\}$, $x = a_it_iM_i + \sum_{j\neq i}^n a_j\, t_jM_j \equiv a_i + \sum_{j\neq i} 0 \equiv a_i(mod\, m_i)$

Бұл x (S) теңдеулер жүйесінің бір шешімі болатынын көрсетеді. x_1, x_2 (S) теңдеулер жүйесінің шешімі болсын деп ұйғарайық, онда

$\forall i \in \{1,2,\dots,n\}$, $x_1 - x_2 \equiv 0\,(mod\, m_i)$.

$m_1, m_2, \dots, m_n$ сандары қос-қостан өзара жай, бұл $M = \prod_{i=1}^n m_i$ $x_1 - x_2$-ні бөлетінін білдіреді. Сондықтан (S) теңдеулер жүйесінің кез-келген екі шешімінің арасында M –ның бүтін еселік айырмашылығы бар. Тағы бір жағынан $x = a_1t_1M_1 + a_2t_2M_2 + \cdots + a_nt_nM_n$ бір шешімі, Сонымен бірге жалпы шешім былай анықталады:

$a_1t_1M_1 + a_2t_2M_2 + \cdots + a_nt_nM_n + kM = kM + \sum_{i=1}^n a_i\, t_iM_i$, $k \in Z$

Сондықтан теңдеулер жүйесінің барлық шешімдер жиыны:

$\{kM + \sum_{i=1}^n a_i\, t_iM_i,\; k \in Z\}$.

Теорема3 m $= \prod_{i=1}^s P_i{}^{e_i}$ болсын, онда Z_m-дегі керіленетін екі өлшемді квадрат матрицаның саны

$$\prod_{i=1}^{s} P_i{}^{4e_i-3}(p_i-1)^2(p_i+1).$$

Дәлелдеуі: $Z_{p_i}{}^{e_i}$ –ді Z_m--ның ішкі сақинасы ретінде қарастырамыз. A матрицасы Z_m-дегі керіленетін екі өлшемді квадрат матрица болсын, ал $A \equiv A_i(\mathrm{mod} p_i{}^{e_i})$, $i = 1,2,\dots,s$ болсын. Онда A_iматрицасы A матрицасымен ғана анықталады. Сунь-Цзы теоремасы

бойынша, саны s болатын A_i матрицасы A матрицасымен ғана анықталады. Сондықтан A матрицаның саны = саны s болатын A_i матрицасының санына көбейту. Теореме1 дегі қортынды 2 бойынша, A_i матрицалары ${Z_{p_i}}^{e_i}$ –де бәрі керіленеді. Сондықтан лемма5-тен A_i матрицасының саны = ${P_i}^{4e_i-3}(p_i-1)^2(p_i+1)$. Демек $\mathrm{Z_m}$-дегі керіленетін екі өлшемді квадрат матрицаның саны

$$\prod_{i=1}^{s} {P_i}^{4e_i-3}(p_i-1)^2(p_i+1).$$

Теореме2- ден, 26 модуль бойынша қалындылар класы өрісі $\mathrm{Z_{26}}$-да

$2 \cdot 3 \cdot 13 \cdot 12^2 \cdot 14 = 157248$ керіленетін екі өлшемді матрица бар. Яғни, 26 таңбалы криптографиялық жүйесі үшін, барлығы 157 248 екі таңбалы блоктық криптографиялық (шифрлау) жүйені құруға болады.

Біз осы амал арқылы $\mathrm{Z_m}$-дегі n - өлшемді матрицаның керіленетіндігін анықтау шарты мен санын табуға болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Фелисс Рувимович Гантмахер. Теория матриц. Москва, 1966. 576 с.
2. Биркгоф Г. Современная прикладная алгебра : науч. изд. / Г. Биркгоф, Т. Барти. Москва : Мир, 1976. 400 с.
3. Виноградов И.М. Основы теории чисел. Москва: Наука, 1981. 180 с.
4. Бухштаб А.А. Теория чисел. Москва: Просвещение, 1966. 256 с.
5. Чжан Шэнгюань. Количество обратимых матриц над кольцом целых чисел [J]. *Журнал Фуцзяньского педагогического университета.* 1999. 144 с.

Научный руководитель: PhD, доцент Козыбаев Д. Х.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Єва Біліченко
(Дніпро, Україна)

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ РІЗНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

Життя людини неможливо уявити без спортивного навантаження. Нас вчать підтримувати гарний фізичний стан починаючи з руханок у дитячому садку, і закінчуючи легкими, оздоровчими вправами для пенсіонерів. Тримати себе у формі – запорука не тільки здоров'я, а й твердого та стабільного місця у соціумі.

Ключові слова: *життя, фізична культура, формування, навантаження, життя, вік, люди.*

Починаючи з древньої Греції наше суспільство прославляє культ здорового та гарного тіла, як запоруки успіху. Фізична культура є обов'язковою дисципліною на протязі всіх етапів соціального формування людини: дитячий садок, школа, університет. Нажаль, коли людині не нагадують та не допомагають займатися спортом (як це робиться, наприклад, у закладах освіти) через поринання у повсякденні клопотання та справи, вона починає забувати про існування такої проблеми. Як наслідок поганий стан м'язів, хронічна втома, стрес та навіть депресія. Цього допоможе уникнути проведення хоча б невеличкої часини свого дня за фізичним навантаженням на протязі усього життя: від дитинства, і до пенсійного віку.

Перед нами постають декілька верств населення (за віком), для котрих необхідно розробити свої мети та засоби фізичного виховання:

- Діти до шкільного віку;
- Школяри;
- Молодь;
- Дорослі люди;
- Люди похилого віку.

Метою фізичного виховання дітей дошкільного віку – це формування фізично міцного покоління із самого дитинства, котре у майбутньому буде піднімати країну. Важливо вміти перемістити свою бурхливу енергію у корисне для них самих і для суспільства русло.

Ця мета розкривається та конкретизується в загальних завданнях, які вирішуються залежно від особливостей вікового розвитку дітей. Дошкільний період має велику пластичність та сприйнятливість до засобів фізичної культури. У цей час створюються найбільші можливості для реалізації оздоровчих, освітніх та виховних завдань. Тільки за допомогою занять фізичними вправами (ранкова гімнастика, заняття фізкультурою та ін.), з урахуванням анатомо-фізіологічних та психологічних особливостей дитини можна досягнути всебічного розвитку всіх форм та функцій її організму. Розвиток фізичних, (рухових) якостей дітей має також оздоровче значення. Здоров'я природно обумовлено комплексним удосконаленням морфофункціональних властивостей організму, яке забезпечується завдяки систематичній руховій діяльності дитини. Оптимальний розвиток цих якостей сприяє покращанню будови тіла дитини, формуванню правильної постави, легкості ходьби та бігу, чіткості виконання загальнорозвиваючих вправ та основних рухів [2].

Протягом років, коли дитина ходить у дитячий садок та отримує перші цілеспрямовані фізичні навички, необхідно сформулювати у неї «фізичну базу», до котрої входять фізичні рухи, без котрих неможливо життя людини: ходьба, біг, стрибки, повзання, лазання. Через те, що діти у цьому віці ще не вміють контролювати поведінку свого тіла, необхідно, за допомогою вправ, допомагати їй формуватися. Через високу пластичність нервової системи у них дуже швидко формуються рухові рефлекси, котрі необхідні для нормального

перебування у соціумі. Дивлячись на умови умови обладнання дитячого садка фізичним обладнанням (басейном, спортивною площею, гімнастичним знаряддям) обсяг навичок дітей може бути більшим.

Завдяки стандартним фізичним активностям у дітей закрадаються у них закладаються «основи технічно правильного виконання дій, засвоюється культура рухів» [2].

Метою фізичного формування школярів є продовження покращення фізичних, рухливих здібностей дитини. І також, звичайно, мотивації піклування про власне здоров'я, та підтримка гарної фізичної форми зарази безпроблемного функціонування у соціумі та повсякденному житті. Діти шкільного віку займаються цілеспрямованим фізичним навантаженням більше, ніж будь яка інша група населення: вони бігають по шкільних коридорах, на уроках фізичної культури, після школи з друзями, на спортивних секціях та на ігрових площадках. Це відбувається через велику кількість бажання рухатися, велику кількість фізичної енергії та вільного часу, на відміну від тих самих студентів, у котрих немає вже ні бажання, ні часу у такій кількості, котрою розташовують школяри.

У шкільні роки діти найбільше фізично формуються, через це є гостра необхідність у фізичній культурі та розвитку спортивних навичок.

На думку Б. М. Шияна, учні цього віку повинні усвідомити, що культура ставлення до власного здоров'я і рівня фізичної підготовленості є складовою частиною загальної культури осіб і значною мірою визначає її соціальний і моральний статус [3].

Метою фізичного формування студентів можна назвати закріплення ідеї важливості фізичної активності у житті кожної людини. Важливо поповнити й вдосконалити індивідуальний фонд тих рухових навичок, котрі здобула молода людина протягом дитячих років та закріпити їх в університеті та коледжі.

Фізична культура у вищому навчальному закладі виконує оздоровчі, виховні та освітні завдання. Конкретні напрями та організаційні форми масової фізичної культури визначаються статтю, віком, станом здоров'я, рівнем фізичної підготовленості, а також наявною спортивною базою, традиціями вищого навчального закладу [4].

Так як молодий член суспільства у цьому віці потребує визнання своєї особистості, важливу роль грають спортивні заходи, на котрих він, або вона, мають змогу продемонструвати свою фізичну підготовку та спортивні навички, здобуті та розвинені кимось ще з часів дитячого садку, а кимось вже у більш свідомому віці.

Метою фізичного виховання дорослих, сформованих жінок та чоловіків – є підтримка їх фізичного здоров'я у їх зайнятому, складному дорослому житті. Через відсутність вільного часу та можливостей дорослі верстви населення можуть занедбати те, що вони набували під час років навчальних закладах: від дитячого садку до університету. Тому стає питання гострої необхідності підтримки гарного фізичного стану цього пласту людей.

Звичайно на цьому етапі життя основну відповідальність за своє здоров'я несуть безпосередньо самі люди, проте важливо відчувати підтримку зі сторони. Фізична активність на роботі (особливо, якщо йде мова про роботу, де потрібно багато сидіти) є так само необхідною, як і у школах.

В Національній стратегії розвитку фізичного виховання і спорту України на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» зазначається, про «низький рівень залучення осіб до спеціально організованої рухової активності» *(спортом до другої половини XX століття здебільшого займалися лише юнаки та молоді чоловіки, а жінки, інваліди, пенсіонери, соціально незахищені громадяни були позбавлені такої можливості, що суперечило загальним тенденціям розвитку цивілізації та не відповідало основним положенням Загальної декларації прав людини)* [5].

Метою фізичного виховання людей похилого віку є підтримка їх життєздатних функцій організму. Після 60 років більшість людей має проблеми з опорно-руховим апаратом, що стає причиною болю у спині та суглобах, відчуття слабкості та загального зниження фізичної рухливості, що призводить до погіршення загального фізичного стану та послаблення м'яз.

Фізичне навантаження для старших людей повинно бути помірним. Необхідно враховувати ті вікові зміни, які відбуваються у роботі серцево-судинної, дихальної та нервової системи, опорно-рухового апарату. Треба так підібрати вправи, щоб повністю виключити можливість падіння, травмування, а також чітко контролювати дозування навантаження. Перевагу слід надавати вправам для підвищення загальної витривалості, координації та гнучкості. З великою обережністю включайте в комплекси вправи на силу та швидкість [6].

Необхідність людині похилого віку у фізичному вихованні – безперечна, бо у цьому віці це напряму залежить зі станом та тривалістю життя людини. Тому необхідно починати займатися спортом із самого дитинства, на продовжувати займатися фізичною активність на протязі усього життя, аби на пенсії відчувати себе здоровіше та приємніше.

Основною соціальною функцією фізичного виховання, спорту, фізичної рекреації, фізичної реабілітації та адаптивної фізичної культури є забезпечення фізичного здоров'я людини, а оскільки ці форми фізичної культури залучають до активних занять фізичними вправами та рухливими іграми значну кількість людей різного віку – то і суспільства в цілому. У цьому сутність прояву основної соціальної функції сучасної фізичної культури, тобто такої функції, яка притаманна усім її формам і визначає її цілісність. Вона постає як відображення фундаментального принципу, який констатує, що вся соціальна система фізичної культури має оздоровчу спрямованість [7].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сутула В.О. Забезпечення фізичного здоров'я різних верств населення – основна соціальна функція фізичної культури (дата звернення 11.10.2011)

2. Вільчковський Е.С., Куро О.І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. Суми, 2004.

3. Теоретико-методичні основи фізичного виховання дітей шкільного віку. URL: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/5231/1/%D0%9B%D0%B5%D0%BA-8.pdf

4. Як фізична активність впливає на здоров'я і які типи навантажень потрібні нам щотижня. URL: https://moz.gov.ua/article/health/jak-fizichna-aktivnist-vplivae-na-zdorovja-i-jaki-tipi-navantazhen-potribni-nam-schotizhnja (дата звернення 29.01.2019).

5. Фізичне виховання студентів. URL: https://pidru4niki.com/70185/pedagogika/fizichne_vihovannya_studentiv

6. Фізичне виховання дорослого населення як наукова та навчальна дисципліна. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/24472

7. Фізична активність людей похилого віку. URL: https://www.bsmu.edu.ua/blog/3304-fizichna-aktivnist-lyudey-pohilogo-viku/

Дмитро Боронін, Наталія Шкарлат, Петро Колеснік
(Харків, Україна)

ПІДГОТОВКА ЗАХИСНИКІВ В БАСКЕТБОЛІ НА ОСНОВІ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЇХ ПРОВІДНИХ ЯКОСТЕЙ НА БАЗІ ЗБІРНОЇ КОМАНДИ ХНУБА

Актуальність дослідження. Сучасний баскетбол є унікальним у своїй особливості поєднувати в одній команді гравців, що розрізняються як за антропометричними даними, так і за рівнем розвитку фізичних якостей, а також технічно-тактичному арсеналу. Особлива роль належить захисникам – порівняно невисоким гравцям, на яких не відразу звертають увагу глядачі, але від ефективності і оперативності яких, проте, часто залежить результат гри. Саме ці гравці – найшвидші і технічні, і саме вони найчастіше керують грою і показують на майданчику чудеса швидкісної техніки і володіння м'ячем. Однак специфіка побудови навчально-тренувального процесу в баскетбольних командах така, що удосконалювання

специфічних якостей захисників, наприклад, швидкісної техніки, бачення майданчику, техніки володіння м'ячем, оперативності мислення часто проблематичне у зв'язку з єдиним підходом до підготовки гравців всіх амплуа без обліку їхніх індивідуальних особливостей.

Саме тому розробка методів, що дозволяють ефективно і якісно готувати захисника, здобуває в сучасному баскетболі особливу актуальність. Це є досить важкою задачею для тренерів і гравців в цілому, тому що в баскетбол — командний вид спорту, і всі гравці тренуються за єдиною програмою, що не передбачає індивідуальний підхід як до фізичної, так і до техніко- тактичної підготовки спортсменів. І не секрет що багато перспективний гравців, здатних в майбутньому стати висококласними гравцями, часто виявляються передчасно відсіяними за різних причин.

У зв'язку з цим мета дійсного дослідження полягає у визначенні основних якостей, що обумовлюють підготовку захисника у сучасному баскетболі і розробка методів і прийомів що дозволяє підвищити ефективність процесу підготовки захисника.

Завдання дослідження:

1. Визначити основні якості фізичної та технічної підготовленості, що обумовлюють підготовку захисника.
2. Визначити основні фактори, що впливають на ведучі показники підготовленості захисників.
3. Розробити ефективні методи і прийоми, що дозволяють підвищити ефективність процесу підготовки захисника.

Для рішення поставлених задач були використані наступні ***методи дослідження:*** аналіз науково-методичної літератури, відео зйомка з наступною комп'ютерною обробкою матеріалу, методи функціональної діагностики, метод аналізу гемолітичних та ендокринних показників, метод математичного аналізу серцевого ритму, педагогічні спостереження, тестування, Метод математичної статистики з застосуванням комп'ютерних програм «Excel» і «SPSS-11», педагогічний експеримент.

Педагогічне тестування та педагогічний експеримент проводились на базі спортивної зали ХНУБА.

В даному дослідженні прийняли участь 6 спортсменів 1-го розряду та 10 спортсменів 2-го розряду, гравців збірної команди ХНУБА, які були протестовані по 14 показникам підготовленості.

Результати досліджень. Слід зазначити, що баскетболісти різного ігрового амплуа мають різні показники фізичної і техніко- тактичної підготовки, а також – різні властивості нервової системи, що припускає індивідуалізацію учбово-тренувального процесу. Процес підготовки захисників виявиться більш продуктивним, якщо знайти і застосувати ефективні методи фізичної і техніко-тактичної підготовки, що дозволяють процесу підготовки бути більш ефективним.

Педагогічні спостереження показали що найбільш важливими для успішного захисника є швидкісні і швидкісно-силові якості, що повинні сполучатися з високою швидкістю реакції, оперативним мисленням, високою працездатністю.

На підставі вищевикладеного були виділені 4 показники тестувань, що найбільш істотно відбивають швидкісні, швидкісно-силові якості і швидкісна витривалість. Такими показниками виявилися біг 2 по 28 м, час захисних переміщень, час човникового бігу, час виконання тесту «швидкісна техніка». Для визначення, якими факторами обумовлюються швидкісні якості баскетболістів, були обчисленні коефіцієнти кореляції між зазначеними 4 показниками тестування баскетболістів, що включало 14 показників.

Результати кореляційного аналізу показали, що прояв швидкісних якостей протилежно пов'язаний з точністю, що є негативним чинником для баскетболу.

Факт наявності негативного взаємозв'язку між показником в серцевому ритмі свідчить про те, що у спортсменів з більш високою активністю симпатичної нервової системи у спокої вище швидкісні можливості, що є негативним чинником для прояву точності.

На основі отриманих даних по виявленню достовірних коефіцієнтів кореляції показників швидкісної підготовленості з іншими показниками була розроблена методика підготовки захисника. Основні особливості даної методики полягали в наступному:

1. У зв'язку з наявністю негативних кореляційних взаємозв'язків між показниками точності і швидкісних якостей гравців, розроблена методика передбачає комплексний розвиток як швидкісно-силових якостей, так і спритності і влучності.
2. У тренувальному занятті передбачалося виконання вправ спрямованих на розвиток сили, що чергуються із вправами на розвиток швидкості. Як активний відпочинок виконувалися вправи на підвищення почуття м'яча, розвиток спритності, координація рухів.
3. При побудові тренувального заняття вправи виконувалися по методу кругового тренування в такій послідовності: 2 вправи спрямовані на розвиток сили, після чого була в право на володіння м'ячем; далі – станція на виконання 2 швидкісних прав і знову станція з вправами для підвищення почуття м'яча.

Тренування комплексної спрямованості на розвиток швидкісно-силових якостей і спритності проводилися 2 рази на тиждень у першій половині заняття в експериментальній групі.

Експеримент тривав 2 місяці. Експериментальною групою були гравці команди ХНУБА 1-го розряду (6 чоловік), а контрольною групою були гравці команди ХНУБА 2-го розряду (10 чоловік). До проведення експерименту групи практично не відрізнялися між собою.

Дані педагогічного тестування показали що практично за всіма показниками результати спортсменів експериментальної групи вірогідно покращилися, у той час як показники тестування контрольної групи покращилися недостовірно чи не так явно, як в експериментальній групі.

Найбільші показники приріст у результату виявлені в тестах швидкісна стрибучість (% приросту склав 12,4), стрибок з розбігу (% приросту склав 9,6), метання набивного м'яча (% приросту склав 5,7-8,7), швидкість захисних переміщень(%приросту склав 9,3) ефективність штрафних кидків(%приросту склав 17,9), ефективність кидків з середньої дистанції(%приросту склав 17,5), що свідчить про підвищення головним чином основних якостей для захисника у сучасному баскетболі.

Висновки. Застосована в даному дослідженні комплексна система підготовки захисника в баскетболі вплинула позитивно як на показники швидкості та швидкісно- силові якості, так і на показники точності.

Розроблена методика підготовки захисника є ефективною для практики навчально-тренувального процесу в командах рівня 1-го розряду – КМС, може бути рекомендована в широку практику.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Козіна Ж. Л. Система індивідуалізації підготовки спортсменів у ігрових видах спорту.
2. Вуден Д. Р. Сучасний баскетбол.
3. Заціорський В.М. Фізичні якості спортсмена.
4. Розвиток фізичних якостей баскетболістів: Метод. посібник для тренерів.
5. Залізняк Ю.Д., Портнов Ю.М. Спортивні ігри.

УДК 612.1/.8

Ирина Волкова
(Беларусь, Гродно)

ГИПОКИНЕЗИЯ И ГИПОДИНАМИЯ

В статье приводится характеристика понятий «гипокинезия» и «гиподинамия», которые являются одной из самых актуальных тем нашего времени. Рассматриваются причины возникновения гипокинезии, гиподинамии и их неблагоприятное воздействие на организм человека, а также их симптомы и пути преодоления.

Ключевые слова: *физическая активность, гипокинезия, гиподинамия, организм, малоподвижный образ жизни.*

The article describes the concepts of "hypokinesia" and "hypodynamy" which one of the most pressing topics of our time. The causes of hypokinesia and hypodynamia and their adverse effects on the human body, as well as their symptoms and ways to overcome them, are considered.

Keywords: *physical activity, hypokinesia, hypodynamia, body, sedentary lifestyle.*

На протяжении миллионов лет человеческий организм формировался под влиянием физических нагрузок, но с бурным ростом и развитием науки и техники резко изменился трудовой характер человека. Успехи научно-технического прогресса сделали нашу жизнь комфортнее. Все эти «блага цивилизации», которые нам предоставили современные технологии, избавили нас от потребности заниматься физическим трудом. Сейчас у многих из нас вся физическая нагрузка ограничивается дорогой от дома до машины или общественного транспорта и обратно. Следовательно, естественная потребность человека в движении сейчас в должной степени не удовлетворяется, что и приводит к возникновению таких заболеваний, как гипокинезия и гиподинамия.

Гипокинезия – особое состояние организма, при недостаточной двигательной активности. Обусловленное образом жизни, особенностями профессиональной деятельности, постельным режимом в период заболевания, механической фиксацией суставов (гипсовые повязки, скелетное вытяжение) и сопровождающееся в ряде случаев дефицитом мышечной нагрузки. В некоторых случаях может быть полное отсутствие движений. Тяжело переносится снижение двигательной активности человеком. Обследование подводных моряков показало, что после 1,5 месяца пребывания в море сила мышц туловища и конечностей снизилась на 20–40 % от исходной, а после 4 месяцев плавания – на 40–60 %. Наблюдались и другие нарушения со стороны различных органов и систем.

Выделяют следующие виды гипокинезии:

- физиологическая – влияние генетических факторов, психическими нарушениями или другими патологиями;
- привычно-бытовая – привыкание к малоподвижному образу жизни, снижение двигательной активности, пренебрежение физической культурой;
- клиническая («нозогенная») – заболевания опорно-двигательного аппарата. Болезни и травмы, требующие длительного постельного режима;
- учебная – непродуманная организация учебно-воспитательной работы: перегрузка учебными занятиями, пренебрежение физическим воспитанием, недостаток свободного времени;
- климатогеографическая – климат, ограничивающий двигательную активность;
- экспериментальная – моделирование сниженной физической активности для медико-биологических исследований.

Гипокинезия сопровождается рядом симптомов таких, как: бессонница, головная боль, частые переломы, постоянная усталость, беспричинная нервозность, возрастает конфликтность, сниженная работоспособность, прибавление в весе.

В результате воздействия гипокинезии на организм человека ухудшается деятельность ЦНС (центральной нервной системы), вегетативных функций и обменных процессов в организме человека, вместе с тем развивается гипотония.

Но основной ущерб гипокинезии приходится на скелетные мышцы, в следствие чего из-за длительной их неактивности они атрофируются, что вызывает нарушения в работе опорно-двигательного аппарата. Кроме того, происходит нарушение кровоснабжения и замена мышечной ткани на жировые прослойки, а также потеря белка, что приводит к нарушению работоспособности сердечно-сосудистой системы, вдобавок снижается максимальная лёгочная вентиляция и нарушается объём и глубина дыхания.

Гиподинамия – это совокупность отрицательных изменений в организме, наступивших вследствие длительной гипокинезии. По-другому гиподинамию ещё называют «болезнью цивилизации». По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) ежегодно в мире примерно 1,9 млн человек умирают от болезней, обусловленных недостаточной физической активностью или гиподинамии.

Основные формы гиподинамии:

- гипоэргия – недостаток общего объёма движений и их количества;
- гипокинезия – однообразие движений;
- гипотония – низкая интенсивность движений.

Выделяют также общую (ограничение двигательной активности всего организма) и локальную (ограничение движений группы мышц) гиподинамию.

Симптомы гиподинамии проявляются постепенно, к ним относится: бессонница, вялость, общее недомогание, снижение работоспособности, нервозность, потеря аппетита.

Гиподинамия может привести к возникновению таких заболеваний, как: вегетососудистая дистония, инсульт, гипертония, атеросклероз. Из-за нарушений в опорно-двигательном аппарате нарушается осанка, образование артрита, остеопороза, остеохондроза. По причине осложнения работы сердечно-сосудистой системы нарушается кровообращение, стенки сосудов теряют тонус, развивается варикозное расширение вен, нарушаются обменные процессы в организме, что приводит к появлению избыточного веса, нервозам и депрессии.

При проявлении симптомов, указывающих на наличие гипокинезии или гиподинамии следует посетить врача для проведения диагностики, чтобы выявить причину возникновения и назначить соответствующее лечение.

Во избежание риска возникновения данных заболеваний мы должны соблюдать следующие методы профилактики:

- физическая активность:
  - ходьба пешком;
  - бег трусцой (от 10 мин и больше);
  - утренняя зарядка (20-30 минут);
  - прогулки на свежем воздухе (20-30 минут);
  - занятия любым видом спорта.
- отказ от вредных привычек;
- рациональное и сбалансированное питание;
- соблюдение питьевого режима (1,5-2,5л);
- соблюдение режима дня.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Коваленко З.И., Гуровский Н.Н. Гипокинезия. Москва: Медицина, 2010.

2. Куликов В.М., Хожемпо С.В. Педагогические основы физического воспитания: учеб. пособие. Минск: БГУ, 2018. 256 с.

3. Большая медицинская энциклопедия. URL: https://бмэ.орг/index.php/. Дата доступа 24.12.2020

4. Солодков А., Сологуб Е. Физиология человека. Общая. Спортивная. Возрастная. URL: https://profilib.org/chtenie/88793/aleksandr-solodkov-fiziologiya-cheloveka-obschaya-sportivnaya-vozrastnaya-102.php. Дата доступа 24.12.2020

Научный руководитель: доцент Храмова Т. А.

УДК 378.011.3-051:796

Крістіна Ганчева
(Ізмаїл, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА СУЧАСНОЇ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглядається проблема застосування інформаційних технологій у навчальному процесі майбутнього вчителя фізичної культури, а також вказується, що це є невід'ємна частина сучасної фізкультурної освіти в Україні. Розкривається роль підготовки спеціалістів у сфері фізичної культури, яка передбачає наявність необхідного інформаційного забезпечення навчального процесу. Наголошується, що впровадження інформаційних технологій навчання є пріоритетним напрямом реформування сучасної фізкультурної освіти в Україні.

Ключові слова: *інформаційні технології, майбутні вчителі фізичної культури, вища фізкультурна освіта.*

The article deals with the problem of using information technologies in the educational process of a future teacher of physical culture, and also indicates that this is an integral part of modern physical education in Ukraine. The role of training specialists in the field of physical culture is revealed, it assumes the presence of the necessary information support of the educational process. It is noted that the introduction of information technologies in teaching is a priority area of reforming modern physical education in Ukraine.

Keywords: *information technologies, future physical education teachers, higher physical education.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Значний вплив інформатизація освіти справляє на удосконалення навчального процесу майбутнього вчителя фізичної культури, за рахунок включення до засобів навчання електронні підручники, комп'ютерні програми для встановлення фізичного розвитку, технічної майстерності тощо, які надають можливість значно підвищити рівень фахової підготовки у ВНЗ.

Н. Азарова вказує, що останніми роками в системі вітчизняної освіти відбуваються реформаційні процеси, спрямовані на досягнення рівня найкращих світових стандартів. Одним із шляхів підвищення якості навчання і виховання, зазначеним у Концепції Державної програми розвитку освіти, є впровадження новітніх педагогічних та інформаційних технологій [1]. Такі реформаційні процеси стосуються також і галузі знань «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини», тому фахова підготовка майбутнього вчителя фізичної культури повинна бути спрямована на досягнення рівня найкращих світових стандартів для конкурентоспроможності фахівця цієї галузі.

В процесі вирішення цих проблем майбутньому вчителю фізичної культури необхідно шукати нові ефективні методи та форми навчання школярів на уроках фізичної культури у загальноосвітній школі. Тому для підтримки у пошуках ефективних шляхів оптимізації уроку фізичної культури у фахову підготовку майбутнього вчителя фізичної культури необхідно широко впроваджувати сучасні інноваційні засоби, які включають в себе засоби інформаційних технологій, а також підвищувати рівень інформаційної культури.

Слід вказати, що використання інформаційних технологій в навчальному процесі дає можливість вивчати на якісно новому рівні навчальні дисципліни циклу професійної та практичної підготовки. Виходячи з цього для майбутнього вчителя фізичної культури комп'ютер стає засобом навчально-пізнавальної та науково-дослідної діяльності, ефективним інструментом оптимізації процесу навчання у ВНЗ. Тому впровадження інформаційних

технологій у навчальний процес майбутнього вчителя фізичної культури є невід'ємної частиною сучасної фізкультурної освіти в Україні.

Зв'язок із науковими програмами або практичними завданнями. Стаття виконана в руслі досліджуваної в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті з теми «Теорія і методика застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців з фізичної культури і основ здоров'я в умовах неперервної «освіти". Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що розгляду інформаційних технології присвячено дослідження таких учених (Н. Азарова, І. Богданов, Є. Бондаренко, Р. Гуревич, Н. Котенко, О. Сергєєв та ін.) [1; 2]. Інформаційні аспекти та Інформатизація вищої фізкультурної освіти розглядається в працях таких вчених (С. Єрмаков, Р. Клопов та ін.) [5, с. 3-6].

Мета даної статті полягає в тому, щоб розкрити необхідність впровадження інформаційних технологій у навчальний процес майбутнього вчителя фізичної культури є невід'ємної частиною сучасної фізкультурної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Тенденції розвитку сучасної педагогічної освіти, виражена спрямованість на інформатизацію усіх галузей знань в вищій школі, визначають актуальність дослідження цього суспільного явища. Необхідно вказати, що пошук найбільш ефективних шляхів і засобів, які б сприяли можливо більш ефективному навчанню майбутнього вчителя фізичної культури, завжди був у центрі уваги фахівців з фізичного виховання і спорту. Використання засобів інформаційних технологій у майбутній професійній діяльності вчителя фізичного виховання дозволяє удосконалити зміст фахової підготовки, форми навчального процесу, індивідуальний підхід у навчанні тощо.

Застосування інформаційних технологій у навчальному процесі майбутнього вчителя фізичної культури сприяє не тільки його індивідуалізації та креативності, а й сприяє підвищенню інтелектуальних здібностей, надає можливість самостійно й ефективно працювати в мережі Інтернет тощо.

Н. Азарова доводить, що впровадження інформаційних технологій навчання є пріоритетним напрямом реформування вітчизняної системи вищої освіти. Виконуючи навчальну, виховну й дослідну функції, зазначені технології можуть застосовуватися як на етапі підготовки до проведення занять, створенні навчально-методичного забезпечення, так і під час навчально-виховного процесу й у поза аудиторній роботі.

Використання інформаційних технологій дозволяє створити принципово нову інформаційну освітню сферу, що надає широкі можливості для навчальної діяльності, значно впливає на перерозподіл ролей між її учасниками, підвищує мотивацію, розвиває самостійність, забезпечує індивідуалізацію та диференціацію освітнього процесу, сприяє модернізації традиційної системи навчання [1]. Ми погоджуємося з Н. Азаровою, що використання інформаційних технологій дозволяє створити принципово нову інформаційну освітню сферу, але хочемо додати, що у фаховій підготовці майбутнього вчителя фізичної культури інформаційні технології можуть застосовуватися не тільки на етапі підготовки до проведення занять, а у впродовж всього навчального процесу у ВНЗ.

І. Богданов, О. Сергєєв вказують, що особливої уваги заслуговує опис унікальних можливостей інформаційних технологій, реалізація яких створює передумови для небувалої в історії дидактики інтенсифікації навчального процесу, а також створення методик, які орієнтовані на розвиток особистості тих, хто навчається. Вчені зазначають ці можливості:

а) миттєвий зворотний зв'язок між користувачем та інформаційними і комунікаційними технологіями;

б) комп'ютерна візуалізація навчальної інформації про об'єкти або закономірності явищ, як таких що реально відбуваються, так і «віртуальних»;

в) архівне зберігання великих обсягів інформації з можливістю її передачі, а також легкий

доступ користувача до центрального банку даних;

г) автоматизація процесів обчислювальної, інформаційно-пошукової діяльності, а також обробка результатів навчального експерименту з можливістю багаторазового відтворення фрагменту, або самого експерименту;

ґ) автоматизація процесів інформаційно-методичного забезпечення, організаційного керування навчально-виховною і контролю за результатами якості засвоєння матеріалу [2].

Перелічені вченими І. Богдановим та О. Сергєєвим унікальні можливості інформаційних технологій зосереджують нашу увагу на інтенсифікації та оптимізації навчального процесу майбутнього вчителя фізичної культури.

Перехід до нових комп'ютерно-орієнтованих технологій навчання, створення умов для їх розробка апробації та впровадження, раціональне поєднання нових інформаційних технологій навчання з традиційними – складна педагогічна задача і потребує вирішення цілого комплексу психолого-педагогічних організаційних, навчально-методичних, технічних та інших проблем [3, с.106-113]. У зв'язку з цим Н. Котенко, вказуючи на те, що …чітко визначились три головні напрями використання комп'ютерів у навчальному процесі, а саме, по-перше, це навчання технологіям, що вимагають активного використання комп'ютера (графічний і текстовий редактори, робота у комп'ютерних мережах); навчання спеціалізованим технологіям (створення музики, комп'ютерне конструювання і анімація, макетування і верстка тощо); по-друге, вивчення інформатики як науки, що розглядає інформаційно-логічні моделі; по-третє, використання комп'ютера як технічного засобу у вивченні основ наук у школі і ПТНЗ, фундаментальних і технічних дисциплін у ВНЗ і ПТНЗ доводить, що на сучасному етапі розвитку суспільства головною метою ІКТ є підготовка тих, хто навчається, до активної і плідної життєдіяльності в інформаційному суспільстві [4, с. 117].

С. Єрмаков, фахівець у галузі фізичного виховання спорту наголошує, що підготовка спеціалістів у сфері фізичної культури передбачає наявність певного інформаційного забезпечення освітнього процесу. Від його якості залежить в цілому і рівень підготовки студентів. Тому поряд з традиційними джерелами інформаційного забезпечення, такими як бібліотеки, засоби масової інформації, видання, що розповсюджуються через торгівельну мережу або за підпискою, привертають увагу можливості одержання відомостей з мережі Інтернет. Такий підхід С. Єрмакова є актуальним для фахової підготовки майбутнього вчителя фізичної культури в сучасній фізкультурній освіті в Україні. Ми підтримуємо ідею, що за наявністю певного інформаційного забезпечення освітнього процесу залежить, у цілому, і рівень підготовки студентів, насамперед майбутнього вчителя фізичної культури. Продовжуючи думку С. Єрмакова Р. Клопов вказує на те, що фахівець з фізичного виховання та спорту повинен бути готовим не тільки грамотно використовувати нові технології, але й створювати свої оригінальні розробки. Все це потребує безперервної фізкультурної освіти, спрямованої на розвиток творчого мислення у процесі діяльності протягом всього життя. Отже, взаємопов'язані думки провідних фахівців у галузі фізичного виховання спорту, а саме застосування інформаційних технологій у фаховій підготовці майбутнього вчителя фізичної культури, С. Єрмакова Р. Клопова, дають підстави стверджувати, що у галузі знань «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини» відбувається освітня інформаційна «революція»; удосконалюється процес фахової підготовки із застосуванням інформаційних технологій, що у свою чергу робить майбутнього вчителя фізичної культури в сучасній фізкультурній освіті в Україні конкурентоспроможнім на ринку праці, який здатен ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології у майбутній професійній діяльності [5, с. 3-6].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого їх розвитку. Розглядання проблеми застосування інформаційних технологій у навчальному процесі майбутнього вчителя фізичної культури, а також того, що це є невід'ємною частиною сучасної фізкультурної освіти в Україні розкриває актуальність інноваційної професійної підготовки фахівців у сфері фізичної культури, що передбачає наявність необхідного інформаційного забезпечення навчального процесу. У перспективі планується приділити увагу інформаційній

культурі майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійного розвитку в умовах інформаційно-освітнього простору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Н. В. Використання інформаційних технологій навчання у вищих закладах освіти. URL: http://intkonf.org/azarova-nv-vikoristannya-informatsiynih-tehnologiy-navchannya-u-vischih-yuridichnih-zakladah-osviti/ (дата звернення: 27.01.2021).

2. Богданов І. Т., Сергєєв О. В. Засоби інформаційних технологій, їх практичні можливості, дидактична доцільність використання й упровадження. URL: http://conference.mdpu.org.ua/conf_all/confer/2001/newtech/5/bogdanov.htm (дата звернення: 27.01.2021).

3. Бондаренко Е. Экспериментальная реализация применения мультимедийных технологий в учебном процессе по педагогическим дисциплінам. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: Збірник наукових праць. Слов'янськ : СДПУ, 2010. С. 106-113.

4. Гуревич Р. С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах: монографія. Вінниця: ТОВ «Планер», 2009. 410 с.

5. Єрмаков С. С. Наукові інформаційні аспекти фізкультурної освіти. *Актуальні проблеми фізкультурної освіти :* матеріали II електронної наукової конференції (18 травня 2008 р.). Харків: „ОВС", 2006. С. 3-6.

Микита Гунько, Андрій Іщенко
(Харків, Україна)

КІБЕРСПОРТ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Розвиток кіберспорту як самостійної спортивної дисципліни на даний момент є досить перспективним з ряду причин:

– соціальні – кіберспорт є захопленням або хобі величезного числа молоді, легітимація даного виду спорту відповідає новому суспільному інтересу.

– економічні – призові фонди міжнародних змагань з кіберспортивних дисциплін досягають 10 млн. доларів. Таким чином ця дисципліна являє собою відмінний майданчик для економічної діяльності.

– правоохоронні – кіберспорт є фактично існуючим явищем, відповідно з метою припинення правопорушень необхідно законодавчо регламентувати цю сферу суспільних відносин.

Ключові слова: *кіберспорт, кіберспортивні дисципліни, комп'ютерний спорт, державні гранти, економічний розвиток.*

У наш час комп'ютер став невід'ємною частиною життя кожної людини. Комп'ютер головний інструмент для роботи, його здатності виконувати різні складні функції полегшують повсякденне життя сучасного суспільства.

Трансформації всіх сторін життя, в першу чергу, молоді, привели до зміни соціокультурної ситуації в області дозвілля, однією з форм якого стали комп'ютерні ігри. На сьогоднішній день про кіберспорт чув кожен користувач інтернету, але багато хто навіть не знає , що це таке.

Кіберспорт – це змагання в віртуальному просторі, де гра є взаємодія об'єктів управління, забезпечуючи рівні умови змагань людини з людиною або команди з командою. Професійні кіберспортсмени, що змагаються на світовому рівні, обов'язково приділяють увагу своїй фізичній формі. Перемогу від ураження може відокремлювати милі секунди, все вирішують реакція і швидкість мислення спортсмена, а високого рівня цих параметрів не

можна досягти без хорошого фізичного стану та підготовки. Кіберспорт – це не важка атлетика або біг з перешкодами, але особливих відмінностей між ним і такими давно визнаними видами спорту, як, наприклад, шахи або стрільба з лука, немає. Що стосується психологічного аспекту, то відмінності і зовсім відсутні. Ігри тренують і вміння в максимально короткі терміни приймати рішення, стратегічно мислити, вибирати тактику, оцінюючи можливості і передбачаючи подальші кроки опонента або ж опонентів, якщо мова йде про командні змагання. Аналогічно загальновідомим видам спорту комп'ютерний спорт включає в себе командні гри, а поряд з ними і дисципліни для одиночного виступу. Важливо відзначити, що не кожну створену гру можна використовувати в якості віртуальної змагальної платформи. На сьогоднішній день можна виділити декілька основних кіберспортивних дисциплін в різних жанрах. Однією з найпопулярніших ігор, по якій протягом останніх років активно проводяться турніри, по праву вважають Counter-Strike. Основна гра серії CS: GO (Counter-Strike: Global Offensive) відноситься до жанру командного шутера (від англ. Shooter- стрілок) від першої особи. окремо класифікують MOBA-ігри (розрахована на багато користувачів онлайнова бойова арена), найбільш відомими представниками яких є DOTA 2 (Defense of the Ancient 2), HOTS (Heroes of the Storm) і LOL (League of Legends). Ігри цього типу припускають бій двох команд один з одним на певній карті. Кожен з гравців має можливість вибрати одного персонажа і виконує відведену йому в команді роль. Це можна порівняти з тим, що в футболі існують захисники і нападники, функції та модель поведінки яких на поле значно відрізняються. Ще один жанр, стратегія, має на увазі, що перемога досягається шляхом планування дій і послідовного їх виконання. Як приклад можна привести Star Craft, не втрачає любов гравців і глядачів вже довгі роки. Широко поширені ігри-симулятори, аркади, що дають унікальну можливість спробувати себе в управлінні мирної і військовою технікою. WOT (World of Tanks) є в цьому жанрі абсолютним чемпіоном. Звичайне захоплення онлайн-іграми з часом перетворилося на справжню професію, так само як товариші проводили разом час, штовхаючи м'яч, а через роки деякі з них ставали всесвітньо відомими спортсменами. Раніше нікому не спало б на думку назвати процес багатогодинної гри на комп'ютері тренуванням, але в наші дні відношення до цього поступово змінюється. Крім того, в кіберспорті не існує вікових обмежень. Від кіберспортсменів потрібно не тільки знання своєї ігрової дисципліни, а й уміння працювати в колективі, готовність приділяти тренуванням час, відповідне стандартному робочому дню (7-10 год на добу), не конфліктність, дотримання здорового способу життя та правильного розпорядку дня для більшої працездатності.

У вересні 2020-го кіберспорт на законодавчому рівні визнали одним з офіційних видів спорту в Україні. Відповідне рішення прийняли в Міністерстві молоді та спорту.

Таким чином, Україна стала однією з 25 країн, які дали кіберспорту статус офіційного спорту. Станом на 2020 рік Україна посідає 9 місце в світі по кількості людей, які займаються кібеспортом або стежать за улюбленими командами - таких людей в країні майже 2 мільйони. Лідерами в цьому рейтингу залишаються США, Китай і Південна Корея.

У планах – співпраця з Міністерством молоді та спорту, розробка та затвердження вимоги для отримання розрядів по спорту, тепер офіційним.

На думку представників індустрії, офіційний статус кіберспорту і популяризація напрямку в масах має велике значення. Якщо влада побачить в кіберспорті потенціал, то в подальшому в Україні з'являться відповідні державні гранти, будуть створені програми розвитку кіберспорту в школах і вищих навчальних закладах. Розвинена інфраструктура – важлива складова індустрії кіберспорту. Саме тому різні профільні організації та компанії вже сьогодні займаються поліпшенням інфраструктури і будують масштабні плани по реалізації великих проектів.

У липні 2020 року компанія «Смартленд» придбала київський готель «Дніпро», розташований на Хрещатику, за 1,1 млрд грн. Перемогу в аукціоні з продажу готелю здобув засновник відомої на весь світ кіберспортивної команди Natus Vincere, голова правління Української професійної кіберспортивної асоціації (UPEA) Олександр Кохановський спільно

з партнерами та інвесторами. Цей об'єкт нерухомості планували зробити першим в світі готелем, в якому будуть створені всі необхідні умови для проведення кіберспортивних івентів. Восени 2020-го стало відомо про те, що компанія Global Esports Solutions будує в українській столиці кіберспортивну арену площею 1500 кв. м. У комплексі буде працювати три зони: Gamer, Pro і Streamer. На території арени облаштують зал місткістю до 1000 чоловік, студію для трансляції ігор, простору з комп'ютерами, VIP-локації для буткемпов, стрімінг-руми, зону з консолями, а також бар, кафетерій та магазин. Очікується, що розвиток кіберспорту сприятиме просуванню України як бренду, створення нових робочих місць, зростання туристичного потоку, збільшення прямих іноземних інвестицій, а також дозволить залучити в бюджет додаткові кошти. Також очікується, що в галузь як в офіційний спорт охочіше прийдуть комерційні спонсори. Місцеві та зарубіжні медіа активніше включяться в освітлення змагань. Хороший кіберспортивний турнір дає місту і країні такі ж Пільги, як Євробачення або фінал футбольного чемпіонату. І не забуваємо, що учасники і глядачі турнірів – це туристи. Вони куплять квитки, підуть в ресторани, кав'ярні та музеї, орендують житло, ви кличуть таксі. Навіть продавці бюргерів біля місця проведення турніру зможуть заробити в рази більше. Держава отримає прямі податки від кіберспортивного бізнесу і непрямі податки від приїжджих.

Таланти бувають різні: хтось добре підтягується, хтось – б'є важкий джеб, а хтось – влучно стріляє в CS: GO. Тепер на цьому можна заробити, а паралельно популяризувати напрямок, місто, країну. Кіберспорт – не заміна турніках, футболу чи шахів. Це окремий вид змагання людських потенціалів. Перемагає не той, у кого потужніший комп - технічні лаги в змаганнях зводяться до мінімуму. Як у футболі і біатлоні, в кіберспорті важливі тілесна реакція, влучність, швидкість прийняття рішень. Нехай і відбувається це на карті CS: GO, а не на траві або снігу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кіберспорт визнали олімпійською дисципліною другого рівня. 2015. URL: http://www.sovsport.ru/news/text-item/774734 (дата звернення: 15.01.21).

2. Кравченко В. Й. Особливості трансформації «інформаційної» людини. *Вісник ЛДУ ім. А.С. Пушкіна.* 2012. №1. С.113-119.

3. Лебедєв І. Б., Філатова Т. П. Кібернетична лудоманія – нова область психологічних досліджень кримінальної агресії підлітків. *Психопедагогіка в правоохоронних органах.* 2013. №1 (52). С.55-59.

Мила Долиніна
(Київ, Україна)

ЛІКУВАЛЬНИЙ ВПЛИВ ЛФК ТА ПЛАВАННЯ ПРИ ГІПОТОНІЇ

У наш час гіпотонічна хвороба зустрічається дуже часто, особливо серед молоді, що і зумовлює великі соціально-економічні втрати. Гіпотонічна хвороба розвивається саме в молодому віці, коли створюються умови для виникнення захворювання (постійні емоційні перевантаження, малорухомий спосіб життя, неправильне харчування, куріння, зловживання алкоголем і т.д.).

Багато хто вважає, що це захворювання не є небезпечним для здоров'я, а тому не потребує лікування, та не приділяє достатньої уваги. Однак знижений тиск так само небезпечний для нашого організму, як і гіпертонія. Необхідно пам'ятати, що гіпотонічна хвороба – це не тільки пониження артеріального тиску, але і цілий комплекс змін з боку органів і систем організму.

Успіх в боротьбі з гіпотонічною хворобою полягає в ліквідації чинників, сприяючих розвитку хвороби.

Ключові слова: *гіпотонічна хвороба, лікувальна фізкультура, плавання.*

Nowadays, hypotonic disease is very common, especially among young people, which causes large socio-economic losses. Hypotonic disease develops at a young age, when the conditions are created for the disease (constant emotional overload, sedentary lifestyle, poor diet, smoking, alcohol abuse, etc.).

Many people believe that this disease is not dangerous to health, and therefore does not require treatment, and does not pay enough attention. However, low blood pressure is just as dangerous for our body as hypertension. It is important to remember that hypotonic disease is not only a drop in blood pressure, but also a whole range of changes in the organs and systems of the body.

Success in the fight against hypotonic disease is to eliminate the factors that contribute to the development of the disease.

Key words: *hypotonic disease, physical therapy, swimming.*

Гіпотонічна хвороба характеризується зниженням артеріального тиску: систолічного нижче 100 мм.рт.ст. і діастолічного – 60 мм.рт.ст.

Захворювання пов'язане зі зниженням судинного тонусу, причиною якого є порушення функціонального стану ЦНС і її нейрогуморальної регуляції.

Хронічно знижений артеріальний тиск називають артеріальною гіпотензією, а тимчасове зниження тиску – це гіпотонічний стан.

Артеріальна гіпотензія – це патологічний симптомокомплекс, який характеризується зниженням системного артеріального тиску й супроводжується низкою клінічних симптомів, які відображають зменшення кровообігу й перфузійного тиску у всіх органах і тканинах.

Розвивається гіпотонічна хвороба в осіб з виснаженою нервовою системою, ослаблених хронічними інфекційними і тяжкими захворюваннями, а також в осіб, які зловживають алкоголем, палінням. Сприяє розвитку захворювання гіпокінезія.

Найчастіше людина з гіпотонією не відчуває ніяких побічних ефектів, а втому або сонливість пояснює перенапруженням на роботі. Однак якщо хвороба буде розвиватися і далі, то стає помітним – погіршення пам'яті, постійний занепад настрою, труднощі з концентрацією уваги, поганий настрій.

При зниженому тиску кров погано постачає всі внутрішні органи киснем і поживними речовинами. У першу чергу страждає головний мозок. Саме при гіпотонії часто бувають запаморочення, швидка стомлюваність, дзвін у вухах і слабкість. Але головною небезпекою є те, що з роками це може привести до ішемічного інсульту, який відбувається під час різкого зниження тиску. Ішемічний інсульт – гостре порушення мозкового кровообігу з ушкодженням тканини мозку і порушенням його функцій внаслідок ускладнення або припинення надходження крові до того чи іншого відділу мозку.

При поганому кровообігу також порушується і робота серця – в майбутньому може загрожувати ішемічна форма інфаркту міокарда (через нестачу кровопостачання відмирають деякі ділянки м'язів серця) або кардіогенний шок (крайній ступінь гострої серцевої недостатності в лівому шлуночку серця).

Через перебудову судин, з віком, дуже часто, гіпотонія переходить в гіпертонію. Підвищується і ризик серцевого удару. Зміна судин викликає також порушення периферичного кровопостачання (через що починається порушення чутливості ніг і рук). Гіпотонія може погіршити перебіг багатьох хронічних хвороб – погіршити роботу очного нерва, щитовидної залози, надниркових залоз, центральної нервової системи, органів дихання, травної системи та кровообігу (анемії).

Причиною клінічних проявів гіпотензії є нестійкі зміни в судинах головного мозку. Симптомами прояву захворювання є: зниження артеріального тиску; запаморочення; головний біль, який найчастіше носить пульсуючий характер в області скроні, лоба і тім'я; загальна слабкість; зниження розумової і фізичної працездатності; порушення сну, схильність до сонливості, а також і інші симптоми – при фізичному навантаженні з'являється серцебиття і задишка; загальна емоційна нестійкість, може виражатися як в апатії, так і дратівливості; вранці спостерігається млявість; підвищена пітливість; холодні кисті рук і

стопи як порушення процесів терморегуляції; блідість шкірних покривів; схильність до непритомних станів; у деяких хворих можуть відзначатися шлунково-кишкові розлади – нудота, зниження апетиту, відчуття тяжкості в животі, метеоризм, печія.

Розрізняють такі види гіпотензії:

Гостра артеріальна гіпотензія (різке падіння тиску). Наприклад, дуже низьким тиском часто супроводжуються гострий інфаркт міокарда, тромбоемболія легеневої артерії, важкі аритмії, внутрішньо-серцеві блокади, алергічні реакції, крововтрата і т.д. Потрібна невідкладна медична допомога.

Хронічна артеріальна гіпотензія (*фізіологічна*) проявляється у тренованих спортсменів і як спадкова схильність до зниженого тиску, що не виходить за межі норми (як прояв компенсаторної відповіді організму на фактори навколишнього середовища (у жителів високогір'я) та як результат підвищеної тренованості у спортсменів).

Первинна хронічна артеріальна гіпотензія найчастіше відзначається при вегетосудинній дистонії. Причиною її є розлади в роботі вегетативної нервової системи.

Вторинна хронічна артеріальна гіпотензія виникає на тлі інших захворювань (наприклад, при анемії, виразковій хворобі, а також хворобах щитовидної залози, порушенні кровопостачання, серцевої недостатності, інтоксикації та багато іншого).

Лікування в більшості випадків симптоматичне. Якщо виявлена вторинна гіпотензія, то проводиться лікування основного захворювання.

Кращим способом профілактики гіпотонії буде дотримання здорового способу життя. Воно може включати в себе: оптимальні фізичні навантаження, раціональне харчування, повноцінний відпочинок, процедури, що сприяють зміцненню судин – контрастний душ, масаж, плавання.

Чимале значення має лікувальна фізкультура (ЛФК) – за умови її систематичності і правильного підбору навантаження.

ЛФК використовується при всіх стадіях і формах захворювання. Протипоказання до застосування лікувальної фізкультури носять лише тимчасовий характер (сильний головний біль і запаморочення, пригнічений настрій, а також колаптоїдний стан типу гіпотонічного кризу).

Хворі на гіпотонію потребують регулярного дозованого фізичного тренування протягом усього життя, що дає змогу підтримувати і розвивати функціональний стан ССС, загальну працездатність усього організму.

Основними завданнями лікувальної фізичної культури є: загальне зміцнення організму, підвищення працездатності й емоційного тонусу, покращення функціонального стану ЦНС і систем, що регулюють кровообіг, тренування всіх органів і систем, особливо серцево-судинної і м'язової, вдосконалення координації рухів, рівноваги, вільного розслаблення і скорочення м'язів.

Заняття лікувальною фізичною культурою необхідно розпочинати при перших ознаках захворювання. При лікуванні хворих на гіпотонічну хворобу призначають усі доступні форми ЛФК, включаючи і засоби загартовування.

Формами лікувальної фізкультури, які показані хворим гіпотонічною хворобою є:

Ранкова гігієнічна гімнастика здійснює тонізуючий і загальнотренувальний вплив. Ранкова гімнастика дозволяє організму легше перебудуватися від нічного відпочинку до активної діяльності.

Методика гігієнічної гімнастики передбачає використання невеликої (8-10) кількості вправ, що охоплюють основні м'язові групи. Недоцільно включення в комплекси ранкової гімнастики вправ складних в координаційному відношенні.

Велика увага повинна приділятися емоційному фактору – це включення вправ, що здійснюють позитивний вплив на емоційну сферу хворих (вправи з артикуляцією, імітаційні, танцювальні елементи, музичний супровід занять і ін.). Зміну вправ в комплексах слід проводити поступово, після повного освоєння їх займаючимися.

Лікувальна гімнастика є основною формою лікувальної фізкультури.

Лікувальна гімнастика на початку курсу спрямована на адаптацію організму до фізичних навантажень, щільність заняття невисока. Вправи виконуються без обтяжень, в тонізуючому дозуванні. Вихідне положення – сидячи і стоячи. В заняття включають невелику кількість спеціальних вправ. У міру втягування хворих в процес дозованого тренування і оволодіння ними певними моторними навичками вимогливість до правильності виконання підвищується, а самі вправи – ускладнюються.

Під час основного курсу збільшується кількість спеціальних вправ, до яких відносяться вправи з обтяженнями, вправи з опором, статичні (ізометричні) вправи, швидкісно-силові вправи, вправи на координацію рухів, вправи для вестибулярного апарату, дихальні вправи. Після силових і швидкісно-силових вправ даються паузи відпочинку або дихальні вправи. Дихальні вправи використовуються з двома цілями: для навчання хворих правильному повному диханню і для зниження загального фізіологічного навантаження в процедурах.

Функціональні порушення нервової системи є характерними для гіпотонічної хвороби. При проведенні ЛФК потрібно пам’ятати про необхідність позитивного емоційного фону проведення занять. Обов’язковим компонентом кожного заняття є гра (малорухлива або рухлива в залежності від функціонального стану організму хворих). Добрий ефект дають ігри на увагу.

Дозовані прогулянки, теренкур, ближній пішохідний туризм, сприяючи нормалізації судинного тонусу, займають особливе місце серед різних форм лікувальної фізкультури. Якщо на заняттях гімнастикою, в іграх використовуються різноманітні за формою, складністю і навантаженням фізичні вправи, то при лікуванні дозованими прогулянками вживається такий простий, всім доступний і знайомий рух, як ходьба.

Ходьба є важливою формою лікувальної фізичної культури. Ходьба відноситься до циклічних рухів і тому вона добре узгоджується з диханням. Фізіологічне навантаження при ходьбі піддається досить точному дозуванню і залежить від протяжності і рельєфу маршруту, темпу ходьби, кількості і тривалості відпочинків. На її величину впливає також і форма проведення відпочинків – стоячи, сидячи, використання дихальних вправ та ін.

Ігри та спортивні вправи створюють труднощі в дозуванні фізичного навантаження, і тому не можуть розглядатися, як основна форма лікувальної фізкультури. Але, їх висока емоційність, здатність переключати увагу, перекривають цей недолік.

Перш ніж проводити гру чи вправу необхідно враховувати наступні положення:

а) гра повинна бути корисною і цікавою для значних контингентів хворих, включати в себе фізіологічно обгрунтовані рухи;

б) гра повинна бути доступною, без складних технічних елементів, щоб в короткий термін можна було її опанувати;

в) правила гри повинні дозволяти здійснювати дозування фізичного навантаження.

Рекомендовані ігри – крокет, кегельбан, городки, волейбол, настільний теніс, бадмінтон. До рекомендованих спортивних та спортивно-прикладних вправ відносяться – біг, плавання, веслування, катання на ковзанах, катання на лижах. Дозування занять досягається регламентацією часу гри або відстані (в плаванні, веслуванні, лижному спорті).

Плавання. Фізичні властивості водного середовища, зокрема щільність води, роблять специфічний вплив на функції кровообігу, дихання, шкірні рецептори, нервову систему тощо. Горизонтальне положення тіла полегшує роботу серцево-судинної системи.

Чергування скорочення й розслаблення м’язів, активні рухи в усіх суглобах активують резервні механізми організму, що полегшують роботу серця, поліпшують кровообіг. Це все пришвидшує транспортування кисню до внутрішніх органів, периферичних ділянок серця і сприяє обміну речовин. Плавання, особливо рівномірне долання різних дистанцій у вільному темпі, – це вид вправ, що цілюще впливають на серцево-судинну систему. Оздоровче плавання дозволене при всіх захворюваннях серцево-судинної системи. Методика оздоровчого плавання при гіпотонічній хворобі та вегетосудинній дистонії схожі, оскільки пов’язані з порушенням регуляції тонусу. Завданням оздоровчого плавання при гіпотонічній

хворобі є: поліпшити ослаблені фізіологічні функції організму, нормалізувати порушені функції органів і систем, підвищення фізичної працездатності.

Застосовуються у заняттях дихальні вправи (у русі й на місці), вправи силового характеру (у парах, з опором, прискорення, стрибки), рухливі ігри, елементи спортивних ігор. Заняття, проводиться малогруповим (до 5 осіб) методом, рекомендована тривалість 20-25 хв, навантаження невелике.

У басейні виконуються вправи для освоєння з водою, вивчається техніка плавання, проводиться плавання у вільному та помірному темпі, акцентується увага на диханні, рекомендовано вільне купання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Апанасенко Г.Л., Волков В.В., Науменко Р.Г. Лечебная физкультура при заболеваниях сердечно-сосудистой системы. Киев: Здоровье, 1987. 120 с.

2. Барановский А.Ю., Симоненко В.И. Немедикаментозное лечение болезней сердечно-сосудистой системи. Санкт-Петербург: Диалект, 2005.

3. Присяжнюк С.І. Фізичне виховання: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 504 с.

4. Темкин И.Б. Лечебная физическая культура при гипотонической болезни: методические указания. Пятигорск, 1965. С.17.

5. Шульга Л.М. Оздоровче плавання: навч. посіб. Київ: Олімпійська література, 2008. 232 с.

6. URL: http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/67-tridtsyat-shosta-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/880-likuvalna-fizichna-kultura-pri-gipotonichnij-khvorobi

7. URL: https://www.medkompas.ru/about-health/diseases/arterialnaya-gipotenziya/

8. URL: https://pidru4niki.com/86849/meditsina/sindrom_arterialnoyi_gipotenziyi

9. URL: https://ternopil.oxford-med.com.ua/viddilennya/kardiologiya/likuvanna-arterialnoyi-gipotenziyi/

10. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B3%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D0%B8%D1%8F

11. URL: https://11gp.by/новости/школа-пациента/сердечно-сосудистые-заболевания/document-85613.html

12. URL: https://kievfarm.com.ua/hypotension/

УДК 796.912.417.2

Єлизавета Марсак, Ірина Сиваш,
Анастасія Кардаш, Марія Пермінова
(Київ, Україна)

АНАЛІЗ ПРОГРАМНО-НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СПОРТИВНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФІГУРИСТІВ

Рівень спортивних досягнень сучасного фігурного катання на ковзанах потребує особливого підходу до системи підготовки спортсменів у спортивних школах. Вивчення існуючої системи спортивної підготовки у фігурному катанні на ковзанах та аналіз спортивної підготовки вітчизняних фігуристів дозволить встановити проблемні місця та визначити оптимальні шляхи їх усунення.

Ключові слова: *спортивна підготовка, виконавська майстерність, тренувальний процес, підготовка фігуристів.*

The level of sports achievements of modern figure skating requires a special approach to the system of training athletes in sports schools. Studying the existing system of sports training in figure skating and analysis of sports training of domestic skaters will identify problem areas and gaps and determine the best ways to eliminate them.

Key words: *sports training, performing skills, training process, and training of skaters.*

Фігуристи України останні двадцять років майже не посідали призових місць і демонстрували досить неконкурентоспроможні результати своєї змагальної діяльності на міжнародних змаганнях з фігурного катання на ковзанах. Така ситуація свідчить про наявність проблем у системі спортивної підготовки вітчизняних фігуристів. Діюча навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності з дисципліни фігурне катання на ковзанах написана та затверджена у 1999 року, якою керуються всі спортивні школи на території України [1].

Спостереження за процесом спортивної підготовки у ДЮСШ м. Києва та м. Херсон показали, що існують певні розбіжності у практичній реалізації системи спортивної підготовки фігуристів в нашій країні з вимогами навчальної програми для ДЮСШ з фігурного катання на ковзанах. За програмою встановлено, що в середньому фігуристи повинні брати участь у 7-10 змаганнях протягом року (тобто 14-20 стартів (коротка та довільна програми) на рік [1]. Оскільки за рахунок змагального навантаження спортсмени у фігурному катанні відточують координаційну складність рухів, технічну та тактичну здатність, рівень витривалості, психоемоційні компетенції, надійність (стабільність) виконання, засвоєних під час тренувального процесу елементів і загальний рівень виконавчої майстерності. Проте на практиці порушується принцип єдності змагальної та тренувальної діяльності та визначений рівень змагального навантаження фігуриста. Так, наприклад, у ДЮСШ «Лідер» (м. Київ) на етапі підготовки до вищих досягнень тренувальна та змагальна діяльність фігуристів існують як взаємопов’язані елементи, а змагання виступають, як метод додаткової стимуляції функціональних можливостей. Приділяється достатньо пильна увага на даному етапі спортивної підготовки розвитку виконавчої майстерності спортсменів. У той час на етапах початкової та поглибленої спортивної спеціалізації далеко не всі тренери вбачають необхідність включати у річний тренувальний план фігуристів регулярну змагальну діяльність. Так фігуристи ДЮСШ м. Херсон можуть виїжджати на змагання 1-2 рази за спортивний сезон, у той час, як за календарним планом повинно проводитися 10-12 відповідних змагань. Іноді трапляються випадки, як у спортсменів з ДЮСШ «Фаворит», які жодного разу за спортивний сезон не виступають та не відвідують змагання. Така ситуація позбавляє фігуристів збалансованої, комплексної спортивної підготовки та затрудняє розвиток і реалізацію даними спортсменами своєї виконавчої майстерності, удосконалення належним чином їхніх технічних, тактичних та психічних компетенцій.

Під час дослідження було проведено опитування 10 тренерів з фігурного катання на ковзанах із 5 міст України (Київ, Одеса, Харків, Дніпро та Херсон). Так 8 з 10 тренерів зазначили, що за їхньою думкою, спортсмени, які займаються на різних етапах багаторічної підготовки, та не приймають участь у змаганнях протягом спортивного сезону є недостатньо підготовленими. Також 2 із 10 тренерів відповіли, що не вважають за потрібне включати у систему підготовки фігуристів змагальну діяльність, оскільки батьки даних спортсменів бажають бачити своїх дітей лише переможцями і готові оплачувати тільки участь у тих змаганнях, у яких їхні діти зможуть зайняти призові місця (аматорські турніри із кількістю учасників в одній категорії по 2-4 спортсмени), а це є недоцільним, іноді навіть навпаки виступає гальмуючим фактором розвитку дитини у спорті.

На підставі усього вищезазначеного основними причинами описаної проблеми виступає наступне:

1) некомпетентність або недостатня мотивація кадрів (тренерів), що беруть безпосередню участь у спортивній підготовці фігуристів;

2) більша частина фінансування системи спортивної підготовки у фігурному катанні на ковзанах відбувається за рахунок батьків спортсменів, що ставить їх у домінуюче положення при вирішенні того, яким чином повинна будуватися спортивна підготовка їх дітей та з яких елементів вона може складатися.

Під різносторонністю підготовки варто розуміти розгалуженість структури та включення кожного її компоненту у загальну систему спортивної підготовки фігуристів, яка складається із типових для системи спортивної підготовки елементів: фізичної, технічної, тактичної, психологічної та інтегральної підготовки [2]. Проте у даній системі у фігурному катанні з'являється ще один додатковий елемент, такий як хореографічна підготовка [3]. Зіставивши програмний матеріал спортивної підготовки фігуристів у частині її розгалуженості із існуючими реаліями функціонування вітчизняної системи можна стверджувати, що на практиці підготовка спортсменів у фігурному катанню на ковзанах в Україні не є такою насиченою. Це відбувається через відсутність достатньої кількості спеціалістів за окремими напрямами підготовки. Так, за програму підготовки фігуристів повинні відповідати як мінімум 4 різноспрямованих спеціалістів: основний тренер, тренер по ковзанню, тренер з хореографії та тренер з акробатики і гімнастики. На практиці українські фігуристи мають не більше двох тренерів – основний тренер та хореограф. Причому не завжди хореограф працює із спортсменами і на льоду, і у залі, як це передбачається навчальною програмою.

Так, наприклад, у ДЮСШ «Лідер» деякі групи співпрацюють паралельно з хореографом на льоду та на підлозі. Проте це переважно заняття хореографією обмежуються лише залом. Все це відбувається не на регулярній основі, а лише при виникаючій необхідності. У ДЮСШ «Фаворит» з дітьми співпрацюють два тренери, один, з яких спеціалізується на стрибках, а другий – тренер з ковзання. Занять хореографією, акробатикою чи гімнастикою у практиці спортивної підготовки даної школи не передбачено. Провівши опитування серед тренерів з різних ДЮСШ та ДЮСШОР деяких міст України, ми отримали наступні данні: 40% - залучають до льодової підготовки фігуристів тренерів з хореографії, 50% - залучають тренерів з хореографії для роботи з фігуристами у залі, 30% - стверджували, що з групами дітей у їх школі співпрацюють тренери з ковзання; 20% - залучають тренерів з хореографії для роботи з фігуристами у залі та на підлозі; 0% - відповіли, що співпрацюють із усіма необхідними спеціалістами з комплексної підготовки спортсменів у фігурному катанні на ковзанах. Усе вищезазначене говорить про відсутність повної комплексної та різнобічної системи спортивної підготовки фігуристів в Україні.

Виявлені проблеми ускладнюють планомірне підвищення рівня виконавчої майстерності фігуристів в Україні, зменшують тривалість їхнього життя у спорті, а також ставлять під питання конкурентоздатність вітчизняних спортсменів на міжнародних змаганнях з фігурного катання на ковзанах. Проведений аналіз української навчальної програми з фігурного катання на ковзанах в порівнянні з відповідною російською програмою показав, що різниця між річним обсягом навантаження менша приблизно на 208 годин у рік на кожному з етапів підготовки фігуристів, рис. 1. Така різниця є досить суттєвою і може стати ще однією причиною недостатнього рівня спортивної майстерності. Отже українська система спортивної підготовки поступається російській навіть за нормативними параметрами підготовки, що в свою чергу спричиняє суттєву різницю у рівнях підготовленості українських та російських фігуристів.

Рис.1. Різниця в обсягах тренувальних навантажень між нормативами української та російської навчальної програми

Однією з основ спорту вищих досягнень виступає наявність достатнього матеріально-технічного та кадрового забезпечення, яке б відповідало усім сучасним вимогам та світовим стандартам. В Україні за підготовку фігуристів, як правило, відповідають 2-3 спеціалісти, забезпечуючи весь тренувальний процес власними силами. Так, наприклад, у ДЮСШ «Лідер» (м. Київ) у групах підготовки налічується три тренери, один з яких займається лише хореографічною підготовкою, а два сумісно займаються усіма іншими аспектами тренувальної та змагальної діяльності. У ДЮСШ «Фаворит» (м. Херсон) весь обсяг тренувальних і змагальних навантажень спортсменів кожного етапу спортивної підготовки розподілений між двома тренерами, без спрямованості та спеціалізації. Як приклад, організаційна структуру у російській школі (ДЮСШОР «Самбо-70», яка підготувала щонайменше трьох Олімпійських чемпіонок останнього 10-річчя) складається з 10 спеціалістів, серед яких: головний тренер; тренер зі стрибків; тренер із ковзання; льодовий тренер-хореограф; тренер-хореограф із класичної хореографії; тренер-хореограф із сучасної хореографії та бальних танців, і акторської майстерності; спеціаліст із фізичної підготовки спортсменів; тренер з гімнастики та акробатики; спеціаліст із психологічного забезпечення спортивної діяльності; спеціаліст із медичного супроводу та реабілітації спортсменів [4, 5].

Те ж стосується матеріально-технічного забезпечення фігурного катання в Україні. На даний момент на просторах держави налічується лише близько 15 льодових арен для підготовки спортсменів із зимових видів спорту. Рівень забезпечення тренувального процесу з фігурного катання в Україні необхідною апаратурою та обладнанням складає приблизно 40-50% від сучасних вимог спортивної підготовки фігуристів.

Удосконалень української системи підготовки спортсменів з фігурного катання на ковзанах повинен стати – принцип тісного співробітництва у розрізі тренер-батьки-спортсмен, співробітництво між тренерами та спеціалістами повинно плавно перетікати у їх співробітництво із спортсменами. Програму підготовки фігуристів необхідно розширити починаючи з груп початкової підготовки - це засоби гімнастики, ази акробатики, а з другого року навчання введення основ хореографії. На наступних етапах спортивної підготовки програма повинна включати сучасну та бальну хореографію, акторську майстерність. Гімнастика, акробатика і класична хореографія незмінно повинні залишитися у складі тренувального навантаження наряду з льодовою підготовкою, ОФП та СФП. Дані види підготовки є досить нерозвиненими та неповною мірою впроваджуються у системі спортивної підготовки в фігурному катанні на ковзанах в Україні. Всі дії тренерів та методи підготовки, розподіл навантажень, тощо повинні узгоджуватися та не суперечити один одному таким чином, щоб поєднуватися у єдину систему підготовки спортсменів. Лише за

допомогою єдності усіх спеціалістів можна досягти високого якісного рівня підготовки спортсменів і, як наслідок, їхньої результативної змагальної діяльності. Це допоможе більш різнобічно розвити підготовленість спортсмена, здатність до художньої імпровізації, краси, легкості та витонченості рухів, дозволить поступово підвищувати кваліфікацію та рівень, конкурентоспроможність на міжнародних змагання. Запропоновані напрями удосконалення системи спортивної підготовки фігуристів в Україні не зможуть вирішити всі існуючі проблеми, проте вони дозволять зробити перший крок до розвитку у напрямі сучасних тенденцій спортивної підготовки і покращити результати, які демонструють вітчизняні спортсмени на міжнародних змаганнях з фігурного катання на ковзанах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фігурне катання на ковзанах: навч. прогр. для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності / Медведєва І.М.; за ред. Моргушенко О.П. Київ, 1999. 105 с.

2. Платонов В.Н. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті. Загальна теорія і її практичне застосування: підручник [для тренерів] : у 2 кн. Київ: Олімп. літ., 2015. Кн.1. 2015. С. 266-568.

3. Пройда К., Яримбаш К. Хореографічна підготовка висококваліфікованих фігуристів (на прикладі аналізу підготовки спортсменів збірних команд України та Росії). *Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. виховання, спорту і здоров'я людини* / за заг. ред. Євгена Приступи. Львів, 2011. Вип. 15, т. 1. С. 233-238.

4. Фигурное катание на коньках: Примерная программа для системы дополнительного образования детей: детско-юношеских спортивных школ, специализированных детско-юношеских школ олимпийского резерва / Абсалямова И.В. Москва: Советский спорт, 2006. 154 с.

5. Фигурное катание на коньках: программа / И.В. Абсалямова, Е.В. Жгун, Л.С. Хачатуров. Москва : Советский спорт, 2009. 88 с. (Примерные программы спортивной подготовки для детско-юношеских спортивных школ, специализированных детско-юношеских школ олимпийского резерва). ISBN 978-5-9718-0425-3. URL: https://rucont.ru/efd/293649

УДК 796.799

Наталя Мірошникова, Наталія Кривобогова
(Сєвєродонецьк, Україна)

ТРЕНУВАННЯ МОЛОДИХ ВОЛЕЙБОЛІСТІВ ЯК БАЗА ДЛЯ ПОЧАТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуті основи методики навчання техніці гри в волейбол і розвиток фізичних якостей у дітей і підлітків різної кваліфікації, необхідних їм для ефективного оволодіння технікою гри і високих досягнень.

Звернуто увагу на диференціювання засобів техніко-тактичної підготовки волейболістів, що відрізняються рівнем ігрової кваліфікації. Доведено, що важливим етапом тренувального процесу є цілорічна періодизація з урахуванням рівня фізичної та технічної підготовки.

Ключові слова: *річний тренірovочний цикл, тренувальні засоби, тренувальні навантаження, фізичні якості, волейбол, спеціальна фізична підготовка, фізичний розвиток.*

The article considers the basics of methods of teaching the technique of playing volleyball and the development of physical qualities in children and adolescents of different qualifications, they need to effectively master the technique of the game and high achievements.

Attention is paid to the differentiation of means of technical and tactical training of volleyball players, which differ in the level of game qualification. It is proved that an important stage of the training process is the year-round periodization, taking into account the level of physical and technical training.

Key words: *annual training cycle, training materials, training load, physical qualities, volleyball, special physical training, physical development.*

Одними із головних напрямків фізичної культури є організація українського суспільства на поетапне формування ефективної моделі розвитку фізичної культури і спорту на демократичних та гуманістичних засадах.

Фізична культура розглядається як складова загальної культури, суспільними проявами якої є фізичне виховання та масовий спорт, є важливим чинником здорового способу життя, профілактики захворювань, організації змістовного дозвілля, формування гуманістичних цінностей та створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини. Спорт сприяє досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявленню резервних можливостей організму, формуванню патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави.

Волейбол – спортивний вид спорту, рівень його розвитку постійно підвищується. У сучасному волейболі вельми помітні тенденції до гострокомбінаційного нападу по всій довжині сітки з прострільних і укорочених передач, з глибини майданчика, в кожній команді обов'язково є гравці, що виконують подачу в стрибку. Волейбол введений в програму фізичного виховання в школах, технікумах, вищих навчальних закладах. Гра у волейбол вимагає від займаючих максимального прояву фізичних можливостей, вольових зусиль і вміння користуватися набутими навичками. Формування рухових навичок і техніки прийомів гри нерозривно пов'язане з розвитком фізичних якостей. Освоєння прийомів гри у волейбол відбувається успішніше при направленому розвитку специфічних для нього якостей.

У спільній спортивній діяльності беруть участь люди, різні за професійною підготовкою, життєвим досвідом, індивідуальними рисами та характером, темпераментом тощо, тому особливу актуальність мають змістовна частина цього виду спорту й специфічно важливі для волейболу психофізіологічні аспекти рухової діяльності гравців та тренера. На вивчення шляхів оптимізації процесів виховання й навчання, становлення особистості гравця-волейболіста звернено увагу психологів, педагогів, теоретиків фізичного виховання Б. Т. Лихачова, Т. Н. Мальковської, В. П. Філіна.

Сучасний волейбол характеризується великою різноманітністю ігрових прийомів, складністю та віртуозністю виконання техніко-тактичних дій за гострого дефіциту часу та простору, швидкої зміни ігрової ситуації, а також жорсткої протидії суперника. Вони вимагають не тільки високих фізичних якостей спортсмена, а й психічного напруження, обумовленого необхідністю подолати перешкоди і досягти перемоги в змаганнях.

Ефективність діяльності окремих гравців та команди в цілому визначається такими закономірностями, які пов’язані, з одного боку, зі структурою навчально-тренувального процесу, а з іншого – з управлінням змагальною діяльністю тренерами:

• змагальна діяльність у волейболі являє собою організований процес, який має свою специфічну структуру, що полягає у використанні техніко тактичних дій гравцями в обмеженому просторі ігрового майданчика та дефіциті часу, активного переходу від атаки до захисту, що створює труднощі у прийнятті рішень та їх реалізації у зв’язку із частою зміною ігрових ситуацій;

• дії гравців у змагальній діяльності пов’язані зі стратегією команди на основі застосування арсеналу техніко-тактичних дій, особливостей їх поведінки, психофізіологічних властивостей особистості;

• високий рівень розвитку спеціальних фізичних якостей гравців, що забезпечує ефективне виконання техніко-тактичних дій у ході змагальної діяльності.

Структуру змагальної діяльності у волейболі слід розглядати як сукупність елементів (дій, операцій), об'єднаних у цілісну систему.

Для її реалізації необхідно виділяти елементарний набір техніко-тактичних дій спортсменів та вміння їх ефективно використовувати з урахуванням ігрових ситуацій, що постійно змінюються.

Річний тренувальний цикл підготовки учнів-волейболістів має одну циклову структуру. Він складається з підготовчого, змагального та перехідного періодів.

Підготовчий період у середньому триває 3–4 місяці. Зі зменшенням терміну підготовчого періоду виникає необхідність скорочення обсягу підготовчої роботи: з'являються обмеження щодо збільшення об'єму навантажень та вдосконалення спортивно-технічних і тактичних навичок.

У підготовчий період закладається функціональна "база", відбувається головна підготовка команди – фізична й спеціальна. Функціональна підготовка проводиться для виконання достатніх обсягів роботи, необхідних для безпосереднього розвитку рухової, серцево-судинної, дихальної та інших систем організму.

До головних завдань фізичної підготовки у підготовчий період належить розвиток фізичних якостей, які найбільш ефективно впливають на підвищення рівня опанування прийомами техніки й тактики гри, підвищення спеціальної працездатності, виховання психічної готовності до змагань.

Для більш ефективного планування навчально-тренувальної роботи підготовчий період умовно поділяють на три етапи: загальної підготовки, спеціальної підготовки, передзмагальний.

Етап загальної підготовки (базовий). Головне завдання – формування передумов для розвитку спортивної форми. На фізичну підготовку планується 40–50 % часу, відношення загальної фізичної підготовки до спеціальної фізичної підготовки становить 2:1. Важливим завданням спеціальної підготовки на першому етапі підготовчого періоду є підвищення здатності спортсменів витримувати значні навантаження, водночас частка змагальних вправ у загальному обсягу роботи невелика.

Головні форми тренування – спеціалізовані й комплексні заняття з технічної та фізичної підготовки. Поступово збільшується загальний обсяг тренувальних навантажень і меншою мірою інтенсивність навантажень.

Етап базової підготовки складається з двох мезоциклів – втягувального й базового розвивального.

Загальний об'єм засобів для розвитку моторики волейболістів у втягуючому мезоциклі підготовчого періоду складав приблизно 685 хв, серед яких 76,5 % (505 хв) – неспецифічні (загально підготовчі) вправи та 23,5 % (180 хв) – специфічні вправи, серед яких 19,6 % (145 хв) – це підвідні вправи та 3,9 % (35 хв) – змагальні вправи.

Етап спеціальної підготовки. Із третього (базового-стабілізувального) мезоциклу розпочинається спеціально-підготовчий етап підготовки волейбольної команди.

Головна спрямованість – розвиток передумов для становлення спортивної форми, підвищення тренованості, розвиток спеціальних якостей і навичок волейболістів.

Паралельно з розвитком фізичних якостей здійснюється вдосконалення змагальної техніки й тактичних навичок.

Фізичній підготовці відводиться 25–30 % загального часу. Вона спрямована на розширення рухових можливостей, подальше підвищення загальної й спеціальної тренованості, здатності організму до швидкого відновлення.

Головні форми тренування з фізичної підготовки – спеціальні й комплексні заняття з використанням індивідуальних, групових і командних методів роботи. Зростає питома вага змагального та інтегрального методів тренування. Стабілізується загальний обсяг навантаження й зростає його інтенсивність.

Серед основних засобів збільшується обсяг вправ для розвитку спеціальної витривалості, швидкості та швидкісно-силових якостей.

У базовому стабілізувальному мезоциклі використовуються засоби специфічного й неспецифічного характеру приблизно в однакових об’ємах – відповідно 49,2 % (440 хв) та 50,8 % (455 хв).

Співвідношення специфічних засобів тренувальної роботи в базовому стабілізувальному мезоциклі підготовчого періоду підготовки учнів-волейболістів таке: 18,9 % (170 хв) – підвідні вправи, 23 % (205 хв) – змагальні та 7,3 % (65 хв) – спеціально-підготовчі вправи.

Усі рівні підготовленості юних волейболістів (фізичний розвиток, фізична і технічна підготовленість) надалі будуть впливати на результати їхньої спортивної діяльності. Все це вимагає попередньої підготовки юних волейболістів, де в перший рік навчання основою повинна бути тренувальна робота з розвитку фізичних якостей (в першу чергу швидкості, сили і рухових можливостей пов’язаних з швидкістю переміщення в просторі й часі, а також економічності підготовчих дій, що лежать в основі техніки волейболу.

При навчанні техніки гри у волейбол юних волейболістів, основний аспект у навчально-тренувальному процесі припадає на навчання окремих елементів техніки гри. Цілеспрямованість тренувальних впливів на дані елементи техніки гри обумовлювався рівнем розвитку рухових якостей дітей, які забезпечують їх виконання.

Навчально-тренувальний процес складався з 15 блоків. Кожен блок включав від 3 до 7 тренувальних занять, які спрямовані на навчання, повторення, ігрову практику, вирішення певних завдань формування окремих елементів техніки гри, а також цілеспрямоване навчання декількох прийомів, які найчастіше застосовуються під час гри.

Переважає навчання, пов’язане з формуванням базових знань, умінь і навичок, без яких неможлива успішна спортивна підготовка.

Управління тренувальним процесом включає в себе комплекс заходів, що дозволяє тренеру цілеспрямовано переводити стан організму спортсмена з вихідного в заплановане. Важливе завдання управління-отримання об'єктивної інформації про різні сторони діяльності, про рівень підготовленості, індивідуальні особливості спортсмена і створення моделей тренуючих впливів, які відображають шляхи індивідуалізації тренувального процесу. Тільки тут можна знайти резерви зростання спортивних досягнень. Критерієм ефективності діяльності волейболіста служить точність просторових, тимчасових і силових параметрів, доцільне поєднання яких є джерелом підвищення точності.

Однією з проблем підготовки юних волейболістів сьогодення є вдосконалення процесу навчання техніці гри і розвитку фізичних якостей, визначення детальної структури становлення навичок гри у волейбол. Перспективним слід визнати і поширення програмованого навчання техніки ударних рухів.

На сьогоднішній день багато вчених у своїх дослідженнях акцентують увагу на тому, що розвиток фізичних якостей ефективно впливає на якісне засвоєння рухових умінь і навичок, стверджують, що юні спортсмени з більш високим рівнем координаційної, швидкісно-силової підготовленості відрізняються високими спортивно-технічними показниками.

На думку ряду авторів, виникає необхідність пошуку резервів, які дозволяють без значного збільшення обсягу тренувальних навантажень у відносно ранньому віці створити міцну базу фізичної підготовленості та необхідних рухових навичок, підвищити ефективність тренувального процесу [3, 4].

Ефективна робота над розвитком швидкісної сили пов'язана з комплексним застосуванням різних методів. Планування окремих компонентів навантаження при використанні різних методів повинно забезпечувати граничні або навколопредельні вимоги до швидкісно силових можливостей волейболіста. Великий арсенал і широка варіативність засобів силової підготовки, тренажерів, спеціального обладнання, різноманіття методичних прийомів надають тренеру широкі можливості для раціонального планування тренування, спрямованої на розвиток даної якості.

Фізичні якості волейболістів забезпечують ефективність та надійність техніко-тактичних дій, які застосовують у змагальній діяльності. Першочергове значення має рівень розвитку фізичних якостей (швидкісних, силових, гнучкості, витривалості та координації) та вміння

реалізовувати їх у процесі виконання техніко-тактичних дій. У гравців різного амплуа наявні різні властивості фізичної підготовленості, що обумовлює індивідуальний підхід до фізичної підготовки кваліфікованих спортсменів.

Виконання більшості технічних прийомів у волейболі супроводжується проявом спеціальної сили, передусім максимальної та вибухової у різних співвідношеннях, тому, удосконалення підготовки кваліфікованих волейболістів спрямоване перш за все на вдосконалення їхніх швидкісно-силових якостей.

Психічні особистості волейболістів, їх рівень розвитку та ступінь прояву в умовах змагальної діяльності суттєво впливають на ефективність результату загалом.

Аналіз спеціальної науково-методичної літератури свідчить, що актуальність даної проблеми широко висвітлена у роботах провідних фахівців, які пропонують удосконалювати психологічну підготовку кваліфікованих гравців у волейболі за такими напрямами:

• діагностування психофізіологічного рівня індивідуальних якостей гравців різного амплуа, де основним фактором є центральна нервова система гравців, що проявляється у детермінації особливостей їхньої поведінки.

• аналіз особливостей та вивчення ролі психічних якостей та їх значущість для ефективної змагальної діяльності [5, 6].

Для ефективної реалізації індивідуальних техніко-тактичних дій у змагальній діяльності особливого значення набувають психофізіологічні якості спортсменів, які визначають особливості сприйняття та переробки ігрової інформації.

Новим напрямом у сучасній науці є аналіз психофізіологічних показників кваліфікованих волейболістів різного амплуа. За результатами дослідження було визначено особливості психофізіологічних характеристик гравців різного амплуа у волейболі. Автор наполягає на тому, що для підвищення змагальної діяльності необхідно у більшому обсязі застосовувати нетрадиційні методи тренування, які розширюють психофізіологічні особливості гравців.

Функціональні можливості волейболістів мають особливі відмінності залежно від їхнього ігрового амплуа та індивідуальних можливостей, що пов’язано передовсім з їхніми антропометричними даними. Вони виявляються у ході аналізу змагальної діяльності гравців різного амплуа: центрального блокуючого, другого темпу нападу, «діагонального», «ліберо», зв’язуючого. Про це свідчать такі функціональні показники, як максимальне споживання кисню (V· O2 max), а також легеневої вентиляції (VE) та ЧСС у зоні порогу аеробного обміну [6].

Передзмагальний етап. Четвертий мезоцикл є завершальним у підготовчому періоді річного циклу підготовки кваліфікованих волейболістів, тому планування його роботи випливає зі структури та змісту передзмагального мезоциклу.

Його завдання – завершення становлення спортивної форми. Співвідношення видів підготовки змінюється. Тренувальні заняття поєднуються зі змагальною підготовкою.

На фізичну підготовку витрачається 20–25 % загального часу. Вона спрямована на збереження загальної тренованості й підсилення її елементів, що найбільш пов’язані з ростом спеціальної тренованості.

Співвідношення загальної фізичної та спеціальної підготовки становить 1:2. Особливість тренування волейболістів на передзмагальному етапі підготовки – оптимальне узгодження навчальнотренувальних занять зі специфічною й неспецифічною спрямованістю.

На цьому етапі розв’язуються завдання розвитку спеціальних компонентів підготовленості, які відтворюють специфіку гри у волейбол, і поглибленого засвоєння техніко-тактичних навичок, створюються умови для безпосереднього становлення спортивної форми. Підготовка набуває яскраво вираженої спеціальної спрямованості.

Побудова річного циклу підготовки учнів волейболістів ґрунтується на принципах програмування та моделювання тренувального процесу. Її характерними рисами є раціональне планування тренувального процесу на всіх ланках підготовки з обов’язковим урахуванням календаря змагань і рівня підготовленості гравців; урахування всіх компонентів

навантаження; коректний розподіл годин за видами підготовки залежно від етапу підготовки; використання специфічних та неспецифічних засобів, вибірково спрямованих на розвиток якостей, найбільш необхідних на певному періоді підготовки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вертель О. В. Вплив навантаження швидкісно-силової направленості на формування технікотактичної підготовленості юних волейболістів 10–14 років : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. та спорту. Харків, 2011. 20 с.

2. Глазирін І. Д., Артеменко Б. О. Зв'язок психофізіологічних та нейродинамічних функцій з техніко-тактичною підготовленістю волейболістів. *Педагогіка, психологія та медико-біол. пробл. фіз. виховання і спорту: зб. наук. праць* / за ред. С. С. Єрмакова. №6. 2013. С. 25–29.

3. Дубенчук А. І. Волейбол: спортивні ігри в школі. Харків : Ранок, 2010. 112 с.

4. Міщук Д. М., Дакал Н. А. Особливості психофізіологічних характеристик волейболістів у сучасному класичному волейболі. *Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту імені Т.Г.Шевченка.* 2014. Вип. 118, т. 4. С. 122–126.

5. Сокольвак О. Структура та зміст тренувальної роботи учнів-волейболістів 10–11 класів протягом підготовчого періоду річного циклу підготовки в спортивній секції. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки.* Луцьк, 2012. №4 (20). С. 486–491.

УДК 355/359.08

Мария Молчанова, Юлия Каптюг, Татьяна Чернявская
(Минск, Беларусь)

ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

В данной статье рассмотрены вопросы физической подготовки военнослужащих. Проведен сравнительный анализ ключевых особенностей физической подготовки солдат различных видов Вооруженных Сил Республики Беларусь. На основе изучения литературных источников выделены наиболее значимые физические способности и двигательные учения и навыки, позволяющие эффективно выполнять задачи боевого назначения.

Ключевые слова: *физическая подготовка, физические качества, Сухопутные войска, Военно-воздушные силы, военнослужащие, Республика Беларусь.*

This article discusses the issues of physical training of military personnel. A comparative analysis of the key features of physical training of soldiers of various services of the Armed Forces of the Republic of Belarus is carried out. On the basis of the study of literary sources, the most significant physical abilities and motor exercises and skills are identified, which make it possible to effectively perform combat missions.

Keywords: *physical training, physical qualities, land forces, air force, military personnel, Republic of Belarus.*

Физическая подготовка в Вооруженных Силах является неотъемлемой частью системы воспитания государства и строится на основе и в соответствии с его общими принципами. Именно поэтому в Вооруженных Силах Республики Беларусь огромное внимание уделяется постоянному совершенствованию физической подготовки военнослужащих. С этой целью в последнее время активно проводятся научные исследования, в результате которых, в процесс физической подготовки постоянно вносятся корректировки с учетом современных требований и достижений науки и практики.

Цель нашего исследования заключается в изучении особенностей физической подготовки военнослужащих Республики Беларусь.

Задачи:

1. Проанализировать основные теоретические положения физической подготовки военнослужащих Республики Беларусь.

2. Сравнить физическую подготовку военнослужащих различных видов Вооруженных Сил Республики Беларусь.

Автор книги «Военно-прикладная физическая подготовка» В.И. Гавроник трактует понятие «физическая подготовка» как «процесс направленный на развитие физических качеств, двигательных способностей (в том числе навыков и умений) человека с учетом вида его деятельности и социально-демографических характеристик [1, с. 15]. Как отмечает Г.Г. Дмитриев, «основной целью физической подготовки является обеспечение такого уровня физической подготовленности, который позволит военнослужащим эффективно выполнять поставленные задачи по их боевому предназначению в любое время и в любых условиях» [4, с. 25]. Она достигается путем решения общих и специальных задач. Общие задачи отражают требования к учебной и боевой деятельности и относятся ко всем категориям военнослужащих. Специальные задачи определяются особенностями военно-профессиональной деятельностью различных видов Вооруженных Сил Республики Беларусь.

По мнению А.К. Лушневского, «содержание физической подготовки должно быть направлено на формирование умений и навыков, развитие физических качеств военнослужащих, необходимых прежде всего, для эффективного выполнения поставленных задач по их боевому предназначению»[6, с. 17].

В Вооруженных Силах Республики Беларусь физическая подготовка организуется и проводится в следующих формах: учебные занятия, утренняя физическая зарядка, спортивно-массовая работа, физическая тренировка в процессе учебно-боевой деятельности, самостоятельная физическая тренировка [5, с. 25].

На основе изучения научно-методической литературы нами была проанализирована физическая подготовка различных видов Вооруженных Сил, а именно Сухопутных войск и Военно-воздушных сил Республики Беларусь.

Согласно Инструкции об организации физической подготовки и спорта в Вооруженных Силах Республики Беларусь, Сухопутные войска предназначены для отражения вооруженного нападения противника, удержания занимаемых районов и рубежей, разгрома вклинившихся группировок войск и включают в себя: механизированные войска, ракетные войска и артиллерию, соединения и воинские части войсковой противовоздушной обороны, специальные войска, соединения и воинские части тыла [5].

Для представителей данных подразделений Гавроником В.И. выделены следующие профессионально необходимые физические способности и двигательные навыки: устойчивость к гиподинамии и укачиванию, скоростная сила рук в субмаксимальной зоне мощности, скоростно-силовая выносливость в большой зоне мощности, общая выносливость в большой и умеренной зонах мощности, способность к дифференцированию параметров движений и вестибулярная устойчивость, навыки в переноске тяжестей, посадки-высадки в боевую машину, ускоренного передвижения по пересеченной местности и передвижения на лыжах, метания гранаты, преодоления водной преграды, спрыгивания с двигающейся опоры и запрыгивания на двигающуюся опору, в совершенстве владеть приемами рукопашного боя с оружием и без оружия [2, с. 105].

В Инструкции об организации физической подготовки и спорта в Вооруженных Силах Республики Беларусь указывается, что «основное предназначение Военно-воздушные сил заключается в поражении авиационных и сухопутных группировок противника, объектов системы государственного и военного управления, объектов тыла и военно-экономического потенциала, транспортных коммуникаций, авиационной поддержки сухопутных войск, ведения воздушной разведки, десантирования воздушных десантов, перевозки войск и материальных средств по воздуху и выполнения других задач» [5].

Задачи физической подготовки военнослужащих Военно-воздушных сил решаются в соответствии со спецификой военно-профессиональной деятельности. В опубликованной работе А.А. Горелова «Основы специальной физической подготовки летного состава» определена направленность физической подготовки всего летного состава. Акцент сделан на то, что «она должна быть направлена на развитие специальной выносливости, формирование устойчивости к кислородному голоданию, укачиванию, гиподинамии и гравитационным перегрузкам, формирование вестибулярной устойчивости, развитие пространственной ориентировки, тонкой двигательной координации, воспитание психической устойчивости, уверенности в своих силах, целеустремленности, смелости и решительности» [3, с. 19]. Кроме того, летчик может быть сбит над территорией противника, и ему необходимо действовать как разведчику, воину-десантнику, при этом он должен обладать соответствующими навыками преодоления препятствий, рукопашного боя, метания гранат, стрельбы из личного оружия.

В результате изучения содержания вышеперечисленных работ можно сделать следующий вывод: среди физических способностей военнослужащих различных подразделений Сухопутных войск на первое место большинство специалистов выдвигают общую и специальную выносливость; далее по значимости отмечаются силовые способности; затем – быстрота; четвертой важной группой являются координационные способности.

Для представителей летного состава к физическим способностям, в наибольшей мере определяющим успешность деятельности, относятся: общая и специальная выносливость организма, координационные способности, специальные формы проявления быстроты, сила мышц верхнего плечевого пояса, спины, ног.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гавроник В. И. Военно-прикладная физическая подготовка: учеб. пособ. Гродно : ГрГу, 2015. 143 с.

2. Гавроник В. И., Руденик В.В. Повышение уровня военно-профессиональной подготовленности военнослужащих боевых подразделений Сухопутных войск средствами физической подготовки. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е.* 2016. №7. С. 101–106.

3. Горелов, А. А. Основы специальной физической подготовки летного состава : учеб.-метод. пособ. СПб. : ВИФК, 1999. 144 с.

4. Дмитриев, Г. Г. Физическая подготовка военнослужащих сухопутных войск: монография. СПб. : ВИФК, 2005. 185 с.

5. Инструкция об организации и физической подготовки и спорта в Вооруженных Силах Республики Беларусь. Минск, 2014. 163 с.

6. Теоретико-методические основы физической подготовки военнослужащих : учеб.-метод. пособие / А.К. Лушневский [и др.]; под общ. ред. А.К. Лушневского. Минск : ГУ «РУМЦ ФВН», 2010. 320 с.

УДК 796.011.1:615.825

Олександр Полянчиков
(Дніпро, Україна)

ВІДНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ ПРОТРУЗІЇ МІЖХРЕБЦЕВИХ ДИСКІВ

У статті порушена проблема правильного відновлення після протрузий або випадання між хребцевого диска. Запропоновані вправи провідних світових експертів.

Ключові слова: *студенти, фізичне виховання, рухова активність, відновлення після травм, лікувальна фізкультура.*

In this case, we will try maintain health during recovery. Proper threat assessment, reasonable physical activity. Protections from further injuries.

Key words: *students, physical education, activity of leadership, renewal of injuries, physical education.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, тема з правильним відновленням після протрузий і випадання міжхребцевих дисків дуже поширена. Далеко не всі знають як правильно відновиться після важкої травми, а можуть навпаки при неправильному відновленні травмуватися ще більше.

Мета даної роботи. Проаналізувати науково-методичну літературу щодо фізичних вправ для відновлення. Визначити шляхи та способи правильного відновлення.

Аналіз досліджень та публікацій. Доктор Бубновський С.М. вважає, що з болем в попереку стикається більшість людей після 35 років. У цьому віці починають позначатися хронічні хвороби, старі травми, стиль життя і неминучі вікові видозміни в кістках і тканинах нашого хребта. Рухомий поперековий відділ дуже вразливий, так як приймає на себе все, чим ми навантажуємо тіло. Він збирає втому.

В один прекрасний момент надмірний тиск на міжхребцеві диски, в поєднанні з дистрофічною деструкцією, роблять свою справу. І дискове ядро виходить зі свого нормального стану, що призводить до часткового випинання тканини диска всередину хребта – до протрузії. Основний упор робиться на спеціальну фізіотерапію. До неї можна віднести: лікувальну гімнастику, масажі [3].

А, наприклад, Заітов І.М. вважає, що лазерна нуклеопластика необхідна. Лазерна нуклеопластіка або лазерна вапоризації – одна з методик оперативного лікування міжхребцевої грижі. Її особливість полягає у введенні лазерного світловоду в міжхребцевий диск [1].

Викладення основного матеріалу. Більшість докторів схиляються більше до певних вправ ніж до операцій. Так як ризик від операцій досить великий. Зараз розповім про вправи які допоможуть відновиться без операцій.

Після стихання болю в спині, а також при хронічних і часто рецидивуючих болях, потрібно регулярно виконувати вправи для м'язів, що стабілізують хребет.

Чудовим прикладом є комплекс вправ, розроблений одним з провідних світових експертів з болю в спині канадським професором біомеханіки Стюартом МакГіллом (Університет Ватерлоо). Професор МакГілл відібрав вправи за результатами клінічного досвіду і багаторічних досліджень в лабораторії біомеханіки. В результаті вийшла програма з 3-х базових вправ (так звана «Велика трійка МакГілла»), які є ефективними, безпечними і легко інтегруються в повсякденну рутину. Крім цього передбачено підвищення рівня складності виконання кожної вправи в міру їх освоєння.

Перед початком виконання вправ рекомендується розігрітися з допомогою вправи «кішка-верблюд».

Комплекс вправ МакГілла

Вправа 1: Модифіковане скручування

Ця вправа допоможе зміцнити м'язи черевної порожнини, не підвищуючи навантаження на хребет.

В.п.: лежачи на підлозі, покладіть руки під поперек, щоб зберігався поперековий вигин хребта. Лікті мають торкатись підлоги. Одна нога пряма, друга зігнута в коліні. Стопа зігнутої ноги повинна стояти на підлозі поруч з коліном прямої ноги.

Виконання: підніміть голову, шию і плечі над підлогою так, щоб не було згинання в шиї. Затримайтесь в такому положенні на 6-8 секунд. Повторіть 8-12 разів. Потім змініть сторону. Поступово збільшуйте кількість виконання до 3-х сетів (підходів).

Підвищення рівня складності вправи:

1-й рівень складності: підніміть лікті над підлогою.

2-й рівень складності: руку, що знаходиться на стороні зігнутої ноги, заведіть за голову. Піднімайте голову, шию і плечі з витягнутою рукою одночасно з протилежною ногою.

Вправа 2: Бічна планка.

В.п.: ляжте на бік і підніміться на лікоть. Переконайтеся, що лікоть знаходиться під плечем. Вільну руку покладіть на плече опорної руки. Для новачків рекомендується виконувати цю вправу зігнувши ноги в колінах під кутом 90 °.

Виконання: підніміться на опорну руку, залишаючи спину прямою, та затримайтеся на 8-10 секунд. Не забувайте дихати. Повторіть 3 рази з невеликими перервами. Потім зробіть те саме на інший бік.

У міру освоєння цієї вправи, можна перейти на варіант з рівними ногами. Стопу ноги, яка знаходиться зверху, розташуйте перед стопою опорної ноги. Поступово збільшуйте кількість повторів.

Підвищення рівня складності вправи: Виконайте бічну планку протягом 8-10 секунд, наприклад, на правій стороні. Далі переходьте на звичайну пряму планку. Опісля цього знову поверніться до виконання бічної планки (вже з лівого боку). Середній час виконання планки з кожного боку близько 8-10 секунд. Цю послідовність повторіть у зворотному порядку кілька разів з поступовим збільшенням кількості повторів.

Вправа 3: Bird-dog.

В.п.: станьте в колінно-ліктьову позицію, спина рівна.

Виконання: одночасно витягніть руку вперед, протилежну ногу назад. Затримайтеся на 6-8 секунд. Слідкуйте за тим, щоб спина залишалася прямою і не скручувалась. Не забувайте дихати. Повторіть 8-12 разів. Потім змініть сторону. Поступово збільшуйте кількість підходів до трьох. Якщо спочатку вам складно виконувати цю вправу, почніть з витягування тільки руки або ноги. Завершіть виконання вправ розтяжками.

Підвищення рівня складності вправи:

1-й рівень: після утримання кінцевого положення, не повертайте руку і ногу повністю на підлогу, а злегка торкніться підлоги, одразу повертаючись у вихідне положення. Повторіть по 10-12 разів з кожного боку.

2-й рівень: в кінцевому положенні відведіть ногу і руку в сторони, потім поверніть у вихідне положення і відведіть трохи вгору. Слідкуйте за тим, щоб спина залишалася рівною і не скручувалась.

Користь від вправ буде максимальною, якщо виконувати їх щодня. Дана програма вправ підходить для більшості пацієнтів з болем у спині, а також для профілактики нападів болю в майбутньом [2].

Також треба звернути особливий акцент на плаванні, яке гармонійно розвиває всі групи м'язів, і щоденної ходьбі в середньому або швидкому темпі, яка дозволяє компенсувати недолік руху під час роботи за комп'ютером, сприяє поліпшенню кровопостачання всіх органів і тканин.

Висновки. Проаналізував науково-методичну літературу та інтернет-ресурси можемо зробити такі висновки. Якщо правильно вибрати методику свого відновлення після такої важкої травми, то можна уникнути ускладнення, а так само швидко відновиться. Використовувати потрібно не тільки методики вправ, але і процедури які призначить хірург.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Заітов І.М. Лікування протрузій. 2019. URL: https://www.dissercat.com/content/vosstanovitelnoe-lechenie-bolnykh-so-protruzii

2. Матеріали сайту «Реабілітаційний центр «Твоє здоров’я». URL: http://tvoiezdorovia.com.ua/protruzii

3. Матеріали сайту «Центр доктора Бубновского». Лечение протрузии поясничного отдела позвоночника. URL: https://bubnovsky.org/service/protruziya/protruziya-poyasnichnogo-otdela-pozvonochnika/

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мартинова Н. П.

УДК 796.332

Олександр Радіонов
(Ізмаїл, Україна)

ФУТБОЛ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОТРЕБИ В ЗДОРОВОМУ СПОСОБІ ЖИТТЯ

Діяльність у сфері футболу є однією з тих видів загальнолюдської діяльності (гра), які формують активного суб'єкта історичного процесу. Футбол несе в собі не тільки загальні характеристики гри й ігрової діяльності, властиві певною мірою всім спортивним іграм, а й свої специфічні особливості, характерні йому як грі і як виду спорту. Оскільки футбол є видом спорту і видом фізичної культури, його необхідно розглядати як засіб формування здорового способу життя.

Ключові слова: *культура, фізична культура, спорт, футбол, здоровий спосіб життя.*

Activity in the field of football is one of those types of common to all mankind activity (game), which form the active subject of historical process. Foot ball carries in itself not only general descriptions of game and playing activity, pecu liar to a certain extent to all of sporting games but also specific features, character istic him as to the game and as to the type of sport. As football is the type of sport and type of physical culture, he must be exam ined as a mean of forming of healthy way of life. Key words: culture, physical culture, sport, football, healthy way of life

Key words: *culture, physical culture, sport, football, healthy way of life.*

Футбол – це значна область соціально необхідної діяльності, що має серйозний вплив на формування культури особи, її інтересів, смаків, на настрій мільйонів людей на Землі.

Культура – це надприродна категорія, яка виникає в процесі людської діяльності. Все, що є продуктом діяльності людського розуму, справою рук людини і людства, включаючи всю історію його виникнення і розвитку, вся різноманітність конкретних видів діяльності, в широкому значенні слова, є різними формами вияву культури.

Культуру можна розглядати як міру якості діяльності людини і суспільства, процес і результат розвитку, реалізації творчих сил і здібностей.

Основним механізмом культурного розвитку людини є процес динамічної реалізації потреб, що постійно зростають в процесі діяльності. У даному випадку йдеться про культурні, соціальні, власне людські потреби.

Культуру особи визначає рівень і якість основних видів діяльності, які в кінці кінців, визначають можливості розвитку людини, її культуру.

Фізична культура – складова частина загальної культури суспільства, сукупність матеріальних та духовних цінностей суспільства, які створюються та використовуються ним для фізичної досконалості людини. Вона історично зумовлена і змінюється на кожному новому етапі розвитку суспільства. [1, с. 61-84].

Фізична культура має багато функцій: нормативна, яка полягає у закріпленні раціональних норм рухової діяльності; інформативна, яка відображає властивості накопичувати культурну інформацію; комунікативна, яка характеризується властивістю сприяти спілкуванню; естетична – задоволення естетичних потреб особистості у красивих рухах, своєму гармонійному фізичному розвитку; біологічна, яка пов'язана з задоволенням природної потреби людини у русі, покращення її фізичного стану та забезпечення високої працездатності організму.

Спорт являє собою власне змагальну діяльність, спеціальну підготовку до неї, а також між людські відносини і норми, властиві їй.

Видом (компонентом) фізичної культури є спорт вищих досягнень, професійний, який культивується в ДЮСШ, школах олімпійського резерву, професійних командах.

Спортивні заняття, тренування і змагання в школах, вузах, армії, на виробництві, які

проводяться без відриву їх учасників від професійної діяльності, є видом фізичної рекреації, зміни виду діяльності, активного відпочинку, зміцнення здоров'я [1, с. 61-84].

Професійний спорт – важка праця. Він вимагає величезних витрат часу, зусиль, завзятості, волі, організованості. Він є своєрідною лабораторією для вивчення процесів, що відбуваються в організмі людини на граничних і субграничних рівнях його функціонування.

Специфіка спорту, його спрямованість полягає в розширенні уявлень про можливості людини пристосовуватись, в розкритті біологічних резервів людського організму, в спрямованості на досягнення граничних результатів в руховій діяльності.

Як будь яка професія, що вимагає великих витрат часу, спорт знижує можливості для все сторонньої освіти, спілкування з літературою, мистецтвом.

Футбол – одна з найдавніших ігор людства. Архівні джерела, знайдені в Китаї та Єгипті, зокрема зображення гравців з м'ячем , окремо м'ячі, дають вченим підстави стверджувати, що футбол був відомий людству задовго до нашої ери. Так, англійський професор Барканс (Англія) переконаний, що навіть первісні люди грали в футбол кам'яним м'ячем. Китайцям гра з м'ячем була відома ще понад 5000 років тому. Імператори вважали, що така гра є важливим засобом військової підготовки. Згодом під назвою "Кемарі" футбол із Китаю перекочував до Японії. Тут ця гра стала частиною чисельних релігійних обрядів, але широкого розповсюдження серед населення не здобула. Археологічні розкопки, проведені в Єгипті та стародавній Греції, а також архівні джерела, засвідчують, що там футбол був досить поширений. Так, він згадується у всесвітньо відомій "Одіссеї" Гомера. Ця гра була складовою частиною спартанського виховання юнаків, оскільки вимагала від її учасників прояву сили та елементів боротьби. У стародавній Греції гра з м'ячем мала три назви: "Файнінда", "Гарпаціон", "Єпіскурос". Із літературних джерел відомо, що Софокл, Олександр Македонський, Діонісій також були знайомі з грою у футбол. Існує чимало згадок, що в стародавній Греції в гімназіях існували спеціальні майданчики для гри, яку організовував і проводив окремий вчитель. Це був дійовий засіб фізичного загартування не лише воїнів, але й оздоровлення усієї нації. К.Гален – римський лікар і природодослідник, писав, що гра з м'ячем забезпечувала фізичну, психічну підготовку найширших мас. Вона, на його думку, є могутнім засобом лікування хворих. Хоч сам Гален мав міцне здоров'я, багато часу віддавав цій грі, оскільки, власне, таким способом вів боротьбу зі старінням [2, с. 30].

Отже, фахівці та більшість істориків вважають, що футбол постав на традиціях ігор з м'ячами, якими користувалися за давніх часів та в Середньовіччі.

Футбол несе в собі багато істотних ознак культури взагалі і фізичної культури зокрема.

Перш за все тому, що в його сфері здійснюється діяльність, яка спрямована на вдосконалення, перетворення природних даних людини як відносно фізичних якостей, так і рухових навиків, формується культура тіла і руху, а також культура поведінки, спілкування, пізнання.

Найактивнішим фактором формування особистості тут виступає колектив. А команда існує в тому випадку, якщо в усіх є спільна мета; якщо всі працюють разом; якщо досягнута психологічна сумісність ; якщо педагогічна майстерність наставника має досить високий рівень; якщо члени команди вчаться один в одного тощо [3, с. 460-464].

У сфері футболу створюються, формуються не скороминущі культурні, загальнолюдські цінності, оскільки він є об'єктом інтересу мільйонів людей. Велику культурну цінність представляють книги тренерів, їх ідеї, задуми, оцінки, в яких знаходить відображення аналіз і узагальнення вітчизняного і міжнародного досвіду діяльності у сфері футболу.

Футбол – область інтенсивної творчості, яка формує особу тренерів, футболістів і навіть глядачів. Вона виявляється в розробці стратегії гри (загальному плануванні діяльності команди на сезон, олімпійський цикл, на окремі найбільш відповідальні матчі). В розробці тактики гри, тобто в способах побудови її в кожному конкретному матчі (система гри, визначення рольових функцій окремих гравців, їх зв'язки, методика проведення атак, захисту, контратак, нейтралізації найбільш небезпечних гравців супротивника) [4, с. 45].

Звичайно в психології під особистістю розуміють своєрідний психічний склад людини,

що робить її окремою і неповторною соціальною істотою. Разом з тим в спеціальних дослідженнях особистих аспектів діяльності представників професій, де основне місце посідає цілеспрямована дія на інших людей (вчитель, керівник виробництва, директор школи) найбільше всього уваги надається впливу рис вдачі на успішність професійної діяльності. Те ж саме справедливо і відносно професії тренера.

Творчість тренера, його культура (тобто якість діяльності) ґрунтується на знанні теорії гри взагалі і футболу зокрема, умінні аналізувати великі об'єми інформації, пов'язаної з практичним досвідом проведення футбольних матчів, знанні психології гравців і команд (як своїх, так і суперників). Необхідність гнучкості мислення визначається динамізмом гри, її варіативністю, деколи непередбачуваністю поведінки окремих футболістів і команди в цілому, несподіваною зміною малюнка гри. Вже в процесі гри в тренера на основі поточного оперативного аналізу ігрових ситуацій виникає необхідність внесення корективів в тактику [5, с. 112].

І тут виявляється рівень культури тренера, його воля і ступінь володіння своїми емоціями. Одні тренери під час гри вибігають на кромку поля і намагаються диригувати футболістами, інші стримують свої емоції і чекають перерви між таймами з тим, щоб в більш спокійній обстановці дати вказівки по корекції гри як окремим футболістам, так і команді в цілому. І тут також виявляється культура тренера, його інтелігентність, розум, досвід, вихованість, професійна і педагогічна ерудиція.

Інший характер носить культура діяльності, мислення, творчості головної дійової особи на футбольному полі – футболіста. Гра до нього пред'являє найвищі вимоги. Як і у будь-якому виді спорту, це торкається культури рухів, їх точності, економічності, естетичності, доцільності, рівня розвитку фізичних якостей (швидкості, витривалості, спритності), волі, завзятості, наполегливості. Але специфікою футболу є найвищі вимоги до швидкості мислення, кмітливості, завбачливості, інтуїції.

Культурний аспект футболу полягає і в тому, що для сотень, тисяч глядачів, уболівальників це раціональна, культурна форма проведення дозвілля, розваги, рекреація – перемикання з одного виду діяльності на інший. Спостерігаючи перипетії боротьби команд на футбольному полі, глядачі оцінюють якість діяльності футболістів і гри в цілому.

Культура футболістів, тренерів, суддів виявляється також в здатності самостійно ставити перед собою задачі своєї діяльності, боротися за найвищу якість її результатів. Стосовно футболу цілком правомірно говорити про культуру колективу (команди), особу (тренера, футболіста), нормативну культуру, що включає поведінкові форми (право, мораль, етику).

Це може виявлятися і в способах виразу емоцій, вітань, поведінки в час і після зіткнення, в процесі силової боротьби, в умінні зрозуміти і оцінити настрій колег і суперників, глядачів і суддів, в точності і обов'язковості виконання загальноприйнятих і спеціальних правил.

Висновки. Сучасні концепції теорії фізичної культури як виду культури дозволяють розглянути футбол в двох аспектах: як вид (компонент) фізичної культури і як один з видів гри. В цьому випадку для нього характерні всі загальні специфічні особливості гри як одного з основних видів діяльності, що формують особу.

Велике значення у сфері футболу має культура (тобто якісна характеристика) спілкування – тренера з командою, футболістів в рамках своєї команди і з членами команди суперників, з суддями, глядачами, менеджерами, представниками преси, тощо.

Футбол – не просто засіб фізичної культури, а засіб виховного впливу на особистість, формування найбільш значних якостей особистості – колективізму, свідомої дисципліни, здатності підпорядкувати власні інтереси інтересам колективу, а також потреби в здоровому способі життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Віхров К. Л. Футбол у школі: навч.-метод. посібник. Київ: Комбі ЛТД, 2002. С. 61–84.

2. Дулібський А. В. Техніко-тактична підготовка юних футболістів. Київ: ФФУ, 2001. 61 с.

3. Колобич О. Особливості техніко-тактичної підготовки юних футболістів на полях зменшених розмірів. *Актуальні проблеми здоров'язберігаючих технологій у навчальних закладах*: матеріали ІІІ Міжнар. наук. пр. конф., Чернівці, 2014. С. 460–464.

4. Коробейніков Г., Приступа Є. Оцінювання психо-фізіологічних станів у спорті. Львів: ЛДУФК, 2013. 311 с.

5. Ріпак І. Футбол: навч. посібник. Львів: Ліга-Прес, 2010. 224 с.

УДК 371.135:795

Віталій Сілаєв
(Ізмаїл, Україна)

ПРІОРИТЕТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УМОВАХ ВНЗ

Стаття присвячена проблемам використання дистанційного навчання (ДН) у підготовці фахівців з фізичної культури і спорту. Виявлено, що майбутнє за змішаними формами навчання, де поряд з ДН, повинні бути наявними і практичні заняття у ВНЗ, так як одним з найбільш важливих факторів, що впливають на успіх навчання студентів є викладач.

Ключові слова: *дистанційне навчання, система Moodle, професійна підготовка, майбутні фахівці з фізичної культури і спорту.*

The article is dedicated to the problems of distance learning (DL) among the preparation of faculty members from physical culture and sports. It has been revealed that it may be due to the changing forms of the present, de order of the DL, they are responsible for the practical employment in the universities, only one of the most important factors, which is poured into the success of the students, is the teacher.

Keywords: *distance learning, Moodle system, professional training, future specialists in physical culture and sports.*

Постановка проблеми. Сучасна соціально-економічна ситуація в країні і в системі освіти складається таким чином, що традиційні форми отримання освіти і моделі навчання не можуть у повній мірі задовольнити потреби в освітніх послугах, як правило сконцентрованих у великих містах. Виходом з даної ситуації є пошук нових форм освіти, однією з яких є дистанційне навчання (ДН). Будучи наслідком об'єктивного процесу інформатизації і вбираючи в себе кращі риси інших форм, ДН увійшло в XXI століття як найбільш перспективна, синтетична, гуманістична, інтегральна форма освіти [3, с. 104-111].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підвищення якості освіти в галузі фізичної культури і спорту [4, с. 352-356], забезпечення її мобільності, привабливості, конкурентоспроможності на ринку праці вимагає подальшого вдосконалення організації навчального процесу у вищих навчальних закладах та передбачає використання інформаційно-комп'ютерних технологій, інтерактивних методів навчання і мультимедійних засобів та впровадження електронних засобів навчання, комп'ютерних навчальних програм. Перспективним напрямком у використанні можливостей інформаційних технологій для підвищення якості професійної підготовки фахівця і розвитку особистості студента в системі освіти є ДН, яке в ідеалі дозволяє побудувати для кожного студента індивідуальну траєкторію навчання, що особливо актуально для освіти в галузі фізичної культури і спорту.

Проблема становлення й розвитку ДН набуває всебічного висвітлення у наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних, однак, стосовно до системи підготовки фахівців у галузі фізичної культури і спорту ця проблема не знайшла свого остаточного вирішення.

Мета дослідження – вивчення особливостей впровадження дистанційного навчання (ДН) в систему професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах [4, с. 352-356].

Результати дослідження та їх обговорення. Під ДН слід розуміти навчальний процес, при якому усі або частина занять здійснюються з використанням сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій при територіальній віддаленості викладача й студентів. Це поняття включає в себе: кадровий склад адміністрації і технічних спеціалістів; професорсько-викладацький склад; навчальні матеріали і продукти; методики навчання і засоби доставки знань студентам. Технології ДН включають: кейс-технології; TV-технології; мережеві технології. В якості засобів ДН виступають технічні (комп'ютери, глобальні та локальні мережі) і програмні (реляційні бази даних, комп'ютерні навчальні програми, комп'ютерні електронні підручники, програми тестового контролю знань) засоби.

Методи ДН включають: асинхронне навчання (при якому студенти, які проживають далеко від вузу, складають групу одного курсу і займаються за індивідуальним навчальним планом з використанням навчально-методичних матеріалів, розроблених навчальним закладом) та синхронне навчання (коли дистанційно розділені вуз і група студентів (це може бути взагалі віртуальна навчальна група, а студенти в даному випадку не обов'язково знаходяться в одній аудиторії і навіть в одному місті). При цьому взаємодія між викладачем і дискантними студентами відбувається в реальному масштабі часу).

До переваг ДН можна віднести такі: навчання в індивідуальному темпі; свобода та гнучкість; доступність; мобільність; технологічність; соціальна рівноправність; творчість [1, с. 33-35].

Зважаючи на ситуацію, що склалася, якість підготовки фахівців з фізичної культури і спорту вимагає підвищеної уваги. Забезпечити високий рівень доступності освіти при збереженні його якості дозволяє ДН, яке здатне допомогти студентам-спортсменам, що подовгу перебувають на зборах і змаганнях, успішно засвоювати навчальний матеріал.

На сьогоднішній день на базі Ізмаїльського державного гуманітарного університету було проведене стажування викладачів за напрямами роботи в внутрішній системі Moodle «Технології дистанційного он-лайн навчання». Проаналізувавши переваги і недоліки ДН, на педагогічному факультеті, ми розробили електронні курси навчальних дисциплін на базі платформи системи Moodle. Істотною перевагою середовища Moodle, в порівнянні з іншими дистанційними курсами навчання, є можливість «підігнати» систему під особливості конкретного освітнього проекту, а при необхідності і вбудувати в неї нові модулі [4, с. 352-356].

У процесі роботи з мультимедійними курсами на базі Moodle студенти закріплюють теоретичний матеріал, мають можливість проявити свої знання предмету та творчі здібності, удосконалюють аналітичні здібності та навички роботи з інформацією, підвищують рівень інформаційної культури. Перебуваючи на зборах і змаганнях, студенти готують творчі проекти у вигляді контрольних (самостійних) робіт, використовуючи систему ДН отримують консультативну допомогу викладачів на форумах і чатах.

Однією з найважливіших складових ДН є система контролю знань. Система ДН, розроблена на базі Moodle, надає великі можливості із створення тестів та проведення тестування. Програма дозволяє створювати тести, що містять різні способи постановки тестових завдань, включаючи графічні. Поряд з цим створена зручна система адміністрування при проведенні тестів. У звітах викладач може переглянути успішність окремого студента, групи, курсу і подивитися статистику успішності студентів по конкретному тесту, проаналізувати складність питань конкретного тесту і подивитися статистику відвідування студента. В даний час розроблені тести з різних теоретичних і спортивно-педагогічних дисциплін [3, с. 104-111].

Слід зазначити, що не дивлячись на явні переваги систем ДН, специфіка професійної підготовки майбутнього фахівця з фізичної культури і спорту накладає і ряд обмежень на використання дистанційних технологій – віртуальних стадіонів і спортивних залів поки не

створили, засвоєння техніки рухів, методика навчання, здача спортивних нормативів, проведення контрольних ігор тощо не завжди вписується в ДН.

Необхідно сказати і про недоліки ДН до яких можна віднести:

- відсутність безпосереднього контакту студента і викладача;
- велику трудомісткість і необхідність значних матеріальних витрат при розробці дистанційних курсів;
- складність внесення оперативних змін до освітнього контенту;
- необхідність формування додаткової мотивації і самостійності у студентів;
- висока залежність від якості роботи Інтернету та технічної підтримки систем;
- відсутність достатньої кількості ІТ-фахівців у сфері ДН.

Очевидно, що майбутнє все ж за змішаними формами навчання, де поряд з дистанційними формами, повинні бути присутніми і форми практичних занять в стінах ВНЗ, так як одним з найбільш важливих факторів, що впливають на успіх навчання студентів у ВУЗі, є викладач. Не можна опанувати раціональної технікою рухів на відстані, навіть використовуючи найсучасніші спортивні прилади та комп'ютеризовані тренажери, відеофільми та відеоролики із зображенням взірцевого виконання техніки рухів. Безумовно, нове мультимедійне освітнє середовище є великим помічником у навчанні, однак лише досвідчений викладач (тренер) може навчити раціональним руховим і тактичних діям, розкрити індивідуальність студента і поставити ідеальну техніку рухів тощо [2, с. 3-7].

Висновки. ДН відкриває студентам доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, дає абсолютно нові можливості для творчості, знаходження і закріплення різних професійних навичок, а викладачам дозволяє реалізовувати принципово нові форми і методи навчання.

Застосування елементів та технологій ДН навіть у рамках традиційних форм організації навчального процесу саме по собі дає стимул до впровадження сучасних технологій навчання в систему підготовки фахівців з фізичної культури і спорту.

ДН у професійній підготовці фахівців з фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах спрямоване на формування особистості, конкурентоспроможної та здатної до безперервної дистанційної фізкультурної освіти в даній галузі. Запровадження елементів ДН у систему професійної підготовки фахівців з фізичної культури і спорту, дасть можливість скоротити кількість аудиторних годин на вивчення теоретичного матеріалу, і натомість, збільшити кількість часу на користь практичних занять з спортивно-педагогічних дисциплін.

Таким чином, зважаючи на відсутність ґрунтовних розробок у галузі, актуальною є необхідність проведення комплексних досліджень у напрямку ДН майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у ВНЗ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Драгнєв Ю.В. Інформатизація професійної освіти майбутнього вчителя фізичної культури. *Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2012. № 2. С. 33-35.

2. Клопов Р.В. Інформатизація вищої фізкультурної освіти. *Теорія та методика фізичного виховання.* 2007. № 4. С. 3-7.

3. Сущенко А.В. Інформаційно-комунікаційні технології і засоби навчання в професійній підготовці майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Фізичне виховання і спорт»*. 2012. № 1 (7). С. 104-111.

4. Шандригось Г.А. Якість професійної підготовки фахівців у галузі фізичної культури і спорту. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 107. Фізичне виховання та спорт. Чернігів: ЧНПУ, 2013. С. 352-356.

УДК 796.412

Володимир Сірик, Оксана Мащенко
(Харків, Україна)

СПОРТИВНІ ТРЕНАЖЕРИ ЯК СПОСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СПОРТИВНОЇ АЕРОБІКИ

У статті обґрунтовується важливість та доцільність використання тренажерів і тренажерних пристроїв на заняттях зі спортивної аеробіки з метою покращення фізичного розвитку та зміцнення здоров'я студентів. Визначені особливості використання різних видів тренажерів і тренажерних пристроїв.

Ключові слова: *тренажери, тренажерні пристрої, фізкультурно-оздоровчі заходи, фізичне виховання, фізичний розвиток, спортивна аеробіка.*

In the article substantiates the importance and expediency of the use of simulators and exercise equipment in sports aerobics classes in order to improve the physical development and strengthen the health of students. The features of the use of various types of simulators and training devices are determined.

Key words: *simulators, exercise equipment, physical culture and health-improving activities, physical education, physical development, sports aerobics.*

Протягом багаторічної підготовки, спортсменів використовуються різні засоби навчання, серед яких помітну роль відіграють технічні пристрої. Численними дослідженнями встановлено, що їх застосування в тренувальному процесі підвищує його ефективність.

Разом з тим, саме за допомогою технічних засобів навчання вдається вирішити такі проблеми підготовки спортсменів, що іншими шляхами досягти дуже важко, а іноді і неможливо.

Більшість же тренерів і спортсменів, навіть висококваліфікованих, практично не використовують тренажерні пристрої. Серед основних причин такого положення справ у спортивній практиці – відсутність самих тренажерів або досить докладного опису їх конструкції і методики застосування.

Метою статті є визначення особливостей та доцільності використання тренажерів і тренажерних пристроїв на заняттях зі спортивної аеробіки, формуванні та зміцненні здоров'я студентів. Завданням статті є аналіз стану проблеми в науці та практиці; визначення класифікації та видів тренажерів, особливостей та ефективності використання різних тренажерів і тренажерних пристроїв на заняттях зі спортианої аеробіки з метою покращення здоров'я та фізичного розвитку студентів.

У тлумачному словнику поняття «тренажер» трактується як «пристрій, апарат для тренажа, відпрацювання яких-небудь навичок». У наукових здобутках Л. Глазиріної, В. Овсянкіна поняття «тренажер» визначається як пристрій, що має зворотній зв'язок та контрольовану взаємодію.

На основі аналізу літературних джерел приходимо до висновку, що тренажер – це пристрій для розвитку фізичних якостей та м'язів, у якому є зворотній зв'язок, що передбачає отримання інформації про виконання руху (кількість подоланих кілометрів на велоергометрі, тредбані, ступінь отриманого навантаження тощо).

У наукових доробках Л. Глазиріної, В. Овсянкіна поняття «тренажерні пристрої» характеризуються як пристрої, що забезпечують виконання спортивних вправ із заданими зусиллями та структурою рухів без контрольованої взаємодії [1]. Тобто тренажерний пристрій теж спрямований на розвиток фізичних якостей та м'язів, проте в ньому відсутній зворотній зв'язок, а отже, інформація про виконану дію.

Тренажери можуть бути індивідуального та колективного використання, а їх вплив на організм – локальним (коли в роботі беруть участь окремі м'язові групи), регіональним

(в роботі бере участь приблизно третя частина м'язів) і загальним (у роботі задіяно більшість м'язів). Технічні особливості тренажерів залежать від конструкторських рішень, які визначаються необхідністю переважного розвитку одного або одночасно декількох рухових якостей. Наприклад, такі тренажери, як "бігова доріжка", велотренажер, орбітрек та ін., подібні тренажери дозволяють направлено розвивати загальну, швидкісну і силову витривалість. Різні конструкції тягових пристроїв, еспандерів, ролерів сприяють розвитку динамічної сили та гнучкості; заняття на міні-батуті вдосконалюють спритність і координацію рухів та ін. Різні за спрямованістю впливу на організм тренажери можуть бути об'єднані в одному універсальному пристрої та сприяти всебічному розвитку [2].

Використовуючи тренажери в оздоровчих цілях вони забезпечують ряд переваг перед традиційними засобами фізичного виховання студентів в строгому дозуванню навантаження, спрямованістю тренування певних груп м'язів.

Спортивна аеробіка – це вид спорту, у якому спортсмени виконують безупинний і високоінтенсивний комплекс вправ, що містить з'єднання аеробних ациклічних рухів із різними за складністю елементами структурних груп і взаємодію між партнерами. Програма повинна демонструвати постійний рух, гнучкість, силу й використання семи головних кроків, елементів складності, які виконано з високим ступенем досконалості.

Педагогічний контроль в системі спортивних тренувань повинен бути комплексним. Це означає, що необхідно контролювати всі сторони підготовленості спортсмена, фіксуючи ті зміни, які відбуваються з ним в ході спортівнотреніровочной діяльності.

Найбільший інтерес представляють собою інструменти для контроля за підготовленістю спортсмена, в якій виділяють:

- оцінку спеціальної фізичної підготовленості,
- оцінку техніко-тактичної підготовленості,
- оцінку психологічної підготовленості.

Оцінка спеціальної фізичної підготовленості здійснюється в рамках поточного та етапного видів контролю. Для цього застосовуються тести, що вимірюють рівень розвитку основних фізичних якостей, що впливають на успішність виступу на змаганнях. Контроль за технічною підготовленістю спортсмена здійснюють візуально і за допомогою інструментальних методів. Для оцінки цього виду підготовленості зазвичай використовують обсяг техніки, під яким розуміється кількість вправ, якими володіє спортсмен [3].

На прикладі нашої збірної команди ХНУБА зі спортивної аеробіки, ми використовуємо кілька тренажерів, які найефективніше допомагають підготувати спортсменів.

Перед високо інтенсивними тренуваннями спортсмени повинні провести легку розминку: пробігти 10 - 15 хвилин в легкому темпі, зробити комплекс кругових вправ і вправи на гнучкість в динаміці. Перед легкої або тривалої тренуванням досить зробити комплекс кругових вправ. Потім ми використовуємо силові тренажери такі як TRX, гирі та штанги.

Ми використовуємо тренувальні петлі, які мають назву TRX, що означає Total Body Resistance Exercise.

Особливість петель TRX в їх мобільності і компактності, що дозволяє проводити тренування де завгодно: в спортивному залі, на природі, в номері готелю і навіть на пляжі. Єдина умова – петлі необхідно кудись або до чогось підчепити. Самі ж петлі вміщаються в невелику сумку, тому їх зручно брати з собою на змагання.

Переваги петель TRX – можливість проводити ефективні тренування з використання власної ваги. При цьому навантаження розподіляється на весь опорно-руховий апарат, тренеруються глубокі м'язи людини, що допомагає розвивати силу, максимальну витривалість, стабільність, пригучість, гнучкість, покращує координацію і рівновагу.

Незважаючи на всі переваги і популярність петель TRX, не варто вважати, що завдяки їм, можна швидко прийти в оптимальну фізичну форму, наростити м'язову масу, зробити пружним прес тощо. Петлі TRX не більше ніж просто снаряд для спортивних тренувань, нічим не відрізняється, припустимо, від гантелей або гир: і ті, і інші слід включати в свої

тренування, грамотно плануючи навантаження, регулярність виконання, а також розумний графік.

Тоді можна досягнути максимальних результатів і здобути найкращу форму перед спортивними змаганнями, чого прагнуть наші спортсмени.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глазырина Л. Д. Методика физического воспитания детей дошкольного возраста, 2001. 175 с.

2. Евсеев С. П. Классификация спортивных тренажеров, применяемых для формирования движений. *Теория и практика физической культуры.* 1986. №10. С. 15-21.

3. Анисимова М.В. Занимаясь оздоровительной аэробикой (история, многообразие аэробических программы 1-4кл.). *Физическая культура в школе.* 2004. № 6. С.29, 34.

УДК 84:358.386(543)

Світлана Станєва
(Ізмаїл, Україна)

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті описано та обґрунтовано, що таке фізична культура. Термін «фізична культура» має декілька значень. Під ним розуміють «втілення в самому чоловікові, результати використання матеріальних і духовних цінностей, які відносяться до фізичної культури в широкому розумінні, так як засвоєні людиною фізкультурні знання, уміння, навички, які досягнуті на основі використаних засобів фізичного виховання показники розвитку.

Ключові слова: *фізична культура, спорт, фізичне виховання, гармонійний розвиток, здоров'я людини.*

The article describes and substantiates what physical culture is. The term "physical culture" has several meanings. Under it understand "the embodiment in the man, the results of the use of material and spiritual values that relate to physical culture in a broad sense, as acquired by a person physical education knowledge, skills, abilities, which are achieved on the basis of physical education indicators of development.

Key words: *physical culture, sports, physical education, harmonious development, human health.*

Фізичну культуру школяра слідує дивитись не тільки як заняття руховими вправами і процедурами загартування. Поняття «фізична культура» включає ще і широкий круг розумінь, які відносяться до занять про правильний режим раціонального харчування, дотримання правил гігієни, вироблення корисних звичок. Можна сказати, що фізична культура школяра – це оприділений принцип його відношення до свого здоров'я, до розвитку і збереженню можливостей свого організму. На основі цього принципу будується повсякденне життя учні, дякуючи фізичній культурі являється складовою частиною загальної культури.

Такі задачі фізичної культури покладені в шкільній навчальній програмі. В ній ставиться задача виховувати навички культури поведінки, а також формувати у школярів поняття про те, що турбота людини про своє здоров'я, фізичному розвитку і підготовленості є не тільки його особовою справою, але і сприяє вивченню школярами теоретичних знань по фізичній культурі, фізіології і гігієні. В них зберігаються основні положення при руховому режимі, а також при особливостях занять фізичними вправами, їх значення в формуванні життєво

важливих рухових навичок у школярів і підготовки їх до праці і захисту Батьківщини, про правила загартовування і необхідності дотримування гігієнічних вимог, про корисні і шкідливі для здоров'я звички.

Принцип всебічного і гармонійного розвитку організму передбачає забезпечення планомірного й цілеспрямованого розвитку всіх його органів та систем і фізичних якостей особи.

Правильне фізичне виховання великою мірою сприяє повноцінному психічному розвиткові дитини та вдосконаленню її рухових функцій.

Організм всебічно розвивається, якщо систематично зазнає дії різноманітних фізичних навантажень, зокрема фізичних вправ. Відомо, що в організмі є понад 630 м'язів і 230 суглобів. Їх нормальне функціонування передбачає інтенсивне і систематичне завантаження кожного з них. Однак у виконані певної вправи бере участь лише обмежена кількість м'язів і суглобів. Тому для оптимального фізичного розвитку необхідно використовувати комплекс різноманітних вправ, які б забезпечували функціонування всіх м'язів і суглобів.

Чим більше м'язів бере участь у виконанні конкретної фізичної вправи, тим істотніші фізіологічні (в органах) і біохімічні (в клітинах) зрушення відбуваються в організмі, тим ефективніший їх вплив на всебічний фізичний розвиток дитини.

Принцип оздоровчої спрямованості фізичної культури полягає в організації фізичного виховання, і зокрема занять фізичними вправами, таким чином, щоб вони сприяли профілактиці захворювань учнів, зміцненню їх здоров'я. В ході фізичного виховання слід забезпечувати таке поєднання роз'яснювальної, виховної роботи і різних форм практичних занять фізичними вправами, при якому фізична культура стає усвідомленим обов'язковим компонентом режиму для школяра.

Згідно з "Положенням про фізичне виховання учнів загальноосвітньої школи", система занять школярів фізкультурою і спортом включає такі пов'язані між собою форми:

– уроки фізичної культури;

– фізкультурно-оздоровчі заходи протягом шкільного дня (гімнастика перед уроками, фізкультурні хвилинки під час уроків, ігри й фізичні вправи на перервах і в режимі продовженого дня);

– позакласна спортивно-масова робота (заняття в гуртках фізичної культури і спортивних секціях, спортивні змагання);

– позашкільна спортивно-масова робота та фізкультурно-оздоровчі заходи за місцем проживання учнів (заняття в дитячо-юнацьких спортивних школах, туристичних гуртках і т.д.);

– самостійні заняття учнів фізичними вправами вдома, на пришкільних і дворових майданчиках, стадіонах та ін.

Систематичні заняття фізкультурою позитивно впливають на розвиток для учнів в школі та сім'ї, спонукають його дотримуватися правильного режиму і вимог гігієни.

Уроки фізичної культури є основною формою фізичного виховання учнів. Вони обов'язкові для всіх школярів (за винятком тих, хто за станом здоров'я віднесений до спеціальної медичної групи). Уроки повинні активно сприяти успішному здійсненню позакласної і позашкільної роботи з фізичного виховання, формуванню в учнів інтересу і звички до занять фізичними вправами в повсякденному житті. Необхідно підвищувати вплив уроків фізкультури на вдосконалення інших форм фізичного виховання. Відомо, що навіть при якісному проведенні уроків їх безпосередній вплив на фізичний розвиток учнів недостатній. Науковими дослідженнями встановлено, що урок фізкультури забезпечує в середньому лише 11% гігієнічної норми рухової активності школяра. У зв'язку з цим, необхідно збагачувати і правильно поєднувати різні форми фізичного виховання учнів і фізкультурно-оздоровчої роботи.

Особливо велика увага приділяється в школі оздоровчій роботі з ослабленими та хворими учнями. У позаурочний час з ними проводять спеціальні заняття з лікувальної фізкультури.

Спрямованість навчальної і позакласної роботи з фізичної культури на масове охоплення учнів систематичними заняттями фізичною культурою і спортом великою мірою сприяє зміцненню здоров'я вихованців школи, підвищенню рівня їх фізичної і розумової працездатності.

Фізкультхвилинки під час уроків сприяють підвищенню розумової й фізичної працездатності учнів. Видатний російський вчений-педагог К.Д. Ушинський зазначив: "Дайте дитині трохи порухатися, і вона знову подарує вам 10 хвилин уваги, а десять хвилин жвавої уваги, якщо ви зуміли їх використати, дадуть вам більше, ніж цілий тиждень напівсонних занять".

У зв'язку з цим вчені рекомендують відводити на кожному уроці, особливо третьому і наступних, 1-2 хв. для проведення фізькультхвилинки. Перед її початком провітрюється класна кімната. Потім під керівництвом учителя учні виконують ряд фізичних вправ. Особлива увага приділяється тим вправам, які допомагають запобігти негативному впливу сидячого способу життя на фізичний розвиток дитини (порушенню постави і деформації будови тіла), сприяють більшому насиченню організму киснем.

Організоване проведення ігор, змагань та фізичних вправ на великих перервах є важливим фізкультурно-оздоровчим засобом у режимі шкільного дня. Відомо, що ефективність відпочинку учнів і підготовки їх до навчання залежить від того, як вони проводять перерви.

Перерви мають проводитися на свіжому повітрі і взимку. При цьому дітям слід постійно рухатись, а вправи виконувати більш інтенсивно. Бажано, щоб усі фізкультурно-оздоровчі засоби на великих перервах здійснювалися в ігровій, а якщо рівень підготовленості учнів приблизно однаковий, то і в змагальній формі. На перервах потрібно організовувати тільки вже засвоєні учнями ігри чи рухові дії.

Всі форми фізкультурно-оздоровчих і спортивних занять, які проводяться в процесі навчальної і позакласної роботи, повинні відповідати головній вимозі - всемірно сприяти залученню кожного учня до щоденних самостійних занять фізкультурою і спортом.

Причиною порушення нормальної життєдіяльності організму і виникнення патологічного процесу можуть бути абіотичні (властивості неживої природи) чинники навколишнього середовища. Очевидний зв'язок географічного розподілу захворювань, пов'язаних з кліматично-географічними зонами, висотою місцевості, інтенсивністю випромінювань, переміщенням повітря, атмосферним тиском, вологістю повітря тощо.

На здоров'я людини впливає біотичний (властивості живої природи) компонент навколишнього середовища у вигляді продуктів метаболізму рослин та мікроорганізмів, вірусів, бактерій, грибів, отруйних речовин, комах та небезпечних для людини тварин.

Шкідливі звички, незбалансоване, неправильне харчування, несприятливі умови праці, моральне і психічне навантаження, малорухомий спосіб життя, погані матеріальні умови, незгода в сім'ї, самотність, низький освітній та культурний рівень - ось широко розповсюджені побутові причини виникнення хвороб. Вони ж, в свою чергу, пов'язане з традиційними, економічними умовами і політикою держави.

Негативно позначається на формуванні здоров'я і несприятлива екологічна обстановка, зокрема забруднення повітря, води, ґрунту, а також складні природнокліматичні умови.

Здорове харчування – один із основних факторів, що підтримують здоров'я і настрій людини протягом усього життя.

Індивідуальний рівень здоров'я формується як в умовах всього суспільства та групи, так і на основі фізіологічних та психічних особливостей людини, способу життя, який вона веде. Індивідуальне здоров'я – абсолютний і непересічний скарб, що перебуває на найвищому ступені особистісних цінностей кожного.

Здоров'я людей належить до числа як локальних, так і глобальних проблем, тобто тих, що мають життєве важливе значення як для кожної людини, кожної держави, так і для всього людства в цілому.

Здоров'я людини не можна розглядати як щось незалежне, автономне. Залежить воно від

багатьох факторів: кліматичних умов, стану навколишнього середовища, забезпечення продуктами харчування та їх цінності, соціально-економічних умов, а також станом медицини, а отже, є результатом впливу природних, антропогенних та соціальних факторів. Здоров'я є своєрідним дзеркалом соціально-економічного, екологічного, демографічного і санітарно-гігієнічного благополуччя країни, одним із

Режим здорового харчування школярів вимагає дотримуватися:

- певного часу, тривалості та кратності прийому їжі, рекомендованих інтервалів між прийомами їжі;
- послідовності вживання блюд і прийомів їжі;
- розподілу добового раціону протягом дня (маси, енергетичної цінності, якісного складу страв за прийомами їжі);
- інтервалів між прийомами їжі, роботою, сном.

Прийом їжі в певний час виробляє умовні рефлекси, забезпечує ритмічність процесів секреції і оптимальне виділення травних соків. Здорове харчування віддає перевагу тривалому пережовуванню – це сприяє ефективному переварюванню і засвоєнню їжі.

Для підтримки здорового апетиту та оптимальної секреції доцільним є 3-4 разове харчування з інтервалами між прийомами в 4-6 годин і за 2 години до роботи, що пов'язане з тривалістю розщеплення і засвоєнням харчових речовин. Вечеряти рекомендується за 2-3 години до сну.

Здорове харчування передбачає гармонійне споживання білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, макро- і мікроелементів – основних речовин, які містяться в харчових продуктах.

Серед засобів фізкультурно-оздоровчої роботи дуже важливе значення мають гігієнічні умови. Сюди відносяться твердий режим дня, під яким розуміється строго складений розпорядок повсякденного життя, раціонального розприділення часу праці і відпочинку, сну і харчування.

Точне виконання режиму дня виховує в людини такі цінні якості, як дисциплінованість, акуратність і організованість.

В режим дня школяра повинні входити: ранкова гімнастика. В режимі дня також передбачається строгий порядок і час для харчування, відпочинку і підготовки до сну.

Таким чином, із вище сказаного витікає, що формування у школярів звички займатися фізкультурою включає:

- виховання в учнів інтересу до занять фізичними вправами;
- озброєння їх знаннями по фізичній культурі, фізіології і гігієни людини і вироблення на їх основі переконань в необхідності систематично займатись фізкультурою;
- практичне навчання учнів кожен день самостійно займатись фізичними вправами в режимі шкільного й позашкільного часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Рицарев В.В. Волейбол: спроба причинного тлумачення прийомів гри і процесу підготовки волейболістів. Миколаїв, 2015.

2. Романюк В. П. Комплексне оцінювання функціональних можливостей сістеми дихання волейболісток. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. ВНУ ім. Лесі Українки.* Луцьк: «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 3. С. 321-325.

3. Суханов А.В. Стрибучість і стрибкова підготовка волейболістів. Миколаїв: Федерація волейболу, 2012.

4. Федосєєва О.Ю. Удосконалення методики фізичних якостей волейболістів 16-18 років. *Вісник державного університету.* 2014. Т. 2. №4 (60). С. 96-99.

5. Фомін Е.В. Спеціальна фізична підготовка юних волейболістів: метод. рекомендації. Миколаїв, 2009.

УДК 796.011.3:656.6

Віктор Топал
(Херсон, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОРСЬКИХ ФАХІВЦІВ

У даній статті здійснено аналіз науково-методичної літератури та визначені основні задачі та методики самостійної роботи з фізичного виховання у вищих навчальних закладах.
Ключові слова: *школа, методика, гіпокінезія, гіподинамія, здоров´я.*

This article analyzes the scientific and methodological literature and identifies the main tasks and methods of independent work on physical education in higher educational institutions.
Keywords: *school, methodology, hypokinesia, physical inactivity, health.*

Постановка проблеми. Для виконання завдань, які поставлені перед вищою школою, потрібно вдосконалювати освітній процес, розробляти нові методики, форми взаємодії викладача і здобувача, стимулювати самостійну навчальну діяльність здобувачів вищої освіти, оскільки саме життя довело, що тільки ті знання, які людина набула самостійно, завдяки власному досвіду, думці і діям, стають справді її здобутком. Оволодіння уміннями та навичками самостійної діяльності є найважливішою умовою здійснення безперервної освіти [4,5,6]. Важливе значення набуває інформаційне забезпечення тренувального процесу під час самостійних занять професійно-прикладною фізичною підготовкою та спортом [16,18,19].

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з посиленням ролі самостійної роботи у освітньому процесі актуальною стала проблема раціональної організації самостійної роботи з урахуванням готовності до неї здобувачів вищої освіти [1,5,14].

На сьогодні під впливом багатоаспектних соціально-економічних чинників стан здоров'я населення України, зокрема дітей та підлітків, значно погіршився і є у критичному стані. Негативний вплив на здоров'я молоді має зменшення рухової активності, гіпокінезія, гіподинамія та відсутність оптимального повсякденного фізичного навантаження. Це суттєво відбивається на фізичному розвитку здобувачів вищої освіти і призводить до погіршення стану здоров'я, недостатність рухової активності знижує функціональні можливості організму. Використовуючи всі форми фізичного виховання, необхідно досягти оптимальної компенсації біологічної потреби в русі. Великий резерв можливостей у вирішенні цих завдань має організація самостійних занять фізичними вправами. Самостійні заняття фізичними вправами, спортом та туризмом повинні бути обов'язковою складовою здорового способу життя, вони доповнюють дефіцит рухової активності, сприяють ефективнішому відновленню організму після втоми, підвищенню фізичної та розумової працездатності [2,7,8,11].

Самостійна робота морських фахівців – це різні за змістом цілеспрямовані індивідуальні та колективні дії з професійно-прикладної фізичної підготовки та спорту, які виконують здобувачі вищої освіти на заняттях у позанавчальний час у вищому навчальному закладі, гуртожитку, вдома без участі викладача, але за його завданням [3,10,12,13]. Організатором і керівником самостійної роботи повинен бути викладач фізичного виховання. Він підбирає комплекс фізичних вправ для самостійних занять, визначає елементи техніки видів спорту для самовдосконалення, дає організаційно-методичні рекомендації, поради. Облік раціональних прийомів самостійних занять дає змогу розробляти систему домашніх завдань, формувати відповідні навички, виховувати наполегливість, звички і переконання в необхідності регулярно займатися фізичними вправами, своєчасно допомагає долати труднощі та виправляти помилки [10].

Викладач контролює, підводить підсумки, аналізує й оцінює досягнення здобувачів за певний період, керує руховою діяльністю, але й діяльність здобувачів як на заняттях, так і в

позанавчальний час має бути такою, щоб продовжуватись у формі самостійних занять з метою фізичного самовдосконалення. Досягти цього можна шляхом постійного виховного впливу на здобувачів, використовуючи заняття, тренування. Варто застосовувати також агітацію та пропаганду професійно-прикладної фізичної підготовки та спорту [17,20,21,22]. Окрім масових засобів інформації (телебачення, радіо, газет) доцільно використовувати стенди та фотогазети, які розповідають про спортивне життя вищого навчального закладу, різні спортивно-масові заходи, проводити лекції, бесіди. В юнацькому віці активно розвиваються інтереси та звички, формується характер, спостерігається підвищений інтерес до свого фізичного розвитку. Здобувачі вищої освіти бажають зрозуміти себе, свої сильні і слабкі сторони, шукають шляхи покращення цих якостей, цікавляться зростанням своїх спортивних результатів.

Викладач фізичного виховання повинен використовувати інтерес до свого фізичного розвитку для формування в них потреби систематично займатися фізичними вправами [15]. Підвищений інтерес у здобувачів вищої освіти викликають стенди з контрольними нормативами, складання тестів та нормативів рівня фізичної підготованості, протоколи змагань з різних видів спорту тощо. Під впливом пропаганди та агітації, під впливом викладача фізичного виховання, тренера, друзів по команді, у групі формуються цінності орієнтації на окремі аспекти фізичного розвитку і фізичної підготованості, з'являється бажання до фізичного вдосконалення, потреба до занять професійно-прикладною фізичною підготовкою та спортом. Щоб правильно організовувати самостійні заняття, здобувачі вищої освіти повинні мати спеціальні знання, навички, якими їх озброює викладач фізичного виховання, тренер на навчально-тренувальних заняттях. Формувати ці знання та вміння потрібно систематично, безперервно. Знання про будову організму, про гігієну, самоконтроль, самомасаж, загартування, лікувальну фізкультуру, методику техніки виконання вправ з видів спорту, передбачених навчальною програмою, полегшує організацію самостійних занять [23,24,25,26].

Самостійні заняття повинні мати органічний зв'язок з навчально-тренувальною роботою у вищих навчальних закладах. Завдання для самостійної роботи мають призначати із врахуванням віку, статі, індивідуальних особливостей і фізичних можливостей. Система таких завдань повинна передбачати послідовність фізичних навантажень, ускладнення їхнього змісту і ступінь участі здобувача вищої освіти в самостійних діях від заняття до заняття. Дати конкретне завдання кожному здобувачу вищої освіти, а потім перевірити його виконання викладач фізичного виховання майже не має змоги, тому навчальну групу необхідно поділити на підгрупи з обліком їхньої фізичної підготованості. Найхарактернішими критеріями поділу на групи є розподіл на спортсменів і неспортсменів, за рівнем підготованості, за бажанням виконувати вправи з певних видів спорту. Такий розподіл допомагає викладачеві вибирати завдання для здобувачів вищої освіти. Важливою умовою організації самостійних занять фізичними вправами є дотримання режиму дня. Режим дня – це розумне чередування виду діяльності, навчання, відпочинку, харчування, занять спортом, гігієнічних процедур. Викладач повинен допомогти здобувачам вищої освіти спланувати свою діяльність відповідно до розкладу навчальних занять, розповісти, як правильно використовувати вільний час.

Висновки. За результатами нашого дослідження щодо виконання самостійної роботи здобувачами вищої освіти, майбутніми фахівцями морської галузі, можна зробити такі висновки:

1. Для того, щоб постійно контролювати стан свого організму і рівень тренованості, необхідно уважно слідкувати за власними об'єктивними і суб'єктивними показниками.

Суб'єктивні показники. Сон: глибокий, перерваний, зі сновидіннями або без них. Апетит: хороший, помірний, поганий. Настрій: бадьорий, задовільний, пригнічений. Працездатність: підвищена, середня, знижена.

Об'єктивні показники. Фізичний розвиток: ріст, вага, обхват грудної клітки, температура, пульс в спокої, пульс відновлений після навантаження, частота дихання в спокої, дихальний розмах грудної клітки.

2. Під час виконання вправ необхідно особливу увагу звертати на правильне дихання. Вдих і видих рекомендується поєднувати з рухами. Дихати слід через ніс або одночасно через ніс та рот.

3. Загальний принцип побудови комплексу будь-яких вправ полягає в тому, щоб забезпечити участь основних м'язових груп в русі, що в свою чергу активно впливає на роботу внутрішніх органів. Збільшення і зменшення навантаження повинно бути хвилеподібним. На кожному занятті, виконуючи вправи, маємо отримувати оптимальне навантаження. Це, значною мірою, залежить від кількості повторень і темпу виконання вправ.

4. Основною умовою позитивного впливу самостійних занять на організм є їх системність. У процесі регулярного виконання фізичних вправ виробляються умовні рефлекси або певні рухові навички, а потім і динамічний стереотип. Тривалі перерви призводять до втрати вироблених рухових навичок. У цьому випадку відновлення занять рекомендується розпочинати з найпростіших вправ комплексу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гузар В.М. Шляхи удосконалення професійно-прикладної фізичної підготовки морських фахівців. *Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення, ерготерапії, інклюзивної та спеціальної освіти*: матеріали VI Всеукр.наук.-практ. конф., 9 грудня 2020 р., Луцьк, 2020, 54-57.

2. Гузарь В.Н., Чурганов О.А., Свирида В.С. Развитие волевых качеств моряка средствами спортивних и подвижных игр. *Проблеми і перспективи розвитку спортивних ігор і единоборств у вищих навчальних закладах*: матеріали XV Міжнар. наук. конф. Харків: ХДАФК, 2019, 8-13

3. Гузар В.М., Юськів С.М. Професійно-прикладна фізична підготовка студентів засобами спеціалізованих рухливих ігор. *Спортивні ігри*. Харків: ХДАФК, 2019, 2 (12), 13-22. http://doi.org/10.5281/zenodo.2544951

4. Гузар В.М. Стимулювання фізкультурно-оздоровчої діяльності курсантів. *Філософські обрії сьогодення*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. Херсон: ХДАУ, 2018, 167-169.

5. Гузар В.М. Самостійні заняття в системі фізичної підготовки курсантів. *Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу:* матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 2019, 195-198.

6. Топал В.В. Оздоровчий біг у системі самостійних занять для курсантів ВНЗ. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку:* матеріли Всеукр. наук.-практ. конф., Переяслав, 2020. Вип.60, С. 236-239.

7. Топал В.В. Методика розвитку витривалості у курсантів в процесі занять легкою атлетикою. *Тенденції та перспективи розвитку науки та освіти в умовах глобалізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет- конф.,28 лютого 2020 р., Переяслав-Хмельницький, 2020, Вип. 56, С. 356-359.

8. Топал В.В. Актуальні проблеми у вихованні вольових якостей курсантів на заняттях з фізичного виховання. *Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення, ерготерапії, інклюзивної та спеціальної освіти*: матеріали V Всеукр.наук.-практ. конф., Луцьк, 2019. С. 114-116

9. Топал В.В. Використання педагогічних інновацій у професійній підготовці студентів. *Філософські обрії сьогодення*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. Херсон: ХДАУ, 2019. С. 184-185.

10. Топал В.В. Методика розвитку витривалості в тренуванні бігунів на довгі дистанції. *Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення, ерготерапії,*

інклюзивної та спеціальної освіти: матеріали VI Всеукр.наук.-практ. конф., 9 грудня 2020 р., Луцьк, 2020, 174-177.

11. Топал В.В. Основні завдання баскетболу в фізичному вихованні здобувачів вищої освіти. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації:* матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет - конф., 27 листопада 2020 р., Переяслав-Хмельницький, 2020, Вип. 65, 399-403.

12. Топал В.В. Професійно-прикладна фізична підготовка як один із шляхів професійної підготовки майбутніх моряків. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації:* матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет - конф., 22 грудня 2020 р., Переяслав-Хмельницький, 2020, Вип. 66, 261-264.

13. Хоменко В.В., Бараненко Г.О., Свирида В.С. Вплив професійно-прикладної фізичної підготовки на професійне становлення морського фахівця. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації:* матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет - конф., 30 жовтня 2020 р., Переяслав-Хмельницький, 2020, Вип. 64, 248-251.

14. Хоменко В.В., Свирида В.С. Мотиви до занять з фізичного виховання курсантів іноземців. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28 вересня 2019 р. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 269-272.

15. Хоменко В.В., Свирида В.С. Реалізація професійно-прикладної фізичної підготовки у системі фізичного виховання курсантів. *Філософські обрії сьогодення*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. Херсон: ХДАУ, 2019. С. 177-178.

16. Huzar, V. (1999). About the need for the information support automation of physical culture and sport. *Pedagogical sciences*, 10, 316-322.

17. Huzar, V. N. (2019). Sports and outdoor games on water. *Sportyvni ihry*. Kharkiv: KhDAFK, 1 (11), 4–15. http://doi.org/10.5281/zenodo.2543532

18. Huzar V. M. (1999). Some issues of the development of the basis of the method of creating of the automated information system for the provision of physical culture and sports on the basis of computers. *Pedagogical sciences*, 12, 256-260.

19. Huzar V.M. (2001). Requirements for the automated information system of physical education and sports provision. *The development concept of physical education branch and sports in Ukraine*, 2, 23-30.

20. Shalar, O., Huzar, V., Strikalenko,Y., Yuskiv, S., Homenko, V., & Novokshanova, A. (2019). Psycho-pedagogical aspects of interaction between personality traits and physical qualities of the young gymnasts of the variety and circus studio. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 19 (Supplement issue 6), 2283-2288. DOI:10.7752/jpes.2019.s6344

21. Stricalenko, Y. A., Shalar, O. G., & Huzar, V. M. (2019). The use of integral exercises in the physical training of aykidist athletes. *Health, sport, rehabilitation*, 5(1), 126-131. http://dx.doi.org/10.34142/HSR.2019.05.01.14

22. Strikalenko,Y., Shalar, O., Huzar, V., Andrieieva, R., Zhosan, I., & Bazylyev,S. (2019). Influence of the maximum force indicators on the efficiency of passing the distance in academic rowing. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, Vol. 19 (3), Art 218, 1507-1512. DOI:10.7752/jpes.2019.03218

23. Strikalenko,Y., Shalar, O., Huzar, V., Voloshinov, S., Yuskiv, S., Silvestrova, H., & Holenko, N. (2020). The correlation between intelligence and competitive activities of elite female handball players. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 20 (1), 63-70. DOI:10.7752/jpes.2020.01008

24. Shalar, O., Strykalenko, Y., & Huzar, V. (2020). Mental training in psychological training of shooters. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University.* Series 15. Scientific and Pedagogical Problems of Physical Culture (physical Culture and Sports), (6(126), 110-114. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.6(126).24

25. Strikalenko, Ye.A., Huzar, V.M., & Shalar, O.H. (2016). The problem of injuries in Kyokushin karate. *Health, sport, rehabilitation*, 4, 73-77.

26. Strikalenko,Y., Shalar, O., Huzar, V., Voloshinov, S., Homenko, V., & Bazylyev, S. (2020). Efficient passage of competitive distances in academic rowing by taking into account the maximum strength indicators. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 20 (6), 3512-3520. http://dx.doi.org/10.7752/jpes.2020.01008

УДК 796.378

Ганна Топчієва
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

В даній статті розкриваються аспекти формування мотиваційного ставлення студентської молоді до фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчої компетентності та здорового способу життя. Мотиваційна основа методичної системи фізичної культури студентської молоді це формування позитивного ставлення, сформована потреба в цінності фізичного виховання та спорту, набуття компетентності, потреба в позитивному емоційному статусі, здоровому способі життя для подальшої життєдіяльності.

Ключові слова: *фізичне виховання, мотивація, студентська молодь, формування, спорт, здоровий спосіб життя.*

This article reveals aspects of the formation of the motivational attitude of student youth to physical education, physical fitness and healthy lifestyle. The motivational basis of the methodical system of physical culture of student youth is the formation of a positive attitude, the need for the value of physical education and sports, the acquisition of competence, the need for a positive emotional status, a healthy lifestyle for further life.

Key words: *physical education, motivation, student youth, formation, sports, healthy lifestyle.*

У світлі рекомендацій Національної доктрини розвитку освіти в Україні та в низці державних документів означено формування відповідального ставлення молоді до власного здоров'я як до найвищої індивідуальної та суспільної цінності.

Для вирішення поставлених завдань вимагає модернізації методичної системи фізичного виховання студентської молоді, яка має забезпечити досягнення основної мети фізичного виховання – задоволення потреб студентів ЗВО та суспільства в цілому у формуванні всебічно духовно і фізично розвиненої особистості, сприяння підвищенню рівня її життєдіяльності та сформованості високої фізкультурно-оздоровчої компетентності.

Ряд фахівців (Г.П. Грибан, В.І. Завацький, Г.Є. Іванова, В.Б. Базильчук, Р.З. Поташнюк, С.М. Канішевський, В.В. Романенко та інші) стверджують, що в більшої частини студентської молоді не сформована потреба піклуватися про власне здоров'я. Такі студенти покладаються на свою молодість, діяльність лікувальних закладів, авторитет і професіоналізм лікарів, а такими ефективними й економічно вигідними засобами оздоровлення, як фізична культура і спорт, нехтують.

Впродовж багатьох десятиліть студентська молодь була завжди зразком найбільш здорових соціальних прошарків населення, але в останні роки індекс здоров'я знизився, порівняно з іншими віковими та професійними групами населення України. Значну роль у цьому відіграють соціально-економічні фактори, екологічні проблеми, відсутність у студентської молоді пріоритету здоров'я та мотивації щодо здорового способу життя як основного чинника формування, збереження, зміцнення та відновлення здоров'я.

Г.Л. Апанасенко, вказує на те що, за період навчання в закладах вищої освіти кількість хворих студентів зростає у 2–3 рази, а кількість студентів, які мають порушення постави, досягає 60–80% від загальної кількості студентів [1].

Протидією негативним наслідкам обмеження рухового режиму молоді є фізичне виховання та спорт, які є важливими чинниками збереження та зміцнення здоров'я, всебічного розвитку, поліпшення працездатності та зниження втомлюваності, підвищення опору організму різним захворюванням як в період навчання, так і в повсякденному житті. Специфіка фізичного виховання полягає в тому, що усвідомлена інформація стає мотивованим спонуканням до виконання фізичних вправ, використання природних факторів і формування такого способу життя, який сприяв би досягненню як особистих, так і суспільних завдань. Критерієм ефективності цього процесу має бути рівень здоров'я молоді, рівень фізичної працездатності й соціальної дієздатності [9].

Поліпшення фізичного стану студентів, а отже, і їхнього здоров'я, можливе лише при систематичних цілеспрямованих заняттях фізичними вправами, які мають тренувальний режим і оздоровчий характер. Такими формами в навчальному закладі є заняття з фізичного виховання, секційні заняття й самостійні домашні завдання. За даними опитування студентської молоді, самостійно займаються фізичною культурою близько 15%. За результатами досліджень, виконання самостійних завдань може стати дієвою формою, яка сприятиме розвитку фізичної підготовленості тільки за умов зацікавленості студентів [5].

Важливою умовою реалізації виховного потенціалу фізичного виховання є правильна постановка мети. З постановки мети безпосередньо починається діяльність студента, звідси остання і називається цілеспрямованою і доцільною. У практиці фізичного виховання студентів немало фактів спотвореного визначення викладачами педагогічної мети [8].

Мета педагогічної діяльності фіксується іноді в таких формулюваннях, як: «зміцнити здоров’я», «підвищити спортивно-технічну підготовленість», «виконати вимоги програми», «скласти тести з фізичної підготовки» тощо. Подібні факти свідчать про суттєву деформацію педагогічної діяльності, у якій особистість студента, по суті, залишається за полем зору, а соціальна корисність мети виявляється значно обмеженою.

У дослідженнях І.П. Підласого та Ю.К. Бабанського розкрито, що найбільш значущим чинником у системі освіти виявилася мотивація навчання : перше місце, коефіцієнт впливу – 0,92; на другому місці – потреба в навчанні, коефіцієнт 0,91; на третьому – вміння навчатися, коефіцієнт 0,9 [2].

Мотивація – це співвіднесення цілей, що стоять перед людиною, яких вона прагне досягти, і внутрішньої активності особистості, тобто її бажань, потреб і можливостей [3]. Мотивація може бути позитивною, наприклад, якщо майбутній фахівець виражає бажання вчитися, прагне якнайкраще виконати навчальну діяльність. Інший студент прагне всіма силами уникнути навчання і занять, виявляючи негативну мотивацію до навчальної діяльності.

Загальновідомо, що будь-яка діяльність проходить більш ефективно, коли вона більш мотивована. Іншими словами, мотивація – це прагнення людини щось робити. Будь-яка діяльність спрямована на досягнення цілі.

Ціль – це уявлення про майбутній результат, про те, що повинно бути здобуто. Одні й ті ж цілі одночасно можуть бути привабливими для одних і не привабливими для інших. Коли суб’єктивна мета співвідноситься з актуальною потребою, виникає мотив.

А.К. Маркова зазначає, що «мотив можна вважати внутрішнім, якщо людина одержує задоволення безпосередньо від самої поведінки, від самої діяльності» [7].

Мотив – це те, що дозволяє студенту приписувати результату певну цінність і значимість. Мотив є наміром, з яким визначилась особистість, бажанням щось зробити і разом з ціллю складає основний регулятор поведінки, що включений у вищий рівень психологічної системи діяльності. Мотиви є рухомою системою, тому їх можна підсилити, послабити і навіть змінити в процесі навчання, використовуючи для цього різноманітні

форми роботи і прийоми впливу на студентську молодь. Наприклад, зміна позиції студента з пасивної на активну, введення елементів самодіагностики, рефлексії тощо.

При формуванні мотивації викладачу необхідно дотримуватися ряду вимог. По-перше, формування мотивації треба починати з діагностики мотиваційної сфери, з виявлення вихідного стану мотивації студента. Постановка цілей виховання мотивації є другою важливою вимогою науково-обгрунтованого процесу її виховання. Третя вимога – добір і застосування педагогічних засобів виховання мотивації.

Дієвими заходами підвищення рухового режиму студентської молоді до належних норм можуть бути ті, що базуються на сучасних принципах фізичного виховання. Одним із головних є принцип пріоритету потреб, мотивів і інтересів особистості, що передбачає побудову системи фізичного виховання в цілому та окремих програм з урахуванням індивідуальних і групових, соціальних і духовних потреб людей, а також формування мотивації до занять фізичним вихованням, виходячи із впливових зовнішніх і внутрішніх факторів [3].

Однією із важливих вимог до формулювання мети є її повнота та чітке орієнтування студентської молоді на потребу у певних знаннях, уміннях, навиках, у певному рівні фізичної підготовленості та працездатності тощо.

У навчальному процесі з фізичного виховання мета має ставитися на період навчання та перспективу до майбутньої професійної діяльності. Не менш важливою вимогою до формулювання мети фізичного виховання виступає діагностичність, тобто можливість оцінити її досягнення в певні моменти навчального процесу, життєдіяльності, в різні вікові періоди об’єктивними педагогічними критеріями.

Вивчення структури мотивів, потреб та інтересів студентів до занять з фізичного виховання є вихідними позитивними показниками, які суттєво впливають на рухову активність особистості студента. У процесі занять фізичними вправами одна і та ж потреба може мати різні способи задоволення

У понятті інтересу відображається насамперед найбільш доцільний для студента спосіб задоволення своїх потреб [4].

Поняття інтересу немовби розвиває поняття потреби у напрямку здійснення задоволення певної потреби. Інтерес до виконання фізичних вправ, на відміну від потреби, фіксує спрямованість діяльності особистості студента до пошуку і пізнання певного кола явищ, які існують у сфері фізичної культури та спорту.

Фізкультурно-оздоровча та спортивна спрямованість особистості все ж не може бути визначена лише на основі врахування її потреб та інтересів. Дуже важливо знати і враховувати ціннісні орієнтації особистості студента. Одні і ті ж потреби та інтереси, що набули статусу мотивів діяльності, можуть реалізовуватись особистістю заради досягнення різних цінностей. Домінуючими мотивами є: покращання стану здоров’я, розвиток фізичних якостей, удосконалення будови тіла та позбавлення недоліків статури.

Дослідження також показують, що існує різниця між значущістю мотивів у чоловіків і жінок. Так, якщо в чоловіків досягнення спортивних результатів посідає четверте рангове місце, то в жінок – десяте; бажання бути привабливим і подобатися іншим займає в чоловіків дев’яте місце, а в жінок – шосте; бажання схуднути – десяте і п’яте, відповідно [6].

Досить важливим чинником формування мотиваційного ставлення студентської молоді до здорового способу життя є залучення до активних занять спортом. У сфері спорту діють екстремальні режими виявлення фізичного і психічного потенціалу особистості. Спорт є органічною складовою цілісної соціально-педагогічної і виховної системи ЗВО, одним із дієвих засобів виховання студентської молоді.

Слід зазначити, що студенти, які з достатньо високою активністю займаються фізичною культурою та спортом, виробляють у собі певний стереотип добового режиму, в них підвищується впевненість, спостерігається розвиток цілеспрямованості, високий життєвий тонус. Вони більш комунікабельні, мають нахил до товаришування, прагнуть до соціального визнання, не бояться труднощів. Це підкреслює, що систематичні заняття фізичним

вихованням і спортом сприяють розвитку саме таких якостей, які потрібні для навчання у ЗВО та у майбутній виробничій діяльності.

Отже, дослідження мотиваційних пріоритетів до занять фізичним вихованням юнаків та дівчат свідчать про їх відмінність що навчаються в ЗВО. На навчальних заняттях необхідно робити акцент на освітню та виховну спрямованість фізичного виховання, тобто максимальну психолого-педагогічну направленість, на виховання і формування моральної, організаційно -управлінської, фізкультурно-оздоровчої активності студентської молоді.

Формування мотивації до занять фізичним вихованням та здорового способу життя у студентської молоді вимагає зусиль. Оскільки ефект цих зусиль проектується на майбутнє, і не кожна молода людина може вирішити це завдання самостійно, необхідна спрямованість системи вузівського виховання й освіти на формування у студентської молоді мотивації до занять фізичним вихованням та культурою здоров'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Апансенко Г. Л., Попова Л.А. Медицинская валеологія. Київ: Здоров'я, 1998. 246 с.
2. Бабанский Ю.К., Поташнюк М.М. Оптимизация педагогического процесса. Київ: Радянська школа, 1984. 220 с.
3. Виленский М.Я., Внуков А.П. Цель и целеполагание в педагогической деятельности преподавателя физического воспитания высшей школы. *Теор. и практ. физич. культ.* № 8. 1986. 14–16 с.
4. Грибан Г.П. Фізичне виховання студентів аграрних вищих навчальних закладів: монографія. Житомир: Вид-во «Рута», 2012. 514 с.
5. Дзензелюк Д., Грибан Г.П. Причини низької фізкультурно-спортивної активності студентів у навчальному процесі. *Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. у галузі ФКтаС.* Т 2. 2003. С.219-222.
6. Круцевич Т.Ю. Методи дослідження індивідуального здоров'я дітей та підлітків у процесі фізичного виховання. Київ: Олімпійська література, 1999. 230 с.
7. Маркова А.К. Формирование мотивации: Підручник для студ. вузів фіз. вихов. і спорту: В 2 т. / [за ред. Т.Ю. Круцевич]. Т. 1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. Київ: Олімпійська література, 2008. 392 с.
8. Чубаров М.М., Грибан Г.П., Чернобаб И.Ф. Условия совершенствования физического воспитания в вузах. *Информационно-методический вестник по физическому воспитанию студентов сельскохоз. Вузов*. № 1. 1990. С.1–7.
9. Щедрина А. Г. Здоровый образ жизни: методологические, социальные, биологические, медицинские, психологические, педагогические, экологические аспекты. Новосибирск: Альфа-Виста, 2007. 144 с.

УДК 796.325:796.012.5

Олег Шалар, Віктор Гузар, Євгеній Стрикаленко
(Херсон, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРАЛЬНИХ ВПРАВ В СЕКЦІЇ З ВОЛЕЙБОЛУ В СІЛЬСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті представлено обґрунтування методики інтегральних вправ в секції з волейболу. Зазначено, що вправи по вдосконаленню техніки мають поєднуватися з груповими тактичними діями. Важливо змінити організаційну побудову тренувальних занять з юними волейболістами та дотримуватися певних етапів навчання техніки і тактики.

Ключові слова: *волейбол, техніка, тактика, методи, інтегральні вправи.*

The article substantiates the methodology of integral exercises in the volleyball section. It is noted that exercises for improving technique should be combined with group tactical actions. It is important to change the organizational structure of training sessions with young volleyball players and to adhere to certain stages of teaching technique and tactics.

Key words: *volleyball, technique, tactics, methods, integral exercises.*

Постановка проблеми. Фахівцями у галузі фізичного виховання та спорту розроблено та впроваджується у практику фізичного виховання багато засобів, методів і форм які не тільки покращують фізичний стан, а й сприяють розвитку психічних та інтелектуальних якостей вихованців. Одним із таких засобів є волейбол. А виконання інтегральних вправ вимагає від дітей всебічної оцінки ситуації, швидкого прийняття рішення, узгодженого виконання рухових дій. На думку С. Єрмакова (1997), інтегральна підготовка – це об'єднання, координація і реалізація в умовах тренувального процесу різних сторін підготовки спортсменів[1]. В завдання інтегральної підготовки входять: здійснення зв'язку між видами підготовки фізичної і технічної, технічної і тактичної, морально-вольової і теоретичної; теоретичної і техніко-тактичної, фізичної; досягнення стабільності ігрових навичок у складних умовах змагання; реалізація фізичної, технічної, тактичної і морально-вольової підготовки у поєднанні в ігровій діяльності [2, 4, 5, 6].

Мета дослідження: обґрунтувати методику використання інтегральних вправ в секції з волейболу

Виклад основного матеріалу. Головні методи інтегральної підготовки – методи спільного впливу, ігрові, змагальні. Вищою формою інтегральної підготовки є спортивні змагання з волейболу.

Взаємозв'язок фізичної і технічної підготовки досягається наступним: по-перше, під час розвитку фізичних здібностей, необхідних для виконання технічного прийому; по-друге, під час розвитку фізичних здібностей в рамках структури технічних прийомів; по-третє, під час розвитку спеціальних фізичних здібностей, що застосовуються до окремих технічних прийомів у процесі багаторазового повторення технічного прийому із підвищеною інтенсивністю (перевищуючу змагальну).

Важливе значення має досягнення поєднання технічної і тактичної підготовки. Чим досконаліша техніка, тим більше у волейболіста можливостей реалізувати свої фізичні здібності. Чим досконаліша тактична підготовка і багатше технічний арсенал, тим більші можливості має спортсмен і команда в цілому для максимальної реалізації своєї технічної підготовки.

Поєднання тактичної і технічної підготовки досягають, удосконалюючи технічні прийоми в рамках тактичних дій і багаторазового виконання тактичних дій з підвищеною інтенсивністю, удосконалюючи техніку.

З позиції вирішення завдань інтегральної підготовки необхідно розглядати структуру становлення навиків гри у волейбол, способи і методи, види підготовки, етапи навчання техніці і тактиці. На кожній стадії становлення навичок повинні бути задіяні такі вправи, які створюють певну послідовність і зв'язок сторін підготовки.

У процесі інтегральної підготовки контроль спрямований на виявлення наступних даних: ефективність дій під час переключення одного технічного прийому до другого, від одної тактичної дії до другої; об'єму технічних прийомів і тактичних дій, що застосовуються в іграх і змаганнях, їх якість (по числу "своїх помилок"); ефективності технічних прийомів і тактичних дій у грі і на змаганнях; ефективності способів і методів інтегральної підготовки; інтенсивності і об'єму навантаження. Необхідну інформацію дають контрольні випробування, педагогічні спостереження, фото- і відеозаписи та аналіз матеріалів.

Методика використання інтегральних вправ з елементами волейболу була впроваджена в спортивній секції Правдинській загальноосвітній школі Білозерського району Херсонської області. У дослідженні прийняли участь учні 7-9 х класів, які мали досвід занять волейболом 2-3 роки.

Юним спортсменам були запропоновані вправи інтегральної спрямованості, які виконували блоками на покращення техніки виконання подач, передач м'яча зверху, прийом і передача м'яча знизу, нападаючий удар.

Зміст вправ інтегральної спрямованості, що виконували юні спортсмени мав наступний вигляд:

Подача м'яча – удар, за допомогою якого м'яч вводять в гру.

*Вправа 1***.** В.п. (вихідне положення) – один гравець у кожній групі стоїть з м'ячом у зоні подачі, інші поряд за лицьовою лінією. Гравці з місця подачі почергово виконують подачу декілька разів підряд у кожній із квадратів. Потім вчитель пропонує виконувати їх в окремі квадрати в послідовності, яку сам пропонує. З метою економії часу подачі виконують дві групи гравців одночасно. Гравці повинні виявити вміння стримувати м'яч у відповідний квадрат, змінюючи силу удару і траєкторію польоту м'яча.

*Вправа 2***.** В.п. – дві групи по шість гравців розташовуються на майданчику по ту та іншу сторони сітки в одній і тій же побудові. Вправу починають одночасно обидві групи. Гравці, що стоять у зоні подачі, виконують серії подач з 10-12 спроб. М'яч подачею спрямовують на трьох гравців, які стоять на протилежній стороні майданчику за 5-6 м від сітки. Один з них, прийнявши м'яч, передає його партнерові, що стоїть в зоні 2 (в наступних заняттях в зоні 4). Останній ловить м'яч і передає його гравцеві, який стоїть за межами майданчику. Цей гравець негайно пересилає м'яч виконавцеві серійних подач, і вправа повторюється. Після завершення серії подач у групах гравці переміщуються на одну позицію за ходом годинникової стрілки, і вправа повторюється.

*Вправа 3***.** В.п. – дві групи гравців розташовуються на протилежних сторонах майданчика. 5-6 гравців кожної групи розташовуються за лицьовою лінією, 6 гравців стоять на майданчику в такому порядку: один біля сітки в зоні 2, інші – за лінією нападу.

Гравці, що виконують подачу, за 3,6,9 спроб прагнуть подати м'яч так, щоб він пролетів над головами партнерів і приземлився поблизу лицьової лінії. Критерієм правильності виконання завдання є ступінь важливості виконання першої передачі гравцями другої групи. У процесі вправи гравці першої і другої груп міняються місцями.

Передача м'яча – найважливіша і найскладніша ігрова дія, за допомогою якої здійснюється організація нападу.

*Вправа 1***.** В.п. – дві групи гравців стоять відповідно біля сітки в зоні 2 і за лінією нападу. Гравці, що стоять за лінією нападу, почергово виконують передачі до сітки по високій траєкторії в напрямку партнера, що стоїть попереду. Після передачі кожний з гравців займає позицію позаду групи, що стоїть біля сітки. Гравці ж, що стоять біля сітки, почергово виконують передачу м'яча над головою в стрибку, а після приземлення – передачу гравцеві, що стоїть за лінією нападу. Після цього кожний з них переміщується, щоб зайняти позицію в кінці протилежної групи.

Через певний час гравці груп перешиковуються. Одна група розташовується в зоні 4, а друга – по діагоналі за лінією нападу.

*Вправа 2***.** В.п. – в трьох зонах майданчика розташовані гравці. Перша група займає позицію за лінією нападу, друга – в зоні 2. Гравець під номером 3 – в зоні 4.

Гравці першої групи почергово виконують високу передачу до сітки на гравця другої групи, який в свою чергу в стрибку передає м'яч гравцеві 3. Останній передачею посилає м'яч гравцеві першої групи. Кожний гравець, що виконав передачу, змінює свою позицію, перебігаючи в іншу групу. Вправа продовжується без пауз.

Через певний час гравці груп перебудовуються, щоб поміняти напрямок передач на зворотний – передача до сітки – в зону 4, передача в стрибку – в зону 3 тощо.

*Вправа 3***.** В.п. – групи (по троє в кожній) розташовуються в зонах 6, 2 і 4.

Гравець 1 передає м'яч до сітки гравцеві 4, а сам стає в кінці цієї групи, куди спрямовано передачу. Гравець 4 в стрибку передає м'яч назад, після чого стає "в хвості" групи в зоні 6. Гравець 6 з місця виконує передачу в зону 6 гравцеві 2, а сам виходить дещо вперед, щоб в свою чергу провести передачу назад, і стати "в хвості" групи в зоні 6. Гравець 2 посилає м'яч

високою траєкторією в зону 4 гравцеві 7, а сам після пересування займає позицію наприкінці групи в зоні 4. Гравець 7 в стрибку виконує передачу назад тощо

Передача м'яча двома руками знизу – в основному захисна дія, однак в ігрових умовах виконують передачу зв'язуючому гравцю, а часом і нападаючому.

*Вправа 1***.** В.п. – по одному гравцю розміщено у зонах 3 і 4, у зоні 6 – група гравців. У гравця 1 (зона 5) – м'яч.

Гравець 1 посилає м'яч у зону 6 гравцеві, який у вихідній позиції стоїть обличчям до м'яча, що підлітає. Потім він виконує передачу до сітки (з поворотом праворуч) на гравця зони 4. Якщо перша передача проведена з низькою траєкторією, а тому в гравця 2 практично немає часу для виконання попереднього повороту перед передачею м'яча до сітки, тоді цей гравець повинен застосовувати іншу техніку підбиття м'яча знизу – дугоподібний рух руками, який завершується підбиттям м'яча в напрямку гравця, що стоїть біля сітки.

Після певної кількості передач гравці міняються позиціями для повторення вправи. При першій зміні із складу групи зони 6 бере участь тільки перший гравець. При другій зміні – другий гравець тощо.

*Вправа 2***.** В.п. – пари гравців розташовуються відповідно в зонах 1 і 4, 6 і 3, 5 і 2. У гравців зон 4, 3, 2 – м'ячі.

Всі гравці, що стоять біля сітки, одночасно посилають м'яч довільним способом партнерам; ті, своєчасно вийшовши на м'яч, виконують відповідну передачу до сітки. Вправа зупиняється після 7-9 серій передач для зміни позицій так, як це робиться в грі, і вправа повторюється. Умови виконання передачі м'яча до сітки нижнім способом можна ускладнити трохи неточною передачею від сітки: збільшенням швидкості польоту м'яча.

Нападаючий удар – є завершальною дією атакуючої команди та найефективніший спосіб атаки команди.

*Вправа 1***.** В.п. – групи нападаючих розташовуються в зонах 4 і 2, у зоні 3 – зв'язуючий, у зоні 6 – гравець з кількома м'ячами.

Після першої передачі із зони 6 зв'язуючий гравець виконує передачу нападаючим зон 4 або 2. Попередньо про напрямок передачі м'яча для удару не оголошується.

*Вправа 2***.** В.п. – 3-4 нападаючих гравців займають позицію в зоні 4, зв'язуючий гравець – у зоні 2; у зоні 6 – гравець з декількома м'ячами.

Із зони 6 м'яч посилають зв'язуючому, котрий виконує передачу для удару заввишки 1 м. Нападаючі після довгого швидкісного розбігу почергово виконують удари, спрямовуючи м'яч через сітку в першій спробі в зону 5, у другій – у зону 6 і 1.

Вправа 3. В.п. – зв'язуючий гравець розташовується на відстані одного метра від сітки в зоні 3, три нападаючих – у метрі за лінією нападу в зонах 4, 3 і 2; у зоні 6 – допоміжний гравець, що має кілька м'ячів; за метр від середньої лінії і паралельно їй крейдою проведена лінія або риска.

Гравець зони 6 періодично посилає передачами м'яч у напрямку зв'язуючого гравця, який почергово, а потім на власний розсуд виконує передачі для удару нападаючим. Останні проводять удар з-за лінії в довільному напрямку.

Після 3-4 ударів зі своєї позиції нападаючі переходять на інші за вказівкою вчителя.

Висновки. З юними волейболістами сільської спортивної секції вправи по вдосконаленню техніки поєднувались з груповими тактичними діями. Організаційна побудова тренувальних занять передбачала розміщення гравців на майданчику обличчям (або спиною до сітки). Як правило, всі вправи виконувались учнями "на сітку" в трійках або четвірках.

Процес тренування проходив умовно в два етапи. На першому етапі проводилося навчання і вдосконалення прийому знизу, передачі зверху, верхньої прямої передачі. Тривалість етапу два місяці. По ходу навчання тренером оцінювалось засвоєння окремих технічних прийомів, а наприкінці етапу проводилось тестування учнів на уміння виконувати групові дії.

На другому етапі (1 місяць) проводилось навчання та вдосконалення прямого нападаючого удару з застосуванням методики інтегральної спрямованості. Після завершення

навчання проводився тест на техніку виконання нападаючого удару. Потім тренером оцінювались навички виконання вивчених елементів волейболу в командних діях тобто в двосторонніх іграх з волейболу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ермаков С.С., Крюков Ю.Г., Маслов В.Н. Некоторые особенности моделирования соревновательной деятельности волейболистов. *Физическое воспитание студентов творческих специальностей*. Харьков, № 3, 1997. С. 3 - 4.

2. Стрикаленко Є.А., Шалар О.Г., Денещук Т.В. Особливості техніко-тактичних дій розігруючих гравців NBA різних стилів гри. *Спортивные игры Научный журнал*. Харьков, №1, 2017. С. 55-60

3. Стрикаленко Є.А., Шалар О.Г., Денещук Т.В. Показники техніко-тактичних дій розігруючих гравців команд NBA. *Спортивные игры. Научный журнал*. Харьков, №2 (8), 2018. С. 69-78

4. Стрикаленко Є.А., Шалар О.Г., Андрєєва Р.І., Жосан І.А. Особливості техніко-тактичних дій волейболісток різного ігрового амплуа ВК «Murov. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Київ, Вип. 4 (124), 2020. С. 86-93 DOI 10.31392/NPU-nc.series15.2020.4(124).17

5. Шалар О.Г., Гринченко А.Е., Шалар А.П. Эффективность использования интегральных упражнений на занятиях по волейболу. *Физическое воспитание студентов творческих специальностей*. Харьков, №3, 2003. С. 95-103.

6. Шалар О.Г., Гузар В.М., Решотка Н.О. Спортивна підготовка учнів ліцею на заняттях з волейболу. *Спортивные игры. Научный журнал*. Харьков, №1 (11), 2019. С. 58-66. doi. org/10.5281/zenodo/2543592

7. Шалар О.Г., Жосан І.А., Хоменко В.В. Порівняння техніко-тактичних дій крайніх захисників на чемпіонаті світу з футболу 2014 року. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Київ, Вип. 3 (72), 2016. С. 60-63.

УДК 797.259

Наталья Шкулева, Юлия Каптюг, Анастасия Шкулева
(Минск, Беларусь)

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИГРЫ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ

В статье рассматривается игра, как средство разносторонней подготовки юных спортсменов. Игра широко используется в обязательной, вспомогательной части спортивной тренировки. Постоянное преодоление разнообразных препятствий, действия в усложненных условиях формируют морально-нравственную основу поведения занимающихся. Здесь воспитываются черты спортивного характера, отличающегося особой целеустремленностью и способностью к полной мобилизации в необходимых ситуациях. Игры ценны как средство овладения всем багажом жизненно важных двигательных навыков.

Ключевые слова: *технология; игровой метод; физическая подготовка; спортсмены.*

The article considers the game as a means of versatile training of young athletes. The game method is widely used in the mandatory, auxiliary part of sports training. Constant overcoming of various obstacles, actions in complicated conditions form the moral basis of the behavior of students. Here are brought up the traits of a sporting character, characterized by a special sense of purpose and the ability to fully mobilize in the necessary situations. Games are valuable as a means of mastering all the baggage of vital motor skills.

Key words: *technology; playing method; physical preparation; sportsmen.*

На современном этапе развития белорусского спорта широко используются различные методы и методики для подготовки юных спортсменов. Игра – признанное средство общей и специальной физической, тактической и технической подготовки. Поэтому игры занимают место обязательных, вспомогательных упражнений в подготовке спортсменов. Постоянное преодоление разнообразных препятствий, действия в усложненных условиях формируют морально-нравственную основу поведения занимающихся. Здесь воспитываются черты спортивного характера, отличающегося особой целеустремленностью и способностью к полной мобилизации в необходимых ситуациях. Игры ценны как средство овладения всем багажом жизненно важных двигательных навыков.

В конце XIX века немецкий ученый К. Гросс, предпринял попытку систематического изучения игры, посчитав, что в игре происходит предупреждение инстинктов к будущим условиям борьбы за существование (“теория предупреждения”). К. Гросс называет игры изначальной школой поведения. Позицию К. Гросса продолжил польский педагог, терапевт и писатель Януш Корчак, который считал, что игра – это возможность отыскать себя в обществе, себя в человечестве, себя во Вселенной.

Приведем классификацию и содержание подвижных игр применительно к задачам воспитания двигательных качеств в общеобразовательных программах. Учитывая главные мотивы игровой деятельности и взаимоотношений играющих при достижении стоящих перед игрой целей разделили на три группы:

1. Некомандные игры. Для данной группы игр характерно то, что в них отсутствуют общие цели для играющих. В этих играх участники подчиняются определенным правилам, которые предусматривают личные интересы играющего и отражают интересы и других участников.

2. Переходные игры. Для них характерно то, что в них отсутствует постоянная общая цель для играющих и нет необходимости действовать в интересах других. В этих играх играющий, по своему желанию, может преследовать свои личные цели, а также помочь другим. Именно в этих играх участники начинают включаться в коллективную деятельность.

3. Командные игры. Прежде всего, данные игры характеризуются совместной деятельностью, направленной на достижение общей цели, полным подчинением личных интересов играющих, устремлением своего коллектива. Эти игры существенно укрепляют здоровье, оказывают благоприятное влияние на развитие психофизических качеств.

Представим другую классификацию, которая зависит от задач, решаемых в процессе проведения игр [2, с. 25].

Игры с особенностями взаимосвязи участников.

Группы игр с особенностями организации и содержания.

Игры, которые имеют общую мысль и ход, в отдельных группах идут параллельно. Придерживаясь такого принципа, авторы стремятся идти по дидактическому принципу: от простых форм к более сложным. Поэтому они выделяют следующие группы игр: музыкальные игры; беговые игры; игры с мячом; игры для воспитания силы и ловкости; игры для воспитания умственных способностей; игры на воде; зимние игры; игры на местности; игры в закрытых помещениях

Исходя из специфических условий проведения соревнований по комплексам подвижных игр Е.М. Геллер предлагает своеобразную классификацию. Она создана на основании следующих характерных признаков:

1. Двигательной активности участников.
2. Организации играющих.
3. Преимущественно проявления двигательных качеств.
4. Преимущественного вида движений.

Исходя из выше изложенного видно, что существующие классификации разнообразны и отличаются друг от друга. Поэтому игры очень трудно систематизировать так, чтобы игры одной группы были строго ограничены от игр другой группы. Одновременно группы должны быть взаимосвязаны и взаимообусловлены. Поэтому нельзя говорить о преимуществе одной группы над другой.

Технологический подход к обучению предусматривает точное инструментальное управление процессом обучения и гарантированный успех поставленных учебных целей. [1, с. 87]

Существующий анализ классификаций игр в процессе воспитания двигательных качеств, позволил разработать группировку игр в соответствии с поставленными задачами. В основу группировки был положен принцип преимущественного воздействия игр на воспитание двигательных качеств в сочетании с формированием основных двигательных качеств. В основе подвижных игр лежат физические упражнения, в ходе которых участники преодолевают различные препятствия, стремятся достигнуть определенной, заранее поставленной цели. Они являются действенным средством физического воспитания, активного отдыха, улучшают здоровье. Подвижные игры способствуют воспитанию воли, настойчивости в преодолении трудностей, приучают детей к взаимопомощи, честности и правдивости.

На основе современных представлений о путях и методах воспитания двигательных качеств у занимающихся, можно предположить, что достаточно высокий эффект может быть достигнут путем применения определенного круга специальных физических упражнений, подвижных игр с так называемой «преимущественной направленностью». Подвижные игры направлены на воспитание двигательных качеств, поэтому степень преимущественной направленности обуславливается характером выполнения упражнений [3, с. 173].

Сформулируем требования, предъявляемые к подвижным играм. Все многообразие игровых средств, используемых на тренировках, можно представить в виде подвижных игр для воспитания быстроты, выносливости и тактической подготовки. При выборе игры нельзя не учитывать возрастных особенностей детей, их физической и технико-тактической подготовленности, количестве занятий, организации и дисциплинированности, условия проведения данного занятия, наличие инвентаря.

В зависимости от решаемых задач, подготовленности занимающихся и конкретных действий можно упростить или усложнить некоторые пункты правил, изменить число играющих и т.п. Кроме контроля за соблюдением правил, нужно следить и за тем, чтобы ребята правильно выполняли технические приемы, на закрепление которых нацелена игра. Игру нужно заканчивать в тот момент, когда занимающиеся ещё увлечены, но видны уже первые признаки утомления. Окончание игры не должно быть неожиданным, можно предупредить играющих: «Играем ещё 3 минуты» и т. д. Для снятия чрезмерного физического напряжения в ходе игры нужно периодически делать перерывы, заполняя их анализом технических ошибок, уточнением отдельных пунктов правил. В зависимости от решаемых задач и физического состояния варьируют длинной преодолеваемой дистанции, количеством повторений, продолжительностью пауз.

Таким образом, можно утверждать, что игры выступают как эффективное средство физической подготовленности, способствуют воспитанию физических качеств. Использование игры обеспечивает комплексное совершенствование двигательной деятельности, где вместе с двигательными навыками формируется и развивается физическая сила. Обучение и совершенствование в игровых условиях придает навыкам особую стабильность и гибкость. Игра помогает оживить и разнообразить тренировки. Эмоциональное переключение несет в себе эффект активного отдыха – это помогает восстанавливать силы, непосредственно в ходе занятий и облегчает овладение материалом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Карпенко Е.Н., Коротнова Т.П. Плавание. Игровой метод обучения. Москва: Олимпия-Пресс, 2006. 48с.

2. Ковеченкова Н.В. Игровые образовательные технологии и их значение в процессе обучения. URL: https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/obshchepedagogicheskie-tekhnologii/2017/11/26/igrovye-obrazovatelnye-tehnologii-i. Дата доступа 18.09.2020.

3. Холодов Ж.К., Кузнецов В. С. Теория и методика физического воспитания и спорта. Москва: Академия, 2004. 480 с.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Камилла Айбасова, Зейнап Мукашева
(Павлодар, Казахстан)

ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ДИСКУРСА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Статья посвящена определению понятия дискурса в лингвистике сквозь призму разных подходов с выявлением особенностей каждого. Для рассмотрения понятия дискурса было выбрано четыре подхода: когнитивный, структурно-стилистический, структурно-текстовый и коммуникативно-речевой. В результате изучения этих подходов выявлено, что одна сторона дискурса обращена к прагматике, к типовым ситуациям общения, другая – к процессам, происходящим в сознании участников общения, и третья – собственно к тексту. Это дало основание полагать, что дискурс может быть рассмотрен одновременно и как процесс, и как результат в виде фиксированного текста.

Ключевые слова: *дискурс, текст, когнитивный подход, структурно-стилистический подход, структурно-текстовый подход, коммуникативно-речевой подход.*

The article is devoted to the definition of the concept of discourse in linguistics through the prism of different approaches using the function of each. To consider the concept of discourse, four approaches were chosen: cognitive, structural-stylistic, structural-text, and communicative-speech. As a result of studying these approaches, it was revealed that one side of the discourse is turned to pragmatics, to a typical communication situation, the other to the processes taking place in the minds of the participants in communication, and the third to the text itself. This gave rise to the assumption that discourse can be considered simultaneously both as a process and as a result in the form of a fixed text.

Keywords: *discourse, text, cognitive approach, structural-stylistic approach, structural-textual approach, communicative-speech approach.*

На протяжении многих лет определение понятия дискурса является одной из главных проблем в языкознании. В начале XX в. лингвисты интересовались как устроен язык, его структура, но уже через несколько десятилетий они стали задумываться над тем, как он функционирует. Дискурс как лингвистическая категория представляет собой сложный и многозначный объект исследования. Сложность заключается в том, что дискурс представляет собой явление промежуточного характера между речью и общением, языковым поведением, с одной стороны, и фиксируемым текстом – с другой.

Понятие «дискурс» носит междисциплинарный характер, изучается и анализируется в психологических, лингвистических, культуроведческих и педагогических науках, составляющих теоретический базис методики преподавания иностранных языков. В настоящее время, как считает большинство исследователей данной проблемы, разработка теории дискурса выражает тенденцию к интеграции гуманитарных научных исследований. Таким образом, дискурс – достаточно сложный и неоднозначный феномен, в силу чего данный термин не поддается однозначной трактовке. Рассмотрим понятие дискурса в лингвистических науках, где теории дискурса уделяется особое внимание.

С позиции лингвистики речи дискурс – это процесс живого вербализируемого общения, характеризующийся множеством отклонений от канонической письменной речи, отсюда внимание к степени спонтанности, завершенности, тематической связности, понятности разговора для других людей. Помимо структурных характеристик дискурс имеет тонально-жанровые изменения. Под тональностью дискурса понимаются такие параметры, как серьезность или несерьезность, обиходность или ритуальность, стремление к унисону или

конфликту, сокращение или увеличение дистанции общения. Эти параметры взаимосвязаны [7, с. 238].

Многообразие определений дискурса как лингвистического феномена связано с различными подходами, с позиций которых и даются определения данного понятия. Выделяются следующие подходы к определению понятия дискурса. Российский лингвист Е. Чернявская предлагает следующие [11]:

С точки зрения англо-американской лингвистической традиции, дискурс – это связная речь, сосредоточенная на интерактивном взаимодействии отправителя и получателя сообщения. Исследователь А. Д. Самойлова относит этот подход к «структурно-стилистическому», уточняя, что дискурс это нетекстовая организация разговорной речи [9, с. 152].

Немецкая традиция, или «структурно-синтаксический подход», рассматривает дискурс как фрагмент текста. По мнению М. Б. Ворошиловой, дискурс существует в текстах, однако дискурс не ограничивается лишь рамками текста, наблюдается его связь с социальным контекстом коммуникации [5].

С одной стороны Е. В. Лекарева выступает сторонником данной точки зрения: дискурс – это речевая практика, т.е. эмоциональный и информационный обмен между коммуникантами, с другой стороны дискурс представляется сложным коммуникативным явлением, которое зависит от многих экстралингвистических факторов [8, с. 302].

Голландский лингвист Т. Ван Дейк рассматривает дискурс с точки зрения когнитивного подхода. По словам Е. И. Шейгал, он позволяет перейти от структуры и составляющих дискурса к моделированию сознания участников того или иного дискурса [12, с. 32]. Дискурс понимается как феномен, имеющий непосредственное отношение к передаче знаний, оперированию ими и созданию новых связей.

Российский лингвист Л.В.Селезнева, обобщив различные дефиниции дискурса, предлагает два подхода к пониманию этого явления: коммуникативно-речевой и структурно-текстовый. Рассмотрим их более подробно ниже.

В рамках коммуникативно-речевого подхода дискурс характеризуется как коммуникативный процесс, и его эквивалентами выступают такие понятия, как «речь», «речевое действие», «коммуникативная ситуация» и т. п. (Н. Д. Арутюнова, Э. Бенвенист, В. Г. Борботько, Ж. Гийому, Д. Мальдидье, Т. Б. Гуляр, Т. ван Дейк, Н. М. Кожина, Н. И. Формановская, Л. С.Чикилева). В основе данного понимания дискурса лежит понятие «речь» во всех его значениях: во-первых, как устная естественная речь, противоположная письменной форме языка; во-вторых, как сам процесс, или речевая деятельность, и ее результат, т. е. функционирование языка в процессе общения.

Дискурс - это речь, «погруженная в жизнь» [2, с. 137]; речь в совокупности с экстралингвистическими факторами, «функционирование языка в реальном времени». Другими словами, дискурс понимается широко, как процесс использования языка в определенных условиях, как речевое общение. Единицей речевого общения считается высказывание, основной особенностью которого является ориентация на участников речи. Например, Н. И. Формановская определяет высказывание как «минимальную «клеточку» общения, которая, как правило, взаимодействует с другими высказываниями, образуя более крупную единицу – дискурс» [10, с. 80].

В рамках второго подхода, структурно-текстового, дискурс соотносится с понятием «текст» (В. А. Андреева, Р. Барт, И. Беллерт, В. В. Богданов, А. Ж. Греймас, Ж. Курте, В. З. Демьянков, В. А. Звегинцев, В. А. Миловидов, П. Сгалл, И. П. Сусов, В. Е. Чернявская) и рассматривается как связная последовательность предложений (Т.Ван Дейк).

В конце 1970 – начале 1980 гг. наметилась тенденция к постепенной дифференциации понятий текст и дискурс. Однако, по мнению М. Я. Дымарского, и мы разделяем данную точку зрения, «“развести” указанные понятия – задача непростая» [6, с. 35]. Под текстом понимают преимущественно абстрактную, формальную конструкцию, под дискурсом – виды ее актуализации, рассматриваемые с точки зрения когнитивных процессов или в тесной

связи с экстралингвистическими факторами. В рамках этого соотношения существуют разные интерпретации дискурса, как впрочем, существует и разнообразное понимание самого текста.

С развитием лингвистики текста под дискурсом стали понимать: «1) связный текст. 2) устно-разговорная форма текста; 3) диалог; 4) группа высказываний, связанных между собой по смыслу; 5) речевое произведение как данность – письменная или устная». Одним из важных теоретических предпосылок для образования самой науки – лингвистики текста, так и для исследований дискурса стал доклад Э. Бенвениста «Уровни лингвистического анализа», прочитанный им на IX Международном конгрессе лингвистов в 1962 г. В этом докладе была представлена вертикальная иерархия языковых ярусов, заканчивающаяся предложением. Несмотря на то, что иерархия оказалась неоконченной, впоследствии она была дополнена уровнями выше предложения, которые именовались по-разному (гиперсинтаксис, супрасинтаксис, связный текст), однако значима была сама идея Бенвениста о том, что предложение является таким уровнем интеграции языковых знаков на котором заканчивается «область языка как системы знаков» и начинается пространство языка как средства общения, выражением которого является речь (le discourse). [4, с. 139].

Разработанность текстовых категорий, однако, не снимает вопрос о соотношении текста и дискурса. Если говорить об объеме данных понятий, то здесь можно обозначить два варианта соотношений: 1) дискурс равен тексту; 2) дискурс не равен тексту.

В первом случае дискурс и связный текст (или совокупность текстов) интерпретируют как равнозначные понятия (Н. Д. Арутюнова, Р. Барт, П. Серио, В. А. Тырыгина). Например, Р. Барт называет связным текстом (discours) «любой конечный отрезок речи, представляющий собой некоторое единство с точки зрения содержания, передаваемый со вторичными коммуникативными целями и имеющий соответствующую этим целям внутреннюю организацию, причем связанный с иными культурными факторами, нежели те, которые относятся собственно к языку (languege)» [3, с. 443]. Вторая интерпретация рассматривает дискурс как понятие более широкое, чем текст, т. к. дискурс представляет собой соединение текста и экстралингвистических факторов. Текст воспринимается как фрагмент дискурса, как его элементарная единица или одна из сфер существования дискурса (В. А. Звегинцев, В. В. Богданов), или как определенный результат функционирования дискурса (Р. Барт, Е. С. Кубрякова, П. Сгалл).

Таким образом, структурно-текстовый подход к определению дискурса переносит акцент на текст как на важную его составляющую и в большей степени анализирует структуру текста. В этом плане важное значение имеет определение статуса текста в дискурсе: «В динамическом пространстве дискурса текст занимает центральное положение: он может быть определен как «свернутый» дискурс» [1, с. 6].

Наибольший интерес в рамках настоящего исследования представляет определение Н.Д. Арутюновой, где дискурс понимается как «связный текст в совокупности с экстралингвистическими, прагматическими и другими факторами, взятый в событийном аспекте» [2, с. 136]. Дискурс – это не просто общение, в нем существуют явные цели и определенные участники со своими социальными, психологическими, национально-культурными, статусными характеристиками.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева В. А. Литературный нарратив: дискурс и текст: монография. Санкт-Петербург: Норма, 2006. 182 с.

2. Арутюнова Н. Д. Дискурс. Речь. Лингвистический энциклопедический словарь / Глав. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2002. С. 136-137.

3. Барт Р. Лингвистика текста. *Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. Составление, общ. ред., и вст. ст. Т. М. Николаевой.* Москва: Прогресс, 1978. Вып. 8. С. 442-462.

4. Бенвенист Э. Общая лингвистика: пер. с франц. Общ. ред., вст. ст. и комм. Ю. С. Степанова. Москва: Либроком, 2010. 448 с.

5. Ворошилова М. Б. Креолизованный текст в политическом дискурсе. URL: http://www.philology.ru/linguistics1/voroshilova-07b.htm

6. Дымарский М. Я. Проблема текстообразования и художественный текст: На материале русской прозы XIX – XX вв. Москва: КомКнига, 2006. 296 с.

7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва, 2004. С. 232-243.

8. Лекарева Е. В. Метафорическая репрезентация Тони Блэра в политическом дискурсе британских и российских СМИ. *Актуальные проблемы лингвистики и теории преподавания языков и культур:* материалы междунар. науч.-практ. конф. М.: Шадринск, 2009. С. 299-304.

9. Самойлова А. Д. Дискурс: к проблеме определения понятия. *Словарь, грамматика, текст в свете антропоцентрической лингвистики: Сб. статей / Под ред. О. Л. Михалевой.* Иркутск: Иркут. ун-т, 2005. Вып. 3. С. 150–163.

10. Формановская Н. И. Речевое воздействие: коммуникация и прагматика. Москва: Изд-во «ИКАР», 2007. 480 с.

11. Чернявская В. Е. Дискурс как фантомный объект: от текста к дискурсу и обратно? URL:https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no3-2011/cernavskaa-v-e

12. Шейгал Е.И., Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Волгоград, 2000. С. 368.

Данель Арын, Ардак Сеилханова
(Павлодар, Казахстан)

ЗООМОРФНЫЕ МЕТАФОРЫ КОМПЬТЕРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье рассматриваются особенности использования метафорических единиц в коммуникативном процессе. На основе анализа практического материала автор статьи приходит к заключению, что во время коммуникативного процесса важна креативно-познавательная функция образной метафоры, которая требует от участников коммуникации активного совместного творчества. В статье подчеркивается, что метафорические единицы используются в нашей речи для яркого выражения более абстрактных понятий через конкретные понятия.

Ключевые слова: *коммуникация, метафора, процесс метафоризации, речь, язык, информация.*

The article discusses the features of the use of metaphorical units in the communicative process. Based on the analysis of practical material, the author of the article comes to the conclusion that during the communicative process, the creative and cognitive function of the figurative metaphor is important, which requires active joint creativity from the participants of communication. The article emphasizes that metaphorical units are used in our speech for the vivid expression of more abstract concepts through concrete concepts.

Keywords: *communication, metaphor, metaphorization process, speech, language, information.*

Компьютерные и интернет-науки раскручиваются так быстро, что они попадают во все аспекты нашего сообщества и жизни, которые создают компьютерную и интернет-культуру. С этой компьютерной и интернет-культурой сопряжено огромное количество компьютерного и интернет-метафорического языка.

Метафора функционирует как механизм когнитивного моделирования действительности [1, с. 425], суть функционирования которого заключается в том, что при освоении нового, открываемого человеком явления, формируется понятие о нем при помощи признаков уже познанной действительности, рефлектируемой в значении переосмысляемого имени. Эта

мыслительная операция, по меткому выражению В.Н.Телия, «...оставляет следы в метафорическом значении, которое в свою очередь "вплетается" и в картину мира, выражаемую языком» [2, с. 186].

Цель данной статьи – исследовать наиболее употребительные зооморфные метафоры в интернет-коммуникации, используя методы метафорического моделирования, когнитивного и контекстуального анализа.

В когнитивной лингвистике термин «метафорическая модель» воспринимается как «существующая и складывающаяся в сознании носителя языка схема связи между понятийными сферами, которую можно представить определенной формулой: X – это Y». Например, «идеи» – это «пища», «любовь» – это «путешествие». В основе подобной формулы лежит не полное совпадение, а схожесть отдельных качеств, присущих X и Y [3, с. 47]. Таким образом, метафоры воспринимаются не как украшение речи, а определенные схемы в сознании человека, при помощи которых осуществляется мыслительная деятельность.

Когнитивная модель метафоры включает исходную понятийную область (область-источник, сферу-донор) и новую понятийную область (сферу-магнит, сферу-мишень, реципиентную зону), которая обычно сохраняет не только структуру исходной области, но и эмотивный потенциал, характерный для концептов сферы-источника. При этом понимание метафоры как переноса знаний снимает проблему языкового оформления самой метафоры. Когнитивисты не разграничивают компаративные тропы и к числу широко понимаемых метафор относят сравнения, гиперболы, перифразы, фразеологизмы и др. [4]

Как было сказано ранее, зооморфный тип метафор базируется на концептах окружающего человека мира живой природы.

В русском языке можно привести следующие примеры фразеологизмов, содержащих зооморфную метафору: «кошки на душе скребут», «заблудшая овечка», «убить двух зайцев», «где раки зимуют», «как собак нерезаных», «как кошка с собакой (живут)», «дойная корова», «метать бисер перед свиньями» и другие. В английском: “to rain cats and dogs”, “the black sheep”, “pigs might fly”, “to act / play the giddy goat”, “to cry wolf”, “Bear garden”, “Monkey business” [5, с. 82].

Как можно заметить из примеров выше, зооморфные метафоры чаще всего не обращены к настоящим животным, а используют их образы и характеристики в качестве объекта для сравнения или иносказательного образа. Таким образом, зооморфная метафора – это метафора, использующая образ, характеристики и поведения того или иного животного, чтобы иносказательно описать предмет («дойная корова», “Monkey business”), человека («козёл отпущения»), его внешность (crow-black eyebrows), отношения («как кошка с собакой»), ситуацию (“to rain cats and dogs”), действие («убить двух зайцев», “rire comme une baleine”) или душевное состояние («кошки на душе скребут»). [5, с. 85]

Зооморфные метафоры очень часто содержат в себе оценочность. В тех случаях, когда зооморфизм всё же подразумевает собой человека, он часто содержит в себе негативную оценку. В большинстве случаев «отрицательно- оценочная зооморфная номинация касается, прежде всего, тех черт характера, поведения, интеллекта человека, которые «уподобляют» его животному, низводят человеческое достоинство до уровня животного». [6, с. 56]

В.М. Мокиенко утверждает, что «самые обидные характеристики люди выбирают из числа названий домашних животных, такие зооморфизмы могут отражать совершенно разную степень негатива. К примеру, сленговые слова «тёлка» и «цыпочка», оба названия изначально принадлежат прирученному животному и птице, оба также обращением к девушке. Со стороны девушек они могут показаться уничижительными, однако другие названия тех же самых животных «корова» и «курица» (которые чаще употребляются в отношении настоящих животных) звучат не просто уничижительно, а гораздо грубее предыдущих слов. Слово «цыпочка», как и французское «poule», вероятно являются кальками с английского “chick”. Появившийся зооморфизм, возможно, был навеян испанским словом «chica», означающим «девочка» или «девушка».

Несколько шире в компьютерной коммуникации метафорически репрезентированы фауноконцепты. Одним из главных «животных» компьютерного мира является *мышь {mouse)* – объект любовного отношения пользователей, часто вербализуемого в шутливой форме, например: *You can't teach a new mouse old clicks* [7]. *– Нельзя научить новую мышку старым кликам {щелчкам).* В данном примере перед нами обыгрывание известной пословицы: *You can't teach old dog new tricks.*

В компьютерной концептосфере также представлены косвенные метафорические сравнения с кошкой, при помощи игры слов в паремиологической цитации *{A chat has nine lives - У чата девять жизней* – каламбур на основе известной пословицы *A cat has nine lives* [8] – *У кошки девять жизней).*

В компьютерной метафорической фауносфере, помимо сравнения с позитивно оцениваемыми животными, обнаруживаются также метафоры с отрицательной коннотацией, провоцируемой образами вредоносных представителей животного макро- / микромира и репрезентируемой концептами «Зло», «Вред». Так, вредоносные программы номинированы как *троянские кони (Trojan horses), черви (worms)* и *вирусы (virus);* ошибки программного кода, случайно или преднамеренно допущенные программистом, метафорично номинированы как *жуки (bugs).* [9, с. 162]

Компьютерные и интернет-метафоры помогают нам понять постоянно меняющуюся и растущую область, используя слова и фразы, которые относятся к другим более распространенным объектам и понятиям. Мы концептуализируем компьютер и Интернет с помощью метафор. Компьютер можно понять через человека, фабрику, офис и контейнер. В то время как Интернет можно метафорически разделить на шоссе, человека, киберпространство, сообщество, библиотеку, рынок и море.

На самом деле компьютер и Интернет проникают повсюду в нашу учебу, работу и жизнь, так что мы не можем жить без них. И для нас естественно вводить компьютерные и интернет-термины в повседневное использование языка. Как мы видели выше, большинство людей сегодня используют компьютерные и интернет-метафоры каждый день, даже не осознавая, что они используют метафоры. Следовательно, новые компьютерные и интернет-метафорические термины во многом обогатили словарный запас людей и принесли им массу удовольствия и удовольствия.

Компьютерные и интернет-термины не только придают новые значения существующим словам, но и дают нам много новых слов, которые широко приняты. Более того, эти новые слова снова возвращаются в нашу повседневную жизнь с помощью метафор, как наши человеческие существа познают мир. Они оказывают огромное влияние на наше повседневное использование языка, письменного или устного. Некоторые люди даже склонны говорить “компьютерные жаргоны” в своей повседневной жизни.

Если люди сейчас говорят, что что-то не было сохранено на их “жестком диске”, они могут иметь в виду не буквально в своем компьютере, а скорее в своей собственной памяти. Поскольку сегодня Интернет все чаще ассоциируется с компьютером, он стал важным источником современных метафор ментальной обработки.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Рикер П. Живая метафора. *Теория метафоры* / сост. Н. Д. Арутюнова. Москва: Прогресс, 1990. С. 425.

2. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция. *Метафора в языке и тексте* / под ред. В. Н. Телия. Москва: Наука, 1988. С. 186.

3. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. Москва: Едиториал УРСС, 2004. С. 47.

4. Артуюнова Н.Д. Метафора и дискурс. URL: http://www.philology.ru/linguistics1/ arutyunova-90.htm];

5. Дарк О. Человек и Домашнее животное. *Новая Юность.* 1999. №5. С. 82-85.

6. Фролова И. Зооморфные метафоры в романе Г. Белля «Глазами клоуна» и их перевод на русский язык. Казань, 2008. С.56.
7. The jokes blog. URL: http://jokingblog.blogspot.com
8. Computer quotes. URL: http://www. quotationspage.com/subjects/computers
9. Barnes S. Computer Mediated Communication: Human to Human Communication Across the Internet. Boston, MA: Allyn and Bacon, 2002. 162 p.

УДК 811.14'06:811.161.2]'25

Альона Афоніна
(Маріуполь, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМУ КАЛЬКУВАННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ З НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

У статті аналізується використання прийому калькування у процесі перекладу медичної термінології з новогрецької мови на українську. Досліджено метод калькування, визначено його функцію, та наведено приклади його використання.

Ключові слова: *термін, медичний переклад, калькування, переклад термінів, засіб перекладу.*

The article analyzes the use of the method of the calque in the process of translating medical terminology from Greek into Ukrainian. The method of the calque was studied, its functions were defined, and examples of its use were given.

Key words: *term, medical translation, tracing, translation of terms, method of translation.*

Медична промисловість як перспективна галузь характеризується стрімким розвитком, що сприяє активному вжитку термінологічних одиниць. Як наслідок, з'являється постійна потреба в ефективних методах перекладу. У багатьох випадках, новогрецькі медичні терміни, вже мають аналоги в українській медичній термінології. Саме в таких випадках, метод калькування застосовується для перекладу новогрецьких медичних термінів українською мовою.

Протягом багатьох років поняття «термін», «терміносистема» досліджували такі перекладознавці як В. В. Виноградов, Я. І. Рецкер, М. Н. Володіна, Г. П. Мельникова, Б. Н. Головін, С. І. Влахов, С.П. Флорин, Л. С. Бурхударов, С. Л. Мішланова та О. О. Реформатський, Т. А. Казакова.

Метою даної наукової статті є визначення поняття «терміна», та особливостей методу калькування у процесі перекладу медичної термінології з новогрецької мови на українську.

Маючи складну внутрішню семантичну структуру, термін є єдиною самостійною одиницею найменування. Науковці приділяють багато уваги вивченню поняття «терміна» у всіх аспектах, і кожен з них дає своє трактування. Наприклад, О. Реформатський визначає терміни як «однозначні слова, позбавлені експресивності» [6, с. 121]. В. Виноградов підкреслював, що «терміни – це не особливі слова, а лише слова в особливій функції. Особлива функція, у якій виступає слово, це функція назви. Тим часом науково-теоретичний термін є обов'язковою назвою поняття». Крім цієї особливості термінів, він виділяє ще одну важливу їх функцію – дефінітивну, що підтверджує необхідність умотивованості термінів [3, с. 33].

Переклад термінів здійснюється шляхом заміни слова вихідної мови словом мови перекладу, яке було б його «постійною рівнозначною відповідністю, як правило, не залежне від контексту» [6, с. 13]. У такому випадку мова йде про так звані еквівалентні відповідники. Однак переклад терміна, здійснюваний за допомогою еквівалента, можливий далеко не завжди, і в таких випадках доводиться вдаватися до інших способів перекладу. Як вказують

лінгвісти С. Влахов і С. Флорин, можна запозичувати термін з мови перекладу (вдавшись до транскрипції), або «скласти свій» (за допомогою кальки, неологізму, складеного терміна).

В рамках даної статті передбачається докладно зупинитися на такому способі перекладу термінів, як калькування. До калькування можна вдатися в тому випадку, якщо термін, який перекладається, потрапляє в категорію так званої безеквівалентної лексики і потрібно знайти альтернативне перекладацьке рішення.

Як вказує Л. Бархударов, «цей прийом полягає в передачі безеквівалентної лексики вихідної мови за допомогою заміни її складових частин - морфем або слів (у разі стійких словосполученні) їх прямими лексичними відповідностями в мові перекладу» [1, с. 99]. З думкою Л. Бархударова погоджується і Т. Казакова, визначаючи калькування як «відтворення комбінаторного складу слова або словосполучення, коли складові частини слова (морфеми) або фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу» [4, с. 88].

Тому, калькування не можна вважати простою механічною операцією, оскільки, використовуючи даний засіб перекладу, найчастіше доводиться вдаватися до різного роду трансформацій. Т. Казакова перераховує наступні трансформації: зміна форм відмінка, кількості слів у словосполученні, порядку слів, морфологічного чи синтаксичного статусу слів і т. д. [4, с. 88].

Однак, говорячи про такий перекладацький прийом, як калькування, слід зупинитися і на його негативних рисах. Калькування не завжди дає можливість донести до читача значення перекладного слова або словосполучення. Як пише Л. Бархударов, причина виникнення цієї проблеми криється в тому, що «складні і складені слова і стійкі словосполучення, при перекладі яких калькування використовується найчастіше, нерідко мають значення, не рівне сумі значень їх компонентів, а оскільки при калькуванні використовуються еквіваленти саме цих компонентів, значення всього лексичного утворення в цілому може залишитися нерозкритим» [1, с. 99]. З цього виходить, що читач навряд чи зможе зрозуміти значення того чи іншого калькованого слова без додаткових пояснень.

Отже, основою принципу роботи засобу калькування є безпосередня заміна складових частин, які часто є морфемами або словами, їхніми лексичними відповідниками в мові перекладу [3, с. 54]. Певною мірою, саме калькування сприяє створенню нових одиниць, що є копією структури вихідних лексичних одиниць. Дуже часто калькування ототожнюється з буквальним перекладом, коли відповідниками простих або складних слів вихідної мови в мові перекладу обираються, у більшості випадків, перші за порядком відповідники у словнику. Предметом використання методу калькування часто виступає переклад похідних, складних, або складно-похідних слів, за умови, що перекладений відповідник не суперечить нормам вживання і сполучуваності слів у мові перекладу [3, с. 55].

Однією зі сфер використання методу калькування є переклад назв медичних технологій та терапій:

- Η ανοσοθεραπεία – імунотерапія
- Η μετρητής γλυκόζης αίματος - лазерний глюкометр крові
- Η αιμοκάθαρση - гемодіаліз

До ще однієї сфери використання методу калькування в перекладі медичної термінології належать також назви медичних операцій:

- Η μετάγγιση αίματος - переливання крові
- Ο ακρωτηριασμός - ампутація
- Η παρακέντηση - пункція

І доволі таки часто, засіб калькулювання застосовується під час перекладу медичних термінів назв хвороб:

- Η ιική ηπατίτιδα – вірусний гепатит
- Η μονοπυρήνωση – мононуклеоз
- Η φυματίωση - туберкульоз

У статті було проаналізовано поняття термін та використання методу калькування під час перекладу медичної термінології з новогрецької мови на українську. При аналізі наведених прикладів стає зрозуміло, що основною перевагою прийому калькування є стислість і простота одержуваного з його допомогою еквівалента і його однозначна співвіднесеність з вихідним словом. А одним з основних вимог, що пред'являються сучасним термінологічним найменуванням, полягає в їх «міжнародної впізнаваності», що забезпечується інтернаціональністю форми і змісту термінів. Саме калькування передбачає інтернаціональність змісту термінів при збереженні їх національної форми, що особливо значимо при перекладі медичної лексики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва: Международные отношения, 1975. 240 с.

2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва : Издательство института общего среднего образования РАОГод, 2001. 224 с.

3. Влахов С. И. Непереводимое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 341 с.

4. Казакова Т. А. Практические основы перевода English ↔ Russian. Санкт-Петербург: Союз, 2001. 320 с.

5. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. Вопросы терминологии. Москва: Издательство Академии наук, 2000. 192 с.

6. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Москва : Международные отношения, 1974. 240 с.

УДК 811.161.2’27:001

Людмила Боярова
(Харків, Україна)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглянуто тенденції розвитку української наукової мови в добу глобалізації. Проаналізовано вплив англійської мови на національний термінофонд, схарактеризовано процеси в сучасній українській термінології.

***Ключові слова**: глобалізація, запозичення, термінологія, англійська мова, українська мова.*

The article studies the development trends of the Ukrainian language at the age of globalization. The English language influence on the term fund was analyzed and the processes in modern Ukrainian terminology were characterized.

***Key words**: globalizations, loan terms, terminology, English, Ukrainian.*

Сучасний світ інтегрується й перетворюється в єдиний простір, відкритий для обміну технологіями, товарами, послугами, знаннями, інформацією, культурою. У лінгвістичній літературі з’явилися роботи глобалізаційної тематики, у яких розглянуто мовні проблеми, що потребують теоретичного осмислення в контексті світових об’єднувальних процесів. Об’єктом нашої уваги є одне з питань проблеми «глобалізація і національна мова», а саме вплив глобалізації на розвиток української наукової мови.

У словниковому складі сучасних літературних мов найшвидше розвивається термінологія як раціонально значуща та найінформативніша його частина, що відбиває все новітнє в науці й суспільстві. Шар спеціальної лексики надчутливий до науково-технічних та

цивілізаційних змінень і стає все важливішим для сучасної комунікації людей. Дослідження якісних змін у національній термінології вможливлює розуміння закономірностей розвитку мови в цілому.

Із 90-х рр. ХХ століття розвиток української мови відбувається в посттоталітарному політичному контексті і спрямовується внормувальною роботою науковців, метою якої є відновлення української ідентичності мовних одиниць, оскільки в радянський період із позамовних причин надавалася перевага російській мові у всіх сферах життя українців, що призвело до появи в їхній мові великої кількості невиправданих росіянізмів. В українському мовознавстві віддавна панує думка, що мовні процеси можна регулювати, і цю теоретичну настанову сучасні науковці зреалізовують у конкретній внормувальній діяльності щодо української мови, зокрема її термінологічного фонду. Наприкінці ХХ ст. національна термінологія почала широко вживатися в науковому обігу, і в цей час визначальною тенденцією в її якісних змінах є дезросійщення на всіх мовних рівнях (лексичному, словотвірному, акцентологічному, граматичному тощо). Унаслідок такої роботи українських термінологів у посттоталітарний період як зі сфери кодифікування термінології, так і зі сфери її функціонування усунено багато мовних одиниць із непродуктивними моделями, насамперед словотвірними, які не відповідають системі національної мови і які з'явилися в українських терміносистемах під впливом російської мови, натомість запропоновано до активного вживання питомі терміни. На наше переконання, цей процес є незворотним та контрольовним за умови подальшого утвердження української мови як державної, і можна спрогнозувати, що й надалі з українських терміносистем зникатимуть зросійщені терміни та збільшуватиметься кількість питомих мовних одиниць, що спричинює, з одного боку, руйнування усталених синонімічних груп і зменшення варіантних реалізацій того самого терміна, а з другого, – появу нових термінів-синонімів і термінів-варіантів.

Наприкінці ХХ століття – на початку ХХІ століття розвиток української мови, зокрема термінології, визначається не лише поновленням її національної ідентичності, але й глобалізаційними процесами, що поступово охоплюють всі сфери життя і діяльності людства. «Глобалізація загострює боротьбу за панування в інформаційному просторі. Йдеться не тільки про суперництво між медіа-концернами, але й між національними мовами. На функціональну нішу російської мови в Україні дедалі більше претендує не тільки українська, але й англійська мова» [1, с. 144].

Інтеграційні процеси передбачають узгодження дій народів світу в різних галузях життя і діяльності, а отже, є потреба в міжнародній мові як засобу міжнаціонального спілкування. Спроби створити штучні мовні системи як наднаціональні засоби комунікації себе не виправдали, і в ХХ столітті такою «загальносвітовою» («глобальною») мовою де-факто стала трансформована базова англійська мова (її називають «американською англійською»). Світові глобалізаційні процеси в торгівлі, економіці, науці, культурі тощо сприяли швидкому поширенню американського варіанта англійської мови у спеціальній комунікації. Комп'ютерна технологія як універсальний засіб спілкування сприяє лінгвістичній глобалізації, яку витлумачено в науковій літературі як процес надзвичайно активного взаємопроникнення мов у добу глобалізації, якому властиве домінування англійської мови. Лінгвісти все частіше говорять про проблеми, пов'язані з «глобальною» мовою, яка має великий вплив на сучасні мови насамперед через Інтернет, і вбачають у цьому певну загрозу мовним системам, зокрема національним термінологіям. Сучасні англізми часто не мають еквівалентів в інших мовах, що затруднює їхнє декодування в чужому мовному просторі.

Розвиток глобалізації інтенсифікує процес запозичання англізмів, і кількість таких мовних одиниць в українських терміносистемах постійно збільшується. Сучасна українська мова реагує на входження в неї великої кількості чужомовних одиниць: для адаптування запозичень з'являються «буферні механізми» внаслідок активізування питомих моделей (словотвірних, морфологічних, орфоепічних, орфографічних). Відзначимо, що швидко адаптуються до системи української мови саме ті англізми, які є комунікативно значущими для мовців.

У сучасній українській науковій мові з'явилося багато міжмовних гібридів, що свідчить про входження запозичених лексем у процес термінотворення в мові-реципієнті. У науковій літературі висловлена думка, що слова-гібриди слід розглядати як захисний механізм мови, оскільки «масове проникнення запозичень з незвичайною для української мови структурою основоскладання почасти пом'якшується їхньою здатністю до гібридизації слів, коли запозичені основи поєднуються з питомими словами мови» [2, с. 194]. Автори ґрунтовної монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [2] наводять велику кількість мовних одиниць із чужомовними та українськими основами, серед яких найбільше гібридів з англійськими основами. До монографії додано кілька таблиць «Словотвірні гнізда, мотивовані неозапозиченнями», із яких одержуємо інформацію, що словотвірне гніздо запозичення *шоу* має 31 дериват, *піар* (із графічними варіантами) – 49, *мас-медіа* (*медіа*) – 53 деривати, *бізнес* – 92, *Інтернет* (із графічними варіантами) – 96. У кожному наведеному словотвірному гнізді велика кількість слів-гібридів. Зауважимо, що в монографії зафіксовано мовні одиниці, які з'явилися в сучасній українській мові до 2008 року, і на сьогодні словотвірні ланцюжки адаптованих англізмів поповнилися новими гібридними формами. Наприклад, в останніх лексикографічних працях кодифіковані такі мовні одиниці: *інтернет-безпека*, *інтернет-білет*, *інтернет-видання*, *інтернет-вузол*, *інтернет-доступ*, *інтернет-запис*, *інтернет-застосування*, *інтернет-злочинність*. Адаптування англізмів у системі української мови простежується не лише на словотвірному рівні, але й на семантичному (зрушення в семантиці цих одиниць або набування ними нових значень) та синтаксичному (утворення словосполучень зі словами англійського походження).

Можна спрогнозувати, що кількість мовних одиниць англійського походження в національній термінології збільшиться, насамперед у таких сферах, як комп'ютерні та інформаційні технології, економіка, політика. У найближче десятиріччя чужомовні терміноелементи, передусім англійські, братимуть активну участь у процесі термінотворення: в українських терміносистемах з'являться нові гібридні мовні одиниці, зростатиме словотвірний потенціал чужомовних префіксоїдів і суфіксоїдів, розвиватимуться різні способи адаптування запозичених термінів. Б. Ажнюк зазначає, що, «розхитуючи мовну норму і дестабілізуючи мовне життя, глобалізація дає водночас і значний імпульс для оновлення й розвитку української мови, зростання її інформаційного ресурсу й розширення функціональної сфери» [1, с. 150]. Українська мова як мова-реципієнт зреалізовує свої системні можливості й змінюється на різних рівнях, а це, власне, розвиток мовної системи, зумовлений як лінгвальними, так і позалінгвальними чинниками. Є підстави твердити, що й надалі українські мовці пристосовуватимуть запозичення до системи національної мови або створюватимуть її засобами відповідники до чужих слів.

Сучасні національні терміносистеми поповнює велика кількість неологізмів (здебільшого англійського походження), тобто нових термінологічних назв, що з'являються в інформаційному просторі й мають тимчасову конотацію новизни, зафіксовану в колективній свідомості. У науковій літературі появу неологізмів з абстрактним значенням розглядають як один зі шляхів інтелектуалізації мови (Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко, Л. Шевченко та інші вчені). Неологізація термінофонду зумовлена насамперед екстралінгвальними чинниками, а саме тими змінами, які відбуваються в політиці, економіці, фінансовій справі, техніці, медицині, спорті та інших галузях діяльності людини. Нові термінологічні назви з'являються насамперед у сфері функціонування мови, і лише з часом ті неологізми, які мають когнітивно-комунікативну значущість для мовців та відповідають певним лінгвальним умовам, будуть кодифіковані в лексикографічних працях. У науковій літературі висловлена слушна думка (В. Гак), що не можна визначити долю слова в мові наперед, але можна виявити тенденції його розвитку в мові, зокрема, на наш погляд, потенційну поширеність серед мовців. На сьогодні частотність уживання будь-якої мовної одиниці можна встановити в Інтернеті за пошуковими програмами, наприклад, Google. Так, є підстави прогнозувати, що неологізми *еквайринг* (2200000 відповідей на пошук у Google) та *інтерактивність* (5490000 відповідей) ми побачимо у словниках різного типу, тобто у сфері

кодифікування. Натомість нові термінологічні назви *даталогія* (1070 відповідей) та *дистантність* (20000 відповідей) мають когнітивно-комунікативну значущість для обмеженого кола фахівців, отже, їхня кодифікація є проблемною і теоретично можлива у термінологічних словниках вузької спеціалізації.

До сучасних терміносистем увіходить усе більше аналітичних номінацій, і цей процес триватиме, оскільки, по-перше, наукове пізнання є аналітичним, по-друге, терміни-словосполучення мають певну перевагу порівняно з термінами-словами: вони з найбільшою повнотою відображають розпізнавальні ознаки поняття, яке номінують, тобто мають високий ступінь семантичної точності; вони систематизують спеціальну лексику та відкриті до подальшого аналітичного термінотворення. Термін-словосполучення виконує не лише номінативну функцію, а й допомагає визначити обсяг позначуваного ним поняття, що є важливим для введення нових спеціальних одиниць до вже усталених терміносистем. Вибір саме аналітичної моделі найменування певного поняття визначається його специфікою та комунікативними потребами фахівців. Зауважимо, що аналітизація національної термінології є виявом загальної тенденції розвитку української літературної мови в контексті сучасних цивілізаційних процесів.

На сучасному етапі розвитку української наукової мови поглибилася взаємодія термінології і загальнолітературної мови: з одного боку, термінофонд поповнюється мовними одиницями з термінологічним значенням, утвореним вторинною номінацією від загальновживаних слів, оскільки кореневий склад мови обмежений і немає можливості називати кожне нове поняття новим словом; із другого, – в умовах зростання загального наукового рівня суспільства увиразнюється тенденція до вживання поза фаховим спілкуванням термінологічних одиниць, значущих у відповідних галузях науки й техніки. Загальномовні словники XXI ст., моделюючи мовну свідомість українців, мають подавати таку фахову інформацію з різних галузей діяльності людини, якою мусять оволодіти неспеціалісти і яка підвищуватиме загальнонауковий та культурний рівень сучасної людини, яка живе в глобалізованому світі.

Підсумовуючи, відзначимо, що світові інтеграційні процеси формують єдиний інформаційний простір, а отже, уніфікують науковий понятєвий апарат і зумовлюють інтернаціоналізацію терміносистем. Більшість запозичених англізмів – це інтернаціоналізми, тобто одиниці міжнародного термінологічного фонду. Наукова мова нації не може бути замінена англійською мовою для спеціальних цілей (ESP). Український народ століттями виробляв свій термінофонд на національному ґрунті, водночас приймаючи те, що запропонували інші народи в науково-технічному поступі світу, і його треба зберігати. Українська наука потребує стратегії подальшого розвитку національної термінології в сучасному інформаційному просторі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. Лінгвістичні аспекти глобалізації в Україні. *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства* : матеріали наук. конф., м. Київ, 28-25 травня 2001 р. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. С. 144–150.

2. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

УДК 81'38

Тетяна Васильєва
(Маріуполь, Україна)

СУЧАСНІ АНГЛОМОВНІ РЕКЛАМНІ ТЕКСТИ ТА СПЕЦИФІКА ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

Питання про можливість ефективного використання іншомовної реклами набуває особливої значущості в умовах глобалізації мовних і культурних контактів. У статті розглядаються особливості сучасних англомовних рекламних текстів та труднощі їх перекладу. Розглянуто використання різних лінгвістичних та психологічних прийомів та способів перекладу.

Ключові слова: *реклама, рекламний текст, рекламна діяльність, переклад, перекладач, способи перекладу.*

The matter of the possibility of effective use of foreign advertising is now becoming increasingly important in the context of language and cultural contacts globalization. The article discusses features of modern English advertising texts and difficulties of their translation. The use of different linguistic and psychological methods and ways of translation was analyzed.

Key words: *advertisement, advertising text, advertising activity, translation, translator, ways of translation.*

Постановка проблеми. Створення рекламного тексту являє собою важкий творчий процес, об'єднуючий перекладознавство, психологію, культурологію та соціологію. Рекламні тексти в сучасному суспільстві виконують найважливішу комунікативну функцію. Однією з основних особливостей перекладу рекламних текстів є змістовне співвідношення між оригіналом і перекладом, а також передача соціолінгвістичних аспектів тексту, що перекладається. Рекламний текст включає в себе цілий ряд екстралінгвістичних компонентів і адекватно сприймається лише при їх гармонійному поєднанні. Цей фактор є значимим при перекладі реклами, тому що, нехтуючи цими компонентами, не вдасться перекласти рекламний текст із найбільшою ефективністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема перекладу англомовних рекламних текстів є об'ємною. Проблематика, що стосується питань перекладу реклами, є об'єктом наукових розвідок як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Сьогодні перекладознавці розглядають різні аспекти перекладу реклами й активно звертаються до наукових пошуків, зокрема до першоджерел, у питаннях дослідження рекламних текстів (Д. Розенталь, Т. Лівщиць, Л. Латишев, Л. Бархударов та ін.) та прагматичної адаптації в перекладі реклами (О. Швейцер, В. Комісаров, В. Демецька, Дж. Дайер та ін.) Проте, незважаючи на численну кількість наукових праць, проблеми та особливості перекладу сучасних англомовних рекламних текстів залишаються перспективними для вивчення, що і визначає актуальність статті.

Мета цієї статті – розглянути сучасні англомовні рекламні тексти з точки зору їх семантичних, лінгвістичних та психологічних особливостей та визначити найбільш дійсні засоби їх перекладу іншою мовою з метою досягнення еквівалентного та точного перекладу текстів означеної тематики.

Виклад основного матеріалу. При перекладі рекламних текстів необхідно враховувати мету рекламного повідомлення, характер споживача, мовні якості тексту оригіналу, культурні й індивідуальні можливості мови в культурному аспекті споживача і багато іншого. Переклад текстів реклами може визначатися як близький до адекватного. Такий тип перекладу викликаний його практичною необхідністю. Даний підхід вимагає гарного знання перекладачем предмета, про який йде мова в оригіналі, що хотів сказати автор рекламного тексту, тобто комунікативний намір рекламного тексту. Переклад рекламного тексту при зміні словесної форми повинен бути, разом з тим, точно переданий за змістом.

В Україні більшість рекламодавців – закордонні компанії. І у багатьох стоїть проблема перекладу довгої вихідної фрази і її адаптація в українській мові. При перекладі англомовних рекламних текстів, в деяких випадках перекладачі не перекладають текст, а дають його «семантичний еквівалент». Наприклад: "A good morning begins with a good breakfast! " (Зроби свій ранок яскравіше!) / реклама кафе /.

У тих випадках, коли точний переклад представляється з якихось причин небажаним, перекладач користується приблизними за змістом фразами, які обов'язково повинні враховувати традиційні етнічні, національні і соціальні особливості, стереотипи поведінки конкретної аудиторії, на яку спрямована продукція позначена в рекламному тексті [8, с. 240]. Якщо аудиторія, для якої призначений текст рекламованого продукту різноманітна, то перекладачі користуються виключно загальновживаною лексикою, зрозумілою кожному носію мови та яка має широке застосування в повсякденному спілкуванні. Якщо ж цільова аудиторія однорідна, то перекладачі не використовують в рекламному тексті слів, що мають певні обмеження у вживанні. Вони ретельно підбирають слова, включені в рекламний текст на предмет їх стилістичної відповідності обраній темі, продукту і аудиторії.

У тому ж випадку, коли рекламна кампанія орієнтована на вузьку однорідну аудиторію, що має свій соціальний або професійний метамова, то використання жаргонних слів і професіоналізмів перекладачеві не тільки не забороняється, але і вітається.

Часто перекладачі рекламних текстів стикаються з істотними труднощами при передачі прагматичного потенціалу оригіналу. Зокрема, це пов'язано з перекладом у рекламному тексті фактів і подій, пов'язаних з культурою даного народу, різними національними звичаями, назвами страв, деталями одягу, і т.д. У процесі перекладу рекламних текстів, перекладачеві доводиться вирішувати як чисто мовні, лінгвістичні проблеми, обумовлені розходженнями в семантичній структурі й особливостями використання двох мов в процесі комунікації, так і проблеми соціолінгвістичної адаптації тексту.

Перекладач повинен передати прагматичний аспект змісту тексту шляхом його переадресації іншомовному одержувачеві [9, с. 28] з урахуванням тієї реакції, яку викличе текст, що точно передає денотативний і коннотативний компоненти змісту вихідного висловлювання у іншомовного читача. При цьому відбувається прагматична адаптація вихідного тексту, тобто внесення певних поправок на соціально-культурні, психологічні та інші відмінності між одержувачами оригіналу й перекладного тексту [8, с. 242]. На практиці саме соціолінгвістичні фактори стають визначальними при перекладі текстів реклами на іншу мову.

Рекламний текст повинні відрізняти дохідливість, яскравість, лаконічність, екстравагантність, високопрофесійне виконання, так як його основна мета – привернути увагу, викликати інтерес і стимулювати збут. Для досягнення цієї мети укладачі рекламного тексту звертаються до використання різних лінгвістичних і психологічних прийомів. Тому в рекламних повідомленнях на досить обмеженому просторі можна спостерігати вкрай високу концентрацію різноманітних стилістичних прийомів.

Маючи інтенсивний концентрований вплив, реклама використовує багатий спектр засобів виразності на всіх мовних рівнях. Алегорія, метафора, порівняння, паралелізм, різні види повторів, алітерація, ономатопея, концентрація імперативних форм дієслова і конотативних прикметників – все це широко представлено в рекламних текстах. Так, наприклад, Д. Дайер так характеризує особливості мови реклами: “ Catching our attention and imagination and aiding memory are perhaps the primary functions of advertising languages: usual or stylish words and short, crisp sentences are easy to repeat and remember. And our memories are also served by brand names, slogans and catch-phrases, rhythm and rhyme, alliteration, snatches of song and verse and of course endless repetition” [10, с. 140].

Важливу роль в синтагматичному малюнку рекламних текстів відіграють атрибутивні словосполучення. Оскільки одним з найважливіших компонентів рекламного тексту є опис рекламованого товару або послуги, атрибутивні сполучення, до складу яких входять прислівники і прикметники, несуть велике функціональне навантаження. Іноді прислівники і

прикметники називають ключовими словами рекламного тексту і звертають на них особливо увагу.

Наприклад: ”Voyage en Provence collection is a combination of juicy strawberries and sunny mood of summer” (Колекція Voyage en Provence – це поєднання соковитих ягід полуниці та сонячного настрою літа); “White, airy, very tasty. Chocolate Air. And you are in the clouds.” (Білий, легкий, дуже смачний. Шоколад Air. І ти серед хмар.)

Саме прикметники і прислівники допомагають створити ту неповторну тональність рекламного звернення, яка дозволяє передати якості й гідності рекламованого предмета. При перекладі на іншу мову ця обставина обов'язково враховується. Наприклад: “With J’adore, Dior created a universal, generous, feminine and highly floral perfume. It is perfect for women and their everyday lives, celebrating each new day as it comes. It represents the energy of life, pleasure and glamour” (J’adore от Dior – це універсальний, багатогранний та надзвичайно жіночий квітковий аромат. Він супроводжує жінок у повсякденному житті та перетворює будні в яскраве та пам’ятне свято. Утілення радості життя, задоволення та розкоші).

У процесі перекладу рекламних текстів прикметники і прислівники використовуються для опису найрізноманітніших властивостей рекламованого продукту – форми, розміру, якості, вартості, відчуттів, які даний продукт викликає. До найбільш уживаним в англомовній рекламі прикметників ставляться: natural, good, better, best, sensual, innocent, passionate, romantic, mysterious, free, fresh, delicious, full, clean, wonderful, special, fine, big, great, real, easy, bright, extra, rich, gold. Але, мабуть, рекордсменом по частоті в англомовній рекламі вживається прикметник new – його можна зустріти практично в кожному другому рекламному тексті.

Наприклад: “Ready to shine in a whole new way?” (Готови блистати у новому стилю?); “It’s new, most skin improving makeup. Buy it!” (Це новий суперзволожуючий крем. Купуйте його!)

До найбільш значущих ознак рекламного тексту на морфосинтаксичному рівні можна віднести такі, як часте вживання імперативних форм дієслова, що значно посилює динамічність рекламного звернення (see, buy, fly). Наприклад: “Buy our warm jackets and elegant boots! Affordable price and stylish design – that’s what you need this winter. Buy – will not regret!” / реклама одягу /.

Дуже часто в рекламних текстах зустрічаються порівняння, метафори та повтори, при перекладі яких від перекладача потрібні знання та творчий потенціал. Наприклад: “Mr. Clean will clean your whole house and everything that is in it "(Mr. Proper все відмив і квартиру освіжив ; “If it's gotta be clean, it's gotta be Tide” (Чистота - чисто Тайд!); “Like Provance morning freshness, like a kiss of the sun” (Мов ранкова свіжість Провансу, мов поцілунок сонця); “Skin’s illuminated. Skin’s clearer” (Обличчя сіяє. Обличчя стає краще.); “Brilliantly cleans. Brilliantly softens.” (Чудово очищає. Чудово пом’якшує.)

Перекладаючи англомовний рекламний текст ми беремо до уваги не тільки лексико-семантичне значення слів, але і їх граматичні властивості, які також можуть впливати на адекватність та точність перекладу. При перекладі англомовних текстів іншою мовою має місце граматичне розходження між мовою оригіналу та мовою перекладу, що також викликає значні труднощі.

Висновки. Виявлення специфічних особливостей перекладу англомовних рекламних текстів українською мовою дали підстави для визначення основних труднощів, які виникають у процесі перекладу, а саме: вживання епітетів, метафор, гіпербол, алітерацій, алегорій, розбіжностей в граматичній будові англійської та української мов.

Завдання перекладача – використати всі знання теоретичних основ перекладу для передачі комунікативної функції оригіналу, так як знання теоретичних основ перекладу і екстралінгвістичних реалій - необхідна умова адекватності перекладу. Також при перекладі рекламних текстів слід враховувати етичні, психологічні та психографічні характеристики аудиторії і споживача, специфіку і культуру країни, для якої даний рекламний текст призначений.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиа текстов. Москва: МАКС Пресс. 2000.
2. Галактионова Г. В. Сравнительный анализ вербального и невербального компонентов рекламы в глянцевых журналах. Москва: Фундаментальные исследования. 2015. № 2-12.
3. Головлева Е. Л. Основы рекламы. Учебное пособие. Москва, 2003.
4. Казакова Т. Ф. Практические основы перевода. Учебное пособие. Санкт-Петербург: Союз, 2002.
5. Медведева Е. В. Рекламная коммуникация. Москва: Изд. 4, 2016.
6. Медведева Е. В. Основы рекламоведения. Москва: РИП-Холдинг, 2003.
7. Рогожин М. Ю. Теория и практика рекламной деятельности. Москва: РДЛ, 2011.
8. Чаган Н. Г. Реклама в социокультурном пространстве: традиция и современность. *Маркетинг в России и за рубежом.* 2000. № 2.
9. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. Москва: Наука, 1988.
10. Dyer G. Advertising as Communication. London. 1995.

УДК 81-112.2

Сергій Жилін
(Острог, Україна)

ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІВДЕННОГО ДІАЛЕКТУ АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ДІАЛЕКТИЧНИХ СЛОВНИКІВ-ДОВІДНИКІВ)

У статті розглянуто декілька особливостей морфології та синтаксису південного діалекту американського варіанту англійської мови. Зокрема, розглянуто особливості форм дієслова та узгоджування підмета та присудка. Коротко подано історію досліджень цього діалекту та зазначено можливі причини виникнення його характерних рис.

Ключові слова: *американська англійська, південний діалект, морфологія, синтаксис, LAGS.*

The article deals with several features of morphology and syntax of the Southern American English. In particular, the peculiarities the verb forms and the subject-predicate agreement are considered. The history of this dialect research and possible reasons for its characteristic features are briefly presented.

Key words: *American English, Southern dialect, morphology, syntax, LAGS.*

Основні морфологічно-синтаксичні особливості південного діалекту

Однією з перших діалектних мап Південної англійської була мапа Хемпла 1896 року, де він показав розповсюдження глухого звуку /s/ в парі grease/greasy на основі 1600 відповідей на поштову анкету. На основі цих результатів, він виокремив чотири регіони: Північний, Середній, Південний та Західний [2, с. 130].

Наступні мовознавці використовували схожий метод, тобто описували діалектні області на основі певних мовних особливостей, які потім намагалися теоретично обґрунтувати. Також, як наслідок, у більшості мап XX століття також використовували поняття ізоглосу [там само, с. 130]. Наразі, найбільша кількість мап англійської Півдня доступна в рамках проекту Лінгвістичного атласу штатів затоки (Linguistic Atlas of the Gulf States (LAGS)).

Майкл Монтгомері відзначив, що жителі півдня “вживають граматичні структури, які не мають точного еквівалента в інших діалектах американської англійської [4, с. 23]. Ці структури широко поширені серед регіональних і соціальних діалектів на Півдні. Вони не пов'язані з одним конкретним варіантом південної англійської. Разом з тим, вони

характерніші для англійської Півдня, ніж інші граматичні структури, такі як подвоєння заперечень, або ж вживання ain't як заперечної частки.

Особовий займенник y'all. Найпромовистішою особливістю вимови англійської на півдні є використання особового займенника yall, який утворився із поєднання займенника you та частки all [6, с. 345]. Цей прийменник насправді включає кілька варіантів написання - *y'all, ya'll, yawl* та ін. Попри те, що йде мова про особливості мовлення, ця характерна риса південної англійської загострює увагу на системі займенників сучасної англійської мови, де один і той же займенник (you) вживається для другої особи однини й множини. Колись же займенник *thou* використовувався для другої особи однини і *you* для множини та для звертання до старших.

Займенник y'all вживається по-різному. Він може вказувати на більше ніж одну людину:

а) *I need yall to come and help me out*

б) *Yall don't know what it feels like to finally meet your best friend from high school*

Він може функціювати як "асоціативна множина", тобто вказувати на особу та її друзів, сім'ю (*Yall are welcome to attend our wedding*); Окрім цього, він також може виконувати функцію персоніфікації неживих предметів через звертання до особи, наприклад, звертаючись до офіціанта *Do y'all have any french fries?* носій мови; звертаючись до однієї особи, вказує на цілий заклад (харчування) [6, с. 348]. Також, він вживається, коли людина хоче звернутися до однієї людини з групи, але не знає точно хто є хто.

Дієслова: модальні дієслова. Іншою рисою південної англійської є поєднання двох чи більше модальних дієслів в одному реченні. Хоча ця риса притаманна іншим діалектам англійської, на півдні США подвоєння, або навіть потроєння модальних чи допоміжних дієслів значно поширеніше. Зазвичай, найпоширенішими комбінаціями виступають may чи might на першому місці, can, could, should, will, would на другому, та, часом, ought (oughta) на третьому [там само, с. 313]:

а) *I reckon I might should better try to get me a little bit more sleep*.

б) *Sorry, we don't carry them anymore, but you know, you may might can get one right over there at Wicks* [3, с. 24].

За даними Лінгвістичного Атласу Середніх та Південних Приатлантичних Штатів (Linguistic Atlas of the Middle and South Atlantic States), вживання цих форм поширене в штатах Вірджинія, Північна та Південна Кароліна та Флорида, хоча, як і з іншими характерно південними рисами, подвоєння та потроєння поширюється на північ [5, с. 34].

Згідно з даними опитування [1, с. 199], форма might could зазвичай позначає вірогідність та ймовірність якоїсь дії, а також виражає значення дозволу. Тобто, це словосполучення може виражати бажання, змогу, але разом з тим і непевність:

а) *I don't think I have any grants you might could apply for.*

б) *You know, if you drank a half a drink, you might oughta go home and sleep it off.*

в) *This thing here I might should turn over to Ann.*

Воно також може показувати чемність і дозволяє висловити свою незгоду із сказаним, але без грубощів, наприклад: *I might could do it on my own* (I don't need your help).

Дієслова: особливості утворення форм дієслова. Окрім вищезгаданих особливостей, південна англійська має багато інших граматичних характеристик. Наприклад, є свої особливості під час утворення минулої форми дієслова та дієприкметника (past participle). В англійській півдня США, форма минулого часу дієслова може виступати замість дієприкметникової форми, наприклад, I *had went* down there замість I *had gone* down there або ж She may *have took* the keys замість may *have taken.* На додаток до цього, замість минулої форми дієслова, дієслово може стояти в дієприкметниковій або ж в неозначеній формі без частки *to*:

а) *He seen something out there*, а не *He saw*…;

б) *She done her work* замість *She did her work*;

в) *She come* (came) *to my house yesterday*;

г) *She give* (gave) *him a nice present last year* [6, с. 12]

Третя форма дієслова to do (done) в англійській Півдня зазвичай використовується з дієсловом минулого часу і позначає завершеність дії, але відрізняється від простого минулого часу. Наприклад, обидва речення *I done forgot about your birthday* і *I forgot about your birthday,* хоча й передають той самий зміст, перше речення з done не тільки позначає завершеність дії, але й підкреслює її, підводячи своєрідний підсумок. Фома done також може вживатися для інтенсифікації будь-якої дії, вираженої головним дієсловом: I done told you not to mess up. Якщо перекласти це речення українською, доречніше буде сказати *Я ж вам сказав не наробити дурниць,* а не *Я вам сказав не наробити дурниць*.

Ще однією особливістю англійської півдня є вживання форми нульового інфінітива be з дієсловом з закінченням -ing [там само, с 14]. Приміром, в реченнях

а) *My ears be itching,*

б) *He be going to work* чи

в) *They be sitting in front of computers,*

ця форма позначає повторювану дію, що розгортається в часі. За своєю функцією ця форма схожа на простий теперішній час, проте вона виразніше передає повторюваність дії, можливо завдяки -ing формі.

Дієслово be, то англійська Півдня вирізняється особливою формою минулого часу цього дієслова - *wont.* Вона поєднує дві заперечних форми минулого часу - wasn't і weren't в одне форму:

а) *My friends wont the ones who ate the food*.

б) *They wont at my party*

Ця форма, ймовірно, виникла завдяки фонологічним процесам злиття форм wasn't і weren't, і за функцією схожа на форму ain't, тільки в минулому часі, оскільки ці обидві структури не змінюють форми, незалежно від числа та особи, на відміну від стандартної англійської з ever-changing словосполученням be+not.

Узгодження підмета та присудка. Що стосується узгодження підмета й присудка, то для південної англійської характерне вживання форми третьої особи однини дієслова have (як повноцінного, так і допоміжного) з іменниками в множині:

а) *My nerves has been on edge.*

б) *My children hasn't been there much*.

в) *Their hopes has yet to be fulfilled*.

г) *My dogs hasn't been washed in days*.

Таке правило також поширюється й на інші дієслова, а надто якщо перед дієсловом стоїть іменникове словосполучення в множині:

а) *Some people likes to talk a lot*.

б) *Me and my brother gets in fights*.

в) *Two very pretty girls walks down the street*

г) *Very few people subcribes to that idea*

Прислівники. У південному діалектів прислівники можуть використовуватися для посилення дії або ознаки предмета чи особи. Загалом, американська англійська мова використовує прислівник *right, exactly*, коли треба підкреслити місце або час, наприклад:

а) *They live right under the bridge,*

б) *I'll be there at exactly seven o'clock in the morning*.

Однак в південному варіанті англійської такі прислівники можуть підсилювати ступінь атрибутів, як-от *She is right nice*. Інші прислівники, такі як *plumb* або *slam*, служать для вираження максимальної міри чогось, наприклад:

а) *The children fell plumb asleep*;

б) *They were plumb defeated*

Отже, вищезгадані особливості можна віднести до морфологічного рівня, а саме нестандартні форми дієслів у минулому часі, а також синтаксичного, як-от форма часу be + ing, що поєднує властивості теперішнього та тривалого аспектів, а також утворення перфектних часів, де замість неправильної форми дієслова вживається правильна, а також

узгодження підмета та присудка без дотримання категорії числа в дієсловах. Ці риси поширюються почасти тому, що стандартна англійська не має задовільних форм для висловлення цих значень (підсилення сказаного допоміжним дієсловом done, теперішньо-тривалий час на be+ing).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Di Paolo, Marianna (1989) "Double modals as single lexical items," *American Speech,* no. 64, pp. 195–224.

2. Kretzschmar, William. "Mapping Southern English." *American Speech*, vol. 78, no 2, 2003, pp. 130-149.

3. Mishoe, Margaret, and Michael Montgomery (1994). "The pragmatics of multiple modal variation in North and South Carolina," *American Speech,* vol. 69, pp. 1–29.

4. Montgomerry (1996) "The future of Southern American English," *SECOL* Review 20, pp. 1–24.

5. Pederson, Lee, editor. *LAGS. Linguistic Atlas of the Gulf States,* vol. 1 Athens: University of Georgia Press, 1986, 384 p.

6. Wolfram, Wall, and Shilling, Natalie. *American English: Dialects and variation.* John Wiley & Sons, 2016, 391 p.

УДК 821.161.2-2.09«18»

Марія Каньшина
(Сєвєродонецьк, Україна)

ЗАСОБИ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ САВИ ЧАЛОГО В ОДНОЙМЕННИХ ДРАМАХ М. КОСТОМАРОВА ТА І. КАРПЕНКА-КАРОГО

У статті здійснюється спроба проаналізувати різноманітні засоби моделювання образу головного героя драм М. Костомарова та І. Карпенка-Карого.

Ключові слова: *драма, образ, засоби, мова.*

The article attempts to analyse various means of modeling the images of the protagonists in plays of M. Kostomarov and I. Karpenko-Kary.

Key words: *play, image, means, language.*

Кожен художній твір будується довкола певного образу – як правило, людини, наділеної рисами та якостями, що характеризують як ставлення письменника до свого героя, так і напрямок, у якому читачі сприйматимуть цього героя. Художній образ – це ключова частина будь-якого твору, яка, однак, може вийти за його межі та жити в інших творах. Фактично, «образ – це втілення ідеї, задуму письменника через застосування художніх засобів» [3, с. 63]. Однак, кожен митець вкладає у ті ж самі ідеї власний світогляд, тому герої-уособлення цих ідей можуть суттєво відрізнятися. Так трапилося у випадку із Савою Чалим, зображеним у однойменних драмах М. Костомарова та І. Карпенка-Карого.

Образи є символічними та алегоричними. Якщо говорити про Саву Чалого, то і в М. Костомарова, і в І. Карпенка-Карого, він – символічний образ, однак, у першого Чалий символізує героя, а у другого – зраду. Також, у обох митців їх головний герой – однозначно трагічний образ. Трагізм Чалого полягає у тому, що він чужий і серед шляхтичів, і серед гайдамак. Він вважає своє життя до якоїсь міри проклятим: «Ізмалку я нікого не слухавсь, дитиною хотілось розумніш над старих бути. Що ж? Як ув'язалась суча недоля, та і не одчепиться... Жене мене сам не знаю куди!» [2, с. 9]. Він – головний герой, однак у І. Карпенка-Карого Чалий – неоднозначна постать (автор бачить у ньому як позитивні риси, так і негативні, словами Гната звинувачує, а словами Сави та Шмигельського – виправдовує.

– прим. наша. – *М.К.*), а в М. Костомарова – виправданий герой, майже всі другорядні герої, що говорять словами Костомарова, зневажають Саву, однак монологи героя виразно його виправдовують в очах читача. Образ Сави Чалого в обох драматургів – зоровий. Хоч письменники не описують зовнішності героя, однак із оповідей другорядних героїв стає зрозуміло, що він неабиякий воїн, а також користується популярністю серед жіноцтва.

Існує дванадцять засобів створення образу героя. Перший із них – номінація (те, як автор називає свого героя). І в М.Костомарова, і в І.Карпенка-Карого це реальне історичне ім'я – Сава Чалий. Портрет, другий засіб, швидше фрагментарний: Саву не описує жоден із письменників, однак, як зазначалося вище, із приязні до нього жінок, можна говорити про його привабливість чи, принаймні, харизму.

Оскільки жанр драми не передбачає суттєвих авторських відступів, розлогими промовами головного героя обидва письменника демонструють душевні муки, власну позицію, передбачення ситуації ватажком.

Інтер'єр у обох драмах згадується побіжно. В І. Карпенка-Карого він чіткіше демонструє розрив між статками гайдамаки та шляхтича. Наприклад, коли Шмигельський переконує Саву Чалого піти служити Потоцькому, вони сидять у курені на пеньках біля більшого пенька, що слугує столом. Курінь цей розташований серед лісу у такому-собі штабі, таборі гайдамак. Коли ж автор описує маєток Сави Чалого, що вже з рік послужив Потоцькому, то читач бачить перед собою досить вишукане помешкання. Однак, і в курені, і в маєтку ватажок однаково нещасний: у курені він був відкинутий побратимами, що не хотіли вичікувати слушної нагоди для боротьби, а в гарно вбраних палатах він розумів, що й для поляків лишився лише зрадником, який добре прислужується короні.

Пейзажі в обох драмах трапляються нечасто. В І. Карпенка-Карого ліс та скелі є осередками гайдамаків, і саме серед лісу відбувається битва, під час якої ловлять Шмигельського, що, в очах читача, наближає і Савину смерть. А коли Сава та Зося спостерігали зоряну ніч та говорили про все на світі, саме ці хвилини герой вважав найщасливішими та такою-собі точкою неповернення, адже саме тоді він хотів утекти із коханою та полишити назавжди боротьбу. У М.Костомарова, наприкінці п'єси, Сава та Хомка їдуть додому, до Катерини, аж раптом Чалий зачинає співати пісню:

«...Не хитайся, сосно: мені жити тошно!

Не ламайся, гілко, мені жити гірко!

Нема в мене роду, ні отця, ні неньки,

Покинули мене і брати ріденькі!» [2, с. 9]. Далі Сава Чалий розповідає, як у долині неподалік побив ляхів і весь люд його вихваляв. Відчувається, що герой щиро шкодує про те, що всім чужий.

Вчинки героя, як засіб творення художнього образу, у обох драмах дуже промовисті. У М.Костомарова Сава Чалий переходить служити ляхам швидше через гордість (адже його не обрали гетьманом та навіть рідний батько відмовляв усіх гайдамаків від цього) та ніби на зло колишнім побратимам, хоч щиро вірить, що й на новому місці зможе прислужитися рідній вірі. В І.Карпенка-Карого він це робить від безвиході, адже бачить, що побратими хочуть боротися вже, хай би й померли всі, і не готові чекати слушного моменту, щоб виступити великим військом. Запал побратимів та переобрання ватажком Гната так засмутило Саву Чалого, що він прийняв пропозицію Потоцького. В І. Карпенка-Карого Сава Чалий також прийняв пропозицію лише через те, що вірив у спроможність допомогти стражденному народу. На користь героя слугує і той художній факт, що він, у п'єсі І.Карпенка-Карого, повертає викрадену панночку, хоч і встиг у неї закохатися, а також сміливо приймає смерть від побратимів. У М.Костомарова він не боїться, що впаде у панську неласку та відмовляється насаджувати і пропагувати унію та торгуватися з приводу віри. Він готовий навіть піти з посади, щоб навіть не обговорювати такі речі. Таким чином, у обох драмах Сава Чалий виступає як людина, що не зраджує віри, шукає шляхів полегшити долю народу, відвертий та безапеляційний, але з запальним характером.

Оціночні висловлювання про героя переважно несхвальні. Як у М. Костомарова, так і в І.Карпенка-Карого другорядні дійові особи творять образ Сави Чалого – зрадника, відступника, навіть чародія. У М.Костомарова навіть батько Сави, Петро, не вірить у сина, переконуючи гайдамак не обирати його ватажком: «Тільки не вибирайте мого сина. Бо він молодий, та ще як хочете, а я хоча й батько йому, а правду треба казати: учився він у ляхів!» [2, с. 3]. А Гнат Голий коментує Саву як того, до кого приязні вороги, а свої недолюблюють. Лише наприкінці твору батько Сави просить гайдамак не вбивати сина, переконуючи, що йому вдасться змінити його. І лише Катерина, кохана, а згодом і жінка Сави, завжди каже про нього тільки хороше. В І.Карпенка-Карого засоби формування образу через оціночні висловлювання схожі. Єдине, у його драмі з'являється пан Шмигельський, який дуже прихильний до Сави та його намірів. Дружина Зося теж каже про Саву тільки хороше, навіть коли її розпитує Потоцький. Що ж до інших героїв, то побратими Сави, поки він веде їх у бій та на грабунки, відгукуються добре про ватажка, але як тільки він пропонує зачекати, зібрати військо, перекидаються на сторону Гната, а згодом починають відкрито зневажати Саву за те, що повівся з ляхами.

Таким чином, драматурги у своїх однойменних творах, попри їх відносний невеликий обсяг, використовують широкий спектр засобів моделювання образу головного героя: від мови, інтер'єру та пейзажів до вчинків самого героя та висловлювань інших, другорядних героїв, про нього.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко-Карий І. Сава Чалий. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1008.

2. Костомаров М. Сава Чалий. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10417.

3. Ткаченко А. В. Художній образ як ключове поняття в естетичному вихованні. *Наука і освіта*. 2016. №12. С. 63-67.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор Пустовіт В. Ю.

УДК 811.111:81'373.45

Оксана Кечеджі
(Маріуполь, Україна)

ЛЕКСЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ТА ЗБАГАЧЕННЯ ВОКАБУЛЯРУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена розгляду лексем слов'янського походження. Проведено аналіз узусу лексичних одиниць зазначених мов. З'ясовані сфери функціонування іншомовних лексем.

Ключові слова: *іншомовні лексеми, вокабуляр, мова-донор, мова-запозичувач, словотвір.*

The article is devoted to the consideration of Slavic's lexemes. The analysis of the usage of these languages' lexical units is carried out. It is established the spheres of functioning of foreign lexemes.

Key words: *foreign lexemes, vocabulary, donor language, borrowing language, word formation.*

Сучасна англійська мова, зі специфічними особливостями її словникового складу, являє собою продукт тривалого історичного розвитку, у процесі якого мова зазнавала впливу інших мов шляхом надходження до її складу лексичних одиниць іншомовного походження. Лексичні запозичення є наслідком комунікативних зв'язків між носіями різних мов. Лексичні

одиниці іншомовного походження слугують засобом накопичення й зберігання культурно-етнічної інформації мови-донора у мові-реципієнті, що й становить актуальність нашої роботи. Мета дослідження полягає у вивченні та аналізі узусу лексем мов слов'янської групи.

В англійській мові багато лексичних одиниць іншомовного походження. Не є виключенням й глосарій слов'янських лексем до яких належать українська, російська, польська, білоруська, чеська та інші. Однак слід зауважити, що кількість лексичних одиниць слов'янських мов не є численною. Англомовними лексикографічними виданнями останніх років навіть не зафіксовано надходження лексичних одиниць декількох мов слов'янської групи: білоруської, болгарської, словацької тощо. Саме тому об'єктом нашого дослідження є лексеми слов'янського походження, а предметом – їх функціонування у словниковому складі англійської мови.

Як свідчать опрацьований нами матеріал, найбільша кількість лексичних одиниць слов'янської групи має російське походження. Наш емпіричний матеріал виявляє певний зв'язок надходження лексичних одиниць російського походження з певними історичними подіями відповідної країни. В першу чергу це стосується існування (свого часу) великої соціалістичної країни СРСР та її політичний вплив у світі. В цей час до лексикону англійської мови надійшла низка інновацій, які пов'язані з Радянським Союзом: *Bolshevik, KGB, kolkhoznitsa, Komsomol, Pravda, rabochi, samizdat, Soviet Union.*

Російська лексична одиниця *Gulag* має доволі тривалу історію свого існування та функціонування в лексиконі англійської мови. В часи СРСР лексема *gulag* позначала *«підрозділ міністерства внутрішніх справ СРСР, орган політичних репресій СРСР»*. У зв'язку з дискусіями у світі навколо в'язниці Гуантанамо, спостерігається використання лексичної одиниці російського походження *Gulag* поза первинним контекстом. На сучасному етапі *Gulag* співвідноситься з будь-якими в'язницями, в яких траплялися випадки негуманної поведінки по відношенню до ув'язнених.

Guantanamo Bay – President Obama's shame: The forgotten prisoners of America's own ***Gulag*** [12].

Етимологічно російська лексична одиниця *czar* з'явилася у лексиконі англійської мови ще в середині XIX століття і позначала людину, яка мала необмежену владу. За часи свого існування в англійській мові, лексема *czar* не виявляла високої частотності використання. Лише наприкінці минулого століття спостерігається збільшення випадків появи цієї лексичної одиниці у англійській мові. Це пов'язано з використанням *czar* у зв'язку з подіями у сучасному світі: наркоторгівля, розвиток комп'ютерної індустрії, військові дії у Іраку. У цьому зв'язку, за участю лексичної одиниці російського походження *czar*, з'явилась низка неологізмі: *czarist, cyber czar, drug czar, war-czar.* Вони позначають владу у певній сфері, або людину, яка має необмежену владу.

The Bush administration has announced that it is looking to appoint a ***"war czar"*** *who would…* [13].

Російське слово *Kremlin* за своєю етимологією має семантичне значення *«міське укріплення, історична будова, офіційна резиденція Президента Російської Федерації»*. Однак, опрацьований нами матеріал свідчить, що на сучасному етапі спостерігається семантичний зсув лексеми *Kremlin*, а саме її спеціалізація. Частотність використання російської лексичної одиниці *Kremlin*, на сучасному етапі, пов'язано зі значенням *«російська політична влада, російське правління»*. Цей факт знаходить своє підтвердження у низки неологізмів, утворених за участю *Kremlin*: *Kremlin-backed, Kremlin-friendly, Kremlin-watcher, anti-Kremlin, pro-Kremlin.*

An ***anti-Kremlin*** *activist lost his sight, hearing and ability to walk in a suspected poisoning last week but is doing better since he arrived in Berlin for treatment, two friends said on Sunday* [14].

Стосовно іншомовних лексичних одиниць українського походження слід наголосити, що кількість їх не є численною. Початок функціонування лексем української мови (у англійському лексиконі) спостерігається лише у XXI столітті. Лексичні одиниці українського

походження, на сучасному етапі, з'являються зазвичай лише у англомовних засобах масової інформації.

Головним чином, надходження лексем української мови пов'язано з політичними подіями в Україні, особливо після набуття останньою статусу незалежності. Лексичні одиниці українського походження відбивають поді, які співвідносяться з українською політикою, органами влади, національною валютою країни, Помаранчевою революцією та Євро Майдану: *Euromaidan, Hryvnia = Hr, Hryvnia-denominated, Kyiv-based, Orange Revolution, Verkhovna Rada = Rada, Ukraine-loving, UNA-UNSO, Yanukisms.*

The proposed study utilizes the theoretical foundation of issue framing literature and examines the social media framing of the Ukrainian ***Euromaidan*** *protest movement* [15].

Слід відзначити, що в лексиконі англійської мови також зустрічаються кальки українського походження. Однак вони не є численними і пов'язані, головним чином, з українським козацтвом: ***Cossack (kozak), hopak, mamalyga.***

Back then, no one thought to take the camera to the side so the TV showed all the world like a unexpected participant of the match danced the hopak [16].

Стосовно лексем польського походження маємо наголосити, що головним чином вони відносяться до сфер гастрономії (*babka cake, bigos, bryndza, kabanos, kielbasa, makowiec, oscypek, pączki, rogal*), культури (*Krakowiak, Mazurka, Oberek*), політики (*Solidarnosc*) тощо. Зазначені лексеми не виявляють високої частотності використання або участі у словотворі англійської мови. Схожа ситуація трапляється й з іншомовними лексичними одиницями сербсько-хорватського (*cravat, slivovitz, tamburitza, uvala* та інші) та чеського походження (*howitzer, pram, Semtex* тощо).

В результаті політичних конфліктів на території колишньої Югославії та військових дій з боку косовських бойовиків, лексикон англійської мови поповнився лексичними одиницями, які відбивають ці події. Однак, кількість їх не маркується численністю лексичних надходжень: *Bosniak, Bosnia-Herzegovina, Bosnian Muslims, Serbs, Serb-dominated, Srebrenica.*

Bosniaks *– as* ***Bosnian Muslims*** *are now called – have used the genocide ruling to demand "special status" that would separate* ***Srebrenica*** *from the* ***Serb-dominated*** *entity* [17].

Узагальнюючи опрацьований матеріал, зазначимо, що гетерогенно етимологічні лексичні одиниці слов'янського походження не відзначаються багатим кількісним складом. Головним чином вони маркуються прямими запозиченнями мовою-реципієнтом, однак деякі з них потрапили до вокабуляру англійської мови опосередкованим шляхом, наприклад: *Horde, gherkin, nudnik, schaf, shlub, shmatte, shmuck* та інші.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. Изд. 2-е, доп. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 224 с.

2. Казанский Б.В. Приключения слов. 2-е изд. Санкт-Петербург: Авалонъ, Азбука-классика, 2008. 256 с.

3. Левицкий А. Э. Сопоставительный аспект образования окказионализмов (на материале русского и английского языков). *Проблеми романо-германської філології : матер. міжнар. наук. конференції «Міжмовні та міжлітературні контакти: теорія і практика»,* 25−26 вересня 2000 р. Ужгород : Закарпаття, 2000. С. 35−39.

4. Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології. Київ : Видавничий центр «Академія», 2008. 344 с.

5. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Київ: Знания, 2004. 326 с.

6. Beard R. Lexeme – Morpheme Base Morphology : A General Theory of Inflection Word formation. New York : State University of New York Press, 1995. 360 p.

7. Cannon G. Historical Changes and English Word-formation : New Vocabulary Items. N.Y., 1986. 380 p.

8. Delahunty A. From Bonbon to Cha-cha Oxford Dictionary of Foreign Words and Phrases. New York, Oxford : Oxford University Press, 2008. 411 p.

9. Martin H. Manser. The Facts on File Dictionary of Foreign Words and. New York : Checkmark Books, 2008. 469 p.
10. Mary Varchaver. The Browser's Dictionary of Foreign Words and Phrases. New Jersey : Castle Books, 2006. 269 p.
11. Maxwell Kerry. Brave New Words (A Language Lover's Guide to the 21st Century). Pan books, 2007. 218 p.
12. URL: https://www.independent.co.uk/news/world/americas/guantanamo-bay-president-obama-s-shame-forgotten-prisoners-america-s-own-gulag-8572215.html (дата звернення: 19.01.2021)
13. URL: https://pittnews.com/article/27073/archives/bush-to-appoint-war-czar/ (дата звернення: 19.01.2021)
14. URL: https://www.reuters.com/article/us-russia-pussy-riot-germany/anti-kremlin-activist-doing-better-in-german-hospital-fellow-activist-idUSKCN1LW08H
15. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/abs/framing-the-revolution-the-role-of-social-media-in-ukraines-euromaidan-movement/9B909E0BA55D0D621739263CB27D9159 (дата звернення: 19.01.2021)
16. URL: https://bestsport.news/at-the-olympics-in-1976-a-fan-ran-onto-the-field-and-danced-the-hopak-for-the-sake-of-independence-of-ukraine/ (дата звернення: 19.01.2021)
17. URL: https://www.ft.com/content/952613f6-e851-11db-b2c3-000b5df10621 (дата звернення: 19.01.2021)

УДК 81'373(045)

Алеся Коваленя
(Минск, Беларусь)

ОРИЕНТАЦИОННЫЕ МЕТАФОРЫ В ВЫРАЖЕНИИ СТЕПЕНИ КАЧЕСТВА

В статье идет речь о роли ориентационных метафор в выражении степени качества в белорусском, русском, английском и турецком языках. На основе приведенных примеров делается вывод об их универсальности.

Ключевые слова: *метафора, качество, оценка, универсальность, сравнения, пословицы.*

The article deals with the role of orientational metaphors in expressing the degree of quality in Belorussian, Russian, English and Turkish. Based on the examples, a conclusion is made about their universality.

Keywords: *metaphor, quality, assessment, universalism, comparisons, proverbs.*

Достаточно широкое использование метафоры в речи издавна привлекало к ней внимание лингвистов. Многие учёные видят в метафоре ключ к пониманию основ мышления и процессов создания не только национально – специфического видения мира, но и его универсального образа [14, с. 6] Метафорическое видение мира современные психологи склонны связывать с генезисом человека и, соответственно, с человеческой культурой [4, с. 89]. Несмотря на тот факт, что метафора уже достаточно давно рассматривается различными лингвистами, до сих пор нет чёткого взгляда на то, что она собой представляет и как происходит процесс метафоризации. Существуют традиционные и современные теории о метафоре. Традиционная теория рассматривает метафору исключительно в качестве языкового средства, как результат замены слов или контекстных сдвигов, в то время как в основе метафоры лежит заимствование и воздействие идей и смена контекста [11, с. 47]. В любой метафоре возможно выделить две идеи: «содержание» (tenor) и « оболочку» (vehicle) [там же, с. 48]. Существует несколько описательных конструкций, при помощи которых возможно разграничить эти компоненты метафоры: «исходная и заимствованная идея», «то,

что говорится и что на самом деле имеется в виду», и «то, с чем сравнивается»; «идея, лежащая в основе», и «воображаемый объект», «главный предмет» и « то, что он напоминает». Современная теория рассматривает использование метафоры как результат одновременного сосуществования «оболочки» и «содержания» и не может возникнуть без их взаимодействия. Кроме того, «оболочка» не является, как правило, просто украшением «содержания», которое остается неизменным: «оболочка» и «содержание» дают в своем взаимодействии значение более богатое, чем каждый из этих компонентов, взятый в отдельности. Современная теория метафоры утверждает, что относительная важность ролей «оболочки» и «содержания» в создании значения разных типов метафоры различна. На одном полюсе «оболочка» может стать простым украшением или сыграть роль оттенка «содержания»; на другом полюсе «содержание» является просто поводом для введения «оболочки», а не главным субъектом метафоры. И та степень, в которой «содержание» считается «той самой вещью, на которую оно только похоже», тоже может быть самой разной [там же, с. 50-51]. Неоспоримым остается тот факт, что метафора принадлежит не только языку, процессы человеческого мышления во многом метафоричны. Метафоры как выражения естественного языка возможны именно поэтому, что они являются метафорами системы концептов человека [3, с. 27]. Концепты структурируют ощущения, поведение и отношение человека к другим людям. Тем самым наша система концептов играет центральную роль в определении реалий повседневной жизни. Предполагая, что концептуальная система в значительной степени метафорична, тогда то, как индивид думает, то, что узнаёт из опыта и то, что делает ежедневно, имеет самое непосредственное отношение к метафоре. Однако в большинстве случаев концептуальная система не осознаётся. Важно отметить, что метафорическое структурирование понятийных областей оказывается частичным, а не глобальным. Если бы оно было глобальным, то один концепт абсолютно совпадал бы с другим, а не просто понимался в его терминах [там же, с. 33-34].

Особую роль метафора играет в процессе создания экспрессивно окрашенных языковых выражений. Метафоры способны придавать одобрительную или неодобрительную оценку обозначаемому, придают экспрессивно – эмоциональный эффект всему отрезку текста, который связан по смыслу с высказыванием, содержащим эти единицы [13, с. 26]. Процесс создания экспрессивного эффекта можно представить в виде некоторой последовательности эмоциональных в своей основе реакций. Адресат воспринимает денотативную информацию (вместе с фоновыми знаниями или ассоциациями); далее адресат оценивает её [там же, с. 29-30]. Эта оценочная деятельность не может не быть эмоциональной в своей основе и субъективной: она соотносит факты с тривиальными нормами или стереотипами, или с экстраординарными критериями, градируя их по шкале в положительную или отрицательную «стороны» [2]. Экспрессивность языковых фактов, создаваемая эмотивным отношением говорящего к обозначаемому, а именно – осознанное и опредмеченное в форме чувства – отношения переживание типа одобрения, восхищения, одобрения и т.п. – с одной стороны, а с другой – неодобрения, презрения, пренебрежения и порицания и т.д., является результатом взаимодействия нескольких факторов. И одним из таких факторов выступает тот образ, который появляется в поле сознания говорящего и реципиента, вызывая оценочное отношение [13, с. 32].

Метафора, являясь частью экспрессивно окрашенных языковых выражений, таких как, авторские сравнения, фразеологические единицы и паремии, способны указывать на выражение какого-либо качества человека, предмета или результат выполненной работы, тем самым выступая в качестве оценки определённого качества. С целью выявить проявление национально-культурной специфики в метафорах, указывающих на выражение высшей или низшей степени качества, были проанализированы примеры в английском, белорусском, русском и турецком языке.

Метафора может обладать как универсальными чертами, так и специфическими для каждого языка. Например, во многих метафорах оценочный смысл « хорошо» связан с понятием верха, а «плохо» – с понятием низа [3]. Ориентационные метафоры связаны с

ориентацией в пространстве «верх – вниз», «внутри – снаружи», «передняя сторона – задняя сторона», «центральный – периферийный» и др. Такие типы пространственных отношений возникают в силу того, что человеку присуще тело определённой формы, взаимодействующее с материальным миром. Ориентационные метафоры придают концепту пространственную ориентацию [3, с. 36]. Можно предположить, что метафоры, указывающие на интенсификацию положительных качеств, соотносятся с « верхом», а интенсификация отрицательных качеств соотносится с « низом». Например, в русском языке: *своя ворона, а чужая – соколёна* [12]. В примере *ворона* выступает в качестве чего-то обычного, незаурядного в отношении женской красоты, то, что находится в непосредственной близости к говорящему, а *соколёна* – это красивая птица, летающая высоко в небе, она недосягаема для говорящего, и в то же время очень красива. Метафора *её красота- это свет Солнца / небесный свет* еще раз подтверждает тот факт, что интенсификация красоты соотносится с « верхом» или пример, *она как водоросль на дне* соотносит отсутствие красоты с «низом».

Табл. 1. Примеры метафор, выражающих степень качества, в белорусском, русском, английском и турецком языках, которые соотносятся с « верхом».

Примеры метафор, относящихся с «верхом»	Белорусский язык	Русский язык	Английский язык	Турецкий язык
	зорка першай велічыні, вольны птах, важная птушка, птушка высокага палёту,чароўная, як р анішняя зорка на ўзы ходзе,прыгожая, як Месяц,вочы, як безда нь блакітная,бяссмер тны ты, як фенікс, мо й народ, ты як вясёлк а з навальніцы па- над вёскаю [6, 9,10].	ты словно архангел, сошедший с небес; я не ястреб, а т ы – не утка; смелый/ храбрый, как горный орёл, прекрасен, как небожитель; прекрасен, как двенадцать лун; сын был прекрасен,как Солнце, красив , как бог[7, 12].	Eyes are brighter than the lamps of heaven ‘ глаза ярче, чем небесные светильники’,your face is of moonlight ‘ твое лицо сделано из лунного света’, to see your face is like seeing the face of God ‘ увидеть твоё лицо, все равно, что увидеть лицо Бога’, like a bird of freedom ‘ как птица свободы’, as beautiful as angels ‘ прекрасна, как ангел’, as beautiful as summer’s dawn ‘ прекрасна, как летний закат’, beautiful as a huge fountain of water gushed a hundred feet into the water ‘ красива, как огромный фонтан воды, хлынувший на сотню метров’[5].	gözlerin yürek dağlarım devrilir yel ne ‘ звёзды спускаютс я с ваших глаз’, Gökte Allah, yerde ben ‘ царь и бог’ [1, 8]

Табл. 2. Примеры метафор, выражающих степень качества, в белорусском, русском, английском и турецком языках, которые соотносятся с « низом».

Примеры метафор, относящихся с «низом»	Белорусский язык	Русский язык	Английский язык	Турецкий язык
	ад зямлі не адрос, нібы ў ваду апушчаны, аршын з шапкай, гадзіна падкалодная, птушка высокага палёту, анёлам ляцеў, а чортам сеў[6, 9,10].	Как демон коварна и зла; страшный, бес; траву топчу; от горшка два вершка; как ни бодрись ворона, а до сокола далеко[7, 12].	She was like a bird with a broken wing ‘она была как птица с переломанным крылом’, ugly as hell ‘уродлива, как ад’ [5].	Dağ fare doğurdu ‘ гора родила мышь’[1].

В большинстве случаев примеры ориентационных метафор оценивают внешний вид человека или характер. Во всех рассмотренных языках положительное качество, которое соотносится с «верхом», как правило, сравнивается с небесными телами (звёздами, Солнцем), небом или явлениями, наблюдаемыми в небе. Кроме того, нередко смелый человек (что особенно характерно для русского и белорусского языков) олицетворяется с птицей, парящей в небе, или с фениксом. Красивого человека в белорусском, русском, английском и турецком языках могут сравнить с ангелом или богом. Что касается отрицательных качеств, они соотносятся с объектами «снизу» – существами, обитающими в аду (дьявол, бесы); птицами, которые не могут взлететь (птица с переломанным крылом). Таким образом, можно говорить о некоторой универсальности метафор, выражающих степень качества, заключающейся в общности восприятия определённых объектов мира и одинаковым отношением к ним, как к элементам двух полюсов: «верх» – «положительная оценка», «низ» –отрицательная.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ömer Asım Aksoy Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. INKIlAP, 1991. 292 с.
2. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. М.: Едиториал УРСС, 2002. 280 с.
3. Лакофф Джордж, Джонсон Марк Метафоры, которыми мы живём: Пер. с англ. / Под ред. И с предисл. А.Н. Баранова. М. : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология. М.: Академия, 2001. 183 с.
5. Национальный корпус английского языка. URL: https://www.english-corpora.org/bnc/. Дата доступа: 24.10.2020.
6. Национальный корпус белорусского языка. URL: https://bnkorpus.info/. Дата доступа: 24.10.2020.
7. Национальный корпус русского языка. URL: http://www.ruscorpora.ru/new/. Дата доступа: 28.10.2020.
8. Национальный корпус турецкого языка. URL: https://www.tnc.org.tr/. Дата доступа: 29.10.2020.
9. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 1.Рэд. А.С. Фядосік [і інш.]. Мн., «Навука і тэхніка», 1976. 560 с.
10. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 2. Рэд. А.С. Фядосік [і інш.]. Мн., «Навука і тэхніка», 1976. 616 с.

11. Ричардс Айвор А. Философия риторики. *Теория метафоры: Сборник:* Пер.: анг., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ.ст.и сост. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журинской. М. : Прогресс, 1990. С. 44-67.

12. Русские пословицы и поговорки / Под ред. В. Аникина; Предисл. В. Аникина; Сост. Ф. Селиванов; Б. Кирдан; В. Аникин. М.: Худож. лит., 1988. 431 с.

13. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно – оценочная функция. *Метафора в языке и тексте.* М.: Наука, 1988. С. 26-65.

14. Теория метафоры: Сборник: Пер.: анг., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ.ст.и сост. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журинской. М. : Прогресс, 1990. 512 с.

УДК 8 81.81-2

Феруза Кодирова
(Ташкент, Узбекистан)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОЛОРЕМЫ «БЕЛЫЙ» В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Язык является важнейшим компонентом культуры, который служит для передачи опыта и знаний будущему поколению. Культура организует мысль языковой личности, формирует языковые концепты и категории. Культура и язык – это нерасчленимые понятия, сформировавшие языковую картину мира в истории цивилизации человека.

Ключевые слова: *цвет, фразеологизмы, язык, белый, языковая картина мира.*

Language is an essential component of culture, which serves to transfer experience and knowledge to future generations. Culture organizes the thought of a linguistic personality, forms linguistic concepts and categories. Culture and language are indivisible concepts that have formed the linguistic picture of the world in the history of human civilization.

Keywords: *color, phraseological units, language, white, linguistic picture of the world.*

В языковой картине мира, все значения выражаемые и фиксируемые в языке складываются в одну единую концепцию убеждений, образуя целостное миропонимание, которое становится обычным в виде языковой нормы носителям данного этноса. Народный язык – это духовное составляющее, он объединяет всех говорящих на нем, роднит и служит мостом между поколениями. Язык является важнейшим компонентом культуры, который служит для передачи опыта и знаний будущему поколению. Культура организует мысль языковой личности, формирует языковые концепты и категории. Культура и язык – это нерасчленимые понятия, сформировавшие языковую картину мира в истории цивилизации человека. Составная часть культуры – язык, является основным инструментом познания и усвоения культуры. В языковой картине мира, сам язык воспринимается как зеркало культуры, где имеет место мир человека и всей нации с ее традициями, обычаями, менталитетом и ценностями. В языковой системе единого коллектива, включающая фольклор, пословицы, поговорки, фразеологизмы, летописи, устные и письменные речи являются культурной кладовой копилкой, в котором хранятся накопленные народом все знания, умения, материальные и духовные ценности. Поколения становятся носителями культуры, перенимая и осваивая опыт предков посредством языковой картины данного этноса. В формировании человека как культурной личности, именно язык способствует восприятию менталитета, обычаев и традиций всего народа. Культура передается через язык и условия ее существования подпитываются благодаря накопленным знаниям предшествующих поколений. Уместно заявлять, что язык, будучи продуктом культуры, также единовременно является его главным и составным компонентом.

Мир представляется человеку через богатство форм восприятия, которые в свою очередь, обеспечиваются способностью различать разные качественные характеристики предметов окружающего мира [1]. Среди воспринимаемых человеком признаков значительное место занимают цветовые. Цвет – это древнейшая реальность человеческого бытия. Цветовая картина мира являясь, составной частью языковой картины мира, существует у каждой нации, этноса и у каждого человека своя. Цвет – это особый предмет философского размышления. Как знак познания он с давних времен был широко представлен в народном творчестве [2].

В современном мире в цветовом спектре традиционно выделяют небольшую группу ядерных – наиболее распространенных и употребительных в данном языке обозначений цвета [3]. К ядерным относятся красный, зеленый, синий, желтый, а также ахроматические цвета: черный и белый (сюда следует отнести и серый). Белый выступает как антипод термина «черный», причем выполняя с древнейших времен символическую функцию. Белый цвет символизирует во многих культурах социальную сплоченность, традиционность, справедливость, невинность, материнскую заботу, высшую Божественную силу.

Цвета-прилагательные используются в переносном смысле или в эмоционально-выразительном настроении и служат определяющим фактором: *tilla bola, kumush suv, zumrad yaproq, oq choy, qora moy, moviy osmon, qizil taxta.* В узбекском языке роль прилагательного выполняет наречие: *oqilona maslahat, jildi qizil ruscha kitob* [4]. В узбекской колоративной лексике *серый, розовый, сивые* оттенки не используются. *Золотой* оттенок используют по отношению волосам и рукам человека, рыбки, осени, предметам. Такие сравнения можно увидеть и в русском языке. Например, *белый* – чистый, открытый, безгрешный; *зеленый* – молодой, не опытный, не зрелый; *красный* – коварный, импульсивный, категоричный. Как художник по-своему видит окружающий мир и выбирает определенные краски для своих картин, так и художник слова имеет свое представление о мире и свои индивидуальные предпочтения о выборе лексических средств для его описания, опираясь на культурное наследие своего народа. В словарном запасе языка существуют два лексических пласта: слова и фразы [5]. Каждое слово имеет свое конкретное значение. В языковой системе единого коллектива, включающий фольклор, пословицы, поговорки, фразеологизмы, летописи, устные и письменные речи являются культурной кладовой копилкой, в котором хранятся накопленные народом все знания, умения, материальные и духовные ценности [6].

Белый цвет необычайно значим в узбекской культуре, который олицетворяет нравственную чистоту и святость. По количеству исследуемых фразеологических единиц, он занимает вторую строчку. В узбекском языке прилагательное *белый* имеет многозначное семантическое свойство.

1. Oq yuvib, oq taramoq – ухаживать, растить чисто, употребляют когда с любовью и добротой за кем-то присматривают.

2. Oq qarqa – эквивалентом этому выражению в русском языке служит фразеологизм *белая ворона,* которому присущ негативный характер.

3. Oq ko'ngil – с чистой душой. По структуре *белый* цвет относится к простым прилагательным.

4. Oq yuzli qiz – белоликая. Данный фразеологизм употребляется по отношению к красивым, со светлой кожей девушкам.

5. Oppoq doda – почтенный дедушка. При помощи аффиксации составляют оттенки к белому цвету.

6. Oqlik berish – это означает, что состоится помолвка. Издавна, в узбекской культуре родители жениха шли свататься к девушке, а со стороны невесты в знак согласия давали *белую* ткань. Это церемония именовалась как *oq berish.*

7. Qo'lim ochiq, yuzim oq – щедрые руки, светлое лицо. По традициям у узбеков принято делиться тем, что он имеет. Эквивалентом этой фразе являются ФЕ: *qoli ochiq, saxiy, hotamtoy, bag'ri keng.*

8. Oq-qorani tanimoq – распознать бело-черное понимается как, понимание окружающего мира и людей, как с положительной стороны, так и с отрицательной.

9. Oq sutimni ko'kka sog'dim – белое молоко выдоил небесам. Данная фраза употребляется как проклятие. Её выговаривают в очень крайних случаях, разгневанные своими детьми матери. Этим разрываются семейные узы, которые являются святыми в мусульманской религии. Эквивалентные ФЕ: *oqpadar, oq qilish.*

Белый обычно означает «невинный»: *u oq – begunoh* [7].

Белый является ахроматическим цветом, без которого невозможно создать оттенки основных тонов цветового спектра. Белый во многих странах является символом чистоты и невинности, но также он может означать траур: славяне умерших одевали в белую одежду, народы Азии во время траурных церемоний облачаются в белые одеяния. Он с древнейших времен символизировал перемирие, святость, незапятнанность. *Белый* цвет у узбекского народа означает благополучие, согласие. Он является «идеальным» цветом, «цветом мира». В узбекском языке синонимичны прилагательному *белый – oq, rangsiz, oppoq, ozoda* [8]. Это – символ чистоты, очищающей веры, признак истины, чистосердечия, здоровья и благополучия. Он имеет три основных значений:

1) Первое – рождение, созидание: при появлении на свет младенца заворачивают в белую материю и в народе младенца называют *«oppoq»*, что означает «*белый-чистый*»; при рождении сознание человека является чистым, не оскверненным грехами.

2) Второе – это человеческая жизнь, стремление к чистоте сознания, а если чистота сознания достигнута, то стремление сохранить ее, преумножить; именно чистота сознания определяет чистоту тела человека и его одежды; молитвы, паломничество, благие поступки и дела все это результат чистоты сознания человека.

3) Третье – это символ двух абсолютных противоположностей жизни и смерти, начала и конца жизни; в обычаях и традициях узбеков белый цвет занимает особое место, на свадьбах под ноги жениха и невесты расстилают белую ткань *(poyondoz)*, жених с добрыми и чистыми намерениями в дом невесты приносит также белую ткань.

С этим цветом связано множество и поныне бытующих выражений, благопожеланий и самых распространенные из узбекских фраз: *«oq yo'l»* - счастливого пути, *«oq ko'ngil»* - человек с доброй душой, «oqsoqol» - старейшина, *«oq fotixa»* - благие пожелания. Они имеют глубокое философское содержание и связаны с чистыми помыслами. *Белый* цвет в узбекской культуре является символом справедливости и невинности. Цвет является одним из индикаторов человеческих способностей ощущать и воспринимать окружающий мир на физическом уровне. Люди воспринимают цвет не только глазами, то есть физически. Они ассоциируют его со своими чувствами, душевными порывами, то есть пропускают его через своё сознание, через свой интеллект[2].

Таким образом, следует отметить, что символика цвета очень тесно связана с национальной спецификой и является средством выражения менталитета. Сравнительно большое количество фразеологизмов, образованных при помощи цветообозначений, их относительно высокая продуктивность свидетельствуют о том, что цветообозначения входят в группу лексем с высоким потенциалом фразеологической активности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кодирова Ф. Лингвокультура цвета в русских фразеологизмах. *Республиканская научная конференция «Славянские и тюркские языки в мировой культуре».* 2020 г.

2. Волкова О.В., Бешукова Ф.Б. Эстетика и философия цвета в журнальном дизайне. 2018. С. 40-42.

[2] УДК811.411.008 СИМВОЛИКА ЦВЕТА В ЭТНИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА АРАБОВ, Кухарева Е.В. Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД России,119454, Россия, Москва, пр. Вернадского, 76.

3. Кадирова Ф. Ассоциативная лингвоцаетовая картина мира. *Филология и гуманитарные науки.* Казахстан-Нурсултан. 02.10.2019 г.С. 25-31.

4. Содикова М. «Ҳозирги ўзбек тилида сифат» УзССР, АН * Издательство Ташкент, 1974.

5. Кодирова Ф. Колорема «черный» в узбекской фразеологии. Университет Григория Сковороды в Переяславе. Вып.61. 31.-7.2020. Переяслав, 2020.

6. Шемякин Ф.Н. К проблеме словесных и чувственных обобщений. *Известия Академии пед. наук.* М., 1960. Вып. 113: Мышление и речь. С. 19–61.

7. URL: https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/download/1540/1098

8. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т., 2008. 680 б. и Ш.Рахматуллаев. Ўзбек тилининг фразеологик луғати.

УДК 378.1

Инна Кондратьева
(Минск, Беларусь)

ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Статья посвящена проблеме профессионально-ориентированного обучения иностранному языку студентов нелингвистических специальностей, которая приобретает особую актуальность в связи с возрастающей ролью иноязычного общения в профессиональной деятельности современных специалистов.

Ключевые слова: *учреждение высшего образования, профессиональное образование, иностранный язык, формирование иноязычных навыков, профессионально-ориентированные технологии, непрерывность обучения, инновационные технологии.*

The article is devoted to the problem of professionally-oriented teaching of foreign language students of non-linguistic specialties, which becomes particularly relevant in connection with the increasing role of foreign language communication in the professional activities of modern specialists.

Keywords: *institution of higher education, vocational education, foreign language, vocational education, development of foreign language skills, professional-oriented technologies, lifelong learning, innovative technologies.*

В задачи высшей школы входит подготовка специалистов с достаточным уровнем ключевых компетенций для эффективного продолжения в дальнейшем своего профессионального и личностного самосовершенствования в рамках непрерывного образования. Формирование компетенций, связанных с работой в международной среде, является одним из основных направлений подготовки будущих специалистов-международников. Это предполагает изучение иностранных языков с учетом социокультурных норм иноязычного социума, развитие толерантности и в конечном счете, подготовку специалиста, способного работать в поликультурной среде.

Современный специалист должен быть готов к межкультурному общению в своей будущей профессиональной деятельности, а для этого он должен владеть навыками эффективного профессионального взаимодействия с зарубежными коллегами. Поэтому, на первый план выходит обучение иностранному языку как языку профессионального взаимодействия.

Для выявления значимости иностранных языков, а также целей и мотиваций изучения иностранных языков в Учреждение образования «БИП - Университет права и социально-информационных технологий» был проведен опрос студентов 3-4 курсов специальности

«Международное право», изучающих английский в качестве основного иностранного. Всего в опросе приняли участие 80 студентов. 100% опрошенных определили целью изучения иностранных языков общение с представителями других стран, 95% изучают языки с целью использовать их в своей будущей профессиональной деятельности. Мотивацией изучения иностранных языков являются для будущих юристов-международников материальные и профессиональные достижения: стремление получить высокооплачиваемую работу и стать высококвалифицированным специалистом (82%), желание работать за границей (71%), 50% опрошенных отметили в качестве мотивации возможность читать художественные книги без словаря и потребность в постоянном интеллектуальном и духовном росте. Надо отметить, что качество профессиональной подготовки будущих специалистов во многом зависит от их мотивационно-творческой активности: познавательной потребности, стремления к творческим достижениям, продуктивности творческой деятельности, умения моделировать различные ее способы в соответствии с изменением условий.

Важнейшей составляющей обучения иностранному языку студентов юридических специальностей является чтение аутентичных специальных текстов. Также профессиональная деятельность юристов-международников предполагает общение в различных ситуациях профессиональной сферы, поэтому, деятельностно ориентированное обучение должно способствовать формированию у будущих специалистов навыков профессионального взаимодействия. Деятельностный подход в процессе иноязычного образования осуществляется через моделирование и анализ ситуаций, максимально приближенных к ситуациям реальной жизни, и использование аутентичных учебных материалов.

При обучении иностранному языку в учреждениях высшего образования целесообразно использовать интерактивные технологии, моделирующие реальное общение. Они реализуют принципы активности, проблемности, совместной деятельности, самостоятельности. При соответствующей целевой установке использование интерактивных технологий будет способствовать развитию коммуникативной культуры студентов на личностном и профессиональном уровнях, так как способствуют развитию умений прогнозировать поведение речевого партнера, оценивать ситуацию общения, регулировать свое собственное поведение, знакомиться с формами будущей профессиональной деятельности [1, с. 17].

Так, на занятиях по английскому языку со студентами факультета международного права практикуются следующие формы работы, непосредственно связанные с ситуациями будущей профессиональной деятельности: использование на занятиях игровых форм учебной деятельности, с помощью которых осваиваются типичные профессиональные роли; использование интерактивных технологий, например, техники «Дебаты»; использование интернет-сайтов для презентации необходимых аутентичных материалов, например, Конституции США, Декларации прав человека и т.д и работы с данными материалами; сравнительный анализ систем государственного устройства и государственного управления в Республике Беларусь, США и Великобритании; сравнительный анализ правовых систем в Республике Беларусь США и Великобритании и др.

Неотъемлемой частью иноязычной коммуникативной компетенции является межкультурная компетенция. Процесс обучения студентов иностранному языку происходит в тесной связи с межкультурным воспитанием. В основе концепта межкультурного воспитания заложен постулат, согласно которому культуры и люди, существующие в рамках этих культур, должны рассматриваться в качестве равноценных и равноправных. Между различными культурами и людьми происходит взаимодействие, в результате которого возможно взаимное обучение представителей этих культур и взаимное обогащение самих культур. Собственная культура формирует основу развития личности каждого человека, она является источником его уверенности в себе и его самосознания.

Именно поэтому, мы считаем необходимым использование также воспитательного потенциала иностранных языков для формирования личностных качеств будущих специалистов в области права. В том числе и в организации внеаудиторной работы со

студентами. Воспитательный потенциал иностранного языка как средства межкультурной коммуникации состоит в актуализации духовных потенциалов студентов и преподавателей: ценностных ориентаций, компетентности в сфере межличностных коммуникаций, личностного саморазвития, форм и содержания общения, творческой деятельности.[2, с. 54] При этом выполняются важные воспитательные задачи: воспитание толерантности к культуре, традициям и обычаям англоязычных стран на примерах художественной литературы, изобразительного и музыкального искусства, кино и журналистики; расширение общего кругозора студентов в результате общения со сверстниками за рубежом в условиях межкультурной коммуникации; развитие познавательных и интеллектуальных способностей студентов; развитие межкультурной компетенции: способности и желания принятия иных культур, уважения межкультурных различий, способности жить с людьми других культур, языков, национальностей, религий и т.д.; формирование духовно-нравственных, эстетических и других качеств личности, осознания себя в обществе и в межкультурном пространстве.

Обучение профессиональному английскому языку осуществляется нами на основе коммуникативного системно-деятельностного подхода, который предполагает:

1. единство целей, процесса и методики обучения иностранному языку;
2. сочетание практической направленности с систематизацией языкового и речевого материала в сознании студентов;
3. соединение активной коммуникативности с сознательным анализом родного и иностранного языков и опоры на речевой опыт обучаемых;
4. системность в организации обучения всем видам речевой деятельности;
5. эффективное управление контролируемыми и самостоятельными формами работы;
6. применение интенсивных методик обучения и использование инновационных технологий;
7. индивидуализация процесса обучения.

В своей практике мы используем интегрированную технологию, включающую в себя педагогику сотрудничества и дифференцированные задания. Данная технология способствует усилению профессиональной направленности, усилению опыта познавательной деятельности, умению самостоятельно конструировать свои знания, позволит сформировать у студентов способность к самооценке, научит принимать решения и отвечать за них. В работе со студентами мы также используем современные образовательные технологии (WebQuest, Grammar-Quizzes, и др.), которые наряду с формированием лингвострановедческой компетенции у студентов служат актуализации аксиологического, гносеологического, коммуникативного, деятельностно-творческого и др. потенциалов, реализуемых в межкультурных видах взаимодействия, диалога и сотрудничества. Это способствует воспитанию толерантности, личной ответственности за выполнение выбранной работы, а также повышению престижа владения иностранными языками, изменению отношения студентов к учебе и включенности в смысловую деятельность, в процесс самосовершенствования, способствует гуманизации сознания студентов, более глубокому осознанию ими современного мира и себя в мире.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Битюцкая Н.Н. Педагогические технологии развития коммуникативной культуры будущего учителя иностранного языка (в условиях педагогического колледжа) : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.08 / Елецкий гос. ун-т. Елец, 2006. 25 с.

2. Мелконян А. А. Духовно-нравственное воспитание студентов в условиях глобализации и межкультурной коммуникации : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Волгогр. гос. соц.-пед. ун-т. Ростов-на-Дону, 2016. 179 с.

УДК 811.111'42:821.111(73)-3.09

Владислава Кузебна
(Черкаси, Україна)

РОЛЬ ПЕЙЗАЖУ У ТВОРІ ТРУМЕНА КАПОТЕ «ІНШІ ГОЛОСИ, ІНШІ КІМНАТИ»

Стаття присвячена з'ясуванню ролі пейзажу у творі Т. Капоте «Інші голоси, інші кімнати». Аналізуються типи пейзажів, які знаходять відображення у творі, та вивчаються мовні засоби їх створення. Досліджуються функції пейзажів і визначається роль пейзажних описів у створенні художніх образів.

Ключові слова: *пейзаж, художній твір, функції пейзажу, пейзажний опис, види пейзажів, емоції, психологічний стан.*

The article is devoted to the study of scenery role in T. Capote's novel "Other Voices, Other Rooms." Kinds of scenery are under consideration; linguistics means of scenery creation are taught. Main functions of scenery are defined and the role of scenery in the characters' description is identified.

Key words: *scenery, fiction, scenery functions, scenery description, kinds of scenery, emotions, psychological condition.*

У сучасному літературознавстві пейзажна майстерність вивчається в аспекті його складних зв'язків зі світоглядом і естетичною позицією письменника, тобто в аспекті концептуально-естетичних функцій картин природи в художній літературі. Від авторської позиції залежить зміст, вкладений в картини природи, їх взаємозв'язок з іншими компонентами художнього твору, а, отже, і мовні засоби, що використовуються для опису природи і включення пейзажу в систему тексту.

Пейзаж як важливий компонент художнього твору неодноразово привертав увагу дослідників у межах як мистецтвознавчого (О. Бенуа, Л. Богемська, С. Даніель, С. Ничкало, О. Ущапівська та інші), так і літературознавчого (А. Бєлий, І. Дунаєвська, М. Епштейн, Н. Іванова, Ю. Левін, М. Нікітін, В. Садовник, Т. Смірнова, Г. Шичан тощо) напрямів наукового пошуку. Пейзаж був також і об'єктом поодиноких лінгвістичних розвідок, що здійснювалися під кутом зору з'ясування його місця та ролі у композиції художнього твору (Л. Абдушукурова, М. Брандес, В. Кухаренко, Д. Лихачов, О. Харитоненко, В. Ходасевич та інших) і слугували розкриттю авторського задуму взагалі та простеженню психологізації особистих рис, притаманних літературним персонажам, зокрема. Однак до сьогодні поза увагою дослідників усе ще залишається ціла низка невисвітлених, хоча й лінгвістично релевантних параметрів пейзажу, до яких у першу чергу належать лінгвістичні особливості створення пейзажу.

Пейзаж вважається одним із різновидів опису, є елементом внутрішньої форми художнього твору. Під час аналізу художнього твору пейзажі здебільшого не отримують достатньо наукової уваги, проте вони несуть значне ідейно-художнє навантаження, набувають психологічного значення і стають засобом художнього зображення внутрішнього світу людини.

Одна з функцій пейзажу літературно-художнього твору – створення тла сюжетних подій. Однак найчастіше пейзаж виконує паралельно ще одну функцію – характерологічну, тобто виступає засобом поглибленого роз'яснення образу персонажа, його характеру, стану [3]. Виконуючи характерологічну функцію, пейзаж може виражати або гармонію персонажа з природою, або їх антагонізм, тобто картини природи можуть збігатися з людськими переживаннями (пейзаж-консонанс) і можуть протиставлятися їм (пейзаж-дисонанс) [2, с. 213].

Опис пейзажу в творі Трумена Капоте відіграє надзвичайно важливу роль в цілому при сприйнятті навколишнього світу. Він допомагає читачу зануритися у світ, майстерно створений автором. У романі присутні численні описи пейзажів: сільські, лісові, степові, урбаністичні, бурхливі та журливі. Проте особливу увагу Т. Капоте приділяє лісовому пейзажу, елементами якого є небо – вітер, місяць, сонце, зірки, хмари та інші; вода – ставок, річка, струмок, озеро; флора – квіти, кущі, дерева, різноманітні рослини; фауна – птахи, тварини, комахи. Враження природи в художньому тексті не є випадковим, воно взаємодіє з іншими видами зображення предметного світу, із зображенням персонажів, їх внутрішнього стану і тісно пов'язане з художнім значенням тексту, з його семантико – стилістичною структурою в цілому.

Особливої уваги заслуговує індивідуально-авторська парадигма образів дощу, сонця, неба, лісу, снігу, адже за допомогою світлових та звукових імпресій Трумен Капоте відтворює психологічно-емоційні стани персонажів. Завдяки пейзажним характеристикам думки й почуття героїв отримують яскравіший емоційний відтінок, а ситуації набирають виразніших ліричних і драматичних рис. Характерними ознаками авторської палітри можуть вважатися багатство кольорів, майстерна гра тонів і напівтонів, світла й тіні.

Хоча у творі приступні лексеми як хроматичного, так і ахроматичного спектру, але у створенні пейзажів перевага надається хроматичним кольоративам (синій, зелений, жовтий, червоний з різним ступенем насиченості):

"And now dusk was coming on. A sea of deepening green spread the sky like some queer wine, and across this vast green, shadowed clouds were pushed sluggishly by a mild breeze…" [4, с. 9].

«Надворі сутеніло. Неначе якесь дивне вино, у небі розлилося темно-зелене море, а приємний вітерець мляво штовхав по цій зеленій широчіні потемнілі хмари» (тут і далі переклад) [1, с. 30].

Природа є не лише невід'ємним компонентом пейзажної дескрипції, а й може вважатися одним з героїв твору, адже, за авторським задумом, вона є постійним супровідником персонажів і важливою частиною їх життя. Дуже часто пейзажні описи є віддзеркаленням емоційного стану головних героїв, їх переживань, радощів, смутку тощо. Так, перше знайомство 13-тирічного Джоела з його батьком відбувається у великому, але занедбаному маєтку. Хлопчина має змішані почуття, адже його сподівання на «світле майбутнє» руйнуються, коли він стикається з реальністю, на яку він ніяк не очікує. Природа нібито відчуває смуток й фрустрацію головного героя у той нелегкий момент:

"*A boom of silence answered him; here, there, a marginal sound: rain like wings in the chimney, mice feet on fallen glass, maidenly steps of her who always walks the stair, and wind, opening doors, closing them, wind covering sadly on the ceiling, blowing its damp sour breath in his face, breathing out its lungs through the rooms*" [4, с. 67].

«У відповідь лише тиша гупнула по вухах: тут, там, перехідний звук: дощ бився в комині крилами, битим склом пробігла мишка, дівочі кроки тієї, що вічно тиняється сходами, і вітер – розчахує двері, гупає ними, вітер скорботно шепочеться під стелею, дихає квасною сирістю в Джоелове обличчя, наскрізь продуває будинок» [1, с. 189].

Знайомство Джоела з дворовим дівчиськом Айдабелою приносить позитивні зміни у його життя. Саме непокірна і неслухняна героїня вчить хлопця знаходити радощі у найменших дрібницях: у лісі, сповненому «фантастичними» рослинами, у казковому ставку, де мешкають чудернацькі істоти, і навіть таємничому будиночку, який їх вабить небезпекою. Природа знаходиться у процесі постійної взаємодії з дітьми й грає усіма яскравими барвами, коли йдеться про їх втечу від сірої буденності й мандри лісовими хащами:

"*A vine-like latticework of stars frosted the southern sky, and with his eyes he interlinked these spangled vines till he could trace many ice-white resemblances: a steeple, fantastic flowers, a springing cat, the outline of a human head, and other curious designs like those made by snowflakes. There was a vivid, slightly red three-quarter moon; the evening wind eerily stirred shawls of Spanish moss which draped the branches of passing trees. Here and there in the mellow dark fireflies signaled one another as though messaging in code*" [4, с. 11].

«Візерунчасті хитросплетіння зірок укрили південне небо, мов паморозь, а Джоел з'єднував поглядом блискучі зоряні лози в білосніжні фігури: онде дзвіниця, фантастичні квіти, тут стрибнув кіт, там силует людської голови та інші химерні картини, схожі на ті, у які складаються сніжинки. На небі панував яскравий червонястий місяць у третій чверті, нічний вітер похмуро ворушив на гілках дерев, що стояли обабіч дороги, шалі іспанського моху. То тут то там у непроглядній темряві блимали одне одному світлячки, наче передаючи закодовані повідомлення…» [1, с. 34].

Характерною ознакою ідіостилю Т. Капоте є екстенсивне вживання лексем для опису пейзажів, які мають як пряме, так і переносне (метафоричне) значення. Цікаво й навіть вишукано описує Т. Капоте сутінки, в яких відображаються доволі незвичні авторські перевтілення:

"…and the white afternoon was ripening towards the quiet time of day when the summer sky spills soft color over the drawn land…" [4, с. 7].

« – білий день, дозріваючи, перетворювався на те тихе надвечір'я, коли літнє небо ллє на випалену землю м'які кольори…» [1, с. 26].

Окрім масштабних пейзажів, присутніх у творі Трумен Капоте, вагому роль у розкритті душевного стану героїв відіграють і ситуативні пейзажі, втілені у поодиноких реченнях, наприклад опис саду, який *"… was glazed and secret and still…"* [4, с. 17] – «… засклянів, причаївся, завмер …» [1, с. 50]; або сонця в небі, яке виглядало *"… like a lump of ice"* [4, с. 52] – «… здавалося грудкою криги …» [1, с. 146]. Стан природи характеризується категоріями, що відображають психологічний та емоційний стани людини. У першому випадку пейзаж повністю віддзеркалює внутрішню сутність Джоела Нокса. Він стоїть на порозі дорослішання, світу, в якому окрім темряви, порожнечі, безвиході й марнославства він нічого не бачить. Так само і сад, хлопчина нібито «закляк», не бажаючи стати частиною такого світу і повторити долю своїх нещасних родичів. У другому прикладі чітко простежується авторська метафора стосовно крижаного сонця. Доцільно зауважити, що таким чином Т. Капоте зображує психічно-емоційний стан Джоела після його переїзду до маєтку батька. Його життя після смерті матері змінилося кардинально, що не могло не накласти відбиток на його психологічному стані, в результаті чого його палке серце перетворилося на шматочок криги.

У наступному ситуативному пейзажі завдяки густативній та одоративній модальності справді можна відчути присмак осені та духмяного квіткового аромату:

"Days, fast fading as snowflakes, flurry into autumn, fall all around like November leaves, the sky, cold red with winter, frightens with the light it sheds" [4, с. 52].

«Дні, що розтанули швидко, мов сніжинки, перетворилися на осінь, попадали довкола листопадовим листям, холодне зимове небо лякає своїм червоним кольором» [1, с. 144].

"A damp breeze, tuning in the boles of waterbays, carried the fresh mixed scent of rain, of pine and flowers blooming in far-off fields …" [4, с. 25].

«Вологий вітерець налаштовувався в стовбурах дерев навколо бухти, приносив свіжу ароматів дощу, сосен і квітів, що зацвіли у віддалених полях» [1, с. 69].

Тварини і рослини є невід'ємними елементами лісового пейзажу. Автор майстерно «заселяє» природу твору представниками тваринного і рослинного світів. Прикметною ознакою опису пейзажу, який використовується для опису флори і фауни, є те, що для передачі пейзажних замальовок автор переважно послуговується лексемами у переносному значенні – *tiger lilies, a silver-grey horse, yellow sunflower birds, a yellow tabby cat, dragonfly of crackling white, bluebottle flies, ivory blooms*; а також створює індивідуально-авторські кольоративи, завдяки чому досягається ефект чарівності, а описам надається унікальності – *the coral-tongued cuckoo bird, copper waterbugs, black orange rimmed butterflies* тощо [4].

Отже, взаємини «пейзаж – людина» у романі Трумена Капоте будуються за принципами так званого психологічного паралелізму – контрастного протиставлення або зіставлення картин природи з душевним емоційним станом людини. Пейзаж у письменника здебільшого є певним художнім простором, у якому розвивається сюжетна дія. При цьому автор за

допомогою наскрізної деталі, найчастіше якоїсь однієї перцептивної, смакової, або ж кольорової ознаки, надає просторовому образові ту чи іншу емоційну тональність, що відповідає художнім завданням твору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Інші голоси, інші кімнати / Трумен Капоте; пер. з англ. Є. Даскал. Харків : Віват, 2017. 224 с.

2. Пасічник Г. П. Деякі смислові трансформації концепта «пейзаж» в англомовних художніх текстах. *Матеріали міжнародної конф*. Харків: Нац. ун-т імені В. Каразіна, 2004. С. 212-215.

3. Хандарис Ю. В. Функціонування пейзажу як елементу композиції літературно-художнього твору. URL: http: // www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Philologia/3_110058.doc (дата звернення: 21.01.2021).

4. Capote, T. Other Voices, Other Rooms. URL: http: // Other Voices, Other Rooms (mlook.mobi) (дата звернення: 19.01.2021).

УДК 811.111

Ярослав Кумарев
(Павлодар, Казахстан)

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ ВКЛЮЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВА ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ В БРИТАНСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье представлена типология интертекстуальных включений в публичных выступлениях современных политических деятелей Великобритании (начало XXI в.). На основе ряда таких формальных критериев как объем заимствования, степень эксплицированности и графическая маркированность.В данной работе выделяются следующие типы интертекстуальных включений: цитата, автоцитата, косвенная речь,аппликация, текстовая аллюзия. Разъясняется обусловленность выделения групп на основании анализа материала исследования.

Ключевые слова: *интертекстуальные включения; цитата; косвенная речь; аппликация; косвенная речь; аллюзия; публичное выступление.*

The article presents a typology of intertextual inclusions in public speeches of contemporary polititions in Great Britain (early XXI century). Based on a number of such formal criteria as the amount of borrowing, the degree of explication and graphic marking. This work includes the following types of intertextual inclusions: quotation, auto-quotation, indirect speech, application, textual allusion. The conditionality of the selection of groups is explained on the basis of the analysis of the research material.

Key words: *intertextual inclusions; quote; indirect speech; application; indirect speech; allusion; public speaking.*

Множество лингвистов посвятили свои исследования анализу интертекстальности в дискурсе СМИ, политическом дискурсе, кинодискурсе, в художественной литературе и т.д. Таким образом, понятие интертекстуальности - очень популярный объект изучения среди лингвистов. Несмотря на многочисленные работы, трактовка понятия и его проявление в языке до сих пор окончательно не определены. Ученые все еще пытаются определить что именно относится к интертекстуальности и какие именно критерии нужно учитывать при решении этого вопроса. Ежегодно публикуется множество материалов по интертекстуальности политического дискурса. [1; 2; 3] В данной статье мы рассмотрим типологию форм интртекстуальных влечений.

Анализ выступлений современных британских политиков помог нам определить множество примеров интертекстуальных включений. В данной работе мы исследовали исключительно вербальные характеристики текстов, в связи с чем, при анализе не учитывались контекстуальные, политические или исторические составляющие.

Немаловажной считается проблема определения терминов при определении типов интертекстуальных включений. Поскольку даже определение такого термина, как цитата неоднозначно, и многие ученые могут интерпретировать его как в более узком так и в более широком смысле этого слова [4]. Таким образом мы постараемся четко ограничить и свести к минимуму количество используемых терминов.

Важным моментом при классификации и выделении типов интертекстуальных включений является то, что за основу мы взяли степень связи с исходными текстами, которая проявляется по таким параметрам как маркированность, объем заимствованного из исходного текста элемента и эксплицированность указания на исходный текст. Этот подход дал нам возможность выделить наиболее типичные и однозначные примеры, относящиеся к интертексуальности.

Выявленные в современном британском политическом дискурсе интертекстуальные включения мы распределили по следующим категориям.

1. Цитата

Цитата – это дословная или фрагментарная выдержка из какого либо текста, с указанием на один или несколько формальных признаков, таких как: место, дата, автор и название оригинала. Цитаты принято оформлять кавычками, при этом оригинал легко можно восстановить из контекста, а его существование известно читателю или слушателю и может быть доказано с помощью проверки [4].

Рассмотрим пример, взятый из выступления премьер-министра Великобритании Дэвида Кэмерона на мероприятии, посвященном четырехсотлетию Библии Короля Якова: The New International Version says: “Now we see but a poor reflection as in a mirror”. [5] Здесь он цитирует 1-е послание Апостола Павла к коринфянам: «Теперь мы видим как бы сквозь тусклое стекло» (1 Кор. 13:12) 3. Оратор использует более современную международную версию Библии и далее в тексте критически сравнивает его с более семантически насыщенной и обогащенной формулировкой из Библии короля Якова. Для сравнения политик четко обозначает название источника, не ставя перед слушателем задачи самостоятельного распознавания прецедентного текста.

2. Автоцитата.

Также можно выделить такой вид цитирования как автоцитата. Подобные случаи цитирования собственного текста можно часто услышать в выступлениях британских политиков. Так например предложение из выступления Девида Кэмерона: «As I have said before –I rule nothing out» [6] (Как я сказал ранее – я ничего не исключаю) является прекрасным примером автоцитирования. Указание на источник осуществляется личным местоимением первого лица единственного числа, при этом наречие before (ранее) не позволяет сузить диапазон поиска исходного элемента, поскольку в него может входить как предтекст выступления, так и любые предыдущие высказывания и речи политика за неопределенный период времени. Эксплицитное указание на источник нарушает однородность вторичного текста, в связи с чем, данное явление может быть рассмотрено как интертекстуальное включение.

3. Косвенная речь

Косвенная речь, в отличии от цитаты, в составе подчинительной конструкции «теряет иллокутивную независимость, утрачивает просодические и стилистические свойства оригинала и подвергается специальным грамматическим и лексическим преобразованиям». Данный тип интертекстуального включения подразумевает пересказ чужой речи, не маркирующийся кавычками. В первую очередь, у реципиента не всегда имеется возможность восстановить исходный текст, поскольку политикам свойственно приведение выдержек из личных разговоров или корреспонденции. Рассмотрим следующий пример: Дэвид Кэмерон,

покидая пост премьер-министра Великобритании 13 июля 2016 г., выступил с прощальной речью и произнес следующие слова: When I first stood here in Downing Street on that evening in May 2010, I said we would confront our problems as a country and lead people through difficult decisions, so that together we could reach better times.[7] Политик эксплицитно указывает на формальные признаки прецедентного текста – место (Даунинг-стрит – при этом дейктическое локативное указание here дает слушателям понять, что выступление происходило на Даунинг-стрит 10 , перед резиденцией британских премьер-министров), время (вечер, май 2010 г.) и автора цитируемого текста (местоимение первого лица, единственного числа); данные указания позволяют определить, что премьер-министр символично ссылается на собственное выступление 11 мая 2010 г. при вступлении в должность: And I think the service our country needs right now is to face up to our really big challenges, to confront our problems, to take difficult decisions, to lead people through those difficult decisions, so that together we can reach better times ahead. При сравнении двух предложений становятся очевидными некоторые модификации: в заимствованном элементе присутствуют добавления лексических единиц (уточнение as a country), опущение (to take difficult decisions, those, ahead), а также замена формы модального глагола canна форму прошедшего времени could, обусловленная сменой грамматико-временных планов в косвенной речи. Тем не менее, преобладающее количество элементов сохранило свою грамматическую форму, аналитическая/смысловая переработка материала не представлена. Таким образом, подобный случай предлагается рассматривать в качестве косвенной речи, т. к. по форме включение отвечает всем критериям косвенной речи (сложноподчиненная структура предложения, отсутствие маркировки, согласование грамматических времен).Также в материале обнаруживаются единичные контекстуальные лексические замены, как, где представлена синонимическая и контекстуальная замена некоторых элементов. Подобная модификация вряд ли носит аналитический характер и, скорее, объясняется вопросом коммуникативного «удобства».

4. Аппликация

Под аппликацией В. П. Москвин понимает дословное использование фрагментов текста без указания на источник, при этом наличие кавычек иррелевантно [2, с 90 92]. В британском политическом дискурсе можно отметить индивидуальные особенности ораторского стиля Бориса Джонсона. Его неординарная личность и английский юмор хорошо прослеживаются в одном из отрывков из выступления, обращенного к членам Консервативной партии в 2014 г.: My friends I see an amazing future for this country. We export more music to America than we import – the great music trade is predominantly westward across the Atlantic, which is presumably why we have a band called One Direction. Did you see George Clooney and Sandra Bullock in that wonderful film Gravity, cowering as the interstellar projectiles whanged past them like a couple of pensioners sheltering from Ed Miliband’s new property taxes? Those asteroids didn’t come from outer space; all of them manufactured in Soho [8]. Борис Джонсон ссылается в своем выступлении на новинку киноиндустрии – американский технотриллер Альфонсо Куарона, фильм открытия 70-го Венецианского кинофестиваля «Гравитация» 2013 г. Фильм повествует о катастрофе на космическом корабле и попытках двух космонавтов выжить в открытом космосе. Политик говорит о том, что астероиды, представленные в фильме, «были произведены в Сохо», имея в виду, что визуальные эффекты к фильму были разработаны британской компанией. Как заявляет политик, данный факт, вместе с популярностью в Америке англо-ирландского бой-бэнда One Direction, свидетельствует об успешном проникновении британской массовой культуры на Запад.

5. Текстовые аллюзии.

Аллюзия, как одно из проявлений интертекстуальности, начала изучаться только в конце двадцатого века, поэтому рамки этого понятия все еще четко не определены. Несмотря на большое количество расхождений, при которых тематическая атрибуция аллюзивного факта может начинаться от возможности привлечения ссылок на исторические события и заканчиваться использованием намеков на персонажи и эпизоды литературных

произведений, мифологическими сюжетами и библейскими мотивами, наиболее подходящей общей трактовкой на сегодняшний день является интерпретация аллюзии как косвенной ссылки на какое-либо лицо, событие, факт, которые предполагаются известными [3]. Стоит отметить, что в случаях аллюзии кавычки не используются. В свойственной для него ироничной манере Борис Джонсон аллюзивно ссылается на высказывание, приписываемое Фридриху Энгельсу: Anounce of action is worth at on of theory [3] («Грамм действия стоит тонны теории»). Однако авторство данного высказывания является спорным – в интернете встречается множество версий его происхождения, а приписывание его Энгельсу считается ошибочным. Интертекстуальный элемент в данном случае обладает двойственной природой. Несмотря на то, что автор высказывания эксплицитно указан, оно подвергается намеренной модификации за счет добавления лексических единиц – осознанность замены подтверждается использованием наречия almost (вероятно, проявление традиционного британского преуменьшения, understatement). С помощью добавления прецедентного названия Лейбористской партии и исторического названия Консервативной партии (Тори) оратору удается спроецировать смысл афоризма на современную политическую жизнь Великобритании, проиллюстрировав давнее противостояние между двумя главными партиями страны. Джонсон пытается дискредитировать соперника, противопоставляя собственную партию и практическую значимость ее политики праздным, по его мнению, теоретическим рассуждениям лейбористов. Интертекстуальное включение выполняет в данном случае юмористическую функцию и функцию дискредитации соперника.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Левенкова Е. Р. Интертекст как лингвокультурологический маркер в политическом дискурсе Великобритании и США. *Известия Самарского научного центра РАН.* Самара, 2008. №2. С.261-270.

2. Москвин В. П. Интертекстуальность: понятийный аппарат, фигуры, жанры, стили. Москва: Либроком, 2013. 168 с.

3. Рыбачук К. Ю. Типология интертексуальных включений в современном политическом дискурсе Великобритании и США. Тамбов, 2016, №11(65): в 3-х ч. Ч. 3. С. 164-167.

4. Саблина М. В. Классификация цитат в аспекте категории системности (на материале текстов современных российских газет). *Мир науки, культуры, образования.* 2010. №6 (25): в 2-х частях. Ч.2. С. 58 60.

5. Cameron David. “King James Bible” speech, Oxford 2011. URL: http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=326 (date of access: 18.01.2021).

6. Cameron David. Prime Minister’s speech on Europe. URL: https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-speech-on-europe (date of access: 18.01.2021).

7. Cameron, David. David Cameron’s departing words as Prime Minister. URL:https://www.gov.uk/government/speeches/david-camerons-departing-words-as-prime-minister (date of access:19.12.2020).

8. Johnson Boris. Speech to Conservative Party Conference 2014. URL: http://press.conservatives.com/post/98800242450/boris-johnson-speech-to-conservative-party (date of access: 22.10.2020).

УДК 908(744.41):821.161.2(092)

Валентина Лук'яненко, Юлія Парфенова, Тетяна Парфенова
(Біла Церква, Україна)

THE SOUL OF THE UKRAINIAN PEOPLE, TARAS SHEVCHENKO, IN BILA TSERKVA

The purpose of the research is to find out the information about Shevchenko's staying in Bila Tserkva and how his staying influenced his poetry. We tried to analyze the materials in published sources in scientific literature. It is very important to find a new look at the known facts of his life.

Key words: *anniversary, purpose, research, analyse, historians, servant, artist, poet.*

Ukrainian people, like every nation of the world has their own sacred things. One of these things and the national pride of our people is Shevchenko and his creative works. It's hard to find a Ukrainian who would not know at least a few lines of Shevchenko's poetry. The phenomenon of Taras reflects our national nature, our worldview, our past and hope for the future. It symbolizes the soul of the Ukrainian people, embodies its dignity, spirit and memory.

The value of art and social activities of Taras Shevchenko's poetry was brilliantly defined by Ostap Vishnya: "Shevchenko ! It was enough for one man to save not only the people but nationality as well. "

The 207th anniversary of Taras Shevchenko's birth is an opportunity for new research, because works of the great poet, despite their vastness , are not and can not be limited. It is very important to find a new look at the known facts of his life. We believe that this view requires an investigation of the subject of visiting Bila Tserkva by Shevchenko.

The purpose of the research is to find out the information about Shevchenko's staying in Bila Tserkva and how his staying influenced his poetry. We tried to analyze the materials in published sources in scientific literature. And, of course, it is very important to find a new look at the known facts of his life.

The life and work of Great Kobzar are closely connected with Kyiv region, the fertile land which generously gave him strength and inspiration. Here he lived, wrote and painted his immortal works, had sincere and good friends.

According to the Kiev Regional Library for Children, Taras Shevchenko visited Pereyaslav-Khmelnytsky, Berezan, Yahotyn, Fastiv, Brovary, Boguslav, Baryshivka, Boryspil, Skvyra, Vasylkiv, Tarashcha and Bila Tserkva.

In different years, many researches, historians, librarians of our region were interested in questions of what Kyiv region was for Shevchenko, and what it appeared in his works. Their literary and historical exploration, archival research, creative essays became the basis and defining component of Shevchenko's staying and work in Kyiv region.

We have already known, that such historians as : E. Chernetskyi , V. Break ,

A. Guy, B. Ivantsiv , P. Yukhimenko were studying these facts. In their works they stated that T. Shevchenko visited Bila Tserkva several times.

Therefore, we are going to have a deeper look in Taras's staying in Bila Tserkva and research how it affected his future poetry.

Taras Shevchenko's staying in Bila Tserkva

The whole life-career of the great Ukrainian poet and artist Taras Shevchenko is closely connected with Ukraine. It is the land of his ancestors who taught him to love and hate, the land on which Shevchenko's muse appeared, the land which he went around studying the life of the people , the land which he sang about in his poetry.

While being in Ukraine, Shevchenko studied its history with his own eyes, saw dramatic contrasts of poor people's lives and aristocratic life, horrible pictures of tyranny.

We have already said, that Shevchenko often visited Kyiv region, including the lands of Bila Tserkva.

The history of the town is closely connected with the name of the great son of Ukrainian people. According to many historians, Taras Shevchenko was in Bila Tserkva several times. When Taras was a servant of Engelhardt, who was the relative of Branitsky, he visited Bila Tserkva on the way to Vilno. Branitska showed him her mantion and park Alexandria.

Taras looked at this beautiful ponds, marble statues, paths whitewashed with limestone which later appeared in his magnificent paintings.

According to P.O.Pshonkivsky (2002), the local historian and publisher, there is a picture in the Archive of the Institute of Manuscripts which was painted by Shevchenko during the first visit to Bila Tserkva (1843). It was the picture of the church built by Mazepa in Bila Tserkva.

And once again Taras was in Bila Tserkva in 1845. He came there to see the park Alexandria which was famous for its beauty even at that time and to learn the history and architectural monuments of the ancient town. This travelling was narrated in the story "Walk with plague and without morals", written by Shevchenko in 1856. Taras told us about the little gloomy town with little houses but without even chemists. The story is especially valuable because the author described the interesting details of his journey around the towns and villages of Kyiv region. Thus, there is no doubt about his staying on our land as there are two mentions about Shevchenko's staying in Bila Tserkva.

It is necessary to say that Bila Tserkva is also connected with biographies of Taras Shevchenko's friends such as Mykhailo Korniyovych Chaly, Ivan Maksymovich Soshenko who mentioned about him.

Shevchenko as a truly national artist inherited all the talents and spiritual values of his freedom-loving people. He is really on the top of Ukrainian and world culture as a brilliant poet and artist.

Ukrainian people honour the memory of the great poet .

Starting from 1962, the State Prize of Ukraine in literature and art named after Taras Shevchenko is annually awarded . Shevchenko 's novels and poetry have been translated into different languages.

People in Bila Tserkva also honour the memory of the outstanding poet and artist. Every year the competitions among readers of Shevchenko's poetry take place in Bila Tserkva.

There are streets and squares named in honour of the great poet in our town. The monument to Taras Shevchenko was opened in Bila Tserkva in September, 22, 1991. The authors of this monument are a famous sculptor Kovalev and architects Fedotov and Shtuchny.

There is the monument to Taras Shevchenko at the central gate of the park Alexandria in Bila Tserkva.

Also, there is a willow which was planted to honour the 150th anniversary of his birth on one of the alleys of Alexandria. It was a small twig taken from the old willow at Taras Shevchenko's grave.

The town's park was renamed from Petrovsky to Taras Shevchenko's park according to the decision of the City Council in 2003.

Shevchenko's dramatic poem "Kateryna " is a great success in our time. It is performed at the stage of the Kyiv Regional Academic Music and Drama Theatre named after Petro Saksagansky in Bila Tserkva.

Studying the materials about the creative poet and artist we are surprised with his talent, his ability to combine Ukrainian folk and classical arts in music, visual arts and poetry.

But we need the creative experience of many generations in order to fully comprehend the phenomenon of Taras Shevchenko, the uniqueness and versatility of his words, the semantic and emotional depth of the image system and the originality of the art world.

And the deeper we study the life and works of Taras Shevchenko , the more we are impressed with this phenomenon of this Great Ukrainian!

SOURCES AND LITERATURE

1. Жадько В. О. Іду за Шевченком від Києва до Канева. Київ : Експрес-Поліграф, 2010. 126 с.

2. Жур П. В. Шевченківський Київ. Київ : Дніпро, 1991. 287 с.
3. Кравченко О. Г., Фабрична Я. Г. English Intonation: Practical Course for the Second Year Students Specialising in Translation Studies. Англійська інтонація: Навч. посібник для студентів ІІ курсу факультету перекладознавства. / Заг. ред. – Фабрична Я. Г. Київ : Вид. центр КНЛУ. 2019. 289 с.
4. Крижова Н. О. Шляхами Великого Кобзаря. Київ : Картографія, 2013. 87с.
5. 7 чудес України. URL: https://7chudes.in.ua/nominaciyi/bila-tserkva-kyjivska-obl/
6. Фабрична Я. Г. Practical Guide to Learning English for Second Year Students Specialising in Translation Studies, Part II / Практичний курс англійської мови. Ч. ІІ : Навч. посібник / Заг. ред. – Фабрична Я. Г. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2020. 398 с.

УДК 82.09

Альона Нєдєлку
(Ізмаїл, Україна)

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗМУ І ПОСТМОДЕРНІЗМУ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ

Надані визначення різних точок зору на зміст понять «модернізм» і постмодернізм». Представлений широкий зміст поняття «модернізм» як культурної парадигми Нового часу і вузький зміст як історико-культурний типу ХХ–ХХІ ст.; постмодернізм як перехідний тип зарубіжної літератури виникає на модерністській основі. Основною рисою постмодернізму як світогляду є заперечення раціоналізму, що обумовлює всі інші його характеристики. Обґрунтоване різне бачення меж модернізму і постмодернізму.

Ключові слова: *модернізм, модерн, постмодернізм, постмодерн, розвиток зарубіжної літератури ХХ-ХХІ століть.*

Definitions of different points of view on the content of the concepts of "modernism" and postmodernism are given." The broad content of the concept of "modernism" as a cultural paradigm of modern times and narrow content as a historical and cultural type of the XX-XXI centuries are presented; postmodernism as a transitional type of foreign literature arises on a modernist basis. The main feature of postmodernism as a worldview is the denial of rationalism, which determines all its other characteristics. A different vision of the boundaries of modernism and postmodernism is justified.

Key words: *modernism, modernism, postmodernism, postmodernism, development of foreign literature of the XX-XXI centuries.*

У контексті загальних закономірностей і рушійних сил розвитку зарубіжної літератури модернізм і постмодернізм висловлюють світовідчуття свого часу, своєрідний протест проти дійсності.

Вже самі назви «модернізм» і «постмодернізм» націлюють на зіставлення для з'ясування точок дотику і визначення характеру зв'язку цих понять. Широке вживання термінів «модернізм» і «постмодернізм» і похідних від них словотворів «модерн», «модернізація», «постмодерн» та ін. свідчить про виниклу потребу теоретичного осмислення тих змін глобального характеру, які відбуваються в житті людства під впливом швидкого розвитку техніки і нових технологій [9, с. 87].

Культурним модернізмом традиційно називають широкий напрямок в європейському мистецтві і культурі останньої чверті XIX і першої половини XX ст., яке виникає у Франції. В. Вельш, Д. А. Ольшанський, В. В. Малявін, Н. С. Автономова та інші філософи бачать причини виникнення модернізму в загальній кризі світовідчуття, пов'язаного з колосальним зростанням відчуження [3, с. 109]. Криза спровокувала виклик модернізму кінця XIX-

початку XX ст. всім традиційним ідеалам. З цієї точки зору, «модернізм» представляє широкий спектр ідеологічних устремлінь, що охоплюють всі сфери культури і спрямованих на перетворення і оновлення. У зв'язку з цим пошук загальних визначень модернізму утруднений.

У широкому сенсі модернізм розуміється як комплексний рух XX століття, «сукупність художніх течій, шкіл і напрямків початку XX ст., які висловили відхід від культурних цінностей XVIII–XIX ст. І проголосили нові підходи і цінності» [1, с. 67]. У своїй роботі «Введення в історію світової культури» М.С. Каган визначає модернізм як історико-культурний тип, який незважаючи на характерне критичне заперечення старого, має зв'язки з іншими типами [1].

Поняття «модерн» позначає тільки один стильовий напрямок в художній літературі кінця XIX – початку XX століття [8; 9].

Інше розуміння «модернізму» пов'язане з іменами європейських мислителів Ж.-Ф.Ліотара, Ю. Хабермаса та ін. [5, с. 276]. В цілому для них характерна оцінка модернізму, як культурної парадигми, націленої на індивідуальність, активність суб'єкта, пріоритет раціоналістичного знання. Такий феномен модернізму, заснований на вірі в розум, прогрес і наукове знання, формується в західноєвропейській культурі в Новий час.

Таким чином, поняття «модернізм» розглядається в двох сенсах. У широкому сенсі, і це характерно в основному для європейської традиції, модернізм має на увазі епоху Нового часу, у вузькому (у вітчизняній історії) – це рубіж XIX–XX століть [8, с. 48].

Теоретик модернізму Ортега-і-Гассет визначає його як нове мистецтво, яке «складається цілком з заперечення старого». У сучасній оцінці, епоху модернізму називають «епохою кардинальних змін, в якій було стерті цінності, ідеї і думки колишніх епох» [9, с. 171]. З цієї точки зору, хронологічні рамки модернізму не матимуть принципового значення.

Отже, в сучасній зарубіжній літературі переважає оцінка модернізму як ідеологічної течії культури XX ст., що характеризується принциповим розривом з формами академічної культури і спрямованого на її перетворення і оновлення.

З позицій широкого бачення модернізму, постмодернізм є не запереченням, а його продовженням, історичною формою кризи світогляду. Загальне усвідомлення потужного перелому в європейській культурі в кінці XX-початку XXI ст. є підставою зіставлення модернізму і постмодернізму.

Термін «постмодерн» розглядається широко і позначає не тільки історико-літературний напрямок в сучасній культурі, а й сучасну культурну епоху. У новій філософській енциклопедії постмодерн визначається як «відрізок історичного часу, хронологічно починається з періоду підриву індустріального ладу і тягнеться в майбутнє» [8, с. 67].

Співвідношення модернізму і постмодернізму в сучасній науковій літературі, в тому числі і безпосередньо теоретиками постмодернізму, оцінюється неоднозначно.

Зарубіжна література другої половини XX століття явила неабияке розмаїття талантів і яскраве втілення творчості в художньому слові. Значною мірою вона розвивалася під знаком постмодернізму, яким узагальнено називають новітні тенденції у мистецтві, що виникли після модернізму та авангардизму. Сучасна західна культурологія не знає більш спірного поняття. В обіг воно увійшло наприкінці 30-х років XX ст. у зв’язку з висловлюваннями про занепад духу експериментаторства в модернізмі, однак по-справжньому прижилося в теорії архітектури в 70-ті роки, а згодом перейшло й у сферу літератури, малярства, музики, театру, філософії. Проте й до сьогодні не вщухають дискусії щодо нього.

Під час полеміки 1980 р. німецький філософ Ю. Хабермас і французький мислитель Ж. Ф. Ліотар висловили діаметрально протилежні погляди на нього.

Ю. Хабермас вбачав у постмодерні «незавершений проект» Просвітництва, всі негаразди сучасності оголошував відступами від прекрасного, раціонального плану просвітників, а Ж. Ф. Ліотар продовжував ніцшеанську традицію оголення кризи основ усього сучасного, тобто постпросвітницького знання. Постмодернізм уявлявся як повернення до витоків сучасного світорозуміння, сучасного мислення, їхній перегляд і уточнення [4, с. 8].

Постмодернізм (лат. post – після, франц. moderne – сучасний) – мистецький напрям останньої третини XX – початку XXI ст., суть якого полягає в стиранні граней між високим мистецтвом і кітчем, у переоцінюванні традицій авангардизму та модернізму, у визнанні прогресу лише як неспростовної ілюзії, наданні особливого значення іманентній текстовій структурі, текстові у тексті [8, с. 67-68].

Постмодернізм як мистецький напрям є феноменом епохи постмодерну, що почалася із завершення модерну. Її умонастрої визначають прагнення виробити новий (неєвропоцентристський) погляд на становище цивілізації, доконструювати європоцентристські соціальні, економічні, політичні, науково-технічні, духовні структури, знайти нові вирішення актуальних проблем людства і світу.

Праці найвпливовіших філософів постмодерну – М. П. Фуко і Ж. Дерріди розвінчують претензії західної цивілізації на монополію розуму. Захід невиправдано оголосив себе генератором розуму, визначає, що розумне, а що нерозумне. Ось чому інші цивілізації змушені приймати його цінності. Постмодерністи вважають цю логіку помилковою, оскільки в її основі не раціональність, а непомірне розростання лише одного її вияву – раціоналізму. Духовні колізії постмодерну пов'язані з усвідомленням тупиків раціоналізму і пошуками виходу з них.

Американський літературознавець І. Хассан [10, с. 115] виокремлює одинадцять специфічних ознак, притаманних постмодернізмові: «фрагментарність», «іронічність», «деканонізація», «деструкція», «карнавалізація», «гібридизація», «невизначеність», «зникнення авторського Я», «вільне поєднання жанрів та стилів», «відсутність самозаглибленості», «принцип творчої співгри з читачем». Американський учений Л. Фідлер додав ще одну ознаку, на його думку – найголовнішу: «органічну спорідненість постмодернізму з поп-культурою».

Сучасний німецький філософ А. Гелен характеризує постмодернізм як «синкретичну плутанину всіх стилів і можливостей», а український дослідник Ю. Ковалів називає його «стилем художнього мислення з притаманними йому рисами еклектики, з тяжінням до стилізації, цитування, переінакшення, ремінісценції, алюзії» [6, с. 43].

Незважаючи на всю розмаїтість наукових підходів, незаперечним є твердження, що це мистецьке явище виникло як реакція на модернізм, що побутував наприкінці XIX – на початку XX ст. Цей новітній етап у розвитку мистецтва назвали «постмодерністським», тобто таким, що виник «після» літературного модернізму.

Основне для постмодернізму не «що» і не «про що» йдеться у творі, а «як» він «конструюється». Специфічними його властивостями є насамперед переоцінка сфери мистецтва та усвідомлення вичерпності зображувально-виражальних засобів і художніх форм модернізму. Характерний для попередніх культурних традицій (романтизму, символізму, модернізму) культ мистецтва і творця змінюється на банальність, стереотипність творчого акту. В постмодернізмі художній простір є мозаїкою цитат, зверненням до чужого слова, введенням у текст взятих з різних літературних творів ремінісценцій, гри та пародії на мотиви класичної літератури. Користуючись таким методом, постмодерністи намагаються відродити сюжет і по-новому зацікавити читача відродженням жанру роману. Постмодернізм прагне створити нові можливості в розвитку романної структури і формуванні універсальної, синтезованої художньої мови [7, с. 32].

Сучасні зарубіжні письменники, у творчості яких помітні ознаки постмодерністського стилю, схильні до перегляду традиційної ідеї митця як автора твору; надають перевагу тенденції до зникнення авторської функції. Творчість У. Еко, Х. Л. Борхеса, Айріс Мердок, П. Зюскінда, Л. Рубінштейна та багатьох інших репрезентує класику постмодернізму [10, с. 116].

Словесна повінь («потік свідомості») у творах предтечі американського постмодернізму Г. Міллера, французьких «антироманістів» А. Роб-Грійє, Наталі Саррот, М. Бютора та інших [3, с. 109] досить вправних у мовленні авторів, які немовби виносять себе за межі тексту,

ніби «усуваються» від зображуваного за «анонімним мурмотінням» (М. Фуко), – стильові ознаки постмодернізму.

Розвиток культури являє собою поступальну лінію, і зміна типу мислення і художньої діяльності відбувається в одному соціокультурному контексті. Тому зрозуміти суть постмодернізму можна, досліджуючи його естетичні та художні зв'язки з попередньою культурою, виявляючи загальне і різне в духовному змісті, виявляючи в хаосі різнорідних і суперечливих явищ знайомі риси минулих культур. Ідеї обходять перешкоди, перетинають просторові і часові межі і об'єднують філософські напрямки різних культур і періодів. Тому, на мій погляд, межа між модернізмом і постмодернізмом виявляється розмитою.

У науковій літературі останнім часом спостерігається зменшення інтересу до філософії модернізму та постмодернізму. Можливо, це пов'язано з ясно аргументованим визначенням постмодернізму як продовження модернізму і розумінням того, що ряд тенденцій, характерних для модернізму, отримує своєрідний розвиток і посилення в постмодернізмі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бичков В. XX століття: граничні метаморфози культури. *Полігнозис.* 2010. № 2. С. 63-76; № 3. С. 67-85.

2. Бичков В.В. Модернізм: аналіз і критика основних напрямків. Москва: Гардарики, 2005. 216 с.

3. Вельш В. Постмодерн. Генеалогія і значення одного спірного поняття. Київ, 2012. №1. с. 109-132;

4. Давидов Ю.В. Патологічність «стану постмодернізму». *Соціологічні дослідження.* 2011. № 11. с. 8-17.

5. Діанова В.М. Постмодернізм як феномен культури. Вступ до культурології: курс лекцій. Київ: Академія, 2013. С. 276-308.

6. Дубровський Д.І. Постмодерністська мода. *Питання філософії.* 2010. №3. С. 43-51.

7. Золотухіна-Аболіна Є.В. Постмодернізм: розпад свідомості? *Суспільні науки і сучасність.* 2007. № 4. С. 32-39.

8. Ільїн І.П. Постмодернізм та модернізм: словник термінів. Москва, 2011. 257 с.

9. Харт К. Модернізм та постмодернізм. Москва: ФАІР-прес, 2006. 238 с.

10. Хасан І. Культура постмодернізму. Сучасна західноєвропейська та американська естетика. Москва: Книжковий дім «Університет», 2012. С. 115-143.

Людмила Роєнко
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ МОВНОГО ОБРАЗУ ПЕРСОНАЖУ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті досліджується поняття «мовної особистості», його характерні особливості та складові елементи. Проаналізовано лексичні та граматичні засоби побудови мовних образів головних персонажів в англомовному художньому творі «Rose of Ruby Street» автора К. Ріверс.

Ключові слова: *індивідуальний стиль спілкування, мовна особистість, мовний портрет персонажу, індивідуальний лексикон персонажу, лексична структура мовного образу.*

The main aspects and constituent elements of the concept "linguistic personality" have been studied in the article. The study analyses the lexical and grammatical means of the main characters' linguistic personalities formation in the English fiction text «Rose of Ruby Street», written by C. Rivers.

Key words: *individual communication style, linguistic personality, linguistic portrait of a character, individual lexicon of a character, lexical structure of linguistic personality.*

Поняття стилю як індивідуальної манери мовлення або письма сформувалось у XVIII столітті і окреслилося в епоху літературного романтизму. Поняття «індивідуальний стиль спілкування» передбачає мовну особистість. На необхідність вивчення індивідуальної мови звертав увагу ще В. фон Гумбольдт, який писав: "Всі люди говорять ніби однією мовою, і в той же час у кожної людини своя окрема мова. Необхідно вивчати живе розмовне мовлення і мовлення окремого індивідуума", оскільки "тільки в мовленні індивіда мова набуває своєї остаточної визначеності" [2, с. 84].

Мета даного дослідження – дослідити особливості поняття «мовна особистість», проаналізувати та охарактеризувати лексичні та граматичні засоби, які використовує автор К. Ріверс для сторення мовних образів в англомовному художньому творі “Rose of Ruby Street”.

Питання «мовної особистості» стало предметом дослідження таких вчених-мовознавців, як В.В. Виноградов, Ю. Н. Караулов, І. Сусов, Ф. С. Бацевич, О.О.Селіванова, І.Я.Чернухіна, Л. Н.Чурилина, Т. М. Корольова, А. С. Шаповал, К. Я. Кусько та багатьох інших лінгвістів.

За Ф. С. Бацевичем, мовна особистість – індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення і сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно – мовної складності та глибиною і точністю відображення дійсності [1, с. 188].

У теорії мовної комунікації мовну особистість трактують як "іманентну ознаку особистості – носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та їх реалізацію у процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів та комунікативній взаємодії" [7, с. 107].

Російський мовознавець І. Сусов стверджує, що саме мовна особистість володіє мовленнєвою ситуацією; вона може піднятись над обставинами спілкування, спрямувати в необхідному напрямку розвиток дискурсу. Включена в дискурс, вона водночас творить його [1, с.188].

Російський учений В.В. Виноградов досліджував формування «художньо-мовної свідомості» в художній літературі, розробивши шляхи дослідження мовних особистостей автора і персонажу.

Під час дослідження мовної особистості персонажа художнього твору доцільно здійснювати аспектуальний та рівневий аналіз. Аспектуальний аналіз торкається етнокультурологічних, психологічних, іміджево - класових, професійних, вікових, гендерних, історичних, дискурсивних, ціннісних, ситуативних особливостей мовної особистості. Розгляд мовної особистості, використовуючи рівневий аналіз, дає більш узагальнену інформацію і досліджує характеристики мовного образу на вербально – семантичному, когнітивному, прагматичному рівнях [3, с.48-49]. Персонаж є автономною мовною особистістю зі своїм лексиконом, тезаурусом та своєю індивідуальною картиною світу.

Індивідуальний лексикон персонажа лежить в основі вербально – семантичного рівня при дослідженні мовної особистості персонажа художнього твору. Індивідуальний лексикон персонажа охоплює сукупність лексичних одиниць, які використовуються фіктивним мовцем в процесі комунікації у художньому тексті. Індивідуальний лексикон є засобом вербальної презентації в тексті ментального лексикону внутрішньотекстової мовної особистості [3, с. 48-49].

Кожна змодельована у тексті мовна особистість – персонаж – має свою картину світу, з експлікацією якої пов’язана відносно автономна лексична система зі своїм складом ключових слів, своїми внутрішніми законами, які визначають особистісні характеристики даного песонажа. Це текстове лексичне об’єднання утворює лексикон персонажа або індивідуальну лексичну систему – репрезентований у тексті словник індивідуальної мовної особистості, що слугує засобом експлікації індивідуального образу світу [6, с. 103].

За Чернухіною І. Я., лексична структура мовного образу представлена трьома пластами:

1) пласт, який складається з немаркованих тематичних груп слів;

2) пласт, що включає «колоритотворчу лексику», за допомогою яких зображується загальна оцінка героя – позитивна або негативна;

3) найбільш значимий пласт «домінуючої лексики», що лягає в основу побудови індивідуальності мови та виражає принципово важливі для семантики образу смисли [5, с. 71, 76].

Читач сприймає образ персонажу художнього тексту через призму мовної характеристики або мовного портрета персонажа.

Мовний портрет – це індивідуальний та водночас типологічний спосіб передачі мовлення персонажа, зображення у ній характеру героя у неперервному розвитку, його світобачення, ідеологічних позицій, політичного рівня [4, с. 93].

У художньому творі автора Керол Ріверс «Роуз із Рубинової вулиці» змальовано життя простих жителів невеликого англійського містечка. Події в романі починають розгортатись у 1952 році, у рік коронації молодої королеви Єлизавети ІІ. Головними героями роману є прості люди, які намагаються налагодити свої життя у післявоєнний період. Цей роман привернув нашу увагу завдяки багатству мовних засобів, що використовувались для зображення мовних образів персонажів даного художнього твору.

Беручи до уваги вищезазначену інформацію, можемо стверджувати, що лексикон персонажів є лише компонентом формування мовних особистостей твору. Для того, щоб читач зміг змалювати у своїй уяві риси характерів персонажів, те, що вони люди з народу, без освіти, автор у діалогічному мовленні персонажів використовує наступні лексичні та граматичні засоби:

1) сленг (**Old Bill** – поліція; **nick** - в'язниця; **Blimey**! (God blind me) – Ти поглянь!; **old man** – чоловік, old girl – старенька; **necking** - kiss and pet; **smackers** – «зелених» (долари або фунти стерлінги) тощо.

ANITA: Your **old man** is a dark horse [8, с.71]. ANITA: Five hundred **smackers** will see you all right whilst Eddie's out of action [8, с.71].

2) Приклади розмовної лексики:

ANITA: I **gotta** go. You **gotta** put your family first now. (have to) [8, с.71]

The kettle **ain't** on. DONNIE: She **ain't gonna** be sick, is she? [8, с.41] ANITA: It **ain't** the end of the world [8, с.74]. ANITA: I **ain't** talking about the Coronation[8, с. 69]. (ain't = isn't, am not, hasn't) використання об'єктного відмінку займенників замість присвійних займенників.

EDDIE: Come and sit on **me** lap. [8, с.41] (my)

ANITA: I sent them over to **me** mother-in-law. (my) [8, с.48]

DONNIE: I like the look of **them** jellies! (those) [8, с.35]

ROSE: Neet, there's something I want to get off **me** chest. (my) [8, с.69]

ANITA: **Me** back's playing up. (my) [8, с.72]

3) використання форми однини дієслів замість форми множини:

DONNIE: We wondered were you was, Mum. [с.43]

4) вживання двох заперечних форм в межах одного простого речення:

ANITA: They **don't** want **no one** ballsing up their day. [8, с.44]

5) неправильно побудовані часові форми:

ROSE: I **was gonna dust** under the gram to keep me mind occupied, but then I…[8, с.70] (I was going to dust – Past Continuous form)

ANITA: Well, that's **being** positive. [8, с.59]

6) вживання скорочених форм іменників: **gram** замість **radiogram.**

ROSE: «**Course,** I had to have a look, didn't I?» [с.70] (of course)

ANITA: Everyone gave us a wide berth, **'cos** they classed Benny as black. (because) EDDIE: "**Ta**, girl." (Ta = thank you) [8, с. 469].

7) вживання жаргонізмів: **quid –** фунт стерлінгів:

ANITA: Five hundred **quid** ain't chicken feed and that's the truth. [8, с.71]

8) Використання порівнянь з прислів'ями та фразеологізмами:

ANITA: Old man is faster than **a streak of greased lightning**. [8, с.30]

9) вульгаризми: ANITA: How **bloody** ridiculous. [с.68] He's **bloody** mute if you ask me. [8, с. 58]

10) слова, що мають ознаки згрубілості:

11) ANITA: ...some mean **sod** spilling beans to the coppers and putting the finger on Eddie. [8, с. 128]

12) У словах героїв твору вжито величезну кількість ідіом та фразеологізмів та інших лексчних та граматичних засобів.

Аналіз поданих та інших прикладів мови головних персонажів твору К. Ріверс демонструє, що автор послуговується великою різноманітністю мовних засобів у репліках персонажів, щоб якнайточніше зобразити головних героїв, через їх мову дати читачеві можливість зрозуміти особливості епохи, в яку живуть герої, стан економічного, політичного, соціального та культурного життя тогочасного англійського суспільства. Адже, слова персонажів відображають їх соціальний та матеріальний статус, рівень освіти, уявну дійсність, у якій вони живуть і взаємодіють.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ: Вид. центр "Академія", 2004. 344 с.

2. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества / Пер. с нем., под ред. проф. Г.В. Рамишвили. Москва: Прогресс, 1984. С. 37–297.

3. Корольова Т. М., Шаповал А. С. Мовна особистість у художньому творі. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгв. науки*. 2015. №20. С. 46-52.

4. Кусько К. Я. Проблемы языка современной художественной литературы: Несобственно-прямая речь в литературе ГДР. Львів: Вища школа, 1980. 208 с.

5. Чернухина И. Я. Элементы организации художественного прозаического текста. Воронеж, 1984. 116 с.

6. Чурилина Л. Н. «Слово персонажа» и «слово автора»: к проблеме соотношения. *Вестник ОГУ*. 2002. №6. С. 102-105.

7. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації : Підручник. Черкаси: Видавництво ЧабаненкоЮ.А., 2011. 348 с.

8. Rivers C. Rose of Ruby Street. Simon and Schuster UK Ltd. London. 2005. 472 p.

UDC 81

Batagoz Smagulova
(Nur-Sultan, Kazakhstan)

LANGUAGE-BASED PERSONALITY: EXPLORATION THROUGH LANGUAGE COUNSCIOUSNESS AND LANGUAGE REPRESENTATION OF THE WORLD

The fields of linguistics and psycholinguistics perform and demonstrate abounding number of researchers' vision on language-based personality issue. Creative interpretation of particular segments of the conceptual representation of the world, understanding of structural interrelation is carried out at the level of language consciousness, which causes and generates the language representation of the world.

Key words: *language-based personality, language consciousness, language representation of the world, linguistic, psycholinguistic.*

The issues of exploration both consciousness and language consciousness are concerned to be the research question in the fields of linguistics and psycholinguistics. Human consciousness, as well as language, interacts and reflects language consciousness of personality.

The key problem tasks of the research paper comprise an understanding of the interrelation of linguistic and psycholinguistic concepts "consciousness", "language consciousness", and "language representation of the world" and their dependency on each other; to structure our vision on language-based personality.

L.S.Vygotskiy was one of the first scientists who initiated and introduced the category of consciousness and considered studying it through personality behavior and speech activity as well. The study of human consciousness in isolation from language was suggested unthinkable and impractical to him. According to the scientist's vision of the problem, consciousness carries out the function of interaction, mutual excitation of various systems of reflexes, verbalized behavior since a word heard acts like an irritant, a word pronounced is a reflex that creates the same irritant. Conforming to S.L.Rubinstein, consciousness operates as a mental activity consisting of the environment reflection and oneself. In consciousness phenomenon description A.N.Leontyev emphasizes its systematic character and interprets its psychological structure which includes meanings, personal essence, and perception. Moreover, the latter provides sensibility and reality to the conscious representation of the world. In the philosophical and psychological literature, consciousness is defined as a feature or function of the highly organized element as the brain, which consists of a person's ability to reflect external being or environment in the model of sensory and mental images.

The ability to perceive and reflect the real world in the process of thinking remains to develop into being the influential component of consciousness. Indeed, awareness of divergence and these concepts difference understanding performs an essential role. I.A.Sternin believes, firstly, the term "consciousness" points out the static aspect of the phenomenon, thinking is dynamic, and secondly, consciousness is a feature of the brain, thinking exercises the brain activity endowed with a mental one. A.N.Leontyev argues consciousness is inextricably linked with language, which structures an organic unity with thinking as one does not exist without the other. The consciousness of a representative of a certain ethnic culture identifies the surrounding world in accordance with the rules and norms established in this culture that directly affect the communication process. The phenomena of reality perceived by a person in the process of life activity and communication are represented in consciousness. The perception of these phenomena reflects and fixes the causal and spatial connections. Therefore, the representation of the world shapes from one culture to another.

As a consequence of the close interrelation of consciousness and language processes, we may discuss the existence of language consciousness. A deep analysis of the problem of "language consciousness" is presented in the works of A.A.Zalevskaya who notes some researchers practice synonymous and interchangeable concepts such as "language/linguistic thinking" and "verbal thinking". According to A.A.Zalevskaya, at the subsisting moment, the precise complete definition of the "language consciousness" concept does not exist in the modern scientific literature. Therefore, as an alternative of the definition, the researcher suggests considering language consciousness as one of the types of habitual consciousness, like a mechanism for controlling speech activity. Language consciousness structures accumulate and transform linguistic signs, the rules of their combinations and application as well as views and attitudes towards the language and its elements. The specificity of the phenomenon of language consciousness is revealed through specific demonstration in the process of functioning.

Thus, the concept of language consciousness is closely related to another ambiguous concept: mentality. In other words, language consciousness being associated with the mental activity of a person, his language, and culture, reflects the mentality of the ethnos. Moreover, as an integral part of the mentality, it determines and exerts a developmental influence on mindset shifting. Determining the connection between language consciousness and mentality, N.F.Alefirenko notes, both cognitive and linguistic meaning are involved in the creation and representation of one or another ethnocultural space. Creative interpretation of particular segments of the conceptual

representation of the world, understanding of structural interrelation is carried out at the level of language consciousness, which causes and generates the language representation of the world. Due to the words, knowledge, experience, and culture of generations, perception is constantly interwoven creating a mentality. As a result, a kind of design of mastering the world is produced. Language consciousness and mentality connection is comprehended as obvious. While learning certain cognitive and language meanings, a person receives a mental understanding of stereotypes and attitudes with the help of language. Consequently, mentality performs the deep foundation of language consciousness.

N.V.Ufimtseva considers language consciousness as human consciousness is fixed with the help of language. The scientist believes, ideas about images of language consciousness can be obtained by studying lexical meanings, thereby, focusing on lexical understanding. The most essential components of consciousness are values recognized and produced by society but function in the activity and consciousness of a particular person. The scientist V.V.Krasnyh contradicts the issue of differentiating the concepts of consciousness and language consciousness to be fundamentally important. The researcher claims, on the one hand, a person acts as an owner of consciousness. On the other hand, he exemplifies a sufficiently adequate member of society. Hence, consciousness hypostasis of a person is considered to be performed through speech activity. Language consciousness is realized in verbal behavior. As stated by N.V.Ufimtseva, language consciousness demonstrates language-mediated representation of the world of a particular culture.

In psycholinguistics representation of the world is interpreted as a fundamental component of the culture of an ethnic group. It is the representation of the world that is the universal mechanism of adaptation of an ethnic group to the surrounding environment or the world. The concept "representation of the world" is similar in meaning to the term "language representation of the world". The semantic difference in these terms is that the "representation of the world" belongs to psycholinguistic categories, and the "language representation of the world" fulfills linguistic ones. A person or society is engaged in representation of the world, but language-based personality – in language representation of the world.

In the previous research we presented the vision of U.N.Karaulov to this problem. As a result, various researchers demonstrate abounding number of definitions describing the meaning of language-based personality. Personality is typically defined as the consistent set of traits, attitudes, emotions, and behaviors that people have [11]. The general content of the definitions of language-based personality is reduced to highlighting the following: a language-based personality is potentially any native speaker of a particular language, characterized on the basis of analysis texts produced by him in terms of use and these texts system tools of the language to reflect the vision of the surrounding reality and the achievement of certain goals in this real world. Thus, the study of a language-based personality presupposes obtaining derivative knowledge about personality based on analysis of language or rather, texts. U.N.Karaulov suggests three levels of abstraction (consideration of conceptual process):

a) language-based personality as an individual and the author of the texts, with his own character, interests, social and psychological preferences, and attitudes;

b) personality as a typical representative of a given language society and a definite language community included into this society;

c) personality as a representative of the human race in general.

Conclusion

So, the interrelation of "consciousness", "language consciousness" and "language representation of the world" is comprehended as obvious.

The concept of language-based personality by U.N.Karaulov is based on not only the idea of a real person, native language speaker but also a certain modeled scientific abstraction as the author of the texts, typical representative and representative of homo sapiens. We may conclude, according to scientists' vision on the language-based personality problem multicomponent paradigm of speech personality is supposed. Whereas speech personality is identical to language-based personality in the paradigm of real communication.

REFERENCES

1. Alefirenko N.F. “Yazyk” i “tekst” kultury. *Litera,* 2015. # 4. C. 50 – 58.
2. Borisova N. Sergei Leonidovich Rubinstein at the turn of the millennia. *Psikhologiseskii zhurnal,* 2019. Volume 40. Issue 4. P. 107 – 115.
3. Karaulov Yu.N. Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost. Izd.7-oye. M.: Izdatel’stvo LKI. 2010. 264 s.
4. Krasnyh V.V. “Svoi” sredi “chuzhyh”: mif ili realnost? M.: ITDGK “Gnozis”, 2003. 375 c.
5. Leontyev A.N.Deyatelnost. Soznaniye. Lichnost. M.: Politizdat, 1975. 130 c.
6. Rubinshtein S.L. Chelovek i mir. Moskva: Nauka, 1997. 189 [3] c. (Pamyatnik psihologicheskoi mysli). ISBN 5-02-013635-2.
7. Ryan L. Boyd, James W.Pennebaker. Language-based personality: a new approach to personality in a digital world. *Elsevier. Current Opinion in Behavioral Sciences,* 2017. Vol. 18. P. 63–68. URL: https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2017.07.017
8. Sternin I.A. Yazyk i myshleniye: uchebno-metod. posobiye / nauch.red.Z.D.Popova. 2-izd. Moskva; Berlin: Direkt-Mediya, 2015. 25 c.
9. Ufimtseva N.V. (Neo)psiholingvistika i (psiho) lingvokulturologiya: novyenauki o cheloveke govoryachem / pod red. V.V.Krasnyh. M.: Gnozis, 2017. 390 c.
10. Vygotskiy L.S. Psihologiya razvitiya cheloveka. M.: Izdatelstvo Smysl; Eksmo, 2005. 1136 c.
11. Zalevskaya A.A. Vvedeniye v psiholingvistiku: uchebnik. Moskva: Direkt-Mediya, 2015. 561 c.
12. URL: http://tapemark.narod.ru/les/
13. URL: https://classes.ru/all-russian/dictionary-foreign.htm

УДК 811.112.2’25(075)

Ольга Тараненко
(Сєвєродонецьк, Україна)

SEMANTIC STRUCTURE OF THE LEXEME *MAGIC* IN FRENCH AND ENGLISH WORLDVIEW (COMPARATIVE ANALYSIS)

Статтю присвячено порівняльному аналізу лексеми магія у британській та французькій концептосферах на базі відповідних автентичних тлумачних словників з урахуванням конотативного (емотивного) аспекту в структурі вищеозначеної лексеми та культурних й мовник зв’язків між представниками зазначених етносів.

Ключові слова: *культурна специфіка. семантика, семантична структура, порівняльний аспект, лексема, сема.*

This article is devoted to the lexeme magic comparative analysis in British and French worldview on the base of authentic explanatory dictionaries with emphasis on the connotative (emotive) component. Cultural connections between the British and the French are considered.

Key words: *cultural peculiarities. semantics, semantic structure, comparative analysis, lexeme, seme.*

Semantics as a branch of linguistics is developing in a rapid way, because it influences much on the processes that occur in the contemporary society, especially in the sphere of computer studies and advertising development. As the science that deals with structure of meaning and conceptual peculiarities, semantics is in need in many modern professions and mainstream specialties.

This is difficult to imagine our life without convenient and rather accurate automatic machine translation services, effective advertising and computer modeling and investigating of cultural peculiarities that are the substantial part of any language.

Known linguists R. Jackendoff, M. Johnson, G. Lakoff, J. Nerbonne, A. Wierzbicka and others were investigating and developing semantics as the science. With the broadening of globalization this is natural that people begin to learn new realities. For being successful in mastering of new professions and specialties it is necessary to learn more about the structure of the word and its usage in different cultures and the comparison between languages of different linguistics structure [1].

Also learning of inner word stricture will be in great help in mastering of a foreign language and understanding the cultural realities of the definite language. English and French languages are rather similar in their lexical stock, but have different linguistic structure, and that's why this is useful to compare the meaning of the lexeme *magic* in these two languages on the basis of authentic explanatory dictionaries. This is the aim of the current research that will help to analyze similarities and differences in the cultural and semantic perception of the lexeme *magic* in the mental outlook of the nations' representatives. Let's consider the definition of the magic in the English explanatory dictionaries first: According to M. Randel, magic – this is "*the mysterious power that some people believe can make impossible things happen if you do special actions or say special words called spells*". This is confirmed with the examples: *a tale of magic and witchcraft; they use magic as the way of getting revenge* [4, p. 561]. This is the denotative meaning of this lexeme. Second shade of meaning we can illustrate this way: "a special attractive and mysterious quality that someone or something has" with the following examples: a*s if by magic, like magic, work your magic on* [4, p. 561].

Here are represented the lexemes that are semantically close to magic – *abracadabra, alchemy, black arts, black/white magic.* According to the data taken from the dictionary of D. Lea, magic is "*the secret power of appearing to make impossible things happen by saying special words or doing special things*" with such examples: *do you believe in magic? A place of secret shadow and ancient magic; he sensed the presence of powerful dark magic; as if by magic; like magic* [2, p. 497]. Also magic has one more meaning that opens some new shades: "the art of doing tricks that seem impossible in order to entertain people" with the examples: *he earns extra money doing magic on children's parties; a magic show/trick; of course, magician don't' perform magic – they perform illusions; the rabbit disappeared by magic* [2, p. 497]. In those examples we can consider emotive, connotative meaning of magic as the art of illusion, art of false thing used for entraining.

So, let's consider more of connotative (emotional) meaning of magic: "a special quality or ability that somebody/something has seems too wonderful to be real". We can see the wide range of examples illustrating this connotative meaning, likewise: *dance and music that capture$ the magic of India; like all truly charismatic people he can work his magic both on men and women; the show is three hours of pure magic; our year in Italy was sheer magic* [2, p. 497].

Analyzing this lexical material, we can see that magic in British worldview is considered at the supernatural power that can be like a gift and that can be dangerous or healing like any instrument in skillful hands.

The division between black and white magic is presumed to be the universal category.

Emotional components are very strong in all given above example, because magic reveals a huge range of emotions – from admiration to fear and from respect to doubt. Semantically close *to magic* lexemes are *abracadabra, alchemy, black arts.* With the last one everything is more or less clear – this is the universal category. As for *abracadabra* – this is like the explanation of the words that form a spell – some of them aren't familiar and seem senseless for the ordinary person. *Alchemy* – this is the medieval false science about searching and getting so called philosophical stone that can transform everything in gold. This is evident that ordinary people were scared how those scientists were doing chemical experiments and using strange from people's point of view tools. So, in the worldview of a simple ignorant person all this process seemed like magic, black in particular. As for French worldview perception of magic – this is described in the explanatory dictionaries this way: "la magie est l'art de produir pour des procédés occultes, des phénomènes inexplicables ou qui semble tels alchemie, astrologie, sorcellerie (the art of producing of occult processes, inexplicable phenomena or they seem this way, like alchemy, astrology, witchcraft)" [3, p. 613; 5, p. 1025]. Here is the example that illustrates the definition: *la Magie est à l'origine*

des sciences (magic is the origin of science) where we realize that for French worldview magic was strongly connected with science. There is no such correlation in British worldview, but both reflect connection between some mystical science (alchemy, astrology) and magic as their main component.

Seems interesting the definition of magic as black and white: "magie noire – magie qui ferait intervenir les démons pour produire des effets malefiques. (black magic – this is magic of communication with demons for gaining malicious things/effects); magie blanche, bonne magie" with the example likewise *comme (par) magie, d'une manière incomprénensible* (as if by magic, in magic way, in the not understandable manner).

As the connotative component of magic in French worldview we can observe the following meaning: "impression forte, inexplicable qui produisent l'art la nature, les passions. (strong impression that is hard to understand done by music, nature, passion)" with semantic subsemes like *charme* (charm), *prestige*(prestige), *puissance*(power), *séduction*(seduction), *la magie de l'art* (magic of art) , *de nature* (of nature), *de la couleur* (of color*), des mots* (of words) [3, p. 613; 5, p. 1025].

As the conclusion we can state that the lexeme *magic* has not the identical correlation in analyzed languages. In British worldview it is represented by the semes *abracadabra, alchemy, black/white magic* where the last two semes have strong connotation – negative and positive, and the whole meaning of magic is described as the art of supernatural influence with the help of mysterious actions (spells) and the art of making illusions and real miracles.

As for semantic structure of magic in French worldview, we observe more detailed structure where *magic* is connected with *science* (*alchemy, astrology*), supernatural power and contact with evil creatures (demons). There is no trace of spells usage like in British semantic elements. At the same time, we do not observe seme *abracadabra* as well, because for French understanding of magic this is the spiritual contact with strange and dangerous creatures, not by means of words (spells) only.

Also *magic* can be white and black – this is similar feature with English worldview. In French semantic structure magic is connected with *charm, seduction* and *power* (of art or words or nature). So, those subsemses are represented wider than in British semantic field. One more similarity is the connection between magic and illusions creating is represented in French worldview as well. Connotation of magic is positive/negative (white/black magic), the attention is focused on malicious side of this seme. Other shades of meaning are: admiration, fear and approving (with power of magic in seduction or eloquence). The subject requires further profound investigation and analysis in the next scientific issues.

SOURCES

1. Jackendoff Ray. Semantic Structures MIT Press, Cambridge Massachusetts 1990. 167 p.
2. Diana Lea, Jennifer Bradbery Oxford Advanced Learners Dictionary 2020. Oxford University Press. 1920 p.
3. Le Petit Lasousse Compact, rue de Montparnasse, Paris 2004. 1808 p.
4. Michael Randel, McMillan English Dictionary for Advanced Learners 2012. Macmillan LTD. 1748 p.
5. Le Robert. Dictionnaire pratique de la langue française. Dictionnaire Le Robert VUEF 2002. 1891 p.

УДК 81’276.6:34

Валентина Тимкова
(Вінниця, Україна)

УДОСКОНАЛЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА НА ЕТАПІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Статтю присвячено теоретичному осмисленню проблеми культури мовлення юриста. Проаналізовано головні якості, притаманні культурі мовлення правників.

Ключові слова: *культура мови; культура мовлення; юрист; структура; компонент; якість.*

The article is devoted to understanding the theoretical backgrounds of the problem of speech culture of a lawyer. The main features inherent in the speech culture of lawyers are analyzed.

Key words: *language culture; speech culture; lawyer; structure; component; quality.*

Вільне володіння державною мовою в її усній і писемній формах, багатством словникового складу, орфографічними й пунктуаційними навичками, готовність до продуктивного спілкування з різними категоріями громадян є не лише показником загальної культури особистості юриста, а й запорукою його успіху в професії, на сучасному внутрішньому й міжнародному ринку праці. Кожний правник (суддя, адвокат, прокурор та інші) у своїй практиці щодня вимовляють публічні промови в судових процесах, внаслідок чого їм необхідно майстерно володіти навичками ораторського мистецтва. Особи, які здійснюють юридичну діяльність, постійно стикаються з людьми різних професій і різного рівня культури. Кожного разу їм доводиться знаходити потрібний тон, слова, аргументувати сказане та правильно висловлювати думки. Найчастіше від того, як висловив свою думку юрист, залежить наскільки правильно його розуміють клієнти, навколишні й наскільки точно вони можуть дати свої пояснення чи показання. Відтак особливої значущості набуває проблема мовленнєвої культури юриста, яку слід розвивати та удосконалювати не лише на етапі його професійного становлення, в період навчання в закладах вищої освіти, а й у подальшій професійній діяльності.

Проблеми формування й удосконалення культури мовлення фахівців розглянуто в роботах таких дослідників: Н. Біляєва, В. Виноградова, А. Коваль, Т. Окуневич, В. Семеног, Л. Хасанової та інших. Окремі питання розвитку культури мовлення юристів порушено в працях Л. Барановської та С. Циганій, Т. Руколянської, А. Скорофатової та інших. Різноманітні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх юристів досліджували Г. Зайцева, О. Калита, О. Косянова, В. Ніколашкіна, С. Саражинська, О. Семеног та Л. Насілєнко, О. Усманова, М. Проте спостереження й аналіз професійної діяльності юристів показують, що недостатньо систематизована робота з формування мовленнєвої культури призводить до того, що у значної кількості юристів відзначаються серйозні труднощі в комунікативній діяльності. Різноманітні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх юристів досліджували Г. Ахмеянова, Ніколашкіна, С. Омельчук, Усманова, М. Ценко тощо. Тому можемо констатувати наявність протиріччя між потребами юридичної практики у фахівцях, які володіють мовленнєвою культурою, і рівнем підготовки юристів до спілкування з клієнтами, колегами тощо.

Необхідно зауважити, що юрист у процесі комунікації повинен розуміти свого клієнта. Для цього необхідні певні психолого-педагогічні знання й уміння. Тому наступний важливий компонент у моделі культури мовлення юриста – психологічний. Його зміст включає в себе орієнтування в особливостях особистості клієнта в умовах конкретної діяльності, знання психологічних прийомів викликати довіру в клієнта в процесі комунікації, знання умов організації спілкування, що сприяє особистісному розкриттю учасників спілкування, вільному вираженню емоцій. Зміст риторичного компонента культури мовлення юриста

включає в себе володіння майстерним мовленням, яке передбачає успішну мовленнєву взаємодію юриста й клієнта. Під майстерним мовленням мають на увазі правильне та приємне мовлення. При цьому враховується логічність, чистота, доречність, точність, багатство, виразність мовлення, його технічний бік (голос, дихання, міміка, пантоміма, інтонація). Отже, риторичний компонент можна ототожнити з діяльнісним. Останнім компонентом культури мовлення юриста виділяємо міжкультурний, який передбачає сформовану в нього так звану міжкультурну компетентність, яку розглядаємо як інтегративну багаторівневу професійно особистісну якість, яка синтезує сукупність знань, умінь, ставлень, ціннісних установок, обумовлених метою й завданнями міжкультурного спілкування на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємозбагачення. Для продуктивного міжкультурного спілкування необхідним є знання юристом національно культурних особливостей представників етносів, з якими йому необхідно буде співпрацювати. Адже, як слушно зауважив нідерландський вчений Г. Хофстеде, національні особливості вербальної і невербальної комунікативної поведінки зумовлені не тільки відмінностями засобів комунікації, але й різницею в механізмі вибору, перевагами та частотністю їх вживання в тих або інших ситуаціях спілкування. Вибір засобів не є вільним. Він регулюється типом культури, особливостями соціальних відносин, які є найважливішими параметрами культури [4, с. 5]. Таким чином, структуру культури мовлення юриста можемо представити як сукупність таких компонентів: мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, психологічного, міжкультурного.

Аналізуючи проблему культури мовлення юриста, необхідно також відповісти на питання, які ж якості визначають сформованість культури мовлення фахівця. Зазначимо, що дослідники виділяють різну кількість таких якостей або характеристик (від чотирьох до п'ятнадцяти). Так, наприклад, О. Семеног називає такі характеристики культури мовлення, як правильність, вправність, мовну майстерність, стилістичне чуття слова, доречність, застосування варіантних мовних форм [3, с. 7]. Т. Окуневич виділяє два головні показники культури мовлення – правильність і комунікативна доцільність [2, с. 20]. Л. Барановська та С. Циганій наполягають, що культуру мовлення юриста варто аналізувати в таких аспектах, як нормативність мови, її варіативність і мовна та мовленнєва майстерність [1, с. 23]. Н. Бабич, О. Біляєв, А. Васильєва, Б. Головін, І. Ілляш, А. Коваль, М. Пентилюк, М. Пилинський та інші називають такі якості: правильність, точність, логічність, ясність, достатність, чистота, виразність, багатство (різноманітність), естетичність, доречність.

Фахова діяльність юристів значною мірою пов'язана зі спілкуванням, яке, безперечно, не обмежується середовищем колег. Юристи спілкуються з людьми, різними за віком, фахом, ступенем освіченості тощо, і в повсякденному житті, і в надзвичайних ситуаціях. Юрист має володіти силою слова, повинен уміти бути переконливим, тактовним, щоб у разі потреби уникнути небажаних суперечок та якомога швидше виконати поставлене перед ним завдання.

Культура мовлення нерозривно пов'язана з розумовою діяльністю людини. За висловом Е. Ренана, «добре говорити – значить просто добре думати вголос».

Необхідно серйозно ставитися до вивчення мови, оскільки в ній знаходить відбиття національний спосіб мислення кожного народу. Це пов'язано не лише із відмінностями у словах, а й зі способом їх поєднання у словосполученнях, із побудовою речень тощо. Потрібно постійно збагачувати й поглиблювати свої знання насамперед рідної мови – мови того народу, інтереси якого покликаний захищати юрист. Культура мовлення є складовою частиною загальної культури юриста, про піднесення рівня якої він повинен постійно дбати. Причинами помилок у логіці викладу можуть бути: 1) поєднання логічно несумісних слів: *жахливо красивий, жахливо розумний, убивчо красивий, страшно весело;* 2) наявність у словосполученні зайвих слів (плеоназмів): *дивний парадокс – парадокс; прейскурант цін – прейскурант; вільна вакансія – вакансія;* 3) незнання різниці у значенні слів: *вибачте* мені (просимо в когось) і *вибачаюсь* (перед собою); *нервувати* (хвилювати когось) і *нервуватися* (хвилюватися); 4) неправильна побудова рядів однорідних членів речення, в яких

поєднуються видові й родові поняття: *юристи й адвокати; потерпілий мав травму голови, жінку і двох дітей;* 5) неправильне утворення аналітичної форми ступенів порівняння прикметників: *самі низькі, сама найгірша, більш зацікавленіший, найбільш корисніший* (правильно *найбільш низькі, найгірша, більш зацікавлений, найбільш корисний*); 6) неправильна координація граматичних форм складеного підмета й дієслова-присудка: *частина (половина, більшість, меншість, ряд) співробітників уважають цей метод раціональним* (правильна форма в цьому випадку *уважає*); 7) недоречне вживання дієприслівникових зворотів замість підрядних речень часу: *Виконуючи цю роботу, її метою є поглиблення знань. – Коли виконуєш цю роботу, маєш на меті поглиблення знань; Шукаючи дорогу, його застала ніч. – Коли він шукав дорогу, його застала ніч*; 8) неправильна побудова синтаксичних конструкцій, що ускладнює сприйняття викладеного: *На стежці показався Федько з добрим і лагідним обличчям дідуся Михайла.*

Бажання уникнути одноманітності викладу потребує знань слів-синонімів або їх фразеологічних відповідників: *помилитися – прорахуватися – припуститися помилки; не відпочивати – не мати спочинку; дозволити – дати право; порадити – дати пораду; не могти – не мати змоги, не мати можливості; не хотіти – не мати бажання, не мати наміру* та ін. При цьому слід брати до уваги стилістичну маркованість слів і стійких зворотів, щоб доречно використовувати їх у певній сфері спілкування.

Необхідно знати українські відповідники до іншомовних слів і надавати їм перевагу, наприклад: *апріорі – незалежно від досвіду; баланс – рівновага, урівноважування; форсувати – прискорювати, посилювати, долати; бартер – обмін; брокер – посередник; тінейджер – підліток; уїк-енд – вихідні; дилер – торговець, агент із продажу; шоу – показ, виставка, теле(передача); суаре – вечірка* тощо. Звичка вживати запозичення з інших мов без особливої потреби теж уважається недоліком. Адже цілком закономірно, що найкраще людина повинна знати рідну мову.

Якщо людина добре говорить, то виникає бажання її слухати, підтримувати бесіду. Не зайвим було б нагадати, наскільки непривабливо характеризуватиме юриста, як узагалі й будь-яку людину, мовлення, в якому має місце бурмотіння, ковтання закінчення слів, «зіжмакування» фрази, сопіння й пихтіння, дуже швидке або, навпаки, надто повільне мовлення, невимовляння чи неправильна вимова окремих звуків, помилки в наголошуванні слів тощо.

Отже, досягти високої культури мовлення можна лише наполегливою працею, що, безумовно, пов’язано з поглибленням фахових знань і рівня загальної ерудованості, з різноманітною практикою спілкування, ураховуючи те, що вивчається в цьому мовознавчому курсі.

Таким чином, культура мовлення юриста являє собою багаторівневу професійно особистісну якість, що виявляється в досконалому володінні мовою, її нормами, уміннями правильно, точно, виразно передавати свої думки, впливати на почуття й емоції слухачів за допомогою мовних і позамовних засобів, добираючи останні відповідно до мети та ситуації спілкування. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, діалектизмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, відповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою – все це необхідні елементи культури мовлення юриста.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барановська Л. В., Циганій С. О. Культура мови як складова культури професійно-правового спілкування працівників юридичної галузі. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія.* 2015. № 6. С. 23–25.

2. Окуневич Т. Г. Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності: дис… канд. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2003. 224 с.

3. Семеног О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 216 с.

4. Hofstede G. H. Culture′s Consequences: International Differences in Work-Related Values (Cross Cultural Research and Methodology). Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1984. 328 p.

УДК 81’.37:811.111

Бехзод Турниязов
(Самарканд, Узбекистан)

KAUZATIV VAZIYATNING HODISAVIY SEMANTIK TAHLILI

Maqolada kauzativlik tushunchasi semantik nuqtayi nazardan o‘rganilganda uning grammatik ma’no ifodalovchi vositaga nisbatan mantiqiy kategoriyaga yaqin turishi haqida so‘z boradi. Bundan tashqari, kauzativlik tushunchasining semantik rejada tadqiq qilinishi ham derivatsiya qonuniyatlariga amal qilishi ta’kidlanadi. Zotan, derivatsion nuqtayi nazardan olib qaralganda, derivatsiyaning har qanday turida (leksik, semantik, sintaktik) shakllanish nazarda tutiladi.

Kalit so‘zlar: *derivatsiya, hodisa, tag hodisa, kauzaoperator, kauzaoperand, kauzaderivat, kauzator, agens, identifikatsiya.*

The article studies a concept of causation from a semantic point of view, which is closer to a logical category than a means of expressing grammatical meaning. It is also argued that the semantic study of the concept of causation applies to the laws of derivation. Indeed, in any type of derivation (lexical, semantic, syntactic) formation is implied.

Key words: *derivation, event, subevent, causaoperator, causaoperand, causaderivative, causator, agens, identification.*

Semantik derivatsiya til belgilari ifodalanuvchi tomonining kengayishi natijasida hosil bo‘ladigan semantik derivatlarni taqozo etadi. Shunday ekan, bu jarayonda kauzal ma’noning shakllanishini ham kuzatamiz, zero, mazkur vaziyatda bir-biriga mushtarak bo‘lgan sababiyatlar ma’nosi kengayishi voqelanadi. Shu bois derivatsiyaning bu turini *kauzasemantik derivatsiya* deb atamoqdamiz.

Umuman olganda, derivatsiyaning semantik planda yuzaga kelishi muammosi tilshunoslarimiz tomonidan ancha mukammal o‘rganilgan. Biz ham kauzallikning semantik maqomi haqida fikr yuritar ekanmiz, uning semantik derivatsiya qonuniyati asosida tadqiq qilinishini to‘g‘ri deb hisoblaymiz. Fikrimiz isboti uchun quyidagi misolga e’tibor beraylik:

Qiyom vaqti. Og‘ilda sigir ma’raydi. Uni podaga yubormaydilar: bir ko‘zi ko‘r bo‘lganidanmi podadan qaytishda shoxi bilan konkaning oynasini sindirib qo‘ygan. Bobom qattiq xafa bo‘lib, bir so‘mmi, yarim so‘mmi jarima to‘lagan (Oybek. Bolalik).

Kauzativ vaziyatni ifoda etuvchi mazkur misolimiz abzas shaklidagi makromatn bo‘lib, uning sintaktik derivatsiyasida tayanch struktura muhim rol o‘ynaydi, chunki makromatn shakllanishida uning barcha operandlari tayanch strukturaning ma’no salmog‘iga tayanadi [1, 146 b.]. Mazkur makromatnda tayanch struktura vazifasini uning ikkinchi operandi bajaradi. Ammo berilgan matnning kauzasemantik derivatsiyasida uning uchinchi operandi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki kauzal ma’noning hosilasi aynan shu operandning matnning boshqa muchalari bilan kauzatsiyalanishining mantiqiy bog‘lanishi natijasida ro‘yobga chiqqan hisoblanadi:

1) *Uni podaga yubormaydilar* (oqibat)

2) *bir ko‘zi ko‘r bo‘lgan* (sabab) – *podadan qaytishda shoxi bilan konkaning oynasini sindirib qo‘ygan* (oqibat) – birinchi kauzaderivat;

3) *podadan qaytishda shoxi bilan konkaning oynasini sindirib qo‘ygan* (sabab) – *Bobom qattiq xafa bo‘lib, bir so‘mmi, yarim so‘mmi jarima to‘lagan* (oqibat) – ikkinchi kauzaderivat;

4) *Bobom qattiq xafa bo‘lib, bir so‘mmi, yarim so‘mmi jarima to‘lagan* (sabab) – *Uni podaga yubormaydilar* (oqibat) – uchinchi kauzaderivat.

Ko‘rib turganimizdek, makromatnning kauzasemantik derivatsiyasi uch bosqichli kauzal hosilaga tayanadi. Bunda «*sigir*» so‘zining bir yo‘la ikki vazifani bajarayotganini kuzatamiz: birinchidan, abzas tarkibiy qismlarini sintaktik derivatsiya jarayonida faollashtiruvchi unsur (sintaktik operator), ikkinchidan, kauzativ munosabatga olib keluvchi kauzator. Zero, makromatn kauzaoperandlari ham aynan ana shu vosita orqali semantik tamoyil ostida sababiyat qurshovida voqelana boshlaydi. Boshqacha aytganda, kauzator (*sigir*) subyektga ta’sir etib, uni ma’lum bir harakatni bajarishga undamoqda. Mazkur vaziyatda sabab va oqibat munosabatlarining yuzaga chiqishida kauzasemantik distributsiya ham muhim rol o‘ynaydi. Natijada, makromatn maqomidagi murakkab kauzativli qurilma (MKQ) shakllanadi.

Bu o‘rinda shunga ham ahamiyat berish kerakki, o‘z navbatida, *bobo* so‘zi orqali ifodalanayotgan individ ham *sigir* individini ma’lum bir vazifani bajarishga undamoqda, ya’ni og‘ilda o‘tirishga majburlamoqda, natijada *bobo* kauzator o‘rnini egallab, *sigir* esa kauzant maqomida kelmoqda. Kauzatsiyalanishning bunday murakkab jarayoniga faqat *hodisalarning semantik* tahlili vositasidagina aniqlik kiritish mumkin bo‘ladi deb o‘ylaymiz. Ushbu vaziyatda S.G.Tatevosovning hodisaviy tahliliga asoslanamiz[2, c. 7-44]. Bu esa derivatsiyaning semantik rejasi bilan uzviy bog‘lanadi. Mazkur kauzal matnni individlarning funksiyasiga qarab, *hodisa* va *tag hodisa* segmentlariga taqsimlagan holda tekshirib ko‘ramiz:

T[VP(V) [DP(N) VP($N_{[e\langle\rangle op\ causer]}$V)λ*v*[DP(N) VP(NV)$_{[\therefore]caus}$]]]λ

S$\tilde{v}$[DP($_{d}$NV$_{[\because]}$)$\tilde{v}$[VP($N_1N_2N_{3d}N_4N_5$V)$_{[\therefore]caus[\because]}$]]λ$\tilde{v}$[DP($N_{[e\langle\rangle op\hat{}causer]d}$V) VP($N_1N_2$V)$_{[\therefore]caus}$]

Tahlil natijasida shunga amin bo‘lamizki, matnning ikkinchi operandi tasarrufiga kiruvchi VP (*sigir ma’raydi*) *e* (*sigir*) ga makromatn sintaktik derivatsiyasi operatori mavqeyini bermoqda. Bundan tashqari, VP ning o‘zi hodisa muchasi hisoblanmasa-da, tag hodisaning kauzatorini aniqlab kelishi bilan birga, kauzaderivatning (*Uni podaga yubormaydilar*) logik nuqtasi o‘rnini ham belgilamoqda. Zero, shu logik nuqta global hodisani – (*v*) ni ko‘rsatmoqda, chunki P_1 hamda P_2 hodisa darajasiga ko‘tarilgani yo‘q. P_3 orqali ro‘yobga chiqayotgan hodisa oqibati, kauzatsiyalanish jarayonida tag hodisa elementi P_5 ning DP qismidan o‘rin olgan qo‘shimcha kauzaoperator [$e_{\langle\rangle op\hat{}}$] (*Bobo*) ning ma’lum bir harakatni amalga oshirganligi tufayli yuzaga chiqmoqda. Murakkab kauzatsiyalanishning mazkur shakli speralsimon harakatda bo‘lib, kauzativatsiya zanjirini hosil qiladi, kauzativ derivatsiyaning voqelanishidadagi sabablar paradigmasi esa tag hodisalar maydonida yotadi:

[S$\tilde{v}$]–*bir ko‘zi ko‘r bo‘lgan*

[$\tilde{v}$]–*podadan qaytishda…sindirib qo‘ygan* ⊨ [*v*]–*Uni podaga yubormaydilar*

[$\tilde{v}$]–*Bobom...jarima to‘lagan* kauzaderivat

Hodisalar derivatsiyasi kauzatsiyalanishning boshlanish nuqtasidan tarmoq ota boshlaydi (S$\tilde{v}$ = *bir ko‘zi ko‘r bo‘lgan*). P_4 ning DP qismini (*bir ko‘zi ko‘r bo‘lgan*) S$\tilde{v}$ deb belgilashimizning boisi, u hodisa emas, balki biologik holatdir. Biz uni shartli ravishda «*sirkonstativ hodisa*» darajasida talqin qilmoqdamiz. $N_{[e\langle\rangle op.causer]}$– «*sigir*» kauzator sifatida mavjud hodisalarning barchasining ro‘y berishiga sababchi bo‘lgan. Qo‘shimcha kauzaoperator $N_{[e\langle\rangle op\hat{}causer]}$ – «*bobo*» esa faqat birgina global hodisaning shakllanishiga xizmat qilgan (*Uni podaga yubormaydilar*). Boshqacha aytganda, «*bobo*» ning kauzator sifatidagi ishtiroki global oqibatni yuzaga chiqaruvchi omil hisoblanadi. Ushbu jarayon hodisalarning amalga oshuvida individlar o‘rtasidagi munosabatni aks ettiradi. Buni hodisalar *dekompozitsiyasida* ko‘rishimiz mumkin. Aniqrog‘i, birinchi kauzatsiya *inkremental* planda agens bilan tag hodisa o‘rtasida amalga oshayotgan bo‘lsa (*sigir jarimani to‘lashga majbur qildi: sigir sindirdi – jarima to‘landi*), ikkinchi kauzatsiya agens bilan agens o‘rtasida (*sigir sindirdi; (bobom) uni podaga yubormaydilar*) sodir bo‘lgan. Inkrementallik, o‘z navbatida, tag hodisalarning monolitligi oqibatida kuchayib boradi. Kauzatsiyalanish zanjirida birinchi kauzatsiya (*sigir sindirdi*) qo‘shimcha faktorlarsiz yuz bergan. Ikkinchi agensli kauzasituatsiyada esa, ko‘p

faktorli kauzativatsiya (*sigir sindirdi; jarima to‘landi* – keyin kauzatsiya: *podaga yubormaydilar*) mavjudligini kuzatamiz.

Bundan tashqari, ikkinchi agens birinchi agensni ikkinchi darajali aktantga o‘zgartirmoqda (*sigir*; *Bobom **uni** podaga yubormaydilar*). Bu esa kauzasemantik derivatsiyadagi kauzal tobelik asosida amalga oshadi, zero, derivatsion munosbatda keyingi operator avvalgisining mavqeyini nisbatan pasaytiradi. Masalan, «*Uni podaga yubormaydilar*» jumlasidan so‘ng birinchi kauzaoperator (*sigir*) passiv holatga o‘tadi.

Mazkur semantika ijrochi bilan kauzatsiyalanuvchining funksiyasiga bo‘g‘liq bo‘ladi. Bunda, albatta, predikat mazmunining ham ahamiyati kattadir, chunki «*yubormaydilar*» fe’li «*bobo*» ni umumiy kauzatsiyani bajaruvchisi darajasiga ko‘taradi. Boshqacha aytganda, *sindirdi* fe’li ifodalanuvchisi *yubormaydilar* fe’li ifodalanuvchisiga semantik planda kauzatsiyalanish jarayonida funksiya beradi. Ikki argumentli ushbu hodisani yaxlit olganimizda struktur jihatdan olti aktantli valentlikni tashkil etadi:

***Sigir shoxi bilan oynani** sindirganligi uchun, **bobom jarima** to‘ladi va **uni** podaga yubormay qo‘ydi.*

Kauzasituatsiyaning bu taxlit shakllanishi ortida, albatta, muayyan *propozitsiya* yotadi, zero, propozitsiya predikat argumentlari soniga qarab aniqlanadi. Ushbu hodisaning propozitsiyalari makroxarakterli bo‘lib, *sigirning oynani sindirganligi oqibatida og‘ildan chiqmasligini* belgilovchi kauzasituatsiya bilan bog‘lanadi.

Ta’kidlash kerakki, gapning kommunikativ aspekti bir paytning o‘zida har biri o‘zicha mustaqil kategoriyalarni tashkil etuvchi predikativlik, nominativlik hodisalari hamda propozitsiya tushunchalari bilan uzviy bog‘liqdir. Albatta ularni mutlaqo avtonom xarakterli deb bo‘lmaydi, chunki birining shakllanishi ikkinchisi bilan bevosita aloqadordir. Buni birinchi galda semantik planda ko‘ramiz [3, 60 b.].

Shuni ham nazardan chetda qoldirmaslik kerakki, «*sigir*» so‘zi bilan belgilanayotgan kauzaoperator kauzativatsiya nuqtayi nazaridan passivlashgan bo‘lsa-da, sintaktik reja tamoyiliga ko‘ra makromatn muchalarini o‘zaro munosabatga kirituvchi asosiy unsur sifatida o‘z funksiyasini yo‘qotmaydi. Shu bois, u barcha hodisalarning ro‘y berishida muhim figura sifatida ishtirok etaveradi.

Shunday ekan, mazkur kauzaderivatsiyada ikkita kauzator mavjud bo‘lib, ularning birini *tashqi* (*sigir*), ikkinchisini esa *ichki* (*bobo*) deb belgilaymiz. Bu o‘rinda shuni ham ta’kidlash kerakki, nutq vaziyatining shakllanishiga ko‘ra biz oxirgi kauzativ hosila deb yuritayotgan (*Uni podaga yubormaydilar*) P_3 ning o‘zi ham keyingi hosilalar uchun sababni ifodalovchi (kauzatsiyani shakllantiruvchi) mantiqiy operand, ular o‘rtasidagi mantiqiy munosabat esa semantik operator vazifasida kelishi mumkin: *Uni podaga yubormaydilar* (sabab) – *Uni uyda boqadilar* (oqibat) – *Uni uyda boqadilar* (sabab) – *Unga ko‘proq yem oladilar* (oqibat) kabi. Bu esa so‘zlovchining harakat ifodasini makon va zamonda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan hodisalarning yuz berishiga ko‘ra turlicha shakllantirishiga bog‘liq bo‘ladi. Shunday ekan, global hodisaning globalligini ham nisbiy tushunmoq darkor. Zero, u kauzasemantik derivatsiyaning keyingi bosqichlarida mikrohodisa sifatida global hodisalarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, hodisalarning *identifikatsiyalashuviga* olib keladi.

ADABIYOTLAR

1. Turniyazova Sh. N. Hozirgi o‘zbek tilida matn shakllanishining derivatsion xususiyatlari. Toshkent: Extermum-press, 2016. 93 b.

2. Татевосов С. Г. Заметки о фальшивой каузативизации. *Вопросы языкознания.* №1. 2018. С. 7-44.

3. Turniyazov N. Q. Gapning nominativ aspekti. *O‘zbek tili derivatsion sintaksisi.* Toshkent: Navro‘z, 2011. 60 b.

Олена Харт
(Маріуполь, Україна)

СТІЙКІ НЕРОЗРИВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У роботі розглянуто і проаналізовано проблеми перекладу англійських фразеологізмів, подається їх класифікація, описано особливості їх трансформації на українську мову. Наведено основні рекомендації щодо способів перекладу англійських фразеологізмів.

Ключові слова: *англійські фразеологізми, способи перекладу, особливості трансформації, ідіома, калькування.*

The article deals with the problems of translating English phraseological units, describes their classification and peculiarities of their transference into Ukrainian. It also defines main ways of translation of English phraseological units.

Key words: *English phraseological units, ways of translation, peculiarities of transference, idioms, calques.*

Постановка проблеми. Під час роботи з лексикою англійської художньої літератури великі труднощі для розуміння і перекладу становлять фразеологізми, тобто словосполучення, які не виникають у процесі мовлення, а існують як стійкі фразеологічні звороти. В них знаходимо відображення історії народу, своєрідність його культури та побуту. У фразотворенні величезну роль відіграє людський фактор, тому що переважна більшість фразеологізмів пов'язана з людиною, різними сферами її діяльності.

Мета статті. Розглянути особливості перекладу англійських фразеологізмів на українську мову. Фразеологія – надзвичайно складне явище, вивчення якого потребує свого методу дослідження, а також використання ряду інших наук – лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки та країнознавства. Тому, при перекладі фразеологізмів рідною мовою, потрібно підбирати вислови та мовні кліше, які відповідають саме менталітету та культурі мови перекладу. Однією з основних особливостей фразеологічних одиниць, яка відрізняє їх від вільних словосполучень, є ідіоматичність . Саме через цю характеристику загальне значення фразеологізму не дорівнює сумарному значенню його компонентів, часто це значення не має нічого спільного із значеннями слів, які входять до нього: to show white feather – бути боягузом.

У фразеологізмах часто міститься метафоричний елемент, тому їх не можна перекладати дослівно, оскільки у багатьох випадках вони мають явно виражене національне забарвлення. Це все та ряд інших факторів призводить до того, що фразеологічні одиниці часто не мають абсолютних відповідників в іншій мові. А складність перекладу полягає у тому, що перекладач повинен уміти підшукати відповідний український варіант.

Висновки. Наведені в статті труднощі та особливості перекладу фразеологізмів, які свідчать про особливу відповідальність, необхідність компетенції лінгвістів і перекладачів. На завершення варто відзначити, що знання цих особливостей і володіння методами їх перекладу на українську мову, без сумніву, підвищує ефективність роботи з художніми текстами і дасть змогу поглибити знання студентів про культуру та традиції народу,мова якого вивчається, удосконалювати вивчення мови в оригіналі, формувати розуміння та вміння відчувати логіку мовлення, збагатити світогляд студентів, навчити їх адекватно та своєрідно відображати власні думки, використовуючи фразеологізми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Віноградов В.С. Переклад. Загальні і лексичні питання. Книжковий дім "Університет", 2004.

2. Золотова Л.М. До проблеми регулярності у сфері фразеологічної номінації. *Фразеологічна система німецької та англійської мов.* Москва: Лінгвіст, 2000.

3. Ухтомський А.В. Фразеологізми в сучасній англійській пресі: Автентичні приклади; Стійкі словосполучення і ідіоматичні вирази; Тренувальні вправи: Навч. посібник. КомКніга, 2006.

4. Тлумачний перекладознавчий словник. 3-є вид., переробл. Москва: Флінта: Наука Л.Л. Нелюбін, 2003. URL: http://enc-dic.com/translate/Jetimologicheski-slovar-1004.html

5. Англійські ідіоми. URL: http://www.native-english.ru/expressions

УДК 811.111-26'42

Тетяна Шиляєва
(Ізмаїл, Україна)

ОЦІННІ СТРАТЕГІЇ В ПРОПОВІДЯХ ПРО COVID-19

Стаття присвячена дослідженню оцінних висловлювань у релігійному спілкуванні в період пандемії коронавірусу. В статті описані суб'єкт та об'єкт оцінки в релігійному дискурсі і функції оцінних слів та висловловлювань.

Ключові слова: *коронавірус, об'єкт, оцінка, проповідь, релігійний дискурс, суб'єкт, тактика.*

The article investigates valuation utterances in religious communication in the period of the pandemic of coronavirus. It describes the subject and object of evaluation in the religious discourse and the functions of evaluating words and utterances.

Key words: *coronavirus, evaluation, object, religious discourse, sermon, subject, tactics.*

В зв'язку з пандемією коронавірусу та карантинними обмеженнями на відвідування церковних служб сайти з проповідями стають все популярнішими. Темою нашого дослідження є комунікативна стратегія оцінки в проповідях про коронавірус COVID-19.

Вивчення оцінних одиниць сучасної англійської мови щодо виокремлення комунікативних стратегій їх уживання в англомовному релігійному дискурсі видається актуальним у зв'язку зі зростаючим інтересом до стратегічних особливостей побудови дискурсу.

Оцінка як складова частина судження людини наявна в багатьох сферах її діяльності. Оцінювати, – за визначенням В. І. Карасика, – означає хвалити, засуджувати, критикувати, мотивувати, визначати місце об'єкта, оцінки на умовно оцінній шкалі, встановлювати ідеали [3, с. 309]. Емоційно-оцінна (конотативна) лексика – це лінгвістичний феномен, особливий компонент, за допомогою якого виражається психічний стан мовця, його ставлення до предмета, об'єкта, адресата мовлення, тобто все те, що складає мету емотивної функції слова [7, с. 321]. Конотативне значення – це вторинне значення, яке виникає в мовленні, а згодом засвоюється мовою. В. Л. Іващенко виникнення конотативної ознаки розглядає як результат: 1) інтелектуально-логічного (асоціативно-образного або власне асоціативного) переосмислення; 2) емоційно-оцінного переосмислення (шляхом інтенсифікації оцінки чи шляхом оказіонального включення емосем у контексті); 3) як вияв органічного поєднання інтелектуально-логічного і емоційно-оцінного переосмислення [2, с. 33-35].

Об'єктом нашого дослідження є англомовний релігійний дискурс, який ми розглядаємо на матеріалі проповідей про COVID-19, що розміщені на англомовних сайтах. Предмет дослідження – оцінні висловлювання, суб'єкт та об'єкт оцінки у релігійному дискурсі. Актуальність дослідження обумовлена загальною спрямованістю сучасної науки на дослідження функціональної сторони мови.

За час існування церковної комунікативної практики сформувалася система цінностей, яка є основою релігійного дискурсу. Релігійні цінності пронизують усі сфери людської діяльності – від фундаментальної науки, мистецтва до педагогіки і масової культури в

цілому. Загальна мета даного типу дискурсу полягає у створенні ситуації довіри в рамках певної конфесії. Цінності дискурсу – це цінності віри (визнання Бога, спасіння душі, розуміння гріха і чесноти, відчуття дива, дотримання обрядів). Особливістю даного дискурсу є відкрите декларування його цінностей [4].

Оцінювальна стратегія направлена на оцінку певних явищ, подій, фактів дійсності, визначення їх суспільної значущості. Оцінювальна комунікативна стратегія реалізується в текстах проповідей за допомогою застосування тактик схвалення і засудження. Тактику схвалення в аналізованих текстах застосовують в відношенні «ми-групи». При цьому апелюють до релігійних авторитетів і зразкам християнської поведінки в кризових ситуаціях. Пандемія коронавірусу, коли люди не можуть прийти до церкви і отримати підтримку від інших парафіян, священників та пасторів, змінює стратегію церкви. Але священики та пастори мають піклуватися про свою паству навіть в умовах карантину.

Pastors and people have been thrust into a new environment of what it means to be the church. The church, those called by Christ, is local, national, international, universal, and eternal, yet congregations may feel displaced. Paul's instruction to the Ephesian elders transcends persecution, satanic attack, and even pandemics, "Be shepherds of the church of God, which he bought with his own blood" (Acts 20:28). No matter if the members of our congregation are sheltering in place, they have a shelter, the church, which will never fall (Matt. 16:18), and they have pastors who care for them in spite of physical separation.

Проповідники закликають людей не панікувати, а навпаки, бути готовими послужити тим, хто найбільш уразливий, бути світом в цій ситуації.

As a church family, we're responding to the COVID-19 (coronavirus) crisis, not by panicking or hiding out of fear, but by serving the people who are most vulnerable. Our hope is built on the perfect love of Jesus Christ, so we've been called to share that love with the world.

Церква з найдавніших років реагувала на напасті та епідемії. Реакція церкви на такі події призвела до значного її зростання та посилення впливу.

The church, from her earliest years, has responded to plagues and epidemics. The church's response to such events has led to much of her growth. The coronavirus does not produce the extensive danger of the outbreaks in the Roman Empire in the 2nd and 3rd centuries or the Bubonic Plague of the 14th through 16th centuries. However, COVID-19 is real, and people are becoming sick, and some are dying. It should go without saying that we should take the coronavirus of 2020 seriously. Right now, Christians have the opportunity, just as they did during the plagues and epidemics of history, to distinguish themselves from the world. It is the preacher's responsibility to lead their flock during this pandemic for that very purpose.

З одного боку, кризова ситуація об'єднує людей, вони можуть слухати проповідника вдома, через медіа-платформи, з іншого – вона не дає їм можливість приходити до церкви, спілкуватися з іншими парафіянами, робить з них пасивних учасників. Вони більше схожі на духовних вуайеристів, які підсвідомо сподіваються, що їх будуть розважати, не очікуючи від них активних дій та відповідальності. Богослужіння, яке має камеру та проходить онлайн, яке показує, що відбувається від пісні до проповіді, може бути як будь-яка інша програма чи відео, яке хтось дивиться по телевізору чи на комп'ютері для особистої розваги. Цінність такого служіння ставиться під сумнів.

When the local, state, or national order was given not to host gatherings of more than 10 people, churches scrambled to consider ways of replicating the practice of what takes place at their typical worship gathering through various media platforms like FaceBookLive, Zoom, or some other means. A worship service that has the camera showing what takes place from song to sermon may be like any other program or video that one watches on the television or computer for personal entertainment. The congregation might watch, but they may not engage. They are more like spiritual voyeurs, expecting even subconsciously to be entertained but are not connected. Replicating what everyone else is doing may not meet the needs of our congregation.

Тактика засудження застосовується до членів «вони-групи» і має на меті показати неправильність, неспроможність дій членів даної групи, їх негативний вплив на події, що відбуваються. Негативно оцінюються люди, які в першу чергу шукають матеріальних благ:

In verse 32, Jesus connects our anxiety with our seeking. Watch this, he says, "The Gentiles" – which was short in their day for the people who don't know God – he says, they are the ones seeking after all of these things: health, wealth and material possessions – the physical tactile things of life…Seek first the kingdom of God. Invest in eternal things.

Вербальними маркерами комунікативної стратегії оцінки виступають в першу чергу лексичні одиниці, що містять у своїй семантиці оцінку, як позитивну, так і негативну. Основна антитеза, що реалізує комунікативну стратегію оцінки, – це дихотомія «добро – зло» і антонімічна пара «добре – погано». Саме ці поняття лежать в основі всього виступу проповідника і визначають суть комунікативної стратегії оцінки. Залежно від того, в якому відношенні знаходяться оцінювані об'єкти до потреб і установок суб'єкта (аксіологічна інтерпретація), що оцінює їх, оцінні структури на конкретному мовному рівні відбиваються в двох антонімічних варіантах: позитивна (меліоративна) оцінка і негативна (пейоративна) оцінка, що дозволяє говорити про біполярну організацію семантичного поля оцінки [5, с. 109].

В проповідях оцінка може виконувати такі функції: текстоутворюючу (як компонент теми проповіді), апелятивну (служить для апеляції до цінностей адресата), реактивну (сприяє вираженню психо-емоційного стану). Наприклад, у проповідях, присвячених подіям пандемії коронавірусу, оцінні висловлювання виконують текстоутворюючу функцію. Вони складають загальний фон негативної оцінки нелегкого становища планети у період пандемії. Об'єктами оцінки може бути складна ситуація у світі у зв'язку з коронавірусом.

Проаналізуємо мовні засоби реалізації тактик схвалення і засудження. Оцінка передається такими словами и словосполученнями: *shocking, like the end of the world, frustrating, confusing, scary crisis, fragile and fallen world, a COVID-19 predicament, frightening possibilities, hard times, such an unusual time, amidst the pestilence, cause an economic breakdown, President Trump declared this crisis a national emergency, part of the political dialogue, affecting commerce, travel, entertainment, and sports.* Психоемоційний стан людини у цій ситуації як прояв реактивної функції може передаватися словами: *stunned, terribly afraid, confused, vulnerable, gripped by fear, anxious, obsessed with wrong things, desperate, panic.* Наші дії під час пандемії описуються за допомогою таких мовних засобів: *creative and helpful ways, healthy response to the threats, be wise and responsible, right prospective, asking the wrong questions.*

Бог отримує позитивну оцінку через таки слова та словосполучення: *loving Heavenly Father, ever-present help, great in His faithfulness, faithful character, powerful, omniscient, all-powerful, all-sufficient, a Sovereign ruler who is present all the time, able to give wisdom to the medical field, businesses affected, to all whose lives have been disrupted or displaced, God is aware, God is in control.* Бог порівнюється з пастухом, який не залишає своїх овець в небезпечній ситуації: *"The Lord is my shepherd; I shall not want." Comparing God Almighty to a shepherd is to say that our loving creator gets right down in the think of it with us. God faces danger with us. God braves the storm to be with us.*

Об'єктом емоційного впливу у цій мовленнєвій ситуації виступає слухач, проповідник прагне пробудити в нього надію. Він вживає риторичні запитання: *How do we turn this epidemic around? Does the Bible teach us how to deal with it? What is it that we are afraid might happen? What is it that has so many people worrying? Is there really an unseen enemy out there that we can't control that is out to get us?*

Оцінне висловлювання передбачає ціннісні відношення між суб'єктом і об'єктом. Оцінку можна представити у вигляді модальної рамки, головними елементами якої є суб'єкт та об'єкт, пов'язані оцінним предикатом [6, с. 34]. Під суб'єктом оцінки розуміють особу (індивідуальний суб'єкт) чи групу осіб (колективний суб'єкт), що приписують цінність якомусь предмету шляхом вираження такої оцінки. Роль суб'єкта оцінки полягає в співвідношенні властивостей об'єкта з існуючими в картині світу оцінною шкалою та стереотипами [1, с. 69].

Імпліцитно головним суб'єктом оцінки поведінки людей виступає Господь. Проповідник ставить собі мету так вплинути на людей, щоб переконати в важливості і можливості переходу людини із стану негативного, тобто життя без Бога, в гріхах та тривогах *(worry about the wrong things, concerned, desperate, selfish, lone wolf, isolationist people, vulnerable, ungodly)* до стану позитивного – покаяння перед Богом та надії на нього *(trust God, spread hope, not fear, share our needs and blessings, in right relationship with God, turn from your sin to God, humble yourselves, pray, seek God, and turn from your wicked ways.).*

Прикладом проявлення апелятивної функції також можуть бути цитати з біблейського тексту, які звертаються до цінностей людини*: "Do not be anxious about anything, but in everything, by prayer and petition, with thanksgiving, present your requests to God." Philippians 4:6, NIV. We might be terribly afraid, both for our own well-being and the health of those we love. And here we get the reminder we need. "The Lord is my shepherd; I shall not want." In our fear and in our confusion, God is with us. We are never alone.*

Таким чином ми бачимо, що позитивну оцінку отримують дії людей у період пандемії, які не піддаються паніці, покладаються на Бога, підтримують інших людей. Негативно маркіруються дії людей, які піддалися страху, не приймають активної участі у церковному житті, ведуть себе егоїстично. Ситуація у світі в цілому описана за допомогою негативних маркерів, але залишається надія на поліпшення; акцент в проповідях робиться на те, що все знаходиться під контролем Господа.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. 228 с.
2. Іващенко В. Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1997. С. 33-35.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
4. Кожемякин Е.А. Религиозный дискурс: методология исследования. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки.* Белгород, 2010, №2. С. 48–59. URL: http://dspace.bsu.edu.ru/handle/123456789/11995
5. Присяжнюк Т.А. Исследование элементов аксиологической составляющей дискурса СМИ. *Вестник Челябинского государственного университета. Сер. Филология. Искусствоведение*. 2012. Вып. 66. № 17 (271). С. 107–112.
6. Приходько Г.І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові. Запоріжжя: ЗДУ, 2001. 362 с.
7. Стадній А. С. Психолінгвістичний аспект емоційно-оцінної лексики. *Вісн. Дніпропетровського ун-ту. Сер. Мовознавство.* Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2010. Вип. 16, № 11, т. 18. С. 321–325.
8. URL: https://www.sermonsearch.com/sermon-topics/sermons-about-coronavirus/

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 101;130.2;140

Анжеліка Бєльська
(Харків, Україна)

ЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ПІЗНАННЯ СВІТУ ЯК ПРОВІДНА СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті висвітлено періоди становлення європейської філософської думки від початку Середньовіччя до Ренесансу. Історичний поступ філософії патристики, схоластики, відродження античних ідей Аристотеля (аристотелізм), формування гуманістичного світогляду зумовив перехід від теоцентризму до антропоцентризму, що репрезентовано в прогресивних поглядах середньовічних учених і митців.

Ключові слова: *європейська філософська думка, Середньовіччя, патристика, схоластика, аристотелізм, Ренесанс, гуманізм, теоцентризм, антропоцентризм.*

The article highlights the periods of formation of European philosophical thought from the beginning of the Middle Ages to the Renaissance. Historical progress of the philosophy of patristics, scholasticism, revival of ancient ideas of Aristotle (aristotelianism) and formation of humanistic worldview led to the transition from theocentrism to anthropocentrism, which is represented in the progressiveviews of medieval scientists and artists.

Key words: *єuropean philosophicalthought, the Middle Ages,patristics, scholasticism, aristotelianism, the Renaissance, humanism, theocentrism, anthropocentrism,*

Важливим періодом формування європейської філософської думки був період Середньовіччя, бо саме в цю епоху філософія мала низку неповторних, сформованих історичними умовами, особливостей. Філософська концепція Середньовіччя визначала місце й роль людини у світі та погляди на релігію, була тісно пов'язана з суспільно-політичними й культурними процесами та значно впливала на них. Філософські ідеї розвивалися не тільки під впливом людського світосприйняття, але й самі формували людину та її світогляд.

Мета статті – висвітити становлення європейської філософської концепції світосприйняття періоду Середньовіччя, з'ясувати її роль як провідної складової культури зазначеного періоду.

Справжня середньовічна філософія виникає не у V ст. (початок епохи Середньовіччя), а в VIII ст. [8, с. 200], проіснувавши до XV ст. Однією з найхарактерніших рис тогочасної філософії є тісний зв'язок з християнською релігією. Але вже тоді далеко не всі мислителі погоджувалися з церквою в питаннях створення та існування світу. З початку середньовічної епохи більшість філософів підтримували й підносили церкву. Найяскравішим представником такої ідеології є один з "батьків церкви" (так називали мислителів, які зробили найбільший внесок в систематизацію християнства та боротьбу з єретичними учіннями) – Аврелій Августин (354–430 рр.). Джерелом справжньої істини він називав саме церкву. Однією з його провідних ідей є догма про перевагу віри над розумом, яку він намагався обґрунтувати філософськи, будучи представником патристики (лат. pater – батько) – філософії та теології "батьків церкви" [5, с. 35].

Після патристики в VIIIст. почала зароджуватися схоластика (лат. schola – школа), яку вивчають лише в школах при монастирях. Епоху схоластики поділяють на три періоди: рання схоластика, період розквіту й пізня схоластика. Вона зароджується в самій Європі (на відміну від попередніх філософських течій, що переважно виникли на Сході), у франкському королівстві Карла Великого.

Послідовники схоластики намагалися за допомогою розуму й логіки довести істини, на яких базувалося вчення церкви. Слід зауважити, що вони не заперечували святі релігійні істини, вони лише вважали, що за допомогою розуму їх легше донести до серця.

Батьком концепції схоластів вважають Іоана Еріугена (приблизно 810–877 рр.), що був учителем при дворі короля Карла Голого. Саме його теза, що справжня релігія є справжньою філософією, тобто ідея про єдність віри та розуму, стає в той час провідною.

Значущий внесок у розвиток ранньої схоластики зробив П'єр Абеляр (1079–1142 рр.). Найважливішим аспектом його діяльності є початок розвитку діалектики. Абеляр принципово стверджував: «Не можна вірити без доказів». Звісно, цей принцип не був схвалений релігійними колами, але філософи-схоласти підтримували його [9, с. 255].

У XII ст. Європа переживає піднесення, тож прогресує й філософія. В епоху хрестових походів християнська культура починає контактувати зі східною. Церква намагається не допустити розповсюдження східної культури, особливо творів Аристотеля, а філософи-схоласти, побачивши, що зі Сходу можна почерпнути багато нових ідей та наукових теорій, навпаки, починають її розповсюджувати. Треба сказати, що рівень розвитку східних цивілізацій був на той час вищим за європейський, тож твори нехристиянських філософів привнесли в тогочасну Європу багато нового та невідомого.

Переконавшись, що впливові Сходу неможливо протистояти, церква змушена була здати свої позиції, прийнявши хід історії. Це є важливим моментом у подальшому розвитку філософії й культури взагалі, але конфлікти філософів і церковників продовжувалися.

Філософія була тісно пов'язана з мистецтвом і наукою, а з виникненням у Європі перших університетів одразу стала в них одним з провідних предметів. Важливу роль в історії філософії відігравали також деякі чернечі ордени, здебільшого францисканці й домініканці.

Праці Аристотеля ставали все більш популярними. Виник ризик того, що вони витіснять католицькі вчення. Церква розуміла, що необхідно об’єднати аристотелізм і релігійні вчення, тобто філософію та науку з вірою.

За цю справу взявся Альберт Великий (1193–1280 рр.). Він був монахом домініканського ордена, богословом, але вивчав і підтримував філософію Аристотеля, знав природничі науки, медицину, вільні мистецтва. Альберт Великий не створював певної філософської системи, проте він був одним з перших мислителів, які намагалися впорядкувати й систематизувати християнське вчення за допомогою аристотелізму. Саме він був учителем Фоми Аквінського, який продовжив та поширив його справу.

Фома Аквінський (1225(6)–1274 рр.) – італійський монах-домініканець, який залишив після себе багато творів на різні теми (християнство, філософія, право та ін.), найбільш відомими з яких є «Спірні питання» та «Вища теологія». Саме він першим провів межу між релігією та філософією, вважаючи, що силою розуму можна дуже багато осягнути, що наука потрібна, вона має розвиватися, але є речі, які не зрозуміти за допомогою мислення, а отже, деякі релігійні питання треба залишити богослов’ю [11, с. 36]. Цього принципу й дотримувалися всі філософи, науковці та церковники більш пізніх часів. Проте погляди видатного схоласта були дещо двоїстими: з одного боку, він бачив, що релігія та філософія не можуть розглядати одні й ті самі питання, а з іншого – хотів об'єднати віру з аристотелізмом.

XIII ст. відзначилось активним рухом проти схоластики, що започаткував англієць Роджер Бекон (1210–1294 рр.). Опозиційне мислення Бекона було нетиповим для того часу. Філософ критикував способи світосприйняття схоластів, які спиралися на авторитети та логічні висновки. Він вважав, що все треба перевіряти власним досвідом. Саме Роджер Бекон першим з філософів почав користуватися досягненнями експериментальних наук, зокрема фізикою.

Доба XIII ст. була дуже продуктивною, за цей час зародилися принципово нові ідеї, що сприяли розвитку культури, науки й самої філософії. Багатьма принципами, сформованими в період розквіту схоластики, користувалися в більш пізні часи та користуються навіть зараз. Найголовнішими досягненнями того часу було припинення гострих конфліктів між

філософами та церквою, розмежування науки й релігії (хоча й неостаточне, повне розділення відбудеться пізніше), початок активного розвитку експериментальних наук, що раніше не визнавалися.

Слід зауважити, що деякі культурні діячі доби розквіту схоластики, наприклад, Данте Аліг'єрі, стояли біля витоків зародження гуманізму –філософської концепції, яка започаткує формування нових уявлень про світ.

XIV ст. характеризується занепадом європейської філософії, яку починають сильно критикувати, оскільки її ідеї підтримували феодалізм і соціальну нерівноправність. Це був період активної боротьби проти старих порядків, які більше не задовольняли європейські країни. Таким чином, можемо констатувати, що філософія не була відірвана від життя, а навпаки – прямо пов'язана з суспільством та його настроями, зміни яких відповідно впливали й на неї.

Старі схоластичні вчення стали замінюватися новими, зокрема професор Оксфордського університету Іоанн Дунс Скот (1270–1308 рр.) критично ставився до позиції Аквінського в питанні об'єднання релігії та філософії Аристотеля [5, с. 45]. І. Д. Скот наголошував на індивідуальності й унікальності кожної людини, роблячи перший крок до індивідуалізму Ренесансу.

У період пізньої схоластики засуджувалися не лише ідеї філософів-схоластів, а й церковні вчення: деякі філософи висловлювали критику не тільки щодо католицизму, але й християнства взагалі. Люди вже не хотіли підкорюватися церкві, що заперечувала особисте ставлення людини до Бога. Такі зміни в духовному розвитку суспільства церква та релігія стримувати вже не могли. Нові настрої знайшли відгук у містичних ученнях, що були спрямовані проти християнства й не задовольнялися інтелектуальним поясненням складних питань. Згодом містичні вчення припинили існування, але боротьба філософів, які мали нові погляди проти влади церкви, продовжувалася. Ця боротьба набувала політичного характеру. Значний внесок в ній зробив англієць Джон Вікліф (1330–1384 рр.), що очолював рух за реформування церкви, яка підтримувала феодальний устрій. Вікліф писав твори на теми філософії та політики. Церква заборонила його роботи та оголосила єретиком. Період пізньої схоластики мав дуже важливі наслідки для філософів, науковців і суспільства в цілому, він довів необхідність розділення науки та віри.

Гуманізм, що почав зароджуватися ще під час розквіту схоластики, набуває значного поширення, та стає поштовхом переходу до Ренесансу – доби розквіту культури та становлення нових моральних принципів: віри людини в себе, у свої, а не тільки небесні, сили, заклик до життєвої активності. Саме гуманізм відображає принципово нову позицію, що з'явилася в той час: церква не має керувати всіма суспільними процесами та людьми, адже крім волі Бога є ще й воля самої людини.

Епоха Ренесансу є окремою сторінкою історії філософії та культури Європи. Ренесанс, власне, виходить за межі Середньовіччя, але його становлення відбувалося ще в XIII–XV ст., а саме в цей час почали формуватися зовсім нові принципи – суспільні, філософські й культурні.

Головними соціально-економічними ознаками Ренесансу є занепад феодального устрою та інтенсивний розвиток міст. Ідеологія того часу є дуже своєрідною та направлена водночас і проти крупних феодалів, і проти простолюдинів – "плебсу".

Звісно, перехід від старого до нового способу мислення відбувався повільно, іноді з перешкодами, але прогресивно й потужно. Найхарактернішою рисою культури Ренесансу є увага до творів Античності, бажання зрозуміти, осмислити та адаптувати до свого часу ідеї давніх філософів. Таке ставлення до культури стародавніх часів спостерігається вперше в середньовічній історії, оскільки раніше церква її забороняла, вважаючи, що вона підірве християнські вчення.

В епоху Ренесансу відбувалася й Реформація – зміни в самій церкві та церковних ученнях, спрямовані на те, щоб зробити церкву ближчою до нового світосприйняття суспільства. Реформація була принципово важливим процесом, оскільки допомагала донести

нові ідеї до нижчих верств населення. Культурні зміни Ренесансу цікавили лише тих, хто мав змогу отримати гарну освіту, тоді як зміни в церковному устрої стосувалися передусім простого народу.

Першими гуманістами вважаються італійські поети, що розповсюджували гуманістичні ідеї у своїх віршах. Одним з таких поетів був Данте Аліг'єрі (1265–1321 рр.), гуманістичний світогляд якого відбився у всесвітньо відомих творах: «Божественна комедія», «Монархія», «Пір» та ін. Данте наголошував на важливості християнства, але разом з тим ураховував і сили людини, він стверджував, що в кожній особистості є щось «божественне». За таку позицію твори поета були засуджені церквою. Хоча Данте Аліг'єрі передусім був поетом, але мав чітку власну філософську позицію, уважаючи, що людина своїми моральними якостями може сама досягти щастя, що людський розум має керувати державою, розв'язувати "земні" проблеми, а церква має піклуватися про духовний світ людини.

Данте багато зробив для розвитку гуманістичних ідеалів, проте батьком гуманізму вважають Франческо Петрарку (1304–1374 рр.). На відміну від Данте, він не визнавав схоластичних понять, а християнство сприймав відповідно до власної інтерпретації. Твори Петрарки сповнені індивідуалізмом, оскільки він цікавився внутрішніми проблемами людини. Окрім власних творів, він укладав ще й збірки давніх латинських текстів, творів Античності, намагаючись якнайкраще донести їхній зміст до сучасників.

Пропагандистом нових ідей був Джованні Боккаччо (1313–1375 рр.). Його «Декамерон» [2, с. 16] викриває вади тогочасного суспільства, зокрема духовенства.

Важливою ознакою тієї доби є те, що деякі культурні діячі почали розповсюджувати ідею нового суспільного устрою, за якого верховна влада в державі має належати народу. Вони вважали, що ані апарат державного правління, ані церква не мають небесного походження, вони є лише формою влади одних людей над іншими. Це зумовило активні протести проти втручання церкви в політичні справи, посилення ролі міщанства. В епоху Середньовіччя ця ідея ще не мала серйозних наслідків, але пізніше вона розвинеться та призведе до державних переворотів у багатьох країнах Європи.

Найголовнішим наслідком Ренесансу для середньовічної Європи є перехід від теоцентризму до антропоцентризму, тобто докорінна зміна світосприйняття. Ренесанс був перехідним етапом між Середньовіччям та раннім Новим часом. Саме в епоху Відродження радикально змінюється філософська концепція світосприйняття. У центрі уваги мислителів тепер стояла людина, її внутрішній світ та земне життя. На становлення філософської думки впливали історичні події, а поява певних філософських аспектів ставала поштовхом до нових суспільних і політичних явищ та змін ходу всесвітньої історії.

Отже, за часів Середньовіччя європейська філософія перебувала під потужним релігійним впливом, тому поле роздумів філософів було значно обмеженим. Незважаючи на це ідеї середньовічних мислителів мали прогресивне значення. Філософи порушували проблему співіснування старих релігійних догм та нового мислення, поширювали в Європі нові філософські ідеї, а їхня концепція пізнання світу була провідною складовою культури того часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бертран Рассел. Історія західної філософії. Київ: Основи, 1995. 759 с.
2. Боккаччо Дж. Декамерон. Харків: Фоліо, 2004. 672 с.
3. Бэкон Ф. Сочинения в 2 томах. 2-е испр. и доп. изд. Т. 1. Москва: Мысль, 1977. 567 с.
4. Гуревич А. Я. Категории среднвековой культуры. 2 изд., исп. и доп. Москва: Искусство, 1984. 350 с.
5. Гусєв В. І. Історія західноєвропейської філософії XV–XVII ст.: курс лекцій: навч. посібник. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
6. Данте А. Божественна комедія. Харків: Фоліо, 2001. 608 с.
7. Жильсон Э. Философия в средние века: От истоков патристики до конца XIV века. Москва: Республика, 2004. 678 с.

8. История философии в кратком изложении / пер. с чешского И. И. Богута. Москва: Мысль, 1991. 590 с.

9. История философии: учебник для высшей школы / под общей редакцией Н. И. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рыбалко. Харьков: Консум, 2002. 752 с.

10. Соколов В. В. Антология мировой философии. В 4 т. Т.1. Философия древности и средневековья. Москва: Мысль, 1969. 576 с.

11. Татаркевич В. История философии. Античная и средневековая философия / пер. с польского В. Н. Кваскова. Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 2000. 482 с.

УДК 338.24:334.012.61-022.51/.55:65.014.1

Едуард Квасенко
(Дніпро, Україна)

ПРАВО ТА РЕЛІГІЯ: ПИТАННЯ ВЗАЄМОВПЛИВУ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Дослідження взаємозалежності і взаємозв'язку права і релігії.
Ключові слова: *право, релігія, взаємов'язок права та релігії.*

Priority of interconnection and interconnection of law and religion.
Key words: *Law, Religion, Relationship of Law and Religion.*

Релігія та право – дві нормативні системи зі спорідненими характеристиками, що з різних сторін врегульовують життя суспільства і протягом тисячоліть взаємодіють у найрізноманітніших формах. Релігійні норми впливають на механізм регулювання суспільних відносин, тип та форму держави. Україна поступово повертається до розбудови національної системи права, враховуючи традиційні та релігійні витоки права. Відбувається активізація зусиль щодо визначення зв'язку права з релігійними нормами, закономірностей духовного розвитку суспільства. Внаслідок закріплення релігійних норм в законодавстві поступово формуються релігійні принципи. Релігійні норми закріплюються правом і найбільш загальне вираження отримали в явних принципах права.

Попри певний «ренесанс» релігійної тематики, який спостерігається в сучасній юридичній літературі, в наукових працях майже немає спроб теоретичної розробки співвідношення права і релігії. Існуючі ж дослідження в цій царині досить часто характеризуються фрагментарністю. На монографічному рівні вони переважно або звернені до проблем свободи совісті і правового статусу релігійних організацій, або ж розглядають вплив на право положень окремого віровчення. Майже поза увагою вчених-правників залишаються форми впливу релігії на правоутворення, недостатньо повно вивчено природу релігійного права, а релігійний чинник у наукових пошуках компаративістів висвітлюється здебільшого в межах традиційних або релігійних правових систем. До цього треба додати, що релігійне забарвлення деяких робіт, а іноді – спірність їх відправних засад (наприклад, тези про правильність або хибність догматів тієї чи іншої конфесії в контексті державно-правового розвитку) теж не сприяє вирішенню питань взаємодії права і релігії саме в юридичній площині.

Таким чином, на даний час існує потреба концептуального, заснованого на сучасній методології дослідження співвідношення права і релігії у процесі формування права й функціонування правової системи, що сприятиме вирішенню низки проблем загальної теорії держави і права, а також покращенню якості й ефективності законотворчої і правозастосовчої діяльності.

Мета і завдання дослідження. З урахуванням сучасного стану наукової розробки проблеми метою роботи є встановлення на підставі сучасного праворозуміння основних засад співвідношення права і релігії, з'ясування ролі релігії в процесі формування права й

функціонування правової системи і визначення на цій основі напрямків оптимізації законодавчого регулювання релігійних відносин та моделі взаємин держави і церкви. Відповідно до зазначеної мети поставлено такі завдання:

– спираючись на аналіз як класичних джерел, так і літератури сьогодення, сформулювати розуміння природи права і релігії;

– встановити спільні й відмінні риси права і релігії як форм суспільної й індивідуальної свідомості, а також нормативних регуляторів

– розкрити динаміку співвідношення права і релігії шляхом аналізу їх взаємодії, взаємовпливу та протиріч;

– вирішити питання природи норм релігійного права з огляду на їх походження, джерела легітимації, форми закріплення тощо.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом дослідження є право і релігія в системі соціального регулювання. Предмет дослідження становлять теоретичні проблеми співвідношення права і релігії як форм свідомості й нормативних інституціоналізованих регуляторів, особливості їх взаємодії та взаємовпливу в різних правових системах світу.

Теоретичним підґрунтям цього дослідження є роботи таких українських та зарубіжних вчених: В.А. Бачинін, Х. Бехруз, С. Бобровник, Л.А. Богачова, І.Ю. Богдановська, Л.В. Голяк, Е. Гутман, А.І. Дмитрієв, М.А. Ісаєв, Т.А. Карасова, А.П. Лопухін, С.М. Пілкінгтон, С.П. Погребняк, О. Петришин, П.І. Пучков, О.С. Сафронова, В. Хубер, М. Елон, А.О. Шепель та ін.

Взаємини норм права і релігії формувалися досить тривалий період часу. Історичні умови виникнення та розвитку релігійно-общинного підтипу є багатоманітними. Слід зазначити, що через складність, багатогранність та багатоаспектність такого соціального явища, як право, з'ясування його сутності, основних властивостей, ознак і проявів відбувалося поступово та постійно теоретично і методологічно вдосконалювалося. Даний процес втілено у різних підходах до визначення права, його змісту, способів легітимації та форм об'єктивації. Сучасне наукове розуміння права являє собою суму теоретичних результатів зазначених підходів, тому воно може бути сформульоване лише на основі вивчення висновків та підсумків провідних шкіл праворозуміння (природно-правової, історичної, позитивістської, психологічної, соціологічної) та виділення здобутків кожної із розглядуваних концепцій, які можуть бути використані у нашій роботі.

Історично першим підходом до праворозуміння виступає природноправова школа, яка виходить з уявлень про природне право, що виводиться із Божественного чи людського розуму, морального ідеалу, природних законів тощо та є сукупністю апріорних вимог чи базисом права позитивного (закону). Термін «природне право» (jus naturale) має античне коріння, і саме Платон і Аристотель сформували два принципово різних погляди на це явище, що були сприйняті західною філософською думкою: як критичної інстанції щодо законодавства або як його незмінної основи, а також побачили (хоча і в дусі своєї епохи) зв'язок права зі справедливістю. Натомість античний світогляд був позбавлений обох цих рис, свобода волі прямо заперечувалася давньогрецькою та римською релігіями, що визнавали існування богів та духів померлих людей, які напряму, часто незалежно від вчинків індивіда, втручалися в його земне життя. У свою чергу, сам індивід не мислився як щось, що має власну цінність та є відокремленим від суспільства [1, с. 22]. Наприклад, Аристотель обґрунтовував, що однакове благо особи і суспільства щодо останнього є чимось вищім і божественним [2, с. 628]. Вершиною юриспруденції того часу вважався правовий статус не людини і особи, а римського громадянина, що розчиняв суб'єкта права у його зв'язках з суспільством. Разом з тим християнське вчення про створення світу Богом та богоподібність людини, з одного боку, стало підґрунтям для розуміння сутності людини як вільної, автономної істоти, що дозволило говорити про право на відміну від закону, а з другого – поставило свободу індивіда в залежність від трансцендентного джерела (Бога), що зробило можливим продуктивні суперечності між свободою і необхідністю [2, с. 7-8], розв'язання якого потягло за собою питання про міру цієї свободи. Говорячи про роль, яку

відіграло римське приватне право для розвитку сучасних правових інститутів, ми скоріше маємо на увазі християнізовану рецепцію римського права у вигляді творів глосаторів та постглосаторів, ніж власне праці стародавніх правників чи загальну концепцію античного права, якому притаманна, зокрема, юридична відповідальність тварин або предметів неживої природи. Лише накладені на християнську етичну доктрину античні правові конструкції можуть розглядатися як складова підґрунтя західного права. Забігаючи наперед, можна сказати, що вся історія розвитку правових і політичних вчень Європи так чи інакше пов'язана саме з християнським світоглядом і є історією діалектичного ствердження, а згодом – зміни, заперечення, модифікування та розвитку ідей, закладених середньовічною християнською думкою.

Єпоха Відродження проголосила, що навіть якщо людину і було створено Богом, то у сфері суспільних відносин вона може спиратися на саму себе, визначаючи власну долю. Фактично це означає антропологічну революцію у світогляді, підвалини якої закладено християнським вченням. Голландський філософ і юрист Г. Гроцій апелював до природи людини, яка дозволяє обґрунтувати природне право й без ідеї Бога. Він зазначав, що «природне право настільки непорушне, що не може бути змінено навіть самим Богом» [3, с. 71]. Намагаючись позбавитися божественної легітимації, Г. Гроцій уявляв природне право сукупністю законів природи (щось на кшталт соціальної фізики), які виводяться засобами логічної імплікації («якщо А, то Б») і є незмінними. Відповідно «природне право розуміється не як те, що має бути, а як те, що є» [3, с. 89]. Відродження виступає першим кроком до визнання духовної автономії особистості, що, нагадаємо, є однією з умов дії права у суспільстві, а по-друге, хоча і звертається до проблеми джерел формування права, проте не вирішує питання, яким право має бути.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фрейд З. Будущее одной иллюзии / пер. с нем. В. В. Бибихина. *Сумерки богов* / сост. и общ. ред. А. А. Яковлева. Москва : Политиздат, 1990. С. 22.

2. Аквінський Тома. Коментарі до Аристотелевої «Політики» / пер. з лат. О. Кислюка; передмова В. Костусенка. Київ : Основи, 2003. С. 628.

3. Аквинский Фома. Сумма теологий : в 4 ч. / пер. с лат. С. Еремеева, А. Юдина. Киев : Ника-центр; Санкт-Петербург: Алетея, 2006. Ч. 1. С. 374, 375.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук Бочаров Д. О.

УДК 159.955.4:171

Валентина Куриляк
(Острог, Україна)

СУМЛІННЯ ЛЮДИНИ ЯК МОРАЛЬНИЙ ОРІЄНТИР

Представлено думки та ідеї християнської авторки Еллен Уайт на тему сумління (совість) людини. Надано визначення совісті та її цільове призначення. Визначено основі види сумління та подані їхні характеристики, включаючи симптоми, які їх супроводжують. У підсумках дослідження підкреслено, що совість людини – це один із подарованих Богом інструментів, який при правильному використанні виступає моральним компасом у житті людини.

Ключові слова: *сумління людини, види сумлінь, моральний компас.*

Thoughts and ideas of Christian authors Olga Stasiuk and Ellen White on the topic of human conscience (conscience) are presented. The definition of conscience and its purpose is given. The basic types of conscience are determined, and their characteristics are presented, including the

symptoms that accompany them. The results of the study emphasize that the human conscience is one of the tools given by God, which, when used properly, acts as a moral compass in human life.

Key words: *human conscience, types of conscience, moral compass.*

Совість – це «невмолимий інквізитор» людини, друга складова вищих моральних сил людини. У відповідності до визначення совіть – це: «усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання; сумління» [1]. У відповідності до християнської позиції, Творець заклав цю рису в єство людини. Тому, перед тим, як прийняти рішення щось зробити, в людині відбувається подвійна перевірка: судженням та совістю.

Таким чином судження разом із совістю є хорошим арбітром людської поведінки [2, с. 193]. Християнська письменниця Еллен Уайт визначення совість людини визначила наступним чином: «Совість – це голос Божий, який можна почути серед боротьби людських пристрастей» [2, с. 120]. Біблія містить згадку про те, що Святий Дух говорить через совість: «свідчить мені моє сумління через Духа Святого» (Римл.9:1). До основних функцій сумління людини належить: визначення та відокремлення добра від зла; вказівка на моральний обов'язок; вимога виконання обов'язку [2, с. 195].

Нерідко у єстві людини відбувається конфлікт між сумлінням та бажаннями. Часто бажання людини входять у конфлікт із її совістю. У Христа не було суперечності між обов'язком та бажаннями: «Твою волю чинити, мій Боже, я хочу, і Закон Твій у мене в серці» (Псалом 40:9). Однак у грішній людині така гармонія відсутня [2, с. 196].

Сьогоднішні світські стандарти закликають до способу життя у якому людина, керується своїми бажаннями. Згідно такої філософії обов'язок вважається рабством. Однак, з точки зору біблійної психології обов'язок стоїть понад бажаннями. Саме совість спонукає нас слідувати своєму обов'язку, коли бажання тягнуть в інший бік. Як результат маємо наступну схему поведінки людини, яка живе без Бога: Бажаю => Виконую => Повинен.

Схема поведінки християнина має іншу послідовність. Опираючись на слова Ісуса Христа маємо наступне: «Коли хоче хто йти вслід за Мною, хай зречеться самого себе, і хай візьме свого хреста, та й іде вслід за Мною» (Матфія16:24). Цими та подібними словами Христос закликає своїх послідовників до відмовитися від егоїстичних почуттів та бажань, та слідувати своєму обов'язку: «хай візьме свого хреста» [2, с. 197].

Якщо поцікавитися питанням, що мається на увазі під «хрестом», то Ольга Стасюк (християнська письменниця) цитуючи слова місіс Уайт зазначає наступне: «Хрест, хрест! ... Ти побачиш, що він обвішаний милістю, співчуттям, співчуттям і невимовною любов'ю» [3, с. 47]. Таким чином авторки наголошують, що християнин повинен йти цим шляхом, щоб полюбити свій обов'язок, свій хрест. А коли полюбив, те чим займаєшся, то виконуєш це з бажанням. Ось чому схема поведінки християнина має вигляд: Повинен => Виконую => Люблю => Бажаю [3, с. 198].

Обов'язок не потрібно пов'язувати із бажаннями, його треба пов'язувати з любов'ю. «Любов і обов'язок – близнюки. Вони завжди йдуть пліч-о-пліч» [4, с. 195]. Тому наведемо наступні слова у якості висновку: досвідчений християнин, це людина, у якої присутня: «моральна мужність пожертвувати своїми бажаннями і відгукнутися на веління обов'язку» [5, с. 120].

Крім того, життю людини притаманне ще таке явище, коли вона намагається слідувати своїм бажанням та почуттям при цьому придушуючи голос сумління і почуття обов'язку. Це є гріхом проти совісті. До нього належить небажання робити добро, коли є для цього можливість: «Отож, хто знає, як чинити добро, та не чинить, той має гріх!» (Якова 4:17). Постійна відмова слідувати голосу совісті призводить до гріха проти Святого Духа (Матвія 12:31). Голос Божий, який впливає на совість людини поступово затухає, через людську впертість та нерозкаяння.

У свою чергу почуття вини – це стан та біль зневаженої совісті. Це є божий механізм для спасіння людини, яка впала в гріх, щоб відвернути її від цього беззаконня. Якщо, особистість

відгукується на голос сумління, то визнає свій гріх, відчуває потребу в Спасителі та має бажання змінити свою поведінку [5, с. 200].

Лише покаяння, визнання вини, знімає з людини почуття провини та докори сумління. Ольга Стасюк наголошує, що гріх не лише суб'єктивне явище, воно також має об'єктивний аспект. Саме почуття провини робить гріх реальнім у свідомості людини [5, с. 201].

Біблійна обітниця прощення гріха звучить наступним чином: «… кров Христа, що Себе непорочного Богу приніс Святим Духом, очистить наше сумління від мертвих учинків, щоб служити нам Богові Живому!» (Євреям 9:14). Совість безгрішного Адама, була чистою. У нього не було дисонансу між бажанням та почуттям обов'язку, тому йому до гріхопадіння не доводилося йти проти голосу сумління [5, с. 202]. Однак совість сучасної людини пошкоджена гріхом. Перерахуємо найпоширеніші патології сумління:

Поневолене сумління. Поневолене сумління – «це совість у якої обмежена або взагалі відсутня свобода» [5, с. 207]. У такому випадку у людини обмежене чи забране право приймати власні рішення. Щодо цього питання Еллен Уайт писала: «ті, хто намагаються стати совістю інших людей, ставлять себе вище Бога» [6, с. 234]. Свобода совісті подарована Богом людині, і Він заборонив будь кому забирати її. Однак в історії та сучасності зустрічаються намагання керувати совістю інших людей, наприклад через деякі церковні організації, або у деспотичних сім'ях [6, с. 208-209]. Слова апостола Павла на цю тему є наступними: «чого б моя воля судилась сумлінням чужим?» (1 Коринфянам 10:29)

Совість, крім того, що повинна бути вільною, також має бути індивідуальною. Еллен Уайт писала: «Бог кожному дав свою совість» [4, с. 523]. «Ми рішуче відмовляємося бути вашою совістю» [3, с. 119]. Ольга Стасюк наводить: «радянський» тип сумління, як приклад подавленого сумління, оскільки в часи СРСР існував лозунг: «Партія – розум, честь і совість нашої епохи» [3, с. 207; 210].

Немічне сумління. У немічного сумління почуття провини неспіврозмірне зробленому вчинку. Така людина ставить перед собою завищені вимоги, яких неможливо виконати. Самі вимоги, були надумані самою людиною. Вона намагається їх досягти, а оскільки не в змозі цього зробити, то страждає від докорів сумління. Нерідко людина з немічним сумлінням схильна брати на себе обов'язки інших. Наприклад в Біблії описані християни, які були колись язичниками, однак повірили і полюбили Господа Ісуса. Деякі з них не розуміли, що інших богів не існує, тому уникали будь чого, що було посвячене в язичницьких храмах. Хоча сама по собі та їжа не була заборонена Богом для вживання, однак: «їхнє сумління, бувши недуже, споганюється» (1 Коринфянам 8:7), [3, с. 211].

Вине сумління. Людина з виним сумлінням довгий час несе на собі почуття зробленої провини. Цей стан пригнічує особистість. Вина совість – це «совість-тиран». Іншою стороною такого типу сумління є людина, яка звільнилася від почуття вини неправильним чином. Вона заспокоює себе, наприклад тим, що навколо так багато людей не кращих за мене. Так, людина може оправдовувати свої неправильні вчинки. При цьому гріхи лишаються на людині, та її совісті.

Ожорсточене сумління. Людина з ожорсточеним сумлінням придушує голос совісті. Таке сумління черстве, нечутливе, лукаве. Таким чином при постійній протидії голосу совісті цей голос стає майже невідчутний. Біблія говорить про цей тип совісті: «хто в лицемірстві говорить неправду, і спалив сумління своє» (1 Тимофія 4:2). Людина нехтує виконанням чітких Божих повелінь, тривалий час виношує в собі егоїзм. Совість стає паралізованою, припиняє виконувати свою роль, мертвіє, ожорсточується [3, с. 213-214]. Бог пропонує зцілення від кожного патологічного стану сумління. Лікування насамперед полягає у розвитку щоденних стосунків із Богом, як Великим Цілителем.

Також, для проведення самоаналізу, потрібно ставити собі наступні питання: Чи я чітко розумію що є добро, а що – зло? Чи я не нав'язую іншим свої погляди на добро і зло? Що є фундаментом моїх моральних засад: думка членів сім'ї, друзів, Біблія? Чи я знаю свої обов'язки? Чи проведена лінія між моїми обов'язками та обов'язками членів сім'ї? Чи беру я на себе чужі обов'язки і чи перекладаю свої обов'язки на інших? Чи відчуваю я внутрішній

конфлікт між бажанням та обов'язком? Які, свої обов'язки мені не подобаються? Що мені зробити, щоб полюбити їх? Як часто я маю почуття вини? Для відповідей на ці питання потрібне помазання Святого Духа і звернення до Христа, справжнього психолога [3, с. 217-218].

Отже, підводячи підсумок вище наведеному підкреслимо, що совість людини – це один із інструментів даних Богом людини, який при правильному використанні виступає моральним компасом у житті людини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Совість. *Словник. Портал української мови та літератури*. URL: https://slovnyk.ua/index.php.
2. Уайт Э. Свидетельства для церкви. Том 5. Заокский: Источник жизни, 1996. 754 с.
3. Уайт Э. Свидетельства для церкви. Том 2. Заокский: Источник жизни, 1997. 711 с.
4. Уайт Э. Свидетельства для церкви. Том 3. Заокский: Источник жизни, 1998. 575 с.
5. Уайт Э. Основы здорового питания. Заокский: Источник жизни, 1997. 498 с.
6. Уайт Э. Свидетельства для церкви. Том 9. Заокский: Источник жизни, 1996. 288 с.

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК 616.1:616.24-06

Мархаба Амантаева
(Караганда, Казахстан)

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ДЫХАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПРИ СОЧЕТАННОЙ СЕРДЕЧНО-ЛЕГОЧНОЙ ПАТОЛОГИИ

В статье представлены результаты исследования функции внешнего дыхания у пациентов с ХОБЛ и ИБС в отдельности и в сочетании. Установлено, что при сочетанной сердечно-легочной патологии прогрессирует изменение функции внешнего дыхания по смешанному типу, с преобладанием нарушений бронхиальной проходимости на средних и дистальных уровнях бронхов.

Ключевые слова: *сочетанная патология, хроническая обструктивная болезнь легких, ишемическая болезнь сердца, функция внешнего дыхания.*

The article presents the results of a study of the function of external respiration in patients with COPD and IHD, individually and in combination. It was found that with combined cardiopulmonary pathology, changes in the function of external respiration progressed in a mixed type, with a predominance of violations of bronchial patency at the middle and distal levels of the bronchi.

Keywords: *concomitant pathology, chronic obstructive pulmonary disease, ischemic heart disease, respiratory function.*

Хроническая обструктивная болезнь легких (ХОБЛ) и ишемическая болезнь сердца (ИБС) представляют собой актуальную проблему современной медицины. Согласно статистическим данным, уровень смертности от хронических обструктивных заболеваний легких (ХОЗЛ) в последние десятилетия характеризуется неуклонным ростом. По прогнозам экспертов ВОЗ, до 2020 г. доля ХОЗЛ в структуре смертности от всех причин может стать третьей по значимости, а ИБС является лидирующей причиной смертности во всем мире [1, с. 81-82]. При этом, в средней и старшей возрастных группах число больных с сочетанием этих заболеваний составляет 60% [1, с.81-82].

Обсуждение проблемы коморбидности ХОБЛ и ИБС в отечественной и зарубежной печати в последнее время является едва ли не главной темой .Это обусловлено рядом причин. Во-первых, и ХОБЛ, и ИБС являются социально значимыми заболеваниями, формируя значительный пул пациентов. ИБС диагностируют более чем у одной трети пациентов с инструментально и клинически подтвержденной ХОБЛ, а распространенность ИБС возрастает по мере увеличения тяжести ХОБЛ, достигая 60% при выраженной бронхиальной обструкции, и значительно повышается с возрастом [2, с. 82]. Во-вторых, ХОБЛ и ИБС являются классическим примером коморбидности, имея общие этиологические и патогенетические механизмы формирования. Как известно, ХОБЛ имеет как легочные, так и экстрапульмональные проявления [2, с. 82]. Первые, как правило, связаны с хроническим ограничением скорости воздушного потока и наиболее выражены в функциональных показателях нарушения респираторной функции. Снижение ОФВ1 на 10% увеличивает риск сердечно-сосудистой смертности на 28%, а нефатальных коронарных событий - на 20% [2, с. 82]. В качестве потенциальных системных проявлений ХОБЛ рассматриваются кардиоваскулярные эффекты, среди которых фигурируют повреждение эндотелия с развитием эндотелиальной дисфункции, атеросклероз с формированием ИБС, развитие системного воспаления [3, с. 16-17].

Установлена взаимосвязь между выраженностью гипоксемии у больных ХОБЛ и повышением уровня тромбоксана В2 (метаболит тромбоксана А2), что свидетельствует о повышении риска тромбообразования у этой категории больных [4, с. 16]. С точки зрения

авторов, это может быть связано как с влиянием гипоксемии на метаболическую активность мембраны тромбоцитов (активизация метаболизма арахидоновой кислоты), так и с влиянием гипоксии на функциональную активность эндотелия.

Установлено, что при сочетании ХОБЛ с ИБС, по сравнению с группой пациентов с ИБС, увеличивалась частота возникновения типичного ангинозного приступа на 16,9% ($p<0,01$), нарушений ритма, развития признаков хронического легочного сердца на 11,5% ($p<0,05$) и встречаемости бронхитического фенотипа ХОБЛ. [5, с. 14].

Проблемы изучения клинических, функциональных и патогенетических особенностей сочетания ИБС и ХОБЛ определяется их широкой распространённостью, неблагоприятным прогнозом из-за взаимного отягощения и ускорения прогрессирования как коронарной, так и лёгочно-сердечной недостаточности [6, с. 66].Принимая во внимание высокую частоту коморбидности ХОБЛ с ИБС и тенденцию к росту этих заболеваний, изучение функционального состояния дыхательной системы является актуальным и возможно, позволит расширить представление о компенсаторно-приспособительных механизмах легких в условиях сочетанной сердечно-легочной патологии.

Цель работы: Изучить функциональное состояние дыхательной системы у пациентов с сочетанной сердечно-легочной патологией.

Материалы и методы исследований: Объект исследования: пациенты с сочетанной сердечно-легочной патологией, которые составили: 1 группу – 27 больных с ХОБЛ; 2 группу - 30 больных с ХОБЛ в сочетании с ИБС. Контрольную группу составили 27 практически здоровых людей. Спирографическое исследование функции внешнего дыхания проведено на автоматизированном спирометрическом анализаторе дыхания с регистрацией жизненной емкости легких (ЖЕЛ), форсированной жизненной емкости легких (ФЖЕЛ), объема форсированного выдоха за 1 секунду (ОФВ1), индекса Тиффно (ОФВ1/ФЖЕЛ), максимальных объемных скоростей на уровне 25,50,75% (МОС25, МОС50, МОС75).Статистическая обработка материала с использованием пакета прикладных программ Statistika, V 6.

Результаты и их обсуждение: Как видно из таблицы, у пациентов с ХОБЛ (I группа), по сравнению с контролем, снижались показатели жизненной емкости легких на 30%, показатель форсированного ЖЕЛ на 15%, объем форсированного выдоха за 1 секунду ($ОФВ_1$) на 41%, индекс Тиффно на 29%, максимальная объемная скорость на уровне крупных бронхов ($МОС_{25}$) на 30%, средних бронхов ($МОС_{50}$) на 36% и мелких бронхов ($МОС_{75}$) на 42%.

У пациентов с ХОБЛ и ИБС (II группа), по сравнению с контролем, снижаются ЖЕЛ на 31%, ФЖЕЛ на 21%, ОФВ1 на 48%, ИТ на 33%, $МОС_{25}$ на 35%, $МОС_{50}$ на 43% и $МОС_{75}$ на 48%.

Таблица

Показатели функции внешнего дыхания у пациентов с сочетанной сердечно-легочной патологией (M±m)

в % к должной величине	Контроль n = 27	I группа n=27	II группа n=30
ЖЕЛ	102,50±1,31	72,17±1,12*	70,52±1,62*
ФЖЕЛ	102,75±2,10	87,11±1,10*	81,33±2,01*#
$ОФВ_1$	102,30±1,84	60,17±1,31*	53,50±1,98*#
ИТ	97,75±1,27	69,16±1,28*	65,55±1,01*#
$МОС_{25}$	92,20±2,71	64,33±1,74*	60,23±2,13*
$МОС_{50}$	97,50±3,40	62,41±1,87*	55,23±1,05*#
$МОС_{75}$	96,65±3,38	55,65±1,94*	50,18±2,01*#
Примечание - *-достоверность различий по сравнению с контролем ($p<0,05$) #- достоверность различий по сравнению с контролем ($p<0,05$)			

Если провести сравнительный анализ между группами, то видно, что более выраженные изменения функции внешнего дыхания во II группе. Так, показатели ФЖЕЛ, ОФВ1, ИТ, $МОС_{50}$ и $МОС_{75}$ достоверно значимо снижены, по сравнению с пациентами I группой, на 6,63% ($p<0,05$), 11,08% ($p<0,05$) и 5,21% ($p<0,05$), 11,50% ($p<0,05$) и 9,82% ($p<0,05$) соответственно.

Полученные результаты свидетельствуют о достоверно значимых изменений как объемных, так и скоростных показателей спирографии во всех обследованных группах. При этом, в группе с ХОБЛ и ИБС скоростные показатели проходимости воздушного потока на уровне средних и дистальных бронхов были более низкими, нежели в группе пациентов с ХОБЛ, а также достоверно значимо снижены были ФЖЕЛ, ОФВ1 и ИТ, по сравнению с группой ХОБЛ (I группа), что указывает на прогрессирование нарушений преимущественно бронхиальной проходимости.

Выводы. У пациентов при сочетании ХОБЛ с ИБС прогрессирует нарушение функции внешнего дыхания по смешанному типу, с преобладанием нарушений бронхиальной проходимости на средних и дистальных уровнях бронхов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Айсанов З.Р., Колманова Е.Н., Чучалин А.Г. Хроническая обструктивная болезнь легких в сочетании с сердечно-сосудистыми заболеваниями легких: лечение ингаляционными холинолитическими препаратами. *Терапевтический архив.* 2004. №12. С. 81-82.

2. Игнатова Г.Л., Антонов В.Н. Прогностические индексы и маркеры системного воспаления. *Медицинский совет.* 2017. №4. С. 81-85.

3. Игнатова Г.Л., Антонов В.Н. Влияние вакцинации на динамику бронхиального и системного воспаления у пациентов с хронической обструктивной болезнью легких и ишемической болезнью сердца. *Терапевтический архив.* 2017. №3. С.29-33.

4. Кароли Н.А., А.П. Ребров. Хроническая обструктивная болезнь легких и кардиоваскулярная патология. *Клиницист.* 2007. №1. С. 13-19.

5. Абудллаев В.А. Хроническая обструктивная болезнь легких сочетанная с ишемической болезнью сердца: Клинико-функциональные особенности течения, механизмы взаимоотягощения. *Биомедицина.* 2014. №2. С.13-17.

6. Абдуллаев В.А. Влияние фармакотерапии на биоэлектрическую активность сердца у больных ХОБЛ в сочетании с ИБС. *Терапия.* 2015. №3. С.66-70.

Научный руководитель: доктор медицинских наук, профессор Койгельдинова Ш. С.

УДК 616.31:614.212:579

Людмила Горзов, Марина Кривцова, Євген Костенко
(Ужгород, Україна)

БАКТЕРІАЛЬНЕ ОБСІМЕНІННЯ ПРИМІЩЕНЬ СТОМАТОЛОГІЧНИХ КЛІНІК

У статті представлений літературний огляд, щодо актуального питання – бактеріальної забрудненості повітряного середовища приміщень стоматологічних кабінетів.

Ключові слова: *внутрішньолікарняна інфекція, мікробіота, повітря, стоматологічна клініка.*

In the article presents a literature review on the topical issue - bacterial air pollution in the premises of dental offices.

Key words*: nosocomial infection, microbiota, air, dental clinic.*

Повітряне середовище приміщень лікувальних установ відіграє значну роль в поширенні збудників ряду внутрішньолікарняних інфекцій, в першу чергу коагулазопозитивних стафілококів, а також респіраторних вірусів і збудників деяких мікозів.

Все більше уваги приділяють питанням мікробіологічної оцінки якості повітря лікувальних установ у зв'язку із збільшеною значимістю повітряного середовища в передачі інфекційного агента в стоматологічних кабінетах. Постійна циркуляція патогенної і умовно - патогенної мікрофлори і пов'язана з цим потенційна небезпека інфікування медичного персоналу обумовлена специфікою робочого процесу в стоматології. Ця специфіка пояснюється рядом факторів: постійним контактом лікаря з інфікованою середовищем (слина, гній, кров), можливістю дрібних пошкоджень шкіри рук в зв'язку з роботою ріжучо-колючими інструментами, повітряно-крапельною передачею інфекції за рахунок надзвичайно близького і тривалого контакту з хворим в процесі лікування, що посилюється утворенням бактеріального аерозольного хмари при роботі на високошвидкісних бормашинах. Є дані про можливості аерогенного поширення грамнегативних умовно-патогенних бактерій.

Мета дослідження – узагальнення даних літератури, щодо бактеріальної забрудненості повітряного середовища приміщень стоматологічних кабінетів.

Основним джерелом мікробного обсіменіння стоматологічних кабінетів прийнято вважати пацієнтів з гнійно-запальними процесами щелепно-лицевої ділянки. Мікробіота порожнини рота навіть здорової людини відрізняється надзвичайною різноманітністю і варіює в залежності від віку, якості харчування, ступеня гігієни порожнини рота [1, 2]. Наявність стоматологічного захворювання призводить або до зміни видового складу мікроорганізмів, або до збільшення кількості бактерій певного виду з вираженими патогенними властивостями.

Слід зазначити, що, крім хворого, джерелами патогенних бактерій можуть бути і бактеріоносії як з числа пацієнтів, так і медичного персоналу.

У стоматологічній практиці провідну роль в поширенні інфекції від джерела (хворі, носії) у зовнішнє середовище відіграють руки лікаря. В процесі діагностики і лікування руки лікаря, забруднені вмістом порожнини рота пацієнта, можуть забруднювати наконечники бормашин, стоматологічний інструментарій, одяг, крісло пацієнта, мобільний телефон, годинник. [3]

Додатковим чинником, що сприяє дисемінації мікроорганізмів в зовнішнє середовище, як уже зазначалося, є широке використання високошвидкісного стоматологічного обладнання. Мікроорганізми з порожнини рота при цьому розпорошуються у вигляді аерозолю. За даними Американської асоціації стоматологів, таким чином, здатні передаватися гострі респіраторні захворювання, грип, туберкульоз, герпес. Інфекція може поширюватися через шкіру обличчя і рук, слизову оболонку носоглотки і очей лікаря, а також через поверхні, в яких можливо вторинне інфікування [4].

В літературі є відомості про характер мікробного пейзажу в стоматологічних кабінетах, кількісна ж характеристика мікробного забруднення наведена лише в нечисленних дослідженнях. [5]

Так вивчаючи склад мікроорганізмів повітря в різних стоматологічних кабінетах, В.А.Катаєва отримала такі результати: рівень сумарної бактеріального обсіменіння повітря хірургічних відділень (1018 ± 273 мікробних тіла (колонієутворюючих одиниць) в 1 $м^3$) був нижче, ніж терапевтичного (2410 ± 271) і ортопедичного (2593 ± 330). Однак патогенні мікроорганізми найчастіше висівалася з повітря хірургічних кабінетів (32% проб). У терапевтичному кабінеті цей показник склав 29%, а в ортопедичному 18% (13). У жодній з робіт не простежено «епідеміологічний ланцюжок», тобто не доведена наявність ідентичних за біологічними властивостями штамів мікроорганізмів, виділених з різних джерел (хворі, носії, зовнішнє середовище). Оцінку мікробного обсіменіння об'єктів зовнішнього середовища стоматологічних кабінетів ускладнює і та обставина, що немає офіційних стандартів рівня бактеріального забруднення. Необхідність такої стандартизації є

очевидною, тому що створення нормативів забезпечить підтримання чистоти на необхідному рівні і полегшить контроль за її дотриманням [6].

Ряд авторів висловлюються про необхідність використання при виконанні діагностичних і лікувальних процедур мікробіологічних методів дослідження, вважаючи, що це позитивно позначиться не тільки на ефективності лікування, але і на більш цілеспрямованому виборі оздоровчих заходів щодо зниження рівня мікробного забруднення в стоматологічних кабінетах різного профілю.

Таким чином, специфіка робочого процесу в стоматології сприяє створенню середовища з високою бактеріальною забрудненістю. Очевидно, що оздоровчі заходи покликані не тільки усунути джерела інфекції, а й закрити шляхи їх передачі за допомогою технічного вдосконалення деяких видів стоматологічного обладнання.

На жаль, тільки в одиничних роботах приділяється увага пацієнтові як джерелу інфекції і пропонується знижувати рівень мікроорганізмів в порожнині рота до лікування деякими видами антисептиків.

Висновки. Бактеріальне забруднення стоматологічних кабінетів вивчено недостатньо. Майже немає даних про стоматологічного хворого, як джерела інфекції. Мало інформації про частоту виявлення санітарно-показових мікроорганізмів, як в повітряному середовищі, так і в змивах з інвентарю, апаратури, обладнання та інших об'єктів стоматологічних кабінетів різного профілю. Немає даних про поширення носійства патогенних мікроорганізмів серед медичного персоналу і стоматологічних хворих.

Глибоке вивчення поставлених питань буде мати важливе значення не тільки для подальшого поліпшення умов праці в стоматологічних кабінетах, а й для підвищення якості стоматологічної допомоги.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левицкий А. П. Физиологическая микробная система полости рта. *Вісник стоматології.* 2007. № 1. С. 6–11.

2. Гончаренко О. В. Порівняна характеристика мікробного балансу ротової порожнини рота в нормі і при стоматологічній патології. *Одеський медичний журнал.* 2008. № 6. С. 36–37.

3. Горзов Л.Ф., Кривцова М.В, Костенко Є.Я. Контамінація предметів особистого користування лікарів, як фактор поширення опортуністичних інфекцій. *Науково-практична конференція з міжнародною участю «Другий національний форум імунологів, алергологів, мікробіологів та спеціалістів клінічної медицини, присвячений 175-річчю з дня народження І.І. Мечникова»,* 16-17 вересня 2020 року, м.Харків. С.34-35.

4. Weiner L. M., Webb A. K., Limbago B., Dudeck M. A., Patel J., Kallen A. J., Sievert D. M. (2016). Antimicrobial-Resistant Pathogens Associated with Healthcare-Associated Infections: Summary of Data Reported to the National Healthcare Safety Network at the Centers for Disease Control and Prevention, 2011-2014. *Infection Control and Hospital Epidemiology*, *37*(11), 1288–1301.

5. WHO The burden of health care-associated infection worldwide (2016) [Online] Available from: http://www.who.int/gpsc/country_work/burden_hcai/en/ [Accessed on 10th August, 2016].

6. Катаева В.А., Ермолина Е.П., Томек М., Жданова Л. П. Бактериальное загрязнение внешней среды стоматологических поликлиник и пути его снижения. *Стоматология.* 1982. № 4.С. 62-64.

УДК 616.13-072:616.379-008.64:57.037

Шохиста Машарипова
(Урганч, Ўзбекистон)

ЎПКА ИЧИ АРТЕРИЯЛАРИНИНГ МОРФОЛОГИК ТУЗИЛИШИ ВА КЕРНОГАН ИНДЕКСИ

1 ва 3 даражадаги артериялар мушак эластик типида, 4-6 даражадаги артериялар мушак типидаги артериялар. Янада мукаммалроқ ўрганиш учун артериялар яна учта гуруҳга ажратилди: кичик, ўрта ва катта ўлчамли артериялар. Тадқиқотларимиз натижалари кўрсатишича, 3 ва 4 даражали артерияларда қўшимча равишда спиралсимон силлиқ толали мушак қавати ривожланади. Бу қават кўндаланг кесмаларда алоҳида ёстиқсимон бўртма сифатида намоён бўлади. Адвентиция томонидан ташқи эластик мембранага яқин жойлашади. Унинг асосини ташкил қилувчи силлиқ мушак толалари қийшиқ айлана йўналишга эга бўлиб, бир бирига жуда зич жойлашади.

Калит сўзлар: *ўпка ичи артериялари, артериялар, постанатал онтогенез.*

Arteries of the 1st and 3rd level belong to the muscular-elastic type, arteries of the 4th-6th level - to the arteries of the muscular type. For a more thorough examination, the arteries were divided into three groups: arteries of small, medium and large caliber. The results of our research show that a spiral smooth muscle layer develops on grade 3 and 4 arteries. This layer appears in cross-section as a separate pillow-like bulge. It is located close to the outer elastic membrane on the side of the adventitia.

Keywords: *intrapulmonary arteries, arteries, postnatal ontogenesis.*

Одам организмидаги қон томирларнинг хар хил ёшдаги таркибий функционал шаклланиш қонунияти замонавий морфология ва патоморфологиянинг долзарб вазифаларидан бўлиб хисобланади. Ўпкаларда турли патологик жараёнларни ривожланиши нафас олиш аъзолари, қон томирлар, алвеолалар, интерстиция, плевранинг зарарланиши билан кечиши мумкин. Ўпка артерияларнинг зарарланиши, кичик қон айланиш доирасидаги қон томирлардаги ўзгаришлар кўпгина хамроҳ касалликлар билан кечувчи патологик бўлиб хисобланади. Кичик қон айланиш доирасида гемодинамикани бузилишини эрта аниқлаш бугунги кунда янаям катта қизиқиш уйғота бошлади. Маълумки, ўпкалар газ алмашинув жараёнини таъминловчи системани ўз ичига олади. Бу тизимда асосий ўринни ўпканинг ташқи артериялари ҳамда аъзо ичи артериялари ташкил қилади. Кичик қон айланиш доирасида келиб чиқадиган патологияларда артерияларнинг таркибий ўзгариши муҳим ўрин тутиши адабиётларда келтирилган. Замонавий адабиётларда ўпка артерияларнинг эндотелиал қаватини турли патологияларда ўзгариши кўп учрайди. Бу артерияларнинг коллаген, эластик толалари ва бириктирувчи тўқиманинг бошқа толаларининг ўзгариши натижасида патологик жараёнлар ривожланади. Шулар билан бир қаторда қон томирларда ёшга қараб хам ўзгаришлар ривожланади. Юқоридагиларни инобатга олиб ўпка аъзо ичи артерияларнинг морфологик тузилишини ўрганишни ўз олдимизга мақсад қилдик.

Ишнинг мақсади: ўпка аъзо ичи артерияларнинг морфологик тузилишини ўрганиш.

Тадқиқотни ўрганиш материали ва усуллари. Тажриба учун вояга етган 220-280 грамм оғирликга эга бўлган, 4-5 ойлик эркак жинсига мансуб, 60 та оқ лаборатор каламушлардан фойдаландик. Тажрибани Тошкент тиббиёт академиясининг Анатомия, клиник анатомия кафедраси илмий лабораториясида бажардик. Кичик қон айланиш доирасидаги артерияларнинг морфологик тузилишини ўрганиш мақсадида, каламушлар жонсизлантирилгандан сўнг ўпка атрофидаги кўкс оралиғи аъзолари билан биргаликда ажратиб олиб, 10% ли формалин эритмасида 48 соат давомида фиксация қилинди. Сўнгра, 12 соат давомида оқар сувда ювилди ва ўсувчи спиртда сувсизлантирилгач парафин блокларига қотирилди. 10-12 мкмли гистологик препаратлар тайёрланиб гематоксилин эозин, Ван гизон

ва Вейгерт усулларида бўялди. Гистологик препаратлар микроскоп остида компьютерда суръатга олинда ва Компас – 3D V8 программаси ёрдамида артерияларнинг куйидаги ўлчамлари ўлчанди: ички ва ташқи эластик мебрананинг узунлигини кўндаланг юзаси; бу эластик мембраналар орасидаги ўрта қаватнинг кўндаланг юзаси; адвентициянинг кўндаланг кесимини юзаси. Олинган маълумотлардан фойдаланиб Керноган индексини хисоблаб чиқдик. Артерияларда Керноган индекси аъзони қай даражада қон билан таъминланишини кўрсатади. Бу индексни аниқлаш учун қон томирнинг ўрта қаватининг қалинлиги ва томир диаметридаги нисбат хисобланиб 100 га кўпайтирилади.

Ўпканинг аъзо ичи артериялари мушак эластик ва мушак типидаги артериялар бўлиб ҳисобланади. Аъзо ичи артерияларни тавсифнифлашда биз Есипова И.К., Кауфман О.Я. (1968) ва Е.К. Уейр, Дж.Т. Ривс (1995) ларнинг маълумотларига асосландик. Юқоридаги муалифларнинг маълумотларига кўра, кичик қон айланиш доирасининг артериялари бронхларнинг тармоқланишига кўра тармоқланади. Хар бир ўпка артериясининг тармоғи хар битта бронхга мос келиши шарт. Морфологик хусусиятини солиштириш мақсадида биз 6 та даражадаги артерияларни ўргандик. 1 ва 3 даражадаги артериялар мушак эластик типида, 4-6 даражадаги артериялар мушак типидаги ўпка аъзо ичи артериялари. Янада мукаммалроқ ўрганиш мақсадида артериялар яна учта гуруҳга ажратилди: кичик, ўрта ва катта ўлчамли артериялар. Бўлакли артериялар мушак эластик туридаги артериялар бўлиб ҳисобланади. Бу артерияларни микроскоп отида кўрганимда ички қавати эндотелий ва нозик эндотелий ости қаватидан иборат. Ўрта қаватида учта эластик мембрана бўлиб, уларнинг орасида қийшиқ бўйлама жойлашган силлиқ миоцитлар жойлашган. Ўрта қаватида коллаген толаларни кўриш мумкин. Аниқ чегарага эга бўлган ички ва ташқи эластик мембрана қавати яхши ривожланганлиги қайд этилди. Қон томирнинг диаметри кичиклашган сайин, ўрта қаватнинг эластик мембранаси юпқалашиб борди ва ташқи эластик мембрана билан қўшилиб кетиши кузатилди (жадвал №1). Артерияларнинг ташқи адвентиция қавати бириктирувчи толалардан, асосан коллаген ва эластик толалардан ташкил топган.

Мушакли турдаги ўпка аъзо ичи артериялари асосини ўрта қаватдаги яхши ривожланган силлиқ хужайрали мушак ташкил қилади. Ўрта қаватдаги мушак толалари ўзаро ички ва ташқи эластик мембранадан тузилганлигини кўриш мумкин. Силлиқ мушак толаларидан ташқари ўрта қаватда ингичка эластик толалар учрайди. Бундай артерияларнинг ички қавати кўп қаватли эндотелиоцитлардан иборат бўлиб, бевосита ички эластик мембранага тегиб туради. Бизнинг тадқиқотларимизда, бу турдаги артерияларда субэндотелиал қават аниқланмади. Мушак типидаги ўпка артерияларининг ташқи қаватида аниқ чегара бўлмай, бронхларнинг ташқи қаватида жойлашган нозик толали бириктирувчи тўқима толалари билан қўшилиб кетганлигини кўриш мумкин. Тадқиқотларимиз натижалари кўрсатишича, 3 ва 4 даражали артерияларда қўшимча равишда спиралсимон силлиқ толали мушак қавати ривожланади. Бу қават кўндаланг кесмаларда алоҳида ёстиқсимон бўртма сифатида намоён бўлади. Бу бўртма адвентиция томонидан ташқи эластик мембранага яқин жойлашганлигини кўриш мумкин. Унинг асосини ташкил қилувчи силлиқ мушак толалари қийшиқ айлана йўналишга эга бўлиб, бир бирига жуда зич жойлашади. Бу ёстиқчалар ўпкада мушак эластик артерияларнинг мушакли артериялар турига алмашинувида ўзига хос ўрин тутиб, кичик қон айланиш доирасида қон айланишида муҳим ўрин тутса керак.

Қон томирларнинг тармоқланишида томир деворининг тузилиши ўзгарибгина қолмасдан, унинг морфометрик ўлчамлари ҳам ўзгариши аниқланди. Ўпка артерияларининг ички ва ташқи диаметрлари ўлчами аста секин кичрайиб борди (жадвал №1). Мушак эластик типидаги артерияларнинг ўрта қавати катта ўлчамга эга эканлиги қайд этилди. Ўрта ва кичик мушак типидаги артерияларнинг ўрта қавати кичик ўлчамларга эга эканлиги кузатилди. Тадқиқотларимиз таҳлили, ўпка аъзо ичи артерияларда Керноган идексининг бир биридан сезиларли фарқ қилиши аниқланди. Бу кўрсатгич ўрта қавати нисбатан қалин бўлган катта ва кичик мушакли артерияларда каттароқ эканлиги қайд этилди. Катта диаметрга эга бўлган мушак эластик типидаги йирик артерияларда эса бу кўрсатгич кичикроқ эканлиги аниқланди.

Жадвал № 1

Ўпка аъзо ичи артерияларининг морфометрик кўрсатгичлари (M±m)

Артериянинг тури		Ташқи эластик мембрана узунлиги (мм)	Ички мембрана узунлиги (мм)	Ўрта қават ўлчами(мм)	Ташқи адвентиция қавати	Ички диаметри ($мм^2$)	Керноган индекси
Мушак эластик	Йирик калибрли	0,57±0,02	0,51±0,03	0,031±0,07	0,033±0,01	0,047±0,03	0,044±0,003
	Ўрта калибрли	0,41±0,05	0,32±0,03	0,027±0,006	0,031±0,006	0,045±0,05	0,057±0,05
	Майда калибрли	0,32±0,08	0,30±0,06	0,034±0,02	0,030±0,02	0,039±0,08	0,086±0,09
Мушак типидаги	Йирик калибрли	0,26±0,03	0,17±0,09	0,035±0,07	0,019±0,07	0,032±0,07	0,032±0,006
	Ўрта калибрли	0,20±0,06	0,15±0,06	0,017±0,03	0,015±0,006	0,014±0,09	0,0141±0,06
	Майда калибрли	0,13±0,03	0,07±0,03	0,014±0,02	0,012±0,01	0,009±0,001	0,136±0,003

Берилган жадвалдан кўриниб турибдики, артерияларнинг ўрта қаватини кўндаланг кесимини юзаси 1 даражадан майда мушак типидаги артерияларга қараб аста секин камайишини кўриш мумкин. Ушбу ўзгаришларга хос ўзгаришларни адвентицияда хам кўриш мумкин. Адвентициянинг энг катта ўлчамини йирик мушак эластик типидаги артерияларда, кичик кўрсатгич эса – майда мушак типидаги артерияларда аниқланди.

Йирик ва ўрта мушак эластик типидаги артерияларнинг адвентиция ва ўрта қавати ўлчамининг нисбати ўзаро солиштирилганда, адвентициянинг ўлчами устунлиги билан нисбат 1:1,3 ва 1:1,2 га тенг эканлиги қайд этилди. Майда ўлчамлик мушак эластик типидаги ва мушак типидаги артерияларда, шунингдек йирик мушак типидаги артерияларда эса аксинча ўрта қаватнинг қалинлиги адвентицияга нисбатан катта эканлиги аниқланди ва нисбат 1:0,8 ва 1:0,7 га тенг бўлди. Мушак типидаги ўрта калабирдаги ўпка артерияларида бу нисбатнинг адвентиция қалинлиги устунлиги билан 1:1,3 га ўзгариши кузатилди.

Хулоса. Шундай қилиб олинган маълумотларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, ўпка аъзо ичи артериялари мушак эластик ва мушак типидаги артерияларни қайд этиш мумкин. Ўпка ичи артерияларда тўлиқ шаклланган ўрта қаватнинг эластик мембранаси, ички ва нозик ташқи эластик мембрана бўлганлиги сабабли мушак эластик типидаги артериялар деб ҳисоблашимиз ўринли бўлди. Мушак эластик артерияларнинг мушакли артерияларга давом этишида адвентиция томонидан қўшимча мушак қаватнинг пайдо бўлиши аниқланди. Бу мушак қавати артерия деворини алоҳида спиралсимон толалар каби ўраб олади. Бунинг натижасида, артериянинг ўрта қаватининг ўлчами қалинлашади. Бунинг натижасида эса Керноган индекси ўзгаради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Бродская Т.А., Невзорова В.А., Гельцер Б.И. и др. Дисфункция эндотелия и болезни органов дыхания. *Тер. архив.* 2007. Т. 79, №3. С. 76-84.

2. Внутриутробное развитие человека: Руководство для врачей / Под ред. А. П. Милованова и С. В. Савельева. М., Изд. МДВ, 2006.

3. Лещенко И.В., Овчаренко С.И., Шмелев Е.И. Хроническая обструктивная болезнь легких: практ. руковод. для врачей [под ред. А.Г. Чучалина]. М., 2004. 62 с.

4. Сравнительная морфофункциональная характеристика легочных артерий при бронхиальной астме и хронической обструктивной болезни легких / Л.М. Михалева, А.Л. Черняев, М.В. Самсонова, А.В. Быкалова. *Морфология.* 2004. №4.

5. Скворцова Н.В., Коптев В.Д., Поспелова Т.И. Морфофункциональные изменения периферических артерий у больных лимфомой Ходжкина на различных этапах развития заболевания. *Бюллетень ВСНЦ СО РАМН.* 2011;79(3):109–113.

6. Трушель Н. А., Пивченко П. Г. и Мельников И. А. Особенности строения стенки сосудов артериального русла большого мозга в области бифуркаций у людей различного возраста. *Морфология.* 2012, Т. 142, Вып. 5. С. 39–43.

7. Pospelova T.I. Morphofunctional changes of peripheral arteries in patients with Hodgkin's lymphoma at different stages. *Bulletin VSSC of the RAMS.* 2011;79(3):109–113.

8. Rossi M. et al. Blunted post-ischemic increase of theendothelial skin blood fl owmotion component as early sign of endothelial dysfunction in chronic kidney disease patients. *Microvasc. Res.* 2008. Vol. 75. №3. P. 315-322.

УДК 616-051:005.6

Гулнур Таубаева
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

МЕЙІРГЕРЛЕРДІҢ ТӘЖІРИБИЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ҮШІН КЛИНИКАЛЫҚ МЕЙІРГЕРЛІК НҰСҚАУЛЫҚТАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫН ТАЛДАУ

Клиникалық мейіргерлік нұсқаулық- бұл ерекше жағдайларда науқастарды күту бойынша мейіргерлерге арналған заманауи деректер мен ұсыныстар жинақталған құжат. Науқастарды жүргізуде дәлелді медицина мен күтімге негізделген профилактикалық, диагностикалық, терапевтік және оңалту іс-шаралары қолданылады. Клиникалық мейіргерлік нұсқаулықтар - бұл белгілі бір клиникалық аймақта ұсынылатын ең жақсы тәжірибелерге арналған жүйелі түрдегі нұсқаулық, нұсқаулық мейіргерлердің өз тәжірибесінде қолдануға арналған [1].

Түйінді сөздер: *мейіргер, нұсқаулық, қызмет сапасы, басқару.*

The clinical nursing guideline is a document that contains up-to-date data and recommendations for nurses on patient care in special cases. In the management of patients, preventive, diagnostic, therapeutic and rehabilitative measures based on evidence-based medicine and care are used. Clinical practice guidelines for nursing are systematic guidelines of best practice recommended in a specific clinical area that are intended for use by nurses in their own practice [1].

Keywords: *nurse, guideline, quality, management.*

Ауруханадан басталған ем, амбулаториялық бақылаумен жалғасқан білім беру денсаулықты нығайтуда 50%-ға дейін жоғары нәтиже көрсетті [2].

Нұсқаулықтарды әзірлеуде бағалау мен іске асырылу негізігі алты ұсыныстан басталды:

Біріншіден, нұсқаулықтар өздігінен жүзеге асырылмайды

Екіншіден, нұсқаулықтарды мақсатқа жетудегі тиімділігіне қарамастан, оларды тексеру қажет

Үшіншіден, енгізу мен бағалауға, орындалуына назар аудару, әдістемелік нұсқаулықтардың әзірлеуге емес

Төртіншіден, барлық тараптар нұсқаулықтардың сәтті жүзеге асырылуына үлестерін қосуы қажет

Бесіншіден, нұсқаулықтарды енгізуді қайта қарауды болжау, себебі нұсқаулықтар алдымен таратылып, қолданылады және бағаланады.

Алтыншыдан, іске асыру үдерісі тұрақты болмайды, бірақ ең жақсы тәжірибелер мен сәтсіз тәсілдерден бас тартқан кезде ғана дамитын болады [3]. Нұсқаулықты әзірлеуді жоспарлағанда, ең алдымен мына сұрақтан бастауыңыз керек: бұл нұсқаулық шынымен

қажет пе? Нұсқаулықтарды әзірлеу көп уақыт пен ақшаны қажет етеді. Ұсыныстар сұранысы қол жетімді ресурстар көмегімен жасалатын ұсыныстар санынан асып түседі, басымдықтар өзгерген сайын үнемі бағалау мен қайта қарауды қажет етеді [4].

Ұзақ уақыт бойы мейіргерлер күнделікті тәжірибе жұмыстарымен шектеліп қалды [5]. Қазір мейіргерлер алғашқы медициналық-санитарлық көмекке маңызды үлес қосуда, мейіргерлер білікті медициналық мамандардың ең үлкен топтардың бірі. Дәрігерлерді ауыстыруда, кадр жетіпеушілігінде, сонымен бірге шығындарды азайтуда, мысалы, созылмалы ауруларда емдеуге кететін шығындардарды азайтады [6]. Мейіргерлік білім денсаулық сақтаудың жаңа талаптарын қанағаттандыруда және мейіргерлер көптеген елдерде дәрігерлерді қолдауды жалғастыруда.

Қазіргі уақытта коронарлық артерия ауруларының қайталама профилактикасы, әдетте, мейіргерлермен келісілген профилактикалық бағдарламалар шеңберінде жүзеге асырылады [7]. Әдеттегі емдеумен салыстырғанда жүрек-қан тамырлары ауруларының қаупін төмендетуде өте тиімді екендігін көрсетті, сондықтан Еуропалық кардиология қоғамы денсаулық сақтау жүйелеріне 2012 жылғы еуропалық нұсқаулықта көрсетілгендей етіп қосуды ұсынды [8]. Мейіргер басқаратын өмір салтын қолдау және басқару нұсқаулықтары коронарлық артерия ауруы бар науқастар үшін пайдалы болса да, бұл нұсқаулықтар науқастарды психологиялық нәтижелерді айтарлықтай жақсартты ма, жоқ па белгісіз [9]. Күнделікті күтімге тағайындалған науқастарға қарсы мейіргердің өмір салтын қолдау және басқару нұсқаулығы тағайындалған науқастар арасында депрессия мен мазасыздықты бағалау кезінде айтарлықтай айырмашылықтар байқалмаған [10].

Зерттеу материалдары мен әдістері: Зерттеу 2019 және 2021 жылдар аралығына жүргізілді. Зерттеу жүргізу үшін сауаланама және сипаттамалық (зерттелетін құбылыстың құрылымдық элементтерін сипаттау, себеп-салдар байланыстарын анықтау) әдістері қолданылды. Зерттеу нысаны Нұр-Сұлтан қаласы. Зерттеу базасы “3 көпсалалы қалалық балалар ауруханасы”, “2 көпсалалы қалалық аурухана”, “Республикалық диагностикалық орталық”, “№1 перинаталдық орталық”, “Травматология және ортопедия ғылыми зерттеу орталығы”, жедел көмек станцияларындағы мейіргерлер, “емхана №1”, “емхана №11”,”емхана №7”, “ұлттық ғылыми балаларды оңалту орталығы” барлығы 106 мейіргер қатысты.

Зерттеу қорытындысы: Сауалнама жауаптары клиникалық мейіргерлік нұсқаулықтар тек ғылыми орталықтар мен аға мейіргерлер арасында таралғаны, және клиникалық мейіргерлік нұсқаулықтар жайлы түсінікпен мүлде хабарсыз мейіргер басымырақ екені анықталды. Нұр-Сұлтан қаласында клиникалық мейіргерлік нұсқаулықтардың медицина қызметкерлері арасында таралуын бағалауда сауаланама деректеріне сүйенсек 32% нұсқаулықпен таныс екендігін, 68% нұсқаулықтар мүлде түсініктеме жайлы білмейтіндігін көрсетті. Мейіргерлер жұмыс орнында науқаспен қатынаста 98% ешбір қиындықсыз емшараның барлық сатыларын жүргізе алатынын, 2% науқастарды емдеуде қиындықтар мен ата-аналар арасында қарым-қатынаста қиындықтар болып тұратынын атап айтты.

Қазіргі таңда әлемде 4,3 миллион медицина қызметкері жетіспейді, бұл денсаулық сақтау саласындағы кадрлық дағдарысты көрсетеді. Нұсқаулықтардың орындалуына барлық мейіргерлер қатысуы қажет, олар нұсқаулықтардың орындалу барысында іске асыруды жеңілдететін және кедергілерді ескеруі қажет. Денсаулық сақтау ұйымдарының қолдауы мейіргер арасында ақпарат алмасуда, оқытуды ұйымдастыруға ықпал ететін болады. Нұсқаулық мейіргер ісі мамандарына арналғанымен, медициналық көмекке қатысты медицина мамандары емес барлық топ қолдануға арналған.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Комплексный план развития сестринского дела в РК до 2020. Ministry of labour and social protection of population of the Republic of Kazakhstan official website.2018.

2. Blixen C.E., Hammel J.P., Murphy D., Ault V. Возможность образовательной программы по астме для городских афроамериканцев: экспериментальное исследование.

3. Field M., & Lohr K. N. Guidelines for clinical practice: Directions for a new program. Washington, DC: National Academy Press.

4. 11 November 2014 World Health Organization. URL: http://www.who.int/

5. Коллинз С., Йен П.Ю., Филлипс А. и др. Оценка компетентности сестринского информатики для руководителя медсестры. J Nurs Adm 2017;

6. Кеннеди М., Моен А. Лидерские и информатические компетенции медсестры: формирование трансформации профессиональной практики: Мерфи Дж., Редактор. , Forecastng информатики компетенций для медсестер в будущем связанных здравоохранения. Амстердам: IOS Press, 2017.

7. Чон М.Ю., Чон Х., Петрофски Дж., Ли Х, Йим Дж. Влияние рандомизированной контролируемой программы предотвращения повторных падений на факторы риска падений слабых пожилых людей, живущих дома в сельских общинах. Med Sci Monit. 2014.

8. De Vita V, Weisburd G, Beltramino EBD. Знания, отношение и практика медицинскогоперсонала. 2017 г. 15февраля. URL: http://www.circulo medicorosario.org/ Upload/Directos/Revista/1a1e43DeVita Handwashing.pdf

9. Хагеман П.А., Пуллен К.Х., Герцог М., Бекнер Л.С. Снижения артериального давления у сельских женщин с предгипертонией: основные результаты клинического испытания программы «Здоровье для женщин: стремление к здоровью». Int J Behav Nutr Phys Act. 2014.

10. Куэрбис А.Н., Юань С.Е., Борок Дж. и др. Тестирование начальной эффективности скрининга по почте и короткого вмешательства с обратной связью для снижения риска употребления алкоголя у людей среднего и старшего возраста: исследование оценки риска алкогольной коморбидности. J Am Geriatr Soc. 2015.

Научный руководитель: кандидат медицинских наук Букеева Ж. К.

Адхам Хасанов, Шарофат Мирахмедова
(Ташкент, Узбекистан)

МИКРОБИОЛОГИЯ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПАРОДОНТА

Заболевания пародонта – это воспалительные и деструктивные заболевания зубодесневого комплекса, связанные со специфическими патогенами пародонта, населяющими пародонтальные карманы. Хотя обычно считается, что заболевание имеет многофакторную этиологию, данные показывают, что некоторые специфические грамотрицательные микроорганизмы в биопленке поддесневого налета играют важную роль в возникновении и прогрессировании пародонтита. Porphyromonas gingivalis, Treponeta denticola и Tannerella forsythia образуют консорциум в поддесневой биопленке и считаются основными пародонтопатогенными бактериями. Другими микроорганизмами, которые были вовлечены в качестве преобладающих видов в процесс заболевания, являются: Aggregatibacter actinomycetemcomitans, Fusobacterium nucleatum, Prevotella intermedia, Campylobacter rectus, Peptostreptococcus migros, Eikenella corrodens.

Ключевые слова: *пародонтоз, патогены пародонта, микробная диагностика пародонтита*

Periodontal diseases are inflammatory and destructive diseases of the dentogingival complex associated with specific periodontal pathogens inhabiting periodontal pockets. In spite of the fact that it is for the most part thought about that the illness has multifactorial etiology, information show that some particular Gram-negative microorganisms in the subgingival plaque biofilm assume a significant function in the commencement and movement of periodontitis. Porphyromonas gingivalis, Tannerella forsythia and Treponema denticola form a consortium in the subgingival

biofilm and are regarded as the principal periodontopathogenic bacteria. Different microorganisms that have been embroiled as dominating species in the illness cycle may be: Fusobacterium nucleatum, Aggregatibacter actinomycetemcomitans, Prevotella intermedia, Campylobacter rectus, Eikenella corrodens, Peptostreptococcus migros.

Введение. Хорошо известно, что деструктивные заболевания пародонта – это инфекции, вызываемые бактериями, которые колонизируют поверхность зуба, край десны и поддесневую среду. Многочисленные исследования, проведенные за последние десятилетия, иллюстрируют уникальную инфекционную природу хронического пародонтита и агрессивных заболеваний пародонта. Однако было продемонстрировано, что начало и прогрессирование воспалительного и деструктивного поражения пародонта связано не только с наличием бактериальных штаммов, патогенных для пародонта, но также с отсутствием или минимальными пропорциями полезных микроорганизмов в восприимчивом хозяине. [3, 8]. Заболевания пародонта – это полимикробные, многофакторные заболевания, и существует множество факторов хозяина, участвующих в определении индивидуальной предрасположенности к заболеванию. Общепризнано, что взаимосвязь между микробиотой пародонта и хозяином обычно благоприятная, но, когда определенные виды бактерий разрастаются в поддесневых пространствах, это может вызвать воспаление и деструкцию пародонта с потерей прикрепления и потерей костной массы.

Важно подчеркнуть, что заболевания пародонта, по-видимому, инициируются относительно ограниченным количеством патогенов пародонта в сложной стоматологической биопленке [4, 5, 7, 8] ... известные в настоящее время патогены пародонта представляют собой небольшую часть всех 600 видов бактерий, которые могут колонизировать поверхности зубов над и под краем десны и на слизистых оболочках полости рта. Клинические и экспериментальные данные подтверждают, что определенные штаммы бактерий в пародонтальной среде могут вызывать воспаление десневой ткани и разрушение костей. Эти штаммы бактерий определены как патогены пародонта [3, 5].

Критерии идентификации видов бактерий как пародонтопатогенов

Многочисленные исследования акцентируют внимание на определении поддесневой флоры, которая является наиболее специфичной для определенного заболевания пародонта. Хотя результаты относятся к наличию определенных пародонтопатогенов с фиксированным статусом пародонта, до сих пор нет убедительных доказательств специфичности видов бактерий при различных заболеваниях пародонта. Для большинства заболеваний пародонта нет корреляции с определенным составом бактериальной флоры. Хотя локализованный пародонтит тесно связан с наличием Actinobacillus (Haemophilus) actinomycetemcomitans и Capnocytophaga и Eikenella corrodens, для большинства заболеваний пародонта нет корреляции с определенным составом бактериальной флоры.

Существует множество доказательств того, что бактериальная биопленка является этиологическим агентом заболеваний пародонта. Научные данные подтверждают полимикробную этиологию, и преобладающая в настоящее время точка зрения предполагает, что второстепенные составляющие поддесневого микробного сообщества являются первичными пародонтопатогенами.

Согласно критериям, предложенным Сокранским и Хаффадже, пародонтальный микроорганизм должен удовлетворять некоторым условиям, чтобы считаться потенциальным патогеном: быть ассоциированным с заболеванием посредством увеличения числа больных и локализованных участков; уменьшаться или устраняться после лечения и, по мере заживления, быть способным спровоцировать деструктивный ответ хозяина; обладать способностью вызывать заболевание в экспериментальных моделях животных; продемонстрировать выработку факторов вирулентности, вызывающих разрушение пародонта.

Чтобы реализовать свой патогенный потенциал, виды бактерий должны быть способны колонизировать поддесневую область, производить факторы вирулентности, которые прямо

(ферменты и токсины) или косвенно (антигены и активаторы) приводят к инициированию деструктивной воспалительной реакции у человека и повреждению пародонта. ткани. способность бактерий к вирулентности зависит от выработки определенных факторов адгезии, таких как адгезины, лектины, фимбрии и везикулы. Агентами, которые непосредственно повреждают ткани пародонта, являются протеазы, щелочные и кислые фосфатазы, продуцируемые микроорганизмами, жирные и органические кислоты, igG- и igA-протеазы, хондроитинсульфатаза и токсичные продукты (эндотоксины, лейкотоксин, мукопептиды бактериальной стенки, конечные продукты метаболизма, такие как h2S, nh4, индол). Качественные тесты могут использоваться для определения патогенности бактериальной биопленки на основе протеолитической активности зубного налета. Активность бактериального фермента (гидролиз БАНК) используется в качестве маркера протеолитической активности бактериальной биопленки. Этот тест положителен на T. forsythia, T. denticola и P. gingivalis и выявляет высокую вирулентность всей биопленки при наличии этих микроорганизмов.

Согласно опубликованным отчетам, Aggregatibacter actinomycetemcomitans и Porphyromonas gingivalis являются двумя видами, классифицируемыми как пародонтальные патогены, которые соответствуют всем критериям, перечисленным выше. Другими подозреваемыми патогенами пародонта являются: Treponema denticola, T. forsythia, Fusobacterium nucleatum, Prevotella intermedia, Campylobacter rectus, Eikenella corrodens, Peptostreptococcus micros, Selenomonas sp.

Основываясь на научных данных, Сокранского и Хаффадже классифицировали микроорганизмы в бактериальных комплексах в зависимости от их присутствия в биопленке и поддесневой области и их участия в патогенезе заболеваний пародонта.

Микрофлора при различных заболеваниях пародонта

В здоровой десневой борозде обитает множество различных видов бактерий, которые присутствуют при различных заболеваниях пародонта. Бактериальная флора, связанная со здоровой тканью пародонта, содержит в основном грамположительные микроорганизмы с преобладанием Actinomyces и Streptococcus spp. Грамотрицательные виды и спирохеты также могут присутствовать у здоровых пациентов, хотя и в низкой концентрации. Большинство видов заселяют несколько ниш в ротовой полости и даже в ротоглотке.

Исследования связи между некоторыми специфическими штаммами бактерий и заболеваниями пародонта начались в 1960 году с выделения определенных бактериальных морфотипов из здоровых и больных участков. Присутствие пародонтопатогенов в поддесневой флоре сейчас считается необходимым, но недостаточным для инициирования воспаления пародонта.

Есть эпидемиологические доказательства того, что гингивит, вызванный бляшками, является более распространенным заболеванием пародонта, чаще генерализованным и более тяжелым у лиц с плохой гигиеной полости рта. Развитие этого связанного с зубным налетом поражения десен в значительной степени исследовалось на модельной системе экспериментального гингивита, и было обнаружено, что воспалительные признаки связаны с появлением и ростом грамотрицательных палочек и нитей в зубной биопленке, а затем, спирохет и подвижных микроорганизмов. Выявленные организмы в основном являются грамотрицательными анаэробными бактериями и включают Streptococcus sanguis, S. mitis, Fusobacterium spp., Actinomyces viscosus и Veillonella parvula. Имеются данные о том, что микрофлора, ассоциированная с гингивитом, состоит примерно из равных долей грамположительных (56%) и грамотрицательных (44%) видов; 59% - факультативные анаэробы и 41% - облигатные. Виды Actinomyces и Streptococcus являются доминирующими, и существует очень небольшое количество грамотрицательных бацилл, облигатных анаэробов, таких как P. gingivalis и P. intermedia. Гингивит, связанный с беременностью, сопровождается повышением уровня стероидных гормонов в трещинной жидкости и демонстрирует изменение бактериального состава с более высоким уровнем P. intermedia.

Гетерогенная поддесневая флора была обнаружена при хроническом пародонтите, но бактерии, наиболее культивируемые на повышенных уровнях, – это P. gingivalis, T. forsythia, P. intermedia, C. rectus, Eikenella corrodens, F. nucleatum, A. actinomycetemcomitans, P. micros, Treponema. denticola и Eubacterium spp. Преобладают грамотрицательные анаэробы и капнофилы; могут присутствовать спирохеты. В ходе инициирования и прогрессирования воспалительного процесса количество поддесневых бактерий увеличивается и они проникают в эпителиальные клетки кармана, а затем и в подлежащие ткани. Было доказано, что A. actinomycetemcomitans и P. gingivalis могут проникать в ткани десен, и этот факт характерен для более тяжелых хронических периодонтитов и агрессивных периодонтитов.

В микробиоте при агрессивном пародонтите преобладают грамотрицательные капнофилы и анаэробные палочки. При локализованном агрессивном пародонтите постоянно присутствует A. actinomycetemcomitans; этот микроорганизм может составлять до 90% культивируемой микрофлоры, но существенные уровни других микроорганизмов (Capnocytophaga, E. corrodens, P. gingivalis) были обнаружены в пародонтальных карманах. При других формах агрессивного пародонтита преобладают A. actinomycetemcomitans, P. gingivalis, P. intermedia, C. rectus.

Рефрактерная микрофлора периодонтита связана с присутствием F. nucleatum, P. intermedia, A. actinomycetemcomitans, P. micros и spirochetes, а не с P. gingivalis, T. forsythia и Candida spp. в зубной биопленке.

Исследования на животных, поперечные и долгосрочные исследования на людях демонстрируют, что микробиота, связанная с периимплантными заболеваниями (воспалительный процесс, затрагивающий слизистую оболочку имплантата или все ткани вокруг дентальных имплантатов, с поддерживающей потерей костной массы), аналогична микробиоте пародонтита: с высоким содержанием анаэробных грамотрицательных палочек, подвижных микроорганизмов и спирохет. Представлены P. gingivalis, P. intermedia и C. Rectus.

Выводы. Ключом к успешному лечению и поддержанию пародонта является устранение или уменьшение количества патогенных бактерий в пародонтальных карманах и создание микробиоты, совместимой со здоровьем пародонта. С другой стороны, присутствие определенных микроорганизмов в пародонтальных карманах (P. gingivalis, T. forsythia, P. intermedia, Treponema denticola, A. actinomycetemcomitans, Candida spp.) позволяет оценить эволюционный потенциал заболевания пародонта. Таким образом, идентификация поддесневых патогенных штаммов при гингивите и пародонтите может помочь лучше дифференцировать различные заболевания пародонта. Поэтому важно проводить как качественное, так и количественное определение известных пародонтопатогенов в пародонтальных карманах. Кроме того, прогнозирование прогрессирования заболевания позволит проводить целенаправленную профилактическую терапию.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Армитаж Г. Periodontol. 2000, 34, 22-33.
2. Brochut P.F., Marin I., Baehni P., Mombelli A. 2005. J. Clin. Периодонтол., 32 (7), 695-701.
3. Харон Дж., Мутон Ч. Parodonthie Medicale, издание CdP, Groupe liaisons, Париж, 2003. С. 421.
4. Джемилева-Конова Т. Клинические и экспериментальные данные о влиянии зубного налета на десну: дисс. / Софийский медицинский университет, София, 1976. С. 319.
5. Джемилева-Конова Т. Заболевания пародонта, Ацер, София, 1999. С. 367. (на болгарском языке).
6. Haffajee A.D., Socransky S.S., Lindhe J., Kent R.L., Okamoto H., Yoneyama T. J. Clin. Периодонтол., 1991. 18 (2), 117-125.
7. Haffajee A.D., Socransky S.S. Periodontol. 2000, 5, 78–111.
8. Haffajee A.D., Socransky S.S. Periodontol. 2000, 38, 9-12.

Адхам Хасанов, Шарофат Мирахмедова
(Ташкент, Узбекистан)

ХИРУРГИЧЕСКОЕ И НЕХИРУРГИЧЕСКОЕ ЛЕЧЕНИЕ ХРОНИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПАРОДОНТА

Целью данной статьи является сравнение нехирургического и хирургического лечения пародонтита с помощью предварительных исследований. Лечение периодонтита можно в целом разделить на хирургические и нехирургические подходы. Нехирургическая терапия включает борьбу с зубным налетом, наддесневое и поддесневое удаление зубного камня, выравнивание поверхности корня зуба (ВПК) и дополнительное использование химиотерапевтических агентов. ВПК ограничен наличием участков развилок, глубиной глубоких карманов и анатомией корня.

The point of this paper is to look at nonsurgical and careful treatment for periodontitis by longitudinal preliminaries. Treatment of periodontits can be comprehensively arranged into either surgical or non-surgical approaches. Non-surgical therapy includes plaque control, supra- and subgingival scaling, root planing (SRP), and the adjunctive use of chemotherapeutic agents. Surgical therapy can be divided into either resective or regenerative procedures. SRP is limited by the presence of furcation involvements, deep pocket depths, and root anatomy.

Ключевые слова: *глубина зондирования, уровень клинического прикрепления, выравнивание поверхности корня зуба.*

Введение. Пародонтит возникает из-за микробного налета, который накапливается на поверхности зуба у края десны и вызывает воспалительную реакцию. Воспалительная реакция у пациентов с хроническим пародонтитом приводит к разрушению тканей пародонта. Сокранский и др. в 1998 г. описали образование налета из поддесневой микрофлоры как серию последовательных волн колонизации за счет увеличения пародопатогенных скоплений бактерий. Микрофлора смещается с грамположительных на грамотрицательные микробы и палочки. Наиболее патогенным микробным кластером является красный комплекс, состоящий из видов P. gingivalis, T. Forsythia и T. denticola. Взаимодействие микробно-воспалительной реакции играет важную роль в возникновении заболевания. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), запущенная форма заболевания с глубокими пародонтальными карманами (≥ 6 мм) поражает примерно от 10 до 15% взрослого населения во всем мире 3.

Основная цель пародонтологической терапии – остановить воспалительный процесс заболевания. Пародонтологическая терапия направлена на профилактику заболевания, замедление или остановку прогрессирования заболевания, восстановление утраченного пародонта и поддержание достигнутых терапевтических целей. Были проведены безоперационные и хирургические методы лечения, чтобы уменьшить количество микроорганизмов. Нехирургическая пародонтальная терапия состоит из мотивации пациента и инструкций по гигиене полости рта, а также механического удаления наддесневого и поддесневого налета и отложений зубного камня, коррекции факторов, удерживающих зубной налет (например, выступов) и модификации факторов риска (например, отказ от курения). Для описания этого процесса использовалось множество терминов, таких как нехирургическая пародонтальная терапия, начальная пародонтальная терапия, гигиеническая фазовая терапия, механическая терапия и терапия пародонта, связанная с причинами. Многие дополнительные методы лечения были клинически использованы и исследованы на предмет их эффективности.

Нехирургическая терапия для борьбы с пародонтитом обычно состоит из поддесневой обработки в сочетании с инструкциями по гигиене полости рта. Обработка поддесневой поверхности при отсутствии надлежащих мер гигиены полости рта приводит к

ограниченному заживлению. Хирургия определяется как акт и искусство лечения болезней или травм с помощью ручного вмешательства. Обычно термин «пародонтальная хирургия» применяется только к конкретным хирургическим манипуляциям с мягкими тканями и костью пародонта, а не к сопутствующей хирургической обработке раны и выравниванию корня.

Основная цель пародонтальной хирургии заключалась в том, чтобы получить доступ к поверхности корня для адекватной обработки раны и установить контуры десны, оптимальные для пациентов, самостоятельно выполняющих контроль зубного налета.

В 1970-х и 1980-х годах в ходе некоторых важных клинических испытаний было отмечено, что нехирургическая пародонтальная терапия эффективна в устранении воспаления в глубоких карманах и в улучшении уровня клинического прикрепления. Однако, несмотря на все усилия по тщательному использованию нехирургических инструментов, остаточный налет и камень все еще могут быть обнаружены. Было признано, что в ситуациях, когда признаки воспаления сохраняются, может быть показано хирургическое лечение. Было использовано множество различных методов лечения, включая поддесневой кюретаж, гингивэктомию, модифицированный лоскут Видмана и процедуры с использованием лоскута полной или разделенной толщины с реконтурированием костной ткани или без нее. Выбор лучшего хирургического подхода остается спорным.

Уровень прикрепленности. Ноулз и др. (1980) оценили три метода пародонтальной терапии, такие как поддесневой кюретаж, модифицированная операция лоскута Видмана и удаление карманов, и отметили, что ни одно из этих методов лечения не было стабильно лучше любого из двух других в отношении стойкого восстановления глубины кармана и увеличения клинического прикрепления.

Сравнивая эффективность удаления зубного камня и выравнивания поверхности корня зуба с эффективностью модифицированной хирургии лоскута Видмана на многокорневых зубах, Philstrom и др. (1981) заметили, что обе процедуры были эффективны при лечении пародонтита средней и поздней степени, и что дополнительная процедура лоскута, как правило, приводила к большему увеличению прикрепления в более глубоких карманах. Позже, после длительного наблюдения за участниками в вышеупомянутом исследовании, они также сообщили об устойчивом усилении прикрепления, когда карманы глубиной более 7 мм лечились этими методами.

Напротив, Хилл и др. (1981) в аналогичном двухлетнем контрольном исследовании обнаружил, что процедура лоскута не дает никаких преимуществ перед чисткой и выравниванием поверхности корня зуба, независимо от глубины кармана.

Однако Линде и др. (1982) заметили, что при небольшой глубине кармана безоперационная терапия привела к увеличению прикрепления через 6 и 12 месяцев, которое упало до исходных значений при измерении через 24 месяца; тогда как хирургическая терапия привела к небольшой потере прикрепления. Основываясь на своих наблюдениях, Линде и др. (1982) определили критическую глубину зондирования для удаления зубного камня и выравнивания корня (2,9 ± 0,4 мм) и модифицированной хирургии лоскута Видмана (4,2 ± 0,2 мм), предполагая, что у пациентов с большим количеством мелких глубин зондирования предпочтительнее нехирургический подход. В то время как у пациентов с большим количеством карманов> 4,2 мм хирургическое лечение может привести к большему усилению прикрепления. Кроме того, они подчеркнули, что уровень гигиены полости рта, установленный во время заживления и поддержания, более важен, чем используемый метод лечения.

Глубина кармана Бадерштен и др. (1984) наблюдали значительное уменьшение глубины кармана после нехирургической пародонтальной терапии с использованием корневых инструментов ручными или ультразвуковыми инструментами под местной анестезией. Тем не менее, они также сообщили, что уменьшение глубины для более глубоких карманов (> 7 мм) первоначально было больше при использовании лоскута, чем при

удаление зубного камня и выравнивание поверхности корня зуба, до 2 лет после завершения лечения.

Раббани и др. (1981) также рекомендовал удаление карманов для карманов глубиной> 6 мм хирургическим методом и зафиксировал уменьшение глубины кармана. Аналогичным образом Беккер и др. 1988 г., сообщил о более значительном уменьшении глубины кармана с помощью операций на костной ткани и модифицированного лоскута Видмана, чем при чистке зубов и чистке корня. Эти результаты соответствуют исследованиям Керри и др. (1990) которые сообщили о значительно более значительном уменьшении глубины кармана с помощью костных операций и хирургических вмешательств с использованием модифицированного лоскута Видмана, чем только удаление зубного камня и чистка корня в карманах глубиной 6-7 мм.

Среднее уменьшение глубины кармана и изменения в потере прикрепления после нехирургического лечения периодонтита средней и тяжелой степени было отмечено Копулос и др. (1993) и Дриско и др. (1995) что также было подтверждено Хаффадже и др. (1997) Прешоу и др. (1999) и Стелзель и др. (2000) Тункель и др. (2002) отметили потерю клинического прикрепления и увеличение глубины кармана при нехирургической пародонтальной терапии.

Эффективность безоперационной терапии глубоких карманов

Верхауг 1978 г. оценил реакцию на удаление поддесневого налета после поддесневого инструментария и рекомендовал удаление карманов для карманов глубиной > 3 мм. Каффессе и др. 1986 г. оценили эффективность удаления зубного камня и выравнивания поверхности корня с хирургическим доступом и без него. Они пришли к выводу, что хирургический доступ улучшает удаление камня в более глубоких карманах. Кровотечение, закрывающее операционное поле, и тот факт, что передняя часть зубного налета и зуб имеют одинаковый цвет, были отнесены как причины неудачи полного удаления камня.

Выводы. Нехирургическое лечение пародонта остается золотым стандартом лечения пациентов с заболеванием тканей пародонта. Это может привести к уменьшению воспаления, уменьшению глубины кармана и увеличению клинического прикрепления. Не существует определенной величины начальной глубины кармана для зондирования, когда нехирургическая пародонтальная терапия уже не эффективна.

Следует подчеркнуть, что инструментальный инструмент для корня показан только для участков с глубиной зондирования 4 мм и выше, поскольку инструментальный инструмент для неглубоких участков потенциально может привести к потере прикрепления. Тем не менее, для нехирургического лечения пародонта нельзя рутинно использовать никакой другой терапевтический метод, кроме удаления зубного камня и обработки корня, или же выравнивание поверхности корня.

Нехирургическое вмешательство не заменяет хирургическое вмешательство, поскольку хирургическое вмешательство имеет определенные показания в конкретных клинических условиях, таких как зубы с фуркацией, корни с гребнями, бороздками, впадинами и т.д. Где тщательная ВПК с помощью закрытого доступа затруднена. Предполагается, что сначала будут пропагандироваться все меры нехирургической терапии, результаты оцениваться после адекватного интервала переоценки, а затем планироваться хирургический вариант в случае неудовлетворительного консервативного лечения. Таким образом, врач при обсуждении метода лечения должен следовать комплексному подходу с учетом всех вышеупомянутых критериев и тем самым предоставлять каждому отдельному пациенту наилучший вариант.

Исходя из этого, первостепенное значение при лечении пародонтита имеет качественная санация корней и внедрение подхода модификации факторов риска (привычки гигиены полости рта, мотивация и образование пациента, отказ от курения, контроль диабета, изменение здорового образа жизни).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Плессас А Нехирургическое лечение пародонта: обзор доказательств. Oral Health Dent Manag. 2014. Март; 13 (1): 71-80.

2. Петерсен П.Е., Огава Х. Усиление профилактики заболеваний пародонта: подход ВОЗ. J Periodontol. 2005 Декабрь; 76 (12): 2187-93.

3. Магнуссон И., Лоу С.Б., МакАртур В.П., Маркс Р.Г., Уокер С.Б., Маруниак Дж., Тейлор М., Пэджетт П., Юнг Дж., Кларк В.Б. Лечение пациентов с рефрактерным заболеванием пародонта. J Clin Periodontol 1994: Октябрь; 21 (9): 628-37

4. Ван Х.Л., Гринвелл Х. Хирургическая пародонтальная терапия. Periodontol 2000. 2001; 25: 89-99.

5. Heitz-Mayfield LJ, Lang NP. Хирургические и нехирургические пародонтальная терапия. Выученные и невыученные концепции. Periodontol 2000. 2013 Июнь; 62 (1): 218-31.

6. Ноулз Дж., Бергетт Ф., Моррисон Э., Ниссл Р., Рамфьорд С. Сравнение результатов после трех методов пародонтальной терапии, связанных с типом зуба и исходной глубиной кармана J Clin Periodontol. 1980 Февраль; 7 (1): 32-47

7. Филстром БЛ, Ортиз-Камрос С, Рандомизированное четырехлетнее исследование пародонтальной терапии. J Parodontol. 1981 Май; 52 (5): 227-42.

8. Hill RW, Ramfjord SP, Morrison EC, Appleberry EA, Caffesse RG, Kerry GJ, Nissle RR. Сравнение четырех типов пародонтологического лечения за два года. J. Periodontol. 1981 Ноябрь; 52 (11): 655-62.

9. Lindhe J, Westfelt E, Nyman S, Socransky SS, Heijl L, Bratthall G. Исцеление после хирургического / безоперационного лечения заболеваний пародонта. Клиническое исследование. J Clin Periodontol. 1982 Март; 9 (2): 115-28.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

УДК 636.082:636.13

Ольга Соболь
(Херсон, Україна)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОГО КІННОГО СПОРТУ В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Проведено аналіз проблеми розвитку дитячого кінного спорту в світі та в Україні. Основними факторами успішного розвитку кінного спорту, зокрема, дитячого, є: розвинуті спортивна індустрія, система відбору та залучення перспективних дітей та молоді, підтримка дитячого кінного спорту та спортивного кіннозаводства.

В Україні відсутня система відбору, залучення та підтримки перспективних дітей та молоді. Відсутність економічних надходжень, системи відбору та підготовки юних вершників призводять до падіння ефективного платоспроможного попиту на спортивних коней, тобто проблем розвитку системи кіннозаводства в цілому.

Ключові слова: *конярство,кіннозаводство, кінний спорт, діти, Федерація кінного спорту.*

The analysis of the problem of the development of children's equestrian sports in the world and in Ukraine is carried out. The main factors for the successful development of equestrian sports, in particular, for children, are: a developed sports industry, a system for selecting and calling in equestrian sports of perspective children and youth, support for children's equestrian sports and sports horse breeding.

There is no system of selection, calling and support of perspective children and youth in Ukraine. Lack of economic income, a system of selection and training of young riders lead to a drop in effective demand for sports horses, that is, problems in the development of the horse breeding system as a whole.

Keywords: *horse breeding, stud horse breeding, equestrian sport, children, Equestrian Federation.*

Постановка проблеми. Сучасні реалії суспільного життя (доходи населення, що збільшилися; скорочення робочого тижня; прагнення до здорового способу життя, переважно міський характер розселення) привели до зростання інтересу жителів розвинутих країн Європи та США до живої природи. Одним з наслідків цього явища є підвищення популярності видів дозвілля, що пов’язані із спілкуванням з тваринами, зокрема, кінного спорту. В одній з провідних конярських країн світу – Німеччині – вже у 2013 році нараховувалося понад 5300 організацій, які об'єднували понад 650 тисяч любителів коней, щорічно проводилось близько 3500 турнірів з призовим фондом більше 2 млрд. євро [7, с. 6-8].

Зовсім інша ситуація склалася в Україні, де кінний спорт переживає не найкращі часи. Політична і економічна ситуація в країні, слабка підтримка держави, відсутність престижних змагань з високим призовим фондом гальмують розвиток кінного бізнесу. Але навіть в таких умовах в Україні є перспективні спортсмени, тримаються на плаву (або за рахунок власних досягнень, або за кошти меценатів) кінні клуби і кінні заводи. [9]

Перспективи розвитку кінного спорту в Україні, повноцінної зміни поколінь спортсменів-кіннотників забезпечуються відбором перспективних дітей, надання їм можливостей для успішних занять кінним спортом. Для того, щоб через 10 років юнаки України, яким зараз 14-16 років, поїхали на Олімпіаду, потрібно вже зараз готувати тренерів, підвищувати рівень змагань, створювати школи для курс-дизайнерів і т.п. Але дитячий кінний спорт є відносно дорогим, фінансові труднощі призводять до проблем з

комплектацією команд, еміграції спортсменів і інших представників професій, пов'язаних з кінним спортом, з країни [1].

Отже, розвиток дитячого кінного спорту виступає запорукою подальшого розвитку кінного спорту взагалі в країні. Ті країни, які здатні підтримувати дитячий кінний спорт, в подальшому, можуть розраховувати на те. що саме їх спортсмени будуть займати призови місця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток кінного спорту країни може забезпечуватися як за рахунок внутрішніх ресурсів, так і залученням кадрів та закупівлею коней з інших, більш розвинутих країн. Другий шлях розвитку, в цілому, потребує менше фінансових надходжень, але, як правило, країни, які його обирають, не мають стійких успіхів (наприклад, арабські країни, Японія). Країни, які обрали перший шлях, в якості бази розвитку кінного спорту, мають високорозвинене спортивне конярство (Німеччина, Великобританія, Бельгія, Франція, Нідерланди) та систему кінного спорту. Традиційно, Україна мала високі позиції в кінному спорті як за рахунок наявності широкої мережі кінноспортивних шкіл та секцій, так і розвитку кіннозаводства

В сучасних умовах однією з важких проблем розвитку спортивного кіннозаводства України є відсутність ефективного платоспроможного попиту. В середньому, вартість реалізації спортивних коней коливається від 400 до 3 тисяч доларів. Однак лише за рахунок продажах галузь кіннозаводства не може існувати. В розвинених країнах попит забезпечується за рахунок різних джерел: популяризації кінного спорту, доходів тоталізатора, дотацій на маточне поголів'я та інших. В Україні склалася зовсім інша ситуація. Наприклад, славнозвісний Деркульський кінний завод № 63, утворений на дев'ять років раніше, ніж в Америці прийняли Декларацію про незалежність США, за роки незалежності жоден з українських президентів не відвідував. Поголів'я коней 170 голів обслуговують 54 людини з мінімальною зарплатою 3800 гривень на місяць. Не маючи бюджетного фінансування, кінний завод переживає найскладніший етап у своїй історії.

Комплекс конярських будівель відноситься до нерухомого культурної спадщини, але на капітальний ремонт заводу потрібно близько 2 мільйонів гривень, кінний завод не може самотужки забезпечити навіть утримання працівників і поголів'я – 500 тисяч гривень на місяць.

Крім того, в Україні тоталізатор, на відміну від країн з розвиненим конярством, заборонений законом, тобто повноцінного тренінгу коней немає. Виникає брак зоотехніків, тренерів, жокеїв, перериваються цілі конярські династії – люди їдуть за кордон, працюють в західних стайнях [10].

Відсутність ефективного платоспроможного попиту впливає на економічно-господарську діяльність як суб’єктів кіннозаводства, так і на кінний спорт. Наприклад, у Німеччині, якщо кінь брав участь в Олімпійських Іграх, менше мільйона євро він коштуватиме вже не може, в Україні ціна коней олімпійського рівня далека від цього рівня [1].

Низький попит на спортивних коней пов'язаний к з кількістю спортсменів, так і зі стратегіями розвитку кінного спорту в державі. За даними ВФКСУ, в 2017 році в Україні з чисельністю населення близько 40 млн. зафіксовано 1070 членів федерації. Для порівняння, Федерація кінного спорту Німеччини налічує 3 млн. членів, з яких 1,3 млн. – вершники, інші – це люди, які працюють в кінному спорті [4].

Так. наприклад, як в кінному, так і в інших видах спорту протягом останніх 20 років підвищили свої позиції США. Серед причин, за якими на багатьох міжнародних змаганнях саме представники команд США виходять на церемонію нагородження, виділяються популярність спорту як такого в американській культурі, розвинута спортивна індустрія, а також - залучення величезної кількості дітей та молоді до занять спортом та підтримка з боку батьків, які фінансують просування своїх нащадків до перемог.

Дитячий спорт в США – невід'ємна частина повсякденного життя. Звичайно, головна рушійна сила – батьки. У США немає міністерства спорту, центральної державної

спортивної системи і навіть близько немає ніякого державного фінансування спорту. Так, кінний спорт відноситься до тих, якими можуть займатися або діти з заможних сімей або ті, які можуть знайти собі спонсора [2].

В США, які зараз впевнено долучаються до елітарного клубу країн старої Європи – лідерів кінного спорту, робота із залучення молоді до кінного спорту не закінчується шкільними роками та порою дитинства, в подальшому її продовжують вищі навчальні заклади. Кінна освіта в США дуже затребувана: випускники коледжів працюють по всьому світу, наприклад, в стайнях відомого заводчика П. Шокемюле. Більш того, система кінної освіти США націлена на пошук перспективної молоді з різних країн світу [11].

В сучасних умовах, хоча традиційно сильними в усіх видах кінного спорту вважаються команди Великобританії, Нідерландів, Німеччини, інші країни теж мають шанси вийти на призові місця. Головною запорукою успіху в кінному спорті є кадри. На Олімпіаді в Лондоні поруч з українськими вершниками честь країни захищали і натуралізовані іноземці. Не обходиться без їх втручання в процес підготовки спортсменів. Так, в якості тренера в Україні був залучений олімпійський чемпіон 1992 року в командній першості П. Раймакерс (Нідерланди). Не менш значиму роль грає і організація самого процесу підготовки. Кінний спорт не входить в число настільки масових, як футбол чи баскетбол, тому шанс розвивати кінні види в країні, де вони не є мейнстрімом, можливо, в основному, лише за рахунок приватного капіталу. Домогтися успіху в них куди складніше, а віддача може бути в рази менше, ніж вкладені кошти.

В Україні кінний спорт в розвивається, в основному за приватні кошти. Якщо ж говорити про державні кінноспортивних базах, то їх залишилося, на жаль, не так багато. Серед найбільших – спеціалізована дитячо-юнацька школа олімпійського резерву в Дніпрі, Дергачівська ДЮСШ в Харківській області, школи в Києві та Сумах [8].

Додатковою проблемою розвитку кінного спорту в Україні є те, що він - один з найбільш витратних і елітних видів спорту. Він межує в рейтингах з гольфом, великим тенісом і вітрильним спортом [9].

В Україні всі витрати на заняття дітей кладуться на батьків юних спортсменів, в такій успішній країни як Нідерланди Федерація кінного спорту щорічно виділяє ресурси для підготовки юнацької та дитячої збірних, при цьому підготовку оплачують не батьки юних спортсменів, а федерація виділяє бюджет [1].

З одного боку, можна говорити про розвиток кінного спорту в Україні – з'являються нові клуби в великих містах і не тільки, з іншого – немає загальнонаціонального руху, як, наприклад, в Німеччині, Англії, Голландії. Відсутня програма розвитку, яка об'єднала б усі зусилля, спрямовані на популяризацію цього виду спорту. Часом в календарі подій збігаються дати турнірів в різних містах, що теж свідчить про неузгодженість дій всіх учасників процесу. У будь-якій розвиненій європейській країні, США, Південній Америці або Китаї кінний спорт є, по суті – екосистемою, яка будується за певними принципами і складається з взаємопов'язаних спільнот. В Україні немає ні чіткої програми, ні розуміння, як її впровадити. Важливим моментом розвитку кінного спорту є робота з глядачами. Будь-який спортсмен, будь-який клуб хоче бути впізнаваним. А для цього потрібно використовувати європейський досвід, імплементувати його в наші реалії, переходити у формат створення шоу (show-jumping або dressage-show) [4].

В сучасних умовах в країні працюють біля 200 кінноспортивних установ (клубів, баз, стаєнь, враховуючи найпростіші). Великих комплексів з гарними інфраструктурою, манежами та іншими перевагами близько 30. Українські спортсмени беруть участь почти в 200 міжнародних турнірах, в основному європейських, але професійно кіннім спортом займаються не більше 100 спортсменів. Решта мають статус любителів або поки тільки починають свій шлях у великий спорт [3].

Також проблемою розвитку кінного спорту, зокрема, дитячого, є відсутність спеціалізованого навчального закладу, який готує дитячих тренерів. У нас, як правило,

дитячий тренер – низькооплачуваний співробітник стайні, який займається самою нецікавою роботою – це прокат дитини на поні.

Це в корені неправильно – це перший контакт майбутнього спортсмена, і його повинен відпрацювати самий висококваліфікований професіонал, який побачить задатки, правильно посадить дитину на коня, помітить помилки та відкоригує їх, щоб спортсмен – початківець міг рухатися далі.

Наприклад, у більшості країн – лідерів з кінного спорту дитина не може виїхати на змагання з конкуру, якщо він не пройшов відомий тест на управління конем італійського вершника Капріллі. В умовах України зовсім інша ситуація - непідготовлені діти без жодних проблем можуть брати участь в змаганнях з конкуру [1].

Для сучасного кінного спорту тесту Капріллі став атрибутом випробувань молодих коней, ці змагання стануть у пригоді й для молодих вершників, які виступають на поні та спортивних конях [12, с. 63-66].

В умовах пострадянських країн дитячий кінний спорт не може бути масовим і безкоштовним одночасно з об'єктивних економічних причин. Дитячий спорт постійно шукає спонсорів, але виростити з дитини професійного спортсмена - це довга, кропітка робота з великим ступенем ризику. Щоб до 18 років вийшов один хороший кіннотник-професіонал, в 8-9 років до школи повинна прийти сотня дітей. Зрозуміло, що ніякої спонсор не здатний оплачувати заняття десятків юних вершників протягом десятка років.

З іншого боку, дитячий кінний спорт стає дорогим задоволенням для обраних. Забезпечені батьки платять чималі гроші за тренерів і коней, проте забезпеченість батьків не завжди поєднується зі здібностями дітей. У підсумку, праці тренерів і гроші батьків йдуть лише на задоволення власних амбіцій. А з одними амбіціями їхати на Олімпійські ігри немає сенсу. Втім, навіть талановиті діти не завжди отримують можливість домогтися спортивних висот через практично повну відсутність кваліфікованих дитячих тренерів.

Складно впроваджувати європейський досвід в пострадянських країнах, зокрема, поки ФКСУ не зверне увагу на проблеми дитячого кінного спорту, а точніше, на його відсутність. Проте, все одно необхідно вчитися у більш розвинених країн і будувати власну систему дитячого кінного спорту, пристосовану до реалій ринкової економіки [3, 5].

Так, в Фінляндії один з ключових принципів розвитку дитячого спорту-чітка організація системи підготовки юних вершників. Основні ланки масового дитячого кінного спорту – кінноспортивні клуби і тренери. І ті, і інші, знаходяться під невсипущим державним контролем.

Спробувати себе в кінному спорті може кожна фінська дитина, так як в загальноосвітніх школах верхова їзда включена в програму як альтернативна фізична підготовка. Перед тим, як сісти в сідло, діти та підлітки повинні прослухати 10-годинний курс теоретичних занять. Змагання - це одне з ключових ланок навчання і головний механізм відбору здібних дітей. Навіть для початківців кіннотників змагання проходять дуже часто. Для здібних дітей вже у віці 10-12 років, відкривається дорога на дитячі, а потім і юнацькі турніри національного рівня, до 13-14 років успішний молодий спортсмен отримує путівку на міжнародний турнір.

Витрати по заняттю дітей кінним спортом лягають в основному на плечі батьків, виключаючи заняття верховою їздою в рамках шкільної фізкультури. Клуби заробляють на членські внески, освітніх заходах, прийнятті заліків, проведенні змаганні, оренді.

В результаті система працює злагоджено: фінські діти масово займаються кінним спортом і показують результати, фінські батьки платять не дуже багато з точки зору свого бюджету, кінні клуби сповнені клієнтів і благоденствують, Федерація кінного спорту не потребує коштів для розвитку дитячого спорту [13].

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, в розвинутих країнах Європи та США існує розгалужена система відбору та підготовки юних вершників. Так, у Німеччині в 2013 році вже налічувалося 5300 організацій, які об'єднували понад 650 тисяч любителів коней, Федерація кінного спорту Німеччини налічувала 3 млн. членів, з яких 1,3 млн. – вершники. У США важливими чинниками успіхів в кінному спорті є популярність спорту як такого,

розвинута спортивна індустрія, залучення величезної кількості дітей та молоді та підтримка з боку батьків. Успіхи Нідерландів багато в чому пояснюється фінансуванням підготовки юнацької та дитячої збірних з кінного спорту збоку Федерації.

Створення певного масиву талановитих дітей – кіннотників забезпечує можливість розвитку кінного спорту в цілому в країні, що, в свою чергу, стимулює розвиток галузі конярства. В Україні зовсім інша ситуація: замала кількість спортсменів, відсутність допомоги держави, тоталізатора, системи відбору та підготовки юних вершників призводять до відсутності ефективного платоспроможного попиту на спортивних коней, тобто проблем розвитку системи кіннозаводства в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрей Белый рассказал о состоянии конного спорта в Украине и чего можно ожидать. 05.04.2018. URL: http://sportbest.net/news/andrej_ belyj _rasskazal_o_sostojanii_konnogo_sporta_v_ukraine_i_chego_mozhno_ozhidat/2018-04-05-25388 (дата звернення:8.11.2020).

2. Без Минспорта: в чем секрет успеха американского спорта. URL: https://www. forumdaily. com/bez-minsporta-v-chem-sekret-uspexa-amerikanskogo-sporta/ (дата звернення:5.11.2020).

3. Геннадий Буткевич – вклад в развитие конного спорта в Украине. *Славгород*.6 Сентября 2016. URL: https://slavgorod.com.ua/news/ article/ 5737/ (дата звернення: 2. 12. 2020).

4. Конный спорт в Украине: заглянув за ширму. *iSport.ua.* URL: https://isport.ua/other/481888-konnyj-sport-v-ukraine-zaglyanuv-za-shirmu (дата звернення:4.01.2021).

5. Конный спорт: Не нужно жить иллюзиями. *Золотой мустанг.* URL: http://www.goldmustang.ru/magazine/sport/273.html (дата звернення: 13.01.2021).

6. Конный спорт: мифы и реальность 13.03.2018. *Спорт*. URL: https:// sport.ua/news/375139-konniy-sport-mify-i-realnost **.** (дата звернення: 2. 12. 2020).

7. Политова М.А. Спортивные породы лошадей Европы. Санкт - Петербург: «Скифия», 2003. 216 с.

8. Президент Всеукраинской Федерации Конного Спорта Милованов: «Конный спорт в Украине развивается, но в основном за частные средства». *Трибуна.* 1.09.2020. URL: https://ua.tribuna.com/ equestrian/ 1088581273.html (дата звернення:10.01.2021).

9. Редько Р: Конный спорт – это полное взаимодействие человека и лошади. URL: https://million.in.ua/personality/radion-redko-konnyj-sport-eto-polnoe-vzaimodejstvie-cheloveka-i-loshadi-2/ (дата звернення: 6.02.2021).

10. Руденко Є., Сарахман Е. Ровесник США, або Як виживає найстаріший кінний завод країни. 25.10.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/articles /2018 / 10 /25/ 7196055/ (дата звернення:15.10.2020).

11. Серкова Ю. Страны: За мечтой в Америку. *Золотой мустанг*. 2016. №2(159) URL: http://www.goldmustang.ru/magazine/countries/5335.html (дата звернення:2.02.2021).

12. Уоллес Дж. Обучение детей верховой езде. Практическое руководство. Москва: Аквариум, 2014.237 с.

13. Хороший стиль – хорошая спортивная перспектива. *Спорт – элит.* URL: http://sport-elite.com.ua/index.php/ru/articles/77-khoroshij-stil-khoroshaya-sportivnaya-perspektiva (дата звернення: 18.01.2021).

УДК 636.08

Олена Хижняк, Ольга Соболь
(Херсон, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МАСОВОГО КОНЯРСТВА В УКРАЇНІ

У статті подано аналіз ситуації в масовому конярі України. В історичному аспекті відбулася трансформація галузі за значимістю від першорядної до допоміжної і становлення її на нових економічних принципах. Відтік населення з сільських територій призвів до втрати інтересу до утримання та розведення коней в селянських і фермерських господарствах і, відповідно, до проблем подальшого розвитку масового конярства.

Ключові слова: *чисельність коней, масове конярство, коневикористання, коневолодіння, сільські території, урбанізація, зайнятість населення.*

The article dwells upon the situation in mass horse breeding in Ukraine. In the historical perspective, the industry's significance changed over the years from being the leading one to becoming an auxiliary branch and the economic principles on which it was based changed to the new ones. The out migration of population from rural areas led to a loss of interest in keeping and breeding horses on peasant farms, accordingly, to the disappearance of mass horse breeding.

Key words*: mass horse breeding, horse use, horse ownership, rural areas, urbanization, employment.*

Конярство є дуже специфічною, єдиною галуззю тваринництва, чия ефективність безпосередньо залежить від кількості залучених в неї людей. Втрата людини в цій парі, зменшення приватного володіння привела до падіння всієї галузі, чого не відбулося в Європі і США, оскільки там приватне володіння в галузі конярства розвивалося безперервно і воно, як і раніше, ефективно співіснує поруч з механізацією, автоматизацією та іншими проявами технічного прогресу в сільськогосподарському виробництві [5].

В сучасних соціально-економічних умовах як України, так і багатьох країн пострадянського простору, галузь конярства потрапило до економічного тупику. Вирощування конкурентоспроможної племінної та користувальної продукції галузі конярства потребує вкладення коштів, а виручений при її використанні на іподромі, у спортивних змаганнях або продажі прибуток не виправдовує витрат, звідси – недотримання технологічних вимог, погіршення якості, скорочення поголів'я, невигідний продаж цінного генофонду за кордон [3].

Відбулося певне скидання галузі конярства з громадського і економічного поля країни. Як видно з даних табл. 1, за період 1197 – 2019 років) конярство як України в цілому, так і Херсонської області зазнало значних втрат – держава втратила 67,62%, та 93,85%, відповідно [6].

Таблиця 1. Поголів`я коней (усі категорії господарств) [6]

Показники	Роки							
	1997	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2019
Україна, тис. гол.	753,5	698,1	684,3	554,8	465,8	395,7	316,8	244,0
Херсонська область тис. гол.	13,0	10,2	7,5	3,9	2,5	1,7	1,3	0,7

Між тим, досвід європейських країн з розвиненою кінної індустрією показує, що оптимальне співвідношення для ефективності кінного бізнесу - 1 кінь на 100-130 чоловік населення (з урахуванням урбанізованих зон). Виходячи з того, що галузь конярства є парною/партнерською, підвищення поголів'я коней на, припустимо, що 600 тис. гол. додає

близько не менше 100 тис. висококваліфікованих робочих місць [5]. Особливо актуальним це є в сучасних умовах зростання безробіття у сільській місцевості.

Наприклад у Херсонській області спостерігається ріст безробіття серед кваліфікованих працівників. Неналагодженою залишається система визначення потреби у працівниках на сільськогосподарських підприємствах та її узгодження з підготовкою фахівців за даним напрямком. За даними управління освіти Херсонської області, у 2011 році частка випускників, які після закінчення навчальних закладів аграрного профілю працевлаштувалися, склала близько 70%, проте тільки 22,6% з них - у сільськогосподарські підприємства області.

Крім економічних проблем, безробіття значно впливало на криміногенну характеристику Херсонської області, насамперед, щодо майнових злочинів. Наприклад, у зимовий період кількість злочинів збільшувалася на 23,3%, зокрема, крадіжок - на 40,1% [1].

У 2018 році ситуація щодо зайнятості населення не покращилась. За даними табл. 2, для сільського населення навіть найбільш привілейованих вікових груп (25-49 років) рівень зайнятості не перевищував 75,8%, тобто, майже ¼ працездатного населення не була задіяна в економічній діяльності.

Таблиця 2. Рівень зайнятості населення за статтю та місцем проживання, за віковими групами у 2018 році (% до кількості всього населення відповідної вікової групи) [7]

Група населення	Усього у віці 15–70 років	За віковими групами						
		15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70
усе населення	57,1	27,6	71,8	75,9	76,7	79,4	65,5	13,2
міська місцевість	58,1	25,1	73,6	77,6	78,3	81,1	67,0	12,6
сільська місцевість	55,0	32,0	68,5	71,7	72,7	75,8	62,5	14,4

Тем не менш, існує проблема кадрового забезпечення масового конярства та ефективного попиту на коней цього напрямку. По-перше, сільські території за 100 років втратили значну частину населення. Чисельність світового населення продовжує зростати, і все більше число людей з різноманітних причин переселяється в міста, темпи зростання яких досягли безпрецедентного рівня. Якщо в 1800 році питома частка міського населення Землі становила лише 2%, в 1950 р. вона зросла лише до близько 30 %, у 2014 р. вона виросла до близько 54 %, а за до 2050 р. вже 66 % населення буде проживати у містах. На даний час в містах і селищах міського типу проживає більше половини населення світу, а в промислово розвинутих країнах світу – близько 75% населення [2].

Не оминули ці процеси і Україну. За останні 60 років частка сільського населення країни зменшилася з 54,2% до 30,6%, тобто більше, ніж у 1,5 рази (табл. 3)

Таблиця 3. Чисельність наявного населення України, у 1959-2018 роках[1][7].

Роки	Населення, млн			До загальної чисельності населення, %	
	усього	міське	сільське	міське	сільське
1959	41,9	19,2	22,7	45,8	54,2
1970	47,1	25,7	21,4	54,5	45,5
1991	51,9	35,1	16,8	67,5	32,5
2001	48,9	32,9	16,0	67,4	32,6

2011	45,8	31,5	14,3	68,7	31,3
2015	42,9	29,7	13,2	69,1	30,9
2018	42,4	29,4	13,0	69,3	30,7
2019	42,2	29,3	12,9	69,4	30,6

[1] *Дані про населення наведено у 1939 році у сучасних межах території України, у 1959 та 1970 роках – за переписом на 15 січня, у 1979 році – за переписом на 17 січня, у 1989 році – за переписом на 12 січня, у 2002 році – за переписом на 5 грудня 2001 року, за інші роки – на 1 січня*

Так, населення Херсонської області на 1 січня 2019 року становило 1,037 млн. осіб, в тому числі міського населення 636,41 тис. осіб (61,33%), сільського 401,23 тис. осіб (38,67%). По-друге, тому, що селяни вже давно вбудували в свій побут автомобільний транспорт, який економить їм час і трудовитрати, але вимагає набагато більших фінансових вкладень. Небажання брати коня на баланс домогосподарства, крім відсутності звички, пояснюється ще й зменшенням складу сільських сімей, дефіцитом робочих рук, здатних обслуговувати коня та забезпечувати його утримання.

Отже, акцент розвитку галузі сьогодні робиться на спортивному та дозвільному конярстві, що призводить до певної замкненості кінного спорту і скакової справи, а головне, до недоступності кінної справи для малозабезпеченого населення, здатного стати як глядачами, так і робочими руками галузі, звідси дефіцит фахівців і персоналу.

За фактом, на сьогодні в країні є два основні напрямки – неполіпшені дрібні слабосильні коні в регіонах і нечисельне спортивне та скакове поголів'я. Між ними в підвішеному стані без впевненості в завтрашньому дні знаходяться: власники рисистих коней, племінні репродуктори, які ледве зводять кінці з кінцями і кілька тисяч приватних власників, які при найменшому економічному напрузі перестануть ними бути [5].

Отже, без нового розвитку масовості коневикористання і коневолодіння економічно доступного всім верствам населення, прориву в розвитку масового конярства, а, відповідно, і галузі взагалі, чекати не має сенсу. Прийняті програми розвитку конярства в країні є більшою мірою програмами підтримки, а не розвитку галузі. Вони не приділяють уваги забезпечення базису основного напрямку галузі – робочо-користувального конярства – масовості, з якої виростає запит на коней цього напрямку і підтримка інших (племінного, спортивного, призового).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зубенко В. В, Любенко О. І. Безробіття: соціальні та криміногенні аспекти. *Юридичний вісник Причорномор'я*: збірник наукових праць. 2011. Том 1. № 3. С. 91-99.

2. Нємець К. А.; Мазурова А. В. Вплив процесу урбанізації на виникнення сучасних форм міських поселень. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Геологія–Географія–Екологія*, 2014, Вип. 41 С. 116-119.

3. Постернак Л. І. Перспективи та критерії розвитку галузі конярства в Україні. *Аграрна наука та харчові технології*. 2017. Вип. 2. С. 230-236.

4. Соболь О. М. Актуальні проблеми поліпшення робочо-користувального конярства в Херсонській області. *Перспективи розвитку сучасної науки та освіти (частина ІІ):* матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 15-16 червня 2020 року. Львів : Львівський науковий форум, 2020. С. 49 – 51.

5. Суходольская И. В., Юрьева И. Б. Может ли коневодство в России быть эффективным? 22 декабря 2020. *Агропортал.* URL: http://www.agroyug. ru/news/id-32549/ (дата звернення:15.02.2021).

6. Статистичні дані поголів'я коней URL: http://database. ukrcensus. gov.ua/MULT/Dialog/ varval.asp. (дата звернення:23.10.2020).

7. Статистичний щорічник України за 2018 р. URL: /http://www.ukrstat.gov.ua/druk/ publicat/kat_u /2019/zb/11 /zb_yearbook _2018.pdf (дата звернення:18.12.2020).

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

УДК 669-1

Құралбай Алкеев, Мұратбек Өсербаев, Аймөлдір Расол
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

ИНЖЕНЕРЛІК ЖОБАЛАУДАҒЫ МАТЕРИАЛДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ОСЫ ЗАМАНҒЫ ТАЛАПТАР

Инженерлік жобалау – бұл ғылыми және техникалық ақпараттарды қолдану арқылы қоғамға белгілі бір пайдасын келтіретін жаңа жүйе, қондырғы немесе машина жасау үдерістері. Мақалада инженерлік жобалаудағы материалдарға қойылатын осы заманғы талаптар туралы қысқаша шолу жасалады.

Кілт сөздер: *металл, полимер, машина, механизм, композициялық материал.*

Engineering design is a new system, installation or engineering process that brings certain benefits to society through the use of scientific and technical information. The article provides a brief overview of modern requirements for materials in engineering design.

Keywords: *metal, polymer, machine, mechanism, composite material.*

Адамзат даму өркениетіндегі қолданылып жатқан немесе жаңадан қолданылуға қажетті игіліктер: машиналар, құрылғылар, қондырмалар, механизмдер, құрылыс құрылмалары, техникалық және технологиялық кешендердің әртүрлі жабдықтары мен саймандары, жасанды интеллект бұйымдары (компьютер, ұялы телефон т.б.) ғылыми және техникалық – технологиялық ақпараттарды пайдалану негізінде одан әрі ыңғайлылыққа, жайлылыққа жету үшін жетілдіруді қажет етеді.

Конструктивтік жобалық есептеулер, технологиялық сызбалар шешімдері машиналарды пайдаланудағы ауыр (жоғары және төмен температуралар, агрессивті орталар және жоғары радиация т.б) жағдайлармен сипатталады, ол өз кезегінде құрылма беріктілігін, тоттануға төзімділігін, шыдамдылығын, сенімділігін, ұзақ ғұмырлылығын т.б. қасиеттерін қамтамасыз ететін жаңа материалдар санын үздіксіз арттыруға жетелейді [1].

Инженерлік жобалаудағы кез келген материал периодтық жүйе кестесіндегі қарапайым элементтерден, олардың қоспаларынан, қосылыстарынан тұрады және техникалық бұйымдар өндіруге арнап қолданылатын бастапқы өңделмеген еңбек заты болып есептеледі.

Химиялық негізі жөнінен материалдарды металдарға (кесте – 1.) және олардың қорытпаларына, шыққан тегі органикалық (кесте - 2.) және минералдық және жасанды композиттер мен биоматериалдарға бөлуге болады.

Кесте 1. Металдардың жер қыртысында таралуы (кларкі)

Металл	Құрамы, %		Металл	Құрамы, %
Алюминий	7,50		Вольфрам	$7 \cdot 10^{-3}$
Темір	4,70		Молибден	$1 \cdot 10^{-3}$
Кальций	3,40		Қорғасын	$8 \cdot 10^{-4}$
Натрий	2,64		Қалайы	$6 \cdot 10^{-4}$
Калий	2,40		Уран	$5 \cdot 10^{-4}$
Магний	1,94		Селен	$8 \cdot 10^{-5}$
Титан	0,58		Платина	$2 \cdot 10^{-5}$
Мырыш	0,02		Күміс	$4 \cdot 10^{-6}$
Никель	0,018		Алтын	$5 \cdot 10^{-7}$
Мыс	0,01		Рений	$1 \cdot 10^{-7}$

Кесте 2. Кейбір полимерлік материалдар

табиғи полимерлер	синтетикалық полимерлер
ақуыздар	полиэтилен
нуклеин қышқылдары	полипропилен
табиғи шайырлар	полистирол
	поливинилхлорид
	полиуретанды
	эпоксидті шайыр т.б.

Қолданылған материал (мысалы: полимер материалдары кесте-3.) бұйымдардың конструкциялық немесе құрылма шешіміне, қалыбы мен сапасына, монтаж бен құрамаларды дайындау әдістеріне, статикалық және динамикалық күш салмақтарына, бұйым жұмысының ұзақ уақыт жарамдылығына, бұйымдар массасына, өнім құнына әсерін тигізеді (4-кесте) [2, б. 368].

Кесте 3. Полимер материалдарын тұтыну, %.

Өндіріс саласы	Меншікті, салмағы %
Машина жасау	27-28
Орман және қағаз өнеркәсібі	21-22
Жеңіл және тамақ өнеркәсібі	14-15
Құрылыс	4-5
Ауыл және су шаруашылығы	2,5-3
Транспорт (көлік)	5-10

Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік дамуының негізгі бағыттарының бірі ретінде келешекте өндіріске жаңа техникаларды, материалдарды және прогрессивті технологиялық үдерістерді енгізу және қалыптастыру арқылы ғылыми-техникалық прогресті жетілдіру қажеттілігі көрсетілген. Ол үшін жеткен нәтижелерді шамалап бағалау, алға мақсаттарды қою ниетінде сапа менеджменті жүйесін енгізуге бағытталған ықпалдастық бағдарламалары болуы тиіс(кесте- 4.).

Кесте 4. Тұтынылатын материалдар құрылымының құндық көрсетілімі

Материал түрі	Материалға кеткен жалпы шығын, %
Металдық	26,7
Химиялық өндіріс материалы	19,6
Орман және ағашөңдеу өнеркәсібі	17,1
Құрылыс: цемент, асбест т.с.с.	13,4
Мұнайөнімдері	11,3
көмір	8,7
Газ, торф и сланец	2,8
өткатөзімді	0,4

Жалпы барланған қорлары (металдық материалдар, мұнайгаз, минералдық тұздар, бейорганикалық материалдар, жартылай өткізгіш материалдар т.б.) және сапасы (металдық алюминий, шақпақталған қорғасын т.б. Лондонның металдар биржасында ал аффинирленген алтын мен күміс Лондонның құнды металдар биржасында эталон ретінде тіркелген) бойынша еліміз мынадай бағыттармен жұмыстар жүргізілуі тиіс деп есептейміз:

– жаңа материалдарды алу арқылы олардың түрін көбейтіп, сапасын жақсарту;

– металды ұнтақ негізінде жаңа материалдарының өндірісін арттыру;

– талап етілетін қасиеттер кешені бар жаңа композициялық материалдар өндірісін дамыту;

– аз шығынды, шығынсыз және аз операциялы технологиялық үдерістерді кең қолдану;

– металдарды және материалдарды өңдеудің, олардың қасиеттерін жақсартудың тиімді әдістерін қолдану.

Сондықтан жоғарыда аталған дәстүрлі материалдардан өзге алдын ала механикалық, электрлік, магниттік, биологиялық, химиялық қасиеттері белгіленген жаңа материалдарға қажеттілік бар.

Болашақ материалдарына «ақаусыз» материалдар, жартылай өткізгіш материалдар, метаматериалдар, ситалдар, көп функциональды іріктелген катализаторлар, smart (ақылды) - материалдар, көміртекті материалдар тағы басқалары жатады [3].

Инженерлік жобалаудағы материалдарды серпімділік, созымдылық және тізбектік беріктігін қамтамасыз қасиеттері ету бойынша мынадай топтарға жіктейді:

– ерекше технологиялық қасиеттері бар материалдар;

– тозуға төзімді материалдар;

– серпімділік қасиеті жоғары материалдар;

– тығыздығы төмен материалдар;

– салыстырмалы беріктігі жоғары материалдар;

– температура және жұмыс ортасының әсеріне тұрақты материалдар;

– ерекше физикалық қасиеттері бар материалдар (магнитті жұмсақ, магнитті қатты, ферромагнетиктер);

– ерекше жылулық қасиеттері бар материалдар;

– ерекше электрлік қасиеттері бар материалдар және т.б.

Технологиялық машиналар және олардың қондырмаларын жобалау үдерістерінің бастапқы жаңа машиналарға қажеттілікті ұғыну кезеңінде, оларға пайдаланатын материалдарға айрықша талаптар қояды.

Осы талаптарды қанағаттандыруға арналған, әртүрлі материалдар оның ішінде металдық материалдар негізінде көптеген қорытпалар жасалып қоймай, сонымен қатар техниканың әр түрлі салаларында қолданылатын конструкциялық және аспаптық материалдарды жасаудағы өңдеу әдістерін жасауды талап етеді.

Материалдарды өңдеу – әртүрлі термиялық (жылулық), химиялық, физикалық, механикалық, физикалық химиялық, радиациялық және тағы басқа әсерлер түрлері арқылы жасалатын өңдеу түрлері. Олар материалдардың қалпын, өлшемдерін, және сапалық құрамдарын өзгертетін технологиялық үдерістер.

Дәстүрлі материалдарды өңдеудің негізгі әдістері:

- материалдарды қажетсіз қоспалардан тазарту арқылы алу үдерістері;
- материалдарды құю арқылы құйма алу үдерістері;
- материалдарды қысыммен өңдеу үдерістері;
- материалдардан қорытпалар, суперқорытпалар және жартылай өткізгіштер алу үдерістері;
- материалдарды термиялық, термохимиялық және термомеханикалық өңдеу үдерістері;
- материалдарды пісіру, дәнекерлеу және жәлімдеу үдерістері;
- материалдарды кесу арқылы өңдеу үдерістері.

Инженерлік жобалау кезінде материалдарға технологиялық машиналар жұмыстарындығы жоғарыда көрсетілген жағдайлар ескере отырып шығарылатын техникаларға айрықша талаптар қояды.

Материалдарды рационалды пайдалану мен таңдау – оларды тұтынушылардың алдында тұрған негізгі міндет.

Дұрыс таңдау қойылған талаптардың (мысалы, берілген техникалық жағдайлар, техника қауіпсіздігі т.б.) материалдарды өңдеуге байланысты өзіндік аз шығындары, бұйымдарды пайдаланудағы жоғары сапасы (жұмыс қабілеттілігі) орындалуын қамтамасыз етеді.

Материалды таңдау үдерісі кезінде мыналарды есепке алады:

- бұйымның негізгі қызмет жағдайына орай бастапқы таңдау қойылады (мысалы, тоттануға төзімділікке талаптар);
- технологиялық дайындау жағдайларына орай қайтарма талаптар қойылады (мысалы пісірімділікке талаптар).

Кесте 5. Конструкциялар мен ғимараттарда қолданылатын материалдарды сипаттап таңдау

Материал-дар	Жіктемесі	Тығыз-дығы ρ, кг/дм^3	Уақытша қарсылығы $a_в$, МПа	Салыстырма-лы ұзындығы S, %	Серпімділік модулі Ех10^{10}, Н/м^2
Металдық	Қара метал	7,0-7,8	150-1000	1-40	7,5-20,0
	Түсті металдар	1,7-8,7	120-800	3-35	4,5-12,0
Органикалық	Пластмассалар	0,9-2,2	11-400	-	0,001-3,0
	Ағаш	0,5-0,8	50-80	-	0,9-1,6
Бейорганикалық	Бетон	2,2	-	-	-
	Тау жыныстары	2,4-2,8	100-500	-	2,4-2,8
	Силикат материалдар	1,4-2,5	200-700	-	5,8-7,0
	Графит	2,1	-	-	-

Материалдарды таңдауда мынадай маңызды өлшемдер есепке алынады:

- физикалық - құрылымы, механикалық, оптикалық (мысалы, түсі), акустикалық (мысалы, дыбыстық деңгейі), термиялық (мысалы, сызықтық кеңеюі), электрлі (мысалы, өткізгіштік), магниттік (мысалы, коэрциттік күш) және басқа қасиеттері;
- технологиялық - дайындаманың алғашқы алынуы, қысыммен, кесумен, құюмен өңдеулер, жамылғы салу т.б;
- химиялық - агресивтік ортаға қарсы орнықтылық (мысалы, қышқылдар), атмосфера әсеріне қарсы орнықтылық т.б.;
- биологиялық - тірі ағзалар (плесен-зеңге, саңырауқұлақтар, насекомдар) әсеріне қатысты орнықтылық;
- жеткізілуіне байланысты - материалдың жеткізілу мүмкіндігі, массасы, формасы және материал жағдайы;
- экономикалық - баға, өңдеу құны, тасымал шығындары, қызмет көрсету шығындары, жетімділігі;
- экологиялық - материалдың қоршаған ортаға зиянсыздығы, технологиялық өңдеу қалдықтарын кәдеге жарату мүмкіншіліктері.

6 - кестеде сәулелену дозасы кейбір материалдардың қасиеттеріне (50% дейін) едеуір өзгерістер туғызатыны көрсетілген [4, б. 637].

Кесте 6. Кейбір материалдардың радиациялық төзімділігі

Материал	Доза, гр
Бейорганикалық материалдар	
шыны	$5*10^7(5*10^{17})$

керамика	$5*10^{7}$ - $3*10^{20}$ (10^{20} - 3 *10^{20})
конструкциялық болат	$5*10^{7}$(>10^{19})
бетон	(10^{20} - $5*10^{20}$)
кремний (жартылай өткізгіш)	10^{3} – 10^{5}(3 -10^{11} - 10^{13})
германий (жартылай өткізгіш)	10^{4} – 10^{6}($4*10^{12}$- 10^{14})
графит	$5*10^{8}$ - $3*10^{9}$
фотоүлдір	0.01 – 0,2
Органикалық материалдар	
табиғи каучук	$5*10^{4}$ - $5*10^{5}$
полиуретандық каучук	10^{4} - $3*10^{5}$
акрилдік эластомерлер	10^{4} - $7*10^{5}$
фенол шайыры	
толтырғыш- шыныталшығы	$3*10^{7}$-10^{8}
толтырғыш- асбест	10^{6} - $3*10^{7}$
полистрол	$5*10^{8}$ - $5*10^{7}$
поливинилхлорид	10^{6} - 10^{7}
полиэтилен	10^{3} – 10^{6}

Сондай-ақ материалдардың радиациялық төзімділігі радиацияның түріне, жұтылған дозаның шамасы мен қуаттылығына, сәулелену режиміне, материалды пайдалану жағдайларына, материал үлгісінің өлшемдеріне, оның меншікті бетіне және басқа факторларға байланысты.

Осы талаптарды қанағаттандыруға арналған, әртүрлі материалдар негізінде көптеген жаңа қорытпалар, қосылыстар жасалып қоймай, сонымен қатар техниканың әр түрлі салаларында қолданылатын конструкциялық және аспаптық материалдарды жасаудағы өңдеу әдістерін де жетілдіруді талап етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Алкеев К.Н., Усербаев М.Т., Кокаева Г.А., Жумагалиев Е.У. Технология металлов и их обработка. Нур-Султан, 2020.

2. Сүлеймен Е.Б. Конструкциялық материалдар технологиясы: Оқулық. Алматы: Альманах, 2017. 368 б.

3. Волков А.И. Справочник по общей и неорганической химии. Минск, 2013.

4. Технология конструкционных металлов : Учебник для студентов учрежд. высш. проф. образования / Кузнецов В.А. и др. Москва: Изд. центр «Академия», 2013. 637 с.

УДК 621.311.6

Василь Бунько, Олег Ануліч
(Бережани, Україна)

АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ТРЕКЕРНИХ СИСТЕМИ ДЛЯ СОНЯЧНИХ ЕЛЕКТРИЧНИХ СТАНЦІЙ

Підвищити ефективність роботи фотоелектричних модулів (ФЕМ) допомагають трекери. Це спеціальні динамічні системи на які монтуються сонячні батареї, які мають рухливу конструкцію - вони автоматично змінюють кут нахилу і положення встановлених панелей відповідно до розташування сонця в певний момент часу. Вони забезпечують автоматичне орієнтування сонячних панелей по куту до горизонту, по азимуту (напрямку по сторонах світу), що дозволяє генерувати більшу кількість енергії.

Ключові слова: *сонячна енергія, трекерна система, сонячна установка, сонячні панелі, сонячні батареї, кут нахилу, електрична енергія.*

Trackers help to increase the efficiency of photovoltaic modules. These are special dynamic systems on which solar panels are mounted, which have a movable structure - they automatically change the angle and position of the installed panels according to the location of the sun at a certain point in time. They provide automatic orientation of solar panels at an angle to the horizon, in azimuth (direction around the world), which allows you to generate more energy.

Keywords: *solar energy, tracker system, solar installation, solar panels, solar panels, tilt angle, electricity.*

Як відомо, сонячні панелі мають максимальний ККД в тому випадку, коли вони розташовані перпендикулярно падаючим на них сонячним променям. Але сонце переміщується за небосхилом, як результат, стаціонарно встановлені панелі через це втрачають частину своєї ефективності (рис. 1) [5].

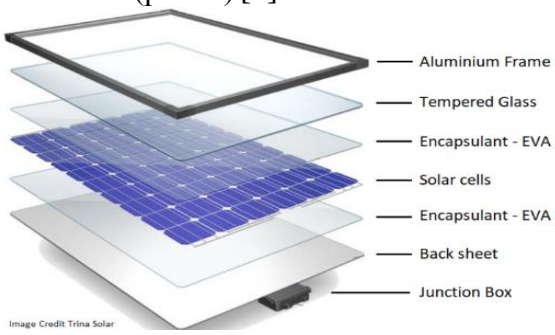

Рис. 1. Будова сонячної панелі

Графік, наведений на рисунку 2 показує залежність величини втрат при виробництві електроенергії сонячними батареями від величини кута відхилення від оптимального положення площини панелі. З графіка залежності видно, що трекер при точності ± 5° забезпечує панель уловленням більше 99,6% енергії прямо падаючих променів та 100% розсіяного світла.

Враховуючи особливості щоденного переміщення сонця, можна зауважити, що найефективніший кут орієнтації панелей становить приблизно 150°. Панель, що фіксується у напрямі посередині між точками заходу та сходу сонця, втрачає до 75% максимального можливого вироблення енергії вранці та ввечері.

На додаток до щоденного руху в напрямі із заходу на схід, сонце додатково здійснює сезонний рух південь – північ - за рік це близько 46° (рис. 3).

Орієнтуючи панель на середню точку річної траєкторії переміщення Сонця в напрямі північ-південь, втрата генерації від максимально можливої кількості становитиме близько 8,3-9%.

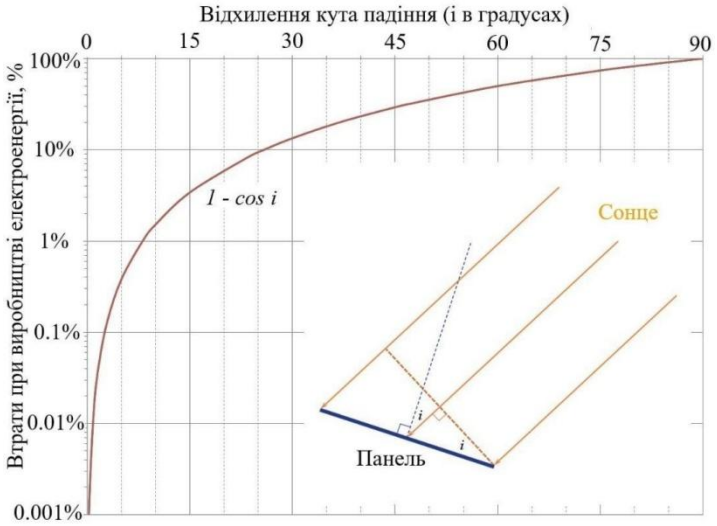

Рис. 2. Графік залежності втрат при виробництві електроенергії від відхилення кута падіння сонячних променів

Кут, який сонячні промені утворюють з екваторіальною площиною, називається кутом схилення (рис. 3). Цей кут є сонячним схиленням. У будь-який день δ приймається за константу, яка змінюється на наступний день. Емпіричне співвідношення Купера для розрахунку кута сонячного схилення (в градусах):

$$\delta=23{,}45\cdot sin((284+d)\cdot 360/365), \quad (1.1)$$

де d – день року = ($1 \leq d \leq 365$).

Сонячне схилення також можна визначити як кут між лінією, що з'єднує центри Сонця і Землі, і її проекцією на екваторіальну площину. Схилення Сонця змінюється в основному за рахунок обертання Землі навколо своєї осі. Його максимальне значення складає 23,45° 21 грудня, а мінімальне - 23,45° 21 червня [6].

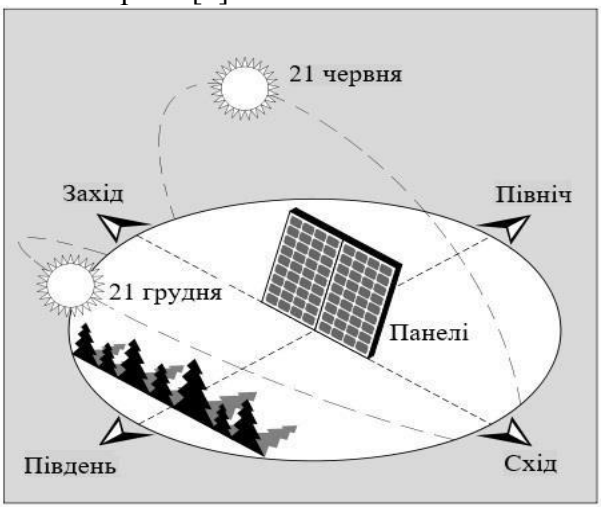

Рис. 3. Зміна положення Сонця в залежності від пори року

Рис. 4. Кут сонячного схилення

Кут сонячного схилення це міра кутового зміщення Сонця, на яке Земля повинна обертатися, щоб привести меридіан місця безпосередньо під Сонцем. На світанку значення ω буде максимальним, потім воно буде повільно і неухильно зменшуватися і буде продовжувати зменшуватися з часом до сонячного полудня. У цей момент ω стає рівним нулю. Він починає збільшуватися в момент після сонячного полудня і буде максимальним на заході. Значення на сході й заході чисельно збігаються, але мають протилежні знаки. Даний кут дозволяє визначити час, що минув з моменту останнього проходу небесного тіла по меридіану спостерігача для позитивного часового кута, або час, для наступного переходу, що очікується, для негативного часового кута (1 година = 15 °), рисунок 5 [6].

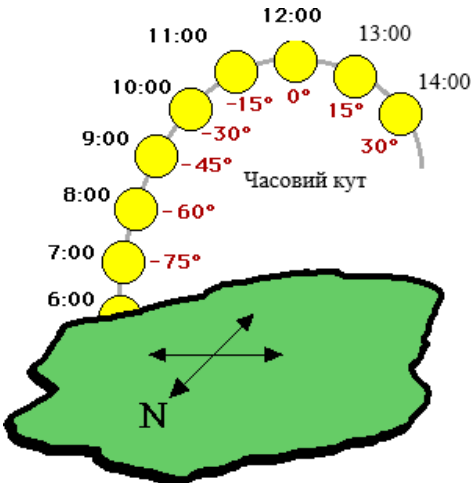

Рис. 5. Часовий кут

Широта (φ) і Довгота (Lt). Широта φ вказує місце розташування об'єкту на Землі, тобто на північ або південь від екватора. Широта - це кутове вимірювання його положення в діапазоні від 0 ° на екваторі до 90 ° на полюсах (90 ° північної широти або 90 ° південної широти) для північного та південного полюсів, показаних на рисунку 6.

На Землі меридіан (Lt) - уявна лінія, що йде від Північного полюсу до Південного полюсу, яка з'єднує всі місця з визначеною довготою. Позиція на меридіані визначається широтою, кожна з яких перпендикулярна всім колам широти в точках перетину. Меридіан, що проходить через Грінвіч (Англія), вважається головним меридіаном, всі місця на цьому меридіані мають однакову довготу. Землю можна розділити на дві частини з посиланням на перший меридіан, а саме східні та західні півкулі. Максимальний віддалений меридіан з обох сторін може бути від 0 ° до 180 ° від головного меридіана [6].

Кут нахилу (β) - це кут між площиною Сонця і горизонталлю. Якщо панель лежить рівно на землі, то він дорівнює 0 º. При нахилянні панелі, цей кут збільшується. В загальному випадку панель повинна бути повернута на екватор для отримання максимальної енергії від Сонця.

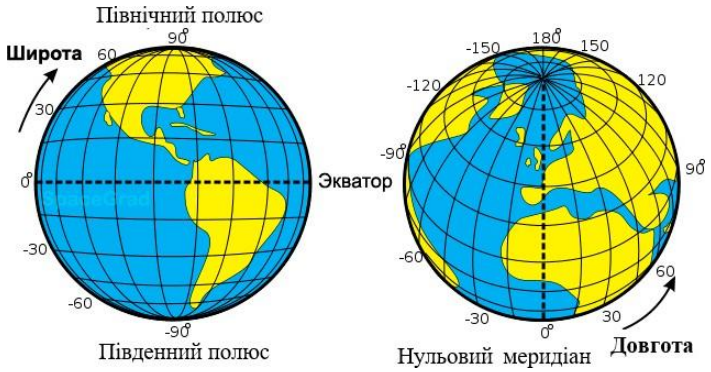

Рис. 6. Широта (φ) і Довгота (Lt)

Сонячні панелі працюють найефективніше, коли їх поверхня перпендикулярна сонячним променям, тому кут нахилу до горизонту (обрію) є одним з визначальних параметрів налагодження сонячної електростанції. Іншим фактором, що впливає на величину генерації електроенергії є азимут – кут між напрямком на Сонце і напрямком на південь. Відслідковування цих параметрів наразі не є складною інженерною задачею, але її реалізація потребує додаткового обладнання та великих фінансових витрат, тому здебільшого сонячні панелі розташовують на відкритих поверхнях під визначеними кутами та з орієнтацією на південь. Кут нахилу залежить від географічної широти місцевості, в якій розташовані панелі. При його незмінності протягом світлового дня ефективність генерування електричної енергії змінна.

Однак, обсяг поглинання сонячного випромінювання, що надходить на площу сонячної панелі (і як наслідок – обсяг електроенергії, що генерується сонячною батареєю) залежить

від орієнтації її відносно сторін світу, кута нахилу площини сонячного модуля щодо обрію, протяжності активного (за можливістю генерації електроенергії модулем) щодобового періоду світлового дня. Тобто, максимальна ефективність (без урахування конструктивних особливостей самої панелі) функціонування сонячного модулю у нашому випадку має визначатися початковим орієнтуванням панелей за географічними показниками, а також відслідковуванням їх змін протягом світлового дня з можливістю корегування орієнтації панелей у просторі з урахуванням координат розташування Сонця в і-й момент часу. ЇЇ можна досягти шляхом запровадження спеціальних технічних пристроїв, які у автоматичному режимі відслідковують положення Сонця відносно обрію та сторін світу і дозволяють відповідно до цього орієнтувати сонячні панелі у будь-який і-й момент часу. Архітектурні та конструктивні особливості більшості житлових будинків приватної забудови дозволяють встановлення таких поворотних пристроїв (трекерів) які мають орієнтувати окрему сонячну панель у двох площинах: за азимутом та кутом нахилу сонця до лінії обрію.

Отже, з огляду на особливості щоденної траєкторії руху сонця можна сказати, що ефективний кут повороту панелей – близько 150°. Панель, яка зафіксована в напрямку рівно по середині між точками заходу і сходу втрачає до 75% від максимально можливої вироблення в ранковий і вечірній час. В результаті якщо кут падіння променів на батарею буде малий, то і кількість виробленої енергії різко зменшується. Важливо також враховувати географічні координати розташування сонячної станції, оскільки для півночі України оптимальний кут розташування буде відмінним від південних та східних регіонів. При цьому кожен власник хоче, щоб його сонячна електростанція виробляла однаково високу кількість енергії протягом усього дня, а також протягом максимального терміну на протязі року. Досягти таких параметрів можна за допомогою трекера, який за допомогою інформації зі спеціальних датчиків визначить оптимальне положення для сонячної батареї та здійснить поворот платформи з необхідну сторону та під належним кутом. Внаслідок такого коливання міцності сонячного опромінювання при русі Сонця нерухома фотоелектрична панель отримує від 40 до 70% світла від максимально можливого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Трекер для фотоэлектрических установок. URL: http://solarsoul.net/treker-dlya-fotoelektricheskix-ustanovok (accessed: 20.01.2021).

2. Одноосные трекеры. URL: http://ussolar.com.ua/ua/news/6-odnoosnye-trekery-povyshayut-effektivnost- solnechnoy-stantsii-na-15-17 (accessed: 10.01.2021).

3. Солнечный трекер, система слежения за солнцем. URL: http://greenchip.com.ua/26-0-0-.html (accessed: 15.01.2021).

4. Ориентация солнечных панелей, слежение за солнцем, угол наклона солнечных батарей. URL: http://www.solarhome.ru/basics/pv/techtilt.htm (accessed: 18.01.2021).

5. Солнечные трекеры. URL: https://avtonomny- dom.ru/solnechnyie-batarei/solnechnyie-trekeryi.html (accessed: 21.01.2021).

6. Mansour S., Anis D.W.R., Hafez D.I.M. Optimum Design Of On Grid Pv System Using Tracking System. *Int. J. Sci. Technol. Res.* 2015. Vol. 4, № 05. P. 50–57.

УДК 633.62:664.134

Наталія Григоренко, Ольга Каленик,
Максим Яремчук, Наталія Гусятинська
(Київ, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИЛУЧЕННЯ ЦУКРИСТИХ РЕЧОВИН ЗІ СТЕБЕЛ СОРГО ЦУКРОВОГО

У статті представлені результати досліджень процесу вилучення цукристих речовин із стебел сорго цукрового. Встановлено оптимальний технологічний режим процесу екстрагування цукристих речовин для основних параметрів (температури, тривалості процесу, pH живильної води). Впровадження запропонованого процесу екстрагування цукристих речовин у технологію переробки сировини сорго цукрового позитивно вплине на економічну і якісну складову кінцевого продукту.

Ключові слова: *цукрове сорго, екстрагування, цукристі речовини, цукровмісний сироп, дифузія .*

The article presents the results of research on the process of extracting sugars from the stems of sugar sorghum. The optimal technological mode of the sugar extraction process for the main parameters (temperature, process duration, pH of feed water) is established. The introduction of the proposed process of extraction of sugar substances in the technology of processing of raw sugar sorghum will positively affect the economic and quality component of the final product.

Key words: *sugar sorghum, extraction, sugar substances, sugar syrup, diffusion.*

Як перспективна сільськогосподарська культура, новий сировинний ресурс для виробництва натуральних цукровмісних продуктів може використовуватись сорго цукрове. Ця культура характеризується коротким періодом дозрівання, добре переносить ґрунтово-повітряні посухи, забезпечує високі і стабільні врожаї зерна та зеленої біомаси, а також акумулює у соку стебел понад 10…20% цукрів [1, с. 137-140] Всі ці позитивні властивості сорго цукрового дають змогу успішно вирощувати його у кліматичних умовах України. Сік стебел сорго цукрового містить у своєму складі вільні розчинні цукри, амінокислоти, вітаміни, макро- та мікроелементи, що дає підстави вважати сорго цукрове альтернативною сировиною цукровому буряку. Цукрове сорго є чудовою культурою для отримання рідких цукропродуктів підвищеної біологічної цінності, які містять у своєму складі значний відсоток моноцукрів (глюкози та фруктози), що перешкоджають процесу кристалізації сахарози [2, с. 144].

Первинним етапом в отриманні рідких цукропродуктів є вилучення соку із стебел сорго цукрового. На сьогодні, в промислових умовах, даний процес проводиться переважно пресовим способом із залученням від трьох до семи вальцьових пресів. Однак, головним недоліком пресового способу є втрата значної кількості цукристих речовин у віджатій сировині [3, с. 150-153; 4, с. 86-90].

З метою удосконалення способу вилучення цукристих речовин зі стебел цукрового сорго для одержання цукровмісного сиропу було запропоновано застосування пресово-дифузійного способу.

Пресово-дифузійний спосіб передбачав на першому етапі механічне вилучення соку із стебел сорго цукрового з залученням спеціального трьох вальцьового пресу з електроприводом потужністю 11 кВТ та швидкістю обертання валків 7,7 м/хв. На другому етапі, попередньо пресовані стебла піддавали додатковому дифузійному екстрагуванню, що забезпечувало більш повне вилучення цукристих речовин із них.

Оскільки процес екстрагування цукристих речовин вимагає дотримання оптимального технологічного режиму, то доцільним було визначення таких основних його параметрів як температура, тривалість процесу, а також pH живильної води.

Таким чином, як основні фактори, які впливають на процес екстрагування цукристих речовин з попередньо віджатих стебел сорго були прийняті три фактори: X_1 – тривалість процесу, хв; X_2 – температура проведення процесу, ºС; X_3 – pH живильної води.

Метою дослідження є отримання рівнянь регресії, які б описували залежність ряду технологічних показників від зазначених вище факторів.

Для реалізації поставленої задачі нами був обраний рототабельний план другого порядку. Для проведення експерименту попередньо був складений алгоритмом зміни факторів, реалізація якого дозволяє здійснити комплексний вплив стан об'єкта дослідження.

При виборі рівнів факторів та інтервалів варіювання опиралися на аналіз літературних даних та результати попередніх лабораторних досліджень. Числові значення обраних рівнів факторів та інтервалів варіювання представлені в табл. 1.

Табл. 1. Рівні факторів та інтервали варіювання

Рівні факторів	X_1	X_2	X_3
	Тривалість, хв	Температура процесу, ºС	pH живильної води
Верхній рівень	30	76	6,5
Основний рівень	20	72	5,8
Нижній рівень	10	64	5,1
Інтервал варіювання	10	6	0,7
Рівень + α	37	80	7,0
Рівень - α	3	60	4,6

В якості функції відгуку були вибрані наступні показники технологічної якості одержаного екстракту: вміст золи та білків, забарвленість, загальний цукор, редукувальні речовини.

Дослідження проводились за наступною схемою. Стебла сорго пресували з одержанням пресового зеленого соку та жмиху. Отриманий жмих направляли на екстрагування при різному значенні pH води 4,6…7,0 та температурі 60…80°C. Тривалість процесу становила 3…37 хв.

Отримані результати досліджень представлені в табл. 2.

Табл. 2. Показники одержаних екстрагентів

№	X_1 (хв)	X_2 (t, ºС)	X_3 (pH)	pH соку	СР	Зола	Білки	Забарвл.	Заг. Цукор	РР	Цукроза
1	10	64	5,1	5,5	3,2	980	0,183	3382,0	1,77	0,77	1,0
2	30	64	5,1	5,2	4,0	972	0,073	2161,4	2,72	1,34	1,38
3	10	76	5,1	4,8	3,5	802	0,594	5122,2	2,13	0,72	1,41
4	30	76	5,1	5,2	4,1	919	0,283	2072,1	2,99	1,34	1,65
5	10	64	6,5	4,7	3,8	772	0,097	2380,9	2,81	1,44	1,37
6	30	64	6,5	5,3	3,6	770	0,162	5053,9	2,52	1,10	1,42
7	10	76	6,5	4,9	3,7	660	0,225	4558,6	2,60	0,96	1,64
8	30	76	6,5	5,0	4,0	793	0,366	2153,2	3,47	1,49	1,98
9	3	70	5,8	4,9	3,0	873	0,375	7326,7	2,24	1,18	1,06
10	37	70	5,8	4,8	3,4	958	0,785	3130,2	2,13	0,62	1,51
11	20	60	5,8	4,9	3,8	840	0,459	3064,5	2,89	1,15	1,74
12	20	80	5,8	5,1	3,8	946	0,595	2599,7	3,53	0,62	2,95
13	20	70	4,6	4,7	3,0	824	0,515	6486,9	2,05	1.7	1,14
14	20	70	7,0	4,7	3,5	806	0,397	5192,1	2,15	0,96	1,19
15	20	70	5,8	4,3	3,0	902	0,927	4576,4	2,27	1,64	0,63

Математична обробка одержаних результатів експерименту була здійснена за допомогою пакету прикладних програм Mathcad Professional.

В результаті були одержані наступні рівняння локальних критеріїв оптимізації (в натуральних значеннях факторів).

Вміст сухих речовин:

f1(x1, x2, x3) = 0.15*x1 – 1.313*x2 – 2.625*x3+0.009*x2^2+0.296*x3^2 – 0.023*x1*x3+53.442,

де x1 - тривалість процесу, хв.; x2 - температура процесу, ºС;

x3 - РН екстрагенту.

На рис. 1 наведено розрахункові графічні залежності вмісту сухих речовин від тривалості екстрагування та різних значень температури процесу в діапазоні 60-75 С, за рН екстрагенту 6,0.

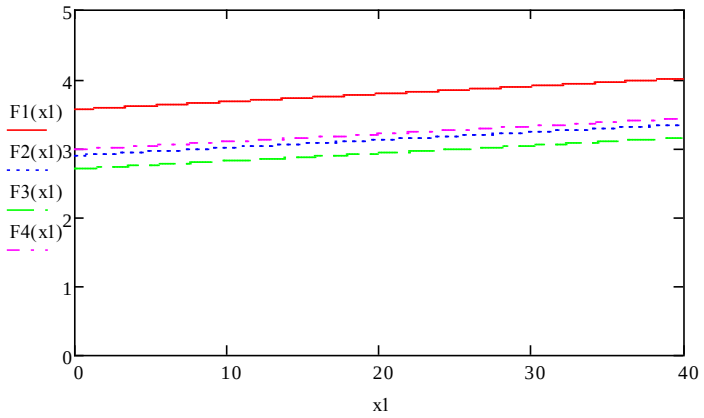

Рис. 1. Залежність вмісту сухих речовин від тривалості екстрагування, де відповідно F1(x1):= f1(x1, 60, 6); F2(x1):= f1(x1, 65, 6); F3(x1):= f1(x1, 70, 6); F4(x1):= f1(x1, 75, 6)

Вміст білків:

F2(x1,x2,x3)=0.23·x2 – 0.06·x1 + 1.5·x3 – 0.001·x2^2 – 0.16·x3^2+0.01·x1·x3 – 11.5,

Загальні цукри:

F3(x1, x2, x3) =0.14·x1 – 1.3·x2 + 1.8·x3 +0.009·x2^2 – 0.08·x3^2 –0.02·x1·x3 + 39.7

Вміст золи:

f3(x1, x2, x3) = 0.5·x1 + 43.25·x2 + 840.9·x3 – 0.32·x2^2 – 79.89·x3^2 + 0.39·x1·x3 – 2823.5

Вміст редукувальних речовин:

f1(x1, x2, x3) = 0.106*x1+0.907*x2+2.363*x3 – 0.006*x2^2 – 0.161*x3^2 – 0.01*x1*x3 – 38.068

Вміст цукрози:

f1(x1, x2, x3) = 0.03*x1 – 0.996*x2+3.663*x3+0.007*x2^2 – 0.295*x3^2 – 0.004*x1*x3+23.189

де x1-тривалість процессу, хв.; x2- температура процесу, ºС;

x3- рН екстрагенту.

Для вирішення задачі оптимізації процесу екстрагування цукрози був обраний узагальнений критерій оптимізації, який дозволяє єдиним кількісним показником узагальнити обрані локальні критерії оптимальності.

$$F = \prod_{i=1}^{n} f_i'(x)^{\lambda i} \rightarrow \max$$

де $f_i(x)$ - локальні критерії оптимальності в безрозмірній формі;

λi - вагові коефіцієнти.

Використання узагальненого критерію оптимізації вимагає перетворення локальних критеріїв оптимальності з натуральної в безрозмірну форму, яке здійснюється методом Харрінгтона через визначення проміжних параметрів за допомогою функції бажаності. Безрозмірні значення локальних критеріїв змінюються від 0,01 до 0,99.

Отже, в результаті вирішення оптимізаційної задачі були визначені оптимальні параметри процесу знецукрення частково відпресованих стебел цукрового сорго: температура 75-80° С, тривалість 5-10 хв, pH 6,2-6,8.

Таким чином, застосування двоступеневого пресово-дифузійного способу за оптимальних умов ведення процесу екстрагування цукристих речовин забезпечить максимально повне вилучення із стебел цукрів, що позитивно вплине на економічну і якісну складову кінцевого продукту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ефремова Е.Н. Сорго сахарное – резервная культура для производства сахара. *Развитие инновационной деятельности в АПК региона:* материалы международной научно-практической конференции / Под ред. А.М. Зубахина. Барнаул: АЗБУКА, 2012. С. 137-140.

2. Hryhorenko N., Husiatynska N., Vakuliuk P., Chibrikov V. (2020). Improvement of technology for obtaining sugar-containing sorghum syrup with the use of membrane methods. *Journal "Scientific Works of National University of Food Technologies"*. 26(1). 142-152. URL: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/30943. DOI: 10.24263/2225-2924-2020-26-1-18.

3. Григоренко Н.О., Штангеєва Н.І. Удосконалення способу вилучення цукрів із стебел сорго. *Продовольчі ресурси: зб. наук. пр.* / ІПР НААН України. Київ, 2017. №9. С. 150-153.

4. Ильева Е.С. Сравнительная характеристика пищевой ценности плодовых соков, полученных диффузионным и прессовым методами. *Зб. наук. пр. ОНАХТ.* 2014. Вип. 46. Т.2. С.86-90.

УДК 622.279

Алибек Жамилов, Нодира Маликова
(Ташкент, Узбекистан)

ОБЗОР МЕТОДОВ ПОВЫШЕНИЯ КОНДЕНСАТООТДАЧИ ПРИ НИЗКИХ ПЛАСТОВЫХ ДАВЛЕНИЯХ ГАЗОКОНДЕНСАТНЫХ МЕСТОРОЖДЕНИЙ

В данной статье рассматривается проблема повышения конденсатоотдачи газоконденсатных пластов. Приведены причины снижения конденсатоотдачи на газоконденсатных месторождениях и варианты решения этой проблемы на основе исследований зарубежных авторов.

Ключевые слова: *период падающей добычи, сайклинг-процесс, потеря конденсата в пласте, закачка газа, призабойная зона пласта.*

In this article, the problem of increasing the condensate flow rate of gas condensate collectors is considered. The reasons of condensate production decrease at gas-condensate fields and variants of solving this problem on the basis of researches of foreign authors are presented.

Key words: *declining production period, cycling process, condensate loss in the reservoir, gas injection, bottomhole zone of the reservoir.*

При разработке газоконденсатного месторождения (ГКМ) на режиме истощения большая часть конденсата извлекается из пласта, когда углеводородная смесь в пласте находится в области ретроградной конденсации фазового превращения. Применения методов поддержания пластового давления (ППД) рекомендуется именно в этой области давления чтобы увеличить конденсатоотдачи пласта. Но, в связи технико-экономических причин осуществление методов ППД замедляется с применением дорогого промысловое оборудования высокого давления. Поэтому настоящему времени сложилась значительная группа ГКМ, разработка которых близко к завершению.

Низкое пластовое давления истощенного месторождения и его эксплуатационных скважин не позволяет добывать газоконденсат в объемах, который обеспечивает приемлемую конденсатоотдачи пласта. Высокое содержании жидкой фазы рассеянных углеводородов и жидкого конденсата, ни всегда позволяет применение методов воздействие на пласт на поздней стадии разработки ГКМ. Почти все методы повышения конденсатоотдачи на поздней стадии разработки ГКМ базируется фильтрации только газовой фазы.

В призабойной зоне пласта (ПЗП) конденсат более подвижный и поступает вместе с газом к забою скважины, потому что насыщенность конденсата выше критической насыщенности. ПЗП и забой скважины являются областями выпадения конденсата, поэтому важно изучить физико-химическую свойству в этих двух областях, чтобы смягчить выпадения конденсата. Существует много методов снижения выпадения конденсата в пласте и около скважины. По подходу воздействии, их можно объединить на следующие группы:

1. Сохранение давления в пласте выше давления точки росы на основе использования закачки чистого углекислого газа, чистого азота, очищенного от кислых и твердых компонентов метана или комбинированного газа (смесь азота, метана и углекислого газа).
2. Изменением смачиваемости или уменьшением межфазного натяжения достигается увеличение подвижности конденсата около скважины, чтобы потоком газа добывался конденсат.
3. Применения метода гидроразрыва или бурение горизонтальных стволов на вертикальные скважины приводить к уменьшению падение пластового давления и тем самым увеличивает время достижения давления точки росы.

Рассмотрим более подробно методы, принадлежащие к этим группам.

Сохранение давления в пласте

Закачка очищенного газа, от кислых компонентов, влаги и мех примесей, является одним из часто применимых методов занижения потерь конденсата в пласте. При таком методе сохраняется пластовое давление в залежи выше точки росы, что способствует отбору ценного конденсата из пласта. Если конденсат уже жидком состояние, то закачка сухого газа способствует повторному испарению конденсата. Однако, увеличение объема закачиваемого газа приводило к увеличению стоимости добываемого конденсата, что заставил ученых найти альтернативный вариант на замену данного метода. Зарубежные ученые Farzad, Rostami и другие, изучали стратегию добычи углеводородов при закачке в пласт смешивающих и не смешивающих газов [1, 2]. В качестве альтернативного закачиваемого газа предложен азот и углекислый газ. Amini, Aminshahidy и Afshar в своих исследованиях доказали, что закачка углекислого газа существенно увеличивает добычу конденсата [3].

К физическим методам сохранения давления в пласте входит акустические, электромагнитные и взрывные способы воздействия на пласт. Взрывное воздействие на пласт осуществляется укладыванием по протяжённости пробуренной горизонтальной скважины в сплошной оболочке взрывчатое вещество, обеспечивающий энергией взрыва на единицу длины.

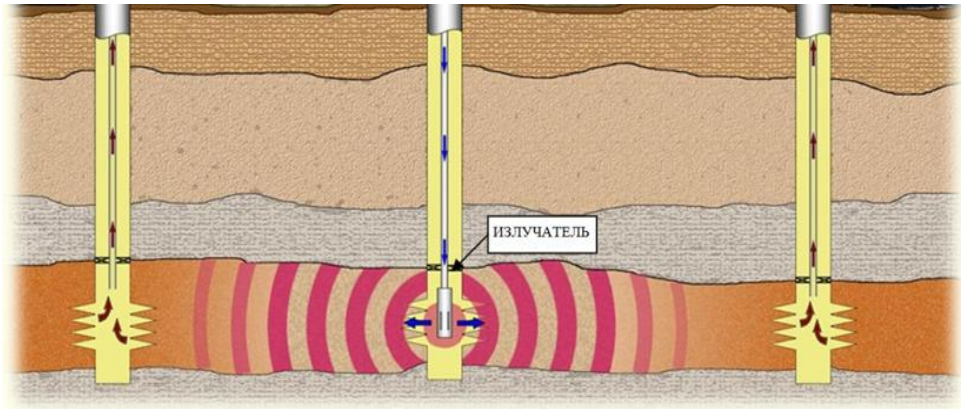

Рис. 1. Акустическое воздействия на пласт.

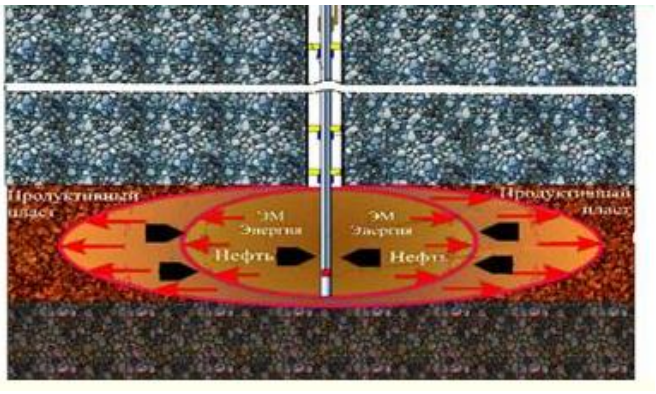

Рис. 2. Электромагнитное воздействия на пласт.

Рис. 3. Взрывное воздействия на пласт.

Суть тепловым методом воздействие на пласт для сохранения давления в пласте, сводится к помещению источника тепла на забой скважины и нагрев до определенной температуры, чтобы избежать непроизводительных потер тепла при подаче тепла с устья скважины.

Увеличение подвижности конденсата

К группе увеличение подвижности конденсата в пласте входит метод изменения смачиваемости и уменьшение капиллярного давления.

Суть метода изменение смачиваемости заключается, обеспечить выпавшему, неподвижному конденсату прискваженной области, подвижность к стволу скважины, контактируя газовой фазой. Для того чтобы достигнуть этого результата необходимо использовать химические регенты для изменения смачиваемости пласта жидкой фазой. Зарубежные ученые Fahes и Firoozabidi исследовали применения химических регентов FC759 и FC722 для изменения смачиваемости образца породы. Результаты исследований показал, что такое химическое решение эффективен при низкой пластовой температуре [4, 5]. Кроме того, эти химические регенты дороги, что приводит к нецелесообразности использование при добыче газа. Другой зарубежный ученый Liu изучал различные химические регенты в качестве растворителя, чтобы найти дешевую и стабильную при высоких пластовых температурах [6]. Он нашел растворитель WA12 как потенциальное решение, который термически стабилен и в разы дешевле чем химические регенты FC759 и FC722. В то же время, Alzate, Franco, Murillo и другие на своей работе показали, что спирт 21-NE-06 и ингибированное дизельное топливо эффективны для растворения конденсатной закупорки и увеличения проницаемости [7].

Следующий способ повышения подвижности выпавшего конденсата около скважины, это метод уменьшении капиллярного давления. Al-Anazi своей работе указал, что уменьшение капиллярного давления достигается за счет уменьшения межфазного натяжения [8]. В другой работе на примере реального месторождения автор показывает, что для уменьшения межфазного натяжения и извлечения конденсата можно использовать растворитель спирт. Сообщается, что после обработки ПЗП с метанолом в течении четырех месяцев, продуктивность месторождения увеличилась в два раза [9].

Замедление падения давления

К группе замедления падения давления в пласте входит гидроразрыв пласта и зарезка бокового горизонтального ствола.

Ignatyev A.E., Mukminov I.R., Vikulova E.A. и Pepelyayev R.V. в своей работе показали, что гидроразрыв пласта эффективен для уменьшения потерь конденсата в пласте. Потому что применения данного метода увеличивает зону контакта скважины с пластом и снижает темп падения пластового давления около скважины [10]. Однако, этот метод увеличивает время достижения давления точки росы, но не предотвращает накопление конденсата в районах, где давление ниже точки росы.

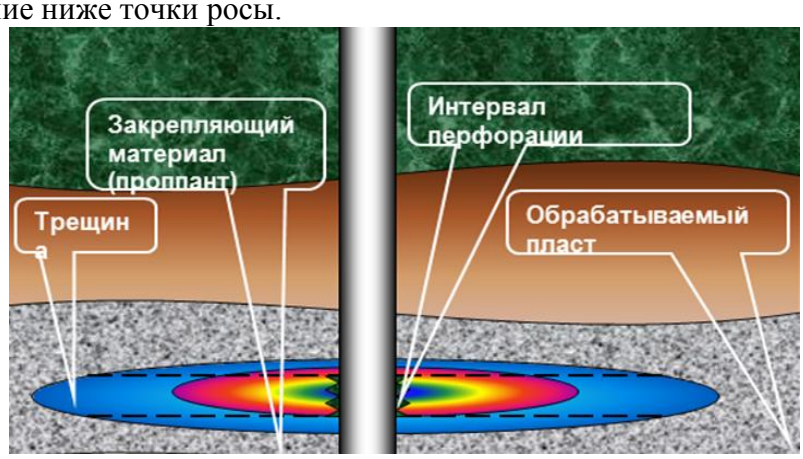

Рис. 4. Гидравлический разрыв пласта.

Miller, Nasrabadi и Zhu в своей работе показали, что просадка давления для горизонтальных скважин намного меньше [11]. Потому что горизонтальный ствол увеличивает зону контакта скважины с пластом и снижает темп падения пластового давления. Поэтому забойное давление горизонтальной части скважины достигнет за более длительное время по сравнению с вертикальной скважиной. Исследование показывает, что горизонтальный ствол скважины уменьшает закупорку конденсата около ствола скважины, потому что производительность скважины остается почти таким же после того, как забойная давления достигает давления точки росы. Несмотря на эффективность применения данного метода для замедления падения давления, чтобы избежать потери конденсата, он не предотвращает выпадения конденсата прискваженной области.

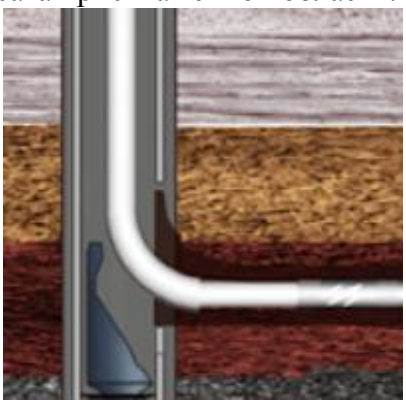

Рис. 5. Зарезка бокового горизонтального ствола.

Заключение

Всех методов воздействия на пласт с целью уменьшения потерь конденсата можно классифицировать на следующие:

- Механическое воздействие с закачкой газа или воды;
- Термическое воздействие;
- Химическое воздействие;
- Акустическое, волновое и электромагнитное воздействие;
- Применения метода зарезки бокового горизонтального ствола.

Исследования показывают, что различные сценарии и период их воздействия на пласт для повышения конденсатоотдачи влияют на состав извлекаемой продукции и на количество выпадающего конденсата в пласте.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Farzad, I., Amani, M. An analysis of reservoir production strategies in miscible and immiscible gas injection projects. Advances in Petroleum Exploration and Development, 2012, 3(1), 1-15.

2. Rostami, R., Amani, M., Alipour, M. Feasibility study of miscible gas injection in a carbonate oil reservoir: A systematic experimental and simulation approach. Paper presented at the Abu Dhabi International Petroleum Conference and Exhibition (ADIPEC), Abu Dhabi, UAE. 2012, November

3. Amini, Sh., Aminshahidy, B., Afshar, M. Simulation study of enhanced condensate recovery in a gas-condensate reservoir. Iranian Journal of Chemical Engineering, 8(1), 3-14, 2011.

4. Li, K., Firoozabadi, A. Experimental study of wettability alteration to preferential gas-wetness in porous media and its effect. SPE REE, 2000, 3(2), 139-149.

5. Fahes, M., & Firoozabadi, A. Wettability alteration to intermediate gas-wetting in gas-condensate reservoirs at high temperatures. 2005, October.

6. Liu, Y. J., Zheng, H. W., Li, G. X., Li, G. Q., Li, K. W. Improving production in gas/condensate reservoirs by wettability alteration to gas wetness.Paper presented at the SPE/DOE Symposium on Improved Oil Recovery, Tulsa, Oklahoma. 2006, April.

7. Alzate, G. A., Franco, C. A., Restrepo, A., Castrillon, J. J. P., Alvares, D. L. B., Murillo, A. A. E. Evaluation of alcohol-based treatments for condensate banking removal. Paper presented at the SPE International Symposium and Exhibition on Formation Damage Control, Lafayette, Louisiana. 2006, February.

8. Al-Anazi, A. H., Xiao, J. J., Al-Eidan, A. A., Buhidma, I. M.,Ahmed, M. S., Al-Faifi, M., Assiri, W. J. Gas productivity enhancement by wettability alteration of gas-condensate reservoirs. Paper presented at the European Formation Damage Conference, Scheveningen, the Netherlands. 2007, June.

9. Al-Anazi, H. A., Walker, J. G., Pope, G. A., Sharma, M. M., Hackney, D. F. A successful methanol treatment in a gas-condensate reservoir: Field application. Paper presented at the SPE Production and Operations Symposium, Oklahoma City, Oklahoma. 2003, March.

10. Ignatyev, A.E., Mukminov, I.R., Vikulova, E.A., Pepelyayev, R.V. Multistage hydraulic fracturing in horizontal wells as a method for the effective development of gas-condensate fields in the Arctic region. Paper presented at the SPE Arctic and Extreme Environments Conference & Exhibition held in Moscow, Russia. 2011, October.

11. Miller N., Nasrabadi, H., Zhu, D. Application of horizontal wells to reduce condensate blockage in gas condensate reservoirs. Paper presented at the CPS/SPE International Oil and Gas Conference and Exhibition, Beijing, China. 2010, June.

УДК 621.039.74

Олександр Зіненко, Олексій Леміщенко
(Маріуполь, Україна)

АНАЛІЗ ТЕХНІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОБОТИ СИНХРОННИХ ТА АСИНХРОННИХ ЕЛЕКТРИЧНИХ ДВИГУНІВ ЕЛЕКТРОМОБІЛІВ

У статті розглянуті основні принципи будови та технічні характеристики синхронних і асинхронних двигунів електромобілів. Проведений аналіз технічних особливостей роботи електродвигунів та порівняння електротехнічних характеристик у процесі використання в автомобілебудуванні.

Ключові слова: *електродвигун, електромобіль, синхронний двигун, асинхронний двигун, електромотор, електрична енергія, гібридні автомобілі, акумуляторна батарея.*

The article considers the basic principles of structure and technical characteristics of synchronous and asynchronous motors of electric vehicles. The analysis of technical features of operation of electric motors and comparison of electrotechnical characteristics in the course of use in automobile building is carried out.

Keywords: *electric motor, electric car, synchronous motor, asynchronous motor, electric motor, electric energy, hybrid cars, rechargeable battery.*

З кожним роком електромобілі набувають все більшої популярності в світі. Найбільші автовиробники можуть запропонувати марки і моделі відповідно до будь-запитами і бюджетом. Будь-то «чисті» електромобілі або плагін-гібриди об'єднує наявність електродвигуна в якості основної рушійної сили. Саме від його показників, поряд з можливостями акумуляторної батареї, залежать найбільш важливі характеристики електромобіля.

Принцип роботи двигуна електромобіля заснований на перетворенні електричної енергії в механічну енергію обертання. Головні учасники перетворення енергії - статор і ротор. Як працює традиційний електромотор?

Принцип роботи електромотору:

Магнітне поле статора діє на обмотку ротора.

Виникає крутний момент.

Ротор починає рухатися.

У процесі розробки електромобіля інженери повинні визначитися з найголовнішою деталлю будь-якого автомобіля - двигуном. У сучасних автомобілях з електричною тягою серійного виробництва найбільш часто використовують такі типи електричних двигунів: синхронні та асинхронні.

Синхронні двигуни. Електромотор, що працює на змінному струмі, з рухом ротора повністю симетричним електромагнітного поля. Подібні електродвигуни використовують при підвищених потужностях. Розрізняють крокові і вентильні синхронні електродвигуни. Для перших характерно точне розташування ротора з подачею живлення на конкретну обмотку, а щоб змінити становище ротора, напруга між обмотками необхідно перенаправити. Для другого типу агрегатів характерно живлення від напівпровідникових складових.

Рис. 1 Синхронний електродвигун з постійним магнітом Mitsubishi i-MiEV

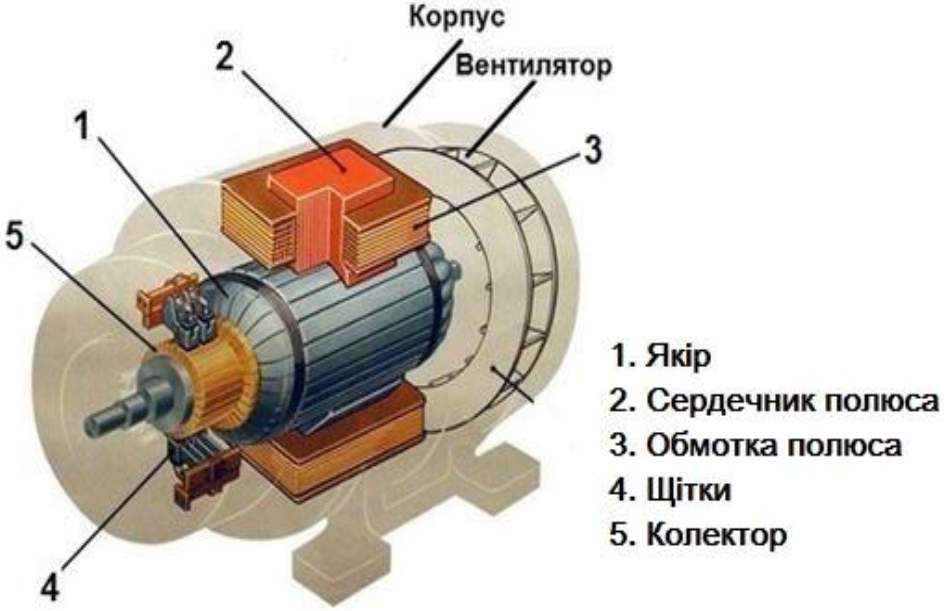
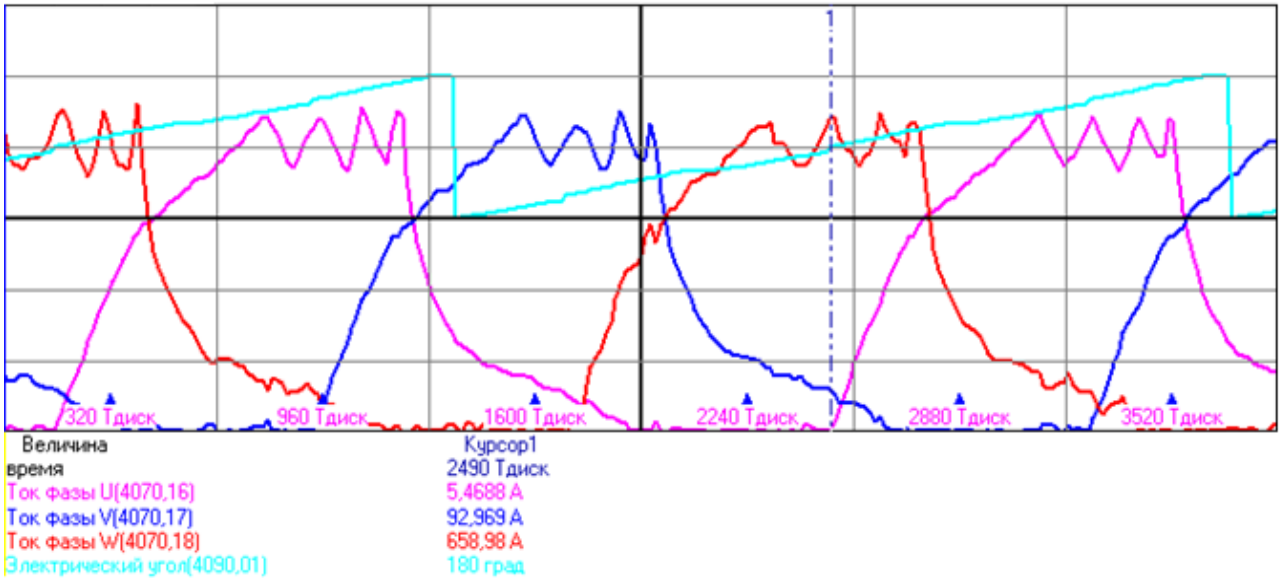

Рис. 2. Будова синхронного двигуна

На рис. 2 показано, що обмотки двигуна розташовуються на якорі або роторі агрегату. Кінці обмоток виведені і закріплені на струмознімальному кільці, а, точніше, до його секторів. Сам же струм подається на це ж кільце тільки через графітові щітки, які підключені до мережі живлення.

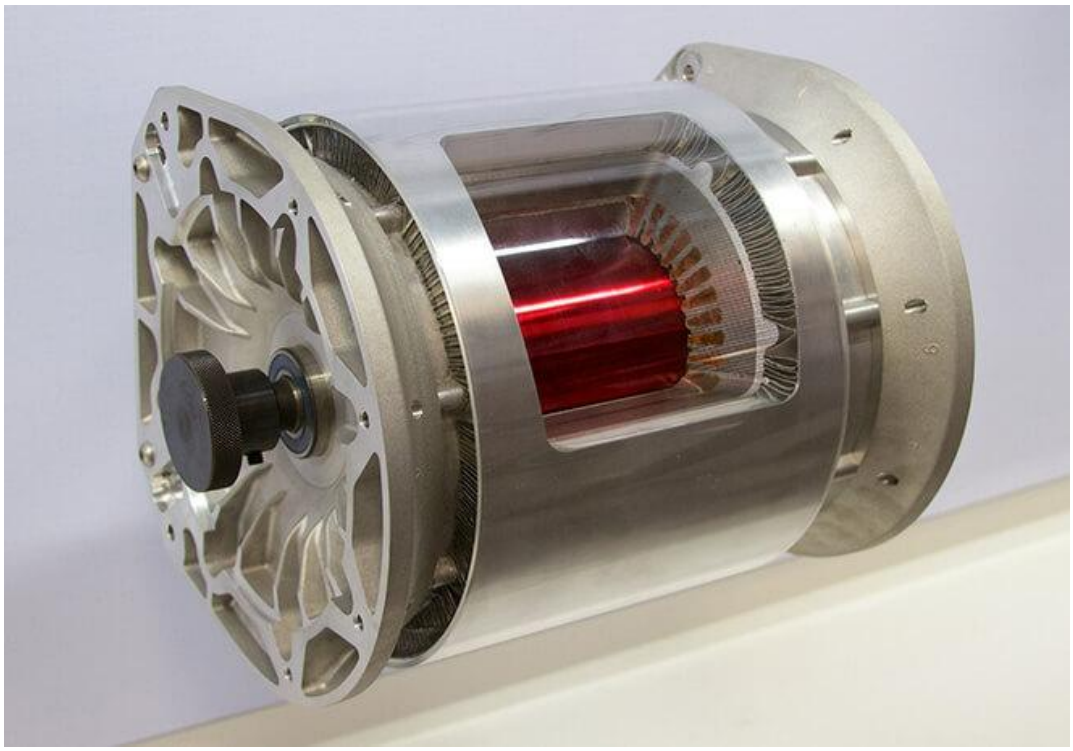
Подаючи постійний струм в фази відповідно до поточним станом ротора можна змусити двигун обертатися. Фаз може бути різна кількість.

Рис. 3. Форма постійного струму реального приводу для трьох фаз при струмообмеженні 600 А

Асинхронні двигуни. Це двигуни змінного струму, у яких потенціал напруги магнітного поля не збігається з частотою обертання ротора. Розрізняють одно-, дво- і трифазні агрегати асинхронного типу. Іноді асинхронні двигуни називають індукційними, так як в роторі у відповідність з законом Ленца у них індукується електромагнітна сила.

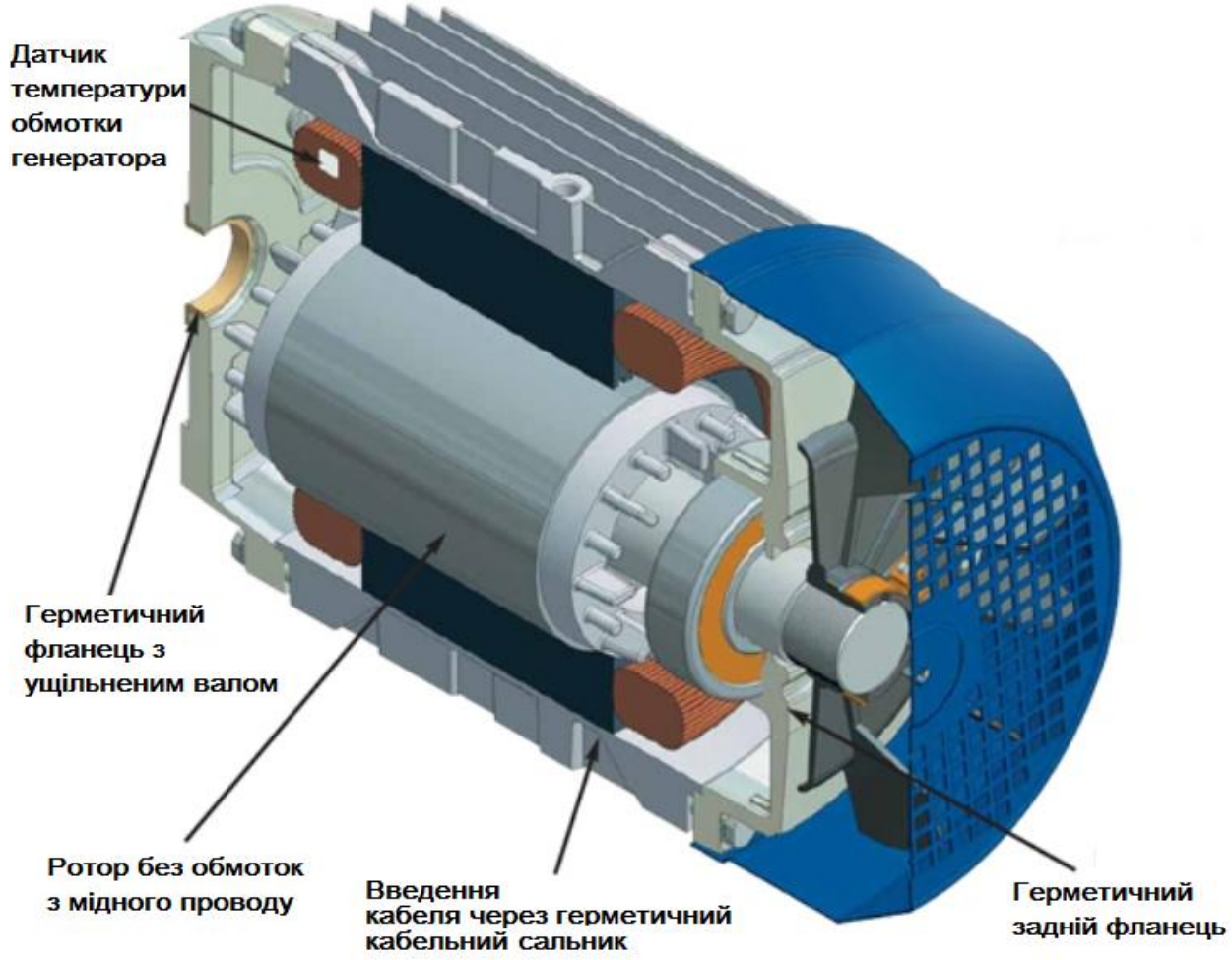
Рис. 4. Асинхронний трифазний електродвигун змінного струму Tesla Model S

В асинхронному електродвигуні, що обертається магнітне поле формується змінним струмом обмотки статора, розташованої в його пазах. Ротор типового асинхронного двигуна обмоток як таких не має, натомість на ньому розташовані накоротко з'єднані стрижні, такий ротор називається короткозамкненим ротором. Бувають ще асинхронні двигуни з фазним

ротором, там ротор містить обмотки, опір і струм в яких можна регулювати реостатом. Обороти асинхронного двигуна під навантаженням завжди на величину ковзання відстають від обертання магнітного поля статора.

Рис. 5. Будова асинхронного двигуна

На рис. 5 показано, що обмотки на якорі двигуна відсутні. Це є головною відмінністю асинхронного двигуна від синхронного (рис. 6).

Рис. 6. Різниця будови синхронного та асинхронного електродвигуна

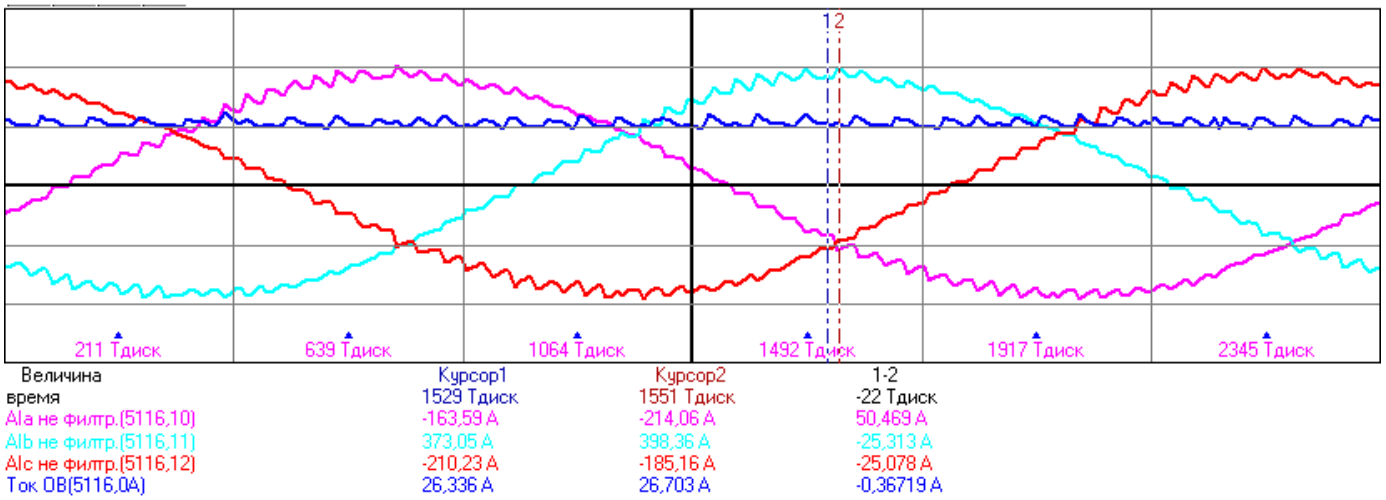

Рис. 7. Синусоїдальні токи асинхронного двигуна при струмообмеженні 600А

Відмінності синхронного двигуна від асинхронного

Перша відмінність – це співвідношення частот обертання ротора з магнітним полем. У синхронних агрегатах ці показники рівні, а в асинхронних - відрізняються. Другий тип, зустрічається набагато частіше і має більше модифікацій.

Переваги асинхронних електродвигунів:

- невисока вартість;
- простота експлуатації;
- надійність;
- може працювати без перетворювачів, на власних ресурсах мережі.

Недоліки асинхронних електродвигунів:

- мають великий пусковий струм і маленький пусковий момент;
- у них знижений коефіцієнт потужності;
- низька керованість.

Переваги синхронних електродвигунів:

- стабільність обертання незалежно від навантажень на ротор;
- не сильно чутливі до перепадів напруги.

Недоліки синхронних двигунів:

- складність конструкції
- пуск в хід ротора.

Висновки. Синхронні та асинхронні електродвигуни мають загальні умови для своєї роботи. Для цього необхідно магнітне поле, максимальна величина якого переміщається в просторі. Таке поле може бути створене двома або більшою кількістю обмоток. Звичайні конструкції синхронних і асинхронних електродвигунів містять дві або три обмотки.

Вони розміщуються на масивних феромагнітних сердечниках, що підсилюють магнітне поле. Для трьох обмоток застосовується трифазне напругу, для двох обмоток - двофазне або одна фаза з фазорущійним конденсатором. Але з таким конденсатором до однофазної мережі можна підключити і трифазні двигуни.

Якщо ротор електромотора створює постійне магнітне поле, або від постійних магнітів, або від вбудованого в ротор джерела живлення постійного струму, або від зовнішнього джерела живлення постійного струму через кільця зі щітками такий двигун є синхронним. У ньому частота обертів і частота напруги джерела живлення однакові. В асинхронних двигунах використовується немагнітний ротор без явно виражених полюсів, кілець зі щітками, вбудованих випрямлячів і комбінованих деталей з різних матеріалів. Винятком є синхронний гістерезисний двигун.

Асинхронні типи доцільно використовувати для двигунів, потужністю від 100 кВт. В інших випадках простіше обійтися синхронними агрегатами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Захарчук В.І. Основи теорії та конструкції автомобільних двигунів: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Луцьк: ЛНТУ, 2011. 233 с.

2. Пиндус Ю.І., Заверуха Р.Р. Електронне та мікропроцесорне обладнання автомобілів: навч. посіб. Тернопіль: ТНТУ, 2016. 209 с.

3. Клименко Л.П. та ін. Елементи електронних систем керування автомобільними двигунами: навч. посібник для студентів ВНЗ. Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2013. 132 с.

4. Ютт В.Е., Строганов В.И. Электромобили и автомобили с комбинированной энергоустановкой. Расчет скоростных характеристик: учеб. пособие. Москва: МАДИ, 2016. 108 с.

ӘОЖ 004.942:519.257

Сейіт Керімқұл, Гульмира Азиева
(Астана, Казахстан)

МҰНАЙ ӨНІМДЕРІНЕН ТҮЗІЛГЕН ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСЫН ӨНДІРУ ДИНАМИКАСЫН СЫНЫПТАУ

Мақалада Бүкіләлемдік банктің деректер көзінен алынған 1990-2014 жылдары арасындағы еліміздің энергетика саласында мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі пайыздық үлесінің стохастикалық динамикасы қаралады. Статистикалық деректерді пайдалана отырып эконометриялық және ақпараттық моделі көмегімен энергетика өнеркәсібі өндірісінің экономикалық мінез-құлқы зерттелінеді, нәтижесінде мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіруі динамикасы экономикалық өмір циклі талаптарына сай сыныпталады.

Түйін сөздер: *мұнай өнімдері, электр энергиясын өндіру, ақпараттық модель.*

Әр елдегі қолжетімді энергияға деген белсенді сұраныс болжауды және тиімді ұзақ мерзімді жоспарлауды, үлкен инвестицияларды және энергияны өндіру мен жеткізуді қамтамасыз ету үшін қажетті инфрақұрылымды құруды талап етеді. Қазіргі жағдайда техникалық, қаржылық, геосаяси және экологиялық тәуекелдердің дамып келе жатқанын кешенін жылдам түсінуге және басқаруға үйрену керек, сондықтан энергетикадағы өзгерістерді болжау тиімді даму үшін қажет.

Жаһандық энергияға сұраныс пен ұсыныс энергияны импорттау және экспорттау халықаралық алмасудың маңызды бөлігі болып табылады және мұнай, табиғи газ және мұнай-химия өнімдерінің еркін саудасын кеңейту үшін мүмкіндіктер жасау ұлттық экономика дамуының маңызды шарты болып қала береді.

Қазіргі уақытта Солтүстік Америка белсенді дамып келе жатқан әлемдік энергетикалық нарықтың жарқын үлгісі болып табылады, бұрын экономикалық жағынан пайдасыз деп саналатын, үлкен мұнай және газ ресурстарына қол жеткізу үшін озық технологияларға негізгі мөлшерлемені жасайды.

Дәстүрлі емес газды жеткізу перспективалары жарқын болашақта технологияны дамыту нәтижесінде «дәстүрлі емес» жабдықтардың өсуі шешуші мәнге ие болады.

Өндіріс технологиясы бойынша соңғы жетістіктердің арқасында өсетін жоғары тұтқырлық майларға да қатысты.

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын 1990-2014 жылдары аралығында жалпы сомасы 130.56 %-ға тең көлемде өндірілді. Егер өндірілген электр энергиясының жалпы

көлемін үш кезеңге бөлетін болсақ, онда әрбір экономикалық күш орталығына тиесілі көлем 43.52 %-ға тең және олар сәйкесінше, бірінші кезең 1991-1994 жылдарын, екінші кезең 1995-2001 жылдарын, ал үшінші кезең 2002-2014 жылдары аралығын қамтиды.

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын атаулы құрылымды өндіру көлемін ($\hat{y}_{t+T}$) төмендегі өрнек бойынша өндіру көлемінің орта мәндері арқылы анықталады да есептеу нәтижелері бірінші, екінші және үшінші кестенің «Атаулы құрылым» жолына ендірілген:

$$\hat{y}_{t+T} = \begin{cases} \text{СРЗНАЧ}(y_{t+T}),\ t+T = \overline{1991;1994}, \\ \text{СРЗНАЧ}(y_{t+T}),\ t+T = \overline{1995;2001}, \\ \text{СРЗНАЧ}(y_{t+T}),\ t+T = \overline{2002;2014}, \end{cases} \quad (1)$$

мұндағы y_{t+T} – мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру көлемі, жалпы көлемдегі пайыздық үлесі, $t+T$ = 1990-2014 жж., ал олардың статистикалық деректер мәні бірінші, екінші және үшінші кестенің «Электр энергия өндіруі» жолына ендірілген. Шынында, атаулы құрылым моделі мәндерінен мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру көлемін шегеріп сомасы мен орта мәнін қарастырсақ ол нөлге тең.

Нәтижесінде, атаулы құрылымы мұнай өнімдерінен электр энергиясын түзу үрдісін адекватты модельдейді. Бірақ атаулы құрылым моделі мұнай өнімдерінен электр энергиясын өндіру зерттеулеріне қолданулары өте тиімсіз. Сондықтан атаулы құрылым моделін дамыту қажеттілігі туындайды. Мәселен, атаулы құрылым моделі ретінде электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық ортасын алуға болады. Бұл ретте, мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық ортасын анықтайтын мерзім 1994 жыл, ал көлемі ретінде $\hat{y}_{1994}$ -тің мәнін аламыз.

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық орта көлемі ($\bar{y}_{t+T}$) атаулы құрылымның электр энергиясын өндіру көлемі бойынша салмақты орта мәндерімен анықталады да есептеу нәтижелері бірінші, екінші және үшінші кестенің «Дамудың масса ортасы» жолына ендірілген:

$$\bar{y}_{t+T} = \frac{\text{СУММПРОИЗВ}(y_{t+T}; \hat{y}_{t+T})}{\text{СУММПРОИЗВ}(y_{t+T};\ 1)},\ \begin{matrix} t = 1994 \text{жж.}, \\ t+T = \overline{1990;2014} \text{жж.}, \end{matrix} \quad (2)$$

мұндағы y_{t+T} – электр энергиясын өндіруі жөніндегі статистикалық деректер мәні; $\hat{y}_{t+T}$ – атаулы құрылым моделі нәтижелерінің мәні; t = 1994 ж., ал $t+T$ = 1990-2014 жж.; « 1 » – бірлік өріс.

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын шектік құрылымы моделінің параметрлері ең кіші квадраттар әдісімен бағаланып, ал нәтижелері электр энергиясын өндіру көлемі төмендегі регрессия моделі арқылы анықталады да есептеу нәтижелері бірінші, екінші және үшінші кестенің «Шекті құрылым» жолына ендірілген:

$$\begin{matrix} \tilde{y}_{t+T} = & -6.8642 & +1.8361 & \times \bar{y}_{t+T}, T = 0,1,...,24, \\ t = 1990 & (2.368) & (0.353) & R^2 = 0.5401, \end{matrix} \quad (3)$$

мұндағы $\tilde{y}_{t+T}$ – нәтижелік белгі, мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын шектік құрылымды өндіру көлемі; $\bar{y}_{t+T}$ – факторлық белгі, мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық орта көлемі; $t+T$ = 1990-2014 жж.; $(\cdot)$ – белгісіз параметрлер бағалауының стандартты қателігі.

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық ыдырауы электр энергиясын өндіру шектік құрылымының көлемі бойынша салмақты орта мәндерімен әрбір кезең үшін жеке дара анықталады, мәселен

– 1991-1994 жылдарынан тұратын бірінші кезеңі үшін:

$$y_{t+T}^{\text{ыдырау}} = \frac{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T}; y_{t+T})}{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T};\ 1)},\ \begin{matrix} t = 1990 \text{жж.}, \\ t+T = \overline{1990;1994} \text{жж.}, \end{matrix} \quad (4)$$

– 1995-2001 жылдарынан тұратын екінші кезеңі үшін:

$$y_{t+T}^{ыдырау} = \frac{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T}; y_{t+T})}{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T};\ 1)},\ \begin{matrix} t = 1994 ж., \\ t+T = \overline{1994;2001} жж., \end{matrix} \quad (5)$$

– 2002-2014 жылдарынан тұратын үшінші кезеңі үшін:

$$y_{t+T}^{ыдырау} = \frac{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T}; y_{t+T})}{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T};\ 1)},\ \begin{matrix} t = 2001 ж., \\ t+T = \overline{2001;2014} жж., \end{matrix} \quad (6)$$

өрнектерімен анықталады, ал есептеу нәтижелері бірінші, екінші және үшінші кестенің «Массаның ыдырауы» жолына ендірілген.

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық ыдырауы электр энергиясын өндіру шектік құрылымының көлемі бойынша салмақты орта мәндерімен әрбір кезең үшін жеке дара анықталады, мәселен

– 1991-1994 жылдарынан тұратын бірінші кезеңі үшін:

$$y_{t+T}^{жинақтау} = \frac{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T}; y_{t+T})}{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T};\ 1)},\ \begin{matrix} t = 1990 ж., \\ t+T = \overline{1990;1994} жж., \end{matrix} \quad (7)$$

– 1995-2001 жылдарынан тұратын екінші кезеңі үшін:

$$y_{t+T}^{жинақтау} = \frac{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T}; y_{t+T})}{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T};\ 1)},\ \begin{matrix} t = 1994 ж., \\ t+T = \overline{1994;2001} жж., \end{matrix} \quad (8)$$

– 2002-2014 жылдарынан тұратын үшінші кезеңі үшін:

$$y_{t+T}^{жинақтау} = \frac{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T}; y_{t+T})}{\text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T};\ 1)},\ \begin{matrix} t = 2001 ж., \\ t+T = \overline{2001;2014} жж., \end{matrix} \quad (9)$$

өрнектерімен анықталады, ал есептеу нәтижелері бірінші, екінші және үшінші кестенің «Массаның ыдырауы» жолына ендірілген.

$$y_{t+T}^{ыдырау} = \text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T}; y_{t+T}) / \text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T};\ 1) \quad (4)$$

мұндағы y_{t+T} – электр энергиясын өндіруі жөніндегі статистикалық деректер мәні; $\tilde{y}_{t+T}$ – шектік құрылым моделі нәтижелерінің мәні; $t+T =$ 1990-2014 жж.; « 1 » – бірлік өріс.

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық жинақталуы электр энергиясын өндіру шектік құрылымының көлемі бойынша салмақты орта мәндерімен анықталады да есептеу нәтижелері бірінші, екінші және үшінші кестенің «Массаның жинақталуы» жолына ендірілген:

$$y_{t+T}^{жинақтау} = \text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T}; y_{t+T}) / \text{СУММПРОИЗВ}(\tilde{y}_{t+T};\ 1) \quad (5)$$

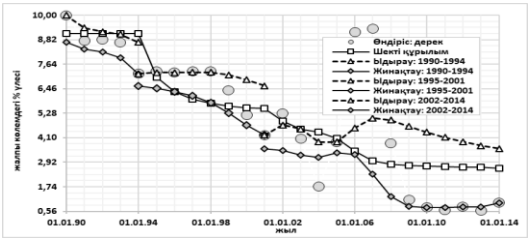
мұндағы y_{t+T} – электр энергиясын өндіруі жөніндегі статистикалық деректер мәні; $\tilde{y}_{t+T}$ – шектік құрылым моделі нәтижелерінің мәні; $t+T =$ 1990-2014 жж.; « 1 » – бірлік өріс.

өндіру динамикасы массалық ортасының

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық орта көлемі ($\bar{y}_{t+T}$)

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық орта көлемі ($\bar{y}_{t+T}$) электр энергиясын өндірудің атаулы құрылымы бойынша төмендегі салмақты орта өрнегі мәндерімен анықталады да есептеу нәтижелері бірінші, екінші және үшінші кестенің «Дамудың масса ортасы» жолына ендірілген:

y_{t+T} – мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру көлемі жөніндегі статистикалық деректер, жалпы көлемдегі пайыздық үлесі, $t+T =$ 1990-2014 жж.; $\hat{y}_{t+T}$ – мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын атаулы құрылымды өндіру көлемі; $\bar{y}_{t+T}$ – мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндірудің экономикалық даму күшінің массалық орта көлемі; $\tilde{y}_{t+T}$ – мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын шектік құрылымды өндіру көлемі;

Ескертпе: Сурет Бүкіләлемдік банкінің статистикалық деректері негізінде автормен құрылған ([1]-ді қараңыз)

Сурет 1 – Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру динамикасының сыныптауы нәтижелері: шекті құрылым, экономикалық масса ыдырауы мен жинақталуы

Кесте 1 – Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру динамикасы бірінші кезеңінің экономикалық-индустральды даму мінездемелерінің бағалаулары, жалпы көлемдегі пайыздық үлесі, 1990-1994 жж.

Көрсеткіш	1990	1991	1992	1993	1994	Сома	Орта
Электр энергия өндіруі	9,99	8,78	8,83	8,70	7,18	43,48	8,70
Атаулы құрылым	8,70	8,70	8,70	8,70	8,70	43,48	8,70
Дамудың масса ортасы	8,70	8,70	8,70	8,70	8,70	43,48	8,70
Шекті құрылым	9,10	9,10	9,10	9,10	9,10	45,51	9,10
Массаның ыдырауы	9,99	9,39	9,20	9,07	8,70	46,35	9,27
Массаның жинақталуы	8,70	8,37	8,23	7,94	7,18	40,42	8,08
Даму деңгейі қозғалысы	-1,30	-1,02	-0,97	-1,14	-1,51	-5,93	-1,19
Даму әлуеті	-1,19	-1,19	-1,19	-1,19	-1,19	-5,93	-1,19

Ескертпе: Кесте Бүкіләлемдік банкінің статистикалық деректері негізінде автормен құрылған ([1]-ді қараңыз)

Кесте 2 – Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру динамикасы екінші кезеңінің экономикалық-индустральды даму мінездемелерінің бағалаулары, жалпы көлемдегі пайыздық үлесі, 1995-2001 жж.

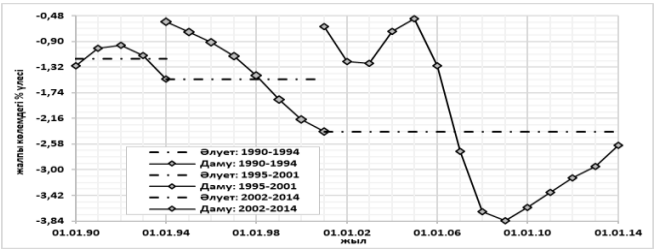
Көрсеткіш	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Сома	Орта
Электр энергия өндіруі	7,29	7,24	7,29	7,30	6,37	5,20	4,23	44,93	6,42
Атаулы құрылым	6,42	6,42	6,42	6,42	6,42	6,42	6,42	44,93	6,42
Дамудың масса ортасы	7,55	7,17	6,98	6,87	6,80	6,76	6,73	48,86	6,98
Шекті құрылым	6,99	6,30	5,96	5,75	5,62	5,55	5,50	41,67	5,95
Массаның ыдырауы	7,23	7,23	7,25	7,25	7,13	6,89	6,60	49,59	7,08
Массаның жинақталуы	6,48	6,31	6,11	5,79	5,27	4,72	4,23	38,91	5,56
Даму деңгейі қозғалысы	-0,75	-0,92	-1,14	-1,46	-1,86	-2,18	-2,38	-10,68	-1,53
Даму әлуеті	-1,53	-1,53	-1,53	-1,53	-1,53	-1,53	-1,53	-10,68	-1,53

Ескертпе: Кесте Бүкіләлемдік банкінің статистикалық деректері негізінде автормен құрылған ([1]-ді қараңыз)

Кесте 3 – Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру динамикасы үшінші кезеңінің экономикалық-индустральды даму мінездемелерінің бағалаулары, жалпы көлемдегі пайыздық үлесі, 2002-2014 жж.

Көрсеткіш	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Сома	Орта
Электр энергия өндіруі	5,26	4,06	1,76	3,88	9,17	9,34	3,83	1,12	0,75	0,63	0,79	0,58	0,97	42,16	3,24
Атаулы құрылым	3,24	3,24	3,24	3,24	3,24	3,24	3,24	3,24	3,24	3,24	3,24	3,24	3,24	42,16	3,24
Дамудың масса ортасы	6,41	6,20	6,12	5,95	5,63	5,37	5,28	5,25	5,23	5,22	5,20	5,19	5,17	72,23	5,56
Шекті құрылым	4,91	4,52	4,37	4,07	3,47	2,99	2,82	2,78	2,75	2,72	2,69	2,67	2,63	43,39	3,34
Массаның ыдырауы	4,72	4,52	3,89	3,89	4,57	5,05	4,95	4,65	4,37	4,12	3,91	3,72	3,57	55,93	4,30
Массаның жинақталуы	3,49	3,26	3,16	3,36	3,28	2,35	1,26	0,81	0,74	0,74	0,78	0,78	0,97	24,99	1,92
Даму деңгейі қозғалысы	-1,23	-1,26	-0,74	-0,53	-1,29	-2,70	-3,69	-3,84	-3,62	-3,37	-3,13	-2,94	-2,60	-30,94	-2,38
Даму әлуеті	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-2,38	-30,94	-2,38

Ескертпе: Кесте Бүкіләлемдік банкінің статистикалық деректері негізінде автормен құрылған ([1]-ді қараңыз)

Ескертпе: Сурет Бүкіләлемдік банкінің статистикалық деректері негізінде автормен құрылған ([1]-ді қараңыз)

Сурет 2 – Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру динамикасын жүйелік зерттеу нәтижелері: экономикалық әлует индекстері мен даму құрылымдары

Бірақ жеке мысалы, атап айтқанда мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру динамикасының сыныптауы нәтижелері: шекті құрылым, экономикалық масса ыдырауы мен жинақталуы.

Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру динамикасы екінші кезеңінің экономикалық-индустральды даму мінездемелерінің бағалаулары, жалпы көлемдегі пайыздық үлесі, 1995-2001 жж.

Бүкіләлемдік банкінің статистикалық деректері негізінде мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру динамикасы үшінші кезеңінің экономикалық-индустральды даму мінездемелерінің бағалаулары, жалпы көлемдегі пайыздық үлесі, 2002-2014 жж.

Осыған байланысты, мақаламыз еліміздің мұнай өнеркәсібі агенттерінің өнімділік сипаттамаларын ғылыми тұрғыда негіздеу үшін Қазақстандағы шикі мұнай мен мұнай өнімдерін жеткізу тізбегінің заманауи экономикалық және математикалық модельдерін әзірлеуге қолайлы.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бүкіләлемдік банк. Қазақстан жөніндегі статистикалық деректер жинағы. Интернет ресурс көзі: https://data.worldbank.org/country/kazakhstan?view=chart/ Дерек коды: EG.ELC.PETR.ZS Мұнай өнімдерінен түзілген электр энергиясын өндіру, жалпы көлеміндегі пайыздық үлесі, 1990-2014 жж.

2. Егорова Н.Е., Бахтизин А.Р., Керимкулов С.Е. Методы измерения и анализа хаотичности индекса РТС: 1995–2011 гг. на основе индикатора среднего с постоянной мерой рассеивания. *Экономика и предпринимательство.* 2013. № 2 (31). С. 39-48. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=18796177

3. Керимкулов С.Е. Критерий продуктивности дифференциальной разностной модели и его приложения для прогнозирования движения индекса РТС. / Стратегическое планирование и развитие предприятий. *Материалы Пятнадцатого всероссийского симпозиума* / Под ред. Г.Б. Клейнера. М.: ЦЭМИ РАН, 2014. С. 97-99. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=26473140

4. Керимкулов С.Е., Шодорова Н.Н. Разработка и реализация экономико-математической модели актуарных платежей для пенсионных схем Казахстана на 1998-2070 гг. / Стратегическое планирование и развитие предприятий. *Материалы Шестнадцатого всероссийского симпозиума* / Под ред. Г.Б. Клейнера. М.: ЦЭМИ РАН, 2015. С. 60-63. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=30625375

5. Керимкулов С.Е. Эконометрическое моделирование индекса ММВБ с глобальной динамикой. / Системный анализ в экономике – 2016. *Сборник трудов IV Международной научно-практической конференции* / Под ред. Г.Б. Клейнера, С.Е. Щепетовой. 2016. С. 185-188. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=28972417

6. Керимкулов С.Е., Абдыбаева Г.З., Есентемирова А.К. Построение и реализация модели функции условного ожидания для индекса ММВБ на 1997-2016 гг. / Стратегическое планирование и развитие предприятий. *Материалы Семнадцатого всероссийского симпозиума* / Под ред. Г.Б. Клейнера. М.: ЦЭМИ РАН, 2016. С. 54-55. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=30494462

7. Керимкулов С.Е., Сулейменов К.М., Баушенова А.К. / Использование модели функции условного ожидания для индекса KASE на 2000-2016 гг. / Стратегическое планирование и развитие предприятий. *Материалы Семнадцатого всероссийского симпозиума* / Под ред. Г.Б. Клейнера. М.: ЦЭМИ РАН, 2016. С. 55-57. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=30494463

8. Керимкулов С.Е. Уровни и оценка негативных последствий роста на равновесие индекса ММВБ. *Материалы Восемнадцатого всероссийского симпозиума: Стратегическое планирование и развитие предприятий.* Секция 2. Модели и методы разработки стратегии предприятия. Москва, 11-12 апреля 2017 г. / Под ред. чл.-корр. РАН Г.Б. Клейнера. М.: ЦЭМИ РАН, 2017. С. 263-265.

9. Азиева Г.Т., Керимкулов С.Е. Реализация статистической модели энергоемкости ВВП Казахстана. *Научные вести.* 2019. № 7 (12). С. 14-27.

10. Ержанова А.Е., Керимкулов С.Е. Валовый выпуск продукции сельского хозяйства в Казахстане: системный анализ роста. *Научные горизонты.* 2019. № 6 (22). С. 66-75

11. Керимкулов С.Е. Оценка влияния финансов академических структур на экономический рост / Междисциплинарность в современном социально-гуманитарном знании – 2017. Академический мир в междисциплинарных практиках. *Материалы Второй ежегодной Всероссийской научной конференции.* Ростов-на-Дону, 22-24 июня 2017 г. Т. 2. С. 420-434.

12. Kerimkhulle S., Aitkozha Zh.A. criterion for correct solvability of a first order difference equation. AIP Conference Proceedings, V. 1880, 040016, 2017; doi: 10.1063/1.5000632

13. Jakubik P., Kerimkhulle S., Teleuova S. How to Anticipate Recession via Transport Indices. *Journal of Economics*, 65, 2017, v. 10, P. 972-990.

Гульзода Мустафакулова, Бахром Мирзахмедов, Сардор Уроков
(Ташкент, Узбекистан)

ПОТЕРИ В СТАЛИ АСИНХРОННОГО ДВИГАТЕЛЯ

В статье исследован расчет потерь в стали по более точной модели асинхронного двигателя с учетом насыщения и сравнены с опытными данными.

In article explored calculation losses in become on more exact model of the anisochronous engine with provision for saturation and are compared to experienced data

Мақолада асинхрон мотор пўлатидаги қувват исрофининг тўйинишни ҳисобга олган ҳолдаги ҳисоби қилиниб, тажрибада олинган натижалар билан солиштирилган.

Анализ динамических режимов асинхронного двигателя наиболее эффективен с использованием полных дифференциальных уравнений АД, полученных на основе теории обобщенной электрической машины, которая упрощает учет нелинейности.

Цель исследования - расчет потерь в стали по более точной модели АД с учетом насыщения и сравнения с опытными данными [1].

Для исследования динамики привода с асинхронным двигателем (АД) следует выделить задачи с учетом насыщения магнитной цепи машины, так как именно степень насыщения стали двигателя играет важную роль в формировании кривой момента и величины потерь при пусковых и тормозных режимах. Динамические режимы или продолжительность процесса пуска и торможения, собственно, будут определять, габариты, стоимость, надежность, экономичность применяемого электропривода для многих производственных установок и технологий.

Значительное возрастание магнитного потока машины в режиме конденсаторного торможения, также вызывает увеличение степени насыщения ее магнитной цепи. Поэтому пренебрежение потерями в стали приводит к заметным ошибкам в определении тормозных моментов, что недопустимо.

Учет потерь в стали, как величины пропорциональной квадрату магнитной индукции, приводит к значительной погрешности, поскольку такая взаимосвязь справедлива только для ненасыщенного магнитопровода.

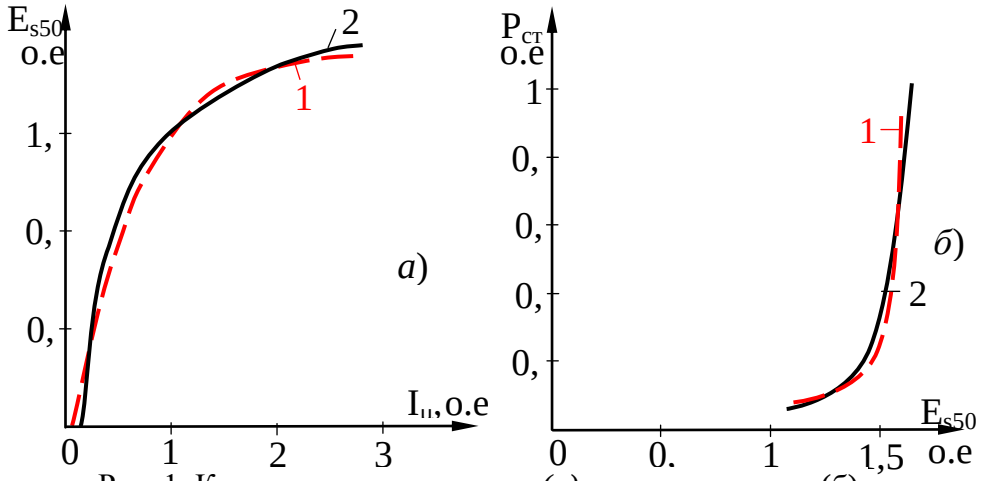

Рис. 1. Кривые намагничивания *(а)* и потери в стали (б):
1-экспериментальная, 2-расчетная

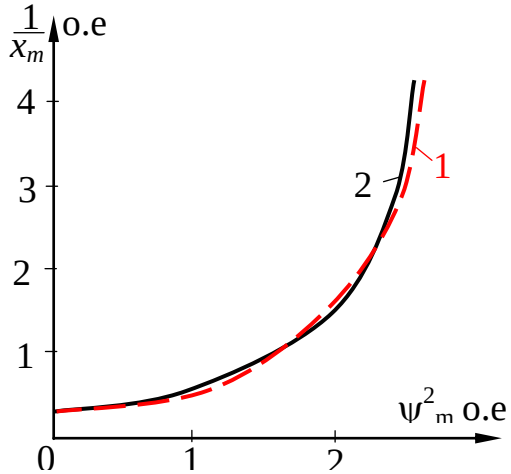

Рис. 2. Кривая для учета насыщения:
1-экспериментальная, 2-расчетная

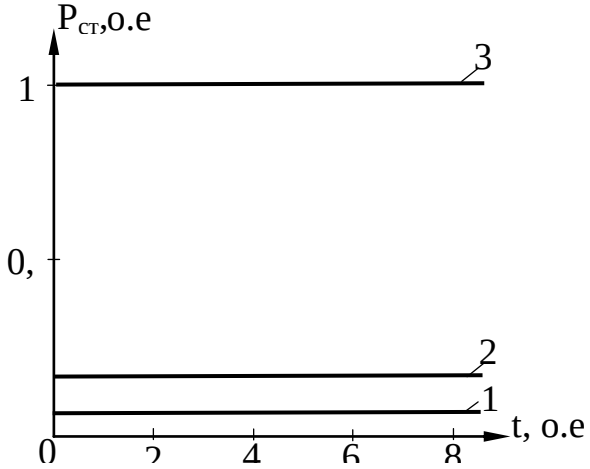

Рис.3. Зависимости среднеквадра-тичных величин потерь в стали:
1-без учета насыщения, 2-при увеличение потока 1,5 раза, 3- с учетом насыщения

Смоделирована АД и рассчитана потери в стали с учетом насыщения в относительных единицах.

Потери в стали определяются согласно выражению:

$$\Delta P_{ст} = \Delta P_{c50} f^2. \qquad (1)$$

Здесь ΔP_{c50} потери в стали, определенные по опытным кривым при 50 Гц (рис. 1, б) и связанные с ЭДС E_{c50}, которые представлены на рис. 1, а. Экспериментальные зависимости E_{c50} от намагничивающего тока аппроксимированы с помощью полиномов наименьших квадратов.

Для учета насыщения наиболее удобной моделью являются переменные - потокосцепление ротора и токи статора. Форму уравнения нелинейной модели асинхронной машины, с учетом меняющегося насыщения по главному пути магнитного потока, записали в виде:

$$\left.\begin{aligned} i_{s\alpha}p &= \frac{1}{x_{\sigma s}}\left[u_{s\alpha} - (r_s + r_r)i_{s\alpha} + r_r\frac{1}{x_m}\Psi_{m\alpha} + \omega_r\Psi_{m\beta}\right];\\ i_{s\beta}p &= \frac{1}{x_{\sigma s}}\left[u_{s\beta} - (r_s + r_r)i_{s\beta} + r_r\frac{1}{x_m}\Psi_{m\beta} + \omega_r\Psi_{m\alpha}\right];\\ -\Psi_{m\alpha}p &= r_r\frac{1}{x_m}\Psi_{m\alpha} - r_r i_{s\alpha} + \omega_r\Psi_{m\beta};\\ -\Psi_{m\beta}p &= r_r\frac{1}{x_m}\Psi_{m\beta} - r_r i_{s\beta} - \omega_r\Psi_{m\alpha};\\ \frac{1}{x_m} &= f(\Psi_m^2); \qquad \Psi_m^2 = \Psi_{m\alpha}^2 + \Psi_{m\beta}^2;\\ M &= \Psi_{m\alpha}i_{s\beta} - \Psi_{m\beta}i_{s\alpha}. \end{aligned}\right\} \qquad (2)$$

При решении уравнений (2) на ЭВМ учет меняющегося насыщения реализуется нелинейной зависимостью проводимости контура намагничивания от квадрата потокосцепления:

$$\frac{1}{x_m} = f(\Psi_m^2), \qquad (3)$$

которая рассчитывается по [1] статической характеристике намагничивания, и представляется кривой, приведенной на рис.2. Эту опытную кривую аппроксимировали с помощью полинома по методу наименьших квадратов, выведенные коэффициенты

подставили в систему уравнений (2).

Для двигателя АО-2-32-4 мощностью 3 кВт, потери в стали при номинальном потоке составляют 47 Вт. Если не учитывать насыщение, то при увеличении потока в 1,5 раза потери возрастают в 2,25 раза и составляют 109 Вт. В действительности эта потери при таком потоке составляют 900 ÷ 1000 Вт (по кривым рис.3)

Учет потерь в стали, пропорциональных квадрату магнитной индукции, приводит к значительной погрешности.

Использование аппроксимации, с помощью полиномов наименьших квадратов, дает более точный расчет кривых потерь встали как, в опыте, так и при моделировании.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Петров Л.П. Управление пуском и торможением асинхронных двигателей. М.: Энергоиздат, 1981. 184 с.

2. Петров И.И. Мейстель А.М, Специальные режимы работы асинхронного электропривода. М.: Энергия, 1968. 264 с.

3. Соколов И.А. Влияние устройств плавного пуска асинхронных электродвигателей на работу системы электроснабжения. *Вестник Кузбасского ГТУ*. 2016. №3.

УДК 379.85

Ольга Назарова
(Мелітополь, Україна)

АВТОМАТИЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ РОЗРАХУНКІВ ТРАНСФОРМАТОРІВ

Важливим заходом щодо економії втрат при експлуатації підстанцій є своєчасне відключення в резерв силових трансформаторів при зниженні їх навантаження і включення при зростанні навантаження Наявність потужності для трансформаторів визначає завдання раціонального їх використання. Програмна реалізація розрахунків виконана в пакеті MathCad.

Ключові слова: *модель, втрати, потужність, параметри.*

Important in the operation of substations, while saving, is the timely shutdown and reserve of power transformers. It is necessary to reduce their load and turn it on when the load increases. Excess transformer loads determine the rational use of them. The software implementation of the calculations is made in the MathCad package.

Keywords: *model, losses, power, parameters.*

Приведені активні втрати при паралельній роботі для трансформаторів TV_1 і TV_2, та при їх паралельній роботі $\Delta PT_1'$, $\Delta PT_2'$, $\Delta PT\Sigma'$.

$$\Delta P'_{Ti} = (\Delta P'_0 + k_e \cdot \Delta Q_{0i}) + (\Delta P'_к + k_e \cdot \Delta Q_{кi}) \cdot \frac{S_i^2}{S_{н.i}^2}, \quad (1)$$

де ΔР0′ – наведені втрати потужності трансформатора, кВт; ΔРк′ – наведені втрати потужності трансформатора, кВт; ke–економічний еквівалент реактивної потужності, ΔQ0′– реактивні втрати потужності трансформатора; ΔQк′ – реактивні втрати потужності трансформатора; Sн – номінальна потужність трансформатора; S-інтервал навантаження трансформатора.

Реактивні втрати потужності холостого ходу трансформатора:

$$\Delta Q_{01} = 0{,}01 \cdot i_{01} \cdot S_{н1}, \qquad \Delta Q_{02} = 0{,}01 \cdot i_{02} \cdot S_{н2} \quad (2)$$

Реактивні втрати потужності κ_i

$$\Delta Q_{к1} = 0{,}01 \cdot u_{к1\%} \cdot S, \qquad \Delta Q_{к2} = 0{,}01 \cdot u_{к2\%} \cdot S_{н2} \tag{3}$$

$$\Delta P_{\Sigma}^{'} = (\Sigma \Delta P_0 + k_e \cdot \Sigma \Delta Q_0) + \frac{1}{n} \cdot (\Sigma \Delta P_{к}^{'} + k_e \cdot \Sigma \Delta Q_{к}) \cdot \frac{S_i^2}{(S_{н1} + S_{н2})^2}. \tag{4}$$

Визначаємо наведені втрати для значень потужності в пакеті MathCad

Розрахунок приведених активних втрат TV1, TV2 та при їх паралельній роботі.

Визначаємо реактивні втрати потужності на холостому ході:

ΔQ01 := 0.01 · I01 · S11 ΔQ01 = 20.8 кВар

ΔQ02 := 0.01 · I02 · S22 ΔQ02 = 15.12 кВар

ΔQ0cумма := ΔQ01 + ΔQ02 ΔQ0cумма = 35.92 кВар

Визначаємо реактивні втрати потужності при короткому замиканні:

ΔQk1 := 0.01 · uk1% · S11 ΔQk1 = 88 кВар

ΔQk2 := 0.01 · uk2% · S22 ΔQk2 = 34.65 кВар

ΔQkcумма := ΔQk1 + ΔQk2 ΔQkcумма = 122.65 кВар

Визначаємо сумарні наведені активні втрати потужності холостого ходу і короткого замикання трансформаторів:

P0cумма := P01 + P02 P0cумма = 4.735 кВт

Pkcумма := Pk1 + Pk2 Pkcумма = 25.9 кВт

Рис. 1. Лістинг розрахунків активних втрат в пакеті MathCad

Визначаємо значення навантажень при яких втрати потужності будуть рівні для І-го та ІІ-го трансформаторів, а також втрати ІІ-го сумарним втратам при паралельній роботі трансформатора.

Наведені активні втрати потужності за виразами:

$$\Delta P_i = (\Delta P_{oi} + k_e \cdot \Delta Q_{0i}) + (\Delta P_{кзі} + k_e \cdot \Delta Q_{кзі}) \cdot \frac{S^2}{S_{номі}^2}, \tag{7}$$

Наведені реактивні втрати потужності за виразом:

$$\Delta Q_{Ti} = \frac{u_{к\%} \cdot S_{\max}^2}{100 \cdot n \cdot S_н^2} + n \cdot \Delta Q_0 \tag{8}$$

Втрати енергії на рік за виразами:

$$\Delta W_i^{'} = (\Delta P_{0i}^{'} + k_e \cdot \Delta Q_{0i}) \cdot t + (\Delta P_{кі}^{'} + k_e \cdot \Delta Q_{кі}) \cdot \left(\frac{S}{S_н}\right)^2 \cdot \tau \tag{9}$$

$$\Delta W_{\Sigma}^{'} = (\Delta P_0^{'} + k_e \cdot \Delta Q_0) \cdot t + \cdot (\Delta P_{к}^{'} + k_e \cdot \Delta Q_{к}) \cdot \left(\frac{S}{S_н}\right)^2 \cdot \frac{\tau}{2} \tag{10}$$

При роздільній роботі трансформаторів при максимальному навантаженні загальні активні втрати будуть складати:

$$\Sigma\Delta P = \Delta P_{T1\,max} + \Delta P_{T2\,max}; \qquad \Delta P_{\Sigma\%} = \frac{\Sigma\Delta P - \Delta P_{\Sigma}}{\Sigma\Delta P} \cdot 100\%. \qquad (11)$$

При роздільній роботі трансформаторів при максимальному навантаженні загальні реактивні втрати будуть складати:

$$\Sigma\Delta Q = \Delta Q_{T1\max} + \Delta Q_{T2\max}; \qquad \Delta Q_{\Sigma\%} = \frac{\Sigma\Delta Q - \Delta Q_{\Sigma}}{\Sigma\Delta Q} \cdot 100\%. \qquad (13)$$

При роздільній роботі трансформаторів при максимальному навантаженні загальні втрати електроенергії будуть складати:

$$\Sigma\Delta W = \Delta W_{T1\max} + \Delta W_{T2\max}; \quad \Delta W_{\Sigma\%} = \frac{\Sigma\Delta W - \Delta W_{\Sigma}}{\Sigma\Delta W} \cdot 100\%. \qquad (15)$$

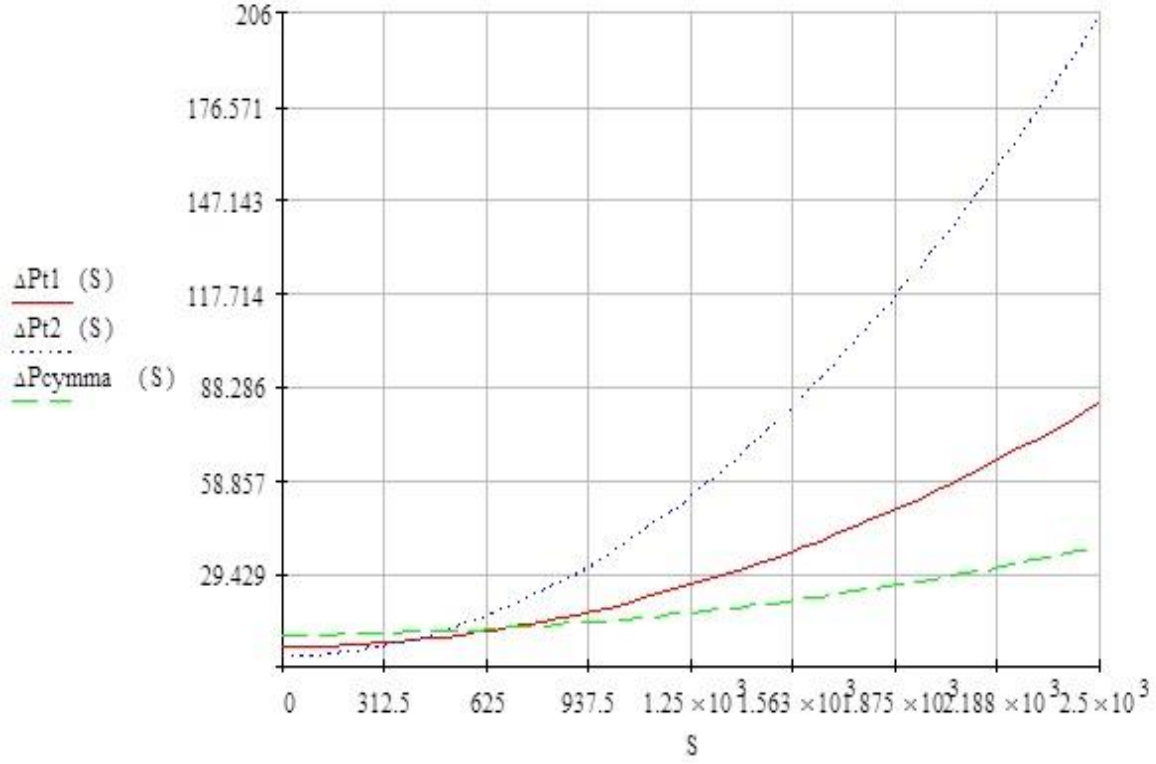

Рис. 2. Графіки залежності активних втрат трансформаторів: ΔPt1 (S) - наведені активні втрати TV1; ΔPt2 (S) -наведені активні втрати TV2; ΔPcymma (S) - наведені активні втрати TV1 і TV2.

При паралельній роботі двох трансформаторів

Сумарні наведені активні втрати потужності холостого ходу трансформаторів

$\Delta P0cymma := 4.735$ кВт

Сумарні наведені активні втрати потужності короткого замикання трансформаторів

$\Delta Pkcymma := 25.9$ кВт $\quad \Delta W12 = 1.58 \times 10^5$ кВт · год

При роздільній роботі трансформаторів при максимальному навантаженні загальні активні втрати потужності будуть складати:

$\Delta Pcymma = 46.066$ кВт

$\Delta Pcymma\% = 37.33$ %

$$\Delta Pcymma\% := \frac{\Delta Pcymma - \Delta Ptcymmax}{\Delta Pcymma} \cdot 100$$

$\Delta Pcymma := \Delta Pt1max + \Delta Pt2max$

При роздільній роботі трансформаторів при максимальному навантаженні загальні реактивні втрати потужності будуть складати:

$\Delta Qcymma := \Delta Qt1max + \Delta Qt2max \quad \Delta Qcymma = 35.991$ кВар

$$\Delta Qcymma\% := \frac{\Delta Qcymma - \Delta Qtcymmax}{\Delta Qcymma} \cdot 100 \quad \Delta Qcymma\% = 0.068 \ \%$$

$\Delta Wcymma := \Delta W1 + \Delta W2 \quad \Delta Wcymma = 2.217 \times 10^5$ кВт · год

$$\Delta W\% := \frac{\Delta Wcymma - \Delta W12}{\Delta Wcymma} \cdot 100 \quad \Delta W\% = 28.704$$

Рис. 3. Лістинг розрахунків загальних втрат в пакеті MathCad

Висновки:

1. При навантаженні від холостого ходу до точки X_{11} найменші втрати будуть при роботі другого трансформатора з меншою потужністю.
2. При навантаженні від точки X_{11} до точки X_{12} найбільш економічним буде режим при роботі першого трансформатора з більшою потужністю.
3. При навантаженні від X_{12} найбільш економічним буде режим роботи при паралельному включені трансформаторів.
4. При забезпеченні максимального навантаження найменші втрати активної і реактивної потужності будуть при паралельній роботі.
5. Під час роздільної роботи трансформаторів на те ж навантаження втрати активної і реактивної потужності будуть більші, відповідно, на 37,33% і 0,068%.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Методика расчета уставок дифференциальной защиты трансформаторов. Sepam T87. Вып. № 9. Shneider Electric, 2007. 16 с.

2. Назарова О.П., Рожкова О.П. Динамічне моделювання фізичних характеристик силових трансформаторів. Наукові записки / Ред. кол: В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Вип. 179. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В.Винниченка, 2019. С.233-237.

3. Черных И. В. Моделирование электротехнических устройств в Matlab, SimPower Systems и Simulink. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 288 с.

УДК 621.313.333

Нурали Пирматов, Ринат Кенесбаев
(Тошкент, Ўзбекистон)

АСИНХРОН МОТОРНИНГ ИШ ХАРАКТЕРИСТИКАЛАРИНИ ҲИСОБЛАШ

Ушбу мақолада қуввати 315 кВт, кучланиши 6 кВ бўлган асинхрон моторнинг иш характеристикалари ҳисобланган. Шунингдек мақолада ток, қувват, айланиш частотаси ва бошқа параметрларнинг ўзгариши ҳам таҳлил этилган.

Калит сўзлар: *асинхрон мотор, иш характеристикалари, қувват, электромагнит момент, аниш частотаси, статор токи, сирпаниш.*

This paper calculates the operating characteristics of an asynchronous motor with a power of 315 kW and a voltage of 6 kV. The article also analyzes changes in current, power, rotational frequency, and other parameters.

Keywords: *asynchronous motor, operating characteristics, power, electromagnetic torque, ignition frequency, stator current, slip.*

U1=const ва *f1=const* шартлар таъминланган ҳолда роторнинг айланиш частотаси *n*, сирпаниши *s*, статор токи *I1*, фойдали моменти *M2*, қуввати коэффициенти *cosφ* ва ФИК *η* ларни ўқдаги юк (фойдали қувват) *P2* ни ўзгартириб олинган *n, s, I1, M2, cosφ, η=f(P2)* боғлиқликка асинхрон моторнинг иш характеристикалари дейилади [1, 237 б.; 2, 169 б.].

Моторнинг ўқидаги юк ошиши билан сирпаниш *s* ўсиб боради. Номинал юкламада сирпаниш $S_n=1,5\div5\%$ ни ташкил қилади. Роторнинг айланиш частотаси қуйидагига тенг бўлади:

$$n=n_1\cdot(1-s)=60f_1\cdot(1-s). \quad (1)$$

Юклама ошиши билан сирпаниш *s* ортади, натижада роторнинг айланиш частотаси *n* бир оз камаяди.

Асинхрон моторларнинг иш характеристикаларини уларнинг ўзгармас электр параметрлари учун қурилган токларнинг доиравий диаграммасини қўл-лаб ҳисоблаш усули катта камчиликка эга, масалан, ўрта ва катта қувватли асинхрон моторларнинг иш режимлари ўзгарганда паз ва дифференциал тарқоқ магнит оқимлари томонидан пўлат ўзакнинг чулғам жойлашган қисмидаги тишларнинг тўйиниши туфайли машина статор ва ротор чулғамларининг индуктив қаршиликлари ўзгаради.

Чулғамлардаги токнинг ошиши билан тарқоқ оқимлар ҳам оша боради ва натижада магнит ўзакнинг тиш қисми тўйина бошлайди. Бундай ҳолда тарқоқ оқим учун магнит ўтказувчанлик камайиб, x_1 ва x_2 индуктив қаршиликлар ҳам камаяди. Моторнинг иш режими номиналдан унинг ротори тўхтагунга (s = 1) қадар ўзгарганда унинг индуктив қаршиликлари пазларнинг шаклига боғлиқ ҳолда 1,1÷1,4 марта камаяди. Сирпанишнинг ошиши ротор чулғами ўтказ-гичларида токнинг сиқиб чиқариш эффектининг таъсири туфайли r_2' актив қаршилигининг ҳам ошишига олиб келади.

Демак, токларнинг доиравий диаграммаси бўйича аниқланган иш харак-

теристикаларининг етарли даражада аниқлиги сирпанишнинг жуда ҳам кам қийматларига тўғри келар экан.

Асинхрон моторнинг катта сирпанишларга тўғри келадиган ишини ха-рактерловчи катталиклар, шу жумладан, ишга тушириш токи ва ишга туши-риш моментини аниқлашда катта хатоликларга олиб келади. Доиравий диаграммада қўшимча график қуришлар ва улардан фойдаланиб кесмаларни ўлчашларда ҳам хатоликлар келиб чиқади.

Асинхрон моторнинг иш характеристикаларини аналитик усулда ҳисоб-лаганда юқорида кўрсатилган камчиликлар бўлмай, замонавий ҳисоблаш техникасида амалга оширилиши туфайли аниқлик юқори даражада бўлади.

Аналитик ҳисоблаш усул асинхрон моторнинг алмаштириш схемасига асосланган. Бунда асинхрон моторнинг паспортида кўрсатилган маълумотлар (P_N, U_{1N}, n_N) ҳамда салт ишлаш ва қисқа туташув тажрибаларидан олинган натижалар ҳисоблашда дастлабки маълумот учун етарли бўлади.

Ҳисоб қуйидаги тартибда амалга оширилади [2, 171 б.].

Ротор чулғамининг келтирилган актив қаршилиги r_2', критик сирпаниш s_{kr} ва номинал сирпаниш S_N лар қуйидагича аниқланади:

$$r_2' = r_{qt} - r_1 , \quad (2)$$

$$s_{kr} \approx r_2' / x_{qt} , \quad (3)$$

$$s_N = (n_1 - n_N)/n_1 . \quad (4)$$

Сирпанишга 7÷8 қийматлар (бунга сирпанишнинг номинал s_N ва критик s_{kr} қийматлари ҳам киради) бериб иш характеристикаларини қуриш учун зарурий бўлган катталиклар аниқланади.

Эквивалент актив қаршилик, (Ω)

$$r_{ek} = r_1 + r_2' / s. \quad (5)$$

Алмаштириш схеманинг ишчи занжири (контури)нинг эквивалент тўла қаршилиги (Ω)

$$Z_{ek} = \sqrt{r_{ek}^{\,2} + x_{qt}^{\,2}} . \quad (6)$$

Асинхрон мотор алмаштириш схемаси иш контуриининг қувват коэффициенти

$$\cos\varphi_2 = r_{ek} / Z_{ek} . \quad (7)$$

Ротор чулғамининг келтирилган токи, (А)

$$I_2' = U_1 / Z_{ek} \quad (8)$$

ва унинг актив ва реактив ташкил этувчилари, (А)

$$I_{2a}' = I_2' \cos\varphi_2 ; \quad (9)$$

$$I_{2r}' = I_2' \sin\varphi_2 . \quad (10)$$

Статор чулғамининг актив ва реактив ташкил этувчилари, (А)

$$I_{1a} = I_{0a} + I_{2a}' ; \quad (11)$$

$$I_{1r} = I_{0r} + I_{2r}' , \quad (12)$$

буларда: $I_{0a} = I_0 \cos\varphi_0$ – салт ишлаш токининг актив ташкил этувчиси;

$I_{0r} = I_0 \sin\varphi_0$ – салт ишлаш токининг реактив ташкил этувчиси.

Статор чулғамининг токи, (А)

$$I_1 = \sqrt{I_{1a}^2 + I_{1r}^2} . \quad (13)$$

Асинхрон моторнинг қувват коэффициенти

$$\cos\varphi_1 = I_{1a} / I_1 . \quad (14)$$

Моторнинг истеъмол қиладиган актив қуввати, (W)

$$P_1 = m_1 U_1 I_{1a} . \quad (15)$$

Салт ишлаш режимдаги актив қуввати, (W)

$$P_0 = m_1 I_0^2 r_1 + P_m' + P_{mex}' , \quad (16)$$

бунда r_1 - статор фазавий чулгамининг актив қаршилиги (Ω); бу қаршилик мазкур тажрибани ўтказиб бўлгандан кейин тезда ўлчаб олинади.

Статор чулғамидаги электр исрофлар, (W)

$$P_{e1}' = m_1 I_1^2 r_1 . \quad (17)$$

Асинхрон моторнинг электромагнит қуввати, (W)

$P_{em} = P_1 - (P'_m + P'_{e1})$. (18)

Ротор чулғамидаги электр исрофлар, (W)

$P'_{e2} = m_2 I_2^2 r_2 = m_1 (I'_2)^2 r'_2$. (19)

Электромагнит момент, (N·м)

$M = P_{em} \omega_1$, (20)

бунда $\omega_1 = 2\pi n_1 / 60 = 2\pi f_1 / p$ – майдоннинг бурчак тезлиги.

Қўшимча исрофлар (номинал режим учун), (W)

$P'_{qo'sh(N)} = 0{,}005\ P_1$. (21)

Моторнинг номинал бўлмаган режими учун қўшимча исрофларини ҳи-соблашда қуйидаги ифодадан фойдаланиш зарур:

$P'_{qo'sh} = P'_{qo'sh(N)} \cdot k_{yu}^2$. (22)

бу ерда $k_{yu} = I_1 / I_{1N}$ – юклама коэффициенти.

Асинхрон моторда барча исрофларнинг йиғиндиси:

$\Sigma P' = P'_m + P'_{e1} + P'_{e2} + P'_{mex} + P'_{qo'sh}$. (23)

Асинхрон моторнинг фойдали қуввати, (W)

$P_2 = P_1 - \Sigma P'$ ёки $P_2 = P_{em} - P'_{e2} - P'_{mex} - P'_{qo'sh}$ (24)

бунда P'_{mex}– механик исрофлар (улар салт ишлаш тажрибасидан аниқланади).

Моторнинг ФИК

$\eta = P_2 / P_1 = 1 - \Sigma P' / P_1$. (25)

Роторнинг айланиш частотаси (13.3) формула бўйича ҳисобланади.

Моторнинг фойдали моменти (N·м)

$M_2 = 9{,}55 \cdot P_2 / n$. (26)

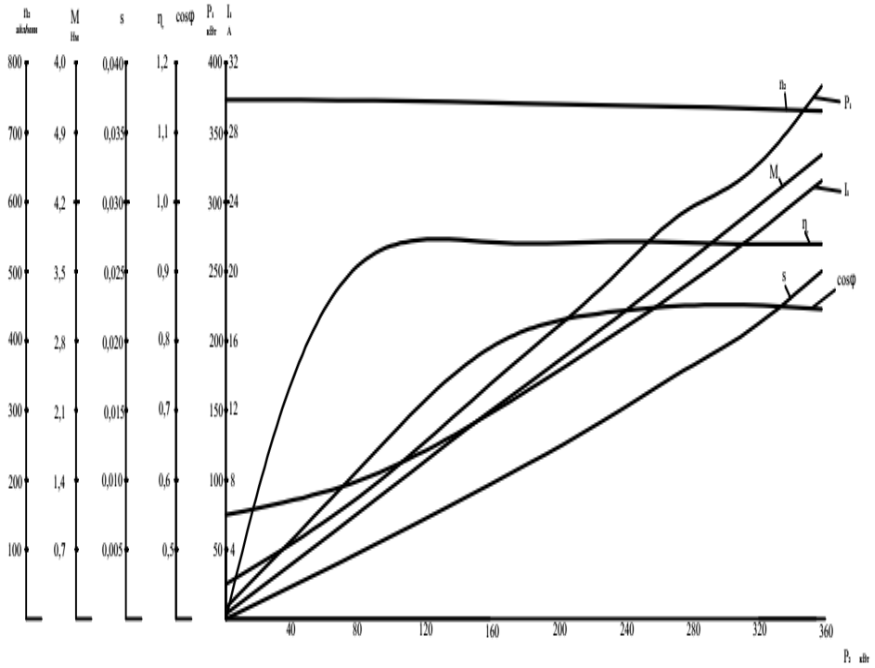
Сирпанишнинг бир неча меъёрий қийматлари учун ҳисобланган нати-жалар жадвалга йиғилади ва моторнинг иш характеристикалари – n, M_2, I_1,

$\cos\varphi_1$, $\eta = f(P_2)$ кучланиш $U_1 = U_N = \text{const}$ ва частота $f_1 = \text{const}$ учун қурилади.

1-расмда қуввати 315 кВт, кучланиши 6 кВ бўлган асинхрон моторнинг ҳисобланган иш характеристикаси кўрсатилган.

Агарда *n=const* бўлганда *M2=f·(P2)* боғланишнинг графиги деярли тўғри чизиқ бўларди. Лекин юклама ортиши билан *n* бир оз камаяди, шу сабабли юкламанинг ортиши билан момент *M2* фойдали қувват *P2* га қараганда тезроқ ўсади ва унинг ўзгариши юқорига оғган эгри чизиқдан бўлади.

Моторнинг ўқидаги юк ошиши билан статор токи I_1 нинг актив ташкил этувчиси ошиб боради. Кучланиш $U_1 = const$ бўлганлигидан ток I_1 нинг реактив ташкил этувчиси $I_1 r$ эса бир хилда қолади. Шунинг учун ҳам турли юкламаларда моторнинг магнит оқими деярли ўзгармайди. Шу сабабли *I1=f·(P2)* боғланиш деярли бир хилда қолади.

1-расм. Асинхрон моторнинг иш характеристикаси

Мотор кичик юк билан ишлаганда статор токи таркибидаги реактив ток, актив ташкил этувчисига нисбатан катта бўлади. Шу сабабли моторнинг қувват коэффициенти кичик (0,1÷0,2) бўлади. Юкламанинг ортиши билан токнинг актив ташил этувчиси орта боради. Бунда кучланиш U_1 ва мотор токи I_1 векторлари орасидаги бурчак кичиклашиб, $\mathrm{COS}\varphi$ эса ўсиб боради. Моторнинг ўқидаги юк номинал қийматга яқинлашганда $\mathrm{COS}\varphi_1$ катта қийматга эришади $\left(\mathrm{COS}\varphi_1 = 0{,}8 \div 0{,}85\right)$. Юкламанинг янада ортиши натийжасида роторнинг айланиш частотаси *n* камаяди, сирпаниш *s* ва роторнинг индуктив қаршилиги χ_2 лар ортиши туфайли $\mathrm{COS}\varphi_1$ бир оз камаяди.

ФИК нинг ўзгариши худди бошқа электр машиналариники ёки трансформаторники сингари бўлади. Салт ишлашда ФИК $\eta = 0$. Юкламанинг ортиши билан η ошиб боради ва ўзгармас исрофлар (юкламага боғлиқ бўлмаган механик ва салт ишлаш исрофлар) ўзгарувчан исрофларга (юкламага боғлиқ равишда ўзгарадиган чулғамлардаги электр ва қўшимча исрофлар) тенг бўлганда ўзининг катта қийматига эришади ва юкламанинг янада ортиши натижасида ўзгарувчан исрофларнинг ошиши туфайли ФИК η бир оз камаяди.

Демак, асинхрон моторнинг иш характеристикаларини аналитик усулда ҳисоблаганда юқорида кўрсатилган камчиликлар бўлмайди ва замонавий ҳисоблаш техникасида амалга оширилиши туфайли аниқлик юқори даражада бўлар экан.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Копылова И.П. Электрические машины: Учебник для бакалавр. Москва:. Юрайт, 2012. 675 с.
2. Salimov J.S., Pirmatov N.B. Elektr mashinalari. Toshkent, O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011. 408 b.
3. Berdiyev U.T., Pirmatov N.B. Elektromexanika. T.: «Shams-ASA», 2014. 392 b.

4. Salimov D.S., Pirmatov N. B., Mustafakulova G.N. Didakticheskiy material dlya prakticheskix zanyatiy po kursu «Analiticheskaya elektromexanika». Uchebnoye posobiye. TashGTU, «KUROPRINT», 2013. 136 s.

5. Salimov J.S., Pirmatov N. B. Elektr mashinalari. T.: "O'qituvchi" NMIU, 2005. 240 b.

6. Pirmatov N.B., Mustafakulova G.N., Mahmadiyev. «Elektr mashinalari» kursidan «Asinxron motorlarni loyihalash». T.: Toshkent davlat texnika universiteti, 2013. 95 b.

УДК 621.039

Шербек Поёнов
(Ташкент, Узбекистан)

РЕГЕНЕРАЦИЯ АВТОТРАНСПОРТНЫХ МАСЕЛ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА

В статье рассмотрены методы по переработке отработанных масел. Определены объемы отработанного масла для различных типов автотранспортных средств для в городе Ташкента за 2019 г. и приведены результаты опроса население по использованию отработанного масла.

Даны рекомендации с учетом годового объема отработанных масел создать укрупнённые объекты в 5-7 пунктах нашей республики, на объектах установить стационарную (можно самоходный) малогабаритную установку производительностью 0,3-0,5 т/ч; не допускать мелким потребителям захоронить отработанные масла на свалках, в канализациях или сливом в не разрешенных местах; утилизация отработанных масел должно быть строгом наблюдений (учете) сотрудниками экологии и охрана окружающей среды.

Ключевые слова: *масло, регенерация, топливо, срок службы, метод, обработка, оборудование, установка, утилизация, отчистка, переработка*

The article discusses methods for processing waste oils. The volumes of used oil for various types of vehicles for the city of Tashkent for 2019 are determined and the results of a survey of the population on the use of used oil are presented.

Recommendations were given, considering the annual volume of used oils, to create enlarged facilities in 5-7 points of our republic, to install a stationary (self-propelled) small-sized unit with a capacity of 0.3-0.5 t / h at the facilities; prevent small consumers from dumping waste oils in landfills, sewers or drains in unauthorized places; disposal of used oils must be strictly monitored (recorded) by employees of ecology and environmental protection.

Key words: *oil, regeneration, fuel, service life, method, processing, equipment, installation, disposal, cleaning, processing*

Как известно, что отработанные масла собирают и подвергают регенерации с целью повторного использования.

Следует отметить, что, к сожалению, в настоящее время большинство отработанных масел как топливо сжигаются, хотя нет сомнения, что их необходимо регенерировать с целью получения товарных продуктов. Отработанные масла содержат в своем составе различные металлы, продукт старения, углеводороды нафтеновые, парафиновые, ароматические, смолы минеральные кислоты, минеральную пыль, асфолтено-смолистые продукты и сложные эфиры [1].

По мере накопления сажи, асфальтенов моторные масла начинает интенсивно стареть. Это оказывает влияние на срок службы масла, отражается на долговечность работы двигателей и конечном счете на технико-экономические показатели работы автотранспортных средств. Для восстановления отработанных масел применяются

разнообразные технологические приёмы, основанные на физических, физико-химических и химических процессах и заключается в обработке масла с целью удаления из него продуктов старения и загрязнения.

В качестве технологических приемов обычно соблюдается следующая последовательность методов: механический, для удаления из масла свободной воды и твердых загрязнений; теплофизический (выпаривания, вакуумная перегонка); физико-химическая (коагуляция, адсорбция). В том случае, когда их применение не эффективно то используется химические способы регенерации масел, связанные с применением более сложного оборудования и большими материальными затратами.

Переработать отработанные масла совместно с нефтью на нефтеперерабатывающих заводах не рекомендуются, т.е. присадки, содержащихся в маслах, нарушает работу нефтеперерабатывающего оборудования.

В зависимости от применяемых технологии регенерации получают 2-3 фракции базовых масел, из которых компаундированием и введением присадок могут быт приготовлены товарные масла (моторные, трансмиссионные, гидравлические, пластичные, смазки). Средний выход регенерированного масла из отработанного содержащего около 2-4% твердых загрязняющих примеси и воду, до 10% топлива, составляет 70-85% в зависимости от применяемого способа регенерации. Теперь рассмотрим состояние проблемы в столице нашей республики. Можно считать, что отработанное масло утилизируется двумя способами: первый в виде топлива, второе перерабатывается для повторного использования.

Количество отработанного масла за год можно определить по формуле [2]:

$$M_M = \sum_{i=1}^{n} \frac{n_i m_{Mi} P_i}{N_{\text{ср пр } i}}$$

где: M_M – масса отработанного масла, кг/год при условии полного заполнения заправочных ёмкостей на борту автотранспортных систем (АТС);

n_i – количество АТС каждого типа;

m_M – средняя масса заправки масла, кг;

P_i – годовой пробег автомобиля, тыс. км/год;

$N_{\text{ср пр}}$ – средний пробег до замены масла, тыс. км.

Результаты расчетов по формуле приведены в табл. 1.

Таблица 1. Годовые объемы отработанного масла для различных типов автотранспортных средств в городе Ташкент

№	Тип АТС	Количество АТС, шт.	Масла за одну заправки масла, кг	Годовой пробег АТС, тыс. км/год	Средний пробег до замены масла, тыс. км	Количество отработанного масла, кг/год
1	Л	407 088	3,5	28	15	2 469 667
2	ГЛ	12 942	8	50	20	207 072
3	ГС	6 471	12	50	20	155 304
4	ГТ	2 157	23	50	20	99 222
5	АЛ	700	8	90	20	12 600
6	АС	800	7	90	20	12 600
7	АТ	1 240	14	90	20	39 060
	Итого:	431 398				2 995 525
Примечание:		Л – легковые; ГЛ – грузовые легковые; ГС – грузовые средние; ГТ – грузовые тяжелые; АЛ – автобусы легковые; АС – автобусы средние; АТ – автобусы тяжелые. Данные начало 2019 г.				

По данным табл. 1 ежегодно в городе Ташкенте должны накопиться около 3 млн. кг отработанного масла, однако результаты опроса население приведенные в табл. 2 показывает, что только 59,4% от общего количество отработанного масла поступает на переработку или расходуется для использования в качестве топливо остальные 40,6% теряются безвозвратно и наносится значительный ущерб водным и земляным ресурсом.

Таблица 2. Результаты опроса население по использованию отработанного масла

Способы обращения отработанным маслом	Отправка на свалку ТБО, слив в канализацию или на землю	Хранение в гараже	Сдача на переработку или сжигания	Оставление в автотранспорте	Продажа на авторынке	Использование по прежнему назначению
Доля от общего количество отработанного масло	32	4,8	2,8	48,8	7,8	3,8

Для регенерации отработанных масел применяются разнообразные аппараты и установки, действие которых основано, как правила на использовании сочетании методов (физических, физико-химических и химических), что позволяет регенерировать отработанных марок и с различной степенью снижения показателей качество. Наиболее разрешающим и важны является возможность повторного использования моторных и дизельных масел.

Одной из проблем, резко снижающей экономическую эффективность утилизации отработанных моторных масел, являются большие расходы, связанные с их сбором, хранением и транспортировкой к месту переработки. Организация мини-комплексов по регенерации масел для удовлетворения потребностей крупных городов и организации типа Алмаликской и Навоинские горна металлургических комбинатов позволил бы снизить транспортные расходы, а получение высококачественных конечных продуктов – моторных масел, и концентратных смазок, приближает такие мини-комплексы по экономической эффективности к производствам этих продуктов нефти.

Анализ эффективности существующих установок по регенерации отработанных моторных масел показывает, что в диапазоне производитель носит от 0,3 до 3,0 т/ч отсутствуют малогабаритные установки по регенерации автотранспортных масел. По результату проведенных нами предварительным расчетам установлено, что при годовом объеме потребления масел более, 40-50 т капитальные вложения в очистку и регенерацию отработанных смазочных материалов на месте потребления полностью окупаются при наличии малогабаритной установки.

Другим наиболее острой проблемой при регенерации является накопления сажи, смол, асфальтенов которые приводить к интенсивному старению моторных масел.

Существующие способы разделения и очистки масел не позволяют вместе с механическими примесями удалять и продукты старения [3]. Это доказывает необходимость разработки новых способов разделения очистки отработанных масел. Существующие методы очистки не позволяют полностью удалять асфальтено-смолистые соединения и продукты окисления.

В настоящее время разработана нанофильтационные – мембранные методы очистки воды и различных жидких отходов от коллоидных и высокомолекулярных загрязнений. Основная достоинство это метода является высокая степень очистки, стабильное качество, универсальность метода, небольшие габариты установок длительный срок службы мембраны.

Этот метод основан фильтрования растворов под давлением, превышающим осмотическое, через полупроницаемые мембраны, пропускающие растворитель и

задерживающие растворенное вещество. Они характеризуются размером пор от 0,001 до 0,1мкм. Новая комплексная технология включает механическую фильтрацию, центробежную сепарацию и нанофильтрацию. Это позволяет обеспечить высокую степень очистки отработанного масла и уменьшить объем утилизации смазочных материалов, что позволить улучшить экологическую обстановку и самое главное обеспечить автотранспортные средства высококачественными регенерированными моторными маслами.

Нанофильтрационный метод станет новым и перспективным способом регенерации отработанных масел. В этом способе наиболее перспективными являются мембраны из неорганических материалов, полимерные, металлокерамические и углеродные.

Необходимость регенерации отработанных моторных масел не вызывает сомнения, поскольку их уничтожение и захоронения порождает еще большие проблемы, чем сами масла. Регенерированные моторные масла является ценным вторичным сырьем, их можно использовать кроме двигателей внутреннего сгорания, а также в качестве котельного топливо, смазочного материала для тракторов и тяжелой автотранспортной техники и для производство строительного битума.

На основе высшее изложенного можно заключить:

– с учетом годового объема отработанных масел создать мини заводы в 8-10 объектах нашей республики;

– на объектах установить стационарную (можно самоходный) малогабаритную установку производительностью 0,3-0,5 т/ч;

– технология регенерации на установках малой производительных финансовых затрат, предусмотренных организацию сбора сырья и территории, максимально сохраняет неизрасходованный запас эксплуатационных свойств;

– не допускать мелким потребителям захоронить отработанные масла на свалках, в канализациях или сливом в не разрешенных местах;

– утилизация отработанных масел должно быть строгом наблюдений (учете) сотрудниками экологии и охрана окружающей среды.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Филоленко В.Ю. Регенерация отработанных технических масел с использованием модифицированных природных слинистых сорбентов. Автореферат на соискание ученой степени кандидата технических наук по специальности Химия и технология топлив и специальных продуктов. М., 2004.

2. Радкевич М.В. и Шипилова К.Б. Эколого-экономические проблемы использования отработанного моторного масло автомобилей. *Universum. Технические науки: электронный научный журнал.* 2019. №1(58).

3. Шашкин П.И., Брай И.В. регенерация отработанных нефтяных масел. М.: Химия, 2006. 304 с.

УДК 66-94

Аймөлдір Расол, Динара Менлен, Дидар Бердімұратова
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

ОҚУ ҮРДІСІНДЕ РОБОТТЫҚ ТЕХНИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан Республикасында өнеркәсіптің жеделдетіле индустрияландырылуы, жаңа технологиялардың қарқынды дамуы өскелең ұрпақты жоғарғы білікті техникалық сала мамандары ретінде даярлауды талап етеді. Осы талапқа сай тұру үшін робот құрастырудағы алдыңғы елдер қатарында тең тұруымыз керек.

Мақалада оқу үдерісінде роботтық техникалық жүйелерді қолдану туралы қысқаша шолу жасалады.

Кілт сөздер: *робот, манипулятор, техника, робототехника, микропроцессор.*

Accelerated industrialization of the Republic of Kazakhstan, the rapid development of new technologies require the training of the younger generation as highly qualified technical specialists. In order to meet this requirement, we must be among the leading countries in the development of robots.

The article provides a brief overview of the use of robotic systems in the educational process.

Keywords: *robot, manipulator, technique, robotics, microprocessor.*

Қазақстан Республикасының Президентінің халқына жолдаған жолдауында «Мемлекет құрудағы бірегей бай тәжірибеміз арқылы», біз жаңа кезеңге енуіміз жайлы айтылған. Жолдауда «Сандық Қазақстан» жаңа бағдарламасының кезекті қадамын еңсеру Қазақстанның әрбір азаматына жауапкершілікпен жүктеледі. Бұл – маңызды кешенді міндет.

Біз цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіспіз. Елімізде 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да салаларды дамыту жолға қойылуда. Осы жылы білім беру жүйесінің жаңа стандартына көшудеміз.

Оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажет. Жаңа технологиялардың оқыту үдерісіне енгізілуін студенттің шығармашылық, интеллектуалды дамуын арттыру деп түсінеміз. Толық жетілген жасанды интеллект құру адамзат алдына қоғамның барлық бағыттарында жаңа мүмкіндіктер береді.

Қазіргі таңда білім беру жүйесіндегі техниканың басым бағыттарына тоқталар болсақ, онда робототехника – электроника базасында автоматтандырылған техникалық жүйелерді әзірлеу үрдісі туралы ғылым, механика және бағдарламалау.

Робототехниканың негізінде студенттер математика, физика, информатика және басқа жаратылыстану-ғылыми бейіндер пәндерінде алған білімдері мен дағдыларын интегралдай отырып, роботты техниканы, инженерлік дағдыларды қалыптастыруға және технологияларды оқып үйренуге мүмкіндігі жоғары.

Роботтармен айналысуды көбінесе техникалық мамандар бастайды. Зертханалар өндіретін роботтар тұрмыстық мақсаттаға тез шығарылады. Әлемде мыңға жуық кәсіпорын өндіретін ұқсас құрылғылар, көбінесе адамды жұмыс орнында алмастыратын роботтарды ойлап табуда.

Болашаққа жылжып келе жатқан жоғары технологиялар – ғарыш, денсаулық сақтау, өндіріс, қоғамдық қауіпсіздік, қорғаныста және көптеген салаларда пайдаланылады. Роботты техника құбылыс ретінде технологияның табиғи логикалық жалғасы болып табылады [1, б. 651].

Кез келген еңбекті автоматтандыру қарқынын адамдар біртіндеп көптеген қызмет салаларында ығыстырып, фильмдер көруге, дайвингке, компьютерлік ойындарға және тағы

да басқа істермен айырбастауға қарқынды күш қолданып жаңа мүмкіндіктер берді. Жалпыға ортақ еңбектің өндіріс құралдарын өндіру үшін адамзаттың жұмсағаны емес, соңғы өнім тұтыну біртіндеп 100 %-ға ұмтылып, артып келеді. Қазірдің өзінде көптеген заманауи ең күшті роботтардың жұмыс күші: машиналар, автомобильдер, компьютерлер және тағы сол сияқты машиналар өндірісіне бағытталған.

Қазіргі таңда көптеген елдерде білім беру үдерісінде роботтық техника негіздерін оқыту үлкен сұранысқа ие. Негізгі тапсырма жастарды инженерлік мамандықтарға және ғылымға назарын аударту болып отыр. Бұл идеяны жетілдіру үшін роботтардың Дүниежүзілік олимпиадасы (ағылш. World Robot Olympiad, WRO) 10–18 жас аралығындағы мектеп оқушыларының жарысы – роботтардың Халықаралық жарысы (МСР) өткізіледі. Бірінші фестиваль 2004 ж. Сингапурде өткізіліп, оған 32 елден 1000-нан астам дарынды оқушылар қатысты. Роботтарды келесі категорияларға бөлуге болады: өнеркәсіптік роботтар, әскери (радиомен басқарылатын машиналар, саперлер), тұрмыстық (капсулды кофемашиналар, ақылды шаңсорғыштар), медициналық, транспорттық (Amazon қоймасындағы автономды роботтар), сервистік (аэропортта көмек берушілер), экзоскелеттер (адам денесінің кеңейтілген мүмкіндіктері, қимыл-тірек аппаратының шығындалған функциясын қалпына келтіру), адам секілді (Honda компаниясы «Asimo»), қадамдап жүретін, космостық [2, б. 9,10].

Қазіргі уақытта әдебиеттерде роботты техникалық жүйелерді үш буынға бөледі.

Заманауи өндірісте пайдаланатын роботтардың көбі бірінші буынға жатады. Олардың басқару жүйесінің есептеуіш қуаты төмен болып табылады (кейде нөлге тең). Мұндай роботтың жалғыз «интеллектуалды» функциясы – оператормен берілетін әсер тізбегін есте сақтауында. Олар жұмыс істейтін технологиялық жағдай толығымен детерминирленген болуы керек. Бұған кіретіні тетіктердің нақты тұрақтандырылуы, басқа жабдықтармен кеңістіктік байланыстың нақты анықталуы және де құралдарға жақын орналасқан адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету керек.

Екінші буынның роботты техникалық жүйелері роботы басқару жүйесіне қымбат емес микропроцессор ендірілгенде пайда болды. Бұл буында манипулятор үзбелерінің қозғалыс элементтерін барлық жылжу дәрежесі бойынша есептеуге мүмкіндік туды. Екінші буын роботтары қозғалып тұрған тасымалдаушының үстінде жатқан тетіктермен жұмыс жасай алады. Кей кездерде жүйеге өзгерістерге бейімделуді қамтамасыз ететін күш сол сәттегі және қашықтық өлшегішті бергіштер енгізілді. Екінші буынды роботтарды негізінен автоматты өндіріс процестерімен байланысты жерлерде қолданады: нүктелі пісіру, тозаңдатумен бояу, доғалы пісіру, құрастыру. Екінші буынның роботтарымен жұмыс істеген кезде олардың даму болашағы жетілдірілген бергіштерді қолдану мен басқару жүйесінің есептік қуатының артуына байланысты екенін көруге болады.

Үшінші буынның роботты техникалық жүйелері бірнеше жыл бұрын пайда болды, бірақ олар әлі толығымен зерттеліп болған жоқ. Бұл жүйелердің ерекшелігі бірнеше асинхронды жұмыс істейтін микроЭЕМ қолданылуында, олардың әрқайсысы автономды функцияларды жүзеге асырады. Үшінші буынның типтік роботы әр жылжу дәрежесі үшін арнайы басқару процессорымен және де оның жұмысын үйлестіретін орталық процессормен жабдықталған. Орталық процессор басқа да жоғарғы деңгейлі функцияларды орындайды.

Төменгі деңгейлі процессорлардың әрқайсысы өз манипулятор үзбесінің қозғалу жылдамдығы мен ішкі күй бергіштерінің сигналдарын өңдейді және де осы үзбе сервобасқару жүйесінің бір бөлігі болып келеді. Орталық процессор бөлек дәрежесі бойынша орын ауыстыруды үйлестіреді, әртүрлі координат жүйелерінде жұмыс істеген кезде координаталарды түрлендіруді орындайды, сыртқы бергіштермен, басқа роботтармен және білдектермен өзара әрекет етеді, өз жадысында программаларды сақтайды, байланыс желісі арқылы басқа ЭЕМ ақпаратпен алмасады. Барлық аталып өткен функциялар бір ЭЕМ орындала алады, бірақ жаңа жүйелер мәліметті өңдеудің иерархиялық жүйесін жиірек қолданады. Бұл төменгі деңгейлі процессорларға кететін шығындардың толығымен жүйенің иілгіштігімен және қарапайымдылығымен өтелуімен түсіндіріледі.

Басқару түрі бойынша робототехникалық жүйелер биотехникалық, автоматты, интерактивті болып бөлінеді. Биотехникалық жүйелерге командалар (роботтың жекелеген сілтемелерін басқару және басқару батырмасы), көшіру (адам қозғалысын қайталау, қолданбалы күштерді, экзоскелеттерді тасымалдайтын кері байланысты жүзеге асыруға болады) және жартылай автоматтық (бір командалық органның басқару, мысалы, роботтың бүкіл кинематикалық сызбасының тұтқасы) жүйелер кіреді. Автоматты роботты техникалық жүйелерге бағдарлама (белгілі бір бағдарлама бойынша жұмыс істейді, негізінен сол ортаға бірдей мәселелерді шешуге арналған), бейімделгіш (типтік есептерді шешеді, бірақ жұмыс істеу шарттарына бейімделеді) және интеллектуалдық (ең дамыған автоматтандырылған жүйелер) жүйелер кіреді.

Интерактивті роботты техникалық жүйелерге автоматтандырылған (автоматтандырылған және биотехникалық режимдердің ықтимал ауысуы), қадағалау (адам мақсатты функцияларды орындайтын автоматты жүйелер) және диалог (робот адаммен мінез-құлық стратегиясын таңдауға диалогқа қатысады, сондықтан робот, әдетте, манипуляцияның нәтижелерін алдын ала болжауға және мақсатты таңдау бойынша кеңес беруге қабілетті сараптамалық жүйемен жабдықталған) кіреді.

Роботтарды басқарудың негізгі міндеттері:

- ережелерді жоспарлау;
- қозғалыстарды жоспарлау;
- күштер мен сәттерді жоспарлау;
- динамикалық дәлдікті талдау;
- роботтың кинематикалық және динамикалық сипаттамаларын анықтау.

Роботты басқару әдістерін дамытуда техникалық кибернетика жетістіктері мен автоматты басқару теориясы өте маңызды [3, б. 80].

Біздің С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университет базасында Lego Mindstorms конструкторлары мен Bioloid Robotis Premium адам тәріздес роботтары бар. Осы роботтар оқу үрдісінде қолдану білім алушылардың инженерлік мәдениет саласында негізгі түсініктерін қалыптастыруға, жаратылыстану және нақты ғылымдар саласына қызығушылықтарын арттыруға, қолданбалы тапсырмаларды орындауда білімгерлердің стандартты емес ойлау қабілетін, шығармашылығын дамытуға, сондай-ақ, ізденушілік дағдыларын қалыптастыруға үлкен мүмкіндік береді.

Lego Mindstorms констурторлары программаланып (электронды блоктар мен кішігірім құралдар жиыны), әрбір білімгердің талабына сәйкес көптеген командаларды орындайды.

Халықаралық жарыстардың көпшілігі осы компания роботтарының қатысуымен өткізілетіндіктен, негізі конструктор ретінде жасалынған бұл роботтар оқу үдерісіне енгізілген [4, б. 368].

Lego Mindstorms Education EV3 бастапқы жинағы 10 мен 21 жас аралығындағы қолданушыларға арналған. Жинақта Lego Technic сериясымен үйлесімді 500-ден астам бөлшек бар. Жинақ бірнеше топтарға бөлініп шығарылады: кластарға, жеке пайдаланушыға және ресурсты. Жинақтың негізгі құрамы: 1 EV3 микрокомпьютері; 2 үлкен сервомотор; 1 орташа сервомотор; 2 жанасу құрылғысы; 1 түстерді ажыратқыш құрылғысы; 1 ультрадыбыс құрылғысы; 1 гироскоп құрылғысы. Lego Mindstorm Education жиынтығының негізгі элементі – EV3 модулі, ол бағдарламалық интеллектуалдық модуль, мотор және датчиктерді басқару, сымсыз қосылуды іске асыратын қызметтер көрсетеді. Қазақстан Республикасында өнеркәсіптің жеделдетіле индустрияландырылуы, жаңа технологиялардың қарқынды дамуы өскелең ұрпақты жоғарғы білікті техникалық сала мамандары ретінде даярлауды қажет етеді. Ендеше, сол ұрпағымызға роботтық техниканы жедел әрі сапалы меңгертуді жаңа заманымыздың өзі талап етіп отыр.

Болашақ – роботтық техникада.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мухтарова А. Ж. Білім беру үрдісінде роботтардың қазіргі жағдайы мен даму болашағы: XI Халықарал. студенттер және жас ғалымдардың ғыл. конф. «Ғылым және білім – 2016». Астана: ЕҰУ, 2016. 651 б.
2. Жантасова Ж.З., Кадырова А.С., Садакбаева А.К., Икенова А.Е. LEGO Mindstorms EV3 үлгі негізінде роботтарды құрастыру және бағдарламалық басқару: оқу құралы. Өскемен, 2016. Б. 9, 10.
3. Каширин Д.А., Федорова Н.Д., Ключникова М.В. Курс «Робототехника»: внеурочная деятельность: метод. реком. для учителя / под ред. Н.А. Криволаповой. 2-е изд., доп. перераб. Курган: ИРОСТ, 2013. 80 с.
4. Юревич Е. И. Основы робототехники. Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2010. 368 с.

УДК 622.233

Анвар Раупов, Тура Эшпулатов
(Ташкент, Узбекистан)

ЗАВИСИМОСТЬ СКОРОСТИ ФИЛЬТРАЦИИ ОТ ПОРИСТОСТИ И ПРОНИЦАЕМОСТИ КОРКИ И ПЛАСТА

Рассмотрена изменения пористости глинистой корки при небольших значениях перепада давления. Изучен процесс фильтрации суспензии через сформировавшуюся глинистую корку и в пористой среде с учетом проникновения частиц. Установлены зависимости коэффициентов проницаемости от перепада давления и пористости корки при различных перепадах давления. С целью предотвращения загрязнения при вскрытии продуктивных пластов рекомендовано регулировать структурно-механических свойств промывочной жидкости.

Ключевые слова: *порода, глина, бурения, скважина, жидкость, течение, зависимость, фильтрация, эксперимент, вскрытие, корка, давления.*

Changes in the porosity of the mud cake at small values of the pressure drop are considered. The process of suspension filtration through the formed mud cake and in a porous medium, considering the penetration of particles, has been studied. The dependences of the permeability coefficients on the pressure drop and the porosity of the cake at various pressure drops have been established. In order to prevent pollution when opening productive layers, it is recommended to regulate the structural and mechanical properties of the drilling fluid.

Key words: *rock, clay, drilling, well, fluid, flow, dependence, filtration, experiment, opening, crust, pressure.*

В процессе разрушение горной породы долотом на стенки ствола скважины образуется тонкий слой корки с некоторой пористостью. По мере роста корки вследствие сопротивления трению жидкости, проходящей через корки, более мелкие частицы твердой фазы уносится потоком жидкости и проникают в пространство между более крупными частицами, и в результате этого пористость корки постоянно уменьшается.

При описании процессов изменения пористости В.А. Жужиков, Ф.М. Тиллер и М. Широто [1] изучив процесс изменения пористости, получили взаимосвязь между скоростью фильтрации и пористостью корки. При этом закон Дарси для скорости плоского течения описывается в следующем виде:

$$V=\frac{s}{\mu r_x}\frac{dP_x}{dm_x} \qquad (1)$$

где r_x - удельное сопротивление слоя осадки

$$r_x = \frac{h_k \; a_0^2 \left(1 - \varepsilon_x\right)}{\varepsilon_x^2 \; \rho_s} \tag{2}$$

где, m_x - масса корки; h_k - постоянная Козени; a_0 - удельная поверхность твердых частиц; ρ_s - плотность твердой фазы.

Масса корки связана с пористостью соотношением

$$dm_x = \rho_s \left(1 - \varepsilon_x\right) s \, dx \tag{3}$$

Следует отметить, что при использовании этих уравнений не учитывается уплотнение корки.

Поэтому рассмотрим изменения пористости глинистой корки при небольших значениях перепада давления. За время dt первоначальный объем глинистой корки dv снижается до значения

$$dv = \frac{\partial (dv)}{\partial t} dt \tag{4}$$

а, за время dt пористость изменится на величину

$$\varepsilon - \frac{d\varepsilon}{dt} dt \tag{5}$$

тогда

$$(1 - \varepsilon) dv = \{1 - (\varepsilon - \frac{\partial \varepsilon}{\partial t}) dt\} \{dv - \frac{\partial (dv)}{\partial t} dt\} \tag{6}$$

Ввиду малости пренебрегая $\frac{\partial \varepsilon}{\partial t} \frac{\partial (dv)}{\partial t} dt^2$ получим

$$(1 - \varepsilon) \frac{\partial (dv)}{\partial t} = \frac{\partial \varepsilon}{\partial t} dv \tag{7}$$

Учитывая, что коэффициент сжимаемости корки

$$a = - \frac{1}{dv} \frac{\partial (dv)}{dP} \tag{8}$$

получим,

$$\frac{d\varepsilon}{1 - \varepsilon} = - a \, dP \tag{9}$$

Если относительное объемное содержание частиц в глинистом растворе ε_0, (пористость на поверхности глинистой корки), то интегрируя данное уравнение получим:

$$\varepsilon = 1 - (1 - \varepsilon_0) \exp a(P_c - P) \tag{10}$$

или учитывая скорость потока через глинистую корку

$$\varepsilon = 1 - (1 - \varepsilon_0) \exp a \left\{ \Delta P \left[1 - \frac{erf \frac{x}{2\sqrt{\alpha t}}}{erf \frac{h}{2\sqrt{\alpha t}}} \right] \right\} \tag{11}$$

Рассмотрим процесс фильтрации суспензии через сформировавшуюся глинистую корку и в пористой среде с учетом проникновения частиц. Считаем, что сформировавшаяся глинистая корка несжимаема. Тогда уравнение движения имеет вид

$$\frac{d^2P_1}{dx^2}=0 \qquad 0\le x\le h, \tag{12}$$

$$\frac{d^2P_2}{dx^2}=0 \qquad h\le x\le l(t),$$

где *l(t)* - длина возмущенной зоны пласта.

Граничные условия имеют вид:

$$P_1(0,t)=P_0,\ P_1(h,t)=P_2(h,t),$$

$$k_1\frac{\partial P_1}{\partial x}=k_2\frac{\partial P_2}{\partial x}, \qquad P(l,t)=P_{пл},$$

$$l(0)=0, \tag{13}$$

где P_0 - давление в скважине, $P_{пл}$ - пластовое давление, k_1 - проницаемость глинистой корки, k_2 - проницаемость пласта.

Решение уравнения (12) имеет вид

$$P_1=A_1x+B_1,$$

$$P_2=A_2x+B_2.$$

С помощью граничных условий (13) находим

$$A_1=-\frac{\Delta P}{h-h\frac{k_1}{k_2}+l\frac{k_1}{k_2}}, \qquad B_2=P_{пл}+\frac{\Delta P}{h\frac{k_2}{k_1}-h+l}$$

$$A_2=-\frac{\Delta P}{h\left(\frac{k_2}{k_1}-1\right)+l}, \qquad B_1=P_0, \qquad \Delta P=P_0-P_1.$$

В результате получим

$$P_1=P_0-\frac{\Delta Px}{l\frac{k_1}{k_2}+h-h\frac{k_1}{k_2}}, \tag{14}$$

$$P_2=\frac{\Delta P(l-x)}{l+h\left(\frac{k_2}{k_1}-1\right)}+P_{пл}. \tag{15}$$

Скорость течения жидкости в пласте будет

$$q=\frac{k_2\Delta P}{\mu\left(l+h\frac{k_2}{k_1}-h\right)}. \tag{16}$$

Зона возмущённого движения определяется по формуле $\frac{dl}{dt}=b\frac{k_2}{\mu}\frac{\partial P}{\partial x}$

или

$$\frac{dl}{dt} = b\frac{k_2 \Delta P}{\mu\left(l + h\frac{k_2}{k_1} - h\right)}. \quad (17)$$

Здесь *b* - коэффициент внутреннего отложения частиц.

Интегрируя уравнение (17) при *l(0)=0* получим

$$l = h\left(1 - \frac{k_2}{k_1}\right) + \sqrt{2b\frac{k_2}{\mu}\Delta P t}\ . \quad (18)$$

Уравнение (22) перепишем в виде

$$\frac{dl}{dt} = bq\,, \quad (19)$$

и учитывая, что объём жидкости, протекающий за единицу площади

$$Q = \int_0^t q dt\,,$$

получим

$$l = bQ\,. \quad (20)$$

Отсюда коэффициент внутреннего отложения частиц будет

$$b = \frac{l(t)}{Q}\,. \quad (21)$$

Определяя *b*, и при известных значениях ΔP, μ, k_2, l можно определить изменение проницаемости пористой среды по формуле

$$k_2 = \frac{l\mu k_1 (l - 2h)}{2(k_1 b \Delta P t - \mu l h)}. \quad (22)$$

Формула (22) показывает, что проницаемость пласта вследствие проникновения частиц в него снижается с изменением перепада давления и времени. На рис. 1, 2 приведены зависимости коэффициентов проницаемости от перепада давления и пористости от толщины корки при различных перепадах давления.

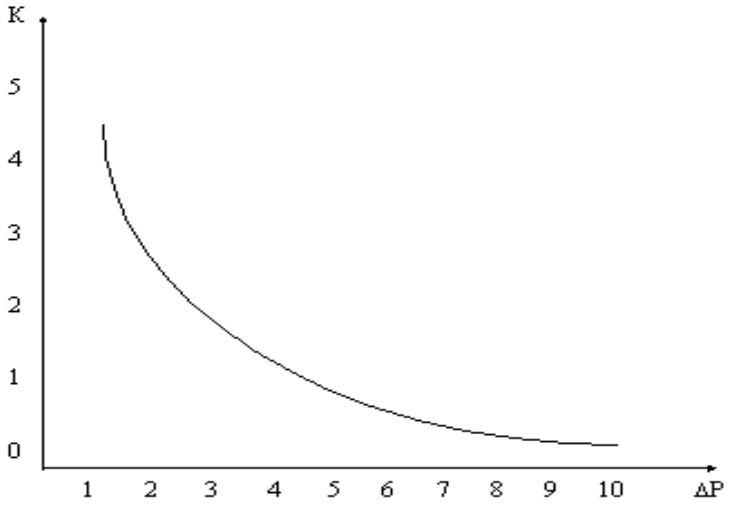

Рис. 1. Зависимость проницаемости от перепада давления

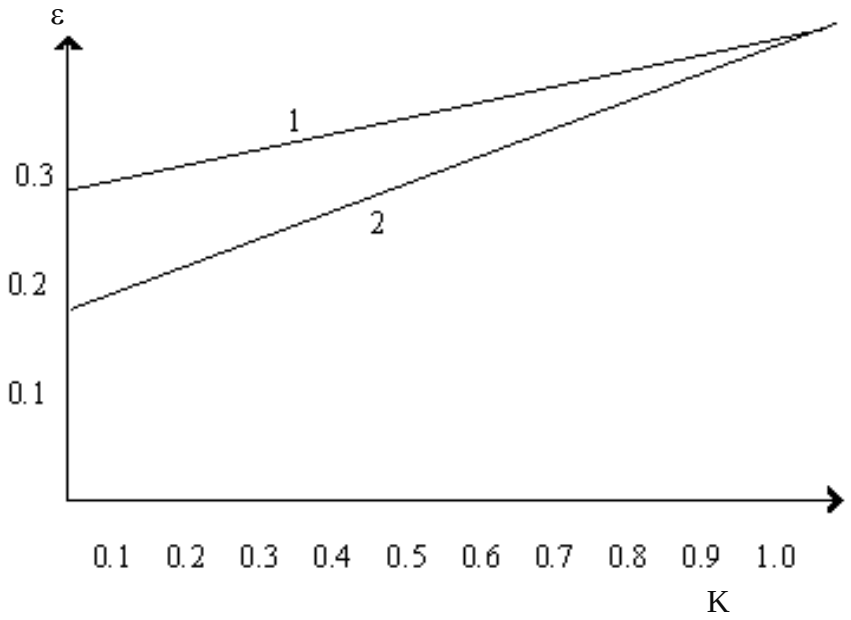

Рис. 2. Зависимость пористости корки от ее толщины при давлении
ΔP = 0.5 МПа (1) и ΔP = 1.0 МПа (2)

Как видно из рис. 1 коэффициент проницаемости сильно изменяется с изменением перепада давления. Поэтому, важное значение имеет регулирование структурно-механических свойств промывочной жидкости с целью предотвращения загрязнения при вскрытии продуктивных пластов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Жужиков В.А. и др. Фильтрование. М.: Химия, 1968. С. 89-106.
2. Файзиев Х.Д. Повышение эффективности вскрытия продуктивных пластов с АНПД. *Проблемы разработки нефтегазоконденсатных месторождений и пути их решения:* Материалы Республиканской конференции посвященной памяти С.Н. Назарова, 18-19 октября 2006 г. Ташкент, С. 124-126.

УДК 678

Сергій Шумченко, Олександр Кравченко, Олексій Леміщенко
(Маріуполь, Україна)

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ЗНОСУ ВАНТАЖНИХ ШИН

Щоб проаналізувати причини, за якими шини виходять з ладу, а також виконати заходи, необхідні для підвищення терміну служби гуми, необхідно вивчити види зносу. Щоб збільшити термін експлуатації шин вантажівок і автобусів, необхідно знати основні види догляду за гумою.

Ключові слова: *шини, знос гуми.*

Нормальний і передчасний знос

Щоб проаналізувати причини, за якими шини виходять з ладу, а також виконати заходи, необхідні для підвищення терміну служби гуми, необхідно вивчити види зносу. Шини, у яких вийшов термін експлуатації, підрозділяються на 2 групи: гума з нормальним зносом і гума з передчасним зносом. Нормальним вважається природне зношування, коли шини виробили норму пробігу. В цьому випадку є можливість відновити протектори.

Нормальний знос для повторно відновленої гуми - це знос, який настає після того, як шини виробили експлуатаційну норму пробігу, причому можливість відновлення гуми не грає ролі. Якщо вантажні та автобусні шини не відповідають зазначеним вимогам, вони відносяться до другої групи, тобто вважаються передчасно зношеними.

Причини зносу вантажних і автобусних шин

Причини зносу шин вантажних автомобілів і автобусів можуть бути наступними:

- недотримання норм внутрішнього тиску в шинах;
- часті перевантаження;
- дисбаланс коліс;
- стиль водіння.

На термін експлуатації шин також впливає надмірне перевантаження вантажних транспортних засобів. Вона виникає при завантаженні ваги, що перевищує нормативну вантажопідйомність, а також внаслідок нерівномірного розподілу вантажу в кузові.

Ще однією причиною зносу протекторів є стиль водіння автомобіля: початок руху з пробуксовкою, різке гальмування, маневрування на підвищеній швидкості, наїзд на різні перешкоди, їзда впритул до бордюрів та ін. Інший фактор, який впливає на скорочення терміну експлуатації, це дисбаланс коліс. Недостатня збалансованість призводить до того, що на шини періодично діє ударна навантаження. В результаті напруга каркаса покришки стає надмірним, що погіршує стан протектора і скорочує термін експлуатації шини.

Односторонній, двосторонній і центральний види зносу

Надмірне позитивне сходження або розвал коліс може призвести до однобічного зносу на зовнішній стороні протектора. Внутрішні частини гуми зношуються внаслідок надлишкового негативного сходження або розвалу коліс. Нульовий розвал призводить до рівномірного, але посиленого зносу протектора.

Одностороннього зносу піддаються шини не тільки керованою, а й інших осей. В цьому випадку причинами є або відсутність співвісності, або деформація осей. Причинами одностороннього зносу на рульових шинах для тягачів є порушення експлуатації транспортного засобу або проходження поворотів на підвищеній швидкості.

У разі невідповідності тиску в шинах з'являються такі види зносу: двосторонній і центральний. Ознаки двостороннього зносу – зношеність протектора по краях. Це вид зносу з'являється, якщо тиск в шинах є низьким. В результаті підвищеного тиску в шинах навантаження по плямі контакту розподіляється ближче до центру, і гума зношується швидше в центральній частині.

Інші види зносу

Існують і інші види зносу протектора. Гребінчастий (пиловидний) знос – це один з видів нерівномірного зносу. Його причиною є деформація шини в місці контакту з дорогою. При цьому протектор вдавлюється всередину, а при обертанні колеса він знову випрямляється. Так гума зношується більше на фронтальній крайці, ніж на задній.

Численні місця зносу по колу є наслідком дисбалансу коліс. Такий характер зносу не забезпечує рівномірне обертання, і колесо буде «бити». В результаті можуть з'явитися несправності підвіски. Локальний знос у вигляді плями на одному місці протектора є результатом екстреного гальмування з блокуванням коліс. На шинах можуть утворюватися плоскі майданчики, якщо залишити автомобіль на стоянці на тривалий час.

Як визначити знос вантажних і автобусних шин

Водії вантажних автомобілів і автобусів повинні знати, як перевірити знос шин. Є кілька способів, за допомогою яких можна визначити, чи придатна гума до подальшої експлуатації. Висоту протектора перевіряють, використовуючи лінійку і сірник. Щоб визначити параметри, також використовують спеціальні індикатори. Гранична залишкова висота протектора вантажних шин повинна становити 1 мм, для автобусних шин – 2 мм. Щоб дізнатися про найбільш достовірних даних, потрібно заміряти фактичну висоту протектора в 8-10 місцях, а потім розрахувати середній показник, або звернутися в шиномонтаж.

Відсоток зносу шин вантажних автомобілів і автобусів збільшується в наступних випадках:

- до 10%, якщо при монтажі пошкоджений борт;
- до 20%, якщо на протекторі були виявлені тріщини, відколи або знос, тріщини боковини без оголення корду;
- до 25%, якщо виявлені численні місця зносу (плямистість) протектора.

Після того, як підраховано відсоток зносу за технічним станом, потрібно визначити відсоток зносу по терміну експлуатації. Шина, що знаходиться в експлуатації протягом 3-х років, втрачає до 10% ресурсу. Відсоток зносу гуми, що має термін експлуатації від 3 до 5 років, збільшується до 25%. Шини, які перебували в експлуатації довше 5 років, досягають 50% зносу. Контроль зносу гуми рекомендується проводити через кожні 30-40 тис. Км пробігу транспортного засобу.

Методи усунення причин зносу вантажних і автобусних шин

Щоб збільшити термін експлуатації шин вантажівок і автобусів, необхідно знати основні види догляду за гумою. До них відноситься:

- контроль тиску камери коліс;
- контроль зовнішнього стану шини;
- контроль місця і режиму експлуатації.

Шина в нормальному стані має наступні характеристики: на вентилі є ковпачок, відсутні глибокі порізи на протекторі, немає стирчать ниток. Перед поїздками потрібно оглядати колеса, щоб виявити наявність гострих предметів в шинах.

Дуже важливо вибирати правильний маршрут руху. Дорожнє покриття з вкрапленнями каменів значно збільшує відсоток зносу вантажних і автобусних шин. Не можна перевантажувати машину. Не слід допускати різкого прискорення руху, частих інтенсивних гальмувань і маневрування на підвищеній швидкості. Якщо транспортний засіб потрібно залишити на стоянці на тривалий час, рекомендується підкачати шини, щоб збільшити тиск в них. При установці нових шин слід виконати балансування коліс.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Міхайловскій Е.В., Серебряков К.Б., Тур Е.Я. Будова автомобіля. "Машинобудування", 1985.
2. Родичев В.О. Пристрій і технічне обслуговування вантажних автомобілів. "За кермом", 2014.
3. URL: https://monolith.in.ua/
4. URL: https://mirshin.com/

АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО

УДК 712

Дилором Адылова, Мухсин Хидиров
(Самарканд, Узбекистан)

ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ МУЗЕЕВ ПОД ОТКРЫТЫМ НЕБОМ В УЗБЕКИСТАНЕ

В статье рассматриваются вопросы сохранения исторического наследия в виде музеев под открытым небом в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: *археологические памятники, реставрация, консервация, культурные памятники.*

Article discussing problems of preserving of historical heritage as "museum in open air" in Uzbekistan.

Keywords: *Archaeological monuments, restoration, conservation cultural monuments.*

На сегодняшний день вопросы охраны, консервации и сохранения исторических памятников рассмотрены во многих международных конвенциях (например, Венецианская Хартия), признанных мировым сообществом. Исторические культурные памятники Узбекистана, религиозные святыни, архитектурные памятники находятся в центре внимания правительства и общественности [4]. Определенная часть культурных памятников были отреставрированы в годы независимости, а некоторые из них были превращены в музеи под открытым небом. В частности, работа по организации музея под открытым небом велась в городище Пайкент вблизи Бухары и над археологическими памятниками Сополлитепа и Кампиртепа в Сурхандарьинской области. В настоящей статье рассматривается проблема противодействия разрушению археологических национальных ценностей и процесса восстановления культурного наследия. Восстановление нашего наследия является одной из злободневных проблем в этой области.

После обретения независимости началось осуществление организации и строительства музеев под открытым небом. Самая большая проблема на сегодня заключается в разработке детального плана и его финансирования.

При решении проблемы восстановления наследства невозможно обойтись без адресной государственной поддержки и дополнительных источников финансирования в виде грантов [3]. Во многих исторических городах, таких как Ташкент, Самарканд, Бухара, Хива, Карши, Шахрисабз, Термез, Андижан, Фергана, Ургенч есть мемориальные комплексы, посвященные нашим великим предкам, отражающие нашу прошлую культуру. Это привлекает большое количество иностранных посетителей. Нам удалось сохранить многие архитектурные памятники X-XIX веков, и работа по их сохранению не прекращается. Однако в Узбекистане многие археологические памятники (остатки древних городов и поселений) пока остаются вне поля зрения специалистов и широкой общественности. Большинство из них являются центрами древних цивилизаций: Афросиаб, Кампиртепа, Холчаян, Дальварзинтепа, Коратепа, Айритом, Шуртепа, Эски Термез, Сополлитепа, Фаёзтепа. Сохранение этих археологических памятников в соответствии с международными стандартами и их использование в сфере туризма представляет собой определенную проблему. Памятники древности в Египте и Греции, как известно, приносят весомую пользу этим странам во всех отношениях, как в культурном, так и в экономическом и политическом плане. В Египте и Греции применяются ряд эффективных методов сохранения памятников культуры. Памятники культуры в этих странах простроены или же изготовлены из камня, внешний вид которых не видоизменяется в течении длительного времени.

В Средней Азии, особенно в Узбекистане, основным сырьем в древних городищах и поселениях является естественная глина. Поэтому, будь то произведение архитектуры или скульптурного искусства, она не имеет собственной устойчивости. По результатам исследований установлено, что за последние 50 лет в нашей стране утрачено более 5000 археологических памятников [3]. Археологические памятники в нашей стране необходимо сохранять с момента их открытия и изучения. На это уходит много денег и времени. Поэтому желательно организация их музеефикации поэтапно.

Есть несколько методов сохранения и восстановления, а также музейного хранения глиняных памятников. Одним из возможностей, в случае необходимости, являются устранение последствий природного воздействия, таких как дождь и снег, оползни и землетрясения и т.д. Одним из доступных методов является проведения ремонтных и строительных мероприятий с укреплением конструкций и консервации, с последующим возведением верхнего покрытия. Если памятник имеет собственную крышу, то крышу отремонтируют и укрепят, чтобы защитить памятники от действий агрессивного воздуха и естественной влаги. Этот метод музеефикации был впервые осуществлен китайскими специалистами, которые обнаружили историческое место гробницы первого императора Китая Цинь Шихуанди с большой крытой крышей. Прошло почти сто лет с момента открытия музеев под открытым небом во многих городах Греции. Туристов обслуживают музеи таких центров, как Крит, Афины, Родос. Их самым большим достижением также является то что хотя архитектурные памятники полностью не сохранились, греческим специалистам посредством консервации удалось сохранить не менее 30-40% сохранившейся структуры памятника.

Достижения Египта и Греции в сохранении своего культурного наследия были высоко оценены со стороны ЮНЕСКО и ИКОМОС. В этих странах, которые считаются очагами мировой цивилизации с богатой древними и редкими памятниками, проделана большая работа по организации музеев под открытым небом. Их географическое положение и строительное сырье (камень, мрамор), а также культурно-религиозные концепции являются основным фактором при организации музеев под открытым небом. Богатое наследие древних архитекторов и художников, сумевших максимально использовать возможности камня и мрамора, благодаря своей долговечности на протяжении тысячелетий, по-прежнему приносят целый ряд достижений для культурного потенциала этих стран. По опыту этих стран план организация музеев под открытым небом отличается от обычных музеев. Поэтому основной упор следует сосредоточить внимание на музеефикации древних и раннесредневековых археологических памятников.

Для организации и строительства музейных комплексов под открытым небом в нашей стране для туристических целей [2] существуют ряд требований:

- разработка туристической карты археологических памятников Узбекистана;
- сохранение и реставрация определенной части археологического объекта путем консервации;
- консервация определенной части оборонительных стен археологического памятника,
- консервация городских стен Арка и Шахристана в центре археологических раскопок;
- создание духа древности и средневековья посредством муляжных экспонатов и макетов некоторых характерных зданий того периода;
- консервация некоторых построек на территории музея под открытым небом (остатки стен храма и остатки стен здания, в котором проводятся религиозные обряды);
- создание каталога археологических памятников на территории музеев под открытым небом;
- создание ландшафтного озеленения вокруг археологических памятников – музеев под открытым небом;
- организация изготовления копий археологических находок для любителей искусства и туристов;

- использование новых современных строительных материалов в соответствии с природно-климатическими условиями и музейными требованиями для сохранения исторических архитектурных и культурных объектов,

- достижение сочетания традиционной национальной архитектуры и современной архитектуры;

- изучение природно-климатических условий территории археологических памятников, с существующими объектами историко-культурного наследия;

- комплексное развитие реконструированных археологических памятников вместе с архитектурой существующих объектов культурного наследия;

- комплексная разработка музеев под открытым небом при разработке генеральных планов городов и сельских поселений, обладающих археологическими памятниками.

При разработке сетевых схем генерального плана (транспорт, связь, социальная инфраструктура) требуется разработка отдельного «Положения» для каждого археологического памятника, который учитывает;

- улучшение экологической обстановки вокруг объектов культурного наследия;

- создание аллей для улучшения экологической обстановки в отдельных частях памятников в соответствии с условиями, указанными в нормативных актах;

- общее ограничение движения всех видов транспорта вокруг археологических раскопок и увеличение количества экологически чистых электромобилей;

Еще одним важным вопросом при разработке генеральных планов исторических городов [2] является организация экологически чистого энергоснабжения городов. Экологически чистое энергоснабжение можно осуществить современными технологиями, использующими солнечную энергию или же ветровую энергию. В дальнейшем разработка генеральных планов должна предусматривать выделение больших площадей под эти объекты;

- охрана объектов культурного наследия, обеспечение бесперебойной работы камер видеонаблюдения, их демонстрации через интернет сайты всему миру;

- оснащение самым экономичным оборудованием ночного освещения.

Все это позволит в будущем создать в наших исторических городах историко-культурный комплекс, то есть атмосферу «музеев под открытым небом». Если наши исторические города превратить в «музеи под открытым небом», туристический потенциал страны возрастет до максимума [2], а культурный потенциал исторического города будет передан следующему поколению.

Одним словом, передача национального наследия и исторических памятников будущим поколениям – это требование времени. Проблема восстановления нашего наследия в первую очередь связана с сохранением духовных богатств нации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Акилова К. Проблемы восстановления историко-культурного наследия в связи с современным социокультурным развитием Центральной Азии. *Художественный журнал.* 2005. 47 с.

2. Концепция развития сферы туризма Республики Узбекистан в 2019-2025 годах. Приложение к указу Президента Республики Узбекистан от 05.01.2019 г.

3. Крюков К.С. Организационные формы охраны и реставрации памятников архитектуры Узбекистана. *Архитектура и строительство Узбекистана.* №8. 1990. С. 34-37. Продолжение №2. 1991. С. 9-13.

4. Об охране и использовании объектов культурного наследия. Закон Республики Узбекистан. Ташкент, 1992.

УДК 697.34

Салтанат Багитова, Кәмила Мейрам
(Нур-Султан, Казахстан)

ЖЫЛУМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҮНЕМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Мақалада жылумен жабдықтау жүйелерінің үнемділігін арттыру үшін заманауи технологиялық шешімдерді қолдану мүмкіндігі қарастырылған. Ұсынылған шешімдер жылу сорғыларын қолдана отырып, қалпына келетін энергия көздерін пайдалану, қолданыстағы жүйелердегі артық энергияны қайта бөлу, сондай-ақ, ашық жүйелердегі ыстық сумен жабдықтауға арналған суды залалсыздандыру технологиясына негізделген. Қолданыстағы жылумен жабдықтау жүйелеріне енгізудің қазіргі замандағы талаптарға сай экономикалық негізделген заманауи сұлбалары сипатталған.

Түйінді сөздер: *үнемділік, жылумен қамтамасыз ету, жылу сорғысы, жылу жүйесі, залалсыздандыру.*

The article considers the possibility of using modern technological solutions to increase the efficiency of heating systems. The proposed solutions are based on the use of renewable energy sources using heat pumps, redistribution of excess energy in existing systems, as well as water disinfection technology for hot water supply in open systems. Unique, economically justified schemes for the implementation of the proposed solutions in existing heat supply systems are described.

Keywords: *efficiency, heating, heat pumps, heating systems, disinfection.*

Электр энергиясын жылумен жабдықтау қажеттілігі үшін пайдалану - кеңінен таралған әлемдік тәжірибе. Қазіргі уақытта жылу және электр энергиясын аралас қолданумен байланысты жылу турбиналарының жылу беру деңгейі жоғары болғандықтан, бұл жылыту және ыстық сумен қамтамасыз ету жүйелеріне арналған электр энергиясының шығыны едәуір төмендетеді. Технологияның заманауи дамуы орталықтандырылған жылумен қамтамасыз ету жүйесінде электр энергиясын пайдаланудың тиімді әдістерін қамтиды. Бұл әдістерге қалпына келетін энергия көздерін пайдалану арқылы тұтынылатын энергия ресурстарының бір бөлігі, жүйелердегі артық энергияны қайта бөлу, сондай-ақ ыстық сумен жабдықтау мақсатында суды залалсыздандыру үшін электр разрядтау технологияларын қолдану жатады [1, с. 33].

Қайта қалпына келетін жылумен жабдықтау жүйесінің артықшылығы тек энергия тұтынудың айтарлықтай төмендеуімен ғана емес, сонымен бірге олардың қоршаған ортаға зиянсыздығымен, жүйенің автономды жұмыс жасау дәрежесін арттырудың жаңа мүмкіндіктерімен байланысты [2, с. 31].

Қазіргі уақытта қайта қалпына келетін энергия көздерінің төмен потенциалды жылуын жылу сорғысы қондырғыларының (ЖСҚ) көмегімен қолдануға мүмкіндік беретін сұлбалар бар.[2, с. 32].

Қазіргі кезде түрлі есептеулер бойынша әлемдегі жұмыс істейтін жылу сорғыларының саны 15...17 миллионды құрайды. Жылыту маусымының айтарлықтай ұзақтығына байланысты жоғары жылу жүктемелері үшін жылу сорғыларын пайдалану анағұрлым қарқынды [3, с. 164].

Алайда, қоршаған ортадан жылу көздерін алудың түрлі технологияларына қарамастан, ЖСҚ-ды қолданатын барлық ұсынылған технологиялық шешімдердің қолдану аясын шектейтін бір кемшілік бар. Ол ЖСҚ-ын қолданыстағы жылыту жүйелеріне енгізу.

Осы тұрғыда шығындарды азайту мақсатымен жаңадан жылу орталықтарына көшкен жөн.

Ғимараттардың жылыту жүйелері осындай төмен потенциалды энергия көздерін пайдаланғанда жылытылмайтын мерзімдегі жылыту жүйесі жылу көзі рөлін атқара

алатындығы анықталды. Осы тұжырым негізінде ыстық сумен қамтамасыз ету әдісі жасалды, ол салыстырмалы түрде төмен күрделі шығындармен, абоненттік кіре беріс құбырларынан жылу шығынының азаюы мен ыстық сумен қамтамасыз ету жүйесінің орталықтандырылған жылу көзінен тәуелсіз болуымен ерекшеленеді.

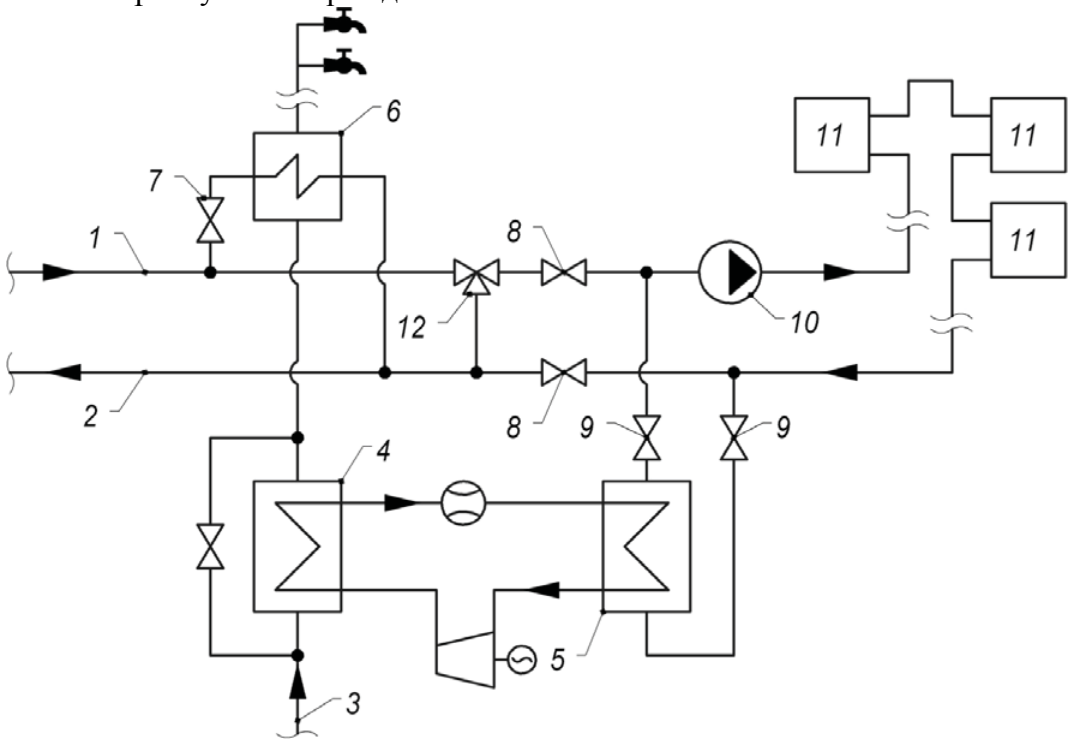
Бұл нәтижеге жету үшін ыстық сумен қамтамасыз ету жүйесінде пайдаланылатын су жылу сорғысы қондырғысының конденсаторында төмен потенциалды көзден алынған жылу есебінен қажетті температураға дейін қыздырылып, тұтынушыларға беріледі. Желілік су конденсаторындағы төмен потенциалды жылу көзі ретінде желілік су қолданылып, ғимараттың жылыту жүйесінің жабық контурында циркуляцияланады.

Ыстық сумен жабдықтау әдісі келесідей жүзеге асырылады (1-сурет):

жылытылмайтын кезеңде, ғимараттың жылыту және ыстық сумен қамтамасыз ету (ЫСҚ) жүйелері тек ЫСҚ режиміне ауысқан кезде, тежеу ысырмасы жабылып, жұмысшы ысырма ашылады, осылайша ғимараттың жылыту жүйесінің ішінде тұйық айналым циклі құрылады.

Тұйық тізбекте циркуляциялық сорғыны пайдаланып, су жылыту жүйесіне жеткізіледі. Одан ары жылыту құрылғылары көмегімен су жылу сорғысы қондырғысының буландырғышына түседі, жиналған жылуды жылу сорғысы қондырғысының айналмалы циркуляторына таратып, салқындайды.

Қабылданған жылу сорғы қондырғысының конденсаторына беріліп, ыстық сумен қамтамасыз ету жүйесінде қолданылатын су кем дегенде 60 ° С температураға дейін ысып, содан кейін тұтынушыға беріледі.

1-сурет. Ғимараттың ыстық сумен жабдықтау жүйесі:

1 - тіке құбыр; 2 - кері құбыр; 3 - ыстық сумен жабдықтау жүйесінің құбыры; 4 - жылу сорғысы қондырғысының конденсаторы; 5 - жылу сорғысы қондырғысының буландырғышы; 6 - ыстық сумен жабдықтау жүйесінің жылу алмастырғышы; 7, 8, 9 - өшіру ысырмасы; 10 - циркуляциялық сорғы; 11 - жылытқыш; 12 - үш жақты клапан.

Қарастырылып отырған сұлбада ысырманың жабылуымен үш жақты клапан бірге жабылады, бұл ғимараттың абоненттік кіре берісінің тіке және кері құбырларында айналымның тоқтауына әкеледі. Соның нәтижесінде абоненттік кіре беріс құбырларындағы жылу шығыны толығымен жойылады.

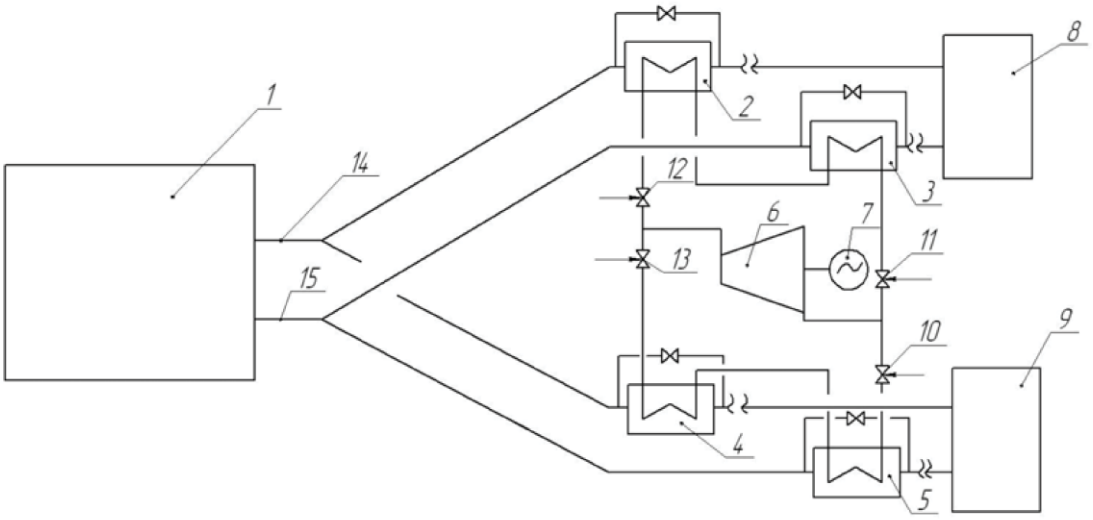
Осылайша, жылытылмайтын кезеңде ғимараттың жылу жүйесінде айналатын суды төмен потенциалды жылу көзі ретінде пайдаланып, ғимаратты ыстық сумен қамтамасыз

етуге болады. Сонымен бірге автономды жылу көзіне көшу кезінде, абоненттік кіре беріс құбырларындағы жылу шығындарының болмауы себебінен, сондай-ақ бөлменің кондиционерлеу деңгейін төмендету арқылы үнемділікке қол жеткізіледі.

ЖСҚ көмегімен жылу беру технологиясын пайдалану, қалалық жылу беру желілерінде артық берілген жылу энергиясын қайта бөлу мәселелерін шешуге де қолданыла алады.

Тұтынушылардың үй-жайларында қолайлы температуралық режимді сақтау жылумен жабдықтау жүйелерінің бірінші кезектегі міндеті болып табылады, ал жалпы жылу энергиясының жетіспеушілігі жағдайында заманауи технологияларды қолдану қажет [4, с. 8].

Жылу ағындарын қайта бөлу 2-суретте көрсетілген сұлба бойынша жылу сорғыларының технологиясын қолдану арқылы жүзеге асырылады [5, с. 32]. Жылыту кезеңінде жылу желілерінің ең алыс учаскелеріне дейін жылу сорғысы конденсаторында қыздыру есебінен температура жоғарылайды, ал жылу жүктемесінің төмендеуі кезінде, жылу желілерінің жақын учаскелерінде температура жоғарылайды.

2-сурет. Жылумен қамтамасыз ету сұлбасы

1 - жылумен жабдықтау көзі; 2,3 - жылу сорғысының конденсаторы; 4,5 - жылу сорғысы буландырғышы; 6 - жылу сорғысы; 7 - жетек; 8,9 - тұтынушылар; 10,11,12,13 - шығын реттегіштер; 14 - тіке су құбыры; 15 - кері су құбыры.

Кері құбырдағы судың температурасы абоненттердің жылу сұранысына байланысты өзгеріп отырады. Бұл технология қолданыстағы орталықтандырылған жылыту жүйесін толықтыра алады және екі көрсеткіш арасындағы айырмашылық неғұрлым көп болса, жобаның өзін-өзі ақтау мерзімі соғұрлым аз болады.

Қорытындылай келсек, жылу сорғыларын қолданумен қатар, электрмен жылытудың тиімділігін арттыратын технологияларға электр разряды технологияларын қолдану жатады. Оларды пайдалану қосарланған функцияға ие болғандықтан, жылытудан басқа, бұл қондырғылар ыстық сумен қамтамасыз ету үшін ашық су қабылдағышпен суды залалсыздандыруды қамтамасыз етеді, сондықтан оны қолдану микроорганизмдердің таралуының төмендеуіне байланысты қосымша тиімділікке ие. Жоғарыда қарастырылып отырған сұлбалардың ерекшілігі жылу сорғыларының пайдаланылып, жылу энергиясын үнемдеу.

ӘДЕБИЕТ

1. Петин В.В., Батухтин А.Г., Калугин А.В., Сафронов П.Г. Современные технологии использования электрической энергии в системах централизованного теплоснабжения. *Научно-технические ведомости СпбГТУ.* Спб., 2010. №4. С.32-38.

2. Ефимов Н.Н., Малышев П.А. Перспективы использования тепловых насосов в энергообеспечении промышленных и коммунальных предприятий. *Теплоэнергетика.* 2009. №11. С.30-33.

3. Соколов Е.Я. Теплофикация и тепловые сети: Учебник для вузов. М.: Издательство МЭИ, 1999. 360 с.

4. Батухтин А.Г. Применение оптимизационных моделей функционирования систем теплоснабжения для снижения себестоимости тепловой энергии и увеличения располагаемой мощности станции. *Промышленная энергетика.* 2010. №2. С.7-8.

5. Батухтин А.Г. Использование тепловых насосов для повышения тепловой мощности и эффективности существующих систем централизованного теплоснабжения. *Научно-технические ведомости СПбГТУ.* 2010. №2. С.28-33.

UDK 697.34

Yurii Burda, Yurii Pivnenko, Artem Cherednik, Andriy Redko, Igor Redko
(Kharkiv, Ukraine)

MATHEMATICAL ANALYSIS OF PEAT COMBUSTION PROCESSES IN A VORTEX FURNACE

У статті представлений процес спалювання торфу в печі із протитоковими вихровими потоками та результати чисельного дослідження. Циклоно-вихрова технологія згоряння твердого палива дозволяє зменшити об'єм печі котлоагрегата, його розміри та вагу. Метою роботи є чисельне дослідження згоряння пилоподібного торфу в циліндричній вихровій печі з протитоковими вихровими потоками. Представлені результати комп'ютерного моделювання згоряння пилоподібного торфу з вологістю 40%, зольністю 6% та вищою теплотою згоряння $Q_{рн}$ = 12,3 МДж / кг.

Ключові слова: *процеси горіння, чисельне моделювання, торф, вихрова піч, протитокові вихрові потоки.*

The paper presents the process of peat burning in a swirl furnace with countercurrent swirl flows and the results of a numerical study. The cyclone-vortex technology of solid fuel combustion allows the furnace volume of a boiler unit, its dimensions and weight to be reduced. The aim of the work is a numerical study of the combustion of pulverized peat in a cylindrical vortex furnace with countercurrent swirl flows. The results of computer simulation of the combustion of pulverized peat with a moisture content of 40%, an ash content of 6% and a higher heat of combustion $Q_{рн}$ = 12.3 MJ/kg are presented.

Key words: *combustion processes, numerical modeling, peat, vortex furnace, countercurrent swirl flows.*

Peat is a renewable fossil fuel. Peat deposits in Western Europe are 51 million hectares, in Asia - over 100 million hectares, in North America - over 18 million hectares. The largest deposits of peat (billion tons) are in Canada - 170; Russia - 162; Indonesia - 78.5; USA - 36.3. In Ukraine 3118 peat deposits with geological reserves of about 2.2 billion tons have been explored. The total area of deposits is about 3 million hectares, the balance reserves of peat are about 735 million tons.

Modern technologies for the thermochemical conversion of peat are gasification and pyrolysis.

The main disadvantage of gasification is the low calorific value of the produced gas ($Q_н^р$=1400 kcal/m^3) and the combustion temperature (about 1500°C). Pyrolysis allows gaseous, liquid and solid products to be obtained [1].

In the process of thermochemical processing of peat, many chemical reactions (homogeneous and heterogeneous) occur that determine the possibility of processing peat. New peat gasification

methods are currently being developed the energy of gaseous fuel during pyrolysis being not more than 20% of the initial energy of peat.

Peat fuel production is in its infancy. Biofuel is not hygroscopic, has a high volumetric calorific value which allows providing its transportation and storage. The total yield of gaseous products is 0.34 m^3 per kg of initial dry product the calorific value being $Q_н^p$=11,7 MJ/kg (up to 15 MJ/kg). Therefore, the direction of burning peat in heating boilers of small and medium power is being developed.

Increasing the efficiency of energy saving in heat supply systems is possible using the low-grade solid-fuels, wood and coal waste [2, 3]. However, the grate furnaces of boilers need modernizing for burning low-calorific solid fuels with high humidity and ash content and polydisperse components [4]. The fluidized bed furnaces need to improve the particle separation, that are carried out, and their return to the furnaces to finish the combustion [5]. Vortex furnaces are effective, but they are characterized with significant combustible losses which require their modernization as well [6]. The main advantages of low-temperature vortex combustion technology include improved environmental indicators, stability of solid fuel ignition and burning without inflammation by gas or fuel oil, usage of non-mill schemes of fuel preparation. Low-temperature vortex technology of solid-fuel combustion can be realized in a traditional chamber furnace by modernizing it. The low-temperature vortex technology provides combustion of such solid fuels as: coal and brown coal, oil shales, peat, timber process waste and other types of biofuel.

Low-temperature vortex technologies implemented in chamber furnaces use the principle of low-temperature solid-fuel combustion within the conditions of multiple circulation of particles in a chamber furnace. In chamber furnaces, two combustion zones are performed: vortex and direct-flow. In the furnace the active combustion zone occupies a significant volume of the combustion space which allows reducing the maximum temperature in the vortex furnace by 100-300°C. Nevertheless, the volume of the furnace is high, that determines the size and the metal intensity of the boiler. In the chamber furnace which realizes a disconnected vortex diagram of the furnace process, large swirls do not ensure the consistency of the flow. The cyclonic-vortex technology of solid-fuel combustion allows reducing the furnace volume of the boiler, its size and mass. Intensive mixing of fuel and air particles in a swirl flow ensures intensive heat and mass exchange and fuel combustion. For boilers with a thermal capacity of less than 30 MW, it is difficult to organize low-temperature vortex technology. Therefore, the combustion of local fuel waste and biofuels in boilers of low power (up to 3MW) is of particular interest. The usage of the cyclonic-vortex technology as a extension furnace of a boiler for the combustion of liquid and gaseous fuels makes it possible to place extension furnaces in the furnace cavity [6]. This technology for solid-fuel combustion has not been studied enough.

In the process of the energy usage of fuels ash properties determine the technology and combustion regime. The method of slag removal is determined by the temperature of the normal liquid slag removal (tr) of gases in the lower part of the furnace. Temperature (tr) depends on the iron content in the slag and the degree of its oxidation as well as the calcium oxide content. Slag composition of peat is SiO_2 (25-40%), Al_2O_3 (5-30%), CaO (30-55%), MgO (0-10%), Fe_2O_3 (5-30%), FeO (0-30%) with the ratio SiO_2/Al_2O_3=1.33>1.2 being fulfilled. For furnaces with liquid ash removal the ratio SiO_2/Al_2O_3 should be more than 1.2 [7]. For peat ash the melting point is 1070-1200°C. In single-shaft furnaces to obtain liquid slag and remove it from the furnace, the bottom part of the furnace is made with a knuckle, sorting a small volume for the combustion chamber and slag smelting chamber. Improving the fractional composition of fuel particles by reducing the content of coarse fractions provides more complete fuel combustion and the reduction of mechanical underburning losses q_4.

In the vortex furnace with swirl flows and one-way hinge there is the forced combustion chamber for slag melting [8]. In the furnace the slag is up to 60%. The thermal stress is 580-700 kW/m^3 in the combustion chamber and slag smelting chamber. The furnace is less sensitive to the quality of the combustion when it is operated in variable conditions and under reduced load. Further increase of the intensity of the combustion process in the liquid ash-removal furnaces in a wide

range of thermal charge is in double-chamber furnaces [8], cyclonic furnaces [9] and in furnaces with vertical extension furnaces [10]. The loss of heat from the chemical incompleteness of combustion (q_3) in the brown coal cyclone is q_3=0.5% and the heat loss from combustible losses is q_4=0.2%. Thermal stress of the cyclone in extention furnaces) is 1300kW/m^3, in furnaces with vertical extension it is 760-870 kW/m^3 and in double-chamber furnaces – 700-810 kW/m^3. In cyclone furnaces ash in liquid form is up to 85-90%. Horizontal cyclones are not recommended for solid fuel combustion because of its insufficiently stable, intensive and economical combustion.

Furnaces with vertical extention ensure combustion of coarse millng brown coal dust with fractions up to 1000 microns. The thermal stress of the volume of the vertical cyclone is 1.1-1.4 MW/m^3, the total thermal losses are q_3+q_4=0.5%, the temperature of gases is 1550-1600°C. For boilers of thermal capacity from 4 to 30 MW the usage of high-temperature fluidized bed technology is effective. However, high rates of gas flow require significant size of the combustion volume, and multiple circulation of solid particles requires highly efficient separation devices.

Vortex technology of solid fuel combustion in cyclone furnaces of pulverized-coal boilers and the organization of tangential combustion in an upward vortex are studied in [30-32].

Using numerical methods, the basic characteristics of the BKZ – 75 boilers with forced partial stop of the coal dust supply through the burners are studied [11-13].

Numerical researches to study the influence of air flow temperature and a fossil fuel particle rate on sufficient conditions of ignition in a “coal dust– air” system is given [14].

The axisymmetric problem of heat and mass transfer processes in a “coal particle – air” system was solved in a spherical co-ordinate. Mathematical model includes the system of non-linear non-stationary differential equations in dimensionless variables and corresponding initial and boundary conditions.

The burning of lignite in atmospheric air enriched with oxygen is studied [15].

In this work, the oxygen-enriched combustion behavior of indigenous lignite was measured by a thermogravimetric analyzer. Combustion tests were carried out in N_2/O_2 atmosphere with an oxygen content ranging from 21 to 70 vol.%. The results indicated that the relationship between calorific value per unit time and oxygen concentration fit the exponential function exactly

A new processing scheme of plant raw materials is presented in [16], which includes mechanical and chemical treatment of the plant raw materials and dividing the powder product into particles and non – lignified tissues being rich in lignine and cellulose, respectively.

Technological and thermal schemes of biofuel combustion plants are studied in.

Conclusions. As a result of numerical study of simulating peat dust particle combustion processes, the influence of the design factors of the furnace (diameter, height), the expenditure of primary and secondary air and their ratios, the fuel supply method (from the bottom of the furnace, from the top one) is determined. The advantages of a top fuel supply have been found. The processes of peat combustion in cooled and thermally insulated (lined) furnaces have been studied. The combustion of peat particles is found to take place at lower temperatures (1300 – 1450 °C). At the same time, conditions are provided to reduce NOx emissions. The particles of a small diameter (about 25 microns) are not in the furnace for long but enough for their combustion. Peat combustion at a high temperature in furnace volume occurs when forming liquid slag which is removed through an opening at the bottom of the furnace. The results of a numerical study show that the diameter of peat particles affects the process of their combustion: coke particles with initial diameters from 25 μm to 250 μm burn out by 96%. Increasing a particle diameter up to 1000 μm, the degree of coke burnout decreases but at the same time their removal decreases. In general, while modeling the technology of low-calorie dusty solid fuel combustion in cylindrical vortex furnace with countercurrent swirl flows has effectively been used.

REFERENCES

1. Redko I., Redko A., Priymak O., Burda Y. Підвищення ефективності систем теплогенерації центрального теплопостачання. *Вентиляція, освітлення та теплогазопостачання.* Вип. 28, 2019. С 41-47. https://doi.org/10.32347/2409-2606.2019.28.41-47

2. Redko A, Redko O, Kulikova N, Burda Y. Mathematical modeling of complex heat transfer in a closed internal volume of a high-temperature radiant heater. BoZPE 2019;(2):137–145. https://doi.org/10.17512/bozpe.2019.2.16 (Poland)

3. Редько А. А., Куликова Н.В., Бурда Ю.А., Павловский С.В., Редько А.Ф., Пивненко Ю.А. Численный анализ параметров лучистой системы отопления с излучающими панелями. *Проблемы региональной энергетики.* Вып. 1 (45) 2020. С. 41-47.

4. Редько О. Ф., Півненко Ю. О. Параметри спалювання деревних відходів в топках киплячого шару. *Тези VII Всеукраїнського наукового семінару «Методи підвищення ресурсу міських інженерних інфраструктур».* Харків: ХНУБА, 2016. С. 66-68.

5. Редько И. А., Пивненко Ю. А. Синицын А. А. Технология утилизации древесных отходов. *Материалы международной научно-технической конференции «Актуальные проблемы развития лесного комплекса».* Вологда: ВГУ, 2017. С. 41-42.

6. Redko A., Dzhyoiev R, Davidenko A., Pavlovskaya A., Pavlovskiy S., Redko I., Kulikova N., Redko O., Aerodynamic Processes and Heat Exchange in the Furnace of a Steam Boiler with a Secondary Emitter, Alexandria Engineering Journal 58 (1) 2019. PP. 89-101.

7. James T. Hart, Md. Rezwanul Karim, Arafat A. Bhuiyan, Peter Witt, Jamal Naser Numerical modelling of unsteady flow behavior in the rectangular jets with oblique opening, Alexandria Engineering Journal (2016) 55, 2309-2320.

8. Samarin O.D., Thermophysics. Energy saving. Energy efficiency, DIA Publishing House, Moscow (2011) 296 p.

9. Sednin V.A., Sednin A.V., Bogdanovich M.L, Optimization of the parameters of the temperature schedule of heat supply in heating systems, Publishing House of Universities, Energy (2009), PP. 15-26.

10. Doroshenko J.F., Kovalchuk G.I., Potapov M.D., About the expediency of using a reduced graphics work central heating systems municipal systems heat supply, International Scientific Conference MicroCAD, NTU KPI, Kharkiv, Ukraine, Vol. 3 (2017). P. 24.

11. Philip J. Stopford Recent application of CFD modelling in the power generation and combustion industries, Applied Mathematical Modelling 26 (2002) 351-374

12. Tai Lv, Qian Wang, Jie Leng Numerical and Experiment Research for Soft Coal under Condition of Blending Lignite, Energy Procedia 17 (2012) 1001 – 1006

13. Yakovlev B.V., Improving the efficiency of heating and heating systems, Adusation and breathing, Minsk (2002) 448 p.

14. Panferov V.I., Gavey O.F., On the optimal control of the coolant temperature in heat networks, Bulletin of South Urals State University. Series: Computer technology, control, radio electronics (4) (2014), PP. 65–70.

15. Buthalura R., Vuthalura H.B. Modelling, of a wall-fired furnace for different operating conditions using FLUENT. Fuel Process. Technol., 87 (2006), pp. 633-639

16. Poinsot T., Veynante D. Theoretical and numerical combustion. 2nd ed. R.T. Edwards. Inc., 2005. 522 pp.

УДК 550.34

Атогали Джумабаев, Нұркен Жұбанышбай
(Нур-Султан, Казахстан)

ІРІ БЛОКТЫ ҒИМАРАТТАРДЫҢ СЕЙСМИКАҒА ТӨЗІМДІЛІГІ

Мақалада ірі блокты ғимараттардың сейсмикаға төзімділігін қалай арттыруға болатындығы және оның тиімділігі жан-жақты қарастырылған. Ұсынылған шешімдер құрылыс уақытын қысқарту, еліміздегі ірі блок өндіретін заводтар санын көбейтіп, экономикаға айрықша үлес қосу, ірі блоктарды мотаждаудың тиімділігін арттыру, сейсмикалық аудандарды тиімді пайдалану көрсетілген.

Түйінді сөздер: *ірі блок, сейсмикалық аудан, эффектифті монтаждау.*

The article discusses in detail the methods of increasing the seismic resistance of large-block houses and their efficiency. The proposed solutions are to reduce the construction time, increase the number of large block plants in the country, make a significant contribution to the economy, increase the efficiency of installing large blocks, and rational use of seismic zones.

Key words: *large block, seismic area, efficient installation.*

Құрама құрылымдар әр түрлі материалдардан жасалады: темірбетон, бетон, металл, ағаш және т.б. Болат құрылымдар мен ағаш конструкциялар бұрыннан құрастырылып келген.

Бұл материалдардан құрастырмалы құрылымдар мен кәдімгі (құрама емес) құрылымдар арасында өткір шекара қою мүмкін емес, өйткені болат және ағаш конструкциялардың көпшілігі негізінен зауытта немесе құрылыс алаңында алдын-ала дайындалған бөлшектерден тұрады, өйткені олардың ерекшеліктеріне байланысты құрылыс материалдарының өздері.

Болат және ағаш құрылымдар, әдетте, алдын-ала дайындалған элементтері құрастыру орнында қосымша өңдеуді (кесу, құю, бұрғылау, арматура және т.б.) қажет етпейтін және бірнеше ұсақ құрылымдық элементтерден тұратын көбейтілетін жағдайларда дайын деп жіктеледі [1, с. 37].

Ағаш құрылымдарының типтік мысалы. - құрама үйлер. Құрама темірбетон және бетон конструкциялары темірбетон конструкцияларының басқа негізгі түрінен күрт ерекшеленеді - монолитті, тікелей тұрғызылатын құрылымда бетондалған.

Құрама темірбетон құрылымдары кеңінен дамыды. Олар құрылысты индустрияландыруды қамтамасыз етеді. Осындай құрылымдар мен бөлшектерді жоғары өнімді жабдықты қолдана отырып жаппай зауыттық өндірісі ең аз еңбек және материалдық-техникалық ресурстармен жоғары сапалы өнім өндіруді қамтамасыз етеді.

Құрылыс алаңдарында құрастырмалы крандарды монтаждау крандары мен басқа механизмдердің көмегімен жүргізген кезде құрылыс уақыты күрт қысқарады, жұмыс күшіне шығындар едәуір азаяды.

Уақытты қажет ететін қолмен жүретін процестерді жою және механикаландыру деңгейін жоғарылату арқылы құрылыста жұмысты ұйымдастыру жеңілдетіледі. Оларды кеңінен қолдану құрылымдардың типтелуімен және құрылымдық элементтердің унификациясымен тығыз байланысты, бұл ғимараттардың дизайнын едәуір жеңілдетеді және құрылымдардың өндірістік құнын төмендетеді [1, с. 68].

Құрастырмалы құрылымдар, әсіресе темірбетон, орман материалдарын үнемдеуге алып келеді, бұл ормандарды, тіректерді және қалыптарды қажет етпейді. Қысқы жұмыс айтарлықтай жеңілдетілген. Артықшылықтардың арқасында қазіргі құрылыс индустриясында құрылымдардың барлық түрлерінде құрама құрылымдар жиі кездеседі.

Орнату кезінде ғимараттар мен құрылыстардың дайын элементтері бір-бірімен күштің белгілі бір әсерін сіңіруге арналған бекітілген бөлшектерді қату немесе дәнекерлеу арқылы қосылады. Дәнекерленген қосылыстардың метал шығынын азайтуға және оларды біріздендіруге көп көңіл бөлінеді. Құрастырмалы темірбетон сонымен қатар инженерлік

құрылымдарға (арнайы темірбетон деп аталатын) бұйымдарды: көпір аралықтары, тіректер, қадалар, су өткізгіштер, шұңқырлар, блоктар мен туннельдерді қаптауға арналған құбырлар, шпалдар, байланыс желілер мен электр беру желілерін, қоршау элементтерін, қысымды және қысымсыз құбырларды және т.б. қолдайды. Бұл бұйымдардың едәуір бөлігі стендтік немесе ағынды-агрегаттық әдіспен алдын ала кернеулі темірбетоннан жасалған. Бетонды қалыптау және нығыздау үшін өте тиімді әдістер қолданылады: виброкомпрессия (қысымды құбырлар), центрифугалау (құбырлар, тіректер), дірілді штамптау (қадалар, науалар) [2, с. 15].

Құрама темірбетонның дамуы өнімнің одан әрі ұлғаю тенденциясымен және олардың зауыттық дайындық деңгейінің жоғарылауымен сипатталады. Мысалы, ғимараттарды жабу үшін оқшаулау және гидрооқшаулағыш қабаты бар құрылыс үшін жеткізілетін көп қабатты панельдер қолданылады; мойынтіректер мен қоршау құрылымдарының функцияларын біріктіретін 3 х 18 м және 3 х 24 м өлшемді блоктар. Жеңіл және ұялы бетоннан жасалған аралас шатыр плиталары әзірленді және сәтті қолданылды. Көп қабатты үйлерде алдын ала кернеулі темірбетон бағандары бірнеше қабат биіктігіне дейін қолданылады. Тұрғын үйлердің қабырғалары үшін панельдер терезелермен немесе есіктермен (балкондармен) блоктармен жабдықталған, әр түрлі сыртқы әрлеуі бар бір немесе екі бөлмеге арналған өлшемдерде жасалады. Тұрғын үй құрылысын одан әрі индустрияландырудың маңызды перспективалары көлемді блоктардан ғимараттарды тұрғызудың тәсілі бар (Көлемдік блокты қараңыз). Бір немесе екі бөлмеге немесе пәтерге арналған мұндай блоктар фабрикада толық интерьермен және жабдықтармен дайындалады; үйді осы элементтерден құрастыру бірнеше күнді алады.

Құрастырмалы-монолитті темірбетон конструкциялары - бұл құрастырмалы элементтердің (темірбетон бағаналары, арқалықтар, плиталар және т.б.) монолитті бетонмен үйлесуі, бұл барлық компоненттердің сенімді бірлескен жұмысын қамтамасыз етеді. Бұл құрылымдар негізінен көп қабатты үйлердің еденде рінде, көпірлерде және эстакадаларда, қабықтардың кейбір түрлерін салуда және т.б. қолданылады.Олар өндіріске (құрылыс және монтаждау бойынша) құрамаға қарағанда аз; оларды пайдалану әсіресе жоғары динамикалық (оның ішінде сейсмикалық) жүктемелер кезінде, сондай-ақ тасымалдау және орнату жағдайларына байланысты ірі габаритті құрылымдарды құрамдас элементтерге бөлу қажет болғанда орынды. Құрастырмалы монолитті құрылымдардың басты артықшылығы болаттың аз шығыны (құрама құрылымдармен салыстырғанда) және кеңістіктегі жоғары қаттылық [2, с. 24].

Тығыздығы 2400 кг / м3 ауыр бетоннан жасалған. Алайда кеуекті толтырғыштарда, сондай-ақ барлық типтегі ұялы бетоннан құрылымдық-жылу оқшаулағыш және құрылымдық жеңіл бетоннан жасалған бұйымдардың үлесі үнемі артып келеді. Мұндай өнімдер негізінен тұрғын және өндірістік ғимараттардың құрылымдарын (қабырғаларын, жабындарын) қоршау үшін қолданылады. 600-800 маркалы берік ауыр бетоннан және 300-500 маркалы жеңіл бетоннан жасалған мойынтіректер құрылымдары өте перспективалы болып табылады. Металлургия, мұнай өңдеу және басқа салаларда жылу қондырғыларына арналған ыстыққа төзімді бетоннан жасалған конструкцияларды (бөлшектік отқа төзімді заттардың) пайдалану нәтижесінде айтарлықтай экономикалық нәтижеге қол жеткізіледі; бірқатар өнімдер үшін (мысалы, қысымды құбырлар) керілу бетонын қолдану болашағы зор.

Қазақ құрылыс және сәулет ғылыми-зерттеу және жобалау институтының, Құрылыс және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық істері комитетінің ведомстволық бағынышты ұйымының сейсмикаға төзімді құрылыс саласында 87 жылдық тәжірибесі бар. Институттың қажетті ғылыми әлеуеті, сондай-ақ конструкциялардың, натуралық ғимараттардың және олардың фрагменттерінің инерциялық әрекет ететін діріл машинасы және полигондарда сейсмикалық жарылыс әсерлері арқылы статикалық және динамикалық сынауларынан тұратын бірегей эксперименталдық зерттеулер жүргізілетін заманауи жабдықтармен және өлшеу құралдарымен қамтамасыз етілген эксперименталдық базасы бар. Ғимараттарда орналасқан Қазақстандағы жалғыз инженерлік-сейсмометриялық стансалар желісі – Алматы

қаласында 10 станса, Қапшағай және Тараз қалаларында 1 стансадан ойдағыдай қызмет атқарып тұр. Бұдан әрі оны жаңғырту және кеңейту ұйғарылып отыр.

Сейсмикалық тұрақтылықтың техникалық деңгейіне сәйкес, Алматы қалалары арасында көшбасшы орынды иеленді.КСРО жоғары сейсмикалық қауіп аймағында орналасқан. 1960 жылдардың басында. Алматыда Алматы мақта зауытының ғимараты салынды. Бұл ғимараттың сындарлы шешімі дәстүрлі бір қабатты өндірістік ғимараттардан ерекшеленді. 9 баллдық сейсмикалылық жағдайында алғаш рет темір бетонды престижные арқалықтарды пайдалану және күрделі учаскелердің өтуі қарастырылған.

Сейсмикалық құрылыстың теориясы мен практикасының даму деңгейі ғылыми зерттеулердің сенімді нәтижелерін ескере отырып әзірленген нормативтік құжаттарда, күшті және деструктивті зілзалалар салдарының инженерлік сараптамасы және сейсмикалық аудандарда құрылыс үшін ғимараттар мен құрылыстарды жобалауда мол тәжірибесі бар. Қазақстан Республикасының егеменді мемлекетінің «Сейсмикалық аудандардағы құрылысы» 1- республикалық құрылыс стандарты соңғы он жыл ішінде жер сілкінісі техникасының теориясы мен практикасы саласындағы КазНИИСИ ғылыми қызметінің негізгі нәтижесі болып табылады. ҚР ҚНжС-нің «Сейсмикалық аудандардағы құрылыс» В.1.2-4-98 ҚР құрылыс нормаларын ҚазҰБИУ-нің (ғылыми жетекшісі - Миат.Ж.Жунусов институттың қатысуымен, ҚазГИ-ИЗ «Жобалық құрылыс» және ҚР ҰҒА сейсмологиясы) Көшбасшылық - SNiP P-7-81 орнына «А» корпусының ІІМ және ҚР ҚК-нің «Күллі-үй» * «Сейсмикалық аймақтардағы құрылыс, жобалау стандарттары». Қазақстан Республикасының нормалары жер сілкінісіне бейім аудандарда тұратын тұрғындардың сейсмикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің заманауи тұжырымдамасына, тұрғын үй және өнеркәсіптік және өндірістік нысандарды сақтауға негізделген.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Савиовский В.В., Болотских О.Н. Ремонт и реконструкция гражданских зданий. Харьков, «Ватерпас», 1999. 287 с.

2. Матвеев Е.П. Реконструкция жилых и гражданских зданий. Москва, 1999. 48 с.

УДК 711.58

Мухтар Сембин, Шаизхан Суранкулов
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

МЕСТНЫЙ ОПЫТ ПРОЕКТИРОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АГРО-ИНДУСТРИАЛЬНЫХ КОМПЛЕКСОВ В РЕГИОНАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрен местный опыт проектирования и перспективы развития агро-индустриальных комплексов в региональных условиях северного Казахстана на примере агрофирмы «Родина», где применяются наиболее современные технологии производства, хранения и реализации.

Ключевые слова: *проектирование, развитие, агро-индустриальный комплекс.*

The article considers the local experience of design and development prospects of agnoidrustal projects in the regional conditions of northern Kazakhstan on the example of the agricultural company "Motherland", where the most modern production, storage and marketing technologies are used.

Keywords: *design, development, agro-industrial complex*

Казахстан – единственная страна, которая славится зерновой обеспеченностью и нужными ресурсами для экспортных поставок. В республике есть успешные хозпредприятия,

которые могут стать примером. Проектирование успешного агро-индустриального комплекса можно рассмотреть на примере агрофирмы «Родина», расположенной в Акмолинской области, это в семидесяти километрах от столицы Казахстана. Местный опыт проектирования и перспективы развития агро-индустриальных комплексов на основе ТОО агрофирма «Родина»

Агрофирма «Родина» – сельскохозяйственное формирование со множеством профилей структуры, где активно используются последние технологические разработки. Оно ведет выпуск, хранение и продажу продуктов питания, таких как мясо, молоко, овощи и другие. Численность занятых работников – 520 человек, эффективность их труда превышает 10,9 млн. тенге на 1 работника, объем производства за год – более 6,0 млрд. тенге, из которого доля животноводства приходится на 40%.

Особенности архитектуры комплекса – создание единого пространства для работы и жизни человека. Одновременно с производственными цехами строится жилье и социальные объекты. Ведется благоустройство и озеленение территорий, идет забота об окружающей среде. Фирма развивается по типу городского образа жизни, когда уменьшаются личные хозяйства, и продукты жители покупают в местных магазинах, куда поступает продукция с заводов.

ТОО Агрофирма «Родина» обладает 6-ю коровниками на 700 голов, 3 специализированными базами для телят до полугода, так называемых молочников. Есть 3 базы, которые предназначены для дальнейшего выращивания молодняка в возрасте от полугода. Валовой надой молока на 1 марта 2008 за год имел объем 530 тонн, надой на одну фуражную особь – 693 л. Предусмотрен цех по обработке животноводческой продукции. Два комплекса молочно-животноводческой направленности были возведены на территории Казахстана. Первый рассчитан на 1300 коров породы гольштейн и оснащен инновационной доильной установкой карусель «Глобал-90», обладающей оборотов в 50 голов за 12 минут времени. Звери проходят через систему идентификации BauMatik, которая автоматически считывает данные на компьютер с ПО DairyPlan. Всю аппаратуру поставили и установили специалисты из Германии от компании WestfaliaSurge. Каждой корове присвоен уникальный код-респондер из семи символов. Второй комплекс оборудован установкой для доения «Елочка» и включает в себе тысячу особей породы гольштейн. За 2016 год объем выпускаемого молока превысил 8 тысяч тонн. Приобретение высокопродуктивных животных и возведение современнейшего молочного комплекса позволило увеличить сырьевую основу. Дополнительно устроен комбикормовое производство с оборудованием из Германии, где производятся сбалансированные комбикорма для всех половозрастных групп коров. Молочное производство с высокотехнологичным оборудованием – в структуре комплекса [1, с. 14].

Многопрофильная агрофирма «Родина» является компанией сельскохозяйственного направления, участвующей в выпуске, продаже и хранении продуктов с высокими характеристиками: элитных сортов семян и зерна, плодоовощных продуктов, молочных продуктов и мяса. Также она занимается оказанием услуг для сельского хозяйства, производством и продажей стройматериалов.

Главный упор в хозяйстве сделан на выращивание пшеницы. Здесь каждую посевную, вне зависимости от погодных условий, собирают 18,2 центнера с гектара. Это самый высокий показатель в Акмолинской области. На агрофирме создан целый сельскохозяйственный комплекс. Помимо растениеводства, здесь занимаются разведением элитных коров «голштино-фризской» породы. Изначально казахстанские фермеры в Канаде закупили 752 головы. Сейчас в ТОО – 3200 голов скота. За годы Независимости изменились и условия труда сельских тружеников. Сейчас все автоматизировано. К примеру, дояркам больше не надо тратить время и силы на дойку коров. На такой «карусели» молоко у 50 буренок получают всего за 12 минут. И сразу по трубам отправляют его на завод. В сутки здесь перерабатывают 25-30 тонн молока и выпускают 20 видов готовой продукции. Современный комплекс построили за 762 миллиона тенге. Это собственные и заемные

деньги. Через АО «КазАгрофинанс» аграрии получили технику под 12,8 %. 7 из них субсидируются государством, остальные выплачивает хозяйство. При этом компания не стоит на месте. Недавно здесь запустили новый комплекс на 1000 голов. В ближайшее время планируется дополнительно открыть площадку еще на 500 коров, что позволит улучшить показатели агрофирмы в будущем.

Отрасль животноводство подразумевает обработку продукции и ее поставки в магазины для продажи. Транспортировка товаров осуществляется собственными автомобилями.

Для осуществления поставленных задач в расширении производства сельхозпродукции ведущая роль отводится не только выпуску продукции, но и обеспечению её обработки. Инфраструктуру комплекса составляют такие элементы: складские помещения для хранения; цеха для последующей переработки (хлеб, колбасные изделия, масло) [2, с. 58].

Товарищество организовывает увеличение выпуска товаров с единицы площади, при этом сокращая расходы. Имеющаяся специализация отличается многогранностью своей структуры в производстве товаров. Согласно Госакту на землю АН №0051673 за ПК «Родина» закреплен участок земли площадью 42251 га на праве постоянного землепользования, причем 3389 га заняты под участками стороннего пользования. Возросла потребность в новом жилье. Округ крупный в плане выпуска продукции, производство уже составило 5 млрд. 200 млн. тенге. Однако, количество населения только 1,7 тысяч человек, чего мало для реализации крупных проектов.

Идея формирования молочного кластера была приведена в жизнь в 2016 году. Изначально расчет шел на 1 млрд тенге, однако, при закупке материалов и аппаратуры было потрачено 750 млн, из которых заемными были только 550 млн. Все оставшиеся деньги тратятся на еще один коровник размеров в 500 голов. Каждая корова должна привести по теленку, что приводит к нехватке позиций в телятнике. За счет этого фирма уходит в масштабное строительство в сфере животноводства, а это ведет к увеличению рабочих мест на 40 процентов.

В качестве пилотного варианта в 2007 году был запущен первый молочно-животноводческий комплекс. Коров породы гольштейн завезли из Канады и Австрии в количестве 892. Эта порода считается лучшей в молочном направление, а хозяйство имеет статус племенной фермы по разведению чистокровных пород лошадей для верховой езды.

В застройке территорий агропромышленных комплексов есть несколько основных приемов: 1) моноблочная застройка; 2) павильонная срочная, кольцевая, радиальная и групповая; 3) блокированная с односторонней и двусторонней гребенкой обычного типа или со смещением. Существует также несколько способов застройки территорий производственного типа: регулярный, свободный и секционно-панельный. На сложном рельефе или сложном очертание самой местности лучше всего реализовать свободный вид. При последнем приеме местность делят, опираясь на планировочный модуль, который един для всех секторов и делит их на определенные секции-панели. Этот вид дает возможность: реализовать экономные, плотные и единые по своей архитектуре решения; организовать систему для всех зданий и сооружений, применяемых в АПК; решить проблемы блокировки, унификации и связи предприятий сельского хозяйства.

Архитектура и планировка животноводческого комплекса формируется исходя из его габаритов, приемов застройки, технологического процесса и характера производства. В учет принимают типы зданий и особенности размещения АПК по отношению к сети автодорог, населенным пунктам и даже уникальность ландшафта застраиваемой территории [3]. Все эти принципы учтены при создании комплексов и архитектуры объектов хозяйствования в агрофирме «Родина». В хозяйстве применяются новейшие идеи, применяются мировые тенденции и создаются объекты с привлечением иностранных партнеров, воплощаются современные пилотные программы.

Комплекс «Родина» входит в состав участников программы по формированию крупно-товарных молочных производств с завершенным циклом обработки продукции. В программе принимают участие АО «КазАгроФинанс» и КТ «Зенченко и компания». Воплощение

задумки приведет к снижению количества посредников в схеме движения товара до итогового покупателя и позволит контролировать цены и уровень качества продаваемого товара при магазинной торговле. Финансирование будет осуществлено за счет лизинга и части личных средств. Всего необходимо около 8,5 млн долларов США для полной реализации.

Для увеличения производственной работы закупается сельхозтехника и аппаратура для создания корма, строится животноводческий корпус на 1200 голов, приобретаются коровы черно-пестрой породы из Канады, которые приносят 7 тысяч литров ежегодно с каждой особи. Всего требуется инвестиций в размере 1,105 млн тысяч тенге, в их числе 236470 тысяч отводится софинансированию и кредиту под 2 % годовых на сумму 868530 тысяч тенге сроком на восемь лет. Для погашения кредита используется прибыль от настоящей деятельности АФ «Родина», то есть так, что идет от выпуска и продажа муки, молока, зерна и других прибыльных источников.

Технологический план призван определить количество и вместимость отсеков для необходимых групп скота по имеющимся нормам, а также регулярности производства, дезинфекции и воздействия других факторов. Комплекс будет вмещать тысячу дойных особей, для которых приобретена доильная станция «Карусель Глобаль 90», вмещающая в себя 50 голов. Будем считать, что стадо коров расположится в двух оборудованных помещениях, а для повышения эффективности работы в каждом из них будут сформированы четыре группы по уровню продуктивности. Для получения наилучшей эффективности требуется, чтобы установка заполнялась на максимум в любой период. При вычислениях мы получили, что для группы в 250 коров при использовании доильной установки «Карусель Глоболь 90» на полсотни мест, доение будет занимать около 45 минут. 4-ре таких группы и нужное поголовье в 1 тысячу голов будет достигнуто. Это наиболее оптимальные показатели.

Особи для дойки локализуются в новых строениях, где будет оборудован современны доильно-молочный отсек. По плану телята расположатся самостоятельно. Строительство предполагается таким образом: деревня на 4 сотни телят; доильно-молочный блок; два коровника на тысячу особей; рассчитывается, что бычки самостоятельно не растятся. После запуска фермы в работу планируется следующее распределение выращиваемых животных. Дойное стадо (тысяча голов) находится в двух отстроенных коровниках (№1 и №2) свободно, как называется беспривязно. В родильном отсеке поместятся до 120 голов в 29 боксах на специальной глубокой подстилке по 3 – 5 голов в группе. В «деревне» для телят в изолированных «квартирках» будет примерно 60 телят в возрасте до трех недель и около четырехсот животных возрастной группы до 5 месяцев [4]. Коровники №1 и №2 имеют габариты 126х34 м, к их центру подведена специально предусмотренная галерея, по которой животные перемещаются на доение.

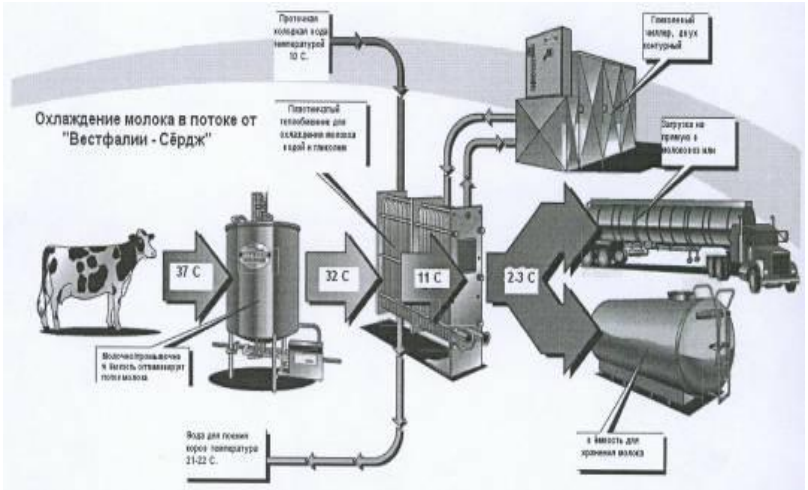

Рис. 1. Система охлаждения молока в схеме с использованием «Чиллеров»

Агрофирма «Родина» – пример влияния строительства АПК на прогресс зоны: улучшается качество инженерного оборудования; возрастает скорость строительства жилых домов и их количество; в селах появляются объекты культурно-бытового типа; территории вокруг агропромышленного комплекса облагораживаются; формируется транспортная инфраструктура: мобильность сельских жителей возрастает так же, как и объемы и регулярность транспортировок [5]. АФ «Родина» обладает рентабельностью и продуктивностью. Это уникальное аграрное предприятие в Казахстане, опыт которого будет детально изучаться и распространяться.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная агропродовольственная программа Республики Казахстан на 2003-2005 годы. Астана, 2002.
2. Нукешева А.Ж. Организация и функционирование производственной инфраструктуры в сельскохозяйственных формированиях. Астана, 2002.
3. Кабдуллина Г.К. Приоритетные направления государственного регулирования зернопродуктового комплекса Северного Казахстана: автореф. дисс. Астана, 2004.
4. Куандыков Б.Б. Управление развитием агропромышленного производства в рыночных условиях хозяйствования: автореф. дисс. Алматы, 2003.
5. Мауленкулов Ж. Эффективность сельскохозяйственного производства в условиях рыночных отношений: автореф. дисс. Астана, 2004.

УДК 712

Фарида Суванкулова, Мухсин Хидиров
(Самарканд, Узбекистан)

ПАМЯТНИКИ АРХИТЕКТУРЫ УЗБЕКИСТАНА И РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ИСТОРИЧЕСКИХ ГОРОДОВ

Туризм является одной из крупнейших и динамичных отраслей экономики. Высокие темпы его развития, большие объемы его поступлений активно влияют на различные секторы экономики, что способствует формированию собственной туристической индустрии Узбекистана.

Ключевые слова: *туризм, памятники архитектуры, исторические города, реставрация, реконструкция.*

Tourism is one of the largest and most dynamic sectors of the economy. The high rates of its development, large volumes of its receipts actively influence various sectors of the economy, which contributes to the formation of its own tourism industry in Uzbekistan.

Keywords: *tourism, architectural monuments, historical cities, restoration, reconstruction.*

Узбекистан по своим туристическим ресурсам занимает одно из ведущих мест в Центральной Азии и входит в число стран, обладающих уникальным потенциалом в этой сфере. В городах, через которые в древности проходил Великий шелковый путь, связывающий Китай со странами Европы, сохранилось большое количество историко-архитектурных памятников различных исторических эпох, которые вызывают огромный интерес у туристов. Туризм является одной из крупнейших и динамичных отраслей экономики. Высокие темпы его развития, большие объемы его поступлений активно влияют на различные секторы экономики, что способствует формированию собственной туристической индустрии. На сферу туризма приходится около 6 % мирового валового национального продукта, 7 % мировых инвестиций, каждое 16-е рабочее место, 11 % мировых потребительских расходов [2]. Международный туризм в Узбекистане едва ли не

самая перспективная отрасль народного хозяйства: она может стать главным источником роста ВВП и валютных поступлений. Желающих посетить, например, Самарканд, Бухару и Хиву, по данным Всемирной Туристической Организации ежегодно составляет не менее 10 миллионов человек.

Туристический потенциал – исторические, культурные, архитектурные и национальные ценности Узбекистана привлекают весь мир. Природные и историко-культурные достопримечательности Узбекистана определяют виды туристической деятельности. В республике разработана методология развития туризма с предоставлением 25 его видов, включая 300 видов туристических услуг [2]. По итогам прошлого года, Узбекистан посетило 6,748 миллионов человек, что безусловно выше статистики 2018 года на 125 % (5,346 млн. чел.) [2]. Как видим, туризм в Узбекистане развивается быстрыми темпами, и это отличное достижение, ведь нам есть, что показать миру. Концепция развития сферы туризма Республики Узбекистан в 2019-2025 годах направлена на достижение повышения эффективности проводимых реформ по формированию благоприятных экономических условий и предпосылок, разработку приоритетных целей и задач по ускоренному развитию туристской отрасли, повышению ее роли и вклада в экономику, диверсификации и улучшению качества услуг, а также совершенствованию туристской инфраструктуры.

Древние города Узбекистана, в особенности Ташкент, Самарканд, Бухара, Хива, Фергана, Коканд, Ургенч, Шахрисябз сконцентрировали в себе множество памятников архитектуры прошедших эпох. Среди живописных ансамблей и подлинных архитектурных памятников как бы окунаешься в атмосферу средневекового города, легко представляя себе его площади, улицы, базары, караван-сараи, медресе, мечети и наслаждаешься изумительной красотой исторического городского ландшафта [1]. Значение историко-архитектурных памятников Узбекистана, как культурного наследия, очевидно и бесспорно. Достаточно сказать, что многие из них внесены в список всемирного наследия ЮНЕСКО. Будучи носителями духовного наследия, памятники старины каждого народа являются как бы свидетельством древних традиций. Общество, сознающее общечеловеческую ценность культурного наследия, принимает на себя также ответственность за будущее этого наследия, принимает сохранность для будущих поколений во всем его богатстве и подлинности. В Узбекистане бережно охраняются и восстанавливаются уникальные памятники, возвращается их первоначальный облик.

В Конституции страны закреплена идея сохранения памятников и определено их значение в развитии науки, культуры, народного образования. На основании соответствующих положений Конституции парламентом Республики Узбекистан был принят закон «Об охране и использовании объектов культурного наследия». На основе постоянного внимания правительство Республики Узбекистан уделят вопросам охраны, реставрации и рационального использования памятников архитектуры, что позволило разработать программу возрождения древних исторических городов Узбекистана [4]. В настоящее время генеральными планами развития и реконструкции столицы Узбекистана Ташкента и других областных центров предусмотрены решения множества градостроительных проблем, связанных с выполнением безотлагательных работ для приведения в соответствие с историческими традициями облика городов, отвечающего также современным требованиям архитектуры и градостроительства. Реализованные практические мероприятия научно обоснованны и согласуются с задачами Государственной научно-технической программы развития, реконструкции и обновления исторических городов Узбекистана сроком до 2025 года.

В исторических городах Узбекистана – Ташкенте, Бухаре, Самарканде, Хиве и др. сохранились уникальные памятники архитектуры от древних времен до позднего средневековья. Многие из них являются произведениями мировой архитектуры, сохранившимися почти в первозданном виде. Сегодня в республике насчитывается более 10000 памятников истории и культуры, из них на государственной охране находятся 7844 памятников: 3013 архитектурных, 3843 археологических, 998 монументальных, в том числе

более 20 из них находятся под охраной ЮНЕСКО [4]. Это на весь мир известные шедевры архитектурного искусства Востока и Средней Азии, такие как мечеть Биби - Ханым, ансамбль мавзолеев Шахи Зинда, площадь Регистан, городище Афросиаб, мавзолей Гур - Эмир в Самарканде, мавзолеи Исмаила Самани и Бохоутдина Накшбанда, медресе Калан и Мирзо Улугбека, торговые купола в Бухаре, городские ансамбли Ичан Кала и Дишан Кала в Хиве и многие другие памятники архитектуры. Жемчужиной архитектурного гения можно считать Регистан в Самарканде, формирование которого было начато в период правления внука Амира Темура -Мирзо Улугбека. Ансамбль площади образуют медресе Улугбека – 1417-1420 гг., медресе Шер-Дор – 1619–1636 гг., медресе Тиля–Кари – 1647–1660 гг. Архитектурные ансамбли Самарканда – непревзойденные памятники не только среднеазиатской архитектуры, но и мирового зодчества. Некрополь Шахи-Зинда, возведенный в XIV-XVвв. можно назвать музеем глазурованного декора и поливных изразцов, настолько разнообразны фасады и интерьеры мавзолеев [1].

Республика Узбекистан является одним из древних очагов мировой цивилизации. Большой интерес представляют средневековые памятники архитектуры с оригинально неповторимым причудливым облицовочным убранством. Для успешного решения проблемы не только сохранения, но и развития исторических городов, вопрос современного использования памятников архитектуры является одним из наиболее важных. Признано, что наилучшая сохранность памятников может быть достигнута только при активной его службе на благо общества, ибо памятник архитектуры, утративший функцию, разрушается и морально и физически. По своей сущности архитектура - не только объект, но и произведение, способный вызвать у зрителей определенные чувства и настроение.

Архитектура тесно связана с жизнью общества, общественными взглядами и идеологией. Поэтому одним из основных путей сохранения памятника является то, что памятник должен обретать право на активную жизнь с обязательным сохранением своего исторического и художественного значения. Это требует разработки метода и путей научно-обоснованного приспособления. Использование памятников архитектуры, кроме идеологического и эстетического аспектов, имеет и серьезную экономическую основу. Памятники могут активно использоваться для нужд современного общества, одновременно сохраняясь и принося государству значительный доход, потому, что только реконструкция и реставрация еще не гарантируют сохранности памятника архитектуры и участия его в жизни общества. Проблема использования историко-архитектурного наследия начинается с изучения и организации исторического ландшафта города и пространственной среды памятника, которая слагается из многих аспектов, требующих специального изучения. Основными из них являются – «гармонизация» исторически сложившейся застройки с новыми пространственными образованиями, транспортными коммуникациями, благоустройством и озеленением территории города и самого памятника.

Одним из таких методов и путей решения этой проблемы, позволяющим историко-архитектурным памятникам древних городов Узбекистана дать «вторую жизнь и дыхание», является «комплексная реконструкция» на основе подхода «ландшафт исторического города» для формирования туристических маршрутов [3]. При выборе объектов исследования в исторических городах были учтены различные факторы, в частности:

- малоизученность и неразработанность вопросов реставрации и реконструкции;
- контраст исторических памятников с элементами современной городской застройки;
- компактность их расположения в центральных многолюдных районах городской территории.

Объектами исследования являются:

- в городе Ташкент – ансамбли мечети «Джами» (соборная мечеть) и медресе «Кукельдош»;
- в городе Бухара – ансамбль торговых куполов, мавзолей «Саманидов», памятник «Чашма Аюб»;
- в городе Хива – комплекс ансамбля «Ичан-Кала»;

- в городе Самарканд – комплекс мавзолееев «Рухабад» и «Гур-Эмир», ансамбль «Регистан», мечеть «Биби -Ханум», некрополь Шахи-Зинда.

Учитывая разрозненность и специфику расположения объектов туризма – памятников архитектуры Узбекистана исследования проводились в два этапа:

- на первом этапе – изучены древние памятники архитектуры Ташкента и Бухары;
- на втором этапе – древние памятники архитектуры Самарканда и Хивы.

Для решения поставленных перед нами задач был использован комплекс методов исследования, обоснованный на диалектическом пути познания — от наблюдения через обобщение к практике. Методика определила способ и последовательность проведения работы: а) обзор и анализ специальной литературы; б) натурные обследования; в) сравнительно-сопоставительный анализ материалов исследования; г) обобщение натурных и научных материалов; д) разработка научно-практических рекомендаций и предложений.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмедов М. К. Традиции ансамблевого строительства. *Архитектура Узбекистана.* Ташкент: “Наука” 1985. С. 125-139.

2. Концепция развития сферы туризма Республики Узбекистан в 2019-2025 годах. Приложение к указу Президента Республики Узбекистан от 05.01.2019 г.

3. Крюков К.С. «Организационные формы охраны и реставрации памятников архитектуры Узбекистана». *Архитектура и строительство Узбекистана.* № 8. 1990. С. 34-37. Продолжение №2. 1991. С. 9-13.

4. Об охране и использовании объектов культурного наследия. Закон Республики Узбекистан. Ташкент, 1992.

УДК 712

Ильхом Султонов
(Самарканд, Узбекистан)

РАЗВИТИЕ АРХИТЕКТУРНОГО ЭКЛЕКТИЗМА В СРЕДНЕЙ АЗИИ И ВОПРОСЫ РЕСТАВРАЦИИ АРХИТЕКТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Статья посвящается вопросам становления и развития архитектурного эклектизма в Средней Азии, а также вопросам реставрации и восстановления архитектурного наследия конца XIX - начала XX вв. в Узбекистане.

Ключевые слова: *архитектура, эклектика, реставрация, ремонт, восстановление.*

Article is devoted to questions of formation of eclectic architecture of Central Asia and restoration of architectural heritage of the end of XIX – beginning of XX centuries in Uzbekistan.

Keywords: *architecture, eclectic, restoration, repair, regeneration.*

В последней трети XIX века большая часть территории Средней Азии была завоевано Российской Империей. В результате этого в регионе произошли значительные социально-экономические и политические изменения. Была проведена первая в истории региона железная дорога для доставки выращиваемого в регионе хлопка и других сельскохозяйственных продуктов в центральные города России для их дальнейшей переработки. В таких городах как Ташкент, Самарканд, Коканд, Маргилан и других по проектам русских архитекторов и инженеров были запроектированы и построены так называемые «новые города», по радиально-лучевой схеме. В центре новой градостроительной структуры, на границе со старым «азиатским городом» была расположена укрепленная крепость с военным гарнизоном русской армии. Радиально-лучевая структура городов позволяло русской администрации держать весь город под своим

контролем, а при необходимости военные имели возможность быстро отреагировать на угрозы со стороны местного населения.

В городах началось проектирование и строительство железнодорожных станций, заводов по первичной обработке сельхозпродукции и полезных ископаемых, зданий банков и других коммерческих предприятий, типографий и школ нового типа. Русские архитекторы и инженеры проектировали жилые и общественные здания по принятым в России нормам с учетом местных природных и климатических условий, а также культурных традиций региона. Вместе с тем новая администрация и передовая часть переселившего в регион русского населения начала изучение и восстановление богатого архитектурного и культурного наследия региона [1].

При определении особенностей архитектуры зданий и комплексов, воздвигнутых в конце XIX – начале XX века русскими инженерами и архитекторами в городах Средней Азии, следует особое внимание уделить стилевым особенностям. Эти особенности позволяют нам определить методы реставрационных работ на этих памятниках в наши дни. Известно, что при реставрации памятников архитектуры в европейских странах часто пользовались сравнительным моделированием и графическими методами. При таком методе достоверность реставрационных работ был основан на архивных изысканиях. Фактологические методы в виде практического исследования объекта и изучения исторических источников позволяют применять системный подход к объектам реставрации [2].

Аналитический метод исследования предполагает разные способы сравнения реставрируемых объектов и методов их восстановления. Некоторые методы исследования сосредоточены также на религиозном подходе при рассмотрении зданий двух основных религий – ислама и христианства. Реконструкция памятников архитектуры Средней Азии в конце XIX и начале XX века развивалась в присутствии новой христианской религии в регионе, в период изменения традиционных методов размещения и строительства жилых и общественных зданий. Сказанное учтено при определении особенностей европейской архитектуры в Узбекистане.

Примеры ряда памятников архитектуры, которые были отреставрированы и отремонтированы в конце 19го начале 20 века, такие как медресе, мечети, банки, дворцы, традиционные жилые дома, а также различные святыни отражают те методы которые были известны местным мастерам . Например, в Самарканде во времена Российской империи при реставрации зданий были учтены основные типы пространственно-планировочных схем архитектуры жилища по следующим признакам [3]:

- закрытый тип дома с квадратным планом;
- дом галерейного типа;
- дворовой дом;
- дом с центральный холлом;
- комбинированный дом.

В 1865-1891 годах, в период правления российской администрации местные архитектурные памятники изучались и рецензировались в комплексе. Например, при изучении памятников архитектуры в Самарканде были учтены политические, социальные и экономические условия для строительной деятельности. Эти условия нашли отражение также в архитектуре 1900-1930 годов, которая была более многогранной в художественном отношении.

Архитекторы начала XX века часто сочетали архитектурные стили – европейскую классику и барокко с национальным традиционализм и использованием восточных мотивов. Ряд архитектурных примеров можно процитировать на примере зданий и сооружений, возведенных в городах Ферганской долины, Ташкенте, Самарканде и других городах. Анализ архитектурных памятников и их фрагментов в исторических городах показывает, что многие здания и сооружения в конце XIX – начале XX века не имеют определенную стилевую направленность, а им присущи черты эклектизма. Примером может служит Русско-

Азиатский банк в Коканде, Дворец Генерал Губернатора в Ташкенте, Русско-Китайский банк и Женская Гимназия в Самарканде. В этих зданиях преобладают формы эклектики, которые проявляются прежде всего в декоративных элементах - арочные окна, формы балконов, элементы карниза и т.д. [4].

В Европейской части городов Ташкент, Коканд, Самарканд и других трудно найти два похожих по стилю здания. Основными факторами формирования и развития архитектуры этого периода являются:

- политические (отношения с мусульманским миром.);
- экономические (рост торговой деятельности, дорожное строительство, организация строительной базы);
- социальные (демографические изменения);
- подготовка профессиональных кадров строителей и реставраторов в городах.

В целях определения организации реставрационных и ремонтных работ проводились определенные исследования в конце XIX и начале XX столетия. Методы реставрации и ремонта были определены и систематизированы следующим образом [2]:

1) общие и специальные требования реставрации и ремонта;
2) инженерно-конструктивный способ реставрации и ремонта;
3) объемно-планировочный способ реставрации и ремонта;
4) методы реставрации и ремонта малых архитектурных форм.

Разработка проектной документации осуществлялось в два этапа: эскизный проект и стадии рабочего проекта (или адаптационный проект). В этом случае необходимо было соблюдать условия проведения реставрационных и ремонтных работ. Обычно рассматривались такие рабочие процессы как:

- основание для выбора объектов реставрации и ремонта (с учетом исторической ценности объектов);
- многофакторность оценки и ее объективность - основа исследований;
- требования сохранения исторического соответствия объекта реставрации и ремонта;
- требования конструктивной целостности;
- требования функциональной изменчивости;
- требования сохранения методологического разнообразия;
- проектная документация основных этапов ремонтно-восстановительных работ;
- методологические основы конструирования зданий при заданной планировке;
- инженерный подход по ремонту и реставрации памятников архитектуры установленного периода;
- конструктивные методы восстановления утраченных частей зданий;
- практика усиления стен, фундаментов и куполов.
- разработка и реализация ремонтных проектов.

Таким образом, в заключение можно сделать следующие рекомендации:

- при рассмотрении архитектурного наследия конца XIX – начала XX века необходимо определить важность их защиты, реставрации и ремонта, а также рационального использования в современных условиях;
- необходимо организовать реставрационные и восстановительные мероприятия по общепринятой методике ;
- специфика исторического развития архитектуры в конце XIX – начале XX века требует специального исследования и доказывает свою ценность. Это связано с социально-экономической, политической и культурной ситуацией в Средней Азии, связанное с сосуществованием и равенством двух религий – ислама и христианства;
- характеристики градостроительных мероприятий с архитектурными особенностями (градостроительные, объемно-пространственные, архитектурно-художственные) отдельных зданий и сооружений
- эклектика в архитектуре Средней Азии сформировалась под влиянием архитектурных течений в Российской Империи.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Архив Вяткина В.Л. Рукопись №232. ЦГИА Узбекистана, С. 24-27.
2. Крюков К.С. Организационные формы охраны и реставрации памятников архитектуры Узбекистана. *АСУ*. № 8, 1990. С. 34-37. Продолжение №2. 1991. С. 9-1.
3. Засыпкин Б.Н. Итоги изучения архитектуры Узбекистана за 25 лет. Личный фонд Ф-2406. Дело № 212, 1942 г. Центральный Государственный архив Архитектуры Узбекистана.
4. Засыпкин Б.Н. «Изучение, охрана и реставрация памятников архитектуры Узбекистана». Личный фонд Ф-2406. Дело № 230, стр. 6,. Центральный Государственный архив Архитектуры Узбекистана.

ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ / ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

УДК 316.774:355.58

Інна Яремчук
(Сарни, Україна)

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА СВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ

Історичні передумови виникнення ЗМІ пов'язані з багатьма сферами людської діяльності і здатні служити різним цілям. З одного боку, вони можуть освічувати людей, допомагати їхній компетентній участі в суспільному житті, сприяти особистісному ставленню, а з іншого – духовно поневолювати, дезінформувати, розпалювати масову ворожнечу, сіяти недовіру та страх.

Ключові слова: *ЗМІ, інформація, спілкування, маніпулювання, дезінформація, свідомість, реклама.*

The historical background of the mass media is associated with many areas of human activity and can serve different purposes. On the one hand, mass media can educate people, help their competent participation in public life, serve personal development; on the other hand, they spiritually enslave, disinfect, incite mass hostility, generate distrust and fear.

Key words: *mass media, information, communication, manipulation, disinformation, consciousness.*

Проблеми безпеки життєдіяльності людини – одні з найактуальніших проблем людства, пов'язані з його виживанням в умовах науково-технічного прогресу. Актуальність сучасного стану безпеки життєдіяльності з основами охорони праці визначається трьома основними складовими: 1) зростанням глобальних природних небезпек, викликаних порушенням екологічної рівноваги природного середовища; 2) зростанням числа техногенних небезпек; 3) соціально-політичним напруженням у суспільстві [2, с. 236].

Практично щодня в різних куточках нашої планети виникають надзвичайні ситуації, про які ми дізнаємося через повідомлення в засобах масової інформації – про катастрофи, стихійні лиха, чергову аварію, інфекційні хвороби, covid-19, військовий конфлікт або акт тероризму. Щорічна кількість надзвичайних ситуацій у світі росте лавиноподібно і за останні 20-30 років вона зросла більш ніж удвічі [1, с. 165]. А це означає, що зростає число жертв та матеріальних збитків в промисловості, на транспорті, в побуті, в армії тощо. Такого в історії людства ще не було: людина стала найбільшою силою, що загрожує самому існуванню Життя на Землі.

У процесі життєдіяльності людини важливу роль відіграють не тільки фізіологічні, а й психологічні функції. Людина сприймає і переробляє інформацію, приймає і реалізує рішення, осмислює різні варіанти дій, прогнозує можливі ситуації, концентрує вольові зусилля для досягнення мети, мобілізує свої резерви [5].

Безпека залежить не тільки від поведінки особи, але також від кількості і потенціалу загроз, сформованих навколишнім середовищем (природним, соціальним, техногенним). Для виживання в сьогоднішніх кризових умовах кожній людині потрібно орієнтуватися в небезпечних ситуаціях, уміти практично захистити себе і своїх близьких. Видатний філософ XX століття Ортега-і-Гассет висловив наступну важливу думку: «Світ дає нам набір проблем. Нашою відповіддю на них є набір рішень. Цей набір і називається культурою». Тому кодекс поведінки, норми моралі, прийнятий емоційний відгук на кризи, катастрофи, лиха релігія виробляла століттями [3]. В багатьох традиційних суспільствах ця культура успішно виконувала функцію захисту людини.

У третьому тисячолітті, на тлі переходу людства від індустріальної до інформаційної цивілізації, інформація стала однією з головних складових історичного прогресу. Вона має ключове значення для успішного функціонування всіх суспільних і державних інститутів, адекватного поводження кожної окремої людини. Сьогодні у зв'язку з прояву «дружніх» та інтелектуальних електронних засобів, які позбавлені особистих, корисливих інтересів, але несуть реальну загрозу ізоляції людини від собі подібних, все набагато серйозніше. До роботи з програмування людської психіки підключилися і здобутки нових наук – електронні засоби масової інформації (далі – ЗМІ), глобальні інформаційні мережі тощо. Перехід до глобального суспільства дозволив додати всесвітній характер інформаційно-психологічного впливу та використанню психологічних маніпуляцій. Тривалий вплив на суспільство цілеспрямованою дезінформацією, спланованою кривдою неминуче придушує здатність його членів до справжнього життя, породжує злочинне поводження, наркоманію, психічні розлади, суїциди. Все це створює серйозну небезпеку для стійкого розвитку сучасного суспільства [6, с. 69].

Україна заявила про підтримку концепцію ООН про сталий людський розвиток як програми дій на XXI століття, де пріоритет віддається розвитку безпеки кожної людини. Тому якісне удосконалення освіти в Україні з напрямку БЖД є не тільки актуальним, виходячи із незадовільного стану безпеки громадян нашої держави, але і першочерговим завданням як країни – учасника світового та континентального співробітництва [5].

Можливості оперативного обміну економічною, науково-технічною, культурною, політичною, військовою та іншою інформацією є безсумнівним благом, великим досягненням цивілізації. Без інтенсивного обміну інформацією, постійного інформаційного зв'язку з навколишнім середовищем взагалі неможлива нормальна життєдіяльність людей. У той же час загальною закономірністю суспільного розвитку є типова ситуація, коли сучасна людина все рідше знаходить час і можливості для звичайного спілкування з людьми, що її оточують, та безпосереднім обміном важливою життєвою інформацією.

Загальна комп'ютеризація суспільства також сприяє прискореному переходу від фізичної до розумової праці, що, без сумніву, є показником прогресу людства. Однак, як відомо, будь-яке благо за певних умов або при неправильному використанні може перетворитися на лихо [4].

Так, дисплей комп'ютера негативно впливає на зір людини, спричиняє розумові перевантаження та швидке стомлення нервової системи, провокує виникнення психічних захворювань. Більше того, поки що ніхто не може виразно повідомити, яким є вплив комп'ютера на біосферу та живі організми. Можна також очікувати, що поширення використання комп'ютерної техніки сприятиме розповсюдженню у суспільстві психології індивідуалізму. Це побоювання не позбавлене підстав, оскільки комп'ютерна та інші інформаційні технології індивідуального користування дійсно обмежують коло спілкування людей (партнером людини в роботі, навчанні, дозвіллі, на відпочинку все частіше стає комп'ютер).

Механізм впливу на людину найбільш дієвих маніпуляційних засобів енергоінформаційних, лінгвістичних, психотропних і, зокрема, ЗМІ, як підкреслювалося раніше, заснований на врахуванні її психологічних особливостей. При цьому значних успіхів досягають саме засоби масової інформації [6, с. 92].

Історичні передумови виникнення ЗМІ пов'язані з успіхами підприємницької діяльності, розвитком торгівлі і промисловості, переходом від аграрного до індустріального суспільства та, як наслідок, з гострою необхідністю регулярного інформування значних груп населення. Науково-технічний прогрес, який забезпечив появу принципово нових засобів збору, переробки та поширення інформації, призвів наприкінці XX століття до революції у сфері масових комунікацій [2, с. 203].

Створення супутникового зв'язку, кабельного радіо і телебачення, масове поширення комп'ютерів і Інтернету сприяли формуванню глобальних, загальноосвітніх інформаційних мереж і можливості поширення потрібної інформації в будь-якому куточку земної кулі. Вплив ЗМІ на все, що відбувається в житті людства прийняв загальний характер [4]. Однак

оцінки їхнього зростаючого впливу на політику та суспільство далеко не однозначні, а часом і протилежні. Деякі вчені бачать у ньому паростки нової, більш високої та гуманної цивілізації – інформаційного суспільства, реальний рух до антибюракратичної держави, здатної успішно розв'язати найбільш гострі конфлікти сучасного світу. Інші фахівці, констатуючи спустошуючий і руйнуючий вплив ЗМІ на особистість, суспільство та культуру в цілому, оцінюють підвищення ролі інформаційної влади більш песимістично. Досвід показує, що потенційно ЗМІ здатні служити різним цілям. З одного боку, вони можуть освічувати людей, допомагати їхній компетентній участі в суспільному житті, сприяти особистісному становленню. Одна з небезпечних для духовно-моральної атмосфери суспільства традицій ЗМІ полягає в їхньому прагненні (заради високих рейтингів) експлуатувати низинні, руйнівні тенденції людської свідомості підсвідомості. Телебачення, кінематограф, література, друковані ЗМІ повною мірою використовують тягу людини до всього трагічного, пов'язаного зі стражданнями. Відомо і досить цинічне журналістське кредо: чим більше жертв і катастроф, тим цікавіша, притягуюча інформація для глядача (і читача). Тому в перших камерах телевізійних новин, на перших шпальтах газет, смакуючи деталі, розписуються великі та малі трагічні події [5].

Серед всіх ЗМІ за ефективністю впливу на внутрішній світ людини особливе місце посідає телебачення. Сьогодні воно не тільки найбільш масове, але й діюче у напрямку проникнення у людську свідомість. Телебачення перше серед інших ЗМІ за силою переконливого впливу на громадян. Люди більш довіряють побаченому, ніж почутому або прочитаному. Зорова інформація легше сприймається і краще запам'ятовується, дозволяючи як би відчути та пережити разом те, що відбувається на екрані. Деякі експерти вважають, що саме «домашній екран» здатний діяти на людину на рівні підсвідомості, забезпечуючи занурення в особливу віртуальну реальність, яка істотно відрізняється від дійсного життя. В умовах інформаційної цивілізації ЗМІ мають величезні можливості для маніпулювання, вони вже сьогодні здатні домагатися від людей потрібного світосприйняття, закладати необхідні стереотипи поведінки, програмувати їхні бажання, формувати реальну однодумність у країні й світі.

Засоби масової інформації, насамперед Інтернет, нині не стільки відбивають та інтерпретують дійсність, скільки конструюють її за своїми правилами і за установками замовників [5].

Отже, сучасні світобудова, система міжнародних відносин і діючих інститутів, що склалася не повністю задовольняють насущні потреби людей у безпеці, справедливості і якісному поліпшенні життя. Безпека залежить не тільки від поведінки особи, але також від кількості і потенціалу загроз, сформованих навколишнім середовищем (природним, соціальним, техногенним). Людина не лише пристосовується до навколишнього середовища, а й трансформує його для задоволення власних потреб, активно взаємодіє з ним, завдяки чому і досягає свідомо поставленої мети, що виникла внаслідок прояву у неї певної потреби, в результаті прогресу цивілізації рівень безпеки людини зростав в історичних масштабах постійно. Бурхливе зростання науки і техніки на індустріальній хвилі розвитку цивілізації привело до створення технологій, за допомогою яких людина отримала можливість кардинально перетворювати навколишнє середовище для задоволення своїх потреб [7, с. 15].

Досвід показує, що роль ЗМІ як форми влади має тенденцію до посилення. Маючи всі можливості впливу на людей, їхню психіку, ЗМІ в майбутньому потенційно можуть підім’яти під себе всі галузі влади, поставити їх у залежність від власних інтересів. Це створює серйозну небезпеку для стихійного розвитку сучасного суспільства, одним з головних принципів якого є принцип поділу влади [8].

Вихід з даної ситуації полягає у поширенні правового регулювання та суспільного контролю діяльності ЗМІ, вихованні критичного відношення до них.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник / Є.П. Желібо, А.М. Заверуха та ін. ; за ред. Є.П. Желібо. Львів: Новий світ, 2001. 320 с.

2. Безпека життєдіяльності: навч. посібник / Ю.С. Скабко та ін. ; за ред. В.Г. Цапка. Київ: Знання, 2004. 397 с.

3. Засоби масової інформації (ЗМІ). URL: https://vue.gov.ua/Засоби_масової_інформації_(ЗМІ) (дата звернення: 27.01.2021).

4. Засоби масової інформації. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Засоби_масової_інформації (дата звернення: 27.01.2021).

5. КОМПАС: Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/media (дата звернення: 27.01.2021).

6. Лакін В.М. Безпека життєдіяльності людини: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 332 с.

7. Татенко В.О. Психологія впливу: суб'єктивна парадигма. *Наукові студії із соціальної і політичної психології.* Київ: Сталь, 2000. 18 с.

8. Укрінформ. Засоби масової інформації. URL: https://www.ukrinform.ua/tag-zmi (дата звернення: 27.01.2021).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдиманапова Гульнара Сарсенбаевна – преподаватель ПЦК «Общеобразовательные дисциплины» ТОО «Алматинский колледж связи – школа при КАУ»

Адилова Дилором Сайиддиновна – старший преподаватель кафедры архитектурно-планировочной организации сельских территорий Самаркандского государственного архитектурно-строительного института

Азиева Гульмира Тагибергеновна – докторант кафедры информационных систем Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Айбасова Камилла Тимуровна – магистрант II года обучения кафедры иностранной филологии НАО «Торайгыров университет»

Аксенчик Анна Геннадьевна – студентка 3 курса факультета истории, коммуникации и туризма Гродненского государственного университета имени Янки Купалы

Ақжан Нұрлан Қайдарұлы – студент 2 курса магистратуры факультета информационных систем Казахского университета экономики, финансов и международной торговли

Алкеев Құралбай Нұсқабайұлы – кандидат технических наук, старший преподаватель Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина

Алшыоразова Гульбахыт – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики Южно-Казахстанского государственного университета имени М.Ауезова

Амантаева Мархаба Аскаровна – студентка 5 курса факультета общей медицины НАО «Медицинский университет Караганды»

Андрицки Виорика Ивановна – доктор педагогических наук, профессор, директор Школы аспирантуры Тираспольского государственного университета

Аносова Алла Вікторівна – викладач інформаційних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу

Ануліч Олег Робертович – студент 1 скороченого курсу спеціальності 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» факультету енергетики та електротехніки Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Ардабаева Алмагуль Кайрбаевна – преподаватель кафедры методики преподавания математики, физики и информатики Казахского национального педагогического университета имени Абая

Арын Данель Бауыржанкызы – магистрант II года обучения кафедры иностранной филологии некоммерческого НАО «Торайгыров университет»

Афанасьєв Роман Олександрович – студент 3 курсу навчання педагогічного факультету (напрям навчання «соціальне забезпечення») ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Афоніна Альона Олександрівна – студентка 5 курсу факультету грецької філології та перекладу Маріупольського державного університету

Аширбаева Сауле Бакытжановна – магистр экономики, старший преподаватель Южно-Казахстанского государственного университета имени М.Ауезова

Бабікова Катерина Олександрівна – кандидат сільськогосподарських наук, заступник директора Інституту новітніх технологій та лідерства Національного авіаційного університету

Багитова Салтанат Жарылгасовна – доктор технических наук, профессор кафедры проектирования зданий и сооружений Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Байдюк Любов Миколаївна – викладач кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Бакирова Гульмира Абильпатташовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры профессионального обучения Южно-Казахстанского университета имени М.Ауезова

Бактыбаева Ляйля Кыргызбаевна – кандидат медицинских наук, доцент кафедры биофизики и биомедицины Казахского государственного университета имени аль-Фараби

Банул Ксения Александровна – аспирант IV года обучения кафедры психопедагогики и дошкольного образования Тираспольского государственного университета

Баткеева Бакыт Тлеубаевна – доцент Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Бекжан Улдана Бижигитқызы – магистрант 2 курса физико-математического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Беляев Николай Николаевич – доктор биологических наук, профессор, старший научный сотрудник отдела новых технологий ФБУН НИИ эпидемиологии и микробиологии имени Пастера

Бердімұратова Дидар Ибрагимқызы – магистр технических наук, ассистент Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина

Береза-Кіндзерська Людмила Василівна – кандидат хімічних наук, доцент кафедри екологічної безпеки та охорони праці Національного університету харчових технологій

Бєльська Анжеліка Сергіївна – учитель вищої категорії, учитель-методист, учитель історії Харківської гімназії № 82 Харківської міської ради Харківської області

Біліченко Єва Юріївна – студентка 4 курсу факультету систем та засобів масової комунікації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Боронін Дмитро Вікторович – викладач кафедри фізичного виховання та спорту Харківського національного університету будівництва та архітектури

Ботирова Наргиза Уткуровна – старший преподаватель кафедры геологии нефтяных и газовых месторождений Ташкентского государственного технического университета имени И.А.Каримова

Боярова Людмила Георгіївна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Бунько Василь Ярославович – кандидат технічних наук, доцент кафедри енергетики і автоматики Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Бурда Юрій Олександрович – кандидат технічних наук, асистент кафедри ТГВ та ТВЕР Харківського національного університету будівництва та архітектури

Вальський Мар'ян Олегович – студент 1 курсу факультету енергетики та електротехніки Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Васильєва Тетяна Ігорівна – старший викладач кафедри іноземних мов ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Винель Яна Дмитриевна – студентка 3 курса факультета истории, коммуникации и туризма Гродненского государственного университета имени Янки Купалы

Влах Максим Георгиевич – студент магистратуры 1 курса юридического департамента Технического университета Молдовы

Вовк Катерина Вікторівна – студентка 3 курсу соціально-гуманітарного факультету ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Войцехович Артем Олександрович – студент 3 курсу педагогічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Волкова Ирина Николаевна – студентка 2 курса факультета истории, коммуникации и туризма Гродненского государственного университета имени Янки Купалы

Гавда Надія Миколаївна – викладач-методист, викладач педагогіки вищої кваліфікаційної категорії циклової комісії дошкільної педагогіки та окремих методик Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу імені А.Ю.Кримського Волинської обласної ради

Гаврюшенко Ганна Володимирівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, маркетингу та підприємництва Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Гайдук Лідія Прокопівна – старший викладач Центру підготовки іноземних громадян Запорізького державного університету

Галицький Владислав Володимирович – студент 6 курсу факультету економіки, бізнесу та міжнародних відносин Університету митної справи та фінансів

Ганчева Крістіна Миколаївна – викладач кафедри фізичної культури, біології та основ здоров'я Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Гвоздєй Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Герчанівська Світлана Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Гордєєв Микола Сергійович – студент 2 курсу автомеханічного факультету Національного транспортного університету

Горзов Людмила Федорівна – кандидат медичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри терапевтичної стоматології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Грачевська Таміла Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Гречаник Настасія Сергіївна – магістрант І року навчання спеціальності «Економіка» Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Григоренко Наталія Олександрівна – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії молекулярно-генетичних досліджень Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН України

Гузар Віктор Миколайович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри безпеки життєдіяльності та професійно-прикладної фізичної підготовки Херсонської державної морської академії

Гунько Микита Владиславович – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Харківського університету будівництва та архітектури

Гусятинська Наталія Альфредівна – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри технології цукру і підготовки води Національного університету харчових технологій

Дәулет Гүлдана Дәулетқызы – докторант 2 года обучения кафедры биофизики и биомедицины Казахского государственного университета имени аль-Фараби

Джумабаев Атогали Аленович – доктор технических наук, профессор кафедры проектирования зданий и сооружений Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Джунусбаева Айгуль Мутановна – кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры профессионального обучения и общественных наук Алматинского технологического университета

Джураева Феруза – студентка 4 курса Университета «Нархоз»

Долиніна Мила Милківна – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету харчових технологій

Досмуратова Эльмира Ербулатовна – магистр экономики, старший преподаватель Южно-Казахстанского государственного университета имени М.Ауезова

Дукмасова Людмила Юріївна – викладач іноземних мов Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»

Ералиева Толкин Есалиевна – кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры казахской филологии и литературы Казахской национальной академии искусств имени Т.К.Жургенова

Ерболатова Асель Маратовна – магистрант 2 курса педагогического факультета Западно-Казахстанского университета имени Махамбета Утемисова

Євтушенко Анна Валентинівна – викладач-методист, викладач музично-теоретичних дисциплін, заступник директора Комунального закладу «Мистецька школа №3 Краматорської міської ради»

Жало Ольга Анатоліївна – спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист, викладач англійської мови Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»

Жамилов Алибек Фозил угли – инженер отдела мониторинга проектирования и разработки месторождений углеводородов АО «O'ZLITINEFTGAZ»

Жансеитова Ляззат Жексенбековна – преподаватель кафедры методики преподавания математики, физики и информатики Казахского национального педагогического университета имени Абая

Жилін Сергій Михайлович – викладач-стажист англійської мови кафедри англійської мови та літератури Національного університету «Острозька академія»

Жиренбаева Рая Канатовна – магистрант ПЦК «Вычислительная техника и программное обеспечение» ТОО «Алматинский колледж связи – школа при КАУ»

Журкіна Світлана Володимирівна – старший викладач кафедри іноземних мов Національного фармацевтичного університету

Жұбанышбай Нұркен – магистрант 2 курса архитектурно-строительного факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Зємцов Едуард Вікторович – старший викладач, викладач музично-теоретичних дисциплін, директор Комунального закладу «Мистецька школа №3 Краматорської міської ради»

Зіненко Олександр Олексійович – спеціаліст ІІ категорії, викладач циклової комісії природничо-математичних та комп'ютерних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу

Исломова Рисолат Абдуллаевна – PHD, доцент Навоийского государственного горного института

Итенова Азиза Жантөрекызы – магистрант 2 курса механико-математического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Іщенко Андрій Миколайович – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Харківського університету будівництва та архітектури

Іщенко Ольга Анатоліївна – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри вищої математики і фізики Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

Казаку Дойна Родионовна – доктор права, доцент Молдавского государственного университета

Каленик Ольга Сергіївна – аспірант ІІ року навчання кафедри технології цукру та підготовки води Національного університету харчових технологій

Кальная Тетяна Сергіївна – студентка 5 курсу факультету мистецтв Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди

Каньшина Марія Андріївна – студентка 3 курсу факультету гуманітарних наук, психології та педагогіки Східноукраїнського національного університету імені В.Даля

Капліна Тетяна Вікторівна – доктор технічних наук, професор кафедри готельно-ресторанної та курортної справи Полтавського університету економіки і торгівлі

Каппін Ілля Володимирович – студент 3 курсу педагогічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Каптюг Юлия Федоровна – преподаватель кафедры теории и методики физической культуры Белорусского государственного педагогического университета имени М.Танка

Кардаш Анастасія Василівна – студентка 4 курсу факультету міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Касяненко Євгенія Олександрівна – викладач комп'ютерних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу

Качурівський Володимир Орестович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних технологій та вищої математики Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Квасенко Едуард Олександрович – студент 2 курсу магістратури Університету митної справи та фінансів

Кенесбаев Ринат – магистрант 1 курса энергетического факультета Ташкентского государственного технического университета

Керімқұл Сейіт Есілбайұлы – доктор экономических наук, профессор кафедры информационных систем Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Кечеджі Оксана Вікторівна – старший викладач кафедри перекладу ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Кирьяк Иоанна Васильевна – докторант II года обучения факультета строительства, геодезии и кадастра Технического университета Молдовы

Клюд Олена Валеріївна – викладач Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу імені А.Ю.Кримського

Коваленя Алеся Валерьевна – аспирант II года обучения кафедры речеведения и теории коммуникации УО «Минский государственный лингвистический университет»

Коваль Ольга Юріївна – викладач кафедри іноземних мов Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

Кодирова Феруза Кахрамановна – преподаватель русского языка и литературы, узбекского языка кафедры узбекского языка и литературы Ташкентского государственного экономического университета

Козубенко Ірина Володимирівна – викладач кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ

Колеснік Петро Русланович – викладач кафедри фізичного виховання та спорту Харківського національного університету будівництва та архітектури

Коляда Ірина Валеріївна – старший викладач кафедри іноземних мов Національного фармацевтичного університету

Кондратьева Инна Петровна – магистр педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков УО «БИП – Университет права и социально-информационных технологий»

Конотоп Олена Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мов і методики їх викладання Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

Кордабаева Ляззат Бакытовна – магистрант 1 курса Института математики, физики и информатики Казахского национального педагогического университета имени Абая

Корчинська Наталія Юріївна – завідувач відділення Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»

Косанов Багдат Макулбекович – кандидат педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания математики, физики и информатики Казахского национального педагогического университета имени Абая

Костенко Євген Якович – доктор медичних наук, професор, декан стоматологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Кравченко Олександр Володимирович – майстер виробничого навчання комісії колісних транспортних засобів Маріупольського професійного ліцею

Кратенко Ганна Іванівна – викладач ВСП «Хорольський АФК Полтавської державної аграрної академії»

Кривобогова Наталія Петрівна – старший викладач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Кривцова Марина Валеріївна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри генетики, фізіології рослин та мікробіології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Крочак Людмила Володимирівна – магістр педагогічної освіти, викладач вищої кваліфікаційної категорії Уманського медичного коледжу
Куаха Калипа – магистрант II года обучения образовательной программы «Подготовка педагогов математики» Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева
Кузебна Владислава Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики та перекладу Черкаського державного технологічного університету
Кумарев Ярослав Анатольевич – магистрант II года обучения кафедры иностранной филологии факультета гуманитарных и социальных наук НАО «Торайгыров университет»
Куриляк Валентина Василівна – докторант кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія»
Легета Уляна Володимирівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та біомоніторингу Інституту біології, хімії та біоресурсів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Леміщенко Олексій Сергійович – спеціаліст, викладач спеціальних дисциплін циклової комісії економічних та автомобільних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу
Лихошерстова Вікторія Леонідівна – студентка 3 курсу факультету фізики, математики та інформатики Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
Ломницька Роксолана Ярославівна – викладач-методист циклової комісії фізико-математичних дисциплін та інформаційних технологій ВСП «Бережанський фаховий коледж НУБіП України»
Лук'яненко Валентина Петрівна – викладач-методист, викладач англійської мови у КЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж» у м. Біла Церква
Лунцов Василь Володимирович – викладач загальнотехнічних дисциплін вищої категорії Відокремленого структурного підрозділу «Хорольський агропромисловий фаховий коледж Полтавської державної аграрної академії»
Любчук Ольга Костянтинівна – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри туризму ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Мажит Актолкын Женисбеккызы – магистрант 2 курса физико-математического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева
Мазуренко Ольга Олександрівна – викладач англійської та латинської мови Кіровоградського медичного фахового коледжу імені Є.Й.Мухіна
Максименко Сергій Володимирович – старший викладач кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету
Маликова Нодира Абдурахман кизи – инженер отдела мониторинга проектирования и разработки месторождений углеводородов АО «O'ZLITINEFTGAZ»
Марсак Єлизавета Андріївна – студентка 2 курсу магістратури факультету заочного навчання Національного університету фізичного виховання та спорту України
Мартинчук Світлана Вікторівна – кандидат історичних наук, заступник директора з виховної роботи Сарненського педагогічного коледжу Рівненського державного гуманітарного університету
Марчук Олександр Васильович – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри опору матеріалів та машинознавства Національного транспортного університету
Масленнікова Наталія Олександрівна – магістрант І року навчання факультету природничих наук (кафедри географії) Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
Машарипова Шохиста Сабировна – ассистент кафедры инфекционных болезней и фтизиатрии Ургенческого филиала Ташкентской медицинской академии Республики Узбекистан
Мащенко Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Харківського національного університету будівництва та архітектури

Межанова Анжела Олександрівна – викладач музичних дисциплін та гри на музичному інструменті Сарненського педагогічного коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Мейрам Кәмила Сүйіндікқызы – магистрант 2 курса архитектурно-строительного факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Менлен Динара Жұлдызбековна – магистр технических наук, ассистент Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина

Мєдвєдєв Павло Вікторович – випускник Центру підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія»

Мирахмедова Шарофат Мирсаид кизи – магистрант II курса хирургической стоматологии и дентальной имплантологии Ташкентского государственного стоматологического института

Мирзахмедов Бахром Абдуманобович – магистрант Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова

Михайлова Наталія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи Полтавського університету економіки і торгівлі

Михалевська Тетяна В'ячеславівна – кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Інституту новітніх технологій та лідерства Національного авіаційного університету

Мірошникова Наталя Сергіївна – старший викладач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Можджер Гражина Тадеушевна – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры фундаментальной и прикладной математики УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы»

Молчанова Мария Сергеевна – студентка 3 курса факультета физического воспитания УО «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка»

Мукашева Зейнап Мансуровна – магистрант II года обучения кафедры иностранной филологии НАО «Торайгыров университет»

Мусабаева Гулбахша Нурмукановна – кандидат юридических наук, доцент кафедры правовых дисциплин Северо-Казахстанского университета имени М.Козыбаева

Мусаханова Гулнора Мавляновна – старший преподаватель кафедры профессионального образования Ташкентского государственного экономического университета

Мустафаева Жанар Ануарбековна – магистрант II года обучения кафедры правовых дисциплин Северо-Казахстанского университета имени М.Козыбаева

Мустафакулова Гульзода Наркабиловна – доцент Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова

Муханбетчина Ахлима Габдиловна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии НАО «Западно-Казахстанский университет имени Махамбета Утемисова»

Назарова Ольга Петрівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри вищої математики і фізики Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

Наумчук Галина Василівна – вихователь студентського гуртожитку Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу імені А.Ю.Кримського Волинської обласної ради

Негрян Мариана Васильевна – аспирант I года обучения кафедры основ теории образования Тираспольского государственного университета

Нєдєлку Альона Сергіївна – студентка 6 курсу факультету іноземних мов Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Новаковська Олена Анатоліївна – викладач вищої категорії Відокремленого структурного підрозділу «Новокаховський фаховий коледж Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного»

Нургалиев Кенес Айтжанович – кандидат психологических наук, доцент кафедры педагогики и психологии НАО «Западно-Казахстанский университет имени Махамбета Утемисова»
Нургалиева Агила Мустахимовна – доктор исторических наук, доцент кафедры всемирной истории и социально-политических дисциплин Западно-Казахстанского университета имени М.Утемисова
Нургалиева Акмарал Кажмуратовна – кандидат педагогических наук, доцент высшей школы педагогики Павлодарского педагогического университета
Нуцубідзе Ана – студентка 3 курсу соціально-гуманітарного факультету ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Нұрлыбаева Әйгерім Нұрлыбайқызы – магистрант 2 курса физико-математического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева
Овчар Наталія Володимирівна – аспірант ІІ року навчання кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
Огородник Юліана Олександрівна – студентка 2 курсу магістратури кафедри технології цукру і підготовки води Національного університету харчових технологій
Огороднічук Світлана Віталіївна – викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач фізики та астрономії Бердичівського медичного фахового коледжу Житомирської обласної ради
Омирзаков Бакдаулет – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики Южно-Казахстанского государственного университета имени М.Ауезова
Өсербаев Мұратбек Тұрарбекұлы – кандидат технических наук, заведующий кафедры Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина
Парфенова Тетяна Петрівна – вчитель вищої кваліфікаційної навчальної категорії, вчитель початкових класів у Білоцерківській спеціалізованій природничо-математичній школі І-ІІІ ступенів №16 імені М.О.Кириленка
Парфенова Юлія Анатоліївна – викладач І кваліфікаційної категорії, викладач інформатики у КЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж» у м. Біла Церква
Пермінова Марія Андріївна – студентка 4 курсу тренерського факультету Національного університету фізичного виховання та спорту України
Петришина Сніжана Василівна – викладач суспільно-економічних дисциплін Уманського медичного коледжу
Пирматов Нурали Бердиёрович – доктор технических наук, профессор кафедры электрических машин Ташкентского государственного технического университета
Писаренко Євгенія Володимирівна – викладач англійської мови, старший викладач Бердичівського медичного фахового коледжу Житомирської обласної ради
Півненко Юрій Олександрович – кандидат технічних наук, асистент кафедри ТГВ та ТВЕР Харківського національного університету будівництва та архітектури
Пігіда Ольга Володимирівна – викладач економічних дисциплін Світловодського політехнічного фахового коледжу Центральноукраїнського національного технічного університету
Пліско Євген Юрійович – доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Повестка Лилия Ивановна – докторант ІІ года обучения Докторской школы социальных наук Государственного университета Молдовы
Поёнов Шербек Тура Угли – ведущий специалист по закупкам и контрактам Группы по реализации соглашений при Министерстве энергетики Республики Узбекистан
Познякова Вероника Павловна – студентка 2 курса факультета права Молдавского государственного университета

Поливанюк Віталій Васильович – ад'юнкт наукового відділу організації підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняховського
Поліщук Світлана Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Полумисна Ольга Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна
Полянчиков Олександр Євгенович – студент 4 курсу факультету фізики, електроніки та комп'ютерних систем Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
Попова Ірина Олексіївна – кандидат технічних наук, доцент кафедри електротехніки і електромеханіки імені професора В.В.Овчарова Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
Попрядухін Вадим Сергійович – кандидат технічних наук, доцент кафедри електротехнологій і теплових процесів Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
Призенко Дарина Миколаївна – викладач економічних дисциплін ІІ категорії Відокремленого структурного підрозділу «Хорольський агропромисловий фаховий коледж Полтавської державної аграрної академії»
Продан Марьяна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономики, маркетинга и туризма Государственного университета Молдовы
Прокуда Ольга Юрьевна – аспирант IV года обучения кафедры гражданско-правовых дисциплин УО «Белорусский государственный экономический университет»
Радіонов Олександр Іванович – викладач кафедри фізичної культури, біології та основ здоров'я Ізмаїльського державного гуманітарного університету
Радовенчик Анастасія Ігорівна – студентка 5 курсу (магістрант) педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету
Рапча Дионисие Сержиу – аспирант 1 курса юридической специализации факультета строительства, геодезии и кадастра Технического университета Молдовы
Расол Аймөлдір – магистр технических наук, ассистент Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина
Раупов Анвар Абдирашидович – кандидат технических наук, начальник Управления стратегического планирования и энергетической безопасности Министерства энергетики Республики Узбекистан
Ревенок Михайло Васильович – викладач-методист, викладач загальнотехнічних дисциплін вищої категорії Відокремленого структурного підрозділу «Хорольський агропромисловий фаховий коледж Полтавської державної аграрної академії»
Редько Андрій Олександрович – доктор технічних наук, професор кафедри ТГВ та ТВЕР Харківського національного університету будівництва та архітектури
Редько Ігор Олександрович – доктор технічних наук, доцент кафедри експлуатації газових і теплових систем Національного університету міського господарства імені О.М.Бекетова
Рищиковець Тімур Тимофійович – викладач спецдисциплін, завідувач лабораторією Коледжу радіоелектроніки (м.Дніпро)
Роєнко Людмила Віталіївна – старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного університету технологій та дизайну
Рохманюк Марія Валеріївна – студентка 4 курсу спеціальності 013 Початкова освіта Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»
Руденко Вікторія Олександрівна – студентка 6 курсу (магістрант) Навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів

Рузимухамедов Рустамжон Равшан угли – магистрант кафедры геологии нефтяных и газовых месторождений по специальности «Геология и разведка месторождений нефти и газа» Ташкентского государственного технического университета имени И.А.Каримова
Сагалбаева Камила Сейткалиевна – магистрант 2 года обучения высшей школы педагогики Павлодарского педагогического университета
Сайфулина Альфира Фератовна – базовый докторант (PhD) I года обучения Навоийского государственного педагогического института
Сапарова Адия Сейтжановна – магистрант II года обучения высшей школы педагогики Павлодарского педагогического университета
Сеилахнова Ардак Айтетовна – магистрант II года обучения кафедры иностранной филологии НАО «Торайгыров университет»
Сембин Мухтар Сейлбекович – магистр архитектуры, докторант кафедры архитектуры и дизайна Казахского агротехнического университета имени Сакена Сейфуллина
Семікоз Назар Вікторович – студент 1 курсу педагогічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Серикбай Жандос Канатович – магистрант кафедры профессионального обучения Южно-Казахстанского университета имени М.Ауезова
Сиваш Ірина Сергіївна – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри історії та теорії олімпійського спорту Навчально-наукового Олімпійського інституту Національного університету фізичного виховання та спорту
Сич Тетяна Петрівна – спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, голова циклової комісії економічних та автомобільних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу
Сілаєв Віталій Віталійович – викладач кафедри фізичної культури, біології та основ здоров'я Ізмаїльського державного гуманітарного університету
Сірик Володимир Степанович – доцент кафедри фізичного виховання та спорту Харківського національного університету будівництва та архітектури
Скідан Владислава Валентинівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри теплоенергетики, ресурсоощадності та техногенної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну
Смагулова Батагоз Габдулмажитовна – докторант I года обучения кафедры теоретической и прикладной лингвистики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева
Снігир Лариса Петрівна – кандидат економічних наук, вчитель Ірпінського академічного ліцею Національного університету біоресурсів і природокористування України
Соболь Ольга Михайлівна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри технології виробництва продукції тваринництва Херсонського державного аграрно-економічного університету
Соколенко Анастасия Сергеевна – магистрант 1 курса кафедры биофизики и биомедицины Казахского государственного университета имени аль-Фараби
Соловйова Оксана Анатоліївна – викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач української мови та зарубіжної літератури Кіровоградського медичного фахового коледжу імені Є.Й.Мухіна
Соловйова Ольга Володимирівна – кандидат наук з державного управління, доцент Центру підготовки іноземних громадян Запорізького державного університету
Соломко Михайло Юрійович – студент 2 курсу автомеханічного факультету Національного транспортного університету
Софроній Едуард Радович – студент 5 курсу (магістрант) кафедри екології та біомоніторингу Інституту біології, хімії та біоресурсів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Співак Людмила Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Співак Ярослав Олегович – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Станєва Світлана Василівна – викладач кафедри фізичної культури, біології та основ здоров'я Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Стемковська Ірина Вікторівна – старший викладач кафедри обліку і аудиту Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Степанова Надія Опанасівна – викладач кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Сторожук Наталя Романівна – викладач кафедри соціальної роботи та психології Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу

Стрикаленко Євгеній Андрійович – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри олімпійського та професійного спорту Херсонського державного університету

Стьопкін Андрій Вікторович – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики та інформатики ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Стьопкіна Аліна Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Суванкулова Фарида Паракшаевна – старший преподаватель кафедры архитектурно-планировочной организации сельских территорий Самаркандского государственного архитектурно-строительного института

Сулейменова Айгерим Дулатовна – магистрант 2 курса факультета журналистики и политологии Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Султанов Ильхом Зияевич – старший преподаватель кафедры архитектурно-планировочной организации сельских территорий Самаркандского государственного архитектурно-строительного института

Суранкулов Шаизхан Жубандыкович – доктор технических наук, профессор кафедры архитектуры и дизайна Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина

Талапкали Толганай Арманкызы – магистрант II года обучения кафедры педагогики и психологии НАО «Западно-Казахстанский университет имени Махамбета Утемисова»

Танирбергенов Адилбек Жуматаевич – кандидат технических наук, доцент кафедры алгебры и геометрии Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Тараненко Ольга Геннадіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського національного університету імені В.Даля

Тарасенко Мар'ян Олексійович – кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету

Тарасюк Вікторія Василівна – викладач навчальної дисципліни «Образотворче мистецтво з методикою викладання» Сарненського педагогічного коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Таубаева Гулнур Тұреханқызы – магистрант 2 года обучения факультета сестринского дела НАО «Медицинский Университет Астана»

Тимкова Валентина Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Титарчук Майя Володимирівна – аспірант II року навчання кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди

Тищук Антоніна Володимирівна – викладач-методист дошкільної педагогіки та фахових методик Сарненського педагогічного коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Топал Віктор Володимирович – старший викладач кафедри безпеки життєдіяльності та професійно-прикладної фізичної підготовки Херсонської державної морської академії

Топчієва Ганна Олександрівна – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету харчових технологій

Трубник Інна Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Тукенова Капиза Тукеновна – кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой профессионального обучения и общественных наук Алматинского технологического университета

Турниязов Бехзод Нигматович – кандидат филологических наук, доцент кафедры узбекского языка и литературы Самаркандского государственного института иностранных языков

Турсынбай Марзия – магистрант 2 курса механико-математического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Турченюк Анна Василівна – студентка 1 курсу факультету дизайну Київського національного університету технологій та дизайну

Уроков Сардор Эркинович – ассистент Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова

Хавіков Микита Сергійович – студент 2 курсу спеціальності «Соціальне забезпечення» педагогічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Харт Олена Анатоліївна – викладач іноземної мови циклової комісії фізичного виховання та суспільно-філологічних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу

Хасанов Адхам Ибрагимович – доктор медицинских наук, доцент кафедры детской хирургической стоматологии Ташкентского государственного стоматологического института

Хидиров Мухсин Михайлович – доцент кафедры архитектурно-планировочной организации сельских территорий Самаркандского государственного архитектурно-строительного института

Хижняк Олеся Сергіївна – магістрант І року навчання кафедри технології виробництва продукції тваринництва Херсонського державного аграрно-економічного університету

Чепелєв Олександр Олександрович – аспірант ІІІ року навчання кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди

Череднік Артем Дмитрович – кандидат технічних наук, доцент кафедри ТГВ та ТВЕР Харківського національного університету будівництва та архітектури

Чернявская Татьяна Николаевна – старший преподаватель кафедры теории и методики физической культуры УО «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка»

Чугай Анна Юріївна – студентка 3 курсу навчання педагогічного факультету (напрям навчання «соціальне забезпечення») ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Шалар Олег Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри олімпійського та професійного спорту Херсонського державного університету

Швець Ірина Григорівна – викладач ІІ категорії економічних та бухгалтерських дисциплін Світловодського політехнічного фахового коледжу Центральноукраїнського технічного університету

Шиляєва Тетяна Володимирівна – викладач кафедри англійської філології Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Ширинбаева Гулбахира Койбагаровна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры дошкольного обучения, социальной педагогики и самопознания Казахского национального педагогического университета имени Абая

Шкарлат Наталія Юріївна – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Харківського національного університету будівництва та архітектури

Шкулева Анастасия Александровна – студентка Белорусского государственного университета физической культуры

Шкулева Наталья Владимировна – старший преподаватель кафедры теории и методики физической культуры Белорусского государственного педагогического университета имени М.Танка

Шульга Світлана Анатоліївна – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології цукру і підготовки води Національного університету харчових технологій

Шумченко Сергій Олексійович – викладач спеціальних дисциплін автомобільного відділення Маріупольського будівельного коледжу

Эшпулатов Тура Поёнович – кандидат технических наук, директор АО «Худуд Газ Таъминот» в Сурхандарьинской области Республики Узбекистан

Юсупова Индира Боранбаевна – кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры профессионального обучения и общественных наук Алматинского технологического университета

Яремчук Інна Андріївна – викладач-методист ЦК викладачів дисциплін професійної підготовки спеціальності 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології) Сарненського педагогічного коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Яремчук Максим Володимирович – магістрант ІІ року навчання кафедри технології цукру та підготовки води Національного університету харчових технологій

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Катерина Бабікова, Тетяна Михалевська, Людмила Береза-Кіндзерська
ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ТРАНСКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ 5

Гүлдана Дәулет, Ляйля Бактыбаева, Анастасия Соколенко, Николай Беляев
СТРЕСС, ҚАРТАЮ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ИММУНДЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ, ЖАСУШАЛЫҚ ЖӘНЕ МОЛЕКУЛАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІНЕ ӘСЕРІ 9

Мар'ян Тарасенко
ВПЛИВ ЕКСКУРСІЙ НА ОРГАНІЗМ СТУДЕНТІВ ТА ЙОГО РЕЗИСТЕНТНІСТЬ ДО ВІРУСНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ 13

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Наргиза Ботирова, Рустамжон Рузимухамедов
ПЕРСПЕКТИВНЫЕ УЧАСТКИ ДЛЯ ПОСТАНОВКИ ГЕОЛОГО-РАЗВЕДОЧНЫХ РАБОТ В ЮРСКИХ ОТЛОЖЕНИЯХ НА СЕВЕРО-ЗАПАДЕ БУХАРО-ХИВИНСКОГО РЕГИОНА 16

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

Уляна Легета, Едуард Софроній
СОЦІОЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ НАСЕЛЕННЯ м. ЧЕРНІВЦІ 19

Юліана Огородник, Світлана Шульга
УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ОДЕРЖАННЯ ДИФУЗІЙНОГО СОКУ ТА ПОДАЛЬШОГО ЙОГО ОЧИЩЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ДОДАТКОВИХ РЕАГЕНТІВ 23

Владислава Скідан, Анна Турченюк
ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЧИСТКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ СТІЧНИХ ВОД МІСТА РІВНОГО ТА ОБЛАСТІ 29

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

Тетяна Капліна, Наталія Михайлова
ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 35

Ольга Любчук, Катерина Вовк, Ана Нуцубідзе
ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ МАРІУПОЛЯ ТУРИСТИЧНИМ ЦЕНТРОМ МЕНТАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ САКАРТВЕЛО ТА ДОНБАСУ 38

Mariana Prodan
PROVOCĂRILE DIN INDUSTRIA ORGANIZĂRII DE EVENIMENTE 41

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

Ганна Гаврюшенко
ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ 44

Наталія Гвоздєй
ПРОГНОЗУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНИИХ КУРСІВ 46

Світлана Герчанівська, Настасія Гречаник
ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА» 48

Феруза Джураева
ОЦЕНКА ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ КОМПАНИИ 51

Elmira Dosmuratova, Saule Ashirbaeva, Gulbakhyt Alshyorazova, Bakdaulet Omirzakov
ASSESSMENT AND PECULIARITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF TURKISTAN REGION 57

Эльмира Досмуратова, Сауле Аширбаева, Гульбахыт Алшыоразова, Бакдаулет Омирзаков
ИННОВАЦИОННЫЕ ПУТИ РАЗВИТИЯ ХЛОПКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ 62
Эльмира Досмуратова, Сауле Аширбаева, Гульбахыт Алшыоразова, Бакдаулет Омирзаков
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АПК В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ 65
Elmira Dosmuratova
THE LOGISTIC SYSTEMS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN 69
Сергій Максименко
ГАРАНТОВАНИЙ МІНІМАЛЬНИЙ ДОХІД ЯК ЗАХІД СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РИНОК ПРАЦІ Й ДИНАМІКУ ВВП В УКРАЇНІ 73
Альфира Сайфулина, Рисолат Исломова
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ 77
Тетяна Сич
ЗМІНИ В ПОДАТКОВОМУ КОДЕКСІ ДЛЯ ПІДПРИЄМЦІВ З 01 СІЧНЯ 2021 РОКУ, ЇХ ЗМІСТ 80
Тетяна Сич
НОВІ МЕХАНІЗМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО БОРГУ 83
Ірина Стемковська
ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ 85
Надія Степанова
ОПТИМІЗАЦІЯ АСОРТИМЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ, ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА 89

ЖУРНАЛІСТИКА / ЖУРНАЛИСТИКА

Ольга Полумисна
РОБОТА ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ТЕРЕНАХ СРСР 96
Айгерим Сулейменова, Бакыт Баткеева
НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОД НАЦИИ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ 98

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

Сніжана Петришина
МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ 102

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Світлана Мартинчук
ВИРОБНИЦТВО, БАЗОВАНЕ НА РУЧНІЙ ПРАЦІ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ 106
Агила Нургалиева
КАК СДЕЛАТЬ ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ БОЛЕЕ ЭФФЕКТИВНЫМ? 108
Лариса Снігир
ІСТОРІЯ ДЕПОРТАЦІЇ НАРОДІВ КРИМУ В КАЗАХСТАН 111

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Анна Аксенчик, Яна Винель
СОСТОЯНИЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ В БЕЛАРУСИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ 115

ПОЛІТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ

Таміла Грачевська
ПРЕМІЯ КАРЛА ВЕЛИКОГО ЯК ВИЗНАННЯ ПЕРСОНІФІКОВАНОГО ВНЕСКУ У СПРАВУ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ 119

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Maxim Vlah
ANALIZA PARTICULARITĂŢILOR DREPTURILOR DE CREANŢĂ 123

Doina Cazacu, Veronica Pozneacova
CALITATEA DE SUBIECT DE DREPT INTERNAȚIONAL A POPOARELOR CARE LUPTĂ PENTRU AUTODETERMINARE 125

Павло Мєдвєдєв
ПЕРВИННІ ДЖЕРЕЛА ПРАВА ІНТЕГРАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ В ЧАСТИНІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я 135

Gulbakhsha Mussabayeva, Zhanara Mustafaeva
MEDIATION AS ONE OF THE TYPES OF CONCEPTIVE PROCEDURES IN FOREIGN COUNTRIES 139

Ольга Прокуда
К ВОПРОСУ О МОМЕНТЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРАВА ТРЕБОВАНИЯ ЗАСТРАХОВАННОГО ЛИЦА К СТРАХОВЩИКУ ПО ДОГОВОРУ ДОБРОВОЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ МЕДИЦИНСКИХ РАСХОДОВ 142

Dionisie Rapcea
CAZURILE ŞI EFECTELE ÎNREGISTRĂRII PROVIZORII – MODALITATE DE ÎNSCRIERE ÎN REGISTRUL BUNURILOR IMOBILE 146

Вікторія Руденко
СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ПЕРЕМІЩЕННІ ТОВАРІВ, ЩО МІСТЯТЬ ОБ'ЄКТИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ 150

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

Анна Євтушенко, Едуард Зємцов
ІНТЕГРАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗНАНЬ І ПРАКТИЧНИХ ВМІНЬ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК РОБОТИ ВИКЛАДАЧА МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ШКІЛ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ 155

Тетяна Кальная
ТЕХНІКИ ВИСОКОГО ДРУКУ 158

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Viorica Andriţchi, Mariana Negrean
STUDIUL DE CAZ – METODĂ EFICIENTĂ DE FORMARE, DEZVOLTARE ŞI EVALUARE A COMPETENŢELOR PROFESIONALE LA VIITORII ASISTENŢI MEDICALI 163

Алла Аносова
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ» 166

Алмагуль Ардабаева, Ляззат Жансеитова
К ВОПРОСУ ОБ ОБУЧЕНИИ ГЕОМЕТРИИ В ШКОЛЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ 169

Любов Байдюк
ПОНЯТТЯ КОНЕКТОРА В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ 172

Гульмира Бакирова, Жандос Серікбай
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚ ҰҒЫМЫНЫҢ СИПАТЫ ЖӘНЕ ОНЫ ДАМЫТУДЫҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ 174

Ксения Банул
МЕТОДЫ ОЦЕНКИ СФОРМИРОВАННОСТИ ЭМПАТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА 177
Надія Гавда
РОЗВИВАЛЬНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ – УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ 180
Ганна Гаврюшенко, Наталія Масленнікова
СТВОРЕННЯ МУЛЬТФІЛЬМІВ ЯК ПРИКЛАД ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ МАТЕРИКІВ ТА ОКЕАНІВ 183
Liudmyla Dukmasova
MODERN TENDENCIES OF COOPERATIVE LEARNING IN TEACHING ENGLISH 187
Толкин Ералиева
ТҰЛҒАЛЫҚ-БАҒДАРЛЫ БІЛІМ БЕРУ НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 190
Асель Ерболатова
ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАЛҒАМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ 198
Ольга Жало, Марія Рохманюк
ВИКОРИСТАННЯ КАЗКОВИХ ТВОРІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ 201
Ольга Іщенко, Ольга Назарова
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН МАТЕМАТИЧНОГО ПРОФІЛЯ 204
Олена Клюд
АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 208
Ірина Козубенко
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ 211
Ірина Коляда, Світлана Журкіна
THE MAIN FEATURES OF ONLINE EDUCATION 214
Олена Конотоп
АВТЕНТИЧНІ НАВЧАЛЬНІ ВІДЕОКУРСИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ НАВЧАЛЬНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 217
Наталія Корчинська
ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИПУСКНИКА ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ 220
Ганна Кратенко
ПЕДАГОГІЧНЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО У ВИРІШЕННІ КОНФЛІКТІВ 223
Людмила Крочак
ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ STEM-ОСВІТИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ФІЗІОЛОГІЇ 226
Қалипа Қуаха, Ә.Тәңірбергенов
ОКУШЫЛАРДЫ МАТЕМАТИКАДАН НАЗАРБАЕВ ЗИЯТКЕРЛІК МЕКТЕБІНЕ ДАЙЫНДАУ ӘДІСТЕМЕСІ 230

Kalipa Kuakha
THE MAIN EFFECTIVE AND INEFFICIENT FACTORS
OF ONLINE TEACHING OF SCHOOL MATHEMATICS 233
Вікторія Лихошерстова
ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ
STEM-КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ НАУК 235
Роксолана Ломницька
ВИКОРИСТАННЯ ВПРАВ-КРИГОЛАМІВ ДЛЯ УСУНЕННЯ
КОМУНІКАТИВНОГО БАР'ЄРУ ТА СТВОРЕННЯ АТМОСФЕРИ
ДОВІРИ У СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ 238
Ольга Мазуренко, Оксана Соловйова
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ
МЕДИЧНОГО ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ 241
Анжела Межанова
МУЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЗДО: НАСТУПНІСТЬ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ
В СИСТЕМІ «ЗДО – ПОЧАТКОВА ШКОЛА» 244
Гулнора Мусаханова
САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ
КАК СПОСОБ САМОРАЗВИТИЯ 247
Галина Наумчук
ВАЖЛИВІСТЬ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МОЛОДІ 250
Олена Новаковська
ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ – КЛЮЧ ДО ЗМІН 252
Акмарал Нургалиева, Камила Сагалбаева
ТЕСТ МАЗМҰНЫН ҚҰРУ ПРИНЦИПТЕРІ МЕН ТАЛАПТАРЫ 255
Світлана Огороднічук
ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ САМОРОЗВИТКУ І САМООСВІТИ ДЛЯ
АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИКИ 257
Євгенія Писаренко
ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИКЛАДАЧА – ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ 261
Ольга Пігіда
ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ САМООСВІТИ
ТА ЇЇ РОЛЬ В СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ 265
Євген Пліско, Роман Афанасьєв, Анна Чугай
ДОЦІЛЬНІСТЬ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ 268
Lilia Povestca
IDENTIFICAREA NEVOILOR DE INSTRUIRE CONTINUĂ ALE
PERSONALULUI DE SPECIALITATE DIN BIBLIOTECI 271
Віталій Поливанюк
ОБГРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ 274
Світлана Поліщук
ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ЗДІБНОСТІ КЕРІВНИКА В УПРАВЛІННІ
ЗАКЛАДОМ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 277
Ірина Попова, Вадим Попрядухін, Ольга Коваль
НОВІ ФУНКЦІЇ ВИКЛАДАЧА ЯК ПЕРЕДПОСИЛАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ 280

Михайло Ревенок, Василь Лунцов, Дарина Призенко
ОЛІМПІАДА – ОДНА З АКТИВНИХ ФОРМ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ 284
Михайло Ревенок, Дарина Призенко
РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КУРАТОРА В ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ КОЛЕДЖУ 287
Адия Сапарова
МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНІ СОЛАҚАЙ БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ОҚУ ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ 290
Лариса Снігир
СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ФАКТОРА УСПІШНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ 294
Ольга Соловйова, Лідія Гайдук
МІСЦЕ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ 297
Ярослав Співак, Людмила Співак, Артем Войцехович, Ілля Капнін
АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ 300
Аліна Стьопкіна, Андрій Стьопкін, Назар Семікоз
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ЗА КОРДОНОМ 302
Вікторія Тарасюк
ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО МАЛЮНКА НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «МИСТЕЦТВО» В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ 305
Антоніна Тищук
ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ ЕЙДЕТИКИ У ПІЗНАВАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 307
Інна Трубник, Микита Хавіков
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 314
Капиза Тукенова, Айгуль Джунусбаева, Индира Юсупова
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ЖАҢА МЕКТЕП» (1925-1933 гг.) 316
Олександр Чепелєв, Майя Титарчук, Наталія Овчар
ФУНКЦІЇ ОСВІТИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ 319
Ірина Швець
САМООСВІТА ЯК ЗНАЧУЩА СКЛАДОВА ОСОБИСТОГО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОНАЛА 321
Гулбахира Ширинбаева
УНИВЕРСИТЕТ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 324
Сергій Шумченко, Олександр Кравченко, Олексій Леміщенко
ОСВІТА ТА ЇЇ ФУНКЦІЇ 330

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

Кенес Нургалиев, Ахлима Муханбетчина, Толганай Талапкали
ПАРЕМИЯ ТУЫНДЫЛАРЫН ТҮСІНУ АҚПАРАТТЫҢ ЕРЕКШЕ ТҮРІ РЕТІНДЕ 334
Анастасія Радовенчик
ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТРЕСИ В ШКОЛЯРІВ: РИЗИКИ РОЗВИТКУ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ 337
Наталя Сторожук
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ 341

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Мар'ян Вальський, Володимир Качурівський
АНІМАЦІЯ КІЛЬЦЕВОЇ ДІАГРАМИ ЗА ДОПОМОГОЮ JAVASCRIPT СЦЕНАРІЮ ЗАСОБАМИ CANVAS API 345
Владислав Галицький
ЕТАПИ ВИХОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ІТ КОМПАНІЇ НА МІЖНАРОДНИЙ РИНОК 347
Рая Жиренбаева, Гульнара Абдиманапова
ВИРТУАЛДЫ МАШИНАЛАР 349
Євгенія Касяненко
ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ ТЕСТУВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА 351
Иоанна Кирьяк
СОЗДАНИЕ КАРТЫ ЛЕСОВ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОСМИЧЕСКИХ СНИМКОВ 353
Тімур Рищиковець
ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ G SUITE FOR EDUCATION 355

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Нұрлан Ақжан
О РАСПРЕДЕЛЕНИИ ПСЕВДОСЛУЧАЙНЫХ ЧИСЕЛ, ПОРОЖДЕННЫХ ЛИНЕЙНЫМ КОНГРУЭНТНЫМ МЕТОДОМ 358
Ұлдана Бекжан
ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ КЕЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУҒА МҮМКІНДІК БЕРЕТІН ЗАМАНАУИ ПЛАТФОРМАЛАР 360
Азиза Итенова
МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДА КЕЗДЕСЕТІН КЕЙБІР ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІҢ ШЫҒАРУ ЖОЛДАРЫ 365
Ляззат Кордабаева
ОШИБКИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ ПРИ РЕШЕНИИ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИХ УРАВНЕНИЙ И РЕКОМЕНДАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ УЧИТЕЛЯМ МАТЕМАТИКИ 370
Багдат Косанов
АҒАЙЫНДЫ БЕРНУЛЛИЛАР ЖӘНЕ БРАХИСТОХРОНА ТУРАЛЫ ЕСЕП 375
Ақтолқын Мәжит
КОШИ-БУНЯКОВСКИЙ ТЕҢСІЗДІГІН МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДА ҚОЛДАНУ 379
Александр Марчук, Николай Гордеев, Михаил Соломко
ТРЕХМЕРНЫЙ АНАЛИЗ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМИРОВАННОГО СОСТОЯНИЯ КОМПОЗИТНЫХ ПЛИТ ИЗ ФУНКЦИОНАЛЬНО-ГРАДИЕНТНЫХ МАТЕРИАЛОВ 383
Гражина Можджер
НЕКОТОРЫЕ ПЕРВЫЕ ИНТЕГРАЛЫ У НЕОДНОРОДНОГО ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО УРАВНЕНИЯ ТРЕТЬЕГО ПОРЯДКА 387
Әйгерім Нұрлыбаева
АҚЫРЛЫ ӨРІС ҮСТІНДЕГІ ЭЛЛИПСТІК ҚИСЫҚТЫҢ РАЦИОНАЛДЫ НҮКТЕЛЕР ТОБЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫН АНЫҚТАУ АЛГОРИТМІ 393

Марзия Турсынбай
ҚАЛЫНДЫЛАР КЛАСЫ ӨРІСІНДЕ КЕРІЛЕНЕТІН ЕКІ
ӨЛШЕМДІ МАТРИЦАЛАР 396

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Єва Біліченко
ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ РІЗНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ 400

Дмитро Боронін, Наталія Шкарлат, Петро Колеснік
ПІДГОТОВКА ЗАХИСНИКІВ В БАСКЕТБОЛІ НА ОСНОВІ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ
РОЗВИТКУ ЇХ ПРОВІДНИХ ЯКОСТЕЙ НА БАЗІ ЗБІРНОЇ КОМАНДИ ХНУБА 402

Ирина Волкова
ГИПОКИНЕЗИЯ И ГИПОДИНАМИЯ 405

Крістіна Ганчева
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК НЕВІД'ЄМНА
ЧАСТИНА СУЧАСНОЇ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 407

Микита Гунько, Андрій Іщенко
КІБЕРСПОРТ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ 410

Мила Долиніна
ЛІКУВАЛЬНИЙ ВПЛИВ ЛФК ТА ПЛАВАННЯ ПРИ ГІПОТОНІЇ 412

Єлизавета Марсак, Ірина Сиваш, Анастасія Кардаш, Марія Пермінова
АНАЛІЗ ПРОГРАМНО-НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В СПОРТИВНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФІГУРИСТІВ 416

Наталя Мірошникова, Наталія Кривобогова
ТРЕНУВАННЯ МОЛОДИХ ВОЛЕЙБОЛІСТІВ ЯК БАЗА ДЛЯ ПОЧАТКУ
ПРОФЕСІЙНОЇ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 420

Мария Молчанова, Юлия Каптюг, Татьяна Чернявская
ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИЗИЧЕСКОЙ
ПОДГОТОВКИ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ 425

Олександр Полянчиков
ВІДНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ ПРОТРУЗІЇ МІЖХРЕБЦЕВИХ ДИСКІВ 427

Олександр Радіонов
ФУТБОЛ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОТРЕБИ
В ЗДОРОВОМУ СПОСОБІ ЖИТТЯ 430

Віталій Сілаєв
ПРІОРИТЕТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УМОВАХ ВНЗ 433

Володимир Сірик, Оксана Мащенко
СПОРТИВНІ ТРЕНАЖЕРИ ЯК СПОСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ
ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СПОРТИВНОЇ АЕРОБІКИ 436

Світлана Станєва
ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ
ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 438

Віктор Топал
ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОРСЬКИХ ФАХІВЦІВ 442

Ганна Топчієва
ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ 446

Олег Шалар, Віктор Гузар, Євгеній Стрикаленко
ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРАЛЬНИХ ВПРАВ В СЕКЦІЇ
З ВОЛЕЙБОЛУ В СІЛЬСЬКІЙ ШКОЛІ 449
Наталья Шкулева, Юлия Каптюг, Анастасия Шкулева
ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИГРЫ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ
ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ 453

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Камилла Айбасова, Зейнап Мукашева
ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ДИСКУРСА
В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ 456
Данель Арын, Ардак Сеилханова
ЗООМОРФНЫЕ МЕТАФОРЫ КОМПЬТЕРНОЙ КОММУНИКАЦИИ 459
Альона Афоніна
ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМУ КАЛЬКУВАННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ
МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ З НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ 462
Людмила Боярова
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 464
Тетяна Васильєва
СУЧАСНІ АНГЛОМОВНІ РЕКЛАМНІ ТЕКСТИ ТА СПЕЦИФІКА ЇХ ПЕРЕКЛАДУ 467
Сергій Жилін
ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІВДЕННОГО
ДІАЛЕКТУ АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
(НА МАТЕРІАЛІ ДІАЛЕКТИЧНИХ СЛОВНИКІВ-ДОВІДНИКІВ) 471
Марія Каньшина
ЗАСОБИ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ САВИ ЧАЛОГО В ОДНОЙМЕННИХ
ДРАМАХ М. КОСТОМАРОВА ТА І. КАРПЕНКА-КАРОГО 474
Оксана Кечеджі
ЛЕКСЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ
ТА ЗБАГАЧЕННЯ ВОКАБУЛЯРУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 476
Алеся Коваленя
ОРИЕНТАЦИОННЫЕ МЕТАФОРЫ В ВЫРАЖЕНИИ СТЕПЕНИ КАЧЕСТВА 479
Феруза Кодирова
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОЛОРЕМЫ «БЕЛЫЙ»
В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ 483
Инна Кондратьева
ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ
ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ 486
Владислава Кузебна
РОЛЬ ПЕЙЗАЖУ У ТВОРІ ТРУМЕНА КАПОТЕ
«ІНШІ ГОЛОСИ, ІНШІ КІМНАТИ» 489
Ярослав Кумарев
ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ ВКЛЮЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВА ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ
В БРИТАНСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ 492
Валентина Лук'яненко, Юлія Парфенова, Тетяна Парфенова
THE SOUL OF THE UKRAINIAN PEOPLE, TARAS SHEVCHENKO,
IN BILA TSERKVA 496
Альона Нєдєлку
СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗМУ І ПОСТМОДЕРНІЗМУ
ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XX-XXI СТОЛІТЬ 498

Людмила Роєнко
ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ МОВНОГО ОБРАЗУ ПЕРСОНАЖУ
В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ 501
Batagoz Smagulova
LANGUAGE-BASED PERSONALITY: EXPLORATION THROUGH LANGUAGE
COUNSCIOUSNESS AND LANGUAGE REPRESENTATION OF THE WORLD 504
Ольга Тараненко
SEMANTIC STRUCTURE OF THE LEXEME *MAGIC* IN FRENCH AND ENGLISH
WORLDVIEW (COMPARATIVE ANALYSIS) 507
Валентина Тимкова
УДОСКОНАЛЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА
НА ЕТАПІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ 510
Бехзод Турниязов
KAUZATIV VAZIYATNING HODISAVIY SEMANTIK TAHLILI 513
Олена Харт
СТІЙКІ НЕРОЗРИВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ 516
Тетяна Шиляєва
ОЦІННІ СТРАТЕГІЇ В ПРОПОВІДЯХ ПРО COVID-19 517

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Анжеліка Бєльська
ЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ПІЗНАННЯ СВІТУ
ЯК ПРОВІДНА СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ 521
Едуард Квасенко
ПРАВО ТА РЕЛІГІЯ: ПИТАННЯ ВЗАЄМОВПЛИВУ ТА ВЗАЄМОДІЇ 525
Валентина Куриляк
СУМЛІННЯ ЛЮДИНИ ЯК МОРАЛЬНИЙ ОРІЄНТИР 527

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

Мархаба Амантаева
ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ДЫХАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ
ПРИ СОЧЕТАННОЙ СЕРДЕЧНО-ЛЕГОЧНОЙ ПАТОЛОГИИ 531
Людмила Горзов, Марина Кривцова, Євген Костенко
БАКТЕРІАЛЬНЕ ОБСІМЕНІННЯ ПРИМІЩЕНЬ СТОМАТОЛОГІЧНИХ КЛІНІК 533
Шохиста Машарипова
ЎПКА ИЧИ АРТЕРИЯЛАРИНИНГ МОРФОЛОГИК
ТУЗИЛИШИ ВА КЕРНОГАН ИНДЕКСИ 536
Гулнур Таубаева
МЕЙІРГЕРЛЕРДІҢ ТӘЖІРИБИЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ҮШІН КЛИНИКАЛЫҚ
МЕЙІРГЕРЛІК НҰСҚАУЛЫҚТАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫН ТАЛДАУ 539
Адхам Хасанов, Шарофат Мирахмедова
МИКРОБИОЛОГИЯ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПАРОДОНТА 541
Адхам Хасанов, Шарофат Мирахмедова
ХИРУРГИЧЕСКОЕ И НЕХИРУРГИЧЕСКОЕ ЛЕЧЕНИЕ
ХРОНИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПАРОДОНТА 545

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

Ольга Соболь
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОГО КІННОГО СПОРТУ В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ 549
Олена Хижняк, Ольга Соболь
СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ
МАСОВОГО КОНЯРСТВА В УКРАЇНІ 554

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ /
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

Құралбай Алкеев, Мұратбек Өсербаев, Аймөлдір Расол
ИНЖЕНЕРЛІК ЖОБАЛАУДАҒЫ МАТЕРИАЛДАРҒА
ҚОЙЫЛАТЫН ОСЫ ЗАМАНҒЫ ТАЛАПТАР 557
Василь Бунько, Олег Ануліч
АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ТРЕКЕРНИХ СИСТЕМИ
ДЛЯ СОНЯЧНИХ ЕЛЕКТРИЧНИХ СТАНЦІЙ 561
Наталія Григоренко, Ольга Каленик, Максим Яремчук, Наталія Гусятинська
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИЛУЧЕННЯ ЦУКРИСТИХ
РЕЧОВИН ЗІ СТЕБЕЛ СОРГО ЦУКРОВОГО 566
Алибек Жамилов, Нодира Маликова
ОБЗОР МЕТОДОВ ПОВЫШЕНИЯ КОНДЕНСАТООТДАЧИ ПРИ НИЗКИХ
ПЛАСТОВЫХ ДАВЛЕНИЯХ ГАЗОКОНДЕНСАТНЫХ МЕСТОРОЖДЕНИЙ 569
Олександр Зіненко, Олексій Леміщенко
АНАЛІЗ ТЕХНІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОБОТИ СИНХРОННИХ
ТА АСИНХРОННИХ ЕЛЕКТРИЧНИХ ДВИГУНІВ ЕЛЕКТРОМОБІЛІВ 574
Сейіт Керімқұл, Гульмира Азиева
МҰНАЙ ӨНІМДЕРІНЕН ТҮЗІЛГЕН ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСЫН
ӨНДІРУ ДИНАМИКАСЫН СЫНЫПТАУ 579
Гульзода Мустафакулова, Бахром Мирзахмедов, Сардор Уроков
ПОТЕРИ В СТАЛИ АСИНХРОННОГО ДВИГАТЕЛЯ 585
Ольга Назарова
АВТОМАТИЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ РОЗРАХУНКІВ ТРАНСФОРМАТОРІВ 587
Нурали Пирматов, Ринат Кенесбаев
АСИНХРОН МОТОРНИНГ ИШ ХАРАКТЕРИСТИКАЛАРИНИ ҲИСОБЛАШ 591
Шербек Поёнов
РЕГЕНЕРАЦИЯ АВТОТРАНСПОРТНЫХ МАСЕЛ
В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА 595
Аймөлдір Расол, Динара Менлен, Дидар Бердімұратова
ОҚУ ҮРДІСІНДЕ РОБОТТЫҚ ТЕХНИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ
ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 599
Анвар Раупов, Тура Эшпулатов
ЗАВИСИМОСТЬ СКОРОСТИ ФИЛЬТРАЦИИ ОТ ПОРИСТОСТИ
И ПРОНИЦАЕМОСТИ КОРКИ И ПЛАСТА 602
Сергій Шумченко, Олександр Кравченко, Олексій Леміщенко
ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ЗНОСУ ВАНТАЖНИХ ШИН 606

АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО

Дилором Адылова, Мухсин Хидиров
ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ МУЗЕЕВ ПОД ОТКРЫТЫМ НЕБОМ
В УЗБЕКИСТАНЕ 609
Салтанат Багитова, Кәмила Мейрам
ЖЫЛУМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҮНЕМДІЛІГІН АРТТЫРУ 612
Yurii Burda, Yurii Pivnenko, Artem Cherednik, Andriy Redko, Igor Redko
MATHEMATICAL ANALYSIS OF PEAT COMBUSTION PROCESSES
IN A VORTEX FURNACE 615
Атогали Джумабаев, Нұркен Жұбанышбай
ІРІ БЛОКТЫ ҒИМАРАТТАРДЫҢ СЕЙСМИКАҒА ТӨЗІМДІЛІГІ 619
Мухтар Сембин, Шаизхан Суранкулов
МЕСТНЫЙ ОПЫТ ПРОЕКТИРОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ АГРО-ИНДУСТРИАЛЬНЫХ КОМПЛЕКСОВ
В РЕГИОНАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА 621

Фарида Суванкулова, Мухсин Хидиров
ПАМЯТНИКИ АРХИТЕКТУРЫ УЗБЕКИСТАНА И РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ИСТОРИЧЕСКИХ ГОРОДОВ 625
Ильхом Султонов
РАЗВИТИЕ АРХИТЕКТУРНОГО ЭКЛЕКТИЗМА В СРЕДНЕЙ АЗИИ И ВОПРОСЫ РЕСТАВРАЦИИ АРХИТЕКТУРНОГО НАСЛЕДИЯ 628
ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ / ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ
Інна Яремчук
ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА СВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ 632
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 636

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2021. Вип. 67. 662 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на ***«Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»****.*

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті: http://confscientific.webnode.com.ua

Укладачі: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
вул. Сухомлинського, 30 (к. 100),
м. Переяслав,
08401, Київська обл., Україна
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2021. Вып. 67. 662 с.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на ***«Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации».***

Материалы научно-практической интернет-конференции размещены на сайте: http://confscientific.webnode.com.ua

Составители: С.Н.Кикоть, И.В.Гайдаенко
Верстка и дизайн: И.В.Гайдаенко

Адрес оргкомитета и редколлегии:
ул. Сухомлинского, 30 (к. 100),
г. Переяслав,
08401, Киевская обл., Украина
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua